

1ST INTERNATIONAL TURKIC WORLD STUDENT SYMPOSIUM

Theme: Cultural Heritage

PROCEEDINGS BOOK

*Values carried from the past to the future;
our shared heritage, our shared future.*

3–4 June 2026

Balıkesir University, Türkiye

In-person & Online

T.C. BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Editors

Prof. Dr. Aylin ER

Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Öğretim Görevlisi Neslihan Kılıç GÜRÇAY

1ST INTERNATIONAL TURKIC WORLD STUDENT SYMPOSIUM

THEME: CULTURAL HERITAGE

3-4 JUNE 2026 BALIKESİR/TURKIYE

I.ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

TEMA: KÜLTÜREL MİRAS

3-4 HAZİRAN 2026 BALIKESİR/TÜRKİYE

SYMPOSIUM

PROCEEDINGS BOOK

(Abstracts & Full Texts)

EDITORS

Prof. Dr. Aylin Er

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Öğr. Gör. Neslihan Kılıç Gürçay

Cover Design: Prof. Dr. Aylin Er

ISBN: 975-6993-43-9

EVALUATION PROCESS AND POLICIES

All applications have undergone a double-blind peer review process. In addition, each paper was accepted and the publication process in the book was carried out under editorial supervision.

The published papers were presented and discussed at the symposium. Full texts and abstracts published in accordance with the Symposium Policy have been prepared in compliance with ethical rules and APA standards. The authors of all papers are both ethically and legally responsible.

PARTICIPATING COUNTRIES

Türkiye, Uzbekistan, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan

TOTAL NUMBER OF ACCEPTED ARTICLES: 181

Number of Accepted Articles from Türkiye: 60

Number of Accepted Articles from Other Countries: 121

SEMPOZYUM KURULLARI/ SYMPOSIUM COMMITTEES

ONUR KURULU/ HONORARY COMMITTEE

Prof. Dr. Yücel Oğurlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Shokhrukh Shavkatovich Nuraliyev, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Hikmet Guliyev, Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, AZERBAYCAN

Prof.Dr. Kocobekov Kudayberdi Gaparalievic, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

Prof. Dr. Yerlan Sydykov, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi, KAZAKİSTAN

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

CHAIRS OF THE SYMPOSIUM ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Aylin Er, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Cevdet Avcıkurt, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Zokir Zikriyayev, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

DÜZENLEME KURULU/ ORGANIZING COMMITTEE

Doç Dr. Gulnora Gulyamovna Niyazova, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Afag Ramazanova, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç.Dr. Elçin Abbasov, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Botonoev Coldosbek Sovetbekovic, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

Doç. Dr. Aydarbekova Jadira Qabenkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi,
KAZAKİSTAN

Dr. Nermin Babayeva, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Shakhnoza Vladimirovna Beknayeve, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Özge Ertürk, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Öğr. Gör. Neslihan Kılıç Gürçay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Süreyya Eray, Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, TÜRKİYE

Dr. Aydarbekova Jadia Qabenkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi, KAZAKİSTAN

SEKRETERYA/ SECRETARIAT

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Saltanat Kaliyeva

Selin Meryem Şengül

Buse Atalay

Nilay Boztepe

BİLİM KURULU/ SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Fatih Satıl, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Murat Doğdubay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali Duymaz, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim Şahin, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet Köroğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Selvihan Kılıç Ateş, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Özkan, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Sibel ERGÜN, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Yusuf Yıldız, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. İsmail Başaran, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hatice Yıldırım, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Seyfeddin Rzayev, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Prof. Dr. Agaverdi Halilov, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Prof. Dr. Efzeleddin Esger, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Prof. Dr. Sefa Garayev, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Prof. Dr. Abitov Baybolot Kaparovic, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

Prof. Dr. Dilek Türker, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Sümeyye Aydoğan Türkoğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Serap Sunay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Merve Üner, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Emin Erdem ÖZBEK, TÜRKİYE

Doç. Dr. Hatice Kerimoğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Azmukhanova Aiman, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi, KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Nazgül Rahatkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi, KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Begimova Güljanat Abdrahmankızı, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi,
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Jiyembayeva Gülbahram Tumarbekkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi,
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Jiyembay Bibigül Sauırkız, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi,
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Tahir Aşırov, Mahtumkulu Devlet Ünivetsitesi, TÜRKMENİSTAN

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Şimşek Umaç, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Firdavs Kahhorov, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Dr. Sayora Ubaydullayeva, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Dr. Zumrad Teshaboyeva, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Dr. Mamatibrayım Kızı Ikibal, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

Dr. Mirzakanova Samagan Turatbekovna, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

1ST INTERNATIONAL TURKIC WORLD STUDENT SYMPOSIUM

Theme: Cultural Heritage

CONGRESS PROGRAM

*Values carried from the past to the future;
our shared heritage, our shared future.*

1. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

Tema: Kültürel Miras

YÜZYÜZE OTURUMLAR (03.06.2026)

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. SALİM ÇONOĞLU	
14.00-14.10	KÂDİRHANOVA SANDUGAŞ SERİKBAYKIZI, EKREM AYAN TÜRK VE KAZAK HALK EDEBİYATINDA AŞK DESTANLARI ARAŞTIRMA GELENEĞİ
14.10-14.20	CEREN DEMİREL ŞEKERCAN CEZVEYE SİĞMAYAN KÜLTÜR: TÜRK KAHVESİ GELENEĞİNİN DÜNDEN BUGÜNE DÖNÜŞÜMÜ
14.20-14.30	EMEL EMREM, HALİL İBRAHİM ŞAHİN SEYYİDE FATİMA KADIN TÜRBESİ (MANİSA/KIRKAĞAÇ) ETRAFINDA OLUŞAN EVLİYA KÜLTÜ ÜZERİNE
14.30-14.40	ELMAS ÖZCAN, HALİL İBRAHİM ŞAHİN KAZDAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNDE KINA GECESİ GELENEKLERİ: EDREMİT/ÇAMCI KÖYÜ ÖRNEĞİ
14.40-14.50	İLKER ZEYBEK, SATI KUMARTAŞLIOĞLU ŞİFA OCAKLARI ÇERÇEVESİNDE KARDEŞ VELİLERİN TÜRBELERİ ETRAFINDAKİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME, MAHMUT SULTAN, EFE SULTAN VE KARLUK SULTAN ÖRNEĞİ İLE
14.50-15.00	MURAT DOĞDUBAY, UĞUR ÇEVİKBAŞ TÜRK DÜNYASINDA GASTRODİPLOMASİ: ORTAK MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN KÜLTÜREL MİRAS VE ULUSLARARASI TANITIMDAKİ ROLÜ
15.00-15.10	SAFİYENUR AVCI, TUĞÇE ERGÜN GEÇİŞ RİTÜELLERİNDEN TOPLUMSAL BİRLİĞE: BALIKESİR TAHTACI TÜRKMENLERİ HAKKA YÜRÜYENLER HAYRI
15.10-15.20	MAİRAMKAN SHAMAEVA KIRGIZİSTAN'DAKİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR (1917,1941)
15.20-15.30	NİSA GÜL KARAKEÇİLİ LADY MARY WORTLEY MONTAGU'NUN 'TÜRK MEKTUPLARI'NDA KAHVE KÜLTÜRÜ VE TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE MATERYAL OLARAK KULLANIMI
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ DUMLUPINAR SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU	
14.00-14.10	EMRE GÖNÜLLÜ, İREM KÜRİŞİK, SELVİHAN KILIÇ ATEŞ KÜLTÜREL MİRASIN AĞAÇ BASKI BAĞLAMINDA YENİDEN YORUMLANMASI
14.10-14.20	BERRA AZİZE ÖZŞAHİN, YAMAN AYDENİZ, MAKBULE İPEK ERTÜRK, EMRE YAVUZ ÜÇ BOYUTLU DİJİTAL BELGELEME YÖNTEMLERİ İLE KÜLTÜREL MİRASIN İNCELENMESİ: ZAĞNOS PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ
14.20-14.30	AİBERGENOVA AİDANA ÜNİVERSİTE ÖĞRENİMİNDE ENTELEKTÜEL VE ELEŞTİREL KATILIM STRATEJİSİ OLARAK BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK
14.30-14.40	KULMANAT AUVELKHAN, LAZZAT ADİLBKOVA, EKREM AYAN MAGAZ RASDAN POEZİYASI
14.40-14.50	KAAN GÜREL, ÖZLEM KÖROĞLU GELENEKSEL KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE TURİST REHBERLİĞİ: EBRU SANATI ÜZERİNE BİR UZMANLAŞMA MODELİ
14.50-15.00	ŞÜHEDA DUDU KUL, ELİF AÇIK, ELİF GARİP BALIKESİR YILDIRIM CAMİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ, DİJİTAL BELGELENMESİ VE KORUMA İLKELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
15.00-15.10	HELİN İDİL AKTAŞ BALIKESİR'DE HAMAM KÜLTÜRÜ VE TOPLUMSAL BELLEK İLİŞKİSİ: ZAĞNOS PAŞA HAMAMI İNCELEMESİ
15.10-15.20	GİZEM YUMRU SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA ZEYTİNYAĞI MÜZELERİNİN ROLÜ: BALIKESİR VE GEMLİK ÖRNEĞİ
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ GELİBOLU SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

1. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

Tema: Kültürel Miras

YÜZYÜZE OTURUMLAR (04.06.2026)

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. HATİCE YILDIRIM	
10.00-10.10	SELİN MERYEM ŞENGÜL, AYLİN ER, PINAR GÜNER, HALİL İBRAHİM ŞAHİN KOZA'DAN KUMAŞA: BALIKESİR'DE GELENEKSEL İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN İZLERİ
10.10-10.20	NİLAY BOZTEPE, AYLİN ER, PINAR GÜNER ANADOLU'NUN FERMENTE MİRASI: BALIKESİR YÖRESEL PEYNİRLERİ
10.20-10.30	BUSE ATALAY, AYLİN ER, PINAR GÜNER KÜLTÜREL MİRASIN DOĞAL RENKLERİ: KÖKBOYALARIN ANTİMİKROBİYAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ
10.30-10.40	TOYGUN BAŞPINAR, BURCU EFE DAŞKAN, HATİCE YILDIRIM KADİM BİLGİDEN MOLEKÜLER DÜZEYE: SARI KANTARONUN (<i>Hypericum perforatum</i>) KÜLTÜREL MİRASI VE ETNOBOTANİK KÖPRÜLERİ
10.40-10.50	FATMA POYRAZLI, SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU TÜRK DÜNYASINDA GELENEKSEL KULLANIMIYLA KUDRET NARI (MOMORDICA CHARANTIA): ANTİTÜMÖRAL VE YARA İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİN BİYOİNFORMATİK ANALİZİ
10.50-11.00	FATMA POYRAZLI, SELİN KOÇ, SELAMİ SELVİ, SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU TÜRK BİTKİ KÜLTÜREL MİRASINDA LOKAL ENDEMİK TÜRLERİN ÖNEMİ: TRIGONELLA COERULESCENS SUBSP. AYVALİKENSIS ERDOĞAN, SELVİ & TÜMEN ÜZERİNE HÜCRESEL BİR ARAŞTIRMA
11.00-11.10	ALPEREN ÇOBAN, SERAP DOĞAN, MUSTAFA İNAN, NİSA ÖZKARA, BELEMİR GENÇ, EYLÜL NAS BALIKESİR (BİGADİÇ) KÖKENLİ ÜLEKSİT CEVHERİNİN GENOTOKSİK VE SİTOTOKSİK ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ DUMLUPINAR SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: PROF.DR. DİLEK TÜRKER	
10.00-10.10	GÖKHAN TANAYDIN, FATİH SATIL BIGADIÇ (BALIKESİR) YÖRESİNDE HAYVAN HASTALIKLARININ TEDAVİSİNDE KULLANILAN BITKİLERİN GELENEKSEL KULLANIMI ÜZERİNE ETNOVETERİNER BİR ARAŞTIRMA
10.10-10.20	ŞULE CAYNAK, SERAP DOĞAN, ALARA BUSE SEYİDOĞLU, NAZAR GÜRCÜ BALIKESİR YÖRESİNDE ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP <i>CENTAUREA SOLSTITIALIS</i> L. (ÇAKIRDİKENİ) BİTKİSİNİN LENFOSİT HÜCRELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN JULİ CİHAZI İLE İNCELENMESİ
10.20-10.30	BERNA SANÖN, ERİNÇ ÇELİK BİÇER, EFE İBRİKÇİ TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE BÖCEK ALGISI VE SEMBOLİK ANLAMLARI
10.30-10.40	BERNA SANÖN, ERİNÇ ÇELİK BİÇER, Umut ÖRGÜT ETNOENTOMOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ANADOLU'DA İNSAN, BÖCEK ETKİLEŞİMLERİ
10.40-10.50	OLGA SAK, ERİNÇ ÇELİK BİÇER, MUHAMMET KORKMAZ TÜRK KÜLTÜRÜNDE İPEKBÖCEKÇİLİĞİNİN ETNOBİYOLOJİK ÖNEMİ VE YETİŞTİRİCİLİK BİYOLOJİSİ)
10.50-11.00	TUBA MUMCU, FATİH SATIL TÜRKİYE SULAK ALANLARINDA SUCUL VE YARI SUCUL BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIM KÜLTÜRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ GELİBOLU SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ZEYNEP ŞİMŞEK UMAÇ	
13.30-13.40	ÖMER GÜNAYDIN TÜRK DÜNYASINDA DİL, LEHÇE, AĞIZ VE ŞİVE KAVRAMLARI
13.40-13.50	HANDE SATILMIŞ GAGAUZ TÜRKÜ VE BALLADALARI (DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZ VARLIĞI)
13.50-14.00	ERAY EKİCİ, EMİN ERDEM ÖZBEK TÜRKÇENİN “YOĞURT”LA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI
14.00-14.10	EMİR YUSUF ÇETİN (ORHUN YAZITLARINDAN GÜNÜMÜZE TÜRK DİLLERİNDE ORTAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN KÜLTÜREL BELLEKTEKİ YERİ)
14.10-14.20	HAMİDE SOYSAL DEMİRCİ, NESLİHAN KILIÇ GÜRÇAY SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANADOLU EL SANATLARININ KORUNMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ GELİBOLU SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE (YÜZYÜZE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. SERAP SUNAY	
13.30-13.40	MELİKE ORHAN, AZRA BÜLBÜL TEZGÂHTAKİ MİRAS: BALIKESİR SEMT PAZARLARINDAKİ KADIN EMEĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ
13.40-13.50	MELİH CAN DEMİRBEK, İLKNUR ŞENSÖZ, SERAP DOĞAN, BEGÜMHAN YILMAZ KARDAŞ, ALPEREN ÇOBAN BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE YER ALAN <i>ECBALLIUM ELATERIUM</i> BİTKİSİNİN <i>DROSOPHILA MELANOGASTER</i> ÜZERİNDEKİ GENETİK ETKİLERİNİN SMART TESTİ İLE BELİRLENMESİ
13.50-14.00	HATİCE RAVZA AKAR DEMİRALP, SÜHEYLA SARITAŞ KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA KENTİN GÖRÜNMEYEN ÖZNELERİ: BALIKESİR İLİ
14.00-14.10	KENAN ZİYA TAŞ, RABİA YURDAKÖK BAYMİRZA HAYİT'İN DÜŞÜNCESİNDE TÜRK DÜNYASI VE ORTAK KÜLTÜREL MİRAS
14.10-14.20	ELİF EYÜPOĞLU, MERVE SULTAN GEÇGEL, BÜŞRA GÜLER KÜLTÜREL MİRAS VE BAYTARLIK: BALIKESİR İLİ KARAMANKÖY ÖRNEĞİ
14.20-14.30	MUSTAFA ÖĞE, ZEHRA SEVDE ATİK TÜRK KADINLARININ TÜRK TAYYÂRE CEMİYETİ'NE KATKILARI: TAYYÂRE MECMUASI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
YER: BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ DUMLUPINAR SALONU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

1. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

Tema: Kültürel Miras

ONLINE OTURUMLAR (03.06.2026)

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA OTURUM-1 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ.DR. MEHMET EMİN DİKEN	
14.00-14.10	ARSLAN TAGAİBEKOV ALTAY TÜRKLERİNİN “ALIP, MANAŞ” VE KAZAKTÜRKLERİNİN “ALPAMIS” DESTANLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
14.10-14.20	ALMIRA DULAT, ARUZHAN KENZHEBEK, GANIZHAMAL KUSHENOVA (THE LIFE AND PUBLIC ACTIVITY OF AKHMET BIRIMZHANOV)
14.20-14.30	AKNIYET ALIZAKH, GANIZHAMAL KUSHENOVA (THE LIFE AND WORK OF TELZHAN SHONANULY)
14.30-14.40	GAUKHAR BARAT, GANIZHAMAL KUSHENOVA ZHANAKOV B.M. «QAZAQSTANDAGY ISLAM MADENIETİ: NAURYZ, MUHAMMED TALASULYNYN MURASY [ISLAMIC CULTURE IN KAZAKHSTAN: THE LEGACY OF NAURYZ, MUKHAMMED TALASOV] MONOGRAPH: REVIEW)
14.40-14.50	LALƏ ŞABANOVA FOLKLORE AS CULTURAL HERİTAGE: FROM THE PAST TO THE PRESENT
14.50-15.00	EDİL BOLOTBEKOV TRANSFORMATION OF FOLK HERITAGE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
15.00-15.10	GÜLTÄÇ AŞYROWA KAHRAMAN ARKADAĞ’IN “HAKIDAGÖVHERİ” ADLI ESERİNDE AHLAK DEĞERLERİ
15.10-15.20	KHATİCHA IULDASHOVA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE GELECEĞE AKTARILMASINDA BİLİMSEL MERKEZ OLARAK MÜZELER
15.30-15.40	MEHMET KARAL, ALPER KAYA, HAMZA ÇOBANOĞLU, AYLİN ER, PINAR GÜNER SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KÜLTÜREL MİRAS: BİYOLOJİK MÜCADELE YAKLAŞIMLARI
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/JqxRk2	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA OTURUM-2 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. EMİN ERDEM ÖZBEK	
14.00-14.10	ELVİNA KAZİMOVA THE CONFLICT OF ENVIRONMENT AND THE INDIVIDUAL: THE PHILOSOPHY OF INEVITABILITY IN THE WORKS “OIL AND BLOOD IN THE EAST” AND “THE WOMAN IN THE SAND
14.10-14.20	KONUL AMRAHOVA KÖROĞLU” DESTANININ TEBRİZ,TİFLİS NÜSHASINA ÖZGÜ OSMANLI PAŞALARI
14.20-14.30	TOPCHUBAEV MUKHAMMAD KARAHANLILARIN KÜLTÜR MİRASI: BURANA'DAN ÖZKENT'E
14.30-14.40	KHALMATOVA SEVARAKHON CULTURAL TOURISM AND ITS ECONOMIC IMPORTANCE
14.40-14.50	ƏSMƏR ƏLİYEVƏ KOSMOQONİK XAOSDAN RƏQƏMSAL XAOSA: ERLİK OBRAZI VƏ ONUN MÜASİR İNTERNET FOLKLORUNDAPARALELLƏRİ
14.50-15.00	AYTAKİN ZEYNALOVA NAXÇIVAN FOLKLORUNDA OYUNLARIN TOPLANMASI VƏ NƏŞRİ MƏSƏLƏLƏRİ
15.00-15.10	GÜNAY CƏFƏROVA MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN “ALDANMIŞ KƏVAKİB” ƏSSƏRİNDƏ UTOPIYA VƏ SOSIAL TƏNQİD PROBLEMİ
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/k7gRfp	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA OTURUM-3 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANLARI: ÖĞR. GÖR. NESLİHAN KILIÇ GÜRÇAY ve SALTANAT KALİYEVA	
14.00-14.10	DOÇ.DR. AZMUKHANOVA AİMAN, L.N. GUMİLYOV AVRASYA MİLLÎ ÜNİVERSİTESİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER FAKÜLTESİ, ŞARKİYAT BÖLÜMÜ
14.10-14.20	AZMUKHANOVA AİMAN, ALTINBEK JANSAYA TARİHSEL TAHAYYÜL VE MÜSLÜMAN MODERNİTESİ: CEDİDÇİLER, ALAŞ HAREKETİ VE JÖN TÜRKLERİN YENİ BİR GEÇMİŞ VE GELECEK ARAYIŞI
14.20-14.30	MANAY GÜLGİNA, AZMUKHANOVA AİMAN MAHSOTOVNA LU BAN ATÖLYELERİ VE KONFÜÇYÜS ENSTİTÜLERİ: KAZAKİSTAN'DAKİ ÇİN EĞİTİM GİRİŞİMLERİNİN MESLEKİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ
14.30-14.40	BOGENBAY ALMA, ZHIEMBAY BİBİGUL SAUROVNA CONCEPTS OF HISTORICAL NOVELS IN NATIONAL CONSCIOUSNESS AND TURKIC PERCEPTION: BASED ON THE WORKS OF H.N. ATSIZ AND M. MAGAUN
14.40-14.50	SHYNAR ABIİR, BİBİGUL SAUROVNA ZHIYEMBAY 1926 BAKÜ TÜRKOLAJİ KURULTAYI'NDA MEHMET FUAD KÖPRÜLÜZADE'NİN TEBLİĞİ: TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBİ DİLİ VE KÜLTÜREL ENTEGRASYONA ETKİSİ
14.50-15.00	ABIİR SHYNAR, BOGENBAY ALMA, TURGYNBAY AIZHAN GRAMMATICAL CATEGORIES OF NOUNS IN KHWARAZM TURKIC (BASED ON THE WRITTEN MONUMENT "QİSAS AL,ANBİYA")
15.00-15.10	ANİYA GİBADULLİNA, GULBAHRAM JIYEMBAYEVA TÜRK DİLLERİNDE HAYVAN İSİMLERİNİN ETİMOLOJİSİ
15.10-15.20	ERKEJAN OYRATKIZI, GULBAHRAM JIYEMBAYEVA TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENKLERİN ANLAMSAL YAPISI
15.20-15.30	TURGYNBAY AIZHAN TÜRK VE KAZAK MASALLARINDAKİ ORTAK KÜLTÜREL DEĞERLER
15.30-15.40	ZHOMART YERTAY KAZAKİSTAN'DAKİ CEDİDCİLİK VE TÜRKÇÜLÜK FİKİRLERİNİN ETKİSİ ALTINDA KAZAK AYDINLARININ SİYASİ GÖRÜŞLERİNİN ŞEKİLLENMESİ
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/XwZaGX	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

3 HAZİRAN 2026 ÇARŞAMBA OTURUM-4 (ONLINE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. HATİCE KERİMOĞLU	
14.00-14.10	CƏƏRÇİYEVƏ ELFANƏ SAKRAL NİZAMIN MÜDAFİƏSİ: ƏFSANƏLƏRDƏ GÜNAH, TABU VƏ CƏZA MEXANİZMİ:
14.10-14.20	AYTƏN ƏSKƏROVA TALIŞ FOLKLORUNDA MƏRASİM VƏ MƏİŞƏT ƏNƏNƏLƏRİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ
14.20-14.30	AYGUN HASANLI DIGITAL TRANSFORMATION IN AZERBAIJAN’S ART MUSEUMS AND ITS IMPACT ON VISITOR EXPERIENCE
14.30-14.40	MUQADDAS SALAHLI THE MANIFESTATION OF THE DEGRADATION OF MORAL AND ETHICAL VALUES IN FICTION (BASED ON VAGİF SULTANLI’S NOVEL “DESERT WAR”)
14.40-14.50	AMIL AZIMLI ALP KADIN TİPOLOJİSİNİN AZERBAYCAN’DAKİ KAÇAK VE OSMANLI’DAKİ EFE KADIN AŞAMASI
14.50-15.00	KUBRA ƏLİYEVƏ ƏCƏMİ NAXÇIVANININ İRSİNDƏ YUSİF KÜSEYİR OĞLU TÜRƏSİ
15.00-15.10	RASİMƏ MEHTİYEVƏ ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN “ARŞIN MAL ALAN” ƏSƏRİNDƏ SEVGİ VƏ CƏMİYYƏT MÜNASİBƏTİ
15.10-15.20	ALİYEVƏ SEVİL TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ KÜLTÜREL SİMGELER
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/EEK6MU	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

1. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

Tema: Kültürel Miras

ONLINE OTURUMLAR (04.06.2026)

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-5 (ONLINE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. HATİCE KERİMOĞLU	
10.00-10.10	MURTUZAYEVA NƏSİBƏ MƏHƏMMƏD QIZI BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA TÜRK BİRLİYİ İDEYASI
10.10-10.20	AĞAYEVA GÜLNARƏ MEHDI QIZI AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA ŞƏRQŞÜNASLIQ TƏDQİQATLARI VƏ TÜRK DÜNYASI
10.20-10.30	HƏCƏR ATA KİŞİYEVƏ ASLAN QIZI (TÜRK DÜNYASININ ORTAQ MƏDƏNİ İRSİNDƏ “KİTABI, DƏDƏ QORQUD”UN YERİ)
10.30-10.40	HƏCƏR ATA KİŞİYEVƏ ASLAN QIZI (NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ORTAQ TÜRK MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİ),
10.40-10.50	NİGAR ATA KİŞİYEVƏ ASLAN QIZI KEÇMİŞDƏN GƏLƏCƏYƏ DAŞINAN KİMYA İRSİ: TÜRK DÜNYASINDA ƏNƏNƏVİ KİMYƏVİ BİLİKLƏRİN MƏDƏNİ DƏYƏRİ
10.50-11.00	RƏVANƏ MƏHƏRRƏMOVA ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN “SƏRBƏST İNSANLAR ÖLKƏSİNDƏ” ƏSƏRİNDƏ İDEAL CƏMİYYƏT MODELİ
11.00-11.10	MUSAYEVA AYTƏN ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN “TÜRK LƏŞMƏK, İSLAMLAŞMAQ, MÜASİRLƏŞMƏK” İDEYASINDA TÜRK DÜNYASININ MƏDƏNİ BİRLİYİ
11.10-11.20	ULVİYYA İBRAHİMOVA MEVLÜT SÜLEYMANLI'NIN “DEĞİRMEN” ESERİNDE DİLİN ANLAMSAL SİSTEMİ
11.20-11.30	YAQUB SƏMƏDOV, ELMİR HAQVERDİYEV YAPAY ZEKA VE TARİHSEL HAFIZA: TÜRK KÜLRÜRÜNÜN DİJİTAL GELECEĞİ
11.30-11.40	HATİCE KERİMOĞLU, BEGÜM KILIÇ NAHÇIVAN'IN KADERİNİ ÇİZEN DİPLOMAT: BEHBUD AĞA ŞAHTAHTİNSKİY VE ERKEN DÖNEM FAALİYETLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/U6WSXW	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-6 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. SERAP SUNAY	
10.00-10.10	SEVİNC ABDULLAYEVA SƏLİM BABULLAOĞLU POEZİYASINDA ZAMAN, YADDAŞ VƏ FƏRDİ TƏCRÜBƏ
10.10-10.20	İLKANƏ HƏŞİMOVA İLQAR FƏHMİNİN “AKTRİSA” ROMANINDA QADIN OBARZI VƏ ONUN DAXİLİ DÜNYASI
10.20-10.30	LƏMAN BAYRAMLI THE İMPORTANCE OF ORAL FOLK LİTERATURE İN THE PROTECTION OF CİVİL HERİTAGE
10.30-10.40	AYLA YUSİFOVA QABDULLA TUKAYIN “YENİ KƏSİKBAŞ” ƏSƏRİNDƏ SATİRA VƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK MƏSƏLLƏSİ
10.40-10.50	İBRAHİMOVA NATAVAN FƏRƏC FƏRƏCOVUN YARADICILIĞINDA HEKAYƏ JANRININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ
10.50-11.00	ZİNİYAT MAMMADOVA SÜLEYMANOVA NAHÇİVAN'IN ANTİK ÇAĞA AİT CAM KAPLARI
11.00-11.10	HAMİDA AZİZAGHA KHALİLOVA TÜRK XALQLARININ FOLKLORUNDA ARXETİPİK OBRAZLAR VƏ MƏDƏNİ KODLAR (ÇOXDİLLİ TÜRK FOLKLOR KORPUSU MATERIALI ƏSASINDA)
11.10-11.20	İBRAGİMOVA MUSLİMA, CULTURAL HERITAGE OF THE CITY OF OSH AND ITS SIGNIFICANCE IN CENTRAL ASIA
11.20-11.30	ARTYKOVA FOTİMA KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE GENÇLİĞİN ROLÜ
11.30-11.40	ELNARƏ VƏLİYEVA MÖHSÜN NƏSİRİNİN “LİSANÜT, TEYR” ƏSƏRİNDƏKİ ALLEQORİK HEKAYƏLƏRİN ƏXLAQİ, DİDAKTİK FUNKSİYASI
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/zcQZ86	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-7 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ARAŞ. GÖR. DR. SERCAN CEYLAN	
10.00-10.10	ERAY KAVAKLI (BİR JAPON TİCARET HEYETİNİN GÖZÜNDEN TÜRKİYE VE BALKANLAR (1927))
10.10-10.20	SUNA ÇAĞLA ÜZÜM (ALEVİ, BEKTAŞİ NEFESLERİNDE YER ALAN ADALET, YOL, HAKİKAT KAVRAMLARININ KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANALİZİ)
10.20-10.30	MUSTAFA ÖÇ FROM A SMALL LAKE TO THE CULTURE INDUSTRY
10.30-10.40	MERYEM YILDIZ, SERAP DOĞAN, MEHMET EMİN DİKEN, TUNCAY DİRMENCİ (BALIKESİR YÖRESİNİN ENDEMİK BİTKİSİ CİRSİUM BALIKESİRENSE'NİN ALZHEIMER HASTALIĞINA YÖNELİK KOLİNESTERAZ İNHİBİSYON POTANSİYELİNİN ARAŞTIRILMASI)
10.40-10.50	GÜLESER TOMAK, İREM NUR KAYA, ALPEREN ÇOBAN, SERAP DOĞAN (BALIKESİR'DE YAYILIŞ GÖSTEREN TRICHOLOMA TERREUM'DAN ELDE EDİLEN TİROZİNAZ AKTİVİTESİNİN ARAŞTIRILMASI)
10.50-11.00	SADİ ARDA KÖSE, AYLİN ER, PINAR GÜNER (GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE APİTERAPİ UYGULAMALARI)
11.00-11.10	EYLÜL BUŞE KOCA, RİTA JAMAL SULAİMAN QANBAR, AYLİN ER, PINAR GÜNER ZEYTİNYAĞININ BESLENME KÜLTÜRÜ VE İNSAN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ
11.10-11.20	SILA ALTINIŞIK, HAZAL CAM, DEMİRKAN SÖNMEZ, SERAP DOĞAN, ALPEREN ÇOBAN BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE KULLANIMI BULUNAN SALVADORA PERSICA (MISVAK) BİTKİSİNİN ANTİGENOTOKSİK ETKİSİNİN MİKRONÜKLEUS TESTİ İLE BELİRLENMESİ
11.20-11.30	BUŞİM ELÇİN BAYRAMOĞLU, HATİCE KARACA, MİKAIL ACAR, SERAP DOĞAN, MEHMET EMİN DİKEN, ALPEREN ÇOBAN ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP DAĞ NANESİNİN ESANSİYEL YAĞININ SİRKE SİNEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
11.30-11.40	MERVE ARPACIOĞLU, NİGAR SÜRÜCÜLER, AYLİN ER, PINAR GÜNER GELENEKSEL TARIM BİLGİSİNİN NESİLDEN NESİLE AKTARIMI VE KÜLTÜREL ÖNEMİ
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/bmqN1g	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-8 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ÖĞR. GÖR. RAMAZAN YAMAN	
10.00-10.10	BEYZANUR SARIGÜL SINIR ÖTESİ HALKBİLİMİ EKSENİNDE TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ
10.10-10.20	MURAT YİĞİT, İLAYDA ÖZTÜRK, MEDİNE ÇAKIR GELENEKSEL OYUNLARIN TÜRK DÜNYASINDA DİL KÜLTÜR VE SOSYALLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ
10.20-10.30	TAHA GÜLERYÜZ ŞER'İYE SİCİLLERİ İŞİĞİNDA OSMANLI BALIKESİR'İNDE MEKÂNSAL YAPI, MAHALLE KÜLTÜRÜ VE YERLEŞİM DOKUSU
10.30-10,40	İŞIK AK SİMETRİ KAVRAMININ ARKEOLOJİK ALANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: KYZİKOS ANTİK KENTİ ÖRNEKLERİ İLE ÇOCUKLAR İÇİN GEOMETRİ
10.40-10.50	MURAT YİĞİT, ZEHRA İREM ALTINDAL YAZISIZ KÜLTÜR AKTARIMI OLARAK GELENEKSEL EL SANATLARI MOTİFLERİNİN GENÇ KUŞAKLARA KAZANDIRILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME
10.50-11.00	ZEHRA ÇELİKKOL, GAMZE YOLCU BATTAL,NÂMELEDERDE RENK SEMBOLİZMİ: HATAY NÜSHASI
11.00-11.10	GAMZE YOLCU, ZEHRA ÇELİKKOL TÜRK DÜNYASI KALPAKLARINDA ŞAMANİK İZLER
11.10-11.20	CAHİDƏ YAQUBOVA ETİBAR QIZI, WOMEN'S DASTAN CREATION IN AZERBAIJANI FOLKLORISTICS: THE PHENOMENON OF KURAN KHAVAR
11.20-11.30	NURİDƏ İSMAYIL CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN “ÖLÜLƏR” PYESİNDƏ KÜTLƏ PSİKOLOGİYASI VƏ FƏRD PROBLEMİNİN DRAMATURJİ ƏKSİ
11.30-11.40	AYŞE MELİKE DAĞ, RAİKA ECE AÇIKMAVİ, AYLİN ER, PINAR GÜNER TARIM EKOSİSTEMLERİNDE FUNGUSLARIN ROLÜ VE KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/LDYtT6	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-9 (ONLINE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF. QALANDAROVA SAFİYA TOHIROVNA –	
13.30-13.40	ABDUFATTOYEVA SABRİNA ABDUTOLİBOVNA PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS AND CULTURAL HERITAGE IN MODERN UZBEK SOCIETY
13.40-13.50	ABDUMALİKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA, ABDUFATTOYEVA SABRİNA ABDUTOLİBOVNA MUSEUM EDUCATION AND CULTURAL TOURISM IN UZBEKISTAN: PRESERVING HERITAGE THROUGH YOUTH ENGAGEMENT
13.50-14.00	ABDUMALİKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA URBAN MEMORY AND HISTORICAL PLACE NARRATIVES IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE
14.00-14.10	DAVRONOVA OZODA CULTURAL HERITAGE OF TURKIC PEOPLES IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION: PRESERVATION AND INTERGENERATIONAL TRANSMISSION
14.10-14.20	ERGASHOVA FERUZA YULDASHEVNA, RASHİDOVA DİNARA TURA QIZI THE ROLE OF UZBEK AND TURKIC CULTURAL VALUES IN THE UPBRINGING OF YOUTH
14.20-14.30	ERGASHOVA FERUZA YULDASHEVNA, UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA NATIONAL IDENTITY AND TRADITIONAL VALUES IN THE CULTURE OF UZBEK AND TURKIC PEOPLES
14.30-14.40	ISKANDAROVA SARVİNOZKHON KHAMİD KIZI LANGUAGE AS A MARKER OF IDENTITY AND CULTURAL CONTINUITY IN THE TURKIC WORLD
14.40-14.50	UMAROVA NODİRA ERKİN QIZI, KALANDAROVA SAFİYA TOKHİROVNA TEACHİNG TURKİSH FOR PROFESSIONAL PURPOSES İN NON,LİNGUİSTİC UNİVERSİTİES
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-10 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF. BADALBAYEVA MALOHAT –	
13.30-13.40	ISKANOVA NASİBA PARMONOVNA, SHERMAMATOV HUSANBOY DONİYOROVİCH THE IMPORTANCE OF RESPECTING CULTURAL TRADITIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS
13.40-13.50	ISKANOVA NASİBA PARMONOVNA, BEKBERGANOV SHUKHRATBEK SHOKİROVİCH THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN SHARING CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONS
13.50-14.00	ISKANOVA NASİBA PARMONOVNA, QUDRATOV QUVONCHBEK BURXON OGLİ MEDIA AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL IDENTITY AND TRADITIONS
14.00-14.10	ISKANOVA NASİBA PARMONOVNA, XURSANALİYEVA MUNİSA GOLİBJON KİZİ TRADITIONAL FESTIVALS IN TURKIC COUNTRIES: CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL IMPORTANCE
14.10-14.20	KAKHKHOROV FİRDAVS JAKHONGİR UGLİ, KHOJAMURATOVA DİLNURA G'AYRAT KİZİ HOW LİNGUİSTİC CHOİCES SHAPE SELF,EXPRESSİON AND INTERCULTURAL UNDERSTANDİNG ?
14.20-14.30	KAKHKHOROV FİRDAVS JAKHONGİR UGLİ, KOSİMOVA RA'NO KHAYDAR KİZİ TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON A CREDIT,MODULE SYSTEM
14.30-14.40	KOZİMOVA MUSLİMA MAMASOLİ KİZİ FROM CEREMONIAL DRESS TO EVERYDAY FASHION: TRADITIONAL CLOTHING AND YOUTH IDENTITY IN UZBEKISTAN
14.40-14.50	RASHİDOVA DİNARA TURA QİZİ LANGUAGE EROSION AND CULTURAL IDENTITY AMONG YOUTH IN THE CONTEMPORARY TURKIC WORLD
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-11 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF.XUDOYBERDİYEVA GULASAL SHUXRATOVNA	
13.30-13.40	MAXAMATOVA MUNAVVARA GAYRATJON KIZI, NİYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA FAMILY MEMORY AND STORYTELLING IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE
13.40-13.50	NİYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA, ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA MAHALLA, NAVRUZ AND DASTURXON: LEGAL, MORAL AND EVERYDAY FOUNDATIONS OF UZBEK ETHNOCULTURAL IDENTITY IN THE GLOBALIZING TURKIC WORLD
13.50-14.00	NİYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA, RAVSHANOVA MARJONA SHAVKAT KIZI SPEECH ETIQUETTE AND UZBEK CULTURAL IDENTITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION
14.00-14.10	TOSHMATOVA NARGİZAKHON TULKİN KIZI PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL UNITS AS LINGUOCULTURAL CARRIERS OF TURKIC CULTURAL HERITAGE
14.10-14.20	SAYYORA XASANOVNA UBAYDULLAYEVA, OLİMXO'JA BAHROMOV PRESERVATION AND TRANSMISSION OF CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS ON THE CASE OF UZBEKISTAN
14.20-14.30	UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH
14.30-14.40	YUSUPOVA SEVINCH SHERZOD QIZI TRADITIONS IN EVERYDAY LIFE: CULTURAL IDENTITY, MORAL VALUES AND INTERGENERATIONAL CONTINUITY IN UZBEK SOCIETY
14.40-14.50	ABDUFATTOYEVA SABRİNA ABDUTOLİBOVNA, HAYİTOVA NİĞORA RAXMATİLLAYEVNA TRADİTIONAL CRAFTSMANSHIP AND CULTURAL HERİTAGE PRESERVATION İN MODERN SOCIETY
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-12 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF.TESHABOYEVA ZUMRAD VOXİDJONOVNA	
13.30-13.40	ABDURAKHİMOVA NİGORA BAKHTİYAROVNA, ABDUQAHHOROVA AZİZA FARHOD QİZİ DIALECTS OF THE TURKIC LANGUAGES AS AN ELEMENT OF CULTURAL IDENTITY
13.40-13.50	ABDURAKHİMOVA NİGORA BAKHTİYAROVNA, NABİYEVA MARJONA FAXRİDDİN QİZİ THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN THE HISTORICAL MEMORY OF MODERN UZBEK STUDENTS
13.50-14.00	NİGORA BAKHTİYAROVNA ABDURAKHİMOVA, ZARİNA FARKHADOVNA QODİROVA, TIKTOK AND CULTURAL HERITAGE: YOUTH PARTICIPATION, ALGORITHMIC VISIBILITY AND THE RISKS OF SIMPLIFICATION
14.00-14.10	TOSHNIYOZOVA DİLDORA HAYİTMUROD QİZİ, ESHBOYEVA MEHRUZA, TURKİY DUNYODA UMUMİY NOMODDİY MADANİY MEROS: TURKİYA VA O'ZBEKİSTON MİSOLIDA AN'ANAVİY İPAK TO'QIMACHİLİĞİ
14.10-14.20	GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDİYEVNA, RAVSHANJONOV ASRORBЕК PRESERVATION AND SUSTAINABILITY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD
14.20-14.30	IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA TRADITIONAL JEWELRY AS A REFLECTION OF ETHNOCULTURAL PROCESSES IN UZBEK CULTURE
14.30-14.40	IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA, RO'ZİMOVA SHAXZODA BAXTİYOR QİZİ, СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ АНЪАНАВИЙ ТАҚИНЧОҚЛАРИ: (XX АСР ОХИРИ, XX АСР БОШЛАРИ)
14.40-14.50	NURİDDİNOV MUHAMMAD YASİN NURİDDİNOVİCH, İUSUPOVA KANDİLATXAN, ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL VALUES IN THE LITERATURE OF TURKIC PEOPLES
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-13 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF. UBAYDULLAYEVA SAYYORA XASANOVNA	
13.30-13.40	ALİMOVA SHAXODAT KAMİLJANOVNA, XURSANOV NURİSLOM ISKANDAROVİCH, , MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH IN THE DIGITAL AGE
13.40-13.50	KARİMKULOV FOZİLJAM BAKHTİYOR UGLU, KHURSANOV NURİSLAM ISKANDAROVİCH, PRINCIPLE OF SELECTION OF LEXICAL UNITS CONTAINING RELIGIOUS,THEOLOGICAL CONCEPTS
13.50-14.00	BAXTİYOROVA NODİRA, NOROVA R., TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MİRAS
14.00-14.10	NUSRATOVA SHAXRİZODA ISKANDAR QİZİ, TUYCHİYEV ABROR XABİBULLA OGLİ, TASK,BASED LANGUAGE TEACHİNG (TBLT) İN EAP CONTEXTS
14.10-14.20	RAHMATİLLAYEVA DİLNOZA BAXTİYOROVNA TURKIC WORLD CULTURAL HERITAGE: YOUTH, IDENTITY AND COMMUNICATION IN A CHANGING GLOBAL CONTEXT
14.20-14.30	SİNGH ARYAVANSH SPEECH ETIQUETTE AND CULTURAL IDENTITY IN UZBEK COMMUNICATION
14.30-14.40	SODİQOV PO'LATJON ALİSHER O'G'LI, NOROVA RAKHİMA FAYZULLOYEVNA, YOUTH ENGAGEMENT, LEADERSHIP AND SUSTAINABLE PARTNERSHIPS
14.40-14.50	TAİROVA FERUZA FAYZULLAYEVNA, TOSHKANOV TEMURBEK OTABEK O'G'LI, SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO LINGUISTIC COMPETENCE FORMATION
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

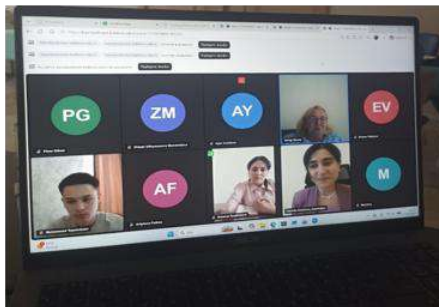
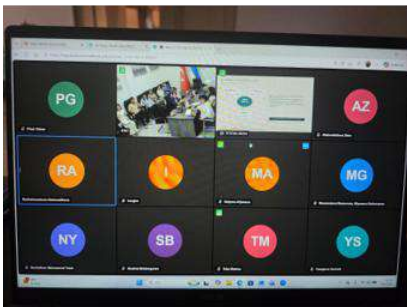
4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-14 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: SOXIBOVA UGILOY NURALIYEVNA –	
13.30-13.40	TESHABOYEVA MALİKA LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION: THE ROLE OF LANGUAGE IN SHAPING CULTURAL IDENTITY IN THE TURKIC WORLD
13.40-13.50	TOSHNIYOZOVA DILDORA HAYITMUROD QIZI, ABDUNAZAROV ISOQJON ISMOILJON O'G'LI O'ZBEKISTON VA TURKIYA O'RTASIDA TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTIONAL POYDEVORI
13.50-14.00	TURANBOYEV AKMALJON VOHIDJON OGLI, TUYCHIEV ABROR XABIBULLA OGLI, DEVELOPING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH DIGITAL SCAFFOLDING
14.00-14.10	MELIYEVA NARGIZAXON BAXODIROVNA, ALIJONOVA MARJONA BOLİ KIZI GENÇLERİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA MİLLİ KÜLTÜREL MİRASIN YERİ VE ONU MODERN TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA GELİŞTİRME
14.10-14.20	XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA, MUXTOROVA GAVHAROY IBROHIMJON QIZI, LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION IN THE TURKIC WORLD
14.20-14.30	XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA, NUSRATOVA SHAHRIZODA ISKANDAR QIZI, A COMPARATIVE ANALYSIS OF CREATIVE PROJECTS AND IDEAS AMONG UNIVERSITY STUDENTS: A CASE STUDY OF TURKISH AND UZBEK HIGHER EDUCATION
14.30-14.40	XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA, PO'LATOVA MUXLİSA BAXTIYOR QIZI, TRADITIONS AND EVERYDAY LIFE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH AND UZBEK CULTURES
14.40-14.50	GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDIYEVA, SADRİDDİNOVA MUSLİMAXON CULTURAL GEOGRAPHY AND TRADITIONAL LIFESTYLES IN THE TURKIC WORLD
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-15 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: ASSOC.PROF. IUSUPOVA KANDILAT	
13.30-13.40	IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA, QOBULOVA ZULFIYA DİLMUROD QIZI, ZİYORAT TURİZMİNİ RİVOJLANTİRİSHNİNG ASOSİY YO'NALİSHLARI VA İSTİQBOLLARI
13.40-13.50	NARZULLAYEVA NODİRABEGİM, YUSUPOVA KANDİLAT, THE ROLE OF YOUTH IN SHOPING ENVIRONMENTAL CULTURE
13.50-14.00	FAZİLAT RUSTAMOVA CONTEMPORARY CULTURE AND YOUTH ATTITUDES IN THE TURKİC WORLD
14.00-14.10	SHARİPOV ABDUSHUKUR TURKIY DUNYO MADANIY MEROSI: YOSHLAR, O'ZLIK VA MULOQOT O'ZGARIB BORAYOTGAN GLOBAL MANZARADA
14.10-14.20	ABDULLAYEVA FERUZA BAXODİR QIZI ,MUSTOKOVA SİTORA UMURZOKOVNA CULTURAL HERİTAGE IN EVERYDAY LIFE: UZBEK TRADİTİONS AS PART OF THE TURKİC WORLD
14.20-14.30	ABDURASULOVA DİYORA, AKBAROVA SHAHNOZA ART, LİTERATURE AND CREATIVE EXPRESSION IN KOREAN CULTURE
14.30-14.40	SODİQOVA NARGİZA AKBAROVA SHAHNOZA KOREAN LANGUAGE EDUCATION IN UZBEKİSTAN: CURRENT LANDSCAPE, PEDAGOGICAL DİMENSIONS, AND FUTURE DİRECTIONS
14.40-14.50	ESONBOYEVA NOZİMA NİZOMİDDİN QIZI, USNADDİNOVA DİLOBAR PULAT QIZI THE REFLECTION OF CULTURE IN DAILY LIFE: AN ANALYSIS OF CUSTOMS, RITUALS, LIFESTYLE AND LANGUAGE
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwvnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

4 HAZİRAN 2026 PERŞEMBE OTURUM-16 (ONLİNE) OTURUM BAŞKANI: QAHHOROV FIRDAVS	
13.30-13.40	KAKHKHOROV FIRDAVS JAKHONGİR UGLİ, SHAVKATOVA E'TİBOR AZAMAT QIZI THE PAST AND CULTURAL MEMORIZİNG: HOW HİSTORY AND CULTURAL MEMORY SHAPE HUMAN IDENTİTY?
13.40-13.50	MADİRİMOVA GULMİRA KAMALADDİN KIZI, ABDUKARİMOVA SHAHZODA ABDUAZİZOVNA 1. ARCHİTECTURE AS CULTURAL MEMORY: HERİTAGE, IDENTİTY, AND TOURİSM IN THE TURKİC WORLD
13.50-14.00	MADİRİMOVA GULMİRA KAMALADDİN KIZI, ABDOVOHİDOVA ZEBO SHAVKATOVNA 1. ARCHİTECTURE, HERİTAGE, AND TOURİSM: CAN CULTURE EXİST WITHOUT PLACE?
14.00-14.10	NURULLAYEVA KOMİLA SAMADJON KIZI, NİZOMOVA TAKHMİNA JAMOLİDDİN KIZI, THE PSYCHOLOGİCAL DEPENDENCE OF STUDENTS ON AI WRİTING TOOLS
14.10-14.20	POLVONOVA SHAHZODA, AKBAROVA SHAHNOZA THE IMPORTANCE OF LEARNİNG THE KOREAN LANGUAGE İN MODERN SOCIETY AND THE REASONS FOR THE GROWİNG INTEREST İN IT
14.20-14.30	RAXMONOVA SHAXZODA ZARİF QIZI, RAXMONOVA DİLNAVOZ SHAVQİDDİNOVNA GLOBALİZATİON AND YOUTH CULTURE: THE BALANCE BETWEEN MODERN CULTURE AND NATIONAL VALUES
14.30-14.40	UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH
14.40-14.50	USNADDİNOVA DİLOBAR PULAT KIZI, SUNNATULLAYEVA XADİCHA NASRULLO QIZI MODERN CULTURE AND THE PERSPECTİVE OF YOUTH
KATILIM LİNKİ: https://baunmeet.balikesir.edu.tr/m/Kwpnpa	
Programda belirtilen tüm saatler Türkiye saati (TSİ, UTC+3) esas alınarak verilmiştir.	

[illegible]

SYMPOSIUM PHOTOS

1ST INTERNATIONAL TURKIC WORLD STUDENT SYMPOSIUM

Theme: Cultural Heritage

ABSTRACT

*Values carried from the past to the future;
our shared heritage, our shared future.*

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER

YAZAR/AUTHOR	BASLIK/TITLE
ERAY KAVAKLI	BİR JAPON TİCARET HEYETİNİN GÖZÜNDEN TÜRKİYE VE BALKANLAR (1927)
HƏCƏR ATA KİŞİYEVA ASLAN QIZI	TÜRK DÜNYASININ ORTAQ MƏDƏNİ İRSİNDƏ “KİTABI-DƏDƏ QORQUD”UN YERİ
HƏCƏR ATA KİŞİYEVA ASLAN QIZI	NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ORTAQ TÜRK MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİ
NİGAR ATA KİŞİYEVA ASLAN QIZI	KEÇMİŞDƏN GƏLƏCƏYƏ DAŞINAN KİMYA İRSİ: TÜRK DÜNYASINDA ƏNƏNƏVİ KİMYƏVİ Bİ-LİKLƏRİN MƏDƏNİ DƏYƏRİ
SUNA ÇAĞLA ÜZÜM	ALEVİ-BEKTAŞİ NEFESLERİNDE YER ALAN ADALET, YOL, HAKİKAT KAVRAMLARININ KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANALİZİ
ERKEJAN OYRATKIZI	TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENKLERİN ANLAMSAL YAPISI
MUSAYEVA AYTƏN	ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN “TÜRK LƏŞMƏK, İSLAMLAŞMAQ, MÜASİRLƏŞMƏK” İDEYASINDA TÜRK DÜNYASININ MƏDƏNİ BİRLİYİ
MURTUZAYEVA NƏSİBƏ MƏHƏMMƏD QIZI	BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA TÜRK BİRLİYİ İDEYASI
GİZEM YUMRU	SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA ZEYTİNYAĞI MÜZELERİNİN ROLÜ: BALIKESİR VE GEMLİK ÖRNEĞİ
HANDE SATILMIŞ	GAGAUZ TÜRKÜ VE BALLADALARI (DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZ VARLIĞI)
AĞAYEVA GÜLNARƏ MEHDI QIZI	AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA ŞƏRQŞÜNASLIQ TƏDQİQATLARI VƏ TÜRK DÜNYASI
EMEL EMREM, HALİL İBRAHİM ŞAHİN	SEYYİDE FATİMA KADIN TÜRBSİ (MANİSA/KIRKAĞAÇ) ETRAFINDA OLUŞAN EVLİYƏ KÜLTÜ ÜZERİNE
ELMAS ÖZCAN, HALİL İBRAHİM ŞAHİN	KAZDAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNDE KİNA GECESİ GELENEKLERİ: EDREMİT/ÇAMCI KÖYÜ ÖRNEĞİ
İLKER ZEYBEK, SATI KUMARTAŞLIOĞLU	ŞİFA OCAKLARI ÇERÇEVESİNDE KARDEŞ VELİLERİN TÜRBELEİ ETRAFINDAKİ İNANİŞ VE UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME- MAHMUT SULTAN, EFE SULTAN VE KARLUK SULTAN ÖRNEĞİ İLE.
ULVIYYA İBRAHİMOVA	MEVLÜT SÜLEYMANLI'NIN “DEĞİRMEN” ESERİNDE DİLİN ANLAMSAL SİSTEMİ
FATMA POYRAZLI, SELİN KOÇ, SELAMİ SELVİ, SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU	TÜRK BİTKİ KÜLTÜREL MİRASINDA LOKAL ENDEMİK TÜRRLERİN ÖNEMİ: TRİGONELLA COERULESCENS SUBSP. AYVALİKENSİS ERDOĞAN, SELVİ & TUMEN ÜZERİNE HÜCRESEL BİR ARAŞTIRMA
FATMA POYRAZLI, SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU	TÜRK DÜNYASINDA GELENEKSEL KULLANIMIYLA KUDRET NARI (MOMORDICA CHARANTIA): ANTI-TUMÖRAL VE YARA İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİN BİYOFİNFORMATİK ANALİZİ
ARSLAN TAGAİBEKOV	ALTAY TÜRKLERİNİN “ALIP-MANAŞ” VE KAZAK TÜRKLERİNİN “ALPAMIS” DESTANLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
ALMİRA DULAT, ARUZHAN KENZHEBEK, GANİZHAMAL KUSHENOVA	THE LIFE AND PUBLIC ACTIVITY OF AKHMET BIRIMZHANOV
AKNIYET ALIZAKH, GANİZHAMAL KUSHENOVA	THE LIFE AND WORK OF TELZHAN SHONANULY
GAUKHAR BARAT, GANİZHAMAL KUSHENOVA	ZHANAKOV B.M. «QAZAQSTANDAGY ISLAM MADENIETI: NAURYZ-MUHAMMED TALASULYNYN MURASY [ISLAMIC CULTURE IN KAZAKHSTAN: THE LEGACY OF NAURYZ-MUKHAMMED TALASOV] MONOGRAPH: REVIEW
EMİR YUSUF ÇETİN	ORHUN YAZITLARINDAN GÜNÜMÜZE TÜRK DİLLERİNDE ORTAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN KÜLTÜREL BELLEKTEKİ YERİ
LALƏ ŞABANOVA	FOLKLORE AS CULTURAL HERITAGE: FROM THE PAST TO THE PRESENT
MUSTAFA ÖÇ	FROM A SMALL LAKE TO THE CULTURE INDUSTRY
ANİYA GİBADULLİNA	TÜRK DİLLERİNDE HAYVAN İSİMLERİNİN ETİMOLOJİSİ
ÖMER GÜNAYDIN	TÜRK DÜNYASINDA DİL, LEHÇE, AĞIZ VE ŞİVE KAVRAMLARI
GÜLTƏÇ AŞYROWA	KAHRAMAN ARKADAĞ'IN “HAKIDAGÖVHERİ” ADLI ESERİNDE AHLAK DEĞERLERİ
ELVİNA KAZİMOVA	THE CONFLICT OF ENVIRONMENT AND THE INDIVIDUAL: THE PHILOSOPHY OF INEVITABILITY IN THE WORKS “OIL AND BLOOD IN THE EAST” AND “THE WOMAN IN THE SAND
KONUL AMRAHOVA	KÖROĞLU” DESTANININ TEBRİZ-TİFLİS NÜSHASINA ÖZGÜ OSMANLI PAŞALARI
NURİDƏ İSMAYİL	CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN “ÖLÜLƏR” PYESİNDƏ KÜTLƏ PSİKOLOGİYASI VƏ FƏRD PROBLEMİNİN DRAMATURJİ ÖKSİ
KHATİCHA IULDASHOVA	KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE GELECEĞE AKTARILMASINDA BİLİMSSEL MERKEZ OLARAK MÜZELER
BUSE ATALAY, AYLİN ER, PINAR GÜNER	KÜLTÜREL MİRASIN DOĞAL RENKLERİ: KÖKBOYALARIN ANTIMİKROBİYAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

NİLAY BOZTEPE, AYLİN ER, PINAR GÜNER	ANADOLU'NUN FERMENTE MİRASI: BALIKESİR YÖRESEL PEYNİRLERİ
EYLÜL BUSE KOCA, RİTA JAMAL SULAİMAN QANBAR, AYLİN ER, PINAR GÜNER	ZEYTİNYAĞININ BESLENME KÜLTÜRÜ VE İNSAN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ
SADİ ARDA KÖSE, AYLİN ER, PINAR GÜNER	GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE APİTERAPİ UYGULAMALARI
SELİN MERYEM ŞENGÜL, AYLİN ER, PINAR GÜNER, HALİL İBRAHİM ŞAHİN	KOZA'DAN KUMAŞA: BALIKESİR'DE GELENEKSEL İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN İZLERİ
TOPCHUBAEV MUKHAMMAD	KARAHANLILARIN KÜLTÜR MİRASI: BURANA'DAN ÖZKENT'E
KHALMATOVA SEVARAKHON	CULTURAL TOURISM AND ITS ECONOMIC IMPORTANCE
BOGENBAY ALMA, ZHIEMBAY BİBİGUL SAUROVNA	CONCEPTS OF HISTORICAL NOVELS IN NATIONAL CONSCIOUSNESS AND TURKIC PERCEPTION: BASED ON THE WORKS OF H.N. ATSİZ AND M. MAGAÜİN
CƏƏRÇİYEVA ELFANƏ	SAKRAL NİZAMIN MÜDAFİƏSİ: ƏFSANƏLƏRDƏ GÜNAH, TABU VƏ CƏZA MEXANİZMİ:
ELNARƏ VƏLİYEVA	MÖHSÜN NƏSİRİNİN "LİSANÜT-TEYR" ƏSƏRİNDƏKİ ALLEQORİK HEKAYƏLƏRİN ƏXLAQİ- DİDAKTİK FUNKSİYASI
EDİL BOLOTBEKOV	TRANSFORMATION OF FOLK HERITAGE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
AYTƏN ƏSKƏROVA	TALIŞ FOLKLORUNDA MƏRASİM VƏ MƏİŞƏT ƏNƏNƏLƏRİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ
SHYNAR ABİİR, BİBİGUL SAUROVNA ZHIYEMBAY	1926 BAKÜ TÜRKOLOJİ KURULTAYI'NDA MEHMET FUAD KÖPRÜLÜZADE'NİN TEBLİĞİ: TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBİ DİLİ VE KÜLTÜREL ENTEGRASYONA ETKİSİ
MERYEM YILDIZ, SERAP DOĞAN, MEHMET EMİN DİKEN, TUNCAY DİRMENCİ	BALIKESİR YÖRESİNİN ENDEMİK BİTKİSİ CİRSİUM BALIKESİRENSE'NİN ALZHEİMER HASTALIĞINA YÖNELİK KOLİNESTERAZ İNHİBİSYON POTANSİYELİNİN ARAŞTIRILMASI
BEYZANUR SARIGÜL	SINIR ÖTESİ HALKBİLİMİ EKSENİNDE TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ
ALPEREN ÇOBAN, SERAP DOĞAN, MUSTAFA İNAN, NİSA ÖZKARA, BELEMİR GENÇ, EYLÜL NAS	BALIKESİR (BİGADIÇ) KÖKENLİ ÜLEKSİT CEVHERİNİN GENOTOKSİK VE SİTOTOKSİK ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
NİSA GÜL KARAKEÇİLİ	LADY MARY WORTLEY MONTAGU'NUN 'TÜRK MEKTUPLARI'NDA KAHVE KÜLTÜRÜ VE TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE MATERYAL OLARAK KULLANIMI
GÖKHAN TANAYDIN, FATİH SATIL	BİGADIÇ (BALIKESİR) YÖRESİNDE HAYVAN HASTALIKLARININ TEDAVİSİNDE KULLANILAN BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIMI ÜZERİNE ETNOVETERİNER BİR ARAŞTIRMA
TUBA MUMCU, FATİH SATIL	TÜRKİYE SULAK ALANLARINDA SUCUL VE YARI SUCUL BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIM KÜLTÜRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ
SEVİNC ABDULLAYEVA	SƏLİM BABULLAOĞLU POEZİYASINDA ZAMAN, YADDAŞ VƏ FƏRDİ TƏCRÜBƏ
ABIİR SHYNAR, BOGENBAY ALMA, TURGYNBAL AIZHAN	GRAMMATICAL CATEGORIES OF NOUNS IN KHWARAZM TURKIC (BASED ON THE WRITTEN MONUMENT "QİSAS AL-ANBİYA")
MELİKE ORHAN, AZRA BÜLBÜL	TEZGAHTAKİ MİRAS: BALIKESİR SEMT PAZARLARINDAKİ KADIN EMEĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ
BERRA AZİZE ÖZŞAHİN, YAMAN AYDENİZ, MAKBULE İPEK ERTÜRK, EMRE YAVUZ	ÜÇ BOYUTLU DİJİTAL BELGELEME YÖNTEMLERİ İLE KÜLTÜREL MİRASIN İNCELENMESİ: ZAĞNOS PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ
GÜLESER TOMAK, İREM NUR KAYA, ALPEREN ÇOBAN, SERAP DOĞAN	BALIKESİR'DE YAYILIŞ GÖSTEREN TRICHOLOMA TERREUM'DAN ELDE EDİLEN TİROZİNİZAKTİVİTESİNİN ARAŞTIRILMASI
HELİN İDİL AKTAŞ	BALIKESİR'DE HAMAM KÜLTÜRÜ VE TOPLUMSAL BELLEK İLİŞKİSİ: ZAĞNOS PAŞA HAMAMI İNCELEMESİ
AYGUN HASANLI	DIGITAL TRANSFORMATION IN AZERBAIJAN'S ART MUSEUMS AND ITS IMPACT ON VISITOR EXPERIENCE
MURAT YİĞİT, İLAYDA ÖZTÜRK, MEDİNE ÇAKIR	GELENEKSEL OYUNLARIN TÜRK DÜNYASINDA DİL KÜLTÜRÜ VE SOSYALLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

MUQADDAS SALAHLI	THE MANIFESTATION OF THE DEGRADATION OF MORAL AND ETHICAL VALUES IN FICTION (BASED ON VAGIF SULTANLI'S NOVEL "DESERT WAR")
AMIL AZIMLI	ALP KADIN TIPOLOJISININ AZERBAIJAN'DAKI KAÇAK VE OSMANLI'DAKI EFE KADIN AŞAMASI
TAHA GÜLERYÜZ	ŞER'İYE SİCİLLERİ IŞIĞINDA OSMANLI BALIKESİR'İNDE MEKÂNSAL YAPI, MAHALLE KÜLTÜRÜ VE YERLEŞİM DOKUSU
KUBRA ƏLİYEVƏ RASİMƏ MEHTİYEVƏ	ƏCƏMİ NAXÇIVANININ İRSİNDƏ YUSİF KÜSEYİR OĞLU TÜRƏSİ ÜZEYİR HACİBƏYLİNİN "ARŞIN MAL ALAN" ƏSƏRİNDƏ SEVGİ VƏ CƏMİYYƏT MÜNƏSİBƏTİ
ALİYEVƏ SEVİL	TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ KÜLTÜREL SİMGELER
ARTYKOVA FOTİMA	KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE GENÇLİĞİN ROLÜ
AYLA YUSİFOVA	QABDULLA TUKAYIN "YENİ KƏSİKBAŞ" ƏSƏRİNDƏ SATİRA VƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK MƏSƏLLƏSİ
MUSTAFA ÖGE, ZEHRƏ SEVDE ATİK	TÜRK KADINLARININ TÜRK TAYYARE CEMİYETİ'NE KATKILARI: TAYYARE MECMUASI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
ŞUHEDƏ DUDU KUL, ELİF AÇIK, ELİF GARİP	BALIKESİR YILDIRIM CAMİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ, DİJİTAL BELGELENMESİ VE KORUMA İLKELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
MURAT DOĞDUBAY, UĞUR ÇEVİKBAŞ RƏVƏNƏ MƏHƏRRƏMOVƏ	TÜRK DÜNYASINDA GASTRODİPLOMASİ: ORTAQ MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN KÜLTÜREL MİRAS VE ULUSLARARASI TANITIMDAKİ ROLÜ ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN "SƏRBƏST İNSANLAR ÖLKƏSİNDƏ" ƏSƏRİNDƏ İDEAL CƏMİYYƏT MODELİ
ABDUFATTOYEVƏ SABRINA ABDUTOLİBOVNƏ	PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS AND CULTURAL HERITAGE IN MODERN UZBEK SOCIETY
ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNƏ, ABDUFATTOYEVƏ SABRINA ABDUTOLİBOVNƏ	MUSEUM EDUCATION AND CULTURAL TOURISM IN UZBEKISTAN: PRESERVING HERITAGE THROUGH YOUTH ENGAGEMENT
ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNƏ	URBAN MEMORY AND HISTORICAL PLACE NARRATIVES IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE
DAVRONOVƏ OZODƏ	CULTURAL HERITAGE OF TURKIC PEOPLES IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION: PRESERVATION AND INTERGENERATIONAL TRANSMISSION
ERGASHOVƏ FERUZƏ YULDASHEVNƏ, RASHİDOVƏ DİNARƏ TURƏ QIZI	THE ROLE OF UZBEK AND TURKIC CULTURAL VALUES IN THE UPBRINGING OF YOUTH
ERGASHOVƏ FERUZƏ YULDASHEVNƏ, UMAROVƏ ZAXRƏ TURƏBEKOVNƏ	NATIONAL IDENTITY AND TRADITIONAL VALUES IN THE CULTURE OF UZBEK AND TURKIC PEOPLES
ISKANDAROVƏ SARVİNOZKHON KHAMİD KIZI	LANGUAGE AS A MARKER OF IDENTITY AND CULTURAL CONTINUITY IN THE TURKIC WORLD
ISKANOVƏ NASİBƏ PARMONOVNƏ, SHERMAMATOV HUSANBOY DONİYOROVİCH	THE IMPORTANCE OF RESPECTING CULTURAL TRADITIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS
ISKANOVƏ NASİBƏ PARMONOVNƏ, BEKBERGANOV SHUKHRATBEK SHOKIROVİCH	THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN SHARING CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONS
ISKANOVƏ NASİBƏ PARMONOVNƏ, QUDRATOV QUVONCHBEK BURXON OGLI	MEDIA AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL IDENTITY AND TRADITIONS
ISKANOVƏ NASİBƏ PARMONOVNƏ, XURSƏNƏLİYEVƏ MÜNİSƏ GOLİBJON KIZI	TRADITIONAL FESTIVALS IN TURKIC COUNTRIES: CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL IMPORTANCE
KAKHKHOROV FİRDƏVS JAKHONGİR UGLI, KHOJAMURATOVƏ DİLNURƏ G'AYRAT KIZI	HOW LINGUISTIC CHOICES SHAPE SELF-EXPRESSION AND INTERCULTURAL UNDERSTANDING ?
KAKHKHOROV FİRDƏVS JAKHONGİR UGLI, KOSİMOVƏ RƏ'NƏ KHAYDAR KIZI	TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON A CREDIT-MODULE SYSTEM
UMAROVƏ NODİRƏ ERKİN QIZI, KALANDAROVƏ SAFİYƏ TƏKHİRÖVNƏ	TEACHING TURKISH FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES
KOZİMOVƏ MÜSLİMƏ MƏMƏSOLİ KIZI	FROM CEREMONIAL DRESS TO EVERYDAY FASHION: TRADITIONAL CLOTHING AND YOUTH IDENTITY IN UZBEKISTAN
MƏXƏMATOVƏ MÜNƏVVƏRƏ GAYRATJON KIZI, NİYƏZOVƏ GÜLNƏRƏKHON GÜLYƏMOVNƏ	FAMILY MEMORY AND STORYTELLING IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE
NİYƏZOVƏ GÜLNƏRƏKHON GÜLYƏMOVNƏ,	MAHALLA, NAVRUZ AND DASTURXON: LEGAL, MORAL AND EVERYDAY FOUNDATIONS OF UZBEK ETHNOCULTURAL IDENTITY IN THE GLOBALIZING TURKIC WORLD

ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA	
NIYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA, RAVSHANOVA MARJONA SHAVKAT KIZI	SPEECH ETIQUETTE AND UZBEK CULTURAL IDENTITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION
RASHIDOVA DINARA TURA QIZI	LANGUAGE EROSION AND CULTURAL IDENTITY AMONG YOUTH IN THE CONTEMPORARY TURKIC WORLD
TOSHMATOVA NARGIZAKHON TULKIN KIZI	PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL UNITS AS LINGUOCULTURAL CARRIERS OF TURKIC CULTURAL HERITAGE
SAYYORA XASANOVNA UBAYDULLAYEVA, OLIMXO'JA BAHROMOV	PRESERVATION AND TRANSMISSION OF CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS ON THE CASE OF UZBEKISTAN
UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA	LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH
YUSUPOVA SEVINCH SHERZOD QIZI	TRADITIONS IN EVERYDAY LIFE: CULTURAL IDENTITY, MORAL VALUES AND INTERGENERATIONAL CONTINUITY IN UZBEK SOCIETY
OLGA SAK, ERINÇ ÇELİK BİÇER, MUHAMMET KORKMAZ	TÜRK KÜLTÜRÜNDE İPEKBÖCEKÇİLİĞİNİN ETNOBİYOLOJİK ÖNEMİ VE YETİŞTİRİCİLİK BİYOLOJİSİ
BERNA SANÖN, ERINÇ ÇELİK BİÇER, EFE İBRİKÇİ	TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE BÖCEK ALGISI VE SEMBOLİK ANLAMLARI
BERNA SANÖN, ERINÇ ÇELİK BİÇER, UMUT ÖRGÜT	ETNOENTOMOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ANADOLU'DA İNSAN-BÖCEK ETKİLEŞİMLERİ
CEREN DEMİREL ŞEKERCAN	CEZVEYE SİĞMAYAN KÜLTÜR: TÜRK KAHVESİ GELENEĞİNİN DÜNDEN BUGÜNE DÖNÜŞÜMÜ
TOYGUN BAŞPINAR, BURCU EFE DAŞKAN, HATİCE YILDIRIM	KADİM BİLGİDEN MOLEKÜLER DÜZEYE: SARI KANTARONUN (HYPERICUM PERFORATUM) KÜLTÜREL MİRASI VE ETNOBOTANİK KÖPRÜLERİ
ƏSMƏR ƏLİYEVƏ	KOSMOQONİK XAOSDAN RƏQƏMSAL XAOSA: ERLİK OBRAZI VƏ ONUN MÜASİR İNTERNET FOLKLORUNDAPARALELLƏRİ
AYTAKİN ZEYNALOVA	NAXÇIVAN FOLKLORUNDA OYUNLARIN TOPLANMASI VƏ NƏŞRİ MƏSƏLƏLƏRİ
GÜNAY CƏFƏROVA	MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN “ALDANMIŞ KƏVAKİB” ƏSSƏRİNDƏ UTOPIYA VƏ SOSIAL TƏNQİD PROBLEMİ
KENAN ZİYA TAŞ, RABİA YURDAKÖK	BAYMİRZA HAYİT'İN DÜŞÜNCESİNDE TÜRK DÜNYASI VE ORTAK KÜLTÜREL MİRAS
ZEHRƏ ÇELİKKÖL, GAMZE YOLCU	BATTAL-NƏMƏLERDE RENK SEMBOLİZMİ: HATAY NÜSHASI
GAMZE YOLCU, ZEHRƏ ÇELİKKÖL	TÜRK DÜNYASI KALPAKLARINDA ŞAMANİK İZLER
TURGYNBAY AIZHAN	TÜRK VE KAZAK MASALLARINDAKI ORTAK KÜLTÜREL DEĞERLER
İBRAHİMOVA NATAVAN	FƏRƏC FƏRƏCOVUN YARADICILIĞINDA HEKAYƏ JANRININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ
ZİNİYAT MAMMADOVA SÜLEYMANOVA	NAHÇIVAN'IN ANTİK ÇAĞA AİT CAM KAPLARI
KADIRHANOVA SANDUGAŞ SERİKBAYKIZI, EKREM AYAN	TÜRK VE KAZAK HALK EDEBİYATINDA AŞK DESTANLARI ARAŞTIRMA GELENEĞİ
İŞİK AK	SİMETRİ KAVRAMININ ARKEOLOJİK ALANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: KYZİKOS ANTİK KENTİ ÖRNEKLERİ İLE ÇOCUKLAR İÇİN GEOMETRİ
MURAT YİĞİT, ZEHRƏ İREM ALTINDAL	YAZISIZ KÜLTÜR AKTARIMI OLARAK GELENEKSEL EL SANATLARI MOTİFLERİNİN GENÇ KUŞAKLARA KAZANDIRILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME
HAMIDA AZIZAGHA KHALILOVA	TÜRK XALQLARININ FOLKLORUNDA ARXETİPİK OBRAZLAR VƏ MƏDƏNİ KODLAR (ÇOXDİLLİ TÜRK FOLKLOR KORPUSU MATERİALİ ƏSASINDA)
IBRAGİMOVA MUSLİMA,	CULTURAL HERITAGE OF THE CITY OF OSH AND ITS SIGNIFICANCE IN CENTRAL ASIA
LƏMAN BAYRAMLI	THE IMPORTANCE OF ORAL FOLK LITERATURE IN THE PROTECTION OF CIVIL HERITAGE
İLKANƏ HƏŞİMOVA	İLQAR FƏHMİNİN “AKTRİSA”ROMANINDA QADIN OBARZI VƏ ONUN DAXİLİ DÜNYASI
YAQUB SƏMƏDOV, ELMİR HAQVERDİYEV	YAPAY ZEKA VE TARİHSEL HAFIZA: TÜRK KÜLTÜRÜNÜN DİJİTAL GELECEĞİ
ERAY EKİCİ, EMİN ERDEM ÖZBEK	TÜRKÇENİN “YOĞURT”LA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

HAMIDE SOYSAL DEMİRCİ, NESLIHAN KILIÇ GÜRCAY	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANADOLU EL SANATLARININ KORUNMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA
AIBERGENOVA AIDANA	ÜNİVERSİTE ÖĞRENİMİNDE ENTELEKTÜEL VE ELEŞTİREL KATILIM STRATEJİSİ OLARAK BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK
ABDUFATTOYEVA SABRINA ABDUTOLIBOVNA, HAYITOVA NIGORA RAXMATILLAYEVNA	TRADITIONAL CRAFTSMANSHIP AND CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN MODERN SOCIETY
ABDURAKHİMOVA NİGORA BAKHTİYAROVNA, ABDUQAHHOROVA AZİZA FARHOD QIZI	DIALECTS OF THE TURKIC LANGUAGES AS AN ELEMENT OF CULTURAL IDENTITY
ABDURAKHIMOVA NIGORA BAKHTİYAROVNA, NABIYEVA MARJONA FAXRIDDIN QIZI	THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN THE HISTORICAL MEMORY OF MODERN UZBEK STUDENTS
NIGORA BAKHTIVAROVNA ABDURAKHIMOVA, ZARINA FARKHADOVNA QODIROVA,	TIKTOK AND CULTURAL HERITAGE: YOUTH PARTICIPATION, ALGORITHMIC VISIBILITY AND THE RISKS OF SIMPLIFICATION
TOSHNIYOZOV DILDORA HAYITMUROD QIZI, ESHBOYEVA MEHRUZA,	TURKİY DUNYODA UMUMİY NOMODDİY MADANİY MEROS: TURKIYA VA O'ZBEKISTON MİSOLIDA AN'ANAVİY İPAK TO'QIMACHİLİĞİ
GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDİYEVA, RAVSHANJONOV ASRORBek	PRESERVATION AND SUSTAINABILITY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD
IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA	TRADITIONAL JEWELRY AS A REFLECTION OF ETHNOCULTURAL PROCESSES IN UZBEK CULTURE
IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA, RO'ZİMOVA SHAXZODA BAKHTİYOR QIZI,	СУРХОН БОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ АНЪАНАВІЙ ТАҚИМЧОҚЛАРИ: (XX АСР ОХИРИ-XX АСР БОШЛАРИ)
NURİDDİNOV MUHAMMAD YASİN NURİDDİNOVİCH, IUSUPOVA KANDILATXAN,	ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL VALUES IN THE LITERATURE OF TURKIC PEOPLES
ALİMOVA SHAXODAT KAMİLJANOVNA, XURSANOVA NURİSLOM ISKANDAROVİCH,	MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH IN THE DIGITAL AGE
KARİMKULOV FOZİLJAM BAKHTİYOR UGLU, KHURSANOVA NURİSLAM ISKANDAROVİCH,	PRINCIPLE OF SELECTION OF LEXICAL UNITS CONTAINING RELIGIOUS-THEOLOGICAL CONCEPTS
BAXTIYOROVA NODIRA, NOROVA R.,	TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MİRAS
NUSRATOVA SHAXRIZODA ISKANDAR QIZI, TUYCHİYEV ABROR XABIBULLA OGLI	TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT) IN EAP CONTEXTS
RAHMATILLAYEVA DILNOZA BAXTIYOROVNA	TURKIC WORLD CULTURAL HERITAGE: YOUTH, IDENTITY AND COMMUNICATION IN A CHANGING GLOBAL CONTEXT
SİNGH ARYAVANSH	SPEECH ETIQUETTE AND CULTURAL IDENTITY IN UZBEK COMMUNICATION
SODİQOV PO'LATJON ALİSHER O'G'Lİ, NOROVA RAKHİMA FAYZULLOYEVNA,	YOUTH ENGAGEMENT, LEADERSHIP AND SUSTAINABLE PARTNERSHIPS
TAİROVA FERUZA FAYZULLAYEVNA, TOSHKANOV TEMURBEK OTABEK O'G'Lİ,	SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO LINGUISTIC COMPETENCE FORMATION
TESHABOYEVA MALİKA	LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION: THE ROLE OF LANGUAGE IN SHAPING CULTURAL IDENTITY IN THE TURKIC WORLD
TOSHNIYOZOV DILDORA HAYITMUROD QIZI, ABDUNAZAROV ISOQJON ISMOİLJON O'G'Lİ	O'ZBEKISTON VA TURKIYA O'RTASIDA TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUSIONAL POYDEVORI
TURANBOYEV AKMALJON VOHİDJON OGLI, TUYCHİYEV ABROR XABIBULLA OGLI	DEVELOPING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH DIGITAL SCAFFOLDING
MELIYEVA NARGIZAXON BAXODIROVNA, ALIJONOVA MARJONA BOLİ KIZI	GENÇLERİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA MİLLİ KÜLTÜREL MİRASIN YERİ VE ONU MODERN TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA GELİŞTİRME

XAKİMOVA DİL RABO YO'LDASHOVNA, MUXTOROVA GAVHAROY IBROHİM JON QIZI,	LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION IN THE TURKIC WORLD
XAKİMOVA DİL RABO YO'LDASHOVNA, NUSRATOVA SHAHRİZODA ISKANDAR QIZI,	A COMPARATIVE ANALYSIS OF CREATIVE PROJECTS AND IDEAS AMONG UNIVERSITY STUDENTS: A CASE STUDY OF TURKISH AND UZBEK HIGHER EDUCATION
XAKİMOVA DİL RABO YO'LDASHOVNA, PO'LATOVA MUXLİSA BAXTIYOR QIZI,	TRADITIONS AND EVERYDAY LIFE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH AND UZBEK CULTURES
GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDIYEVA, SADRİDDİNOVA MUSLİMAXON	CULTURAL GEOGRAPHY AND TRADITIONAL LIFESTYLES IN THE TURKIC WORLD
İBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA, QOBULOVA ZULFİYA DİLMUROD QIZI,	ZİYORAT TURİZMİNİ RİVOJLANTİRİSHNİNG ASOSİY YO'NALİSHLARI VA İSTİQBOLLARI
NARZULLAYEVA NODİRABEGİM, YUSUPOVA KANDİLAT,	THE ROLE OF YOUTH IN SHOPING ENVIRONMENTAL CULTURE
CAHİDƏ YAQUBOVA ETİBAR QIZI,	WOMEN'S DASTAN CREATION IN AZERBAIJANI FOLKLORISTICS: THE PHENOMENON OF KURAN KHAVAR
MAİRANKAN SHAMAEVA	KIRGIZISTAN'DAKI BİLİMSSEL ARAŞTIRMALAR (1917-1941)
SAFİYENUR AVCI, TUĞÇE ERGÜN	GEÇİŞ RİTÜELLERİNDEN TOPLUMSAL BİRLİĞE: BALIKESİR TAHTACI TÜRKMENLERİ HAKKA YÜRÜYENLER HAYRI
FAZİLAT RUSTAMOVA	CONTEMPORARY CULTURE AND YOUTH ATTITUDES IN THE TURKIC WORLD
SHARIPOV ABDUSHUKUR	TURKIY DUNYO MADANIY MEROSI: YOSHLAR, O'ZLIK VA MULOQOT O'ZGARIB BORAYOTGAN GLOBAL MANZARADA
HATİCE RAVZA AKAR DEMİRALP, SÜHEYLA SARITAŞ	KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA KENTİN GÖRÜNMEYEN ÖZNELERİ: BALIKESİR İLİ
KULMANAT AUYELKHAN, LAZZAT ADİLBEKOVA, EKREM AYAN	MAGAZ RASDAN POEZİYASI
MELİH CAN DEMİRBEK, İLK NUR ŞENSÖZ, SERAP DOĞAN, BEGÜMHAN YILMAZ KARDAŞ, ALPEREN ÇOBAN	BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE YER ALAN ECBALLIUM ELATERIUM BİTKİSİNİN DROSOPHILA MELANOGASTER ÜZERİNDEKİ GENETİK ETKİLERİNİN SMART TESTİ İLE BELİRLENMESİ
ŞULE CAYNAK, SERAP DOĞAN, ALARA BUSE SEYİDOĞLU, NAZAR GÜRCÜ	BALIKESİR YÖRESİNDE ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP CENTAUREA SOLSTITIALIS L. (ÇAKIRDİKENİ) BİTKİSİNİN LENFOSİT HÜCRELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN JULI CİHAZI İLE İNCELENMESİ
SILA ALTINIŞIK, HAZAL CAM, DEMİRKAN SÖNMEZ, SERAP DOĞAN, ALPEREN ÇOBAN	BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE KULLANIMI BULUNAN SALVADORA PERSICA (MISVAK) BİTKİSİNİN ANTİGENOTOKSİK ETKİSİNİN MİKRONÜKLEUS TESTİ İLE BELİRLENMESİ
BUŞİM ELÇİN BAYRAMOĞLU, HATİCE KARACA, MİKAIL ACAR, SERAP DOĞAN, MEHMET EMİN DİKEN, ALPEREN ÇOBAN	ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP DAĞ NANESİNİN ESANSİYEL YAĞININ SİRKE SİNEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
MERVE ARPACIOĞLU, NİGAR SÜRÜCÜLER AYLİN ER, PINAR GÜNER	GELENEKSEL TARIM BİLGİSİNİN NESİLDEN NESİLE AKTARIMI VE KÜLTÜREL ÖNEMİ
AYŞE MELİKE DAĞ, RAİKA ECE AÇIKMAVİ AYLİN ER, PINAR GÜNER	TARIM EKOSİSTEMLERİNDE FUNGUSLARIN ROLÜ VE KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ
MEHMET KARAL, ALPER KAYA, HAMZA ÇOBANOĞLU AYLİN ER, PINAR GÜNER	SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KÜLTÜREL MİRAS: BİYOLOJİK MÜCADELE YAKLAŞIMLARI
ELİF EYÜPOĞLU, MERVE SULTAN GEÇGEL, BÜŞRA GÜLER	KÜLTÜREL MİRAS VE BAYTARLIK: BALIKESİR İLİ KARAMANKÖY ÖRNEĞİ
EMRE GÖNÜLLÜ, İREM KÜRİŞİK, SELVİHAN KILIÇ ATEŞ	KÜLTÜREL MİRASIN AĞAÇ BASKI BAĞLAMINDA YENİDEN YORUMLANMASI
KAAN GÜREL, ÖZLEM KÖROĞLU	GELENEKSEL KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE TURİST REHBERLİĞİ: EBRU SANATI ÜZERİNE BİR UZMANLAŞMA MODELİ

ABDULLAYEVA FERUZA BAXODIR QIZI, MUSTOKOVA SITORA UMURZOKOVNA	CULTURAL HERITAGE IN EVERYDAY LIFE: UZBEK TRADITIONS AS PART OF THE TURKIC WORLD
ABDURASULOVA DIYORA, AKBAROVA SHAHNOZA	ART, LITERATURE AND CREATIVE EXPRESSION IN KOREAN CULTURE
SODIQOVA NARGIZA AKBAROVA SHAHNOZA	KOREAN LANGUAGE EDUCATION IN UZBEKISTAN: CURRENT LANDSCAPE, PEDAGOGICAL DIMENSIONS, AND FUTURE DIRECTIONS
ESONBOYEVA NOZIMA NIZOMIDDIN QIZI USNADDINOVA DILOBAR PULAT QIZI	THE REFLECTION OF CULTURE IN DAILY LIFE: AN ANALYSIS OF CUSTOMS, RITUALS, LIFESTYLE AND LANGUAGE
KAKHKHOROV FIRDAVS JAKHONGIR UGLI, SHAVKATOVA E'TIBOR AZAMAT QIZI	THE PAST AND CULTURAL MEMORIZING: HOW HISTORY AND CULTURAL MEMORY SHAPE HUMAN IDENTITY ?
MADIRIMOVA GULMIRA KAMALADDIN KIZI, ABDUKARIMOVA SHAHZODA ABDUAZIZOVNA	1. ARCHITECTURE AS CULTURAL MEMORY: HERITAGE, IDENTITY, AND TOURISM IN THE TURKIC WORLD
MADIRIMOVA GULMIRA KAMALADDIN KIZI, ABDUVOHIDOVA ZEBO SHAVKATOVNA	1. ARCHITECTURE, HERITAGE, AND TOURISM: CAN CULTURE EXIST WITHOUT PLACE?
NURULLAYEVA KOMILA SAMADJON KIZI, NIZOMOVA TAKHMINA JAMOLIDDIN KIZI,	THE PSYCHOLOGICAL DEPENDENCE OF STUDENTS ON AI WRITING TOOLS
POLVONOVA SHAHZODA, AKBAROVA SHAHNOZA	THE IMPORTANCE OF LEARNING THE KOREAN LANGUAGE IN MODERN SOCIETY AND THE REASONS FOR THE GROWING INTEREST IN IT
RAXMONOVA SHAXZODA ZARIF QIZI RAXMONOVA DILNAVOZ SHAVQIDDINOVNA	GLOBALIZATION AND YOUTH CULTURE: THE BALANCE BETWEEN MODERN CULTURE AND NATIONAL VALUES
UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA	LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH
USNADDINOVA DILOBAR PULAT KIZI, SUNNATULLAYEVA XADICHA NASRULLO QIZI	MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH
ZHOMART YERTAY	KAZAKISTAN'DAKI CEDİDCİLİK VE TÜRKÇÜLÜK FİKİRLERİNİN ETKİSİ ALTINDA KAZAK AYDINLARININ SİYASİ GÖRÜŞLERİNİN ŞEKİLLENMESİ
MANAY GÜLGİNA, AZMUKHANOVA AİMAN MAHSOTOVNA	LU BAN ATÖLYELERİ VE KONFÜÇYUS ENSTİTÜLERİ: KAZAKISTAN'DAKİ ÇİN EĞİTİM GİRİŞİMLERİNİN MESLEKİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ
AZMUKHANOVA AİMAN, ALTINBEK JANSAYA	TARİHSEL TAHAYYÜL VE MÜSLÜMAN MODERNİTESİ: CEDİDÇİLER, ALAŞ HAREKETİ VE JÖN TÜRKLERİN YENİ BİR GEÇMİŞ VE GELECEK ARAYIŞI
HATİCE KERİMOĞLU, BEGÜM KILIÇ	NAHÇIVAN'IN KADERİNİ ÇİZEN DİPLOMAT: BEHBUD AĞA ŞAHTAHTİNSKIY VE ERKEN DÖNEM FAALİYETLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

BİR JAPON TİCARET HEYETİNİN GÖZÜNDEN TÜRKİYE VE BALKANLAR (1927)

ERAY KAVAKLI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Asya Çalışmaları, Ankara-Türkiye
Özet

Japonya, iki savaş arası dönemde gelişen ekonomisinin doğrultusunda ihracat pazarını Doğu Asya'dan öteye taşıyarak Anadolu, Doğu Afrika ve Balkanlara kadar uzatmıştır. Bu ekonomik yayılma politikası yalnızca iktisadi bir hareket olarak kalmamış; aynı zamanda Japon ticaret heyetlerinin, Osmanlı bakiyeleri olan Balkanlar ve Türkiye ile temasını sağlamıştır. Bu çalışma, Japon Ticaret Bakanlığı tarafından bölgeye gönderilen 3.Ticaret Grubu'nun Başkanı Mitsuzo Yanagida ve ekibinin gözlem ve izlenimlerini odağına almaktadır. Osaka Mainichi Shimbun'da "Seyyar Ticaret Heyetinden Hatıralar" başlığında kaleme alınan seyahatname niteliği barındıran bu gözlemler, literatürde çoğunlukla Avrupalı seyyahlar üzerinden gözlemlenen Osmanlı bakiyelerine alternatif bir perspektiften bakış açısı sunmaktadır. Çalışma üç ana eksen üzerinden ilerlemektedir. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği modernleşme faaliyetlerinin Japon ticaret heyetine olan yansımalarıdır. Yanagida, Türkiye'de özellikle İstanbul'da modernizmin izlerinin oldukça görüldüğünü belirterek kadınların kıyafet konusunda yaşadığı değişimi kendi yorumlamasıyla aktarırken bunun salt bir devlet politikası olmadığını açıklayarak harem üzerine dikkat çekici bir açıklama yapmaktadır. İkinci eksen, Balkanlarda, özellikle Bulgaristan üzerine yapılan kimliksel açıklamalardır. Bulgaristan'ın Moğol/Orta Asya kökenlerine atıfta bulunarak Japonya ile kökensel yakınlığına değinilmesi ve benzeri tarihi tecrübelerden dolayı "Balkanların Japonya'sı" olarak nitelendirilmesi, araştırmanın önemli bulgularındandır. Üçüncü eksen ise bölge pazarlarındaki Japon Ukiyo-e seramiklerinin yaygınlığıdır. Dönemin Çekoslovakya'sında üretilen imitasyon Ukiyo-e seramiklerinin bölge pazarlardaki yaygınlığı aktarılırken alt kısımlarına 'Shanghai' (Şanghay) yazılması heyetin dikkatini çekmiş ve Japonya hakkında Balkanların bilgisinin yetersiz olduğu vurgulanarak Çin ile karıştırıldığı belirtilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma literatüre, 1927 yılının Türkiye ve Balkanlarına, oryantalist bir Avrupalı bakış açısından ziyade, birincil Japon kaynaklarının ışığında farklı bir perspektifte bakma olanağı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mitsuzo Yanagida, Balkanlar, Türkiye Cumhuriyeti, Modernleşme, Mustafa Kemal

TÜRK DÜNYASININ ORTAQ MƏDƏNİ İRSİNDƏ “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”UN YERİ

HƏCƏR ATA KİŞİYEVA ASLAN QIZI

“Yazarlar” jurnalının redaktoru və Yaradıcılıq Komissiyasının sədri, ədəbiyyatşünas-tənqidçi

Türk xalqlarının zəngin mədəni irsi əsrlər boyunca formalaşaraq bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu irsin ən qiymətli nümunələrindən biri də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanıdır. Dədə Qorqud yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə türk dünyasının ortaqlarına mədəni sərvəti hesab olunur. Dastanda türk xalqlarının qədim həyat tərzini, qəhrəmanlıq ənənələri, ailə münasibətləri, vətən sevgisi və milli-mənəvi dəyərləri öz əksini tapmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” əsəri türk xalqlarının ortaqlarına tarixini, düşüncə tərzini və mədəni kimliyini yaşadan mühüm ədəbi abidədir. Bu dastan əsrlər boyu nəsil-dən-nəslə ötürülərək türk xalqları arasında mədəni bağlılığın qorunmasına xidmət etmişdir. Müasir dövrdə də Dədə Qorqud irsi türk dünyasının mədəni birliyinin əsas simvollarından biri kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Türk xalqlarının qədim dünyagörüşündə qəhrəmanlıq xüsusi yer tutmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında igidlik, cəsurlik və vətən uğrunda mübarizə əsas mövzulardan biridir. Basat, Beyrək, Qazan xan kimi obrazlar türk qəhrəmanlıq ruhunun daşıyıcıları kimi təqdim edilir. Dastandakı qəhrəmanlar yalnız fiziki gücləri ilə deyil, mədəni keyfiyyətləri ilə də seçilir. Onlar doğruluğu, sədaqəti və ədaləti qoruyurlar. Bu xüsusiyyətlər türk xalqlarının ortaqlarına mədəni dəyərlərini əks etdirir. Türk mədəniyyətində ailə münasibətləri hesab olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında ailə münasibətləri xüsusi diqqətlə təqdim edilmişdir. Valideynə hörmət, övlad sevgisi, ailəyə bağlılıq dastanın əsas ideya xəttini təşkil edir. Qadın obrazları da yüksək mədəni keyfiyyətləri ilə seçilir. Burla xatun kimi obrazlar ağıllı, mərd və ailəsinə bağlı türk qadının ideal nümunəsi kimi təqdim olunur. Bu xüsusiyyətlər türk xalqlarında qadına verilən yüksək dəyərin göstəricisidir. Dastanda vətən sevgisi mühüm yer tutur. Oğuz igidləri öz torpaqlarını qorumaq üçün daim mübarizə aparırlar. Türk xalqlarının ortaqlarında düşüncəsində vətən münasibətləri anlaşıq olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” əsərində də bu dəyər geniş şəkildə əks etdirilmişdir. Dastanda tayfa birliyi və xalqın həmrəyliyi xüsusi vurğulanır. Türk dünyasının müxtəlif bölgələrində yaşayan xalqların ortaqlarına köklərə malik olması bu əsərdə açıq şəkildə hiss olunur. Dədə Qorqud obrazı türk xalqlarının ağıllıq və müdriklik ənənəsinin simvoludur. O, xalq arasında birlik yaradan, gənclərə doğru yol göstərən müdrik şəxs kimi təqdim olunur. Türk xalqlarının mədəniyyətində ağıllıq sözü həmişə böyük əhəmiyyət daşımışdır. Dədə Qorqudun nəsihətləri insanları xeyirxahlığa, mərdliyə və düzgün həyata çağırır. Bu baxımdan dastan yalnız ədəbi əsər deyil, həm də mədəni tərbiyə məktəbidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” türk dünyasının ortaqlarına mədəni irsinin ən qiymətli nümunələrindən biridir. Dastanda əks olunan qəhrəmanlıq, vətən sevgisi, ailə dəyərləri, ağıllıq və mədəni saflıq türk xalqlarının əsrlərlə qoruyub saxladığı ortaqlarına dəyərlərdir. Bu əsər türk xalqlarının tarixi yaddaşını, milli kimliyini və mədəni birliyini yaşadan mühüm ədəbi abidə kimi bu gün də aktuallığını qoruyur. Müasir dövrdə Dədə Qorqud irsinin öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması türk dünyasının mədəni inteqrasiyası baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. “Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız keçmişin yadigarı deyil, həm də türk xalqlarının ortaqlarına gələcəyinə işıq tutan böyük mədəni xəzinədir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk dünyasının ortaqlarına mədəni irsinin ən möhtəşəm və əbədi abidələrindən biridir. Bu böyük ədəbi nümunə yalnız qədim türk xalqlarının həyat tərzini, düşüncə sistemini və mədəni dünyasını əks etdirmir, eyni zamanda onların ortaqlarına kimliyini, milli yaddaşını və tarixi keçmişini yaşadan mühüm mədəni xəzinə kimi çıxış edir. Əsərdə təqdim olunan qəhrəmanlıq ruhu, vətən sevgisi, ailə dəyərləri, ağıllıq ənənəsi, dostluq, sədaqət və mərdlik kimi xüsusiyyətlər türk xalqlarının əsrlərlə qoruyub saxladığı ortaqlarına mədəni dəyərlərin parlaq ifadəsidir. Dədə Qorqud dastanı türk xalqlarının yalnız keçmişini deyil, həm də bu gününü və gələcəyini özündə əks etdirən mədəni körpüdür. Bu əsərdə xalqın həyat fəlsəfəsi, insan münasibətləri və milli xarakteri yüksək bədii ustalıqla təqdim edilmişdir. Dastandakı hadisələr və obrazlar göstərir ki, türk xalqları tarix boyu birliyə, azadlığa və ədalətə böyük önəm vermişlər. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız folklor nümunəsi deyil, həm də milli-mənəvi ideologiyaya daşıyıcısıdır. Əsərdəki qəhrəman obrazları türk gəncliyi üçün bu gün də örnək hesab olunur. Basatın cəsarəti, Beyrəyin sədaqəti, Qazan xanın xalqına bağlılığı və Burla xatunun müdrikliyi türk insanının ideal xarakterini əks etdirir. Bu obrazlar vasitəsilə dastan insanları vətənə bağlı olmağa, ailəni qorumağa, böyüyə hörmət etməyə və milli dəyərlərə sahib çıxmağa çağırır. Dədə Qorqudun müdrik nəsihətləri isə insanları düzgün həyat yoluna istiqamətləndirən mədəni məktəb rolunu oynayır. Müasir dövrdə qloballaşma prosesinin sürətlə artdığı bir zamanda milli-mədəni irsin qorunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının araşdırılması, təbliği və gələcək nəsillərə çatdırılması türk xalqlarının mədəni birliyinin qorunması üçün mühüm vəzifələrdən biridir. Dastanın müxtəlif türk xalqları tərəfindən ortaqlarına dəyər kimi qəbul olunması türk dünyasının mədəni inteqrasiyasını daha da gücləndirir. Türk xalqlarının ortaqlarına ədəbi və mədəni sərvəti olan bu əsər əsrlər keçsə də aktuallığını itirməmişdir. Çünki dastanda əks olunan ideyalar – ədalət, humanizm, vətən sevgisi, mərdlik və birlik anlayışları bütün dövrlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Kitabi-Dədə Qorqud” türk xalqlarının keçmişdən gələcəyə uzanan mədəni yolunun işıqlı bələdçisi kimi yaşayır və bundan sonra da türk dünyasının ortaqlarına

mədəni kimliyinin qorunmasında mühüm rol oynayacaqdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk xalqlarının ortaq mədəni yaddaşını yaşadan, onların mənəvi dəyərlərini birləşdirən və gələcək nəsillərə milli kimlik şüuru aşılayan əvəzsiz ədəbi abidədir. Bu böyük irsin qorunması və elmi şəkildə araşdırılması türk dünyasının ortaq gələcəyinin formalaşması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyət, ədəbiyyatşünaslıq, Türk dünyası, tarix

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ORTAQ TÜRK MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİ

HƏCƏR ATA KİŞİYEVƏ ASLAN QIZI

“Yazarlar” jurnalının redaktoru və Yaradıcılıq Komissiyasının sədri, ədəbiyyatşünas-tənqidçi

Türk dünyasının zəngin mədəni irsi əsrlər boyu formalaşaraq böyük söz ustalarının yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Bu mənada Nizami Gəncəvi yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, bütövlükdə türk-islam mədəniyyətinin ən möhtəşəm nümayəndələrindən biri hesab olunur. Onun əsərlərində insanlıq, ədalət, mərhəmət, ailə dəyərləri, vətən sevgisi, elmə və mənəviyyata hörmət kimi ümumbəşəri və ortaq türk dəyərləri geniş şəkildə təcəssüm etdirilmişdir. XII əsrdə yaşayıb-yaratmasına baxmayaraq, Nizaminin ideyaları bu gün də aktuallığını qoruyur. Şairin əsərlərində yalnız fərdi hisslər deyil, bütöv bir xalqın dünyagörüşü, həyat tərzı və mənəvi düşüncə sistemi əks olunur. Türk xalqlarının ortaq mədəni yaddaşında mühüm yer tutan qəhrəmanlıq, sədaqət, böyüycə hörmət, qadına ehtiram və mənəvi kamillik kimi xüsusiyyətlər onun poemalarının əsas xəttini təşkil edir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı əsrlər boyunca Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və digər türk xalqları tərəfindən sevə-sevə oxunmuş, müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş və ortaq ədəbi-mədəni sərvətə çevrilmişdir. Bu baxımdan Nizami irsi türk dünyasının mənəvi birliyini əks etdirən ən qiymətli ədəbi xəzinələrdən biridir. Nizami yaradıcılığının əsas ideya xəttini insan və onun mənəvi aləmi təşkil edir. Şair insanı dünyanın ən ali varlığı hesab edir və onun mənəvi saflığını hər şeydən üstün tutur. Türk xalqlarının ortaq düşüncəsində insanpərvərlik və mərhəmət mühüm yer tutduğu kimi, Nizaminin əsərlərində də bu dəyərlər xüsusi vurğulanır. Xəmsə əsərində şair insanların bir-birinə qarşı mehriban olmasını, ədalətli davranmasını və xeyirxahlığı təbliğ edir. O, cəmiyyətin yalnız mənəvi dəyərlər əsasında inkişaf edə biləcəyini göstərir. Bu ideyalar türk xalqlarının əsrlərlə qoruyub saxladığı ortaq mənəvi prinsiplərlə səsleşir. Türk dövlətçilik ənənəsində ədalət anlayışı mühüm yer tutur. Nizami də hökmdarların əsas vəzifəsinin xalqa ədalətlə xidmət etmək olduğunu vurğulayır. Şairin fikrincə, ədalətsiz hakimiyyət uzunömürlü ola bilməz. “İsgəndərnamə” əsərində ideal hökmdar obrazı yaradılmışdır. Burada hökmdarın elmi, mərhəmətli, xalqına yaxın və müdrik olması əsas keyfiyyət kimi təqdim edilir. Bu xüsusiyyətlər qədim türk dövlətçilik ənənələri ilə uyğunluq təşkil edir. Türk xalqlarının tarixində hökmdarın xalqa xidmət etməsi və ədaləti qoruması əsas idarəçilik prinsiplərindən biri olmuşdur. Türk mədəniyyətində ailə müqəddəs sayılır. Nizami yaradıcılığında da ailə münasibətləri və qadına hörmət yüksək səviyyədə təqdim edilir. Şair qadını yalnız gözəllik rəmzi kimi deyil, ağıllı, müdrik və cəmiyyətə faydalı şəxsiyyət kimi təsvir edir. Nizaminin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və digər poemalarında qadın obrazları yüksək mənəvi keyfiyyətləri ilə seçilir. Xüsusilə Şirin obrazı sədaqəti, ağılı və iradəsi ilə türk qadınının ideal xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Bu yanaşma türk xalqlarında qadına verilən yüksək dəyərin ədəbi ifadəsidir. Nizami Gəncəvi elmə və biliyə böyük önəm verən sənətkar olmuşdur. Şairin fikrincə, insanı ucaldan əsas amillərdən biri məhz elmdir. Türk-islam mədəniyyətində elmə və alimə hörmət ən mühüm dəyərlərdən hesab olunur və Nizaminin yaradıcılığında bu fikir geniş şəkildə əks olunur. “İsgəndərnamə” əsərində İsgəndərin müxtəlif alimlərlə görüşləri, elmə marağı və hikmət axtarışı təsvir edilir. Şair biliyin insanı kamilləşdirdiyini və cəmiyyətin inkişafına xidmət etdiyini vurğulayır. Bu ideyalar türk xalqlarının əsrlərlə formalaşmış maarifçilik ənənələri ilə səsleşir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında vətən sevgisi və doğma torpağa bağlılıq mühüm yer tutur. Şair öz əsərlərində insanın mənəvi köklərinə bağlı qalmasını vacib hesab edir. Türk xalqlarının ortaq düşüncəsində vətən müqəddəs anlayışlardan biri olduğu kimi, Nizami də bu dəyəri yüksək səviyyədə təqdim edir. Onun əsərlərində xalqın adət-ənənələri, milli-mənəvi xüsusiyyətləri və həyat tərzı bədii şəkildə əks etdirilmişdir. Nizami yaradıcılığı türk xalqlarının ortaq mədəni kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Türk xalqlarının dastan və ədəbiyyatında qəhrəmanlıq anlayışı xüsusi yer tutur. Nizaminin əsərlərində də qəhrəmanlıq yalnız fiziki güc kimi deyil, mənəvi kamillik, mərdlik və dürüstlük kimi təqdim olunur. Şairin qəhrəmanları çətinliklər qarşısında iradə nümayiş etdirir, haqqı və ədaləti qoruyurlar. Bu xüsusiyyətlər türk xalqlarının ortaq qəhrəmanlıq ənənələri ilə uyğunluq təşkil edir. Nizaminin yaratdığı obrazlar həm mənəvi saflığın, həm də yüksək insani keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı türk dünyasının ortaq mədəni və mənəvi dəyərlərinin zəngin bədii ifadəsidir. Şairin əsərlərində humanizm, ədalət, ailə dəyərləri, qadına hörmət, elmə bağlılıq, vətən sevgisi və mənəvi kamillik kimi anlayışlar yüksək sənətkarlıqla təqdim edilmişdir. Bu dəyərlər yalnız Azərbaycan xalqına deyil, bütövlükdə türk xalqlarına məxsus ortaq mənəvi sərvətlərdir. Nizami irsi əsrlər boyunca türk xalqları arasında mədəni körpü rolunu oynamış, onların mənəvi birliyinin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Onun əsərləri bu gün də aktual olaraq qalır və insanları ədalətə, xeyirxahlığa, elmə və mənəvi kamilliyə çağırır. Müasir dövrdə türk dünyasının ortaq mədəni irsinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından Nizami yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şairin əsərləri türk xalqlarının ortaq kimliyini, tarixi yaddaşını və mənəvi dəyərlərini yaşadan əbədi ədəbi abidə kimi böyük önəm kəsb edir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, ortaq türk mədəni dəyərləri, türk dünyası, mədəniyyət, ədəbiyyat

KEÇMİŞDƏN GƏLƏCƏYƏ DAŞINAN KİMYA İRSİ: TÜRK DÜNYASINDA ƏNƏNƏVİ KİMYƏVİ BİLİKLƏRİN MƏDƏNİ DƏYƏRİ

NIGAR ATAĞIŞIYEVA ASLAN QIZI

Şabran şəhəri Oktay Bəşirov adına 2 nömrəli ümumi orta ümumtəhsil məktəbi
Kimya müəllimi

Türk dünyasının zəngin mədəni irsi yalnız ədəbiyyat, musiqi və folklor nümunələri ilə deyil, həm də əsrlər boyu formalaşmış elmi bilik və təcrübələrlə seçilir. Bu mənada kimya elmi ilə bağlı xalq arasında yaranmış biliklər, təbii maddələrin istifadəsi, boyacılıq, metallurgiya, təbabət və məişət kimyası türk xalqlarının ortaq mədəni yaddaşının mühüm hissəsidir. Müasir dövrdə bu biliklərin araşdırılması və gələcək nəsillərə çatdırılması yalnız elmi deyil, həm də mədəni və mədəni əhəmiyyət daşıyır. Kimya insan həyatının bütün sahələrində özünü göstərən bir elm kimi qədim türk toplumlarının gündəlik həyatında mühüm rol oynamışdır. Ənənəvi xalça boyaları, təbii ətir və dərman hazırlanması, misgərlik sənəti, duz və mineral istifadəsi kimi sahələr qədim kimyəvi biliklərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Türk xalqları təbiətlə harmoniyada yaşayaraq müxtəlif bitki və mineralların xüsusiyyətlərini öyrənmiş, onları məişətdə və sənətdə tətbiq etmişlər. Bu baxımdan kimya müəllimlərinin belə beynəlxalq simpoziumlarda iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki kimya elmi yalnız laboratoriya ilə məhdudlaşmır, o həm də xalqın mədəniyyətində, tarixində və gündəlik həyatında öz əksini tapır. Kimya müəllimləri bu əlaqələri araşdıraraq gənc nəsə həm elmi, həm də milli-mədəni dəyərləri birlikdə aşılaya bilərlər. Türk xalqlarının qədim yaşayış tərzini müxtəlif təbii maddələrin öyrənilməsi ilə sıx bağlı olmuşdur. Ən qədim dövrlərdən insanlar bitkilərdən boya hazırlamış, metalları emal etmiş, gil və minerallardan məişət əşyaları yaratmışlar. Bu proseslərin hamısı kimyəvi dəyişmələrə əsaslanırdı. Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan və digər türk ölkələrində xalçaçılıq sənəti xüsusi yer tutur. Xalçaların rənglənməsində istifadə edilən təbii boyalar — zəfəran, qoz qabığı, nar qabığı, indiqo və digər bitkilər qədim kimyəvi təcrübənin nümunələridir. Bu boyalar həm uzunömürlü, həm də ekoloji baxımdan təhlükəsiz olmuşdur. Metallurgiya sahəsində də türk xalqları mühüm nailiyyətlər əldə etmişlər. Qədim silah və bəzək əşyalarının hazırlanması zamanı mis, dəmir və gümüşün emalı xüsusi bilik tələb edirdi. Bu biliklər ustad-şagird ənənəsi ilə nəsildən-nəsə ötürülmüşdür. Türk xalqlarının xalq təbabətində istifadə etdiyi müxtəlif bitki qarışıqları da kimyəvi biliklərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Müxtəlif otlardan hazırlanan məlhəm və cövhərlər təbii kimyəvi maddələrin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə əsaslanırdı. Müasir dövrdə ənənəvi kimyəvi biliklərin öyrənilməsi mədəni irsin qorunmasına xidmət edir. Kimya elmi vasitəsilə qədim xalçaların boyalarının tərkibi araşdırılır, tarixi abidələrin qorunması üçün xüsusi maddələr hazırlanır, qədim əlyazmaların bərpası həyata keçirilir. Kimya müəllimləri məktəblərdə şagirdlərə yalnız nəzəri bilik verməklə kifayətlənməməli, həm də milli mədəniyyətlə elmin əlaqəsini göstərməlidirlər. Şagirdlər təbii boyaların hazırlanması, mineral maddələrin xüsusiyyətləri və ekoloji təmiz məhsullar haqqında məlumat əldə etdikdə həm elmə, həm də milli irsə maraqları artır. Eyni zamanda türk dünyasında ortaq mədəni irsin qorunması üçün müxtəlif ölkələrin alimləri arasında əməkdaşlığın genişlənməsi vacibdir. Beynəlxalq simpoziumlar bu baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə tədbirlər elmi fikir mübadiləsinə, ortaq layihələrin hazırlanmasına və gənc tədqiqatçıların yetişməsinə şərait yaradır. Kimya müəllimləri bu cür tədbirlərdə iştirak etməklə elmin mədəniyyətlə əlaqəsini nümayiş etdirə bilərlər. Onlar qədim kimyəvi biliklərin müasir elmdə tətbiqi, təbii boyaların ekoloji əhəmiyyəti, xalq təbabətində istifadə olunan maddələrin kimyəvi xüsusiyyətləri kimi mövzular ətrafında araşdırmalar təqdim edə bilərlər. Bu həm müəllimin elmi fəaliyyətinin inkişafına, həm də türk dünyasının ortaq mədəni irsinin təbliğinə xidmət edir. Eyni zamanda belə tədbirlər müəllimlərin beynəlxalq elmi mühitlə əlaqələrinin genişlənməsinə imkan yaradır. Türk dünyasının ortaq mədəni irsi yalnız tarixi və ədəbi abidələrdən ibarət deyil. Əsrlər boyu formalaşmış elmi biliklər, xüsusilə kimya ilə bağlı ənənələr də bu irsin mühüm hissəsidir. Təbii boyaların hazırlanması, metallurgiya, xalq təbabəti və məişət kimyası türk xalqlarının zəngin elmi-mədəni təcrübəsini əks etdirir. Müasir dövrdə bu biliklərin araşdırılması və qorunması mühüm vəzifələrdən biridir. Kimya müəllimləri bu istiqamətdə mühüm rol oynayaraq gənc nəsə həm elmi bilik, həm də milli-mədəni dəyərləri aşılaya bilərlər. Beynəlxalq simpoziumlar isə bu sahədə əməkdaşlığın güclənməsinə və ortaq irsin gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edir. Kimya elmi ilə mədəni irsin vəhdəti türk dünyasının keçmişini anlamağa, bu gününü zənginləşdirməyə və gələcəyini formalaşdırmağa imkan yaradır.

Açar Sözlər: Kimya, elm, Türk dünyası, mədəni irs, müəllim

ALEVİ-BEKTAŞİ NEFESLERİNDE YER ALAN ADALET, YOL, HAKİKAT KAVRAMLARININ KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANALİZİ

SUNA ÇAĞLA ÜZÜM

Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate School of Education, Department of Alevi-Bektashi Culture, Master's Degree, Ankara, Türkiye.

Özet

Bu çalışma, Alevi-Bektaşî geleneğinin önemli sözlü kültür ürünlerinden biri olan, Alevi- Bektaşî edebiyatında içerisinde yer alan şairler tarafından üretilen ve nesiller boyu aktarılan nefeslerde yer alan “adalet”, “yol” ve “hakikat” kavramlarını, somut olmayan kültürel miras bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kavramlar uzun yıllar boyu sözlü kültür yoluyla nesilden nesle aktarılacak gelmiş ve bazı şairler tarafından kaleme alınmıştır. Alevi-Bektaşî geleneği içerisinde önemli bir konuma sahip olan ve Alevi-Bektaşî edebiyatının temel yapı taşlarını oluşturan bu kavramlar, dinî ve tasavvufî bir anlam dünyasını yansıtmakla birlikte toplum değerlerinin, etik anlayışın ve kültürel belleğin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Söz konusu kavramlar, toplum düzenini şekillendirmekle kalmayıp bireyin kendini geleneğin içerisine konumlandırma sürecine yön vermektedir. Çalışmada, örneklem olarak seçilen nefesler üzerinden; adalet, yol, hakikat kavramlarının anlam katmanları çözümlenmiş; bu kavramların kültürdeki yeri, kimlik inşasındaki önemi, gelenek aktarımı üzerindeki rolü ve metin içerisindeki kullanımı değerlendirilmiştir. Adalet kavramının zulme karşı duruşu, yol kavramının Alevi geleneğindeki inanç, ritüel katmanları ve ahlaki rehberliği, hakikat kavramının ise varoluşsal bir arayış olarak nasıl temsil edildiği ortaya konulmuştur. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada, nefeslerdeki dinî, kültürel ve edebî yapıların kültürel mirasın korunması ve yeniden üretimi sürecindeki yerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın sınırlılıklarını adalet, yol ve hakikat kavramlarını konu alan nefesler oluşturmaktadır. Nefesler üzerine yapılan çalışmalardan akademik olarak kabul edilebilir olanları araştırma verisi olarak seçilmiştir. Alevi-Bektaşî nefeslerinin, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak birey ve toplum düzeyindeki anlam üretiminde etkin rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevi- Bektaşî Nefesi, Alevi-Bektaşî Edebiyatı, Yol Kavramı, Adalet Kavramı, Hakikat Kavramı

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENKLERİN ANLAMSAL YAPISI

ERKEJAN OYRATKIZI, GULBAHRAM JİYEMBAYEVA

Özet

Renklerin insan yaşamındaki önemi oldukça büyüktür. Bu nedenle renkler, farklı bilim alanlarında çalışan araştırmacılar tarafından incelenip değerlendirilmektedir. Her dildeki renk adları yalnızca bir nesnenin niteliksel özelliğini ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda bir halkın kültürel yaşamı, tarihi, gelenek ve görenekleri hakkında da önemli bilgiler veren karmaşık bir kategori niteliği taşır. Bu bakımdan renk adları, her halkın dünya görüşünde kendine özgü bir yere sahiptir ve bunların oluşum yolları ile dildeki kullanım özellikleri de farklılık göstermektedir. Söz konusu makalede, Türk halkları kültüründeki renk adlarının semantik yapısı kapsamlı bir şekilde ele alınmakta; onların dilsel, bilişsel ve kültürel işlevleri incelenmektedir. Araştırmada renk adlarının oluşum özellikleri, tarihsel gelişimi ve halkın dünya görüşüyle olan ilişkisi açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, eski Türklerin dünyayı algılama sisteminde renklerin yeri ve anlamı değerlendirilerek onların mitolojik, simgesel ve etnokültürel özellikleri ortaya konulmaktadır. Temel renklerin yalnızca nesnelerin dış görünüşünü ifade etmediği, aynı zamanda manevi değerleri ve toplumsal kavramları da yansıttığı belirlenmektedir. Makalede renk adlarının folklor, sözlü halk edebiyatı, gelenek-görenekler ve inanç sistemlerindeki yansımaları örnekler aracılığıyla açıklanmıştır. Araştırma sürecinde dilbilimsel-kültürel, etnodilbilimsel ve semantik yöntemler kullanılarak renk adlarının ulusal bilinç ve tarihsel hafızadaki yeri ortaya konulmuştur. Çalışmanın bilimsel önemi, Türk halklarının manevi kültürünü daha derinlemesine anlamaya ve renk semantiğinin dil ile kültür arasındaki ilişkisindeki rolünü belirlemeye yönelik olmasıyla öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Renk, Kavram, Türk Kültürü

ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN “TÜRKLƏŞMƏK, İSLAMLAŞMAQ, MÜASIRLƏŞMƏK” İDEYASINDA TÜRK DÜNYASININ MƏDƏNİ BİRLİYİ

MUSAYEVA AYTƏN

AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu, Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26, Laborant

Özet

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikir tarixində milli oyanış, maarifçilik və milli ideologiyanın formalaşması baxımından mühüm mərhələ olmuşdur. Bu dövrdə türk dünyasının siyasi, mədəni və mənəvi problemləri Azərbaycan ziyalılarının əsas müzakirə mövzularından birinə çevrilmişdir. Milli kimlik, dil, din və müasir inkişaf məsələləri yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütövlükdə türk xalqları üçün aktual problemlər idi. Belə mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə meydana çıxan Əli bəy Hüseynzadə türk dünyasının ideoloji düşüncə tarixində mühüm yer tutan görkəmli mütəfəkkir, publisist və maarifçi kimi çıxış etmişdir. Əli bəy Hüseynzadənin irəli sürdüyü “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” ideyası yalnız bir şüar deyil, türk xalqlarının milli-mədəni inkişaf konsepsiyası idi. Bu ideya türk xalqlarının ortaq milli kimlik ətrafında birləşməsinə, islam mənəviyyətinin qorunmasına və eyni zamanda müasir dünyanın elmi-texniki nailiyyətlərinin mənimsənilməsinə nəzərdə tuturdu. Mütəfəkkirin fikrincə, türk xalqları yalnız öz milli-mədəni köklərinə bağlı qalmaq və müasir inkişaf yolunu seçməklə gələcək tərəqqiyə nail ola bilərdilər. Əli bəy Hüseynzadənin ideyaları Azərbaycan ictimai fikir tarixində türkçülük ideologiyasının əsasını qoymuş, sonrakı dövrlərdə türk dünyasında milli özünüdərk prosesinə mühüm təsir göstərmişdir. Onun yaradıcılığı türk xalqlarının ortaq dil, din, tarix və mədəniyyət əsasında mənəvi birliyini müdafiə edən mühüm ideoloji platformaya çevrilmişdir. Əli bəy Hüseynzadə yalnız Azərbaycan deyil, bütövlükdə türk dünyasının ictimai-siyasi fikir tarixində mühüm rol oynamış ziyalılardan biridir. O, həm publisistik fəaliyyəti, həm də fəlsəfi görüşləri ilə türk xalqlarının milli oyanışında mühüm xidmətlər göstərmişdir. Mütəfəkkirin əsas məqsədi türk xalqlarının milli birliyini təmin etmək, onların mənəvi və mədəni inkişafına nail olmaq idi. Əli bəy Hüseynzadə hesab edirdi ki, bir xalqın inkişafı üçün üç əsas amil mühüm rol oynayır: milli kimlik, dini-mənəvi dəyərlər və müasir inkişaf. Bu baxımdan onun “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturu türk xalqlarının gələcək inkişaf proqramı kimi çıxış edirdi. “Türkləşmək” ideyası türk xalqlarının ortaq milli kimliyini, dil və mədəniyyət birliyini ifadə edirdi. Hüseynzadənin fikrincə, türk xalqları ortaq tarixi köklərə, ortaq mənəvi dəyərlərə və zəngin mədəni irsə malikdirlər. Buna görə də onların milli birlik şəklində inkişaf etməsi vacibdir. O, türk dilinin qorunmasını və inkişaf etdirilməsini milli birliyin əsas şərtlərindən biri hesab edirdi. “İslamlaşmaq” prinsipi isə islamın mənəvi və əxlaqi dəyərlərinin qorunmasını nəzərdə tuturdu. Əli bəy Hüseynzadə islamı türk xalqlarını birləşdirən mühüm mənəvi faktor kimi qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, islam yalnız dini sistem deyil, həm də böyük mənəvi mədəniyyət nümunəsidir. Mütəfəkkir hesab edirdi ki, milli inkişaf dini-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə paralel şəkildə aparılmalıdır. “Müasirləşmək” ideyası isə Qərbin elm, texnika və idarəçilik sahəsindəki nailiyyətlərinin mənimsənilməsinə ifadə edirdi. Hüseynzadəyə görə, türk xalqları inkişaf etmək üçün müasir dünyanın elmi-texniki tərəqqisindən istifadə etməlidirlər. Lakin bu proses kor-koranə təqlid formasında deyil, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması əsasında həyata keçirilməlidir.

Əli bəy Hüseynzadənin ideologiyasında “Türkləşmək” prinsipi xüsusi yer tutur. Bu ideya türk xalqlarının ortaq milli kimlik ətrafında birləşməsinə nəzərdə tuturdu. Mütəfəkkir hesab edirdi ki, türk xalqları arasında süni sərhədlər və siyasi maneələr olsa da, onları birləşdirən ortaq dil, tarix və mədəniyyət mövcuddur. Əli bəy Hüseynzadə türk xalqlarının milli oyanışı üçün ilk növbədə milli şüurun formalaşmasını vacib hesab edirdi. Onun fikrincə, milli özünüdərk olmadan siyasi və mədəni inkişaf mümkün deyildir. Bu baxımdan o, türk xalqlarının ortaq ədəbi dilə, ortaq mədəni dəyərlərə və ortaq tarixi yaddaşa sahib olmasının vacibliyini vurğulayırdı. Mütəfəkkirin fəaliyyətində Füyuzat jurnalının xüsusi rolu olmuşdur. “Füyuzat” yalnız ədəbi mətbuat orqanı deyil, həm də türkçülük ideologiyasının yayılmasına xidmət edən mühüm ideoloji platforma idi. Burada dərc olunan məqalələrdə türk xalqlarının birliyi, milli mədəniyyətin qorunması və müasir inkişaf problemləri geniş şəkildə işıqlandırılırdı. Əli bəy Hüseynzadə türk xalqlarının mədəni birliyini yalnız siyasi baxımdan deyil, mənəvi aspektdən də qiymətləndirirdi. O hesab edirdi ki, ortaq folklor, dastan yaradıcılığı, klassik ədəbiyyat və dini-mənəvi dəyərlər türk xalqlarının birliyinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan Kitabı-Dədə Qorqud kimi ortaq ədəbi abidələr türk dünyasının milli-mədəni bütövlüyünün simvolu hesab olunurdu. Əli bəy Hüseynzadənin ideologiyasında islam dini mühüm yer tuturdu. O, islamı yalnız dini sistem kimi deyil, türk xalqlarını birləşdirən ortaq mənəvi dəyər kimi qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, islam türk xalqlarının mənəvi inkişafında, əxlaqi tərbiyəsində və ictimai həmrəyliyində mühüm rol oynayır.

Mütəfəkkir islamın elmə, maarifə və tərəqqiyə mane olmadığını, əksinə inkişafı təşviq etdiyini qeyd edirdi. O hesab edirdi ki, müsəlman xalqlarının geridə qalmasının səbəbi islam dini deyil, cəhalət və savadsızlıqdır. Buna görə də maarifçilik və elmə yiyələnmək türk-müsəlman xalqlarının inkişafının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilirdi. Əli bəy Hüseynzadənin fikrincə, islam türk xalqları arasında mənəvi körpü rolunu oynayır. Müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan türk xalqları dini-mənəvi dəyərlər vasitəsilə bir-biri ilə bağlı idilər. Bu baxımdan

islam birliyi türk xalqlarının mədəni birliyinin mühüm tərkib hissəsi kimi təqdim olunurdu. Əli bəy Hüseynzadənin ideologiyasında mühüm yerlərdən birini də müasirləşmək prinsipi təşkil edir. O hesab edirdi ki, türk xalqları yalnız milli və dini dəyərlərə bağlı qalmaqla kifayətlənməməli, eyni zamanda müasir elmi-texniki inkişafdan faydalanmalıdırlar.

Mütəfəkkir Avropa mədəniyyətinin müsbət tərəflərinin öyrənilməsinə vacib sayırdı. O, xüsusilə təhsil sisteminin yenilənməsi, dünyəvi elmlərin inkişafı və müasir idarəçilik prinsiplərinin tətbiqini türk xalqlarının inkişafı üçün mühüm amillər hesab edirdi. Lakin Əli bəy Hüseynzadə Qərbə kor-koranə meyli qəbul etmirdi. O hesab edirdi ki, müasirləşmə milli-mənəvi dəyərlərin itirilməsi hesabına baş verməməlidir. Bu baxımdan onun ideologiyası milli köklərlə müasir inkişafın sintezini ifadə edirdi. Müasir dövrdə türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafı Əli bəy Hüseynzadənin ideyalarının aktuallığını bir daha göstərir. Türk dünyasında ortaqlıq, ortaqlıq tarix, ortaqlıq mədəniyyət və ortaqlıq mənəvi dəyərlər istiqamətində aparılan fəaliyyətlər onun ideoloji irsi ilə səsleşir.

Bu gün türk dövlətləri arasında keçirilən beynəlxalq tədbirlər, ortaqlıq mədəni layihələr və elmi əməkdaşlıq proqramları türk xalqlarının mədəni birliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu proseslərdə Əli bəy Hüseynzadənin “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturu mühüm ideoloji əsas kimi çıxış edir.

Əli bəy Hüseynzadənin “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” ideyası türk dünyasının milli-mədəni inkişaf konsepsiyası kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu ideya türk xalqlarının ortaqlıq milli kimlik, mənəvi dəyərlər və müasir inkişaf prinsipləri əsasında birləşməsinə nəzərdə tutur. Mütəfəkkirin ideoloji görüşləri yalnız öz dövrü üçün deyil, müasir türk dünyası üçün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Əli bəy Hüseynzadə türk xalqlarının ortaqlıq tarixə, dilə və mədəniyyətə malik olduğunu vurğulayaraq onların mənəvi birliyini müdafiə etmişdir. O, milli özünüdərk, dini-mənəvi dəyərlərin qorunması və müasir inkişaf arasında harmoniyanın yaradılmasını türk xalqlarının gələcək tərəqqisinin əsas şərti hesab etmişdir. Buna görə də onun irsi türk dünyasının ortaqlıq ideoloji və mədəni sərvətlərindən biri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əli bəy Hüseynzadə Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikir tarixində yalnız görkəmli publisist, maarifçi və ədəbiyyatşünas kimi deyil, eyni zamanda türk dünyasının ideoloji birliyini formalaşdıran böyük mütəfəkkir kimi mühüm yer tutur. Onun irəli sürdüyü “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturu XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarının milli-mədəni inkişaf proqramına çevrilmiş, sonrakı dövrlərdə isə türkcülük ideologiyasının əsas nəzəri istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu ideya yalnız müəyyən tarixi dövr üçün aktual hesab edilmir; əksinə, müasir dövrdə də türk xalqlarının milli-mənəvi birliyinin, ortaqlıq mədəni yaddaşının və müasir inkişaf strategiyasının mühüm ideoloji əsası kimi öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Əli bəy Hüseynzadənin ideoloji görüşlərinin əsas mahiyyəti türk xalqlarının milli kimlik ətrafında birləşməsinə xidmət etmək idi. O hesab edirdi ki, tarixən geniş coğrafiyada yaşayan türk xalqları fərqli siyasi sistemlər daxilində mövcud olsalar da, onları birləşdirən ortaqlıq mənəvi bağlar vardır. Bu bağların əsasını ortaqlıq dil, ortaqlıq tarix, ortaqlıq folklor, ortaqlıq dini-mənəvi dəyərlər və ortaqlıq mədəniyyət təşkil edir. Mütəfəkkir məhz bu ortaqlıq dəyərlərin qorunmasını və inkişaf etdirilməsini türk dünyasının gələcək tərəqqisinin əsas şərti hesab edirdi.

“Türkləşmək” prinsipi Əli bəy Hüseynzadənin ideoloji sistemində milli özünüdərk məsələsini ön plana çıxarırdı. O dövrdə türk xalqları müxtəlif imperiyaların tərkibində yaşadıqları üçün milli kimlik problemi xüsusilə aktuallaşmışdı. Əli bəy Hüseynzadə türk xalqlarının assimilyasiya təhlükəsi ilə qarşılaşdığını görür və milli şüurun formalaşdırılmasını vacib hesab edirdi. Onun fikrincə, milli dilin qorunması, milli ədəbiyyatın inkişafı və ortaqlıq tarixi yaddaşın yaşadılması türk xalqlarının mənəvi bütövlüyünü təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu baxımdan o, türkcülüğü yalnız siyasi ideya deyil, milli-mədəni özünüdərk konsepsiyası kimi təqdim edirdi. Əli bəy Hüseynzadənin türkcülük ideologiyası yalnız etnik birlik ideyasına əsaslanmırdı. O, türk xalqlarının ortaqlıq mənəvi dəyərlər ətrafında birləşməsinə vacib hesab edirdi. Bu səbəbdən onun ideoloji sistemində “İslamlaşmaq” prinsipi mühüm yer tutur. Mütəfəkkir islamı türk xalqlarının tarixində formalaşmış böyük mənəvi sərvət kimi qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, islam dini türk xalqlarının mənəvi bütövlüyünü təmin edən əsas amillərdən biridir. Burada diqqət çəkən əsas məqam ondan ibarətdir ki, Əli bəy Hüseynzadə dini fanatizmi deyil, islamın humanist və mənəvi mahiyyətini ön plana çəkirdi. O hesab edirdi ki, islam xalqları elmə, maarifə və tərəqqiyə səsləyən böyük bir mədəniyyət sistemidir. Mütəfəkkirin fikrincə, türk xalqlarının geridə qalmasının əsas səbəbi islam dini deyil, cəhalət və maarifsizlik idi. Buna görə də o, maarifçiliyi və elmi tərəqqini milli inkişafın əsas şərtlərindən biri hesab edirdi. Əli bəy Hüseynzadənin “Müasirləşmək” prinsipi məhz bu ideyadan qaynaqlanırdı. O düşündü ki, türk xalqları öz milli və dini dəyərlərini qorumaqla yanaşı, Avropanın elm, texnika və idarəçilik sahəsindəki nailiyyətlərini də mənimsəməlidirlər. Lakin o, Qərbə kor-koranə meyli qəbul etmirdi. Əli bəy Hüseynzadənin fikrincə, müasirləşmək milli kimliyin itirilməsi deyil, əksinə milli dəyərlərin müasir inkişafı ilə uyğunlaşdırılması deməkdir.

Bu baxımdan “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturu bir-birindən ayrı deyil, qarşılıqlı şəkildə bağlı olan ideoloji prinsiplərdir. Mütəfəkkir milli kimliyi qorumağı, dini-mənəvi dəyərləri yaşatmağı və müasir inkişaf yolunu seçməyi vahid bir sistem şəklində təqdim edirdi. Onun fikrincə, bu üç prinsip bir-birini tamamladığı halda türk xalqları milli və mədəni tərəqqiyə nail ola bilərdilər. Əli bəy Hüseynzadənin ideyaları yalnız Azərbaycan ictimai fikrinə deyil, bütövlükdə türk dünyasının mədəni və siyasi düşüncə sistemində ciddi təsir göstərmişdir. Onun

fəaliyyəti nəticəsində türk xalqları arasında milli birlik ideyası daha geniş yayılmış, türkçülük ideologiyası sistemli nəzəri əsas qazanmışdır. Xüsusilə Füyuzat ədəbi məktəbi və “Füyuzat” jurnalı türk xalqlarının ortaq mədəni və ideoloji platformasının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Burada dərc olunan məqalələr türk xalqlarının ortaq milli dəyərlərinin təbliğinə, milli şüurun formalaşmasına və maarifçilik ideyalarının yayılmasına xidmət etmişdir.

Əli bəy Hüseynzadənin ideoloji baxışlarında mədəniyyət xüsusi yer tutur. O hesab edirdi ki, xalqın milli kimliyi ilk növbədə onun mədəniyyəti ilə müəyyən olunur. Folklor, klassik ədəbiyyat, dil və milli-mənəvi dəyərlər türk xalqlarının ortaq mədəni yaddaşını formalaşdırır. Bu baxımdan Kitabı-Dədə Qorqud kimi ortaq ədəbi abidələr türk dünyasının mənəvi bütövlüyünün simvolu hesab edilirdi. Mütəfəkkir belə hesab edirdi ki, ortaq mədəniyyət türk xalqları arasında mənəvi körpü rolunu oynayır və onların gələcək birliyinin əsasını təşkil edir. Müasir dövrdə türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi Əli bəy Hüseynzadənin ideyalarının nə qədər uzaqgörən olduğunu bir daha sübut edir. Bu gün türk dünyasında ortaq əlifba, ortaq tarix, ortaq mədəniyyət və ortaq təhsil layihələri istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər onun ideoloji irsi ilə birbaşa səsləşir. Türk dövlətləri arasında keçirilən beynəlxalq konfranslar, mədəni festivallar və elmi əməkdaşlıq proqramları türk xalqlarının ortaq mənəvi dəyərlər ətrafında daha sıx birləşməsinə xidmət edir. Qloballaşma şəraitində milli-mədəni kimlik məsələsi daha da aktuallaşmışdır. Belə bir dövrdə Əli bəy Hüseynzadənin ideyaları türk xalqları üçün mühüm mənəvi və ideoloji istiqamət rolunu oynayır. Çünki qloballaşma prosesi bir tərəfdən xalqlar arasında inteqrasiyanı gücləndirsə də, digər tərəfdən milli kimliyin zəifləməsi təhlükəsini də yaradır. Əli bəy Hüseynzadənin ideoloji sistemi isə milli köklərə bağlı qalmaqla müasir inkişafın mümkün olduğunu göstərir. Bu baxımdan onun irsi müasir türk dünyasının milli-mədəni strategiyası üçün də mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə demək olar ki, Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən irəli sürülən “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” ideyası türk xalqlarının ortaq mədəni birliyini ifadə edən ən mühüm ideoloji konsepsiyalardan biridir. Bu ideya türk xalqlarının milli kimlik, mənəvi dəyərlər və müasir inkişaf prinsipləri əsasında vahid mənəvi sistem daxilində birləşməsinə nəzərdə tutur. Mütəfəkkirin irsi bu gün də türk dünyasının mədəni inteqrasiyası, milli özünüdərk və ortaq gələcək ideyasının formalaşması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Onun ideoloji görüşləri türk xalqlarının ortaq tarixini, ortaq mənəviyyatını və ortaq gələcəyini ifadə edən mühüm mənəvi sərvət kimi Azərbaycan və türk dünyası ictimai fikir tarixində əbədi yaşayacaqdır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan mədəniyyəti, ictimai-ədəbi və mədəni mühit, Əli bəy Hüseynzadə, Türk, İslam, Türk dünyası, mədəni birlik

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA TÜRK BİRLİYİ İDEYASI

Murtuzayeva Nəsimə Məhəmməd qızı

AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu Bakı. İstiqlaliyyət küç.26.

Bibliograf

Özet

XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən olan Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında milli kimlik, vətən sevgisi, azadlıq və türk dünyasının birliyi mühüm yer tutur. Şair yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə türk dünyasının taleyinə biganə qalmamış, poeziyasında ortaq tarix, dil və mənəvi dəyərlər əsasında türk xalqlarının birliyini təbliğ etmişdir. Onun əsərlərində türkçülük ideyası siyasi çağırışdan daha çox milli-mənəvi həmrəyliyin ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında türk birliyi ideyası həm tarixi yaddaşın qorunması, həm də gələcək nəsillərin milli ruhda yetişdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında türk kimliyi anlayışı geniş mənə daşıyır. Şair türk xalqlarını ortaq kökə, tarixə və mədəniyyətə sahib böyük bir ailə kimi təqdim edir. Onun poeziyasında "Türk" anlayışı yalnız etnik mənə daşımır, həm də mənəvi bütövlüyü ifadə edir. Şair hesab edirdi ki, dilini və milli yaddaşını qoruyan xalq öz varlığını da qoruyub saxlayır.

Bəxtiyar Vahabzadənin bir çox şeirlərində türk xalqlarının parçalanması, ayrı-ayrı sərhədlər içində yaşaması böyük ağı kimi təqdim edilir. O, sovet ideologiyasının milli kimliyi unudurmağa yönəlmiş siyasətinə qarşı çıxaraq türk xalqlarının ortaq dəyərlərini poeziyada yaşatmağa çalışmışdır. Şairin türk birliyi ilə bağlı düşüncələrinin ən parlaq ifadələrindən biri "Gülüstan" poemasıdır. Bu əsərdə Azərbaycan xalqının iki yerə bölünməsi faciəsi təsvir edilir. Araz çayı ayrılığın simvoluna çevrilir. Şair parçalanmış xalqın ağrılarını dilə gətirərək milli birliyin vacibliyini vurğulayır. Poemada yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə türk dünyasının parçalanmış taleyi ümumiləşdirilir. Bəxtiyar Vahabzadə göstərir ki, süni sərhədlər xalqların mənəvi bağlarını qıra bilməz. Bu baxımdan "Gülüstan" əsəri türk dünyasının həmrəyliyinə çağırış kimi də dəyərləndirilə bilər. Bəxtiyar Vahabzadə türk xalqlarını birləşdirən əsas amillərdən biri kimi dili ön plana çəkmişdir. Şair ana dilini millətin ruhu hesab edir. Onun fikrincə, dilini itirən xalq milli kimliyini də itirir. Buna görə də şair əsərlərində Azərbaycan türkcəsinin zənginliyini və gözəlliyini nümayiş etdirmişdir. O, türk xalqları arasında dil və mədəniyyət yaxınlığını xüsusi vurğulayaraq ortaq mənəvi dəyərlərin qorunmasını vacib saymışdır. Şairin poeziyasında tez-tez işlənən "bir kökdən gələn xalqlar", "ortaq tarix", "ortaq tale" kimi fikirlər türk birliyi ideyasının poetik ifadəsidir. Türk birliyi ideyası Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında azadlıq düşüncəsi ilə sıx bağlıdır. Şair azad olmayan xalqın milli varlığını tam şəkildə yaşada bilməyəcəyini düşünürdü. Bu səbəbdən onun poeziyasında istiqlal arzusu mühüm yer tutur.

Xüsusilə XX əsrin sonlarında milli azadlıq hərəkatı dövründə yazdığı şeirlərdə türk xalqlarının birlik və həmrəyliyinə çağırış daha da güclənmişdir. Şair türk xalqlarının ortaq mənəvi gücünün gələcək inkişaf üçün vacib olduğunu vurğulamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında türk birliyi ideyası milli özünüdərk, ortaq tarix və mənəvi bağlılıq əsasında formalaşmış mühüm ideyalardan biridir. Şair türk xalqlarının birliyini siyasi deyil, daha çox mənəvi və mədəni birlik kimi təqdim etmişdir. Onun əsərlərində dil, vətən, azadlıq və milli kimlik anlayışları türk dünyasının ortaq dəyərləri ilə vəhdət təşkil edir. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bu gün də türk dünyasının birliyi və həmrəyliyi baxımından aktuallığını qoruyur. Şairin poeziyası gələcək nəsillərə milli ruh, vətən sevgisi və türkçülük düşüncəsi aşılamaqda mühüm rol oynayır. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında milli düşüncənin, azadlıq ideallarının və türk birliyi məfkurəsinin ən parlaq poetik ifadələrindən biri hesab olunur. Şairin poeziyası yalnız bədii-estetik dəyər daşımır, eyni zamanda milli-mənəvi ideologiyanın formalaşmasına xidmət edən mühüm ədəbi məktəb kimi çıxış edir. Onun əsərlərində türk birliyi ideyası sadəcə romantik duyğu və ya keçmişə bağlı nostalji hiss kimi deyil, tarixi zərurət, milli yaddaş və mənəvi bütövlük məsələsi kimi təqdim edilir. Bəxtiyar Vahabzadə türk xalqlarının ortaq tarixə, dilə, dinə, mədəniyyətə və mənəvi köklərə malik olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır. Şair hesab edirdi ki, əsrlər boyu müxtəlif siyasi maneələr, sərhədlər və ideoloji təsirlər türk xalqlarını bir-birindən uzaqlaşdırmağa çalışsa da, onların ortaq milli ruhunu məhv edə bilməmişdir. Məhz buna görə də onun poeziyasında türk dünyasının həmrəyliyi böyük inam və ümidlə təənnüm olunur. Şairin əsərlərində türk xalqlarının birliyi gələcək inkişafın, milli dirçəlişin və mənəvi gücün əsas şərtlərindən biri kimi təqdim edilir.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında vətən anlayışı yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmır. Onun yaradıcılığında türk dünyası geniş coğrafi və mənəvi məkan kimi təsvir olunur. Şair üçün Azərbaycan türk dünyasının ayrılmaz hissəsidir. Buna görə də o, Azərbaycanın taleyini bütöv türk dünyasının taleyi ilə əlaqələndirir. Xüsusilə "Gülüstan" poemasında parçalanmış Azərbaycanın faciəsi ümumilikdə türk xalqlarının ayrılıq ağrısının simvoluna çevrilir. Şair Araz çayını sadəcə coğrafi sərhəd deyil, eyni xalqın iki yerə bölünməsinin faciəli nişanəsi kimi təqdim edir. Bu isə əsərin ideya-bədii gücünü artırmaqla yanaşı, türk birliyi ideyasının emosional təsirini daha da

gücləndirir. Şairin yaradıcılığında ana dili xüsusi müqəddəslik daşıyır. O, dili millətin ruhu, varlığı və yaddaşı hesab edirdi. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, ana dilini qoruyan xalq öz milli kimliyini və mənəvi dəyərlərini də qoruyub saxlayır. Bu baxımdan şairin poeziyasında dil sevgisi türk birliyi düşüncəsinin əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir. O, türk xalqları arasında dil yaxınlığını ortaq mənəvi bağın ən mühüm göstəricilərindən biri hesab etmişdir. Şairin ana dilinə sonsuz sevgisi və onu qorumağa çağırışı milli özünüdərk prosesində mühüm rol oynamışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük düşüncəsi humanist xarakter daşıyır. O, türk birliyini başqa xalqlara qarşı üstünlük ideyası kimi deyil, ortaq mədəniyyət və mənəviyyətin qorunmasına xidmət edən birlik modeli kimi təqdim etmişdir. Şairin fikrincə, milli kimliyini unutmayan xalq digər xalqlarla da sağlam münasibətlər qura bilər. Bu baxımdan onun yaradıcılığı yalnız milli deyil, həm də ümumbəşəri dəyərləri əks etdirir. Poeziyasında vətən sevgisi, insan azadlığı, mənəvi saflıq və haqq uğrunda mübarizə kimi ideyalar geniş yer tutur. Şairin əsərlərində azadlıq mövzusu türk birliyi ideyası ilə sıx bağlıdır. O hesab edirdi ki, milli azadlıq olmadan mənəvi birlik və milli inkişaf mümkün deyil. Buna görə də onun poeziyasında istiqlal arzusu, azadlıq uğrunda mübarizə və milli dirəniş motivləri mühüm yer tutur. Xüsusilə Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı dövründə Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri xalqın milli ruhunun formalaşmasında və azadlıq düşüncəsinin güclənməsində böyük rol oynamışdır. Onun poeziyası insanlarda milli qürur hissini gücləndirmiş, vətən sevgisini daha da artırmışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı müasir dövrdə də aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu gün türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişaf etdiyi bir dövrdə şairin türk birliyi ilə bağlı ideyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsərləri türk xalqları arasında mənəvi körpü rolunu oynayır, ortaq tarixi yaddaşın və milli dəyərlərin yaşadılmasına xidmət edir. Şairin poeziyası türk dünyasının ortaq mədəni irsinin mühüm hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında türk birliyi ideyası milli kimliyin qorunması, ortaq tarixi yaddaşın yaşadılması və türk xalqları arasında mənəvi həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Şair öz yaradıcılığı ilə türk dünyasının ortaq ruhunu, milli ağrılarını və gələcəyə olan ümidlərini yüksək poetik dillə ifadə etmişdir. Onun əsərləri bu gün də milli düşüncənin, vətən sevgisinin və türkçülük ideyasının təbliği baxımından dəyərli ədəbi irs kimi yaşayır və gələcək nəsillər üçün mühüm mənəvi qaynaq olaraq qalır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan mədəniyyəti, Türk dünyası, tarix, müasirlik, Bəxtiyar Vahabzadə, poeziya, Türk birliyi

SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA ZEYTİNYAĞI MÜZELERİNİN ROLÜ: BALIKESİR VE GEMLİK ÖRNEĞİ

Uz. Sanat Tarihçisi Gizem YUMRU
Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türkiye

Özet

Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, toplumların kültürel belleğinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir yere sahiptir. Bu süreçte müzeler; kültürel değerleri koruyan, araştıran ve toplumla buluşturan önemli kültürel alanlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle gastronomi müzeleri, yerel üretim kültürünün tanıtılması ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının yaşatılması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Zeytin ve zeytinyağı kültürü, Türkiye'nin birçok bölgesinde ekonomik ve kültürel yaşamın temel unsurlarından biri olmuş; üretim biçimleri, hasat gelenekleri ve yerel yaşam pratikleriyle kültürel belleğin önemli taşıyıcılarından biri hâline gelmiştir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak Türkiye'de faaliyet gösteren seçili zeytinyağı müzeleri incelenmiş; müzelerin yapısal özellikleri, etkinlikleri ve kültürel aktarım süreçleri değerlendirilmiştir. Özellikle Balıkesir'de bulunan zeytinyağı müzeleri ile Gemlik'te kurulması planlanan ancak aktif olarak işlev göstermeyen zeytin-zeytinyağı müzesi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada, zeytinyağı müzelerinin yalnızca üretim araçlarını sergileyen mekânlar olmadığı; aynı zamanda yerel kimliğin, üretim belleğinin ve kültürel sürekliliğin korunmasına katkı sağlayan kültürel hafıza alanları olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, zeytinyağı müzelerinin somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasının yanı sıra gastronomi turizminin geliştirilmesi ve yerel üretim kültürünün sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından aktif kültürel alanlar olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu müzelerin, yerel kültürel kimliğin görünür hâle gelmesine ve kültürel miras farkındalığının artırılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, gastronomi müzeleri, zeytinyağı müzeleri, Gemlik, Balıkesir

GAGAUZ TÜRKÜ VE BALLADALARI (DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZ VARLIĞI)

HANDE SATILMIŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara-Türkiye

Özet

Gagauz Türkleri, günümüzde yoğun olarak Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Bölgenin başkenti Komrat'tır. Gagauzlar Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde de küçük topluluklara sahiptirler. Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nde, Güney-Batı (Oğuz) grubu dilleri içerisinde yer alan Gagauzcanın yanında, Rumence (Moldovanca) ve Rusça resmî diller olarak kabul edilmektedir. Bölgede, eğitim ve resmî işlemler Rusça ve Rumence ile yürütülmektedir. Genç nüfusun eğitimlerini başka dillerde alması gibi sebeplerle, Gagauzcanın ana dil olarak kullanımı giderek azaltılmaktadır ve dilin geleceği tehlikededir. Ayrıca, dilin yazılı kaynakları edebî eserlerle ve *Ana Sözü* gazetesiyle sınırlıdır. UNESCO tarafından kesinlikle tehlike altında olarak sınıflandırılan Gagauzca, fonetik, morfoloji ve sentaks bakımından Slav dillerinin ağır baskısı altında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Gagauzcanın geleceğini güvence altına almak, Gagauz kültürünün ve kimliğinin sürdürülebilirliği için önemlidir. Gagauzca ve taşıdığı kültürel değeriyle ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma yapılmıştır. Gagauzca türkü/balladaların derlenerek dilsel ve anlambilimsel incelemesinin yapılacağı bu projeye, sözlü geleneklerin yazıya aktararak belgelenmesi sağlanacaktır. Bu çalışmada derlemeler, Moldova Komrat Devlet Üniversitesi, Türkoloji Bölümündeki iki aylık Erasmus+ Staj Hareketliliği çerçevesinde yapılmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılacaktır. İlk aşama, çeşitli Gagauz köylerinde derlenen ses kayıtlarının transkripsiyonunu içerecektir. Transkripsiyonu yapılan metinlerden genel tarama yöntemiyle seçilecek dil verisi, kelime ve cümleler Gagauzcanın dil özellikleri ve söz varlığı açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gagauzca, Ballada, Tehlikedeki Diller, Söz Varlığı, Moldova

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA ŞƏRQŞÜNASLIQ TƏDQIQATLARI VƏ TÜRK DÜNYASI

AĞAYEVA GÜLNARƏ MEHDI QIZI

AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu

Özet

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixən Şərq mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri olmuş, türk-islam sivilizasiyasının zəngin elmi və mənəvi dəyərlərini özündə yaşatmışdır. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şərq xalqlarının ortaq ədəbi irsinin, dini-fəlsəfi dünyagörüşünün, mədəni və tarixi əlaqələrinin araşdırılması Azərbaycan humanitar fikrinin əsas istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır. Xüsusilə türk dünyasının ortaq mədəni irsinin öyrənilməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühüm yer tutur. Şərqşünaslıq yalnız Şərq dillərinin və ədəbiyyatlarının öyrənilməsi ilə məhdudlaşmır; bu elm sahəsi həm də Şərq xalqlarının mənəvi yaddaşını, mədəni əlaqələrini və ortaq dəyərlərini araşdırır. Azərbaycan alimləri klassik türk ədəbiyyatı, sufizm, folklor, dastançılıq ənənələri və türk xalqları arasındakı ədəbi əlaqələrin tədqiqi ilə türk dünyasının ortaq mədəni sisteminin öyrənilməsinə mühüm töhfələr vermişlər. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatlarının tarixi XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən başlayır. Maarifçilik hərəkatı və milli oyanış dövründə Şərq mədəniyyətinə yeni münasibət formalaşmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalıları türk xalqlarının ortaq mənəvi köklərini araşdırmağa başlamışlar. Mirzə Fətəli Axundzadə, Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağaoğlu kimi ziyalıların fəaliyyəti Azərbaycan şərqşünaslıq fikrinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onların əsərlərində Şərq və Qərb münasibətləri, türk kimliyi və islam mədəniyyətinin problemləri geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Sovet dövründə isə şərqşünaslıq tədqiqatları elmi əsaslarla inkişaf etdirilmişdir. Azərbaycan alimləri ərəb, fars və türk dillərində olan klassik mətnləri araşdırmış, müxtəlif əlyazmaları tədqiq etmişlər. Bu dövrdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən elmi institutlar Şərq ədəbiyyatının araşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında türk dünyasının ortaq ədəbi irsi xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Türk xalqlarının folkloru, dastan yaradıcılığı, klassik poeziyası və dini-fəlsəfi düşüncəsi Azərbaycan alimləri tərəfindən geniş şəkildə araşdırılmışdır. Xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk dünyasının ortaq mədəni abidəsi kimi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühüm yer tutur. Bu dastanın dil, üslub, mifoloji təfəkkür və milli-mənəvi dəyərlər baxımından araşdırılması türk xalqlarının ortaq tarixi yaddaşının öyrənilməsinə xidmət etmişdir. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və İmadəddin Nəsimi kimi klassiklərin yaradıcılığı Şərq və türk-islam mədəniyyətinin ortaq dəyərləri kontekstində araşdırılmışdır. Bu sənətkarların əsərlərində humanizm, sufizm, mənəvi kamillik və türk düşüncə sistemi ön plana çıxır. Azərbaycan alimləri həmçinin Anadolulı, Orta Asiya və digər türk xalqları ədəbiyyatları ilə müqayisəli araşdırmalar apararaq ortaq ədəbi motivləri müəyyənləşdirmişlər. Bu tədqiqatlar türk xalqları arasında ədəbi və mədəni inteqrasiyanın güclənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Azərbaycan şərqşünaslığında əsas istiqamətlərdən biri də milli-mədəni kimlik probleminin araşdırılmasıdır. Türk xalqlarının ortaq tarixi, dini və mənəvi dəyərləri milli kimliyin formalaşmasında mühüm amil kimi qiymətləndirilmişdir. Hüseyn Cavid və Bəxtiyar Vahabzadə kimi sənətkarların yaradıcılığında türk birliyi, milli azadlıq və mənəvi bütövlük ideyaları mühüm yer tutur. Onların əsərlərində türk dünyasının ortaq taleyi və mədəni yaxınlığı bədii şəkildə ifadə edilmişdir. Xüsusilə müasir dövrdə türk dövlətləri arasında inteqrasiyanın güclənməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni tədqiqat istiqamətlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Türk xalqlarının ortaq folkloru, ortaq mifoloji düşüncəsi və ortaq ədəbi yaddaşı yenidən araşdırılmağa başlanmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatları türk dünyasının ortaq mədəni irsinin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan alimləri klassik Şərq ədəbiyyatının, türk xalqlarının folklorunun və ortaq mənəvi dəyərlərinin araşdırılması istiqamətində mühüm elmi nəticələr əldə etmişlər. Bu tədqiqatlar yalnız elmi əhəmiyyət daşıyır, həm də türk xalqları arasında mədəni birliyin və mənəvi yaxınlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Müasir dövrdə qloballaşma şəraitində milli-mədəni dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından şərqşünaslıq araşdırmaları xüsusi aktualıq kəsb edir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının türk dünyasının ortaq mədəni irsinin öyrənilməsinə verdiyi töhfələr gələcək elmi araşdırmalar üçün də mühüm əsas yaradır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatları uzun tarixi inkişaf yolu keçərək milli-humanitar fikrin ən mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu tədqiqatlar yalnız Şərq xalqlarının ədəbi-mədəni irsinin araşdırılması ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda Azərbaycan xalqının milli kimliyinin, tarixi yaddaşının və mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır. Şərqşünaslıq Azərbaycan elmi düşüncəsində həm mədəni özünüdərk vasitəsi, həm də türk dünyasının

ortaq mənəvi irsini müəyyənləşdirən əsas elmi istiqamətlərdən biri kimi çıxış etmişdir. Azərbaycan coğrafi mövqeyi etibarilə tarix boyu Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qovuşduğu mühüm mədəni mərkəz olmuşdur. Bu səbəbdən Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbi fikri həm türk-islam mədəniyyətindən, həm də ümumşərq fəlsəfi-estetik düşüncəsindən qidalanmışdır. Məhz buna görə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatları milli ədəbi irsin öyrənilməsinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan alimləri Şərq xalqlarının ədəbiyyatını, klassik poeziyasını, sufizm fəlsəfəsini, folklor ənənələrini və ortaq mədəni yaddaşını tədqiq etməklə türk dünyasının elmi-mədəni integrasiyasına mühüm töhfələr vermişlər. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində milli oyanış prosesinin güclənməsi Azərbaycan şərqşünaslıq fikrinin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Maarifçi ziyalılar Şərq xalqlarının ortaq tarixini və mədəniyyətini araşdıraraq milli özünüdərk ideyasını formalaşdırmağa çalışmışlar. Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və Mirzə Fətəli Axundzadə kimi görkəmli ziyalıların fəaliyyəti türkcülük, islamçılıq və müasirlik ideyalarının formalaşmasına ciddi təsir göstərmişdir. Onların əsərlərində türk dünyasının ortaq mənəvi dəyərləri, Şərq mədəniyyətinin zənginliyi və milli kimlik məsələləri geniş şəkildə əks olunmuşdur. Sovet dövründə ideoloji məhdudiyyətlərə baxmayaraq Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbi öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Bu dövrdə klassik Şərq ədəbiyyatının öyrənilməsi, ərəb və fars dillərində olan əlyazmaların araşdırılması, klassik mətnlərin transliterasiyası və elmi nəşri istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Azərbaycan alimləri Şərq xalqlarının ədəbi irsini sistemli şəkildə araşdıraraq gələcək tədqiqatlar üçün möhkəm elmi baza yaratmışlar. Bu tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan ədəbiyyatının Şərq ədəbi mühiti ilə qarşılıqlı əlaqələri daha dərinlən öyrənilmişdir. Türk dünyasının ortaq mədəni irsi Azərbaycan şərqşünaslığının əsas araşdırma istiqamətlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə Kitabı-Dədə Qorqud dastanı üzərində aparılan elmi tədqiqatlar türk xalqlarının ortaq tarixi yaddaşının, mifoloji düşüncə sisteminin və milli-mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dastanın dili, poetik xüsusiyyətləri, qəhrəmanlıq ideyaları və milli kimlik məsələləri Azərbaycan alimləri tərəfindən müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilmişdir. Bu araşdırmalar türk xalqları arasında ortaq mədəni bağların möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və İmadəddin Nəsimi kimi klassik sənətkarların yaradıcılığı da Azərbaycan şərqşünaslığında xüsusi yer tutur. Bu mütəfəkkirlərin əsərlərində Şərq fəlsəfəsi, sufizm dünyagörüşü, humanizm ideyaları və türk-islam mədəniyyətinin mənəvi əsasları öz əksini tapmışdır. Onların yaradıcılığı yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, bütövlükdə türk dünyasının ortaq ədəbi sərvəti hesab olunur. Azərbaycan alimlərinin bu sənətkarların irsi üzərində apardıqları araşdırmalar türk xalqlarının ortaq mənəvi dəyərlərinin elmi əsaslarla öyrənilməsinə şərait yaratmışdır. Müasir dövrdə qloballaşma prosesləri fonunda milli-mədəni kimlik məsələsi daha da aktuallaşmışdır. Belə bir şəraitdə şərqşünaslıq tədqiqatları milli dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında türk dünyasının ortaq folklorunun, mifoloji yaddaşının, dastançılıq ənənələrinin və klassik irsinin yenidən araşdırılması milli-mənəvi birlik ideyasının güclənməsinə mühüm təsir göstərir. Türk dövlətləri arasında mədəni əlaqələrin inkişafı da bu istiqamətdə aparılan tədqiqatların aktuallığını artırır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında müqayisəli araşdırmaların genişlənməsi türk xalqları arasında ədəbi-mədəni integrasiyanın daha dərinlən öyrənilməsinə imkan yaratmışdır. Azərbaycan alimləri Anadolu, Orta Asiya, Qazax, Qırğız, Özbək və Türkmən ədəbiyyatları ilə bağlı müqayisəli tədqiqatlar apararaq ortaq motivləri, bənzər estetik xüsusiyyətləri və ümumi mədəni kökləri müəyyənləşdirmişlər. Bu araşdırmalar türk dünyasının yalnız siyasi və coğrafi deyil, həm də ortaq mənəvi və mədəni sistem olduğunu göstərir. Şərqşünaslıq tədqiqatları eyni zamanda Azərbaycan xalqının milli özünüdərkinin formalaşmasına xidmət etmişdir. Çünki xalqın tarixi yaddaşını, mədəni köklərini və ortaq mənəvi dəyərlərini öyrənmək milli şüurun inkişafında mühüm rol oynayır. Türk xalqlarının ortaq ədəbi irsinin araşdırılması xalqlar arasında mənəvi yaxınlığı gücləndirir, ortaq tarix və mədəniyyət haqqında təsəvvürləri genişləndirir. Bu baxımdan Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbi yalnız elmi deyil, həm də milli-mənəvi missiya daşıyan mühüm bir sahədir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şərqşünaslıq tədqiqatları türk dünyasının ortaq mədəni irsinin qorunması, araşdırılması və gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu tədqiqatlar Azərbaycan xalqının milli kimliyinin formalaşmasına, türk xalqları arasında mədəni integrasiyanın güclənməsinə və ortaq mənəvi dəyərlərin yaşadılmasına xidmət edir. Müasir dövrdə türk dünyası arasında elmi və mədəni əməkdaşlığın genişlənməsi şərqşünaslıq araşdırmalarının perspektivlərini daha da artırır. Azərbaycan alimlərinin bu sahədə apardıqları tədqiqatlar gələcəkdə türk dünyasının ortaq ədəbi-mədəni xəzinəsinin daha dərinlən öyrənilməsinə və beynəlxalq elmi müstəvidə tanınılmasına mühüm töhfələr verəcəkdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Azərbaycan ədəbiyyatı, tarix, Şərq, mədəniyyət, Türk dünyası, şərqşünaslıq

SEYYİDE FATİMA KADIN TÜRBEŞİ (MANİSA/KIRKAĞAÇ) ETRAFINDA OLUŞAN EVLİYA KÜLTÜ ÜZERİNE

EMEL EMREM, Prof. Dr. HALİL İBRAHİM ŞAHİN

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Balıkesir / Türkiye

Özet

Evliya kültürü, Türk halk kültüründe İslamiyet öncesine ait eski inançların (örneğin Şamanizm veya Gök Tanrı inancı) ile İslam'ın tasavvufi anlayışının harmanlanması sonucu ortaya çıkan, Allah dostu (veli/evliya) olarak kabul edilen kişilere duyulan saygı, onlardan yardım dileme ve onların kabirlerini ya da türbelerini ziyaret etme esasına dayalı bir inanç sistemidir. Günümüzde de bu inanç çerçevesinde türbe ziyaretleri yaygın biçimde sürdürülmektedir. İnsanlar çeşitli konularda kendilerine manevi yardımının dokunacağına inandıkları zatların türbelerini ziyaret eder; bu ziyaretler sırasında dileklerde bulunur, o zatın ruhu için namaz kılar, Yasin-i Şerif veya Kur'an-ı Kerim okuyarak dualar ederler. Bazı kişiler, bu türbelerde adak kurbanı kesme gibi uygulamalarda da bulunurlar. Ayrıca türbelerin bulunduğu şehirlerde, belirli tarihlerde o zata izafeten hayır yemekleri düzenlenir. Bu çalışmada, “Seyyide Fatıma Kadın Türbesi” ya da halk arasında bilinen adıyla “Seyyidler Türbesi” etrafında gelişmiş olan evliya kültürü incelenecektir. Türbede yatan Fatıma Kadın'ın Hz. Peygamber Efendimiz'in soyundan (Ehl-i Beyt) geldiğine inanılmaktadır. Bu durum, türbenin özellikle halk arasında yoğun bir ziyaret akınına uğramasında etkili olmuştur. Türbenin bulunduğu konum ve 1974 yılında yapılan çevre düzenlemesi sayesinde ziyaret mekânı ulaşım açısından elverişli hale gelmiştir. Çalışmada, “Seyyide Fatıma Kadın Türbesi” çevresinde gerçekleştirilen halk inanç ve uygulamaları ele alınacak; ayrıca türbe vesilesiyle düzenlenen hayır yemeğinin anlamı ve yapılma amacı da açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırkağaç / Bakır, Seyyide Fatıma Kadın, evliya kültürü, türbe, ziyaret, halk inancı.

KAZDAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNDE KINA GECESİ GELENEKLERİ: EDREMIT/ÇAMCI KÖYÜ ÖRNEĞİ

ELMAS ÖZCAN, Prof. Dr. HALİL İBRAHİM ŞAHİN

Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Balıkesir/Türkiye

Özet

Oğuzların bir kolu olan Tahtacı Türkmenleri, sahip oldukları özelliklerini en iyi korumuş topluluklardan biridir. Tahtacı Türkmenlerinin kendilerine has inanç ve geleneklerinin günümüzde hala yaşatılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler ve modernleşme süreciyle birlikte pek çok geleneksel uygulama zayıflamaya başlasa da, uygulanan ritüellerin büyük bir kısmını korumayı ve yaşatmayı başarmışlardır. Bu çalışmada, Balıkesir'in Edremit ilçesine bağlı Çamcı Köyü'nde yaşayan Tahtacı Türkmenlerinin, geçiş ritlerinden biri olan evlilik sürecinin önemli bir basamağında bulunan kına gecesi geleneği ele alınacaktır. Kına gecesi, geçiş dönemi ritlerinden olan evliliğin önemli bir aşamasında yer alan, "ara evre" olarak adlandırılan ve bireyin eski yaşamından yeni yaşamına geçişini simgeleyen bir hazırlık ritidir. Gelin ritüellerin odak noktasıdır ve eşik evresindedir. Bu nedenle kına gecesinde yapılan uygulamalar gelinin etrafında oluşur. Bu çalışma içerisinde kına gecesi uygulamaları; hazırlık aşamaları, kına yakma ritüelleri ve kına gecesinin işlevleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında kaynak kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bilgiler toplanmıştır. Bunun yanı sıra literatür taraması da yapılarak saha verileri desteklenmiştir. Araştırmalar sonucunda kına gecelerinin sadece kız evinde yapıldığı ve kına töreninin farklı uygulamalarla iki gün sürdüğü tespit edilmiştir. Derlenen bilgiler ışığında, kına gecesinin bir eğlence olmanın ötesinde gelinin toplumsal statü değişimini ve toplumsal dayanışmayı arttıran, geleneksel değerleri korumayı sağlayan önemli bir gelenek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tahtacı Türkmenleri, Kına Gecesi, Geçiş Ritleri, Çamcı Köyü, Geleneksel Kültür

ŞİFA OCAKLARI ÇERÇEVESİNDE KARDEŞ VELİLERİN TÜRBELERİ ETRAFINDAKİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME- MAHMUT SULTAN, EFE SULTAN VE KARLUK SULTAN ÖRNEĞİ İLE

İLKER ZEYBEK, Prof. Dr. SATI KUMARTAŞLIOĞLU

Balıkesir University, Faculty of Graduate School of Social Sciences, Department of Turkish
Language and Literature Balıkesir-Türkiye

Özet

Veli kültü Türk düşünce ve inanç sisteminde kendisine önemli ölçüde yer edinmiştir. Bu doğrultuda halkın veli olarak kabul ettiği şahıslara ait mezarlar zaman içerisinde türbe haline gelmiş ve yine zaman içerisinde bu türbelerin merkezinde çeşitli anlatılar ile bu anlatılara bağlı çeşitli inançlar gelişmiştir. Bu inançlar veli ve türbe merkezli şifa ocaklarının ve halk hekimliği çerçevesinde sağaltma uygulamalarının ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Mahmut köyünde bulunan Mahmut Sultan türbesi de bu inançlar neticesinde ortaya çıkmış ve etrafında gelişen inanç sistemi ile birlikte varlığını devam ettirmekte olan bir örnektir. Mahmut Sultan Türbesi özellikle felçli hastalar için bir şifa ocağı olarak ziyaret edilmektedir. Mahmut Sultan'ın kardeşleri ile birlikte Horasan'dan yöreye gelmiş ve buradaki çarpışmalarda kardeşleri ile birlikte şehit düşmüş olduğu değerlendirilmektedir. Halk arasında Mahmut Sultan'ın Horasan'dan kardeşleri ile birlikte buraya gelerek yerleştiği ve daha sonra şehit düştükleri, makamlarının da farklı köylerde olduğuna dair rivayetler anlatılmaktadır. Kardeşlerinin birinin yine Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Efe Köyünde türbesi bulunan Efe Sultan diğer kardeşinin ise Karlık Köyünde türbesi bulunan Karlık Sultan olduğu kabul edilmektedir. Yörede Mahmut Sultan çevresinde oluşmuş olan anlatılar kardeşleri Efe Sultan ve Karlık Sultan anlatıları ile de bütünleşmiştir. Anadolu'da aynı yörede fakat birbirine uzak yerlerde makamları olan veliler hakkında inanışlar ve buna bağlı anlatılar mevcuttur. Mahmut Sultan ve kardeşleri, buna yalnızca bir örnektir. Bu çalışmada gözlem ve görüşme tekniği kullanılarak öncelikle yöre halkının anlatılarında "kardeş evliyalara" anlatısının canlı vaziyette olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacak ve yöre halkının kardeş olduğunu düşündüğü evliyalara çerçevesinde geliştirmiş oldukları ritüelleri ve inançlar ayrı ayrı tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada alan araştırması ve yazılı kaynaklardan elde edilen verilerden faydalanarak söz konusu kardeş velilerin türbeleri etrafındaki inanış ve uygulamalar tespit edilecek, ardından bu inanış ve uygulamalar şifa ocakları çerçevesinde değerlendirilecektir. Bildiride söz konusu kardeş velilerin türbeleri etrafındaki halk hekimliği uygulamalarının benzerlik ve farklılıkları ortaya konacak, şifa ocaklarının kaynakları kardeş veliler örneği üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Sultan, Efe Sultan, Karlık Sultan, Kardeş Evliyalara, Veli Kültü.

MEVLÜT SÜLEYMANLI'NIN “DEĞİRMEN” ESERİNDE DİLİN ANLAMSAK SİSTEMİ

Doktorant Ulviyya İbrahimova

Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji fakültesi, Azerbaycan dilbilimi bölümü, Bakü, Azerbaycan.

Özet

Bu araştırma, Azerbaycan halk yazarı Mevlüt Süleymanlı'nın "Dəyirman" adlı eserini dilin anlambilimsel sistemi açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, eserde eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, çok anlamlılık ve sesteşlik gibi anlambilimsel kategorilerin yazarın üslup hedefleri doğrultusunda nasıl işlevselleştirildiğini ve bu kategorilerin metnin sanatsal bütünlüğüne nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktır. Nitel araştırma ve metin çözümlemesi yöntemiyle yürütülen bu çalışmada eserin son baskısı temel alınmış; dil birimlerinin bağlamdaki anlam yükleri, üslupsal işlevleri ve psikolojik yansıtma kapasiteleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Söz konusu dil birimlerinin yalnızca sözcüksel düzeyde değil, anlatısal ve ideolojik düzeyde de işlev gördüğü göz önünde bulundurularak analiz derinleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, eserdeki eşanlamlı sözcüklerin karakterlerin iç dünyasını ve olayların duygusal yoğunluğunu ince anlam ayrımlarıyla aktardığını; karşıt anlamlı sözcüklerin ise toplumsal çelişkileri ve ahlaki çözümü ön plana çıkardığını göstermektedir. Çok anlamlı sözcükler metne katmanlı bir anlam yapısı kazandırarak gerçek ve mecazi anlamları eş zamanlı biçimde okuyucuya sunmaktadır. "Değirmen" imgesi eserin hem tematik hem de anlambilimsel odağını oluşturmakta; üretimden yıkıma uzanan bu dönüşüm, dildeki anlam kaymaları aracılığıyla toplumsal çözülüşü simgelemektedir. Bunun yanı sıra, "anlambilimsel-ironik adlandırma" olarak kavramsallaştırılan özgün bir anlatı stratejisi de çalışmada öne çıkan bulgular arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, "Değirmen" adlı eser yalnızca kurgu yapısı ve imge sistemi bakımından değil, dili bilinçli, çok katmanlı ve işlevsel bir sanatsal araç olarak kullanması bakımından da Azerbaycan edebiyatının dikkat çekici ve özgün örnekleri arasında değerlendirilebilir. Bu çalışmanın, Süleymanlı'nın edebi dilinin anlambilimsel boyutlarına ilişkin daha kapsamlı araştırmalara zemin hazırlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anlamsal Kategori; Mevlüt Süleymanlı; “Değirmen”; Eş Anlamlılık; Zıt Anlamlılık

TÜRK BİTKİ KÜLTÜREL MİRASINDA LOKAL ENDEMİK TÜRLERİN ÖNEMİ: *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* Erdoğan, Selvi & Tümen ÜZERİNE HÜCRESEL BİR ARAŞTIRMA

Dr Fatma POYRAZLI

Balikesir University, Institute of Science, Department of Biology, 10145 Balikesir, Turkey

Selin KOÇ

Balikesir University, Institute of Science, Department of Biology, 10145 Balikesir, Turkey

Prof. Dr. Selami SELVİ

Balikesir University, Altınoluk Vocational School, Department of Plant and Animal Production,
Medicinal and Aromatic Plants Program, Balikesir -Türkiye

Doç. Dr. Sümeyye AYDOĞAN TÜRKOĞLU

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and
Genetics, Balikesir -Türkiye

Özet

Balikesir'in Ayvalık ilçesinde yayılış gösteren ve "Hassas" (VU) kategorisinde yer alan *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis*, bölge florasının önemli endemik taksonlarından biridir. *Trigonella* cinsi, özellikle steroidal saponinler, flavonlar ve polisakkaritler gibi sekonder metabolitlerce zengin olması nedeniyle farmakolojik potansiyele sahiptir. Bu çalışmada, endemik alt türün tohumlarından elde edilen farklı ekstraktların, insan göbek kordonu ven endotel hücre hattı (HUVEC) üzerindeki sitotoksik etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Tohumlardan metanol, etanol, hekzan ve aseton çözücülerini kullanılarak hazırlanan ekstraktlar; 46,875 ile 375 µg/µl arasındaki dozlarda HUVEC hücrelerine uygulanmıştır. Hücre canlılığı, 24, 48 ve 72 saatlik inkübasyon sürelerinin ardından MTT [(3-(4,5-dimetiltiazol-2-il)-2,5-difeniltetrazolyum bromür)] yöntemi ile spektrofotometrik olarak 550 nm dalga boyunda ölçülmüştür. Elde edilen veriler GraphPad Prism 8 yazılımı kullanılarak, One-Way ANOVA testi ile istatistiksel olarak analiz edilmiştir (p<0,05). Araştırma sonuçlarına göre, metanol ve aseton ekstraktlarının düşük dozlarında (46,875 ve 93,75 µg/µl) 24 saatlik uygulama sonunda hücre proliferasyonunda artış gözlenmiştir. Ancak, 48 ve 72 saatlik maruziyet sürelerinde tüm doz ve çözücü gruplarında hücre canlılığının anlamlı derecede azaldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis*'in biyolojik aktivite kapasitesine dair veriler sunmakta ve türün tıbbi bitki potansiyelinin değerlendirilmesi açısından etnobotanik literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnobotanik, Fabaceae, HUVEC, Sitotoksikite, *Trigonella*

TÜRK DÜNYASINDA GELENEKSEL KULLANIMIYLA KUDRET NARI (*Momordica charantia*): ANTI-TÜMÖRAL VE YARA İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİN BİYOİNFORMATİK ANALİZİ

Dr. FATMA POYRAZLI

Balikesir University, Institute of Science, Department of Biology, Balikesir-Türkiye

Doç. Dr. SÜMEYYE AYDOĞAN TÜRKOĞLU

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and Genetics, Balikesir -Türkiye

Özet

Kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasına ait tıbbi bir bitki olan Kudret nari (*Momordica charantia*), antimikrobiyal, antioksidan ve antikanserojen etkileri nedeniyle geleneksel tıpta geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türkiye'nin biyoçeşitlilik zenginliği içerisinde, özellikle Anadolu halk tıbbında yara iyileştirici özellikleri nedeniyle yaygın olarak kullanılan bu bitki, günümüzde farmasötik endüstride katma değeri yüksek bir ürün olarak öne çıkmaktadır. Literatürde, *M. charantia* ekstrelerinin kanser hücre hatlarında Akt/mTOR ve JAK/STAT sinyal yolları üzerinde inhibitör etkiler sergileyerek anti-tümöral aktivite gösterdiği rapor edilmiştir. Bu çalışma, literatürde kanıtlanmış olan bu biyoaktiviteyi temel alarak, bitkinin diyabetik yara iyileşme sürecindeki epigenetik modülasyon potansiyelini biyoinformatik yöntemlerle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, doku rejenerasyonunda anahtar rol oynayan TGF- β , COL1A1, E-cadherin genleri ile remodeling sürecinden sorumlu MMP-1 ve MMP-9 genlerinin promotor bölgeleri biyoinformatik araçlar kullanılarak incelenmiştir. Seçilen genlerin promotor dizilerindeki CpG adaları tespit edilerek, metilasyon duyarlılıkları ve transkripsiyon faktörü bağlanma bölgeleri (TFBS) *in silico* yöntemlerle haritalandırılmıştır. Ayrıca, literatürde rapor edilen bitki fitokimyasallarının bu genlerin epigenetik modülasyonu üzerindeki olası etkileri değerlendirilmiştir. Bu biyoinformatik yaklaşım; PCNA, CCND1, VEGF ve FGF gibi proliferasyon ve anjiyogenez genlerinin ekspresyon profillerini kontrol eden epigenetik mekanizmaların anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Sonuç olarak çalışma, *M. charantia*'nın doku onarım süreçlerini promotor metilasyon profilleri üzerinden nasıl regüle edebileceğine dair teorik bir model sunarak, gelecekteki epigenetik tedaviler için biyoinformatik bir temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Momordica charantia*, Etnobotanik, Sitotoksik aktivite, Diyabetik Yara İyileşmesi, Biyoinformatik, Promotör Metilasyonu

ALTAY TÜRKLERİNİN “ALIP-MANAŞ” VE KAZAK TÜRKLERİNİN “ALPAMIS” DESTANLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

ARSLAN TAGAİBEKOV

Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Humanities, Department of Turkology, Bishkek,
Kyrgyzstan

Özet

Bu araştırmada Altay Türklerine ait “Alıp-Manaş” destanı ile Kazak Türklerine ait “Alpamis” destanı arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, iki destandaki olay örgülerini, kahramanlık motiflerini ve sanatsal özellikleri belirleyerek Türk halklarına ait ortak epik gelenekleri ortaya koymaktır. Destanlar, sözlü halk edebiyatının en önemli türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserlerde halkın yaşam tarzı, dünya görüşü, kültürel ve sosyal durumu, gelenek-görenekleri ve manevi değerleri geniş şekilde yansıtılmaktadır. Ayrıca bazı destanlarda mitolojik unsurların yer alması, eserin sanatsal yönünü güçlendirmekte ve olayları daha etkileyici bir biçimde ortaya koymaktadır. Araştırmada “Alıp-Manaş” ve “Alpamis” destanlarında kahramanın doğumu, büyümesi, halkını ve yurdunu koruması, düşmana karşı mücadelesi, aşk ve akrabalık ilişkileri gibi geleneksel olay örgüleri ele alınmaktadır. Her iki destanın temelinde de kahramanlık, adalet ve halkın huzuru için mücadele düşüncesi yer almaktadır. Bunun yanında destanlardaki kahraman tipleri, olayların gelişimi ve anlatım biçimleri de karşılaştırılmıştır. “Alıp-Manaş” destanı Altay Türklerinin önemli kahramanlık destanlarından biri olup kayçı Nikolay Ulagashev’in anlatımından derlenmiştir. “Alpamis” destanı ise Kazak Türklerinin en önemli epik eserlerinden biri olarak kabul edilmekte ve içerik ile sanatsal değeri bakımından dünya destanları arasında değerlendirilmektedir. Araştırmanın sonucunda iki destan arasındaki olay örgüsü ve düşünce bakımından görülen benzerliklerin, Türk halklarının epik mirasındaki yakınlığı ortaya koyduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda her destanın kendine özgü özelliklerinin bulunduğu ve bu özelliklerin ortaya çıktığı çevre, tarih ve kültürel dünya ile bağlantılı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: destan, kahramanlar, Altay, Kazak, karşılaştırmalı analiz, zafer.

THE LIFE AND PUBLIC ACTIVITY OF AKHMET BIRIMZHANOV

ALMIRA DULAT

Student of School of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University

ARUZHAN KENZHEBEK

Student of School of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University

GANIZHAMAL KUSHENOVA

Associate Professor, Candidate in History, Scientific Supervisor, L.N. Gumilyov Eurasian National University

Abstract

The study provides a comprehensive analysis of the life and activities of the prominent statesman, public figure, and jurist Akhmet Korganbekuly Birimzhanov during the period of political transformation in Kazakh society at the beginning of the 20th century. The research examines his origin, family upbringing, higher legal education at the Orenburg Gymnasium and Kazan University, as well as the stages of his professional development. Additionally, Birimzhanov's parliamentary activities in the I and II convocations of the State Duma of the Russian Empire, his positions on agrarian issues, and initiatives to protect Kazakh lands from the colonial resettlement policy are analyzed, along with their historical and legal significance. These aspects clearly demonstrate Birimzhanov's active role in defending legal, political, and national interests.

Particular attention is given to his activities during the political changes of 1917, his participation in the Alash movement, his role within the Alash Orda government, his efforts in organizing the Kostanay Uyezd police, and his involvement in establishing the administrative system during the Provisional Government, based on archival sources. Furthermore, his work in the People's Commissariat of Justice of the Kazakh ASSR, participation in judicial reform, and contribution to the development of the 1926 Constitution of the Kazakh ASSR are examined. These data reflect his significant role in improving the legal system, organizing state governance, and shaping national legal consciousness.

The results of the study determine Akhmet Korganbekuly Birimzhanov's place in the formation of Kazakh statehood, his contribution to the development of national legal consciousness, and his political authority among the intellectuals of the Alash movement. The study also provides a scholarly assessment of the historical significance of his public activity, the long-term impact of his legal and political initiatives, and his contribution to the formation of state-political and legal institutions in Kazakh society. This research enables a deeper understanding of the political and legal development of Kazakh society and offers a scientific evaluation of the activities of the national intelligentsia in the early 20th century.

Keywords: Akhmet Birimzhanov, Alash movement, national autonomy.

THE LIFE AND WORK OF TELZHAN SHONANULY

AKNIYET ALIZAKH

Student of the School of Journalism and Social Sciences
L.N. Gumilyov Eurasian National University

GANIZHAMAL KUSHENOVA

Associate Professor, Candidate in History, Academic Supervisor
L.N. Gumilyov Eurasian National University

Abstract

Telzhan Shonanuly was an eminent scholar who made significant contributions to Kazakh linguistics, literary studies, history, and pedagogy, playing a crucial role in the development of national culture and the education system. His scientific and practical activities were multifaceted and instrumental in shaping the spiritual, cultural, and educational spheres of Kazakh society. This article provides a comprehensive analysis of his work as a village teacher, translator, literary scholar, and historian, systematically examining his scholarly output and achievements across different stages of his career.

Telzhan Shonanuly actively contributed to the development of textbooks and methodological materials for the advancement of the Kazakh language and played a significant role in the introduction of the Latin alphabet and the standardization of orthographic norms. This underscores the harmonious integration of his language policy with his educational and enlightenment activities, as well as his contribution to broader educational reforms. Additionally, he employed rigorous analytical methods in the study of Kazakh literature and oral folk traditions, leaving a distinct scholarly and creative imprint in the field of translation.

The scholar's historical research, particularly his work *History of the Lands of the Kazakh People*, is characterized by meticulous reliance on verifiable sources, presenting the colonial period in Kazakhstan through the prism of the fates of both land and people, thereby contributing to the formation of national consciousness. This work vividly demonstrates his civic stance, commitment to historical justice, and dedication to national interests.

Despite being a victim of political repression, Telzhan Shonanuly's extensive scholarly legacy remains relevant for contemporary research in Kazakh linguistics, literary studies, and history. His works serve as important sources for studying language policy, methods of literary analysis, historical research, and pedagogical practice. In-depth study of his legacy, integration of his findings into current scholarly discourse, and their reinterpretation from new analytical perspectives remain strategically important tasks for young researchers.

Thus, the life and work of Telzhan Shonanuly represent not only a remarkable record of individual scholarly achievements but also a significant contribution to the formation of Kazakh national culture, the education system, and historical consciousness. His legacy continues to be relevant for the development of linguistics, literary studies, and historical research, opening new analytical perspectives for contemporary scholarship.

Keywords: Telzhan Shonanuly, Kazakh linguistics, literary studies, history, pedagogy, translation, national culture, enlightenment.

ZHANAKOV B.M. «QAZAQSTANDAGY ISLAM MADENIETI: NAURYZ-MUHAMMED TALASULYNYN MURASY [ISLAMIC CULTURE IN KAZAKHSTAN: THE LEGACY OF NAURYZ-MUKHAMMED TALASOV] MONOGRAPH: REVIEW

GAUKHAR BARAT

Student of School of Journalism and Social Sciences
L.N. Gumilyov Eurasian National University

GANIZHAMAL KUSHENOVA

Associate Professor, Candidate in History, Academic Supervisor
L.N. Gumilyov Eurasian National University

Abstract

The late 19th and early 20th centuries were a period of significant trials for the Kazakh people. The colonial policies of the Russian Empire led to the worsening of the socio-economic conditions of Kazakh society. Within this context of colonial dependence, three main directions of socio-political and cultural responses emerged. The first comprised radical proponents of Islam, who prioritized religious values. The second included supporters of Turkism and Jadidism, who aimed at the cultural and political unification of Turkic peoples and the implementation of educational and reformist initiatives. The third direction consisted of liberal groups oriented towards the adoption of Western European values and practices. During this period, Nauan Hazret played a significant role in the spiritual and educational life of Kazakh society. He combined profound religious education with educational and reformist activities, becoming a spiritual leader of the people. In the Soviet era, his activities were largely unacknowledged; however, following Kazakhstan's independence, Nauan Hazret's name was reintroduced into the historical memory of society. The real name of Nauan Hazret was Nauryz-Mukhammed Talasov. His ancestor was one of the warriors who fought against the Dzungars. According to Aidos Abutaliev's work *Qalam Qazynasy*, Talas hailed from a prominent and affluent family. Nauryz-Mukhammed Talasov was born in the village of Zhylkeldi, which belonged to the Mezgil volost of the Kokshetau region. The epithet "Nauan Hazret" was conferred upon him following the completion of his studies at the Kokiltash Madrasa in Bukhara. This article analyzes contradictions in the sources regarding Nauan Hazret's life and activities, as presented in Berikbol Zhanakov's monograph. Zhanakov provides a comprehensive examination of his biography by comparing diverse sources. The monograph is based on scholarly research, literary works, and official documents. The significance of this monograph lies in its role as a foundation for further scholarly research on Nauan Hazret's life. His life and outstanding contributions hold considerable value for the study of history, religion, literature, education, and culture.

Keywords: Nauan Hazret, Islam, education and enlightenment, colonial policy

ORHUN YAZITLARINDAN GÜNÜMÜZE TÜRK DİLLERİNDE ORTAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN KÜLTÜREL BELLEKTEKİ YERİ

EMİR YUSUF ÇETİN

Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Balıkesir-
Türkiye

Özet

Bu çalışma, Türk dillerindeki ortak atasözleri ve deyimlerin kültürel belleğin inşasındaki tarihsel sürekliliğini ve işlevini incelemektedir. Bir toplumun tarihsel deneyimlerini, ahlaki değerlerini ve kurallarını nesilden nesile aktaran atasözleri ve deyimler, ortak hafızanın en süzölmüş ve kalıcı araçlarıdır. Türk kültür tarihi bağlamında göçebe yaşamın döngüsel "soğuk" bellek anlayışından sıyrılarak yazılı, kurumsal ve tarihi hareketlilik içeren "sıcak" bir kültürel bellek inşasına geçişin ilk anıtsal örneği 8. yüzyıla ait Orhun Yazıtlarıdır. Bu yazıtlar, siyasi stratejileri, varoluşsal tehlikeleri ve toplumsal ikazları dönemin atasözleri ve hitabet kalıplarıyla dondurarak kültürel belleğe nakşetmiştir. İslamiyet'e geçiş dönemi eseri olan *DîvânuLugâti't-Türk*, yüzlerce atasözünü kayıt altına alarak Türkçenin ansiklopedik hafızasını belgelemiştir; *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyık* ise bozkır aklını İslami ahlak felsefesiyle birleştirerek dile öğretici ve felsefi bir boyut kazandırmıştır. Tarihsel süreçte, coğrafi parçalanmalar, farklı medeniyet daireleriyle etkileşimler ve dilin iç dinamikleri sebebiyle bazı kelimelerde (örneğin *açıy/açığ* ve *qatun*) anlamsal daralma veya genişlemeler ile yapısal aşınmalar yaşansa da ortak zihniyeti yansıtan anlamsal çekirdek bin yılı aşkın süredir güçlü bir dirençle korunmuştur. Örneğin, *DîvânuLugâti't-Türk*'te karşılaştığımız '*Tağtağkakavuşmas, kişi kişiğe kavuşur*' sözünün, araya giren devasa coğrafyalara ve zaman farkına rağmen bugün '*Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur*' şeklinde aynı sosyolojik belleği taşıması, bu köklü direncin bir diğer örneğidir. Günümüzde Oğuz, Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde yaşayan yüzlerce ortak atasözü, mesajın tarihsel sürekliliği ilkesini kanıtlamaktadır. Araştırma, küreselleşmenin tek tipleştirici etkisine karşı bu zengin dilsel mirasın modern eğitim müfredatlarına ve dijital arşivlere entegre edilmesinin büyük önem taşıdığını öne sürmektedir. Sonuç olarak, Orhun vadisinden günümüz dijital çağına taşınan bu sarsılmaz değerler, Türk dünyasının kültürel bağımsızlık sistemini oluşturmakta ve ortak bir geleceğin inşasında en sağlam stratejik rehber işlevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bellek, Ortak Miras, Atasözleri, Deyimler, Türk Lehçeleri

FOLKLORE AS CULTURAL HERITAGE: FROM THE PAST TO THE PRESENT

LALƏ ŞABANOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan folkloru şöbəsi,
Azərbaycan/ Bakı

Xülasə

Folklor xalqın tarixi inkişaf prosesində formalaşan, onun milli-mənəvi dəyərlərini, dünyagörüşünü və estetik düşüncə tərzini özündə əks etdirən mühüm mədəni irs nümunəsidir. Şifahi xalq yaradıcılığı əsrlər boyu cəmiyyətin kollektiv yaddaşı funksiyasını yerinə yetirmiş, xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrini, etik normalarını və sosial münasibətlərini gələcək nəsillərə çatdırmışdır. Nağıllar, dastanlar, bayatılar, atalar sözləri, əfsanələr və mərasim folkloru milli kimliyin qorunmasında, mənəvi dəyərlərin yaşadılmasında və ictimai şüurun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan folklor yalnız bədii-estetik hadisə deyil, həm də tarixi, etnoqrafik və mədəni informasiya daşıyıcısı kimi qiymətləndirilir.

Məqalədə folklorun keçmişdən müasir dövrə qədər keçdiyi inkişaf mərhələləri, onun milli-mədəni irsin qorunmasındakı rolu və çağdaş cəmiyyətdə funksional əhəmiyyəti elmi aspektdən araşdırılır. Xüsusilə qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində folklorun yeni təqdimat formaları, virtual mühitdə yayılması və elektron resurslarda qorunması məsələləri təhlilə cəlb olunur. Müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı folklor nümunələrinin sistemli şəkildə toplanması, arxivləşdirilməsi və beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Bununla yanaşı, ənənəvi folklor mühitinin zəifləməsi, şifahi ötürmə mexanizmlərinin dəyişməsi və folklor nümunələrinin ilkin formasının qorunması kimi problemlər də aktual elmi məsələlərdən biri hesab edilir.

Tədqiqat zamanı folklorun cəmiyyətin mənəvi həyatındakı funksiyası, milli özünüdərək prosesinə təsiri və mədəni yaddaşın formalaşmasındakı rolu müqayisəli və analitik yanaşma əsasında öyrənilmişdir. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunur ki, folklor keçmişin tarixi-mədəni irsi olmaqla yanaşı, müasir dövrdə də xalqın mənəvi bütövlüyünü qoruyan, milli dəyərlərin davamlılığını təmin edən və mədəni identikliyin yaşadılmasına xidmət edən əsas vasitələrdən biridir.

Açar sözlər: folklor, mədəni irs, milli kimlik, şifahi xalq yaradıcılığı, mədəni yaddaş

FROM A SMALL LAKE TO THE CULTURE INDUSTRY

Mustafa ÖÇ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Hatay, Türkiye

Abstract

Food is one of the most innate and natural needs of humankind. Since the earliest eras of time, human beings have strived for this innate need, dedicating their labor and time to this cause. Today, this need has grown to such an extent that it has inevitably transformed into an industry. By gradually weaving their own unique, traditional dishes or products into this sector, people have begun to create a cultural industry. This transformation has not only contributed to the promotion of products unique to people's own cultures or regions but has also served as a means for economic gain. So much so that when people mention the names of places, regions, or cities, they now begin to evoke a cultural value identified with those names as well. These journeys, which began as a basic need and turned into a cultural economy, have sometimes started in a village, sometimes in a major city, sometimes in a deserted place we call the middle of nowhere, and sometimes by a lake. The Reyhanlı Yenışehir Lake, located at the southeastern tip of Turkey's southern province of Hatay and within walking distance of the border fences forming the Syrian border, has become another medium for such a journey. In a small restaurant known at the time as the Lake Casino (*Göl Gazinosu*), situated on the shores of this small lake with one end extending into the water, Chef Durmuş (*Durmuş Usta*) initiated the "Chicken in Salt" (*Tuzda Tavuk*) journey to satisfy his customers. Initially appealing only to the people in its immediate vicinity, this flavor first became recognized, known, and preferred throughout the region and then across the entire country, thanks to guests visiting the Reyhanlı district—which serves as a kind of commercial transit point—discovering this unique taste. In this study, the entire process of preparing, cooking, and serving 'Chicken in Salt' (*Tuzda Tavuk*)—a dish identified with Reyhanlı—will be explained through an interview conducted with an employee who worked for 20 years alongside the late Master Durmuş, the inventor of this culinary tradition. Furthermore, the key culinary secrets and nuances of the process will be highlighted.

Keywords: Food, Cultural Industry, Lake, Chicken in Salt, Reyhanlı

TÜRK DİLLERİNDE HAYVAN İSİMLERİNİN ETİMOLOJİSİ

ANİYA GİBADULLİNA, GULBAHRAM JIYEMBAYEVA

Özet

Hayvan isimleri, Türk dillerinin en eski ve en zengin söz varlığı unsurlardan biridir. Göçebe yaşam tarzına sahip Türk halklarının tarih boyunca doğayla iç içe yaşam sürmesi, hayvancılık ve avcılıkla uğraşması, hayvan adlarının dilde önemli bir yer edinmesine neden olmuştur. Bu nedenle hayvan isimleri yalnızca bir canlıyı ifade eden sözcükler değil, aynı zamanda Türk halklarının yaşam biçimini, dünya görüşünü, kültürünü, inançlarını ve tarihini yansıtan dilsel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Söz konusu makalede, Türk dillerindeki hayvan isimlerinin etimolojik yapısı kapsamlı bir şekilde ele alınmakta; onların tarihsel gelişimi, anlam özellikleri ve kültürel işlevleri incelenmektedir. Araştırmada evcil hayvanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve böcek adları örnek olarak değerlendirilmiş; söz konusu isimlerin Eski Türkçeden günümüze kadar geçirdiği fonetik, morfolojik ve semantik değişimler açıklanmıştır. Araştırma sonucunda bazı hayvan adlarının Türkçenin en eski dönemlerinden beri korunduğu, bazılarının ise farklı kültürlerle kurulan ilişkiler sonucunda dile giren alıntı unsurlar olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türk dilleri arasındaki ortak hayvan adları karşılaştırılarak bunların ortak kökenleri ve tarihî bağları ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra hayvan isimlerinin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda mitolojik, sembolik ve etnokültürel anlamlar taşıdığı görülmektedir. Araştırma sürecinde etimolojik, karşılaştırmalı-tarihî, semantik ve etnobilimsel yöntemler kullanılmıştır. Çalışmanın bilimsel önemi, Türk halklarının kültürel mirasını ve dünya görüşünü hayvan isimleri aracılığıyla daha derinlemesine anlamaya katkı sağlamasıdır.

Anahtar kelimeler: hayvan isimleri, etimoloji, Türk dünyası

TÜRK DÜNYASINDA DİL, LEHÇE, AĞIZ VE ŞİVE KAVRAMLARI

Ömer GÜNAYDIN

Atatürk Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet

Türk dünyasında “dil”, “lehçe”, “şive” ve “ağız” kavramları, tarihî gelişim süreçleri ve dil bilimi yaklaşımları doğrultusunda farklı biçimlerde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kavramların Türk dil bilimi içerisindeki yerini incelemekte, Türk dünyasında bu terimlerin kullanım farklılıkları karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dilin tarihî, toplumsal ve kültürel etkenlerle gelişen canlı bir yapı olduğu vurgulanırken, lehçe, şive ve ağız kavramlarının ise dilin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimlerin sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Türk dil biliminde lehçe, bir dilin tarihî süreçte farklı kollara ayrılmasıyla oluşan dil kolları şeklinde tanımlanırken, ağız ise, belirli coğrafi bölgelerde görülen, ses, şekil ve söz varlığı bakımından sınırlı farklılıklar taşıyan konuşma biçimleri olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ayrıca Talat Tekin’in Türk lehçelerine yönelik sınıflandırmasına değinilerek Türk lehçeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmektedir.

Araştırmanın temel inceleme alanını Türk dünyasında lehçe ve ağız kavramlarının kullanım biçimleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Kazak, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen ve Özbek Türkçeleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kazak dil biliminde lehçe ayrımına temkinli yaklaşıldığı, dil içindeki farklılıkların daha çok söz varlığı ve fonetik özellikler çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Kırgız Türkçesinde kuzey ve güney olmak üzere iki ana lehçe grubunun bulunduğu, Azerbaycan Türkçesinde ise lehçelerin doğu, batı, kuzey ve güney şeklinde sınıflandırıldığı tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde boy adlarına dayanan çok sayıda lehçenin varlığı dikkat çekerken, Özbek Türkçesinde “lehçe” kavramı yerine daha çok “şive” teriminin tercih edildiği belirlenmiştir. Çalışmada, lehçe ve ağız kavramlarının Türk dünyasında farklı biçimlerde değerlendirildiği bu durumun Türk dillerinin tarihî gelişim süreçleri ile kültürel çeşitliliğini yansıttığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler:Türk Dünyası, Dil, Ağız, Şive ve Lehçe.

KAHRAMANARKADAĞ’IN “HAKIDA GÖVHERİ” ADLİESERİNDE AHLAK DEĞERLERİ

Gültaç AŞYROWA

Özet

Türkmen halkının millî Lideri, Kahraman Arkadağ’ın “Hakıda Gövheri” adlı eseri, ahlakî ve manevî değerleri merkeze alan önemli edebî eserlerden biridir. Kitapta bireyin toplum içerisindeki davranışları, iç dünyası, manevî gelişimi ve geleneksel değerlere bağlılığı geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Eserde, karakterler ve olay örgüsü aracılığıyla yalnızca edebî bir anlatım sunmakla kalmamış, aynı zamanda okuyucuda ahlaki farkındalık ve bilinç oluşturmayı da hedeflenmiştir. Bu çalışmada öne çıkan dürüstlük, doğruluk, adalet, vicdan, yardımseverlik, merhamet ve saygı gibi temel ahlakî değerler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Eserde dürüstlüğün bireyler arası güveni güçlendirdiği ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde temel bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Aynı şekilde adaletin, toplum düzeninin korunması ve toplumsal huzurun sağlanması açısından vazgeçilmez bir değer olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında yardımseverlik ve dayanışma, toplumun birlik ve beraberliğini güçlendiren önemli unsurlar olarak ele alınmıştır. İhtiyaç sahibi bireylere destek olmanın hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk olduğu düşüncesi eserde belirgin şekilde yer almaktadır. Merhamet ve insan sevgisi ise bireyin manevî olgunluğunu artıran, onu daha duyarlı ve anlayışlı bir karaktere dönüştüren değerler olarak sunulmaktadır. Ayrıca aile terbiyesi, büyüklerine saygı ve geleneksel değerlere bağlılık gibi unsurların bireyin karakter gelişiminde belirleyici rol oynadığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda eser, yalnızca bireysel ahlakî değil, aynı zamanda toplumsal değerler sistemini de ele alan kapsamlı bir yapı sunmaktadır. Sonuç olarak “Hakıda Gövheri”, hem eğitici hem de öğretici yönü güçlü olan, toplumsal ve ahlakî değerleri ön plana çıkaran önemli bir eser niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelime: Kahraman Arkadağ, Hakıda Gövheri, Ahlak, Değerler

THE CONFLICT OF ENVIRONMENT AND THE INDIVIDUAL: THE PHILOSOPHY OF INEVITABILITY IN THE WORKS "OIL AND BLOOD IN THE EAST" AND "THE WOMAN IN THE SAND"

ELVİNA KAZİMOVA

Khazar University, Master of Arts in Azerbaijani Literature, Higher Education in Natural Sciences,
Arts and Technology, Baku-Azerbaijan

Abstract

The article examines the problem of the conflict between the environment and the individual, which is one of the current topics of fiction, through the works of Mahammad Asad Bey's "Oil and Blood in the East" and Kobo Abe's "Woman in the Sand Dune" on the basis of the philosophy of inevitability. Despite being the products of different cultures and systems of thought, the comparison of both novels in the current artistic-aesthetic direction constitutes the main core of the article. The disclosure of the article's not only artistic-theoretical, but also artistic-practical essence indicates how important and wide-ranging the philosophy of inevitability is. Therefore, in addition to the conflict between the individual and the environment, the article examines various forms of manifestation of this conflict - social reflexes such as incompleteness and alienation, as well as the sense of belonging to a specific place (East or West), the search for novelty and people creating the best version of their identity under the umbrella of the philosophy of inevitability. Here, the concept of environment plays a fundamental role in the development of the individual in every sense, and also affects his system of thoughts and behaviors, inevitably giving a direction to his life. Although the philosophy of "inevitability" is a paradigm that many people evaluate as "fate", in fact it is a concept that carries more reality, a cause-and-effect relationship. Writers have often used this term, mainly in the context of realism and naturalism. In the novels we mentioned above, we see that the heroes are forced to change and adapt to the environment under the influence of the environment they find themselves in, perhaps considering this the best way out for themselves. Is it possible or right to fight the environment?! The main reason for the uniqueness of the problem in both M.A. Bey's "Oil and Blood in the East" and K. Abe's "The Woman in the Sand" is that these novels contain more vital truth and reality than fiction, and that the East is presented to the reader through the mill of thought, filtered and ground.

Keywords: Environment, individual, inevitability, East-West, conflict

KÖROĞLU” DESTANININ TEBRİZ-TIFLİS NÜSHASINA ÖZGÜ OSMANLI PAŞALARI

KONUL AMRAHOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü - Azerbaycan

Özet

"Köroğlu" destanının 28 bölümden oluşan Tebriz-Tiflis nüshası, sözlü gelenekteki "kol" yapısından ziyade yazılı edebiyata özgü bölüm esasına dayanmasıyla müstesna bir konuma sahiptir. Katip müdahaleleri, Farsça başlıklar, Arapça-Farsça kelime yoğunluğu ve Şilik-Türkmenlik unsurları, metnin belirli bir zümre için yeniden işlendiğini gösterir. Bu durum destanın orijinalindeki halk direnişi ruhunu kısmen dönüştürse de metin, Celali isyanları bağlamındaki tarihsel hafızayı ve geniş şahıs kadrosunu muhafaza etmiştir. Destanda Köroğlu, mülkî amirlerle diplomatik ve askerî ilişkiler kurabilen feodal bir lider olarak tasvir edilir. Anlatıdaki merkezi otoriteyi temsil eden İstanbul hâkimi Sultan Mahmud ve oğlu Burcu Sultan karakterleri tarihsel açıdan anakronizm teşkil eder; zira Celali isyanları döneminde (1580–1610) tahtta III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed bulunmaktadır. Destanda yer alan bölgesel Osmanlı paşaları ise somut tarihsel prototiplere dayanmaktadır. Birinci bölümde Demircioğlu’nu esir alan ve Köroğlu ile çatışan Erzurum Hâkimi Cafer Paşa figürü, 1580’li yıllarda Erzurum beylerbeyliği yapan tarihî Cafer Paşa ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Sekizinci ve on ikinci bölümlerde adı geçen Davud Paşa (Erzurum/Kars) karakteri ise dönemin Osmanlı idarî hiyerarşisinde yer alan Davud Paşalarla onomastik bağlar taşır. Kırat’ın kaçırılması etrafında şekillenen anlatısıyla Üsküdar Hâkimi Selim Paşa, Celali hareketlerini bastırmakla görevlendirilen dönemin Osmanlı serdarlarını simgeler. Dokuzuncu bölümdeki Tokat Hâkimi Hasan Paşa ve Bolu Beyi figürleri, tarihsel gerçekliğe en yakın karakterlerdir; arşivlerdeki Sokolluzade Hasan Paşa ile Bolu Sancağı Beyi’nin Celalilerle mücadelesini doğrudan yansıtır. Van, Bayezid ve Hamis bölgelerindeki Hasan Paşa ve Osman Paşa figürleri Safevi-Osmanlı sınır hatlarındaki askerî bürokrasiyi temsil ederken; Halep ve Kürdistan valileri Ahmed Paşalar, Celali hareketlerinin Suriye ve Irak sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafi etkisini gösterir. Behbehan valisi Abdal Paşa ise merkezi yapıdan ziyade sınır ötesindeki yerel güç odaklarına tekabül eder. Tipolojik açıdan nüshadaki paşalar iki ana gruba ayrılır. Sultan Mahmud, Hasan Paşa ve Bolu Beyi gibi mutlakiyeti ve baskıyı temsil eden “uzlaşmaz antagonistler” ilk grubu oluştururken; Cafer Paşa, Selim Paşa ve Ahmed Paşa gibi Köroğlu’nun askerî gücünü kabul ederek uzlaşmaya yönelen veya evlilik ittifaklarına boyun eğen “pragmatik bölgesel hâkimler” ikinci grubu meydana getirir. Sonuç olarak bu nüsha, feodal vergi, ceza ve taşra sistemini edebî bir süzgeçten geçirerek yansıtan zengin bir tarihî-kültürel bellek kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Köroğlu Destanı, Tebriz-Tiflis Nüshası, Osmanlı Paşaları, Celali İsyanları, Tarihsel Anakronizm, Tarihî Prototipler, Kültürel Bellek.

THE DRAMATURGICAL REFLECTION OF MASS PSYCHOLOGY AND THE PROBLEM OF THE INDIVIDUAL IN JALİL MAMMADGULUZADEH'S PLAY "THE DEAD"

Nurida Ismayil

Baku State University, Faculty of Philology, Department of History of Azerbaijani Literature,
Baku-Azerbaijan

Abstract

The accurate depiction of characters' psychology in a literary work requires deep observational skills from the artist. Indeed, when the internal thoughts of the characters are not portrayed correctly, the value of the work diminishes significantly. Both in world literature and Azerbaijani literature, there are works where the nuances of psychological states are subtly demonstrated, among which literary examples reflecting mass psychology hold a special place. In this regard, George Orwell's "1984" and "Animal Farm", and Jose Saramago's "Blindness" have gained a wide readership. In Azerbaijani literature, the masterly reflection of mass psychology is prominently seen in the tragicomic play "The Dead" by Jalil Mammadguluzadeh, a representative of the early 20th-century critical realism literary movement. There are several elements that we will discuss more broadly in the article, which have been analyzed by psychologists researching mass psychology, and Jalil Mammadguluzadeh expressed this through his exceptional talent. The events in the play revolve around a fraudulent character, who portrays himself as a sheikh, wandering around with the lie of resurrecting the dead, and everyone believing it. The mass mindset manifests itself precisely here, as everyone believes Sheikh Nasrullah without questioning. It is clear from this that the mass mindset dulls critical thinking. Furthermore, factors such as Sheikh Nasrullah's speech, tone of voice, and tempo of speaking are not just simple elements of the play, but express Mirza Jalil's underlying purpose. The word "dead" in the title of the work actually refers to the crowd. Therefore, Mirza Jalil's conclusion is that those who follow the current of the mass mindset are no different from the dead.

Keywords: Jalil Mammadguluzadeh, "The Dead", mass, psychology, literature

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE GELECEĞE AKTARILMASINDA BİLİMSEL MERKEZ OLARAK MÜZELER

KHATİCHA IULDASHOVA

Osh Devlet Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, BA(b)-2-25, Osh-Kırgızistan

Özet

Kültürel miras, bir toplumun tarihsel süreç boyunca oluşturduğu maddi ve manevi değerlerin bütünü olup kolektif hafızanın en önemli unsurlarından biridir. Bu mirasın korunması, belgelenmesi ve gelecek nesillere aktarılması kültürel sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Geleneksel anlayışta müzeler yalnızca geçmişe ait eserlerin sergilendiği mekânlar olarak görülürken, modern müzecilik anlayışıyla birlikte bilimsel araştırma merkezleri hâline gelmiştir. Günümüzde müzeler; arkeolojik, etnografik ve tarihsel verilerin incelendiği, somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının kayıt altına alındığı kurumlar olarak faaliyet göstermektedir. Cemile Kınacı'nın kültürel miras ve müzeler üzerine çalışmaları (1) ile UNESCO (2) ve TÜRKSOY (3) müzelerin kültürel sürdürülebilirlikteki rolü vurgulanmaktadır. Bu çalışma, müzelerin yalnızca sergi alanları olmadığını; aynı zamanda kültürel mirası bilimsel yöntemlerle koruyan, araştıran ve yaşatan kurumlar olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında özellikle Kırgızistan ve Türkiye örnekleri ekseninde müzelerin konservasyon, envanterleme, dijital arşivleme ve halk kültürü araştırmaları gibi bilimsel işlevleri ele alınmıştır. Sonuç olarak, müzelerin yürüttüğü akademik çalışmaların Türk dünyası kültürel ortaklıklarının korunmasına katkı sağladığı ve ortak tarih bilincinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, bilimsel müzecilik, sürdürülebilirlik, Türk dünyası.

KÜLTÜREL MİRASIN DOĞAL RENKLERİ: KÖKBOYALARIN ANTİMİKROBİYAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Buse ATALAY, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, TÜRKİYE

Özet

Doğal boyamacılık, Mezopotamya ve Hindistan'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada insanlık tarihinin en eski zanaatlarından biri olup, kültürel mirasın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bu kadim gelenek içerisinde kırmızı rengin elde edilmesinde stratejik bir öneme sahip olan *Rubia tinctorum* (kökboya), özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde geliştirilen ve literatürde “Türk Kırmızısı” (Edirne Kırmızısı) olarak bilinen boyama tekniğinin temelini oluşturmuştur. Anadolu'da 19. yüzyılın sonlarına kadar yaygın olarak yetiştirilen bu bitki, halı, kilim ve saray tekstillerinde önemli bir yer edinmiş; aynı zamanda ekonomik açıdan yüksek değer taşımıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında sentetik alizarinin keşfi ile birlikte doğal boyamacılık hızla gerilemiş ve kökboya üretimi büyük ölçüde terk edilmiştir. Günümüzde ise sentetik boyarmaddelerin çevresel kirlilik oluşturmaları ve potansiyel toksik etkilerinin ortaya konulması, doğal boyalara olan ilgiyi sürdürülebilirlik perspektifinde yeniden artırmıştır. Kökboya bitkisi, yalnızca estetik bir renklendirici değil, aynı zamanda biyolojik açıdan aktif bir hammaddedir. Bitkinin köklerinde bulunan alizarin, purpurin, munjistin ve rubiadin gibi antrakinon türevleri, tekstil materyallerine canlı renkler kazandırmanın yanı sıra fonksiyonel özellikler de sağlamaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalar, kökboya ekstraktları ile boyanmış tekstil yüzeylerinin *Staphylococcus aureus*, *Escherichia coli* ve *Candida albicans* gibi patojen mikroorganizmalara karşı %92–95 oranında inhibisyon etkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu antimikrobiyal etkinin temelinde, antrakinon türevleri ile fenolik bileşiklerin bakteriyel enzim aktivitelerini baskılayan sinerjik etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, tanen bakımından zengin *Quercus infectoria* (mazı) gibi biyomordanların kullanımı, boyarmaddenin tekstil yüzeyine daha güçlü bağlanmasını sağlayarak antimikrobiyal etkinin kalıcılığını artırmaktadır. Sonuç olarak, kökboya bitkisi tarihsel ve kültürel değerinin ötesinde; çevre dostu, sürdürülebilir ve fonksiyonel tekstil üretimi açısından önemli bir biyoaktif kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle, geleneksel bilginin modern bilimsel yaklaşımlarla bütünleştirilmesi, “akıllı tekstil” uygulamalarının geliştirilmesine katkı sağlayacak potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Rubia tinctorum*, doğal boyamacılık, Türk kırmızısı, antrakinonlar, alizarin, antimikrobiyal aktivite.

ANADOLU’NUN FERMENTE MİRASI: BALIKESİR YÖRESEL PEYNİRLERİ

Nilay Boztepe, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, TÜRKİYE

Özet:

Fermentasyon, insanlık tarihinin en eski biyoteknolojik uygulamalarından biri olup, Anadolu coğrafyasında binlerce yıldır beslenme kültürünün temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Latince kökenli “probiyotik” kavramı “yaşam için” anlamına gelirken, bu mikroorganizmaların varlığı henüz bilinmeden önce yoğurt, kefir, peynir ve kıyma gibi fermente ürünler hem besin hem de sağlık amacıyla yaygın olarak tüketilmiştir. Anadolu, tarih boyunca farklı medeniyetlerin kesişim noktası olması sayesinde zengin ve özgün bir fermente ürün çeşitliliğine sahip olmuştur. Bu zengin mirasın önemli temsilcilerinden biri olan Balıkesir, süt ve süt ürünleri üretiminde Türkiye’nin önde gelen bölgelerinden biridir. Bölgenin iklimi, bitki örtüsü ve hayvancılık faaliyetleri, peynir çeşitliliğinin gelişmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Manyas Peyniri, Gönen Yoğurdu, Susurluk Ayranı ve Burhaniye Sepet Peyniri gibi coğrafi kimlik kazanmış ürünlerin yanı sıra, keçi peynirleri, kaşar lorlu ve manda kaymağı gibi geleneksel ürünler de Balıkesir’in gastronomik değerleri arasında yer almaktadır. Balıkesir yöresel peynirleri, üretim teknikleri, kullanılan süt türü ve doğal mikrobiyotası açısından çeşitlilik göstermekte; bu durum ürünlerin özgün aroma, tat ve besin değerlerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu peynirler, yalnızca doğrudan tüketilen ürünler değil, aynı zamanda yöresel yemek kültürünün de vazgeçilmez bileşenleridir. Son yıllarda geleneksel peynir çeşitlerinin kayıt altına alınması ve korunmasına yönelik çalışmalar artış göstermiştir. Bu kapsamda hazırlanan “50 Peynirli Şehir Balıkesir” eseri, bölgenin kaybolmaya yüz tutmuş peynir çeşitlerini belgeleyerek önemli bir kültürel mirasın sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Balıkesir peynirlerinin bilimsel olarak sınıflandırılması ve uluslararası düzeyde tanıtılması, Anadolu’nun fermente mirasının korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fermentasyon, Anadolu, Balıkesir, Yöresel Peynirler, Süt Ürünleri, Geleneksel Gıdalar

ZEYTİNYAĞININ BESLENME KÜLTÜRÜ VE İNSAN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BALIKESİR ÖRNEĞİ

Eylül Buse KOCA, Rita JAMAL SULAIMAN QANBAR, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, TÜRKİYE

Özet

Balıkesir yöresi, özellikle Ayvalık, Edremit ve Burhaniye ilçeleriyle Türkiye'nin önemli zeytin ve zeytinyağı üretim merkezlerinden biri olup, zeytinyağı bölgenin beslenme kültürünün temel bileşenlerinden biridir. Tarihsel süreçte zeytinyağı yalnızca beslenmede değil; sabun üretimi, hayvancılık uygulamaları ve Osmanlı döneminde aydınlatma amacıyla yakacak olarak da kullanılmıştır. Bu çok yönlü kullanım, zeytinyağının Balıkesir'de hem ekonomik hem de kültürel açıdan önemli bir değer taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte zeytinlik ekosistemler, birçok canlı türüne yaşam alanı sağlayarak biyolojik çeşitliliğe katkıda bulunmaktadır. Ancak zeytin sineği gibi zararlı böcekler, meyve gelişimini olumsuz etkileyerek ürün kayıplarına neden olmakta; buna karşı yoğun kimyasal mücadele yöntemleri ise ekosistem dengesi ve insan sağlığı açısından risk oluşturabilmektedir. Akdeniz florasının karakteristik bir üyesi olan *Olea europaea L.* meyvesinden elde edilen zeytinyağı, biyolojik açıdan fonksiyonel bir besin olarak değerlendirilmektedir. Zeytinyağının temel bileşeni olan tekli doymamış yağ asitleri, özellikle oleik asit, LDL kolesterol düzeyini düşürürken HDL kolesterolü desteklemektedir. Ayrıca oleuropein, hidroksitirozol ve diğer fenolik bileşikler güçlü antioksidan özellik göstererek oksidatif stresi azaltmaktadır. Zeytin yaprağında bulunan oleuropeinin antimikrobiyal etkilere sahip olduğu ve immün sistemi desteklediği bildirilmektedir. Bunun yanında skualen ve alfa-tokoferol (E vitamini) hücre yenilenmesine katkı sağlamakta ve kronik hastalıklara karşı koruyucu rol üstlenmektedir. Bilimsel çalışmalar, düzenli zeytinyağı tüketiminin kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, diyabet ve bazı kanser türlerine karşı koruyucu etkiler gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Balıkesir yöresinde zeytin ve zeytinyağı, yalnızca kültürel bir miras değil; aynı zamanda beslenme, ekoloji ve insan sağlığı açısından çok yönlü öneme sahip biyolojik bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, zeytinyağı, oleuropein, kolesterol, insan sağlığı

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE APİTERAPİ UYGULAMALARI

Sadi Arda KÖSE, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, TÜRKİYE

Özet

Bal, polen, propolis, arı sütü ve arı zehri gibi bal arısı ürünlerinin terapötik (tedavi edici) kullanımını kapsayan apiterapi, kökleri geleneksel iyileştirme uygulamalarına dayanan köklü bir tarihe sahiptir. Bu derleme, apiterapinin erken dönem uygulamalarından modern bilimsel araştırmalardaki güncel konumuna kadar olan gelişimini incelemektedir. İlk kullanımlar ağırlıklı olarak yara iyileşmesi ve enfeksiyon kontrolüne odaklanmış olsa da son yıllardaki çalışmalar, bu maddelerin biyokimyasal özelliklerini anlamaya ve standardize etmeye yönelmiştir. Birikmeye devam eden kanıtlar; bu ürünlerin belirli moleküler mekanizmalarla bağlantılı olan antioksidan, anti-inflamatuar ve immünomodülatör (bağışıklık düzenleyici) etkilerini desteklemektedir. Özellikle arı zehri üzerine yapılan araştırmalar; nörolojik bozukluklar ve kanser gibi alanlara yayılmış, apiterapiyi anekdot niteliğindeki kullanımlardan çıkarıp daha titiz ve biyoteknoloji odaklı bir alana taşımıştır. Bu ilerlemeler, hücresel hedefleri ve terapötik potansiyeli netleştiren in vitro ve in vivo çalışmalarla desteklenmektedir. Aynı zamanda, arı kaynaklı bileşiklerin gelişmiş ilaç taşıma sistemleri ve nanoteknoloji ile birleştirilmesi; stabiliteyi, biyoyararlanımı ve hedeflenmiş iletimi iyileştirerek farmasötik uygulamalar için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bu ilerlemeye rağmen; standart protokollerin, kalite kontrol önlemlerinin ve dozaj kılavuzlarının eksikliği, klinik entegrasyonun önündeki temel engel olmaya devam etmektedir. Bu derleme, söz konusu standardizasyon ihtiyacını vurgulamakta ve bu doğal bileşiklerin terapötik potansiyelinden daha iyi yararlanmak adına biyomühendislik stratejilerine yönelik ileriye dönük bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Apiterapi, Arı ürünleri, Doğal Bileşikler.

KOZA'DAN KUMAŞA: BALIKESİR'DE GELENEKSEL İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN İZLERİ

Selin Meryem ŞENGÜL¹, Prof. Dr. Aylin ER¹, Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner¹,
Prof. Dr. Halil İbrahim Şahin²

¹Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, TÜRKİYE

²Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, TÜRKİYE

Özet

İpek böceği (*Bombyx mori*), yalnızca dut (*Morus spp.*) yaprakları ile beslenen ve Lepidoptera takımına ait ekonomik açıdan önemli bir böcek türüdür. Yaklaşık 40–45 günlük yaşam döngüsü boyunca yumurta, larva, pupa (krizalit) ve ergin (kelebek) evrelerinden geçmektedir. Özellikle larval gelişimin son evresi olan beşinci evrede, bireylerin vücut ağırlığının yaklaşık %40'ını oluşturan ipek bezlerinden salgılanan fibroin ve serisin proteinleri sayesinde 1500 metreyi aşabilen, yüksek dayanıklılığa sahip kesintisiz ipek lifleri üretilmektedir. İpek, literatürde “liflerin kraliçesi” olarak tanımlanmakta olup; yüksek parlaklık, elastikiyet ve biyoyoumluluk gibi üstün özellikleri nedeniyle en değerli doğal lifler arasında yer almaktadır. Tekstil endüstrisinde lüks kumaş üretiminden geleneksel dokumalara kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan ipek, aynı zamanda biyomedikal ve ileri teknoloji uygulamalarında da önemli bir hammaddedir. Özellikle biyoyoumlu yapısı sayesinde cerrahi sütür materyali olarak kullanılmakta; savunma sanayinde ise paraşüt ipleri ve yüksek dayanıklılık gerektiren tekstil ürünlerinin üretiminde değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, ipek böceği pupalarının içerdiği biyolojik bileşenler nedeniyle diyabet ve metabolik hastalıklar üzerine yapılan araştırmalarda potansiyel bir biyoteknolojik kaynak olarak öne çıktığı bildirilmektedir. Türkiye’de ipekböcekçiliği, köklü bir geçmişe sahip geleneksel bir faaliyet olup, başta Bursa olmak üzere Diyarbakır, Antalya ve Balıkesir illerinde sürdürülebilir bir üretim modeli olarak varlığını devam ettirmektedir. Özellikle Balıkesir ili, ipekli dokumaların renklendirilmesinde kullanılan doğal kök boyaların temininde önemli bir merkez konumundadır. Ayrıca Balıkesir sınırları içerisindeki Yenice gibi bölgelerde, uygun iklim koşulları ve dut ağacı yetiştiriciliğine elverişli ekolojik yapı sayesinde ipekböcekçiliği önemli bir potansiyele sahiptir. İpek böceği ve ipek üretimi; tekstil, biyomedikal ve biyoteknoloji alanlarını kapsayan çok yönlü bir ekonomik ve bilimsel değer sunmaktadır. Doğal antimikrobiyal özellikleri ile dikkat çeken ipek lifleri, sürdürülebilir üretim ve ileri teknoloji uygulamaları açısından stratejik bir biyolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bombyx mori*, İpek böceği, İpek üretimi, Fibroin, Serisin, Biyoteknoloji, Biyoyoumluluk, Doğal lifler

KARAHANLILARIN KÜLTÜR MİRASI: BURANA'DAN ÖZKENT'E

Topchubaev Mukhammad

Osh Devlet Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, VA(b)-2-25, Oş - Kırgızistan

Özet

Bu bilimsel bildiri, modern Kırgızistan topraklarında Karahanlı Devleti'nin (X–XII. yüzyıllar) eşsiz maddi ve manevi kültürel mirasının kapsamlı bir tarihi-mimari incelemesine ayrılmıştır. Yazarın odak noktasında, bölgenin Orta Çağ İslami Rönesans döneminin en parlak iki anıtsal eseri yer almaktadır: "Burana Kulesi" mimari-arkeolojik kompleksi (antik Balasagun şehri) ve Özkent tarihi-mimari kompleksi. Seçilen konunun güncelliği, göçebe bozkır kültürü ile Doğu'nun yerleşik-tarımsal İslam geleneklerinin entegrasyonu bağlamında Karahanlı mimarisinin rolünün derin bir teorik yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Çalışmada, anıtsal yapıların yapım özellikleri, Orta Çağ inşaat teknolojilerinin evrimi ve dönemin simgesi haline gelen özgün geometrik ve epigrafik alçı (ganç) oymacılığı, pişmiş toprak (terakota) levhalar ile şekilli tuğla örgüleri dahil olmak üzere cephelerin dekoratif bezeme özellikleri ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Kağanlığın kuzey başkentindeki anıtsal İslam mimarisinin sembolü olan Burana Minaresi detaylı bir şekilde incelenmekte; Özkent Minaresi ve hükümdarların hanedan türbesi olarak hizmet veren ünlü üç türbe ile karşılaştırılmaktadır. Bildiride, bu şehir merkezlerinin Doğu ile Batı arasında canlı bir kültürel, dini ve ekonomik alışverişi kolaylaştıran, İpek Yolu'nun işlek güzergahları üzerindeki en önemli stratejik ve ticari merkezler olarak jeopolitik konumlarının analizine özel bir yer verilmiştir. Sonuç bölümünde, anıtların günümüzdeki durumu nesnel olarak değerlendirilmekte, XXI. yüzyılın küreselleşme koşullarında korunması, restorasyonu ve kapsamlı bir şekilde müzeleştirilmesine yönelik temel sorunlar ele alınmaktadır. Bu çalışma, Karahanlı mirasının yalnızca Orta Asya'da uluslararası kültür turizminin başarılı bir şekilde geliştirilmesi için değil, aynı zamanda modern Kırgız toplumunun tarihi hafızasının, kültürel özbilincinin ve ulusal kimliğinin güçlendirilmesi için de sahip olduğu muazzam ve kalıcı değerini bilimsel olarak temellendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Devleti, Burana Kulesi, Özkent Kompleksi, Orta Çağ mimarisi, kültürel miras, Tarihi İpek Yolu.

KÜLTÜREL TURİZM VE EKONOMİK ÖNEMİ

KHALMATOVA SEVARAKHON

Oş Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri Fakültesi, Oş Bölümü, Kırgızistan

Özet

Bu çalışma, kültürel turizmin toplumlar üzerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Kültürel turizm; insanların farklı milletlerin tarihini, geleneklerini, sanatını ve yaşam biçimlerini tanımalarına olanak sağlayan önemli bir turizm türü olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada kültürel turizmin yalnızca seyahat amacı taşımadığı, aynı zamanda kültürler arası iletişimi güçlendiren önemli bir köprü olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmada kültürel turizmin ekonomik kalkınmaya sağladığı katkılar ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Özellikle turizm faaliyetlerinin konaklama, ulaşım, yeme-içme, rehberlik hizmetleri ve yerel ticaret alanlarında ekonomik canlılık oluşturduğu belirtilmiştir. Bunun yanında kültürel turizmin yeni istihdam alanları yaratarak yerel halkın gelir düzeyini artırdığı ifade edilmektedir. Çalışmada ayrıca kültürel mirasın korunmasının önemi üzerinde durulmuştur. Tarihi eserlerin, geleneksel sanatların ve kültürel değerlerin korunmasının sürdürülebilir turizm anlayışıyla mümkün olacağı belirtilmektedir. Kültürel turizmin toplumlar arasında dostluk, hoşgörü ve kültürel yakınlaşmayı güçlendirdiği de çalışmanın temel sonuçları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, kültürel turizmin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını; aynı zamanda milletlerin tarihini, kimliğini ve medeniyetini yaşatan önemli bir kültür köprüsü olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel turizm, ekonomik kalkınma, kültürel miras, sürdürülebilir turizm, kültürel etkileşim.

CONCEPTS OF HISTORICAL NOVELS IN NATIONAL CONSCIOUSNESS AND TURKIC PERCEPTION: BASED ON THE WORKS OF H.N. ATSIZ AND M. MAGAUIN

BOGENBAY ALMA

1st-year Master's Student of the Department of Turkology, Faculty of International Relations

SCIENTIFIC SUPERVISOR: ZHIEMBAY BIBIGUL SAUROVNA
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract

In the contemporary era of globalization, the main development trends in literary studies indicate that the historical novel has transitioned beyond the boundaries of mere chronological narration, transforming into an important axiological space that revives national historical memory and preserves its ethnocultural identity. In this regard, this article comprehensively examines the issue of Turkic perception and national identity in the works of prominent 20th-century writers H.N. Atsiz and M. Magauin within a comparative aspect. The core substance of the article directly focuses on the ideological foundations of the novel "The Death of the Grey Wolves" by Turkish writer H.N. Atsiz and the first book of the historical narrative "Genghis Khan and His Time" by Kazakh writer M. Magauin. Drawing upon fundamental research within Turkish and Kazakh scientific paradigms, the article analyzes the establishment of the Turkic Khaganate, the heroism of ancient Turks in preserving their identity, and the idea of national integrity in H.N. Atsiz's novel. It defines how this narrative line resonates with the concepts of Turkic perception and historical truth in M. Magauin's work. Particularly, the historical narrative "Genghis Khan and His Time" explores national history, culture, and the phenomenon of leadership, analyzing Genghis Khan's persona and statecraft within the context of Turkic worldviews. Furthermore, the ethnophilosophical stances of both writers aimed at awakening national consciousness and reviving historical memory through historical novels are systematically evaluated. Based on this comparative analysis, the phenomenon of Turkic identity in historical fiction is confirmed as a primary conceptual dimension for understanding the past and reconstructing the shared cultural matrix.

Keywords: historical novel, Turkic perception, national identity, national consciousness, historical figure, comparative analysis.

SAKRAL NİZAMIN MÜDAFİƏSİ: ƏFSANƏLƏRDƏ GÜNAH, TABU VƏ CƏZA MEXANİZMİ:

CƏƏRÇİYEVƏ Elfanə
AMEA Folklor İnstitutu

ÖZET

Əfsanələr xalqın mifoloji düşüncəsi ilə ictimai yaddaşının kəsişdiyi nöqtədə formalaşan mühüm folklor mətnləridir. Bu mətnlərdə dağların, daşların, quşların və digər təbiət obyektlərinin yaranışı ilə bağlı təqdim olunan motivlər ilk baxışda sadəcə mifoloji izah təsiri bağışlasa da, onların arxasında kollektiv düşüncənin qoruduğu etik normalar və sakral təsəvvürlər dayanır. Bu səbəbdən əfsanələr yalnız mifoloji təxəyyül nümunəsi kimi deyil, həm də toplumun mənəvi sərhədlərini və davranış modellərini qoruyan kollektiv yaddaş forması kimi qiymətləndirilir. Günah, tabu və cəza motivlərinin folklor mətnlərində araşdırılması bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Folklorik düşüncədə tabu sadəcə qadağa deyil; müqəddəs və profan dünya arasındakı sərhədi qoruyan mənəvi sistemdir. Buna görə tabu pozuntusu fərdi yanlış davranışdan daha çox, kollektiv harmoniyanı və sakral nizamı pozan akt kimi təqdim olunur. Azərbaycan əfsanələrində müqəddəs məkanlara hörmətsizlik, pır və ocaq kultunun pozulması, andın sınıması və təbiətin sakral bütövlüyünə müdaxilə kimi motivlər məhz bu kontekstdə mənalandırılır. Həmin motivlər yalnız Azərbaycan folkloruna aid olmayıb, ümumtürk mifoloji yaddaşında geniş yayılmış sakral düşüncə modellərinin tərkib hissəsi kimi diqqət çəkir. Tədqiqatın məqsədi tabu pozuntusu ilə əlaqəli günah və cəza modellərinin kollektiv etik yaddaşın formalaşmasında oynadığı rolu müəyyənləşdirməkdir. Araşdırma zamanı kollektiv yaddaş, sakral məkan, tabu və mədəni semioz anlayışlarına əsaslanılmış, struktur-semiotik və mifopoetik yanaşmalardan istifadə edilmişdir. Durkheim, Mary Douglas, Jan Assmann, Halbwachs, Eliade, Linda Dégh və Freyding yanaşmaları mövzunun nəzəri əsasını təşkil edir. Nəticədə müəyyən edilir ki, əfsanələrdə daşlaşma, lənətlənmə, yox olma, ölüm və təbiətin qəzəbi kimi cəza modelləri təsadüfi xarakter daşıyır. Bu motivlər kollektiv etik yaddaş qoruyan, mənəvi sərhədləri müəyyənləşdirən və sakral nizamın davamlılığını təmin edən simvolik mexanizmlər kimi çıxış edir.

Açar sözlər: əfsanə, tabu, cəza, kollektiv yaddaş, sakral nizam.

MÖHSÜN NƏSİRİNİN “LİSANÜT-TEYR” ƏSƏRİNDƏKİ ALLEQORİK HEKAYƏLƏRİN ƏXLAQİ- DİDAKTİK FUNKSİYASI

ELNARƏ VƏLİYEVƏ

Baku State University, Faculty of Philology, Department of History of Azerbaijani Literature, Baku-Azerbaijan

ÖZET

Bədii ədəbiyyatda fikrin simvolik obrazlara ifadəsi hesab edilən alleqoriyadan Şərq ədəbiyyatında insanın əxlaqi-mənəvi xüsusiyyətlərinin və cəmiyyətin problemlərinin ifadəsi kimi geniş istifadə edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında orta əsrlərdən etibarən formalaşan alleqorik əsər ənənəsi özünü XVIII əsrdə Möhsün Nəsinin “Lisanüt-teyr” əsərində də göstərir. Belə ki, Məhəmməd Füzulidən başlayaraq davam edən bu yaradıcılıq prosesində qələmə alınmış alleqorik əsərlərin alt qatında müəyyən nəsihətamiz əxlaqi-didaktik funksiya özünü göstərməkdədir. “Lisanüt-teyr” əsəri bu müstəvidən ələ alındıqda buradakı Tuti, yəni tutquşu obrazı tərəfidən nəql olunan əsas hekayənin daxilindəki çərçivə hekayələrdəki obrazlar vasitəsi ilə əsərdəki alleqorik ünsürlər ortaya çıxır. Möhsün Nəsi tərəfindən formal olaraq müxtəlif heyvanların təmsalında qələmə alınan insani keyfiyyətlər hekayələrdə əksini taparaq yaxşı keyfiyyətlərin təmsali olan heyvanların qələbəsi ilə sonlanır. Bu baxımdan əsərə daxil olan Vaşaq və şirin hekayəti, Göy tülkünün hekayəti, Qurbanşahın Şahpurun nağılı, Sərcə, ağacdələ, arı və qurbanın nağılı və s. bu kimi çərçivə hekayələrə nəzər yetirildikdə onların təkcə alleqorik hekayə olaraq məhdudlaşmayan, həm də əxlaqi-didaktik nəsihət ötürərək Tuti tərəfindən Xocəstəyə, müəllif tərəfindən isə oxucuya insanı kamilləşdirən xüsusiyyətlər aşılان hekayə içində hekayələr olduğu aydınlaşır. Müəllif bu alleqorik hekayələrlə cəmiyyətdə baş verən həyat hadisələrinə qarşı öz ideallarını və düşüncələrini ifadə edərək insanın xislətində olan mənfi xüsusiyyətləri pisləyir və tənqid edir. Tuti tərəfindən Xocəstəyə nəql bu hekayələrin sonunda müəllif oxuyucuya çatdırmaq istədiyi düşüncələrini Tutinin dilindən verərək hekayələri sonlandırması ilə müəllif bir də çərçivə hekayə daxilində oxucuya çatdırmaq istədiyi mətləbə qayıdaraq onu vurğulayır və diqqətə çatdırır.

Açar sözlər: Möhsün Nəsi, Lisanüt-teyr, alleqoriya, çərçivə hekayə, əxlaqi-didaktik funksiya

TRANSFORMATION OF FOLK HERITAGE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

EDİL BOLOTBEKOV

Osh state University, Faculty of linguistics, Osh-Kyrgyzstan

Abstract

In the era of globalization, Kyrgyz culture finds itself at a crossroads: between the risk of losing national traditions and their new life in the modern world. The spread of the internet, social media, and global trends leads to noticeable changes in the everyday culture of young people: in fashion, musical preferences, language of communication, and lifestyle. At the same time, globalization not only erases boundaries but also opens new opportunities for the preservation and promotion of folk heritage. This paper examines key aspects of the impact of globalization on the cultural and sporting heritage of Kyrgyzstan. The historical context is analyzed: the Kyrgyz as an ancient Turkic people, traditionally distributed in Central Asia, in the mountains of the Tien-Shan and around Lake Issyk-Kul, as well as their traditional nomadic lifestyle, the yurt, animal husbandry, seasonal migrations to summer pastures (jailoo), horse sports, and family customs. Special attention is paid to Kyrgyz cultural heritage: material UNESCO World Heritage sites (Sulaiman-Too mountain, sections of the Silk Roads), and intangible traditions such as shyrdak and ala-kijiz felt crafts, kok-boru, the ak-kalpak headdress, toguz korgool, the holiday Nooruz, and traditional bread-making practices. A separate section focuses on changes in sports culture: based on a survey of students at Chygysh Taanuu University, it is shown that, despite the still high symbolic value of kok-boru, young people increasingly prefer globalized sports such as football. At the same time, the survey reveals young people's willingness to support the development of national sports, highlighting their importance as part of cultural identity. Folk traditions, including ornamental patterns, traditional music, and rituals, are being adapted to modernity through fashion, media, and cultural events, demonstrating transformation rather than the complete disappearance of folk heritage.

Keywords: globalization, folk heritage, Kyrgyz culture.

TALIŞ FOLKLORUNDA MƏRASİM VƏ MƏİŞƏT ƏNƏNƏLƏRİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYTƏN ƏSKƏROVA

Baku Eurasia University, Faculty of Philology, Department of Azerbaijani language and literature,
Bakı- Azərbaycan

Xülasə

Qeyri-maddi mədəni irs xalqların tarixi yaddaşını, sosial təcrübəsini və mənəvi dəyərlərini formalaşdıran əsas mədəni sistemlərdən biridir. Folklor nümunələri, mərasimlər, xalq inancları və şifahi ənənələr bu irsin qorunaraq nəsil-dən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanın cənub bölgəsində yaşayan Talışların folkloru da zəngin mərasim və məişət ənənələri ilə seçilir və regional folklor mühitində özünəməxsus yer tutur. Talış folklorunda ailə münasibətləri, toy və yas mərasimləri, mövsümi ənənələr və gündəlik məişətlə bağlı folklor nümunələri mühüm yer tutur. Bu nümunələr xalqın dünyagörüşünü, sosial münasibətlərini və kollektiv düşüncə tərzini əks etdirir. Tədqiqatın məqsədi Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələrinin funksional xüsusiyyətlərini araşdırmaq və onların sosial-mədəni rolunu müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada funksional və struktur yanaşmadan istifadə olunmuş, folklor nümunələri ailə münasibətləri, ictimai davranış və kollektiv yaddaş baxımından təhlil edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələri yalnız mədəni xüsusiyyət deyil, həm də ictimai münasibətlərin və mənəvi dəyərlərin qorunmasında mühüm rol oynayır. Bu ənənələr Türk xalqlarının folklorunda müşahidə olunan ümumi xüsusiyyətlərlə oxşarlıq təşkil etsə də, lokal xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Məqalədə həmçinin bu folklor nümunələrinin müasir dövrdə dəyişməsi və qorunması məsələləri də nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: Talış folkloru, qeyri-maddi mədəni irs, mərasim folkloru, məişət ənənələri, tipoloji oxşarlıq

1926 BAKÜ TÜRKOLOJİ KURULTAYI'NDA MEHMET FUAD KÖPRÜLÜZADE'NİN TEBLİĞİ: TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBİ DİLİ VE KÜLTÜREL ENTEGRASYONA ETKİSİ

SHYNAR ABİİR, DOÇ. DR. BİBİGUL SAUROVNA ZHİYEMBAY

L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Astana, Kazakistan

Özet

Bu çalışmada, 1926 yılında gerçekleştirilen Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı'nın on dördüncü oturumunda Mehmet Fuad Köprülüzade tarafından sunulan “Türk Halklarında Edebi Dilin Gelişimi” başlıklı tebliğ ve bu fikirlerin Türk Devletleri Teşkilatı stratejisiyle olan ilişkisi, kurultay stenogramları ile güncel resmî belgeler temelinde incelenmektedir. Çalışmanın amacı, Köprülüzade'nin ortak Türk kültürü anlayışının kurultaydaki rolünü ortaya koymak ve bu yaklaşımın günümüz Türk dünyasında yürütülen küresel entegrasyon süreçlerindeki kavramsal değerini değerlendirmektir. Bu bağlamda, bilim insanının “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” (1918), “Türk Edebiyatı Tarihi” (1920) ve “Bugünkü Edebiyat” (1924) adlı eserlerinde şekillenilen bütüncül kültür vizyonunun kurultayın bilimsel paradigmasına etkisi ele alınmaktadır. M. F. Köprülüzade, tebliğinde Türk edebî dillerinin tarihini Orhun Yazıtları'ndan başlayarak Hakaniye, Çağatay, Osmanlı ve İdil-Ural bölgesel varyantları üzerinden bütüncül bir sistem içerisinde değerlendirmiştir. Bu noktada, onun 1918 tarihli eserinde işlediği Ahmet Yesevi mirası ile 1920 tarihli edebiyat tarihini parçalamadan inceleme yöntemi, kurultayın temel bilimsel yaklaşımını oluşturmuştur. Bilim insanı, Türk dilleri ve lehçeleri arasındaki sözlüksel ve sözdizimsel farklılıkların sınırlı olduğunu, bu dillerin derin yapısında karşılıklı anlaşmayı mümkün kılan güçlü bir ortak dil malzemesinin bulunduğunu bilimsel olarak ortaya koymuştur. Kurultay belgelerinde ele alınan meseleler ile günümüz arasındaki entegrasyon bağları şu temel eksenlerde belirginleşmektedir: Doğal gelişim yasası ve terminoloji: Köprülüzade, edebî dilin yapay ya da “laboratuvar yöntemiyle” kısa sürede oluşturulamayacağını, bunun doğal tarihsel ve toplumsal süreçlerin ürünü olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşım, günümüzde Türk dünyasında yürütülen ortak terminoloji çalışmalarının yapısal gerekliliğini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda, TDT bünyesinde önerilen Hükümetlerarası Terminoloji Komisyonu girişimi de 1926 yılında dilde standartlaşma üzerine yürütülen tartışmaların kurumsal devamı niteliğindedir. Entegrasyonun kültürel-insani niteliği: Köprülüzade'nin temellendirdiği ve günümüzde TDT zirvelerinde önemle vurgulanan Yesevi'nin hümanist fikirleri, entegrasyonun manevi temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, TDT'nin askeri ya da jeopolitik bir bloktan ziyade; kardeş ülkeler arasında kültürel-insani, dijital ve sosyo-ekonomik iş birliğini geliştiren çok yönlü bir platform olarak değerlendirilmesiyle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Pratik mekanizmalar ve eğitim: Kurultayda kültürel yakınlaşmanın temel araçları arasında gösterilen ortak eğitim ve basın faaliyetleri, günümüzde Türk Medeniyeti Merkezi, ortak tarih ders kitapları, dijital platformlar ve akademik hareketlilik programları aracılığıyla yeni bir formatta uygulamaya geçirilmektedir. Sonuç olarak, M. F. Köprülüzade'nin temel eserleri ve kurultay tebliği, ortak edebî dil meselesine derin bir bilimsel yön kazandırmıştır. Onun yaklaşık bir asır önce ortaya koyduğu kavramlar, bugün Türk dünyasında eğitim, bilim, dijitalleşme ve sosyo-ekonomik iş birliği temelinde yürütülen yakınlaşma stratejileriyle doğrudan paralellik göstermekte ve güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bakü Türkoloji Kurultayı, Mehmet Fuad Köprülüzade, Türk Devletleri Teşkilatı, Ortak Edebi Dil, Kültürel Entegrasyon.

BALIKESİR YÖRESİNİN ENDEMİK BİTKİSİ *CIRSİUM BALİKESİRENSE*'NİN ALZHEİMER HASTALIĞINA YÖNELİK KOLİNESTERAZ İNHİBİSYON POTANSİYELİNİN ARAŞTIRILMASI

Meryem YILDIZ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics,
Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics,
Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Emin DİKEN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics,
Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Tuncay DİRMENCİ

Balıkesir University, Necatibey Faculty of Education, Department of Mathematics and Science
Education, Division of Biology Education, Balıkesir-Türkiye

Özet

Alzheimer hastalığı (AH), asetilkolin gibi nörotransmitter maddelerin miktarındaki azalma ve kolinesteraz enzim aktivitelerindeki artışla karakterize, ilerleyici bir nörodejeneratif bozukluktur. Tedavide kullanılan sentetik ilaçların yüksek maliyetleri ve gastrointestinal yan etkileri, doğal kaynaklı yeni inhibitör ajanların keşfini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, endemik bir tür olan ve literatürde kolinesteraz inhibisyon kapasitesi daha önce incelenmemiş *Cirsium balikesirensense* bitkisinin yaprak ve çiçek ekstraktlarının, asetilkolinesteraz (AChE) ve bütirilkolinesteraz (BChE) enzimleri üzerindeki inhibitör etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, sazan balığı (*Cyprinus carpio*) karaciğerinden elde edilen AChE ve BChE enzimleri kullanılmıştır. *Cirsium balikesirensense* bitkisinin yaprak ve çiçek kısımları toz haline getirilerek metanol, etil asetat ve distile su olmak üzere üç farklı çözücüyle ekstrakte edilmiştir. Enzim aktivite tayini, 96 kuyucuklu mikrotipler üzerinde, substrat olarak asetilkolin iyodür ve bütirilkolin klorür, renk reaktifi olarak ise 5,5'-ditiobis-(2-nitrobenzoik asit) (DTNB) kullanılarak 412 nm dalga boyunda spektrofotometrik yöntemle gerçekleştirilmiştir. Ekstraktların inhibisyon potansiyelleri yarı maksimum inhibitör konsantrasyonu IC₅₀ değerleri üzerinden hesaplanmıştır. Elde edilen verilere göre, en güçlü inhibitör etkiyi distile su (sulu) ekstraktları göstermiştir. Distile su-çiçek ekstraktı hem AChE hem de BChE üzerinde 0,03 mg/μL değeriyle en etkili inhibisyonu göstermiştir. Distile su-yaprak ekstraktı ise AChE enzimini 0,04 mg/μL, BChE enzimini ise 0,10 mg/μL konsantrasyonda %50 oranında inhibe etmiştir. Metanol-çiçek ekstraktı sadece AChE üzerinde seçici bir etki (IC₅₀ = 0,07 mg/μL) gösterirken, etil asetat ekstraktlarında kayda değer bir inhibisyon saptanmamıştır. Araştırma bulguları, *Cirsium balikesirensense* sulu ekstraktlarının kolinerjik sistemi destekleyici güçlü birer doğal inhibitör adayı olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle sulu çiçek ekstraktlarının düşük konsantrasyonlarda gösterdiği çift yönlü inhibisyon başarısı, AH semptomlarının yavaşlatılmasına yönelik gelecekte yapılacak ileri izolasyon ve farmakolojik çalışmalar için bu endemik türün yüksek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Cirsium balikesirensense*, Alzheimer hastalığı, Asetilkolinesteraz, Bütirilkolinesteraz, İnhibisyon, IC₅₀

SINIR ÖTESİ HALKBİLİMİ EKSENİNDE TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ

BEYZANUR SARIGÜL

Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Turkish
Folklore MA, Erzurum-Türkiye

Özet

Küreselleşme çağında, klasik halkbilimi araştırmalarının ulus-devlet sınırlarına hapsolmuş durağan bakışını aşmak, Türk dünyasının sosyokültürel derinliğini kavramak açısından elzemdir. Bu çalışma, coğrafi olarak birbirinden ayrı düşmüş Türk topluluklarının ortak halk kültürü unsurları üzerinden kurduğu organik bağları incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, destanlar, ağıtlar, geleneksel el sanatları ve bayramlar gibi somut olmayan miras ürünlerinin sınır ötesindeki hareketliliğini belirlemektir. Aynı zamanda bu kültürel öğelerin modern kamu diplomasisindeki birleştirici gücü ve stratejik rolü ortaya koyulmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan bu bildiride, halkbilimi disiplininin sunduğu karşılaştırmalı ve bağlamsal yaklaşım esas alınmıştır. Bu doğrultuda, farklı coğrafi bölgelerin sınır hatlarında yaşamını sürdüren akraba toplulukların sözlü kültür verileri ile UNESCO listelerinde yer alan ortak kültürel miras dosyaları detaylıca incelenmiştir. Yapılan analizlerde, sınırları hem ayıran hem de birleştiren dinamik birer geçiş alanı olarak kabul eden transverjans kavramından yararlanılmıştır. Böylece sınır hatlarında üretilen folklorik metinlerin işlevsel dönüşümleri daha net anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular, kültür jeopolitiğinin sadece hükümetler düzeyindeki siyasi ya da askeri hamlelerden ibaret olmadığını göstermektedir. Aksine bu yapı, sıradan insanların gündelik yaşam pratikleri, aş ocakları, ortak ritüel takvimleri ve kolektif hafızasıyla aşağıdan yukarıya doğru sessizce inşa edilmektedir. Bu bağlamda çalışma, halkbilimini statik bir arşiv faaliyeti olmaktan çıkararak, güncel jeopolitik rekabetleri ve yumuşak güç stratejilerini anlamlandırabilen, uygulamalı bir bilgi alanı olarak yeniden konumlandırmayı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınır Ötesi Halkbilimi, Kültür Jeopolitiği, Türk Dünyası, Somut Olmayan Kültürel Miras, Uygulamalı Folklor.

BALIKESİR (BİGADIÇ) KÖKENLİ ÜLEKSİT CEVHERİNİN GENOTOKSİK VE SİTOTOKSİK ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Alperen Çoban

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Mustafa İnan

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Nisa Özkara

Belemir Genç

MSc Student, Ondokuz Mayıs University, Graduate Education Institute, Department of Medical Biology, Medical Biology Master's Program, Samsun-Türkiye

Eylül Nas

Özet

Üleksit ($\text{NaCaB}_5\text{O}_9 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$), sodyum-kalsiyum kökenli, doğada sınırlı bölgelerde bulunan stratejik bir bor mineralidir. Türkiye dünya bor rezervlerinin yaklaşık %73'üne sahip olup bu rezervin önemli bir kısmı ülkenin başlıca üleksit kaynağı konumundaki Balıkesir-Bigadiç havzasında yer almakta ve ekonomik açıdan stratejik bir önem taşımaktadır. Üleksitin farmasötik ve terapötik kullanım potansiyeli son yıllarda dikkat çekmesine rağmen hücresel ve genetik düzeydeki güvenlik profili henüz yeterince aydınlatılamamıştır. Bu çalışmada Balıkesir-Bigadiç kökenli üleksit mineralinin biyolojik etkileri birbirini tamamlayan iki toksikolojik yaklaşımla değerlendirilmiştir. Birinci çalışmada sağlıklı gönüllülerden Ficoll-Paque yoğunluk gradyanı santrifüjü ile izole edilen insan periferik kan lenfositleri 10, 18 ve 20 mg/L üleksit konsantrasyonlarına 24 saat maruz bırakılmış; sitotoksik etki, tripan mavisi dışlama testini esas alan JuLI hücre görüntüleme cihazı aracılığıyla belirlenmiştir. İkinci çalışmada üçüncü larva evresindeki *mwh/flr-3* heterozigot *Drosophila melanogaster* bireyleri 5, 10, 20 ve 40 mg/L üleksit içeren standart besi yerlerinde yetiştirilmiş; ergin bireylerden hazırlanan kanat preparatları üzerinde Somatik Mutasyon ve Rekombinasyon Testi (SMART) uygulanmıştır. Lenfosit deneylerinde negatif kontrolde %98,39 olan canlılık oranı 10 mg/L'de %98,25, 18 mg/L'de %94,25 ve 20 mg/L'de %97,07 düzeyine gerilemiş; en belirgin azalmanın 18 mg/L dozunda görülmesi üleksitin lenfositler üzerinde konsantrasyona bağlı ve düşük-orta düzeyde bir sitotoksik etki sergilediğini ortaya koymaktadır. SMART analizinde küçük ve büyük tek nokta frekanslarında doza bağımlı, istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) artışlar gözlenmiş; ikiz nokta frekanslarında ise belirgin bir değişim saptanmamıştır. Bu bulgular, üleksitin somatik nokta mutasyonlarını indükleyebildiğini buna karşın mitotik rekombinasyon olaylarına aracılık etmediğini düşündürmektedir. Sonuç olarak Balıkesir-Bigadiç kökenli üleksit minerali hem *in vitro* hem de *in vivo* modellerde doza bağımlı bir profil sergilemekte, ham cevher ihracatından farmasötik ve biyomedikal alanlardaki yüksek katma değerli uygulamalara güvenli geçişin sağlanabilmesi için kapsamlı doz optimizasyonu çalışmalarına gereksinim duyulduğu açıkça ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üleksit, Sitotoksiste, Genotoksiste, Lenfosit, *Drosophila melanogaster*, SMART

LADY MARY WORTLEY MONTAGU'NUN 'TÜRK MEKTUPLARI'NDA KAHVE KÜLTÜRÜ VE TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE MATERYAL OLARAK KULLANIMI

Nisa Gül KARAKEÇİLİ

İnönü University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Malatya-Türkiye

Özet

Dil öğretimi, temel dil becerilerinin kazandırılmasının yanı sıra kültürlerarası etkileşimin de desteklendiği bütüncül bir süreçtir. Bu bağlamda, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde somut olmayan kültürel miras unsurları, kültürel etkileşimi sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan Türk kahvesi geleneği; sosyal yaşamda yalnızca bir tüketim nesnesi olmanın ötesinde, barındırdığı misafirperverlik, sohbet kültürü, toplumsal iletişim ve nezaket dili gibi boyutlarıyla kültürel belleğin en önemli taşıyıcılarından olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kültürel derinlik, tarih boyunca pek çok edebi ve tarihi esere de yansımıştır. Lady Mary Wortley Montagu'nun, 1716-1718 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gözlemlerine dayanan seyahatname türündeki 'Türk Mektupları' adlı eseri bu kapsamda sunulabilecek örneklerden biri olarak gösterilebilir. Montagu, Türk toplum yapısı, misafirperverlik ve gündelik yaşam deneyimlerine yönelik gözlemlerini mektuplarına aktarmıştır. Bu çalışmada, Türk Mektupları adlı eserde yer alan Türk kahvesi ikram geleneğine ilişkin anlatıların; misafirperverlik, sosyal iletişim, sohbet kültürü ve nezaket dili bağlamında incelenmesi ve elde edilen kültürel unsurların Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde nasıl değerlendirilebileceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesiyle yürütülen çalışmada, veriler içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İnceleme neticesinde Türk kahvesinin yalnızca tüketim odaklı bir unsur olmadığı; sosyal yakınlık kuran ve kültürel aidiyet oluşturan bir işlev gördüğü tespit edilmiştir. Eserde yer alan Türk kahvesi ikram geleneğine ilişkin kültürel unsurların, Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (CEFR) doğrultusunda konuşma becerisi, sosyodilbilimsel yeterlik ve kültürlerarası etkileşimi destekleyen işlevsel içerikler sunduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu unsurların, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde drama ve rol oynama etkinlikleri aracılığıyla kültür aktarımını desteklemek amacıyla kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu inceleme sonucunda seyahatname türündeki metinlerle somut olmayan kültürel miras unsurlarının yabancılarla Türkçe öğretiminde işlevsel birer kültürel materyal olarak kullanılabileceğine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Türkçe öğretimi, somut olmayan kültürel miras, Türk kahvesi, kültürlerarası etkileşim

BİGADİÇ (BALIKESİR) YÖRESİNDE HAYVAN HASTALIKLARININ TEDAVİSİNDE KULLANILAN BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIMI ÜZERİNE ETNOVETERİNER BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. GÖKHAN TANAYDIN

Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. FATİH SATIL

Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir -Türkiye

Özet

Türkiye, kırsal yaşam kültürünün sürdürüldüğü bölgelerde hayvan sağlığının korunmasına yönelik önemli bir geleneksel bilgi birikimine sahiptir. Özellikle veteriner sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olduğu ya da geleneksel uygulamaların hâlen yaygın biçimde sürdürüldüğü kırsal alanlarda, çeşitli bitki taksonları hayvan hastalıklarının tedavisinde etkin olarak kullanılmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu etnoveteriner bilgi birikimi; mastitis, yara enfeksiyonları, sindirim sistemi bozuklukları, paraziter hastalıklar ve solunum yolu rahatsızlıkları gibi birçok hayvan hastalığının tedavisinde halk arasında uygulanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, modernleşme, kırsal alanlardan göç ve geleneksel yaşam biçimlerinde meydana gelen dönüşümler nedeniyle söz konusu kültürel mirasın kayıt altına alınması ve korunması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda etnoveteriner araştırmalar, hem geleneksel bilginin belgelenerek gelecek nesillere aktarılması hem de doğal kaynaklı veteriner ilaçlarının geliştirilmesine bilimsel bir temel oluşturması açısından önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Bigadiç ilçesinde mevcut etnoveteriner bilgi birikimini dokümanite ederek söz konusu kadim bilginin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamayı ve ileride gerçekleştirilecek farmakolojik araştırmalar için güvenilir bir veri kaynağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Araştırma, Bigadiç ilçesine bağlı 22 kırsal mahallede kaynak kişilerle gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler temel alınarak yürütülmüştür. Yapılan saha çalışmaları sonucunda, bölgede etnoveteriner amaçlarla kullanılan 8 bitki taksonu ve bu taksonlara ait 9 farklı kullanım biçimi tespit edilmiştir. Belirlenen taksonların altısının doğal yayılış gösterdiği, ikisinin ise kültüre alınarak yetiştirildiği belirlenmiştir. Ayrıca bitki taksonlarının Kullanım Değeri (UV) hesaplanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda, Bigadiç yöresindeki kırsal alanlarda yaşayan bireylerin hayvan sağlığının korunması ve çeşitli hastalıkların tedavi edilmesi süreçlerinde etnoveteriner uygulamalardan yoğun biçimde yararlandıkları belirlenmiştir. Çalışma bulgularına göre, bölgede bitkisel uygulamaların en yaygın olarak kullanıldığı rahatsızlıklar sırasıyla idrar zorluğu, sindirim sistemi bozuklukları ve ishal vakalarıdır. Bununla birlikte, kaynak kişiler tarafından en sık dile getirilen bitki taksonlarının *Vitex agnus-castus*, *Melissa officinalis* ve *Rumex patientia* olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu veriler, yörede hayvancılık faaliyetleri kapsamında belirli hastalıklara yönelik bilinçli, deneyime dayalı ve çeşitlilik gösteren bir geleneksel bitki kullanım kültürünün varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnobotanik, Etnoveteriner, Bigadiç, Kullanım Değeri, Hayvancılık

TÜRKİYE SULAK ALANLARINDA SUCUL VE YARI SUCUL BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIM KÜLTÜRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Tuba MUMCU

Balikesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Fatih SATIL

Balikesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Özet

Anadolu coğrafyası, binlerce yıllık insan-doğa etkileşiminin şekillendirdiği zengin bir geleneksel bitki kullanım kültürüne sahiptir. Özellikle sulak alan ekosistemlerinde yetişen sucul ve yarı sucul bitkiler; kırsal yaşamın sürdürülmesi, günlük ihtiyaçların karşılanması, geleneksel üretim faaliyetleri ve halk hekimliği uygulamalarında önemli roller üstlenmektedir. Türkiye’de göller, deltalar, sazlıklar, bataklık alanlar ve akarsu kenarlarında yayılış gösteren makrofitler, hem ekonomik hem de kültürel açıdan önemli biyokültürel bileşenler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de yayılış gösteren sucul ve yarı sucul makrofitlerin etnobotanik kullanım özellikleri literatür verilerine dayalı olarak değerlendirilmiştir. Başta *Phragmites australis* (kamış), *Typha* spp. (saz), *Arundo donax* (kargı) ve *Juncus effusus* (cilotu) olmak üzere çok sayıda türün farklı kullanım alanlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu türlerin gıda, hayvan yemi, geleneksel tıp, barınma, yakacak ve el sanatları gibi çeşitli amaçlarla değerlendirildiği; özellikle kamış ve saz türlerinin hasır örücülüğü, sepet yapımı, çatı örtüsü, çit sistemleri ve kırsal yapı malzemesi üretiminde yaygın biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı türlerin günlük yaşam pratiklerinde dolaylı ekonomik katkılar sağladığı ve kırsal geçim kaynakları içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, sucul ve yarı sucul makrofitlerin yalnızca ekolojik sistemlerin yapısal bileşenleri olmadığını; aynı zamanda yerel bilgi sistemleri, geleneksel üretim pratikleri ve kültürel miras açısından önemli biyokültürel değerler taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye’de bu alandaki etnobotanik çalışmaların sınırlı olması, tür bazlı ve bölgesel ölçekli araştırmaların artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmaların, hem bilimsel bilgi birikimine hem de kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sucul makrofitler, Etnobotanik, Sulak alan ekosistemleri, Türkiye, geleneksel bitki kullanım kültürü

SƏLİM BABULLAOĞLU POEZİYASINDA ZAMAN, YADDAŞ VƏ FƏRDİ TƏCRÜBƏ

SEVİNC ABDULLAYEVA

Xəzər Universiteti, Humanitar, təhsil və sosial elmlər Fakültəsi

Özet

Bu məqalədə Səlim Babullaoğlu poeziyası zaman, yaddaş və fərdi təcrübə anlayışları əsasında araşdırılmışdır. Məqalədə diqqət çəkən əsas məsələlər və tədqiqatın məqsədi şairin poeziyasında onun öz daxili dünyasından süzülüb gələn fərdi yaddaşın hansı poetik vasitələrlə ümumiləşdirildiyini, şəxsi yaşantıların necə kollektiv bir ruh qazandırdığını və zaman anlayışının bədii axarını necə qurduğunu müəyyən etməkdir.

Məqalədə müəllifin müxtəlif şeirlərində yaddaş motivi, keçmişlə indinin üst-üstə düşməsi, nostalji duyğusu, həmçinin insanın daxili aləmi, mənəvi axtarışları və tənhalığı təhlil edilir. Araşdırma prosesində müəyyən edildi ki, Səlim Babullaoğlu öz duyğularını və xatirələrini sadəcə fərdi bir məsələ kimi saxlamır; o, bu yaşantıları hər kəsə tanış olan ortaq insan duyğularına çevirməyi bacarır. Şair uşaqlıq xatirələrini, əldən çıxan zamanı, ayrılığın ağrısını, daxili tənhalığı və keçmiş qırılmaz tellərlə bağlılığı çox sadə, səmimi, həm də fəlsəfi bir dillə oxucuya çatdırır. Məhz bu səmimiyyətə görə oxucu müəllifin xatirələrində öz həyatından, öz duyğularından və keçmişindən müxtəlif məqamlara rastlaşa bilər. Beləliklə, şairin fərdi yaddaşı oxucunun emosional yaddaşı ilə birləşərək kollektiv yaddaşa çevrilir.

Eyni zamanda məqalədə şairin yaradıcılığında zaman anlayışının xüsusi poetik mənə daşdığı da göstərilir. Müəllif keçmişlə bu günü qarşı-qarşıya qoymaqla əslində insanın hisslərinin zamansızlığını və ruhun ehtiyaclarının zamandan asılı olmayaraq dəyişməz qaldığını vurğulayır. Elə buna görə də şairin şeirləri yazıldığı dövrdə olduğu kimi, həm də müasir dövrün oxucusunda oxşar emosional təsir bağışlaya bilər.

Onu da qeyd etməliyəm ki, Səlim Babullaoğlu poeziyasında zaman və yaddaş sadəcə bir mövzu deyil, insanın mənəvi kimliyini ortaya qoyan və daxili bütövlüyünü təmin edən əsas poetik vasitələrdən biridir. Araşdırmada bu kimi məsələlər tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Səlim Babullaoğlu, zaman, yaddaş, fərdi təcrübə, poeziya

GRAMMATICAL CATEGORIES OF NOUNS IN KHWARAZM TURKIC (BASED ON THE WRITTEN MONUMENT "QISAS AL-ANBIYA")

ABIİR SHYNAR, BOGENBAY ALMA, TURGYNBAI AIZHAN

1st-year Master's Students of the Department of Turkology, Faculty of International Relations

Scientific Supervisor: Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Zhalmырza Aidyn Asylbekkyzy

Abstract

The article comprehensively examines the grammatical categories and word-inflection system of nouns in Khwarazm Turkic, based on the London manuscript version of the 14th-century Golden Horde written monument "Qisas al-Anbiya". Considered a shared spiritual heritage of Turkic tribes such as the Bulgars, Kipchaks, Oghuz, and Karluks who lived between the 10th and 15th centuries, the relevance of this study is directly linked to the necessity of identifying the historical grammar of the Kazakh language and the developmental stages of nouns. The study aims to systematize the grammatical categories of nouns in the text of the monument, determine the specific nature of word-inflecting suffixes of that period, and perform a comparative analysis with the structure of the modern Kazakh language. As a result of analyzing the linguistic materials, the formation methods and distinct patterns of the case, plural, possessive, and predicative categories of nouns in the monument were identified using concrete linguistic data. In examining the case system, the unique case suffixes of the nominative, genitive, dative, accusative, locative, ablative, and instrumental cases—specifically the use of *-nuŋ*, *-iŋ* in the genitive case, *-dın* in the ablative case, and the scope of application of the postpositions *birle*, *birlen*, *bile*—were analyzed. In the plural category, it was proved that instead of the six-variant system found in modern Kazakh, only the ancient Turkic plural suffixes *-lar*, *-ler* were utilized. In the possessive system, the specific features of suffixes connecting via labial vowels were clarified, including *-ŋ*, *-Iŋ*, *-Uŋ* for the second-person singular, *-ŋIz*, *-ŋUz*, *-(I)nIz*, *-(U)nUz* for the plural, and *-I*, *-U*, *-sI*, and *-lArI* for the third person. In the predicative category, it was determined that the suffixes *-men*, *-sen* occur in the first and second-person singular, while the suffix *-ol*, derived from the demonstrative pronoun, appears in the third-person singular; furthermore, the third-person plural functions without a specific suffix. In conclusion, the linguistic data of the "Qisas al-Anbiya" monument provide an opportunity to deeply understand the historical formation and development of the grammatical structure of the modern Kazakh language.

Keywords: Khwarazm Turkic, Qisas al-Anbiya, noun, grammatical category, word-inflecting suffixes, historical grammar.

TEZGÂHTAKİ MİRAS: BALIKESİR SEMT PAZARLARINDAKİ KADIN EMEĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Melike Orhan

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Balıkesir-Türkiye
Azra Bülbül

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Balıkesir-Türkiye

Özet

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), toplumların geçmişini ve bugününü, kimliğini ve geleneklerini geleceğe taşıyan en dinamik değerlerimizden biridir. Bu miras, Türk kültürünün köklü, zengin ve dayanışmacı ruhunu ve yapısını dünyaya sergilemek açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle küreselleşmenin getirdiği tek tipleşmeye karşı, Türk kültürünün bu canlı hafızası, semt pazarları aracılığıyla kamusal alanda yaşatılmaktadır. Çünkü semt pazarları sadece alışveriş yapılan mekanlar değil; geleneksel bilginin, yerel üretimin ve günlük kültürel paylaşımların aktarıldığı canlı birer yaşam alanlarıdır. Bu aktarım sürecinde özellikle kadın pazarcılar, doğaya ve üretime dair biriktirdikleri geleneksel bilgileri tezgâhlarına taşıyarak pazarı her hafta yeniden kurulan birer kültürel hafıza mekânına dönüştürmektedir. Bu çalışma, Balıkesir'in merkez ilçeleri Altıeylül ve Karesi'deki yerel pazarlarda satış yapan kadınların somut olmayan kültürel mirasın korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasındaki rolünü sosyolojik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak etnografik bir temelde yürütülmüştür. Bu doğrultuda derinlemesine mülakat ve katılımcı gözlem teknikleri ile tüketici eğilimleri sosyo-kültürel dinamikleri anlam için kısa anket tekniklerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada; kadınların yerel tohum koruma pratikleri, geleneksel hayvancılık ve süt işleme süreçlerindeki uzmanlıkları, tüketicilerin organik ürün algısı, yerel ürün tercihleri ve doğal ürünlere duyulan güven ilişkisi analiz edilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, kentteki tüketicilerin doğal ürün arayışı ile kadınların geleneksel üretim ve satış yöntemlerinin bu pazarlarda nasıl buluştuğunu göstermektedir. Araştırma, kadınların pazarda sadece ekonomik birer satıcı olmadığını; aynı zamanda kültürel mirasın korunmasında ve geleceğe aktarılmasında ne kadar önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Çalışmada Balıkesir merkez pazarlarının kadın emeği aracılığıyla yerel ekolojik bilginin yaşatıldığı ve kültürel sürekliliğin sürdürüldüğü tarım ve hayvancılık ile birlikte kültürel dayanışma ve koruma mekanlarına nasıl dönüştüğünün bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Kadın Emeği, Geleneksel Halk Bilgisi, Ekolojik Tüketim Kültürü, Halk Pazarları, Etnografi.

ÜÇ BOYUTLU DİJİTAL BELGELEME YÖNTEMLERİ İLE KÜLTÜREL MİRASIN İNCELENMESİ: ZAĞNOS PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ

Berra Azize ÖZŞAHİN

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Balıkesir-Türkiye
Yaman AYDENİZ

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Balıkesir-Türkiye
Makbule İpek ERTÜRK

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Balıkesir-Türkiye
Emre YAVUZ

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Balıkesir-Türkiye

Özet

Kültürel miras yapıları, bulundukları kentin tarihsel belleğini, sosyal yaşamını ve kültürel kimliğini yansıtan önemli yapılardır. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Zağnos Paşa tarafından yaptırılan külliye'nin bir parçası olan Zağnos Paşa Camii de Balıkesir'in tarihsel dokusu içerisinde özel bir konuma sahiptir. Tarihi süreç içerisinde çeşitli onarım ve yeniden yapım süreçlerinden geçen yapı günümüzde kentin dini, tarihi ve kültürel miras öğelerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Taşıdıkları tarihi belge değeri ve her an maruz kalabilecekleri geri dönüşümsüz riskler sebebiyle kültürel miras yapıların mimari açıdan belgelenmeleri önemlilik arz etmektedir. Bu çalışma, Zağnos Paşa Camii'nin dijital ortamda üç boyutlu modelleme yöntemi ile belgelenmesini konu almaktadır. Çalışmanın temel amacı, yapının mevcut mimari durumunu çağdaş dijital araçlarla kayıt altına almak ve tarihi yapıların korunmasında üç boyutlu modelleme teknolojilerinin etkinliğini değerlendirmektir. Araştırma sürecinde kapsamında yapıya ait arşiv belgeleri incelenmiş, yerinde gerçekleştirilen röle ve ölçüm çalışmaları ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda yapıya ait plan şeması, cephelere ait görünüşler, yapıya ait kesitler ile analiz edilmiş, Sketchup yazılımı kullanılarak yapının üç boyutlu modeli oluşturulmuştur.

Bu çalışma ile Zağnos Paşa Camii'nin mevcut mimari durumunun dijital ortamda kayıt altına alınmış ve kültürel miras yapılarının belgelenmesi ile korunmasına yönelik çalışmalarda üç boyutlu modelleme yöntemlerinin kullanımına ilişkin bir yaklaşım sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, dijital belgeleme, Zağnos Paşa Camii, üç boyutlu modelleme

BALIKESİR'DE YAYILIŞ GÖSTEREN *TRICHOLOMA TERREUM*'DAN ELDE EDİLEN TİROZİN AZ AKTİVİTESİNİN ARAŞTIRILMASI

Güleser Tomak

Undergraduate Student, Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

İrem Nur Kaya

Undergraduate Student, Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen Çoban

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Özet

Makrofunguslar, sahip oldukları oksidatif enzim sistemleri, besinsel değerleri ve biyoteknolojik kullanım potansiyelleri nedeniyle biyokimya ve gıda teknolojisi araştırmalarında önemli doğal kaynaklar arasında değerlendirilmektedirler. Balıkesir’de yayılış gösteren *Tricholoma terreum* (Schaeff.) P. Kumm., Agaricales ordosu ve Tricholomataceae familyası içerisinde yer alan, özellikle ormanlık alanlarda gelişen lamelli bir makrofungus türüdür. Tirozinaz, moleküler oksijen varlığında fenolik bileşiklerin oksidasyonunu katalizleyen, bakır içeren bir polifenol oksidaz olup mantarlarda savunma, metabolik düzenleme ve enzimatik karama süreçleriyle ilişkilidir. Bu çalışmada, Balıkesir Üniversitesi Çağış Kampüsü’nden toplanmış ve uzman tarafından teşhis edilmiş *T. terreum* örneklerinden tirozinaz aktivitesi belirlenmiş, enzim kısmen saflaştırılmış ve farklı fenolik substratlara karşı katalitik özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla taze mantar örneklerinden ham enzim ekstraktı hazırlanmış; ekstrakt, amonyum sülfat çöktürmesi ve diyaliz işlemleriyle kısmen saflaştırılmıştır. Protein miktarı Bradford yöntemiyle belirlenmiş, tirozinaz aktivitesi ise katekol, 4-metilkatekol ve pirogallol substratları kullanılarak UV-görünür bölge spektrofotometresiyle ölçülmüştür. Farklı substrat konsantrasyonlarından elde edilen absorbans değişimleri kullanılarak enzim aktivitesi hesaplanıp Km ve Vmax değerleri Lineweaver-Burk grafiği ile belirlenmiştir. Ayrıca toplam protein miktarı ve aktivite verileri üzerinden spesifik aktivite değerleri hesaplanarak kısmi saflaştırma sürecinin enzim verimi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda *T. terreum* tirozinazının substrat spesifikliği, katalitik etkinliği ve biyokimyasal özellikleri ortaya konarak Balıkesir’de doğal olarak bulunan makrofungusların enzimatik potansiyeline ve yerel biyolojik kaynakların değerlendirilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tricholoma terreum*, tirozinaz, kısmi saflaştırma, substrat spesifikliği, Balıkesir

BALIKESİR'DE HAMAM KÜLTÜRÜ VE TOPLUMSAL BELLEK İLİŞKİSİ: ZAĞNOS PAŞA HAMAMI İNCELEMESİ

HELİN İDİL AKTAŞ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Balıkesir-Türkiye

Özet

Kültür, toplumların tarih boyunca üretip nesilden nesile aktardığı değerler bütünüdür ve somut olmayan mirasın en dinamik unsurunu oluşturur. Türk-Osmanlı toplum yapısında bu mirasın en çok hissedildiği mekânların başında gelen hamamlar, sadece fiziksel temizlik ihtiyacını karşılayan mimari yapılar değil, toplumsal ilişkilerin kurulduğu, geçiş dönemi ritüellerinin sürdürüldüğü (gelin hamamı, asker hamamı vb.) ve bireyin kendini toplumla bütünleşmiş hissettiği kamusal alanlardır. Toplumun bu kültüre yönelik gösterdiği süreklilik, hamamların sunduğu toplumsal bellek, mahalle kültürü ve geleneksel dayanışma mekanizmalarından kaynaklanmaktadır. Balıkesir’de bulunan tarihi Zağnos Paşa Hamamı ise tarihsel geçmişi, mimari kimliği ve toplumsal işleviyle kentin yerel kültürel hafızasını yansıtan en önemli yapı taşlarından biridir. Buna karşın, kentleşme ve mekân çalışmalarında hamamların genellikle mimari ve yapısal özellikleri yönüyle ele alındığı; bu mekânların kültürel aktarım, toplumsal bellek ve gündelik yaşam pratikleri boyutuyla sosyolojik açıdan geri planda kaldığı görülmektedir. Özellikle modernleşme neticesinde geleneksel hamam kültürünün dönüşüme uğraması, bu mirasın sosyolojik bir perspektifle yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu araştırma, "Balıkesir Zağnos Paşa Hamamı, kentte geleneksel hamam kültürünün ve kültürel belleğin günümüzdeki taşıyıcılarından biri olarak nasıl bir işleve sahiptir?" temel sorusundan hareketle; yapının kentsel ve kültürel kimlikteki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taramasıyla birlikte bizzat sahaya inilerek yerinde gözlem ve yerel halkla gerçekleştirilecek sözlü tarih görüşmeleri tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında, söz konusu tarihsel mekânın günümüz modern kent yaşamı içerisinde geleneksel pratikleri ve kolektif hafızayı canlı tutmadaki rolü sosyolojik bir perspektifle çözümlenecektir. Sonuç olarak bu çalışma, Zağnos Paşa Hamamı’nı geçmişten günümüze kültürel sürekliliğin korunmasındaki işlevini ele almaktadır. Çalışmanın, Balıkesir’in yerel kültürel mirasının görünürlüğüne katkı sağlaması ve geleneksel hamam kültürünün günümüzdeki taşıyıcılık boyutuna dikkat çekerek literatürdeki boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Kültür, Zağnos Paşa Hamamı, Somut Olmayan Kültürel Miras, Toplumsal Bellek, Kültürel Taşıyıcılık.

DIGITAL TRANSFORMATION IN AZERBAIJAN'S ART MUSEUMS AND ITS IMPACT ON VISITOR EXPERIENCE

AYGUN HASANLI

Azerbaijan Tourism and Management University, PhD student

Baku - Azerbaijan

Xülasə

XXI əsrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən sürətli inkişaf sosial və mədəni strukturların əsaslı şəkildə dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. Müasir dövrdə rəqəmsal vasitələrin geniş tətbiqi nəticəsində informasiya və məzmun istehsalı hər kəs tərəfindən asanlıqla və operativ şəkildə həyata keçirilə bilər. Maddi və qeyri – maddi mədəni irsin qorunması, təbliği və ötürülməsi funksiyasını yerinə yetirən muzeylər də bu dəyişikliklərdən kənarda qalmamış, yeni şəraitə uyğun transformasiya prosesinə daxil olmuşdur. Muzeylərdə yeni avadanlıqların tətbiqi ilk olaraq müxtəlif hədəf auditoriyalarına uyğun maraq sahələrinin yaradılmasına və bununla da ziyarətçi müxtəlifliyinin artırılmasına xidmət edir. Azərbaycanın incəsənət profilli muzeyləri də öz auditoriyasının gözləntilərinə uyğun olaraq sənət əsərlərinin qorunması və təqdim edilməsi mexanizmlərini yenidən qurmaq üçün artırılmış reallıq (AR), virtual reallıq (VR), süni intellekt və s. kimi modern texnologiyalardan geniş şəkildə istifadə edirlər. Nəticədə isə bu muzeylərin əsas funksiyaları ənənəvi qoruma və tədqiqat fəaliyyətlərindən tədricən elmi şəbəkələrin genişləndirilməsi, sosial mediada interaktiv məzmunların paylaşılması və rəqəmsal eksponatların onlayn platformalar vasitəsilə təqdim olunmasına doğru istiqamətlənir. İnformasiya – kommunikasiya texnologiyaları və rəqəmsal interaktiv texnologiyalar həmçinin muzeylərdə ziyarətçi təcrübəsini zənginləşdirmək, qarşılıqlı əlaqəni gücləndirmək və muzeyləri daha əlçatan və inklüziv etmək məqsədilə də tətbiq olunur. İstifadə olunan innovasiyaların əyləncəli və rahat əlçatan formalarına muzeylə bağlı rəqəmsal oyunlar, muzeydaxili informasiya sistemləri, sərgiləri zənginləşdirən rəqəmsal platformalar və digər tətbiqlər daxildir. Baş verən bu dəyişikliklər təkcə muzeylərin texniki modernləşməsini deyil, eyni zamanda Azərbaycan incəsənət tarixinin təqdimatında və şərhində yeni yanaşmaların formalaşmasını da nəzərdə tutur. Nəticə olaraq, rəqəmsal interaktiv texnologiyaların incəsənət yönümlü muzeylərdə məkan təcrübəsinə verdiyi töhfələr həm muzeyin interyer dizaynı, həm də ziyarətçi təcrübəsinin inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

Açar sözlər: muzey, incəsənət, texnologiya, rəqəmsal, ziyarətçi.

GELENEKSEL OYUNLARIN TÜRK DÜNYASINDA DİL KÜLTÜR VE SOSYALLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Doç Dr. Murat YİĞİT (0000-0001-7487-0007)

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi Kırıkkale- Türkiye

İlayda ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Öğretmenliği
Lisans Öğrencisi Kırıkkale - Türkiye

Medine ÇAKIR

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Öğretmenliği
Lisans Öğrencisi Kırıkkale - Türkiye

Özet

Oyun, insanlık tarihinin en eski kültürel pratiklerinden biri olarak bireyin toplumsallaşma sürecinde önemli bir işleve sahip olmuş; aynı zamanda kültürel değerlerin, toplumsal normların ve kolektif hafızanın nesilden nesile aktarılmasında etkili bir araç olarak varlığını sürdürmüştür. Türk dünyasının geniş coğrafyasında görülen atlı cirit, çevgen, mangala, aşık oyunları ve çeşitli çocuk oyunları yalnızca boş zaman etkinlikleri olarak değerlendirilmemeli; aynı zamanda toplumun yaşam biçimini, mücadele anlayışını, dayanışma kültürünü ve “Alplik” geleneğini yansıtan önemli kültürel unsurlar olarak ele alınmalıdır. Bununla birlikte küreselleşme, kentleşme ve dijitalleşmenin etkisiyle çocukların geleneksel oyun kültüründen giderek uzaklaşması, bu kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunu önemli bir araştırma alanı hâline getirmiştir. Bu çalışma, Anadolu’dan Ahıska’ya, Doğu Türkistan’dan Altay Kazaklarına kadar uzanan geniş Türk coğrafyasında varlığını sürdüren geleneksel oyun ve sporların kültürel, eğitsel ve bedensel gelişim açısından taşıdığı işlevleri bütüncül bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada geleneksel oyunların çocukların fiziksel gelişim süreçlerine katkısı, sosyal uyum becerilerini destekleme işlevi ve kültürel kimlik oluşumundaki rolü üzerinde durulmaktadır. Ayrıca söz konusu oyunların eğitim ortamlarında kullanılabilirliği değerlendirilerek çağdaş eğitim anlayışı içerisinde nasıl işlevsel hâle getirilebileceği tartışılmaktadır. Çalışmada nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çok yönlü bir araştırma modeli benimsenmiştir. İlk aşamada Türkiye’deki güncel eğitim programları ve öğretim materyalleri doküman analizi yöntemiyle incelenmiş; geleneksel oyunların müfredatlardaki yeri ve kullanım sıklığı değerlendirilecek, ikinci aşamada Türk devletleri ve topluluklarına ait geleneksel oyunlar karşılaştırmalı biçimde ele alınarak kültürel ortaklıklar ve farklılıklar belirlenecektir. Son aşamada ise ortaokul öğrencileri üzerinde ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel model uygulanarak geleneksel oyunların bedensel gelişim üzerindeki etkileri incelenecektir. Elde edilen bulgular, geleneksel oyunların yalnızca geçmişe ait folklorik unsurlar olmadığını; fiziksel, sosyal ve kültürel açıdan donanımlı bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir eğitim aracı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Geleneksel Oyunlar, Kültürel Aktarım, Bedensel Gelişim, Eğitim Programları.

MƏNƏVİ-ƏXLAQİ KEYFİYYƏTLƏRİN DEQRADASİYASININ BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA TƏZAHÜRÜ (VAQİF SULTANLININ “SƏHRA SAVAŞI” ROMANI ƏSASINDA)

MÜQƏDDƏS SALAHLI

Baku State University, Faculty of Philology, Department of History of Azerbaijani Literature,
Baku-Azerbaijan

Özet

Çağdaş dönmədə həyat fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması və robotlaşdırılması fonunda insanlararası münasibətlərdə də mənəvi bağlar getdikcə aşınmaya məruz qalır. Zamanın aktual məsələlərini əks etdirən bədii ədəbiyyat da bu məsələyə biganə qalmır və yazarlar yaratdıqları obrazlar vasitəsilə çağdaş dönmədə həyatın fəlsəfəsini açmağa çalışırlar. Belə əsərlərdən biri də Azərbaycan yazıçısı, ədəbiyyatşünas-alim, tənqidçi Vaqif Sultanlının “Səhra savaşı” romanıdır. Müəllifi get-gedə boz rəngə bürünən və bütün həyatı rənglərdən məhrum olan bəşəriyyətin və dünyanın gələcəyi, insanlar arasında yadlaşma problemi, cari zamanın naqisliyində özünə yer tapmayan qəhrəmanın keçmiş zaman həsrəti kimi problemlər düşündürür. Məlumdur ki, bu problemlər ciddi və bəşəri mətləblərə toxunan başqa əsərlərdə də qoyulur. Lakin Vaqif Sultanlının orijinallığı onun əsəri başdan sona qədər şərti-metaforik üslubda qurmasıdır. Müəllifin hadisələrin təsvirində zaman və məkan sərhədlərini aşması nəinki əsərin strukturuna zərər verir, əksinə obrazın daxili-psixoloji durumunu və gələcəkdən imtina edib keçmişə getməyin əyani mənzərəsini göstərmək baxımından uğurlu bədii priyomdur. Professor Cavanşir Yusifli bunu insanın mahiyyətini açmaq üçün uyğun bir ortam hesab edir. Kifayət qədər dərin mətləbləri əhatə edən bu əsəri tam anlamaq üçün əsas bir suala düzgün cavab tapmaq lazımdır: qoca niyə gələcəyi qoyub keçmişə gedirdi? - İnsan gələcəkdən o halda imtina edir ki, yaşadığı indiki zamanın mənfilikləri onda gələcək haqqında heç bir müsbət düşüncənin yaranmasına imkan vermir. Məhz insanların bir-birinə yadlaşmasını və bu yaşamı normal həyat tərzini kimi qəbul etdiklərini görəndə qoca bu insanlarla özü arasında heç bir bağ, yaxınlıq görə bilmədiyindən keçmişə üz tutur. Onun yolda qarşılaşdıqları əsərə dərin həyatı anlam verir ki, bununla bağlı məqalədə daha geniş bəhs edəcəyik.

Açar sözlər: Vaqif Sultanlı, səhra, ölüm, həyat

ALP KADIN TİPOLOJİSİNİN AZERBAYCAN'DAKİ KAÇAK VE OSMANLI'DAKİ EFE KADIN AŞAMASI

AMİL AZİMLİ

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Doktora öğrencisi

Özet

Türk destanlarında ve öykü anlatma geleneğinde, Alp kadını tipi, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynayan sarsılmaz figürlerden biri olmuştur. Elbette, bu tipin tamamen mitolojik yönleri olsa da, onu insanların hafızasında tutan gerçek nüansın gerçek olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Tarihsel ortamın değişimiyle dönüşüme uğrayan Alp kadını modelinin modern versiyonunu, iki eski Türk coğrafyası olarak bilinen Azerbaycan'daki kaçak kadınlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki efe kadınlarla eşleştirebiliriz. Bu çalışmada, “kaçak” ve “efe” kültürlerinin ürünleri olarak kabul edilen bazı kadın kahramanların kamuoyundaki etkisini inceleyeceğim. Araştırmamın odak noktası, 19. ve 20. yüzyıllarda Azerbaycan'ı yöneten Rus Çarlığı ve Sovyet İmparatorluğu'nun emirlerine boyun eğmeyen Kaçak Nebinin eşi Hacer; uzun süre Süleyman adıyla kaçak olarak yaşayan Gülsüm; ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Ege coğrafyasında baskıya ve düşman işgaline karşı çıkan ilk ünlü kadın efeler olan Çete Ayşe ve Gördesli Makbule'nin çeşitli örnekleridir.

Sonuç olarak, temel amacım, Azerbaycanlı kaçak kadınlar ve Osmanlı kadın efeleri örneğinde “Dede Korkut”dan “Köroğlu”na süzülen Türk kadınının kahramanlık mirasını incelemektir.

Açar sözler: Alp kadın, efe, Azerbaycan folkloru, kaçak kadın

ŞER'İYE SİCİLLERİ IŞIĞINDA OSMANLI BALIKESİR'İNDE MEKÂNSAL YAPI, MAHALLE KÜLTÜRÜ VE YERLEŞİM DOKUSU

TAHA GÜLERYÜZ

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Istanbul-Türkiye

Özet

Osmanlı şehir tarihçiliğinin en temel kaynaklarından olan şer'îye sicilleri, sadece hukuki metinler değil; aynı zamanda dönemin sosyo-mekânsal dinamiklerini, kent topoğrafyasını ve gündelik yaşam kültürünü aydınlatan eşsiz belgelerdir. Bu bildiri, farklı yüzyıllara ait Balıkesir şer'îye sicillerini merkeze alarak, Osmanlı dönemi Balıkesir'inin mekânsal yapısını, mahalle kültürünü ve yerleşim dokusunu nitel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Üç ana eksenle yapılandırılan bu çalışmanın ilk bölümünde, şehir coğrafyası ve mahalle dokusu ele alınacaktır. Sicillerde adı geçen Karesi, Hacı İshak ve Kasaplar gibi mahallelerin büyüklükleri, komşuluk ilişkileri ve sınır ihtilafları analiz edilecektir. Bu bağlamda, mahallenin yalnızca idari bir birim değil; mahalle halkının topluca mahkemeye gelerek birbirlerine kefil oldukları, güvenlikten ve düzenden ortaklaşa sorumlu oldukları organik ve dayanışmacı bir sosyal organizizma olduğu hususu sicil kayıtları üzerinden somutlaştırılacaktır. İkinci eksen, Balıkesir'in somut kültürel miras unsurları (mimari ve kentsel yapılar) incelenecektir. Kadı sicillerine yansıyan tamirat keşif defterleri, vakıf davaname/hüccetleri ve mülk alım-satım kayıtları taranarak; camiler, mescitler, hanlar, hamamlar ve zaviyeler gibi yapıların tarihsel süreçteki fiziki durumları ve onarım süreçleri belgelenecektir. Bu yapılar, inşa edenlerin kimlikleri ve vakıf ilişkileri bağlamında değerlendirilerek kentin somut mirasının tarihsel arka planı aydınlatılacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise mekân-insan ilişkisi ve kamusal alanlar bağlamında şehrin ekonomik ve sosyal canlılığına odaklanılacaktır. Esnafın kümелendiği pazar yerlerindeki insan hareketliliği, dükkân konumları ve mülkiyet ilişkileri incelenecek; halkın kamusal mekânı nasıl kullandığı ortaya konulacaktır. Çalışmada, tarihsel coğrafya ve metin analizi yöntemleri kullanılacaktır. Sicillerde yer alan coğrafi veriler, yön bildiren ifadeler ve mülk satışlarındaki sınır tasvirleri nitel olarak çözümlenecektir. Araştırmada tek bir döneme bağlı kalınmayıp, farklı yüzyıllara ait defter verileri birbiriyle mukayese edilecek; böylece Balıkesir'in mekânsal dönüşümü ve sürekliliği karşılaştırmalı bir yaklaşımla tarih yazımına kazandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Şer'îye Sicilleri, Kültürel Coğrafya, Somut Kültürel Miras, Mahalle Dokusu.

ƏCƏMI NAXÇIVANININ IRSINDƏ YUSIF KÜSEYİR OĞLU TÜRƏƏSİ

KUBRA ƏLİYEVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi, Naxçıvan-Azərbaycan

Özet

XII əsrdə Azərbaycanda elm, ədəbiyyat və memarlıq yüksəliş dövrünü yaşadı. Elə bu dövrdə Naxçıvanda Memar Əcəmi tarix səhnəsinə çıxdı. Onun yaratdığı əsərlər Naxçıvan memarlıq məktəbinin çiçəklənmə dövrünün məhsulu hesab olunur. Günümüzə də Naxçıvan şəhərindəki Möminə Xatın (1186) və Yusif Küseyir oğlu (1162) türbələri öz üslubu, ornamentləri və tikinti texnikası ilə seçilir. Yusif Küseyir oğlu türbəsi türbə və sərdabə olmaqla iki hissədən ibarətdir. Azərbaycanın qülləvari türbələri içərisində yeganə abidədir ki, təxminən 860 il keçməsinə baxmayaraq üst piramida örtüyü salamat qalmışdır. Səkkizüzlü formada bişmiş kərpiclə inşa edilmiş məqbərənin hər üzə fərqli həndəsi ornamentlərlə bəzədilmişdir. Giriş qapısının üzərindəki dörd sətirlik kitabədə yazılır: *"Bu məqbərə xacə, tanınmış rəis, mömin, islamın gözəlliyi, şeyxlərin başçısı Yusif Küseyir oğlunundur. Şəvval beş yüz əlli yeddinci il (miladi 1162-ci il) tarixində."* Frizdə Quranın 3-cü surəsinin 15–17-ci ayələri və 112-ci surə haqq olunmuşdur. İkinci tağda isə *"Bənnə Əcəmi Əbubəkr oğlu Nəşəvinin əməlidir"* yazısı yer alır. Abidə xarici səyyahların da diqqətini çəkmişdir. Fransız səyyah Jan Dieulafoy türbəni "Atabəy Kümbəzi" adlandıraraq "görməli bir müsəlman şəxsiyyətinin əbədi uyuduğu zərif və kiçik bir memarlıq abidəsi" kimi təsvir etmişdir. Alman alimi F. Sarre isə ornamentlərin zənginliyinə heyran qalaraq qeyd etmişdir: "Ornamentikanın bədii xarakteri o qədər zəngindir ki, uzun sürən, yetkin bir inkişafın mövcudluğunu fərz etmək labüddür". Beləliklə, Əcəmi Naxçıvanının şah əsəri olan Yusif Küseyir oğlu türbəsi Naxçıvan memarlıq məktəbinin ən parlaq nümunələrindən biri olaraq qalmaqdadır.

Açar sözlər: Naxçıvan, Əcəmi Naxçıvani, Yusif Küseyir oğlu, abidə

ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN “ARŞIN MAL ALAN” ƏSƏRİNDƏ SEVGİ VƏ CƏMİYYƏT MÜNASİBƏTİ

RASİMƏ MEHTİYEVA

Xəzər Universiteti, Hümanitar təhsil və sosial elmlər fakültəsi

Özet

Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsərində köhnə cəmiyyətdə gənclərin bir-birini görmədən, sevmədən evlənməli olduqları adət-ənənə öz əksini tapmışdır. Məqalədə əsərdə öz əksini tapan qadın hüquqsuzluğu, sosial təbəqələşmənin sevgi önünə çıxması, insan azadlığı problemləri araşdırılmışdır. Həmçinin əsərdə təsvir olunan yenilik və köhnəliyin qarşı durması öyrənilmişdir.

Araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, köhnə cəmiyyətdə gənclər xüsusilə də qadınlar öz şəxsi həyatları ilə bağlı qərar verə bilmirdilər. Həmçinin cəmiyyətdə köhnə fikirli insanlar qız ilə oğlanın bir-birini görüb-tanımalarını, sevməsini yalnız hərəkət kimi dəyərləndirib qarşı çıxırdılar. Bu problemlər “Arşın mal alan” əsərində Əsgər bəy və Gülçöhrə təmsalında təsvir olunmuşdur. Həmçinin araşdırmalar göstərir ki, insanları “camaat nə deyər” düşüncəsi narahat edirdi. Cəmiyyətin ən böyük problemlərindən biri ətraf ailəmi düşünərək öz qərarlarımızdan imtina etməyimizdir. Əsərdə bu problemi Əsgər bəyin xalası Cahan xanımın, Gülçöhrənin atası Soltan bəyin təmsalında görə bilirik. Cahan xanım uzun zaman dul olmasına baxmayaraq “camaat nə deyər” düşüncəsi ilə öncə evlənməyi fikirləşmir. Soltan bəy də evlənmək istəyir, lakin dilə gətirməyə çəkinir çünki camaatın qınağından, etibarının zədələnməyindən qorxur.

Məqalədə əsərdə təsvir olunan problemlərə müəllifin yanaşma tərzini əks olunmuşdur. Araşdırmalardan məlum olur ki, müəllif gənclərin əllərindən alınan hüquqlarını əsərdə olara geri verir. Köhnəlik ilə yeniliyi qarşı-qarşıya gətirən yazıçı əsərin sonunu yeniliyin qalib gəlməsi ilə bitirir. Bununla da oxucuya yeniliyin hər zaman qalib gələcəyini, cahil düşüncənin isə məğlub olmağa məhkum olacağı mesajını ötürür.

Açar sözlər: cəmiyyət, sevgi anlayışı, insan azadlığı, yenilik və köhnəliyin qarşıdurması.

TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ KÜLTÜREL SİMGELER

ALİYEVA SEVİL

Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Resim fakültesi, Sanat tarihi Bölümü,
Bakü, Azerbaycan

Özet

Kültürel miras, toplumların tarihini, dünya görüşünü ve estetik düşünce biçimini yansıtan önemli bir değerler sistemidir. Türk dünyasında oluşmuş ortak simgeler ise bu kültürel belleğin nesiller boyunca korunarak yaşatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Farklı coğrafyalarda yaşayan Türk halklarının dekoratif sanatlarında, folklorunda ve günlük yaşamında benzer simgelere rastlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ornamentler ve simgeler yalnızca estetik unsurlar değil, aynı zamanda ortak tarihsel belleğin ve kültürel kimliğin görsel ifadeleri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmalar göstermektedir ki Türk dünyasında yaygın olarak kullanılan buta, hayat ağacı, koç boynuzu, güneş ve at motifleri eski inançlar, mitolojik düşünceler ve göçebe yaşam tarzı ile bağlantılı olarak şekillenmiştir. Bu simgeler halı sanatı, dokumacılık, mimari, metal işçiliği ve halk sanatının farklı alanlarında uzun yıllar kullanılmıştır. Özellikle hayat ağacı motifi evrenin sürekliliğini ve yaşamın yenilenmesini ifade ederken, koç boynuzu güç ve kahramanlığın simgesi olarak kabul edilmiştir. Güneş motifi ışık ve yaşam anlayışıyla ilişkilendirilmiş, at figürü ise Türk halklarının özgürlük ve göçebe kültürüne bağlı dünya görüşünü yansıtmıştır.

Azerbaycan dekoratif uygulamalı sanatında bu simgelerin korunarak yaşatılması, ortak Türk kültürel geleneklerinin devamlılığını göstermektedir. Halı ornamentlerinde, kelagayı örneklerinde ve halk sanatında görülen bu motifler milli kimliğin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda Türkiye ve Orta Asya Türk halklarının sanat örneklerinde benzer ornamentlerin bulunması, ortak kültürel bağların tarih boyunca devam ettiğini göstermektedir.

Günümüzde geleneksel simgeler moda, grafik tasarım ve çağdaş sanatta yeniden yorumlanarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu durum, Türk dünyasına ait ortak simgelerin yalnızca geçmişin mirası olmadığını, aynı zamanda modern kültürel kimliğin önemli unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, kültürel miras, ornament, simge, dekoratif uygulamalı sanat.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE GENÇLİĞİN ROLÜ

ARTYKOVA FOTİMA

Osh Devlet Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, VA(b)-2-25, Oş - Kırgızistan

Özet

Kültürel miras, bir toplumun tarihsel hafızasını, milli kimliğini, özgün manevi değerlerini ve geleceğe yönelik stratejik vizyonunu şekillendiren en temel unsurdur. Günümüzün hızla gelişen küreselleşme, entegrasyon ve dijitalleşme çağında, somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması sorunu, yalnızca geçmişin pasif bir şekilde muhafaza edilmesi değil, aynı zamanda uluslararası alanda köklü bir kültürel diplomasi aracına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu dinamik, karmaşık ve çok boyutlu süreçte genç nesiller, köklü tarihi gelenekler ile modern dünya gerçekleri arasında güçlü ve sarsılmaz bir köprü kurma misyonunu üstlenen en stratejik aktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu akademik çalışmanın temel amacı, küreselleşme sürecinde kültürel mirasın korunması, nesilden nesile aktarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında akademik gençliğin, bilimsel öğrenci kulüplerinin ve gençlik liderlerinin rolünü felsefi, tarihi ve diplomatik boyutlarıyla derinlemesine analiz etmektir. Yükseköğretim kurumlarında eğitim gören, özellikle Şarkiyat, tarih, diplomasi ve uluslararası ilişkiler alanlarında uzmanlaşan genç araştırmacılar, birinci elden tarihi kaynakları ve felsefi eserleri inceleyerek kültürel kodların aslına uygun olarak korunmasında hayati bir öneme sahiptir. Genç liderler, tarihi süreçleri, kadim eğitim geleneklerini ve milli devlet sembollerini modern yaratıcı endüstriler, disiplinler arası akademik araştırmalar, dijital projeler ve uluslararası gençlik forumları aracılığıyla yeniden yorumlayarak canlandırmaktadır. Araştırmada, günümüz gençliğinin kültürel mirası estetik, bilimsel ve akademik bir dille yeni nesillere aktaran aktif özneler olduğu pratik örneklerle ortaya konmuştur. Sonuç olarak, genç nesillerin bu süreçlere proaktif katılımı, hem ulusal kimliğin korunmasına hem de tüm Türk dünyasındaki kültürel bağların, dostluk ilişkilerinin ve diplomatik işbirliklerinin güçlenmesine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Gençliğin Rolü, Küreselleşme, Kültürel Diplomasi, Tarihsel Hafıza.

QABDULLA TUKAYIN “YENİ KƏSİKBAŞ” ƏSƏRİNDƏ SATİRA VƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK MƏSƏLLƏSİ

AYLA YUSİFOVA

Xəzər Universiteti, Humanitar təhsil və sosial elmlər fakultəsi

Özet

Qabdulla Tukay tatar ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan şəxsiyyətdir. Müəllifin yaradıcılığının zirvəsini şübhəsiz ki, “Yeni kəsikbaş” pomeası hesab olunmaqdadır. Tukay qədim-mistik bir süjet olan “Yeni kəsikbaş”ı poemasında tamamilə müasirləşdirmişdir. Bununla da qeyd olunan motivi, süjeti milli özünüdərkin güzgüsünə və eyni zamanda cəmiyyətin oyanışına çevirmişdir. Poemadakı satiranın əsas hədəfi xalqın savadsızlığı, dini xurafatlara olan bağlılığı və acınacaqlı vəziyyətidir. Qabdulla Tukay bu poemasında sarkazmı və eyni zamanda ironiyanı poemanın qəhrəmanlarının təmsalında cəmiyyətə aydın göstərmişdir. Bu cəhətdən poema milli özünüdərkin çağırışı kimi hesab olunur. Burada eyni zamanda Kazan elinin “Div” obrazı təmsalında xalqın ruslar tərəfindən işğalından və zülmə məruz qalmasından bəhs etmişdir. Müəllifə görə xalqın kor-koranə inanclardansa daha çox təhsil və elmlə xilas mümkündür. Poema Kazan elinin dirçəlişində mühüm rol oynayır. Poemadakı qəhrəmanın faciəsi öz xalqı uğrunda başını qoltuğuna alıb savaşıq qəhrəmanının faciəsi ilə eynidir. Əhali inanır ki, Kəsikbaş onlara dar gündə kömək edəcək. Sonluqda, müəllif kəsikbaşın taleyi haqqında da məlumat verir. Onun yenə də tacir olduğunu, din yolunda əzab-əziyyətlərlə qarşılaşır. Qabdulla Tukayın satirik irsi yalnız zamanın eybəcərliklərini ifşa etməklə məhdutlaşmamışdır. O eyni zamanda, türk-müsəlman dünyasında milli özünüdərək mərhələsinin sürətlənməsi üçün elm və mədəni tərəqqinin vacibliyinə işıq tutmuşdur. Müəllifin Sabir sənəti ilə səsləşən amalları və kəskin satirik üslubu, Şərq dünyasında maarifçilik ideyalarının və ortaq ədəbi kontekstin formalaşmasında bu gün də xüsusi aktualıq kəsb edir.

Açar sözlər: Qabdulla Tukay, milli özünüdərək, kəsikbaş, xurafat

TÜRK KADINLARININ TÜRK TAYYÂRE CEMİYETİ'NE KATKILARI: TAYYÂRE MECMUASI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Mustafa ÖĞE

Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Balıkesir-Türkiye

Zehra Sevde ATİK

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,
Balıkesir-Türkiye

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda havacılık faaliyetleri, milli kalkınma ve modernleşme sürecinin önemli bir safhasını teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın: *"İstikbal göklerdeydir. Göklerini koruyamayan uluslar yarınlardan asla emin olamazlar."* sözü doğrultusunda hava gücüne büyük önem verilmiştir. Nitekim havacılık sanayiini geliştirmek, gerekli araç-gereci temin etmek, personel yetiştirmek ve havacılığın önemini halka anlatmak üzere 16 Şubat 1925'de Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türk Tayyâre Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, havacılığın önemi konusunda halkı bilinçlendirerek örgütlemeyi hedefleyen bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in erken döneminde kadınların kamusal alandaki faaliyetlerinde belirgin bir artış yaşanmış; bu gelişme Türk Tayyâre Cemiyeti'nin faaliyetlerine de yansımıştır. Kadınların havacılık faaliyetlerine katılımı, Cumhuriyetin modernleşme sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Havacılığın geliştirilmesi amacıyla topyekûn bir seferberlik başlatılmış, söz konusu süreçte kadınlar önemli roller üstlenmişlerdir. Bu çalışma, Türk Tayyâre Cemiyeti faaliyetlerine kadınların yaptıkları katkıları, Tayyâre Mecmuası üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Kadınların cemiyet teşkilatlanmasındaki yeri, yapılan faaliyetlerin niteliği araştırılırken; mecmuada yer alan "Türk Tayyâre Cemiyeti Faaliyet-i Umumiye" ve "Türk Tayyâre Cemiyeti Şu'ubâtı" başlıklı bölümler ve konu ile ilgili haberler Osmanlı Türkçesinden transkript edilerek incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kadınların cemiyet faaliyetlerine desteği sadece şahsi yardımlarla sınırlı kalmamış, kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetlerde bulunulduğu da tespit edilmiştir. Bu kapsamda kadınların çeşitli il ve ilçelerde hanımlar şubelerini kurdukları, yardım kampanyaları düzenledikleri, bağış süreçlerini organize ettikleri ve toplumsal katılımı teşvik ettikleri anlaşılmaktadır. Türk kadınları Türk Tayyâre Cemiyeti'ne yalnızca maddi olarak değil, sosyal faaliyetler açısından da destek vermiş; örgütlü faaliyetlerle Türkiye'de havacılığın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Havacılık tarihi, Türk Tayyâre Cemiyeti, Tayyâre Mecmuası, yardım, Türk kadınları.

BALIKESİR YILDIRIM CAMİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ, DİJİTAL BELGELENMESİ VE KORUMA İLKELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şüheda Dudu KUL

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student
Balıkesir-Türkiye

Elif AÇIK

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student
Balıkesir-Türkiye

Elif GARİP

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student
Balıkesir-Türkiye

Özet

Kültürel miras yapıları, geçmiş dönemlerin mimari, sosyal ve kültürel birikimini günümüze taşıyan önemli belge niteliğindedir. Özellikle Osmanlı dönemine ait dini yapılar, bulundukları kentlerin tarihsel kimliğinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Balıkesir kent merkezinde yer alan Yıldırım Cami, günümüze ulaşabilmiş en eski Osmanlı yapılarından biri olması nedeniyle önemli bir kültürel miras örneğidir. 1388 yılında Yıldırım Bayezid tarafından külliye düzeni içerisinde inşa edilen yapı, Balıkesir'in tek selatin camisi olarak tarihsel ve mimari açıdan özel bir konuma sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Balıkesir Yıldırım Cami'nin mimari özelliklerini dijital belgeleme yöntemleri aracılığıyla incelemek ve yapının mevcut durumunu değerlendirmektir. Çalışma kapsamında yapının plan şeması, yapı malzemesi, mekânsal organizasyonu ve mimari elemanları analiz edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapı, devşirme sütunlarla üç nefi ayrılmakta; taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar sistemi yapının karakteristik özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yapının farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar sonucunda çok katmanlı bir mimari kimlik kazandığı görülmektedir. Kuzey yönünde yer alan son cemaat yeri, ahşap örtü sistemi, taş minaresi ve iç mekânda bulunan ahşap elemanlar yapının günümüzdeki mimari karakterini oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde yapı, Polycam uygulaması kullanılarak LiDAR tabanlı dijital tarama yöntemi ile belgelenmiştir. Elde edilen üç boyutlu veriler doğrultusunda yapının mimari detayları, malzeme farklılıkları, yüzey bozulmaları ve sonradan gerçekleştirilen müdahaleler incelenmiştir. Dijital belgeleme yöntemlerinin tarihi yapıların belgelenmesi, analiz edilmesi ve gelecekte gerçekleştirilecek restorasyon çalışmalarına veri sağlaması açısından önemli katkılar sunduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yıldırım Cami, Kültürel Miras, Dijital Belgeleme

TÜRK DÜNYASINDA GASTRODİPLOMASİ: ORTAK MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN KÜLTÜREL MİRAS VE ULUSLARARASI TANITIMDAKİ ROLÜ

Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY

Balıkesir University, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Balıkesir-Türkiye

Res. Asst. Uğur ÇEVİKBAŞ

Balıkesir University, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Balıkesir-Türkiye

Özet

Gastrodiplomasi, ülkelerin mutfak kültürlerini bir yumuşak güç unsuru olarak kullanarak uluslararası alanda kültürel tanıtım gerçekleştirmesini ifade etmektedir. Son yıllarda gastronominin yalnızca beslenme ihtiyacını karşılayan bir unsur olmadığı; kültürel kimlik, toplumsal hafıza ve kültürel mirasın aktarımında önemli bir araç olduğu görülmektedir. Türk dünyası coğrafyasında yer alan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler; tarihsel süreç içerisinde benzer yemek kültürleri, pişirme teknikleri ve sofraya gelenekleri geliştirmiştir. Bu ortak mutfak unsurları, Türk dünyasının kültürel birlikteliğinin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada gastrodiplomasi kavramı kültürel miras bağlamında ele alınmakta ve Türk dünyası ülkeleri arasında gastronomi temelli kültürel iş birliklerinin geliştirilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır. Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmış; Türk dünyasına ait ortak yemekler, içecekler, pişirme teknikleri ve geleneksel sofraya kültürü incelenmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca gastronominin turizm, kültürel etkileşim ve uluslararası tanıtım üzerindeki etkisi de değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda; keşkek, mantı, pilav kültürü, tandır geleneği ve çay kültürü gibi ortak gastronomik değerlerin Türk dünyası açısından kültürel diplomasi aracı olarak kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca uluslararası gastronomi festivalleri, öğrenci değişim programları, akademik iş birlikleri ve ortak gastronomi rotalarının geliştirilmesinin kültürel etkileşimi artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında ortak gastronomik mirasın dijital medya, gastronomi turizmi, belgesel yapımları ve kültürel etkinlikler aracılığıyla tanıtılmasının Türk dünyasının uluslararası görünürlüğüne önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk dünyasında kültürel mirasın korunması, gastronomik değerlerin sürdürülebilir şekilde aktarılması ve gastrodiplomasi politikalarının geliştirilmesine yönelik literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gastrodiplomasi, Mutfak Kültürü, Türk Dünyası

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN “SƏRBƏST İNSANLAR ÖLKƏSİNDƏ” ƏSƏRİNDƏ İDEAL CƏMİYYƏT MODELİ

RƏVANƏ MƏHƏRRƏMOVA

Xəzər Universiteti, Humanitar təhsil və sosial elmlər fakültəsi

Özet

Əhməd bəy Ağaoğlunun “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsəri XX əsrin əvvəllərində qələmə alınmış, azad insanı və cəmiyyətin sosial-siyasi quruluşu ilə bağlı ideaları özündə əks etdirən mühüm örnəklərdən biridir. Yazıçı öz azadlıq ideaları əsasında yeni bir cəmiyyət yaradıb türk xalqını da irəli aparmaq istəyirdi. Bu əsərdə azad cəmiyyət anlayışı fərdin öz hüquq və azadlığını qoruya bildiyi, heç bir məcburiyyət olmadan ətrafındakılara vicdanla və hörmətlə davrandığı ideal mühit kimi göstərilmişdi. Sərbəst insan obrazı isə öz daxili zəncirlərini qırıb, köləlikdən biryolluq qurtularaq öz sərbəstliyi barədə düşünə bilən, tamahına, mənəviyyatına sahib çıxmağa bilən fərdlər kimi təqdim olunur. Məqalədə Əhməd bəy Ağaoğlunun azad görmək istədiyi cəmiyyətin üzərinə hansı məsuliyyətləri yüklədiyindən, ideal cəmiyyət ifadəsinin təməlinə əslində fərdlərin yalandan, ikiüzlülükdən, qorxaqlıqdan, yaltaqlıqdan uzaq olmasının dayandığından, və, əlbəttə, bu günki Azərbaycan mühitində yazıçı idealarının nə dərəcədə öz təcəssümünü tapmasından danışılır. Azad yaşamağa gedən yolun müharibədən deyil də elmin qiymətləndirilməsindən, insanların özlərinə və bir-birlərinə verdiyi dəyərdən, hüquqlarının alçaldılmamasından keçdiyini görürük. Əhməd bəy Ağaoğlunun əsərində canlandırıdığı bu cəmiyyət əslində biləklərindəki zəncirləri qoparıb qaçmaq istəyən hər kəsin xəyalındakı utopiyadır.

PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS AND CULTURAL HERITAGE IN MODERN UZBEK SOCIETY

ABDUFATTOYEVA SABRINA ABDUTOLİBOVNA

Renaissance University, 3rd year student of the Faculty of Philology and History, Department of
Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Abstract

This essay analyses the problems of preservation of the cultural heritage and traditional crafts of the Uzbek people in the context of modern social transformation. Uzbekistan boasts a rich and diversified cultural legacy manifested in its ancient architecture, handicrafts, traditional music, oral traditions, rituals and intangible cultural activities. These forms of heritage are not only artistic and historical treasures, but also essential manifestations of national identity, collective memory and intergenerational knowledge. But globalization, urbanization, mass production, changing lifestyles and the expanding impact of global popular culture have created severe hurdles to the continuity of indigenous cultural practices. Many traditional skills such as embroidery, ceramics, wood carving, carpet weaving, miniature painting, metalwork, silk manufacture, etc. require long-term apprenticeship, practice and painstaking transmission from masters to younger generations. This process is becoming more and more unstable nowadays as many young people are more attracted to modern occupations and digital forms of creativity. Therefore, the preservation of the cultural legacy of Uzbekistan demands active participation of families, educational institutions, museums, cultural centers, tourism companies, local communities and state institutions. Promoting Uzbek cultural heritage on international platforms can raise global awareness, strengthen cultural diplomacy and support the development of sustainable tourism. At the same time, cultural preservation should not be reduced to commercialization or performance for visitors: it must also preserve real practices, local meanings and social environment in which traditions continue to exist. Preserving traditional crafts and cultural heritage is vital to reinforcing national identity, safeguarding cultural values, preserving social cohesion, generating employment opportunities and promoting economic development. Therefore, for the preservation and transmission of the cultural heritage of Uzbekistan to the future generations, a balanced strategy that incorporates tradition, innovation, education and institutional support is important.

Keywords: traditional crafts, cultural heritage, Uzbek society, national identity, cultural preservation, intangible heritage, globalization, craftsmanship, sustainable tourism.

MUSEUM EDUCATION AND CULTURAL TOURISM IN UZBEKISTAN: PRESERVING HERITAGE THROUGH YOUTH ENGAGEMENT

ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA

Alfraganus University, 2nd year student of the Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent,
Uzbekistan

ABDUFATTOYEVA SABRINA ABDUTOLBOVNA

Renaissance University, 3rd year student of the Faculty of Philology and History,
Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Abstract

The cultural legacy of Uzbekistan is not only monuments, museums and historical towns, but also stories, rituals, crafts, landscapes and collective memories associated with them. The study is devoted to the link of museum education and cultural tourism as dependent mechanisms of the protection of material and spiritual heritage in the modern Uzbekistan. This discussion is based on qualitative analysis of works in the fields of cultural heritage preservation, museum pedagogy, storytelling, tourism, youth culture and legal-economic approaches to heritage management. Special attention is placed on Samarkand, Bukhara, Khiva, Shahrissabz, regional museums, artisan centers, pilgrimage sites and living traditions as areas of convergence of architecture, memory, education and tourism. The paper argues that museums should be not just caretakers of things but places of learning that foster historical awareness, ecological accountability, cultural competency and youth engagement. Well managed cultural tourism can assist local economies, crafts workers and community pride but uncontrolled commercialization, metropolis pressures, insufficient interpretation and superficial digital exhibition can erode the relevance of heritage. Techniques that have been successful in engaging young people with cultural heritage include: storytelling; interactive museum programs; digital archives; student field work; and community-based tourism. The results suggest the future of preservation of Uzbek heritage based on an integrated approach of legislative protection, educational innovation, engagement of local communities, sustainable tourism and the responsible engagement of youth. In this sense museums and places of cultural heritage are alive schools of identity, debate and cultural continuation.

Keywords: museum education, cultural tourism, Uzbek heritage, youth engagement, storytelling, sustainable preservation.

URBAN MEMORY AND HISTORICAL PLACE NARRATIVES IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE

ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA

Alfraganus University, 2nd year student of the Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

Urban memory is one of the most powerful means by which the Uzbek cultural history retains its relevance for contemporary society. Narratives about historical places linked to cities, monuments, sanctuaries, museums and cultural tourism transform architectural things into living locations of identity. Uzbekistan's Silk Road cities – Samarkand, Bukhara, Khiva and Shahrisabz – are not just architectural jewels but also narrative landscapes where history, belief, craftsmanship and collective memory meet. The southern areas of Uzbekistan also retain major cultural connotations through heritage sites such as the shrine of Imam al-Termizi, Kirk Kiz and Dor ut-Tilovat, illustrating the relevance of regional memory in national identity. Monuments can be read as cultural texts that need to be explained, narrated and educationally mediated. When the tale of a building, a tomb, or a historic settlement is passed on through guides, teachers, museum programs, digital mapping and student study, it becomes socially alive. Modern globalization, urban growth and tourism can either enhance heritage awareness or transform monuments into passive visual attractions. It is consequently vital to involve youth for responsible preservation. Students can collect local tales, document place names, establish multilingual heritage pathways, design digital exhibitions and connect Uzbek historical places with the wider Turkic cultural landscape. Sustainable preservation is built on a balanced approach of legal protection, scholarly interpretation, museum education, responsible tourism and community-based storytelling.

Keywords: urban memory, historical places, Uzbek heritage, storytelling, museum education, cultural tourism

CULTURAL HERITAGE OF TURKIC PEOPLES IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION: PRESERVATION AND INTERGENERATIONAL TRANSMISSION

DAVRONOVA OZODA

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign
Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

The physical and intangible cultural heritage of Turkic peoples is a valuable system of historical memory, national identity, spiritual continuity and common cultural values. In a time of globalization and digitalization, the preservation and transmission of this heritage has become ever more crucial as fast social change, migration, popular culture and technological revolution impact traditional ways of life. The article emphasizes the value of cultural heritage for the social development, intercultural communication and cultural integration of the Turkic peoples. Special focus is given to traditional crafts, folk art, customs, rituals, oral traditions and festival behaviors as important aspects of intangible cultural assets that convey collective experience from one generation to another. The analysis shows the importance of the younger generation in the knowledge, preservation and promotion of cultural values by means of education, research, community engagement and responsible use of modern technology. Digital platforms, electronic databases, virtual museums, online exhibitions, transnational cultural projects are recognized as useful means of documenting and popularizing legacy in the modern world. Globalization may lead to the erosion of some national traditions, the simplification of cultural symbols, and the loss of real systems of heritage transmission. Therefore, the preservation of the Turkic cultural legacy demands a balanced approach that combines traditional knowledge, legal and institutional support, digital innovation and intergenerational dialogue. This method contributes to the construction of cultural identity, to international cooperation and to the sustainable transmission of heritage to future generations.

Key words: cultural heritage, globalization, digitalization, intangible legacy, intergenerational transmission, Turkic peoples.

THE ROLE OF UZBEK AND TURKIC CULTURAL VALUES IN THE UPBRINGING OF YOUTH

ERGASHOVA FERUZA YULDASHEVNA

Senior teacher Department of Foreign Languages and Literature, Renaissance University

RASHİDOVA DİNARA TURA QIZI

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent— Uzbekistan

Abstract

This article examines the role and importance of Uzbek and Turkic cultural values in the upbringing of young people. It analyzes the historical and spiritual heritage, national traditions, customs, family values, respect for elders, patriotism, and moral education that have been preserved among Uzbek and Turkic peoples for centuries. The study highlights the significance of cultural identity and traditional values in shaping the worldview, behavior, and social responsibility of the younger generation in the context of globalization. The article also discusses the importance of preserving national traditions and transmitting them to future generations as a means of strengthening social harmony and cultural continuity.

Keywords: Uzbek culture, Turkic peoples, cultural values, youth upbringing, national identity, traditions, customs, spiritual heritage, moral education, patriotism, family values, globalization, cultural continuity.

NATIONAL IDENTITY AND TRADITIONAL VALUES IN THE CULTURE OF UZBEK AND TURKIC PEOPLES

ERGASHOVA FERUZA YULDASHEVNA

Senior teacher Department of Foreign Languages and Literature, Renaissance University

UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA

Third-year student. Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign
Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract: This article examines the role and significance of national identity and traditional values in the culture of Uzbek and Turkic peoples. It analyzes the historical and cultural heritage, customs and traditions, national values, family traditions, and spiritual views of Turkic nations. Particular attention is given to the preservation of national values in the process of globalization, the education of the younger generation in the spirit of national identity, and the transmission of cultural heritage to future generations. The article emphasizes that awareness of national identity is an important factor in the development of society and spiritual stability.

Keywords: national identity, Turkic peoples, Uzbek culture, traditional values, spiritual heritage, customs and traditions, national culture, globalization, youth education, historical memory, hospitality, family values, Navruz, spirituality, cultural heritage.

LANGUAGE AS A MARKER OF IDENTITY AND CULTURAL CONTINUITY IN THE TURKIC WORLD

ISKANDAROVA SARVINOZKHON KHAMID KIZI

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History,
Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Language is one of the most essential bases of cultural identity, social communication and historical continuity. Language in the Turkic world is not only a tool of everyday communication, but also a carrier of collective memory, national consciousness, customs, moral values and cultural heritage. This article discusses the relationship between language, identity and communication from sociolinguistic and cultural viewpoints. The role of Turkic languages in preservation of cultural heritage, increase of mutual understanding and promotion of cultural unity of Turkic peoples is studied. Language shapes how individuals view themselves, their society, their sense of historical affiliation. The preservation of native languages is directly tied to the formation of national consciousness and cultural self-awareness. The paper also deals with the influence of the processes of globalization, digital communication, multilingualism and the growing importance of the global languages on the linguistic identity of young people. Classical Turkic scientists and writers (Mahmud al-Kashgari, Alisher Navoi, etc.) are considered as the essential sources for the historical development of Turkic linguistic culture. The study shows that language remains a powerful tool for the safeguarding of cultural identity, preservation of intergenerational continuity and the growth of intercultural contact in the modern Turkic world.

Key words: Language, identity, cultural continuity, Turkic world, communication, sociolinguistics.

THE IMPORTANCE OF RESPECTING CULTURAL TRADITIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS

ASSOCIATE PROF. ISKANOVA NASIBA PARMONOVNA

Renaissance University, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

SHERMAMATOV HUSANBOY DONIYOROVICH

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

In the modern globalized world, international relations are no longer limited to political negotiations and economic cooperation. Cultural traditions and values have become essential elements in building trust, maintaining diplomatic communication, and promoting peaceful cooperation among nations. Respecting cultural traditions allows countries to better understand one another and avoid misunderstandings that may lead to conflicts. This article examines the role of cultural traditions in international relations, the importance of intercultural communication, and the influence of cultural respect on diplomacy, business, tourism, and global peace. Using qualitative research methods and comparative analysis, the study demonstrates that cultural awareness strengthens international partnerships and contributes to sustainable global development. The article also discusses the challenges globalization creates for traditional values and emphasizes the importance of preserving cultural identity while encouraging international cooperation.

Keywords: cultural traditions, international relations, diplomacy, intercultural communication, globalization, cultural identity, global cooperation.

THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN SHARING CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONS

ASSOCIATE PROF. ISKANOVA NASIBA PARMONOVNA

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

BEKBERGANOV SHUKHRATBEK SHOKIROVICH

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

In the modern globalized world, English has become an international language of communication, education, science, business, and culture. The increasing importance of globalization and intercultural interaction has made English language learning an essential skill for individuals and societies. Learning English not only improves communication abilities and academic opportunities but also creates effective ways to introduce national traditions, customs, and cultural heritage to people around the world. Through English, nations can share their history, literature, art, traditional celebrations, and social values with the international community.

This article examines the importance of English language learning in promoting cultural heritage, preserving traditional customs, and developing intercultural understanding. The research also explores how English functions as a bridge between different cultures and supports cultural exchange in education, tourism, media, and international cooperation. The findings of the study demonstrate that English language learning plays a significant role in presenting national identity, customs, historical monuments, and cultural values on an international level. Furthermore, the research reveals that English helps strengthen intercultural dialogue, encourages mutual respect among nations, and contributes to preserving cultural diversity in the era of globalization. The article concludes that English should be viewed not only as a foreign language for professional and academic purposes but also as an important instrument for protecting and sharing cultural heritage globally.

Keywords: cultural heritage, globalization, cultural identity, national values.

MEDIA AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL IDENTITY AND TRADITIONS

ASSOCIATE PROF. ISKANOVA NASIBA PARMONOVNA

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

QUDRATOV QUVONCHBEK BURXON OGLI

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

In the modern information society, media plays a significant role in shaping cultural identity and preserving traditions. Television, radio, newspapers, cinema, and especially digital media influence people's opinions, lifestyles, values, and understanding of culture. Media serves as an important source of information that allows societies to share national customs, languages, historical heritage, and traditional values with both local and international audiences. At the same time, globalization and the rapid development of technology have increased the influence of foreign cultures through mass media, creating both opportunities and challenges for cultural preservation. This article examines the role of media as a factor in the development of cultural identity and traditions. The study analyzes how traditional and modern media contribute to preserving cultural heritage, promoting intercultural communication, and influencing social values. The research is based on qualitative analysis using educational, cultural, and media-related sources. Comparative and descriptive methods were applied to evaluate the positive and negative effects of media on cultural development. The findings demonstrate that media significantly contributes to the promotion of national traditions, languages, art, and historical heritage. Furthermore, media strengthens cultural awareness, supports intercultural dialogue, and increases public interest in national identity. However, excessive exposure to foreign media content may negatively affect local traditions and cultural values. The article concludes that media should be used responsibly as an educational and cultural instrument for preserving traditions and strengthening cultural identity in the era of globalization.

Keywords: media, cultural identity, traditions, globalization, cultural heritage, mass media, social values, intercultural communication.

TRADITIONAL FESTIVALS IN TURKIC COUNTRIES: CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL IMPORTANCE

ASSOCIATE PROF. ISKANOVA NASIBA PARMONOVNA

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

XURSANALIYEVA MUNISA GOLIBJON KIZI

A student of the Faculty of Philology and History at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Traditional festivals play an important role in preserving the cultural heritage, historical memory, and social values of Turkic countries. These festivals reflect the customs, beliefs, national identity, and way of life of Turkic peoples that have been passed from generation to generation for centuries. Celebrations such as Navruz and other traditional cultural events strengthen social unity, promote respect for national traditions, and contribute to intercultural communication among Turkic nations. In the modern globalized world, traditional festivals also serve as an important means of protecting cultural identity and maintaining historical continuity. This article examines the cultural heritage and social importance of traditional festivals in Turkic countries. The study analyzes how festivals contribute to preserving national customs, strengthening family and community relationships, and educating younger generations about cultural values. The research is based on qualitative analysis using historical, cultural, and educational sources related to Turkic traditions and celebrations. Comparative and descriptive methods were applied to evaluate the social, cultural, and educational significance of traditional festivals. The findings demonstrate that traditional festivals are essential elements of cultural preservation and social development in Turkic societies. They encourage unity, hospitality, respect for elders, and appreciation of national heritage. Furthermore, festivals support tourism, cultural exchange, and international recognition of Turkic cultural traditions. The article concludes that preserving and promoting traditional festivals is important for maintaining cultural diversity and strengthening national identity in the era of globalization.

Keywords: traditional festivals, national identity, social values, globalization, cultural preservation

HOW LINGUISTIC CHOICES SHAPE SELF-EXPRESSION AND INTERCULTURAL UNDERSTANDING ?

ASS. TEACHER KAKHKHOROV FIRDAVS JAKHONGIR UGLI

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

KHOJAMURATOVA DILNURA G‘AYRAT KIZI

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

Abstract

Language serves not only as a vehicle for communication but also as a fundamental mechanism through which individuals construct, negotiate, and express identity. The relationship between language and identity has long been a central concern in sociolinguistics and applied linguistics, yet empirical investigations in Central Asian multilingual contexts remain comparatively limited. This study investigates the intersections of language use, personal and social identity, and communicative competence across multilingual and intercultural contexts. Employing a mixed-methods approach that combines sociolinguistic surveys ($n = 215$) with in-depth semi-structured interviews ($n = 28$) conducted among university students in Tashkent, Uzbekistan, the research examines how code-switching, accent perception, and language choice function as identity markers in everyday communicative practice. Quantitative analysis revealed that 74% of participants consciously modify their language use depending on social context, while qualitative themes highlighted the role of language in negotiating belonging, prestige, and cultural loyalty. Four distinct motivational patterns underlying code-switching behaviour were identified, ranging from solidarity marking and register adaptation to identity negotiation under social pressure. Additionally, accent perception emerged as a significant factor influencing students' sense of belonging and willingness to communicate, with over 63% of respondents reporting experience of accent-based judgement in at least one language. Findings contribute to theories of communicative identity and extend existing sociolinguistic frameworks to a post-Soviet Central Asian context. The results have practical implications for language policy, foreign language education, and intercultural communication training, particularly in multilingual university environments where linguistic diversity is both a resource and a site of negotiation.

Keywords: language identity; code-switching; intercultural communication; multilingualism; sociolinguistics; communicative competence

TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON A CREDIT-MODULE SYSTEM

ASS. TEACHER KAKHKHOROV FIRDAVS JAKHONGIR UGLI

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

KOSIMOVA RA'NO KHAYDAR KIZI

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

Abstract

The article deals with the issue of the functioning of the credit-modular system in teaching a foreign language. The article provides a brief overview of the basic concepts and gives a characteristic of the methodology for teaching languages based on a credit-modular system. The organization of the educational process based on the credit-module system increases the level of independence of students and creates additional opportunities for self-realization by encouraging them to learn. The credit-modular system promotes a learner-centered approach, allowing students to progress at their own pace while developing critical thinking and communicative competence. Furthermore, this system facilitates the integration of modern teaching technologies and interactive methods into the language learning process. The implementation of the credit-modular system in foreign language instruction not only enhances academic performance but also prepares students for lifelong learning and professional development in an increasingly globalized world. Within this framework, assessment strategies are redesigned to reflect continuous evaluation rather than relying solely on final examinations, thereby providing a more accurate and comprehensive picture of student progress. Teachers, in turn, adopt the role of facilitators and mentors, guiding learners through modular content while fostering autonomy and self-directed study habits. The system also encourages interdisciplinary connections, enabling students to relate foreign language skills to their broader academic and professional goals. Ultimately, the credit-modular system represents a significant step toward modernizing foreign language education, aligning it with international standards and the growing demands of a knowledge-based, interconnected society.

Keywords: credit-modular system; foreign languages, innovative learning methods, credits, module, gradual reforms, multilevel exercises.

TEACHING TURKISH FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

UMAROVA NODIRA ERKIN QIZI

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent
Uzbekistan

KALANDAROVA SAFIYA TOKHIROVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Language and
Literature, Associate professor, Tashkent Uzbekistan

Abstract

This article examines modern approaches to teaching Turkish for professional purposes in non-linguistic higher educational institutions. The study focuses on the formation of communicative, intercultural, and professional competences through innovative pedagogical methods and digital technologies. The importance of interdisciplinary cooperation and functional-communicative approaches in Turkish language teaching is emphasized. The article also analyzes the role of Turkish in professional communication, intercultural interaction, and career development. The findings demonstrate that professionally oriented Turkish language education improves students' communicative abilities, professional adaptability, and intercultural awareness. The study concludes that Turkish language competence has become an essential component of modern professional education in technical, economic, and business specialties.

Key words: Turkish language teaching, professional competence, intercultural communication, communicative competence, pedagogical technology, professional education.

FROM CEREMONIAL DRESS TO EVERYDAY FASHION: TRADITIONAL CLOTHING AND YOUTH IDENTITY IN UZBEKISTAN

KOZIMOVA MUSLIMA MAMASOLI KIZI

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Traditional clothing is an essential piece of cultural heritage, reflecting historical memory, aesthetic taste, national identity, workmanship and intergenerational continuity. Fabrics like the khan atlas and adras, as well as clothes and accessories influenced by traditional designs, are still quite apparent in Uzbekistan at weddings, national holidays, cultural festivals and governmental occasions. However, they have not yet become a common sight in everyday adolescent fashion. This research explores the changing function of national dress in the culture of Uzbek youth, and analyzes the causes of the traditional costume being commonly seen as ceremonial, rather than as an integral part of everyday life. The discussion deals with the social, psychological and cultural factors influencing the attitudes of young people to national clothing. They are afraid to look old-fashioned, to follow global fashion trends, the lack of modern designs and the association of traditional garments with special occasions only. The article also says that national attire, if it is creatively adapted to contemporary fashions, urban life and the preferences of the youth, can be a living form of cultural identity. The study points to the importance of modern design, social media marketing, cultural education, local branding, and university-based efforts in the transformation of traditional clothing from symbolic costume to everyday manifestation of history. Therefore, the preservation of national attire is not just the prerogative of museums and rituals, but also the need and desire of young people to wear, re-interpret and popularize it in current social spaces.

Key words: traditional costume, Uzbek youth, cultural identity, national costume, everyday costume, preservation of traditions.

FAMILY MEMORY AND STORYTELLING IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE

MAXAMATOVA MUNAVVARA GAYRATJON KIZI

First-year Master's student, Group 2M-25, Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

ASSOCIATE PROF. NIYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

The Uzbek cultural heritage is kept not only in monuments, museums, manuscripts and government archives, but also in family recollections, oral narratives, explanations of rituals, local folklore and stories passed down via ordinary communication. The paper considers the family memory and storytelling as crucial strategies for preservation of Uzbek cultural heritage and formation of ethnocultural identity of youth. This study is based on a qualitative and interpretive evaluation of the scholarship on cultural memory, story-telling, museum education, heritage protection, globalization, and young identity. It claims that narrative renders the past a lived moral experience, not a detached historical record. In Uzbek culture, stories of ancestors, mahalla life, family rites, crafts, places of pilgrimage, historical cities and national values provide models of respect, hospitality, patience, responsibility, loyalty to motherland. Such tales connect private family memory with the national legacy in general and with the collective cultural memory of the Turkic world. The paper also highlights the concerns of intergenerational transfer which stem from modernity, migration, urbanization and digital fragmentation. At the same time, digital tools, museum teaching, school projects and student research can help document and revivify cultural memory. Young people can record oral histories, gather family photos, map local historical places, document ritual vocabularies, and create digital storytelling projects. Therefore, the preservation of the Uzbek cultural memory depends on a balanced model that combines family transmission, community engagement, educational supervision, legal protection and appropriate use of technology.

Keywords: cultural memory, storytelling, heritage of Uzbeks, family customs, youth, oral history

MAHALLA, NAVRUZ AND DASTURXON: LEGAL, MORAL AND EVERYDAY FOUNDATIONS OF UZBEK ETHNOCULTURAL IDENTITY IN THE GLOBALIZING TURKIC WORLD

ASSOCIATE PROF. NIYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

ABDUMALIKOVA RUKHSHONABONU AHMADJONOVNA

Alfraganus University, 2nd year student of the Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Uzbek everyday customs are a living system of ethnocultural identity, where moral principles, legal duty, family memory and community solidarity interact. The culture of Mahalla, Navruz, dasturxon, palov, hospitality, family ceremonies, traditional clothing, crafts and oral-artistic expressions serves as cultural codes by which the Uzbek people preserve social harmony, respect for elders, generosity toward guests, attachment to ancestry and responsibility for communal life. The study adopts a qualitative socio-cultural and legal-ethical interpretation of these activities referring to studies on cultural identity, globalization, youth participation, Turkic heritage and intangible cultural heritage. Special attention is paid to the constitutional and legislative basis of the heritage preservation in Uzbekistan, the civic duty to protect the historical, spiritual, cultural, scientific and natural heritage, the legal protection of cultural heritage sites and the social role of citizens' self-government bodies. Uzbek customs are viewed not as decorative vestiges of the past, but as active mechanisms of moral instruction, intergenerational communication, and cultural continuity. Globalization, urbanization, commercialization and simplified digital representation threaten the authenticity and social meaning of traditional traditions. At the same time, they create new opportunities for young people to document, interpret and transmit history through education, research, community involvement and responsible digital communication. Cultural continuity is based on preserving the moral core of tradition, reducing excessive ceremonial show, supporting artisans and cultural practitioners, and the active participation of youth in expressing Uzbek history within the wider Turkic and global cultural landscape.

Keywords: Uzbek culture, ethnocultural identity, mahalla, Navruz, dasturkhon, cultural heritage

SPEECH ETIQUETTE AND UZBEK CULTURAL IDENTITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

ASSOCIATE PROF. NIYAZOVA GULNORAKHON GULYAMOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

RAVSHANOVA MARJONA SHAVKAT KIZI

First-year Master's student, Group 2M-25, Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Uzbek speech etiquette represents a communicative form of cultural heritage through which respect, social distance, emotional restraint and communal responsibility are expressed in everyday interaction. Greeting formulas, address terms, honorific expressions, blessings, indirect requests, polite refusal and meaningful silence organize relations between speakers and reflect the cultural logic of Uzbek society. In Uzbek communication, language is not only a means of exchanging information; it also performs a moral function by regulating age hierarchy, kinship relations, social status, emotional tact and the value of *andisha*, or considerate self-restraint. Speech etiquette demonstrates how identity is created in interaction, especially in situations where speakers choose words according to the listener's age, role, dignity and social relationship. Globalization and multilingual education have increased the need to explain Uzbek communicative norms to international audiences. Direct translation often fails to convey the cultural force of expressions connected with respect, blessing, gratitude and social tact. Digital communication, foreign-language learning and intercultural forums create opportunities for youth to present Uzbek values through annotated examples, bilingual glossaries, role-play tasks and short cultural commentaries. The preservation of Uzbek communicative heritage therefore requires attention not only to vocabulary, but also to the ethical rules of speech behavior. Young people who interpret and translate Uzbek etiquette responsibly become mediators between national identity and intercultural dialogue in the Turkic world.

Keywords: Uzbek speech etiquette, cultural identity, intercultural communication, politeness, *andisha*, youth

LANGUAGE EROSION AND CULTURAL IDENTITY AMONG YOUTH IN THE CONTEMPORARY TURKIC WORLD

RASHIDOVA DINARA TURA QIZI

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent— Uzbekistan

Abstract

The article considers language deterioration as one of the most pressing cultural problems of the Turkic peoples in the era of globalization, digitization and strong intercultural contacts. The study is closely related to the symposium theme of cultural heritage, youth, identity and dialogue. The study focuses on the direction “Language, Identity and Communication” and argues that language is not just a communicative tool, but a carrier of cultural memory, historical consciousness, moral values, collective worldview and national identity. Drawing on historical sources such as Mahmud al-Kashgari’s *Dīwān Lughāt al-Turk*, Yusuf Khas Hajib’s *Kutadgu Bilig* and Alisher Navoiy’s Chagatai literary heritage and modern theories of language maintenance, cultural memory and symbolic power, the paper examines the causes and forms of language erosion among Turkic youth. Globalization, social media, code-mixing, prestige of global languages, erosion of reading culture and insufficient use of native languages in the scientific, technological and digital communication are given special emphasis. It stresses that safeguarding languages involves educational, cultural and digital measures that enable young people to read, write, think, create and communicate in their mother tongues. It concludes that the future of Turkic cultural legacy rests on the active participation of youth in preserving the continuation of language.

Keywords: Turkic world, language extinction, cultural identity, youth, cultural heritage, language shift, language extinction, cultural memory.

PRESERVATION AND TRANSMISSION OF CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS ON THE CASE OF UZBEKISTAN

ACTING ASSOCIATE PROFESSOR SAYYORA XASANOVNA UBAYDULLAYEVA
Renaissance Educational University Tashkent

OLIMXO‘JA BAHROMOV
First-year Student, Design (Interior) Group
Renaissance Educational University

Abstract

This article examines the preservation, development, and transmission of cultural heritage in the Turkic world, with a particular focus on the case of Uzbekistan. The study explores both tangible and intangible cultural heritage, their historical roots, and their transformation under contemporary globalization processes. In addition, cultural cooperation among Turkic states, shared value systems, and the interconnection of traditional cultural elements are analyzed from an interdisciplinary perspective. The research employs historical-comparative, ethnographic, and systemic approaches. The findings indicate that cultural heritage sites and traditions in Uzbekistan play a significant role in shaping the common cultural code of the Turkic world. In particular, traditional crafts, oral literature, architectural monuments, and ritual practices strengthen cultural continuity among Turkic peoples. The study also highlights the importance of digital technologies, education systems, and international cooperation in safeguarding cultural heritage. In conclusion, several recommendations are proposed for preserving cultural heritage while integrating it into the global cultural environment.

Keywords: cultural heritage, Turkic world, Uzbekistan, intangible heritage, ethnography, globalization

PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL UNITS AS LINGUOCULTURAL CARRIERS OF TURKIC CULTURAL HERITAGE

TOSHMATOVA NARGIZAKHON TULKIN KIZI

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Language is the main tool for preservation and transmission of the cultural heritage of the Turkic peoples, since it reflects historical memory, national viewpoint, moral values and collective social experience. Proverbs and phraseological units hold a distinctive place in this process because they express cultural meanings in a compact, metaphorical and memorable way. Their views about family relations, respect for elders, hospitality, labour, honesty, wisdom, nature, social behaviour and civic responsibility are held. The article discusses certain proverbs and phraseological units of Uzbek, Turkish and other Turkic languages from semantic, pragmatic and linguocultural viewpoints. Special attention is dedicated to the reproduction of national mentality, symbolic meaning, evaluative attitude and shared cultural experience by stable linguistic units. The analysis reveals that many Turkic proverbs and idiomatic expressions have common cultural codes, but at the same time they reflect the distinctive historical and social experience of each group. Thus, proverbs and phraseological units are not only aspects of oral or written speech, but also crucial linguistic resource for analyzing the cultural continuity, identity and intercultural proximity of the Turkic peoples. The study and preservation of such phrases assist to a better understanding of the relationship between language and culture, and also help to pass the Turkic cultural heritage to future generations.

Keywords: linguoculture, cultural legacy, proverbs, phraseological units, Turkic languages, national attitude.

TRADITIONS IN EVERYDAY LIFE: CULTURAL IDENTITY, MORAL VALUES AND INTERGENERATIONAL CONTINUITY IN UZBEK SOCIETY

YUSUPOVA SEVINCH SHERZOD QIZI

3rd year student Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign
Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Traditions are an important element of everyday life, helping to preserve cultural identity and sustain continuity across generations. They are the historical memory, the moral ideals, the beliefs, the customs and the social experience of a nation. In Uzbek society traditions are tightly linked with family upbringing, respect for elders, hospitality, community cohesion, national holidays, ceremonies and modes of everyday communication. This study focuses on the importance of traditions in everyday life and how they affect family ties, social conduct, moral education, and people's sense of belonging. Special emphasis is given to the transfer of traditions from elder to younger generations through family, education, community life and cultural customs. The article also looks into the effect globalization, urbanization and contemporary technologies have on traditional ways of living. Modern civilization is evolving quite rapidly, but many cultural activities are still essential sources of national identity and spiritual values. Traditions help to foster moral characteristics like kindness, responsibility, modesty, mutual respect and societal peace. Simultaneously, their preservation demands intentional participation of families, educational institutions, local communities and young people. The study indicates that the traditions are still alive in the everyday life and continue to influence worldview, conduct, cultural memory and intergenerational conversation in the current society.

Keywords: customs, daily life, cultural identity, Uzbek culture, moral principles, intergenerational continuity

LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH

UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign
Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Language shift has become one of the major sociolinguistic challenges in the modern globalized world. The gradual shift is that many Turkic societies are using global languages, including English, in education, digital communication, and professional environments, which is shaping the linguistic behavior of young people. This process has also raised concerns of weakening native languages and the possible loss of cultural identity among the younger generations. This study examines Turkic youth's perceptions of language shift and the relationships among language use, cultural identity, and social belonging. The research asserts that language is not only a means of communication but also an important carrier of cultural memory, historical consciousness and national values. With native languages disappearing from everyday use, many young people face problems of cultural disconnection and loss of identity. The research is based on a survey of university students and discusses the impact of globalization, the internet and social media on language preferences and cultural attitudes. Results show that even though global languages are strongly associated with educational and career opportunities, many participants still consider their native language as an important part of their identity and cultural heritage. The study concludes that the preservation of linguistic diversity remains an important issue for cultural continuity and the protection of identity in the globalized Turkic world.

Key words: language shift, cultural anxiety, cultural identity, globalization, digital communication, cultural continuity.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İPEKBÖCEKÇİLİĞİNİN ETNOBİYOLOJİK ÖNEMİ VE YETİŞTİRİCİLİK BİYOLOJİSİ

Prof. Dr. Olga SAK

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erinç ÇELİK BİÇER

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Muhammed KORKMAZ

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Özet

İpekböceği yetiştiriciliği, somut olmayan kültürel mirasın biyolojik dünyaya yansıyan önemli unsurlarından biridir. *Bombyx mori* (Lepidoptera: Bombycidae) olarak bilinen ipekböceği, Çin’de başlayan domestikasyon sürecinin ardından İpek Yolu aracılığıyla Anadolu’ya ulaşmış ve Türk kültürü içerisinde önemli bir üretim ve geçim kaynağı hâline gelmiştir. İpekböceği yetiştiriciliği Anadolu’ya ulaştıktan sonra, bölgenin coğrafi konumu ve iklim koşulları ile uyum göstermiştir. Anadolu’nun tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı ile ipekböceğinin tek besin kaynağı olan dut ağaçlarının yaygınlığı, bu faaliyetin tarihsel olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda özellikle Balıkesir ve çevresi, uygun iklim koşulları ve tarımsal çeşitliliği sayesinde ipekböcekçiliğinin tarihsel olarak görüldüğü bölgeler arasında yer almıştır. Ayrıca ipek üretiminin kırsal ekonomiye katkı sağladığı ve doğal lif üretimi açısından günümüzde de önemini koruduğu bilinmektedir. Doğal ipek lifinin tekstil sektöründe dayanıklı ve kaliteli bir ham madde olarak tercih edilmesi, ipekböcekçiliğinin ekonomik ve kültürel değerinin sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte, mevsimsel üretime ve dut yapraklarına bağımlılık, *B. mori*’nin sıcaklık ve nem değişimlerine karşı yüksek hassasiyeti ile birleştiğinde üretim sürecini zorlaştırmaktadır. Ayrıca geleneksel yetiştiricilik bilgisinin kuşaktan kuşağa aktarımının azalması, bu faaliyetin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, ipekböcekçiliğinde başarı oranının ve üretim sürekliliğinin düşmesine neden olmaktadır. Bu derlemede, ipekböcekçiliğinin etnobiyojik bağlamda insan, kültür ve biyolojik organizma etkileşimi içerisindeki yeri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İpekböceği, Etnobiyojoloji, Anadolu

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE BÖCEK ALGISI VE SEMBOLİK ANLAMLARI

Dr. Öğr. Üyesi Berna SANÖN

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erinç ÇELİK BİÇER

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Efe İBRİKÇİ

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Özet

Türk halk kültüründe hayvanlar, yalnızca doğal yaşamın bir parçası olarak değil; aynı zamanda toplumsal hafızanın, inanış sistemlerinin ve sembolik anlatıların önemli unsurları olarak değerlendirilmiştir. Bu canlı grupları içerisinde böcekler, sahip oldukları biyolojik özellikler, yaşam biçimleri ve insan yaşamıyla olan yakın ilişkileri nedeniyle halk kültüründe çeşitli anlamlar yüklenmiş canlılar arasında yer almaktadır. Türk halk kültüründe böcekler; kimi zaman bereket, çalışkanlık ve dönüşümün simgesi olarak olumlu anlamlar taşıırken, kimi zaman da uğursuzluk ve şanssızlık ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle arı, uğur böceği, kelebek, karınca ve çekirge gibi böcekler; halk inanışları, atasözleri, deyimler ve sözlü kültür unsurları içerisinde sembolik anlamlar kazanmıştır. Arı, üretkenlik ve toplumsal düzenin temsilcisi olarak görülürken; karınca çalışkanlık ve dayanışmanın simgesi olarak değerlendirilmiştir. Uğur böceği halk arasında şans ve iyi talihle ilişkilendirilirken, çekirge ise kıtlık ve tarımsal zarar kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir. Kelebek figürü ise bazı inanışlarda ruh, dönüşüm ve geçicilik kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra böcekler, halk hekimliği uygulamalarında, çocuk oyunlarında, nazar ve korunma ritüellerinde de kültürel bir unsur olarak yer almıştır. Bu yönüyle böcekler, Türk halk kültüründe yalnızca biyolojik canlılar olarak değil; aynı zamanda kolektif düşünce yapısını, toplumsal değerleri ve geleneksel yaşam biçimlerini yansıtan sembolik varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Bu derlemede, Türk halk kültüründe böceklere yönelik algılar ve böceklerin taşıdığı sembolik anlamlar folklorik ve kültürel açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk halk kültürü, Entomoloji, Figür, Sembol

ETNOENTOMOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ANADOLU'DA İNSAN-BÖCEK ETKİLEŞİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Berna SANÖN

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erinç ÇELİK BİÇER

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Umut ÖRGÜT

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Özet

Anadolu coğrafyasında insan ve böcekler arasındaki etkileşim, tarihsel süreç boyunca ekonomik, kültürel ve geleneksel yaşam pratikleri içerisinde önemli bir yer edinmiştir. İnsan topluluklarının böceklerle yönelik geliştirdiği bilgi birikimi ve uygulamalar, günümüzde etnoentomoloji disiplini kapsamında değerlendirilmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu zengin entomolojik biyoçeşitlilik, Anadolu halkının böceklerle çok yönlü ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. İnsanların böceklerle yönelik yaklaşımları yalnızca fayda temelli olmayıp, bazı durumlarda korku ve kaçınma davranışlarını da içermektedir. Bununla birlikte Anadolu kültüründe böcekler çoğu zaman yalnızca korku unsuru olarak değil; sağlık, üretim ve günlük yaşamın önemli bileşenleri olarak değerlendirilmiştir. Anadolu'da böcekler yalnızca ekosistemin bir parçası olarak değil, aynı zamanda tarım, sağlık, tekstil ve ekonomik üretim alanlarında da işlevsel roller üstlenmiştir. Özellikle bal arısı ürünlerinin geleneksel tedavi yöntemlerinde kullanılması, apiterapi uygulamalarının halk hekimliğindeki yerini ortaya koymaktadır. Halk arasında balmumu, propolis ve bal gibi arı ürünlerinin; solunum yolu rahatsızlıkları başta olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarında destekleyici amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra tarımsal üretimde arılar başta olmak üzere çeşitli böcek türleri, polinasyon açısından büyük önem taşımaktadır. Zararlı böceklerle mücadelede uğur böcekleri ve parazitoit arılar gibi doğal düşmanların kullanımı ise geleneksel bilgi ile biyolojik mücadelenin kesişim noktasını oluşturmaktadır. Diğer yandan geleneksel ipekböcekçiliği ve arıcılık faaliyetleri, Anadolu insanı için önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmayı sürdürmektedir. Bu yönüyle böcekler yalnızca biyolojik çeşitliliğin unsurları değil; aynı zamanda kültürel mirasın, geleneksel üretim biçimlerinin ve kırsal yaşamın önemli bileşenleri olarak da değerlendirilmektedir. Bu derlemede, Anadolu'da insan-böcek etkileşimleri etnoentomolojik perspektiften ele alınarak böceklerin sağlık, tarım, ekonomi ve kültürel yaşam içerisindeki işlevsel ve kültürel rolleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Böcek, Etnoentomoloji, Anadolu

CEZVEYE SIĞMAYAN KÜLTÜR: TÜRK KAHVESİ GELENEĞİNİN DÜNDEN BUGÜNE DÖNÜŞÜMÜ

Araş. Gör. Ceren DEMİREL ŞEKERCAN

Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir-Türkiye

Özet

19.yüzyıldan itibaren bağımsız bir disiplin olarak gelişen halkbilimi, oldukça geniş bir çalışma kadrosuna sahiptir. Bu alanın en temel başlıklarından birini, el sanatları, zanaat, mimari, giyim ve mutfak kültürü gibi somut unsurları odağına alan “maddi kültür çalışmaları” oluşturur. Ancak bu unsurlar sadece nesnelerden ibaret değildir; onları çevreleyen toplumun yaşam biçimi, inanç dünyası ve gelenekleri de halkbilimi disiplininin ayrılmaz parçalarıdır. Türk kahvesi, bu disiplin içerisinde maddi kültür ve gelenek örüntüsünün en güçlü örneklerinden biri olarak öne çıkar. Kahvenin hazırlanmasından pışırılmasına, sunumundan ikramına kadar geçen süreç, zengin bir nesne kataloğunu beraberinde getirir. Ancak kahve, sadece fiziksel araç gereçlerle sınırlı kalmayıp, barındırdığı törensel işlemler, kökleşmiş inanışlar ve sosyal ritüellerle derin bir kültürel pratik halini almıştır. Geleneğin kendisi, hayatın her kesimine nüfuz eden bir misafirperverlik, dostluk, incelik ve eğlence sembolüdür. Bu özgün niteliği sayesinde Türk kahvesi, 2013 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne dâhil edilerek evrensel bir değer olarak tescillenmiştir. Bu çalışmada öncelikle kahvenin Türk kültür tarihindeki tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ele alınmaktadır. Ardından, kahve hazırlama ve sunum aşamalarında kullanılan geleneksel nesneler, el sanatları bağlamında detaylandırılmaktadır. Son bölümde ise teknolojinin ve modernleşmenin etkisiyle kahve araç gereçlerinde meydana gelen yapısal dönüşüm, gelenek ve yenilik ekseninde incelenmektedir. Böylece kahve kültürü hem geçmişin zanaat mirası hem de bugünün teknolojik değişimleri üzerinden kapsamlı bir analize tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, Türk Kahvesi, Maddi Kültür.

KADİM BİLGİDEN MOLEKÜLER DÜZEYE: SARI KANTARONUN (*Hypericum perforatum*) KÜLTÜREL MİRASI VE ETNOBOTANİK KÖPRÜLERİ

TOYGUN BAŞPINAR

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Dr. BURCU EFE DAŞKAN

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. HATICE YILDIRIM

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Özet

Sarı kantaron (*Hypericum perforatum*), Anadolu'dan Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada halk hekimliği, ritüeller, doğal boyamacılık ve sürdürülebilir doğa pratikleriyle bütünleşmiş somut olmayan kültürel mirasın en önemli simgelerinden biridir. Geleneksel ekolojik bilgi kapsamında kuşaktan kuşağa aktarılan bu kadim pratikler, günümüzde modern farmakoloji ve etnobotanik araştırmalarla bilimsel bir meşruiyet kazanmaktadır. Halk inanışlarında "karanlığı kovan ot" veya "güneşin yeryüzündeki yansıması" gibi metaforlarla anılan bitki, modern tıpta biyokimyasal ve moleküler düzeyde karşılık bulmaktadır.

Bu çalışmada, sarı kantaronun kültürel mirastaki yeri ile biyolojik aktivitesi arasındaki disiplinler arası bağlar incelenmiştir. Bitkinin geleneksel "kırmızı yağ" formuyla yara iyileştirmede kullanılması, içeriğindeki hiperforin ve hiperisinin güçlü antibakteriyel aktivitesiyle; melankoli tedavisindeki rolü ise nörotransmitterlerin geri alınımını inhibe eden nöroprotektif etkisiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, kültürel takvimde bitkinin tam yaz gündönümünde toplanması geleneğinin, sekonder metabolitlerin en yüksek konsantrasyona ulaştığı döneme denk gelmesi, ampirik halk bilgisinin metabolomik optimizasyonunu kanıtlar niteliktedir. Benzer şekilde, kanserli hücrelerde apoptozu tetikleyen fotodinamik terapi (PDT) araştırmalarında kullanılan hiperisin molekülü, bitkiye yüklenen "ışıkla iyileşme" sembolizmiyle bilimsel bir paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak; sarı kantaronun geleneksel kullanımı sadece tıbbi bir uygulama değil, doğa-insan dengesini gözetten bütünsel bir yaşam kültürüdür. Bu biyokültürel mirasın ve ekolojik hafızanın korunması, geçmişin ampirik gözlemlerini geleceğin reçetelerine ve modern antisepsi protokollerine dönüştürmek adına kritik bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Kantaron, Etnobotanik, Biyolojik Aktivite.

KOSMOQONİK XAOSDAN RƏQƏMSAL XAOSA:
ERLİK OBRAZI VƏ ONUN MÜASİR İNTERNET FOLKLORUNDAPARALELLƏRİ
ƏSMƏR ƏLİYEVƏ

Xəzər Universiteti, Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə magistr tələbəsi

Xülasə

Araşdırmada türk mifoloji qəhrəmanı olan Erlik obrazının müasir internet folkloruna transformasiyası təhlil edilir. Xalq demonologiyasının obrazı olan Erlik dünyanın xaosdan kosmosa çevrilməsi ilə yaradılışın bir parçası olub, ancaq zamanla ona verilənlər ilə yetinməyib yaradıcısı Tanrı Qara xanla özünü müqayisə edir və özünə haqq qazandırmağa çalışır. Bu iddialar zamanla dünyada nizamsızlıq yaradır, Tanrının yaratdığı dünya ilkin nizam halından çıxmağa başlayır. Beləliklə, xaosdan yaranan kosmosun daxilində yenidən xaos yaranmağa başlayır. Erlikin yaratdığı xaos onu şərin, ölümün, qaranlıq dünyanın, yeraltı dünyasının təmsilçisinə çevirir. Folklorada isə çevrilmələr müxtəlif formalarda-addəyişmə, libasdəyişmə, simadəyişmə, obrazın özünü masqalaması və s. şəkildə özünü göstərir. Müasir internet folklorunda mifoloji düşüncənin təsiri kollektiv şüuru yenidənyaratmağa sövq edir. Erlik obrazının təcəssümü kimi qaranlıq, qorxunu və ölümü təmsil edən obrazlar və hekayələr, əsasən, “creepypasta”, “deepweb” kimi rəqəmsal resurslarda, virtual nümunələrdə kollektiv şüurun məhsulu kimi ortaya çıxır. Belə ki, bu resurslarda olan obraz və hekayələr əsasən qorxu motivi üzərində qurulur, müəyyən bir situasiya daxilində (gecə qaranlıqda, şam işığı ətrafında toplanan qrup) bunu dinləyən dinləyiciyə və ya oxuyan oxuyucuya bu qeyri-real hadisələr, qeyri-real fiziki keyfiyyət və xüsusiyyətlərə malik obrazlar real və qorxulu gəlir. Bu hekayələr də, Erlik obrazının özü də xalq demonologiyasının bir nümunəsidir. Erlik obrazının təcəssümü kimi internetdə olan “anonim” hesabları da düşünmək olar. Bu hesablar cəmiyyətin qınağına səbəb olacaq düşüncələrini, cəmiyyətdə xaos yarada biləcək arzu və istəklərini, psixologiyalarının alt qatındakı qaranlıq düşüncələrini heç bir etik dəyəri gözləmədən rahat şəkildə dilə gətirə biləcəkləri bir folklor yaradırlar.

Açar sözlər: Erlik, xaos, qorxu, folklor, internet

NAXÇIVAN FOLKLORUNDA OYUNLARIN TOPLANMASI VƏ NƏŞRİ MƏSƏLƏLƏRİ

AYTƏKİN ZEYNALOVA

PhD Candidate at the Institute of Folklore of the Azerbaijan National Academy of Sciences

Xülasə

Naxçıvan folkloru Azərbaycan xalq mədəniyyətinin ən qədim və zəngin sahələrindən biri hesab olunur. Bu folklor mühitində xalq oyunları mühüm yer tutur və xalqın məişətini, dünyagörüşünü, adət-ənənələrini, estetik düşüncəsini əks etdirir. Naxçıvan bölgəsində yayılmış “Çilingağac”, “Yeddi daş”, “Gizlənpaç”, “Bənövşə”, “Kosa-kosa” kimi oyunlar əsrlər boyu xalq yaddaşında yaşayaraq nəsildən-nəslə ötürülmüşdür. Məqalədə Naxçıvan folklorunda oyunların toplanması və nəşri məsələləri araşdırılır, bu sahədə görülən işlər və mövcud problemlər təhlil olunur. Qeyd edilir ki, xalq oyunlarının əsas xüsusiyyəti onların şifahi şəkildə yaşaması olmuşdur. Bu səbəbdən zaman keçdikcə bəzi oyunlar unudulmuş, müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Xüsusilə müasir texnologiyaların inkişafı və şəhərləşmə prosesi ənənəvi oyunların gündəlik həyatdan uzaqlaşmasına təsir göstərmişdir. Buna görə folklor nümunələrinin ekspedisiyalar vasitəsilə toplanması, audio-video formatda qeydə alınması və yazıya köçürülməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə oyunların nəşri məsələsinə də toxunulur. Bildirilir ki, oyun nümunələrinin kitab və elmi toplular şəklində nəşri onların qorunmasına və gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edir. Eyni zamanda oyunların dialekt xüsusiyyətlərinin saxlanması folklorun orijinallığını qorumaq baxımından vacib hesab olunur. Folklorşünas alimlərin və tədqiqatçıların apardıqları araşdırmalar nəticəsində Naxçıvan xalq oyunlarının bir qismi yazıya alınmış, elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Bu tədqiqatlar xalqın qədim yaşam tərzinin və milli yaddaşının öyrənilməsi baxımından mühüm mənbə hesab olunur. Nəticə olaraq vurğulanır ki, Naxçıvan xalq oyunlarının sistemli şəkildə toplanması və nəşri milli-mədəni irsin qorunmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Naxçıvan folkloru, xalq oyunları, folklorun toplanması, folklor nəşrləri, şifahi xalq ədəbiyyatı, milli-mədəni irs.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN “ALDANMIŞ KƏVAKİB” ƏSSƏRİNDƏ UTOPIYA VƏ SOSIAL TƏNQİD PROBLEMİ

GÜNAY CƏFƏROVA

Xəzər Ujiversiteti, Humanitar təhsil və sosial elmlər fakültəsi

Xülasə

Məqalədə Mirzə Fətəli Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” əsərində utopiya və sosial tənqid məsələləri araşdırılır. Burada cəmiyyətin ictimai-siyasi vəziyyəti, idarəetmədəki ədalətsizliklər, xalqın hüquqsuzluğu və savadsızlıq problemləri geniş şəkildə diqqətə çatdırılır. İnsanların ağır həyat şəraiti, dövlət idarələrində hökm sürən rüşvətxorluq, yaltaqlıq və özbaşınalıq kəskin tənqid edilir. Maarifçilik ideyaları ön plana çəkilərək elmə, təhsilə və düzgün düşüncəyə sahib olan bir cəmiyyətin daha güclü və inkişaf etmiş olacağı göstərilir. Eyni zamanda köhnə adət-ənənələrin, fanatizmin və geriliyin cəmiyyətin tərəqqisinə mane olduğu vurğulanır. Hadisələrin inkişafı zamanı ideal idarəçilik modeli və insanların azad, firavan yaşadığı bir mühit təsvir olunur. Bu utopik yanaşma vasitəsilə sosial problemlərin həlli yolları diqqətə çatdırılır. Sadə və aydın dilin seçilməsi fikirlərin geniş oxucu kütləsinə çatmasına imkan yaratmış, milli düşüncənin formalaşmasına və insanların maariflənməsinə güclü təsir göstərmişdir. Humanizm, azadlıq və ədalət ideyaları əsas məzmun xəttini təşkil edir.

Açar sözlər: Mirzə Fətəli Axundzadə, utopiya, maarifçilik, faatizm

BAYMİRZA HAYİT'İN DÜŞÜNCESİNDE TÜRK DÜNYASI VE ORTAK KÜLTÜREL MİRAS

Prof. Dr. KENAN ZİYA TAŞ

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/Türkiye

RABİA YURDAKÖK

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir/Türkiye

Özet

Baymirza Hayit 19. yüzyılda Sovyet baskısı altında Türkistan coğrafyasında yaşayan ve bu coğrafyanın haklarını savunan bir Türkistan tarihçisidir. Hayatının elli yılı aşkın bir döneminde birçok ülkeye giderek şehir şehir gezmiştir. Bu gezilerinde Türkistan meselesi diye adlandırılan konuları anlatmıştır. Türkistan'ın işgal durumuna dikkat çekerek Türkistan davasına sahip çıkılması gerektiğini aktarmıştır. Bu gezileri esnasında bir dönem Türkiye'ye de gelmiştir. Türkiye'de bir konferansa katılarak Türkiye ve Türkistan coğrafyalarının bir olduğunu ortak bir kültürlerinin var olduğuna dikkat çekmiştir. Böylece iki bölge arasında kültürel bir mirası ortaya çıkararak bu kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına örnek olmuştur.

Baymirza Hayit'in Düşüncesinde Türk Dünyası ve Ortak Kültürel Miras isimli çalışmamızın amacı, Baymirza Hayit'in eserleri ve eserlerinde yer verdiği düşüncelerinde Türk dünyasının ortak kültürel mirasına bakış açısını tüm yönleriyle ele almaktır. Türk dünyasındaki ortak kültür hafızası Türk milletlerinin aidiyet duygusunu göstermektedir. Bu çalışma ile Türk dünyasındaki ortak kültürel miras, Baymirza Hayit'in özelinde ortaya konulması hedeflenmiştir. Baymirza Hayit'in düşüncesine göre Türk dünyasında ortak bir kültürel miras portresi ele alınırken nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Buna göre ilk olarak Baymirza Hayit'in hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalardan Türk dünyası ortak kültürel miras verileri elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler çerçevesinde bu çalışma ortaya konulmuştur.

Bu çalışma sonucunda Türkistan tarihçisi olan Baymirza Hayit'in düşüncelerine göre Türk dünyasında ortak bir kültürel miras tespit edilmiştir. Türk devletleri farklı coğrafyalarda bulunsalar da aslında ortak bir kültürel mirasa sahip oldukları tanımlanmıştır. Böylece Türk devletleri arasında ortak kültürel miras unsurlarının tespit edilmesi ve konuya ilişkin literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baymirza Hayit, Türkistan, Sovyetler Birliği, Kültür.

BATTAL-NÂMELERDE RENK SEMBOLİZMİ: HATAY NÜSHASI

ZEHRA ÇELİKKOL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Hatay-Türkiye

GAMZE YOLCU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Hatay-Türkiye

Özet

Halk anlatıları; halka ait olan, halkın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan, inançlarını ve yaşam biçimini yansıtan, gelenek ve göreneklerle örülü bir biçimde kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılardır. Bu anlatılar arasında efsane, masal, destan, halk hikâyeleri ve fıkra gibi pek çok tür yer alır. Konu bakımından, kendi nevi şahsına münhasır bir çeşitlilik arz eden anlatılar; her biri renkler, tabiat, doğa, aşk, kahramanlık, olağanüstülük ve inanç gibi farklı temalar etrafında şekillenir. Destani halk anlatıları içerisinde önemli bir konuma sahip olan Battal-nâmeler sadece savaş ve kahramanlık olaylarını konu alan metinler değil; aynı zamanda döneminin inançlarını, kültürel yapısını ve değerlerini yansıtan önemli anlatılardır. Bu çerçevede bakıldığında Battal-nâmede yer alan renk de metinleri güçlendiren ve anlam derinliği sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Renkler, tarih öncesi dönemlerden itibaren insanlığın ilgisini çeken bir unsur olarak Türk kültüründe ve dünya mitolojisinde önemli bir yer edinmiştir. Dini törenlerde, devlet düzeni ve oturma hiyerarşisinde, kıyafetlerde, toplumsal olaylarda, yön tayinlerinde, şamanların tedavi uygulamalarında, evrenin kozmolojik düzeninde, gelenek ve törelerde, günlük söylemlerde sıkça kullanılan bir ifade aracı olmuşlardır. Bu çalışmada, Hüseyin Kürşat Türkan tarafından kaleme alınan “*Battal-nâme Hatay Nüshası*” (2025) adlı eser temel olarak alınmıştır. Battal-nâme içerisinde yer alan renk unsurları, tarafımızca tespit edilerek; ana renkler, ara renkler ve pekiştirme yoluyla yapılan renkler olmak üzere ayrı başlıklar altında, kullanıldıkları bağlamlar dikkate alınarak incelenmiştir. Renklerin ifade ettiği anlamlar ise ayrıntılı olarak açıklanmış; metin içerisinde verilen örnekler ile somutlaştırılmıştır. Bu çalışma renklerin metin içerisinde yalnızca betimleyici birer unsur olmadığını; toplumsal statü, savaş, doğa kahramanlık, yas, manevi güç ve inanç dünyasıyla ilişkili sembolik anlamlar taşıdığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlatı, Battal-nâme, destan, kültür, renk

TÜRK DÜNYASI KALPAKLARINDA ŞAMANİK İZLER

GAMZE YOLCU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Hatay-Türkiye

ZEHRA ÇELİKKOL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Hatay-Türkiye

Özet

Türk dünyasının kültürel belleğinde derin izler barındıran kalpaklar, yalnızca başı koruyan bir giysi olmanın ötesinde, toplumsal statüyü, aidiyeti ve inanç sistemlerini simgeleyen önemli birer kültür nesnesidir. Bu bildiride, Türk dünyası kalpaklarında yer alan bezeme unsurları, yani motifler ve bu motiflerin kökenindeki Şamanizm izleri ele alınmıştır. Motif, bir kültürün duygu, düşünce ve inanç dünyasını somutlaştırarak görsel bir dile dönüştüren, belirli bir düzen içinde tekrarlanan en küçük anlamlı desen veya şekildir. Türk dokuma ve el sanatlarında motifler; doğayı, kozmolojiyi ve koruyucu ruhları simgeleyen birer sessiz iletişim aracıdır. Kalpaklar üzerinde yer alan akarsu, hayat ağacı, boynuz, koçboynuzu, üçgen (musk) ve kuş gibi geometrik veya figüratif motifler, bu giysilere estetik bir değer katmanın yanı sıra koruyucu ve anlamlı birer kimlik kazandırır. Kalpaklardaki bu motiflerin konumu, yoğunluğu ve işlenme biçimi, kişiyi kötülüklerden koruma, ona güç verme ya da ait olduğu boyun inanç ritüellerini yansıtmaya amacı taşır. Bu motiflerin Şamanizm (Kamlık) inancıyla ilişkisi ise doğrudan Türklerin göçebe yaşantısına ve doğa algısına dayanmaktadır. Şamanizm’de evren; gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç katmandan oluşur ve her varlığın bir ruhu (iyesi) olduğuna inanılır. Kalpaklardaki koçboynuzu motifi gücü ve bereketi simgelerken, hayat ağacı motifi yer ile gök arasındaki kozmik bağ ve sonsuzluğu temsil eder. Kuş motifleri gökyüzünü ve koruyucu ruhları, üçgen formlar ise Şaman davullarındaki ve giysilerindeki tılsımlı koruyuculuğu akla getirir. Dolayısıyla kalpaklar üzerindeki her bir çizgi, Şamanist dönemde doğayla kurulan kutsal bağın, İslamiyet sonrasında da form değiştirerek günümüze kadar ulaşan mitolojik birer yansımasıdır. Bu çalışma, söz konusu motiflerin kökenlerini inceleyerek Türk dünyasının ortak inanç belleğini kalpaklar üzerinden görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalpak, motif, şamanizm, kültür

TÜRK VE KAZAK MASALLARINDAKİ ORTAK KÜLTÜREL DEĞERLER

TURGYNBAY AIZHAN

Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Bilimsel Danışman: Doç. Dr. JADIRA QABENKIZI AYDARBEKOVA
L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Astana, Kazakistan

Özet

Bu çalışma, Kazak ve Türk halk masallarındaki sosyo-kültürel ve manevi değerler karşılaştırmalı-tarihsel bir yöntemle analiz edilmektedir. Araştırmanın temel amacı, iki kardeş halkın folklorik mirasında yer alan ortak Türkî kodları ortaya çıkarmak ve tarihsel süreçte şekillenen ulusal-kültürel farklılıkları belirlemektir. Küreselleşme çağında ulusal kimliğin korunması meselesi büyük bir önem taşıdığından, sözlü edebiyatın en köklü janrlarından biri olan masalların bu bağlamda incelenmesi çalışmanın güncelliğini artırmaktadır. Her iki halkın masallarındaki ortak ahlaki idealleri açıklamaya odaklanmıştır. Yapılan metin analizleri sonucunda; misafirperverlik, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, söze sadakat, dostluğa bağlılık ve adalet gibi ahlaki-etik normların her iki kültürde de temel değerler olarak yüceltildiği tespit edilmiştir. İyilik ile kötülüğün mücadelesi, kahramanlara yardım eden kutsal güçler ve mitolojik unsurların işlevleri iki halkın folklorunda benzer olay örgüleriyle işlenmiştir. Bu tipolojik benzerlik, masalların köken olarak ortak bir Türk arketiplerinden beslendiğini açıkça kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada, coğrafi çevre ve tarihi yaşam tarzının masalların içeriği üzerindeki dönüştürücü etkisi de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Kazak halk masallarında bozkır göçebe yaşam tarzı, hayvancılık, sonsuz genişlik algısı ve doğa güçleriyle uyum içinde yaşama felsefesi baskın bir rol oynamaktadır. Buna karşılık Türk halk masallarında Anadolu coğrafyasına özgü yerleşik yaşam, şehir kültürü, zanaatkarlık, ticaret ilişkileri ve deniz yolculukları gibi unsurlar belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu farklılıklar, ortak Türk dünyasının sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak nasıl çeşitlendiğini göstermektedir. Kazak ve Türk masallarındaki değerler sisteminin, iki halkın manevi akrabalığını belgeleyen en önemli kültürel köprü olduğu ortaya konulmuştur. Masalların eğitsel ve didaktik işlevi, günümüz genç nesillerinin yetiştirilmesinde büyük bir potansiyele sahiptir. Araştırma sonuçlarının, Türk halkları arasındaki kültürel-manevi entegrasyonu derinleştirmeye, karşılaştırmalı edebiyat ve folklor biliminin teorik altyapısına katkı sağlamaya hizmet etmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk folkloru, kültürel değerler, ulusal kod, Türk dünyası.

FƏRƏC FƏRƏCOVUN YARADICILIĞINDA HEKAYƏ JANRININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İBRAHİMOVA NATAVAN

Azərbaycan, Naxçıvan, AMEA Naxçıvan Bölməsinin əməkdaşı

Özet

SSR adlı Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra 1991-ci il 18 oktyabr tarixindən Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etmişdir. Təbii ki, həmin dövr hadisələri, o zamanda yaşanan iqtisadi böhranlar, ölkədə yaranan xaos vəziyyəti Azərbaycan poeziyasına və nəsrinə də yansdı. Ədəbiyyatın mövzu dairəsi dəyişdi, Sovet imperiyasına xidmət edən ədəbiyyatımız öz milli mənəvi köklərimizə yenidən qayıdış etdi. Poeziyada və nəsrə aparıcı mövzu İstiqlal və 20 Yanvar faciəsi, Birinci Qarabağ problemi, şəhidlik zirvəsi, keçid dövrünün maddi mənəvi və psixoloji problemləri və s. oldu. Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli qələm ustadlarından biri də Fərəc Fərəcov olmuşdur. O, “Qəribədir bu həyat” (2025), “Sən olmasaydın (2010), Aydın sabahlar (2005), Ömür bir nağıldır (2014) və başqa nəsr kitablarının müəllifidir. “Aydın sabahlar”, “Qəribədir bu həyat”, “Ömür bir nağıldır” kimi romanların müəllifi olan Fərəc Fərəcovun eyni zamanda nəsr aləmində publisist yazıları, şeir və hekayələri ilə də məşhurlaşmışdır. 1972-ci ildən ömrünü əsasən publisistikaya bağlayan Fərəc müəllim bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur, bir-birindən maraqlı nəsr nümunələri otaya çıxmışdır. Müəllifin “Culfa şəhidləri”, “Yaycı soyqırımı”, “Vətən qürurumdur mənəm”, “Sən olmasaydın”, “Elə bağliyam”, “Müstəqillik yollarında” və s. kimi publisistik və bədii kitablarında yurd, torpaq sevgisi ana xəttini təşkil edir. Fərəc Fərəcovun maraq doğuran kitablarından biri “Qəribədir bu həyat” hekayələr və povestlər kitabıdır. Kitab Bakı şəhərində “Elm və təhsil” nazirliyində 2025-ci ildə çap olunmuşdur. Kitaba ön sözü şair-publisist, Əməkdar Jurnalist Əbülfəz Mədətoğlu yazmışdır. Müəllifin yaradıcılığının əsas qollarından birini də hekayə janrı tutur. Müəllifin hekayələrinin ana xəttini müasir dövrün ailə-məişət problemləri təşkil edir. O, nəsrimizin mirvarisi sayılan hekayə janrına da müraciət etmişdir. Son dövr tədqiqatlarından görürük ki, Naxçıvan ədəbi mühitində hekayə janrına məxsus ən parlaq nümunələri elə məhz Fərəc Fərəcov yazmışdır. Geniş yaradıcılıq diapazonuna malik olan Fərəc Fərəcovun nəsr yardıcılığı Azərbaycan nəsrinə layiqli nümunədir.

Açar sözlər: Fərəc Fərəcov, müstəqillik illəri, hekayə, roman, nəsr.

NAHÇIVAN'IN ANTİK ÇAĞA AİT CAM KAPLARI

ZİNİYAT MAMMADOVA SÜLEYMANOVA

AZERBAIJAN MİLLİ BİLİMLER AKADEMİSİ NAHÇIVAN BÖLÜMÜ, AZERBAIJAN-
NAHÇIVAN

Özet

Bu makalede Nahçıvan'ın Antik Çağ'a ait arkeolojik yerleşimlerinden elde edilen cam kaplar tipolojik, teknolojik ve kültürel açıdan kapsamlı biçimde incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, bölgede bulunan cam eserlerin üretim tekniklerini, kullanım alanlarını ve ticari ilişkiler bağlamındaki önemini ortaya koymaktır. Büyükdüz, Albantepe, Oğlanqala, Şihmahmud, Meydantepe, Camaldın ve Qoşadizə gibi arkeolojik alanlardan elde edilen buluntular, Nahçıvan'da cam kullanımının miladın ilk yüzyıllarından itibaren yaygınlaştığını açıkça göstermektedir. Çalışmada cam kaplar form özelliklerine göre beş ana tip altında sınıflandırılmıştır. Birinci tip, dışa taşkın halka ağızlı ve uzun silindirik boyunlu şişelerden oluşmaktadır. İkinci tip küresel gövdeli ve kısa silindirik boyunlu kaplardır. Üçüncü tipte gövdenin üst kısmına bağlanan halka şeklinde kulplar öne çıkmaktadır. Dördüncü tip, yoğun kabartma bezemeye sahip olup Roma cam işçiliği geleneğini yansıtmaktadır. Beşinci tip ise Albantepe nekropolünden elde edilen küresel gövdeli, huni şeklinde boyunlu kaplardan meydana gelmektedir. Bazı örneklerde görülen hava kabarcıkları ve dalgalı yüzey yapısı, üretim teknolojisinin henüz tam anlamıyla olgunlaşmadığını göstermektedir. Bununla birlikte üfleme tekniğinin kullanılması, yerel ustaların cam işçiliğini önemli ölçüde benimsediğine işaret etmektedir. Araştırmalar, I-II. yüzyıllarda cam kapların çoğunlukla Suriye ve Doğu Akdeniz merkezlerinden ithal edildiğini, III. yüzyıldan itibaren ise yerel üretimin ilk aşamalarının oluşmaya başladığını ortaya koymaktadır. Oğlanqala küp mezarlarında bulunan Roma gümüş sikkeleri bu kronolojik tespitleri desteklemekte ve bölge sakinlerinin geniş ticari ağlara dahil olduğunu kanıtlamaktadır. Cam eserlerin tipolojik benzerlikleri, Nahçıvan'ın Yakın Doğu, Roma dünyası ve Kafkasya bölgeleriyle yoğun ticari ve kültürel ilişkilere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle balzamariler, flakonlar, kadehler ve parfüm şişeleri hem günlük yaşamda hem de cenaze ritüellerinde etkin biçimde kullanılmıştır. Sonuç olarak, Nahçıvan'ın Antik Çağ cam kapları yalnızca maddi kültür örnekleri olarak değil, aynı zamanda bölgenin ekonomik ilişkilerini, teknolojik gelişimini ve kültürlerarası etkileşimlerini yansıtan önemli arkeolojik kaynaklar olarak da değerlendirilmelidir. Bu buluntular, Nahçıvan'ın antik dönemde Yakın Doğu ve Akdeniz medeniyetleriyle ne denli derin bağlar kurduğunun somut kanıtlarını sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan, Antik Çağ, cam kaplar, tipoloji, üretim teknolojisi, ticari ilişkiler.

TÜRK VE KAZAK HALK EDEBİYATINDA AŞK DESTANLARI ARAŞTIRMA GELENEĞİ

KÄDİRHANOVA SANDUGAŞ SERİKBAYKIZI

Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi (KazNU), Almatı, doktora öğrencisi

Prof. Dr. EKREM AYAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Özet

Bu çalışma, Türk ve Kazak halk edebiyatında önemli bir yere sahip olan aşk destanlarının araştırma geleneğini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Türk ve Kazak toplumlarının ortak tarihi, kültürel ve dilsel mirası içerisinde şekillenen aşk destanları, yalnızca edebî ürünler olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı, geleneksel değerleri ve halkın dünya görüşünü yansıtan sözlü kültür unsurları olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada, her iki halkın destan geleneğinde aşk temasının nasıl işlendiği, kahraman tipleri, kadın ve erkek figürlerinin temsil biçimleri, sadakat, fedakârlık ve toplumsal normların destan metinlerindeki yeri ele alınmaktadır.

Çalışmada ayrıca Türkiye ve Kazakistan'daki halkbilimi araştırmalarında aşk destanlarına yönelik bilimsel yaklaşımlar incelenmekte; sözlü gelenek, metin derleme çalışmaları, karşılaştırmalı edebiyat yöntemi ve yapısalci çözümleme gibi araştırma yöntemleri değerlendirilmektedir. Özellikle “Kozı Körpeş – Bayan Sulu”, “Kız Jibek”, “Kerem ile Aslı” ve “Âşık Garip” gibi destan örnekleri üzerinden ortak motifler ve kültürel farklılıklar ortaya konulmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, Türk ve Kazak halk edebiyatındaki aşk destanlarının tarihsel gelişimini ve bilimsel inceleme sürecini analiz ederek iki halk arasındaki kültürel yakınlığı göstermektir. Bunun yanı sıra çalışma, sözlü edebiyat ürünlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının önemine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak aşk destanlarının, Türk dünyasının ortak kültürel kimliğini yansıtan önemli manevî miras unsurları olduğu vurgulanmaktadır.

SİMETRİ KAVRAMININ ARKEOLOJİK ALANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: KYZİKOS ANTİK KENTİ ÖRNEKLERİ İLE ÇOCUKLAR İÇİN GEOMETRİ

İŞİK AK

Ankara University, Faculty of Language-History and Geograpy, Department of Classical Archaeology
Ankara-Türkiye

Özet

Kültürel Miras kuşkusuz gelecek nesillere aktarılmalı ve bu sayede farkındalık arttırılarak bizden olana sahip çıkma teşvik edilmelidir. Peki bu nasıl olmalıdır? Kültürel miras bilincini küçük yaşta aşlamak önemlidir. Bu çalışmada da nasıl olmalıdır sorusu üzerinde yoğunlaşarak simetri kavramı somut kültürel miras üzerinden incelenmiştir. Bu sayede simetri kavramı öğretilirken sunulan somut kültürel miras örnekleri ile kültürel mirasın da benimsetilmesi amaçlanmıştır. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Kyzikos kenti tarihi, buluntuları ve yapıları üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda, simetri kavramı ele alınmış, simetri çeşitlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü kısımda ise Kyzikos Antik Kentinden seçilen somut kültürel miras örnekleri üzerindeki simetri çeşitleri incelenmiş ve bu örneklerle kültürel bellekte nasıl yer kazandırılabilceği, kültürel mirasın bekçisi olan çocuklara nasıl sunulabileceği üzerinde durulmuştur. Kyzikos Antik kenti günümüzde Balıkesir'in Erdek ilçesi yakınlarında, Kapıdağ yarımadasının güneyinde yer almaktadır. Kent, Antik Çağ'da Mysia bölgesinde yer alan önemli bir ticaret ve liman kentidir. Bu çalışmada kentin simgeleri üzerinde bulunan simetri çeşitlerinin incelenmesi olarak belirlenmiş ve bu örneklerin simetri kavramı öğretilirken örnek olarak sunularak benimsetilmesi amaçlanmıştır. Mimaride de kuşkusuz kullanılan tasarım öğelerinden simetri kavramında biliminin nasıl ve ne şekilde kullanıldığını araştırmak için hazırlamış olduğumuz çalışmada Kyzikos Antik kenti buluntuları ve mimari yapı unsurları üzerindeki simetriler incelenmiştir. Örnek anlatımları ve simetri türlerinin anlatımı yaş guruplarına göre belirlenecektir. Bu sayede hem kültürel miras tanıtılmış hem de simetri kavramının antik dönem de de tasarım ve biçim üretme yöntemi olarak değerlendirilmesine değinilmiştir. Sonuç olarak bu örnekler değerlendirilmiş ve simetri kavramının günümüzde olduğu kadar antik dönemde de önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Simetri, Mimari, Mysia

YAZISIZ KÜLTÜR AKTARIMI OLARAK GELENEKSEL EL SANATLARI MOTİFLERİNİN GENÇ KUŞAKLARA KAZANDIRILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Murat YİĞİT

Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Kırıkkale- Türkiye

Zehra İrem ALTINDAL

Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Türkçe Öğretmenliği
Lisans Öğrencisi

Özet

Kültür, bir toplumun maddi ve manevi değerlerini kuşaktan kuşağa aktaran temel unsurlardan biridir. Kültür toplumla iç içedir ve her iki kavram da birbirinden etkilenir. Kültür bir milletin kimliğidir. Toplumı ilgilendiren her konu kültürle bağlantılıdır. Kültürün en çok etkilendiği alan dildir. Bir toplumun çevreyi algılama biçimi kullandığı dil unsurlarıyla açıklanır. Türk kültürünün önemli bir parçası olan destanlar ve Dede Korkut Hikayeleri o kültürün ahlak, kahramanlık ve estetik anlayışının dil aracılığıyla yansıması halidir. Türk kültürünün bir diğer parçasını da geleneksel el sanatları oluşturur. Geleneksel el sanatları; kilim motifleri, iğne oyları, ebru sanatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sanatlar sadece bir hobi değil, kültürel kimliği koruma ve ifade etme aracıdır. Kilimlere dokunan ya da iğne oyası ile işlenen her bir motifin söz dünyasında bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlam aslında eski zamanlarda kadının kendisini konuşmadan ifade etmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadeyle beraber el sanatlarının, yazısız olarak kültür aktarımı sağladığını söyleyebiliriz. Tarih boyunca bir toplumun yazısız hafızasını oluşturan geleneksel el sanatları, günümüz dünyasının getirdiği hızlı değişim karşısında estetik ve anlamsal kıymetini kaybederek toplumsal hafızadan silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Geçmişte usta-çırak ya da aile içinde (babadan oğula) aktarılan geleneksel el sanatları, günümüzde sanayileşme ve hızlı şehirleşme süreçlerinin getirdiği tek tip yaşama yenik düşmüştür. Bu durum zanaatların ekonomik ve sosyolojik olarak aktarımını zorlaştırarak kuşaklararası kültürel aktarım bağlarını zayıflatmıştır. Sonuç olarak eğitim sisteminde de kalıcı yer bulamayan bu somut miras unsurları, zamanla sembolik anlamını aktaramadığı için toplumsal hafızadan silinmeye yüz tutmuştur. Bu çalışmanın amacı, unutulma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığımız geleneksel Türk motiflerinin öğrencilere hatırlatılması ve bu yazısız geleneksel el sanatları motiflerinin öğrencilere bilinçli bir biçimde kazandırılmasıdır. Böylece hem genç kuşakların kültürel aidiyet duygusunun geliştirilmesi hem de nesilden nesle aktarımı hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel El Sanatları , Türk Kültürü, Kültür, Kültürel Hafıza

TÜRK XALQLARININ FOLKLORUNDA ARXETİPİK OBRAZLAR VƏ MƏDƏNİ KODLAR (ÇOXDİLLİ TÜRK FOLKLOR KORPUSU MATERIALI ƏSASINDA)

FİL.Ü.F.D., MÜƏLLİM HƏMİDƏ ƏZİZƏ QIZI XƏLİLOVA

Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialı, Filologiya fakültəsi
Bakı, Azərbaycan

Xülasə

Annotasiya: Məqalə türk xalqlarının folklorunda arxetipik obrazların və mədəni kodların korpus tədqiqinə həsr olunmuşdur. Tədqiqat formalaşdırılmaqda olan çoxdillli türk dilləri folklor korpusu materialı əsasında aparılmışdır. Tədqiqatın aktuallığı korpus dilçiliyinin və təbii dilin emalı texnologiyalarının inkişafından irəli gəlir ki, bu da folklor irsinin sistemli və formal təhlili üçün yeni imkanlar yaradır. Türk folkloruna dair elmi marağın yüksək olmasına baxmayaraq, onun kompleks korpus modelləşdirilməsi və müxtəlif dillər və janrlar arasında sabit arxetipik strukturların müəyyənəşdirilməsi məsələləri hələ də kifayət qədər işlənməmiş olaraq qalır. Tədqiqatın məqsədi türk folklorunun müxtəlif janrlarında funksionallaşan arxetipik obrazların və mədəni kodların korpus metodları vasitəsilə müəyyənəşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və interpretasiyasından ibarətdir. Tədqiqat materialını epos mətnləri, nağıllar, mifoloji rəvayətlər, əfsanələr, atalar sözləri və mərasim folkloru təşkil edir və bu mətnlər formalaşdırılan korpusun strukturuna inteqrasiya olunmuşdur. Tədqiqatın metodoloji əsasını korpus dilçiliyi metodları, linqvostatistik təhlil, semantik modelləşdirmə və təbii dilin emalı (NLP) texnologiyaları təşkil edir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, türk folkloru ənənəvi dünyagörüşün əsas elementlərini əks etdirən sabit arxetipik modellər sistemi ilə xarakterizə olunur. Ən çox reprezentativ olan arxetipik obrazlara *qəhrəman*, *ana*, *yol*, *od*, *dünya ağacı*, *quş* və *sakral məkan* obrazları daxildir. Korpus təhlili bu obrazlar arasında təkrarlanan süjet-motiv strukturlarını aşkara çıxarmağa, onların kontekstual əlaqələrini müəyyən etməyə və müxtəlif folklor janrlarında funksionallaşmasını izləməyə imkan vermişdir. Öldə olunan nəticələr türk ənənələrini birləşdirən ümumi mədəni kodların mövcudluğunu göstərir və onların aşkara çıxarılmasında korpus yanaşmasının səmərəliliyini təsdiq edir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, korpus paradiqması folklorun təsviri səviyyəsindən onun sistemli və formal modelləşdirilməsinə keçidi təmin edir və bu da gələcəkdə türkologiya, linqvokulturologiya və folklor mətnlərinin təhlili sahəsində yeni tədqiqat istiqamətləri üçün imkanlar yaradır.

Açar sözlər: korpus dilçiliyi, çoxdillli korpus, türk dilləri, folklor, arxetipik obrazlar, mədəni kodlar.

CULTURAL HERITAGE OF THE CITY OF OSH AND ITS SIGNIFICANCE IN CENTRAL ASIA

IBRAGİMOVA MUSLİMA

Osh State University, Institute of Oriental Studies, BA(b)-2-25, Osh, Kyrgyzstan

Abstract

As one of Central Asia's oldest cities, Osh has been a crossroads of civilizations on the Great Silk Road. Its sacred mountain, Sulayman Too (UNESCO site), embodies intangible spiritual values and ancient rock art. This study examines how Osh's tangible and intangible heritage (historical architecture, the Manas epic, festive rituals) shapes regional memory and intercultural dialogue. Based on field research, the paper argues that preserving Osh's heritage supports both Kyrgyz identity and broader understanding of Silk Road connectivity. Integrating local heritage into sustainable tourism and international cooperation is key to cultural resilience..

Keywords: Cultural heritage, Osh, Central Asia, Sulayman Too, Silk Road, sustainability.

ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATININ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDAKI ƏHƏMİYYƏTİ

LƏMAN BAYRAMLI

Bakı Avrasiya Universiteti, Azərbaycan/Bakı

Xülasə

Şifahi xalq ədəbiyyatı xalqın yüzillər boyu yaratdığı, özündə xalqın mənəviyyatını, keçmişini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini, həyat tərzini ehtiva edən əsas qaynaqlardan biridir. Xalqın tarixi ilə sıx bağlı olan folklor onun mədəniyyətinin, tarixinin öyrənilməsi üçün ən etibarlı mənbədir. Şifahi xalq ədəbiyyatı milli-mənəvi dəyərlərin qorunması üçün əsas vasitələrdən biridir. Eyni zamanda folklor dilin qorunmasına xidmət edir. Atalar sözləri, zərb-məsəllər, bayatılar və başqa folklor nümunələrində qədim sözlər, ifadələr yer alır. Bu isə xalqın dilini və milli kimliyini qoruyaraq, gələcək nəsillərə ötürür. Məqalədə şifahi xalq ədəbiyyatının milli-mədəni irsin qorunmasındakı önəmi araşdırılır, dilin və milli düşüncənin qorunması, tarixi yaddaşın yaşadılması kimi məsələlər aydınlaşdırılır. Folklor nümunələri insanın əxlaqi tərbiyəsində də mühüm rol oynayır. Şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri insana yaxşı ilə pisi ayırmağı, doğru davranış qaydalarını aşılrayır. Dastanlarda, nağıllarda insanlara zəhmətsevərlik, dürüstlük, mərdlik, böyüklərə hörmət kimi müsbət keyfiyyətlər öyrədilir. Bütün bunlar isə xalqın mədəni irsinin qorunmasına, öz milli kimliklərini unutmamasına, xalqın dəyərlərinə sadıq olmasına bilavasitə köməklik göstərir. Dünyada müasir texnologiyalar və qloballaşma dövründə milli-mədəni irsin qorunması mühüm məsələyə çevrilmişdir. Xarici təsirlər nəticəsində mənəvi dəyərlərdə aşınma baş verir və milli dəyərlərin unudulması kimi təhlükələr yaranır. Belə bir vəziyyətdə şifahi xalq ədəbiyyatının təbliğ edilməsi, qorunması çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Folklor nümunələrinin toplanması, çap edilməsi onun qorunmasına yardım edir. Bu isə öz növbəsində mədəni irsin, xalqın mənəviyyatının, kimliyinin müdafiə edilməsidir. Tədqiqat zamanı şifahi xalq ədəbiyyatının mədəni irsin qorunmasındakı rolu müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Folklor nümunələrinin mənəvi dəyərlərin yaşadılmasına, xalqın milli kimliyinin formalaşdırılmasına, tarixi yaddaşın qorunmasına olan təsirləri təhlilə cəlb olunmuşdur. Xüsusi olaraq, dastanlar, nağıllar, atalar sözləri, əfsanələrin nəsil-dən-nəsilə ötürülərək mədəni irsin davamlı inkişafını təmin etdiyi müəyyən edilmişdir. Araşdırmada bu nəticəyə gəlinir ki, folklor milli-mədəni dəyərlərin, tarixin, dilin qorunması üçün əsas sərvətlərdən biridir. Folklor keçmişlə gələcək arasında körpü rolunu oynayaraq mədəni irsin yaşamasını, davamlılığını, inkişafını təmin edir.

Açar sözlər: folklor, milli dəyər, mədəni irs, dil, mədəniyyət.

İLQAR FƏHMİNİN “AKTRİSA” ROMANINDA QADIN OBARZI VƏ ONUN DAXİLİ DÜNYASI

İLKANƏ HƏŞİMOVA

Xəzər Universitetinin Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Xülasə

Bu tədqiqat işində müasir Azərbaycan nəsrinin ən maraqlı nümunələrindən biri olan İlqar Fəhminin “Aktrisa” romanına tamamilə fərqli bir baxış bucağından araşdırmaya cəlb edilmişdir. İşin əsas diqqət mərkəzində dayanan məsələ əsərin baş qəhrəmanı Lalənin mürəkkəb daxili aləmi, keçirdiyi mənəvi sarsıntılar və psixoloji tərəddüdlərdir. Araşdırmada onun zəngin daxili dünyası üç əsas istiqamətdə təhlilə cəlb edilmişdir. Öncəliklə, məsələyə sosial-psixoloji müstəvidə yanaşaraq, obrazın yaşadıkları fonunda özgüləşmə probleminin səbəblərini araşdırılmışdır. Romanda bir qadının cəmiyyətdə daşımağa məcbur olduğu statuslar (məsələn, varlı bankir həyat yoldaşı Vaqifin xanımı olması) onun aktrisa kimliyi ilə ailə həyatının yaratdığı daxili ziddiyyətlər araşdırılır. Bununla yanaşı, ailədaxili bitmək bilməyən münaqişələr, mənəvi-emosional şiddət və yalqızlıq zəminində qəhrəmanın keçirdiyi ruh düşkünlüyü bəhs mövzudur. Burada diqqət çəkən başqa bir məqam isə birbaşa eksistensial fəlsəfəyə söykənən teatral mühit və simvolizm aspektidir. Lalə zaman keçdikcə həyatını bir növ səhnələşmiş tamaşa kimi görməyə başlayır, bu onun daxili gizlinlərini anlamaq üçün ən önəmli açardır. Obrazın ruhundakı təlatümlər, azadlıq axtarışları və romanda Xəzri küləyinin olması da simvolik mənə daşıyır. Bu Lalənin daxili vəziyyəti ilə əlaqəli şəkildə göstərilir. Sonuncu istiqamət isə fərdi kimlik məsələsidir. Burada Lalənin başqaları tərəfindən onun üçün yazılmış senarilərdən və məcburi qəliblərdən qaçaraq, öz yaratdığı azad məkanda öz şəxsi qaydaları ilə yaşamaq cəhdləri gender prizmasından qiymətləndirilir.

Açar sözlər: İlqar Fəhmi, qadın obrazı, Aktrisa, Lalə

YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİ EKSENİNDE TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI VE TARİHSEL HAFIZANIN DİJİTAL GELECEĞİ

YAQUB SAMADOV

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (ADPU)

ELMİR HAQVERDIYEV

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (ADPU)

Özet

Kültürel miras ve tarihsel hafıza, Türk dünyasını oluşturan halkların ortak kimlik bağlarını ve tarihsel sürekliliğini sağlayan en temel unsurlardır. Yirmi birinci yüzyılda yaşanan teknolojik paradigma değişimleri, bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında geleneksel yöntemlerin ötesine geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, yapay zeka (YZ) teknolojilerinin Türk kültür mirasının korunması, somut eserlerin dijitalleştirilmesi ve tarihsel hafızanın siber alanda yeniden yapılandırılması süreçlerindeki rolünü ve gelecek perspektiflerini analitik bir yaklaşımla incelemektir. Araştırmada, Türk dünyasına ait mimari şaheserlerin, arkeolojik buluntuların ve somut olmayan kültürel öğelerin yapay zeka alanındaki üretken modellemeler (Generative AI), üç boyutlu (3D) dijital ikiz teknolojileri ve derin öğrenme algoritmaları aracılığıyla nasıl korunabileceği teorik ve pratik düzlemde ele alınmıştır. Yapay zekanın tarihsel verileri analiz etme ve kaybolmaya yüz tutmuş kültürel motifleri aslına uygun olarak sanal ortamda yeniden inşa etme (rekonstrüksiyon) yeteneği, Türk kültürünün global düzeyde doğru tanıtılması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca, bu dijital dönüşümün eğitim metodolojisine entegrasyonu, genç kuşaklarda "ortak Türk kimliği" şuurunun ve tarihsel empati duygusunun inovatif yöntemlerle geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, Türk devletleri arasında ortak bir "Kültürel Yapay Zeka, Veri Tabanı" kurulmasının, siber dünyada kültürel dezenformasyonun önlenmesi ve Türk kültürünün dijital geleceğinin güvence altına alınması açısından kurumsal bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Tarihsel Hafıza, Türk Kültürü, Dijital Gelecek, Kültürel Miras.

TÜRKÇENİN “YOĞURT”LA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Eray EKİCİ

Balikesir University, Institute of Socical Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Balikesir-Türkiye

Doç. Dr Emin Erdem ÖZBEK

Balikesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Balikesir -Türkiye

Özet

Türk kültüründe hayvancılık, geçmişten günümüze önemli bir yere sahip olmuştur. Kültür ve dil arasındaki ayrılmaz ilişkiye bağlı olarak dilimizde de bu alanda geniş bir söz varlığı bulunmaktadır. Özellikle beslenme ve ekonomik faaliyetler bakımından kültürümüzde önemli bir yer tutan süt ürünleri bu açıdan dikkatleri çeker. Bu dairede yer alan “yoğurt” ise Türk dilinin dünya dillerinin pek çoğuna bir verintisi olarak öne çıkar. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında “yoğurt”la ilgili söz varlığı incelenerek dilimizin bu konudaki zenginliği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çalışmada, Standart Türkiye Türkçesinin yanı sıra ağızlarımızdaki söz varlığının da tespit edilmesinde Türk Dil Kurumu’nun Derleme Sözlüğü temel kaynak olarak kullanılmıştır. Tarama sonucunda, “yoğurt” ve türlerinin adlandırılmasından mayalanma sürecine, hazırlama aşamalarına ilişkin eylemlerden bu iş için kullanılan araç-gereçlere ve yoğurtla yapılan yemeklere kadar çeşitli başlıklarda geniş bir söz varlığı tespit edilmiştir. Bir dilin söz varlığı yalnızca dildeki belirli kelimelerin toplamından ibaret değildir; deyimler, atasözleri, kalıp sözler gibi ifadeler de söz varlığının önemli bileşenleri arasında yer alır. Bu doğrultuda araştırmada, yoğurtla ilgili sözcüklerin yanı sıra deyim ve atasözü gibi kalıplaşmış ifadeler de incelenmiştir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki deyim ve atasözleri üzerine hazırlanmış çalışmalar taranarak söz konusu unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Önceki çalışmalara katkı sunmayı amaçlayan bu araştırmanın, dilimizin “yoğurt”la ilgili söz varlığına bütüncül bir bakış sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Türk kültürü, söz varlığı, Türkiye Türkçesi ağızları, yoğurt.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANADOLU EL SANATLARININ KORUNMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Hamide SOYSAL DEMİRCİ

A master's student (with thesis) in the Department of Archaeology, Faculty of Arts and Sciences,
Yozgat Bozok University, Yozgat-Türkiye

Öğr. Gör. Neslihan KILIÇ GÜRÇAY

Balıkesir University, Balıkesir Vocational School, Department of Traditional Turkish Handicrafts,,
Balıkesir -Türkiye

Özet

Bu araştırmanın amacı, Anadolu’da kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşan geleneksel el sanatlarının somut olmayan kültürel miras bağlamında korunma ve sürdürülebilirlik süreçlerini incelemektir. Geleneksel el sanatları yalnızca ekonomik üretim faaliyetleri değil; aynı zamanda toplumsal hafızayı, kültürel kimliği, estetik anlayışı ve yerel yaşam biçimlerini yansıtan önemli kültürel miras unsurlarıdır. Anadolu’da gelişen kilim dokumacılığı, çinicilik, bakırcılık, keçecilik, ahşap oymacılığı ve seramik gibi geleneksel sanatlar kültürel belleğin korunması açısından önemli bir işleve sahiptir. Ancak modernleşme, sanayileşme, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri geleneksel üretim biçimlerini dönüştürmekte; seri üretim, ekonomik yetersizlikler ve genç kuşakların ilgisinin azalması birçok el sanatının sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda fenomenoloji deseni temel alınarak yürütülmüştür. Çalışma grubunu Anadolu’nun farklı bölgelerinde geleneksel el sanatlarını sürdüren ustalar, çıraklar, halk eğitim merkezi eğitmenleri ve kültürel miras alanında çalışan uzmanlar oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler, gözlem ve doküman inceleme yöntemleriyle toplanmış; içerik analizi ve tematik analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, geleneksel el sanatlarının kültürel kimliğin, toplumsal aidiyetin ve kuşaklararası aktarımın önemli taşıyıcıları olduğunu göstermektedir. Katılımcılar el sanatlarını “atalardan kalan kültürel miras” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte usta-çırak ilişkisinin zayıfladığı, genç kuşakların geleneksel sanatlara ilgisinin azaldığı ve ekonomik sorunların kültürel aktarımı olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca dijitalleşmenin geleneksel el sanatları üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkiler oluşturduğu görülmüştür. Sosyal medya ve dijital platformlar görünürlüğü artırırken, kültürel ürünlerin ticarileşmesine de yol açabilmektedir. Sonuç olarak araştırma, Anadolu el sanatlarının somut olmayan kültürel mirasın korunması açısından önemli bir değer olduğunu ortaya koymakta; kültürel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için eğitim, yerel yönetim, kültür politikaları ve dijital koruma çalışmalarının bütüncül biçimde desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Somut olmayan kültürel miras, Anadolu el sanatları, kültürel sürdürülebilirlik, geleneksel zanaatkarlık, kültürel bellek, kültürel kimlik.

MAGICAL REALISM AS A STRATEGY FOR INTELLECTUAL AND CRITICAL ENGAGEMENT IN UNIVERSITY LEARNING

AIBERGENOVA AIDAN

PhD student at the Kazakh National Women's Pedagogical University, 03110011 Almaty, Kazakhstan

Abstract

Magical realism has increasingly attracted scholarly attention not only as a literary phenomenon but also as a meaningful educational instrument capable of stimulating intellectual and critical engagement among university students. This study explores the pedagogical potential of magical realism in higher education and examines how its narrative structure encourages analytical interpretation, reflective thinking, and cognitive flexibility within academic learning environments. Unlike traditional educational approaches that often prioritize memorization and standardized interpretation, magical realism introduces ambiguity, symbolic meaning, and alternative perspectives that challenge students to actively participate in the process of knowledge construction. The paper argues that magical realism creates a unique cognitive space in which rational and imaginative dimensions coexist, allowing students to question dominant assumptions, reconsider fixed categories of thought, and develop deeper interpretative skills. Through the integration of extraordinary elements into realistic settings, learners are encouraged to engage critically with social, cultural, and philosophical issues while simultaneously strengthening their ability to analyze complex texts and concepts. The study emphasizes that such engagement contributes to the development of higher-order thinking skills that are essential in contemporary university education. Particular attention is given to the role of magical realism in fostering discussion-based learning and interdisciplinary understanding. By exposing students to narratives that resist singular interpretations, educators can create more interactive and intellectually dynamic classrooms. The research also highlights the emotional and cognitive involvement generated by magical realist texts, which may increase students' motivation and participation in academic discourse. The findings suggest that magical realism can function as an effective educational strategy for promoting intellectual curiosity, interpretative independence, and critical consciousness in higher education contexts. Consequently, its inclusion in university curricula may contribute to more reflective and analytically engaged learning practices capable of responding to the cognitive demands of modern education.

Keywords: magical realism; critical thinking; higher education; cognitive engagement; university learning

TRADITIONAL CRAFTSMANSHIP AND CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN MODERN SOCIETY

ABDUFATTOYEVA SABRINA ABDUTOLIBOVNA

Student of Foreign Language and Literature Faculty, Renaissance Educational University ,

Supervisor: HAYITOVA NIGORA RAXMATILLAYEVNA

Head teacher at Renaissance Educational University ,Tashkent, Uzbekistan

Annotation

Traditional craftsmanship represents an essential component of cultural heritage and serves as a bridge between historical traditions and contemporary society. This article examines the role of traditional handicrafts in preserving cultural identity, transmitting indigenous knowledge, and strengthening social cohesion in modern communities. Cultural heritage, including both tangible and intangible forms, reflects the historical experiences, artistic expressions, and values of societies. However, rapid globalization, urbanization, and technological advancement pose significant challenges to the survival of traditional crafts and local cultural practices. The study highlights the relationship between society and culture by analyzing how traditional craftsmanship contributes to economic development, cultural tourism, and community sustainability. Furthermore, the article emphasizes the importance of cultural geography and ethnohistorical perspectives in understanding the interaction between people, environment, and cultural traditions. Effective preservation strategies, including legal protection, educational initiatives, and community-based participation, are discussed as key approaches to safeguarding cultural heritage. The findings suggest that sustainable preservation of traditional craftsmanship not only protects cultural diversity but also supports intergenerational knowledge transfer and social development. Therefore, cultural heritage preservation should be recognized as a priority for maintaining cultural continuity and promoting sustainable development in modern society.

Keywords: Cultural Heritage, Traditional Craftsmanship, Cultural Preservation, Sustainable Development.

DIALECTS OF THE TURKIC LANGUAGES AS AN ELEMENT OF CULTURAL IDENTITY

ABDURAKHIMOVA NIGORA BAKHTIYAROVNA

Renaissance Educational University, ESL Teacher

ABDUQAHHOROVA AZIZA FARHOD QIZI

Renaissance Educational University, 3rd year student(FTO)

Abstract

This article examines Turkic dialects as markers of cultural identity and as part of the intangible cultural heritage of Turkic-speaking communities. The study is designed as a literature-based analytical review rather than an empirical survey. It draws on recognised works in Turkic linguistics, sociolinguistics, language endangerment and heritage studies, including Johanson and Csató, Labov, Fishman, Eckert, UNESCO materials on intangible cultural heritage and language vitality, and selected reference sources on Uzbek, Kazakh and Kyrgyz. The article argues that dialects should not be treated merely as non-standard or regional speech forms. They preserve local memory, historical contact, oral traditions, specialised vocabulary and community belonging. At the same time, dialectal diversity is affected by standardisation, urbanisation, migration, schooling and digital communication. The paper concludes that the preservation of Turkic dialects requires balanced language policy: strengthening national literary languages while also documenting, teaching and publicly recognising regional varieties.

Keywords: Turkic languages, dialects, cultural identity, sociolinguistics, intangible cultural heritage, language vitality, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN THE HISTORICAL MEMORY OF MODERN UZBEK STUDENTS

ABDURAKHİMOVA NİGORA BAKHTİYAROVNA

Renaissance Educational University, ESL Teacher

NABİYEVA MARJONA FAXRİDDİN QIZI

Renaissance Educational University, 3rd year student(FTO)

Abstract

This article examines how the figure of Amir Temur (Tamerlane, 1336–1405) has been represented in the historical memory of contemporary Uzbek students. The study is designed as an analytical review rather than an empirical survey. It draws on scholarship in memory studies, post-Soviet nation-building and educational policy to show how Temur's image has been transformed from a contested historical figure into a central symbol of national identity in independent Uzbekistan. The article focuses on three interrelated dimensions: state commemoration after 1991, the role of education in transmitting the Timurid legacy, and the changing ways in which students may interpret this legacy in the context of digital media and wider access to international scholarship. The paper argues that Temur's image should not be understood only as a product of official ideology. For many young Uzbeks, it also functions as a meaningful cultural reference point that combines pride in historical achievement with an emerging awareness of historical complexity.

Keywords: Amir Temur, historical memory, Uzbek identity, nation-building, students, post-Soviet Central Asia

TIKTOK AND CULTURAL HERITAGE: YOUTH PARTICIPATION, ALGORITHMIC VISIBILITY AND THE RISKS OF SIMPLIFICATION

NIGORA BAKHTIVAROVNA ABDURAKHIMOVA
ESL teacher, Renaissance Education University, Tashkent, Uzbekistan

ZARINA FARKHADOVNA QODIROVA
MA Student, Linguistics (Russian Language), 70230101, Renaissance Education University,
Tashkent, Uzbekistan

Abstract

This conference article examines TikTok as a digital environment in which young people engage with cultural heritage by recording, remixing and circulating short videos related to music, dance, cuisine, craft, dress, language and everyday customs. The paper is designed as a literature-based analytical review rather than an empirical study. It draws on UNESCO's understanding of intangible cultural heritage, scholarship on participatory culture, and recent studies of short-video platforms and algorithmic cultural mediation. The article argues that TikTok can strengthen the visibility of living heritage and make youth not only consumers but also co-creators of cultural transmission. At the same time, the platform's algorithmic and commercial logic may simplify traditions, detach them from community contexts and reward entertainment value over cultural depth. The paper concludes that TikTok should be understood neither as a threat to cultural heritage nor as a simple preservation tool, but as an ambivalent space requiring media literacy, institutional cooperation and respect for the communities that carry living traditions.

Keywords: TikTok; cultural heritage; intangible cultural heritage; youth; participatory culture; algorithmic culture; short video platforms; cultural transmission.

TURKIY DUNYODA UMUMIY NOMODDIY MADANIY MEROS: TURKIYA VA O'ZBEKISTON MISOLIDA AN'ANAVIY IPAK TO'QIMACHILIGI

Teacher TOSHNIYOZOVA DILDORA HAYITMUROD QIZI

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

Ism-familiya: ESHBOYEVA MEHRUZA

Özet

Mazkur tadqiqot doirasida turkiy xalqlarning ko'p asrlik mushtarak qadriyati sanalgan an'anaviy ipak to'qimachilik san'ati Turkiya hamda O'zbekiston tajribasi misolida qiyosiy-tahliliy jihatdan o'rganiladi. Buyuk Ipak yo'lining strategik tugunlari bo'lmish Bursa va Marg'ilon shaharlaridagi tarixiy ishlab chiqarish evolutsiyasi, milliy matolar (atlas, adras, qutnu) hamda lokal hunarmandchilik maktablarining o'ziga xos determinantlari tadqiq etiladi. Shuningdek, maqolada har ikki davlatning ushbu nomoddiy meros obyekti muhofaza qilish, tirik an'ana sifatida kelajak avlodga bezavol yetkazish hamda UNESCO platformasidagi global targ'ibot strategiyalari yoritilgan. Tahlillar natijasida ipak to'qimachiligining shunchaki iqtisodiy faoliyat turi emas, balki turkiy dunyo madaniy integratsiyasini mustahkamlovchi fundamental ma'naviy ko'priki ekanligi ilmiy asoslanadi.

PRESERVATION AND SUSTAINABILITY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD

Acting Associate Professor GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDIYEVA

Renaissance Educational University Tashkent

RAVSHANJONOV ASRORBEEK

First-year Student, World Economy and International Economic Relations

Renaissance Educational University

Abstract

This article examines the preservation and sustainability of intangible cultural heritage within the Turkic world under the influence of globalization and technological modernization. The study analyzes the significance of oral traditions, folk music, rituals, craftsmanship, and cultural values in maintaining the collective identity of Turkic peoples. Particular attention is given to Uzbekistan as one of the historical and cultural centers of Turkic civilization. The article also investigates the major threats to cultural heritage, including urbanization, cultural homogenization, and declining interest among younger generations. Furthermore, the role of education, digital technologies, and international cooperation in safeguarding cultural heritage is discussed. The study concludes that sustainable preservation strategies are essential for maintaining cultural continuity and strengthening intercultural dialogue among Turkic nations.

Keywords: cultural heritage, Turkic world, intangible heritage, Uzbekistan, globalization, ethnography, cultural sustainability

TRADITIONAL JEWELRY AS A REFLECTION OF ETHNOCULTURAL PROCESSES IN UZBEK CULTURE

Associate Professor IBRAGİMOVA MUSLİMA YULDASHEVNA
Renaissance University, Faculty of Philology and History.
Department of Socio-Political Sciences

Abstract

This article examines the cultural, historical, and artistic significance of traditional jewelry in the life of the Uzbek people. Jewelry is considered not only as a decorative element, but also as an important expression of national identity, aesthetic taste, social status, family traditions, and ethnic culture. The study focuses on the traditions of creating different types of jewelry, the craftsmanship of Uzbek jewelers, and the symbolic meanings connected with ornaments used in everyday life, ceremonies, weddings, and festive occasions. Special attention is paid to the local names of various jewelry items and their regional characteristics. The article also analyzes the factors that influenced the formation and transformation of Uzbek jewelry traditions. These include natural and climatic conditions, the lifestyle of the population, household activities, women's social roles, trade relations, and economic and cultural contacts with neighboring peoples. It is emphasized that traditional jewelry developed under the influence of both local artistic traditions and broader intercultural exchanges. Museum exhibits and historical examples show that jewelry played an important role in the development of ethnocultural processes, preserving cultural memory and transmitting artistic values from one generation to another.

Key words: traditional jewelry, Uzbek culture, artistic traditions, trade relations, ethnic characteristics, museum exhibits, ethno-cultural processes, national identity, craftsmanship.

Сурхон воҳаси аҳолисининг анъанавий тақинчоқлари:

(XX аср охири-XX аср бошлари)

IBRAGIMOVA MUSLIMA YULDASHEVNA

Renessans ta'lim universiteti, "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti

RO'ZIMOVA SHAXZODA BAXTIYOR QIZI

Renessans ta'lim universiteti, Tarix bo'limi 2 kurs talabasi

Аннотация

Мақолада анъанавий тақинчоқ турларининг яратилиши анъаналари, уларни ўзгариб боришига таъсир кўрсатган омиллар, уста-заргарлик анъаналари тарихига бағишланган. Республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлган сингари Сурхон воҳасида ҳам ижтимоий, маиший, ҳудудий омиллар билан боғлиқ уч асосий йирик жараён ёки ҳолат анъанавий тақинчоқларда даврий ўзгаришлар рўй беришига сабаб бўлганлиги илмий таҳлил қилинган. Тақинчоқларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишида бадиий анъаналар-маълум бир тақинчоқ турларининг тарқалиш ҳудуди (ареал)да уста заргарларнинг ўзига хос маҳорати, заргарликнинг маҳаллий ва этник хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларда маълум бир шакл ҳамда кўринишларга эътибор қаратилганлиги даврлар эволюциясида изоҳлаб берилган. Ўз навбатида мақолада халқимизнинг моддий маданиятидаги этник ўзига хосликлар, ҳудудий ўзига хосликлар - бунда аҳоли яшайдиган муайян ҳудудлар йирик шаҳарлар атрофида ёки улардан олисда жойлашганлиги тақинчоқларнинг янги турлари пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлганлиги ҳақида илмий маълумотлар келтирилган. Маданий иқтисодий алоқалар тарихий-маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо-сотик муносабатлари ҳам тақинчоқларнинг янги турларини пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга бўлган XIX аср охири XX-аср бошларида Республикамизнинг Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Тошкент, Шаҳрисабз, Китоб, Бойсун, Денов, Шеробод, Ургут каби шаҳар ва қишлоқларида уста заргарлар фаолиятининг ўзига хос этномаданий жиҳатлари таҳлил қилинган. Тақинчоқларнинг анъанавий турлари ва тарқалиши ҳақидаги илмий маълумотлар келтирилган жумладан: бу даврда бутун ўлкамиз бўйлаб Бухоро, Қўқон, Хива заргарларининг маҳсулотлари оммавий урф бўлган; республикамизда заргарлик санъатининг ўзига хос сир асорлари бўлган; маълум бир тақинчоқ турини ясашда ҳар бир заргар ўзига хос безаклар, шакллар, кўринишлардан фойдаланган; усталар ишида ана шу ўзига хослик бўлмаса, бошқа усталар ясаган тақинчоқлар билан ўхшашлик рўй бериб, бозорда ўзаро рақобат пайдо бўлган. Мақолада жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган тарихий маълумотлар келтирилган. Жумладан Сурхон воҳасига тақинчоқларнинг кириб келиши ва тарқалишида савдо-сотик муносабатлари муҳим рол ўйнаб, натижада тақинчоқларнинг хилма-хиллиги ортиб борган, Сурхон воҳаси қадимдан Буюк ипак йўлнинг жанубий тармоқларида муҳим ўрин тутиб Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон ва Олд Осиё сингари йирик тарихий-маданий ҳудудлар билан ўзаро савдо алоқаларини доимий амалга ошириб турган. XIX-аср охири-XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудидан бир нечта йирик қарвон йўллари ўтган. Ўрта Осиёда Қўқон шаҳри савдо-сотик муносабатларида олдинги ўринларда турса, Самарқанд ва Бухоро заргарлари минтақани юқори даражада тараққий этган заргарлик буюмлари билан таъминлаган. Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ва жанубий Тожикистон ҳудудларига Қўлоб Мўминобод шаҳарлари орқали Афғон савдогорлари арзон тақинчоқлар олиб келишган. Шунингдек улар Денов, Китоб, Шаҳрисабз ҳудудларида ҳам бўлиб турли хил матолар тақинчоқлар савдосини амалга оширишган. Хуллас мақолада Сурхон воҳаси аҳолисининг анъанавий тақинчоқларидаги, ўзига хосликлар ҳақида илмий хулосалар берилган.

ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL VALUES IN THE LITERATURE OF TURKIC PEOPLES

NURIDDINOV MUHAMMAD YASIN NURIDDINOVICH

Master's student in Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: PhD. IUSUPOVA KANDILATXAN

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Abstract

This article analyzes the artistic representation of national values in the literature of Turkic peoples. The study examines how traditions, family values, national identity, and cultural heritage are reflected in literary works. In addition, the role of Turkic literature in shaping the spiritual worldview of the younger generation is highlighted. Based on the views of various scholars and writers, the artistic expression of national values is discussed, while the author's personal perspective is also presented. The results of the research show that the literature of Turkic peoples serves as an important means of preserving cultural heritage and transmitting it to future generations.

MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH IN THE DIGITAL AGE

ALIMOVA SHAXODAT KAMILJANOVNA

Master's student in Linguistics(English), Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: DcS. XURSANOV NURISLOM ISKANDAROVICH

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Abstract

This article examines the transformation of modern culture through the perspective of young people in the age of globalization and digital technologies. The study explores the influence of social media, digital communication, global cultural exchange, and technological development on youth identity, lifestyle, values, and social behavior. The research applies qualitative and comparative methods to analyze cultural changes among modern youth. The findings reveal that digital culture has created both opportunities and challenges for young generations. While global connectivity increases cultural awareness and creativity, it also contributes to cultural imitation, social isolation, and identity conflicts. The discussion highlights the opinions of well-known scholars on cultural transformation and presents additional reflections from the author's perspective. The article concludes that youth play a central role in shaping future cultural trends and maintaining a balance between national identity and global culture.

PRINCIPLE OF SELECTION OF LEXICAL UNITS CONTAINING RELIGIOUS-THEOLOGICAL CONCEPTS

KARĪMKULOV FOZĪLJAM BAKHTIYOR UGLU

Renaissance university, Master's student, 70130201 – Linguistics: English language

Scientific Supervisor, KHURSANOV NURI SLAM ISKANDAROVICH

Doctor of Sciences in Philology (DSc), Associate Professor, Renaissance university Head of
Foreign Philology Department

Abstract

This article " Religious-divine concepts declarative lexical units choice "principle " topic dedicated to . In it religious and divine concepts representative lexical units selection, their semantic, pragmatic, morphological and cultural aspects analysis will be done . Uzbek linguistics and world in linguistics there is research based on Arabic, Persian and other from languages taken religious of terms Uzbek in the language integration, selection principles and application criteria seeing (Ulugov, 2005; Koziyev, 2018) . Article religious texts, dictionaries, speech practice and scientific literature to the materials relied on without written . Research results religious terminology standardization, translation processes, religious education and lexicography in the fields practical importance has . The article main purpose – lexical units when choosing applicable linguistic and extralinguistic principles systematic accordingly lighting and modern problems from showing consists of .

Key words: religious lexicon, divine concepts, lexical units, selection principles, semantics, pragmatics, Arabisms, Uzbek language terminology, religious discourse, cultural tradition, standardization .

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MİRAS

BAXTIYOROVA NODIRA

filologiya 2-bosqich talabasi Ingiz tili fakulteti, Renessans Ta'lim Universiteti

KATTA O'QITUVCHI NOROVA R.

Annotation: This article provides a profound analysis of the rich and multifaceted cultural heritage of the Turkic world, highlighting its pivotal role in global civilization and its defining historical turning points. Rather than focusing solely on architectural monuments, the study synthesizes the grand architectural marvels with the lives of the great historical figures who reshaped the destiny of Turkic peoples.

A key highlight of the article is its philosophical exploration of the clash between two legendary conquerors—Amir Timur (Tamerlane) and Sultan Bayezid I (Yildirim)—at the Battle of Ankara (1402). The study impartially analyzes the underlying catalysts of this monumental confrontation between two Turkic giants and evaluates its profound geopolitical impact on both the Ottoman Empire and the Timurid Renaissance.

Furthermore, the article delves into the fascinating history of Hagia Sophia (Ayasofya), a masterpiece of world architecture. It uncovers its original purpose when built under the Byzantine Emperor Justinian and tracks its historical transformation into a symbol of cultural and religious tolerance under the Ottoman Empire. The core climax of the paper examines why this structure has never lost its mesmerizing appeal over the centuries, exploring its architectural secrets and its current status as an invaluable asset to the cultural heritage of the Turkic world.

This article is designed for historians, culturologists, architects, and a broad audience of readers passionate about the secrets of world history and heritage.

Keywords: Turkic world, cultural heritage, Ottoman Empire, Amir Timur, Sultan Bayezid, Battle of Ankara, Hagia Sophia, Byzantine, Islamic architecture.

TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT) IN EAP CONTEXTS

NUSRATOVA SHAXRIZODA ISKANDAR QIZI

Philology, Group 8-23 student of Renaissance Educational University

Scientific Leader: TUYCHIYEV ABROR XABIBULLA OGLI

Teacher of Renaissance Educational University

Abstract

This article examines the effectiveness of Task-Based Language Teaching (TBLT) in English for Academic Purposes (EAP) contexts. The study explores how task-based instruction enhances students' academic communication skills, critical thinking, and learner autonomy. Using qualitative analysis of existing literature and classroom practices, the article investigates the implementation of authentic academic tasks in EAP classrooms. The findings indicate that TBLT promotes meaningful communication, improves academic literacy, and increases student engagement. However, challenges such as assessment difficulties, teacher preparation, and mixed proficiency levels remain significant. The study concludes that TBLT provides an effective pedagogical framework for preparing students for real academic communication in higher education.

Keywords: Task-Based Language Teaching, English for Academic Purposes, academic communication, learner autonomy, academic literacy

TURKIC WORLD CULTURAL HERITAGE: YOUTH, IDENTITY AND COMMUNICATION IN A CHANGING GLOBAL CONTEXT

RAHMATILLAYEVA DILNOZA BAXTIYOROVNA

2nd year student, Software Development and Programming, PDP University

Abstract

This article investigates the influence of Turkic peoples' cultural heritage on youth identity and communication in the context of contemporary globalisation. The processes of digitalisation, the impact of social media, and cultural transformation are analysed, focusing on young people's relationship with traditional culture, language maintenance, and the influence of global popular culture. The study employs a qualitative approach based on secondary source analysis, UNESCO reports, state policy documents, and contemporary socio-cultural research. The findings suggest that young people do not reject cultural heritage but reinterpret it within new digital environments. Successful cultural continuity requires combining heritage preservation policies with digital literacy.

Keywords: Turkic cultural heritage, youth identity, globalisation, digital culture, social media, language preservation, cultural transformation, self-awareness.

SPEECH ETIQUETTE AND CULTURAL IDENTITY IN UZBEK COMMUNICATION

SINGH ARYAVANSH

1st year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Social Sciences, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

The article examines Uzbek speech etiquette as a important aspect of cultural heritage and an important indicator of national identity. In Uzbek society, speaking is not only a way of exchanging and conveying information, but also a moral and cultural activity that reflects respect, modesty, social peace and responsibility for others. Special attention is paid to the standards of traditional communication, such as courteous welcomes, forms of address, blessings, thanks, and polite formulae in everyday conversation. Such linguistic patterns show the significance of age, kinship, social rank and the cultural idea of *andisha*, which entails tact, self-control, consideration and regard for the feelings of others. The article also deals with the issue of indirectness in Uzbek communication. Indirect speech forms are often employed to avoid conflicts, to soften refusals and to preserve the interlocutor's dignity. Though these expressions are relevant within the culture of Uzbekistan, they can be misinterpreted in international communication, especially in cultures where directness is the norm. Thus, the knowledge of Uzbek speaking etiquette is important for expressing the national values to the worldwide audience. In the conditions of globalization and digital communication, the younger generation has a great role in the preservation and development of the speech traditions of the Uzbek people. Young people can clearly and respectfully represent Uzbek communication culture through multilingual explanations, role-play activities, social media material, and intercultural initiatives. The research concludes that the speech etiquette of Uzbekistan is a living cultural resource that integrates tradition, identity and modern intercultural communication.

Keywords: Uzbek speaking etiquette, cultural identity, cultural heritage, Uzbek customs, intercultural communication, and culture of speech, *andisha*, politeness, national values, youth.

YOUTH ENGAGEMENT, LEADERSHIP AND SUSTAINABLE PARTNERSHIPS

SODIQOV PO'LATJON ALISHER O'G'LI,

Renaissance University

Scientific advisor: NOROVA RAKHIMA FAYZULLOYEVNA,

senior-teacher, Renaissance University.

Abstract

Youth participation, leadership development, and the formation of sustainable partnerships are increasingly recognized as critical determinants of inclusive and durable development outcomes. This study investigates the conceptual underpinnings, practical dimensions, and global relevance of engaging young people in leadership positions and cooperative frameworks. By integrating international policy perspectives with empirical evidence, the analysis demonstrates that effective youth involvement fosters social innovation, enhances institutional capacity, and advances the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs). Furthermore, the paper addresses key constraints, including asymmetries in power relations, insufficient institutional backing, and systemic structural limitations, while offering strategic recommendations to strengthen youth-driven initiatives and multi-sectoral collaborations. In conclusion, the research underscores that positioning youth as active leaders and equal partners is vital for the creation of resilient, just, and sustainable societies.

Keywords: youth engagement, leadership, sustainable partnerships, youth participation, Sustainable Development Goals (SDGs), community development, sectorial collaborations.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO LINGUISTIC COMPETENCE FORMATION

TAIROVA FERUZA FAYZULLAYEVNA

Assoc. Prof. Foreign Philology

Renaissance University of Education,

TOSHKANOV TEMURBEK OTABEK O'G'LI

Faculty of international relations, the 3rd year student

Annotation

This article examines the theoretical and methodological aspects of developing students' linguistic competence through individualized education. Particular attention is paid to the formation of communicative motivation, the improvement of language and speech skills, and the role of innovative educational technologies in teaching English. The study emphasizes that distance and electronic learning environments contribute significantly to the professional growth of future English teachers by enhancing independent learning, critical thinking, and communicative abilities. In addition, modern pedagogical models and interactive teaching strategies that support learner-centered education are analyzed.

Keywords: communicative competence, language skills, interactive learning, distance education, pedagogical technologies, linguistic competence, motivation.

LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION: THE ROLE OF LANGUAGE IN SHAPING CULTURAL IDENTITY IN THE TURKIC WORLD

TESHABOYEVA MALIKA

Renessans Ta'lim Universitet, English Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Language is one of the most significant factors in the development of human civilization. It serves not only as a means of communication but also as a powerful instrument for preserving history, culture, traditions, and national identity. Through language, people express their thoughts, emotions, and worldview while maintaining connections with their cultural heritage. In the Turkic world, language functions as an important unifying element among nations that share common historical and cultural roots. The similarities among Turkic languages demonstrate the deep historical ties between Turkic peoples. However, in the era of globalization, the rapid spread of foreign languages, digital communication, and social media has significantly influenced national languages and communication patterns. This article examines the role of language in shaping national identity, its importance in social communication, and the impact of globalization on language culture in the Turkic world. Furthermore, the study discusses the necessity of preserving national languages while adapting to modern technological and social transformations.

Keywords: language, identity, communication, Turkic world, culture, globalization, social media, youth

O'ZBEKISTON VA TURKIYA O'RTASIDA TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL POYDEVORI

Teacher TOSHNIYOZOVA DILDORA HAYITMUROD QIZI

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and
Literature, Tashkent, Uzbekistan

ABDUNAZAROV ISOQJON ISMOILJON O'G'LI
Renessans ta'lim universiteti

Anatatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim sohasidagi hamkorlikning 2020-2026 yillar davomidagi institutsional rivojlanishini tahlil qiladi. Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirishda ta'lim hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki O'zbekistonning demografik tarkibi ham ta'limni ustuvor yo'nalishlardan biri etib belgilashni taqozo etmoqda. Ikki davlat o'rtasidagi ta'lim aloqalari 1992 yildan boshlangan bo'lib, 2020 yildan e'tiboran sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi: strategik hamkorlik ramkasi shakllandi, universitet filiallari ochildi, qo'shma ilmiy dasturlar yo'lga qo'yildi va ikki tomonlama ta'lim diplomatiyasi faollashdi. Maqolada ushbu hamkorlikning institutsional poydevori, iqtisodiy ta'siri, asosiy natijalar va kelajak istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim hamkorligi, inson kapitali, stipendiya dasturlari, universitet filiallari, O'zbekiston-Turkiya munosabatlari, institutsional poydevor, ta'lim diplomatiyasi, iqtisodiy ta'sir

DEVELOPING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH DIGITAL SCAFFOLDING

TURANBOYEV AKMALJON VOHIDJON OGLI

Philology, Group 7-23 student of Renaissance Educational University

Scientific leader: TUYCHIEV ABROR XABIBULLA OGLI

Teacher of Renaissance Educational University

Abstract

This article explores the role of digital scaffolding in developing sociolinguistic competence among English language learners. The study investigates how digital tools and technology-enhanced learning environments support students in understanding social and cultural aspects of language use. Using a qualitative literature review and classroom-based analysis, the article examines the effectiveness of online collaboration platforms, multimedia resources, and interactive communication tasks in improving learners' sociolinguistic awareness. The findings indicate that digital scaffolding enhances communicative competence, intercultural understanding, and learner engagement. However, challenges related to technological access, teacher preparedness, and digital literacy remain important considerations. The article concludes that digital scaffolding provides valuable opportunities for promoting authentic language interaction and sociolinguistic development.

Keywords: sociolinguistic competence, digital scaffolding, communicative competence, language learning, intercultural communication

GENÇLERİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA MİLLİ KÜLTÜREL MİRASIN YERİ VE ONU MODERN TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA GELİŞTİRME

Kıdemli öğretmen MELIYEVA NARGIZAXON BAXODIROVNA
Renaissance Üniversitesi, Filoloji ve Tarih Fakültesi, Yabancı Dil ve Edebiyat Bölümü, Taşkent,
Özbekistan

ALİJONOVA MARJONA BOLİ KIZI
Renaissance Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan, Bankacılık ve Finans Fakültesi 1. Sınıf Öğrencisi

Özet

Milli kültürel miras, bir milletin tarih boyunca oluşturduğu maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Günümüzde küreselleşme süreci hızla devam ederken milli kimliği korumak ve genç nesillere aktarmak önemli meselelerden biri hâline gelmiştir. Bu makalede milli kültürel mirasın gençlerin düşünce dünyasındaki rolü, manevi eğitim üzerindeki etkisi ve modern teknolojiler aracılığıyla korunup geliştirilmesi ele alınmaktadır. Ayrıca dijitalleşmenin kültürel mirasın tanıtımındaki önemi ve Türk dünyası gençleri arasındaki kültürel iş birliğine atkılarını incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: kültürel miras, gençlik, milli değerler, teknoloji, dijitalleşme, Türk dünyası, maneviyat.

LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION IN THE TURKIC WORLD

Associate Prof. XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

MUXTOROVA GAVHAROY IBROHIMJON QIZI

Faculty of English Philology, Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

This article examines the multifaceted relationship between language, identity, and communication within the context of the Turkic world, situating the discussion in the broader framework of globalization and digital transformation. Language is understood not merely as a functional instrument of communication, but as a constitutive element of individual and collective identity - a living repository of culture, history, and social belonging. The paper draws on foundational theories in sociolinguistics and linguistic anthropology, including the Sapir-Whorf Hypothesis, to argue that the language one speaks fundamentally shapes one's perception of reality, social relations, and selfhood. Special attention is directed toward the shared grammatical and lexical features among Turkic languages - Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkish, Azerbaijani, and others - and the role these linguistic affinities play in sustaining a pan-Turkic cultural consciousness. The article further investigates the challenges posed by English as a global lingua franca and the increasing dominance of digital communication platforms, both of which exert considerable pressure on minority and regional languages. The youth of the Turkic world are identified as central agents in navigating the tension between global integration and cultural preservation. A model of "critical bilingualism" is proposed, in which fluency in global languages is cultivated alongside a deeply rooted commitment to native linguistic heritage. The paper concludes with policy-oriented recommendations for educational institutions, governments, and cultural organizations seeking to ensure the vitality of Turkic languages and identities in the twenty-first century.

Keywords: language, identity, communication, Turkic world, globalization, youth, sociolinguistics, linguistic heritage, intercultural dialogue

A COMPARATIVE ANALYSIS OF CREATIVE PROJECTS AND IDEAS AMONG UNIVERSITY STUDENTS: A CASE STUDY OF TURKISH AND UZBEK HIGHER EDUCATION

Associate Prof. XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History,
Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

NUSRATOVA SHAHRIZODA ISKANDAR QIZI

Faculty of English Philology, Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

This study examines and compares the nature of creative projects and entrepreneurial ideas developed by university students in Turkey and Uzbekistan. In recent years, both countries have been actively reforming their higher education systems to meet global standards and to promote innovation, creativity, and practical skills among students. The findings reveal that Turkey has a more structured and well-established system, supported by technoparks, research institutions, and international programs such as Erasmus+ and TÜBİTAK. These platforms provide students with opportunities to transform their ideas into real-world projects and sustainable businesses. On the other hand, Uzbekistan represents a rapidly developing educational environment, where ongoing reforms, digital transformation, and government-supported initiatives are expanding opportunities for student innovation. Universities are increasingly establishing innovation hubs and startup incubators to encourage applied learning and entrepreneurship. Although the two countries are at different stages of development, both demonstrate strong potential in fostering student creativity. Turkish students tend to focus more on technology-driven and globally oriented projects, while Uzbek students often address local social and economic challenges. Overall, enhanced collaboration between the two systems could significantly improve outcomes. Sharing knowledge, experience, and resources would help students in both countries strengthen their innovative capacities and contribute more effectively to future development.

Keywords: Creativity, Student Innovation, Entrepreneurship, Higher Education, Turkey, Uzbekistan, Technoparks, Startups.

TRADITIONS AND EVERYDAY LIFE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH AND UZBEK CULTURES

Associate Prof. XAKIMOVA DILRABO YO'LDASHOVNA

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

PO'LATOVA MUXLISA BAXTIYOR QIZI

Faculty of English Philology, Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

This scientific article examines Turkish and Uzbek traditions and everyday life through a comparative cultural analysis. Traditions are considered one of the most important parts of national identity because they help preserve history, customs, moral values, and social unity. Turkish and Uzbek peoples share common Turkic roots, Islamic cultural traditions, and historical connections formed through the Great Silk Road. In Turkey and Uzbekistan, family is regarded as the central part of everyday life, and strong respect for parents and elders has been preserved. Traditional events such as wedding ceremonies, religious holidays, and national festivals are still widely celebrated, although some customs are gradually changing under the influence of modern life. Today, despite the rapid development of technology, social media, globalization, and urbanization, traditional values continue to play an important role in both societies. Through various events organized in educational institutions, efforts are being made to maintain a balance between modern lifestyles and national values. The article compares the similarities and differences between the two cultures and explains the influence of modernization on everyday traditions. In addition, the article discusses the impact of education, migration, tourism, and the internet on cultural identity and social behavior in modern society. The results of the study show that despite globalization and the influence of other cultures, Turkish and Uzbek traditions continue to play a significant role in preserving national identity and strengthening social relations. Many traditional customs are actively practiced not only in rural areas but also in modern cities. In conclusion, traditions serve as an important means of transmitting cultural heritage, moral values, and social norms from one generation to another, while also helping people preserve their national identity in the modern world.

Keywords: Traditions, Turkish culture, Uzbek culture, comparative cultural analysis, hospitality, family values, cultural identity, globalization.

CULTURAL GEOGRAPHY AND TRADITIONAL LIFESTYLES IN THE TURKIC WORLD

Acting Associate Professor GULASAL SHUKHRATOVNA KHUDOYBERDIYEVA
Renaissance Educational University Tashkent

SADRIDDINOVA MUSLIMAXON

First-year Student, World Economy and International Economic Relations, Renaissance Educational
University

Abstract

This article explores the relationship between cultural geography and traditional lifestyles in the Turkic world. The study analyzes how geographical environment, climate, migration patterns, and historical processes have influenced the formation of cultural traditions among Turkic peoples. Particular attention is given to the role of Uzbekistan and Central Asia as important cultural and geographical centers of Turkic civilization. The article examines traditional settlement patterns, nomadic and sedentary lifestyles, folk architecture, cuisine, clothing, and cultural adaptation to natural environments. Furthermore, the research discusses the impact of globalization and urbanization on traditional cultural landscapes and local identities. The study emphasizes the importance of preserving cultural geography and traditional lifestyles as valuable elements of cultural heritage. The findings demonstrate that cultural geography significantly contributes to social identity, historical continuity, and intercultural understanding within the Turkic world.

Keywords: cultural geography, Turkic world, traditional lifestyle, cultural heritage, Uzbekistan, globalization, identity

ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI

IBRAGIMOVA MUSLIMA YULDASHEVNA

Renessans ta'lim universiteti, "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti

QOBULOVA ZULFIYA DILMUROD QIZI

Renessans ta'lim universiteti, Tarix bo'limi 2 kurs talabasi

Annatatsiya

Maqolada respublikamizda jumladan Surxondaryo viloyatida ziyorat turizmini rivojlanishi manbalari, ziyorat turizmini klasterlashtirish masalalari bilan bog'liq turizm yo'nalishlari va ularning istiqbolli loyihalari, so'nggi yillarda Surxondaryoda mavjud tarixiy maskanlar, madaniy meros obyektlari va ziyorat turizmi maskanlarini turizmni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatiga bag'ishlangan. Surxondaryo viloyatining qadimiy me'moriy obidalari, diqqatga sozovor joylari va muqaddas qadamjolarini turistik jihatdan tahlil qilganimizda ularning hududiy joylashuvi, transport yo'llariga uzoq yoki yaqinligi va boshqa sabablarga ko'ra bir qancha turlarga bo'lingan holda o'rganiladi. Jumladan, Kampirtepa qal'asi (Muzrabot tumani, m.a.IV — mil. II asr), Oq Ostonabobo maqbarasi (Uzun tumani, X-XI asrlar) Zarautsoy qoyatosh rasmlari (Sherobod tumani, Mezolit davri), Teshiktosh g'ori (Boysun tumani, Mustye-neolit davri), Dalvarzintepa shaharchasi (Sho'rchi tumani, II asr) yodgorliklari qadimiyliги bilan alohida ahamiyatga ega ekanligi, vohada turizmni rivojlantirishdagi ularning ahamiyati yoritilgan. Surxondaryoda Madaniy meros obyektlarini baholash mezonlari orqali tahlil qilinib: Qora tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-V asrlar) — nisbatan o'rta salohiyatli; Fayoz tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-IV asrlar) — o'rta salohiyatli; Abu Iso At Termiziy maqbarasi (Sherobod tumani, XII asrlar) — yuqori salohiyatli; Qirg'iz saroyi (Termiz tumani, X-XV asrlar) — nisbatan yuqori salohiyatli; Hakim Termiziy maqbarasi (Termiz tumani, IX-XV asrlar) — juda yuqori salohiyatli; Sulton Saodat majmuasi (Termiz tumani, XVII asr) — nisbatan yuqori salohiyatli; - Kokildorota xonaqosi (Termiz tumani, XVI asrlar) — o'rta salohiyatli; Jarqo'rg'on minorasi (Jarqo'rg'on tumani, XII asr- o'rta salohiyatli ziyorat turizmi manzilgohlari sifatida alohida guruhlariga ajratilib qayd etilgan. Viloyatda YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiya tomonidan Termiz tumanidagi "Eski Termiz" hududida joylashgan buddizm obyektlarini YUNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritish bo'yicha hujjatlar tayyorlanib, "Qadimgi Termiz" (Termiz shahrining tarixiy qismiga sayohat), "Sivilizatsiya beshigi" (Termiz-Boysun ziyoratgohlari turizm marshruti), "Budda rohiblari izidan" (Termiz-Sho'rchi-Denov turizm marshruti), "Aleksandr Makedonskiy izidan" turistik marshrutlari ishlab chiqilganligi ilmiy tahlil qilingan. Ushbu marshrutlar bo'ylab "Gastronomik ko'cha", 50 tadan ortiq "Coffeeshop"lar ishga tushirildi. Sariosiyo tumanida "Sangardak", Sherobod tumanida "Chorbog'", Boysun tumanida "Omonxona" va "Sayrob", Oltinsoy tumanidagi "Xo'jaipok" turizm qishlog'i va mahallalarini 2022-2026-yillarda milliy reestrğa kiritish chora-tadbirlar dasturi bo'yicha Boysun kichik turizm zonasi hududida 341 o'rinli 39 ta, Sariosiyo kichik turizm zonasi hududida 215 o'rinli 26 ta, Sherobod kichik turizm zonasi hududida 55 o'rinli 6 ta oilaviy mehmon uylari tashkil etilganligi, mahalliy turizm brendlari sifatida "Temir darvoza" ("Iron Gate") brendini shakllantirish, Boysun tumanida "Geologik park" tashkil etish, "Surxon taomlari" (Boysun tandir go'shti, Jarqo'rg'on tandir go'shti, Sherobod somsasi, Denov somsasi) brendlari targ'ib qilish uchun "gastronomik ko'chalar"ni tashkil etish rejalashtirilgani; Surxon, To'palang, Oqtepa, Degrez suv omborlari, Uchqizil, Konbeshbuloq meteorit ko'llari atrofi muhofaza zonalarida turizm obyektlarini barpo etish orqali ekoturizmni rivojlantirish masalalari yoritilgan.

THE ROLE OF YOUTH IN SHOPING ENVIRONMENTAL CULTURE

NARZULLAYEVA NODIRABEGIM

World Economy and International Economic Relations, Renaissance Educational University REU
Tashkent Uzbekistan

YUSUPOVA KANDILAT

Xorijiy til va adabiyoti kafedrası dotsenti, PhD

Abstract

Environmental culture has emerged as an essential element in tackling worldwide ecological issues like climate change, loss of biodiversity, and environmental contamination. The United Nations Environment Programme (UNEP, 2021) states that individuals under 30 years old make up over half of the global population, positioning them as a vital social group in advancing sustainable development. This piece explores the influence of young people in developing environmental culture, drawing on theoretical ideas from thinkers like Aldo Leopold, Donella Meadows, David Orr, and E. O. Wilson. The research examines academic literature, global reports from UNESCO, and concrete instances of youth-driven environmental actions, such as activism and community-oriented projects. The results show that environmental education, engagement of youth, and backing from institutions play a crucial role in fostering ecological awareness and sustainable practices in young individuals

Keywords: eco-friendly nation, childhood partaking, conservational instruction, maintainable progress, biological alertness

AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞINDA QADIN DASTAN YARADICILIĞI: KÜRƏN ƏMƏNULLA QIZI XAVƏR

CAHİDƏ YAQUBOVA ETİBAR QIZI

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu, Folklorşünaslıq

XÜLASƏ

Azərbaycan aşığı ədəbiyyatında demək olar ki, dastan yaradıcılığı ilə məşğul olan qadın yaradıcısına rast gəlmək mümkün deyil. Lakin araşdırma əsnasında məlum olur ki, özünəməxsus tərzdə dastan yaradıcılığı ilə adını tarixə yazma biləcək qadın dastan yaradıcısı olmuşdur. Azərbaycan dastançılığında adətən, qadınlar dinləyici və ya obraz rolunda verilir. Güman ki, qadın dastan yaradıcılığı əvvəlki dövrlərdə var olmuşdur, lakin toplanmasına şərait yaradılmamışdır. Aşığı ədəbiyyatının sistemli şəkildə toplanması işləri Sovet dövründə məhdud şəkildə, sistemin tələblərinə əsasən, edildiyi üçün müsəlman toplusu içərisində qadın məclislərindən aşığı ədəbiyyata xas qadın yaradıcılardan material toplamaq elə də asan deyildi. Bu səbəbdən qadın aşığı yaradıcılığı sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Qadın aşığı yaradıcıları haqqında məlumatlar dildən-dilə keçib toplansa da, qadın dastan yaradıcılığı haqqında məlumat yox olaraq itib-batmışdır. Beləliklə, qadın aşığı yaradıcılığı əks cins nümayəndələrinə nəzərən, tam şəkildə tədqiq edilməmişdir. Hansısa folklor yaradıcısının irsi yazıya alınıb öyrənilmədikdə, toplanmadıqda şifahi yaddaşın itirilməsi təhlükəsi yaranır. Tədqiqat işi dastan yaradıcılıq prosesini və qadın söyləyiciləri öyrənmək baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə yaradıcının fərdi üslubu, dastan daxilindəki şeirlərin janr üslubları folklorşünaslıq baxımından dəyərləndirilir. Kürən Xavər Əmənulla qızı özünəməxsus süjetlərlə zəngin dastan materialı dastan janrının transformasiyasını, müəllifin bədii təfəkkürünün folklor içərisində necə formalaşmasını öyrənməyə imkan verir. Burada verilmiş obrazların hər biri Azərbaycan dialektologiyasından başlayaraq, geyimini, mədəniyyətini, yaşam tərzini açıq şəkildə əks etdirir. Əlavə olaraq, Kürən Xavər Əmənulla qızının nağılçı, yaradıcı kimi çıxış etməsi yenilik hesab edilə bilər.

Açar sözlər: dastan, Xavər, folklor, janr, qadın ustadlar

KIRGIZİSTAN'DAKİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR (1917-1941)

MAİRAMKAN SHAMAEVA

Özet

Bu çalışmada, 1917-1941 yılları arasında Sovyet idaresinin Kırgızistan'da yürüttüğü bilimsel araştırmalar incelenmiştir. Bu dönem, SSCB'nin kuruluşundan 2. Dünya Savaşı'na kadar olan süreci kapsamaktadır. Araştırmanın temel kaynaklarını, Kırgızistan Devlet Arşivi'nde yer alan döneme ait belgeler ile aynı dönemde Kırgızistan'da araştırmalar yapan bilim insanlarının eserleri oluşturmaktadır. Bunun yanında, konuya ilişkin Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası kaleme alınan çalışmalar da kullanılmıştır. Bu bağlamda, Sovyet dönemi ve sonrası eserler karşılaştırmalı yöntemle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, bilimsel faaliyetlerin 1917 yılından itibaren Sovyet idaresinin kurulmasıyla başladığı ve özellikle Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde ekonomik amaçlı keşif çalışmaları çerçevesinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren ise ekonomik araştırmaların yanı sıra kültürel incelemelerin de arttığı görülmektedir. Bu çalışmaların, Sovyetlerin ideolojik, ekonomik ve kültürel kalkınma hedefleri doğrultusunda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Kırgızistan tarihinde ilk kez sistemli bilimsel araştırmaların bu dönemde yapıldığı ve günümüzde varlığını sürdüren bilimsel kurumların oluşumuna zemin hazırladığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, günümüz Kırgızistan'ındaki bilimsel yapıyı anlayabilmek için bu dönemin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Konuya ilişkin çalışmaların büyük çoğunluğu Sovyet döneminde, Sovyet ideolojisinin etkisi altında kaleme alınmıştır. Ayrıca Kırgızistan İlimler Akademisi tarafından da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu yalnızca süreci ele almakta olup, araştırmaların nedenleri ile günümüzdeki etkilerini yeterince incelememektedir. Bu doğrultuda, söz konusu çalışma Kırgızistan tarih araştırmalarındaki bu boşluğu doldurmayı ve Türk Dünyası'nda bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için bir literatür oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Genel Türk Tarihi, Kırgızistan, Sovyet, Bilimsel Araştırmalar.

GEÇİŞ RİTÜELLERİNDEN TOPLUMSAL BİRLİĞE: BALIKESİR TAHTACI TÜRKMENLERİ HAKKA YÜRÜYENLER HAYRI

SAFİYENUR AVCI

Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Balıkesir-Türkiye

TUĞÇE ERGÜN

Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Balıkesir -Türkiye

Özet

Ölüm, insan yaşamında sadece bir son buluş değil aynı zamanda ritüellerin olduğu ve toplumun bütününe etkileyen bir geçiş sürecidir. Geçiş süreci içerisinde yer alan ölüm ritüelleri toplumun kendi inanç sistemleriyle şekillenen çok katmanlı bir yapıdadır. Tahtacı Türkmenlerinde ise “Hakka yürüyenler hayrı” ritüeli ile ölüm süreci kültürel bir aktarım sergilemektedir. Ölen kişinin ardından düzenlenen bu hayır; toplumsal birlik, paylaşım ve kültürel kimliğin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Sözlü kültür yoluyla aktarılan bu ritüelin uygulama biçimleri ve taşıdığı kültürel anlamların kayıt altına alınmaması, unutulma riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada Edremit Çamcı Mahallesi’nde sürdürülen “Hakka yürüyenler hayrı” geleneğini somut olmayan kültürel miras bağlamında incelemek, ritüelin yas kültürünü, toplumsal birlik ve kültürel aktarım açısından taşıdığı işlevleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşımla hazırlanmıştır. Araştırmanın verileri doküman incelemesi, gözlem, sözlü kaynak ve literatür taraması yoluyla toplanmıştır. Sonuç olarak Edremit Çamcı Tahtacı Türkmenleri’nin geçiş ritüelinde gerçekleştirdiği “Hakka yürüyenlerin hayrı” toplumsal birlik ve beraberliği yansıtan, kültürel belleğe aktarılan ve yaşayan bir kültürel miras olarak sürdürülen bir gelenektir.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ritüelleri, Hakka Yürüme, Hayır Ritüeli, Tahtacı Türkmenleri, Somut Olmayan Kültürel Miras.

CONTEMPORARY CULTURE AND YOUTH ATTITUDES IN THE TURKIC WORLD

FAZİLAT RUSTAMOVA

1st year student Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of
Social Sciences, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

What does it actually mean to be a young person in the Turkic world today? That question is harder to answer than it looks. Youth in Uzbekistan, Kazakhstan, Türkiye, Azerbaijan, Kyrgyzstan and neighboring societies are not simply choosing between tradition and modernity — they are doing something far more interesting, and far more complicated, than that binary suggests. They scroll through TikTok and then help their grandmothers prepare national dishes for a holiday. They study in English or Russian but still argue passionately about the meaning of words in their mother tongue. They travel abroad and come home with stronger opinions about their own culture, not weaker ones. This paper explores how contemporary youth in the Turkic world navigate globalization, digital communication, family expectations, education and popular culture — not by abandoning who they are, but by finding new ways to express it.

Keywords: contemporary culture, youth attitudes, Turkic world, globalization, cultural identity, digital communication

TURKIY DUNYO MADANIY MEROSI: YOSHLAR, O‘ZLIK VA MULOQOT O‘ZGARIB BORAYOTGAN GLOBAL MANZARADA

SHARIPOV ABDUSHUKUR

Renessans ta’lim universiteti, Xalqaro munosabatlar fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada turkiy dunyo madaniy merosining yoshlar ma’naviyati, milliy o‘zlikni anglash va madaniy muloqotni rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Globallashuv sharoitida tarixiy meros, milliy qadriyatlar va ma’naviy an’analarni asrab-avaylash yosh avlod tarbiyasining muhim omili sifatida yoritilgan. Shuningdek, globallashuv davridagi ma’naviy tahdidlarga qarshi turkiy xalqlarning boy ilmiy va madaniy merosi muhim ma’naviy tayanch ekani ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, milliy o‘zlik, madaniy meros, yoshlar tarbiyasi, globallashuv.

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA KENTİN GÖRÜNMEYEN ÖZNELERİ: BALIKESİR İLİ

HATİCE RAVZA AKAR DEMİRALP

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Balıkesir- Türkiye.

Prof. Dr. SÜHEYLA SARITAŞ

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Balıkesir -Türkiye.

Özet

Türkiye’de sokak hayvanları konusu, son yıllarda yerel yönetimlerin teknik bir hizmet alanı olmanın ötesine geçerek; kent yaşamı, kamusal alanın paylaşımı, güvenlik, etik ve birlikte yaşam kültürü ekseninde şekillenen çok boyutlu bir toplumsal meseleye dönüşmüştür. Hızlı kentleşmeyle birlikte insan ve hayvanların kamusal alanda daha sık karşılaşması, bu konudaki toplumsal algı ve tutumları da medyayla birlikte daha görünür kılmıştır. Günümüzde sokak hayvanları, bir yandan merhamet ve koruma dürtüsüyle sahiplenilen canlılar olarak görülürken, diğer yandan kamusal düzen ve güvenlik tartışmalarının odağında yer almaktadır. Bu çalışma, sokak hayvanları olgusunu sosyolojik bir perspektifle ele alarak, Balıkesir ili örneğinde bireylerin bu konuya yönelik algı, tutum ve reflekslerini incelemeyi hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemiyle tasarlanan çalışmanın veri toplama sürecinde, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine başvurulmuştur. Araştırma kapsamında Balıkesir’de yaşayan farklı yaş, cinsiyet ve meslek gruplarından katılımcılarla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu görüşmeler yoluyla bireylerin sokak hayvanlarına dair kişisel deneyimleri, kaygıları ve önerileri bizzat kendi ifadeleriyle ortaya konacaktır. Çalışmada; sokak hayvanlarının kentteki konumu, güvenlik algıları, hayvan hakları yaklaşımları, yerel yönetimlerin (belediyelerin) mevcut uygulamaları ve toplumsal birlikte yaşam kültürü gibi dinamikler tematik analiz yöntemiyle çözümlenecektir. Çalışmanın kuramsal zemini kent sosyolojisi, çevre sosyolojisi ve insan-hayvan çalışmaları (human-animal studies) literatürüne dayanmaktadır. Böylece sokak hayvanları meselesi yalnızca biyolojik ya da idari bir sorun olarak değil; toplumsal ilişkiler, mekân kullanımı ve kentsel yaşam kalitesi bağlamında ele alınmaktadır. Bu araştırmanın, Türkiye’de görece yeni gelişen insan-hayvan ilişkileri literatürüne katkı sunması ve tartışmanın sosyolojik boyutuna dikkat çekmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sokak hayvanları, kent sosyolojisi, çevre sosyolojisi, insan-hayvan ilişkileri, Balıkesir.

MAGAZ RASDAN POEZIYASI

KULMANAT AUVELKHAN

Филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық
университеті

LAZZAT ADILBEKOVA

Зарубежный научный консультант/

Prof.Dr. EKREM AYAN

Қысқаша тезис

Қытайдағы қазақ әдебиеті – тұтас қазақ әдебиетінің маңызды әрі өзіндік ерекшелігі бар саласы. Оның қалыптасуына Қытайдағы қазақтардың тарихи тағдыры, географиялық орналасуы, саяси-әлеуметтік ортасы және ұлттық дүниетанымы тікелей ықпал етті. Бұл әдебиет қазақ халқының бай ауыз әдебиетінен, салт-дәстүрі мен рухани құндылықтарынан бастау алады. Қытайдағы қазақ фольклорының мол мұрасы 100 томдық «Бабалар сөзінің» 17 томына еніп, оның терең тамырлы әдеби орта екенін дәлелдейді. Сондықтан Қытайдағы қазақ әдебиеті ұлттық болмысын сақтаған, тілі көркем, ойы терең, тарихи санасы айқын әдебиет ретінде бағаланады. Қытайдағы қазақ әдебиетінің дамуына Қазақстан әдебиеті зор ықпал етті. Абай Құнанбайұлы, Шәкерім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев сынды қазақ әдебиетінің алып тұлғалары Қытайдағы қазақ қаламгерлерінің рухани ұстазына айналды. Сонымен қатар кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиетінің жанрлық, стильдік ізденістері де Қытайдағы ақын-жазушылардың шығармашылық бағыт-бағдарын айқындауға әсер етті. Қазақстан арқылы жеткен орыс және әлем әдебиетінің үздік үлгілері Қытай қазақ әдебиетінің көкжиегін кеңейтті. Қытай әдебиеті де Қытайдағы қазақ әдебиетінің маңызды қайнар көздерінің бірі болды. Қытай тілін жетік меңгерген қазақ қаламгерлері қытай әдебиеті мен мәдениетінен үйреніп, өз шығармашылықтарын байыта түсті. Кейінгі буын өкілдері қытай және ағылшын тілдері арқылы әлем әдебиетімен тікелей танысып, жаңа бағыттар мен көркемдік ізденістерге жол ашты. Осы арқылы Қытайдағы қазақ әдебиеті ұлттық сипатымен қатар заманауи әлемдік үрдістермен де үндесіп дамыды. Мақалада ерекше назар аударылған тұлға – ақын, жазушы, драматург Мағаз Разданұлы. Ол Қытайдағы қазақ әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі ретінде танылады. Жазушының шығармашылығы қазақтың ұлттық рухымен, тарихи жадымен және азаттық идеясымен тығыз байланысты. Оның өмір жолы ауыр тарихи кезеңдермен астасып жатыр. «Мәдениет революциясы» жылдарында жиырма жыл түрме азабын тартқанымен, рухани беріктігін жоғалтпай, кейін шығармашылыққа қайта оралады. Мағаз Разданұлы поэзиясының басты ерекшелігі – Абай дәстүрімен сабақтастығы. Ақын Абайды рухани ұстаз тұтып, оның философиялық ойларын, дүниетанымын, көркемдік тәсілдерін өз шығармашылығында жалғастырды. Оның өлеңдерінде адамгершілік, уақыт, тағдыр, ұлт, рух мәселелері терең толғаныспен беріледі. Ақын табиғат лирикасын да жоғары деңгейге көтеріп, туған жердің көркем келбетін ұлттық таныммен ұштастыра жырлады. «Қанас жырлары» сияқты шығармаларында табиғат пен адам жанының байланысы шебер суреттеледі. Сонымен қатар Мағаз Разданұлы поэзиясында заман қайшылығы, әділетсіздік, қуғын-сүргін тақырыптары да өткір көрініс табады. Оның түрме жылдарында жазылған өлеңдері ақынның қайсар мінезін, рухани мықтылығын танытады. Ақын шығармалары ұлттық рухты сақтап қана қоймай, қазақ поэзиясының көркемдік деңгейін биіктеткен туындылар ретінде бағаланады. Қорыта айтқанда, Қытайдағы қазақ әдебиеті – тарихи тағдыр мен ұлттық рухтың тоғысында қалыптасқан көркем әдеби құбылыс. Оның ішінде Мағаз Разданұлы шығармашылығы қазақ әдебиетінің рухани жалғастығын, Абай дәстүрінің өміршеңдігін және ұлттық поэзияның көркемдік қуатын айқын көрсетеді.

BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE YER ALAN *ECBALLIUM ELATERIUM* BİTKİSİNİN *DROSOPHILA MELANOGASTER* ÜZERİNDEKİ GENETİK ETKİLERİNİN SMART TESTİ İLE BELİRLENMESİ

Melih Can DEMİRBEK

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

İlknur ŞENSÖZ

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Begümhan YILMAZ KARDAŞ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Özet

Ecballium elaterium L. (eşek hıyarı, acıdülek), Akdeniz havzası ile Türkiye'nin büyük bölümünde doğal yayılış gösteren Cucurbitaceae familyasına ait çok yıllık otsu bir bitkidir. Sarılık, karaciğer rahatsızlıkları, romatizma, sinüzit ve viral enfeksiyonların geleneksel tedavisinde halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bitkinin biyolojik aktivitesinden büyük ölçüde sorumlu tutulan kukurbitasin grubu sekonder metabolitlerin sitotoksik ve farmakolojik potansiyeli son yıllarda artan ilgi görmesine karşın *in vivo* koşullarda DNA hasarı ve mutajenik etkilerine ilişkin verilerin oldukça sınırlı kalması bilinçsiz tüketim açısından önemli bir toksikolojik güvenlik boşluğu oluşturmaktadır. Literatürde *E. elaterium*'un genotoksitesini değerlendiren bir *in vitro* *Allium cepa* çalışması bulunmasına rağmen *in vivo* bir model organizma üzerinde uygulanmış herhangi bir Somatik Mutasyon ve Rekombinasyon Testi (SMART) verisi bugüne dek bildirilmemiştir. Bu çalışmada, *E. elaterium*'un havada kurutulmuş yaprak ve meyve karışımından metanol, etanol ve saf su çözücülerini kullanılarak ayrı ayrı hazırlanan ekstraktlarının iki farklı doz düzeyindeki (50 ve 100 mg/L) genotoksik potansiyeli; *Drosophila melanogaster* kanat lekeli testi (wing spot test) ile araştırılmıştır. Bu amaçla *mwh/mwh* erkek bireyleri ile *flr³/TM3*, *Bd^s* dişi bireyleri çaprazlanmış; 22 °C'de 72±4 saatlik inkübasyonun ardından üçüncü instar evresine ulaşan larvalar grup başına 70 birey olacak şekilde ekstrakt içeren standart *Drosophila* besi yerlerine aktarılmıştır. Negatif kontrol grubuna hiçbir ekstra test malzemesi eklenmezken, pozitif kontrol olarak 6,5 µg/mL hidrojen peroksit (H₂O₂) kullanılmış; ergin bireylerin kanat preparatları ışık mikroskopunda (400×) küçük tek nokta, büyük tek nokta ve ikiz nokta sınıflandırması ile değerlendirilerek kanat başına nokta frekansı (*Fr*) hesaplanmıştır. Negatif kontrol grubunda herhangi bir genotoksik etki gözlenmezken, üç çözücüyle hazırlanan ekstraktların her iki doz düzeyinde de küçük tek, büyük tek ve/veya ikiz nokta frekanslarında istatistiksel açıdan anlamlı ($p<0,05$) ve büyük ölçüde doza bağımlı artışlar saptanmıştır. Bu bulgular, halk tıbbında giderek yaygınlaşan *E. elaterium* kullanımının hem somatik nokta mutasyonu hem de mitotik rekombinasyon olayları üzerinden DNA bütünlüğünü tehlikeye atabileceğine işaret etmekte; herhangi bir terapötik uygulama öncesinde kapsamlı doz değerlendirmelerine gereksinim duyulduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ecballium elaterium*, Genotoksitesite, *Drosophila melanogaster*, SMART, Kukurbitasin, Toksisite

BALIKESİR YÖRESİNDE ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP CENTAUREA SOLSTITIALIS L. (ÇAKIRDİKENİ) BİTKİSİNİN LENFOSİT HÜCRELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN JULİ CİHAZI İLE İNCELENMESİ

ŞULE CAYNAK, Prof. Dr. Serap DOĞAN, ALARA BUSE SEYİDOĞLU, NAZAR GÜRCÜ
Özet Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Centaurea solstitialis L. bitkisi, ülkemizde çakırdikenî olarak da bilinmektedir. *Asteraceae* familyasına mensup, istilacı bir tür olan *Centaurea solstitialis* L., tek yıllık otsu bir bitkidir. Bitkinin sap, yaprak ve çiçek kısımlarında seskiterpen laktonlar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda, *C.solstitialis* L. uçucu yağının patojen organizmalara karşı antibakteriyel, antifungal ve antiviral olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma, *Centaurea solstitialis* L. (çakırdikenî) bitkisinin metanol ekstraktının insan periferik lenfosit hücreleri üzerindeki *in vitro* sitotoksik etkilerini zamana bağlı olarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Literatürde bitkinin içeriğindeki seskiterpen laktonlar sayesinde farklı kanser hücre hatlarında sitotoksik etkiler gösterdiği bilinse de, sağlıklı lenfosit hücreleri üzerindeki sitotoksik potansiyeli ilk kez bu çalışma ile araştırılmıştır. Araştırma kapsamında, kurutulmuş *C. solstitialis* L. toprak üstü kısımları metanol ile ekstre edilerek rotary evaporatörde yoğunlaştırılmıştır. Sağlıklı gönüllülerden alınan tam kan örneklerinden Ficoll-Paque PLUS yoğunluk gradyanı santrifüjü yöntemiyle lenfositler saf bir şekilde izole edilmiş ve RPMI 1640 tam besiyesinde süspanse edilmiştir. İzole edilen hücreler bitki ekstraktı ile muamele edilerek 24, 48, 72 ve 96 saat boyunca inkübe edilmiştir. Ekstraktın hücre canlılığı üzerindeki etkileri, tripan mavisi dışlama testini esas alan JuLI Canlı Hücre Görüntüleme Sistemi ile 3 tekrarlı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde, *C. solstitialis* L. metanol ekstraktının lenfosit hücreleri üzerinde bariz bir sitotoksik etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bitki ekstraktına maruz bırakılan hücrelerin ortalama yüzde canlılık oranları 24. saatte %54,64, 48. saatte %54,10, 72. saatte %49,96 ve 96. saatte %46,27 olarak orta düzeyde hesaplanmıştır. En yüksek canlılık oranı 24 saatlik örneklerde, en düşük canlılık oranı ise 96 saatlik grupta gözlenmiştir. Bu bulgular, bitki ekstraktının sitotoksik etkisinin maruziyet süresinin uzamasıyla ilişkili olarak artış gösterdiğini düşündürmektedir. Proje çıktısı olarak elde edilen bu özgün veriler, halk tıbbında yaygın kullanılan çakırdikeninin güvenlik profilinin anlaşılmasına ve gelecekteki *in vivo* toksisite çalışmalarına bilimsel bir temel sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Centaurea solstitialis* L., Lenfosit, JuLI Cihazı, Sitotoksiste, Tripan Mavisi Testi

BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE KULLANIMI BULUNAN SALVADORA PERSICA (MİSVAK) BİTKİSİNİN ANTİGENOTOKSİK ETKİSİNİN MİKRONÜKLEUS TESTİ İLE BELİRLENMESİ

SILA ALTINIŞIK, HAZAL CAM, DEMİRKAN SÖNMEZ, PROF. DR. SERAP DOĞAN, ALPEREN
ÇOBAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics,
Balıkesir-Türkiye

Özet

Salvadora persica L. (misvak), Salvadoraceae familyasına ait, Orta Doğu ve Güney Asya’da yetişen küçük çalı benzeri bir ağaç olup; kök, dal ve saplarından hazırlanan geleneksel çiğneme çubukları binlerce yıldır dünyanın pek çok bölgesinde doğal bir ağız ve diş hijyeni yöntemi olarak kullanılmaktadır. Literatürde *S. persica*’nın antibakteriyel, antifungal, antiviral, antikaryojenik, antiplak, antioksidan, analjezik ve antiinflamatuvar özelliklere sahip olduğu çok sayıda çalışmayla ortaya konmuş olmasına rağmen bitkinin insan hücreleri üzerindeki antigenotoksik aktivitesi henüz yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmada, *S. persica*’nın genç dallarından elde edilen su ekstraktının insan periferik kan lenfositleri üzerindeki antigenotoksik etkisi sitokinez bloklu mikronükleus (CBMN) testi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla toz haline getirilmiş 50 g bitki örneği 250 mL distile su içinde bir gece çalkalanarak ekstrakte edilmiş, süzildükten sonra evaporatör yardımıyla vakum altında konsantre edilmiştir. Sağlıklı gönüllülerden alınan periferik kan örnekleri RPMI 1640, fetal sıgır serumu, penisilin/streptomisin ve fitohemaglutinin içeren tam besi ortamında 37 °C’de 72 saat süreyle kültüre alınmıştır. 44. saatte binükleuslu hücre eldesi amacıyla 3 µg/mL sitokalazin-B, 48. saatte ise *S. persica* su ekstraktı ortama ilave edilmiştir. Süre sonunda hipotonik muamele, fiksasyon ve Giemsa boyamasını takiben hazırlanan preparatlar ışık mikroskobunda incelenmiştir. Binükleuslu hücrelerdeki mikronükleus frekansları ile nükleer bölünme indeksi (NDI) değerleri hesaplanmıştır. Bulgular, *S. persica* grubunda mikronükleus frekansının $0,80 \pm 0,23$ ve NDI değerinin $1,43 \pm 0,23$ olarak ölçüldüğünü; bu değer pozitif kontrol grubuyla ($5,91 \pm 1,56$) karşılaştırıldığında mikronükleus frekansında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir azalma sağlandığını ($p < 0,05$) ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, *S. persica* su ekstraktının insan lenfositleri üzerinde belirgin bir antigenotoksik potansiyel sergilediği, bulgunun gelecekte ilave toksisite testleri ve in vivo çalışmalarla desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Salvadora persica*, Misvak, Antigenotoksiste, Mikronükleus testi, Lenfosit

ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP DAĞ NANESİNİN ESANSİYEL YAĞININ SİRKE SİNEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Buşim Elçin BAYRAMOĞLU

Hatice KARACA

Doç. Dr. Mikail Açar

Munzur University, Tunceli Vocational School, Department Plant and Animal Production, Tunceli-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Emin DİKEN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Özet

Cyclotrichium longiflorum (Dağ Nanesi), dünyada dokuz, Türkiye’de altı tür ile temsil edilen *Cyclotrichium* cinsinin Lamiaceae familyasına ait endemik bir üyesi olup hem beslenme amacıyla hem de halk arasında geleneksel olarak şifalı bir bitki olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. *Cyclotrichium* türlerine ait esansiyel yağların antibakteriyel, antioksidan, antifungal ve antitümör aktiviteleri son yıllarda artan ilgi görmekle birlikte, literatür tarandığında *C. longiflorum*’un *in vivo* koşullarda genotoksik veya antigenotoksik potansiyelini değerlendirebilecek herhangi bir model organizma çalışması bulunamamıştır. Bu durum bitkinin terapötik ve nutrasötik uygulamaları açısından önemli bir toksikolojik güvenlik boşluğu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, *C. longiflorum* bitkisinin havada kurutulmuş yaprak ve çiçek örneklerinden Soxhlet ekstraksiyonu ile elde edilen esansiyel yağın üç farklı doz düzeyindeki (50, 250 ve 500 µg/mL) genotoksik potansiyeli, *Drosophila melanogaster* kanat lekeli testi (wing spot test) ile araştırılmıştır. Bu amaçla *mwh/mwh* erkek bireyleri ile *flr³/TM3, Bd⁺* dişi bireyleri çaprazlanmış; 22 °C’de 72±4 saatlik inkübasyon sonrasında üçüncü instar evresine ulaşan larvalar grup başına 70 birey olacak şekilde esansiyel yağ içeren standart *Drosophila* besi yerlerine aktarılmıştır. Negatif kontrol grubunun besiyerine ekstra hiçbir madde eklenmezken, pozitif kontrol olarak 6,5 µg/mL hidrojen peroksit (H₂O₂) kullanılmış; ergin bireylerin kanat preparatları ışık mikroskopunda (400×) küçük tek, büyük tek ve ikiz nokta sınıflandırması ile değerlendirilerek kanat başına nokta frekansı (*Fr*) hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, esansiyel yağın test edilen tüm dozlarda büyük tek nokta frekansını negatif kontrole kıyasla belirgin biçimde artırdığını; ancak doz-yanıt ilişkisinin monoton bir seyir izlemediğini (*Fr*: 3,75 → 4,00 → 2,08) ve 500 µg/mL dozunda söz konusu frekansın pozitif kontrol grubunun altında kaldığını ortaya koymuştur. İkiz nokta oluşumu yalnızca 250 µg/mL dozunda saptanmış; küçük tek nokta artışı ise hiçbir dozda gözlenmemiştir. Sonuç olarak *C. longiflorum* esansiyel yağı *in vivo* koşullarda antigenotoksik bir aktivite sergilememekle birlikte yüksek dozda hafifleyen, doza bağımlı ve karmaşık bir toksikogenetik profil sunmakta; bitkinin güvenli kullanım eşiklerinin belirlenebilmesi için daha geniş doz aralıklarında doğrulayıcı çalışmalara gereksinim duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Cyclotrichium longiflorum*, Dağ Nanesi, Esansiyel Yağ, *Drosophila melanogaster*, SMART, Genotoksisite

GELENEKSEL TARIM BİLGİSİNİN NESİLDEN NESİLE AKTARIMI VE KÜLTÜREL ÖNEMİ

MERVE ARPACIOĞLU, NİGAR SÜRÜCÜLER, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Özet

Geleneksel tarım bilgisi, toplumların doğayla kurdukları ilişkinin sonucu olarak yüzyıllar boyunca oluşan, deneyim ve gözleme dayalı bilgi birikimini ifade etmektedir. Bu bilgi sistemi; üretim teknikleri, tohum muhafazası, ürün yetiştirme yöntemleri, zararlı yönetimi, hasat uygulamaları ve gıda saklama yöntemleri gibi birçok unsuru içermektedir. Geleneksel tarım bilgisi yalnızca ekonomik üretim faaliyetleriyle sınırlı olmayıp aynı zamanda kültürel kimliğin, toplumsal hafızanın ve somut olmayan kültürel mirasın önemli bir bileşenidir. Ancak küreselleşme, kentleşme, modern tarım teknolojilerinin yaygınlaşması ve kırsal nüfusun azalması gibi nedenlerle bu bilgi sistemleri giderek kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada geleneksel tarım bilgisinin tanımı, gelişimi, nesiller arası aktarım süreçleri ve kültürel önemi incelenmiştir. Ayrıca geleneksel tarım bilgisinin sürdürülebilir tarım, biyolojik çeşitlilik ve kırsal kalkınma açısından taşıdığı değer değerlendirilmiştir. Literatür incelemesine dayanan çalışma sonucunda geleneksel tarım bilgisinin korunmasının yalnızca kültürel mirasın devamlılığı açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir gıda sistemlerinin geleceği açısından da kritik öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel tarım bilgisi, kültürel miras, nesiller arası aktarım, sürdürülebilir tarım, geleneksel ekolojik bilgi

TARIM EKOSİSTEMLERİNDE FUNGUSLARIN ROLÜ VE KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Ayşe Melike DAĞ, Raika Ece AÇIKMAVİ, Prof. Dr. Aylin ER, Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Özet

Tarım ekosistemleri, biyolojik çeşitliliğin korunması, toprak verimliliğinin sürdürülmesi ve gıda güvenliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu ekosistemlerde funguslar; organik maddelerin ayrıştırılması, besin elementlerinin döngüsünün sağlanması, bitki gelişiminin desteklenmesi ve doğal zararlı kontrolü gibi çok yönlü ekolojik işlevler üstlenmektedir. Mikorizal funguslar bitkilerin su ve mineral alımını artırırken, saprofitik funguslar organik artıkların parçalanmasını sağlayarak toprağın verimliliğine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca entomopatojen funguslar ve bazı antagonistik türler, kimyasal pestisit kullanımını azaltarak sürdürülebilir tarım uygulamalarının geliştirilmesine destek olmaktadır. Bununla birlikte bazı fitopatojen funguslar önemli ürün kayıplarına neden olabilmekte, bu nedenle tarım ekosistemlerinde fungusların hem yararlı hem de zararlı yönlerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Fungusların tarımsal üretimdeki rolleri yalnızca ekolojik süreçlerle sınırlı değildir. Geleneksel tarım kültürünün oluşumu ve devamlılığında da önemli bir yere sahip olan bu organizmalar, yüzyıllardır kompost hazırlama, fermantasyon teknikleri, biyolojik gübreleme, doğal bitki koruma yöntemleri ve yerel üretim uygulamalarında kullanılmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu bilgi birikimi, birçok kırsal toplumun kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüzde sürdürülebilir tarım anlayışı ile birlikte geleneksel mikrobiyal uygulamalar modern biyoteknolojik yöntemlerle desteklenmekte ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, tarım ekosistemlerinde fungusların ekolojik işlevleri, biyolojik mücadeledeki önemi, toprak sağlığına katkıları ve geleneksel tarımsal uygulamalarla olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca fungus temelli sürdürülebilir üretim yaklaşımlarının, biyolojik çeşitliliğin korunması, çevresel sürdürülebilirlik ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından taşıdığı önem güncel literatür doğrultusunda ele alınmıştır. Elde edilen değerlendirmeler, fungusların sürdürülebilir tarım sistemlerinin vazgeçilmez bileşenleri olduğunu ve geleneksel tarımsal bilgi ile modern bilimsel yaklaşımlar arasında güçlü bir köprü oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarım ekosistemleri, funguslar, sürdürülebilir tarım, biyolojik mücadele, kültürel miras, mikoriza, entomopatojen funguslar.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KÜLTÜREL MİRAS: BİYOLOJİK MÜCADELE YAKLAŞIMLARI

MEHMET KARAL, ALPER KAYA, HAMZA ÇOBANOĞLU, Prof. Dr. AYLİN ER, Dr. Öğr. Üyesi
PINAR GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Özet

Sürdürülebilir tarım, doğal kaynakların korunmasını, çevresel etkilerin azaltılmasını ve tarımsal üretimin uzun vadede devamlılığını hedefleyen önemli bir yaklaşımdır. Bu kapsamda biyolojik mücadele uygulamaları, kimyasal pestisit kullanımını azaltarak ekolojik dengeyi koruyan ve tarımsal üretimde sürdürülebilirliği destekleyen çevre dostu yöntemler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, biyolojik mücadele yalnızca modern tarımın bir unsuru olmayıp, birçok toplumda nesilden nesile aktarılan geleneksel tarımsal bilgi ve uygulamaların da önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yerel üreticilerin doğal düşmanlardan yararlanma, bitkisel kökenli preparatlar kullanma, ürün rotasyonu uygulama ve agroekolojik yöntemleri benimseme gibi geleneksel uygulamaları, günümüz biyolojik mücadele stratejileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu durum, biyolojik mücadelenin aynı zamanda somut olmayan kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada sürdürülebilir tarım ile kültürel miras arasındaki ilişki biyolojik mücadele perspektifinden ele alınmış; geleneksel tarımsal bilgi birikiminin günümüz sürdürülebilir tarım uygulamalarındaki yeri değerlendirilmiştir. Ayrıca entomopatojen funguslar, faydalı böcekler, biyopestisitler ve mikrobiyal ajanlar gibi biyolojik mücadele unsurlarının çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğe sağladığı katkılar incelenmiştir. Biyolojik mücadele uygulamalarının biyolojik çeşitliliğin korunmasına, toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımına, güvenli gıda üretimine ve kırsal kültürel değerlerin yaşatılmasına önemli katkılar sunduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, sürdürülebilir tarım hedeflerine ulaşılabilmesi için bilimsel gelişmeler ile geleneksel tarımsal bilgi ve kültürel mirasın birlikte değerlendirilmesi gerektiği, biyolojik mücadele yaklaşımlarının ise bu bütünleşik yapının en önemli bileşenlerinden biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir tarım, biyolojik mücadele, kültürel miras, agroekoloji, entomopatojenler, biyolojik çeşitlilik.

KÜLTÜREL MİRAS VE BAYTARLIK: BALIKESİR İLİ KARAMANKÖY ÖRNEĞİ

ELİF EYÜPOĞLU, MERVE SULTAN GEÇGEL, BÜŞRA GÜLER
Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Balıkesir-Türkiye

Özet

Bu çalışmada Balıkesir ili Karamanköy bölgesinde görev yapan baytarların çalışma koşulları, karşılaştıkları mesleki sorunlar ve kırsal bölgelerde baytarlık hizmetlerinin hayvancılık faaliyetleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında bölgede aktif olarak çalışan bir baytar ile yüz yüze görüşme yapılacak ve baytarlık mesleğinin sahadaki uygulamalarına ilişkin deneyimler değerlendirilecektir. Çalışmada özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda sık görülen hastalıklar, aşılama uygulamaları, hayvan sahiplerinin bilinç düzeyi ve baytarların karşılaştığı ekonomik ve fiziksel zorluklar üzerinde durulacaktır. Ayrıca baytarlık hizmetlerinin hayvan sağlığının korunması, üretim verimliliğinin artırılması ve kırsal ekonominin sürdürülebilirliği açısından önemi ele alınacaktır. Araştırmada aynı zamanda baytarlık mesleğinin kırsal yaşam içerisindeki kültürel miras boyutu da ele alınacaktır. Karamanköy’de hayvancılıkla birlikte kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel hayvan bakım yöntemleri, halk arasında kullanılan tedavi uygulamaları ve baytarların köy yaşamındaki sosyal konumu incelenecektir. Baytarlık hizmetlerinin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığı; kırsal toplulukların yaşam biçimini, üretim kültürünü ve geleneksel bilgi birikimini koruyan önemli bir unsur olduğu değerlendirilecektir. Bu bağlamda baytarların, yerel hayvancılık kültürünün devamlılığı ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma deseni kullanılacaktır. Bu yöntem doğrultusunda baytarın mesleki deneyimleri, yaşadığı sorunlar ve kırsal bölgelerde baytarlık uygulamalarına ilişkin görüşleri derinlemesine incelenecektir. Veriler görüşme tekniği ile elde edilerek analiz edilecektir. Çalışmanın sonucunda kırsal bölgelerde görev yapan baytarların yalnızca tedavi edici değil, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetleri, üretici eğitimi, kültürel mirasın korunması ve hayvancılık faaliyetlerinin devamlılığı açısından da önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın baytarlık hizmetlerinin geliştirilmesine, kırsal kültürün korunmasına ve hayvancılık alanında farkındalık oluşturulmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baytarlık, fenomenoloji, kültürel miras, kırsal hayvancılık, hayvan sağlığı, baytarlık hizmetleri

KÜLTÜREL MİRASIN AĞAÇ BASKI BAĞLAMINDA YENİDEN YORUMLANMASI

EMRE GÖNÜLLÜ, İREM KÜRİŞİK, PROF. DR. SELVİHAN KILIÇ ATEŞ

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Baskı Sanatları Anasanat Dalı, Balıkesir-Türkiye

Özet

Kültürel miras; toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu maddi ve manevi değerleri, geleneksel üretim biçimlerini, el sanatlarını, ritüelleri, kültürel pratikleri ve toplumsal belleğe ilişkin unsurları kapsayan önemli bir birikim alanıdır. Kültürel mirasın korunması, belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında sanat pratikleri önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu bağlamda ağaç baskı, tarihsel süreç boyunca kültürel imgelerin çoğaltılması, görsel belleğin aktarılması ve geleneksel anlatıların sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli baskiresim tekniklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel motiflerin, halk anlatılarının ve yerel sembollerin yeniden üretilmesine olanak sağlayan ağaç baskı, kültürel kimliğin görsel olarak yeniden inşasına katkı sunan önemli bir ifade alanı oluşturmaktadır. Bu çalışma, kültürel miras unsurlarının ağaç baskı aracılığıyla çağdaş sanat pratiği içerisinde yeniden yorumlanmasını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, geleneksel kültürel öğelerin çağdaş ağaç baskı uygulamalarındaki dönüşümü ve yeniden üretim biçimleri değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanan çalışmada doküman incelemesi ve literatür taraması gerçekleştirilmiş; kültürel miras, kültürel bellek, toplumsal hafıza ve baskiresim ilişkisi kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca ağaç baskının çoğaltılabilir yapısı, geleneksel üretim bilgisiyle ilişkisi ve kültürel aktarım süreçlerindeki rolü değerlendirilmiştir. Çalışmada, geleneksel motiflerin çağdaş estetik anlayışla yeniden yorumlanmasının kültürel mirasın görünürlüğünü artırdığı ve toplumsal belleğin sürdürülebilirliğine katkı sağladığı düşüncesi tartışılmıştır. Araştırma sonucunda ağaç baskının yalnızca geleneksel bir baskiresim tekniği olmadığı; aynı zamanda kültürel mirasın korunması, görsel olarak arşivlenmesi ve yeni kuşaklara aktarılması açısından önemli bir sanatsal aktarım aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bellek, Ağaç Baskı, Baskiresim, Toplumsal Hafıza, Geleneksel Motifler

GELENEKSEL KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE TURİST REHBERLİĞİ: EBRU SANATI ÜZERİNE BİR UZMANLAŞMA MODELİ

Prof. Dr. Özlem KÖROĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Balıkesir-Türkiye

Kaan GÜREL

Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Balıkesir -Türkiye

Özet

Bu çalışma, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) [UNESCO] tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınan Türk ebru sanatını turist rehberliği mesleği özelinde ele alarak, kültürel mirasın sürdürülebilirliğine katkı sağlayacak bir uzmanlaşma modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ebru sanatı, Orta Asya Türk kültüründen Anadolu'ya uzanan köklü tarihi, usta-çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılan yapısı ve UNESCO tescilli evrensel değeriyle Türk kültürünün önemli bir geleneksel el sanatıdır. Çalışma kapsamında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel El Sanatlarına uygun olarak, ebru sanatının teorik ve pratik boyutlarını bir araya getirerek turist rehberlerine yönelik 5 günlük yoğunlaştırılmış bir uzmanlaşma eğitim programı önerilmiştir. Program, katılımcıların ebru sanatının felsefi arka planı, malzeme bilgisi ve ileri düzey teknikler konularında yetkinlik kazanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebru Sanatı, Somut Olmayan Kültürel Miras, Turist Rehberliği, Uzmanlaşma Programı Önerisi

CULTURAL HERITAGE IN EVERYDAY LIFE: UZBEK TRADITIONS AS PART OF THE TURKIC WORLD

ABDULLAYEVA FERUZA BAXODIR QIZI, MUSTOKOVA SITORA UMURZOKOVNA

Renaissance Education University, Faculty of Foreign philology

Abstract

Cultural heritage plays a crucial role in preserving national identity and strengthening intercultural dialogue among Turkic nations. Uzbekistan, situated at the crossroads of the ancient Silk Road, possesses a rich cultural legacy deeply connected with the traditions and values of the Turkic world. This article explores how Uzbek traditions continue to function as living elements of everyday life rather than merely historical practices. Through the analysis of hospitality, family structure, traditional crafts, national celebrations, and intangible cultural heritage, the study demonstrates that Uzbek culture reflects shared Turkic values such as collectivism, respect for elders, social solidarity, and spiritual continuity. The article also discusses the role of international organizations such as UNESCO and TURKSOY in safeguarding and promoting Uzbek cultural heritage in the modern globalized world.

Keywords: Cultural heritage, Turkic world, Uzbek traditions, intangible heritage, hospitality, Nowruz, Palov culture, Silk Road, national identity, cultural continuity

ART, LITERATURE AND CREATIVE EXPRESSION IN KOREAN CULTURE

ABDURASULOVA DIYORA, TEACHER: AKBAROVA SHAHNOZA

Renaissance University

Abstract

This article explains how art, literature, films, music, and media become important ways of expressing culture and national identity. It mainly focuses on Korean culture and shows how South Korea shares its traditions, values, language, and modern lifestyle through creative activities. Korean dramas, music, literature, and traditional art became popular in many countries and increased interest in Korean language and culture. The article also discusses the importance of creative expression in communication, education, and cultural exchange.

Keywords: Culture, creative expression, literature, Korean culture, media, films, art, tradition, language, communication

**THE REFLECTION OF CULTURE IN DAILY LIFE:
AN ANALYSIS OF CUSTOMS, RITUALS, LIFESTYLE AND LANGUAGE**

ESONBOYEVA NOZİMA NİZOMİDDİN QİZİ

The student of Renaissance University

USNADDİNOVA DİLOBAR PULAT QİZİ

English Teacher , Renaissance University , Tashkent

Abstract

Culture plays a significant role in shaping human behavior, identity and social relationships .it is reflected in daily life through the shared traditions, customs, rituals, language, clothing, cuisine, and lifestyle practices. This article examines how culture impacts to daily activities of community and preserves historical heritage which was passed down from old generations. Furthermore this study explores the importance of cultural practices which involved customs, rituals, lifestyle and language in keeping social norms and also passing culture to next generation in the globalized world.

Keywords: Culture, cultural identity , customs, rituals, lifestyle practices, social norms, cultural globalization, language.

KOREAN LANGUAGE EDUCATION IN UZBEKISTAN: CURRENT LANDSCAPE, PEDAGOGICAL DIMENSIONS, AND FUTURE DIRECTIONS

SODIQOVA NARGIZA, TEACHER AKBAROVA SHAHNOZA

Renaissance University

Abstract

Korean language education in Uzbekistan has entered a pivotal phase. What began as a diplomatic and cultural curiosity two decades ago has evolved into a large-scale institutional phenomenon, with Uzbekistan now recording the fastest growth in Korean-language schooling of any country in the world. Yet the expansion in enrollment has not been matched by equivalent pedagogical innovation. This paper synthesizes recent empirical findings and theoretical advances to examine the current state of Korean as a foreign language (KFL) instruction in Uzbekistan, identify the most persistent learning challenges Uzbek students face, and propose a forward-looking framework that integrates communicative pedagogy, culture-driven content, and emerging AI-assisted tools. The central argument is that the moment calls not just for more classrooms, but for smarter ones.

Keywords: Korean as a foreign language, Uzbekistan, communicative language teaching, predicate anticipation, K-culture, AI in language learning

THE PAST AND CULTURAL MEMORIZING: HOW HISTORY AND CULTURAL MEMORY SHAPE HUMAN IDENTITY ?

ASS. TEACHER KAKHKHOROV FİRDAVS JAKHONGİR UGLİ

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

SHAVKATOVA E'TİBOR AZAMAT QIZI

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

Abstract

Cultural memory constitutes one of the most powerful mechanisms through which human societies construct and sustain collective identity. This article examines the multifaceted relationship between the past, cultural memorizing, and the formation of personal and communal identity. Drawing on theoretical frameworks from Maurice Halbwachs, Jan and Aleida Assmann, and Paul Connerton, the paper investigates how history is selectively preserved, transmitted, and transformed across generations. Through a discursive analysis of historiography, commemorative practices, and cultural heritage sites, the study demonstrates that memory is not a passive archive but an active, socially constructed process deeply entangled with power, narrative, and belonging. The results indicate that cultural memory functions simultaneously as a unifying force and a site of contestation, shaping identities at both individual and collective levels. Implications for education, national policy, and intercultural dialogue are discussed.

Keywords: cultural memory, collective memory, identity formation, historiography, heritage

1. ARCHITECTURE AS CULTURAL MEMORY: HERITAGE, IDENTITY, AND TOURISM IN THE TURKIC WORLD

MADİRİMOVA GULMİRA KAMALADDİN KİZİ

Senior Lecturer, Renaissance University, Faculty of Philology and History,

Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

ABDUKARİMOVA SHAHZODA ABDUAZİZOVNA

Student, Renaissance University, Faculty of Mathematics, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Architecture in the Turkic world has historically functioned not only as a material expression of aesthetic and technical achievement but also as a repository of collective memory, identity, and intercultural interaction. This paper examines the relationship between architecture, cultural heritage, tourism, and historical consciousness within several significant Turkic heritage cities, including Samarkand, Bukhara, Khiva, Turkistan, and Konya. Drawing upon interdisciplinary heritage studies, architectural interpretation, and cultural theory, the article argues that historical places operate as narrative spaces through which societies preserve and negotiate identity. At the same time, the growing integration of heritage into global tourism economies has transformed many historical environments into commodified cultural products.

The study critically evaluates tensions between preservation and commercialization, particularly the phenomenon often described as the "Disneyfication" of historic urban landscapes. While tourism can provide financial support for conservation and foster intercultural dialogue, excessive commercialization risks weakening authenticity and disconnecting local communities from their own cultural environments. The paper also explores the role of youth participation and digital preservation initiatives in sustaining cultural continuity in rapidly urbanizing societies.

Rather than approaching heritage as a static inheritance from the past, this study conceptualizes it as a dynamic cultural process shaped by memory, politics, mobility, and economic interests. The Turkic world provides a particularly valuable framework for examining these interactions because of its layered civilizational history and transregional cultural networks. Ultimately, the paper contends that architecture remains essential to cultural continuity because places themselves function as active storytellers within collective historical consciousness.

Keywords: Architecture; Cultural Heritage; Historical Memory; Tourism; Turkic World; Identity; Intercultural Dialogue; Authenticity; Urbanization

1. ARCHITECTURE, HERITAGE, AND TOURISM: CAN CULTURE EXIST WITHOUT PLACE?

MADİRİMOVA GULMİRA KAMALADDİN KİZİ

Senior Lecturer, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

ABDUVOHİDOVA ZEBO SHAVKATOVNA

Student, Renaissance University, Faculty of Mathematics, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

This study examines the relationship between architecture, cultural heritage, and tourism in the Turkic world, focusing on how historical spaces preserve collective memory and shape cultural identity in an era of globalization. The article explores the idea that architecture is not only a physical structure but also a cultural narrative through which societies communicate their historical experiences, beliefs, and values. Using examples from Samarkand, Bukhara, Khiva, Turkistan, and Konya, the paper analyzes how historical monuments and urban spaces function as carriers of cultural continuity and intercultural dialogue. The research employs a qualitative and interdisciplinary approach based on heritage studies, cultural theory, and architectural analysis. UNESCO reports, scholarly literature, and cultural tourism studies are comparatively examined to evaluate the role of historical environments in the preservation of Turkic cultural identity. The article also addresses contemporary challenges such as commercialization, over-tourism, urban transformation, and the loss of authenticity in heritage sites. It argues that cultural heritage should not be treated solely as a tourism resource but as a living component of social memory and identity formation. The study concludes that sustainable tourism policies, digital preservation initiatives, and youth participation are essential for safeguarding architectural heritage in the changing global landscape.

Keywords: architecture, cultural heritage, tourism, historical space, Turkic world, identity, UNESCO, cultural memory, globalization.

THE PSYCHOLOGICAL DEPENDENCE OF STUDENTS ON AI WRITING TOOLS

NURULLAYEVA KOMILA SAMADJON KIZI,

Renaissance University, 1st year student of Philology and Language Teaching: English Language

NIZOMOVA TAKHMINA JAMOLIDDIN KIZI,

EFL Teacher at Renaissance University

Abstract

This article examines the psychological dependence of students on AI writing tools such as ChatGPT. While AI technologies support academic writing and reduce anxiety, excessive reliance may weaken critical thinking, creativity, and independent learning. The study analyzes the psychological and educational effects of AI-assisted writing and emphasizes the importance of balanced and ethical AI usage in higher education.

Keywords: artificial intelligence, AI writing tools, psychological dependence, students, academic writing, digital literacy, critical thinking, higher education.

THE IMPORTANCE OF LEARNING THE KOREAN LANGUAGE IN MODERN SOCIETY AND THE REASONS FOR THE GROWING INTEREST IN IT

POLVONOVA SHAHZODA, TEACHER: AKBAROVA SHAHNOZA

Renaissance University

Abstract

This article analyzes the growing importance of learning the Korean language in modern society and examines the main reasons for the increasing global interest in it. The study focuses on cultural influence, economic cooperation, educational opportunities, technological development, and international communication. In addition, the article discusses the role of the Korean Wave (Hallyu) and the support of the Korean government in promoting Korean language education abroad. The article concludes that learning Korean provides academic, professional, and intercultural advantages in the era of globalization.

Keywords: Korean language, Hallyu, globalization, K-pop, Korean culture, education, intercultural communication, language learning.

GLOBALIZATION AND YOUTH CULTURE: THE BALANCE BETWEEN MODERN CULTURE AND NATIONAL VALUES

RAXMONOVA SHAXZODA ZARIF QIZI

Student in Philology (English), Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: RAXMONOVA DILNAVOZ SHAVQIDDINOVNA

Head teacher Renaissance university

Abstract

Globalization has become one of the most influential processes shaping modern society. It affects economic, political, social, and cultural life across the world. Young people are among the groups most influenced by globalization because they are highly connected to technology, social media, and global communication. This article examines the relationship between globalization and youth culture, focusing on the impact of social media on youth identity, modern culture and national values, youth and digital culture, and the overall effects of globalization on young people. The article also explores how modernization changes cultural values in Asian, European, and North American societies. Although globalization creates opportunities for education, communication, and cultural exchange, it also creates challenges such as identity confusion, cultural loss, and moral decline. The study highlights the importance of balancing global influences with local traditions and national cultural values.

Keywords: Globalization, youth culture, social media, identity, modernization, digital culture, national values, cultural values, young people, technology

LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH

UMAROVA ZAXRO TURABEKOVNA

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign
Philology, Tashkent, Uzbekistan

Abstract

Language shift has become one of the major sociolinguistic challenges in the modern globalized world. The gradual shift is that many Turkic societies are using global languages, including English, in education, digital communication, and professional environments, which is shaping the linguistic behavior of young people. This process has also raised concerns of weakening native languages and the possible loss of cultural identity among the younger generations. This study examines Turkic youth's perceptions of language shift and the relationships among language use, cultural identity, and social belonging. The research asserts that language is not only a means of communication but also an important carrier of cultural memory, historical consciousness and national values. With native languages disappearing from everyday use, many young people face problems of cultural disconnection and loss of identity. The research is based on a survey of university students and discusses the impact of globalization, the internet and social media on language preferences and cultural attitudes. Results show that even though global languages are strongly associated with educational and career opportunities, many participants still consider their native language as an important part of their identity and cultural heritage. The study concludes that the preservation of linguistic diversity remains an important issue for cultural continuity and the protection of identity in the globalized Turkic world.

Key words: language shift, cultural anxiety, cultural identity, globalization, digital communication, cultural continuity.

MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH

USNADDINOVA DILOBAR PULAT KIZI

English Teacher, Renaissance University of Education

SUNNATULLAYEVA XADICHA NASRULLO QIZI

Student, Renaissance University of Education

Abstract

This article analyzes the transformations of modern culture, the processes of globalization, and the formation of youth culture in contemporary society. The influence of digital technologies, the internet, and social media on the lives of young people is examined from a scientific perspective. In addition, the preservation of national heritage, modern cultural transformations, and the positive and negative aspects of global culture are discussed. The article also reflects on the role of youth in cultural development and their impact on future social progress.

Keywords: modern culture, youth culture, globalization, digital life, social media, national values, cultural transformation.

ТҮРКІ РУХАНИЯТЫНДАҒЫ «ЛУБАНЬ ШЕБЕРХАНАСЫ»: ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ТАНЫМ

Азмұханова Айман Махсотқызы

Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көш., 2, Астана, Қазақстан Республикасы.

PhD докторант Манай Гүлгина

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Шығыстану факультеті, Карасай

батыр көш., 95, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Аңдатпа

Мақалада Қытайдың халықаралық кәсіптік білім беру үлгісі — «Лубань шеберханасы» жобасының Қазақстан, Қырғызстан және Түрікменстанның білім беру кеңістігіне ену үдерісі кешенді түрде зерттеледі. Жұмыстың негізгі мақсаты — аталған трансұлттық жобаның жергілікті әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделу процесін және екі түрлі өндірістік мәдениет пен педагогикалық жүйе тоғысқанда пайда болатын институционалдық заңдылықтарды анықтау болып табылады. Зерттеу барысында аймақтың тарихи-мәдени ерекшеліктері мен конфуцийлік прагматизмге негізделген қытайлық кәсіби мектептің өзара әрекеттесу сипаты, олардың арасындағы құрылымдық қайшылықтар мен үйлесімділік тұстары айқындалды. Оқу бағдарламаларын трансформациялау, кадрлар даярлау және жаңа кәсіби бірегейлікті қалыптастыру кезеңдерін талдау барысында реципиент мемлекеттердің пассивті қабылдаушы емес, үдерісті өзгертуші белсенді субъект ретінде әрекет ететіні негізделді. Осы орайда білім экспортының біржақты технология трансфері емес, өзара икемділік пен бірлесе қалыптастыруға негізделген екіжақты динамикалық процесс екені дәлелденді. Автор «Лубань шеберханасының» Орталық Азия өңіріндегі ұзақмерзімді тиімділігін арттыру үшін сыртқы үлгіні механикалық түрде көшіруден бас тартып, теңқұқықты диалогқа негізделген модельге көшуді ұсынады. Бұл концептуалды тәсіл прагматикалық міндеттерді шешіп қана қоймай, «Бір белдеу — бір жол» бастамасы аясындағы Қытай мен Орталық Азия арасындағы гуманитарлық ықпалдастықтың шынайы әлеуметтік тетіктерін, мәдениетаралық коммуникация заңдылықтарын тереңірек түсінуге жол ашады. Мақаланың тұжырымдары мен ұсыныстары аймақтағы білім беру саясатын жоспарлау және мәдени жобаларды стратегиялық басқару ісінде практикалық маңызға ие.

Түйін сөздер: Лубань шеберханасы; түркі әлемі; шеберлік рухы; мәдени таным; халықаралық кәсіптік білім беру; мәдениетаралық диалог; Орталық Азия.

NAHÇIVAN'IN KADERİNİ ÇİZEN DİPLOMAT: BEHBUD AĞA ŞAHTAHTİNSKİY VE ERKEN DÖNEM FAALİYETLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Doç. Dr. Hatice KERİMOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/Türkiye

Begüm KILIÇ

Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/Türkiye

Özet

19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başları, Azerbaycan topraklarında önemli sosyal ve siyasi değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Petrol sektörü sayesinde hızlı bir şekilde gelişen Bakü, yalnızca ekonomik alanda değil, aynı zamanda ideolojik ve siyasi hareketlerin de merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın siyasi mücadelesinde öne çıkan isimlerden biri de Behbud ağa Şahtahinskiy'dir. Şahtahinskiy, siyasi ve diplomatik mücadele alanında Azerbaycan'ın ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde derin izler bırakmış ve diplomasi alanındaki eşsiz mücadelesi sonucunda Nahçıvan'ın Azerbaycan sınırları içinde kalmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın müdahil olduğu birçok önemli siyasi meselesinin yanı sıra Nahçıvan'ın özerklik statüsü kazanmasında da kritik rol oynamıştır. Bilhassa Komünist Enternasyonal'in İkinci Dünya Kongresi temsilcisi olarak Behbud Ağa, kongre kulislerinde ve Sovyet liderliği nezdinde yürüttüğü diplomaside, Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Moskova ve Kars Antlaşmalarının imzalanma sürecinde gösterdiği vatanseverlik ve siyasi öngörüsüyle de Azerbaycan Türklerinin tarihi kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Şahtahinskiy'nin siyasi faaliyetlerinin ilk dönemi, Bakü proletaryasının saflarına katılması ve devamında siyasi mücadelesine başlaması, ayrıca "Himmet" partisindeki faaliyetleriyle, ikinci dönemi ise tamamen devlet adamlığı ve önemli devlet görevlerindeki çalışmalarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bildiride işçi sınıfından gelen bir diplomat olarak, onun erken dönem faaliyetlerinin ilerleyen yıllarda üstlendiği devletçilik ve diplomasi görevlerinin temelini oluşturduğuna dikkat çekilecek ve ikinci dönemdeki faaliyetlerine hazırlık dönemi olarak nitelendirdiğimiz gençlik yılları, işçi sınıfıyla beraber mücadeleye başlaması, gazetecilik faaliyetleri ve Himmet partisindeki çalışmalarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Behbud ağa Şahtahinskiy; Bakü işçi hareketi, Himmet Partisi, Nahçıvan.

1ST INTERNATIONAL TURKIC WORLD STUDENT SYMPOSIUM

Theme: Cultural Heritage

FULL TEXT

*Values carried from the past to the future;
our shared heritage, our shared future.*

ALEVİ-BEKTAŞİ NEFESLERİNDE YER ALAN ADALET, YOL, HAKİKAT KAVRAMLARININ KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANALİZİ

SUNA ÇAĞLA ÜZÜM

Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate School of Education, Department of Alevi-Bektashi Culture, Master's Degree, Ankara, Türkiye.

Giriş

Alevi-Bektaşî geleneği, Anadolu'nun tarih ve kültür yapısında oldukça önemli bir yere sahip olan bir inançtır. Bu gelenek, İnanç öğretilerinin yanı sıra toplum yaşamı düzenleyen ahlaki ilkeler sözlü kültür yoluyla aktarılan nefesler, deyişler ve velayetnameler aracılığıyla nesiller boyunca varlığını sürdürmüş ve zamanla bu ürünler yazılı sisteme geçmiştir. Alevi-Bektaşî nefeslerinde sıklıkla karşılaşılan “adalet”, “yol” ve “hakikat” kavramları, Alevi-Bektaşî geleneğinin düşünce temelini oluşturmaktadır. Adalet kavramı bireyler arasında eşitlik, hakkaniyet ve doğruluk ile ilişkilendirilirken; yol kavramı Alevi-Bektaşî geleneğinin kurallarını, erkanını ve bireyin gelenek içindeki olgunlaşma sürecini ifade etmektedir. Hakikat ise “dört kapı kırk makam” anlayışı içerisinde ulaşılan dördüncü ve son kapıdır insanın varlığın birliğini bilmesi ve Hakk’a ulaşması şeklinde yorumlanmaktadır. Bu kavramlar tasavvufî anlam taşımakla birlikte kültürel belleğin ve toplum değerlerin korunmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Somut olmayan kültürel miras; sözlü anlatımları, ritüelleri, toplum hafızasını ve geleneksel bilgi aktarımını kapsamaktadır. Bu bağlamda Alevi-Bektaşî nefesleri, kültürel mirasın korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılması açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Çalışmada, nefeslerde yer alan adalet, yol ve hakikat kavramlarının kültürel miras bağlamındaki işlevleri incelenecektir.

Literatür taranmıştır; somut olmayan kültürel miras üzerine Alevi-Bektaşî nefesleri çalışmalarının azlığı nedeniyle, bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Çalışmanın temel amacı, Alevi-Bektaşî nefeslerinde sıklıkla karşılaşılan “adalet”, “yol” ve “hakikat” kavramlarının nasıl işlendiğini incelemek ve bu temaların kültürel hafızadaki işlevini ortaya koymaktır. Çalışma nefes inceleme ve yorumlamasına dayalı olduğu metin çözümlemesine dayalı nitel araştırma yönetiminde hazırlanmıştır. “İçerik çözümlemesi olarak da adlandırılan içerik analizi, ele alınan herhangi bir kaydedilmiş iletişim biçiminin içeriğine odaklanmaktadır.” (Sallan Gül & Kahya Nizam, 2021, s.Ö182). Nefes üzerine yapılan akademik açıdan kabul edilebilir verileri sunan araştırmalar inceleme verisi olarak kabul edilmiştir.

Alevilik

Alevilik, İslamiyet içerisinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi üzerine temellenen bir inanç yapısıdır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali'ye geçmesi gerektiğine inanan ve dört halife döneminde Hz. Ali tarafında bulunan kişiler ve onların arkasından gelen kuşaklar sonrasında Alevi olarak adlandırılmıştır. Alevilik-Bektaşilik inancı İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak Hz. Ali ve evlatlarının mağduriyete uğradığı temel düşüncesi üzerinde kurulan anlayışın Türk toplumundaki izdüşümü olarak değerlendirilebilmektedir (Uçar, 2020, s.53).

Alevi-Bektaşî Geleneğinde Nefes

Nefes, Alevi-Bektaşî inancını ve düşünce yapısını anlatan dinî-tasavvufî şiirlere verilen isimdir. Nefes; hece ölçüsünün 7'li, 8'li kalıbı ile söylenen, ilahinin Bektaşî tarikatında aldığı isimdir (Arslan, 1997, s.27). Nefesler çoğunlukla dinî-tasavvufî içeriklidir. İnanç öğretilerinin aktarılmasında önemli bir işleve sahip olan nefesler insan sevgisi, toplum düzeni, hoşgörü, birlik, paylaşım ve ahlak kuralları, erkân gibi değerlerin kuşaklar arasında öğretilmesinde ve aktarılmasında ön plana çıkmaktadır.

Nefeslerde Adalet Kavramı

Alevi-Bektaşî geleneğinde adalet kavramı, insanların yaratılışlarından itibaren eşit kabul edilmesine, toplumsal birlik ve dayanışmaya dayanmaktadır. Nefeslerdeki adalet inancı, zalime karşı durarak mazlumdan yana olma düşüncesiyle ilişkilendirilmektedir. Özellikle Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde adalet arayışı temasının yoğunluğu görülmektedir. İnsanlar arasında ayırım yapılmaması, kul hakkının gözetilmesi ve hakça paylaşım düşüncesi nefeslerde sıkça vurgulanmaktadır.

“Varıp yoldaş olma sen uğursuza
Komşu olma namussuza arsız
Sabah selamını verme pirsiz
Adamın başına bela getirir” (Özdemir, 2025, s.76).

Kötülük yapan, güvenilmez ve ahlaki değerlerden uzak kişilerin adalet anlayışı açısından bakıldığında, iş birliği yapmaması gereken kişiler olduğu öğütlenmektedir. Adalet, zalimin veya yanlışın yanında durmamakla olduğu vurgulanmaktadır.

“Yalan söyleme yalancı veli olmaz
Yalan sözden veliye hiç hata gelemes
Yalan söyleyenler mevlâsın bulmaz
Ört gördüğünü işittiğini söyleme” (Engin, 2010, s.418).

Hakikatten uzaklaşan kişinin Hakk'a yaklaşmadığından bahsedilmektedir. Adalet teması açısından bu dize, doğruluğun ilahi adaletin bir gereği olduğunu göstermektedir. Adil ve iyi olmak Mevla yolunda olmanın bir göstergesidir.

Nefeslerde Yol Kavramı

Alevi-Bektaşî öğretisinde yol kavramı, bireyin nefsini terbiye etmesi, olgunlaşması ve topluma faydalı bir birey hâline gelmesi şeklinde açıklanmaktadır. Yol kavramı ve yola bağlı gelişen kalıp ifadeler, insanın hamlıktan kemâlâ, maddi alemden manevi aleme ermesini temsilen kullanılmıştır (Özdemir, 2025, s.25). Ahmet Yesevî'nin köklerini attığı ve Hacı Bektaş Velî'nin yapılandığı “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisine dayanan yol kavramı; erkân, edep ve insan sevgisiyle bütünleşmektedir. Yol öğretisinin temelinde geçilmesi gereken yollardan geçerek sonunda insan-ı kâmil'e ulaşma amacı bulunmaktadır.

“Uzun ince bir yoldayım
Gidiyorum gündüz gece
Bilmiyorum ne haldeyim
Gidiyorum gündüz gece” (Veysel, 1991, s.221).

Aşık Veysel'e ait bu dördlükte yol kavramı hayatı ve Aşık Veysel'in hayatta yürüdüğü manevî yolu tanımlamaktadır. Yolun uzun olması yaşamın ve öğrenmenin devamlılığını, ince olması ise zorlukları ifade eder. Gündüz ve gece ifadeleri, hayatın kesintisiz devam ettiğini zorlukları ve kolaylıkları ifade etmektedir.

“Dil ile dervişlik olmaz
Hâli gerek yol ehlinin
Arıleyin her çiçekten
Balı gerek yol ehlinin” (Özdemir, 2025, s.68).

“Dil ile dervişlik olmaz” dizesinde, kişinin kendisini sözle derviş ilan etmesinin yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli olan kişinin ahlakı, bilgisi ve yaşam biçimidir. “Hâli gerek yol ehlinin” dizesinde kişinin manevi olgunluğunu, davranışlarını ve yaşam tarzını ifade eder. Yol ehli olan kişi, inandığı değerleri yaşayarak göstermelidir.

“Çekelim aşkın yayın
Ceme girmesin hayın
Tevhid kararın buldu
Yol erkân yerin aldı” (Çıblak Coşkun, 2014, s.332)

Yol ehli, Alevi-Bektaşî geleneğinde manevi olgunlaşma çabasında olan kişi" anlamına gelir.

"Yol" burada sıradan bir yol değil; Hakk'a ulaşmayı amaçlayan inanç, ahlak ve irfan sistemidir. “Yerin aldı” sözü, yolun kurallarının uygulanmaya başladığını ve düzeni göstermektedir.

Nefeslerde Hakikat Kavramı

Hakikat kavramı, Alevi-Bektaşî geleneğinde insanın kendini bilmesi ve Hakk’a ulaşması anlamında kullanılmaktadır. Tasavvuf geleneğinde yer alan “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisinin son aşamasını oluşturan hakikat, manevi olgunluğun zirvesi olarak kabul edilmektedir. Nefeslerde hakikate ulaşmanın yolu; Allah’a inanma, doğruluktan yana olma, bilgili ve sabırlı olmaktan geçmektedir. “Kendini bilen Rabbini bilir” anlayışı, hakikate ulaşma anlayışını merkezinde yer almaktadır.

“Arayıp da aslı zatın bulmalı
Derununda nuri iman dolmalı
Hakikatte kâmil zarraf olmalı

Cevherin kârını bulmak istersen” (Demirçe Altıntaş & Erol, 2023, s.1242).

Alevi-Bektaşî geleneğinde sıkça karşılaşılan kendini bilme, gönül eğitimi, kâmil insan ve hakikate ulaşma anlayışları bu dizelerde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Hakikate ulaşmanın yolunun manevi yolu anlatılmıştır.

“İki musahip birbirine nice bozula
Hakikat defterine lanet yazıla
Balı alınmış arı gibi süzüle

Söyleyen Muhammed söyleten Ali” (Engin, 2010, s.419).

Bu dörtlükte Alevi-Bektaşî geleneğinin temel kurumlarından biri olan musahiplik vurgulanarak hakikat vurgusu yapılmıştır. Hakikat defteri, ilahi adaletin ve maneviyatın sembolü olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Alevi-Bektaşî nefesleri, Anadolu’nun kültür ve inanç mirasının önemli parçalarından biridir. Bu nefeslerde yer alan adalet, yol ve hakikat kavramları; bireyin olgunlaşması, toplum düzeninin kurulması ve insan sevgisinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Çalışma sonucunda, söz konusu kavramların kültürel belleğin korunması ve toplum değerlerinin aktarılmasında somut olmayan kültürel miras açısından önemli bir işlev üstlendiği görülmüştür.

Somit olmayan kültürel miras açısından Alevi-Bektaşî nefesleri, geleneksel değerlerin geleceğe aktarılması bakımından önem arz etmektedir. Geçmişte sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan sonrasında yazıya geçirilmeye başlayan ve geçmişten günümüze cem ibadetlerinde söylenen nefeslerin kültürel, edebî ve toplumsal yönleriyle somut olmayan kültürel miras olarak toplum üzerindeki etkisinin daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Arslan, Mesut. (1997). *Bektaşî Nefesleri Üzerinde İncelemeler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çıblak Coşkun, Nilgün. (2014). “*Alevi Cemlerinde Söylenen Nefeslerde Yol Öğretileri*” I.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi 13-14 Ekim 2014, 320- 345.

Demirçe Altıntaş, P. & Erol, N. (2023). “*Eskişehir İli Seyitgazi İlçesine Bağlı Arslanbeyli Köyünde Nefes Formunda Eserler: Dar Nefes Örneği*”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 43, 1237-125.

Engin, Refik. (2010). “*Kızıldeli Süreklerinde Okunan Nefesler*”(Düzenleyen: Tazegül Demir). Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 53, 411- 424.

Gül Sallan, Songül. & Nizam Kahya, Özlem. (2021). “*Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi*”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42, Ö181- Ö198.

Özdemir, Özlem. (2025). *Alevilikte ve Bektaşilikte Yol ve Yoldaş*. Ihlamur Akademi Yayınları.

Uçar, Ramazan. (2020). “*Alevilik- Bektaşiliğin Tarihi Arka Planı*”, Uluslararası Hacı Bektaş Velî ve Takipçileri Sempozyumu Bildiri Kitabı (ed. A. Yılmaz Soyyer), Türk Ocağı Yayınları, 43- 56.

Veysel, Aşık. (1991). *Dostlar Beni Hatırlasın*. Özgür Yayın Dağıtım.
<https://ia800704.us.archive.org/14/items/siiredebiyat2022/A%C5%9F%C4%B1k%20Veysel-Dostlar%20Beni%20Hat%C4%B1rlas%C4%B1n%20-.pdf>

FROM A SMALL LAKE TO THE CULTURE INDUSTRY

MUSTAFA ÖÇ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Hatay, Türkiye

1. Giriş

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana fiziksel olarak en temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacını ilk aşamalarda avcılık ve toplayıcılıkla karşılamış olup daha sonra ilkel yöntemlerle temin ettiği temel gıda malzemelerini belirli aşamalardan geçirerek yemek yapma kültürüne erişmiştir. Yemek geçmişten günümüze gelirken yöresel, bölgesel izleri de alarak birçok kültürü temsil eden göstergelerle birleşmiştir.

Yemek, sadece birkaç malzemenin bir araya gelerek oluşturduğu bir karışım değil; onun çok daha ötesinde anlamları olan, tarihsel arka plana sahip, geniş kapsamlı bir gereksinimdir. Tabaga gelinceye kadar geçirdiği süreçte; tüketicisi ile arasında bir duygu, fikir, işaret, mesaj ve neden-sonuç ilişkisi barındırır. Yemek, görünen anlamının dışında çok farklı katmanlara sahip bir sembol ve kültürel bir sistemdir (Macit ve Kıran, 2024: 98). Toplumsal hayatın her alanına dokunan bu unsur, aynı zamanda toplum ekonomilerinin de temelini oluşturmaktadır. Yemek çok yönlü kültürel bir üründür ve bu yönüyle de birçok çalışmaya konu olmuştur.

Şekil-1. Beslenme (URL-1).

Yemek kavramı, birçok anlamı ifade ederek toplumda farklı etkilere yol açar. Bu etkilerin en önemlilerinden biri de yemeğin ekonomik yönüdür. Beslenmenin önemli bir unsuru olan yemek, barındırdığı anlamlar ile bir kültür ögesi olarak kabul edilir. Beslenme; sağlığı korumak, iyileştirmek, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin öğelerini yeterli, dengeli miktarlarda ve uygun zamanlarda alarak bilinçli yapılabilecek bir davranıştır (Baysal, 2007).

Beslenme, fiziksel ve metabolik bir ihtiyaç olup Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nde en alt basamakta, yani "fizyolojik ihtiyaçlar" kategorisinde yer alır. Bu sebeple birey, beslenme ihtiyacını asgari düzeyde ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştiremezse; güven, sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme basamaklarına ulaşamaz (Aydın, 2022: 234). İnsanoğlu, varoluşuyla birlikte birtakım doğal ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu doğal ihtiyaçların temeli, insan yaşamını sürdürmesiyle alakalıdır. Bunların başında barınma gelse de insanın hayatını devam ettirebilmesi için en elzem olanı şüphesiz beslenme ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç giderilmeden yaşamın sürdürülmesi mümkün değildir. İnsanoğlu bu ihtiyacını gidermek için tarih boyunca çok farklı yöntemler, teknikler ve usuller denemiştir. Kimi zaman çevresindeki tabii varlıkların kendilerine sunmuş olduğu nimetlerden faydalanmış, kimi zaman avlanmaya çıkmış, kimi zaman da su kaynaklarından istifade ederek içindeki canlılarla ihtiyaçlarını gidermişlerdir.

Şekil-2. Avlanma (URL- 2).

Her ne şekilde olursa olsun insanoğlu bu doğal ihtiyacını karşılamıştır. Temelinde yaşamı sürdürebilmek olan bu ihtiyaç zamanla büyük bir değişime uğramıştır. Öyle ki insanlar geçmişte yiyeceklerinin peşinde koşarlarken, günümüzde artık ihtiyaç duydukları besinler bir telefonla ayaklarına kadar gelebilir hâle gelmiştir. Tabii ki bu değişim çok uzun yılları ve süreçleri kapsamıştır. Emeğin peşinden koşma evresinden, yemeğin zahmetsizce ayağa gelmesi arasındaki süreç yüz yıllar boyunca devam ederek evrilmiştir.

Yemek, popüler kültürün önemli bir parçasıdır; kültürdeki inançlar, uygulamalar ve eğilimler yemek alışkanlıklarını doğrudan şekillendirmektedir. Popüler kültür; ticari, politik, medya ve diğer sistemlerin yanı sıra bunların toplum üzerindeki etkilerini de içeren düşünce ve nesneleri kapsar. XX. yüzyıl itibarıyla tüketim alışkanlıklarının yoğunlaşması; insanların evden uzaklaşmasına ve dışarıda yemeyi tercih etmesine, diyet ve bitkisel yiyeceklerin tüketilmesine, yararlı ve fonksiyonel besinlerin seçilmesine ve beslenme alışkanlıklarında yerel yiyeceklerle yönelinmesine neden olmaktadır (Janet, 2004: 121). Modern dünyada popüler kültürün de etkisiyle evden uzaklaşan insanlar, dışarıda yemek kültürü vasıtasıyla aslında yeni bir ekonomik alanın önünü açmıştır. Bütün bu süreçler, kültürel endüstri bağlamında beslenme ve yemek kültürünün ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Kültür endüstrisi (*Kulturindustrie*) kavramı, ilk olarak Marksist yönelimli bir düşünce okulu olan Frankfurt Okulu'nun teorisyenleri Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'ın (1947) ortak çalışması olan *Aydınlanmanın Diyalektiği* kitabında kullanılmıştır. Başta bu kavram, kitlelerin tüketimine göre şekillenen ürünlerin varlığı nedeniyle “kitle tüketimi” olarak ortaya çıksa da tüketim olgusunun odağında yüksek ve düşük sanatın varlığı söz konusu olduğu için “kültür endüstrisi” tanımının kullanılması tercih edilmiştir (Adorno, 2003: 12). Kültür ekonomisi; halk kültürünü, geleneğini ve öz kültürünü oluşturan değerlerin yerelden ulusala, oradan da dünyaya açılmasını sağlar. Kültürün ekonomiye dönüşebilmesi için var olan geleneksel bilginin pazarlanması gerekir. Bu anlamda kırsal kesimlere veya belli bir bölgeye özgü olan kilim dokumak, ekmek yapmak, çömlek üretmek, pamuk toplamak ve üzüm hasadı gibi etkinlikler kültürü ekonomiye dönüştüren unsurlardır (Yeşil, 2021: 6). İnsanoğlunun yeme içme ihtiyacının peşinden koştuğu dönemlerden, bu ihtiyacın bir telefonla ayağına kadar geldiği modern döneme geçiş sürecinde çok köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklik, beraberinde belli kültürel özellikleri aktarma sürecini de getirmiştir. Yani insanlar bu doğal yeme içme ihtiyacını karşılarken; kendilerine, kendi bölgelerine ve yaşadıkları yerlere ait yeme içme kültürlerini de çevreye yaymaya başlamışlardır. Kuşkusuz bunu yaparken ekonomik maksatlar da ön plana çıkarılmıştır. Bir nevi yeme içme, temel ihtiyacı karşılama işlevinin yanı sıra aynı zamanda bir ekonomik güce kaynaklık eder hâle gelmiştir.

Günümüzde farklı ülkelere seyahat eden bir insan, gittiği yere vardığında barınma ihtiyacının hemen akabinde yeme içme ihtiyacını karşılayan restoranlar, kafeler ve lokantalar aramaktadır. Bu durum da beraberinde dinamik bir ekonomik süreci getirmektedir. Bu ekonomik sürecin en cazip yönü ise yerel değerlerin bu ticari alanlarda tanıtılması, sunulması ve insanlara pazarlanması şeklinde kendini göstermesidir. Bu durum aslında bir nevi kültürel tanıtım işlevi görmektedir. Yani insanlar kendi kültürlerini, kendilerine ait yeme içme adetlerini ve ürünlerini tanıtmakta; bu sayede ciddi gelirler ve ekonomik kazançlar elde etmektedirler. Böylece süreç, güçlü bir kültür ekonomisini yapılandırmaktadır. Bugün insanlar, zaman içerisinde kendi kültürlerine ait öğeleri, özellikle de yeme içme özelliklerini ekonomik getiri sağlayacak bir formata kavuşturmuşlardır. Bunun sonucunda literatüre “kültür

ekonomisi” kavramı girmiş ve yeni bir gelir alanı keşfedilmiştir. Bu kavram sadece Türkiye’de değil tüm dünyada kabul görmüş, her millet kendi kültürüne ait yeme içme öğelerini bir şekilde dünya pazarına sunmaya başlamıştır.

2. Metodoloji

Bu çalışma, Reyhanlı Yenışehir Gölü içerisinde kurulmuş ve yıllarca faaliyet göstermiş bir işletmede ortaya çıkan, kültürel endüstri bağlamında değerlendirilen “tuzda tavuk” kültürünün gelişim sürecini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle beslenme olgusu ve bu olgunun kültürel endüstriye dönüşme sürecine değinilmiş; bu bağlamda literatürdeki beslenme ve kültürel endüstri ile ilgili çalışmalar incelenerek değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, tuzda tavuk kültürünün kültürel endüstriye dönüşme serüveni ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemine uygun olarak kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde çeşitli çıkarımlar yapılmış ve tuzda tavuk kültürünün kültürel endüstriye dönüşen yönleri bu görüşmeler vasıtasıyla ortaya konmuştur.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Tuzun Altındaki Miras: Reyhanlı’da Tuzda Tavuk ve Kültür Endüstrisi

Yemek kültürünün bir endüstriye dönüşmesi sonucu insanlar, hem kültürel hem de ekonomik gerekçelerle yaşadıkları coğrafyanın mutfak unsurlarını tanıtmaya başlamışlardır. Benzer yemek kültürüne sahip yerler, o kültürün kendilerine ait olduğunu tescillemek ve ispatlamak için çeşitli etkinlikler ve akademik çalışmalar yürütmektedirler. Baklavanın Gaziantep, lahmacunun Şanlıurfa, İskender Kebabı Bursa, muzun Anamur ve çayın Rize ile özdeşleşmesi; aslında kültür ekonomisinin ve yukarıda bahsedilen çalışmaların somut bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu örneklemelere eklenebilecek en önemli şehirlerden birisi de Hatay’dır. Hatay; zengin kültürel mirasıyla bilinen, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlerin, etnik grupların ve inançların bir arada barış içinde yaşadığı kadim bir coğrafyadır. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Hatay, bünyesinde zengin bir çeşitlilik barındırır. Var olan bu zenginlik zamanla harmanlanarak günümüze gelmiş ve şehrin pek çok unsurunun kültürel bir kimlik taşımasına olanak sağlamıştır. Farklı kavimlerin uğrak yeri ve farklı kültürlerin kesişim noktası olması, gastronomi alanında da muazzam bir zenginliğe zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kadim kent, köklü mutfağıyla UNESCO tarafından tescillenmiş bir “gastronomi şehri” unvanını bünyesinde barındırmaktadır (Türkan, 2022: 67). Birçok kültürün bir arada yaşaması etkileşimi hızlandırmış ve artırmıştır. Söz konusu etkileşimin en derinden hissedildiği kültür alanı ise şüphesiz “mutfak kültürü” olmuştur (Türkan, 2022: 76). Hatay’ın bu önemli mutfak kültürüne ve gastronomi şehri olma özelliğine verilebilecek en özgün örneklerden biri; Hatay’ın güneydoğusunda yer alan Reyhanlı ilçesi ve bu ilçeye ait küçük bir gölde ortaya çıkan “tuzda tavuk” kültürüdür. Reyhanlı ilçesindeki Yenışehir Gölü’nde açılmış olan Göl Gazinosu, tuzda tavuk kültürüne adeta beşiklik etmiştir. “Reyhanlı Yenışehir Gölü’nün ortasında bulunan Göl Gazinosu, ilçenin en eski ve en bilinen sosyal mekânlarından biriydi. 1953 yılında Reyhanlı Belediyesi tarafından tasarlanan bu tesis, 1963 yılında Hatay Valisi Muammer Ürgen Paşa tarafından görkemli bir törenle açıldı. Göl Gazinosu, efsane işletmecisi Durmuş Alkan ile özdeşleşti. Hatta bugün Türkiye’de bilinen tuzda tavuk yemeğinin de burada ortaya çıktığı söylenir. Bugün ise bu tarihi mekân, Reyhanlı Belediyesi Sosyal Tesisleri Göl Restoranı adıyla uzun süredir kapalı. Camında sadece ‘tadilat’ yazısı var. Reyhanlılı vatandaşlar, buranın Antakya’daki Habibi Neccar Sosyal Tesisleri gibi yıl boyunca açık ve aktif bir restoran olarak hizmet vermesini istiyor.” (URL- 3).

Şekil-3. Yenışehir gölü ve göl gazinosu (URL-4)

3.2. Tuzda Tavuk Kültürünün Ortaya Çıkışı

Yemek ve hizmet sektörü, insan var oldukça canlılığını koruyacak bir alandır. Ancak değişen şartlar, teknoloji ve insan ihtiyaçlarının farklılaşması, bu sektörü sürekli dinamik ve değişken tutma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu süreç, hizmet sektöründe çalışan iş gücünü de yeniliğe zorlamıştır. Reyhanlı Yenışehir Gölü'ndeki Göl Gazinosu'nun işletmesini yürüten Durmuş Usta da misafirlerine ve müşterilerine daha iyi hizmet edebilme adına arayışlara girmiş ve neticesinde gerçekleştirdiği pek çok denemenin ardından tuzda tavuk yemeğini keşfetmiştir. Önceleri sıradan bir lokanta gibi hizmet veren bu mekân, farklı bir ürün ortaya koymak isteyen ustasının uğraşları neticesinde, birçok insanın sırf bu lezzet için sık sık uğradığı popüler bir işletme hâline gelmiştir.

Bu kültür öncelikle yerel çevrede, yani Reyhanlı ve çevresinde yayılmış; daha sonrasında bir kavşak ve geçiş noktası konumunda olan Reyhanlı ilçesi vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşmıştır. Konuyla ilgili olarak, Durmuş Alkan Usta ile yıllarca beraber çalışmış iki personel ile yapılan mülakat verileri şu şekildedir:

Şekil-4. Tuzda Tavuk (URL-5)

Çalışma ile ilgili görüşülen KK1, restoran sektöründe ilkökul çağlarında çalışmaya başladığını ve 1986 yılından beri bu işin içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Doğduğundan beri Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yaşadığını ve çalışma amaçlı şehir dışına çıkmadığını belirten kaynak kişi; yaklaşık 25 yıldır bu mesleği icra ettiğini, tuzda tavuk yemeğinin mimarı Durmuş Alkan Usta'yı yakından tanıdığını ve onunla yaklaşık 20 yıl boyunca birlikte çalıştığını söylemiştir. Durmuş Usta'nın aslında Antakyalı olduğunu fakat uzun yıllar önce ailesiyle birlikte Reyhanlı'ya yerleştiğini ve Göl Gazinosu adlı restoranın da 1963 yılından beri faaliyet gösterdiğini dile getirmiştir. Kaynak kişinin aktardığına göre, tuzda tavuğun çıkış hikâyesi 1989-1990'lı yıllara dayanmaktadır. O dönemlerde standart bir kebab restoranı gibi işleyen Göl Gazinosu'nda Durmuş Usta, müşterilerini memnun etmek adına yeni arayışlara girmiş ve bu süreçte tuzda tavuğu keşfetmiştir. Yemeğin formülünü bulabilmek için defalarca deneme yapıldığı, tuz oranını ve pişirme süresini ayarlamaya çalışırken pek çok malzemenin ve tavuğun telef olduğu belirtilmiştir. Tuzda tavuğun yapım aşamalarında Durmuş Usta ile beraber olan kaynak kişi, insanların yemeğe yönelik ilk tepkilerinin son derece olumlu olduğunu; bu farklı lezzetin insanları restorana çektiğini ve zamanla çok ciddi bir talep patlaması yaşandığını ifade etmiştir. Tamamen tuz kalıbının içerisinde pişen, ancak insanların yerken ekstra tuz atma ihtiyacı hissetmeyeceği kadar kararında olan bu farklı lezzet, zamanla bir hayli yayılmış ve işletmeye ciddi bir ekonomik getiri sağlayan marka bir ürün hâline gelmiştir. Şehir dışından insanların sırf bu yemeği deneyimlemek için geldiklerini, bazen günlük 100 adete kadar sipariş aldıklarını ve Yenışehir Gölü içindeki restoranın adeta bir ziyaretçi akınına uğradığını vurgulamıştır. Kaynak kişi, kendisinin de tek başına tuzda tavuk yapabildiğini belirterek yemeğin yapılış aşamalarını şu şekilde tarif etmiştir:

“Öncelikle bir tepsinin altına gazete kâğıdı serilir. Üzerine yaklaşık 2 kilo kaya tuzu yayılır. Tavuk, içi boş kalacak şekilde dışı güzelce baharatlanarak bu tuz yatağının ortasına yerleştirilir. Ardından kalan 5 kilo tuzla tavuğun üzeri tamamen kapatılır. En son aşamada tuzun üzerine biraz su dökülerek sıvanır ve böylece yemek fırına girmeye hazır hâle getirilir. Taş fırında 2 saat civarında pişirilen yemek, müşteriye sunulurken görsel bir şölen oluşturmaya adına üzerine ispiroto dökülerek yakılır ve masada müşteriye bir tokmak yardımıyla kırdırılır. Günümüzde, çalıştığı yerde de ara sıra tuzda tavuk siparişi aldıklarını belirten kaynak kişi, bu yemeğin yerel düzeyde yeteri kadar tanıtılmadığını, ancak büyük şehirlerden Reyhanlı'ya gelen misafirler sayesinde Türkiye genelinde bir bilinirliğe ulaştığını ifade etmiştir.” (KK1).

Konu kapsamında gerçekleştirilen ikinci sözlü görüşme, 20 yıl boyunca işleten kaynak kişi KK2 ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden elde edilen verilere göre, Reyhanlı mutfak kültürünün en özgün unsurlarından biri olan “Tuzda Tavuk” yemeği, 1990’lı yılların başında Körfez Savaşı’nın yarattığı ekonomik durgunluğu aşmak ve işletmeyi canlandırmak amacıyla dönemin işletmecisi Durmuş Alkan ve mutfak ustaları tarafından deneme-yanılma yöntemiyle geliştirilmiştir. İlk dönemlerde taş fırında saatlerce süren denemelerin ardından, pişirme süresi 1-1,5 saat bandına indirilerek standardize edilmiştir. Yemek, 90’lı yılların başından günümüze kadar ulusal televizyon kanallarında (Show TV vb.) tanıtılmasının ardından geniş bir kitleye ulaşmış; sivil toplum kuruluşları, okul grupları ve yerli/yabancı turistlerin sadece bu lezzeti deneyimlemek için ilçeyi ziyaret etmesiyle Reyhanlı’yı bir gastronomi merkezi haline getirmiştir (URL- 6 ve URL-7). KK2, yemeğin sunumunun üzerine ispierto dökülerek alevlendirilmesiyle bir şova dönüştürüldüğünü ve bu esnada sunumu yapan kişinin;

Ezme ile süzme ile,

Beni bulamazsın gezme ile,

Altın saplı tokmak ile,

Hocam kırsın tuzlarımı,

şeklindeki maniye söyleyerek sunumu gerçekleştirdiklerini beyan etmiştir. (KK2)

Tavuğun tam kıvamında piştiği, servis esnasında but kemiğinin tek bir hamleyle çekilmesiyle test edilmekte; yemek, bölgenin bir diğer tescilli değeri olan firik pilavı, salata, ayran ve turşu ile kombine edilerek sunulmaktadır. Teknik boyutta yemeğin yapımında; özel sos ve baharatlarla marine edilen tavuğun, yaklaşık 10-15 kilo kaya tuzuyla tamamen kaplandığı ve taş fırında 1,5 saat boyunca hiçbir katkı maddesi olmaksızın kendi buharında pişmeye bırakıldığı aktarılmıştır. Aktarım ve tescil süreçlerinde ise kaynak kişinin babası Mustafa Özberk’in şahsi patent başvurularında bulunduğu, ancak coğrafi ve yöresel ürünlerin şahıslar adına tescil edilemeyeceği (belediye veya odalar gibi kamu tüzel kişiliklerince alınabileceği) gerekçesiyle sürecin olumsuz sonuçlandığı belirtilmiştir. Geçmiş dönemlere ait resmi teşekkür belgeleri ve yazışmalar bir su baskını sebebiyle fiziksel olarak arşivden silinmiş olsa da 90’lı yıllardan kalan televizyon kayıtlarının, yemeğin Reyhanlı kültürüne aidiyetini kanıtlayan en önemli somut belgeler olduğu kaynak kişi tarafından vurgulanmıştır (KK2).

Her iki mülakat verilerinden de anlaşılacağı üzere tuzda tavuk; müşterilerine farklı, özgün bir lezzet ve deneyim sunmak isteyen bir ustanın kişisel çabası ile ortaya çıkmış kültürel bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu çabanın, lezzet sunma gayesinin yanı sıra dönemin koşulları içerisinde oluşan ekonomik kaygıları azaltmak için işletmeye ve yöreye katma değer sağlayarak yerel kalkınmaya destek olduğu görülmektedir. Hem ekonomik hedefler hem de gastronomi azmi çerçevesinde; bugün insanların öncelikle tercih ettiği, yapılış sırrını merak ettiği ve bizzat yerinde deneyimlemek istediği bir “kültür endüstrisi ürünü” ortaya çıkmıştır. Bu ürünün farklı kanallarla yayılmasıyla birlikte, günümüzde çok farklı coğrafyalarda ve farklı ustalar tarafından da uygulanan bir gastronomi unsuru hâline geldiği görülmektedir. Bugün büyük şehirlerdeki lüks restoranlarda dahi tuzda tavuk, menülerde seçkin bir kültür endüstrisi ürünü olarak yer almaktadır. Yapılan mülakatlar ve tarihi veriler ışığında, bu kültür endüstrisi ürününe Hatay ili Reyhanlı ilçesinde bulunan Yenişehir Gölü’ndeki tarihi Göl Gazinosu’nun beşiklik ettiğini söylemek mümkündür.

4. Sonuç ve Öneriler

Beslenme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yemek ihtiyacı, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren temel sorun alanlarından biri olmuştur. İnsanlar bu temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğadan yararlanmış, zamanla kendi kültürel birikimlerini yansıtan özgün yemekler üretmişlerdir. Nüfus artışı ve şehirleşme süreci, bu temel ihtiyacın karşılanma biçimlerini çeşitlendirmiş; yoğunlaşan yaşam koşulları, insanların farklı yemek üretim ve tüketim yöntemleri geliştirmesine yol açmıştır. Bu süreçte, her bölge kendine özgü ürünlerini ve yöresel lezzetlerini pazarlayarak tüketim alanına sunmuş, böylece karşılıklı etkileşim sonucunda bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Bu kültürel yapının ekonomik boyutu da göz ardı edilmemeli; kültür ile ekonominin birleşmesi sonucunda bir kültür endüstrisinin oluştuğu görülmektedir. Günümüzde insanlar yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemekte, aynı zamanda farklı kültürlere ait lezzetleri deneyimleme ve bunlardan haz alma eğilimi göstermektedir. Bu durum, kültür endüstrisinin gelişimini hızlandırmış ve yerel ürünlerin daha geniş

kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Böylece baklavanın Gaziantep, lahmacunun Şanlıurfa, çiğ köftenin Urfa ve Adıyaman, künefenin ve tuzda tavuğun ise Hatay ile özdeşleşmesi gibi örnekler ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ele alınan tuzda tavuk da söz konusu kültür endüstrisi unsurlarından biridir. Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde, Yenişehir Gölü çevresinde faaliyet gösteren ve kuruluş tarihi 1963'lü yıllara dayanan bir işletmenin ustanın girişimleriyle ortaya çıkan bu kültür endüstrisi unsuru, zamanla geniş bir coğrafyada tanınmış ve büyük şehirlerdeki restoranlarda sunulan özel bir lezzet hâline gelmiştir. Yapılan saha çalışması kapsamında kaynak kişiyle gerçekleştirilen görüşmeler, tuzda tavuk kültürünün Yenişehir Gölü Gazinosu'nda doğduğunu ve buradan yaygınlaşarak farklı biçimlerde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Yerel bir mekânda samimi bir girişimcinin gayretleri ile ortaya çıkan tuzda tavuk, kültürel endüstri ürünlerinin ekonomik ve toplumsal dinamiklerle nasıl geniş bir yayılım gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Günümüzde bu lezzetten esinlenerek tuzda balık, tuzda et gibi farklı yemeklerin de denenmesi, söz konusu ürünün yalnızca bir yemek olmanın ötesine geçerek bir kültürel ve ekonomik değer hâline geldiğini, başka girişimlere de bir ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, tuzda tavuk, hem Hatay'ın Reyhanlı ilçesinin gastronomik kimliğinin önemli bir unsuru hem de kültür endüstrisinin yerel düzeyden ulusal ve hatta küresel düzeye taşınmasının somut bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Konu ile alakalı olarak geliştirilen öneriler şunlardır:

- 1-Kültürel endüstriye dönüşen ürünlerle ilgili kapsamlı ve derinlemesine araştırmalar yapılması,
- 2-Bu ürünlere yönelik tespitlerin yerinde ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi,
- 3-Tespiti yapılan kültürel endüstri ürünlerinin tescillenmesine yönelik çalışmaların valilik, kaymakamlık ve belediye gibi kurumlarda yürütülmesi,
- 4-Kültürel endüstri ürünlerinin tanıtımına katkıda bulunulması,
- 5-Bu ürünlerin taşıyıcılarıyla (üreticileri/ustaları ile) ilgili çalışmalar yapılması, tescil süreçlerinde taşıyıcılara kolaylıklar sağlanması,
- 6-Kültürel endüstri ürünlerinin tanıtılabileceği, yapım aşamalarının pratik bir şekilde gösterilebileceği etkinlik ve festivallerin düzenlenmesi.

KaynakçaAdorno, T.W., (2003), “*Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*”, Cogito Dergisi, Çev: Bülent O. Doğan, İlkbahar-Yaz, S.36.

Aydın, A.M. (2022). “*Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Açısından Günümüz Öğrenci İhtiyaçlarının İncelenmesi.*” Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama. 5 (3). 234-251.

Baysal, A., (2007) “*Beslenme.*” Ankara: Şahin Matbaacılık.

Janet, C. (2004). “*Slow Food: What, Why, and to Where?*”. Food, Culture & Society.” 117-132.

Macit, N., ve Kıran, Ö. (2024). *Yemek ve toplum: kültür, kimlik ve eşitsizlikler*. Olgu Sosyoloji Dergisi, 3(2), ss. 97-106

Türkan, H.K. (2022) “*Sosyo-Kültürel Bağlamda Geleneksel Mahalle Fırıncılığı: Eski Antakya Örneği*”, Araştırma Makalesi , Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Hatay – TÜRKİYE Hatay

Yeşil S. (2021). “*Kültür Ekonomisi ve Endüstrisi Bağlamında Üzümün Hikayesi : Nevşehir Örneği.*”: Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://alivesouls.com/2025/09/16/turklerin-beslenme-tarihi/>(Erişim: 24.05.20026)

URL-2: <https://anlatilaninotesi.com.tr/20260110/avlanma-tarihi-yeniden-yaziliyor-60-bin-yil-oncesinden-kalma-zehirli-oklar-bulundu-1102635291.html#pv=g%3D1102635291%2Fp%3D1102634687> (Erişim: 24.05.20026)

URL-

3:<https://www.facebook.com/groups/403398660403251/permalink/2178813706195062/?rclid=j2rGNuc6EyhFhOoH#>(Erişim: 24.05.20026)

URL-4:https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g11997879-d14055631-Reviews- (E.T.: 24.05.2026)

URL-5: <https://pehlivandoner.com.tr/alt-kategori-Tavuk-Doner> (Erişim: 24.05.2026)

URL-6:<https://www.youtube.com/watch?v=fVCHzISLUlc> (Erişim: 24.05.2026)

URL-7: <https://www.youtube.com/watch?v=ha32WiS9YTI> (Erişim: 24.05.2026)

Kaynak Kişiler:

KK1. Deniz,1975, Reyhanlı, Garson.

KK1. Ali ÖZBEK, 1984, Reyhanlı, Yemek Ustası(işletmeci).

ŞİFA OCAKLARI ÇERÇEVESİNDE KARDEŞ VELİLERİN TÜRBELERİ ETRAFINDAKİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME- MAHMUT SULTAN, EFE SULTAN VE KARLIK SULTAN ÖRNEĞİ İLE-*

İLKER ZEYBEK

Balıkesir University, Faculty of Graduate School of Social Sciences, Department of Turkish Language
and Literature Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. SATI KUMARTAŞLIOĞLU

Balıkesir University, Faculty of Graduate School of Social Sciences, Department of Turkish Language
and Literature Balıkesir -Türkiye

Giriş

Türk düşünce ve inanç sistemi içerisinde kendisine önemli ölçüde yer bulmuş olan veli kültü kavramı, günümüzde türbe merkezli uygulamalar ve anlatılar ile birlikte varlığını devam ettirmektedir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre "veli kültü", "Fevkalade kuvvet ve kudretlerle mücehhez olup Tanrı'ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin her hangi bir konuda sağ veya ölü iken yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulmasıdır" (Ocak 1992: 6). Bu tanımlama çerçevesinde incelemeye konu olan veliler Afyonkarahisar'ın farklı bölgelerinde makamları bulunan Mahmut Sultan, Efe Sultan ve Karlık Sultan isimleriyle bilinen velilerdir. Halk arasında bu üç velinin kardeş olduğu anlatılır. Bunların yanı sıra yine Afyonkarahisar'ın farklı yerlerinde makamları bulunan Anayurt (İlancık) Sultan, Seydiler Sultan, Karacaahmet Sultan ve Kütahya/Altıntaş'ta bulunan Aziz Dede'nin bahsi geçen velilerle kardeş olduklarına inanılmaktadır. Yani Mahmut Sultan, Efe Sultan ve Karlık Sultan üç kardeş ya da bahsi geçen diğer velilerle birlikte yedi kardeş olarak anlatılmaktadırlar. Bu nedenle kardeş olduğuna inanılan söz konusu veliler ve makamları etrafındaki şifa merkezli inanış ve uygulamalar birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir.

Burada öncelikle halk arasında kardeş olduklarına inanılan söz konusu velilerin türbe ve yatırları etrafındaki inanış ve uygulamalar verilmiştir. Bu inanış ve uygulamalar sahada yapılmış derlemeler ve literatür taramasından elde edilen verilerle birlikte ele alınmıştır.

Mahmut Sultan Türbesi: Afyonkarahisar ilinin 29 km güneyinde bulunan Şuhut ilçesine bağlı Mahmut köyünde bulunmaktadır. Mahmut Sultan Türbesi, pek çok farklı hastalık için müracaat edilse de yöre halkı tarafından özellikle felçli, eli ayağı tutmayan hastalar için bir şifa ocağı olarak kabul edilmektedir. Abdulhalim Durma'ya göre "Mahmut köyünde medfun olan zatın ismi Şeyh Hacı İbrahim Bin Mahmud'tur. Bu zatın Horasan evliyalarından olduğu, Şuhut'un Romalılar ve Bizanslılardan alındığı miladi olarak 1219 tarihlerinde Selçuklular döneminde yaşadığı rivayet edilmektedir." (Durma 2009:187). Abdulhalim Durma ilave olarak Mahmut Sultan'ın Efe köyünde medfun bulunan Efe Sultan ve Karlık köyünde medfun bulunan Karlık Sultan ile kardeş olarak kabul edildiğini belirtmiştir (Durma 2009:186).

Derleme yaptığımız, Mahmut Sultan Türbesinde görevli olarak bulunan kaynak kişi tarafından verilen bilgilere göre ise Mahmut Sultan Türkmenistan'dan yöreye bir ordu içerisinde gelmiş, önce bölgede savaşa katılmış daha sonra da kendi adını alan Mahmut köye yerleşmiştir. Mahmut Sultan yedi kardeşdir. Kardeşleri Anayurt Sultan, Efe Sultan, Karlık Sultan, Seydiler Sultan, Karacaahmet Sultan ve Aziz Dede'dir (K1).

Türbede erkek ve kadınlar için iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde dikdörtgen şeklinde birer adet delik vardır. Deliklerin hastaların ayaklarını sallayıp toprakla temas ettirilmek üzere kullanıldığı bilinmektedir. "Tutucu" olarak tabir edilen kişi tarafından hastalara geyik boynuzu temas ettirilerek dua edilmektedir. Hastalar hastalığının ağırlığına göre türbede birkaç saat ile on beş gün aralığında uyumaktadır. Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, Mahmut Sultan Türbesi'nin yakınında bir kuyu ile pınar varmış ancak şu an kuyu ve pınar kurumuş durumdadır. Eskiden bu kuyudan su çekilip şifa niyetine içilirmiş. Pınarda da çokça balık varmış, bu balıklar da evliyaymış ama balık suretinde görünürlermiş. Hatta savaş zamanlarında bu pınarda hiç balık kalmamış, evliyalar savaş

gidermiş. Yine savaş zamanı türbenin kapıları kendiliğinden kilitlenirmiş, yine evliyalar savaşa gidermiş. Bu tip efsaneler yine farklı pınar ve kuyular için de anlatılmaktadır. Hatta halk arasında bu tip efsanelerin kahramanları “Yaralı Balıklar” veya “Asker Balıklar” olarak dillendirilmektedirler. Zira bu balıkların savaş esnasında kayboldukları, savaş bittikten sonra ise yaralı olarak döndükleri anlatılır. Balıkların sırt ve kuyruklarında bulunan yaraya benzer izlerin de savaş esnasında aldıkları yaralar olduğu düşünülür (Kumartaşlıoğlu 2020: 54). Bir örneğini Mahmut köyünde tespit ettiğimiz ve veli kültü etrafında şekillenmiş olduğunu değerlendirdiğimiz bu efsane de Anadolu’da yaygın olan söz konusu efsane tipinin Afyonkarahisar’daki bir örneğini oluşturmaktadır.

Efe Sultan Türbesi: Yörede yaptığımız gözlemler neticesinde türbenin Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Efe köyünde bulunduğu ve Efe Sultan’ın Efe köyü eski camiinin hemen arka tarafında bulunan müstakil bir odada medfun bulunduğu tespit edilmiştir. Türbe içerisinde Efe Sultan’a ait olduğu düşünülen sanduka dışında dört adet daha sanduka vardır. Türbenin adı Şeyh Efe Hamza Sultan Türbesidir. Efe Sultan’a ait olduğu düşünülen sandukanın hemen altında insan uzvunun sokulabileceği büyüklükte bir delik bulunmaktadır. Abdulhalim Durma’nın verdiği bilgilere göre “Efe beldesinde medfun bulunan Efe Sultan’ın Mahmut Sultan ve Karlık Sultan’ın kardeşi olduğu kabul edilir. Ziyarete gelenler arasında türbesi etrafında, romatizmalı hastalar, ayağı tutmayanlar, çocuğu olmayanlar dolaştırılırlar. Daha sonra mezarın altındaki deliğe hastalıklı uzuv sokulur ve delikten çıkarılan toprak şifa niyetine alınır.” (Durma 2009: 186).

Karlık Sultan Türbesi: Türbe Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Karlık köyünde bulunmaktadır. Türbe Karlık köyü camisine bitişik bir yapı olarak bulunmaktadır. Yöre halkı tarafından türbede yatan şahsiyet Şeyh Hasan Veli Sultan olarak bilinmektedir. Yöreden derlenen anlatılar incelendiğinde Karlık Sultan ile ilgili efsanelerin canlı vaziyette olduğu görülmektedir. Karlık Sultan’ın 12.-13.yy arasında Afyonkarahisar ili Şuhut ilçesinde yaşadığı düşünülmektedir. Türbe yöre halkı tarafından felç, yılanlık hastalığı, el, ayak, baş, ağrısı ve çocuksuzluk nedeniyle ziyaret edilmektedir. “Tutucu” kişi kuyudan su çekerek hastaya içirmekte ve hastalara geyik boynuzu temas ettirerek dua etmektedir. Bu geyik boynuzlarının Karlık Sultan’ın hükmettiği geyiklere ait boynuzlar olduğu belirtilmektedir. Çocuksuzluk için müracaat eden hastaların beli bağlanarak türbe etrafında yedi kez dolaştırılarak dua edilmektedir. Çocuk için gelen hastaların çocukları olursa erkek çocuğa Hasan Veli, kız çocuğa ise Sultan ismini verdikleri söylenmektedir. Türbede sadece Karlık Sultan’a ait olduğu düşünülen bir adet sanduka bulunmaktadır (K4).

Karlık köyü isminin kökeni ile ilgili yörede anlatılan efsane şu şekildedir: “Burada eskiden üç kardeş varmış. Bunlar önce Karadilli köyü tarafına gitmişler. Karadilli köyüne gidince ‘Buraya çok kar yağıyor, kar yağmayan yere gidelim’ demişler. Bu kardeşler koyun çobanıymış. Daha sonra gelip Karlık köyüne yerleşmişler. Köylüler de bu üç kardeşe nereden geldiklerini sormuşlar. Onlar da cevaben ‘Karlı dağdan geldik’ demişler. Ardından ‘Buranın adı da Karlık olsun’ demişler. Karlık Sultan da buraya defnedilince köyün adını vermişler kendisine” (K3).

Karlık Sultan’la ilgili yörede şunlar da anlatılmaktadır: Kendisi yöreye Horasan’dan gelmiş. Halasının yanında deve çobanlığı yapmaktaymış. Ablasının da çocuğu yokmuş ve Karlık Sultan’a bakmaktaymış. Karlık Sultan yani Veli, bir gün develeri gütmeye gitmiş. O gün ovaya çok fazla kar yağmış ve etrafını kar çevirmiş. Ablası da Veli’nin abisine “Git de Veli’ye baki, gelmedi daha” demiş. O da Veli’yi görebileceği bir tepeye çıkmış ve bakmış ki develer geziniyor. Karlık Sultan da taşın üstüne çıkmış elbisesini kenara atmış ve elbisesinin içindeki bitleri temizliyormuş. Abisi geri dönmüş ve ablasına “Veli’nin keyfi çok iyi, o gelir birazdan” demiş. Bunu duyan ablası da akşama doğru uzun uzun ağaçları ocağın altına atmış, yakmaya başlamış. Veli gelmiş ve “Abla, mis gibi pilav kokuyor burnuma” demiş. Ablası Veli’ye “Senin gitme zamanın geldi” demiş. Veli, “Ben burada iyiyim” dese de fayda etmemiş. Ablası ocağın altından yanan odunu çekip almış ve “Ben bu ağacı atacağım, ağaç nereye gider de kök salarsa sen de orayı mekân tutacaksın” demiş. Ablası ağacı tutup atmış ve o ağaç Horasan’dan Karlık köyüne düşmüş. Yörede Karlık Sultan’ın mekânı olarak kabul edilen bölgede bulunan ağaçların hepsinin kökünün yanmış bir odun gibi simsiyah olmasının nedeninin de bu olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra Veli burayı mekân tutup evlenmiş. Bir süre sonra da ikinci bir kadınla daha evlenmiş. Evlendiği ikinci karısı da “Ben burada yaşayamam” demiş. Veli de karısına “Nereye gideceğiz ?” diye sormuş. Karısı da gidelim bir yere, burada tavuk yok, inek yok” demiş. Veli bunun üzerine geyikleri çağırmış. Geyikler, tavuk ve ineklerle gelmiş. Veli de “Al sana tavuk ve inek” demiş. Karısı yine de ısrar etmiş, “Ben burada katiyen durmam” demiş. Karısı daha sonra “Su yok” diyerek şikâyet etmiş. Veli de bunun üzerine bastonunu kayaya dürtmüş ve o anda taşın içinden su çıkmış. Bir müddet sonra hac zamanı

gelmiş. Veli hanımlarına “Hazırlanın, hacca gideceğiz ama bu yolculukta benden başka arkasına bakan olursa *nerinen nebedir* (kayıp olmak) olsun” demiş. Bunlar arkalı önlü giderken Veli’nin ikinci karısı “Ne kadar oldu acaba?” diye dönüp bakmış, arkasına bakar bakmaz da göğsü çekilmiş. Hacca vardıklarında Veli “Hanımlar, geldik” demiş. Veli bir bakmış ki ilk hanımı yanında fakat ikinci hanımı yok. İkinci karısını göremeyen Veli “En sonunda belanı buldun” demiş. Karlık köyünün aşağı tarafında bir köy varmış. Yöre halkı olarak buraya “Ağızören” denirmiş. Karlık Sultan yani Veli her Cuma yayan olarak Mahmutköy’e gidermiş. Yine bir cuma günü Mahmut Sultan’a giderken bakmış ki yolda üç çocuk oyun oynuyor, bu çocuklardan bir tanesi körmüş. Veli de bu durum üzerine dua etmiş, “Yarabbi bu kör çocuk da bunlarla birlikte oynasın, gözlerini aç” demiş. Çocuğun gözleri açılmış. Gözleri açılan çocuk Karlık Sultana bakıp “Abdala bak abdala” deyip gülerek Karlık Sultan’a taş fırlatmış. Bütün çocuklar “Abdal geldi, abdal gidiyor” diyerek dalga geçerek Karlık Sultan’ı yoldan geçirmemişler. Veli de tekrar dua etmiş, “Yarabbi ben hata ettim sen bildiğin gibi yap” demiş. Karlık Sultan böyle dua edince çocuğun gözü tekrar kör olmuş. Karlık Sultan sonrasında Mahmutköy’e doğru gitmiş. O esnada dönüp arkasına bir bakmış ki etraf hep toz duman olmuş. O köy o an da yıkılıp kalmış. O köyün olduğu yerdeki tarlaların temellerinde halen daha taşlar çıkmaktaymış (K3).

Kaynak kişiye göre evliya olan kardeşler Mahmut Sultan, Anayurt Sultan, Seydi Sultan, Efe Sultan ve Karlık Sultan’dır. Toplamda beş kardeşlerdir. En büyükleri Karlık Sultan’dır (K3).

Anayurt Sultan (İlancık) Türbesi: Türbe Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Anayurt köyünde bulunmaktadır. Türbedeki şahsiyetin Malik Bin Şebib olduğu ve Bizanslılarla yapılan savaşlar neticesinde 740 yılında bu köyde şehit olduğu kabul edilmektedir. Türbede başında sancağı olan bir sanduka ve birisi kadına ait olan sancaksız üç sanduka olmak üzere toplam dört adet sanduka bulunmaktadır. Türbe içerisinde bir adet yuvarlak delik bulunmaktadır. Bu delik yine Mahmut Sultan ve Efe Sultan türbelerinde olduğu gibi hastaların toprakla temas ettirilmesi için kullanılmaktadır. “Tutucu” kişi tarafından hastalara geyik boynuzu temas ettirilerek dua edilmektedir. Türbede Mahmut Sultan’da olduğu gibi yatıp uyuma durumu olmadığı, fakat uyumak isteyenler için kadın erkek birer göz ayrı oda bulunduğu ve uyunabildiği belirtilmektedir. Türbe, yöre halkının “ilancık” olarak telaffuz ettikleri yılanlık hastalığının şifa ocağı olarak bilinmektedir. Yılanlık hastalığı dışında diğer türbelerde olduğu gibi felç, el, ayak, baş, kol ağrısı, huzursuzluk, çocuksuzluk nedenleriyle ziyaret edilmektedir. Kaynak kişi, türbenin ocaklısı olarak kabul edilen ailenin “Tekin” ailesi olduğunu, kendisinin de bu aileden olduğunu belirtmiştir (K2).

Karacaahmet Sultan Türbesi: Türbe, Afyonkarahisar ilinin İhsaniye ilçesine bağlı Karacaahmet köyünde bulunmaktadır. Türbedeki şahsiyetin Karacaahmet Sultan olduğu ve kendisinin Horasan erenlerinde olduğu kabul edilmektedir. Türbeyi ziyaret edenlerin büyük kısmını psikiyatrik rahatsızlıkları ve zihinsel özürleri bulunan kişiler oluşturmaktadır. Türbe akıl noksanlığı ve zihinsel özürler için şifa ocağı olarak kabul edilmektedir. Türbeye müracaat eden hastalardan saldırganlık gösterenler bağlanarak türbede yatırılmaktadır. Türbeye müracaat eden hastalar hastalık derecelerine göre birkaç saat ile on-on beş gün arasında uyumaktadırlar (K5). Karacaahmet köyünden olan herkes, soylarını Karacaahmet’e dayandırdıklarından ocaklı olarak kabul edilmektedir (Kumartaşlıoğlu 2016: 186).

Aziz Dede Türbesi: Türbe, Kütahya ilinin Altıntaş ilçesine bağlı Akçaköy’de bulunmaktadır. Felç, dil tutulması, iç huzursuzluk, şiddetli baş ağrısı gibi rahatsızlıklar için ziyaret edilmektedir. Türbeye müracaat eden kişilere kuyudan çekilen su serpilerek dua edilmektedir. Ardından “tutucu” tarafından hastalara geyik boynuzu temas ettirilerek yine dua edilmektedir. Bu ritüellerden sonra hasta kişinin türbede birkaç saat uyuması istenmektedir (K5). Yöre halkı Aziz Dede’nin yedi evliya kardeşten birisi olduğunu düşünmektedir (K1). Yine Karacaahmet köyünde olduğu gibi Akçaköy’ün bütün halkı Aziz Dede’nin soyundan geldiğini düşündüğü için ocaklı sayılmaktadır (Kumartaşlıoğlu 2016:186).

Seydiler Sultan Türbesi: Türbe, Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesine bağlı Seydiköy’de bulunmaktadır. Türbede medfun bulunan kişinin Muhammed Bin Ahmed isimli bir Horasan ereni olduğu kabul edilmektedir. Yöre halkı tarafından Seydiler Sultan yedi kardeşten birisi olarak kabul edilmektedir (K1, K2). Türbe diğer türbelerde olduğu gibi çeşitli rahatsızlıklar sebebiyle ziyaret edilmekle birlikte iç huzursuzluk gibi manevi yönden sağaltım amacı

ile de ziyaret edilmektedir. Türbede Mahmut Sultan, Efe Sultan ve Anayurt Sultan da olduğu gibi hastanın toprakla temas ettiği bir adet delik bulunmaktadır.

Şifa Ocakları ve Veli Kültü Çerçevesinde İncelenen Türbeler Üzerine Değerlendirme

Şifa ocakları kavramı, veli kültü ile bütünleşerek kolektif hafızada kendisine önemli ölçüde yer edinmiştir. Veli kültü etrafında şekillenen yatır ve türbeler, halkın sağaltım için müracaat ettiği önemli merkezler halini alarak “şifa ocağı” olarak değerlendirilmişlerdir. Şifa ocaklarının merkezindeki kavramlardan birisi de “ocaklı” kavramıdır. Orhan Acıpayamlı ocaklılar konusunda şöyle demektedir: “Türk halkının hakiki doktoru bunlardır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır: sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı, ... gibi. Ocak deyince akla, belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelir. Bu ailenin tedavi ile uğraşan fertlerine ocaklı adı verilmektedir. Bu ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla alır. Bunun için... bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyacı yoktur. Falan ocaklının sulbünden gelmek yeterlidir” (Acıpayamlı 1968: 5).

İncelediğimiz yedi türbe bu tanım doğrultusunda veli kültü ve yatırların merkezinde şekillenmiştir. Bu türbeler günümüzde şifa ocağı fonksiyonuna sahip olup çeşitli hastalıkların tedavisi için ziyaret edilmektedir. Şifa ocakları varlıklarını soy esaslı olarak devam ettirmektedir. Belirli bir hastalığın tedavi yetisine sahip olmanın temelinde bu hastalığın şifa yetisine yani sağaltım gücüne ve kabiliyetine sahip olan bir ailenin soyundan gelinmesi önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şifa ocaklarının kimisinin “aile” kimisinin de bütün bir “köy” olabildiği örnekler mevcuttur. Bu hususta Pertev Naili Boratav ocaklıların hastaları sağaltma yöntemlerini çoğu kez büyüklük işlemler olduğunu, büyüklük işlemin yanı sıra belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürmek, bağlamak gibi “ilaç” saydıkları gereçleri kullandıkları da olduğunu söylemiştir. Ocak olan kişilerin ise bir yatırın yakınındaki köyün halkından olduğunu, ya ermişin soyundan gelmesi gerektiğini ya da onun türbesinde, ziyaret yerinde görevli olmalarının onlara yetki sağladığını söylemektedir (Boratav 2020: 129). İncelediğimiz yedi türbeden üç tanesi olan Mahmut Sultan, Aziz Dede, Karacaahmet Sultan, tüm köy halkının ocaklı olduğu örnekler içerisinde yer almaktadır. Bu köylerde dernek veya cemiyetler tarafından görevliler belirlenerek ocaklık çerçevesinde sunulan halk hekimliği hizmeti devam ettirilmektedir. Anayurt Sultan ve Karlık Sultan örnekleri ise aileden ocaklı olunan yani soya bağlı ocaklığın devam ettiği örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hangi örnek olursa olsun “ocaklık” geleneğinin bölge halkının hafızasında ve uygulamalarında canlı vaziyette olduğu gözlemlenmektedir. Yedi türbenin ortak noktalarından bir tanesi tüm türbelerde yatır merkezli şifa dağıtımı ve sağaltma yöntemlerinin olmasıdır. Yatır merkezli şifa dağıtım uygulamasının temel dayanağı ise veli kültü ve yörede anlatılan kardeş veliler anlatısıdır. Bu anlatılar nedeniyle bildirimize konu olan yatırların sağaltım noktalarının birkaç merkezde toplanmış olduğunu görmekteyiz. Türbelere başvuran hastaların rahatsızlıkları felç, el, ayak, baş, ağrısı, konuşamama, çocuksuzluk gibi belli başlı türlerde toplanmıştır. Ancak her ne kadar belli rahatsızlıklarda tüm yatırlara başvurulabiliyor olsa da bazı rahatsızlıklarda hastalığın ocağı olarak bilinen ocaklara müracaat edilmektedir. Yılcık hastalığı için Anayurt Sultan, felç için Mahmut Sultan, akıl hastalıkları için Karacaahmet Sultan öncelikle başvuru alan şifa ocakları olarak görülmektedir.

Türbelere şifa için başvuranların uyguladıkları yöntemler temel olarak iki başlık altında toplanabilmektedir. Bu başlıktan ilki dini uygulamalardır. Bu uygulamalar, ziyaretlerde kılınan namazlar, edilen dualar ve adak kesme gibi örnekler ile karşımıza çıkmaktadır. İkinci başlık ise büyüsel uygulamalardır. Sedat Veyis Örnek büyü çeşitlerini açıklarken büyüü “taklit büyüü, temas büyüü, ak büyüü, kara büyüü, aktif büyüü, pasif büyüü, av büyüü vb. gruplara ayırır. Daha sonra bunlardan taklit ve temas büyüüsünü sempatik büyüüler adı altında toplar (Örnek 2020: 136).

Bildirimize konu olan yatırları incelediğimizde farklı türbelerde uygulanan sağaltma işlemlerinde de bazı temas büyüleri ile karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki Mahmut Sultan, Karlık Sultan, Anayurt Sultan ve Aziz Dede türbelerinde karşılaşmış olduğumuz geyik boynuzu merkezinde oluşan büyüsel uygulamalardır. Bu dört türbede de müracaat eden hastanın dualarla birlikte başından ayaklarına kadar geyik boynuzu ile temas ettirilmesi, sağaltım işleminin önemli bir ritüeli olarak uygulanmaktadır. Bu işlemin temelinde yatan hayvanı ve dolayısı ile hayvana ait boynuzun önemini Karlık köyünden yapmış olduğumuz derlemelerde karşılaştığımız efsane bizlere açıklamaktadır. Derlemede Karlık Sultan’a ait efsane anlatılırken Karlık Sultan’ın geyiklere hükmettiği anlatılmaktadır (K3). Yine Karlık köyünde yaptığımız bir diğer derlemede ise ocaklı, sağaltma işlemi sırasında geyik boynuzunu hastanın vücuduna temas ettirmek suretiyle kullandığını ve bu boynuzların Karlık Sultan’ın

hükmettiği geyiklerden kalan boynuzlar olduğunu anlatmıştır (K4). Yani Tanrıya, kutsala yakın olan veli kişinin hükmetmiş olduğu hayvandan kalan parçanın da kutsallığı aktaran bir vasıta olarak görüldüğü söylenebilir. Kutsal aktaran bir nesne olarak görülen boynuz da sağaltma işleminin ana nesnelerinden birine dönüşmüş olmaktadır. Veliye ait sağaltma yeteneği ocaklı kişinin vekaleti ile gerçekleşirken, velinin kerametlerine konu olan hayvan veya nesnelerden elde kaldığı düşünülenler de ocaklının yardımcı nesnesi haline dönüşmüştür. Geyik motifinin geçmişten günümüze kadar şaman ve dervişlerin ervahı olduğunu düşündüğümüzde geyiğin bu tür sağaltma ritüellerindeki yerini daha rahat anlamlandırabiliriz. Zira Anadolu'nun pek çok yerinde ve diğer Türk coğrafyalarında türbe ve yatırlarda geyik boynuzu olduğu bilinmektedir. Geyik boynuzlarının buralarda neden bulunduğu, velilerin geyiklerle olan münasebetlerini anlatan efsanelerle cevaplandırılabilir. Hatta geyik boynuzları, yatırların sahiplerinin nasıl velayet sahibi olduklarının delili nispetindedir. Geyik boynuzlarının yatırlarda bulunma nedenleri ve ziyaretler esnasında hastalık sağaltımı uygulamalarında kullanılmaları, geyiğin ve geyiğin münasebette bulunduğu velinin kutsiyeti ile ilgilidir. Ayrıca geyik boynuzunun yatırlarda şifa için kullanımı, Türk kültüründe “yenilenme” ve “ölümsüzlük” simgesi olmasından da kaynaklanmaktadır. (Kumartaşlıoğlu 2015:144, 146). “Yatır ve türbelerde yatan veliler hakkında pek çok efsane anlatılır. Bu efsanelerin konusu, bu velilerin kutsiyetlerini ve velayetlerini gösteren kerametleridir. Bazı yatırların sahipleri hakkında anlatılan efsanelerde, bu yatırların sahipleri geyik donuna girerek ya da geyiğe değişik şekillerde (geyiği koşum hayvanı olarak kullanma, geyiğin sütünü sağma gibi) hükmederek keramet gösterirler. Bu yatırların kutsallığı, velilerin kerametlerinin anlatıldığı bu tarz efsanelerle katlanarak yüceltilir. Yatırlara yönelik yapılan bazı uygulamalar da bu efsaneler aracılığıyla anlamlı hâle gelir. Geyik boynuzlarının yatır ve türbelerde neden bulunduğu, buralardaki geyik boynuzlarının hastaların şifası için kullanılması bu yatırda yatan velilerin geyiklerle olan bağlantısını anlatan efsanelerle ortaya çıkmaktadır.” (Kumartaşlıoğlu 2015: 147).

Gözlemlenen türbelerde sağaltma işlemlerinde temas büyüğü çerçevesinde kullanılan bir diğer önemli nesne ise topraktır. Mahmut Sultan, Anayurt Sultan, Efe Sultan ve Seydiler Sultan türbelerinde bulunan deliklerin asıl amacı velinin mekânı olarak görülen türbenin toprağı ile hastanın temasını sağlamaktır. Hasta sağaltma ritüelinin başında geyik boynuzu ile temas ettirilir ve hemen ardından delik marifetiyle türbeye ait toprakla teması gerçekleşir. Bir diğer temas vasıtası ise velilerin kerameti neticesiyle çıktığı inanılan sulardır. Su çıkarma motifli efsanelerin temelinde tabiat kültü ve veli kültü yer almaktadır. “Kaynağını kutsal kitap ve hadis kaynaklı peygamber kıssalarından alan yerden su çıkarma motifli efsaneler, Türk kültüründe suya yüklenen anlamlarla alakalı olarak, eski Türk kültüründeki tabiat kültüne ait inanışların izlerini taşımaktadır. İslam'ın benimsenmesinden sonra eski Türk kültürüne ait inanışlar dönüşmüş, başka bir ifade ile yeni inanışlar ile bütünleşerek yeni sosyokültürel ortama uyum sağlamıştır. Bu efsanelerdeki tabiat kültüne bağlı unsurlar, İslam dini ve tasavvufun da etkisiyle veli kültü ile bütünleşmiştir.” (Kumartaşlıoğlu 2016: 132).

Veli kültü ve su çıkarma motifi çerçevesinde gelişmiş olan sağaltma ritüelinin bir örneğine de Karlık Sultan türbesinde rastlamaktayız. Türbeye gelen hastalara cami yakınındaki kuyudan su çekilerek içirilir (K4). Karlık Sultan'a ait efsanede ise Karlık Sultan'ın bastonu ile kayayı dürtmesi neticesinde kayadan suyun çıkarttığına yönelik efsane burada oluşan su kültürünü ve bu kültürün sağaltma işleminde kullanımını daha anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca Aziz Dede Türbesinde bulunan ocaklının hastaya geyik boynuzunu temas ettirmesinden hemen sonra kuyudan su çekip hastanın başından aşağıya suyu dökmesi, temas büyüğü çerçevesinde gelişen başka bir örnek olarak karşımıza çıkıyor. Mahmut Sultan Türbesi yakınında bulunan kurumuş kuyu ve pınar da su kültürü çerçevesinde bir diğer örneği teşkil etmektedir. Yöre halkı tarafından istisnasız neredeyse ziyaret edilen tüm türbenin yakınındaki kuyu ya da çeşmenin şifalı görülerek suyundan alınıp evine götürmesi de bu çerçevede gelişen inanç sistemini göstermektedir. Kutsal olan velinin bastonu, ayağı, parmağı vb. marifetiyle çıkarılan suyun da kutsal olduğu ve bu suya temas eden, yani bu suyu içen, bu su ile yıkanan, abdest alan kişilerin suyun kutsiyeti ile suyun şifalandırıcı özelliğinden faydalandıkları düşünülmektedir.

Fiziksel ve ruhsal bir temas ritüeli olarak Mahmut Sultan, Aziz Dede ve Karacaahmet Sultan türbelerinde hastaların uyuması önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada hastanın uyuması neticesinde velinin ruhunun kendisini iyileştireceği inancı yattığı değerlendirilmektedir. Yöre halkı ile yapılan görüşmelerde hasta olarak yatan kişilerden bazılarının uyku esnasında veli tarafından sırtlarının sıvazlandığı yönünde anlatılar ile karşılaşmıştır. Bu konuda ilgi çekici bir örnek de Karlık köyünde yapılan derlemelerde karşımıza çıkmıştır. Bu örnekte ocaklı

kişi hac ibadetine gitmeden önceki günün gecesinde tüm veli kardeşlerin rüyasına girdiğini ve dedem dediği Karlık Sultan'ın ise pencere kenarından kendisini uğurladığını anlatmıştır (K4). Maddi veya manevi ne türlü vasıta olursa olsun karşımıza çıkan düşünce yapısı, veli olduğu düşünülen kişi ile temas halinde olmaktır. Bu amaç uğruna kullanılan ve karşımıza kült olarak çıkan vasıtalar, yerine göre toprak, su, geyik boynuzu bazen de düşünce ve uyku ile temasa geçmeyi destekleyen herhangi bir davranış olabilmektedir. Daha geniş bir pencereden bakıldığında veliler ve mekânları en kutsal olana yani Tanrı'ya ulaşmak için dünya üzerinde maddi bağlantının kurulduğu yegâne yerler olarak görülebilir. Pek tabi bu maddi bağlantılar da toprak, su, ağaç gibi etrafında kült halini almış vasıtaları barındırmaktadır. Mircea Eliade bu durumu tanımlarken “axis mundi” ifadesini kullanmaktadır. Ona göre axis mundi, gök ile yeri hem birbirine bağlar hem de ayakta tutar ve tabanı da aşağıdaki dünyaya (buraya “yeraltı diyarı” denir) gömülü durur. Böyle bir kozmik sütun ancak evrenin merkezinde yer alabilir, çünkü meskun dünyanın tamamı onun çevresinde uzanır (Eliade 2015: 35). En kutsal olanla iletişimin sağlandığı düşünülen her nokta birer “axis mundi” görevi görmektedir. Veli kültü çevresinde türbe merkezli gelişen efsanelerin, inanç ve uygulamaların temelinde yatan düşünce, kutsala ulaşmak için yine kutsal unsurlarla donatılmış bir merkezin varlığına ihtiyaç duyulduğu düşüncesidir.

Sonuç

Veli kültü merkezinde şekillenen “şifa ocağı” kavramı, kardeş veliler anlatılarıyla birlikte daha da güçlenerek halk zihninde varlığını devam ettirmektedir. Söz konusu bu anlatıların varlığı ve günümüzde canlılığını koruması, türbeler etrafındaki şifa uygulamalarının da devamı ve canlılığını pekiştirmektedir. Tüm bu anlatılar incelendiğinde veli kültürünün halk zihninde güçlü bir yer edindiği göze çarpmaktadır. Veli kültü ile birlikte birbirini ziyaret eden kardeş evliyalar ve bu evliyaların gösterdiği kerametler neticesinde şekillenen güçlü bir inanç sistemi de varlığını sürdürmektedir. Yörede yapılan gözlem ve görüşmelerde türbelere başvuran hastaların kardeş evliyaları belli bir sıra dâhilinde olmasa da ziyaret ettikleri ve benzer sağaltma ritüellerini uyguladıkları tespit edilmiştir. Tarihi kişiliklerinden bağımsız olarak bu velilerin halkın düşünce ve inanç sistemi içerisinde benzer özellikleri barındırmaları, aynı zamanda farklı hastalıkların da ocakları olmaları dikkat çekmektedir.

Bildirimiz doğrultusunda velilere ait türbeler ziyaret edilmiş, bu türbelerin yatır merkezli birer ocak haline gelmiş olduğu ve gerek yöre halkı gerekse farklı bölgelerden gelen vatandaşlar tarafından ziyaret edilmeye devam edildiği gözlemlenmiştir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada yörede veli kültü çerçevesinde gelişmiş olan inanç sisteminin halen canlı olduğu ve yörede yaygın bir biçimde bulunduğu görülmüştür. Yatır merkezli şifa ocaklarının temas büyüsü kapsamında değerlendirilebilecek ritüellerinin uygulandığı ve ocakların sağaltma kabiliyetlerinin canlı vaziyette olduğu değerlendirilmiştir.

Anlatılara konu olan velilerin alplık ve erenlik özellikleri onları halkın gözünde farklı bir mertebeye tutmaya sebep olmuştur. Bu kimseler hem kerametleri ile topluma yardımcı olan hem de savaşçı özellikleri ile toplumun yurt tutmasına öncülük eden kişilerdir. Bildiriye konu olan velilerin birçoğu Selçuklu döneminde yaşamış olduğu düşünülen Horasan erenleri olduğuna inanılmaktadır. Bu şahsiyetlerin yüzyıllar önce yurt tuttıkları bölgelerde yüzyıllar sonra dahi varlıkları devam etmiştir. Hatta öyle ki Mahmut Sultan, Karlık Sultan ve Efe Sultan örneklerinde olduğu kimi yurt tuttıkları yerlere isimleri verilmiş ve bu köylerin bir anlamda sahipleri olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Eski Türk kültüründen bugüne zaman zaman inanç sistemi değişmiş olsa dahi veli olarak kabul görmüş olan bu şahsiyetlerin her biri ayrı ayrı bir ocağın taşıyıcısı olmuş ve bugüne kadar bu ocakların varlığının temel sebepleri halini almışlardır. Arkasında güçlü anlatılar barındıran bu şahsiyetlerin halk ile kurdukları güçlü bağ anlamak ocak ve ocaklıları anlamakla mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

ACIPAYAMLI, Orhan (1968). “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XXVI, S.1-2, S.1-9.

BORATAV, Pertev Naili (2020). 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar), Ankara, Bilgesu

DURMA, Abdulhalim (2009). Evliyalar Şehri Afyonkarahisar, Ankara: Yenigün Matbaacılık.

ELİADE, Mircea (2015). Kutsal ve Kutsal-Dışı, (Çeviren: Ali Berkay), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic.Ltd.Şti.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2016). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü, Konya: Kömen Yayınları.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2015). Geyik Boynuzlarının Yatırlarda Şifa İçin Kullanımı. *Milli Folklor*, 27(107), 137-148.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2016). Mucizeden Keramete: “Yerden Su Çıkarma” Motifli Efsaneler. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (*HÜTAD*), 25: 119-140.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2020). Tayy-i Mekan Motifli Efsanelerde Savaşların Gizli Kahramanları. *Milli Folklor*, 16(128), 48-59.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992). Kültür ve Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2020). 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Ankara, Bilgesu.

Kaynak Şahıslar Listesi

(Kaynak Kişi) (Adı-Soyadı, yaşı, öğrenim durumu, yaşadığı yer)

(K1) Naciye Genç, 63, ilköğretim, Afyonkarahisar/Şuhut/Mahmut Köyü.

(K2) Fadime Tekin, 68, ilköğretim, Afyonkarahisar/Şuhut/Anayurt Köyü.

(K3) Ali Gülgör, 79, ilköğretim, Afyonkarahisar/Şuhut/Karlık Köyü.

(K4) Sabire Gülgör, 74, ilköğretim, Afyonkarahisar/Şuhut/Karlık Köyü.

(K5) Zehra Günay, 55, ilköğretim, Afyonkarahisar/Merkez/Beyyazı Kasabası.

Fotoğraflar

Resim 1: Afyonkarahisar/Şuhut/Mahmutköy-Mahmut Sultan Türbesi

Resim 2: Afyonkarahisar/Şuhut/Mahmutköy-Mahmut Sultan Türbesi-Tutucu hastayı geyik boynuzu ile tedavi ederken.

Resim 3: Afyonkarahisar/Şuhut/Mahmutköy-Mahmut Sultan Türbesi-Türbede bulunan delikler.

Resim 4: Afyonkarahisar/Şuhut/Mahmutköy-Mahmut Sultan Türbesi-Türbeye müracaat eden hastalar deliklere ayaklarını sallayıp toprakla temas ederken.

Resim 5: Afyonkarahisar/Şuhut/Anayurt köyü-Anayurt (İlancık) Sultan Türbesi.

Resim 6: Afyonkarahisar/Şuhut/Anayurt köyü-Anayurt (İlancık) Sultan Türbesi- Tutucu hastayı gevik boynuzu ile tedavi ederken.

Resim 7: Afyonkarahisar/Şuhut/Anayurt-Anayurt köyü-Anayurt (İlancık) Sultan Türbesi -Türbeye müracaat eden hastalar deliklere ayaklarını sallayıp toprakla temas ederken.

Resim 8: Afyonkarahisar/Şuhut/Efe köyü-Efe Sultan Türbesi.

Resim 9: Afyonkarahisar/Şuhut/Efe köyü-Efe Sultan Türbesi-Efe Sultan'a ait olduğu düşünülen sanduka ve sandukanın hemen altında bulunan delik.

Resim 10: Afyonkarahisar/Şuhut/Karlık köyü-Karlık Sultan Türbesi-Türbe içinde bulunan ve sağaltma işleminde kullanılan geyik boynuzları.

BALIKESİR YÖRESİNDE ZEYTİNYAĞININ BESLENME KÜLTÜRÜ VE İNSAN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Eylül Buse KOCA

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Rita JAMAL SULAİMAN QANBAR,

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

Zeytin (*Olea europaea* L.), insanlık tarihinin en eski kültür bitkilerinden biri olup yaklaşık 6.000 yıllık geçmişe sahiptir. Akdeniz uygarlıklarının gelişiminde önemli rol oynayan zeytin ağacı, ekonomik, kültürel ve sağlık açısından büyük değer taşımaktadır (Vossen, 2007). Zeytinden elde edilen zeytinyağı ise tarih boyunca hem besin kaynağı hem de tıbbi amaçlarla kullanılmıştır. Türkiye, İspanya, İtalya ve Yunanistan ile birlikte dünyanın en önemli zeytin üreticileri arasında yer almaktadır. Türkiye'de zeytin yetiştiriciliği özellikle Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Balıkesir ili, gerek zeytin ağacı varlığı gerekse yüksek kaliteli zeytinyağı üretimi açısından ülkenin önde gelen merkezlerinden biridir (Tanılğan et al., 2007). Balıkesir'in Edremit, Ayvalık, Burhaniye, Gömeç ve Havran ilçeleri uzun yıllardır zeytincilik faaliyetlerinin yoğun olarak sürdürüldüğü bölgeler arasında yer almaktadır. Edremit tipi zeytin çeşidi, yüksek yağ oranı ve aromatik özellikleri nedeniyle ulusal ve uluslararası pazarlarda önemli bir yere sahiptir (Baş ve Kelebek, 2020). Günümüzde zeytinyağının önemi yalnızca ekonomik değerinden kaynaklanmamaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen epidemiyolojik, klinik ve deneysel çalışmalar, düzenli zeytinyağı tüketiminin insan sağlığı üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle Akdeniz diyetinin temel bileşeni olan zeytinyağının kardiyovasküler hastalıkların görülme sıklığını azalttığı, inflamasyonu baskıladığı ve yaşam süresini uzattığı bildirilmektedir (Estruch et al., 2018). Bu çalışmanın amacı Balıkesir yöresinde zeytinyağının beslenme kültüründeki yerini ortaya koymak ve insan sağlığı üzerindeki etkilerini bilimsel veriler doğrultusunda değerlendirmektir.

Balıkesir Yöresinde Zeytincilik ve Zeytinyağı Üretimi

Balıkesir, Türkiye'nin kuzeybatısında yer almakta olup hem Marmara hem de Ege Denizi'ne kıyısı bulunan önemli bir tarım merkezidir. Bölgenin Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş özelliği göstermesi zeytin yetiştiriciliği için uygun koşullar oluşturmaktadır. Edremit Körfezi çevresindeki ilçeler, Türkiye'nin en kaliteli zeytinyağlarının üretildiği alanlar arasında kabul edilmektedir. Özellikle Edremit ve Ayvalık yörelerinde yetiştirilen zeytinlerden elde edilen yağlar düşük asitlik değerleri ve yüksek aroma profilleri ile öne çıkmaktadır (Tunalıoğlu ve Karahocagil, 2016). Balıkesir'de zeytin üretimi yalnızca ekonomik bir faaliyet değil aynı zamanda kültürel bir mirastır. Hasat dönemleri aile bireylerinin ve yerel halkın bir araya geldiği sosyal etkinlikler olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen hasat uygulamaları kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Coğrafi işaret uygulamaları da Balıkesir zeytinyağının değerini artırmıştır. Ayvalık Zeytinyağı ve Edremit Körfezi Zeytinyağı coğrafi işaret tesciline sahip ürünler arasında yer almaktadır. Bu durum ürünün kalitesinin korunmasına ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamaktadır (Baş ve Kelebek, 2020).

Balıkesir Beslenme Kültüründe Zeytinyağının Yeri

Beslenme kültürü, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde geliştirdiği yemek hazırlama, tüketim ve paylaşım alışkanlıklarının bütünüdür. Balıkesir mutfağı, Ege ve Marmara mutfak kültürlerinin birleşiminden oluşan zengin bir yapıya sahiptir.

Bölge mutfağında zeytinyağı temel yağ kaynağı olarak kullanılmaktadır. Özellikle sebze yemekleri, ot yemekleri, salatalar ve kahvaltılık ürünlerde yoğun şekilde tercih edilmektedir. Zeytinyağlı enginar, zeytinyağlı fasulye, börülce salatası, kabak çiçeği dolması ve çeşitli ot yemekleri yörede yaygın olarak tüketilmektedir.

Balıkesir'in kıyı kesimlerinde deniz ürünleri ile zeytinyağının birlikte kullanılması dikkat çekmektedir. Balık yemekleri çoğunlukla zeytinyağı ile hazırlanmakta veya servis edilmektedir. Böylece omega-3 yağ asitleri ile zeytinyağındaki biyoaktif bileşiklerin birlikte tüketimi sağlanmaktadır.

Kahvaltı kültüründe de zeytinyağı önemli bir yere sahiptir. Özellikle köy kahvaltılarında zeytinyağı ekmekle birlikte tüketilmekte, çeşitli baharatlar ve otlarla karıştırılarak geleneksel soslar hazırlanabilmektedir.

Akdeniz diyetinin temel özelliklerinden biri olan yüksek sebze ve zeytinyağı tüketimi Balıkesir mutfağında belirgin şekilde görülmektedir. Bu durum bölge halkının sağlık göstergeleri üzerinde olumlu etkiler oluşturabilmektedir (Willett et al., 1995).

Zeytinyağının Kimyasal Bileşimi

Zeytinyağının sağlık üzerindeki etkileri büyük ölçüde içerdiği bileşenlerden kaynaklanmaktadır. Zeytinyağının yaklaşık %98–99'unu trigliseritler oluştururken geri kalan kısmını fenolik bileşikler, steroller, tokoferoller ve pigmentler meydana getirmektedir (Servili et al., 2014).

Başlıca yağ asidi oleik asittir. Oleik asit, tekli doymamış yağ asidi olup toplam yağ asitlerinin yaklaşık %55–83'ünü oluşturmaktadır. Bunun yanında linoleik asit, palmitik asit ve stearik asit de bulunmaktadır.

Fenolik bileşikler zeytinyağının en önemli biyoaktif komponentleri arasında yer almaktadır. Oleuropein, hidroksitirozol ve tirosol gibi fenolik maddeler güçlü antioksidan özellik göstermektedir (Covas et al., 2006).

Ayrıca zeytinyağı önemli miktarda E vitamini içermektedir. E vitamini hücre zarlarının oksidatif hasara karşı korunmasında görev almaktadır. Bu özellikleri nedeniyle zeytinyağı fonksiyonel bir gıda olarak değerlendirilmektedir.

Zeytinyağının Kardiyovasküler Sağlık Üzerindeki Etkileri

Kardiyovasküler hastalıklar dünya genelinde en önemli ölüm nedenleri arasında yer almaktadır. Çok sayıda çalışma, zeytinyağının kalp ve damar sağlığı üzerinde koruyucu etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Oleik asit bakımından zengin olan zeytinyağı, düşük yoğunluklu lipoprotein (LDL) kolesterol düzeylerinin azalmasına katkı sağlarken yüksek yoğunluklu lipoprotein (HDL) kolesterol düzeylerinin korunmasına yardımcı olmaktadır (Covas, 2007).

PREDIMED çalışması, Akdeniz diyetine ek olarak sızma zeytinyağı tüketen bireylerde kardiyovasküler olayların önemli ölçüde azaldığını göstermiştir (Estruch et al., 2018). Bu çalışma, zeytinyağının kalp sağlığı üzerindeki koruyucu etkilerini ortaya koyan en güçlü bilimsel kanıtlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Fenolik bileşiklerin damar endoteli fonksiyonlarını iyileştirdiği, oksidatif stresi azalttığı ve inflamasyonu baskıladığı bildirilmektedir (Schwingshackl & Hoffmann, 2014).

Zeytinyağının Metabolik Hastalıklar Üzerindeki Etkileri

Tip 2 diyabet ve obezite günümüzde önemli halk sağlığı sorunları arasında yer almaktadır. Akdeniz diyetinin temel bileşeni olan zeytinyağı, glikoz metabolizmasının düzenlenmesine katkı sağlamaktadır.

Yapılan çalışmalar, düzenli zeytinyağı tüketiminin insülin duyarlılığını artırabildiğini ve diyabet gelişme riskini azaltabildiğini göstermektedir (Salas-Salvado et al., 2011).

Zeytinyağındaki tekli doymamış yağ asitleri tokluk hissini artırarak enerji alımının kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca fenolik bileşikler yağ dokusunda inflamasyonun azaltılmasına katkı sağlayabilmektedir.

Bu nedenle Balıkesir mutfağında yaygın olarak bulunan zeytinyağlı sebze yemeklerinin sağlıklı beslenme açısından önemli avantajlar sunduğu söylenebilir.

Zeytinyağının Kanser ve Nörodejeneratif Hastalıklara Karşı Potansiyel Koruyucu Etkileri

Kanser gelişiminde oksidatif stres ve kronik inflamasyon önemli rol oynamaktadır. Zeytinyağında bulunan hidroksitirozol ve oleuropein gibi fenolik bileşiklerin antioksidan özellikleri sayesinde hücresel hasarı azaltılabileceği bildirilmektedir (Psaltopoulou et al., 2011).

Bazı epidemiyolojik çalışmalar, yüksek zeytinyağı tüketimi ile meme kanseri ve sindirim sistemi kanserleri riskinin azalması arasında ilişki bulunduğunu göstermektedir (Schwingshackl & Hoffmann, 2015).

Nörodejeneratif hastalıklar açısından değerlendirildiğinde ise zeytinyağının içerdiği antioksidanların sinir hücrelerini oksidatif stresten koruyabildiği ve bilişsel fonksiyonların sürdürülmesine katkı sağlayabildiği belirtilmektedir (Martínez-Lapiscina et al., 2013).

Özellikle yaşlı nüfusun yoğun olduğu kırsal bölgelerde geleneksel zeytinyağı tüketiminin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Balıkesir, Türkiye'nin önemli zeytin ve zeytinyağı üretim merkezlerinden biri olup zeytincilik bölgenin ekonomik ve kültürel kimliğinin temel unsurlarından biridir. Zeytinyağı, Balıkesir mutfağında günlük beslenmenin ayrılmaz bir parçası olarak yer almakta ve geleneksel yemek kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bilimsel çalışmalar, zeytinyağının içerdiği tekli doymamış yağ asitleri, fenolik bileşikler ve antioksidan maddeler sayesinde kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, obezite, bazı kanser türleri ve nörodejeneratif hastalıklara karşı koruyucu etkiler gösterebildiğini ortaya koymaktadır.

Balıkesir yöresinde geleneksel olarak sürdürülen zeytinyağı tüketim alışkanlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması hem kültürel mirasın yaşatılması hem de toplum sağlığının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle zeytinyağının üretim kalitesinin korunması, bilinçli tüketimin teşvik edilmesi ve bölgesel gastronomi çalışmalarının desteklenmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Baş, D., & Kelebek, H. (2020). Characterization of olive oils from Edremit Gulf region of Turkey. *Food Chemistry*, 321, 126686. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2020.126686>
- Covas, M. I. (2007). Olive oil and the cardiovascular system. *Pharmacological Research*, 55(3), 175–186. <https://doi.org/10.1016/j.phrs.2007.01.010>
- Covas, M. I., Nyyssönen, K., Poulsen, H. E., Kaikkonen, J., Zunft, H. J., Kieseewetter, H., ... & EUROLIVE Study Group. (2006). The effect of polyphenols in olive oil on heart disease risk factors. *Annals of Internal Medicine*, 145(5), 333–341. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-145-5-200609050-00006>
- Estruch, R., Ros, E., Salas-Salvadó, J., Covas, M. I., Corella, D., Arós, F., ... & Martínez-González, M. A. (2018). Primary prevention of cardiovascular disease with a Mediterranean diet supplemented with extra-virgin olive oil or nuts. *New England Journal of Medicine*, 378(25), e34. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa1800389>
- Martínez-Lapiscina, E. H., Clavero, P., Toledo, E., San Julián, B., Sanchez-Tainta, A., Corella, D., ... & Martínez-González, M. A. (2013). Mediterranean diet improves cognition. *Journal of Neurology, Neurosurgery & Psychiatry*, 84(12), 1318–1325. <https://doi.org/10.1136/jnnp-2012-304792>
- Psaltopoulou, T., Kostis, R. I., Haidopoulos, D., Dimopoulos, M., & Panagiotakos, D. B. (2011). Olive oil intake is inversely related to cancer prevalence. *Lipids in Health and Disease*, 10, 127. <https://doi.org/10.1186/1476-511X-10-127>

- Salas-Salvadó, J., Bulló, M., Babio, N., Martínez-González, M. A., Ibarrola-Jurado, N., Basora, J., ... & Estruch, R. (2011). Reduction in the incidence of type 2 diabetes with the Mediterranean diet. *Diabetes Care*, 34(1), 14–19. <https://doi.org/10.2337/dc10-1288>
- Schwingshackl, L., & Hoffmann, G. (2014). Olive oil consumption and risk of cardiovascular disease and stroke: A systematic review and meta-analysis. *BMC Medicine*, 12, 78. <https://doi.org/10.1186/1741-7015-12-78>
- Schwingshackl, L., & Hoffmann, G. (2015). Adherence to Mediterranean diet and risk of cancer: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Cancer*, 135(8), 1884–1897. <https://doi.org/10.1002/ijc.28824>
- Servili, M., Sordini, B., Esposto, S., Urbani, S., Veneziani, G., Di Maio, I., Selvaggini, R., & Taticchi, A. (2014). Biological activities of phenolic compounds of extra virgin olive oil. *Antioxidants*, 3(1), 1–23. <https://doi.org/10.3390/antiox3010001>
- Tanılğan, K., Özcan, M. M., & Ünver, A. (2007). Physical and chemical characteristics of five Turkish olive varieties. *Asian Journal of Chemistry*, 19(6), 4281–4286.
- Tunalıoğlu, R., & Karahocagil, P. (2016). Türkiye'de zeytin ve zeytinyağı sektörünün genel görünümü. *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları*, 1–42.
- Vossen, P. (2007). Olive oil: History, production, and characteristics of the world's classic oils. *HortScience*, 42(5), 1093–1100. <https://doi.org/10.21273/HORTSCI.42.5.1093>
- Willett, W. C., Sacks, F., Trichopoulou, A., Drescher, G., Ferro-Luzzi, A., Helsing, E., & Trichopoulos, D. (1995). Mediterranean diet pyramid. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 61(6), 1402S–1406S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/61.6.1402S>

MÜHİT VƏ FƏRDİN QARŞIDURMASI: “ŞƏRQDƏ NEFT VƏ QAN” VƏ “QUMLUQDAKI QADIN” ƏSƏRLƏRİNDƏ QAÇILMAZLIQ FƏLSƏFƏSİ

ELVINA KAZIMOVA

Xəzər Universiteti, Azərbaycan ədəbiyyatı ixtisası üzrə magistr, Təbiət elmləri, Sənət və Texnologiya yüksək təhsil, Bakı-Azərbaycan

Giriş: İnsanın metafiziki, rəşional düşüncəyə sahib bir varlıq kimi mövcudluğu üçün “mühit” dediyimiz məfhumun olması vacib şərtədir. Mühit dedikdə, məhdudlaşmış, qəliblərə sığışdırılmış, yalnız insanın doğulub-böyüdüğü fiziki-coğrafi məkan deyil, həm də onun düşüncələrini, həyat tərzi, taleyini, bəlkə də bütün gələcəyini formalaşdırən sosial-mədəni ortam nəzərdə tutulur. Bu zaman növbəti fikir aktuallaşır: insanın doğulduğu coğrafiya onun taleyidir. Çünki mövcud cəmiyyətdəki tərbiyə üsulu, aldığı təhsil və digər sosial amillər fərdin öncə şəxs kimi formalaşmasında, daha sonra şəxsiyyət kimi yetişməsində böyük rol oynayır. Determenizm (mühitin insan taleyinə təsiri) elə bir fəlsəfi təlimdir ki, insan sanki doğulduğu andan onun içində var olmuş, həyatda qərarlarını verdikcə təsədüflər deyil, sosial şərait, mədəni amillər tərəfindən idarə olunaraq, müəyyən qəliblərə salınımışdır. Elm özü də, demək olar ki, determenizm prinsipinə əsaslanır.

“Təsədüfi deyil ki, K. Q. Yunq Tibetin “Ölülər kitabı”na yazdığı şərhərdə qeyd edirdi: determinizm prinsipinə dayaq olmadan elm elm olmaqdan çıxır. A. Puankare də haqlı olaraq hesab edirdi ki, “Elm deterministdir... determinizm olmadan o mövcud ola bilməzdi.” Metodoloji əhəmiyyətinə görə determinizm elə fundamental problemlərdən biridir ki, daim özünü xatırladır, işlənilib hazırlanmağı, zənginləşdirilməyi və məzmununun dəqiqləşdirilməsini tələb edir.” (Меньчиков, Г.П., 2015, с. 4). Məqalənin əsas məqsədlərindən biri adı çəkilən əsərlərdə problemin hansı şəkildə açıqlandığı, “mühit” anlayışının konkret olaraq lokallıq yoxsa, fərdin fəlsəfi düşüncələrində formalaşan bir zehniyyət, mövqe olduğunu təhlil etməkdir. Qoyulan problem hər iki əsər müstəvisində müqayisəli şəkildə araşdırılacaqdır.

Əsas: Bu ilk baxışdan sadə görünən mühit və fərdin qarşিদurması məsələsinə nəzəriyyə aspektindən yanaşdıqda, daxilə və zahirdə olanın mahiyyəti sorğulanır, sakitlik yoxsa, xaos, qanunauyğun təsadüf, ya kortəbii təsadüf, insanın mühitdən asılılığı, yoxsa ki, mühitin yaranması üçün insana ehtiyac duyulması kimi ritorik suallar ortaya çıxır. Fərdin həqiqət axtarışı, özünü tapmaq cəhdi, ruhsal dünyası ilə fiziki aləmi tamamlamaq istəyi onu “ölü nöqtə”dən uzaqlaşmağa təhrik edir. Lakin insan emosional cəhətdən narahat olduğu mühitdən qaçmaq istəsə də, sonunda problemin daxilində olduğunu, özündən heç vaxt qaça bilməyəcəyini dərk edir.

M. Ə. Bəyin “Şərqdə neft və qan” əsəri avtobioqrafik roman olduğundan, müəllif hadisələrə öz üzərindən “fərd və mühit”, “kimlik və mühit” problemi kimi yanaşaraq xüsusilə əsas diqqəti Şərq-Qərb müqayisəsi, iki coğrafiyanın fərqi nöqtəyi-nəzərindən əks etdirmişdir. Bütün əsər boyu yazıcının bu sivilizasiyalar arasında qaldığını, Şərqdəki ideologiya ilə Qərbin real perspektivlərini müqayisə etdiyinin şahidi oluruq. Əgər bundan sonra yazdığı “Əli və Nino” əsərində konkret şəkildə öz şərqli ruhunu ortaya qoyurdusa, ilk romanında biz müəllifin bu məsələyə nisbətən fərqli, daha prudensial, bir qədər ehtiyatlı yanaşdığını görürük. Səbəb isə müxtəlif amillərlə, məsələn “Şərqdə neft və qan” müəllifin ilk qələm təcrübəsi olduğundan, eləcə də Avropada, dəqiq desək Almaniyada yaşadığı dövrdə yazıya alındığından və bu kimi bir sıra səbəblərdən ola bilər. Məlumdur ki, insan düşüdüğü mühitdə dəyişə də bilər və bunun əksinə öz inanclarına, düşüncələrinə sadıq qalıb həmin mühitdə özünə çıxır da açar bilər. Belə bir deyim vardır ki, cəmiyyəti dəyişdirə biləcək gücün yoxdursa, o zaman olduğun mühitdə mövcudiyyətini sağlam şəkildə davam etdirə bilmək üçün düşüncələrini cəmiyyətə uyğun dəyişdirməlisən. Yazıcının həyatı gerçəklikdə olduğu kimi əsərlərində də çox qarşıdurmalı, hərəkətli, mübarizələrlə dolu şəkildə əks etdirilmişdir. Özü də “Həyat hekayəm” adlı məqaləsində doğulduğu şərait haqqında belə yazmışdır:

“İnsanların əksəriyyəti doğulduğu məkanı və ya evi tanıyır və rahatca söyləyir. Sonra da doğulduqları yerlərə istədikləri an baş çəkmək imkanına malikdirlər. Mən isə eyni şeyləri yerinə yetirməyim üçün qatar vaqonuna baş çəkməliyəm. Çünki anam Sürixdən rus inqilabçıları ilə birgə Azərbaycana qayıdanda və rus dəmiryol fəhlələrinin tətillə qatırı dayandırdıqları məqamda məni bir qatar vaqonunda, Asiya və Avropa arasındakı bir yerdə dünyaya gətirib” (Aras, O. 2020). Müəllifin də yazdığı kimi o doğulduğu andan etibarən Şərqlə Qərb mühiti

arasında var olmuş, ömür boyu da bu dual qarşıdurma onun həyat mübarizəsinə və amalına çevrilmişdir. Şərq həssaslığını qəlbində daşıyan Avropasayağı düşünən adama və ya Şərqi mühafizəkarlığından yorulmuş Qərb rasionallığı ilə hərəkət edən birinə çevrilmişdir. Dövrünün zəngin neft torpaqlarına sahib, belə desək azərbaycanlı feodalı ilə həm ruhu, həm də özü inqilabçı olan qadının oğlu olaraq dünyaya göz açması, ətrafında daima yüksək sosial təbəqədən aristokrat insanlarla əhatələnməsi və zamanına görə ən yaxşı məktəblərdə təhsil alması Əsəd Bəyin uşaqlıqdan həyata baxışlarının yaşidlərinə nisbətən daha progressiv formalaşmasına kömək etmişdir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft sənayenin inkişaf etməsi etibarilə, Bakıya avropadan axın başlamış, şəhərdə elitar təbəqələşmə formalaşmışdır. Qərbin rəşional düşüncə selinin Azərbaycana axını və Bakının da avropalaşması yazıçının yaşadığı dövrə təsadüf etdiyindən, əlbəttə ki, onun təbiətinə də mental olaraq təsir göstərmişdir. 15 yaşına kimi Şərq prinsiplərinin hakim olduğu Bakıda böyüdüyü üçün yazıçıya vətənin qayda-qanunları, adət-ənənəsindəki mühafizəkarlıq bir qədər normal görünərsə də, yaşa dolduqca, eləcə də atası ilə avropaya etdiyi səyahətlərinin nəticəsində gördüyü yeni mədəniyyətin təsirindən istəklərinə seçici yanaşmağa, daha genişmiqyaslı düşünməyə başlayır. Romanda öz həyatından belə bir hissə var ki, gəzinti zamanı faytonçusu ona evli olduğu üçün işdən çıxarılacağını deyir, çünki bu mülkədarların yeni qərarıdır. Əsəd Bəy buna inanmaq istəmir və atasının kontoruna gedir. Ondan bu haqsızlığın səbəbini soruşanda atası belə cavab verir ki “...*Fəhlələr üç səbəbdən işdən qovulurlar: birincisi ona görə ki, uşaqları neft mədənlərini yandıra bilərlər, ikincisi, onlar maaşlarıyla heç kəsin qarnını doyura bilmirlər; üçüncüsü, evli rusların işdən qovulması, ümumiyyətlə, məsləhətdir*” (Məhəmməd Əsəd Bəy, 2018, s.24). Bu nəqlətmədən də aydın olduğu kimi Şərq qayda-qanunlarının hökmranlıq etdiyi bir mühitdə böyüməsinə və neft sahibkarının yeganə övladı olmasına rəğmən, o bir çoxları kimi qarşılaşdığı vəziyyətlə, mövcud mühitlə razılıb boyun əymir. Özündən qat-qat aşağı sosial təbəqədə yerləşən faytonçunun və onun kimilərin haqqını qorumaq üçün atası, sonra isə qubernatorla belə üz-üzə gəlməkdən çəkinmir.

İnsanın müxtəlif mühitlərdə qarşılaşdığı çətinliklər onu həm psixoloji, həm fizioloji, həm də mənəvi cəhətdən dəyişdirir. Sonralar Sovet Rusiyasının Azərbaycana olan iddiaları və bu torpaqda yaşayan sahibkarların mal-mülkünə əl qoyması səbəbilə Əsəd Bəyin yeniyetmə çağlarında atası ilə birgə Türkmənistan, Xivəyə, Buxaraya və s. kimi şəhərlərə səfər etməsi, orada qarşılaşdığı təhlükələr, üzləşdiyi sarsıdıcı hadisələr sözsüz ki, gənc Əsədin hafizəsində, mənliliyində dərin izlər buraxmışdır. Bu yerlərdə o Şərq qayda-qanununun daha sərt və qatı atmosferi ilə üzləşir. Adı çəkilən şəhərlərdə gördüyü mənzərələr, şərait, əlbəttə ki, onun dünyagörüşündə, həyatında silinməz izlər buraxır. Bolşeviklərin Bakıya soxulmasından sonra o, atası ilə birgə öz dogma torpağından, mühitindən qopmalı olur. Bu müddətdən sonra yazıçının həyatında Avropa dövrü, yad mühit və Qərb dünyasının mədəni dəyərləri başlayır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən, deyə bilərik ki, “fərd” olduğu mühiti tərək etməyi bacarsa da, öz taleyindən, milli kimliyindən, düşüncələrindən qətiyyənlə qaça bilməz. O haraya aid olduğunu ruhən hiss edir, başqalaşma, yadlaşma hissi ona əzab verir, qaçılmazlıq duyğusu isə daima onunla birgə yaşayır elə növbəti haqqında danışacağımız Kobo Abenin “Qumluqdakı qadın” əsərində olduğu kimi. Görkəmli Yapon yazıçısı Kobo Abe “Qumluqdakı qadın” əsərində qaçılmazlıq fəlsəfəsini ekzistensializm səviyyəsində bütün mahiyyəti, dəqiq və geniş təsvirləri ilə mükəmməl şəkildə işləmişdir. Əsərin əsas mövzusu və ideyası Niki Cumpey adlı etnomoloqun böcək axtarışı məqsədilə ilə səhraya üz tutması ilə özünü, kimliyini, daxili harmoniyasını kəşf etməsinə gəlib çıxması və səhra mühitində mütəmadi olaraq qumu kürəyərək evlərini, kəndlərini xilas etməyə çalışan insanların həyat mübarizəsinin şahidinə çevrilməsidir. Şahidi olmaqla bərabər istəmədən bu hadisənin məcburi iştirakçısına da çevrilir. Şəhərdə yaşayan, yüksək təhsilli, müəllim işləyən Niki obrazının birdən-birə cəmiyyətdən tamamilə uzaq bir kəndə düşməsi, hər yerdən və hər şeydən təcrid olunmağı və azadlığının öz istəyi xaricində əlindən alınması bir insan kimi onun psixologiyasını alt-üst edir, içindəki ən mənfur hissələri üzə çıxardır, əvvəllər duymadığı qədər ikrah, nifrət hissi ilə dolur. Düşüncələri ilə baş-başa qalanda özünü çox sorğulayır və niyə bu hadisənin mərkəzində olduğunu, niyə insanların bu “kasad, ölü mühitdən” aralanmaq istəmədiklərini analiz etməyə başlayır. Analoji olaraq, bu ideyanı F.Nitsşenin “Zərdüş belə deyirdi” kitabında da görə bilərik. “*Keçirdiyimiz ən ali hissin nə olduğunu bilirsinizmi? Bu, ikrah saatının çatmasıdır. O saatın ki, səadətiniz, ağılız, fəzilətləriniz belə sizi iyrəndirəcək*” (Fridrix Nitsşe, 2016, s.12).

Əsəri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə, müəllifin səhrada yaşayan bəcəklərlə qumluqda var olmağa çalışan insanların həyatlarını eyniləşdirdiyini, onların arasında asosasiya qurduğunu görə bilirik. Çünki bu bəcəklər onları ovlamaq istəyən həşəratları aldadıb səhraya gətirir və qumluqda batıraraq öz yemlərinə çevirirlər. Eləcə də, kənd adamları Nikiyə “yem” gözü ilə baxaraq onu tələyə salıb çuxurdakı dul qadının evində tərک edirlər və sonrakı taleyi kəndliləri çox da maraqlandırmır. Çünki burada mühit belədir, psixoloji dayanıqlığı olan, səhraya tabe olan yaşayacaq, boyun əyməyən isə qumların qucağında məhvə məhkum ediləcəkdir. Əsas olan qumdur, evlərinin məhv olmamasıdır çünki bura onların Vətənidir. Onlar gecə-gündüz demədən qumu kürəməklə sanki həyatlarının ən müqəddəs işini görürlərmiş kimi davranırlar. Bunu “Sizif əməyi” haqqında olan miflə intertekstuallıq qismində eyniləşdirmək mümkündür. Əsərin baş obrazı onların bu cür davranışlarına məna verə bilmədiyi üçün kəndlilərdən işin mahiyyəti haqqında maraqlanır və belə cavab alır ki, bizdə “Vətənə sevgi hissinə sadıq ol” şüarına ciddi əməl edirlər. Demək ki, səhra onların vətənidir, mövcud olduqları, kainatda harmoniya tapdıqları, bütövləşdikləri məkandır. Onlar bu mühitə o qədər aludə olmuşlar ki, səhradan kənarda özlərini təsəvvür belə etmirlər.

Qum motivi əsərdə yalnız fon kimi deyil, eyni zamanda canlı varlıq anlamında dəyərləndirilmişdir. Qum həyatın özü kimi daima hərəkətdədir, dinamikdir, dəyişkəndir. O həm təhlükəlidir məhv edir, həm də həyat verəndir, təmizlikdir. Romanda qum məfhumunu metaforik anlamda dövr edən həyat çarxı kimi qəbul edə bilərik. Bu həm də rəmzi məna daşıyaraq insanın günlük ritual işlərini təcəssüm etdirir. Əsərdə bu səhnəni əyani şəkildə izləyə bilərik. Bir gün vaxtında qumu kürəməyəndə dağ boyda yığılaraq insanların yaşayışını dözülməz hala gətirərək onları təhlükəli vəziyyətə salmış olur. *“Ahşabı çürütdüyü ama kum da birlikdə çürüyür. Kumun altında kalan bir evin çatı tahtasını kaldırıncə, neredəyse salatalıq yetişdirəcək kadar verimli bir toprak çıkmış ...”* (Abe, K, 2008, s.26).

Roman boyu əsl adını öyrənə bilmədiyimiz qadın, öz həyat yoldaşını və qızını qum fırtınasında itirib, lakin buna baxmayaraq eyni məkəndə yaşamağa davam edir. Nəinki yaşayır hətta buranın məhv olmaması üçün hər an əlində kürək dincini almadan çalışır. Gördüyümüz kimi, mühit anlayışı nəinki məkəna görə hətta insanların düşüncələrinə, zehinsəl vəziyyətlərinə görə də dəyişir. Qəfil anlaşılmaz vəziyyətə düşən Niki qumluqda yaşamağın qeyri-mümkün olduğunu zənn edərkən, səhra kəndinin insanları üçün buradan başqa yaşam nöqtəsi ağılagəlməzdir. Demək ki, mühit insanların yaşamağa alışdığı, vərđışlərini davam etdirə biləcəyi bir aləmdir. Niki özünü qəfəsdəki canlı kimi hiss edərkən qadın ümumiyyətlə, azad yaşayışın mənasız olduğu qənaətinə gəlir. *“... Yürüdüm” dedi kadın aniden, sesi kabuğunu kapatmış bir midəyeden geliyor gibiydi. “Gerçekten, istemediğim kadar yürümek zorunda kaldım... Buraya gelene kadar... Kucağımda çocukla, uzun uzun ... Artık yürümekten yoruldum ..”* (Abe, K, 2008, s.73). Ümumiyyətlə, əsərə kənardan göz atdıqda kişinin Qərbi, rəsonal düşüncəni və mübarizəni təmsil etdiyini, qadının isə daha çox Şərqsayağı melanxolik yaşayışını, taleyi ilə barışaraq sadəcə var olduğunu görmüş oluruq. Romanda Nikinin dünyagörüşündə güclü şəkildə ekzistensializmin ünsürlərini görə bilərik. İnsan azadlığı, sərbəst düşüncə tərzı, istədiyin mühitdə var olma hüququ bütün insanlara aid olmalıdır. İnsan doğulduğu gündən azad olsa da, sanki bunun fərқinə varmır və azadlıq sözünün mahiyyətini sonradan dərk edir. Ekzistensialistlərə görə də, insan mövcud olduqdan sonra məna axtarışına çıxır. O, həyatı bütün gerçəklikləri ilə qəbullandıqdan sonra mahiyyətini anlayır.

“Ekzistensializm azadlığın yeni formasıdır. Onun əsas çıxış nöqtəsi həyatda gözləntiləri doğrulmayan insanın yenidən dəyərlər yaratması, öz heçliyinə güvənərək özünə güc toplaması və özünü yenidən gerçəkləşdirməsidir... Sartra görə, insanların əvvəlcədən müəyyən edilmiş mahiyyəti (taleyi) yoxdur. Bu mahiyyəti verə biləcək heç bir qüvvə (Tanrı) yoxdur. Bu halda insan “tamamilə azaddır”. Azad insan öz mahiyyətini, dəyərlərini yaradacaq. Nə olmaq istəyirsə o da olacaq. Əxlaqi davranışı heç bir qüdrətlə təyin olunmayan insan öz əxlaqi dəyərlərini yaradacaq. Bu əxlaqi dəyərləri bərqərar etmək hər kəsi əhatə edə biləcək bir əxlaq anlayışı deyil. Yəni universal əxlaq yoxdur.” (Mehdiyeva, L, Rəşidov, Z, 2024).

Əsərdəki əsas iki qəhrəmanımız Niki və qadın iki fərqli mühitin nümayəndəsi olmaqla xaraktercə də çox fərqlidirlər. Niki düşünməyi, analiz etməyi, sual verməyi bacaran insandır. Qadın isə əksinə sakit, öz qapalı dünyasında yaşayan, yalnız üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirərək gününü tamamlayan, düşünməkdən uzaq biridir. Əsər boyu o qarşısındakı kişinin suallarına cavab verməyib “gözünü döyərək” baxmaqla kifayətlənir. Var olduğu mühit onu qum, səhra kimi səssiz edib. Düşünmək olar ki, əsərdə iki insan deyil, iki dünya arasında mübarizə gedir. Xaos və harmoniya, işıq və qaranlıq, şəhərin akustik çirklənməsinə qarşılik sakitlik, yenilik və

köhnəlik...Əvvəl də dediyimiz kimi qum motivi burada qaçılmazlıq sistemi kimi təcəssüm edib. Niki azad, müstəqil olanda həyat ona sanki monoton, sadə, rəngsiz görünürdü. Hətta əsəri oxuduqca onun mövcud olduğu mühitə yad olduğu, heç kimə lazım olmadığı qənaətinə gəlmək mümkündür. Səhraya düşdükdən sonra buradakı insanlara, çuxurdakı qadına ümumiyyətlə, bu mühitin ona ehtiyacı olduğunun fərqi varır və bu hiss onda həyata olan eşqi artırır. Əvvəllər şəhər mühitinin yaratdığı pessimizm, üsyankarlıq bu səhrada qum kimi barmaqlarının arasından axıb gedir, yoxa çıxır və o da qumluqdakı qadın kimi artıq mühitin mahiyyətini dərk edərək haraya aid olduğunu anlayır.

Nəticə: Məhəmməd Əsəd Bəyin “Şərqdə neft və qan” və Kobo Abenin “Qumluqdakı qadın” əsərində “fərd və mühit” anlayışı təfəssilatlı və aydın şəkildə işlənərək insanların həm özlərindən, həm mövcud olduqları məkandan, mühitdən qaça bilməyəcəkləri, hara getsələr də düşüncələrinin də onlarla bir yerdə aid olacaqları yerə gedəcəyi hadisəsini əyani şəkildə göstərmişdir. Arzuolunmaz problemdən qaçsan da, onunla şübhəsiz ki, üzləşirsən, qorxduğun hadisə mütləq baş verir və qaçdığın mühit şəkildəyişmiş formada yenidən qarşına çıxır. Qaçılmazlıq fəlsəfəsi insan həyatının mühüm və dəyişilməz bir parçasıdır. Çünki insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında nəinki ətrafı, həm də doğulduğu mühit, daha da irəli gedərək yaşadığı dövlətin də çox böyük önəmi olduğunu deyə bilərik.

“... Məlumdur ki, insanlar cəmiyyətdə və dövlətdə məskunlaşırlar. Hər iki qurumda müxtəlif tərkibli proseslər həyata keçirilir. Bu proseslər insanların iradələri ilə təmin olunur. Güclü insanlar prosesləri yönləndirə bilirlər. Məhz bu insanlara olan inam və etibar kriteriyası həmin insanları şəxsiyyətə çevirir. Şəxslər də şəxsiyyət kimi öz əməlləri ilə özlərini sübuta yetirirlər. Şəxsiyyətlər cəmiyyətdə kreativ funksiya daşıyırlar. Bu baxımdan da şəxsiyyəti yüksək olan insanlar daha mədəni və intellektual, yəni zəkali olurlar. Şəxsiyyət kimi formalaşmanın əsas yolu ailədən, məişətdən, cəmiyyətdən və dövlətdən keçir” (Nəsimov, 2015).

Məhəmməd Əsəd Bəyin avtobioqrafik romanında onun yaşadığı mühitdə qaçınılmaz hadisələrin öhdəsindən necə gəldiyini, yeni avropa mühitində özünə və düşüncələrinə necə yer etdiyinin izləyicisi oluruq. Digər tərəfdən isə Kobe Abenin “Qumluqdakı qadın” əsərində insanın fiziki, psixoloji hansı mərhələlərdən keçərək nəinki həyatını, həmçinin də düşüncələrinin dəyişdiyini görürük. Yaponiya uzun müddət öz daxili qayda-qanunlarına əsasən, digər ölkələrdən təcrid olunmağı, qapılarını yadellilərə bağlamağı və “qapalılıq” siyasətini üstün tutmuşdur. Bu həm də Yaponiyanın öz yerli adət-ənənəsini və Şərqli ruhunu qərbləşmədən, yadlaşmadan qorumaq üçün atdığı bir siyasi addım idi. Uzunmüddətli Sakoko (qapalı ölkə) dövrü, inkoqrito məsələsi bu ölkənin nəinki dövlət münasibətlərinə, həm də ədəbiyyatına, musiqisinə, bütün mədəni sahələrinə təsir etmiş oldu. İnsanlarda bir melanxoliya, pessimizm formalaşmışdı.

“1637–1639 cu illərdə şoqunat dövlətin taleyini uzun illər müəyyənləşdirən bir qərar qəbul etdi: əcnəbilərin təbəələr üzərində artan təsirindən və vilayətlərdən birində yapon xristianlarının böyük üsyanından ehtiyatlanan Tokugava İemitsu ölkəni xarici dünyaya bağladı. Ölüm cəzası təhlükəsi altında yaponlara adaları tərk etmək, əcnəbilərə (qaycintlərə) isə Naqasaki limanı istisna olmaqla hər hansı bir yerdə görünmək qadağan edildi. Bu özlünləşmə siyasəti iqtisadiyyata ciddi zərbə vurdu, lakin tərəqqiyə daha böyük təsir göstərdi. Yaponiya sanki orta əsrlərdə donub qaldı, inkişaf etmədi və modernləşmədi.” (X, Ə, 2017, c.146) Qapalılıq dövrünün psixoloji izlərini biz “Qumluqdakı qadın” əsərində də metamorfik şəkildə izləyə bilərik. Fərqli sivilizasiyalardan çıxmış bu iki müəllif əsərlərində eyni motivdən istifadə etsələr də, onların problemə yanaşmaları müxtəlif olmuşdur. M.Ə.Bəydə bu mövzu daha çox real hadisələr, bir qədər tarixilik baxımdan işlənsə də, yapon yazıçı öz dünyasını reallıq və xəyal aləmi arasında yaratmışdır. “Qumluqdakı qadın” əsərində problem sadəcə “mövcud olmaq” da yox, həm də cəmiyyətə faydalı olmaqdır. Şərait nə qədər çətin olsa da, yaşamağa məcbur olduğun mühitdə var olmaq, mövcudiyyətini davam etdirmək şərtdir.

Ədəbiyyat siyahısı / References

Abe, K. (2008). *Kumların kadını*. İstanbul: Şefik matbaası.

Aras, O. (2020). *Əsəd bəy – Qurban Səid: Gizlinlər və gerçəkliklər*. Bakı: Elm və təhsil.

Əhmədli, B. (2017). *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri*. Bakı: Elm və təhsil.

Əsəd, B. M. (2018). *Şərqdə neft və qan*. Bakı: Qanun nəşriyyatı.

Əsəd, B. M. (2025). *Əli və Nino*. Bakı: Qanun nəşriyyatı.

Nəsibov, E. (2015). *Cəmiyyət, mədəniyyət və siyasət fəlsəfəsi*. Bakı: Elm və təhsil

Nitsşe, F. (2016). *Zərdüşt belə deyirdi*. Bakı: Qanun nəşriyyatı.

Меньчиков Г.П.(2015). *Детерминизм XXI: проблемы и решения*. Москва: Спутник

Ж, Э. (2017). Япония эпохи Эдо. «Золотая эра» Страны восходящего солнца / История моды. Москва

<https://anl.az/download/meqale/edebiyat/2018/noyabr/615012.htm>

<https://pshares.org/blog/the-woman-in-the-woman-in-the-dunes/>

<https://metafizika.jurnali.az/storage/images/site/files/Metafizika-25/Metafizika.Vol.7%2CNo.1%2CSerial.25%2Ccpp.41-63.pdf>

KOZA'DAN KUMAŞA: BALIKESİR'DE GELENEKSEL İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN İZLERİ

Selin Meryem ŞENGÜL

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim Şahin

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

GİRİŞ

İpek Böcekçiliğinin Tarihsel Önemi

İpek ve ipekböcekçiliğine ilişkin en eski bilgiler Çin kaynaklarında yer almaktadır. Tarihi kayıtlara göre ipekböceği (*Bombyx mori*) ilk kez yaklaşık M.Ö. 2700 yıllarında Çin'de evcilleştirilmiş ve dut yetiştiriciliği ile birlikte sistemli olarak üretimine başlanmıştır (Anonim, 2008). Çin efsanelerine göre ipekböcekçiliğinin keşfi Çin İmparatoru Hoang-ti'nin eşi Si-ling-chi (Xi Ling Shi)'ye dayanmaktadır. Rivayete göre Si-ling-chi dut ağacının altında çay içerken bir ipek kozasının sıcak çayın içerisine düşmesiyle kozanın liflerinin çözündüğünü fark etmiş ve kozadan kesintisiz uzun bir lif elde edilebildiğini keşfetmiştir. Bu olay ipek ipliği üretiminin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve Si-ling-chi, Çin kültüründe ipekböcekçiliğinin koruyucusu olarak anılmaktadır (Hunter ve Hunter, 2000; Anonim, 2008). İpek lifinin sağlamlığı, parlaklığı ve kolay işlenebilirliği nedeniyle kısa sürede büyük değer kazanması üzerine Çin, yaklaşık 3000 yıl boyunca ipek üretim teknolojisini büyük bir gizlilik içerisinde korumuş, ipekböceği ve dut tohumlarının ülke dışına çıkarılmasını ağır cezalarla yasaklamıştır (Cook, 1959; Başkaya, 2013). Bu süreçte Çin, Doğu Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan ve daha sonra "İpek Yolu" adı verilen ticaret ağı sayesinde yalnızca baharat ve değerli eşyaların değil, aynı zamanda ipeğin de dünya ticaretindeki en önemli tedarikçisi hâline gelmiştir (Başkaya, 2013). İpekböcekçiliği zaman içerisinde Çin dışına yayılmıştır. İlk olarak Çinli göçmenler aracılığıyla Kore'ye ulaşmış, ardından Japonya'ya geçmiştir (Anonim, 2008). Milattan sonra IV. yüzyılda Hindistan ve Orta Asya'da yaygınlaşan ipek üretimi, Doğu Pers üzerinden Roma İmparatorluğu'na kadar ulaşmış, VI. yüzyılda ise Bizans döneminde Akdeniz coğrafyasında önemli bir üretim faaliyeti hâline gelmiştir (Anonim, 2008). M.S. 149 yılında Türkistan'ın Hotan hükümdarının Çinli bir prensesle evlenmesi sonucunda ipekböceği yetiştiriciliği önce Hotan'a, daha sonra İran'ın doğusuna yayılmış; M.S. VI. yüzyılda Bizans İmparatoru Jüstinyen döneminde Anadolu'ya ulaşmıştır (Çolak, 2002). Böylece Türkiye'de yaklaşık 1500 yıllık bir ipekböcekçiliği geçmişi oluşmuştur (Anonim, 2008). Roma İmparatoru Jüstinyen'in görevlendirdiği iki keşişin Çin'den gizlice ipekböceği yumurtalarını bambu bastonlar içerisinde getirerek Bizans'a ulaştırması, ipek üretim teknolojisinin Çin dışına taşınmasındaki en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir (Hunter ve Hunter, 2000). Bu gelişmenin ardından ipekböcekçiliği Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'da hızla yayılmıştır (Hunter ve Hunter, 2000). Japonya'da ipek üretimi özellikle Meiji Dönemi'nde büyük gelişme göstermiştir. 1872 yılında Fransız mühendis Paul Brunat'ın Tomioka'da kurduğu modern ipek çekim fabrikası Japon ipek endüstrisinin sanayileşmesinde önemli rol oynamış, yüksek kaliteli Japon ham ipeği uzun yıllar Avrupa ve Amerika başta olmak üzere birçok ülkeye ihraç edilmiştir (Jacoby, 2004). II. Dünya Savaşı öncesinde Japonya dünya ham ipek üretiminin yaklaşık üçte ikisini karşılayan en büyük üretici konumuna ulaşmıştır. Ancak naylonun geliştirilmesiyle birlikte doğal ipeğe olan talep önemli ölçüde azalmış ve Japon ipek endüstrisinde ciddi bir gerileme yaşanmıştır (DHA, 2021).

Güney Kore'de ise 1980'li yıllarda önemli seviyelere ulaşan ipek üretimi, sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle zaman içerisinde azalmıştır. Özellikle 1988 Seul Olimpiyatları sonrasında kırsal nüfusun şehir merkezlerine yönelmesi ipekböcekçiliğini olumsuz etkilemiştir. Günümüzde ise kozaların önemli bir kısmı tekstil yerine gıda, kozmetik ve biyoteknolojik ürünlerin üretiminde değerlendirilmektedir (DHA, 2021). Brezilya'da ipek üretimi ilk olarak İtalyan göçmenlerle başlamış, daha sonra Japon göçmenlerin katkısıyla gelişmiştir. 1990'lı yılların başında yaklaşık 2.500 ton ham ipek üretimine ulaşan Brezilya, özellikle Japonya'nın önemli ham ipek tedarikçilerinden biri hâline gelmiştir. Günümüzde üretim miktarı azalmış olsa da Brezilya, yüksek kaliteli ham ipek üreticileri

arasında yer almaktadır (DHA, 2021; Kılınç, 2022; Yenipınar, 2022). Günümüzde dünya ham ipek üretiminde Çin lider konumunu sürdürürken, Hindistan ikinci büyük üretici ve aynı zamanda en büyük tüketici ülke durumundadır. Bunun yanında Özbekistan dünya ipek ticaretinde önemli ihracatçılar arasında yer almakta olup, özellikle fiyat politikaları uluslararası ham ipek piyasasını önemli ölçüde etkilemektedir (GTB, 2013; Defne Belediyesi ve Defne Kent Konseyi, 2022).

Kültürel Miras Olarak İpek Üretimi

İpek, Türk kültür ve medeniyet tarihinde yalnızca değerli bir tekstil ürünü değil, aynı zamanda zenginliğin, prestijin, siyasal gücün ve kıtalararası ticaretin önemli bir simgesi olarak kabul edilmiştir. Halil İnalıcık'a göre ipek; medeniyetler arasında ekonomik, kültürel ve sanatsal etkileşimi sağlayan temel unsurlardan biridir. Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan tarihi ticaret güzergâhının "İpek Yolu" olarak adlandırılması da ipeğin insanlık tarihindeki önemini göstermektedir (İnalıcık, 2008; Davulcu, 2018). İpekböcekçiliğinin temelini oluşturan dut ağacı, Türk kültüründe ekonomik değerinin yanı sıra kutsallık atfedilen önemli ağaçlardan biri olmuştur. Eski Türk inanç sisteminde kutsal dağlar, korular ve ağaçlar hükümdarlığın, bereketin ve ata ruhlarının simgesi olarak kabul edilmiş; dut ağacı da bu kutsal ağaçlar arasında yer almıştır (Esin, 2001; Esin, 2004). Bunun yanında dut ağacı, ipekböceğinin temel besin kaynağı olması nedeniyle ipek üretiminin vazgeçilmez unsurudur (İmer, 2005). Bazı araştırmacılar, ipek üretiminin yalnızca Çin'e özgü olmadığını, Orta Asya'da yaşayan eski Türk topluluklarının da erken dönemlerden itibaren yabancı ipek ve dut ipeğini kullandığını ileri sürmektedir. Özbekistan'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda M.Ö. II. yüzyıla ait bir mezarda dut dalına rastlanması, dut ağacının ve ipeğin Orta Asya kültüründeki önemini destekleyen bulgular arasında değerlendirilmektedir (İmer, 2005). Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte dut yetiştiriciliği ve ipekböcekçiliği daha da gelişmiştir. Selçuklu döneminde birçok şehirde ipekböceği yetiştiriciliği amacıyla dut ağaçları dikilmiş, Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinde ipek üretimi ve satışı yaygınlaşmıştır. Marco Polo da Konya, Kayseri ve Sivas çevresinde kaliteli ipek kumaşların üretildiğinden söz etmektedir (Çakmak, 2005).

Dut ağacı, yalnızca ekonomik değeriyle değil, halk inanışları ve tasavvuf kültürü içerisindeki sembolik anlamıyla da dikkat çekmektedir. Özellikle Hacı Bektaş Veli ve Ahmet Yesevi'ye ilişkin menkıbelerde dut ağacı kutsallığın, bereketin ve manevi gücün simgesi olarak yer almakta; Hacı Bektaş Dergâhı'nda bulunan kutsal dut ağacının şifa ve bereket kaynağı olduğuna inanılmaktadır (Duran, 2007; Gürsoy, 2012). Benzer şekilde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dut ağacı etrafında oluşan inanç ve gelenekler günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Ankara'da düzenlenen "Dut Dede" şenlikleri ile kutsal kabul edilen dut ağaçlarına bez bağlanması ve adak adanması gibi uygulamalar, dut ağacının Türk halk kültüründeki önemini göstermektedir. Bu gelenekler, eski Türk inanç sistemi ile İslam kültürünün zaman içerisinde kaynaşmasının önemli örnekleri arasında değerlendirilmektedir (Oğuz ve Kasımoğlu, 2005; Eröz, 1992).

Osmanlı Döneminde İpek Üretimi

Osmanlı Devleti'nde ipek üretimi ve ipekli dokumacılık özellikle XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir gelişim göstermiştir. Bursa başta olmak üzere İstanbul, Edirne, Amasya, Denizli, İzmir ve Konya gibi şehirlerde ipekli kumaş üretimi yaygınlaşmış, ipek ticareti ise Osmanlı ekonomisinin önemli gelir kaynaklarından biri hâline gelmiştir (İnalıcık, 2000).

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında yaşanan siyasi ve ticari gelişmeler, Anadolu'da ipek üretiminin farklı bölgelere yayılmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde Alanya da önemli üretim merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır (İnalıcık, 2000).

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, ipekböcekçiliğini geliştirmek amacıyla çeşitli kurumsal adımlar atmıştır. Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi, hastalıklarla mücadele edilmesi ve üreticilerin eğitilmesi amacıyla Dârülharir (İpek Talim Evleri) kurulmuştur. İlk olarak Gaziantep'te açılan bu eğitim kurumu, üretim potansiyelinin daha yüksek olması nedeniyle 1913 yılında Antakya'ya taşınmış ve burada ipekböcekçiliği eğitimi verilerek üretimin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Ergün ve Terzi, 2014). Antakya, Osmanlı döneminde önemli ipek üretim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bölgenin Halep'e bağlı olduğu dönemlerde pamuklu ve ipekli dokuma üretiminin oldukça gelişmiş olduğu, üretilen kaliteli

ipeklerin Halep üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırıldığı bilinmektedir. Seyyah Richard Pococke ve Abraham Parsons da Antakya çevresindeki geniş dutluklardan ve bölgede yoğun olarak gerçekleştirilen ipekböcekçiliğinden söz etmiş; Antakya ipeğinin Halep, Fransa ve İngiltere'ye ihraç edildiğini belirtmişlerdir (Demir, 1996; İleri, 2017). Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında bölgede çok sayıda ipek fabrikasının faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir (Bowring, 1840; Erzurumlu, 2011). Osmanlı Devleti'nin Bursa'yı başkent yapmasının ardından Bursa ve İzmit çevresinde ipekböcekçiliği önemli ölçüde gelişmiştir. XVIII. yüzyılda Avrupa'da ipekli kumaşlara olan talebin artmasıyla birlikte Bursa, Osmanlı'nın en önemli ipek üretim ve ticaret merkezi hâline gelmiştir (Çolak, 2002). XIX. yüzyılda Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Bursa'da modern ipek işleme fabrikaları kurulmuş ve kentte ipek sanayisi hızla gelişmiştir (Oral ve Ahunbay, 2005).

Osmanlı ticaret sisteminde ipek, hanlar ve kapanlar aracılığıyla pazarlanmış, Bursa'da faaliyet gösteren Koza Han ise ipek ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kazazlar ve diğer ipek tüccarları burada örgütlenerek hem iç hem de dış ticarete etkin rol üstlenmişlerdir (Altun, 2007). Bursa, Osmanlı döneminden günümüze kadar ipekçiliğin merkezi olarak anılmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı'nın ilk ipekçilik okulu olan **Harir Dârü't-Talimi** Bursa'da açılmış, Osmanlı'nın son dönemlerinde yabancılara ait ipek fabrikalarının büyük bölümü de bu şehirde faaliyet göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin ilk büyük ipekçilik kooperatifi Bursa'da kurulmuştur. Ancak günümüzde Bursa, geçmişte sahip olduğu güçlü ipekçilik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü kaybetmiş durumdadır (Memiş ve Akgül, 2021)

Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 1926 yılında yürürlüğe giren 859 sayılı Kanun ile ipekböceği tohumu üretimi, bakım ve besleme faaliyetleri yasal güvence altına alınmış, böylece sektörün planlı ve kontrollü bir şekilde geliştirilmesi hedeflenmiştir (Kozabirlik, 2014a). Cumhuriyet döneminde ipekböcekçiliği, özellikle kırsal kesimde aile işletmeleri için önemli bir ek gelir kaynağı olmuş, tarımsal üretimin çeşitlendirilmesine ve kırsal istihdamın desteklenmesine katkı sağlamıştır. 1930 yılında elde edilen yaş koza üretimi 54.000 kg olarak kaydedilmiş, sonraki yıllarda üretimi artırmaya yönelik çeşitli çalışmalar yürütülmüştür (Gönüllü, 2003).

İpekböcekçiliğinin geliştiği önemli merkezlerden biri olan Alanya'da 1933 yılında Antalya genelinde dağıtılan 2.225 kutu ipekböceği yumurtasının 900 kutusu kullanılmış, 1935 yılında ise bu sayı 1.250 kutuya yükselmiştir. 1938 yılında Alanya'da bir ipekböcekçiliği okulu kurulmuş ve üreticilere teknik eğitim verilerek sektörün geliştirilmesi amaçlanmıştır (Günbulut, 2013a; Günbulut, 2013b). Cumhuriyet döneminde yalnızca koza üretimi değil, ipekli dokumacılık da önemini korumuştur. Üretilen ipekli kumaşlardan gömleklik, yatak çarşafı ve ipek kuşak gibi ürünler dokunmuş ve Anadolu'nun birçok bölgesine gönderilmiştir. Antalya Valiliğinin 1938 yılında hazırladığı raporda Alanya'nın en önemli zanaatının ipekli dokumacılık olduğu belirtilmiş, ayrıca yakın dönemlere kadar birçok evde el tezgâhlarında ipek dokumacılığının sürdürüldüğü ifade edilmiştir (Gönüllü, 2003; Karacadağlı Çalık, 2017). Türkiye'de ipekböcekçiliği uzun yıllar istikrarlı bir gelişim göstermesine rağmen, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretici sayısı ve üretim miktarında önemli azalmalar meydana gelmiştir. 1952 yılında ipekböcekçiliği yapılan köy sayısı 2.733, üretici aile sayısı ise 73.058 iken; bu rakamlar 1962 yılında sırasıyla 2.025 köy ve 48.916 aileye, 1972 yılında ise 1.491 köy ve 41.300 aileye gerilemiştir. Bu düşüşte tarım dışı sektörlerde istihdamın artması, dut bahçelerinin daha kârlı tarım ürünlerine dönüştürülmesi ve sentetik lif üretiminin yaygınlaşması önemli rol oynamıştır (Yenipınar, 2018).

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ham ipek üretiminde daha belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemenin başlıca nedenleri arasında Körfez Savaşı'nın oluşturduğu ekonomik olumsuzluklar, İran'ın yeniden uluslararası pazarlara girmesiyle ipek halısı ihracatında yaşanan rekabet artışı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'ye düşük fiyatlı ham ipek girişinin artması gösterilmektedir (Vorderstrasse, 2010).

İpekböcekçiliğinin bilimsel temellere dayalı olarak geliştirilmesi amacıyla Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü kurulmuş ve sektörde modern üretim tekniklerinin yaygınlaştırılması yönünde önemli çalışmalar yürütülmüştür (KOZABİRLİK, 2014a).

Günümüzde İpek Böcekçiliğinin Durumu

Türkiye'de ipek böcekçiliği; Antalya, Bilecik, Eskişehir, Diyarbakır, Ankara, Sakarya, Kocaeli, Bolu, Düzce, Bursa, Balıkesir, Aydın, Çanakkale, İzmir, Kütahya, Hatay, Muğla, Manisa, Isparta, Mersin, Kayseri, Tokat, Malatya, Burdur ve Denizli illerinde toplam 66 ilçeye bağlı 215 köyde sürdürülmektedir. Ülke genelinde 2274 üretici bulunmakta olup, üretici sayısının en fazla olduğu il 703 üretici ile Diyarbakır'dır. Diyarbakır'ı Antalya, Bilecik, Sakarya, Eskişehir, Ankara ve Bolu takip etmektedir. Geçmişte ipek böcekçiliğinin merkezi olarak bilinen Bursa'da ise 98 üretici faaliyet göstermektedir (Yenipınar ve Everest, 2018). Alanya'da ipek böcekçiliği geçmişe kıyasla azalmış olsa da özellikle kırsal bölgelerde aile işletmeciliği şeklinde devam etmektedir. Yaklaşık 250 hanenin üretim yaptığı bu faaliyet Sapadere, Uzunöz, Dereköy, Fakırcalı, Tırılar, Şihlar, Gözüküçüklü, Gümüşkavak, Yalçı, Dim Öteköy, Dim Taşbaşı, Dim Bucak, Dim Alacami ve Kuzyaka gibi yerleşimlerde sürdürülmektedir (Davulcu, 2018).

İpek Böceğinin Biyolojisi ve Yetiştiriciliği

İpek böceği yetiştiriciliğinin temelini yumurta üretimi oluşturmaktadır. Yumurtalar damızlık ve ticari (hibrit) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Damızlık yumurtalar, ticari hibrit yumurta üretiminde kullanılan saf hatlardan elde edilirken; hibrit yumurtalar, ipek üretiminde kullanılacak kozaların elde edilmesi amacıyla farklı saf hatların melezlenmesiyle üretilmektedir. Türkiye, kendi yumurtasını üretebilen ve mevcut saf hatlarını koruyarak üretimini sürdürebilen az sayıdaki ülkelerden biridir (Top vd., 2015). İpek böceklerinin tek besin kaynağı dut yapraklarıdır. Bu nedenle dut ağaçlarının bulunduğu alanlarda ilaçlama yapılmaması veya üreticilerin ilaçlama zamanları konusunda birbirlerini bilgilendirmesi büyük önem taşımaktadır. Beslemede kullanılan yaprakların temiz, taze ve kaliteli olması gerekir; solmuş, tozlu, çamurlu veya sertleşmiş yapraklar kullanılmamalıdır (Başkaya, 2013). Ayrıca yetiştiriciler, besleme ortamının temizliği, kullanılan ekipmanların dezenfeksiyonu, yeterli havalandırma ve kimyasal kokulardan uzak tutulmasının üretim başarısı açısından kritik olduğunu belirtmişlerdir (Top vd., 2015). İpek böcekleri sıcaklık ve nem koşullarına oldukça duyarlıdır. Kaliteli ve yüksek verimli koza üretimi için uygun çevre koşullarının sağlanması gerekmektedir (Şahinler ve Şahinler, 2002). Uygun koşullarda yetiştirilen ipek böcekleri yaklaşık 26–27 gün içinde koza örmeye başlarken, elverişsiz şartlarda bu süre 45–50 güne kadar uzayabilmektedir. (GTHB, 2014). İpek böcekleri genel olarak 20–30°C arasında gelişebilmekle birlikte en uygun sıcaklık dördüncü yaşta 24°C, beşinci yaşta ise 25°C'dir. Nem ihtiyacı ilk yaşlarda %80–85, son yaşlarda %70–75 olup uyku dönemlerinde %70'in altında tutulmalıdır (GTHB, 2014). Düşük nem yaprakların kurumasına neden olurken, yüksek nem ise mantar kaynaklı hastalıkların gelişimini teşvik etmektedir (Şahinler ve Şahinler, 2002). Beslemenin ilk günlerinde ortamın ısıtılması gerekebilmekte, ancak zehirli gaz oluşturabilecek mangal veya uygun olmayan sobaların kullanılmaması önerilmektedir (GTHB, 2014). Araştırmalarda yetiştiricilerin büyük çoğunluğunun besleme alanlarını odun veya elektrikli soba ile ısıttığı belirlenmiştir (Top vd., 2015). İpek böcekçiliğinde uygun bir besleme evi kullanılması; sıcaklık, nem, havalandırma ve hijyen koşullarının sağlanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen yetiştiricilerin önemli bir kısmı üretimi evlerinin bir bölümünde sürdürmektedir. Üreticilerin büyük çoğunluğu ise besleme evinin gerekli olduğunu düşünmektedir (Top vd., 2015).

Hastalıklar ve Korunma Yöntemleri

İpek böceği hastalıklarının tedavisi mümkün olmadığından, koruyucu önlemler yetiştiriciliğin en önemli unsurlarından biridir. Bu kapsamda besleme odalarının, ekipmanların ve çevrenin düzenli olarak dezenfekte edilmesi, hijyen kurallarına uyulması ve uygun çevre koşullarının sağlanması gerekmektedir (GTHB, 2014).

Hastalık görüldüğünde hasta bireylerin ortamdan uzaklaştırılması, hastalığın yayıldığı alanların dezenfekte edilmesi ve besleme koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Yetiştiriciler hastalık oluşumunda özellikle yüksek sıcaklığın etkili olduğunu belirtirken, yaprak kalitesi, nem oranı, tarım ilacı kalıntıları ve çeşitli kimyasal kokuların da risk oluşturduğunu ifade etmişlerdir (Top vd., 2015).

Araştırmalarda yetiştiricilerin önemli bir kısmının hastalıkları tam olarak tanıyamadığı belirlenmiştir. Bu durum hastalıklara zamanında müdahale edilmesini zorlaştırmakta ve verim kayıplarına neden olmaktadır. Hastalık görülen işletmelerde kutu başına koza veriminin yaklaşık %19 oranında azaldığı tespit edilmiştir (Top vd., 2015).

Geleneksel Üretim Süreçleri

İpek böcekçiliği, dut yetiştiriciliğinden başlayarak ham ipek elde edilinceye kadar devam eden kapsamlı bir üretim sürecidir (Günbulut, 2013a). Geleneksel üretimde temel unsur, ipek böceğinin tek besin kaynağı olan dut ağaçlarının yetiştirilmesi ve yapraklarının temin edilmesidir (Davulcu, 2018). Hatay'da yürütülen sürdürülebilirlik projeleri kapsamında, temiz dut yaprağına erişimin azalması, gelir düşüklüğü ve genç nesillerin mesleğe ilgi göstermemesi nedeniyle gerileme gösteren ipek böcekçiliğinin yaşatılması amacıyla "İpek Böceği Yetiştiriciliği ve İpekli Dokuma Eğitimi" projesi uygulanmıştır (Yenipınar, 2022).

Kozadan Kumaşa: İşleme ve Üretim Aşamaları

İpek, ipek böcekleri tarafından salgılanan ve fibroin ile serisin proteinlerinden oluşan doğal bir lif olarak tanımlanmaktadır (Karol vd., 1998). Yumuşak, dayanıklı ve kolay boyanabilir yapısı nedeniyle tarih boyunca değerli bir dokuma hammadde olarak kullanılmıştır (Karacadağlı Çalık, 2017). İpek lifinin kesintisiz yapısı, onu pamuk, keten ve yün gibi doğal liflerden daha dayanıklı ve işlenebilir hale getirmektedir (Atav ve Namırtı, 2011). Ayrıca hava geçirgenliği yüksek olup hem sıcak hem de soğuk iklim koşullarında kullanılabilmekte, bakteri ve mantar oluşumunu sınırlandırabilmektedir (Davulcu, 2018).

Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyut

Üreticilerin gelir düzeyleri incelendiğinde, çoğunluğun yıllık 1000–7000 TL arasında gelir elde ettiği görülmektedir. Yüksek gelir grubunda yer alan üretici sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, üreticilerin önemli bir bölümünün mevcut üretim kapasitesini yeterince verimli kullanamadığını göstermektedir (Top vd., 2015).

Yetiştiricilerin önemli bir kısmı ipek böcekçiliğini sürdürmek istemektedir. Ancak üretime devam etmek istemeyenler, düşük koza fiyatları ve çeşitli üretim sorunlarını gerekçe göstermektedirler (Top vd., 2015).

İpek Böcekçiliğinde Karşılaşılan Sorunlar

İpek böcekçiliğinin bırakılmasındaki en önemli neden düşük koza fiyatlarıdır. Düşük gelir nedeniyle birçok üretici dut ağaçlarını sökerek daha kazançlı tarımsal faaliyetlere yönelmektedir (Başkaya, 2013).

Bunun yanında işgücü yetersizliği, genç nüfusun sektöre ilgi göstermemesi, dut yaprağı teminindeki zorluklar ve alternatif tarımsal faaliyetlerin daha kârlı olması da üretimin azalmasına neden olmaktadır (Top vd., 2015).

Buna rağmen yetiştiricilerin büyük çoğunluğu ipek böcekçiliğinin kısa sürede ek gelir sağlayan kârlı bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Ancak sürdürülebilir ve ekonomik bir üretim için yeterli dut yaprağı, uygun besleme alanları ve yeterli işgücünün bulunması gerektiği vurgulanmaktadır (Top vd., 2015).

Yaş koza üretimini etkileyen başlıca faktörler arasında koza fiyatları, destekleme politikaları, işgücü durumu, besleme koşulları, dut yaprağı temini, iklim şartları ve hastalık kaynaklı kayıplar yer almaktadır (Top vd., 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

İpek böcekçiliği, dünya tarihinde olduğu kadar Türk kültür ve ekonomi tarihinde de önemli bir yere sahip olan geleneksel üretim faaliyetlerinden biridir. Çin'de başlayan ve İpek Yolu aracılığıyla geniş coğrafyalara yayılan bu faaliyet, Anadolu'ya ulaştıktan sonra özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir gelişim göstermiştir. Bursa başta olmak üzere birçok şehirde ipek üretimi ve ipekli dokumacılık ekonomik hayatın temel unsurlarından biri hâline gelmiş, Cumhuriyet döneminde ise çeşitli yasal düzenlemeler ve kurumsal çalışmalarla desteklenmiştir.

Günümüzde Türkiye'de ipek böcekçiliği geçmiş dönemlere kıyasla önemli ölçüde gerilemiş olsa da birçok il ve köyde varlığını sürdürmektedir. Özellikle kırsal kesimlerde aile işletmeciliği şeklinde yürütülen bu faaliyet, üreticiler için ek gelir kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Bununla birlikte üretici sayısındaki azalma, genç nüfusun sektöre ilgi göstermemesi, düşük koza fiyatları, işgücü yetersizliği ve dut yaprağı temininde yaşanan sorunlar sektörün sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

Araştırmalar, başarılı bir yetiştiricilik için uygun sıcaklık ve nem koşullarının sağlanması, kaliteli dut yaprağı kullanılması, hijyen kurallarına uyulması ve hastalıklarla mücadelede koruyucu önlemlerin uygulanmasının büyük önem taşıdığını göstermektedir. Ancak üreticilerin önemli bir bölümünün hastalıkları tanıma, uygun çevre koşullarını bilme ve modern yetiştiricilik tekniklerini uygulama konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu durum verim kayıplarına ve ekonomik zararların artmasına neden olmaktadır.

İpek böcekçiliği yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda geleneksel bilgi birikimini, kültürel mirası, el sanatlarını ve kırsal yaşam kültürünü geleceğe taşıyan önemli bir değer niteliğindedir. Bu nedenle sektörün korunması ve geliştirilmesi, kültürel sürdürülebilirlik açısından da önem taşımaktadır.

Öneriler

İpek böcekçiliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için öncelikle üreticilerin ekonomik açıdan desteklenmesi gerekmektedir. Koza alım fiyatlarının üreticiyi teşvik edecek düzeyde belirlenmesi, devlet desteklerinin artırılması ve üretim maliyetlerini azaltacak uygulamaların yaygınlaştırılması sektörün canlanmasına katkı sağlayacaktır.

Üreticilerin bilgi düzeylerinin artırılması amacıyla düzenli eğitim programları gerçekleştirilmelidir. Özellikle sıcaklık ve nem yönetimi, hastalıkların erken teşhisi, hijyen uygulamaları ve modern yetiştirme teknikleri konusunda eğitimler verilmesi verim kayıplarını azaltacaktır. Ayrıca teknik personel desteğinin artırılması ve üreticilerin üretim sürecinde sürekli danışmanlık hizmeti alabilmeleri sağlanmalıdır.

İpek böceklerinin tek besin kaynağı olan dut ağaçlarının korunması ve yeni dut bahçelerinin oluşturulması teşvik edilmelidir. Tarımsal ilaç kullanımının kontrol altına alınması, temiz ve kaliteli dut yaprağı üretiminin artırılması hem üretim miktarını hem de koza kalitesini olumlu yönde etkileyecektir.

Genç nüfusun sektöre kazandırılması amacıyla eğitim kurumları, kooperatifler ve yerel yönetimlerin iş birliği içerisinde çalışması gerekmektedir. İpek böcekçiliğinin yalnızca bir tarımsal faaliyet değil, aynı zamanda girişimcilik ve kırsal kalkınma fırsatı olduğu vurgulanmalıdır. Bu kapsamda genç üreticilere yönelik özel destek programları uygulanabilir.

İpek böcekçiliği ile ipekli dokumacılık, kültür turizmi ve yöresel ürünlerin birlikte değerlendirilmesi de sektöre yeni ekonomik fırsatlar sunabilir. Özellikle Bursa, Hatay, Antalya ve Alanya gibi geleneksel üretim merkezlerinde ipek kültürünü tanıtan müzeler, eğitim atölyeleri ve turistik etkinlikler yaygınlaştırılabilir.

Sonuç olarak, ipek böcekçiliğinin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan taşıdığı değer göz önünde bulundurulduğunda; üretimin desteklenmesi, eğitim faaliyetlerinin artırılması, genç nesillerin sektöre kazandırılması ve kültürel miras boyutunun korunması büyük önem taşımaktadır. Bu adımların hayata geçirilmesiyle birlikte ipek böcekçiliğinin Türkiye’de yeniden güç kazanması ve gelecek nesillere aktarılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altun, D. (2007). XIX. yüzyılda Bursa’da ipek böcekçiliği. *Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Kulübü Bülteni*, (1), 102.
- Anonim. (2008). *Chapter IV: Sericulture and silk industry—Global, national and regional scenario*. <http://inserco.org/en/statisticssericulturalcomisison>
- Atav, R., & Namırtı, O. (2011). İpek liflerinin dünü ve bugünü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 1(3), 112–119.
- Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. (2021). 2(2), 145–159.
- Başkaya, Z. (2013). Gelişimi ve dağılışı bakımından Türkiye ipekböcekçiliğinde Bilecik ilinin yeri, sorunları ve çözüm önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30).
- Bowring, J. (1840). *Report on the commercial statistics of Syria*. Williams Clowes and Sons.
- Cook, J. G. (1959). *Handbook of textile fibers: Vol. I. Natural fibers*. Woodhead Publishing.
- Çakmak, A. (2005). *Türkiye Selçuklularında ziraî hayat* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- Çolak, M. (2002). Cumhuriyet döneminde Muğla’da ipekböcekçiliği ve ipekli dokumacılık (1923–1970). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8).
- Davulcu, M. (2018). Alanya yöresinde ipek ve ipekböcekçiliği kültürü üzerine halkbilimsel bir inceleme. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(3), 335–358.
- Defne Belediyesi ve Defne Kent Konseyi. (2022). *İpek Evi İpek Böceği Yetiştiriciliği ve İpekli Dokuma Eğitimi–Defne Koza Evi Projesi*. <https://www.gazetebizim.com/20524-2/> (Erişim tarihi: 5 Nisan 2022).
- Demir, A. (1996). *Çağlar içinde Antakya*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Demirören Haber Ajansı. (2021). ‘Hatay sarısı’ kadınların geçim kaynağı olacak. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/hatay-sarisi-kadinlarin-gecim-kaynagi-olacak.h3CQTeVHfUW7TmSPYEpdwg/Lt7z--x56kOoM82q-437-A>. (Erişim tarihi: 4 Nisan 2022).
- Duran, H. (2007). *Velâyetnâme*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergün, A., & Terzi, M. A. (Ed.). (2014). *Osmanlı belgeleri ışığında Antakya*. Hatay Büyükşehir Belediyesi.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk dini (Gök Tanrı inancı) ve Alevîlik-Bektaşilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Erzurumlu, Ö. (2011). *Hatay yöresi ipekli el dokumacılığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk sanatında ikonografik motifler*. Kabalcı Yayınevi.
- Gönüllü, A. R. (2003). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Alanya (1908–1938)*. Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2013). *2013 yılı ipekböceği raporu*.
- Günbulut, A. (2013a). *Cumhuriyet döneminde Antalya’da ipekböcekçiliği eğitimi (1926–1960)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi.
- Günbulut, A. (2013b). *Alanya ipekböcekçiliği mektebi*. Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

- Gürsoy, Ü. (2012). Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî araştırmaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61.
- Hunter, L., & Hunter, E. L. (2000). *Silk, mohair, cashmere and other luxury fibres*. CRC Press.
- İleri, A. (2017). Okuma kültürü ve okul kütüphaneleri raporu 2017. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(2), 259–262.
- İmer, Z. (2005). Miladî dönem öncesi Orta Asya’da ipek. *Bilig*, (32), 1–32.
- İnalcık, H. (2000). İpek. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 362–365). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jacoby, D. (2004). Silk economics and cross-cultural artistic interaction: Byzantium, the Muslim world, and the Christian West. *Dumbarton Oaks Papers*, 58, 197–240.
- Karacadağlı Çalık, S. G. (2017). *Alanya’da yaşayan el sanatları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Karol, S., Suludere, Z., & Ayvalı, C. (1998). *Biyoloji terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılınç, B. (2022). *Hatay’da eski bir ipek geleneği*. <https://www.antakya.com/haber-1332-ipek-bocegi-ve-hatay> (Erişim tarihi: 9 Temmuz 2022).
- KOZABİRLİK. (2014). *İpekböcekçiliği*. S.S. Bursa Tarım Satış Kooperatifleri Birliği. <http://www.kozabirlilik.com.tr> (Erişim tarihi: 25 Temmuz 2014).
- Oğuz, M. Ö., & Kasımoğlu, S. (2005). *Türkiye’de 2005 yılında yaşayan geleneksel kutlamalar*. Gazi Üniversitesi THBMR Yayınları.
- Oral, E. Ö., & Ahunbay, Z. (2005). Bursa’nın ipekçilikle ilgili endüstri mirasının korunması. *İTÜ Dergisi/Mimarlık, Planlama ve Tasarım*, 4(2), 38–49.
- Şahinler, N., & Şahinler, S. (2002). Hatay İl’inde ipekböceği yetiştiriciliğinin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1–2), 95–104.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2014). *İpekböceği yetiştiriciliği*. <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Hayvancilik/IpekBocekciligi> (Erişim tarihi: 20 Haziran 2014).
- Top, B. T., Özudoğru, T., Özer, O. O., Bars, T., Polat, K., Ataseven, Z. Y., & Albayrak, M. (t.y.)(2015). *Türkiye’de ipekböcekçiliği yapan işletmelerin sosyo-ekonomik yapısının belirlenmesi*.
- Vorderstrasse, T. (2010). Trade and textiles from medieval Antioch. *Al-Masaq: Journal of the Medieval Mediterranean*, 22(2), 151–171.
- Yenipınar, Ü. (2022). *Anadolu İpek Yolu kültürel mirasları II*.
- Yenipınar, Ü., & Everest, Z. A. (2018). Green tourism and legendary edible evergreen myrtus. İçinde R. Efe ve diğerleri (Ed.), *Social sciences researches in the globalizing world* (ss. 708–730). St. Kliment Ohridski University Press.

GELENEKSEL OYUNLARIN TÜRK DÜNYASINDA DİL KÜLTÜR VE SOSYALLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat YİĞİT

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi Kırıkkale- Türkiye

İlayda ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Öğretmenliği
Lisans Öğrencisi Kırıkkale – Türkiye

Medine ÇAKIR

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü

GİRİŞ

Oyun Kavramı ve Geleneksel Oyunlar

Oyun, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup bireyin yalnızca eğlenmesini sağlayan bir etkinlik değildir. Aynı zamanda toplumların yaşam biçimini, değer yargılarını, geleneklerini ve kültürel hafızasını gelecek kuşaklara aktaran önemli bir öğrenme alanıdır. İnsan, yaşamının ilk yıllarından itibaren çevresini oyun aracılığıyla tanımakta, sosyal ilişkilerini oyun içinde kurmakta ve toplumun kabul ettiği davranış kalıplarını yine oyun yoluyla öğrenmektedir. Bu yönüyle oyun, bireysel gelişim ile toplumsal kültür arasında köprü kuran en etkili araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle sözlü kültür geleneğinin güçlü olduğu toplumlarda geleneksel oyunlar, çocukların eğlenirken öğrenmelerini sağlayan doğal öğrenme ortamları olarak öne çıkmaktadır. Türk kültüründe oyun kavramı tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuş; savaş hazırlığı, fiziksel gelişim, toplumsal dayanışma ve kültürel aktarımın önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Atlı cirit, mangala, kök böri, aba güreşi ve çevgen gibi oyunlar yalnızca sportif faaliyetler değil, aynı zamanda Türk toplumunun yaşam biçimini ve değerlerini yansıtan kültürel unsurlar olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Geleneksel Oyunların Dil, Kültür ve Sosyalleşmedeki Yeri

Geleneksel oyunlar, çocukların dil gelişimini destekleyen doğal öğrenme ortamları arasında yer almaktadır. Oyunlarda kullanılan tekerlemeler, sayımacalar, maniler ve kalıplaşmış ifadeler çocukların kelime hazinesini geliştirirken sözlü kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını da sağlamaktadır. Bunun yanında oyun sürecinde gerçekleşen iletişim, çocukların kendilerini ifade etme, dinleme, konuşma ve iş birliği yapma becerilerini geliştirmektedir. Oyunlar aynı zamanda kültürel aktarımın en etkili araçlarından biridir. Türk dünyasının farklı coğrafyalarında benzer kurallarla oynanan geleneksel oyunlar ortak tarihi belleğin korunmasına katkı sağlamakta, kültürel kimliğin devamlılığını desteklemektedir. Ayrıca çocukların paylaşma, dayanışma, sorumluluk alma, kurallara uyma ve empati geliştirme gibi sosyal becerileri oyun ortamında doğal olarak kazandıkları bilinmektedir. Bu nedenle geleneksel oyunlar yalnızca fiziksel gelişime değil; dil, kültür ve sosyalleşme süreçlerine de önemli katkılar sunmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda dijitalleşme, şehirleşme ve değişen yaşam koşulları nedeniyle geleneksel oyunların oynanma sıklığında önemli bir azalma yaşanmaktadır. Mahalle kültürünün zayıflaması ve dijital oyunların yaygınlaşması, çocukların geleneksel oyunlarla kurduğu bağı sınırlandırmaktadır. Bunun yanında eğitim programlarında ve ders kitaplarında geleneksel oyunlara ayrılan yerin sınırlı olması da kültürel mirasın aktarımını güçleştirmektedir. Bu çalışma, geleneksel oyunların Türk dünyasında dil gelişimi, kültürel aktarım ve sosyalleşme üzerindeki etkilerini alan yazınından elde edilen bulgular doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca geleneksel oyunların

eğitim süreçlerindeki işlevi değerlendirilerek bu kültürel mirasın korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik öneriler sunulmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi desenine göre hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında geleneksel oyunlar, Türk dünyasında dil, kültür ve sosyalleşme üzerindeki etkileri açısından ulusal ve uluslararası alan yazını doğrultusunda incelenmiştir. Veriler; hakemli dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler, lisansüstü tezler, kitaplar ve ilgili akademik yayınlardan elde edilmiştir.

Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş; geleneksel oyunların dil gelişimi, kültürel aktarım, sosyalleşme, eğitim programlarındaki yeri ve dijitalleşmenin etkileri temaları altında sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Böylece farklı araştırmalardan elde edilen bulgular bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmış ve Türk dünyasındaki ortak oyun kültürünün eğitimsel ve kültürel işlevleri ortaya konulmuştur.

GELİŞME

Geleneksel Oyunların Dil Gelişimine Katkısı

Geleneksel oyunlar, çocukların dil gelişimini destekleyen en doğal öğrenme ortamlarından biri olarak kabul edilmektedir. Çocuklar oyun sırasında arkadaşlarıyla sürekli iletişim kurmakta, düşüncelerini ifade etmekte, kuralları açıklamakta ve karşılıklı konuşmalar yoluyla dil becerilerini geliştirmektedir. Bu süreçte kullanılan sözcükler, kalıp ifadeler ve yönergeler çocukların kelime hazinesinin zenginleşmesine katkı sağlarken aynı zamanda etkili iletişim kurma becerilerini de güçlendirmektedir. Özellikle okul öncesi ve ilköğretim döneminde oynanan geleneksel oyunlar, çocukların konuşma akıcılığı, dinleme becerisi ve doğru telaffuz kazanımlarını destekleyen önemli uygulamalar arasında yer almaktadır.

Türk kültüründe geleneksel oyunların önemli bir bölümünde tekerlemeler, sayımacalar, maniler ve bilmeceleler kullanılmaktadır. Oyunun başlangıcında ebe seçmek amacıyla söylenen sayımacalar veya oyun sırasında tekrar edilen kalıplaşmış ifadeler, çocukların ritim duygusunu geliştirmekte ve sözlü kültürün doğal bir parçası hâline gelmektedir. Bu yönüyle geleneksel oyunlar yalnızca eğlence amacı taşımamakta, aynı zamanda Türkçenin söz varlığının korunmasına ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

Türk dünyasının farklı bölgelerinde oynanan geleneksel oyunlar incelendiğinde, benzer dilsel unsurların ve ortak kültürel ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar oyunların isimleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilse de kullanılan tekerlemeler, komutlar ve iletişim biçimleri ortak kültürel belleğin yaşatılmasına hizmet etmektedir. Bu durum, oyunların yalnızca çocuk gelişimini destekleyen etkinlikler olmadığını; aynı zamanda ortak Türk kültürünün ve dil mirasının korunmasında önemli bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte günümüzde dijital oyunların yaygınlaşmasıyla çocukların yüz yüze iletişim kurma fırsatlarının azalması, geleneksel oyunların dil gelişimine sağladığı katkıların giderek zayıflamasına neden olmaktadır. Dijital oyunlarda iletişimin çoğu zaman sınırlı kalması veya bireysel olarak gerçekleşmesi, çocukların sözlü anlatım becerilerini geliştirebilecek doğal etkileşim ortamlarını azaltmaktadır. Bu nedenle eğitim ortamlarında ve sosyal yaşamda geleneksel oyunlara daha fazla yer verilmesi, çocukların hem ana dili becerilerini geliştirmeleri hem de Türk kültürünün sözlü mirasını tanımaları açısından önemli görülmektedir.

SONUÇ

Genel Değerlendirme

Bu çalışma, geleneksel oyunların Türk dünyasında yalnızca çocukların boş zamanlarını değerlendirdikleri etkinlikler olmadığını; dilin, kültürün ve toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli bir kültürel miras unsuru olduğunu ortaya koymuştur. Alan yazınından elde edilen bulgular, geleneksel oyunların çocukların dil gelişimini desteklediğini, kelime hazinesini zenginleştirdiğini ve sözlü kültürün yaşatılmasına katkı sağladığını göstermektedir. Oyunlarda kullanılan tekerlemeler, sayımacalar ve kalıplaşmış ifadeler, Türkçenin söz varlığının korunmasına katkıda bulunurken çocukların iletişim becerilerinin gelişmesine de destek

olmaktadır. Araştırma bulguları ayrıca geleneksel oyunların kültürel aktarım ve sosyalleşme açısından önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir. Türk dünyasının farklı bölgelerinde benzer kurallarla oynanan oyunlar, ortak tarih ve kültür bilincinin korunmasına katkı sağlamakta; çocukların paylaşma, iş birliği, empati, sorumluluk alma ve kurallara uyma gibi temel sosyal becerileri kazanmalarını desteklemektedir. Bu yönüyle geleneksel oyunlar, ortak kültürel kimliğin yaşatılmasında önemli bir eğitim aracı niteliği taşımaktadır.

Öneriler

Geleneksel oyunların gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için eğitim kurumları, aileler ve kültürel kuruluşlar arasında güçlü bir iş birliği oluşturulmalıdır. Okul öncesinden başlayarak tüm eğitim kademelerinde geleneksel oyunlara daha fazla yer verilmeli; Türkçe, Sosyal Bilgiler ve Beden Eğitimi gibi derslerde bu oyunlardan öğretim aracı olarak yararlanılmalıdır. Bunun yanında öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimler düzenlenmeli, okul bahçeleri geleneksel oyunların uygulanmasına uygun şekilde planlanmalı ve aile büyüklerinin de katıldığı kuşaklararası oyun etkinlikleri yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca Türk dünyası ülkeleri arasında ortak geleneksel oyun festivalleri, öğrenci değişim programları ve akademik projeler desteklenerek ortak kültürel mirasın korunmasına katkı sağlanabilir. Geleneksel oyunların dijital ortamlarda belgelendiği çevrim içi arşivler oluşturulması ve eğitim materyallerinin geliştirilmesi de bu kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Sonuç olarak geleneksel oyunlar, Türk dünyasının ortak kültürel belleğini yaşatan, dil gelişimini destekleyen ve bireylerin toplumsal yaşama uyumunu kolaylaştıran önemli eğitim araçlarıdır. Bu nedenle geleneksel oyunların korunması, yaşatılması ve eğitim süreçlerine etkin biçimde dâhil edilmesi, hem kültürel sürekliliğin sağlanması hem de ortak Türk kimliğinin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA:

- Bay, D. N. (2018). Okul öncesi eğitimde bir kültür aktarımı: Milli oyunlar. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 82–104.
- Gezer Şen, B. (2025). Çocuğun sosyalleşmesinde oyunun rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 71–91.
- Gül, M., Uzun, R. N., & Çebi, M. (2018). Türk kültürlerindeki geleneksel oyunlar ve sporlara yüzeysel bir bakış. *Turkish Studies*, 13(26), 655–671.
- Güngör, F. (2021). Değişen toplumsal özellikler ve çocukluk algısının oyunlara yansımaları. *Sosyoloji Dergisi*, 41–42, 301–324.
- Koyuncu, F., & Bulut, G. G. (2022). Geleneksel çocuk oyunlarının kültürlerarası etkileşimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 499–519.
- Küçükbiş, H. F., Özkurt, B., Sirkeci, H., & Öztürk, O. (2022). Geleneksel oyun ve geleneksel çocuk oyunlarının eğitim-öğretim programlarındaki yeri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(83), 1421–1436.
- Özyürek, A., Çetin, A., Yıldırım, N., Keser, H., & Aydın, Ü. (2023). Uluslararası öğrencilerin kaynaşmasında geleneksel oyunların rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(28), 104–125.
- Özyürek, A., Tezel Şahin, F., & Gündüz, Z. B. (2018). Nesilden nesile kültürel aktarımda oyun ve oyuncakların rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 1–12.
- Sümbüllü, Y. Z., & Altınışık, M. E. (2016). Geleneksel çocuk oyunlarının değerler eğitimi açısından önemi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 73–85.
- Yıldırım, İ. (2022). Kültürün metinler yoluyla aktarımı bağlamında Türkçe ders kitaplarında geleneksel çocuk oyunları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 173–184.
- Yıldız, İ., & Küçük, A. (2026). Disiplinlerarası yaklaşımla “oyun” kavramı: Terminolojik ve işlevsel bir inceleme. *INTURE*, 5(1), 1–11.

KÖROĞLU” DESTANININ TEBRİZ-TİFLİS NÜSHASINA ÖZGÜ OSMANLI PAŞALARI

Konul AMRAHOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü - Azerbaycan

Giriş

Türk dünyasının ortak epik mirası olan Köroğlu destanı, Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan ve Orta Asya sahalarında farklı varyantlarla yaşayan çok katmanlı bir anlatı geleneğini temsil etmektedir. Destanın sözlü gelenekte şekillenen varyantları, genellikle birbirinden bağımsız olay örgülerinden meydana gelen “kol” sistemi üzerine kurulmuştur. Bu yapı, âşıkların icra ortamına ve dinleyici kitlesinin beklentilerine göre anlatıyı yeniden üretmelerine imkân tanımaktadır (Ekici, 2000). Tebriz-Tiflis nüshası ise, sözlü gelenekteki bu esnek yapının aksine, yirmi sekiz bölümden oluşan kronolojik ve bütüncül bir anlatı kurgusuna sahiptir. Bu durum, nüshanın yazılı edebiyat geleneğinin etkisi altında yeniden şekillendiğini göstermektedir. Bölümlerin sistematik biçimde düzenlenmesi, olaylar arasındaki nedensellik ilişkilerinin güçlendirilmesi ve anlatının merkezî bir eksen etrafında kurulması, metnin klasik destan anlayışından kısmen ayrıldığını ortaya koymaktadır.

Metinde görülen Farsça başlıklar, Arapça-Farsça kelime yoğunluğu, divan edebiyatı terminolojisine yaklaşan üslup özellikleri ile Şiilik ve Türkmenlik unsurları, müstensih müdahalelerinin varlığını düşündürmektedir. Bu durum, metnin belirli bir kültürel ve ideolojik çevre içerisinde yeniden işlendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, anlatının temelinde yer alan Celali hareketlerine ilişkin tarihsel hafızanın ve halkın taşra yönetimine dair kolektif algısının büyük ölçüde korunduğu görülmektedir (Akdağ, 1963; Griswold, 2002). Bu bağlamda Köroğlu, yalnızca zulme karşı çıkan bir halk kahramanı olarak değil, aynı zamanda bölgesel yöneticilerle askerî ve diplomatik ilişkiler kurabilen, siyasî ve ekonomik nüfuza sahip yerel bir lider olarak tasvir edilmektedir. Bu durum, destanın toplumsal ve tarihsel arka planını anlamak bakımından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Tebriz-Tiflis nüshasında yer alan Osmanlı paşalarını tarihsel bağlamları içerisinde değerlendirmek, bunların muhtemel tarihsel karşılıklarını ve anlatı içerisindeki tipolojik işlevlerini ortaya koymaktır.

Merkezî Otorite ve İstanbul Sahnelerindeki Anakronik Unsurlar

Tebriz-Tiflis nüshasında merkezî otorite, Sultan Mahmud ve onun oğlu Burcu Sultan karakterleri etrafında şekillenmektedir. Nigar Hanım’ın kaçırılması ve sonrasında gelişen olaylar, anlatının merkezî çatışma unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı hanedan kronolojisi dikkate alındığında, Celali hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı tahtında III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed bulunmaktadır. Bu dönemde Sultan Mahmud adında bir hükümdarın bulunmaması, söz konusu karakterin anakronik bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Peçevî, 1981). Bu anakronizmin, halk muhayyilesinin merkezî otoriteyi sembolik bir hükümdar figürü etrafında yeniden inşa etmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Sözlü anlatı geleneğinde tarihsel gerçeklikten ziyade, iktidarı temsil eden idealize edilmiş karakterlerin öne çıkması, bu tür kronolojik sapmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla Sultan Mahmud karakteri, belirli bir tarihsel şahsiyetten çok, Osmanlı merkezî iktidarının sembolik bir temsili olarak değerlendirilebilir.

Bölgesel Osmanlı Paşaları ve Tarihsel Bağlam

Merkezî yönetim figürlerinin aksine, destanda yer alan taşra yöneticileri ve paşalar, dönemin idarî yapısı ve tarihsel gerçekliğiyle daha güçlü bağlar kurmaktadır. Bu durum, halk hafızasının özellikle yerel yönetim mekanizmalarını daha somut biçimde muhafaza ettiğini göstermektedir.

Erzurum Hâkimi Cafer Paşa

Destanın ilk bölümünde Demircioğlu'nu esir alan ve Köroğlu ile mücadele eden Erzurum Hâkimi Cafer Paşa, tarihsel bir prototiple ilişkilendirilebilecek karakterlerden biri olarak değerlendirilebilir. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Safevi mücadelelerinde etkin rol oynayan ve Erzurum beylerbeyliği görevinde bulunan tarihî Cafer Paşa ile destandaki figür arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır (Akdağ, 1963). Ancak bu benzerliklerin doğrudan bir özdeşlikten ziyade, halk hafızasının tarihsel şahsiyetleri edebî bir biçimde yeniden üretmesinin sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tokat Hâkimi Hasan Paşa ve Bolu Beyi

Dokuzuncu bölümde yer alan Tokat Hâkimi Hasan Paşa ile Bolu Beyi, destanın tarihsel gerçeklikle en güçlü ilişki kuran karakterleri arasında yer almaktadır. Osmanlı kroniklerinde Celali hareketlerine karşı mücadelede görev alan Sokolluzade Hasan Paşa'nın faaliyetleri, bu karakterin oluşumunda etkili olmuş olabilir (Peçevî, 1981; Akdağ, 1963). Bolu Beyi ise, belirli bir tarihsel şahsiyetten ziyade, halk hafızasında taşra yönetiminin baskıcı yönlerini temsil eden sembolik bir tip olarak değerlendirilebilir. Vergi yükümlülükleri, cezalandırma mekanizmaları ve yerel otoritenin sert uygulamaları, bu figür üzerinden anlatıya yansıtılmıştır. Bu yönüyle Bolu Beyi, yalnızca bireysel bir karakter değil, aynı zamanda kolektif bir toplumsal deneyimin edebî ifadesi niteliğindedir.

Üsküdar Hâkimi Selim Paşa ve Davud Paşa

Kırat'ın kaçırılması etrafında şekillenen olaylarda yer alan Üsküdar Hâkimi Selim Paşa, Osmanlı ordusunun Anadolu seferlerinde görev alan serdarların genel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu karakter, Celali hareketlerinin bastırılması amacıyla görevlendirilen askerî yöneticilerin tipolojik bir temsili olarak yorumlanabilir. Sekizinci ve on ikinci bölümlerde adı geçen Davud Paşa ise, Osmanlı idarî hiyerarşisinde sıkça rastlanan aynı isimli devlet adamlarıyla onomastik bağlar taşımaktadır. Bununla birlikte, mevcut veriler doğrultusunda söz konusu karakterin belirli bir tarihsel şahsiyetle kesin olarak özdeşleştirilmesi mümkün görünmemektedir.

Sınır Bölgelerinde paşalar

Destanda Van, Bayezid ve Hamis bölgelerinde zikredilen Hasan Paşa ve Osman Paşa figürleri, Osmanlı-Safevi sınır hattında görev yapan askerî bürokrasinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu karakterler, sınır bölgelerindeki güvenlik politikalarının ve serhad teşkilatının halk anlatılarındaki izdüşümleri olarak değerlendirilebilir. Halep ve Kürdistan coğrafyasında adı geçen Ahmed Paşalar ise, Celali hareketlerinin yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmadığını, Suriye ve Irak sınırlarına kadar uzanan geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir (Griswold, 2002). Behbahan valisi Abdal Paşa karakteri ise, merkezî Osmanlı yönetiminden ziyade, sınır bölgelerinde etkili olan yerel ve yarı özerk güç odaklarını temsil etmektedir. Bu durum, destanın yalnızca Osmanlı merkezli bir perspektife değil, aynı zamanda bölgesel siyasî dengelere de yer verdiğini göstermektedir.

Paşaların Tipolojik Tasnifi

Tebriz-Tiflis nüshasında yer alan Osmanlı paşaları, anlatı içerisindeki işlevleri bakımından iki temel tipolojik kategori altında değerlendirilebilir.

Uzlaşmaz Antagonistler

Bu grupta yer alan Sultan Mahmud, Tokatlı Hasan Paşa ve Bolu Beyi gibi karakterler, merkezî otoriteyi, devletin mutlak gücünü ve baskıcı yönetim anlayışını temsil etmektedir. Bu figürlerle Köroğlu arasındaki ilişkiler çoğunlukla çatışma ekseninde gelişmekte, uzlaşma ihtimali ise oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu karakterler, anlatının dramatik gerilimini artıran ve kahramanın meşruiyetini güçlendiren temel antagonistik unsurlar olarak işlev görmektedir.

Pragmatik Bölgesel Hâkimler

Cafer Paşa, Selim Paşa ve Ahmed Paşa gibi karakterler ise yerel dengeleri dikkate alan, gerektiğinde uzlaşma ve müzakere yolunu tercih eden yöneticiler olarak tasvir edilmektedir. Bu figürler, Köroğlu'nun askerî ve siyasî gücünü kabul etmekte, bazı durumlarda evlilik ve akrabalık ilişkileri aracılığıyla ittifak kurmaktadır. Bu yönleriyle pragmatik bölgesel hâkimler, merkezî otorite ile yerel güçler arasındaki siyasî esnekliği ve müzakere kültürünü temsil etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, Tebriz-Tiflis nüshasında yer alan Osmanlı paşaları ve mülkî idareciler, yalnızca epik anlatının kurmaca unsurları olarak değil, aynı zamanda XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı taşra düzenine ilişkin toplumsal hafızanın edebî yansımaları olarak değerlendirilebilir. Müstensih müdahaleleri, Şiilik-Türkmenlik vurguları ve merkezî yönetim tasvirlerinde görülen anakronik unsurlar, metnin yeniden işleme sürecine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Celali hareketlerine ilişkin tarihsel belleğin, taşra yönetimine dair toplumsal algının ve sınır bölgelerindeki askerî-idarî yapılanmanın anlatı içerisinde büyük ölçüde muhafaza edildiği görülmektedir.

Destanda yer alan paşalar, bir taraftan tarihsel şahsiyetlerin halk hafızasındaki izdüşümlerini temsil ederken, diğer taraftan Osmanlı taşra sisteminin vergi, ceza ve idarî uygulamalarına yönelik toplumsal değerlendirmelerin sembolik taşıyıcıları hâline gelmektedir. Bu yönüyle Tebriz-Tiflis nüshası, yalnızca folklorik bir anlatı metni değil; aynı zamanda Osmanlı-Safevi sınır coğrafyasının siyasî, askerî ve toplumsal dinamiklerini yansıtan önemli bir kültürel bellek kaynağı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1963). *Celâli İşyanları (1550–1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bayat F. (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Ceferov E. (2011). Köroğlu Destanının Tiflis Varyantı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 4 (8), s. 151-163.
- Ekici, M. (2000). *Anadolu Sahasında Köroğlu Kolları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ekici M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Əliyeva D. (1990). Koroğlunun Yeni Əlyazma Nüsxəsi. *Azərbaycan jurnalı*, (3), s. 133-135.
- Əliyeva D. (1992). Koroğlunun Yeni Variantı. *Ədəbiyyat qəzeti*, s. 3- 7.
- Əsgər Ə. (2021). *Koroğlu*. Bakı: Elm və Təhsil Yayınevi.
- Kaya D. (2023). *Türk Dünyasında Köroğlu Kolları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Koroğlu Təbriz-Tiflis Nüsxəsi*. (2005). Bakı: Səda Yayınları.
- Köroğlu X. (1983). *Azərbaycan Aşıklarının Repertuarında “Köroğlu” destanı*. Moskova.
- Griswold, W. J. (2002). Anadolu'da Büyük İsyân: 1591–1611 (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Memmedli Ş. (2018). Tiflis Arşivinde Kitab-i Celâli Köroğlu. *Karadeniz Araştırmaları XV (58)*, s. 189-197.
- Nəbiyev A. (2006). Tiflis Əlyazması İşıq Üzü Gördü. Bakı: *Ədəbiyyat qəzeti*, 5.
- Peçevî İbrahim Efendi. (1981). *Peçevî Tarihi* (B. S. Baykal, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Griswold, W. J. (2002). Anadolu'da Büyük İsyân: 1591–1611 (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Peçevî İbrahim Efendi. (1981). *Peçevî Tarihi* (B. S. Baykal, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sever M. (2011) Köroğlu Destanında Kahraman ve Karşı Kahraman Tipleri. *Gazi Akademi Gazi Akademik Bakış*, (8), s. 195-202.

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN “SƏRBƏST İNSANLAR ÖLKƏSİNDƏ” ƏSƏRİNDƏ İDEAL CƏMİYYƏT MODELİ

Rəvanə MƏHƏRRƏMOVA

Xəzər universiteti, Humanitar təhsil və sosial elmlər fakültəsi

Giriş

XX əsrin əvvəllərinin siyasi mənzərəsi- Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, savadsızlıq, cəmiyyətin dərin durğunluğu göz önündə idi. Bu dövəndə yaranmış durğunluğu aradan qaldırmaq üçün bütün gücü ilə savaşı, türk xalqını bu vəziyyətdən xilas etmək üçün çıxış yolları axtaran dahilərdən biri Əhməd bəy Ağaoğlu idi. O sadəcə jurnalist, siyasətçi deyil həm də, xalqın gələcəyi haqqında dərinəndən düşüən bir mütəfəkkir idi. Xalqın azadlığı, ideal cəmiyyət qurmaq ideyası onun əsas qayəsində, mətnlərinin isə əsas mövzusunda çevrilmişdi. Yazıçı ümumilikdə öz əsərlərində insana dəyər verir, hüquqlarını qoruyur, onu azad, ziyalı kimi görmək istəyir. “Sərbəst insanlar ölkəsində” də bu qəbildən olan əsərlərindəndir. Əsər sadəcə bir traktat deyil, müəllifin insan azadlığı, cəmiyyət azadlığı, barəsində düşüncələrinin ümumiləşdirilmiş formasıdır. Yazıçı bu əsər vasitəsi ilə öz xəyalında ideal bir cəmiyyət modeli yaradır və türk xalqlarını da irəli aparmağı istəyir. Burada təkə cəmiyyətin problemlərini göstərmir həm də əsər vasitəsi ilə insanların necə öz daxili zəncirlərini qırır, azad ola biləcəylərinin göstərir.

Azad insan ifadəsinə günümüzə fərqli baxışlar mövcuddur. Əhməd bəy Ağaoğlu isə azad insan ifadəsinə fərqli müstəvidən baxır. O düşünür ki, ideal hesab olunan bir cəmiyyətin əsasını azad insan təşkil etməlidir. İnsan öz daxili zəncirlərindən, köləlikdən xilas olmadıqca ideal cəmiyyət formalaşa bilməz. Əsər ümumilikdə utopik xarakter daşıyır. Müəllifin təsvir etdiyi ideal cəmiyyət onun xəyalında yaratdığı utopik məkandır. Elə bir məkən ki, burada insanlar hüquqlarını bilir, bir-birinə hörmət edir. Müəllif qaranlıq və azadlıqdan məhrum olmuş bir cəmiyyətdən olan qəhrəmanını illərdi əsarətində qaldığı zəncirlərdən xilas edir və onu iki yol qarşısında qoyur: azadlıq və ya köləlik. Müəllif onun üçün həm ən çətin həm də ən düzgün olan azadlıq yolunu seçir və onu özünün yaratdığı ideal cəmiyyətə gətirib çıxarır. Ölkəyə ayaq basıb-basmamış ona yönləndirilən suallar bunlar olur: tamahına yiyə durursanmı?, doğrunu sevirənmı?, həqiqətə dözüümün varmı?, ləyaqət sahibisənmi?. Qarşıda onu hansı çətinliklərin gözlədiyini bilməyən qəhrəman suallara hə cavabı verərək içəri daxil olma şansını qazanır. Amma təbii ki, yazıçı onu bu qədər asanlıqla azad bir fərd kimi qəbul edə bilməzdi. Pirlərlə tanış olandan sonra isə ölkənin bütün əsas qanunlarını əhatə edən “Anayasa” ilə tanış olur. Bir neçə gün burda olub “Anayasa” nı öyrənəndən sonra illərlə əsir, qul kimi həyat sürmüş biri olaraq belə bir ölkədə yaşamağın onun üçün nə qədər çətin olacağını anlayır. Amma o artıq öz buxovlarında qurtulmuş biri kimi köləliyə, geri dönməyə etiraz edir və bütün çətinliklərə sinə gərməyə başlayır. Burada maraqlı faktlardan biri əsirin ölkənin tarixini öyrənməyə başlaması ilə ortaya çıxır. Belə ki, bu ölkəsində digərlərindən elə də fərqi olmayıb insanların rahat, fərvan gəzib-dolaşdığı bu küçələrdə də vaxtı ikən müharibələr olmuş, qan su yerinə həmin küçələrdən axıbmış. Amma insanlar öz əqidələrindən dönməyib vuruşub və qalib olublar. Bununla bir növ öz qəhrəmanına stimül verirdiki, o da qarşısındakı əngəlləri aşır azad bir insan ola bilər. Yazıçı bu ölkənin tarixi ilə bizi tanış edərək də vurğulayır ki, hər bir uğurun arxasında böyük çətinliklər və zəhmət durur.

Müəllif öz xəyalındakı ideal cəmiyyətin bütün qayda-qanunlarını Anayasaya toplayır. Müəllifin yaratdığı bu ideal cəmiyyəti elə onun qoyduğu 14 əsas maddə üzərindən təhlil edə bilirik. Qəhrəmanın pirlərlə söhbəti zamanı isə bütün qaydalara izah gətirir heç bir maddədə oxucularına qaranlıq hissə qoymur. Əsirin pirlərdən izah etmələrini xahiş etdiyi maddələrdən biri yalan, ikiüzlülük və yaltaqlıqla bağlı olur. Yalanın həqiqəti gizlətmək üçün bir vasitə olduğunu, bu ölkədə isə doğruları gizlədənlər ölkədən xaric olunurlar. Müəllif yalanın insanın şıxsiyyətini alçaltıldığını, bir cəmiyyətin inkişafına ciddi şəkildə ziyan vurduğunu göstərirdi. Cəmiyyəti yalansız təsəvvür edə bilməyən əsrin bu barədə fikirləri küklü surətdə dəyişir. Həmçinin burada yazıçı yaltaqlıq məsələsinə də toxunur. Bu şəhərdə yaltaqlıq və ikiüzlülük ən ağır günah sayılır. Burada yaltaqlıq edənlər həqiqəti bilsə də gizlədən, özündən güclülərin qarşısında əyilən insan kimi təsvir edir. Müxtəlif pis yollarla bir mövqə tutmuş, birinə sırf tutduğu mövqeyə görə ona yaltaqlıq etməyi də o ideal bir cəmiyyət üçün qüsür sayırdı. Əhməd bəy Ağaoğlu cəmiyyətin bu geriliyinin səbəbini artıq kök salmış yaltaqlıq,ikiüzlülük, rüşvətxorluqda görürdü.

Qəhrəman azadlıq və çuğulçuluq barədə də pirlərdən ona məlumat vermələrini xahiş edir. Beləki qanuna görə xəbərcilik edənlər, ara qarışdırırlar şəhərdən çıxarılırlar. Sərbəst insanlar ölkəsində çuğulçuluğa yer yoxdur. Azadlığın, həqiqətin hökm sürdüyü bir ölkəyə xəbərcilik yaraşmır. İstibdad rejimi insanların bir-birlərini güdüb, xəbərcilik etmələri ilə qurulmuşdu. Amma Əhməd bəy Ağaoğlunun yaratdığı bu cəmiyyətə bu kimi qaydalar ziddir.

Yazıçı azad bir ölkəni xalqın özünün idarə etməsini üstün tuturdu. Əhməd bəy bir liderin idarə etdiyi ölkənin azad olmadığını, həmin ölkədə çalışqanlığın, doğruluğun, elmin arxa plana keçməsinə, içbilməzlərin, yalançıların, ancaq öz xeyrini güdənlərin yoluna işıq salındığını vurğulayırdı. Sərbəst insanlar ölkəsində lider elə xalqın içindən seçilir. Belə bir seçim ölkədə əmin-amanlığa, elmin, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin inkişafına gətirib çıxardır ki, bu da ideal cəmiyyətin özünəxas xüsusiyyətidir.

Şəhərin digər qaydalarında biri hər bir dövlət adamının həyatı haqqında hesabat verməsi idi. Ağaoğlu yaratdığı utopiyasında hər bir insana dövlət işçisini sorğu-sual etmə hüququ verir. Yazıçı belə hesab edir ki, işlərimizi, bəzən həyatımızı tapşırıdığımız insanın həyatını bilmək çox vacib bir nüansdır, çünki həmin adama öz şəxsi işlərimizi tapşırılanda onun necə biri olduğu, hansı işlərlə məşğul olduğu bilmək insanların haqqıdır.

Sərbəst insanlar ölkəsində qorxaqlıqda qəbahət sayılır. Bu ölkədə şərəf və ləyaqət duyğusu, cəsarət qabiliyyəti başda gəlir. İnsan qorxaq doğulmur, onları qorxağa çevirən insanlar özləridir. Qorxaqlığın hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə həqiqəti, haqlını qoruyacaq bir kəsin olmadığından bu ideal cəmiyyət üçün böyük bir səhvdir. Bu şəhərdə uşaqlara qorxu tərbiyəsi öyrədilir ki, insanlar ən azından öz hüquqlarını qorumağı bacarsınlar. Yazıçı öz ölkəsinin vətəndaşlarını cəsarətli böyütmək istəyir ki, bir gün hüquqları tapdalananda cəsarət edə bilib öz hüququnu qorusun.

Sərbəst insanlar ölkəsində insanlar bir-birlərinə nəzarət etməsi də əsas qanunlardandır. Bu heç də xəbərcilik və ya kimisə haqsız yerə yargılamaq hüququ vermir. Sadəcə insanlar bir-birlərinə qüsurlarını göstərirlər. Yazıçı bunu çuğulçuluqla da qarışdırmır. O, çuğulçuluğu başqasını ləkələmək, nəzarəti isə hər kəsin haqqını qorumaq kimi qiymətləndirir. İdeal bir cəmiyyət qurmaq üçün isə insanlar bir-birlərinin qüsurlarını gizlətməli deyil, hətta söyləməlidirlər ki öz üzərlərində işləyib problemi aradan qaldırınsınlar.

“Hüquqların qorunması hər kəsin vəzifəsidir” maddəsi ən vacib maddələrdəndir. Belə ki, ideal cəmiyyət qurmaq istəyən yazıçı deyir ki, hər hansı bir vətəndaşın hüququ tapdalandığı zaman ölkə bütün olaraq buna qarşı çıxmalıdır. Xalqın öz soydaşını qoruması onun borcudur. Başqasının hüququnu qorumaq vətəndaşın öz hüququnu müdafiə etməsi deməkdir. Öz hüququnu da qoruya bilməyən bir insan azad insanlar ölkəsinin vətəndaşı olma hüququndan da məhrum olurlar.

Sərbəst insanlar ölkəsinin Nizamnaməsində “Qarşılıqlı yardım” ifadəsi yer alır. Yazıçı qarışılıqlı yardımın iki cür olduğunu düşünür: maddi və mənəvi. Özünü azad sayan, özü-özünün ağası olan bir cəmiyyət üçün mənəvi yoxsulluq və maddi ehtiyac böyük ləkə hesab olunur. Əgər bir cəmiyyətin hələ də belə vətəndaşları varsa, deməli o cəmiyyət öz vəzifəsini yerinə yetirmir. Sərbəst insanlar ölkəsində insanlar dilənçilik edib, ac qala bilməzlər. Ölkə işsizləri işlə təmin edir, işdən boyun qaçıranlar isə həbs olunmağa məhkum olurlar.

Əhməd bəy Ağaoğlu yaratdığı utopik cəmiyyətdə təhsilin önəmini vurğulamağı, qadın azadlığını qoruyub, onların da hamıyla bərabər hüquqa malik olduqlarını bizlərə çatdırmağı unutmamışdır.

Həmçinin müəllif sərbəst insan olmanın əsas şərtlərini də açıqlayır. Qəhrəman qapıdan girərkən soruşulan sualların mahiyyətini dərk edə bilmədiyindən bu barədə də pirlərdən onu başa salmalarını istəyir. İlk olaraq insanın öz tamahına sahib çıxmasından danışılır. Belə ki, azad bir insan olmaq üçün ilk olaraq insan öz tamahına sahib çıxmalıdır. Öz tamahının əsiri olan kəslər heç vaxt azad ola bilməzlər. Sonra isə insanın həqiqətə dözümlü olmalıdır. Doğrunu sevmək, həqiqətə duruş gətirə bilmək azad insan üçün mühüm əsaslardandır. Bir çox insan doğrunu sevdini və həqiqətə hörmət etdikləri söyləsələr də bu göründüyü qədər rahat bir proses deyil və bir çoxları bunu xoşlamır. Amma azad insan bu qaydalara əməl etməlidir ki, azad cəmiyyət qura bilsin. Ləyaqətə sahib olmaq isə insanın duyğu və düşüncələrinə yiyə dura bilməsi kimi qiymətləndirilir. Ləyaqət olmayan bir mühitdə azadlıq olmadığı kimi ciddilik qalmaz. Ciddiliyin yerini boş-boş söhbətlər tutur ki, bu da ideal bir cəmiyyət yaratmaz.

Müəllifin qəhrəmanı Azad ölkənin kitabxanasında, universitetində, parlamentdə olub burdakı hər şeyi məftunluqla gözdən keçirir. Nizamnamədəki maddələri düşünmək, qərarını bildirmək üçün 15 gün möhlət alır. Öz köhnə vərdilərindən çətinliklə əl çəkdikdən sonra artıq köhnə həyatına dönməyəcəyinə dəqiq qərar verir. Pirlər ona and içdirib onu Azad ölkənin yeni vətəndaşı kimi qəbul edirlər.

Əhməd bəy Ağaoğlu bəşəriyyətin əsrlərdir axtardığı ideal cəmiyyət modelini “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərində ən gözəl şəkildə yaratmışdı. Onun bu əsərində azadlıq və yeni cəmiyyət obrazları yaradılmışdı. Müəllif əsəriylə bizə göstərir ki, ideal bir cəmiyyət yaratmaq istəyirlərsə ilk olaraq fədlər tək-tək öz daxili rəncirlərini qırıb, köləlikdən qurtulmalı, azadlıq anlayışını qavrayıb dərk etməlidirlər. Sağlam düşüncəli fədləri olmayan bir cəmiyyət heç vaxt azad bir ölkəyə çevrilə bilməz. Bu gün ki gündədə Əhməd bəy Ağaoğlunun əsəri ilə bizə çatdırdığı 14 qanunu öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilər. Amma əsərin yazılmasından yüz ilə yaxın bir zaman keçməsinə baxmayaraq, hələdə çox türk dövlətlərində bu qaydalar yerinə otura bilməmişdir.

NAHÇIVAN'IN ANTİK DÖNEME AİT CAM KAPLARI

Ziniyat MAMMADOVA SÜLEYMANOVA

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azərbaycan-Nahçıvan

Giriş

Maddi kültür örnekleri, Azerbaycan'ın Antik Dönem kültürünün incelenmesi ve eski toplumların ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamlarının anlaşılması bakımından özel bir öneme sahiptir. Cam eserler, bu tür maddi kültür unsurları arasında özellikle dikkat çekmektedir; çünkü bu dönemde cam, günlük yaşamda da kullanılmaya başlanmıştır. Cam kapların arkeolojik yerleşimlerde ortaya çıkarılması, söz konusu bölgelerdeki ticari ilişkilerin kapsamı, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve kültürel etkileşimler hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar, Kafkasya Albaniyası'nın çeşitli bölgelerinde tespit edilen cam eserlerin başlangıçta ithal ürünler olduğunu, ancak daha sonraki dönemlerde yerel üretimlerinin de benimsendiğini göstermektedir. Bu açıdan Nahçıvan arkeolojik yerleşimlerinden elde edilen buluntular özellikle önem taşımaktadır. Zira burada ortaya çıkarılan cam kaplar, tipolojik çeşitlilikleri, teknolojik özellikleri ve kronolojik göstergeleri bakımından dikkat çekmekte; aynı zamanda diğer bölgelerin buluntularıyla da paralellik göstermektedir. Bu araştırmada, Kafkasya Albaniyası'nın genel kültürel gelişimi bağlamında Nahçıvan'da ele geçirilen cam eserlerin tipolojik sınıflandırmasının yapılması ve üretim merkezlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Tarafımızca yürütülen araştırmalar, Nahçıvan bölgesindeki antik dönem yerleşimlerinden elde edilen cam eserlerin tipolojik sınıflandırılmasını, yayılım alanlarını, üretim merkezlerini ve bu malzemelerin bölgenin kültürel ve ticari ilişkilerindeki rolünü belirlemeye imkân vermektedir.

Cam Kapların Ortaya Çıkışı

Cam kaplar ilk kez MÖ XV. yüzyılda Mısır ve Mezopotamya'da üretilmiş (Trentinella, 2003), daha sonra Yunanistan ve Roma'da kullanılmaya başlanmıştır (Tahirli, 2023, s. 76). Camın yaygın biçimde kullanılması ise Antik Çağ'a rastlamaktadır. Roma'da cam üretimi MS I. yüzyılın başlarında hızlı bir gelişim göstermiştir. Üfleme tekniğinin icat edilmesi, cam üretim sürecini kolaylaştırmış ve farklı formlarda eserlerin üretilmesini mümkün kılmıştır. Bu yenilik sonucunda cam kaplar, özellikle içki kapları, kısa sürede seramiklerin yerini almaya başlamıştır (Trentinella, 2003). Araştırmalar, Antik Roma ustalarının cam eserlerin üzerine renkli ve renksiz camdan süslemeler uygulayabildiklerini göstermektedir. Bu dekoratif unsurlar baskı tekniğiyle işlenmekteydi; ancak bezeme sırasında kabın dış yüzeyinde çöküntüler, iç yüzeyinde ise kabartma rölyefler oluşmaktaydı. MÖ I. yüzyılda yapay üfleme yöntemiyle cam kap üretiminin benimsenmesi, cam üretiminin genişlemesine ve farklı tiplerde cam kapların yapılmasına olanak sağlamıştır.

Özellikle belirli formlardaki kalıplarda üfleme yöntemiyle üretilen cam kaplar, ilk aşamalarda daha yaygın olarak kullanılmıştır. Araştırmacılara göre yapay üfleme tekniği, Babil'de yaşayan Suriyeli ustalar tarafından keşfedilmiştir. Şeffaf cam üretimi ise miladın birinci yüzyılında mümkün olmuştur (Tahirli, 2023, s. 76). Bununla birlikte, üfleme tekniği yaygınlaşmasına rağmen kalıba dökme yöntemi tamamen ortadan kalkmamıştır. Cam üfleme tekniği MÖ I. yüzyılın başlarında Suriye-Filistin bölgesinde ortaya çıkmıştır. Üfleme yöntemi, döküm tekniğinin sınırlılıklarını ortadan kaldırmış ve üretim hızını önemli ölçüde artırmıştır. Bazı ustalar üfleme tekniğini döküm ve seramik kalıplarla birleştirerek "mold-blown" kaplar üretmişlerdir. Cam ayrıca mozaik tesseralarda, duvar mozaiklerinde ve renksiz camdan üretilip arka kısmına balmumu, siva veya metal yerleştirilerek hazırlanan aynalarda da kullanılmıştır.

Cam pencereler ise Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde üretilmeye başlanmış, özellikle kamusal hamamlarda hava akımını önlemek amacıyla yaygın biçimde kullanılmıştır. Roma'da pencere camları ışık geçirgenliğinden ziyade yalıtım ve güvenlik amacı taşıdığından, mükemmel şeffaflıklarına ve kalınlıklarına özel önem verilmemiştir. Pencere camları hem döküm hem de üfleme teknikleriyle üretilmekteydi (Trentinella, 2003). Cam pencerenin ilk kullanımına ilişkin bilgiler, Pompeii hamamlarından elde edilmektedir. MÖ I. yüzyılda yaşamış Yunan coğrafyacı Strabon, Büyük İskender'in ölümünden sonra cam bir tabuta yerleştirildiğini belirtmişse

de araştırmacılara göre o dönemde bu tür nesnelerin üretilmesi teknik açıdan mümkün değildi (Tahirli, 2023, s. 76).Michelsen ve Penn (2017) tarafından incelenen Qaratepe kompleksinde ele geçirilen 119 cam parçasının 85'i beş ayrı kaba ait olarak değerlendirilmiş ve MS V–VI. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Buluntular arasında açık yeşilimsi-mavi renkte kaseler yer almakta olup, bunların tamamının kalıpta üfleme (mold-blown) tekniğiyle üretildiği belirlenmiştir. Bu zellikler, Nahçıvan'da tespit edilen cam kapların teknolojik özellikleriyle benzerlik göstermektedir. Araştırmacılar, Simpson'un (2015) değerlendirmelerine dayanarak Kafkasya'daki Sasani dönemi cam üretiminin literatürde yeterince ele alınmadığını belirtmişlerdir.

Cam Kapların Yayılım Coğrafyası

Nahçıvan'ın diğer arkeolojik yerleşimlerinden elde edilen cam kap buluntuları, bu eserlerin geniş bir yayılım alanına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Oğlankale kp mezarlarında (şekil 2) flakonlar ve bunlara ait parçalar; Meydantepe'nin doğusunda tesadüfen ortaya çıkarılan toprak mezarlarda kap kalıntıları; şıhmahmud nekropolünde ise pembe, mavi ve yeşil renklerde dört kk hacimli flakon tespit edilmiştir. Bazı örneklerde gövde ile boyun kısmını birleştiren şerit biçimli ve orta kısmı içbükey kulplar gözlenmektedir. II ve III Büyükdüz nekropollerinde, Yurdu kurganlarında, ayrıca Camaldın nekropolü ile Qoşadiz kp mezarlarında da çeşitli cam parçaları ele geçirilmiştir (Baxşaliyev, 2008, s. 203; 232; 219; 16; 98).

Nahçıvan bölgesinde yürütülen arkeolojik araştırmalar, antik dönem nekropelleri ve yerleşimlerinden elde edilen cam eserlerin form çeşitliliği, üretim teknikleri ve yayılım coğrafyası açısından olduğca zengin bir tablo ortaya koyduğunu göstermektedir.

Büyükdüz nekropelleri, Albantepe yerleşimi ve nekropolü, Oğlankale, Yurdu kurganları, şıhmahmud nekropolü, Meydantepe yerleşimi, Camaldın ve Qoşadiz gibi alanlardan elde edilen buluntular, Nahçıvan'da cam eserlerin miladın ilk yüzyıllarından itibaren kullanıldığını göstermektedir.

Tipolojik Sınıflandırma

Buluntular biçim özelliklerine göre beş tip altında sınıflandırılmaktadır. Birinci tip, dışa taşkın ve halka biçimli ağız kenarına, uzun silindirik boyuna ve düz tabana sahip açık yeşil ve mavi renkli kaplardan oluşmaktadır. Bu tip, I Büyükdüz nekropolünde iki örnekle temsil edilmektedir. Aynı tip kaplar Albantepe (Novruzlu, Baxşaliyev, 1993, s. 13), Oğlankale ve Yurdu kurganlarında da tespit edilmiştir. Albantepe rneği, diğerlerinden farklı olarak uzun ve silindirik boynunun huni biçimli bir ağızla sonlanmasıyla ayrılmaktadır. İkinici tip, küresel gövdeli, kısa silindirik boyunlu, dışa taşkın halka biçimli ağız kenarlı ve düz tabanlı kapları kapsamaktadır. Bu tip rnekler I Büyükdüz, Albantepe ve Oğlankale'den bilinmektedir (Baxşaliyev, Gopnik, Ristvet, Aşurov, 2012, s. 366). Bu grup içerisinde Büyükdüz nekropolünden elde edilen örnekler gövde üzerindeki dalga biçimli bezemeleriyle; Oğlankale kp mezarlarından ele geçirilen cam kaplar ise dar kabartmalı şeritleriyle farklılık göstermektedir (şekil 1). Ayrıca Albantepe yerleşiminde bulunan örnek, düz ağız yapısı ve formu bakımından Büyükdüz nekropolü buluntularından ayrılmaktadır. Bu tip kaplar, Goranboy ilinin Kargucak yerleşimindeki kp mezarlardan da bilinmektedir (Hüseynov, 2010, s. 195).

Figure 1. Oğlankale nekropolü, küp mezarlarından bulunan cam kaplar.

Üçüncü tip, boyun yapısı bakımından birinci tipe benzemekle birlikte, gövdenin üst kısmına bağlanan iki halka biçimli kulpu ve kulpların üst bölümünde yer alan damla biçimli çıkıntılarıyla ayırt edilmektedir. Bu tip, I Büyükdüz nekropolünden elde edilen buluntularla temsil edilmektedir. Benzer cam kaplara Goranboy ilçesinin Kargucak köyündeki küp mezarlarda da rastlanmıştır (Hüseyinov, 2010, s. 197).

Dördüncü tip kaplar; huni biçimli ağız, kısa ve dar boyun, küresel gövde ve gövdeyi tamamen çevreleyen yoğun rölyef bezemeleriyle karakterize edilmektedir. Bu tür yoğun rölyefli süslemeler, Oğlankale cam kaplarından belirgin biçimde farklıdır (Tahirli, 2023, s. 76). I Albantepe nekropolünde 55–60 yaşlarındaki bir erkeğe ait taş sanduka mezardan ve Oğlankale nekropolünden ele geçirilen bu kaplar, dekoratif işçilik bakımından Roma camcılık geleneğini hatırlatmakla birlikte, yapay üfleme tekniğiyle üretilmiş ve daha estetik bir görünüme sahip olmuştur (Novruzlu, Baxşəliyev, 1993, s. 14). Bununla birlikte, kapların duvarlarında görülen dalgalanmalar ve hava kabarcıkları, cam üretiminin henüz başlangıç aşamasında bulunduğunu ve tam anlamıyla gelişmediğini göstermektedir. Beşinci tip, Albantepe nekropolünden ele geçirilen kabarık küresel gövdeli ve huni biçimli boyunlu kaplarla temsil edilmektedir. Bazı örneklerin ağız kenarları rölyef halkalarla süslenmiştir. I Albantepe nekropolünde bunların yanı sıra restorasyonu mümkün olmayan çeşitli formlara ait cam kap parçaları da ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntular, söz konusu alandaki form çeşitliliğinin daha geniş olduğunu göstermektedir (Novruzlu, Baxşəliyev, 1993, s. 14).

Antik Dönemde Cam Eserlerin Üretim Teknolojisi ve Günlük Yaşamda Kullanımı

Modern laboratuvar analizlerinin sonuçlarına göre, antik dönemde cam temel olarak silisyum, natron ve kalsiyum esaslı standart bir formül kullanılarak üretilmiştir (Dardeniz, Henderson, Roe, 2022, s. 12–14). Nahçıvan antik dönem cam kaplarının renk ve şeffaflık bakımından gösterdiği farklılıklar ile yapılarında gözlemlenen dalgalanmalar ve bezeme özellikleri, bu teknolojik birikimin yerel ortamda uygulanma sürecinde bazı değişikliklere uğradığını göstermektedir. Nitekim Oğlankale ve Büyükdüz buluntularında seramik kap formlarının cam üzerinde yeniden üretilmiş olması, yerel zanaatkarlık geleneklerinin cam üretimine uyarlanmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Kafkasya Albaniyası'na ait yerleşimlerde ele geçirilen cam kaplar işlevlerine göre beş ana gruba ayrılmaktadır: ilaç veya parfüm kabı olarak kullanılan balsamariumlar, flakonlar, kadehler, küpler ve kaseler.

Bu gruba dâhil örnekler arasında, Galatepe nekropolündeki küp mezardan ele geçirilen ve üfleme tekniğiyle son derece özenli biçimde üretilmiş balsamarium özellikle dikkat çekmektedir. Balsamariumlar, flakonlar, kadehler ve

çeşitli formlardaki kaplar antik dünyada yaygın olarak kullanılmaktaydı (Əliyeva, 2024, s. 34). Nahçıvan buluntuları da bu örneklerle büyük benzerlik göstermektedir. Günlük yaşamda cam eserler sofa kapları, parfüm şişeleri, pudra kapları, allık kapları ve benzeri amaçlarla kullanılmaktaydı. Cenaze törenlerinde gerekli olan parfümler ve aromatik yağlar da cam kaplar içerisinde muhafaza edilmekteydi. Azərbaycan topraklarında cam eserlerin yanı sıra ustalıkla üretilmiş vazolar, kadehler, parfüm şişeleri ve şişe biçimli kaplar da ele geçirilmiştir. Bu buluntuların büyük bölümü küp mezarlarda, katakomb mezarlarında ve taş sanduka mezarlarında ortaya çıkarılmıştır (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 298).

Kafkasya Albaniyası'nda yüksek gelişim düzeyine ulaşmış dekoratif uygulamalı sanat dallarından biri de sanatsal cam işçiliğidir. Albaniya'da cam üretiminin esas olarak MS II–III. yüzyıllarda başladığı düşünülmekle birlikte, daha erken dönemlere ait örneklerin önemli bir kısmı Yakın Doğu, özellikle de Suriye ve Doğu Akdeniz üretimiyle ilişkilendirilmektedir (Azərbaycan Tarix Muzeyi, 2022). Bu veriler, Nahçıvan'ın antik dönem kültüründe cam eserlerin kullanım alanının yalnızca ritüel uygulamalarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda günlük yaşam kültürünün de önemli bir parçasını oluşturduğunu göstermektedir.

1. Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Araştırmacılara göre Azerbaycan'da cam kapların kullanımına miladın ilk yüzyıllarında başlanmıştır (Osmanov, 1982, s. 96). Bu alan, eski Azerbaycan'ın yerel kültürleri kadar komşu kültürlerle olan ilişkilerinde de önemli bir yer tutmuştur. Azerbaycan'da cam sanatının gelişimi, tarih boyunca farklı kültürlerin etkileri, ticari ilişkiler ve teknolojik yeniliklerin katkısıyla şekillenmiştir. Mingeçevir, Şamahı, İsmayılı, Gence, Kabala, Karabağ ve diğer bölgelerde ortaya çıkarılan sanatsal cam örnekleri, cam külçeleri ve üretim kalıntıları, yerel ustalık geleneğinin yüksek gelişmişlik düzeyini ve bölgedeki yaygınlığını doğrulamaktadır (Azərbaycan Tarix Muzeyi, 2022).

Arkeolojik araştırmalar, antik dönemde cam üretiminin ilk aşamada büyük ölçüde Yakın Doğu merkezlerinden ithal edildiğini, daha sonraki süreçte ise teknolojinin yerel düzeyde benimsenmesiyle birlikte bölgesel atölyelerin faaliyet göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. Modern bilimsel literatürde bu süreç, “külçe (ingot) hâlinde ilk ithalat ve atölye ölçeğinde yerel üretimin oluşumu” modeli olarak değerlendirilmektedir (Dardeniz, Henderson, Roe, 2022, s. 2–3). “Primary Evidence for Glassmaking in Late Bronze Age Alalakh / Tell Atchana” başlıklı çalışmada, yerel üretimin varlığını kanıtlayan temel göstergeler olarak cam cürufları, fırın kalıntıları, üretim atıkları ve kimyasal bileşimin sürekliliği belirtilmekte; bu veriler doğrultusunda teknolojinin artık üretim ölçeğinde benimsendiği sonucuna ulaşılmaktadır (Dardeniz, Henderson, Roe, 2022, s. 6–11).

Nahçıvan yerleşimlerinden elde edilen cam eserler doğrudan üretim atıkları sunmamakla birlikte, bazı kap örneklerinin duvarlarında gözlenen hava kabarcıkları ve malzemedeki dalgalanmalar, teknolojinin henüz tam anlamıyla gelişmediğini, ancak yapay üfleme yönteminin artık benimsendiğini göstermektedir. Bu özellik, I Albantepe ve Büyükdüz nekropollerinden ele geçirilen IV. tip kap örneklerinde daha belirgin biçimde gözlemlenmiştir. Cam eserlerin başlangıçta ticaret yoluyla bölgeye ulaştığı, daha sonraki dönemlerde ise yerel üretim teknolojisinin benimsendiği düşünülmektedir (Baxşəliyev, Gopnik, Ristvet, Aşurov, 2012, s. 366). Ele geçirilen cam örnekleri yalnızca biçim çeşitliliğiyle değil, aynı zamanda sanatsal değerleriyle de dikkat çekmektedir. Cam, uygulamalı sanatın önemli alanlarından biri olarak yerel ustalar tarafından gemma ve kadın süs eşyalarının üretiminde de kullanılmıştır (Azərbaycan Tarix Muzeyi, 2022). Antik dönemde Suriye'den Atropatene'ye, oradan da Kafkasya Albaniyası'na uzanan ticaret yolları aracılığıyla cam eserlerin taşınması, bu ilişkilerin ekonomik boyutunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Tespit edilen cam buluntuları, ticari alışverişin maddi kanıtları olarak Yakın Doğu ile antik Albaniya arasındaki ilişkilerin varlığını açıkça göstermektedir (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 299). Azerbaycan'da ele geçirilen yabancı kökenli eserlerin bir bölümü hem Batı hem de Doğu dünyasıyla, özellikle de Part İmparatorluğu ile olan bağlantılarıyla dikkat çekmektedir (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 301).

Belirtmek gerekir ki, bazı süs eşyaları dışında cam eserlerin büyük bölümü hazır ürün olarak dışarıdan getirilmekteydi. Yuvarlak tabanlı vazo biçimli kaplar, kulplu veya kulpsuz mumya şişeleri ve düz tabanlı kadehler bu gruba dâhildir. Bu örneklerin çoğu antik dünya ülkelerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Form, boyut ve diğer özellikleri bakımından yuvarlak tabanlı, aplike bezemeli vazo biçimli ve şişe biçimli kaplar ile parfüm

şişeleri, Doğu'nun özellikle de Suriye cam üretim merkezlerinin ürünleriyle benzerlik göstermektedir (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 298–299). Tipolojik analizler, cam sürahilerin Suriye kökenli ürünlerle, vazo biçimli kapların ise Doğu Akdeniz cam üretiminin tipolojik gruplarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Şişe biçimli balsamariumlar, antik dünyanın farklı bölgelerinde — Mısır'da, Kıbrıs'ta, Dura-Europos'ta (Mezopotamya) ve diğer merkezlerde — ortaya çıkarılmıştır. Bu kapların geniş bir coğrafyada yayılması, Yakın Doğu kökenli olduklarını doğrulamaktadır. Suriye'de üretilen cam eserler ticaret yoluyla önce Atropatene'ye, ardından Kafkasya Albaniyası'na ulaştırılmıştır (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 299). Araştırmacıların bir bölümü (C.Ə. Xəlilov, İ.A. Babayev, A.B. Nuriyev ve diğerleri), Kafkasya Albaniyası'nda MS III. yüzyıla kadar cam eserlerin yalnızca Yakın Doğu ülkelerinden ithal edildiğini ileri sürmektedir (Əliyeva, 2024, s. 36). Diğer araştırmacılar ise Albaniya'da cam üretiminin MS II–III. yüzyıllarda ortaya çıktığını düşünmektedir. Bununla birlikte, daha erken dönemlerde cam eserlerin esas olarak Doğu ülkelerinden ithal edildiği genel kabul görmektedir (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 342).

Tarihlendirme

Buluntuların tarihlendirilmesi büyük ölçüde mezar komplekslerinde ele geçirilen arkeolojik materyaller ve sikkeler aracılığıyla mümkün olmuştur. I Büyükdüz nekropolünde cam kaplarla birlikte bulunan uzun demir hançerler ve üç kanatlı ok uçları araştırmacılar tarafından MS I–II. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Mezar kompleksinde MÖ I. yüzyıla ait bazı buluntular mevcut olmakla birlikte, genel tarihlendirme MS I–II. yüzyıllar olarak kabul edilmektedir (Tahirli, 2023, s. 77).

Oğlankale küp mezarlarından ele geçirilen Roma gümüş sikkelerinden biri MÖ 2 – MS 12 yıllarına, diğerleri ise MÖ 2 – MS 4 yıllarına tarihlenmekte olup, söz konusu kapların döneminin kesin biçimde belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu sikkeler, mezara gömülen kişinin ticaretle uğraştığını ve yüksek bir sosyal statüye sahip olduğunu göstermektedir (Baxşəliyev, Gopnik, Ristvet, Aşurov, 2012, s. 366–367).

Tüm bu veriler, Nahçıvan'da cam kap kullanımının miladın başlangıcından itibaren yerleşik bir gelenek hâline geldiğini doğrulamaktadır. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden elde edilen buluntular da bu genel tabloyu tamamlamaktadır. Mingeçevir'de çok sayıda Mısır cam boncuğu, Suriye cam eserleri ve diğer cam buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bu arkeolojik materyaller, Mingeçevir bölgesi sakinlerinin kentsel yaşam düzeyini ve geniş ekonomik-ticari ilişkilerini göstermektedir (Azərbaycan tarixi, 2007, s. 316).

Yapılan tipolojik analizler, MS I–II. yüzyıllarda cam eserlerin bütünüyle ithal edildiğini ortaya koymaktadır. II. yüzyılın sonlarından III. yüzyıldan itibaren ise teknolojinin sınırlı ölçekte yerel üretim düzeyinde benimsendiği anlaşılmaktadır (C.Ə. Xəlilov, A.B. Nuriyev). Ürün kalitesi ve biçim benzerlikleri, bu aşamadaki üretimin deneysel bir karakter taşıdığını doğrulamaktadır.

Sonuç

Araştırmalar, cam kapların hem yerel üretimin ilk aşamalarını hem de ithal ürünlerin bölgede geniş ölçüde yayılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Tespit edilen örnekler, yapay üfleme tekniğinin yanı sıra bazı durumlarda kalıba dökme yönteminin de kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bulgular, Nahçıvan antik dönem cam kaplarının form çeşitliliği ve dekoratif özellikleri bakımından oldukça zengin olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar, cam kapların belirli bir bölümünün ticaret yoluyla bölgeye ulaştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, cam eserlerin önemli bir kısmının yerel ustalar tarafından üretildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, günlük yaşamda cam kap kullanımının giderek yaygınlaştığını göstermektedir.

Kaynakça

Azərbaycan tarixi. (2007). *Yeddi cildə* (C. 1, *Ən qədimdən – b.e. III əsr*). İ. Əliyev (Red.). Elm.

Baxşəliyev, V. B. (2008). *Naxçıvanın arxeoloji abidələri*. Elm.

Baxşəliyev, V., Gopnik, H., Ristvet, L., & Aşurov, S. (2012). Oğlanqalada Azərbaycan–Amerika birgə arxeoloji qazıntıları. *Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar* (2011), 360–378.

- Dardeniz, G., Henderson, J., & Roe, M. (2022). Primary evidence for glassmaking in Late Bronze Age Alalakh / Tell Atchana (Amuq Valley, Turkey). *Journal of Glass Studies*, 64, 11–32.
- Əliyeva, G. (2024). Glassware from the ancient monuments of lowland Karabakh. *Elmi Tədqiqat*, 4(7), 32–38.
- Hüseynov, M. (2010). Goranboy rayonunun Qarqucaq kəndindən aşkar edilmiş küp qəbir haqqında. *Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar*, 195–202.
- Michelsen, N., & Penn, S. (2017). Late Antique Glass from Qaratəpə (Bərdə Rayon), Azerbaijan. *Journal of Glass Studies*, 59, 392–397.
- Novruzlu, Ə. İ., & Baxşəliyev, V. B. (1993). *Şərurun arxeoloji abidələri*. Elm.
- Osmanov, F. (1982). *Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti*. Elm.
- Qafqaz (Azərbaycan) Albaniyasında dekorativ-tətbiqi sənət: Bədii şüşə sənəti. (2022). *Azərbaycan Tarixi Muzeyi*. <http://www.azhistorymuseum.gov.az/az/news/4156>
- Trentinella, R. (2003). Roman glass. *Heilbrunn Timeline of Art History*. The Metropolitan Museum of Art. <https://www.metmuseum.org/essays/roman-glass>
- Tahirli, A. (2023). *Naxçıvanın antik dövr sənətkarlığı və təsərrüfat həyatı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bakı.

FOLKLOR MƏDƏNİ İRSİ: KEÇMİŞDƏN BU GÜNƏ

Lalə ŞABANOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Güney Azərbaycan folkloru şöbəsi,
Azərbaycan/ Bakı

Giriş

Folklor hər bir xalqın tarixi inkişaf prosesində formalaşmış mənəvi-mədəni irsinin ən mühüm tərkib hissələrindən biridir. O, xalqın dünyagörüşünü, həyat tərzini, estetik zövqünü və sosial təcrübəsini şifahi ənənə vasitəsilə qoruyaraq nəsildən-nəslə ötürən mədəni yaddaş sistemidir. Folklor nümunələri yalnız bədii yaradıcılıq məhsulu kimi deyil, həm də milli kimliyin, tarixi təcrübənin və kollektiv şüurun daşıyıcısı kimi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan folklorun öyrənilməsi xalqın mədəni inkişaf tarixinin, mənəvi dəyərlərinin və sosial münasibətlər sisteminin daha dolğun şəkildə dərk edilməsinə imkan yaradır.

Müasir dövrdə qloballaşma, urbanizasiya və rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı folklorun yaşama mühitinə və ötürülmə mexanizmlərinə yeni təsirlər göstərmişdir. Ənənəvi şifahi mühit müəyyən dəyişikliklərə məruz qalsa da, folklor yeni kommunikasiya vasitələri sayəsində fərqli təqdimat formaları qazanmış, cəmiyyətin mədəni həyatında öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Bu dəyişikliklər folklorun həm qorunması, həm də yeni sosial-mədəni şəraitdə yaşadılması məsələlərini aktual tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevirmişdir.

Bu məqalədə folklor mədəni irsin mühüm komponenti kimi dəyərləndirilir, onun mədəni yaddaşın formalaşmasındakı rolu, milli kimliyin qorunmasına təsiri və qloballaşma şəraitində keçirdiyi transformasiya prosesləri elmi-nəzəri müstəvidə təhlil olunur. Araşdırmada müqayisəli, təsviri və analitik metodlardan istifadə edilməklə folklorun keçmişdən bu günə qədər davam edən inkişaf dinamikası və müasir dövrdə qarşıya çıxan əsas problemlər qiymətləndirilir.

Folklor və mədəni yaddaş: ənənələrin nəsildən-nəslə ötürülməsi

Xalq, cəmiyyətin formalaşdırdığı mədəni dəyərlərin daşıyıcısı və qoruyucusu kimi çıxış edir. Ailə mədəniyyətin ilk ötürücüsü hesab olunsa da, bu dəyərlərin geniş sosial mühitdə yaşaması, qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması məhz xalq vasitəsilə mümkün olur.

XIX əsr Avropa cəmiyyətlərində “xalq” anlayışı şəhərli, təhsilli, varlı, idarəedici, yuxarı təbəqəyə mənsub, elit və ziyalı qruplarla ibtidai həyat tərzini sürən, təhsildən uzaq və qəbilə şəraitində yaşayan insanlar arasında mövcud olan aralıq sosial təbəqəni ifadə etmək üçün işlədilmişdir. Bu yanaşmaya əsasən, şəhər mərkəzlərindən kənarda, əyalətlərdə yaşayan, idarə edən deyil, idarə olunan, əsasən kəndli təbəqəsinə mənsub, kifayət qədər təhsil almamış və texnoloji yeniliklərdən məhdud istifadə edən insanlar “xalq” anlayışı altında birləşdirilmişdir. Həmin qrupun əsas səciyyəvi xüsusiyyəti şəhər əhalisi ilə müqayisədə daha mühafizəkar olması, cəmiyyətin qədim adət-ənənələrini, dəyərlərini və mədəni irsini qoruyaraq yaşatması hesab edilmişdir. Bu baxımdan, bir cəmiyyət öz keçmişini, əcdadlarının həyat tərzini və mədəni ənənələrini öyrənmək üçün ibtidai cəmiyyətlərə üz tutmağa və ya arxeoloji tapıntıları gözləməyə ehtiyac duymadan, xalq arasında qorunub saxlanılan ənənələr vasitəsilə həmin bilgiləri əldə edə bilər (Ekici, 2003: 97).

Beləliklə, həmin dövrün nəzəri yanaşmasına görə, xalq qədim mədəni dəyərlərin və ənənələrin əsas daşıyıcısı hesab edilir, cəmiyyətin tarixi-mədəni keçmişinin öyrənilməsi üçün mühüm mənbə kimi dəyərləndirilirdi.

Folklor xalqın əsrlər boyu formalaşdırdığı mənəvi-mədəni dəyərlərin, həyat təcrübəsinin və dünyagörüşünün ifadəsidir. Milli ədəbiyyatın və incəsənətin inkişafı üçün folklor irsinin toplanması, araşdırılması və qorunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki xalq yaradıcılığı milli mədəniyyətin əsas qaynaqlarından biri olmaqla yanaşı, milli kimliyin formalaşması və yaşadılmasında da mühüm rol oynayır.

Folklor xalqın mənəvi dünyasını və bədii təfəkkürünü əks etdirən mühüm mədəni irs nümunəsidir. Yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq, onun formalaşması və inkişafı şifahi ənənəyə əsaslanır, kollektiv yaradıcılıq prosesində meydana gəlir və nəsillər arasında canlı ünsiyyət vasitəsilə yaşadılır. Şifahi ötürülmə nəticəsində folklor

nümunələri zamanla müxtəlif variantlar qazanır, lakin onların əsas ideya-məzmun xətti və milli-mədəni mahiyyəti qorunub saxlanılır.

Folklor yalnız nağıl, dastan və ya bayatı kimi söz sənəti nümunələrini əhatə etmir. O, eyni zamanda mərasimləri, ritualları, xalq oyunlarını, ənənəvi inancları, el şənliklərini və xalqın gündəlik həyat tərzini ilə bağlı müxtəlif yaradıcılıq formalarını özündə birləşdirən mürəkkəb sosial-mədəni sistemdir. Bu baxımdan folklorun janrı xüsusiyyətlərini, poetik quruluşunu və ideya-estetik məzmununu araşdırarkən onun yaranma mühiti, funksional xüsusiyyətləri və cəmiyyətin mədəni həyatındakı rolu birlikdə nəzərə alınmalıdır.

Folklor ilk dövrlərdə xalqın yaddaşında qorunub saxlanılan ənənəvi mədəni dəyərlərin toplanması və öyrənilməsi ilə əlaqələndirilsə də, zaman keçdikcə onun mahiyyəti və tədqiqat istiqamətləri daha da genişlənməmişdir. Bu gün folklor yalnız keçmişdən miras qalan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplusu kimi deyil, həm də xalq mədəniyyətini keçmiş, bu gün və gələcək kontekstində araşdıran elmi sahə kimi dəyərləndirilir. Müasir yanaşmalara görə, folklorun öyrənilməsində əsas məqsəd yalnız material toplamaq və onları təsvir etməklə məhdudlaşmır. Əsas vəzifə folklor nümunələrinin cəmiyyətin mədəni həyatı, sosial münasibətləri və milli-mənəvi dəyərlər sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsini elmi baxımdan təhlil etmək, onların meydana çıxma səbəblərini və funksional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir (Yolcu, Aça, 2017: 13).

Şükrü Elçinin fikrincə, “Folklorun əhatə etdiyi biliklərin əsas xüsusiyyəti onların ənənə yolu ilə zaman və məkan daxilində nəsil-dən-nəslə ötürülməsidir” (Elçin, 1985: 7). Şükrü Elçin mədəni inkişaf prosesində yaddaşın həlledici rolunu ön plana çəkir və folkloru bu yaddaşın davamlılığını təmin edən əsas mexanizmlərdən biri kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, folklor keçmişə aid mədəni təcrübəni qorumaqla yanaşı, onu zamanın tələblərinə uyğun şəkildə yeniləyərək gələcək nəsillərə ötürür. Bu xüsusiyyət folklorun həm mədəni varisliyin, həm də kollektiv yaddaşın yaşadılmasında mühüm funksiyaya malik olduğunu göstərir. “Zaman keçdikcə zaman məsafəsi, məkan daxilində yayılma, həyat tərzinin və estetik zövqün dəyişməsi kimi amillər bu düşüncə və duyğu gücünü istər-istəməz yeni formalar daxilində ifadə edir. Bu yeni formalar və onların məzmunu ilkin qaynaqlarından müəyyən bir mahiyyəti və ya motivi qoruyub saxladığı kimi, bəzən mənşəyini müəyyənləşdirmək mümkün olmayan müxtəlif ünsürlərlə də zənginləşir” (Elçin, 1985: 7).

Azərbaycan folkloru da xalqın tarixi yaddaşının qorunmasında mühüm funksiyaya malikdir. Dastanlar, nağıllar, əfsanələr, bayatılar, atalar sözləri və mərasim folkloru xalqın dünyaya münasibətini, etik normalarını və milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirərək nəsillərarası mədəni əlaqənin davamlılığını təmin edir. Bu nümunələrdə tarixi hadisələr, sosial münasibətlər və mənəvi ideallar bədii obrazlar vasitəsilə kodlaşdırılır və şifahi ənənə yolu ilə gələcək nəsillərə ötürülür.

Folklorun yaşadılmasında ailə institutu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Uşağın ilk dəfə eşitdiyi laylalar, oxşamalar, tapmacalar və nağıllar onun milli-mədəni identikliyinə formalaşmasında ilkin mərhələni təşkil edir. Sonrakı dövrlərdə mövsüm və məişət mərasimləri, toy, yas və Novruz kimi kollektiv tədbirlər folklorun praktik şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, folklor yalnız dinlənən və ya oxunan mətn deyil, həm də gündəlik həyatın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yaşayır və inkişaf edir.

Qloballaşma şəraitində folklorun transformasiyası: qorunma və yaşadılma məsələləri

İnsan cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqə şəraitində formalaşan sosial varlıqdır. O, həyat fəaliyyəti boyunca müxtəlif sosial birliklərin tərkib hissəsi kimi ümumi dəyərlərin, davranış normalarının və mədəni ənənələrin yaranmasında iştirak edir. Fərdlərin və kiçik sosial qrupların ortaq mədəni xüsusiyyətlər ətrafında birləşməsi nəticəsində daha geniş sosial birlik – xalq meydana gəlir. Bu birlik ümumi tarixi yaddaş, mədəni irs və ortaq dəyərlər sistemi ilə səciyyələnir.

Folklorun əsas tədqiqat istiqamətlərindən biri müxtəlif xalqların və sosial birliklərin yaratdığı mədəni irsin toplanması, öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılmasının təmin edilməsidir. Bu baxımdan folklor yalnız mövcud ənənələrin qeydə alınması ilə kifayətlənmir, həm də cəmiyyətin inkişafı nəticəsində meydana çıxan yeni mədəni təzahürləri və sosial qrupların formalaşdığı ənənələri araşdırma obyektinə çevirir. Buna görə də

folklorun öyrənilməsi zamanı şəhər və kənd bölgüsü aparılmadan xalqın maddi və qeyri-maddi mədəni irsinin bütün təzahür formaları sistemli şəkildə sənədləşdirilməli və elmi dövriyyəyə daxil edilməlidir.

Bununla yanaşı, müasir dövrdə ənənəvi mədəni mühitin sürətlə dəyişməsi kənd folklorunun öyrənilməsini daha da aktuallaşdırır. Qloballaşma, urbanizasiya və texnoloji inkişaf nəticəsində kəndlərdə uzun illər qorunub saxlanılan adət-ənənələr, mərasimlər və digər folklor nümunələri tədricən dəyişir və bəzi hallarda unudulmaq təhlükəsi ilə üzləşir. Məhz buna görə də folklor materiallarının toplanması zamanı qədim ənənələrin mümkün qədər ilkin vəziyyətdə qeydə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki müasir mədəniyyət keçmişdən miras qalan dəyərlər üzərində formalaşmışdır və bu inkişaf prosesini izləmək üçün folklor nümunələrinin tarixi ardıcılıqla araşdırılması vacibdir. Ənənəvi mədəniyyətin şəhər mühitində daha erkən transformasiyaya uğraması kənd mühitini bu gün də folklorun öyrənilməsi baxımından ən zəngin və etibarlı mənbələrdən birinə çevirir.

Müasir qloballaşma prosesləri fonunda folklor yalnız mənəvi-mədəni irs kimi deyil, həm də sosial və mədəni inkişafın mühüm amillərindən biri kimi dəyərləndirilir. Toylar, festivallar və digər ənənəvi mərasimlər folklorun canlı şəkildə yaşadığı əsas mühitlərdən biri olmaqla yanaşı, milli sənətkarlıq nümunələrinin tanınması və geniş ictimaiyyətə təqdim edilməsi üçün də əlverişli imkan yaradır. Beləliklə, qloballaşma dövründə folklorun qorunması təkcə onun mənəvi dəyərinin saxlanılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni irsin davamlı inkişafını təmin edən sosial və təşkilati mexanizmlərlə də sıx əlaqələndirilir.

Qloballaşma proseslərinin təsiri folklorun bütün janrlarında və mərasim sistemində müxtəlif formalarda özünü göstərir. Bu baxımdan ağıllar, bayatılar, laylalar, nağıllar, uşaq oyunları və keçid mərasimləri ənənə ilə müasirlik arasındakı qarşılıqlı əlaqənin aydın müşahidə olunduğu folklor nümunələri kimi diqqəti cəlb edir.

Yas mərasimləri folklorun canlı şəkildə qorunub saxlandığı ənənəvi mühitlərdən biridir. Bu mərasimlərdə icra olunan ağıllar və digər mərasim elementləri yalnız yasin ifadə forması deyil, həm də insanların emosional gərginliyini bölüşməsinə, mənəvi təsəlli tapmasına və cəmiyyətlə həmrəylik hissini gücləndirməsinə xidmət edir. Birgə keçirilən yas mərasimləri fərdi kədərin ictimai şəkildə paylaşılmasına imkan yaradır və bununla da kollektiv yaddaşın davamlılığını təmin edir. Qloballaşma şəraitində həyat tərzinin dəyişməsi, urbanizasiya və fərdiyyətçiliyin güclənməsi bu ənənələrin icra formasına müəyyən təsirlər göstərsə də, onların sosial-mənəvi funksiyası öz əhəmiyyətini qorumaqdadır. Bu baxımdan yas mərasimləri və onlarla bağlı folklor nümunələrinin yaşadılması həm mədəni irsin qorunmasına, həm də cəmiyyət daxilində mənəvi bağlılığın və kollektiv kimliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Ağıllar yas mərasimlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, insanların mənəvi dünyasını, yaşadıkları itkinin doğurduğu hissləri və gələcəklə bağlı narahatlıqlarını əks etdirən mühüm folklor nümunələridir. Bu mətnlərdə yalnız mərhuma duyulan kədər deyil, eyni zamanda ailənin gələcək taleyi, övladların qayğısı, sosial təminatın zəifləməsi, tənəliq hissi və həyatın yaratdığı yeni məsuliyyətlər də öz ifadəsini tapır. Beləliklə, ağıllar fərdi hisslərin ifadəsindən kənara çıxaraq cəmiyyətin sosial münasibətlərini, ailə dəyərlərini və mənəvi düşüncə tərzini əks etdirən mədəni yaddaş nümunəsi kimi çıxış edir. Müasir qloballaşma prosesləri ənənəvi yas mərasimlərinin keçirilmə formalarında müəyyən dəyişikliklər yaratsa da, ağılların daşdığı mənəvi və mədəni məzmun öz aktuallığını qorumaqdadır. Bu baxımdan ağılların toplanması, tədqiqi və gələcək nəsillərə ötürülməsi qeyri-maddi mədəni irsin yaşadılması və folklorun davamlılığının təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bayatılar xalqın mənəvi dünyasını, gündəlik həyatını və fərdi duyğularını özündə əks etdirən ən zəngin folklor janrlarından biridir. Qısa həcmli olmasına baxmayaraq, bayatılar vasitəsilə insanın sevinc, kədər, sevgi, həsrət, ayrılıq, ümid və digər emosional yaşantıları poetik şəkildə ifadə olunur. Bir çox hallarda insanların açıq şəkildə dilə gətirməkdə çətinlik çəkdiyi hisslər məhz bayatılar vasitəsilə dolayısı ilə ifadə edilir. Bu xüsusiyyət bayatıları yalnız bədii söz nümunəsi deyil, həm də xalqın psixoloji və mənəvi dünyasını əks etdirən mədəni yaddaş elementi kimi səciyyələndirir. Müasir qloballaşma şəraitində həyat tərzinin və ünsiyyət formalarının dəyişməsi bayatıların gündəlik istifadə dairəsini müəyyən qədər məhdudlaşdırsa da, onların folklor festivallarında, elmi tədbirlərdə, təhsil müəssisələrində və rəqəmsal platformalarda yaşadılması bu janrın cəmiyyətin mədəni həyatında mövqeyini qoruyub saxlamasına imkan yaradır. Məsələn:

“Əzizim, dağlar duman,

Başına bağlar duman.

Mən səndən ayrı düşdüm,

Gözümə ağlar duman.”

Bu bayatıda ayrılıq hissi təbiət obrazları vasitəsilə ifadə olunur. “Dağlar”, “duman” kimi obrazlar yalnız təbiət təsviri yaratmır, eyni zamanda insanın daxili kədərini və həsrətini simvolik şəkildə əks etdirir. Belə nümunələr göstərir ki, bayatılar xalqın emosional təcrübəsini, estetik düşüncəsini və həyat fəlsəfəsini nəsildən-nəslə ötürən mühüm folklor janrlarından biridir. Bu baxımdan onların toplanması, tədqiqi və müxtəlif müasir mühitlərdə yaşadılması folklor ənənəsinin gələcəkdə də öz aktuallığını saxlamasına mühüm töhfə verir.

Laylalar xalqın mənəvi dünyasını, ailə münasibətlərini və tərbiyə ənənələrini əks etdirən ən qədim folklor janrlarından biridir. Onlar yalnız körpənin sakitləşdirilməsi və yuxuya getməsinə xidmət etmir, eyni zamanda ananın sevincini, qayğılarını, arzularını və övladı ilə bağlı ümidlərini poetik şəkildə ifadə edən söz nümunələridir. Bu baxımdan laylalar həm tərbiyə vasitəsi, həm də xalqın emosional və mənəvi təcrübəsini gələcək nəsillərə ötürən mədəni yaddaş elementidir. Müasir qloballaşma prosesləri və rəqəmsal texnologiyaların gündəlik həyata geniş nüfuz etməsi nəticəsində ənənəvi layla söyləmə mühiti əvvəlki dövrlərlə müqayisədə zəifləməyə başlamışdır. Beləliklə, laylaların yaşadılması yalnız folklor ənənəsinin davam etdirilməsi deyil, həm də ailə dəyərlərinin, ana-övlad münasibətlərinin və milli-mədəni düşüncə tərzinin gələcək nəsillərə ötürülməsinin mühüm vasitəsidir.

“Laylay dedim yatasan,

Qızıl gülə batasan,

Qızılgülün içində,

Şirin yuxu tapasan.”

Bu laylada ana övladının rahat və xoşbəxt böyüməsini arzulayır. Burada “qızıl gül” obrazı gözəllik, saflıq və firavan həyatın rəmzi kimi işlədilir, “şirin yuxu” ifadəsi isə körpənin rahatlığı ilə yanaşı, gələcək həyatının uğurlu və xoş keçməsi arzusunı ifadə edir. Belə nümunələr göstərir ki, laylalar sadəcə uşağı yuxuya vermək məqsədi daşmır, eyni zamanda xalqın dünyagörüşünü, estetik zövqünü və ailə dəyərlərini nəsildən-nəslə ötürən mühüm folklor janrıdır.

Azərbaycan nağılları xalqın dünyagörüşünü, mənəvi dəyərlərini və estetik düşüncəsini yaşadan ən zəngin folklor janrlarından biridir. Nağıllarda xeyirlə şərin mübarizəsi, ədalət, mərdlik, zəhmətsevərlik və xeyirxahlıq kimi dəyərlər bədii obrazlar vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülür. Müasir qloballaşma şəraitində uşaqların marağının daha çox rəqəmsal məzmunlara yönəlməsi ənənəvi nağıl söyləmə mühitinin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Buna baxmayaraq, nağılların kitablar, animasiya filmləri, teatr tamaşaları, elektron platformalar və təhsil proqramları vasitəsilə təqdim edilməsi onların müasir dövrdə də aktuallığını qoruyub saxlamasına imkan yaradır. Belə yanaşma həm milli-mədəni dəyərlərin təbliğinə, həm də gənc nəslin folklor irsi ilə tanışlığının genişlənməsinə şərait yaradır.

Keçid mərasimləri folklorun nəsildən-nəslə ötürüldüyü əsas mədəni mühitlərdən biridir. Doğum, uşağın inkişaf mərhələləri, sünnət və ailə həyatı ilə bağlı mərasimlər əsrlər boyu xalqın mərasim mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Müasir qloballaşma şəraitində bu ənənələrin keçirilmə formalarında müəyyən dəyişikliklər müşahidə edilsə də, onların əsas məzmunu və daşdığı mədəni simvollar qorunub saxlanılmaqdadır. Bu baxımdan keçid mərasimləri ənənə ilə müasirlik arasında əlaqəni təmin edən və folklorun yeni sosial mühitdə yaşamasına şərait yaradan mühüm mədəni hadisə kimi diqqəti cəlb edir.

Uşaq oyunları xalq mədəniyyətinin nəsildən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynayan folklor janrlarından biridir. Oyun prosesində uşaqlar yalnız əylənmir, eyni zamanda birgə fəaliyyət göstərməyi, ünsiyyət qurmağı, qaydalara riayət etməyi, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət hissini mənimsəyirlər. Sanamalar, yanıltmaclar və digər oyun mətnləri uşaqların dil bacarıqlarının, yaddaşının və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına təsir göstərməklə yanaşı, xalqın əsrlər boyu formalaşdırdığı mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsinə də şərait yaradır. Müasir qloballaşma prosesləri, rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və virtual əyləncə vasitələrinin geniş yayılması ənənəvi uşaq

oyunlarının gündəlik həyatda əvvəlki mövqeyini müəyyən qədər zəiflətməmişdir. Buna baxmayaraq, bu oyunların məktəblərdə, məktəbdənkənar tədbirlərdə, folklor festivallarında və ailə mühitində yaşadılması uşaqların milli-mədəni irslə tanış olmasına, ənənəvi dəyərləri mənimsəməsinə və folklor mühitinin davamlılığının təmin edilməsinə mühüm imkan yaradır.

Məsələn, “Bir, iki, bizimki...” və ya “Ənzəli, bənzəli...” kimi sanamlar oyun iştirakçılarının seçilməsi üçün istifadə olunsa da, onların funksiyası bununla məhdudlaşmır. Bu mətnlər uşaqların nitq inkişafına, ritm duyğusunun formalaşmasına və şifahi xalq yaradıcılığı ilə erkən yaşlardan tanış olmasına şərait yaradır. Belə nümunələr göstərir ki, uşaq oyunları və onlarla bağlı folklor mətnləri təkcə əyləncə vasitəsi deyil, həm də milli-mədəni dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynayan ənənəvi tərbiyə vasitələrindən biridir.

Qloballaşma şəraitində milli-mədəni dəyərlərin qorunması cəmiyyətlərin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan folklor xalqın tarixi yaddaşını, həyat tərzini, dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlərini özündə yaşadan zəngin irs kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Adət-ənənələr, mərasimlər, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, milli musiqi və xalq oyunları bir xalqın mədəni kimliyini müəyyənləşdirən əsas amillər sırasındadır. Müasir dövrdə müxtəlif mədəni təsirlərin artması ənənəvi folklor mühitinin dəyişməsinə səbəb olsa da, bu irsin qorunması və müasir şəraitə uyğun şəkildə yaşadılması milli özünüdərk hissəsinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Folklorun təhsil sistemində, mədəni tədbirlərdə, folklor festivallarında və rəqəmsal platformalarda geniş şəkildə təqdim olunması həm gənc nəslin milli dəyərlərlə bağlılığını artırır, həm də xalqın mədəni irsinin müasir cəmiyyətin tərkib hissəsi kimi yaşamasına imkan yaradır. Məsələn, Novruz bayramı ilə bağlı keçirilən mərasimlərin, aşıq sənətinin və “Kitabi-Dədə Qorqud” irsinin UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilməsi bu dəyərlərin yalnız qorunmasına deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaratmışdır. Bu cür təşəbbüslər qloballaşma şəraitində milli folklorun müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə yaşadılmasının uğurlu nümunələri kimi qiymətləndirilə bilər.

Tarix boyu müxtəlif xalqlar milli-mədəni özünəməxsusluqlarını qorumaq üçün folklor irsinin yaşadılmasını mühüm vəsaitə hesab etmişlər (Oğuz, Ekici, 2010: 7). Azərbaycanda da bu istiqamətdə məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və dəstəyi ilə Novruz bayramı, Azərbaycan aşıq sənəti, xalçaçılıq sənəti, kələğayı sənəti, “Kitabi-Dədə Qorqud” irsi və digər folklor nümunələrinin qorunması, tədqiqi və beynəlxalq səviyyədə tanınması istiqamətində mühüm layihələr reallaşdırılmışdır. Bu fəaliyyət milli-mədəni irsin qloballaşma şəraitində qorunmasına və onun dünya mədəni irsinin tərkib hissəsi kimi tanınmasına mühüm töhfə verir.

Qloballaşma prosesləri Azərbaycan folklorunun və ənənəvi mərasim mədəniyyətinin keçirilmə formalarında nəzərəcarpacaq dəyişikliklər yaratmışdır. Keçmişdə toy, nişan və xına mərasimləri əsasən milli musiqi, xalq mahnıları, aşıq sənəti, yallı, tərəkəmə, uzundərə kimi ənənəvi rəqslər və yerli mərasim elementləri əsasında təşkil olunurdusa, müasir dövrdə bu mərasimlərdə qlobal populyar mədəniyyətin təsiri daha aydın müşahidə edilir. Xüsusilə restoran və şadlıq evlərində keçirilən toy məclislərində xarici dillərdə ifa olunan musiqilər, müasir estrada nümunələri və müxtəlif əyləncə formatları geniş yer tutur. Müasir dövrdə xına mərasimləri ənənəvi formasından qismən uzaqlaşaraq beynəlxalq toy mədəniyyətinin təsiri altında yeni məzmun qazanmışdır. “Henna Party” formatında təşkil edilən bu mərasimlərdə dekorasiya, geyim, musiqi seçimi və mərasim ssenarisi qlobal və regional mədəni tendensiyaların sintezini əks etdirir. “Yüksək Yüksək Tepelere”, “Bindallım” kimi mahnılar isə bu mərasimlərin ən çox ifa olunan musiqi nümunələri sırasındadır. Belə dəyişikliklər ənənəvi mərasimlərin estetik quruluşuna yeni elementlər əlavə etməklə yanaşı, onların məzmununda da müəyyən transformasiyalar yaradır.

Qloballaşmanın təsiri yalnız ailə mərasimləri ilə məhdudlaşmır. Son illərdə Azərbaycan cəmiyyətində əvvəllər geniş yayılmayan bir sıra bayram və sosial tədbirlər də populyarlıq qazanmışdır. Müqəddəs Valentin Günü (Sevgililər Günü), Halloween və Şaxta baba obrazı ətrafında təşkil olunan Yeni il tədbirləri xüsusilə şəhər mühitində və gənclər arasında geniş qeyd olunur. Eyni zamanda uşaqlar və yeniyetmələr arasında “pijama partisi” kimi əyləncə formatlarının yayılması da qlobal mədəni təsirlərin gündəlik həyata nüfuz etməsinin nümunələrindən biridir. Bu kimi tədbirlər ənənəvi folklor mühitinə aid olmasa da, müasir dövrdə yeni sosial davranış modellərinin və mərasim formalarının formalaşmasına təsir göstərir.

Bununla yanaşı, qeyd olunan dəyişikliklər folklorun sıradan çıxması kimi qiymətləndirilməməlidir. Əksinə, onlar folklorun dəyişən sosial-mədəni mühitə uyğunlaşma imkanlarını göstərir. Əsas məsələ bu prosesdə milli mərasimlərə məxsus musiqi, rəqs, mərasim oyunları, xalq yaradıcılığı nümunələri və digər folklor elementlərinin qorunaraq müasir həyatın tərkib hissəsi kimi yaşadılmasıdır. Bu baxımdan ənənə ilə müasirlik arasında tarazlığın qorunması qloballaşma dövründə folklorun inkişafının əsas şərtlərindən biri hesab oluna bilər.

Qloballaşma və rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı folklorun qorunması, ötürülməsi və tədqiqi istiqamətində yeni imkanlar yaratmışdır. Ənənəvi olaraq şifahi ünsiyyət vasitəsilə yaşadılan folklor nümunələri bu gün rəqəmsal kommunikasiya platformaları və sosial media mühiti, rəqəmsal arxivlər və müxtəlif internet resursları vasitəsilə daha geniş auditoriyaya çatdırılır. Bu proses folklorun yalnız qorunmasına deyil, həm də onun yeni kommunikasiya mühitində fərqli təqdimat formaları qazanmasına şərait yaradır. Eyni zamanda internet məmləri, rəqəmsal yumor, sosial şəbəkələrdə kollektiv şəkildə yaradılan məzmun və virtual icmalar daxilində formalaşan yeni ifadə vasitələri müasir folklorun tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir (Blank, 2009: 55; Howard, 2008: 192). Son illərdə süni intellekt texnologiyalarının inkişafı da folklor nümunələrinin rəqəmsallaşdırılması, sistemləşdirilməsi və elektron arxivlərdə qorunması sahəsində yeni perspektivlər açmışdır. Bununla yanaşı, bu texnologiyaların tətbiqi zamanı folklor nümunələrinin orijinallığının, tarixi kontekstinin və mədəni autentikliyin qorunması qeyri-maddi mədəni irsin yaşadılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (UNESCO, 2003).

Azərbaycan folklorunun qorunması istiqamətində son illərdə həyata keçirilən elmi və institusional fəaliyyət bu sahədə mühüm nəticələr vermişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda aparılan ekspedisiyalar, folklor nümunələrinin sistemli şəkildə toplanması, çoxcildlik nəşrlərin hazırlanması və elektron arxivlərin yaradılması qeyri-maddi mədəni irsin sənədləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Beləliklə, folklor keçmişlə bu gün arasında mədəni körpü rolunu oynayan, xalqın milli kimliyini və tarixi yaddaşını yaşadan mühüm irs sahəsidir. Qloballaşmanın yaratdığı yeni sosial-mədəni şərait folklorun bir sıra janr və mərasimlərinin transformasiyasına səbəb olsa da, bu proses eyni zamanda onların yeni təqdimat və yaşadılma imkanlarını da genişləndirir. Milli folklor nümunələrinin elmi tədqiqi, rəqəmsallaşdırılması, təhsil və mədəniyyət layihələrində geniş tətbiqi onların cəmiyyət həyatındakı mövqeyini daha da möhkəmləndirə bilər. Buna görə də folklorun qorunması yalnız mədəni irsin saxlanması deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin gələcəyə daşınmasına xidmət edən strateji istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Rəqəmsallaşma və süni intellekt texnologiyalarının inkişafı folklorun qorunması və tədqiqi üçün yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, onun ənənəvi mahiyyətinin və mədəni autentikliyin qorunmasını da müasir folklorşünaslığın əsas vəzifələrindən birinə çevirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

Blank, T. J. (2009). *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan: Utah State University Press.

Ekici, Metin (2003). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. "Halk kimdir?"* (Alan Dundes.). Çev. Metin Ekici., Ankara.

Elçin, Ş. (1985). *Folklor ve Halk Edebiyatının Milli Birliğin Oluşmasındaki Rolü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Howard, R. G. (2008). *Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web*. *Journal of American Folklore*, 121(480).

Oğuz, Ö. ve Ekici, M. ve Aça, M. vd. (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (7. Baskı) Grafiker.

Yolcu, M. A., Aça, M. (2017). *Yapısal İşlevselcilik Açısından Folklorlarda Değişme Ve İşlevsel Zorunluluklar Modeli*. *Folklor/Edebiyat*, 23(92), 2017/4, 13-28.

TÜRK VE KAZAK HALK EDEBİYATINDA AŞK DESTANLARI ARAŞTIRMA GELENEĞİ

Kādirhanova SANDUGAŞ SERİKBAYKIZI

Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi (KazNU), Almatı, doktora öğrencisi

Prof. Dr. Ekrem AYAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Giriş

Türk dünyasının ortak kültürel mirası içerisinde halk edebiyatı önemli bir yere sahiptir. Halk edebiyatının en dikkat çekici türlerinden biri olan aşk destanları, toplumların tarihî hafızasını, kültürel değerlerini, sosyal ilişkilerini ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Türk ve Kazak halk edebiyatında aşk destanları, yalnızca bireysel aşk hikâyeleri değil; aynı zamanda kahramanlık, sadakat, fedakârlık, toplumsal normlar ve milli kimlik unsurlarını da içeren çok katmanlı anlatılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk ve Kazak halk edebiyatındaki aşk destanları üzerine yapılan araştırmalar, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren hız kazanmış; folklor araştırmaları, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ve kültürel incelemeler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu makalede Türk ve Kazak halk edebiyatında aşk destanları araştırma geleneği incelenerek, temel araştırma yöntemleri, önemli araştırmacılar ve ortak kültürel unsurlar değerlendirilecektir.

Araştırma yöntemleri ve materyalleri

Araştırma sırasında tarihsel-karşılaştırmalı, karşılaştırmalı-tipolojik, tarihsel-şiişsel ve yapısal analiz yöntemleri kullanılmıştır. Tarihsel-karşılaştırmalı yöntem kullanılarak destanların oluşum aşamaları ve çalışma tarihi analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı-tipolojik yöntem temelinde, eserlerin olay örgüsü yapısı, imge sistemi ve motif özellikleri karşılaştırılmıştır. Ve tarihsel-şiişsel yöntem kullanılarak, aşk destanlarının sanatsal doğası ve tür evrimi belirlenmiştir.

Analiz ve sonuçlar

Araştırma sonuçları, Türk ve Kazak edebiyatındaki aşk destanlarının ortak bir Türk destan geleneği temelinde şekillendiğini göstermiştir. Aşk teması, her iki edebiyatın eserlerinde de ana sanatsal kategori olarak yansıtılmaktadır. Kader, aşıkların ayrılığı, uzun yolculuk, çeşitli sınavlardan geçme ve trajik sonlar gibi destanların olay örgüsü yapısında sürekli tekrarlanan motiflerin varlığı, bunların tipolojik yakınlığını kanıtlamaktadır.

Aynı zamanda, ulusal özellikler de belirlenmiştir. Kazak destanlarında göçebe yaşam tarzı, kabileler arası ilişkiler ve bozkır alanı önemli bir rol oynarken, Türk destanlarında İslam kültürü, şehir hayatı ve Sufi dünya görüşünün unsurları daha belirgindir.

Tartışma

Kazak edebiyatında aşk destanlarının incelenmesinin temeli, M. Auezov, S. Mukanov, E.İsmailov, K.Zhumaliev, B. Kenzhebeyev, M. Gabdullin, B. Shalabayev, Kh. Suyinshaliyev, M. Bozheev, Z.Akhmetov, M.Gumarova'nın eserlerinde ele alınmaktadır. Öncekiler, ünlü bilim insanları V.V.Radlov, A.Baitursynov, Sh.Satbayeva, K.Omiraliyev vb.'nin eserlerinde de incelenmektedir. Hikaye ve destanı özel olarak inceleyen bilim insanlarının S.Kaskabasov, B.Azibaeva, O.Kumisbaeva, A.Kyraubaeva, Z.Seyitzhanuly olduğunu söylemek yerinde olur. Ayrıca A.Konyratbaev ve Y.Duysenbaev'in eserlerinde de sistematize edilmeye başlanmıştır. Öyküleri ve destanları folklorik bir bakış açısıyla anlamının önemini analiz eden R.Berdybayev ve N.Kelimbetov'un çalışmaları da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, öykü-destan eserlerinin yayımlanması ve geliştirilmesi için U.Subhanberdina, A.Derbisalin, K.Matyzhanov, N.Sagindykov, N.Mynzhani, B.Beijin gibi bilim insanlarının çalışmaları da anılabilir. Onlardan önce ise E.E.Bertels, V.M.Zhirmunsky ve H.T.Zarifov, E.M.Meletinsky vb. isimlerin eserleri yayımlanmıştır. Örneğin, ilk olarak U.Subhanberdina'nın derlemesiyle yayımlanan "Gashyk name" (1976), daha sonra "Qissa-dastandar" (1986) ve ardından "Gashyk dastandar" (1994) olarak yayımlanmıştır. Ayrıca,

B.Azibayeva'nın derlemesiyle "Dastandar"ın (1990) iki cildi de yayımlanmıştır. S. Kaskabasov ve K. Matyzhanov tarafından derlenen "V.V. Radlov tarafından derlenen Kazak folklorundan örnekler"den birkaç öykü daha eklendi. Antik öykülerin incelenmesi ve analizi için gereklilikler ve modeller A.Kyraubaeva'nın monografisinde görülebilir. Bilim insanı B. Azibaeva şöyle diyor: "Halkın destan geleneği, destanların ortaya çıkışında büyük bir etkiye sahip olmuş ve destanlar halk edebiyatının zengin bir dalı haline gelmiştir" [1, 41]. Destanları destan şiiri olarak sınıflandıran bilim insanı, tema, olay örgüsü, fikir, imge sistemi ve sanatsal ifade araçları açısından geleneksel kahramanlık ve aşk şiirlerinden farklı özelliklerini ortaya koymaktadır. "Kozy Korpesh - Bayan Sulu" ve "Kyz Zhibek" destanlarına ek olarak, diğer aşk şiirleri ("Bozzhigit", "Seypilmalik", "Makpal - Segiz", "Nazymbek - Kulshe", "Talaly men Ayim kyz", vb.) bilimsel dolaşıma sokulmuş ve incelenmiştir. Araştırmacılar bu eserlerin bazı özelliklerini analiz etseler de, onları yukarıda bahsedilen ünlü şiirlerle aynı düzeyde, yani aynı tür içinde değerlendirmişlerdir. Bu eserlerin Kazak folklorunun ayrı, bağımsız bir türü olduğu gerçeği, onları ilk kez kapsamlı ve sistematik bir şekilde inceleyen B. Azibaeva'nın "Kazak halk romantik destanları" (1984) adlı doktora tezinde kanıtlanmış ve yazarın sonraki monografilerinde derinlemesine ele alınmıştır [2]. Bilim insanı, çalışmalarında bu türdeki eserleri sistemleştirir, türün ortaya çıkış ve çalışma tarihini, karakter sistemini analiz eder, türün özelliklerini ortaya koyar ve aşk sorununun farklı şekilde yorumlandığını ve yeni bir şekilde çözüldüğünü belirler. Antik aşk destanlarından farkı şöyle açıklıyor: "Klasik destanlarda, aile ilişkileri ve aşk meselesi, ataerkil-feodal toplum ideolojisine dayalı gelenekler, yasalar ve görenekler temelinde çözülür. Kahraman, seçtiği gelin için savaşı. Gelecekteki eşi, başkasına verilemeyecek olan yasal payıdır. 19. yüzyılda söylenen eserlerde ise, ebeveynlerinin evlenmelerini ayarladığı kız (erkek) yerine, seçtikleri ve sevdikleri eşleriyle birleşmeyi hayal eden iki gencin gerçek duyguları ve aşk mücadelesi ön plana çıkar." "Ebedi tema yeni bir şekilde çözülüyor ve açıklanıyor" diyor [3, 30-74]. Araştırmacı ayrıca şu sonuca varıyor: "Akıl ve duygulara dayalı, ana odak noktası aşk olan romantik (aşk) destanlarında, gençlerin kendi kaderlerine karar verebilecekleri fikri formüle ediliyor ve örneklerle kanıtlanıyor" – [4, 13].

20. yüzyılın 90'lı yıllarına kadar, aşk temalı eserler çeşitli isimlerle anılıyordu: aşk şiirleri, yaşam şiirleri, lirik destanlar, sosyo-aile şiirleri, lirik-aile şiirleri, destanlar ve kıssalar. Günümüz edebiyat biliminde ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, geleneksel terimler olan "aşk (romantik) destanı", "aşk (romantik) destanı" ve "aşk şiiri" yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türk Edebiyatında Aşk Hikayelerinin İncelenmesi

Türk edebiyatı çalışmalarında aşk hikayeleri genellikle "halk hikayeleri" kavramıyla bağlantılı olarak ele alınır. Araştırmacılara göre, halk hikayeleri, kahramanlık destanı ile klasik yazılı edebiyat arasında geçiş türü bir olgudur [5]. Aşk hikayelerinin temel özelliği, aşk temasının destansı bir anlatı sistemi aracılığıyla sunulmasıdır. Bu eserlerde, karakterlerin manevi dünyası, duygusal deneyimleri ve sosyal çevrelerindeki mücadeleleri ana sanatsal nesne haline gelir. Aynı zamanda, yapıları destan geleneğinin karakteristik özelliği olan yolculuk, sınama, ayrılık ve yeniden birleşme motiflerini korur. Modern araştırmalarda, aşk destanlarının tür perspektifinden tanımlanması konusu hâlâ tartışmalıdır. Bazı bilim insanları onları yeni bir destan olarak görürken, diğerleri halk romanı türünün bir modeli olarak değerlendirmektedir. Bu tür görüşlerin oluşumu, eserlerin senkretik doğasıyla ilişkilidir.

Mehmet Fuat Köprülü ve Türk folklor çalışmalarında yeni bir paradigma: Türk edebiyatında aşk destanlarının bilimsel çalışmasının temellerini atan bilim insanlarından biri de Mehmet Fuat Köprülü'dür. Eserleri, Türk edebiyatı tarihinin incelenmesinde yeni bir bilimsel metodolojinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Köprülü, halk edebiyatını tarihsel gelişmenin bir bileşeni olarak değerlendirmiş ve folklor mirasının tarihsel ve kültürel bir bağlamda incelenmesinin gerekliliğini göstermiştir [6]. Bilim insanına göre, halk edebiyatı belirli bir tarihsel dönemin sosyal yapısını, kültürel deneyimini ve dünya görüşünü yansıtır. Köprülü'nün araştırmasında, aşk destanlarının oluşumu Türk destan geleneği ve İslam medeniyetinin etkisiyle açıklanmıştır. Bu sonuç, sonraki araştırmacılar için önemli bir teorik temel oluşturmuştur. Pertev Naili Boratav, Türk folklorunda yapısal ve tür çalışmalarının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Boratav'ın "Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği" adlı eseri, Türk halk masalları araştırmalarında temel eserlerden biri olarak kabul edilir. Boratav, halk masallarını, insanların sosyal deneyimlerini ve kültürel hafızasını koruyan eşsiz bir sanat sistemi olarak değerlendirmiştir [5]. Bilim insanı, halk masallarının sahneleme geleneğini, müzik kültürüyle bağlantısını ve metinsel özelliklerini incelemiştir. Boratav'ın bilimsel bulguları, aşk öykülerini sadece edebi metinler olarak değil, aynı zamanda kültürel iletişim

aracı olarak da ele almamızı sağlamıştır. 20. yüzyılın sonlarından itibaren Türk edebiyatı çalışmalarında aşk destanlarının incelenmesi yeni teorik yaklaşımlarla desteklenmiştir. Yapısal poetika, kültürel antropoloji, anlatıbilim ve kültürel bellek teorilerine dayalı çalışmalar, bu eserlerin yeni yönlerini keşfetmemizi sağlamıştır. O. Çobanoğlu, Türk halklarının destan geleneğini karşılaştırmalı bir perspektiften incelemiş ve aşk destanlarının tarihsel evrimini ele almıştır [7]. Bilim insanı, destan geleneğinin dönüşümünü ve halk metinlerinin kültürel ortama uyarlanmasının özelliklerini analiz etmiştir. M.O.Oğuz'un eserlerinde halk edebiyatı, ulusal kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmakta ve aşk destanlarının kültürel kimliğin oluşumundaki rolü vurgulanmaktadır [8,9].

Kazak ve Türk aşk destanlarının karşılaştırmalı analizi

Kazak ve Türk aşk destanları arasında birçok tipolojik benzerlik bulunmaktadır. Her şeyden önce, aşk teması her iki edebiyatta da ana olay örgüsü olarak karşımıza çıkar. Karakterler duyguları için mücadele eder ve çeşitli sosyal ve günlük engellerle karşılaşır. “Kozy Korpesh – Bayan Sulu” ve “Tahir ve Zuhra” destanlarında, ebeveynlerin kararları ve sosyal koşullar aşıkların kaderini etkiler. “Kyz Zhibek” ve “Kerem ve Aslı” eserlerinde ise ana ideolojik içerik aşk mücadelesi ve sadakat sorunudur. Ayrıca rüyalar, uzun yolculuklar, zorluklar ve trajik sonlar gibi ortak motifler de bulunur. Bu motifler Türk halklarının ortak dünya görüşünü yansıtır. Bununla birlikte, ulusal özellikler de göze çarpmaktadır. Kazak destanlarında göçebe yaşam tarzı ve kabileler arası ilişkiler önemli bir rol oynarken, Türk destanlarında İslam kültürü ve kent uygarlığı unsurları baskındır.

Tablo 1 – Aşk hikayelerinin araştırma külliyatı

№	Hikayenin adı	Bir tür gelenek	Ana tema	Araştırmadaki rolü
1	Kozy Korpesh - Bayan Sulu	sözlü / yazılı	aşk, sadakat	klasik lirik-epik model
2	Kız İpek	sözlü / yazılı	aşk, sosyal bariyer	sanatsal versiyon
3	Aiman – Sholpan	sözlü	aşk, sosyal ilişki	diyalog ve dramatik unsurlar
4	Kerem ve Aslı	sözlü / yazılı	sabır, dürüstlük	dini-didaktik doğa

İncelenen destanların ortak ana tematik çekirdeği, aşk, kader, sadakat ve sınavı geçme fikirleridir. Bu kavramlar, karakterlerin eylemleri ve davranışları aracılığıyla ortaya çıkar ve olay örgüsünün gelişiminin temelini oluşturur. Aşk teması, yalnızca kişisel duygular düzeyinde değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki öneme sahip bir olgu olarak da kendini gösterir ve böylece türün ideolojik çekirdeğini oluşturur. Olay örgüsü yapısı açısından, aşk destanlarında istikrarlı bir modelin korunduğu dikkat çekmektedir: Hikaye, aşıkların buluşmasıyla başlar, dışsal veya sosyal engellerden geçer, bir ayrılık ve deneme döneminden geçer ve belirli bir kararla sona erer. Böyle bir şema, folklor geleneğinde içsel bir yapı olarak gelişmiştir ve türün bütünlüğünü sağlamaktadır [10]. Görüntü sisteminde ana yeri aşıklar işgal ederken, karşıt veya etkileyici görüntüler olarak sosyal çevrenin temsilcileri, rakipler, haberciler veya bilge karakterler ortaya çıkar. Bu görüntüler öykünün hareketini sağlar ve destansı anlatının içsel mantığını oluşturur. Destanların sanatsal doğası, yaygın olarak kullanılan şiirsel dil, tekrarlar, sabit sıfatlar ve formüsel ifadelerle karakterize edilir. Bu teknikler, sözlü geleneğin özelliklerini korurken, metnin etkinliğini artırır ve anlatının ritmik bütünlüğünü sağlar [11].

Sonuç

Türk ve Kazak halk edebiyatındaki aşk destanlarının araştırma geleneği, iki halkın ortak tarihî ve kültürel mirasını anlamada önemli bilimsel alanlardan birini oluşturmaktadır. Aşk destanları, halkın dünya görüşünü, ahlaki değerlerini, toplumsal ilişkilerini ve estetik anlayışını yansıtan önemli sözlü edebiyat ürünleri olarak araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu nedenle söz konusu eserlerin oluşumu, gelişimi ve araştırılma sürecinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türk halklarının ortak kültürel kimliğini ve edebî mirasını daha iyi anlamaya katkı sağlamaktadır. Araştırma sonucunda, hem Türk hem de Kazak edebiyatında aşk destanlarının incelenmesine yönelik güçlü bir bilimsel geleneğin olduğu görülmektedir. Türk halk edebiyatında halk hikâyelerinin ve aşk destanlarının tür özellikleri, tarihî kökenleri ve sanatsal yapıları üzerine yapılan çalışmalar, bu eserlerin millî edebiyattaki yerini belirlemiştir [13,14]. Bu araştırmalar, aşk destanlarının yalnızca edebî bir tür değil, aynı zamanda kültürel belleğin önemli taşıyıcıları olduğunu göstermektedir.

Kazak folklor araştırmalarında ise aşk destanlarının tarihî gelişimi, poetik yapısı ve kültürel işlevleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Özellikle Kazak epik geleneğinin oluşumu ve gelişimi üzerine yapılan çalışmalar, aşk destanlarının millî kimliğin korunmasındaki rolünü ortaya koymaktadır [15.16].

Karşılaştırmalı inceleme sonucunda Türk ve Kazak aşk destanları arasında konu, motif, karakter sistemi ve ideolojik yapı bakımından önemli benzerliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu benzerlikler, Türk halklarının ortak tarihî geçmişi ve kültürel etkileşimleriyle açıklanabilir. Kazak edebiyatının önemli eserlerinden olan Kız Jibek ve Kozy Körpeş-Bayan Suludestanları sevgi, sadakat ve fedakârlık gibi evrensel değerleri yansıtırken [18,19], Türk halk edebiyatının önemli aşk hikâyelerinden biri olan Kerem ile Aslı da benzer değerleri temsil ederek ortak Türk kültürünün izlerini taşımaktadır [17].

Günümüzde aşk destanlarının araştırılmasında yeni yöntem ve yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle kültürlerarası etkileşim, sözlü gelenek, sembolizm ve âşıklık geleneği bağlamında yapılan çalışmalar, aşk destanlarının farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Son dönem araştırmaları, bu eserlerin yalnızca edebî değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal açıdan da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir [12].

Sonuç olarak, Türk ve Kazak halk edebiyatındaki aşk destanlarının araştırma geleneği zengin bir bilimsel birikime sahiptir. Bununla birlikte, bu alanda daha kapsamlı karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, ortak Türk kültürel mirasının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Aşk destanlarının tarihî, tipolojik ve kültürel boyutlarıyla incelenmesi, Türk dünyasının ortak edebî mirasını ortaya koymanın yanı sıra çağdaş folklor ve edebiyat araştırmalarına da önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

1. Zhirenschin A. Kazak kitaplarının tarihinden. – Almatı, 1971. – 157 sayfa.
2. Auezov M. Edebiyat tarihi. – Almatı: Ana Tili, 1991. – 240 sayfa.
3. Kyraubaeva A. Antik edebiyat. – Almatı: Kazak Üniversitesi, 1996. – 130 sayfa.
4. Kyraubaeva A. Doğu destanları. 5 ciltlik eserler derlemesi. 3. cilt. – Almatı: Oner, 2010. – 344 sayfa.
5. Boratav, P. N. (2002). Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
6. Samur, Ş. (2024). Türk halk hikâyelerinde büyü. ETÜT Dergisi, 9, 99–109. <https://doi.org/10.52003/etutdergisi.1553291>
7. Pehlivan, G. (2021). İlhan Başgöz'ün biyografik Türk halk hikâyeleri unvanlı doktora tezi üzerine. Folklor/Edebiyat, 27(105), 47–68. <https://doi.org/10.22559/folklor.1419>
8. Abalı, İ. (2021). Folklorun “El Değmemiş” Bölgesi: Halk türkülerinde yüceltilmiş bakirelik algısı. Folklor/Edebiyat, 27(106), 397–417. <https://doi.org/10.22559/folklor.1347>
9. Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri*. Ankara.

10. Konyratbayev A. Kazak folklorunun tarihi. – Almatı: Ana tili, 1991. – 285 s.
11. Kelimbetov N. Antik çağ edebiyatı. – Almatı: Ana tili, 1991.
12. Yeşildal, Ü. Y., Güzelderen, B., & Düzgün, F. (2024). Shamanistic rituals to âşık performances: Symbolism of summoning spirits. *Religions*, 15(6), 653. <https://doi.org/10.3390/rel15060653>
13. Köprülü, M. F. (2004). Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Ankara: Akçağ Yayınları.
14. Sakaoğlu, S. (2011). Türk halk edebiyatı el kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
15. Äuezov, M. (1991). Ädebiyet tarihiy. Almaty: Ana tili.
16. Kaskabasov, S. (1984). Qazaqtyñ halyq prozasy. Almaty: Gylym.
17. Kerem ile Aslı. (2018). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
18. Qız Jibek. (2010). Almaty: Jazuşy.
19. Qozy Körpeş – Bayan Sulu. (2011). Almaty: Jazuşy.

SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA ZEYTİNYAĞI MÜZELERİNİN ROLÜ: BALIKESİR VE GEMLİK ÖRNEĞİ

Uz. Sanat Tarihçisi Gizem YUMRU

Dr. Ziya Kaya Mahallesi, Ege Sokak No: 15, İç Kapı No: 1, Gemlik/Bursa, Türkiye

1. Giriş

Kültürel miras, toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu maddi ve manevi değerlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Geçmişten günümüze aktarılan bu değerler, toplumsal kimliğin ve kültürel belleğin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Kültürel mirasın korunması yalnızca tarihî yapıların ve taşınır kültür varlıklarının muhafazasını değil, aynı zamanda geleneksel bilgi birikiminin, üretim tekniklerinin ve toplumsal uygulamaların gelecek kuşaklara aktarılmasını da kapsamaktadır. Bu doğrultuda UNESCO'nun 2003 yılında kabul ettiği Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile kültürel miras kavramı daha geniş bir çerçevede ele alınmış ve toplumların kültürel kimliğini oluşturan uygulamaların korunmasına yönelik çalışmalar önem kazanmıştır.¹

Böylece kültürel mirasın yalnızca fiziksel varlıklarla sınırlı olmadığı, geleneksel bilgi, beceri ve uygulamaları da kapsadığı anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Müzeler, kültürel mirasın korunması ve topluma aktarılmasında önemli kurumlar arasında yer almaktadır. Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) müzeleri, kültürel mirası araştıran, koruyan, sergileyen ve toplumla buluşturan kalıcı kurumlar olarak tanımlamaktadır.²

Bu yönüyle müzeler yalnızca eserlerin sergilendiği alanlar değil, aynı zamanda kültürel belleğin üretildiği ve gelecek kuşaklara aktarıldığı önemli kültürel alanlar olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda kültürel miras çalışmalarında yalnızca anıtsal yapılar ve arkeolojik alanlar değil, üretim süreçlerini belgeleyen endüstriyel miras yapıları da önem kazanmıştır. Özellikle geleneksel üretim yöntemlerini yansıtan yağhaneler, değirmenler ve atölyeler geçmiş üretim kültürünü günümüze taşıyan önemli endüstriyel miras unsurları arasında yer almaktadır. Bu yapıların korunması, yalnızca mimari özelliklerinin yaşatılmasını değil, aynı zamanda üretim süreçlerine ilişkin bilgi ve deneyimin gelecek kuşaklara aktarılmasını da sağlamaktadır.

Zeytin ve zeytinyağı kültürü, Anadolu'nun en köklü üretim geleneklerinden biri olup özellikle Marmara ve Ege bölgelerinde ekonomik yaşamın yanı sıra kültürel kimliğin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hasat gelenekleri, üretim teknikleri, kullanılan araç gereçler ve zeytincilik etrafında şekillenen yaşam biçimi, bu kültürün hem somut hem de somut olmayan kültürel miras niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu çalışmada Balıkesir ve Gemlik örnekleri üzerinden zeytinyağı müzelerinin somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasındaki rolü ele alınmaktadır.

2. Zeytinyağı Müzeleri Ve Kültürel Mirasın Korunması

Kültürel mirasın korunmasına yönelik güncel yaklaşımlar, somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Zeytin ve zeytinyağı kültürü de bu bütüncül yapının önemli örneklerinden biridir. Zeytinyağı üretiminde kullanılan tarihî yağhaneler, pres sistemleri, ezgi taşları, depolama kapları ve üretim yapıları somut kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir. Buna karşılık hasat gelenekleri, üretim bilgisi, ustalık deneyimi, yerel üretim teknikleri ve zeytinciliğe ilişkin sözlü kültür unsurları somut olmayan kültürel mirasın bir parçasını oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen endüstriyel miras kavramı ile birlikte üretim yapıları da kültürel miras kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Fabrikalar, değirmenler, atölyeler ve yağhaneler yalnızca ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar değil, geçmiş üretim teknolojilerini ve toplumsal yaşamı belgeleyen kültür varlıkları olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle tarihî yağhanelerin korunması ve müze olarak değerlendirilmesi, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

¹ UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2003).

² International Council of Museums (ICOM), *ICOM Museum Definition* (Paris: ICOM, 2022).

Zeytinyağı müzeleri, üretim kültürüne ilişkin somut ve somut olmayan miras unsurlarını bir araya getiren ve bunların gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayan önemli kültürel kurumlardır.³ Müzelerde sergilenen araç ve gereçler somut kültürel mirası temsil ederken, bu araçların kullanım biçimleri ve üretim süreçleri somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Böylece müzeler yalnızca sergileme işlevi üstlenen mekânlar değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği destekleyen koruma alanları hâline gelmektedir.

Bu kurumlar yalnızca geçmişte kullanılan araç ve gereçlerin sergilendiği mekânlar değildir. Aynı zamanda üretim süreçlerine ilişkin bilgi ve deneyimin korunarak ziyaretçilere aktarılmasını sağlayan kültürel alanlar olarak da işlev görmektedir. Sergilenen ezgi taşları, pres sistemleri, depolama küpleri ve diğer üretim ekipmanları geçmiş üretim tekniklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu araçların kullanım biçimleri ve üretim süreçlerine ilişkin anlatılar ise somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına hizmet etmektedir.

Bu yönüyle zeytinyağı müzeleri, üretim kültürünün belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir koruma aracı olarak değerlendirilebilir. Özellikle geleneksel üretim yöntemlerinin giderek azaldığı günümüzde, bu müzeler yerel kültürel kimliğin korunmasına ve toplumsal belleğin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde kurulan zeytinyağı müzeleri de bu işlevi farklı ölçeklerde yerine getirmekte; bulundukları yerleşimlerin üretim geçmişini görünür kılarak yerel kültürel mirasın korunmasına katkı sunmaktadır. Balıkesir ili, sahip olduğu zeytincilik geçmişi ve bu alanda oluşturulan müzelerle söz konusu durumun dikkat çekici örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

3. Balıkesir'deki Zeytinyağı Müzeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Türkiye'de zeytinyağı müzelerinin önemli bir bölümü zeytin üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Ege ve Marmara bölgelerinde bulunmaktadır. Balıkesir ili ise Ayvalık ve Edremit başta olmak üzere zeytincilik kültürünün tarihsel merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Ayvalık Zeytin Galerisi ve Evren Ertür Tarihi Zeytinyağı Aletleri Galerisi, bölgenin üretim kültürünü belgeleyen önemli müze örnekleri arasında yer almaktadır.⁴

Bu müzelerde geleneksel üretim araçları, zeytin sıkım sistemleri, depolama kapları ve çeşitli ekipmanlar sergilenmektedir. Bunun yanında eğitim etkinlikleri, kültürel organizasyonlar ve tanıtım faaliyetleri aracılığıyla zeytincilik kültürünün görünürlüğü artırılmaktadır.

Müzelerde sergilenen ekipmanlar, zeytinyağı üretiminde kullanılan geleneksel yöntemlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ezgi taşları, pres sistemleri ve depolama kapları gibi unsurlar, geçmişte uygulanan üretim tekniklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece ziyaretçiler yalnızca tarihî nesnelerle karşılaşmamakta, aynı zamanda bölgenin üretim kültürünü ve zeytincilik geleneğini daha yakından tanıma imkânı bulmaktadır.

Balıkesir'de faaliyet gösteren zeytinyağı müzeleri, kültürel mirasın korunmasının yanı sıra kültür turizmi açısından da önem taşımaktadır. Bölgenin üretim geçmişini görünür kılan bu müzeler, yerel kimliğin tanıtılmasına ve kültürel farkındalığın artırılmasına katkı sunmaktadır.

Bu yönleriyle zeytinyağı müzeleri yalnızca tarihî nesnelerin korunduğu kurumlar değil, aynı zamanda bölgesel üretim belleğinin yaşatıldığı kültürel merkezler olarak değerlendirilebilir. Somut kültürel miras unsurlarının korunmasının yanında üretim süreçlerine ilişkin bilgi ve deneyimin ziyaretçilere aktarılması, bu kurumları kültürel öğrenme ve farkındalık merkezleri hâline getirmektedir.

4. Gemlik Zeytin/Zeytinyağı Müzesi Ve Büyükkumla Yağhanesi

Gemlik, Marmara Bölgesi'nin önemli zeytin üretim merkezlerinden biridir. Özellikle Gemlik tipi sofralık zeytini ile tanınan ilçe, ekonomik olduğu kadar kültürel kimliğini de büyük ölçüde zeytin üretimi üzerinden

³ Diego Ortega Alonso and Juan Antonio Parrilla González, "Museumization of Olive Oil Mills: Instruments for Conservation of the Heritage of the Olive Grove Culture," *Ge-conservación* 20 (2021): 173-183.

şekillendirmiştir. Bu nedenle zeytincilik kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, yerel kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Gemlik'in Büyükkumla Mahallesi'nde yer alan tarihî yağhane yapısı, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 15.12.2017 tarih ve 7450 sayılı kararı ile "Endüstriyel Kültür Mirası" olarak tescil edilmiştir⁵. Kurul kararında yapının korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olduğu belirtilmiş; yapı içerisinde bulunan makineler, teçhizat ve ezgi taşlarının envanterlenmesi istenmiştir. Ayrıca yapının gelecekteki kullanımına ilişkin değerlendirmelerde "Zeytin Yağı Müzesi" işlevi önerilmiştir.

Şennur Kaya tarafından hazırlanan *Büyük ve Küçük Kumla* adlı yüksek lisans tezinde yağhane yapısı ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır.⁶

Buna göre yapı tek katlı ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar örgüsüne sahip olan yapıda yuvarlak kemerli giriş açıklıkları ve pencere düzeni dikkat çekmektedir. Köylülerin aktardığı bilgilere göre yağhane, yerleşimin sahil kesimine taşınmasından önce de kullanılmaktaydı. Bu durum, yapının köyün tarihsel gelişimi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Yapının mimari özellikleri, geleneksel kırsal üretim yapılarının karakteristik unsurlarını yansıtmaktadır. Taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar örgüsü ile yuvarlak kemerli açıklıklar, yapının hem dönemin inşa tekniklerini hem de üretim faaliyetlerine uygun biçimde şekillenen işlevsel karakterini ortaya koymaktadır. Bu özellikler, yağhanenin yalnızca üretim amaçlı kullanılan bir yapı değil, aynı zamanda dönemin mimari ve teknolojik özelliklerini yansıtan önemli bir kültür varlığı olduğunu göstermektedir.

Koruma kurulu envanter kayıtlarında yapının içerisinde pres sistemleri, zeytinyağı küpleri, zeytin havuzları ve çeşitli üretim ekipmanlarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu durum, yağhanenin yalnızca mimari özellikleriyle değil, aynı zamanda üretim teknolojisi tarihine ilişkin verileriyle de önemli bir kültür varlığı olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapıda gerçekleştirilen saha gözlemlerinde, üretim sürecine ilişkin birçok özgün unsurun günümüze ulaştığı görülmüştür. Yağhane içerisinde zeytinyağı küpleri, ezgi taşları, çeşitli metal ekipmanlar ve üretim sürecinde kullanılan mekanik sistemler korunmaktadır. Bunun yanında taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar örgüsü, ahşap taşıyıcı sistem ve özgün kapı elemanları yapının mimari karakterini günümüzde de okunabilir kılmaktadır.

Yapının dikkat çekici özelliklerinden biri, üretim sürecinin mekânsal bütünlüğünün büyük ölçüde korunmuş olmasıdır. Üretim ekipmanlarının ve depolama unsurlarının aynı mekân içerisinde izlenebilmesi, geçmişteki üretim organizasyonunun günümüzde de okunmasına olanak sağlamaktadır. Yapı içerisinde korunan ekipmanların büyük ölçüde özgün konumlarıyla günümüze ulaşmış olması, geçmiş üretim sürecinin aşamalarının takip edilebilmesine imkân tanımaktadır. Ezme, sıkım, depolama ve muhafaza süreçlerine ilişkin unsurların aynı mekân içerisinde gözlemlenebilmesi, yağhanenin eğitim ve kültürel aktarım açısından da önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, yapıyı yalnızca bir mimari miras ögesi olmaktan çıkarak üretim kültürünü belgeleyen önemli bir endüstriyel miras alanına dönüştürmektedir.

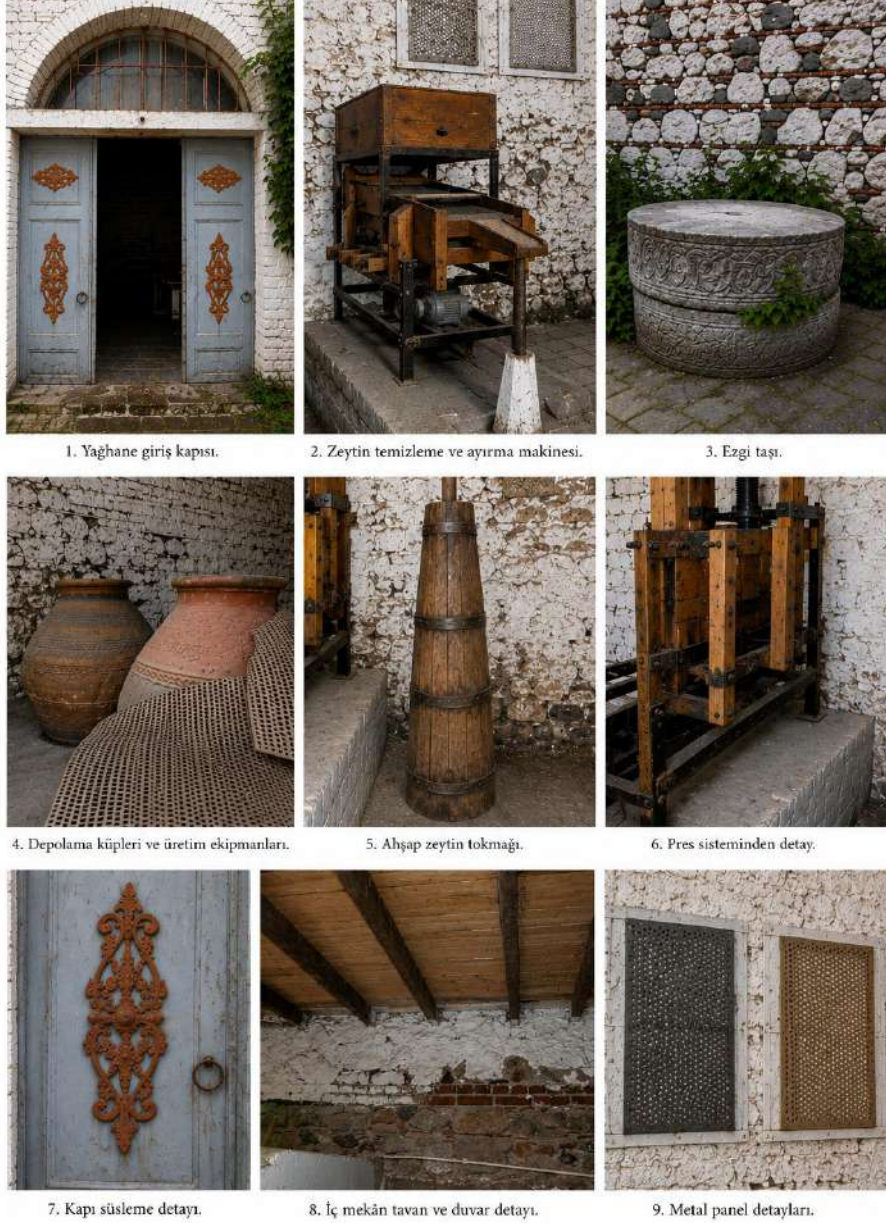
Tarihî yağhanenin müze olarak değerlendirilmesi, endüstriyel mirasın korunarak yeniden işlevlendirilmesine yönelik önemli bir uygulama örneğidir. Bu süreçte yalnızca yapı ve üretim araçları korunmamakta; aynı zamanda zeytin üretimine ilişkin geleneksel bilgi, üretim yöntemleri ve yerel hafıza da görünür hâle getirilmektedir. Böylece müze, somut kültürel miras ile somut olmayan kültürel miras arasında bağ kuran bir kültürel aktarım alanı niteliği kazanmaktadır.

⁵ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 7450 Sayılı Kurul Kararı, 15 Aralık 2017.

⁶ Şennur Kaya, *Büyük ve Küçük Kumla* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2000), 78.

Bu bağlamda Büyükkumla Yağhanesi'nin gelecekte kapsamlı bir zeytincilik ve zeytinyağı müzesi olarak değerlendirilmesi, bölgenin kültürel mirasının korunmasına katkı sağlayabileceği gibi kültür turizmi ve gastronomi turizmi açısından da yeni fırsatlar yaratabilecektir. Böyle bir yaklaşım, yerel kimliğin görünürlüğünü artırırken zeytincilik kültürüne ilişkin bilgi ve deneyimin gelecek kuşaklara aktarılmasına da destek olacaktır.

Şekil 1. Büyükkumla Yağhanesi'nden Görseller

Şekil 1. Büyükkumla Yağhanesi'ne ait yapısal unsurlar ve üretim ekipmanları.
Fotoğraflar: Gizem YUMRU, 2026.

5. Sonuç

Kültürel mirasın korunması yalnızca tarihî yapıların veya nesnelerin muhafaza edilmesi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bu yapı ve nesnelerle ilişkili bilgi, deneyim, üretim kültürü ve toplumsal hafızanın da gelecek kuşaklara aktarılmasını kapsamaktadır. Bu noktada müzeler, somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının birlikte korunmasını sağlayan önemli kültürel kurumlar olarak öne çıkmaktadır.

Balıkesir ve Gemlik örnekleri birlikte değerlendirildiğinde, zeytinyağı müzelerinin yalnızca tarihî nesnelerin sergilendiği mekânlar olmadığı görülmektedir. Bu müzeler aynı zamanda zeytincilik kültürüne ilişkin bilgi birikiminin, üretim tekniklerinin ve yerel kimliğin korunmasına katkı sağlayan kültürel alanlar olarak işlev görmektedir.

Özellikle Büyükkumla Yağhanesi örneği, endüstriyel mirasın korunması ile somut olmayan kültürel mirasın aktarımının birbirini tamamlayan süreçler olduğunu göstermektedir. Arazi çalışmaları sırasında gözlemlenen özgün mimari unsurlar ve üretim ekipmanları, yapının endüstriyel miras niteliğini günümüzde de koruduğunu ortaya koymaktadır. Yapı içerisinde korunan ezgi taşları, zeytinyağı küpleri, depolama alanları ve diğer üretim ekipmanları, geçmiş üretim süreçlerinin günümüzde de okunabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, Büyükkumla Yağhanesi'nin yalnızca mimari bir miras ögesi olmadığını, aynı zamanda üretim kültürünü belgeleyen önemli bir kültürel hafıza mekânı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak zeytinyağı müzeleri yalnızca tarihî üretim araçlarının sergilendiği mekânlar değildir. Bu müzeler; üretim mekânlarını, geleneksel bilgi birikimini, yerel kimliği ve toplumsal belleği bir arada koruyan kültürel miras alanlarıdır. ⁷Dolayısıyla zeytinyağı müzelerinin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması, yalnızca zeytincilik kültürünün korunmasına değil, aynı zamanda yerel kültürel mirasın sürdürülebilirliğine de katkı sağlayacaktır.

Bununla birlikte zeytinyağı müzeleri, kültür turizmi ve gastronomi turizmi açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. Yerel üretim kültürünün görünür kılınması, bölgesel kimliğin güçlendirilmesi ve kültürel miras farkındalığının artırılması bakımından bu tür müzelerin desteklenmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Büyükkumla Yağhanesi gibi endüstriyel miras alanlarının korunması ve uygun işlevlerle yaşatılması, hem kültürel mirasın sürdürülebilirliğine hem de yerel kalkınmaya katkı sağlayabilecek önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

6. Kaynakça

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. 7450 Sayılı Kurul Kararı. 15 Aralık 2017.

International Council of Museums (ICOM). ICOM Museum Definition. Paris: ICOM, 2022.

Kaplan, Kayhan. "A Transformation Story in Southern Turkey on the Conservation of Cultural Heritage: The Tokacli (Hatay) Olive Oil Museum." *Online Journal of Art and Design* 11, no. 3 (2023): 68–82.

Kaya, Şennur. Büyük ve Küçük Kumla. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2000.

Ortega Alonso, Diego, ve Juan Antonio Parrilla González. "Museumization of Olive Oil Mills: Instruments for Conservation of the Heritage of the Olive Grove Culture." *Ge-conservación* 20 (2021): 173–183.

Şahin, Özer, ve Ayşegül Aydın. "A Cultural, Gastronomic, and Touristic Asset: The Kuşadası Oleatrium Olive and Olive Oil History Museum Case." *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5, no. 4 (2017): 180–199.

UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2003.

⁷ Kayhan Kaplan, "A Transformation Story in Southern Turkey on the Conservation of Cultural Heritage: The Tokacli (Hatay) Olive Oil Museum," *Online Journal of Art and Design* 11, no. 3 (2023): 68–82.

TÜRK DÜNYASINDA ORTAQ KÜLTÜREL SİMGELER

Aliyeva Sevil

Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Resim fakültesi, Sanat tarihi
Bölümü, Bakü, Azerbaycan

Giriş

Kültür, her bir halkın tarihi gelişim yolunu, manevi değerlerini ve toplumsal deneyimini bünyesinde barındıran karmaşık bir sosyal olgudur. Özellikle ortak tarihi köklere sahip halklar arasında şekillenmiş kültürel semboller, söz konusu halkların ortak hafızasını ve kimliğini koruyan temel etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Türk dünyası da bu bakımdan zengin ve çok yönlü bir kültürel mirasa sahiptir. Türk halkları yüzyıllar boyunca Avrasya'nın geniş topraklarında yaşamış, çeşitli devletler kurmuş ve zengin bir kültür meydana getirmişlerdir. Coğrafi mesafelere rağmen; dillerinde, folklorlarında, müziklerinde, dekoratif-uygulamalı sanatlarında, mitolojilerinde ve törensel geleneklerinde çok sayıda ortak unsur korunmuştur. Bu ortak unsurlar, Türk halklarının tarihi bağlarının ve ortak kültürel değerlerinin önemli bir göstergesidir (Kafesoğlu, 2014). Türk dünyasının ortak sembolleri yalnızca estetik bir önem taşımamaktadır. Bu semboller; halkın dünya görüşünü, dini-mitolojik tasavvurlarını, devletçilik geleneklerini, aile değerlerini ve yaşam tarzını yansıtan manevi bir kod rolü oynamaktadır. Bozkurt özgürlük ve köken remzi, Dede Korkut bilgelik ve manevi rehberlik sembolü, Nevruz yenilenme ve doğayla uyumun ifadesi, kopuz ise kadim müzik geleneğinin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 2014).

Son yıllarda Türk devletleri arasında kültürel iş birliğinin genişlemesi, bu mirasın yeniden araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı tarafından yürütülen projeler, ortak kültürel mirasın korunmasına ve uluslararası düzeyde tanıtılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, ortak sembollerin bilimsel temellerle incelenmesi yalnızca tarih ve kültürbilim için değil, aynı zamanda modern entegrasyon süreçleri açısından da günceldir. Bu makalenin amacı; Türk dünyasının ortak sembollerini tarihi, kültürel ve anlamsal (semantik) açıdan analiz etmek, bunların farklı Türk devletlerindeki tezahür biçimlerini karşılaştırmalı bir şekilde incelemek ve modern dönemde ortak kültürel kimliğin şekillenmesinde oynadığı rolü belirlemektir.

Materyaller ve Yöntemler

Araştırma, nitel araştırma metodolojisine dayanmaktadır. Çalışmanın temel materyallerini Türk dünyasının ortak kültürel mirasına dair bilimsel monografiler, makaleler, tarihi kaynaklar, folklor örnekleri ve uluslararası kuruluşların resmi belgeleri oluşturmuştur. Araştırma sürecinde “Kitab-ı Dede Korkut”, Türk mitolojisi, damgalar, at kültürü ve halı motifleri ile ilgili bilimsel literatürden yararlanılmıştır. Makalede Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın kültürel mirası karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde, sembollerin benzer ve farklı özelliklerinin belirlenmesi amacıyla karşılaştırmalı-tarihi yöntem uygulanmıştır. Analitik yöntem aracılığıyla sembollerin tarihi gelişimi, anlamsal içeriği ve günümüzdeki işlevleri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sistemsel bir yaklaşım kullanılarak, ortak sembollerin Türk halklarının kültürel kimliğinin şekillenmesindeki rolü incelenmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla kullanılan veriler, çeşitli bilimsel kaynaklar ve uluslararası kuruluşların resmi materyalleri esas alınarak karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar mevcut bilimsel literatürle karşılaştırılmış ve genelleştirilmiştir. Uygulanan yöntemler, araştırmanın amacına uygun olarak Türk dünyasının ortak kültürel sembollerinin bilimsel temellerle değerlendirilmesine ve sonuçların objektif bir şekilde sunulmasına olanak tanımıştır.

Bozkurt Sembolü: Türk dünyasının ortak sembolleri arasında Bozkurt özel bir yere sahiptir. Bu sembol, kadim Türklerin kökeni, devletçilik gelenekleri ve kahramanlık anlayışı ile yakından ilişkilidir. Tarihi kaynaklarda bozkurt yalnızca vahşi bir hayvan olarak değil, aynı zamanda kutsal bir yol gösterici, kurtarıcı ve halkı zorluktan çıkaran bir varlık olarak tasvir edilir. Bu bakımdan Bozkurt, Türk mitolojik düşüncesinin en eski arketiplerinden biri kabul edilmektedir. “Aşına” efsanesine göre, düşmən saldırısından sağ kurtulan Türk çocuğunu bir dişi bozkurt koruyarak büyütmüş ve daha sonra Türk neslinin devamı bu soydan türemiştir. Bu efsane, bozkurtu

Türk halkının köken remzi olarak sunmaktadır. Türkolog Bahaeddin Ögel, bozkurt figürünün Türklerde sadece mitolojik bir motif değil, aynı zamanda milli birlik ve özgürlük fikrinin de taşıyıcısı olduğunu belirtmektedir (Ögel, 2014).

Azerbaycan folklorunda, Anadolu Türklerinin rivayetlerinde, Kazak ve Kırgız destanlarında da bozkurt figürüne çeşitli şekillerde rastlanmaktadır. Bu benzerlikler, Türk halklarının ortak bir mitolojik hafızaya sahip olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biridir.

Dede Korkut: Türk halklarının ortak kültürel mirasından bahsederken “Kitab-ı Dede Korkut” destanını özellikle belirtmek gerekir. Bu eser yalnızca edebi bir abide değil, aynı zamanda Oğuz Türklerinin sosyal ilişkilerini, devletçilik geleneklerini, aile kurumunu ve etik değerlerini yansıtan önemli bir tarihi kaynaktır.

Dede Korkut figürü; halk aksakalı, bilge bir şahsiyet ve manevi bir rehber olarak karşımıza çıkar. O, destanın tüm boylarında olayları değerlendiren, kahramanlara ad veren ve toplumun manevi normlarını koruyan bir kişi olarak takdim edilir. Bu açıdan Dede Korkut yalnızca bir karakter değil, bir bütün olarak Türk dünyasının bilgelik ve aksakallık geleneğinin sembolüdür. Muharrem Ergin’in ifadesiyle “Kitab-ı Dede Korkut”, Oğuz Türklerinin toplumsal yapısını, örf-adetlerini ve dünya görüşlerini öğrenmek için en önemli kaynaklardan biridir (Ergin, 2019). Destanda aileye saygı, vatan sevgisi, yiğitlik, sadakat, kadına hürmet ve büyüklere saygı gibi değerler ön plana çıkarılmaktadır. Bu özellikler, günümüz Türk toplumlarında da güncelliğini korumaktadır.

At Kültü: Kadim Türk toplumunda at; günlük yaşamın, askeri teşkilatlanmanın ve devletçiliğin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Göçebe bir yaşam tarzı süren Türk boyları için at, bir ulaşım aracı olmanın yanı sıra insanın en yakın dostu, savaş arkadaşı ve sadakat simgesi sayılmıştır.

İbrahim Kafesoğlu, atın kadim Türklerin sosyal ve siyasi hayatında önemli bir yer tuttuğunu, devletleşme ve askeri başarıların temel etkenlerinden biri olduğunu belirtmektedir (Kafesoğlu, 2014). Bu nedenle Türk mitolojisinde ve destanlarında at, kutsal bir varlık olarak sunulur. Kitab-ı Dede Korkut” destanında kahramanların yiğitliği, atlarıyla bir bütünlük içinde tasvir edilir. Benzer motifler Kırgızların “Manas”, Kazakların “Alpamış” ve diğer Türk halklarının destanlarında da görülmektedir. At, burada sadece bir vasıta değil, kahramanın kaderini paylaşan sadık bir dost olarak takdim edilir. Bugün de Türk devletlerinde düzenlenen geleneksel atlı oyunlar – Azerbaycan’da Çevgen (Çövkən), Kazakistan’da Kökpar, Kırgızistan’da Kökbörü – kadim atçılık geleneklerinin yaşatıldığını göstermektedir. Bu spor dalları, Türk halklarının ortak kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Damgalar: Türk halklarının en eski sembollerinden biri de damgalardır. Damga, kadim Türk boylarının kendi soyunu, boyunu ve mülkiyetini ifade etmek için kullandığı özel nişan ve işaretlerdir. Bu işaretler taş kitabelerde, kaya resimlerinde, silahlarda, ev eşyalarında ve halılarda yaygın olarak yer almaktadır. Bilim insanlarına göre damgalar, yalnızca bir mülkiyet işareti değil, aynı zamanda kadim Türklerin sosyal yapısını ve etnik kimliğini yansıtan önemli bir kültürel göstergedir. Moğolistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Anadolu’da keşfedilen damgalar arasında benzer motiflerin bulunması, Türk boylarının ortak tarihi kökenlerini kanıtlayan önemli belgelerden biridir.

Hayat Ağacı ve Halı Motifleri: Türk mitolojik düşüncesinde Hayat Ağacı; evrenin bütünlüğünü, yaşamın sürekliliğini ve nesillerin birbirine bağlılığını ifade eden en eski sembollerden biridir. Kadim inanışlara göre hayat ağacının kökleri yeraltı dünyasını, gövdesi insanların yaşadığı dünyayı, dalları ise gökyüzünü birleştirir. Bu nedenle o, hem kozmik düzenin hem de ölümsüzlük fikrinin sembolü kabul edilir (İnan, 2017).

Hayat ağacı motifi; Azerbaycan halılarında, Anadolu kilimlerinde, Türkmen halılarında ve Kazakistan’ın keçe ürünlerinde yaygın olarak kullanılır. Bu motif; bolluk, aile birliği, bereket ve yaşamın sürekliliği gibi kavramları ifade eder.

Türk halklarının halıcılık sanatı, ortak kültürel mirasın en zengin alanlarından biridir. Halılarda rastlanan koçboynuzu, sekiz köşeli yıldız, su dalgası, güneş ve hayat ağacı motifleri, farklı bölgelerde farklı kompozisyonlarla işlense de genel anlamsal bağlamda birbirini tamamlamaktadır.

Özellikle Azerbaycan halıcılık ekolü, bu mirasın korunması ve geliştirilmesi hususunda önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan halı sanatının UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dahil edilmesi, bu

sanatın uluslararası düzeyde tanınmasına ve Türk halklarının ortak kültürel mirasının tanıtımına önemli bir katkı sağlamıştır.

21. yüzyılda küreselleşme sürecinin hızlanması, farklı halkların milli-kültürel kimliklerinin korunmasını önemli bir mesele haline getirmiştir. Türk halkları da bu süreçte ortak tarihi ve kültürel miraslarını korumak amacıyla çeşitli uluslararası kuruluşlar çatısı altında iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliğinin temel amacı; ortak kültürel değerlerin araştırılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır.

Bu doğrultuda Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı özel bir rol oynamaktadır. Söz konusu kurumlar ortak tarih, edebiyat, sanat ve somut olmayan kültürel miras alanlarında ortak projeler yürütmekte; bilimsel konferanslar, sergiler ve kültür festivalleri düzenlemektedir. Bu faaliyetler, Türk halkları arasındaki kültürel entegrasyonun daha da pekişmesine hizmet etmektedir.

Azerbaycan, bu iş birliği sürecinde aktif rol alan ülkelerden biridir. Özellikle Bakü’de düzenlenen uluslararası kültür forumları, Türk dünyası kültür festivalleri ve bilimsel etkinlikler, ortak mirasın tanıtılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Modern dönemde bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi, kültürlerin karşılıklı etkileşimini artırmıştır. Bununla birlikte, bazı milli-kültürel özelliklerin zayıflama tehlikesi de ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda ortak semboller, Türk halklarının milli kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bozkurt, Dede Korkut, Nevruz, kopuz, damgalar ve diğer semboller yalnızca geçmişi hatırlatan tarihi unsurlar değil, aynı zamanda modern toplum için manevi değer taşıyan kültürel kodlardır. Bu semboller genç neslin milli-kültürel değerlere bağlılığını artırmakta, tarihe olan ilgiyi uyandırmakta ve ortak kimlik duygusunu güçlendirmektedir.

Kültürebilimcilerin görüşlerine göre, gelecek dönemde dijital teknolojiler aracılığıyla Türk halklarının ortak kültürel mirasına ait elektronik veri tabanlarının oluşturulması, sanal müzelerin kurulması ve ortak eğitim programlarının hazırlanması bu mirasın korunmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Makalede Bozkurt, Dede Korkut, damgalar, hayat ağacı, at kültü ve halı motifleri arasındaki karşılıklı ilişkiler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; bunların Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan kültüründeki ortak ve farklı özellikleri sistemleştirilmiştir. Araştırma sonucunda bu sembollerin sadece tarihi miras örnekleri değil, aynı zamanda modern Türk dünyasında kültürel iş birliğinin ve ortak kimliğin pekiştirilmesinde önemli rol oynayan manevi değerler olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

Yapılan araştırma, Türk dünyasının ortak sembollerinin, Türk halklarının binlerce yıl boyunca şekillendirdiği ortak tarihi hafızanın, milli kimliğin ve manevi değerlerin önemli birer yapı taşı olduğunu göstermektedir. Bozkurt, Dede Korkut, at kültü, damgalar, hayat ağacı ve halı motifleri farklı Türk halklarında farklı biçimlerde yaşatılsa da bunların anlamsal içeriğinde ve taşıdığı fikirlerde önemli benzerlikler gözlemlenmektedir. Bu benzerlikler, Türk halklarının ortak etno-kültürel kökenlerini ve uzun tarihi gelişim sürecinde şekillenmiş ortak değerler sistemini yansıtmaktadır.

Araştırma sonucunda ortak sembollerin yalnızca folklor ve mitoloji unsuru olarak değil; aynı zamanda devletçilik geleneklerinin, aile değerlerinin, toplumsal dayanışmanın ve milli bilincin şekillenmesinde de önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Özellikle Dede Korkut destanı, Türk halklarının etik normlarının nesilden nesle aktarılmasını sağlayan önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Modern küreselleşme koşullarında milli kültürlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması özel bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan Türk devletleri arasında yürütülen ortak projeler, bilimsel araştırmalar, kültür festivalleri ve UNESCO çerçevesinde gerçekleştirilen programlar ortak kültürel mirasın korunmasına önemli katkılar sunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi uluslararası kuruluşların faaliyetleri, Türk halkları arasındaki kültürel entegrasyonun daha da güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Makalede gerç ekleştirilen karşılaştırma ı analizler, ortak sembollerin incelenmesinin yalnızca geçmişin araştırılması açısından değil, aynı zamanda modern kültür politikasının, milli kimliğin ve bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi bakımından da önemli bilimsel ve pratik değere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sembollerin eğitim müfredatlarına dahil edilmesi, dijital platformlarda tanıtılması ve uluslararası bilimsel projeler vasıtasıyla incelenmesi, gelecek nesillerin ortak kültürel miras hakkında daha kapsamlı bilgi edinmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, Türk dünyasının ortak sembolleri, Türk halklarını birbirine bağlayan manevi bir köprü rolü üstlenmektedir. Bu mirasın korunması ve geliştirilmesi yalnızca münferit devletlerin değil, bir bütün olarak Türk dünyasının ortak sorumluluğudur. Gelecekteki çalışmalarda bu sembollerin dijital beşeri bilimler, kültürel diplomasi ve yaratıcı endüstriler bağlamında incelenmesi, yeni bilimsel sonuçların elde edilmesine olanak tanıyabilir.

 d biyyat

Az rbaycan Milli Elml r Akademiyası. (2004). Kitabı-D d  Qorqud. Bakı: Elm.

 f ndiyev, R. (2007). Az rbaycan dekorativ-t tbii s n ti. Bakı: ş rq-Q rb.

Ergin, M. (2019). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gökalp, Z. (2005). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

 nan, A. (2017). Tarihte ve Bugün şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kafesoğlu,  . (2014). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

 gel, B. (2014). Türk Mitolojisi (I–II cild). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Az rbaycan Respublikasının M d niyy t Nazirliyi. (2021). Az rbaycanın qeyri-maddi m d ni irsi. Bakı.

Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KÜLTÜREL MİRASIN DOĞAL RENKLERİ:KÖKBOYALARIN ANTİMİKROBİYAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Buse ATALAY

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

Doğal boyalar, insanlık tarihinde tekstil materyallerinin renklendirilmesinde kullanılan en eski boya kaynakları arasında yer almakta ve birçok toplumun geleneksel üretim kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Samanta & Agarwal, 2009). Bitkisel kaynaklı boyarmaddeler, yalnızca renk elde etmek amacıyla değil, aynı zamanda geleneksel bilgi birikiminin korunması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından da önem taşımaktadır (Shahid & Mohammad, 2013). Geleneksel doğal boyamacılık uygulamaları, farklı coğrafyalarda gelişen tekstil kültürlerinin şekillenmesinde etkili olmuş ve özellikle el sanatları ile dokuma ürünlerinde yaygın olarak kullanılmıştır (Samanta & Agarwal, 2009). Doğal boyaların yeniden ilgi görmesinde, sentetik boyarmaddelerin çevresel etkileri ve sürdürülebilir üretim yaklaşımlarına duyulan gereksinim önemli rol oynamaktadır (Shahid & Mohammad, 2013). Bitkisel kökenli doğal boyalar arasında yer alan *Rubia tinctorum* L. (kökboya), içerdiği antrakinon türevleri nedeniyle kırmızı renk elde edilmesinde kullanılan en önemli boya bitkilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Samanta & Agarwal, 2009). Kökboya bitkisinin köklerinde bulunan alizarin ve purpurin gibi bileşikler, tekstil materyallerine canlı ve kalıcı renkler kazandıran başlıca pigmentlerdir (Shahid & Mohammad, 2013). Tarih boyunca farklı kültürlerde kullanılan kökboya, özellikle geleneksel tekstil üretiminde önemli bir yer edinmiş ve doğal boyamacılık uygulamalarının temel bileşenlerinden biri olmuştur (Samanta & Agarwal, 2009). Doğal boyalar uzun yıllar yalnızca renklendirici özellikleri bakımından değerlendirilmiş olsa da, son yıllarda yapılan çalışmalar bu bileşiklerin çeşitli biyolojik aktivitelere sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Bazı doğal boyaların antibakteriyel, antifungal, antioksidan ve ultraviyole koruyucu özellikler gösterebildiği bildirilmiştir. Bu özellikler, doğal boyaların yalnızca estetik amaçlı değil, aynı zamanda fonksiyonel tekstil uygulamalarında da kullanılabilmesine olanak sağlamaktadır (Shahid-ul-Islam & Mohammad, 2015). Doğal boyaların antimikrobiyal özellikleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, bu bileşiklerin çeşitli mikroorganizmaların gelişimini baskılayabildiğini göstermektedir (Singh et al., 2005). Antimikrobiyal özellik gösteren doğal boyalar, özellikle hastane tekstilleri, koruyucu giysiler ve hijyen gereksinimi yüksek tekstil ürünlerinin geliştirilmesi açısından dikkat çekmektedir (Shahid-ul-Islam & Mohammad, 2015). Kültürel mirasın önemli bir unsuru olan kökboya bitkisinin sahip olduğu biyolojik aktivitelerin araştırılması, geleneksel doğal boya kaynaklarının günümüz teknolojileriyle yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Shahid & Mohammad, 2013).

Rubia tinctorum (KÖKBOYA) VE TARİHSEL ÖNEMİ

Botanik Özellikleri

Rubia tinctorum L., Rubiaceae familyasına ait çok yıllık otsu bir bitki olup doğal boya elde edilmesinde kullanılan en önemli türlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bitki, Akdeniz Havzası başta olmak üzere Güney Avrupa, Batı Asya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde doğal yayılış göstermektedir (Moldovan et al., 2021). Uygun çevresel koşullarda 1–2 metre uzunluğa ulaşabilen kökboya, ince ve tırmanıcı bir gövde yapısına sahip olup toprak altında gelişen kök ve rizom sistemleri sayesinde çoğalmaktadır (Önal, 1996).

Kökboyanın ekonomik açıdan değerli kısmı kökleri olup, doğal boyarmadde üretiminde esas olarak bu organların kullanılmasıdır (Önal, 1996). Bitki köklerinde bulunan alizarin, purpurin, rubiadin ve munjistin gibi antrakinon türevleri, kökboyanın karakteristik kırmızı renginden sorumlu başlıca pigmentlerdir (Derksen et al., 2003). Bu bileşiklerin miktarı bitkinin yaşı, yetiştirme koşulları, hasat zamanı ve uygulanan ekstraksiyon yöntemlerine bağlı olarak değişebilmektedir (Moldovan et al., 2021). Antrakinon bileşikler yalnızca renk oluşumunda rol oynamamakta, aynı zamanda çeşitli biyolojik aktivitelere de katkı sağlamaktadır. Yapılan çalışmalar, kökboya köklerinde bulunan fenolik ve antrakinon bileşiklerinin antioksidan ve antimikrobiyal özellikler gösterebildiğini ortaya koymuştur (Moldovan et al., 2021; Shahid-ul-Islam & Mohammad, 2015). Bu

özellikler, kökboyanın yalnızca geleneksel boyamacılık açısından değil, fonksiyonel tekstil uygulamaları bakımından da önem taşıdığını göstermektedir (Shahid-ul-Islam & Mohammad, 2015).

Türk Kırmızısı (Edirne Kırmızısı)

Kökboya bitkisinin tarihsel önemi, yüzyıllar boyunca kırmızı rengin elde edilmesinde kullanılan en değerli doğal boya kaynaklarından biri olmasından kaynaklanmaktadır (Samanta & Agarwal, 2009). Özellikle Anadolu'da geliştirilen geleneksel boyama tekniklerinde kökboya yaygın olarak kullanılmış ve halı, kilim, kumaş ile diğer tekstil ürünlerinin renklendirilmesinde önemli rol oynamıştır (Önal, 1996). Kökboyadan elde edilen kırmızı tonlar, yüksek renk parlaklığı ve dayanıklılığı nedeniyle büyük değer görmüş ve zamanla geleneksel tekstil kültürünün önemli bir parçası hâline gelmiştir (Samanta & Agarwal, 2009). Literatürde “Türk Kırmızısı” veya “Edirne Kırmızısı” olarak bilinen renk, kökboya kullanılarak elde edilen en tanınmış doğal boya uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Türk Kırmızısı üretiminde uygulanan çok aşamalı boyama ve mordanlama işlemleri, elde edilen rengin yıkama ve ışığa karşı dayanıklılığını artırmış ve bu özelliği sayesinde Osmanlı tekstil üretiminde yaygın olarak tercih edilmiştir (Önal, 1996). Elde edilen rengin kalitesi ve kalıcılığı, zamanla Avrupa tekstil üreticilerinin de dikkatini çekmiş ve kökboya uluslararası düzeyde tanınan bir doğal boya kaynağı hâline gelmiştir (Samanta & Agarwal, 2009). Kökboya tarımı ve ticareti uzun yıllar boyunca Anadolu ekonomisine katkı sağlamış ve doğal boyacılık kültürünün sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır (Önal, 1996). Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında sentetik alizarinin endüstriyel ölçekte üretilmeye başlanmasıyla birlikte doğal kökboya kullanımı önemli ölçüde azalmış ve sentetik boyarmaddeler tekstil sektöründe yaygınlaşmıştır (Samanta & Agarwal, 2009). Günümüzde ise sürdürülebilir üretim anlayışının yaygınlaşması, çevre dostu boyarmaddelere olan ilginin artması ve doğal boyaların fonksiyonel özelliklerinin daha iyi anlaşılması nedeniyle *Rubia tinctorum* yeniden araştırılan önemli doğal kaynaklar arasında yer almıştır (Shahid & Mohammad, 2013). Özellikle kökboyanın antimikrobiyal ve antioksidan özelliklerinin ortaya konulması, bitkinin yalnızca kültürel miras açısından değil aynı zamanda fonksiyonel tekstil teknolojileri açısından da önem taşıdığını göstermektedir (Shahid-ul-Islam & Mohammad, 2015).

KÖKBOYANIN KİMYASAL YAPISI VE ANTİMİKROBİYAL AKTİVİTEDE ROL OYNAYAN BİLEŞİKLERİ

Kökboyanın Kimyasal İçeriği

Rubia tinctorum L. kökleri, doğal boyarmadde özelliği kazandıran antrakınon türevleri bakımından zengin bir bitkisel kaynaktır. Kökboya köklerinde alizarin, purpurin, rubiadin, pseudopurpurin ve munjistin gibi farklı antrakınon bileşikleri tanımlanmıştır. Bu bileşikler, kökboyanın kırmızı, turuncu ve kahverengiye yakın renk tonlarının oluşmasında temel rol oynamakta olup, köklerdeki bileşik profili; bitkinin yetiştirme koşulları, ekstraksiyon yöntemi ve analiz tekniğine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Boldizsár et al., 2006; Moldovan et al., 2021). Kökboya köklerinin kimyasal yapısı yalnızca renk verici bileşiklerle sınırlı değildir. Yapılan çalışmalar, kökboya ekstraktlarının fenolik bileşikler ve biyolojik aktivite gösterebilen farklı sekonder metabolitler içerdiğini de göstermektedir. Bu nedenle kökboya, geleneksel doğal boyamacılığın yanı sıra antioksidan ve antimikrobiyal özellikleriyle de araştırılan bir bitki hâline gelmiştir (Langa-Lomba et al., 2021; Moldovan et al., 2021).

Alizarin

Alizarin, kökboya bitkisinin en bilinen antrakınon pigmentlerinden biridir. Kimyasal olarak 1,2-dihidroksiantrakınon yapısında olan bu bileşik, kökboyadan elde edilen kırmızı tonların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Alizarinin tekstil liflerine bağlanabilme özelliği, onu tarihsel doğal boyamacılık uygulamalarında değerli bir pigment hâline getirmiştir (Önal, 1996; Boldizsár et al., 2006).

Alizarinin tekstil boyamacılığındaki önemi güncel çalışmalarla da desteklenmektedir. Süperkritik karbondioksit gibi çevre dostu ekstraksiyon yöntemleriyle kökboya köklerinden alizarin elde edilebilmekte ve bu ekstraktlar yün boyama uygulamalarında kullanılabilir. Bu durum, alizarinin geleneksel boyamacılık bilgisinin modern sürdürülebilir tekstil teknolojileriyle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir (Abou Elmaaty et al., 2023).

Alizarin ve alizarinle ilişkili antrakınonların yalnızca renk verici özellik taşımadığı, aynı zamanda bazı biyolojik aktivitelerle de ilişkili olduğu bildirilmektedir. Kökboya ekstraktlarında alizarinle ilişkili antrakınonların önemli fitokimyasal gruplar arasında yer aldığı ve bu bileşiklerin antifungal aktiviteyle bağlantılı olabileceği belirtilmiştir (Langa-Lomba et al., 2021).

Purpurin

Purpurin, kökboya köklerinde bulunan önemli antrakınon türevlerinden biridir. Kimyasal yapısında birden fazla hidroksil grubu bulunması, purpurinin hem renk oluşumuna hem de biyolojik aktiviteye katkı sağlayabilmesine olanak tanımaktadır. Kökboya bileşenlerinin kromatografik analizlerinde purpurin, alizarinle birlikte temel

pigmentlerden biri olarak tanımlanmıştır (Boldizsár et al., 2006). Purpurin üzerine yapılan biyolojik çalışmalar, bu bileşiğin özellikle mantar hücreleri üzerinde etkili olabileceğini göstermiştir. Purpurinin *Candida albicans* biyofilm oluşumunu ve hif gelişimini baskıladığı, ayrıca hif oluşumuyla ilişkili bazı genlerin ekspresyonunu azalttığı bildirilmiştir (Tsang et al., 2012). Purpurinin antifungal etkisinin farklı *Candida* türlerinde de incelendiği görülmektedir. Yapılan bir çalışmada purpurinin *Candida dubliniensis* biyofilmelerinde kaspazdan bağımsız apoptotik süreçleri tetikleyebildiği belirtilmiştir. Bu bulgular, purpurinin kökboya ekstraktlarının biyolojik etkinliğine katkı sağlayabilecek önemli bileşiklerden biri olduğunu göstermektedir (Tsang et al., 2013).

Rubiadin ve Munjistin

Rubiadin ve munjistin, kökboya köklerinde bulunan önemli antrakinon türevleri arasında yer almaktadır. Her iki bileşik de kökboyanın karakteristik kimyasal profilinin bir parçasını oluşturmakta ve bitkinin boyama özelliklerine katkı sağlamaktadır (Boldizsár et al., 2006). Kromatografik analizler, rubiadin ve munjistin kökboya ekstraktlarında alizarin ve purpurin ile birlikte bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, kökboyanın yalnızca tek bir pigmentten oluşmadığını, farklı biyolojik özelliklere sahip çok sayıda antrakinon türevi içerdiğini ortaya koymaktadır (Boldizsár et al., 2006). Kökboya ekstraktlarının biyolojik aktivitesi üzerine yapılan çalışmalar, antrakinon türevlerinin birlikte bulunmasının bitkinin antimikrobiyal ve antifungal özelliklerine katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Bu etkinin tek bir bileşikten ziyade ekstrakt içerisinde bulunan farklı bileşiklerin ortak etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Langa-Lomba et al., 2021).

Bu nedenle rubiadin ve munjistin, kökboyanın fonksiyonel özelliklerinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli sekonder metabolitler arasında yer almaktadır (Moldovan et al., 2021).

Kökboyanın Fonksiyonel Özellikleri

Kökboyanın tekstil alanındaki önemi yalnızca doğal renk oluşturmaya sınırlı değildir. Kökboya ekstraktlarında bulunan antrakinonlar ve fenolik bileşikler, tekstil materyallerine fonksiyonel özellikler kazandırabilecek biyolojik aktivitelere sahiptir (Shahid & Mohammad, 2013). Doğal boyaların antimikrobiyal özellikleri üzerine yapılan çalışmalar, bazı bitkisel boyarmaddelerin mikroorganizmaların gelişimini baskılayabildiğini göstermektedir. Bu durum, doğal boyaların yalnızca renklendirme amacıyla değil, aynı zamanda koruyucu ve hijyenik tekstil ürünlerinin geliştirilmesinde de kullanılabileceğini ortaya koymaktadır (Singh et al., 2005).

Kökboya ekstraktlarının antifungal aktivite gösterdiğine ilişkin bulgular, bitkinin fonksiyonel tekstil uygulamalarındaki potansiyelini güçlendirmektedir. Özellikle doğal boyaların çevre dostu yapısı ve biyolojik aktivitesi, sürdürülebilir tekstil üretimi açısından kökboyayı önemli bir araştırma konusu hâline getirmektedir (Langa-Lomba et al., 2021; Shahid & Mohammad, 2013).

KÖKBOYANIN ANTİMİKROBİYAL ÖZELLİKLERİ

Antimikrobiyal Aktivite Kavramı

Antimikrobiyal aktivite, mikroorganizmaların büyümesini baskılayan veya öldüren biyokimyasal ve hücresel mekanizmaları ifade etmektedir (Cowan, 1999). Bitkisel kökenli doğal boyalar, içerdiği fenolik yapıdaki sekonder metabolitler sayesinde bakteriyel ve fungal hücrelerde farklı hedeflere etki edebilmektedir (Cushnie & Lamb, 2005). Bu etki mekanizmaları arasında hücre duvarı bütünlüğünün bozulması, membran geçirgenliğinin artması, protein denatürasyonu ve DNA replikasyonunun inhibisyonu yer almaktadır (Daglia, 2012). Özellikle flavonoid ve tanen içeriği yüksek bitkisel ekstraktların geniş spektrumlu antimikrobiyal etki gösterdiği rapor edilmiştir (Bisi-Johnson et al., 2017).

Doğal Boyalarda Antimikrobiyal Etkiden Sorumlu Bileşikler

Doğal boyaların antimikrobiyal özellik göstermesinde en önemli rol fenolik bileşikler, flavonoidler, tanenler ve antrakinon türevlerine aittir (Cardon, 2007). Fenolik bileşikler mikroorganizmaların hücre membranına bağlanarak lipid çift tabakasını destabilize etmektedir (Cushnie & Lamb, 2005). Flavonoidlerin ise bakteri hücrelerinde enerji metabolizmasını ve nükleik asit sentezini inhibe ettiği belirtilmektedir (Daglia, 2012). Antrakinon türevleri özellikle *Rubia tinctorum* gibi kökboyası bitkilerinde bulunmakta ve reaktif oksijen türlerinin (ROS) oluşumunu artırarak hücresel hasara neden olmaktadır (Mishra et al., 2012). Tanenler ise proteinlerle kompleks oluşturarak enzim aktivitesini baskılamakta ve mikroorganizmaların çoğalmasını engellemektedir (Cowan, 1999).

Doğal Boyaların Gram Pozitif ve Gram Negatif Bakterilere Etkileri

Gram pozitif bakteriler, kalın peptidoglikan tabakası içermelerine rağmen dış membranlarının olmaması nedeniyle fenolik bileşiklere karşı daha duyarlıdır (Cushnie & Lamb, 2005). Gram negatif bakteriler ise lipopolisakkarit (LPS) içeren dış membranları sayesinde antimikrobiyal ajanlara karşı daha dirençli bir yapı sergilemektedir (Bisi-Johnson et al., 2017). Bu nedenle doğal boyaların inhibitör etkisi genellikle Gram pozitif bakterilerde daha yüksek minimum inhibitör konsantrasyon (MIC) değerleri ile gözlenmektedir (Shahid et al., 2019). Bununla birlikte

yüksek antioksidan kapasiteye sahip doğal boyar maddelerin Gram negatif bakterilerde de membran hasarı oluşturabildiği bildirilmektedir (Mishra et al., 2012). Özellikle *Staphylococcus aureus* ve *Bacillus subtilis* gibi Gram pozitif bakterilerin doğal boyalara karşı daha hassas olduğu rapor edilmiştir (Cowan, 1999).

Doğal Boyaların Antifungal Özellikleri

Doğal boyaların antifungal etkisi, özellikle *Candida albicans* ve *Aspergillus niger* gibi patojen türler üzerinde incelenmiştir (Shahid et al., 2019). Fenolik bileşikler fungal hücre membranında bulunan ergosterol biyosentezini inhibe ederek hücre bütünlüğünü bozmaktadır (Daglia, 2012). Ayrıca bazı bitkisel ekstraktların mitokondriyal fonksiyonları bozarak ATP üretimini azalttığı ve böylece fungal büyümeyi baskıladığı bildirilmiştir (Bisi-Johnson et al., 2017). Reaktif oksijen türlerinin artışı fungal hücrelerde oksidatif stres oluşturarak hücre ölümüne neden olmaktadır (Mishra et al., 2012). Bu nedenle doğal boyaların antifungal aktivitesi, özellikle tekstil yüzeylerinde biyobozunma ve küf oluşumunun önlenmesi açısından önem taşımaktadır (Cardon, 2007).

Tekstil Uygulamalarında Antimikrobiyal Doğal Boyalar

Doğal boyalar tekstil endüstrisinde yalnızca renklendirici olarak değil, aynı zamanda fonksiyonel antimikrobiyal ajanlar olarak da kullanılmaktadır (Shahid et al., 2019). Bu boyalar pamuk, yün ve ipek gibi doğal liflere uygulandığında mikrobiyal kolonizasyonu azaltarak kötü koku oluşumunu engellemektedir (Cushnie & Lamb, 2005). Antimikrobiyal etkinin tekstil üzerinde kalıcılığı, lif-boya etkileşimi, mordant kullanımı ve bağlanma mekanizmalarına bağlı olarak değişmektedir (Cardon, 2007). Özellikle metal tuzları ile yapılan mordant işlemlerinin antimikrobiyal etkinliğini artırabildiği rapor edilmiştir (Mishra et al., 2012). Ayrıca doğal boyaların çevre dostu olması, sürdürülebilir tekstil üretiminde önemli bir avantaj sağlamaktadır (Bisi-Johnson et al., 2017).

Kökboyanın (*Rubia tinctorum*) Antimikrobiyal Potansiyeli

Rubia tinctorum, köklerinden elde edilen alizarin ve purpurin gibi antrakınon türevleri nedeniyle biyolojik aktivitesi yüksek bir doğal boya bitkisidir (Cardon, 2007). Bu bileşiklerin bakteriyel hücre duvarına etki ederek membran geçirgenliğini artırdığı ve hücresel sızıntıya neden olduğu bildirilmiştir (Mishra et al., 2012). Yapılan çalışmalarda *Rubia tinctorum* ekstraktlarının *Staphylococcus aureus*, *Escherichia coli* ve *Pseudomonas aeruginosa* üzerinde antimikrobiyal etki gösterdiği rapor edilmiştir (Shahid et al., 2019). Ayrıca kökboya bileşiklerinin ROS üretimini artırarak oksidatif stres yoluyla mikrobiyal hücre ölümüne neden olabildiği belirtilmektedir (Daglia, 2012). Bununla birlikte tekstil lifine bağlanma sonrası etkinliğin azalabildiği ve bu durumun boyanın biyoyararlanımı ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Cushnie & Lamb, 2005).

ANTİMİKROBİYAL ETKİ MEKANİZMALARI

Kökboyada Bulunan Biyoaktif Bileşiklerin Antimikrobiyal Etkileri

Rubia tinctorum L. köklerinde bulunan alizarin, purpurin ve diğer antrakınon türevleri güçlü redoks aktif bileşikler olarak antimikrobiyal etki göstermektedir (Derksen et al., 2003). Bu bileşikler, hücresel yapılarda elektron transfer reaksiyonlarını bozarak mikroorganizma metabolizmasını olumsuz etkilemektedir (Poon et al., 2015). Antrakınonların lipofilik yapısı, hücre membranına kolay difüzyon sağlayarak biyolojik hedeflere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır (Ferreira et al., 2010).

Hücre Zarı ve Hücre Duvarı Üzerine Etkileri

Antimikrobiyal bileşiklerin en önemli etki mekanizmalarından biri hücre membran bütünlüğünün bozulmasıdır (Cushnie & Lamb, 2005). Fenolik ve antrakınon türevleri lipid çift tabakaya bağlanarak membran akışkanlığını artırmakta ve hücre içi sızıntıya neden olmaktadır (Burt, 2004). Gram pozitif bakterilerde bu etki daha belirgin olup hücre duvarı stabilitesinin kaybına yol açmaktadır (Tiwari et al., 2009). Gram negatif bakterilerde ise dış membran bariyeri nedeniyle etki kısmen sınırlı kalmaktadır (Beveridge, 1999).

Enzim Aktivitesinin Baskılanması

Bitkisel kökenli antimikrobiyal bileşikler mikroorganizmaların hayati enzim sistemlerini inhibe edebilmektedir (Daglia, 2012). Fenolik bileşikler özellikle ATP sentezinde görevli enzim komplekslerini baskılayarak enerji üretimini durdurmaktadır (Cowan, 1999). Antrakınon türevlerinin DNA giraz ve topoizomeraaz enzimlerini inhibe ederek hücre bölünmesini engellediği rapor edilmiştir (Ferreira et al., 2010). Bu enzim inhibisyonu, mikroorganizmanın replikasyon kapasitesini doğrudan azaltmaktadır (Poon et al., 2015).

Oksidatif Stres Oluşturulması

Reaktif oksijen türleri (ROS), antimikrobiyal etkinin önemli mekanizmalarından birini oluşturmaktadır (Apel & Hirt, 2004). Antrakınon bileşikler redoks döngüsü yoluyla süperoksit ve hidrojen peroksit gibi ROS türlerinin oluşumunu artırmaktadır (Poon et al., 2015). Artan oksidatif stres, lipid peroksidasyonu yoluyla hücre membranlarının parçalanmasına neden olmaktadır (Halliwell, 2007). DNA, protein ve lipid hasarı mikroorganizma hücresinde geri dönüşü olmayan ölümle sonuçlanmaktadır (Apel & Hirt, 2004).

Nükleik Asit Sentezi ve Genetik Materyal Üzerine Etkileri

Bazı doğal antimikrobiyal bileşikler DNA replikasyonu ve transkripsiyon süreçlerini doğrudan hedef almaktadır (Ferreira et al., 2010). Antrakınon türevlerinin DNA çift sarmal yapısına interkalasyon yoluyla bağlanarak genetik materyal stabilitesini bozduğu gösterilmiştir (Lemmens et al., 2011). Bu durum RNA sentezini de etkileyerek protein üretiminde azalmaya yol açmaktadır (Cowan, 1999). Sonuç olarak hücre bölünmesi durmakta ve mikroorganizmaların çoğalması engellenmektedir (Daglia, 2012).

Fenolik Bileşiklerin Antimikrobiyal Rolü

Fenolik bileşikler bitkisel antimikrobiyal aktivitenin temel bileşenlerinden biridir (Cowan, 1999). Bu bileşikler hücre membranına bağlanarak protein denatürasyonu ve iyon dengesizliği oluşturmaktadır (Cushnie & Lamb, 2005). Ayrıca metal iyonları ile şelat oluşturarak mikroorganizma enzimlerinin kofaktör sistemlerini inhibe etmektedir (Daglia, 2012). Fenoliklerin hidroksil grupları oksidatif stres oluşumuna katkı sağlayarak bakteriyel ölüm oranını artırmaktadır (Rice-Evans et al., 1997).

Sinerjik Etki

Doğal antimikrobiyal bileşikler çoğu zaman tek başına değil, sinerjik etkileşimler yoluyla daha güçlü etki göstermektedir (Hemaiswarya et al., 2008). Fenolikler ve antrakınon türevlerinin birlikte kullanılması membran geçirgenliğini artırarak hücre içine giriş oranını yükseltmektedir (Burt, 2004). Bu sinerji, minimum inhibitör konsantrasyon (MIC) değerlerinin düşmesine neden olmaktadır (Sharma et al., 2016). Ayrıca metal iyonları ile oluşturulan komplekslerin antimikrobiyal etkinliğinin arttığı rapor edilmiştir (Hemaiswarya et al., 2008).

Literatürde Bildirilen Antimikrobiyal Mekanizmaların Genel Değerlendirmesi

Literatürde doğal boyaların antimikrobiyal etkisinin tek bir mekanizmaya bağlı olmadığı, çoklu hedefli etkileşimler üzerinden gerçekleştiği vurgulanmaktadır (Cushnie & Lamb, 2005). Bu mekanizmalar hücre membranı hasarı, enzim inhibisyonu, DNA hasarı ve oksidatif stres oluşumu şeklinde sınıflandırılmaktadır (Daglia, 2012). Özellikle fenolik ve antrakınon türevlerinin birlikte bulunduğu sistemlerde antimikrobiyal etkinin daha yüksek olduğu rapor edilmiştir (Poon et al., 2015). Bu durum doğal boyaların direnç gelişimine karşı avantajlı olabileceğini göstermektedir (Hemaiswarya et al., 2008). Ancak etkinliğin standartlaştırılması için ekstrakt kompozisyonunun ve uygulama koşullarının optimize edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Ferreira et al., 2010).

TEKSTİL ALANINDA KÖKBOYA KULLANIMI VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Fonksiyonel Tekstiller

Fonksiyonel tekstiller, klasik tekstil özelliklerine ek olarak antimikrobiyal, antioksidan ve koruyucu özellikler kazandırılmış materyaller olarak tanımlanmaktadır (Horrocks & Anand, 2000). Doğal boyalar, özellikle antrakınon türevleri içeren bitkisel ekstraktlar sayesinde tekstil yüzeylerine biyolojik aktivite kazandırabilmektedir (Samanta & Agarwal, 2009). *Rubia tinctorum* kaynaklı alizarin ve purpurin gibi bileşiklerin antimikrobiyal ve antioksidan aktivite gösterdiği deneysel çalışmalarla doğrulanmıştır (Kang et al., 2010). Bu bileşiklerin tekstil yüzeyinde mikroorganizma kolonizasyonunu azaltarak biyofilm oluşumunu engelleyebildiği bildirilmiştir (Kalyoncu et al., 2006).

Sürdürülebilir Tekstil Üretimi

Sentetik boyaların çevresel toksisite ve su kirliliği oluşturması, doğal boyalara olan ilgiyi artırmıştır (Cristea & Vilarem, 2006). Doğal boyaların biyolojik olarak parçalanabilir olması, çevresel yükü azaltan önemli bir avantaj sağlamaktadır (Shen et al., 2010). *Rubia tinctorum* ekstraktlarının antibakteriyel aktivite gösterdiği ve özellikle

Gram pozitif ve Gram negatif bakterilere karşı etkili olduğu rapor edilmiştir (El-Tanahy et al., 2022). Ayrıca işlem koşullarına bağlı olarak alizarin içeriğinin artırılmasının antimikrobiyal aktiviteyi güçlendirdiği gösterilmiştir (Essaidi et al., 2017).

Gelecekteki Araştırma Alanları

Rubia tinctorum bileşiklerinin özellikle purpurin türevlerinin güçlü biyolojik aktivite gösterdiği ve antifungal etki potansiyeline sahip olduğu rapor edilmiştir (Kang et al., 2010). Nanoenkapsülasyon ve kontrollü salım sistemlerinin, doğal boyaların tekstil yüzeyinde daha uzun süre aktif kalmasını sağladığı bildirilmektedir (Zhou et al., 2015). Ayrıca alizarin gibi antrakinon türevlerinin yüzeye bağlanma davranışlarının nanomalzeme yüzeylerinde kontrol edilebildiği gösterilmiştir (Soria et al., 2022). Gelecekte biyomedikal tekstillerde *Rubia tinctorum*'un yara örtü materyali ve antibakteriyel kaplama olarak kullanımı önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir (Shahid et al., 2019).

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında *Rubia tinctorum* (kökboya), tarihsel, kimyasal, biyolojik ve tekstil uygulamaları açısından bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, kökboyanın yalnızca geleneksel bir doğal boya değil, aynı zamanda çok yönlü biyolojik aktiviteye sahip fonksiyonel bir bitkisel kaynak olduğunu göstermektedir. Kökboyanın tarihsel olarak özellikle Türk kırmızısı (Edirne kırmızısı) üretiminde önemli bir yere sahip olduğu ve kültürel miras niteliği taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte bitkinin botanik yapısı ve kök kısmında yoğunlaşan sekonder metabolitler, onun biyolojik aktivitesinin temelini oluşturmaktadır. Kimyasal açıdan değerlendirildiğinde alizarin, purpurin, rubiadin ve munjistin gibi antrakinon türevlerinin kökboyanın temel biyoaktif bileşenleri olduğu belirlenmiştir. Bu bileşiklerin hem renk verici özellik hem de biyolojik aktivite potansiyeli taşıması, kökboyayı klasik boyar maddelerden ayıran önemli bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Literatür bulguları, kökboya ekstraktlarının bakteri ve mantarlara karşı antimikrobiyal etki gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Bu etkinin; hücre zarı bütünlüğünün bozulması, enzim aktivitelerinin baskılanması, oksidatif stres oluşumu ve genetik materyal sentezinin inhibisyonu gibi çoklu mekanizmalar üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu durum, kökboyanın tek hedefli değil, çoklu hedefli bir biyolojik etki mekanizmasına sahip olduğunu göstermektedir.

Tekstil uygulamaları açısından kökboya, sürdürülebilir ve çevre dostu üretim yaklaşımlarıyla uyumlu bir doğal boya alternatifi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca fonksiyonel tekstil ürünlerinde antimikrobiyal özellik kazandırma potansiyeli, özellikle hijyenik ve medikal tekstil alanlarında önemini artırmaktadır. Geleceğe yönelik olarak kökboyanın antimikrobiyal etkinliğinin artırılması, standardizasyonunun sağlanması ve nanoenkapsülasyon gibi modern teknolojilerle tekstil yüzeylerinde daha stabil hale getirilmesi önemli araştırma alanları olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında endüstriyel ölçekte uygulanabilirlik, renk haslığı ve proses optimizasyonu gibi konuların geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak *Rubia tinctorum*, hem kültürel hem de bilimsel açıdan önemli bir doğal kaynak olup, sürdürülebilir tekstil üretimi ve fonksiyonel materyal geliştirme açısından gelecekte daha geniş uygulama alanlarına sahip olma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abou Elmaaty, T. M., Ramadan, S. M., Hamad, A. H., Elsis, H. F., & El-Taweel, F. M. (2023). Production of alizarin extracts from *Rubia tinctorum* roots under supercritical carbon dioxide and their application in wool dyeing. *Scientific Reports*, 13(1), 30.

Apel, K., & Hirt, H. (2004). Reactive oxygen species: Metabolism, oxidative stress, and signal transduction. *Annual Review of Plant Biology*, 55, 373–399.

Beveridge, T. J. (1999). Structures of gram-negative cell walls. *Journal of Bacteriology*, 181(16), 4725–4733.

Bisi-Johnson, M. A., Obi, C. L., & Kambizi, L. (2017). Antimicrobial activities of medicinal plants used for respiratory diseases in southern Africa: A review. *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 17, 1–15.

Boldizsár, I., Füzfai, Z., Molnár-Perl, I., & Lemberkovics, É. (2006). Identification and quantification of the constituents of madder root by gas chromatography and high-performance liquid chromatography. *Journal of Chromatography A*, 1133(1–2), 259–274.

Burt, S. (2004). Essential oils: Their antibacterial properties and potential applications. *International Journal of Food Microbiology*, 94(3), 223–253.

Cardon, D. (2007). *Natural dyes: Sources, tradition, technology and science*. Archetype Publications.

- Cowan, M. M. (1999). Plant products as antimicrobial agents. *Clinical Microbiology Reviews*, 12(4), 564–582.
- Cristea, D., & Vilarem, G. (2006). Improving light fastness of natural dyes on cotton yarn. *Dyes and Pigments*, 70(3), 238–245.
- Cushnie, T. P. T., & Lamb, A. J. (2005). Antimicrobial activity of flavonoids. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 26(5), 343–356.
- Daglia, M. (2012). Polyphenols as antimicrobial agents. *Current Opinion in Biotechnology*, 23(2), 174–181.
- Derksen, G. C. H., et al. (2003). *Rubia tinctorum* chemistry. *Phytochemistry*, 64, 415–427.
- El-Tanahy, A. H. H. (2022). Antibacterial activity of *Rubia tinctorum* extracts. *Records of Pharmaceutical and Biomedical Sciences*, 6(2), 23–28.
- Essaidi, I., Snoussi, A., et al. (2017). Effect of acid hydrolysis on alizarin content and antimicrobial activity of *Rubia tinctorum* extracts. *Pigment & Resin Technology*, 46(5), 379–384.
- Ferreira, M. J. U., et al. (2010). Anthraquinones and biological activity. *Current Organic Chemistry*, 14, 1685–1717.
- Halliwell, B. (2007). Oxidative stress and cancer. *Free Radical Biology and Medicine*, 43(3), 271–282.
- Hemaiswarya, S., Kruthiventi, A. K., & Doble, M. (2008). Synergism between natural products. *Phytomedicine*, 15(8), 639–652.
- Horrocks, A. R., & Anand, S. C. (2000). *Handbook of technical textiles*. Woodhead Publishing.
- Kalyoncu, F., Çetin, B., & Sağlam, H. (2006). Antimicrobial activity of common madder (*Rubia tinctorum* L.). *Phytotherapy Research*, 20(6), 490–492.
- Kang, K., Fong, W. P., & Tsang, P. W. K. (2010). Novel antifungal activity of purpurin against *Candida* species. *Medical Mycology*, 48(7), 904–911.
- Langa-Lomba, N., Sánchez-Hernández, E., Buzón-Durán, L., González-García, V., Casanova-Gascón, J., Martín-Gil, J., & Martín-Ramos, P. (2021). Activity of anthracenediones and flavoring phenols in hydromethanolic extracts of *Rubia tinctorum* against grapevine phytopathogenic fungi. *Plants*, 10(8), 1527.
- Lemmens, K. M., et al. (2011). DNA intercalating agents and mechanisms. *Bioorganic & Medicinal Chemistry*, 19, 714–722.
- Mishra, A., et al. (2012). Antimicrobial activity of anthraquinone derivatives: Mechanistic insights. *Phytotherapy Research*, 26(12), 1835–1840.
- Moldovan, M. L., Iurian, S., Pușcaș, C., Silaghi-Dumitrescu, R., & Hanganu, D. (2021). A design of experiments strategy to enhance the recovery of polyphenolic compounds from *Rubia tinctorum* L. *Molecules*, 26(4), 852.
- Önal, A. (1996). Extraction of dyestuff from madder plant (*Rubia tinctorum* L.) and dyeing of wool, feathered-leather and cotton. *Turkish Journal of Chemistry*, 20(3), 194–203.
- Poon, C. S., et al. (2015). Anthraquinone redox chemistry. *Free Radical Biology and Medicine*, 84, 23–34.
- Rice-Evans, C. A., et al. (1997). Antioxidant properties of phenolic compounds. *Free Radical Biology and Medicine*, 20(7), 933–956.
- Samanta, A. K., & Agarwal, P. (2009). Application of natural dyes on textiles. *Indian Journal of Fibre & Textile Research*, 34(4), 384–399.

- Shahid, M., & Mohammad, F. (2013). Recent advancements in natural dye applications: A review. *Journal of Cleaner Production*, 53, 310–331.
- Shahid, M., Shahid-ul-Islam, & Mohammad, F. (2019). Recent advancements in natural dye applications: A review. *Journal of Cleaner Production*, 217, 448–463.
- Shahid-ul-Islam, & Mohammad, F. (2015). Natural colorants and bioactive agents for functional textiles. *Journal of Cleaner Production*, 57, 2–18.
- Sharma, A., et al. (2016). Synergistic antimicrobial interactions. *Journal of Applied Microbiology*, 120(2), 461–472.
- Shen, L., Worrell, E., & Patel, M. (2010). Environmental impact of textiles. *Journal of Cleaner Production*, 18(1), 1–14.
- Singh, R., Jain, A., Panwar, S., Gupta, D., & Khare, S. K. (2005). Antimicrobial activity of some natural dyes. *Dyes and Pigments*, 66(2), 99–102.
- Tiwari, B. K., et al. (2009). Plant secondary metabolites and bacteria. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 49(3), 205–220.
- Tsang, P. W. K., Bandara, H. M. H. N., & Fong, W. P. (2012). Purpurin suppresses *Candida albicans* biofilm formation and hyphal development. *PLoS ONE*, 7(11), e50866.
- Tsang, P. W. K., Wong, A. P. K., Yang, H. P., & Li, N. F. (2013). Purpurin triggers caspase-independent apoptosis in *Candida dubliniensis* biofilms. *PLoS ONE*, 8(12), e86032.
- Zhou, Y., et al. (2015). Microencapsulation in textile finishing. *Carbohydrate Polymers*, 115, 205–214.

ANADOLU'NUN FERMENTE MİRASI: BALIKESİR YÖRESEL PEYNİRLERİ

Nilay Boztepe

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca süt, besleyici değeri yüksek olmasına rağmen kısa sürede bozulabilen bir gıda maddesi olmuştur. Bu nedenle insanlar, sütün raf ömrünü uzatabilmek amacıyla farklı muhafaza yöntemleri geliştirmiş ve bunların en başarılı örneklerinden biri peynir üretimi olmuştur. Günümüzde peynir, yalnızca beslenme açısından önemli bir protein ve mineral kaynağı değil, aynı zamanda toplumların kültürel mirasını yansıtan geleneksel bir gıda ürünü olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde binlerce farklı peynir çeşidinin bulunması; iklim, hayvan türü, mera florası, üretim teknikleri ve bölgesel kültürlerin çeşitliliğinin doğal bir sonucudur (Fox ve ark., 2017).

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumu, iklim çeşitliliği ve köklü hayvancılık geçmişi sayesinde dünyanın en zengin peynir kültürlerinden birine sahiptir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde geliştirilen yüzlerce geleneksel peynir çeşidi, yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi birikimi sayesinde günümüze ulaşmıştır. Bu ürünler yalnızca beslenme amacıyla değil, aynı zamanda sosyal yaşamın, geleneklerin ve yerel ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir (Ünsal, 1997).

Türkiye'nin peynir üretiminde öne çıkan illerinden biri olan Balıkesir, sahip olduğu doğal mera alanları, kaliteli süt üretimi ve çok kültürlü yapısı sayesinde önemli bir peynir merkezidir. Marmara ve Ege bölgeleri arasında köprü konumunda bulunan il, tarih boyunca Yörükler, Rumlar, Arnavutlar, Pomaklar, Boşnaklar ve mübadele ile gelen göçmen topluluklarının yerleşim alanı olmuştur. Bu kültürel çeşitlilik, bölgenin peynir üretim tekniklerinin gelişmesine ve farklı karakteristik özelliklere sahip çok sayıda peynir çeşidinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Onur & Biber, 2018).

Balıkesir'de günümüzde ellinin üzerinde geleneksel peynir çeşidinin üretildiği bildirilmektedir. Mihaliç Peyniri, Manyas Kelle Peyniri, Ayvalık Sepet Peyniri, Kirlihanım Peyniri ve Küflü Deri Katık Peyniri bunların en dikkat çekici örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle Manyas Kelle Peyniri ve Ayvalık Sepet Peyniri coğrafi işaret tescili almış olup, bölgenin ekonomik değerinin artırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Coğrafi işaret uygulamaları, yalnızca ürünün korunmasını değil, aynı zamanda geleneksel üretim yöntemlerinin gelecek nesillere aktarılmasını da desteklemektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020; 2022).

Peynir üretiminin temelinde yer alan fermantasyon süreci ise mikrobiyoloji biliminin en önemli uygulamalarından biridir. Laktik asit bakterileri tarafından gerçekleştirilen fermentasyon sonucunda laktoz laktik aside dönüşmekte, ortam pH'sının düşmesiyle birlikte kazein proteinleri pıhtılaşarak peynir yapısı oluşmaktadır. Aynı zamanda oluşan organik asitler ve diğer metabolitler, patojen mikroorganizmaların gelişimini baskılayarak ürünün güvenli şekilde saklanması sağlamaktadır. Bu nedenle geleneksel peynir üretimi, biyokimya, mikrobiyoloji ve gıda teknolojisinin birlikte değerlendirildiği önemli bir araştırma alanı olarak kabul edilmektedir (Fox ve ark., 2017; Tamime, 2006).

Son yıllarda tüketicilerin doğal ve geleneksel ürünlere yönelmesi, yöresel peynirlere olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Bu durum, Balıkesir peynirlerinin yalnızca yerel pazarlarda değil, ulusal ve uluslararası gastronomi turizminde de değer kazanmasına neden olmuştur. Düzenlenen peynir festivalleri, coğrafi işaret çalışmaları ve kırsal turizm faaliyetleri sayesinde bu ürünler bölgesel kalkınmanın önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Geleneksel üretim yöntemlerinin bilimsel verilerle desteklenmesi ise hem ürün standardizasyonunun sağlanmasına hem de sürdürülebilir üretim modellerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Balıkesir'in zengin peynir kültürünü tarihsel, mikrobiyolojik ve biyokimyasal açıdan değerlendirmek; yöresel peynirlerin üretim özelliklerini, coğrafi işaret süreçlerini ve gastronomik önemini bilimsel

literatür doğrultusunda ortaya koymaktır. Ayrıca geleneksel bilgi ile modern bilimsel yaklaşımlar arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Balıkesir Peynir Kültürünün Temel Taşları

Balıkesir, Türkiye'de süt hayvancılığı ve süt ürünleri üretiminin en gelişmiş olduğu illerden biri olarak kabul edilmektedir. İlin Marmara ve Ege Bölgeleri arasında geçiş kuşağında bulunması, iklim çeşitliliği, geniş mera alanları ve zengin bitki örtüsü süt veriminin yüksek olmasını sağlamaktadır. Bu doğal avantajlar sayesinde Balıkesir yalnızca çiğ süt üretiminde değil, geleneksel peynir çeşitliliğinde de ülkenin en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Günümüzde il genelinde elliden fazla peynir çeşidinin üretildiği bilinmekte olup bu çeşitlilik, Türkiye'nin diğer birçok bölgesine göre oldukça dikkat çekicidir (Onur ve Biber, 2018). Balıkesir peynir kültürünün oluşumunda coğrafi özelliklerin yanı sıra tarih boyunca yaşanan göç hareketleri önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Balkanlar, Ege Adaları ve Kafkasya'dan bölgeye yerleşen topluluklar, beraberlerinde kendi hayvancılık kültürlerini ve peynir üretim tekniklerini getirmiştir. Arnavutlar, Pomaklar, Boşnaklar, Giritliler ve Yörük toplulukları tarafından kullanılan farklı mayalama, salamura ve olgunlaştırma yöntemleri zaman içerisinde birbirini etkileyerek Balıkesir'e özgü peynir çeşitlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece il, yalnızca süt üretimiyle değil aynı zamanda geleneksel peynir teknolojisinin geliştiği önemli merkezlerden biri olmuştur (Ünsal, 1997). Balıkesir'in peynir kültürünü belirleyen en önemli faktörlerden biri de hayvanların beslendiği doğal mera florasıdır. Kaz Dağları, Madra Dağı ve çevresindeki yaylalarda yetişen kekik, adaçayı, geven, papatya, yonca ve çeşitli aromatik bitkiler, süt hayvanlarının beslenmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu bitkiler süt yağının kimyasal bileşimini etkileyerek peynirlerin kendine özgü aroma ve lezzet özelliklerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle ilkbahar döneminde elde edilen sütlerden üretilen peynirlerin aromatik özelliklerinin daha belirgin olduğu bildirilmektedir (Fox ve ark., 2017).

Balıkesir'de geleneksel peynir üretimi uzun yıllar boyunca aile işletmeleri ve küçük ölçekli mandıralar tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde modern süt işleme tesislerinin sayısı artmış olsa da birçok yörede geleneksel üretim teknikleri hâlen korunmaktadır. Özellikle telemenin elle şekillendirilmesi, doğal salamurada olgunlaştırılması ve uzun süre dinlendirilmesi gibi uygulamalar yöresel peynirlerin karakteristik özelliklerini koruyan önemli üretim aşamalarıdır. Modern hijyen standartlarının uygulanmasıyla birlikte geleneksel yöntemlerin devam ettirilmesi hem ürün güvenliğini artırmakta hem de kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Balıkesir peynirleri yalnızca beslenme açısından değil, sosyal yaşam açısından da önemli bir yere sahiptir. Kırsal bölgelerde düğün, bayram, hasat şenlikleri ve aile toplantılarında hazırlanan sofraların vazgeçilmez ürünlerinden biri peynir olmuştur. Ayrıca hoşmerim tatlısı gibi peynir kullanılarak hazırlanan yöresel ürünler de Balıkesir mutfağının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu durum peynirin yalnızca bir süt ürünü değil, aynı zamanda bölgenin kültürel kimliğini temsil eden önemli bir gastronomik unsur olduğunu göstermektedir (Onur ve Biber, 2018). Son yıllarda coğrafi işaret uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte Balıkesir peynirleri ulusal ve uluslararası pazarda daha fazla tanınmaya başlamıştır. Manyas Kelle Peyniri ve Ayvalık Sepet Peyniri mahreç işareti ile tescillenmiş ürünler arasında yer almaktadır. Bunun yanında Mihaliç Peyniri ve diğer geleneksel ürünler için de coğrafi işaret çalışmaları devam etmektedir. Coğrafi işaret uygulamaları üretim standartlarının korunmasına, taklit ürünlerin önlenmesine ve üreticilerin ekonomik gelirlerinin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020; 2022).

Peynirin Biyokimyasal ve Mikrobiyolojik Oluşumu

Peynir üretimi, insanlık tarihinin en eski biyoteknolojik uygulamalarından biridir. Yaklaşık sekiz bin yıl önce göçebe toplulukların sütü hayvan midelerinden yapılmış tulumlarda taşımaları sırasında doğal enzimlerin etkisiyle sütün pıhtılaştığının fark edilmesi, peynir üretiminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde insanlar bu doğal süreci gözlemleyerek kontrollü şekilde uygulamaya başlamış, böylece günümüzde kullanılan peynir üretim tekniklerinin temelleri atılmıştır (Tamime, 2006). Peynir üretiminin ilk aşaması kaliteli çiğ sütün temin edilmesidir. Sütün kimyasal bileşimi, özellikle protein ve yağ oranı, üretilen peynirin verimini doğrudan etkilemektedir. Balıkesir'de üretilen geleneksel peynirlerde koyun, keçi ve inek sütü tek başına veya belirli oranlarda karıştırılarak kullanılmaktadır. Koyun sütü yüksek kuru madde ve yağ içeriği nedeniyle özellikle sert yapılı peynirlerin üretiminde tercih edilmektedir. Üretimin en önemli aşamalarından biri laktik asit fermentasyonudur. Süte eklenen veya doğal olarak bulunan laktik asit bakterileri laktozu enerji kaynağı olarak

kullanırken laktik asit üretmektedir. Ortamda oluşan laktik asit pH değerini yaklaşık 6,7 seviyesinden 5,2-5,4 seviyelerine kadar düşürmektedir. pH'nın azalmasıyla birlikte kazein miselleri elektriksel yüklerini kaybetmekte ve birbirleriyle birleşerek üç boyutlu bir jel yapısı oluşturmaktadır. Bu yapı peynir telemesi olarak adlandırılmaktadır (Fox ve ark., 2017). Laktik asit bakterileri yalnızca pıhtı oluşumunu sağlamakla kalmaz; aynı zamanda ürünün güvenliğini de artırmaktadır. Asitliğin yükselmesi sonucu *Escherichia coli*, *Salmonella spp.*, *Listeria monocytogenes* ve *Staphylococcus aureus* gibi birçok patojen mikroorganizmanın gelişimi baskılanmaktadır. Bunun yanında bazı laktik asit bakterileri bakteriyosin adı verilen doğal antimikrobiyal maddeler üreterek istenmeyen mikroorganizmaların çoğalmasını engellemektedir. Bu nedenle fermentasyon, geleneksel bir koruma yöntemi olmasının yanında doğal bir biyokoruma mekanizması olarak da değerlendirilmektedir (Tamime, 2006). Teleme oluştuktan sonra uygulanan kesme, baskılama, haşlama, salamura bekletme ve olgunlaştırma işlemleri peynir çeşidine göre farklılık göstermektedir. Olgunlaşma döneminde proteinler proteoliz, yağlar ise lipoliz reaksiyonlarına uğramaktadır. Bu biyokimyasal değişimler sonucunda amino asitler, serbest yağ asitleri, esterler, aldehitler ve ketonlar gibi yüzlerce aroma bileşiği oluşmaktadır. Peynirlerin kendilerine özgü tat, koku ve dokuları bu uzun olgunlaşma süreci boyunca meydana gelmektedir (Fox ve ark., 2017). Bazı peynir çeşitlerinde yalnızca laktik asit bakterileri değil, propiyonik asit bakterileri ve küf mantarları da görev almaktadır. Özellikle Mihaliç Peyniri'nin karakteristik gözenekli yapısında propiyonik asit bakterileri önemli rol oynamaktadır. Bu bakteriler laktatı parçalayarak karbondioksit gazı oluşturmakta, oluşan gaz peynir kitlesi içerisinde hapsolarak karakteristik gözeneklerin meydana gelmesini sağlamaktadır. Böylece peynir yalnızca görünüş açısından değil, aroma açısından da kendine özgü özellikler kazanmaktadır. Son yıllarda moleküler mikrobiyoloji tekniklerinin gelişmesi sayesinde geleneksel peynirlerde bulunan yararlı mikroorganizma toplulukları ayrıntılı olarak tanımlanabilmektedir. Yapılan araştırmalar, yöresel peynirlerin kendilerine özgü mikrobiyotalara sahip olduğunu ve bu mikrobiyal çeşitliliğin ürün kalitesinin oluşmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle geleneksel peynirlerde bulunan doğal mikrofloranın korunması hem biyolojik çeşitlilik hem de sürdürülebilir gıda üretimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu biyokimyasal ve mikrobiyolojik süreçlerin doğru yönetilmesi sonucunda Balıkesir peynirleri yüksek besin değerine, uzun raf ömrüne ve kendine özgü duyuşsal özelliklere sahip ürünler hâline gelmektedir. Günümüzde geleneksel bilgi ile modern mikrobiyolojik analizlerin birlikte kullanılması, bu ürünlerin standart kalitede üretilmesini sağlarken aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına da katkı sunmaktadır.

Balıkesir'in Yöresel Peynirleri

Mihaliç Peyniri

Balıkesir denildiğinde akla ilk gelen yöresel süt ürünlerinden biri Mihaliç Peyniridir. Yaklaşık 250 yıllık bir geçmişe sahip olduğu kabul edilen bu peynir, özellikle Karacabey, Susurluk, Manyas ve Balıkesir merkez çevresinde yoğun olarak üretilmektedir. Tarihsel kaynaklar, peynirin ilk olarak Balkanlardan göç eden topluluklar tarafından bölgeye getirilen üretim teknikleriyle geliştirildiğini göstermektedir. Günümüzde ise Balıkesir'in en önemli geleneksel peynirlerinden biri olarak hem ekonomik hem de kültürel açıdan büyük değer taşımaktadır (Ünsal, 1997). Mihaliç Peynirinin üretiminde geleneksel olarak koyun sütü tercih edilmekle birlikte günümüzde inek sütü veya belirli oranlarda karıştırılmış sütler de kullanılmaktadır. Sütün yaklaşık 32-35 °C sıcaklıkta mayalanmasının ardından oluşan teleme küçük parçalara ayrılır ve peynir altı suyunun uzaklaştırılması sağlanır. Daha sonra teleme sıcak su içerisinde haşlanır ve özel kalıplara yerleştirilerek baskı uygulanır. Bu işlem peynirin karakteristik sert yapısını kazanmasını sağlamaktadır (Özcan, 2000). Mihaliç Peynirinin en dikkat çekici özelliği gözenekli yapısıdır. Bu gözenekler rastgele oluşmamakta, olgunlaşma sırasında faaliyet gösteren propiyonik asit bakterileri sayesinde meydana gelmektedir. Bu bakteriler laktik asidi parçalayarak propiyonik asit, asetik asit ve karbondioksit gazı üretmektedir. Oluşan gaz peynir kitlesi içerisinde hapsolarak yaklaşık 2-4 mm çapındaki düzenli gözeneklerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum peynirin hem görünümünü hem de karakteristik aromasını belirleyen en önemli biyokimyasal süreçlerden biridir. Olgunlaşma sürecinde proteoliz ve lipoliz reaksiyonlarının devam etmesi sonucu peynirde yoğun aroma bileşikleri oluşmaktadır. Amino asitler, kısa zincirli yağ asitleri ve esterler sayesinde Mihaliç Peyniri keskin, hafif tuzlu ve kendine özgü aromatik bir tat kazanmaktadır. Aynı zamanda yüksek protein ve kalsiyum içeriği nedeniyle besin değeri oldukça yüksektir. Uzun süre salamura bekletilebilmesi ise ürünün raf ömrünü önemli ölçüde artırmaktadır. Son yıllarda Mihaliç

Peynirinin coğrafi işaret kapsamına alınmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Üretim standartlarının belirlenmesi ve geleneksel yöntemlerin korunması, ürünün ulusal ve uluslararası pazarda daha güçlü bir marka değeri kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Mihaliç Peyniri yalnızca Balıkesir ekonomisinin değil, Türkiye'nin geleneksel süt ürünleri mirasının da önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Manyas Kelle Peyniri

Manyas Kelle Peyniri, Balıkesir'in Manyas ilçesi başta olmak üzere Gönen, Bandırma ve çevresinde uzun yıllardır üretilen geleneksel bir peynir çeşididir. Üretim tekniği ve karakteristik özellikleri nedeniyle 2020 yılında Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından coğrafi işaret ile tescillenmiştir. Coğrafi işaret tescili, ürünün belirli üretim standartlarına uygun olarak hazırlanmasını zorunlu kılmakta ve taklit ürünlerin önüne geçmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020). Manyas Kelle Peynirinin üretiminde en az %50 oranında koyun sütü kullanılmaktadır. Kalan bölüm ise inek sütünden oluşabilmektedir. Bu süt bileşimi, peynirin sert yapısını ve yoğun aromasını belirleyen temel unsurlardan biridir. Mayalama işleminin ardından oluşan teleme haşlanmakta, baskılanmakta ve belirli büyüklükteki kalıplarda şekillendirilmektedir. Daha sonra salamurada bekletilen peynir en az 120 gün boyunca kontrollü sıcaklıkta olgunlaştırılmaktadır. Manyas Kelle Peynirinin karakteristik özelliklerinden biri düzgün dağılmış küçük gözeneklere sahip olmasıdır. Gözeneklerin oluşumunda yine propiyonik asit bakterileri görev almakta ve olgunlaşma sırasında oluşan gazın peynir kitlesi içerisinde tutulması sağlanmaktadır. Bu özellik peynirin kalite kriterlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Olgunlaşma sürecinde meydana gelen proteolitik ve lipolitik reaksiyonlar sayesinde ürün yoğun aromaya sahip olmaktadır. Sert yapısı nedeniyle rendelenerek kullanılabilirdiği gibi kahvaltılık olarak da tüketilmektedir. Ayrıca yüksek protein ve mineral içeriği nedeniyle beslenme açısından önemli bir süt ürünüdür. Manyas Kelle Peynirinin coğrafi işaret alması, bölgedeki üreticilerin ekonomik gelirlerinin artmasına katkıda bulunmuş ve ürünün ulusal pazarda daha fazla tanınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda geleneksel üretim yöntemlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Ayvalık Sepet Peyniri

Ayvalık Sepet Peyniri, Balıkesir'in Ayvalık ve Burhaniye ilçelerinde uzun yıllardır üretilen geleneksel bir peynir çeşididir. Peynir adını üretim sırasında kullanılan saz veya kamıştan örülmüş sepetlerden almaktadır. Teleme bu sepetler içerisinde şekillendirildiği için peynir yüzeyinde karakteristik örgü izleri oluşmaktadır. Bu görüntü ürünün ayırt edici özelliklerinden biri hâline gelmiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2022). Ayvalık bölgesinde yetiştirilen süt hayvanlarının büyük bölümü zeytinlik alanlarda otlatılmaktadır. Hayvanların zeytin yaprakları, yabani otlar ve aromatik mera bitkileriyle beslenmesi süt yağının bileşimini değiştirmekte ve peynirin kendine özgü aromasının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Ayvalık Sepet Peyniri yalnızca üretim tekniğiyle değil, bölgenin ekolojik özellikleriyle de doğrudan ilişkilidir. Üretim sırasında teleme hasır sepetlere alınarak peynir altı suyunun doğal yollarla uzaklaştırılması sağlanmaktadır. Daha sonra salamura işlemine geçilmekte ve belirli süre olgunlaştırılan peynir tüketime sunulmaktadır. Orta sertlikte yapıya sahip olan ürün hafif tuzlu tadı ve elastik dokusuyla dikkat çekmektedir. Ayvalık Sepet Peyniri 2022 yılında mahreç işareti ile tescillenmiştir. Böylece üretim standardı belirlenmiş ve geleneksel yöntemlerin korunması güvence altına alınmıştır. Coğrafi işaret sayesinde ürün hem gastronomi turizmine hem de bölgesel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır.

Kirlihanım Peyniri

Kirlihanım Peyniri, Balıkesir'in Ayvalık yöresine özgü oldukça nadir üretilen geleneksel peynirlerden biridir. Üretiminde lor peyniri temel hammadde olarak kullanılmaktadır. Lor belirli süre kurutulduktan sonra kontrollü koşullarda bekletilmekte ve yüzeyinde doğal küf gelişimi meydana gelmektedir. Dış yüzeyinin koyu renkli görünümü nedeniyle halk arasında "Kirlihanım" adı verilmiştir (Onur ve Biber, 2018). Bu peynirin üretimindeki temel amaç, peynir üretimi sırasında ortaya çıkan lorun değerlendirilmesidir. Böylece gıda kayıpları azaltılmakta ve ekonomik değeri yüksek yeni bir ürün elde edilmektedir. Kontrollü küflenme sırasında meydana gelen enzimatik reaksiyonlar peynirin kendine özgü aroma ve lezzetini oluşturmaktadır. Kirlihanım Peyniri günümüzde sınırlı miktarda üretilmektedir. Geleneksel üretim bilgisinin korunması ve kayıt altına alınması, bu ürünün gelecek nesillere aktarılması açısından önem taşımaktadır.

Küflü Deri Katık Peyniri

Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde üretilen Küflü Deri Katık Peyniri, Türkiye'nin en ilginç geleneksel fermente süt ürünlerinden biridir. Üretiminde yağsız keçi sütünden hazırlanan yoğurt kullanılmaktadır. Yoğurt süzildükten sonra keçi derisine doldurulmakta ve yaklaşık dokuz ay boyunca doğal koşullarda olgunlaştırılmaktadır. Olgunlaşma sırasında deri içerisinde gelişen yararlı küf ve bakteriler ürünün karakteristik aroma ve dokusunu oluşturmaktadır. Kontrollü mikrobiyal gelişim sonucunda proteinler parçalanmakta ve peynir kendine özgü keskin tada ulaşmaktadır. Geleneksel üreticiler tarafından bu ürünün doğal antibiyotik etkisi gösterdiğine inanılmakla birlikte, bu konu hakkında bilimsel çalışmaların artırılması gerektiği belirtilmektedir. Küflü Deri Katık Peyniri, Anadolu'da geleneksel fermantasyonun en dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Üretim yöntemi tamamen doğal mikrobiyotaya dayandığından her üretim dönemi kendine özgü duyuşsal özellikler gösterebilmektedir. Bu durum ürünü endüstriyel peynirlerden ayıran en önemli özelliklerden biridir.

Üretim Kapasitesi, Gastronomi Turizmi ve Sonuç

Balıkesir'de Hayvancılık ve Peynir Üretim Kapasitesi

Balıkesir, Türkiye'nin süt üretiminde öncü illerinden biri olup gelişmiş hayvancılık altyapısı sayesinde süt ve süt ürünleri sektörünün önemli merkezleri arasında yer almaktadır. Geniş mera alanları, iklim koşullarının elverişliliği ve yem bitkisi üretiminin yaygın olması, bölgede büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın gelişmesine olanak sağlamıştır. Özellikle koyun ve inek yetiştiriciliği, yöresel peynir üretiminin temelini oluşturmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024). Balıkesir'de faaliyet gösteren çok sayıda mandıra, süt işleme tesisi ve aile işletmesi her yıl binlerce ton sütü işleyerek geleneksel ve endüstriyel peynir üretimi gerçekleştirmektedir. Son yıllarda modern teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte hijyen standartları yükselmiş, üretim verimliliği artmış ve ürünlerin raf ömrü uzatılmıştır. Bununla birlikte geleneksel üretim tekniklerinin korunmasına da özen gösterilmektedir. Özellikle küçük ölçekli üreticiler tarafından sürdürülen geleneksel üretim yöntemleri, Balıkesir peynirlerinin karakteristik özelliklerinin korunmasına katkı sağlamaktadır. Bölgenin süt üretimindeki başarısında doğal mera alanlarının büyük etkisi bulunmaktadır. Kaz Dağları, Madra Dağı ve çevresindeki zengin bitki örtüsü sayesinde hayvanlar farklı aromatik bitkilerle beslenmektedir. Kekik, geven, adaçayı, papatya ve diğer mera bitkileri süt yağının bileşimini olumlu yönde etkileyerek peynirlerin aroma ve lezzet özelliklerinin gelişmesini sağlamaktadır. Bu durum Balıkesir peynirlerinin diğer bölgelerde üretilen benzer ürünlerden farklı duyuşsal özelliklere sahip olmasının en önemli nedenlerinden biridir (Fox ve ark., 2017). Son yıllarda coğrafi işaret uygulamalarının yaygınlaşması, üreticilerin gelirlerinin artmasına ve ürünlerin ulusal pazarda daha fazla tanınmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca geleneksel üretim tekniklerinin kayıt altına alınması, sürdürülebilir üretim açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte üniversiteler, araştırma merkezleri ve kamu kurumları tarafından yürütülen bilimsel çalışmalar da üretim kalitesinin artırılmasına destek olmaktadır. Hayvancılık sektörünün sürdürülebilirliği yalnızca ekonomik açıdan değil, biyolojik çeşitliliğin korunması açısından da önem taşımaktadır. Yerel koyun ve keçi ırklarının korunması, kaliteli süt üretiminin devamlılığı için temel koşullardan biridir. Bu nedenle gelecekte yürütülecek ıslah çalışmaları ve sürdürülebilir mera yönetimi uygulamaları, Balıkesir peynirlerinin uluslararası pazardaki rekabet gücünü daha da artıracaktır.

Gastronomi Turizmi ve Balıkesir Peynirleri

Son yıllarda gastronomi turizmi, kültürel mirasın korunmasını destekleyen önemli turizm türlerinden biri hâline gelmiştir. Tüketicilerin yerel ve geleneksel ürünlere olan ilgisinin artmasıyla birlikte yöresel peynirler gastronomi turizminin en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Balıkesir sahip olduğu zengin peynir çeşitliliği sayesinde bu alanda önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle Ayvalık, Manyas, Susurluk, Gönen ve Sındırgı ilçeleri peynir üretimi bakımından öne çıkmaktadır. Bu bölgelerde gerçekleştirilen mandıra ziyaretleri, peynir tadım etkinlikleri ve yöresel ürün festivalleri yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Üretim süreçlerinin yerinde gözlemlenmesi, geleneksel üretim tekniklerinin tanıtılması ve yöresel ürünlerin doğrudan üreticiden satın alınabilmesi kırsal kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Balıkesir mutfağının en bilinen ürünlerinden biri olan hoşmerim tatlısı da peynir kültürünün gastronomiye yansıyan önemli örneklerinden biridir. Peynirden üretilen

bu geleneksel tatlı, ilin gastronomik kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmakta ve turistik tanıtımlarda önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında Mihaliç Peyniri, Manyas Kelle Peyniri ve Ayvalık Sepet Peyniri gibi ürünler kahvaltı kültürünün vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Coğrafi işaret tescili alan ürünlerin sayısının artması, Balıkesir'in gastronomi turizmi açısından marka değerini yükseltmektedir. Coğrafi işaret sayesinde ürünlerin özgün üretim teknikleri korunmakta, kalite standartları belirlenmekte ve tüketici güveni artırılmaktadır. Böylece hem üreticilerin ekonomik gelirleri yükselmekte hem de bölgenin tanıtımı güçlenmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020; 2022). Gelecekte oluşturulacak "Balıkesir Peynir Rotası" gibi tematik turizm projeleri sayesinde ziyaretçilerin farklı ilçelerde üretilen geleneksel peynirleri yerinde tanınması mümkün olacaktır. Böylece kırsal kalkınma desteklenecek, küçük ölçekli üreticilerin ekonomik sürdürülebilirliği güçlenecek ve geleneksel üretim yöntemlerinin korunmasına katkı sağlanacaktır.

Sonuç

Balıkesir, sahip olduğu doğal kaynaklar, gelişmiş hayvancılık altyapısı ve çok kültürlü tarihsel geçmişi sayesinde Türkiye'nin en önemli peynir üretim merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bölgenin zengin mera florası, kaliteli süt üretimi ve yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin aktardığı geleneksel üretim teknikleri çok sayıda özgün peynir çeşidinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mihaliç Peyniri, Manyas Kelle Peyniri, Ayvalık Sepet Peyniri, Kırlihanım Peyniri ve Küflü Deri Katık Peyniri bu kültürel mirasın en önemli temsilcileridir. Bu çalışmada peynir üretiminin tarihsel gelişimi, biyokimyasal ve mikrobiyolojik temelleri ile Balıkesir'in geleneksel peynir çeşitleri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Laktik asit bakterileri tarafından gerçekleştirilen fermantasyon süreci yalnızca ürünün oluşumunu değil, aynı zamanda mikrobiyolojik güvenliğini ve karakteristik aroma özelliklerini de belirlemektedir. Olgunlaşma döneminde meydana gelen proteoliz ve lipoliz reaksiyonları ise peynirlerin kendilerine özgü tat ve dokularını oluşturmaktadır. Coğrafi işaret uygulamalarının yaygınlaşması, Balıkesir peynirlerinin ulusal ve uluslararası pazarda tanınmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Geleneksel üretim yöntemlerinin bilimsel çalışmalarla desteklenmesi ürün kalitesinin korunmasına yardımcı olurken aynı zamanda kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını da mümkün kılmaktadır. Gastronomi turizminin gelişmesiyle birlikte Balıkesir peynirleri yalnızca bir gıda ürünü değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmayı destekleyen önemli bir ekonomik değer hâline gelmiştir. Peynir rotalarının oluşturulması, üreticilerin desteklenmesi, coğrafi işaret çalışmalarının artırılması ve yerel hayvan ırklarının korunması gelecekte sürdürülebilir üretim açısından büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak Balıkesir peynirleri, Anadolu'nun zengin biyolojik çeşitliliğini, tarihsel birikimini ve geleneksel bilgi sistemlerini günümüze taşıyan önemli bir kültürel mirastır. Bu ürünlerin korunması ve bilimsel olarak araştırılmaya devam edilmesi hem ülke ekonomisi hem de dünya gastronomisi açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Fox, P. F., Guinee, T. P., Cogan, T. M., & McSweeney, P. L. H. (2017). *Fundamentals of Cheese Science* (2nd ed.). Springer.
- Onur, B. B., & Biber, N. A. (2018). *50 Peynirli Şehir: Balıkesir*. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Özcan, T. (2000). *Mihaliç Peyniri Üretim Teknolojisi ve Kalite Parametreleri Üzerine Araştırmalar*.
- Tamime, A. Y. (2006). *Fermented Milks*. Blackwell Publishing.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2020). Manyas Kelle Peyniri Mahreç İşareti Tescil Belgesi (No: 628). Ankara.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2022). Ayvalık Sepet Peyniri Mahreç İşareti Tescil Belgesi (No: 1664). Ankara.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *Balıkesir İli Tarım ve Hayvancılık İstatistikleri*. Ankara.
- Ünsal, A. (1997). *Süt Uyuyunca: Türkiye Peynirleri*. Yapı Kredi Yayınları.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE APİTERAPİ UYGULAMALARI

Sadi Arda KÖSE

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

Apiterapi, bal arıları tarafından üretilen doğal ürünlerin koruyucu, destekleyici ve tamamlayıcı sağlık uygulamalarında kullanılmasını ifade eden geleneksel bir tedavi yaklaşımıdır. Terim, Latince *Apis* (arı) ve Yunanca *therapeia* (tedavi) kelimelerinin birleşiminden oluşmakta olup bal, propolis, arı sütü, polen, arı ekmeği (perga), balmumu, arı zehri (apitoksin) ve son yıllarda uygulama alanı genişleyen kovan havası gibi ürünlerin terapötik amaçlarla kullanımını kapsamaktadır (Cornara et al., 2017). Günümüzde apiterapi, geleneksel bilgi birikimini modern biyomedikal araştırmalarla birleştiren disiplinler arası bir alan olarak kabul edilmektedir. Arı ürünleri yalnızca besin değeri yüksek doğal maddeler değil, aynı zamanda çok sayıda biyolojik aktif bileşik içeren kompleks yapılardır. Fenolik bileşikler, flavonoidler, terpenoidler, peptitler, enzimler, vitaminler, mineraller ve çeşitli uçucu bileşenler sayesinde bu ürünlerin antioksidan, antimikrobiyal, antiviral, antifungal, antiinflamatuvar, immünomodülatör ve doku yenilenmesini destekleyici etkileri olduğu bildirilmektedir (Pasupuleti et al., 2017; Khalifa et al., 2021). Son yıllarda gerçekleştirilen moleküler ve klinik çalışmalar, arı ürünlerinin yalnızca halk hekimliğinde değil, kanıta dayalı tamamlayıcı tıp uygulamalarında da önemli bir yer edindiğini göstermektedir.

Doğal ürünlere olan ilginin artması, antibiyotik direncinin küresel ölçekte ciddi bir halk sağlığı sorunu haline gelmesi ve kronik hastalıkların görülme sıklığındaki artış, alternatif ve tamamlayıcı tedavi yöntemlerine olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda apiterapi, özellikle enfeksiyon hastalıkları, yara tedavisi, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, nörodejeneratif hastalıklar, romatizmal hastalıklar ve kanser destek tedavileri gibi birçok alanda araştırılmaktadır (Yeung et al., 2022). Bununla birlikte arı ürünlerinin biyolojik etkileri; arı türü, coğrafi bölge, bitki florası, iklim koşulları, mevsim, hasat zamanı ve işleme yöntemleri gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Aynı isim altında pazarlanan iki farklı propolis veya bal örneğinin kimyasal içerikleri önemli ölçüde değişebilmekte, buna bağlı olarak biyolojik aktivitelerinde de farklılıklar ortaya çıkabilmektedir (Bankova et al., 2019). Bu nedenle günümüzde apiterapi çalışmalarında kalite standardizasyonu, kimyasal karakterizasyon ve biyolojik aktivitenin birlikte değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda omik teknolojiler, yüksek çözünürlüklü kromatografik analizler ve moleküler biyoloji yöntemlerinin gelişmesi sayesinde arı ürünlerinde bulunan biyoaktif bileşenler daha ayrıntılı şekilde tanımlanabilmektedir. Özellikle propoliste bulunan kafeik asit fenetil ester (CAPE), arı zehrindeki melittin ve apamin, arı sütündeki 10-hidroksi-2-dekenoik asit (10-HDA) ile baldaki fenolik bileşiklerin hücresel sinyal yolları üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak araştırılmaktadır. Bu çalışmalar, arı ürünlerinin farmakolojik mekanizmalarının anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Wehbe et al., 2019). Buna karşın apiterapi ürünlerinin her birey için güvenli olduğu söylenemez. Özellikle arı zehri, propolis ve polen bazı bireylerde ciddi alerjik reaksiyonlara hatta anafilaktik şoka neden olabilmektedir. Ayrıca kronik hastalıkları bulunan bireylerde veya gebelerde kontrolsüz kullanım istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle günümüzde apiterapi ürünlerinin yalnızca doğal olmaları nedeniyle güvenli kabul edilmesi yerine, etkinlik ve güvenliliklerinin bilimsel veriler ışığında değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Yeung et al., 2022).

Günümüzde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve birçok ülkenin sağlık otoritesi, geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarının bilimsel kanıtlarla desteklenmesini teşvik etmektedir. Bu kapsamda apiterapi, özellikle Avrupa ve Asya ülkelerinde tamamlayıcı tıp merkezlerinde kontrollü biçimde uygulanmakta; üniversiteler ve araştırma merkezleri tarafından biyolojik aktiviteleri yoğun olarak araştırılmaktadır. Türkiye de zengin bitki florası ve gelişmiş arıcılık potansiyeli sayesinde apiterapi araştırmalarının hızla geliştiği ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle Anadolu propolisinin fenolik içeriği ve biyolojik aktiviteleri üzerine yapılan çalışmalar uluslararası literatürde dikkat çekmektedir (Khalifa et al., 2021). Dolayısıyla apiterapi, yalnızca geleneksel halk hekimliğinin bir parçası olmaktan çıkmış; modern farmakoloji, biyoteknoloji, immünoloji ve fonksiyonel gıda araştırmalarının kesişim noktasında yer alan çok disiplinli bir bilim alanına dönüşmüştür. Gelecekte gerçekleştirilecek kontrollü

klirik çalışmalar ile arı ürünlerinin etki mekanizmalarının daha ayrıntılı açıklanması, standardizasyonunun sağlanması ve güvenli kullanım protokollerinin oluşturulması, apiterapinin modern sağlık sistemlerindeki yerini daha da güçlendirecektir.

Apiterapinin Tarihsel Gelişimi

Apiterapinin geçmişi insanlık tarihi kadar eski olup, arı ürünlerinin tedavi amacıyla kullanımı yaklaşık **8.000 yıl öncesine** kadar uzanmaktadır. İspanya'nın Valencia bölgesinde bulunan Cuevas de la Araña mağarasındaki kaya resimlerinde, yabani arılardan bal toplayan insanların tasvir edilmesi, balın tarih öncesi dönemlerden itibaren yalnızca besin değil aynı zamanda değerli bir sağlık ürünü olarak kabul edildiğini göstermektedir (Crane, 1999). Arıcılığın henüz gelişmediği bu dönemlerde insanlar doğal bal kolonilerinden elde ettikleri ürünleri yara tedavisi, enerji kaynağı ve çeşitli hastalıkların iyileştirilmesinde kullanmıştır.

Antik Mısır Dönemi

Apiterapinin sistematik kullanımına ilişkin en eski yazılı kayıtlar Antik Mısır uygarlığına aittir. Yaklaşık M 1550 yıllarında hazırlanan Ebers Papirüsü, balın yara iyileşmesi, göz hastalıkları, mide rahatsızlıkları ve deri enfeksiyonlarının tedavisinde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Antik Mısırlılar balı yalnızca ilaç olarak değil, mumyalama işlemlerinde de antiseptik özelliklerinden yararlanmak amacıyla kullanmışlardır (Molan, 2001). Bal, Mısır toplumunda kutsal kabul edilen ürünlerden biri olmuş, firavun mezarlarında mühürlenmiş bal kaplarının binlerce yıl sonra bile bozulmadan kalabildiği gösterilmiştir. Bu durum balın doğal koruyucu özelliklerinin insanlar tarafından çok erken dönemlerde fark edildiğini göstermektedir.

Mezopotamya ve Antik Çin

Sümerler, Babilliler ve Asurlular döneminde bal, çeşitli bitkisel ilaçlarla birlikte merhem hazırlanmasında kullanılmıştır. Kil tabletlerde balın özellikle deri hastalıkları, yanıklar ve enfeksiyonların tedavisinde önerildiği belirtilmektedir. Aynı dönemde Çin geleneksel tıbbında da bal ve polen önemli tedavi materyalleri arasında yer almıştır. Yaklaşık 2000 yıllık geçmişe sahip Çin farmakopesinde balın sindirim sistemi hastalıkları, solunum yolu enfeksiyonları, öksürük ve genel vücut direncinin artırılmasında kullanıldığı kayıt altına alınmıştır. Günümüzde de Geleneksel Çin Tıbbı uygulamalarında bal, birçok bitkisel preparatın taşıyıcısı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Antik Yunan ve Roma

Antik Yunan hekimi Hipokrat, balı yara temizliğinde, ateşli hastalıklarda ve mide-bağırsak rahatsızlıklarında önermiştir. Hipokrat'ın eserlerinde balın "doğal iyileştirici" olarak tanımlandığı görülmektedir. Daha sonra Aristoteles arıcılık üzerine ayrıntılı gözlemler yapmış ve propolisin kovanı koruyan doğal bir madde olduğunu ifade etmiştir. Roma döneminde ise Galen bal ve balmumunu merhem yapımında kullanmış, askerlerin savaş yaralarının tedavisinde bal içeren preparatlar hazırlanmıştır. Roma ordularında balın antiseptik özelliğinden yararlanıldığına ilişkin çok sayıda tarihi kayıt bulunmaktadır.

Apiterapide Kullanılan Arı rnleri

Bal

Bal, işçi bal arılarının iek nektarlarını çeşitli enzimatik süreçlerden geçirerek oluşturduğu doğal bir üründür. Balın temel bileşenleri fruktoz, glikoz, amino asitler, vitaminler, mineraller ve fenolik bileşiklerdir (akar ve şimşek, 2025).

Balın en önemli özelliklerinden biri antimikrobiyal aktivitesidir. Düşük pH değeri, yüksek ozmotik basıncı, hidrojen peroksit üretimi ve fenolik bileşikleri sayesinde birçok bakteri ve mantar türüne karşı etkili olduğu gösterilmiştir. Özellikle yara ve yanık tedavisinde kullanılan tıbbi balların iyileşme sürecini hızlandırdığı bildirilmektedir (Aydemir, 2026). Yapılan klinik çalışmalarda balın diyabetik ayak yaraları, basıncı yaraları ve çeşitli kronik yaralarda olumlu sonuçlar verdiği rapor edilmiştir. Ayrıca balın antioksidan özelliği sayesinde serbest radikallerin neden olduğu hücresel hasarı azaltabileceği belirtilmektedir (ztrk ve ark., 2021).

Propolis

Propolis, arıların bitki reçinelerini toplayarak salgılarıyla işledikleri doğal bir üründür. İçerisinde flavonoidler, fenolik asitler, terpenler ve çeşitli biyolojik aktif bileşikler bulunmaktadır (El-Didamony ve ark., 2024). Propolisin antimikrobiyal, antiviral, antifungal ve antiinflamatuvar etkileri çok sayıda çalışmada ortaya konmuştur. Özellikle ağız ve diş sağlığı, üst solunum yolu enfeksiyonları ve bağışıklık sisteminin desteklenmesi amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Öztürk ve ark., 2021). Bazı araştırmalar propolisin kanser hücreleri üzerinde antiproliferatif etki gösterebildiğini ve oksidatif stresi azaltabildiğini bildirmektedir. Bununla birlikte klinik etkinliğinin kesin olarak ortaya konabilmesi için daha fazla randomize kontrollü çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Çakar ve Şimşek, 2025).

Arı Sütü

Arı sütü, genç işçi arıların hipofaringeal bezlerinden salgılanan ve kraliçe arının beslenmesinde kullanılan özel bir maddedir. Proteinler, yağ asitleri, vitaminler ve biyolojik aktif peptitler bakımından oldukça zengindir (Taheri ve ark., 2025). Arı sütüne ilişkin çalışmalar antioksidan, antiinflamatuvar ve immünomodülatör etkilerinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca menopoz semptomlarının azaltılması, metabolik parametrelerin iyileştirilmesi ve genel sağlık durumunun desteklenmesi gibi alanlarda araştırmalar yürütülmektedir (Taheri ve ark., 2025).

Arı Zehri ve Apitoksin Tedavileri

Arı zehri; melittin, apamin ve fosfolipaz A2 gibi biyolojik aktif bileşenler içermektedir. Özellikle romatoid artrit, fibromiyalji, multipl skleroz ve bazı nörolojik hastalıklarda destekleyici tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Ancak ciddi alerjik reaksiyonlara neden olabilmesi nedeniyle yalnızca uzman sağlık personeli tarafından uygulanmalıdır (AYBÜ GETAT, 2025). Arı zehri uygulamalarında anafilaksi riski bulunduğundan uygulama öncesinde alerji testlerinin yapılması büyük önem taşımaktadır. Literatürde kontrolsüz uygulamalar sonucunda ciddi komplikasyonlar ve ölüm vakaları da bildirilmiştir (Park ve ark., 2015).

Polen, Arı Ekmeği ve Apilarnil

Polen, arıların çiçeklerden topladığı protein açısından zengin bir üründür. Esansiyel amino asitler, vitaminler ve mineraller bakımından oldukça değerlidir. Arı ekmeği ise polenin fermantasyona uğramış şekli olup biyoyararlanımının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Türkiye Klinikleri, 2024). Apilarnil ise erkek arı larvalarından elde edilen bir üründür ve son yıllarda apiterapi uygulamalarında kullanılmaya başlanmıştır. Enerji metabolizması ve bağışıklık sistemi üzerine olumlu etkiler gösterebileceği düşünülmektedir (Borum, 2024).

Apiterapinin Kullanım Alanları

Enfeksiyon Hastalıklarında Kullanımı

Apiterapinin en önemli kullanım alanlarından biri enfeksiyon hastalıklarıdır. Özellikle bal ve propolis, geniş spektrumlu antimikrobiyal özellikleri sayesinde bakteriyel, viral ve fungal enfeksiyonların önlenmesi ve tedavisinde destekleyici olarak kullanılmaktadır. Balın antimikrobiyal etkisi; yüksek ozmotik basıncı, düşük pH değeri, hidrojen peroksit üretimi ve fenolik bileşiklerden kaynaklanmaktadır. Bu mekanizmalar mikroorganizmaların çoğalmasını baskılayarak enfeksiyon gelişimini sınırlandırmaktadır (Molan, 2006).

Propolis ise flavonoidler, fenolik asitler ve kafeik asit fenetil esteri (CAPE) gibi bileşikler bakımından zengin olup *Staphylococcus aureus*, *Escherichia coli*, *Pseudomonas aeruginosa*, *Candida albicans* ve çeşitli solunum yolu virüslerine karşı etkili olduğu gösterilmiştir. Ayrıca antibiyotiklerle birlikte kullanıldığında sinerjik etki oluşturarak dirençli bakterilere karşı tedavi başarısını artırabileceği bildirilmektedir (Bankova et al., 2019).

Yara ve Yanık Tedavisinde Kullanımı

Bal, yara bakımında en yaygın kullanılan apiterapi ürünüdür. Sterilize edilmiş tıbbi bal (medical-grade honey), kronik yaralar, diyabetik ayak ülserleri, bası yaraları ve ikinci derece yanıklarda yara iyileşmesini hızlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bal, yara yüzeyindeki nem dengesini koruyarak granülasyon dokusunun oluşumunu

desteklemekte, nekrotik dokunun uzaklaştırılmasını kolaylaştırmakta ve enfeksiyon riskini azaltmaktadır. Özellikle *Manuka* balı üzerine yapılan klinik çalışmalar, yara iyileşme süresini kısalttığını ve antibiyotik kullanım ihtiyacını azaltabildiğini göstermektedir (Nolan et al., 2020). Propolis de fibroblast proliferasyonunu artırması, kollajen sentezini desteklemesi ve inflamasyonu azaltması nedeniyle yara iyileşmesini hızlandıran doğal ürünler arasında yer almaktadır.

Diyabet ve Metabolik Hastalıklarda Kullanımı

Diyabetes mellitus, kronik inflamasyon ve oksidatif stres ile ilişkili metabolik bir hastalıktır. Bal, propolis ve arı sütü gibi arı ürünlerinin antioksidan özellikleri sayesinde oksidatif stresi azaltabileceği ve pankreatik β -hücrelerini koruyabileceği bildirilmektedir. Deneysel çalışmalar, propolisin glukoz metabolizmasını düzenleyebildiğini, insülin duyarlılığını artırabildiğini ve inflamatuvar sitokinlerin üretimini baskılayabildiğini göstermektedir. Arı sütünde bulunan 10-hidroksi-2-dekenoik asidin (10-HDA) ise lipid metabolizmasını düzenlediği ve metabolik sendromun bazı belirtilerini hafifletebildiği ifade edilmektedir. Ancak bu etkilerin rutin klinik uygulamaya aktarılabilmesi için daha fazla randomize kontrollü çalışmaya ihtiyaç vardır (Pasupuleti et al., 2017).

Kardiyovasküler Hastalıklarda Kullanımı

Arı ürünlerinin içerdiği fenolik bileşikler ve flavonoidler, serbest radikallerin neden olduğu oksidatif hasarı azaltarak kardiyovasküler sistem üzerinde koruyucu etkiler gösterebilmektedir. Bal ve propolisin düşük yoğunluklu lipoprotein (LDL) oksidasyonunu azalttığı, endotelial fonksiyonları iyileştirdiği ve inflamatuvar süreçleri baskıladığı bildirilmektedir. Ayrıca bazı çalışmalar propolisin hipertansiyonun kontrolüne katkı sağlayabileceğini ve damar sertliği gelişimini yavaşlatabileceğini göstermektedir (Khalifa et al., 2021).

Kanser Tedavisine Destek Amaçlı Kullanımı

Kanser araştırmaları, apiterapi alanında en fazla ilgi gören çalışma konularından biridir. Özellikle propoliste bulunan CAPE, kuersetin, galangin ve artemisin C gibi fenolik bileşikler ile arı zehrinin temel peptidi olan melittin; tümör hücrelerinde apoptozu indükleyebilmekte, hücre proliferasyonunu baskılayabilmekte ve tümör anjiyogenezini azaltabilmektedir. Melittin, kanser hücre zarını seçici olarak hedefleyebilme özelliği nedeniyle hedefe yönelik ilaç taşıma sistemlerinde umut verici bir molekül olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmaların büyük bölümü hücre kültürü ve deney hayvanı modelleri üzerinde gerçekleştirilmiş olup klinik uygulamalar henüz sınırlıdır (Wehbe et al., 2019).

Nörodejeneratif Hastalıklarda Kullanımı

Son yıllarda Alzheimer ve Parkinson hastalıkları gibi nörodejeneratif hastalıklarda arı ürünlerinin potansiyel etkileri araştırılmaktadır. Arı sütündeki 10-HDA, propoliste bulunan CAPE ve baldaki fenolik antioksidanlar; sinir hücrelerini oksidatif stresten koruyabilmekte, nöroinflamasyonu azaltabilmekte ve hücre ölüm mekanizmalarını baskılayabilmektedir. Deneysel çalışmalar, bu bileşiklerin bilişsel fonksiyonların korunmasına katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Ancak insanlarda etkinliklerini doğrulayan klinik çalışmalar henüz yeterli değildir (Pasupuleti et al., 2017).

Romatolojik Hastalıklarda Kullanımı

Arı zehri, içerdiği melittin, adolapin ve apamin gibi biyolojik aktif peptitler sayesinde güçlü antiinflamatuvar ve analjezik özellikler göstermektedir. Bu nedenle romatoid artrit, osteoartrit ve kronik kas-iskelet sistemi ağrılarında destekleyici tedavi olarak kullanılmaktadır. Özellikle "arı zehri akupunkturu" uygulamalarında düşük doz arı zehri belirli akupunktur noktalarına uygulanarak inflamasyonun azaltılması hedeflenmektedir. Bununla birlikte arı zehri ciddi alerjik reaksiyonlara neden olabileceğinden yalnızca uzman sağlık personeli gözetiminde uygulanmalıdır (Wehbe et al., 2019).

Bağışıklık Sisteminin Desteklenmesinde Kullanımı

Arı ürünlerinin bağışıklık sistemi üzerindeki düzenleyici etkileri son yıllarda yoğun olarak araştırılmaktadır. Propolis ve arı sütü; makrofaj, lenfosit ve doğal öldürücü hücrelerin aktivitesini artırabilmekte, sitokin üretimini

düzenleyebilmekte ve inflamatuvar yanıtın kontrolüne katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca polen ve perga gibi ürünlerin yüksek vitamin, mineral ve amino asit içerikleri nedeniyle bağışıklık sisteminin normal fonksiyonlarının sürdürülmesine katkıda bulunduğu bildirilmektedir (Cornara et al., 2017).

Gastrointestinal Hastalıklarda Kullanımı

Bal ve propolis, mide ve bağırsak mukozasını koruyucu özellikleri nedeniyle gastrit, peptik ülser ve inflamatuvar bağırsak hastalıklarında destekleyici olarak kullanılmaktadır. Özellikle propolisin *Helicobacter pylori* üzerine inhibitör etkileri olduğu ve mide mukozasındaki inflamasyonu azaltabildiği gösterilmiştir. Ayrıca balın prebiyotik etkileri sayesinde bağırsak mikrobiyotasının dengelenmesine katkıda bulunabileceği bildirilmektedir (Bankova et al., 2019).

Ağız ve Diş Sağlığında Kullanımı

Propolis, antibakteriyel ve antiinflamatuvar özellikleri nedeniyle ağız ve diş sağlığında yaygın olarak kullanılmaktadır. Propolis içeren ağız gargaraları, diş macunları ve jeller periodontal hastalıkların önlenmesi, dental plak oluşumunun azaltılması ve ağız mukozasının iyileştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca aftöz ülserler ve oral kandidiyazis tedavisinde de olumlu sonuçlar bildirilmektedir (Cornara et al., 2017).

Dermatoloji ve Kozmetikte Kullanımı

Bal, propolis, balmumu ve arı sütü; nemlendirici, antioksidan, antiinflamatuvar ve yaşlanma karşıtı özellikleri nedeniyle kozmetik sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ürünler cilt bariyerinin güçlendirilmesine, kollajen sentezinin desteklenmesine ve serbest radikal hasarının azaltılmasına katkı sağlayabilmektedir. Egzama, akne ve atopik dermatit gibi bazı dermatolojik hastalıklarda destekleyici kullanımına ilişkin olumlu bulgular bulunmaktadır (Pasupuleti et al., 2017).

Fonksiyonel Gıda ve Beslenme Alanında Kullanımı

Polen, perga, bal ve arı sütü yüksek besin değerleri nedeniyle fonksiyonel gıda ve besin takviyesi olarak kullanılmaktadır. Esansiyel amino asitler, vitaminler, mineraller ve antioksidan bileşikler bakımından zengin olan bu ürünler; sporcular, yaşlı bireyler ve bağışıklık sisteminin desteklenmesine ihtiyaç duyan kişiler tarafından tercih edilmektedir. Bununla birlikte sağlık beyanlarının bilimsel kanıtlarla desteklenmesi ve ürünlerin kalite standartlarının sağlanması büyük önem taşımaktadır (Khalifa et al., 2021).

Sonuç

Apiterapi, kökeni antik çağlara dayanan ve günümüzde bilimsel araştırmalarla yeniden önem kazanan tamamlayıcı bir tedavi yaklaşımıdır. Bal, propolis, arı sütü, polen, arı ekmeği, apilarnil ve arı zehri gibi ürünler çeşitli biyolojik aktivitelere sahiptir. Özellikle antimikrobiyal, antioksidan, antiinflamatuvar ve immünomodülatör etkileri nedeniyle birçok hastalıkta destekleyici tedavi olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte etkinlik ve güvenilirliklerinin tam olarak ortaya konabilmesi için daha kapsamlı klinik çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aydemir, Ö. (2026). Apiterapinin cerrahi bakımda kullanımı. Akademisyen Kitabevi.
- Borum, A. E. (2024). Apitherapy and applications in veterinary medicine. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 24(2), 145–160.
- Çakar, F., & Şimşek, H. (2025). Hastalıklara alternatif yaklaşım: Apiterapi. *Özgür Yayınları*.
- El-Didamony, S. E., et al. (2024). Bee products: An overview of sources, biological activities and applications. *Journal of Food Biochemistry*, 48(10), e14562.
- Öztürk, O., Ünal, M., & Göktepe, M. E. (2021). Apiterapi ve klinik çalışmalar. *Türkiye Klinikleri Journal of Traditional Medical Complementary Therapies*, 4(3), 155–164.

- Park, J. H., Yim, B. K., Lee, J. H., Lee, S., & Kim, T. H. (2015). Risk associated with bee venom therapy: A systematic review and meta-analysis. *PLOS ONE*, 10(5), e0126971.
- Taheri, S., Bahari, H., Mirzavi, F., Rahbarinejad, P., & Hezaveh, Z. S. (2025). Effects of royal jelly consumption on inflammation and oxidative stress: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Avicenna Journal of Phytomedicine*, 15(2), 145–159.
- Al-Ghamdi, A. A., Adgaba, N., Ansari, M. J., & Mohamed, A. A. (Eds.). (2020). *Apitherapy: From Hive to Healing*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-38015-7>
- Bankova, V., Popova, M., & Trusheva, B. (2018). The phytochemistry of the honeybee. *Phytochemistry*, 155, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.phytochem.2018.07.007>
- Bogdanov, S. (2017). *Bee Products: Properties, Applications and Apitherapy*. Bee Product Science. <https://www.bee-hexagon.net>
- Boukraâ, L. (Ed.). (2013). *Honey in Traditional and Modern Medicine*. CRC Press.
- Cornara, L., Biagi, M., Xiao, J., & Burlando, B. (2017). Therapeutic properties of bioactive compounds from different honeybee products. *Frontiers in Pharmacology*, 8, 412. <https://doi.org/10.3389/fphar.2017.00412>
- Khalifa, S. A. M., Elashal, M. H., Yosri, N., Du, M., Musharraf, S. G., Nahar, L., Sarker, S. D., Guo, Z., Cao, W., & Xiao, J. (2021). Bee pollen: Current status and therapeutic potential. *Nutrients*, 13(6), 1876. <https://doi.org/10.3390/nu13061876>
- Molan, P. C. (2006). The evidence supporting the use of honey as a wound dressing. *International Journal of Lower Extremity Wounds*, 5(1), 40–54. <https://doi.org/10.1177/1534734605286014>
- Nolan, V. C., Harrison, J., & Cox, J. A. G. (2020). Dissecting the antimicrobial composition of honey. *Antibiotics*, 9(5), 251. <https://doi.org/10.3390/antibiotics9050251>
- Pasupuleti, V. R., Sammugam, L., Ramesh, N., & Gan, S. H. (2017). Honey, propolis, and royal jelly: A comprehensive review of their biological actions and health benefits. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*, 2017, 1259510. <https://doi.org/10.1155/2017/1259510>
- Silici, S., & Kutluca, S. (2005). Chemical composition and antibacterial activity of propolis collected by three different races of honeybees in the same region. *Journal of Ethnopharmacology*, 99(1), 69–73. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2005.01.046>
- Wehbe, R., Frangieh, J., Rima, M., El Obeid, D., Sabatier, J. M., & Fajloun, Z. (2019). Bee venom: Overview of main compounds and bioactivities for therapeutic interests. *Molecules*, 24(16), 2997. <https://doi.org/10.3390/molecules24162997>
- Yeung, A. W. K., El-Tawil, O. S., AbuQamar, S. F., & diğerleri. (2022). The potential health benefits of bee products: A review. *Frontiers in Pharmacology*, 13, 855457. <https://doi.org/10.3389/fphar.2022.855457>
- Zulhendri, F., Chandrasekaran, K., Kowacz, M., Ravalia, M., Kripal, K., Fearnley, J., & Perera, C. O. (2021). Antiviral, antibacterial, antifungal, and antiparasitic properties of propolis: A review. *Foods*, 10(6), 1360. <https://doi.org/10.3390/foods10061360>

GELENEKSEL TARIM BİLGİSİNİN NESİLDEN NESİLE AKTARIMI VE KÜLTÜREL ÖNEMİ

Merve ARPACIOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Nigar SÜRÜCÜLER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli dönüşümlerinden biri avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarıma dayalı yerleşik yaşama geçiştir. Tarımın başlamasıyla birlikte insanlar yalnızca gıda üretmeyi öğrenmemiş, aynı zamanda yaşadıkları çevreyi tanımaya ve çevresel koşullara uyum sağlayacak bilgi sistemleri geliştirmeye başlamışlardır. Toprak yapısının tanınması, iklim koşullarının gözlemlenmesi, ürün yetiştirme dönemlerinin belirlenmesi ve doğal kaynakların yönetilmesi gibi süreçlerde edinilen deneyimler zaman içerisinde geleneksel tarım bilgisinin temelini oluşturmuştur (Berkes, 1993). Geleneksel tarım bilgisi, belirli bir topluluğun çevresiyle uzun süreli etkileşimi sonucunda geliştirdiği bilgi, uygulama ve deneyimlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bilgi sistemi yazılı kaynaklardan çok sözlü kültür aracılığıyla aktarılmakta ve kuşaktan kuşağa taşınmaktadır. Özellikle kırsal toplumlarda yaşlı bireylerin deneyimleri genç kuşaklara aktarılmakta, böylece bilgi sürekliliği sağlanmaktadır (UNESCO, 2017). Son yıllarda iklim değişikliği, çevresel bozulma ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi küresel sorunlar, geleneksel bilgi sistemlerine olan ilgiyi artırmıştır. Çünkü yerel toplulukların yüzyıllar boyunca geliştirdikleri uygulamalar, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda önemli deneyimler sunmaktadır. Bu nedenle geleneksel tarım bilgisinin korunması yalnızca kültürel bir gereklilik değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma açısından da önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir (FAO, 2009).

Geleneksel Tarım Bilgisinin Tanımı ve Kapsamı

Geleneksel tarım bilgisi, belirli bir bölgenin ekolojik koşullarına uyum sağlamış üretim tekniklerini, çevresel gözlemleri ve kültürel uygulamaları içeren kapsamlı bir bilgi sistemidir. Bu sistem yalnızca ürün yetiştirme yöntemlerini değil, aynı zamanda tohum muhafazası, ürün işleme, depolama ve doğal kaynak yönetimi uygulamalarını da kapsamaktadır (Melash ve ark., 2023). Geleneksel bilgi sistemleri uzun yıllar boyunca yapılan gözlemlere dayanmakta ve çevresel değişimlere göre sürekli olarak güncellenmektedir. Bu nedenle statik değil, dinamik bir yapıya sahiptir. Yerel topluluklar iklim koşullarındaki değişimleri, toprak özelliklerini ve biyolojik çeşitlilikteki farklılıkları gözlemleyerek tarımsal faaliyetlerini şekillendirmektedir (Berkes, 1993).

Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Tarım

Geleneksel ekolojik bilgi, yerel toplulukların doğa ile etkileşimlerinden elde ettikleri bilgi birikimini ifade etmektedir. Tarımsal üretimde kullanılan birçok yöntem bu bilgi sistemine dayanmaktadır. Çiftçiler yağış düzenlerini, bitki gelişim dönemlerini ve zararlı organizmaların davranışlarını gözlemleyerek üretim süreçlerini planlamaktadırlar. Bu durum geleneksel tarım bilgisinin çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2017).

Geleneksel Tarım Bilgisinin Nesilden Nesile Aktarım Süreci

Aile ve Kuşaklar Arası Öğrenme

Geleneksel tarım bilgisinin aktarımında aile en önemli kurumdur. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren tarımsal faaliyetlere katılarak üretim süreçlerini öğrenmektedirler. Ekim zamanı, sulama teknikleri, tohum seçimi ve hasat yöntemleri gibi bilgiler aile büyükleri tarafından uygulamalı olarak öğretilmektedir. Bu süreç yalnızca teknik bilgilerin aktarımını değil, aynı zamanda üretim kültürünün ve değerlerin de nesilden nesile taşınmasını

sağlamaktadır (Genç ve ark., 2020). Birçok kırsal toplumda çocuklar tarımsal faaliyetleri gözlemleyerek ve uygulayarak öğrenmektedirler. Bu durum teorik eğitimden farklı olarak deneyim temelli öğrenmeyi ön plana çıkarmaktadır. Yaparak öğrenme yöntemi sayesinde bilgi daha kalıcı hale gelmekte ve günlük yaşamın bir parçası olarak aktarılmaktadır.

Usta-Çıracak İlişkisi

Geleneksel bilgi aktarımında usta-çırak ilişkisi önemli bir yere sahiptir. Deneyimli çiftçiler sahip oldukları bilgi ve becerileri genç bireylere aktarmaktadır. Özellikle bağcılık, zeytincilik, arıcılık ve hayvancılık gibi uzmanlık gerektiren alanlarda bu yöntem yaygın olarak kullanılmaktadır. Usta-çırak ilişkisi sayesinde yalnızca teknik bilgiler değil, aynı zamanda mesleki etik ve kültürel değerler de aktarılmaktadır (Melash ve ark., 2023).

Toplumsal Etkinlikler ve İmece Kültürü

Geleneksel tarım bilgisinin aktarımında toplumsal etkinlikler önemli rol oynamaktadır. Hasat şenlikleri, imece faaliyetleri ve köy toplantıları bilgi paylaşımının gerçekleştiği sosyal alanlar olarak değerlendirilmektedir. Anadolu kültüründe imece uygulamaları yalnızca iş gücü paylaşımını değil, aynı zamanda bilgi aktarımını da sağlamaktadır. Bu süreçlerde yaşlı kuşaklar deneyimlerini genç bireylere aktararak kültürel sürekliliğe katkıda bulunmaktadır (Genç ve ark., 2020).

Geleneksel Tarım Bilgisinin Kültürel Önemi

Kültürel Kimliğin Korunması

Tarım yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel kimliğin önemli bir unsurudur. Toplumların üretim biçimleri, yetiştirdikleri ürünler ve uyguladıkları tarımsal yöntemler kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle geleneksel tarım bilgisi, yerel kimliğin korunmasında önemli rol oynamaktadır (UNESCO, 2017). Örneğin Anadolu'da bağ bozumu etkinlikleri, yayla göçleri ve hasat şenlikleri tarımsal faaliyetlerin kültürel boyutunu ortaya koymaktadır. Bu etkinlikler sırasında toplumsal dayanışma güçlenmekte ve kültürel değerler yeni nesillere aktarılmaktadır.

Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Önemi

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), geleneksel bilgi sistemlerini somut olmayan kültürel mirasın önemli unsurları arasında değerlendirmektedir. Geleneksel tarım uygulamaları toplumların tarihsel deneyimlerini ve yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle söz konusu uygulamaların korunması kültürel çeşitliliğin devamlılığı açısından önem taşımaktadır (UNESCO, 2017). Geleneksel tarım bilgisinin kaybolması yalnızca üretim tekniklerinin unutulmasına değil, aynı zamanda kültürel hafızanın zayıflamasına da neden olmaktadır. Bu nedenle bilgi sistemlerinin belgelenmesi ve korunması büyük önem taşımaktadır.

Toplumsal Dayanışmanın Güçlendirilmesi

Geleneksel tarım uygulamaları toplum içerisindeki dayanışma ilişkilerini güçlendirmektedir. Ortak üretim faaliyetleri, hasat çalışmaları ve imece uygulamaları bireyler arasındaki sosyal bağları artırmaktadır. Bu durum kırsal toplumların sosyal bütünlüğünü korumasına katkı sağlamaktadır (Genç ve ark., 2020).

Geleneksel Tarım Bilgisi ve Sürdürülebilirlik

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması

Geleneksel tarım sistemleri yerel tohumların ve genetik kaynakların korunmasına katkıda bulunmaktadır. Yerel çeşitler uzun yıllar boyunca bulundukları çevre koşullarına uyum sağlamış ve yüksek genetik çeşitlilik oluşturmuştur. Bu çeşitlilik tarımsal sistemlerin çevresel değişimlere karşı dayanıklılığını artırmaktadır (Nan ve ark., 2021). Modern tarımda kullanılan standart çeşitlerin yaygınlaşması genetik çeşitliliğin azalmasına neden olmaktadır. Buna karşılık geleneksel tarım uygulamaları yerel çeşitlerin korunmasını destekleyerek biyolojik çeşitliliğin devamlılığına katkı sağlamaktadır.

Doğal Kaynak Yönetimi

Geleneksel bilgi sistemleri doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmektedir. Toprak verimliliğinin korunması, ürün rotasyonu, organik gübre kullanımı ve su tasarrufu sağlayan uygulamalar bu sistemlerin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (FAO, 2009). Birçok yerel topluluk çevresel kaynakları uzun vadeli bir bakış açısıyla kullanmakta ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu yaklaşım sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

İklim Değişikliğine Uyum

İklim değişikliğinin etkilerinin giderek arttığı günümüzde geleneksel bilgi sistemleri önemli avantajlar sunmaktadır. Yerel çiftçilerin kuraklık, aşırı sıcaklık ve düzensiz yağışlara karşı geliştirdikleri uygulamalar iklim değişikliğine uyum açısından değerli bilgiler içermektedir. Bu nedenle birçok araştırmacı geleneksel bilgi ile modern bilimsel yaklaşımların birlikte değerlendirilmesini önermektedir (Melash ve ark., 2023).

Geleneksel Tarım Bilgisinin Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar

Kentleşme ve kırsal alanlardan göç hareketleri geleneksel bilgi sistemlerinin devamlılığını tehdit etmektedir. Genç nüfusun tarımsal faaliyetlerden uzaklaşması bilgi aktarım sürecinin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Ayrıca modern tarım teknolojilerinin yaygınlaşması geleneksel uygulamaların öneminin azalmasına yol açmaktadır (FAO, 2009). Küreselleşme süreci de yerel üretim sistemleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Standartlaşmış üretim modellerinin yaygınlaşması yerel bilgi sistemlerinin ve kültürel çeşitliliğin azalmasına neden olabilmektedir. Bunun sonucunda birçok geleneksel uygulama unutulma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (UNESCO, 2017).

Sonuç

Geleneksel tarım bilgisi, insanlığın doğa ile kurduğu ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan ve yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılan önemli bir kültürel mirastır. Bu bilgi sistemi yalnızca üretim tekniklerini değil, aynı zamanda kültürel değerleri, toplumsal ilişkileri ve çevresel sürdürülebilirlik anlayışını da kapsamaktadır. Günümüzde modernleşme, kentleşme ve küreselleşme süreçleri nedeniyle geleneksel bilgi sistemleri çeşitli tehditlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Ancak biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir tarım uygulamalarının geliştirilmesi ve iklim değişikliğine uyum sağlanması açısından geleneksel bilgi sistemlerinin önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Bu nedenle geleneksel tarım bilgisinin kayıt altına alınması, eğitim programlarına dahil edilmesi ve yerel toplulukların desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Böylece hem kültürel miras korunabilecek hem de sürdürülebilir tarım sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlanabilecektir.

Kaynakça

Berkes, F. (1993). Traditional ecological knowledge in perspective. International Program on Traditional Ecological Knowledge and International Development Research Centre.

Food and Agriculture Organization (FAO). (2009). Indigenous knowledge and sustainability: Food security and climate change. Rome: FAO.

Genç, M., Genç, S., Ülkü, B., & Temel Eğinli, A. (2020). Somut olmayan kültürel mirasın geleneksel ekolojik bilgi ile nesiller arası aktarımının incelenmesi: Tarhana örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3067–3089. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.752>

Melash, A. A., Dessie, A. B., & Adane, M. (2023). Indigenous agricultural knowledge: A neglected human-based resource for sustainable agriculture. *Heliyon*, 9(2), e13111. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13111>

Nan, M., Yang, L., Min, Q., Bai, K., & Li, W. (2021). The significance of traditional culture for agricultural biodiversity conservation. *Journal of Resources and Ecology*, 12(4), 453–461. <https://doi.org/10.5814/j.issn.1674-764x.2021.04.003>

UNESCO. (2017). Indigenous knowledge and implications for sustainable development. Paris: UNESCO Publishing.

TARIM EKOSİSTEMLERİNDE FUNGUSLARIN ROLÜ VE KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Ayşe Melike DAĞ

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Raika Ece AÇIKMAVİ

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

Tarım, insanlık tarihinin en eski üretim faaliyetlerinden biri olup toplumların ekonomik gelişiminin yanında kültürel kimliklerinin oluşmasında da belirleyici rol oynamıştır. Geleneksel üretim teknikleri, yerel tohumların korunması, ürün desenleri ve tarımsal bilgi birikimi kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşmış önemli kültürel miras unsurları arasında yer almaktadır (Altieri, 2004). Ancak son yıllarda artan nüfus baskısı, yoğun kimyasal girdi kullanımı, iklim değişikliği ve doğal kaynakların aşırı tüketimi sürdürülebilir tarım uygulamalarını zorlaştırmaktadır (FAO, 2022).

Tarımsal sürdürülebilirlik yalnızca verim artışı ile değil; toprak sağlığının korunması, biyolojik çeşitliliğin devamlılığı ve doğal ekolojik süreçlerin sürdürülebilmesi ile mümkündür. Bu süreçlerde mikroorganizmalar kritik görev üstlenmektedir. Özellikle funguslar, ayrıştırıcı organizmalar olarak karbon ve azot döngüsünde aktif rol almakta, bitki gelişimini desteklemekte ve doğal biyolojik mücadele mekanizmalarının önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (Smith & Read, 2008).

Son yıllarda tarımın sürdürülebilirliği ile kültürel miras arasındaki ilişki daha fazla önem kazanmıştır. Geleneksel üretim sistemlerinin korunması, yerel ekolojik dengenin sürdürülmesi ve biyolojik çeşitliliğin devam ettirilmesi kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (UNESCO, 2023). Bu kapsamda fungusların yalnızca ekolojik değil aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik açısından da önemli organizmalar olduğu görülmektedir.

Tarım Ekosistemlerinde Fungusların Ekolojik Önemi

Funguslar doğada ayrıştırıcı (decomposer) organizmaların en önemli grubunu oluşturur. Bitki ve hayvan artıklarını parçalayarak organik maddelerin mineralizasyonunu sağlar, böylece karbon, fosfor ve azot gibi besin elementlerinin tekrar ekosisteme kazandırılmasına katkıda bulunurlar (Dighton, 2016).

Toprakta yaşayan saprofit funguslar humus oluşumunu destekleyerek toprağın fiziksel yapısını iyileştirir. Organik madde miktarının artması;

- su tutma kapasitesini artırmakta,
- erozyonu azaltmakta,
- toprak agregatlarının oluşmasını sağlamaktadır.

Bu süreçler özellikle kuraklık tehdidi altındaki tarım alanlarında büyük önem taşımaktadır.

Funguslar aynı zamanda toprak biyolojik çeşitliliğinin korunmasına katkıda bulunur. Bir gram tarım toprağında milyonlarca fungal spor ve kilometrelerce hif ağı bulunabilmektedir. Bu ağlar bitki kökleri ile toprak arasında madde alışverişini kolaylaştırarak bitki gelişimini destekleyen doğal bir ekolojik ağ oluşturur (van der Heijden et al., 2015).

Mikorizal Funguslar ve Bitki Sağlığı

Tarım ekosistemlerinde en önemli fungal gruplardan biri mikorizal funguslardır. Mikorizalar bitki kökleri ile mutualistik ilişki kurarak bitkinin su ve mineral alımını artırmaktadır.

Araştırmalar, dünya üzerindeki kara bitkilerinin yaklaşık %90'ının mikorizal funguslarla ortak yaşam kurduğunu göstermektedir (Smith & Read, 2008).

Mikorizaların sağladığı başlıca yararlar şunlardır:

- Fosfor alımının artırılması
- Azot kullanım etkinliğinin yükselmesi
- Kuraklık toleransının geliştirilmesi
- Tuz stresine dayanıklılık
- Ağır metal toksisitesinin azaltılması
- Bitki hastalıklarına karşı direnç oluşturulması

Bu özellikler sayesinde kimyasal gübre kullanımının azaltılması mümkün olmakta ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına önemli katkılar sağlanmaktadır.

Funguslar ve Biyolojik Mücadele

Tarımsal üretimde zararlılarla mücadelede uzun yıllardır kimyasal pestisitler kullanılmaktadır. Ancak pestisitlerin çevreye verdiği zararlar, direnç gelişimi ve kalıntı problemleri biyolojik mücadele yöntemlerine olan ilgiyi artırmıştır (Lacey et al., 2015).

Entomopatojen funguslar böcek zararlılarını doğal yollarla enfekte ederek popülasyonlarını baskılayan önemli biyolojik mücadele etmenleridir.

Başlıca kullanılan türler;

- *Beauveria bassiana*
- *Metarhizium anisopliae*
- *Cordyceps fumosorosea*
- *Lecanicillium muscarium* olarak sıralanmaktadır.

Bu funguslar;

- sporlarının böcek kutikulasına tutunması,
- kutikulayı parçalayan enzimlerin salgılanması,
- hemolenfe ulaşmaları,
- toksin üretmeleri sonucunda konağın ölümüne neden olmaktadır (Zimmermann, 2007).

Kimyasal insektisitlerin aksine çevrede kalıcı kalıntı bırakmayan bu biyolojik ajanlar doğal düşmanları koruyarak tarım ekosisteminin dengesinin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Geleneksel Tarım Bilgisi ve Funguslar

Geleneksel tarım bilgisi, belirli bir coğrafyada yaşayan toplumların yüzyıllar boyunca doğayı gözlemleyerek geliştirdiği, kuşaktan kuşağa aktarılan ve yerel ekolojik koşullara uyum sağlamış uygulamaların bütünüdür. Bu bilgi birikimi; toprak işleme yöntemleri, ürün rotasyonu, organik gübre kullanımı, tohum saklama

teknikleri, zararlılarla mücadele yöntemleri ve su yönetimi gibi pek çok uygulamayı kapsamaktadır. Modern mikrobiyoloji ve toprak ekolojisi alanında yapılan araştırmalar, bu geleneksel uygulamaların önemli bir bölümünün aslında toprak mikrobiyotasını ve özellikle fungal çeşitliliği koruyacak şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır (Altieri, 2004; Dighton, 2016).

Geleneksel tarım sistemlerinde toprak yalnızca üretim yapılan bir ortam olarak değil, canlı bir ekosistem olarak değerlendirilmiştir. Çiftçiler, toprağın uzun yıllar verimli kalabilmesi için anızın tamamen yakılması yerine toprağa karıştırılması, hayvan gübresinin olgunlaştırılarak kullanılması, bitki artıklarının kompost hâline getirilmesi ve farklı ürünlerin dönüşümlü olarak yetiştirilmesi gibi uygulamalara başvurmuştur. Günümüzde bu yöntemlerin, organik madde miktarını artırarak saprofit fungusların gelişimini desteklediği ve toprakta biyolojik aktivitenin devamlılığını sağladığı bilinmektedir (Brussaard et al., 2007). Organik materyallerin funguslar tarafından ayrıştırılması sonucunda açığa çıkan besin elementleri yeniden bitkilerin kullanımına sunulmakta, böylece dışarıdan kimyasal gübre kullanımına duyulan ihtiyaç azalabilmektedir.

Kompost yapımı, geleneksel tarım bilgisinin funguslarla en yakından ilişkili uygulamalarından biridir. Bitkisel ve hayvansal artıkların doğal ayrışma sürecinde başta **Aspergillus**, **Penicillium**, **Trichoderma** ve çeşitli bazidiyomiset türleri olmak üzere çok sayıda fungus görev almaktadır. Bu mikroorganizmalar selüloz, hemiselüloz ve lignin gibi kompleks organik bileşikler parçalayarak bitkiler tarafından kolaylıkla kullanılabilen besin maddelerine dönüştürmektedir. Böylece hem tarımsal atıklar çevreye zarar vermeden geri dönüştürülmekte hem de toprağın organik madde içeriği artırılmaktadır. Anadolu'nun birçok kırsal bölgesinde uzun yıllardır uygulanan doğal kompost ve ahır gübresi kullanımı, günümüzde sürdürülebilir tarımın temel ilkeleri arasında kabul edilen döngüsel üretim anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Geleneksel tarım sistemlerinde uygulanan ürün rotasyonu da fungal çeşitliliğin korunmasına katkı sağlamaktadır. Aynı bitki türünün uzun yıllar boyunca aynı arazide yetiştirilmesi, belirli bitki patojeni fungusların yoğunlaşmasına neden olurken; farklı bitki türlerinin dönüşümlü olarak ekilmesi toprak mikrobiyal dengesinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca baklagiller, tahıllar ve yem bitkilerinin dönüşümlü yetiştirilmesi mikorizal fungus topluluklarının çeşitlenmesini desteklemekte ve bitkilerin besin elementi kullanım etkinliğini artırmaktadır (Smith & Read, 2008). Bu uygulamalar günümüzde "koruyucu tarım" ve "agroekolojik üretim" yaklaşımlarının temel bileşenleri arasında yer almaktadır.

Anadolu'da bağcılık, zeytin yetiştiriciliği, meyvecilik ve tahıl üretimi gibi geleneksel tarım faaliyetlerinde de toprak biyotasını koruyan birçok uygulama bulunmaktadır. Özellikle zeytinliklerde budama artıklarının kontrollü biçimde toprağa kazandırılması, bağ alanlarında organik malç kullanımının yaygın olması ve meyve bahçelerinde yeşil gübreleme yapılması, toprakta fungal aktiviteyi destekleyen uygulamalar arasında sayılmaktadır. Bu yöntemler yalnızca toprak verimliliğini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda toprak erozyonunu azaltmakta, nem kaybını önlemekte ve karbon depolanmasına katkı sağlamaktadır. Böylece geleneksel üretim sistemleri, günümüzde iklim değişikliğiyle mücadelede önerilen doğa temelli çözümlerle de uyum göstermektedir.

Funguslar, geleneksel tarım bilgisinde yalnızca toprak verimliliğinin korunmasında değil, doğal zararlı yönetiminde de dolaylı bir rol üstlenmektedir. Geçmişte çiftçiler zararlı popülasyonlarını baskılamak amacıyla biyolojik dengeyi koruyan uygulamalara önem vermiş, tarla kenarlarında doğal bitki örtüsünü muhafaza etmiş ve gereksiz kimyasal uygulamalardan kaçınmıştır. Bu uygulamalar, entomopatojen funguslar başta olmak üzere birçok faydalı mikroorganizmanın yaşam alanlarını koruyarak zararlı popülasyonlarının doğal yollarla baskılanmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde *Beauveria bassiana*, *Metarhizium anisopliae*, *Cordyceps fumosorosea* ve *Lecanicillium muscarium* gibi entomopatojen funguslar biyolojik mücadelede yaygın olarak kullanılmakta olup, aslında geleneksel tarımın doğaya uyumlu üretim anlayışının modern biyoteknolojik uygulamalara yansması olarak değerlendirilmektedir (Lacey et al., 2015).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, geleneksel tarım alanlarının endüstriyel üretim yapılan alanlara göre daha zengin fungal çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yoğun pestisit ve sentetik gübre kullanımının sınırlı olduğu bu alanlarda mikorizal funguslar, saprofit türler ve diğer faydalı toprak mikroorganizmaları daha dengeli topluluklar oluşturmaktadır. Bu durum yalnızca bitki sağlığını olumlu yönde etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda tarımsal

üretimin uzun vadede sürdürülebilirliğini de desteklemektedir (van der Heijden et al., 2015). Dolayısıyla geleneksel tarım uygulamalarının korunması, toprak mikrobiyal çeşitliliğinin ve ekolojik süreçlerin devamlılığı açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel tarım bilgisi, UNESCO tarafından korunan somut olmayan kültürel mirasın önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yerel üretim teknikleri, toprak yönetimi, organik gübre hazırlama yöntemleri, hasat uygulamaları ve doğaya uyumlu üretim biçimleri yalnızca ekonomik faaliyetler değil, aynı zamanda toplumların kültürel kimliğini yansıtan değerlerdir (UNESCO, 2023). Fungusların bu sistemlerde üstlendiği ekolojik işlevler sayesinde toprak verimliliği korunmakta, biyolojik çeşitlilik desteklenmekte ve geleneksel üretim yöntemlerinin devamlılığı sağlanmaktadır. Bu nedenle fungal biyolojik çeşitliliğin korunması yalnızca sürdürülebilir tarım açısından değil, aynı zamanda kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, geleneksel tarım bilgisi ile funguslar arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca deneyimle geliştirilen geleneksel uygulamalar, günümüzde bilimsel araştırmalarla desteklenen sürdürülebilir tarım ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Toprak sağlığının korunması, organik madde döngüsünün sürdürülmesi, biyolojik mücadele uygulamalarının desteklenmesi ve ekosistem dengesinin devam ettirilmesinde fungusların üstlendiği roller, geleneksel tarım sistemlerinin bilimsel temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle yerel tarımsal bilgi birikiminin korunması ve modern mikrobiyolojik yaklaşımlarla bütünleştirilmesi, hem tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanması hem de kültürel mirasın yaşatılması açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Kaynaklar

- Altieri, M. A. (2004). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture* (2nd ed.). CRC Press.
- Brussaard, L., de Ruiter, P. C., & Brown, G. G. (2007). Soil biodiversity for agricultural sustainability. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 121(3), 233–244.
- Dighton, J. (2016). *Fungi in Ecosystem Processes* (2nd ed.). CRC Press.
- Food and Agriculture Organization. (2022). *The State of Food and Agriculture 2022*. FAO.
- Lacey, L. A., Grzywacz, D., Shapiro-Ilan, D. I., Frutos, R., Brownbridge, M., & Goettel, M. S. (2015). Insect pathogens as biological control agents: Back to the future. *Journal of Invertebrate Pathology*, 132, 1–41.
- Smith, S. E., & Read, D. J. (2008). *Mycorrhizal Symbiosis* (3rd ed.). Academic Press.
- UNESCO. (2023). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO Publishing.
- van der Heijden, M. G. A., Bardgett, R. D., & van Straalen, N. M. (2008). The unseen majority: Soil microbes as drivers of plant diversity and productivity in terrestrial ecosystems. *Ecology Letters*, 11(3), 296–310.
- Zimmermann, G. (2007). Review on safety of the entomopathogenic fungi *Beauveria bassiana* and *Metarhizium anisopliae*. *Biocontrol Science and Technology*, 17(6), 553–596.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KÜLTÜREL MİRAS: BİYOLOJİK MÜCADELE YAKLAŞIMLARI

MEHMET KARAL

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

ALPER KAYA

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

HAMZA ÇOBANOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Prof. Dr. AYLİN ER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi PINAR GÜNER

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, TÜRKİYE

Giriş

Dünya nüfusunun hızla artması, iklim değişikliği, tarım alanlarının azalması ve doğal kaynakların giderek tükenmesi sürdürülebilir tarım uygulamalarının önemini her geçen gün artırmaktadır. Uzun yıllar boyunca tarımsal üretimde verim artışını sağlamak amacıyla yoğun şekilde kullanılan sentetik pestisitler, kısa vadede başarılı sonuçlar vermesine rağmen uzun dönemde çevre, insan ve hayvan sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler oluşturmıştır (Pimentel, 2005). Pestisitlerin bilinçsiz kullanımı toprak ve su kaynaklarının kirlenmesine, faydalı organizmaların azalmasına, zararlılarda direnç gelişimine ve biyolojik çeşitliliğin bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir üretim sistemlerinde çevre dostu mücadele yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Biyolojik mücadele, zararlı popülasyonlarını ekonomik zarar eşiğinin altında tutmak amacıyla doğal düşmanların kullanılmasını esas alan güvenli bir yöntemdir. Günümüzde entegre zararlı yönetiminin (Integrated Pest Management-IPM) temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Eilenberg ve ark., 2001). Ancak biyolojik mücadele yalnızca modern bilimsel çalışmaların ürünü değildir. Anadolu başta olmak üzere birçok uygarlıkta çiftçiler doğanın dengesini koruyarak zararlılarla mücadele etmiş, faydalı böcekleri korumuş, bitkisel preparatlar kullanmış ve ürün çeşitliliğini artırmıştır. Bu uygulamalar günümüzde somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilir Tarım Kavramı

Sürdürülebilir tarım; çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları birlikte ele alan üretim modelidir.

Temel amaçları şunlardır:

- Toprak verimliliğinin korunması
- Biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi
- Kimyasal kullanımının azaltılması
- Doğal kaynakların verimli kullanılması
- Gıda güvenliğinin sağlanması
- Kırsal kalkınmanın desteklenmesi

FAO'ya göre sürdürülebilir tarım, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan mevcut neslin gereksinimlerini karşılayan üretim sistemidir (FAO, 2017).

Kültürel Miras ve Geleneksel Tarım Bilgisi

Kültürel miras, toplumların tarih boyunca oluşturdukları maddi ve manevi değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilen geleneksel bilgi, uygulama, beceri ve deneyimler; tarım, hayvancılık ve doğal kaynakların yönetimi gibi alanlarda da önemli bir yer tutmaktadır (UNESCO, 2003). Özellikle tarımsal üretime ilişkin nesilden nesile aktarılan uygulamalar, yalnızca üretim tekniklerini değil, aynı zamanda doğayla uyumlu yaşam biçimini ve ekolojik dengeyi koruyan

bilgi sistemlerini de içermektedir (Altieri, 1995). Bu yönüyle geleneksel tarım bilgisi, sürdürülebilir tarım anlayışının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Pretty, 2008).

İnsanlık tarihi boyunca tarım faaliyetleri, yerel ekolojik koşullara uyum sağlayacak şekilde geliştirilmiş ve her toplum kendi coğrafi özelliklerine uygun üretim teknikleri oluşturmuştur. Bu süreçte çiftçiler, uzun yıllara dayanan gözlem ve deneyimlerine dayanarak zararlılarla mücadele, toprak verimliliğinin korunması, su yönetimi ve ürün çeşitliliğinin artırılmasına yönelik birçok yöntem geliştirmiştir (Altieri & Nicholls, 2020). Günümüzde bilimsel araştırmalarla etkinliği ortaya konulan birçok biyolojik ve kültürel mücadele uygulamasının kökeninde aslında geleneksel tarım bilgisi bulunmaktadır (FAO, 2017).

Geleneksel tarım uygulamalarında doğanın dengesi korunmaya çalışılmış, zararlı organizmaların tamamen yok edilmesi yerine doğal denge içerisinde baskılanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çiftçiler; ürün rotasyonu (ekim nöbeti), karışık ekim, nadas uygulamaları, doğal gübre kullanımı, kompost hazırlama, bitki artıklarının değerlendirilmesi ve yerel tohumların korunması gibi yöntemleri uzun yıllardır uygulamaktadır (Gliessman, 2015). Bu uygulamalar yalnızca üretim verimliliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda toprak sağlığının korunmasına, organik madde miktarının artırılmasına ve biyolojik çeşitliliğin devamlılığına da katkı sağlamıştır (Pretty, 2008).

Zararlılarla mücadelede ise sentetik pestisitlerin bulunmadığı dönemlerde tamamen doğal yöntemlerden yararlanılmıştır. Özellikle zararlıların yoğun görüldüğü alanlarda faydalı böceklerin korunması, kuşların tarım alanlarında barınmasının teşvik edilmesi, örümceklerin ve diğer doğal düşmanların yok edilmemesi gibi uygulamalar ekolojik dengenin korunmasına yönelik önemli örneklerdir (Eilenberg et al., 2001). Anadolu'da meyve bahçelerinde kuş yuvalarının korunması, tarla kenarlarında çiçekli bitkilerin bırakılması ve faydalı böceklerin yaşam alanlarının desteklenmesi gibi uygulamalar günümüzde "koruyucu biyolojik mücadele" olarak adlandırılan yaklaşımın geleneksel örnekleri arasında gösterilmektedir (Gurr et al., 2017).

Bitkisel kökenli doğal preparatların kullanımı da geleneksel tarım bilgisinin önemli bir bileşenidir. Sarımsak, acı biber, ısırgan otu, pelin otu, çörek otu, kekik ve çeşitli aromatik bitkilerden hazırlanan özütler uzun yıllardır zararlılarla mücadelede kullanılmaktadır (Isman, 2006). Bunun yanında odun külü, kireç, kükürt ve doğal sabun çözeltileri gibi maddeler de zararlı popülasyonlarını azaltmak amacıyla uygulanmıştır. Günümüzde bu uygulamalar, biyopestisit geliştirme çalışmalarına ilham veren önemli bilgi kaynakları olarak değerlendirilmektedir (Isman, 2020).

Geleneksel tarım sistemlerinin önemli özelliklerinden biri de yüksek biyolojik çeşitliliğe dayanmasıdır. Aynı tarla içerisinde birden fazla ürünün yetiştirildiği polikültür sistemleri, zararlı popülasyonlarının baskılanmasına yardımcı olurken faydalı organizmalar için de uygun yaşam alanları oluşturmaktadır (Altieri, 1999). Monokültür üretim sistemlerinin aksine, ürün çeşitliliğinin artırılması doğal düşmanların popülasyonlarını destekleyerek biyolojik mücadeleyi güçlendirmektedir (Gurr et al., 2017).

Yerel tohumların korunması da kültürel mirasın önemli bir parçasıdır. Yöresel çeşitler, bulundukları bölgenin iklim ve toprak koşullarına uzun yıllar boyunca adapte olmuş genetik kaynaklardır. Bu çeşitler çoğu zaman hastalık ve zararlılara karşı daha dayanıklı olmakta, kimyasal girdilere daha az ihtiyaç duymakta ve iklim değişikliğine karşı daha yüksek uyum gösterebilmektedir (FAO, 2019). Yerel tohumların korunması yalnızca genetik çeşitliliğin devamlılığı açısından değil, aynı zamanda kültürel kimliğin ve tarımsal mirasın sürdürülebilirliği açısından da büyük önem taşımaktadır (UNESCO, 2003).

Türkiye, farklı iklim kuşaklarını bünyesinde barındırması nedeniyle oldukça zengin bir tarımsal kültürel mirasa sahiptir. Anadolu'da yüzyıllardır uygulanan bağcılık, zeytincilik, tahıl üretimi, arıcılık ve tıbbi-aromatik bitki yetiştiriciliği gibi faaliyetlerde kullanılan geleneksel bilgi birikimi günümüzde hâlâ önemini korumaktadır (Tan, 2010). Özellikle zeytinliklerde doğal örtünün tamamen temizlenmemesi, arıcılığın bitkisel üretimle birlikte yürütülmesi ve tarla kenarlarında doğal bitki örtüsünün korunması ekosistem hizmetlerinin devamlılığına katkı sağlamaktadır (FAO, 2017).

Son yıllarda sürdürülebilir tarım politikalarının geliştirilmesiyle birlikte geleneksel tarım bilgisinin yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. UNESCO ve FAO, yerel bilgi sistemlerinin korunmasının

sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli rol oynadığını vurgulamaktadır (UNESCO, 2003; FAO, 2017). Bu kapsamda geleneksel tarım uygulamalarının bilimsel araştırmalarla desteklenmesi, kayıt altına alınması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır.

Modern biyolojik mücadele uygulamaları ile geleneksel tarım bilgisinin bütünleştirilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Günümüzde entomopatojen funguslar, faydalı böcekler, mikrobiyal biyopestisitler ve biyoteknik mücadele yöntemleri gibi bilimsel uygulamalar, geçmişten gelen ekolojik bilgiyle birlikte değerlendirildiğinde çok daha başarılı sonuçlar vermektedir (Lacey, 2017; van Lenteren, 2012). Bu nedenle geleneksel tarım bilgisinin yalnızca kültürel bir değer olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir tarımın bilimsel altyapısını destekleyen önemli bir bilgi kaynağı olarak ele alınması gerekmektedir.

Biyolojik Mücadele Yaklaşımları

Biyolojik mücadele, zararlı organizmaların popülasyonlarını ekonomik zarar eşiğinin altında tutmak amacıyla onların doğal düşmanlarından yararlanılan çevre dostu bir mücadele yöntemidir. Kimyasal pestisit kullanımının neden olduğu çevresel sorunlar, insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkiler ve zararlı türlerde gelişen pestisit direnci nedeniyle biyolojik mücadele günümüzde sürdürülebilir tarımın en önemli bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı, zararlıları tamamen ortadan kaldırmak yerine doğal ekolojik dengeyi koruyarak popülasyonlarını kontrol altında tutmaktır. Böylece tarımsal üretimde verimlilik sağlanırken biyolojik çeşitlilik korunmakta, toprak ve su kaynakları kirlenmemekte ve faydalı organizmaların ekosistemdeki rolleri devam ettirilmektedir (Eilenberg et al., 2001; van Lenteren, 2012).

Biyolojik mücadele uygulamaları; predatörler, parasitoidler, entomopatojen mikroorganizmalar ve antagonistik mikroorganizmalar olmak üzere farklı biyolojik etmenleri kapsamaktadır. Bu organizmalar zararlıları avlayarak, parazitleyerek, enfekte ederek veya gelişmelerini baskılayarak etkili olmaktadır. Günümüzde özellikle entegre zararlı yönetimi (Integrated Pest Management-IPM) programlarında biyolojik mücadele yöntemleri kültürel mücadele, biyoteknik mücadele ve gerektiğinde kimyasal mücadele ile birlikte uygulanarak sürdürülebilir ve çevre dostu üretim sistemleri oluşturulmaktadır (Barzman et al., 2015).

Predatörler, yaşamları boyunca çok sayıda zararlıyı tüketen faydalı organizmalardır ve biyolojik mücadelenin en eski uygulamalarından birini oluşturmaktadır. Uğur böcekleri (*Coccinellidae*), altın gözlü böcek (*Chrysoperla carnea*), avcı akarlar (*Phytoseiulus persimilis*) ve birçok örümcek türü yaprak bitleri, beyaz sinekler, kırmızı örümcekler ve tripsler gibi önemli tarım zararlılarını doğal yollarla baskı altında tutmaktadır. Özellikle sera yetiştiriciliğinde predatörlerin ticari olarak üretilmesi ve salınması, pestisit kullanımını önemli ölçüde azaltmaktadır (van Lenteren, 2012).

Parasitoidler ise yaşam döngülerinin belirli bir dönemini tek bir konak üzerinde geçirerek konağın ölümüne neden olan faydalı böceklerdir. En yaygın kullanılan parasitoidler arasında *Trichogramma spp.*, *Encarsia formosa*, *Aphidius colemani* ve *Venturia canescens* bulunmaktadır. Bu türler yumurtalarını zararlı böceklerin yumurta, larva veya pupa dönemlerine bırakmakta, gelişmelerini konak içerisinde tamamladıktan sonra zararlının ölümüne neden olmaktadır. Özellikle seralarda beyaz sinek, yaprak biti ve depolanmış ürün zararlılarının kontrolünde parasitoidler başarılı sonuçlar vermekte ve kimyasal mücadeleye önemli bir alternatif oluşturmaktadır (Heimpel & Mills, 2017).

Mikrobiyal biyolojik mücadelede ise bakteriler, funguslar, virüsler ve nematodlar kullanılmaktadır. Bu mikroorganizmalar zararlıları enfekte ederek hastalandırmakta ve kısa sürede ölümüne neden olmaktadır. Mikrobiyal etmenler arasında en yaygın kullanılan bakteri **Bacillus thuringiensis (Bt)** olup ürettiği Cry toksinleri sayesinde özellikle Lepidoptera, Coleoptera ve Diptera takımlarına ait birçok zararlı tür üzerinde yüksek etkinlik göstermektedir. Bt preparatları çevre dostu olmaları, memelilere düşük toksisite göstermeleri ve organik tarımda kullanılabilirlikleri nedeniyle dünya genelinde en yaygın kullanılan biyopestisitler arasında yer almaktadır (Lacey et al., 2015).

Entomopatojen funguslar ise son yıllarda biyolojik mücadelede önemi giderek artan mikroorganizmalardır. Başta *Beauveria bassiana*, *Metarhizium anisopliae*, *Cordyceps fumosorosea* ve *Lecanicillium muscarium* olmak üzere

birçok fungus türü farklı böcek zararlılarına karşı başarılı şekilde kullanılmaktadır. Bu funguslar, konidilerinin böcek kutikulasına tutunmasının ardından lipaz, proteaz ve kitinaz gibi enzimler salgılayarak kutikulayı parçalamakta, hemolenfe ulaşmakta ve burada çoğalarak konağın ölümüne neden olmaktadır. Bunun yanında destrüksin, beauverisin ve bassianolid gibi sekonder metabolitler üreterek böcek bağışıklık sistemini baskılamakta ve enfeksiyonun ilerlemesini hızlandırmaktadır (Vega et al., 2012; Lacey et al., 2015). Entomopatojen fungusların geniş konukçu spektrumuna sahip olmaları, çevrede kalıntı bırakmamaları ve direnç gelişiminin düşük olması sürdürülebilir tarım açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

Virüsler de biyolojik mücadelede kullanılan önemli mikrobiyal ajanlar arasında yer almaktadır. Özellikle Nükleer Poliedroz Virüsleri (NPV) ve Granülovirüsler (GV), Lepidoptera takımına ait birçok zararlı türün mücadelesinde yüksek başarı göstermektedir. Virüsler yalnızca hedef zararlıyı enfekte etmeleri nedeniyle oldukça seçici biyolojik mücadele etmenleri olarak kabul edilmektedir. Faydalı böcekler, insanlar ve diğer omurgalılar üzerinde olumsuz etkilerinin bulunmaması çevre güvenliği açısından önemli bir üstünlük sağlamaktadır (Lacey et al., 2015).

Bitki hastalıklarının kontrolünde ise antagonistik mikroorganizmalar önemli bir biyolojik mücadele grubunu oluşturmaktadır. Özellikle *Trichoderma* türleri, *Bacillus subtilis* ve *Pseudomonas fluorescens* gibi mikroorganizmalar bitki patojenleriyle rekabet etmekte, antibiyotik benzeri bileşikler üretmekte ve bitkilerde sistemik dayanıklılığı teşvik etmektedir. Bu sayede hem toprak kaynaklı hastalıkların görülme sıklığı azalmakta hem de bitki gelişimi olumlu yönde etkilenmektedir (Harman et al., 2004).

Son yıllarda biyolojik mücadele uygulamaları yalnızca tek bir doğal düşmanın kullanılmasına dayanmamakta, farklı biyolojik ajanların birlikte değerlendirildiği entegre yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Predatörler, parasitoidler, entomopatojen funguslar ve biyoteknik yöntemlerin birlikte uygulanması zararlı popülasyonlarının daha uzun süre baskı altında tutulmasını sağlamakta, pestisit kullanımını azaltmakta ve tarımsal ekosistemlerde biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle biyolojik mücadele, sürdürülebilir tarım sistemlerinin vazgeçilmez bileşenlerinden biri olarak kabul edilmekte ve iklim değişikliği ile mücadele, gıda güvenliği ve çevrenin korunması açısından geleceğin en önemli tarımsal yaklaşımlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Barzman et al., 2015; FAO, 2017).

Biyolojik Mücadele ve Kültürel Miras İlişkisi

Biyolojik mücadele ile kültürel miras arasındaki ilişki, insanlığın doğayla kurduğu uzun süreli etkileşimin ve kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel tarım bilgisinin önemli bir yansımasıdır. Günümüzde biyolojik mücadele, modern tarımın çevre dostu bir uygulaması olarak kabul edilse de temelinde yüzyıllar boyunca edinilmiş yerel bilgi, gözlem ve deneyim bulunmaktadır. Geleneksel tarım toplumları, zararlı organizmalarla mücadelede doğanın kendi denge mekanizmalarından yararlanmış; faydalı böcekleri korumuş, ürün çeşitliliğini artırmış ve doğal kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanmıştır. Bu nedenle biyolojik mücadele yalnızca bir bitki koruma yöntemi değil, aynı zamanda kültürel mirasın yaşayan ve uygulanan önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Altieri, 1995; UNESCO, 2003).

Somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilen geleneksel tarımsal bilgi sistemleri, ekolojik süreçlerin doğru anlaşılması ve doğal kaynakların bilinçli kullanılması üzerine kurulmuştur. Çiftçiler uzun yıllar boyunca iklim koşullarını, bitki gelişimini, zararlıların yaşam döngülerini ve doğal düşmanların davranışlarını gözlemleyerek çevreye uyumlu üretim teknikleri geliştirmişlerdir. Günümüzde bilimsel olarak etkinliği kanıtlanan ürün rotasyonu, karışık ekim, doğal bitki örtüsünün korunması, faydalı böceklerin desteklenmesi ve organik gübre kullanımı gibi birçok uygulama, aslında geleneksel tarım kültürünün önemli unsurlarıdır (Gliessman, 2015; FAO, 2017).

Anadolu başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde çiftçiler, pestisitlerin kullanılmadığı dönemlerde zararlı popülasyonlarını kontrol altında tutabilmek amacıyla doğadaki biyolojik dengeyi koruyan uygulamalardan yararlanmışlardır. Tarla kenarlarında yabani çiçeklerin bırakılması, kuşların ve yararlı böceklerin yaşam alanlarının korunması, zararlıların yoğun olduğu dönemlerde mekanik toplama yapılması ve farklı bitki türlerinin birlikte yetiştirilmesi günümüzde "koruyucu biyolojik mücadele" ve "habitat yönetimi" olarak tanımlanan yöntemlerin geleneksel örnekleri arasında yer almaktadır (Gurr et al., 2017). Benzer şekilde, sarımsak, kekik, pelin otu, ısırgan

otu ve çeşitli aromatik bitkilerden hazırlanan doğal ekstraktların zararlılarla mücadelede kullanılması, günümüzde biyopestisit geliştirme çalışmalarına temel oluşturan geleneksel uygulamalardır (Isman, 2006).

Biyolojik mücadele uygulamalarının kültürel miras açısından önemini artıran bir diğer unsur ise biyolojik çeşitliliğin korunmasına yaptığı katkıdır. Geleneksel tarım sistemleri genellikle polikültür üretime dayalı olduğundan, farklı bitki türlerinin bir arada yetiştirilmesi doğal düşman popülasyonlarının devamlılığını desteklemekte ve ekosistemin direnç kapasitesini artırmaktadır. Modern monokültür sistemlerinde görülen yoğun pestisit kullanımının aksine, geleneksel üretim modellerinde doğal denge korunarak faydalı organizmaların ekosistemde aktif rol alması sağlanmaktadır. Böylece hem tarımsal üretim sürdürülebilir hâle gelmekte hem de biyolojik çeşitlilik gelecek nesillere aktarılmaktadır (Altieri, 1999; Pretty, 2008).

Son yıllarda agroekoloji yaklaşımının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel tarım bilgisinin bilimsel açıdan yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Agroekoloji, yerel bilgi sistemleri ile modern bilimsel yaklaşımları bütünleştirerek çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir üretim modelleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda biyolojik mücadele uygulamaları yalnızca zararlı kontrolü sağlayan teknikler olarak değil, aynı zamanda yerel bilgi birikiminin korunmasını ve kırsal kültürün devamlılığını destekleyen uygulamalar olarak değerlendirilmektedir (Altieri & Nicholls, 2020). Türkiye, sahip olduğu zengin biyolojik çeşitlilik ve köklü tarım kültürü sayesinde biyolojik mücadele uygulamalarının geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle bağcılık, zeytincilik, meyvecilik ve sebze yetiştiriciliğinde yüzyıllardır uygulanan doğal mücadele yöntemleri günümüzde entegre zararlı yönetimi programlarıyla birlikte yeniden önem kazanmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülen biyolojik ve biyoteknik mücadele destek programları, geleneksel uygulamaların modern biyolojik mücadele teknikleriyle bütünleştirilmesine katkı sağlamaktadır (FAO, 2017). İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve pestisit kullanımına bağlı çevresel sorunların giderek artması, kültürel mirasın bir parçası olan geleneksel tarım bilgisinin korunmasını daha da önemli hâle getirmiştir. Yerel bilgi sistemlerinin kayıt altına alınması, bilimsel araştırmalarla desteklenmesi ve genç kuşaklara aktarılması; sürdürülebilir tarım hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle biyolojik mücadele uygulamalarının yalnızca teknik bir tarımsal yöntem olarak değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına hizmet eden, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen ve kırsal kalkınmayı güçlendiren bütüncül bir yaklaşım olarak ele alınması gerekmektedir (UNESCO, 2003; FAO, 2019).

Sonuç olarak, biyolojik mücadele ile kültürel miras arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Geleneksel tarım bilgisinin modern biyolojik mücadele yöntemleriyle desteklenmesi, hem doğal kaynakların korunmasına hem de yerel kültürel değerlerin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Gelecekte sürdürülebilir tarım politikalarının oluşturulmasında, bilimsel araştırmalar ile yerel bilgi sistemlerinin bütünleştirilmesi; çevre dostu üretim modellerinin yaygınlaştırılması ve kültürel mirasın korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Altieri, M. A. (1995). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture* (2nd ed.). Westview Press.
- Altieri, M. A. (1999). The ecological role of biodiversity in agroecosystems. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 74(1-3), 19-31.
- Altieri, M. A., & Nicholls, C. I. (2020). Agroecology and the reconstruction of a post-COVID-19 agriculture. *The Journal of Peasant Studies*, 47(5), 881-898.
- Barzman, M., et al. (2015). Eight principles of integrated pest management. *Agronomy for Sustainable Development*, 35, 1199-1215.
- Eilenberg, J., Hajek, A., & Lomer, C. (2001). Suggestions for unifying the terminology in biological control. *BioControl*, 46, 387-400.
- Eilenberg, J., Hajek, A., & Lomer, C. (2001). Suggestions for unifying the terminology in biological control. *BioControl*, 46, 387-400.

- FAO. (2017). *The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO. (2019). *The State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture*. Rome.
- Gliessman, S. R. (2015). *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems* (3rd ed.). CRC Press.
- Gurr, G. M., Wratten, S. D., Snyder, W. E., & Read, D. M. Y. (2017). *Biodiversity and Insect Pests: Key Issues for Sustainable Management*. Wiley-Blackwell.
- Harman, G. E., Howell, C. R., Viterbo, A., Chet, I., & Lorito, M. (2004). Trichoderma species—Opportunistic, avirulent plant symbionts. *Nature Reviews Microbiology*, 2, 43–56.
- Heimpel, G. E., & Mills, N. J. (2017). *Biological Control: Ecology and Applications*. Cambridge University Press.
- Isman, M. B. (2006). Botanical insecticides, deterrents, and repellents in modern agriculture. *Annual Review of Entomology*, 51, 45–66.
- Isman, M. B. (2020). Botanical insecticides in the twenty-first century—Fulfilling their promise? *Annual Review of Entomology*, 65, 233–249.
- Lacey, L. A. (Ed.). (2017). *Microbial Control of Insect and Mite Pests*. Academic Press.
- Lacey, L. A., Grzywacz, D., Shapiro-Ilan, D. I., Frutos, R., Brownbridge, M., & Goettel, M. S. (2015). Insect pathogens as biological control agents: Back to the future. *Journal of Invertebrate Pathology*, 132, 1–41.
- Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: Concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1491), 447–465.
- Tan, A. (2010). Türkiye'de bitki genetik kaynaklarının korunması ve yerel çeşitlerin önemi. *Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 25–34.
- UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris.
- van Lenteren, J. C. (2012). The state of commercial augmentative biological control. *BioControl*, 57(1), 1–20.
- Vega, F. E., Meyling, N. V., Luangsa-ard, J. J., & Blackwell, M. (2012). Fungal entomopathogens. In *Insect Pathology* (2nd ed., pp. 171–220). Academic Press.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA ANADOLU EL SANATLARININ KORUNMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Hamide SOYSAL DEMİRCİ

Bozok University, Yozgat Vocational School, Department of Traditional Turkish Handicrafts, Yozgat-Türkiye

Öğr. Gör. Neslihan KILIÇ GÜRÇAY

Balikesir University, Balikesir Vocational School, Department of Graphic Design, Balikesir -Türkiye

GİRİŞ

Kültürel miras, toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları bilgi, beceri, değer, inanç, gelenek ve yaşam biçimlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan önemli bir toplumsal sermaye olarak kabul edilmektedir. Kültürel miras kavramı yalnızca fiziksel varlıklardan ibaret olmayıp toplumların ortak hafızasını oluşturan uygulamaları, anlatıları, ritüelleri, gelenekleri ve üretim biçimlerini de kapsamaktadır. Özellikle son yıllarda kültürel miras çalışmalarında yaşanan paradigma değişimi sonucunda maddi kültür unsurlarının yanında kültürel pratiklerin, geleneksel bilgi sistemlerinin ve zanaatkarlık becerilerinin korunmasına yönelik yaklaşımlar ön plana çıkmıştır (Smith, 2006; Harrison, 2013).

Somut olmayan kültürel miras kavramı uluslararası düzeyde ilk kez UNESCO tarafından sistematik biçimde ele alınmış ve 2003 yılında kabul edilen “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile kapsamlı bir koruma çerçevesine kavuşturulmuştur. UNESCO’ya (2003) göre somut olmayan kültürel miras; toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel kimliklerinin bir parçası olarak kabul ettikleri uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlarla ilişkili araçlar, nesneler ve kültürel mekânları içermektedir. Bu yaklaşım, kültürel mirasın yalnızca korunması gereken bir geçmiş kalıntısı olmadığını; aynı zamanda yaşayan, sürekli yeniden üretilen ve toplumsal etkileşim yoluyla geleceğe aktarılan dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Somut olmayan kültürel mirasın önemli bileşenlerinden biri olan geleneksel el sanatları, toplumların tarihsel deneyimlerini, estetik anlayışlarını, üretim kültürlerini ve sosyal ilişkilerini yansıtan özgün kültürel değerler arasında yer almaktadır. Geleneksel el sanatları yalnızca ekonomik üretim faaliyetleri olarak değerlendirilmemekte; aynı zamanda kültürel belleğin korunması, toplumsal aidiyetin güçlendirilmesi ve kültürel kimliğin sürdürülmesi açısından önemli işlevler üstlenmektedir (Kurin, 2007). Bu yönüyle el sanatları, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran ve kültürel sürekliliği sağlayan temel mekanizmalardan biri olarak görülmektedir.

Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması nedeniyle dünyanın en zengin kültürel miras coğrafyalarından biri olarak kabul edilmektedir. Hititlerden Selçuklulara, Osmanlılardan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan süreç içerisinde farklı kültürlerin etkisiyle gelişen geleneksel el sanatları, Anadolu’nun kültürel çeşitliliğinin önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Kilim dokumacılığı, halıcılık, çinçilik, seramik, bakırcılık, ahşap oymacılığı, keçecilik, ebru ve geleneksel tekstil üretimi gibi sanat dalları yalnızca ekonomik üretim alanları değil; aynı zamanda yerel kültürlerin taşıyıcısı niteliğindedir (Oğuz, 2018). Bu sanatlar kuşaklar boyunca aktarılan bilgi ve beceriler sayesinde kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından değerlendirildiğinde geleneksel el sanatlarının yaşatılması yalnızca kültürel bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve yerel ekonomik gelişim açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), kültürel mirasın korunmasının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (UNESCO, 2022). Bu bağlamda geleneksel el sanatları, yerel ekonomilere katkı sağlaması, kültür turizmini desteklemesi ve kültürel çeşitliliğin devamlılığını güçlendirmesi bakımından sürdürülebilir kalkınmanın önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte günümüzde geleneksel el sanatları çeşitli tehditlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Sanayileşme ve modernleşme süreçleri sonucunda seri üretimin yaygınlaşması, el emeğine dayalı üretim biçimlerinin ekonomik açıdan rekabet gücünü azaltmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle standartlaşan tüketim alışkanlıkları ve hızlı üretim modelleri geleneksel zanaat ürünlerine olan talebi önemli ölçüde etkilemiştir (Hafstein, 2018). Özellikle genç kuşakların geleneksel mesleklere olan ilgisinin azalması ve usta-çırak ilişkisinin zayıflaması, birçok el sanatının sürdürülebilirliğini tehdit eden temel sorunlar arasında gösterilmektedir (Blake, 2009).

Geleneksel el sanatlarının karşı karşıya bulunduğu sorunlar yalnızca ekonomik boyutla sınırlı değildir. Kültürel aktarım mekanizmalarının zayıflaması, toplumsal yaşam biçimlerinde meydana gelen değişimler ve kentleşme

süreçleri de kültürel sürekliliği olumsuz etkileyebilmektedir. Assmann'a (2011) göre kültürel bellek, toplumların geçmiş deneyimlerini geleceğe taşımasını sağlayan temel mekanizmalardan biridir. Kültürel belleğin zayıflaması ise geleneksel bilgi ve uygulamaların zaman içerisinde kaybolmasına neden olabilmektedir. Bu durum özellikle sözlü kültür ve uygulamalı bilgi aktarımına dayanan el sanatları açısından önemli bir risk oluşturmaktadır.

Öte yandan dijitalleşme süreçleri geleneksel el sanatları açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Dijital teknolojiler ve sosyal medya platformları kültürel ürünlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına, kültürel farkındalığın artırılmasına ve dijital arşivleme çalışmalarının yaygınlaşmasına katkı sağlayabilmektedir. Ancak bazı araştırmalar dijitalleşmenin kültürel ürünlerin ticarileşmesini hızlandırabildiğini ve özgün kültürel değerlerin zamanla dönüşmesine neden olabildiğini ortaya koymaktadır (Harrison, 2013; Hafstein, 2018). Bu nedenle dijital teknolojilerin kültürel koruma süreçlerinde nasıl kullanılacağı konusu güncel araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir.

Literatür incelendiğinde somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik çok sayıda araştırmanın bulunduğu görülmektedir. Birlikte, Anadolu el sanatlarının kültürel sürdürülebilirlik, kültürel bellek, usta-çırak ilişkisi ve dijitalleşme boyutlarını birlikte ele alan nitel çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle geleneksel zanaatkarların, çırakların, halk eğitimi merkezi eğitmenlerinin ve kültürel miras uzmanlarının deneyimlerini bütüncül biçimde inceleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gereksinimden hareketle gerçekleştirilen bu araştırmanın amacı, Anadolu'da sürdürülen geleneksel el sanatlarının somut olmayan kültürel miras bağlamındaki yerini incelemek, korunma ve sürdürülebilirlik süreçlerine ilişkin paydaş görüşlerini ortaya koymak ve kültürel aktarımın geleceğine yönelik öneriler geliştirmektir.

Bu araştırmanın, somut olmayan kültürel miras alanında yürütülen çalışmalara kuramsal katkı sağlaması, kültürel sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesine ışık tutması ve Anadolu'nun geleneksel el sanatlarının gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik uygulamalara rehberlik etmesi beklenmektedir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Somit Olmayan Kültürel Miras Kavramı ve UNESCO Yaklaşımı

Kültürel miras kavramı, toplumların tarihsel süreç boyunca oluşturdukları maddi ve manevi değerlerin korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasını ifade etmektedir. Uzun yıllar boyunca kültürel miras denildiğinde akla daha çok tarihi yapılar, anıtlar, arkeolojik alanlar ve sanat eserleri gibi somut kültürel varlıklar gelmiştir. Ancak kültürün yalnızca fiziksel unsurlardan oluşmadığı, aynı zamanda toplumsal yaşamın içerisinde üretilen bilgi, beceri, gelenek, ritüel ve uygulamaları da kapsadığı anlayışı zamanla güç kazanmıştır. Bu değişim sonucunda kültürel miras çalışmalarında somut olmayan kültürel miras kavramı ön plana çıkmıştır.

Somit olmayan kültürel miras kavramının uluslararası düzeyde kurumsal bir çerçeveye kavuşması UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" ile gerçekleşmiştir. UNESCO (2003), somut olmayan kültürel mirası; toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak kabul ettikleri uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlarla ilişkili araçlar, nesneler, eserler ve kültürel mekânlar olarak tanımlamaktadır.

Bu yaklaşım kültürel mirasın yalnızca korunacak nesnelerden oluşmadığını, aynı zamanda yaşayan ve sürekli yeniden üretilen bir kültürel süreç olduğunu ortaya koymaktadır. UNESCO'ya göre somut olmayan kültürel miras beş temel unsurdan oluşmaktadır:

- Sözlü gelenekler ve anlatımlar,
- Gösteri sanatları,
- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler,
- Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar,
- Geleneksel el sanatları.

Bu unsurlar arasında yer alan geleneksel el sanatları, kültürel bilginin kuşaklar arasında aktarılmasını sağlayan en önemli kültürel mekanizmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü geleneksel zanaatkarlık yalnızca teknik bilgi ve üretim becerisini değil; aynı zamanda toplumun estetik anlayışını, yaşam felsefesini, tarihsel deneyimlerini ve kültürel hafızasını da yansıtmaktadır.

Smith'e (2006) göre kültürel miras, geçmişten devralınan nesnelerden ziyade toplumların geçmişle kurdukları anlamlı ilişkileri ifade etmektedir. Bu nedenle kültürel mirasın korunması yalnızca fiziksel eserlerin muhafaza edilmesi değil, aynı zamanda kültürel anlamların ve toplumsal hafızanın sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

Harrison (2013) ise kültürel mirasın dinamik bir süreç olduğunu ve toplulukların kültürel mirası sürekli yeniden yorumlayarak yaşattıklarını belirtmektedir.

Bu bağlamda Anadolu’da yüzyıllar boyunca gelişen kilim dokumacılığı, çinicilik, bakırcılık, keçecilik, ahşap oymacılığı ve seramik gibi geleneksel el sanatları UNESCO’nun somut olmayan kültürel miras yaklaşımı açısından önemli kültürel değerler olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Kültürel Bellek Kuramı ve Geleneksel El Sanatları

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin çalışmaların önemli kuramsal dayanaklarından biri kültürel bellek kuramıdır. Kültürel bellek, toplumların geçmiş deneyimlerini, değerlerini ve bilgi birikimlerini gelecek kuşaklara aktarma sürecini ifade etmektedir. Kültürel bellek sayesinde toplumlar tarihsel sürekliliklerini koruyabilmekte ve kolektif kimliklerini sürdürebilmektedir. Kolektif bellek kavramı ilk olarak Halbwachs (1992) tarafından geliştirilmiştir. Halbwachs’a göre bireylerin hafızaları toplumsal bağlamdan bağımsız değildir. İnsanlar geçmişini bireysel olarak değil, içinde bulundukları toplumsal grupların etkisi altında hatırlamaktadır. Dolayısıyla bellek bireysel bir süreç olmaktan çok sosyal bir yapı niteliği taşımaktadır.

Halbwachs’ın yaklaşımını geliştiren Assmann (2011), kültürel bellek kavramını ortaya koymuştur. Assmann’a göre kültürel bellek, toplumların ortak geçmişlerini semboller, ritüeller, gelenekler ve kültürel pratikler aracılığıyla korumalarını sağlayan uzun dönemli hafıza sistemidir. Kültürel bellek yalnızca bilgi depolama mekanizması değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin yeniden üretilmesini sağlayan bir süreçtir. Geleneksel el sanatları kültürel belleğin somut olmayan taşıyıcıları arasında yer almaktadır. Bir kilimin motiflerinde, bir çininin desenlerinde veya ahşap oyma sanatında kullanılan sembollerde toplumların tarihsel deneyimleri ve kültürel değerleri saklıdır. Bu nedenle el sanatları yalnızca üretim faaliyetleri değil, aynı zamanda kültürel hafızanın görünür hâle gelmiş biçimleridir. Anadolu’da kuşaktan kuşağa aktarılan el sanatları, kültürel belleğin sürdürülebilirliği açısından önemli bir işleve sahiptir. Usta-çırak ilişkisi yoluyla aktarılan teknik bilgiler, semboller ve estetik anlayışlar kültürel belleğin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Ancak modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle bu aktarım mekanizmalarının zayıflaması kültürel belleğin sürekliliğini tehdit etmektedir.

Kültürel Kimlik ve Geleneksel Zanaatkarlık

Kültürel kimlik, bireylerin ve toplulukların kendilerini belirli bir kültüre ait hissetmelerini sağlayan değerler, normlar, semboller ve ortak deneyimler bütünüdür. Hall’a (1996) göre kültürel kimlik durağan bir yapı değil, tarihsel süreç içerisinde sürekli yeniden üretilen dinamik bir oluşumdur. Kültürel kimliğin oluşumunda ortak tarih, dil, inançlar, gelenekler ve kültürel pratikler önemli rol oynamaktadır. Geleneksel el sanatları da kültürel kimliğin oluşumu ve sürdürülmesinde etkili olan kültürel pratiklerden biridir. Çünkü el sanatları toplumların estetik anlayışlarını, yaşam biçimlerini ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Anadolu’da üretilen geleneksel sanat ürünleri yalnızca ekonomik değer taşımamakta; aynı zamanda yerel kimliğin sembolleri olarak kabul edilmektedir. Örneğin Hereke halıları, Kütahya çinileri, Sivas bıçakları, Gaziantep bakırcılığı ve Yozgat ahşap oyma sanatları belirli bölgelerin kültürel kimliklerinin temsilcileri durumundadır.

Bourdieu’nun (1986) kültürel sermaye yaklaşımına göre kültürel bilgi ve beceriler toplumsal yaşam içerisinde önemli bir sermaye türü oluşturmaktadır. Geleneksel el sanatları da kültürel sermayenin önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu sanatların korunması yalnızca kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi açısından değil, aynı zamanda kültürel sermayenin gelecek kuşaklara aktarılması açısından da önem taşımaktadır.

Kültürel Sürdürülebilirlik Yaklaşımı

Son yıllarda kültürel miras çalışmalarında öne çıkan kavramlardan biri kültürel sürdürülebilirliktir. Kültürel sürdürülebilirlik, kültürel değerlerin, geleneklerin, bilgi sistemlerinin ve yaşam biçimlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan süreçleri ifade etmektedir. Soini ve Dessein’e (2016) göre kültürel sürdürülebilirlik üç farklı biçimde ele alınmaktadır:

Sürdürülebilirliğin bir boyutu olarak kültür,

Sürdürülebilirlik için kültür,

Sürdürülebilirlik olarak kültür.

Bu yaklaşım kültürün yalnızca korunması gereken bir unsur olmadığını, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Throsby (2017) kültürel sürdürülebilirliğin kültürel çeşitlilik, kültürel devamlılık, toplumsal katılım ve kültürel sermayenin korunması ilkelerine dayandığını belirtmektedir. Geleneksel el sanatları bu dört ilkenin tamamıyla doğrudan ilişkilidir.

Kültürel sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde Anadolu el sanatlarının yaşatılması yalnızca kültürel koruma amacı taşımamaktadır. Aynı zamanda yerel kalkınmayı desteklemekte, turizm gelirlerini artırmakta ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu nedenle geleneksel zanaatkarlık kültürel sürdürülebilirliğin önemli araçlarından biri olarak görülmektedir.

Küreselleşme, Dijitalleşme ve Geleneksel El Sanatlarının Dönüşümü

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme süreçleri kültürel mirasın korunması ve aktarılması üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bir taraftan dijital teknolojiler kültürel ürünlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken diğer taraftan kültürel ürünlerin ticarileşmesine ve standartlaşmasına yol açabilmektedir. Hafstein'e (2018) göre küresel kültür endüstrileri yerel kültürel ürünleri uluslararası pazarlara taşıyarak görünürlüğü artırmakta; ancak aynı zamanda kültürel özgünlüğü tehdit edebilmektedir. Benzer şekilde Harrison (2013), kültürel mirasın dijital ortamlarda yeniden üretilmesinin kültürel koruma açısından fırsatlar sunarken kültürel anlamların dönüşmesine de neden olabileceğini vurgulamaktadır. Geleneksel el sanatları açısından dijitalleşme özellikle sosyal medya, çevrimiçi pazarlama ve dijital arşivleme uygulamaları aracılığıyla yeni fırsatlar yaratmaktadır. Dijital platformlar sayesinde zanaatkarlar ürünlerini daha geniş pazarlara ulaştırabilmekte, kültürel farkındalık artırılabilir ve geleneksel bilgi sistemleri kayıt altına alınabilmektedir. Bununla birlikte kültürel ürünlerin yalnızca ekonomik değer üzerinden değerlendirilmesi, kültürel mirasın ticarileşmesi riskini de beraberinde getirmektedir.

Araştırmanın Kuramsal Modeli

Bu araştırma UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras yaklaşımını temel almakta ve kültürel bellek kuramı, kültürel kimlik kuramı ile kültürel sürdürülebilirlik yaklaşımını bütünleştiren bir kuramsal çerçeve üzerine inşa edilmektedir. Araştırmanın kuramsal varsayımına göre; Geleneksel el sanatları → Kültürel Bellek → Kültürel Kimlik → Kültürel Sürdürülebilirlik şeklinde ilerleyen bir kültürel aktarım mekanizmasının temel bileşenidir. Usta-çırak ilişkisi, yerel bilgi sistemleri ve kültürel uygulamalar bu aktarım sürecinin temel araçlarını oluşturmaktadır. Dijitalleşme ve küreselleşme ise bu süreci hem destekleyen hem de dönüştüren dışsal faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Anadolu el sanatlarının korunması yalnızca kültürel ürünlerin devamlılığını değil; aynı zamanda kültürel belleğin sürdürülmesini, kültürel kimliğin güçlendirilmesini ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanmasını ifade etmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada Anadolu'da sürdürülen geleneksel el sanatlarının somut olmayan kültürel miras bağlamındaki korunma ve sürdürülebilirlik süreçlerini katılımcıların deneyimleri doğrultusunda derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin yaşantılarını, deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma süreçlerini doğal ortamlarında bütüncül bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlayan araştırmalardır (Creswell & Poth, 2018). Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseni temel alınarak yürütülmüştür. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını, deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Moustakas, 1994). Bu çalışmada incelenen temel olgu, geleneksel el sanatlarının korunması ve sürdürülebilirliğidir. Araştırmanın odak noktası, geleneksel el sanatlarını sürdüren ustaların, çırakların, halk eğitim merkezi öğretmenlerinin ve kültürel miras uzmanlarının bu olguya ilişkin deneyimlerini ve algılarını ortaya koymaktır.

Fenomenoloji deseninin tercih edilmesinin temel nedeni, Anadolu el sanatlarının yalnızca teknik üretim süreçleriyle değil; aynı zamanda kültürel kimlik, kültürel bellek, gelenek aktarımı ve kültürel sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu anlamlarla ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda araştırma, katılımcıların el sanatlarına ilişkin deneyimlerini kendi bakış açılarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Anadolu'nun farklı bölgelerinde geleneksel el sanatlarını sürdüren ustalar, çıraklar, halk eğitim merkezi eğitmenleri ve kültürel miras alanında çalışan uzmanlar oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırmanın amacı doğrultusunda bilgi açısından zengin bireylerin seçilmesini sağlamaktadır (Patton, 2015). Bu kapsamda araştırmaya katılacak bireylerin;

Geleneksel el sanatları alanında aktif olarak çalışıyor olması,

En az beş yıllık deneyime sahip olması,

Kültürel miras çalışmalarına ilişkin bilgi sahibi olması

ölçütleri dikkate alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubu

Katılımcı Grubu	Katılımcı Sayısı
Usta Zanaatkâr	10
Çırak	5
Halk Eğitim Merkezi Eğitmeni	5
Kültürel Miras Uzmanı	5
Toplam	25

Katılımcıların farklı mesleki deneyimlere ve farklı coğrafi bölgelerden gelmelerine özen gösterilmiştir. Böylece Anadolu el sanatlarının korunmasına ilişkin görüşlerin farklı perspektiflerden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu, gözlem formu ve doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmanın temel veri toplama aracı yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşme formu hazırlanırken UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003), kültürel sürdürülebilirlik literatürü ve ilgili araştırmalar incelenmiştir. Hazırlanan taslak form, kültürel miras ve nitel araştırma alanında uzman üç akademisyenin görüşüne sunulmuş ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra son hâline getirilmiştir.

Görüşme formunda aşağıdaki temalara yönelik sorular yer almıştır:

El sanatlarının kültürel anlamı

Kültürel aktarım süreçleri

Usta-çırak ilişkileri

Karşılaşılan sorunlar

Dijitalleşmenin etkileri

Koruma ve sürdürülebilirlik önerileri

Örnek görüşme soruları aşağıda verilmiştir:

Geleneksel el sanatları sizin için ne ifade etmektedir?

Bu sanatların gelecek kuşaklara aktarılmasında hangi sorunlarla karşılaşmaktadır?

Usta-çırak ilişkisinin günümüzdeki durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Dijitalleşmenin geleneksel el sanatları üzerindeki etkileri nelerdir?

Geleneksel el sanatlarının korunması için hangi çalışmalar yapılmalıdır?

Gözlem

Araştırma kapsamında katılımcıların çalışma ortamlarında gözlemler gerçekleştirilmiştir. Gözlem sürecinde üretim ortamları, kullanılan araç-gereçler, eğitim faaliyetleri ve usta-çırak etkileşimleri incelenmiştir.

Araştırmacı tarafından hazırlanan gözlem notları veri analiz sürecinde destekleyici veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Doküman İncelemesi

Araştırmada UNESCO raporları, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, somut olmayan kültürel miras envanterleri, yerel yönetim raporları ve ilgili akademik çalışmalar incelenmiştir. Doküman incelemesi sonucunda elde edilen veriler görüşme ve gözlem bulgularının desteklenmesinde kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri 2025 yılı içerisinde toplanmıştır. Görüşmeler katılımcıların uygun gördüğü mekânlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış ve gönüllü katılım esas alınmıştır. Katılımcıların izinleri doğrultusunda görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve daha sonra yazılı metne dönüştürülmüştür. Görüşmeler ortalama 40–60 dakika sürmüştür. Toplam görüşme süresi yaklaşık 20 saat olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve raporlama sürecinde K1, K2, K3 şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi ve tematik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen verilerin sistematik biçimde kodlanmasını ve anlamlı kategoriler hâlinde düzenlenmesini sağlayan bir analiz yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2021).

Veri analizi aşağıdaki aşamalarda gerçekleştirilmiştir:

Birinci Aşama: Verilerin Hazırlanması

Ses kayıtları yazıya aktarılmış ve görüşme dökümleri oluşturulmuştur.

İkinci Aşama: Açık Kodlama

Katılımcı ifadeleri satır satır incelenerek anlamlı ifadeler kodlanmıştır.

Üçüncü Aşama: Kategorilerin Oluşturulması

Benzer kodlar bir araya getirilerek kategoriler oluşturulmuştur.

Dördüncü Aşama: Temaların Belirlenmesi

Kategoriler üst düzey temalar altında birleştirilmiştir.

Beşinci Aşama: Bulguların Yorumlanması

Elde edilen temalar kültürel bellek, kültürel kimlik, UNESCO yaklaşımı ve kültürel sürdürülebilirlik kuramları çerçevesinde yorumlanmıştır.

Analiz sonucunda aşağıdaki temel temalar ortaya çıkmıştır:

El sanatlarının kültürel kimlikteki yeri

Kültürel belleğin taşıyıcısı olarak el sanatları

Usta-çırak ilişkisinin dönüşümü

Ekonomik ve toplumsal sorunlar

Dijitalleşmenin etkileri

Koruma ve sürdürülebilirlik önerileri

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın inandırıcılığını ve bilimsel niteliğini artırmak amacıyla Lincoln ve Guba'nın (1985) önerdiği geçerlik ve güvenirlilik ölçütleri dikkate alınmıştır.

İnandırıcılık (Credibility)

Uzun süreli etkileşim sağlanmıştır.

Katılımcı doğrulaması yapılmıştır.

Uzman görüşlerinden yararlanılmıştır.

Aktarılabirlik (Transferability)

Araştırma süreci ayrıntılı olarak açıklanmış ve katılımcı özellikleri detaylı biçimde sunulmuştur.

Tutarlılık (Dependability)

Veri toplama ve analiz süreci sistematik olarak kayıt altına alınmıştır.

Teyit Edilebilirlik (Confirmability)

Araştırma bulguları doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmiş ve araştırmacı önyargılarının etkisini azaltmak amacıyla uzman incelemesine başvurulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde Anadolu'da geleneksel el sanatlarının korunması ve sürdürülebilirliğine ilişkin katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Verilerin içerik ve tematik analizleri sonucunda altı ana tema belirlenmiştir. Bunlar; (1) el sanatlarının kültürel kimlikteki yeri, (2) kültürel belleğin taşıyıcısı olarak el sanatları, (3) usta-çırak ilişkisinin dönüşümü, (4) ekonomik ve toplumsal sorunlar, (5) dijitalleşmenin etkileri ve (6) koruma ve sürdürülebilirlik önerileridir.

El Sanatlarının Kültürel Kimlikteki Yeri

Katılımcıların büyük çoğunluğu geleneksel el sanatlarını yalnızca bir üretim faaliyeti olarak değil, kültürel kimliğin ve toplumsal aidiyetin önemli bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.

Tablo 2. El Sanatlarının Kültürel Kimlikteki Yerine İlişkin Görüşler

Kod	f
Kültürel kimliğin yansması	21
Atalardan kalan miras	19
Yerel kültürün temsilcisi	17
Toplumsal aidiyet oluşturma	15
Kültürel devamlılık sağlama	14

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların en çok "kültürel kimliğin yansması" ve "atalardan kalan miras" kodları üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Özellikle ustalar ve kültürel miras uzmanları el sanatlarının bölgesel kimliğin korunmasında önemli rol oynadığını vurgulamışlardır.

K7 (Usta Zanaatkâr) görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Bir kilime baktığınızda sadece iplik görmezsiniz. O kilimde o bölgenin tarihi, yaşantısı ve kültürü vardır. Bu yüzden her motif aslında kimliğimizin bir parçasıdır.” Benzer şekilde K18 (Kültürel Miras Uzmanı) şu değerlendirmede bulunmuştur: “Geleneksel el sanatları kültürel hafızanın görünür hâlidir. Bu sanatlar kaybolduğunda sadece bir meslek değil, aynı zamanda bir kimlik unsuru da kaybolmaktadır.”

Bu bulgu, kültürel kimliğin geleneksel üretim biçimleri aracılığıyla yeniden üretildiğini ve el sanatlarının toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirdiğini göstermektedir.

4.2. Kültürel Belleğin Taşıyıcısı Olarak El Sanatları

Katılımcılar el sanatlarının geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran önemli kültürel aktarım araçları olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 3. El Sanatlarının Kültürel Belleğe Katkısına İlişkin Görüşler

Kod	f
Geçmiş kuşaklardan bilgi aktarımı	22
Geleneklerin yaşatılması	20
Tarihsel hafızanın korunması	18
Kültürel sembollerin aktarımı	16
Toplumsal değerlerin sürdürülmesi	15

Katılımcılar özellikle motifler, desenler ve üretim teknikleri aracılığıyla kültürel bilginin kuşaklar arasında aktarıldığını vurgulamışlardır. K4 (Halk Eğitim Merkezi Eğitmeni): “Biz sadece dokuma öğretmiyoruz. Aynı zamanda geçmişten gelen hikâyeleri, sembolleri ve anlamları da aktarıyoruz.” K12 (Çırak): “Ustamdan öğrendiğim şey sadece işi yapmak değil. O işi neden yaptığımızı ve geçmişten nasıl geldiğini de öğreniyorum.”

Bu bulgular kültürel belleğin yalnızca yazılı kaynaklarla değil, uygulamalı bilgi ve deneyim yoluyla da sürdürüldüğünü göstermektedir.

4.3. Usta-Çırak İlişkisinin Dönüşümü

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri usta-çırak ilişkisinin zayıfladığına yönelik görüşlerdir.

Tablo 4. Usta-Çırak İlişkisinde Yaşanan Değişimler

Kod	f
Çırac bulamama sorunu	23
Gençlerin ilgisinin azalması	21
Mesleğin ekonomik cazibesinin düşmesi	18
Geleneksel aktarımın zayıflaması	16
Mesleki sabırsızlık	11

Tablo 4'e göre katılımcılar özellikle genç kuşakların geleneksel el sanatlarına ilgisinin azaldığını belirtmişlerdir. K2 (Usta Zanaatkâr): “Eskiden dükkâna gelen çocuklar işi öğrenmek isterdi. Şimdi gençler daha kısa sürede gelir getiren işlere yöneliyor.” K10 (Usta Zanaatkâr): “Bir çırac yetiştirmek yıllar sürüyor. Ama gençler birkaç ay içinde sonuç almak istiyor.” K22 (Kültürel Miras Uzmanı): “Usta-çırac zincirinin kopması, somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından en büyük risklerden biridir.”

Bu tema kültürel aktarım mekanizmasının zayıfladığını ve sürdürülebilirlik açısından önemli tehditler bulunduğunu göstermektedir.

El Sanatlarının Karşılaştığı Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar

Katılımcılar geleneksel el sanatlarının sürdürülebilirliğini etkileyen çeşitli ekonomik ve toplumsal sorunlardan söz etmişlerdir.

Tablo 5. Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Görüşler

Kod	f
Yetersiz gelir	24
Hammadde maliyetleri	21
Pazar sorunları	18
Devlet desteğinin yetersizliği	15
Toplumsal ilginin azalması	15
Seri üretim rekabeti	14

Katılımcılar özellikle ekonomik sürdürülebilirlik konusunda ciddi sorunlar yaşandığını belirtmişlerdir. K6 (Usta Zanaatkâr): “Bir ürünü günlerce emek vererek yapıyoruz ama fabrikada üretilen ürünlerle fiyat açısından rekabet edemiyoruz.” K15 (Halk Eğitim Merkezi Eğitmeni): “Özellikle küçük yerleşim yerlerinde üretilen ürünlerin pazarlanması büyük bir sorun.”

Bu bulgular ekonomik sürdürülebilirliğin kültürel sürdürülebilirliğin ön koşullarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

4.5. Dijitalleşmenin Geleneksel El Sanatlarına Etkileri

Katılımcı görüşleri dijitalleşmenin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Dijitalleşmenin Etkileri (Olumlu Etkiler)

Kod	f
Tanıtım imkânı	20
Geniş pazarlara erişim	18
Kültürel görünürlüğün artması	17
Dijital arşivleme	11

Tablo 7. Dijitalleşmenin Etkileri (Olumsuz Etkiler)

Kod	f
Ticarileşme	15
Otantikliğin azalması	13
Taklit ürünlerin çoğalması	11
Kültürel anlam kaybı	9

K8 (Usta Zanaatkâr): “Sosyal medya sayesinde ürünlerimizi dünyanın her yerine gösterebiliyoruz.” K19 (Kültürel Miras Uzmanı): “Dijitalleşme görünürlüğü artırıyor ancak bazı ürünlerin yalnızca ticari meta hâline gelmesine de neden olabiliyor.”

Bu bulgu dijitalleşmenin kültürel miras açısından çift yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

4.6. Koruma ve Sürdürülebilirliğe Yönelik Öneriler

Katılımcılar geleneksel el sanatlarının korunmasına yönelik çeşitli öneriler sunmuşlardır.

Tablo 8. Koruma ve Sürdürülebilirlik Önerileri

Kod	f
Eğitim programlarının artırılması	23
Gençlere yönelik teşvikler	21
Yerel yönetim desteği	19
Devlet teşvikleri	18
Dijital arşiv oluşturulması	15
Kültür turizmi projeleri	14

Katılımcılar özellikle eğitim faaliyetlerinin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. K3 (Halk Eğitim Merkezi Eğitimci): “Bu sanatların yaşaması için çocukların küçük yaşlardan itibaren bu kültürle tanışması gerekiyor.” K24 (Kültürel Miras Uzmanı): “Koruma yalnızca ustaları desteklemekle olmaz. Eğitim, yerel yönetimler, üniversiteler ve kültür politikaları birlikte hareket etmelidir.”

Bulguların Genel Değerlendirilmesi

Araştırma bulguları Anadolu el sanatlarının kültürel kimliğinin, kültürel belleğin ve kuşaklararası aktarımının temel taşıyıcılarından biri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ekonomik sorunlar, genç kuşakların ilgisizliği ve usta-çırak ilişkisindeki zayıflama geleneksel el sanatlarının sürdürülebilirliği açısından önemli tehditler oluşturmaktadır. Ayrıca dijitalleşmenin kültürel mirasın görünürlüğünü artırdığı ancak kültürel ürünlerin ticarileşmesi riskini de beraberinde getirdiği belirlenmiştir. Katılımcıların önerileri eğitim, kültür politikaları, yerel yönetimler ve dijital koruma uygulamalarının bütüncül biçimde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Anadolu’da sürdürülen geleneksel el sanatlarının somut olmayan kültürel miras bağlamındaki korunma ve sürdürülebilirlik süreçleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda geleneksel el sanatlarının kültürel kimliğinin ve kültürel belleğin önemli taşıyıcıları olduğu, ancak ekonomik, toplumsal ve kültürel değişim süreçleri nedeniyle çeşitli tehditlerle karşı karşıya bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca dijitalleşmenin geleneksel el sanatları üzerinde hem koruyucu hem de dönüştürücü etkiler oluşturduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular UNESCO’nun somut olmayan kültürel miras yaklaşımı, kültürel bellek kuramı, kültürel kimlik kuramı ve kültürel sürdürülebilirlik perspektifi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Geleneksel El Sanatlarının Kültürel Kimliğinin Korunmasındaki Rolü

Araştırmanın ilk bulgusu, katılımcıların geleneksel el sanatlarını kültürel kimliğinin temel unsurlarından biri olarak görmeleridir. Katılımcılar özellikle kilim dokumacılığı, bakırcılık, ahşap oymacılığı ve çinçilik gibi geleneksel üretim biçimlerinin yalnızca ekonomik faaliyetler olmadığını, aynı zamanda kültürel kimliğin somutlaşmış göstergeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgu Hall’un (1996) kültürel kimlik yaklaşımıyla örtüşmektedir. Hall’a göre kültürel kimlik sabit ve değişmez bir yapı değil, tarihsel süreç içerisinde sürekli yeniden üretilen dinamik bir oluşumdur. Geleneksel el sanatları da bu yeniden üretim sürecinin önemli araçlarından biridir. Çünkü her el sanatı ürünü belirli bir toplumun tarihsel deneyimlerini, estetik anlayışını ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır. Araştırmada katılımcıların el sanatlarını “atalardan kalan miras” olarak tanımlamaları, kültürel kimliğin kuşaklararası aktarım süreciyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum UNESCO’nun (2003) somut olmayan kültürel miras tanımıyla da uyumludur. UNESCO’ya göre kültürel mirasın temel özelliği, topluluklar tarafından sürekli yeniden üretilmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Smith (2006), kültürel mirasın fiziksel nesnelerden çok toplumların geçmişle kurdukları anlam ilişkileri üzerinden şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular da el sanatlarının yalnızca ürün üretimi değil, geçmişle bağ kurma ve kültürel aidiyet oluşturma işlevine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla Anadolu el sanatlarının korunması, yalnızca belirli ürünlerin yaşatılması değil; aynı zamanda kültürel kimliğin devamlılığının sağlanması anlamına gelmektedir. Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar da benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Oğuz (2018), somut olmayan kültürel miras unsurlarının toplumların kültürel kimliklerinin korunmasında temel rol oynadığını belirtmektedir. Özellikle yerel kültürlerle özgü el sanatlarının korunması, kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi açısından önemli görülmektedir. Araştırma bulguları bu görüşü desteklemektedir.

El Sanatları ve Kültürel Belleğin Sürekliliği

Araştırmanın ikinci önemli bulgusu, geleneksel el sanatlarının kültürel belleğin korunmasında temel bir araç olarak görülmesidir. Katılımcılar üretim tekniklerinin, motiflerin, desenlerin ve sembollerin geçmiş kuşaklardan günümüze aktarılan kültürel bilgileri taşıdığını vurgulamışlardır. Bu bulgu Assmann’ın (2011) kültürel bellek kuramıyla doğrudan ilişkilidir. Assmann kültürel belleği, toplumların geçmiş deneyimlerini geleceğe taşımasını sağlayan sembolik sistemler bütünü olarak tanımlamaktadır. Geleneksel el sanatları da bu sembolik sistemlerin önemli bileşenlerinden biridir. Özellikle Anadolu’da kullanılan motiflerin tarihsel olayları, inanç sistemlerini ve toplumsal değerleri temsil etmesi kültürel belleğin üretim süreçleri içerisinde yaşatıldığını göstermektedir. Araştırmada katılımcıların sıklıkla geçmişten gelen hikâyelerden, geleneklerden ve sembollerden söz etmeleri, el sanatlarının yalnızca teknik bilgi aktarımıyla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum Halbwachs’ın (1992) kolektif bellek yaklaşımını da desteklemektedir. Halbwachs’a göre bireyler geçmişi sosyal çevreleri aracılığıyla hatırlamaktadır. Geleneksel el sanatları da bu sosyal hatırlama süreçlerinin somut olmayan taşıyıcılarından biri olarak işlev görmektedir.

Kurin (2007), somut olmayan kültürel mirasın korunmasında topluluk temelli aktarım mekanizmalarının önemine dikkat çekmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular da kültürel belleğin korunmasının büyük ölçüde usta-çırak ilişkisi ve uygulamalı öğrenme süreçlerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle geleneksel el sanatlarının sürdürülebilirliği aynı zamanda kültürel belleğin sürdürülebilirliği anlamına gelmektedir.

Usta-Çırak İlişkisinin Zayıflaması ve Kültürel Aktarım Sorunu

Araştırmamızın en dikkat çekici bulgularından biri usta-çırak ilişkisinin zayıfladığına yönelik katılımcı görüşleridir. Özellikle ustalar, gençlerin geleneksel mesleklere ilgisinin azaldığını ve çırak yetiştirmenin giderek zorlaştığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin temel kaygılarından biriyle örtüşmektedir. UNESCO (2003), kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin büyük ölçüde kuşaklararası aktarım süreçlerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Usta-çırak ilişkisi bu aktarım mekanizmalarının en önemlilerinden biridir. Araştırmada gençlerin ekonomik kaygılar nedeniyle geleneksel mesleklerden uzaklaştıkları görülmektedir. Bu durum Blake'in (2009) kültürel mirasın korunmasına ilişkin değerlendirmeleriyle paralellik göstermektedir. Blake'e göre kültürel mirasın korunmasında yalnızca kültürel bilinç yeterli değildir; aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Benzer şekilde Throsby (2017), kültürel sürdürülebilirliğin ekonomik sürdürülebilirlikten bağımsız düşünülemeyeceğini belirtmektedir. Bir kültürel pratiğin yaşamaya devam edebilmesi için onu sürdüren bireylerin ekonomik olarak desteklenmesi gerekmektedir. Araştırmada katılımcıların sıkça ekonomik yetersizliklerden söz etmeleri bu görüşü desteklemektedir.

Türkiye'de gerçekleştirilen bazı araştırmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle geleneksel zanaat alanlarında çalışan ustaların yaş ortalamalarının yükselmesi ve yeni kuşakların bu alanlara yönelmemesi birçok sanat dalının geleceğini tehdit etmektedir. Araştırmamızın bulguları bu sorunun Anadolu'nun farklı bölgelerinde ortak biçimde yaşandığını göstermektedir.

Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Geleneksel El Sanatları

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu ekonomik sorunların kültürel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisidir. Katılımcılar gelir yetersizliği, yüksek üretim maliyetleri, pazarlama güçlükleri ve seri üretim ürünleriyle rekabet gibi sorunların geleneksel el sanatlarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bu bulgular kültürel sürdürülebilirlik literatürüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Soini ve Dessein'e (2016) göre kültürün sürdürülebilirliği yalnızca kültürel değerlerin korunmasına değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal koşulların desteklenmesine bağlıdır. Geleneksel el sanatlarının ekonomik olarak yaşatılabilir olması kültürel sürekliliğin temel koşullarından biridir. Araştırmada katılımcıların özellikle seri üretim ürünleriyle rekabet etmekte zorlandıklarını ifade etmeleri küreselleşmenin yerel üretim sistemleri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Harrison (2013), küresel piyasa koşullarının geleneksel kültürel üretim biçimleri üzerinde baskı oluşturduğunu belirtmektedir. Bu araştırma da benzer biçimde geleneksel zanaatkârlığın ekonomik açıdan kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Bununla birlikte kültür ekonomisi alanındaki çalışmalar geleneksel el sanatlarının yalnızca kültürel değil aynı zamanda ekonomik bir kaynak olduğunu göstermektedir. Özellikle kültür turizmi, yaratıcı endüstriler ve yerel kalkınma politikaları kapsamında geleneksel zanaatkârlığın desteklenmesi kültürel sürdürülebilirliğe önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Dijitalleşmenin Çift Yönlü Etkisi

Araştırmada dijitalleşmenin geleneksel el sanatları üzerindeki etkilerine ilişkin elde edilen bulgular dikkat çekicidir. Katılımcılar dijital platformların görünürlüğü artırdığını, pazarlama olanaklarını geliştirdiğini ve kültürel farkındalık oluşturduğunu belirtmişlerdir. Ancak aynı zamanda kültürel ürünlerin ticarileşmesi ve özgünlüğünün azalması riskine de dikkat çekmişlerdir. Bu bulgu Harrison'ın (2013) dijital miras yaklaşımıyla uyumludur. Harrison, dijital teknolojilerin kültürel mirasın korunması açısından önemli fırsatlar sunduğunu ancak kültürel anlamların dönüşmesine de neden olabileceğini ifade etmektedir.

Hafstein'e (2018) göre somut olmayan kültürel mirasın küresel ölçekte görünür hâle gelmesi kültürel koruma açısından olumlu sonuçlar doğururken, kültürel unsurların ticari metalar hâline dönüşmesi riskini de beraberinde

getirmektedir. Araştırmada katılımcıların dijitalleşmeye ilişkin olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri bu görüşü desteklemektedir.

Özellikle sosyal medya platformlarının geleneksel el sanatlarının tanıtımında etkili bir araç olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Ancak bu süreçte kültürel değerlerin korunması ile ekonomik kazanç arasındaki dengenin gözetilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Koruma Politikaları ve Kültürel Sürdürülebilirlik

Araştırmanın son bulgusu katılımcıların kültürel koruma çalışmalarına ilişkin önerileridir. Katılımcılar eğitim faaliyetlerinin artırılması, gençlerin teşvik edilmesi, yerel yönetimlerin sürece daha aktif katılması ve dijital koruma uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Bu bulgular UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik önerileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. UNESCO (2022), kültürel mirasın korunmasının yalnızca merkezi yönetimlerin değil; yerel yönetimlerin, eğitim kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve toplulukların ortak sorumluluğu olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma sonuçları kültürel sürdürülebilirliğin yalnızca koruma politikalarıyla sağlanamayacağını göstermektedir. Eğitim, ekonomik destek, kültürel farkındalık ve dijital koruma uygulamalarının bütüncül biçimde ele alınması gerekmektedir. Bu durum kültürel sürdürülebilirlik yaklaşımının temel varsayımlarından biri olan çok boyutlu koruma anlayışını desteklemektedir.

Sonuç olarak araştırma bulguları, Anadolu el sanatlarının kültürel kimlik, kültürel bellek ve kültürel sürdürülebilirlik açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ancak ekonomik sorunlar, kuşaklararası aktarımın zayıflaması ve küresel dönüşüm süreçleri bu mirasın geleceği açısından önemli riskler oluşturmaktadır. Bu nedenle kültürel koruma politikalarının yalnızca kültürel ürünleri değil, bu ürünleri yaşatan insanları, bilgi sistemlerini ve aktarım mekanizmalarını da kapsayacak biçimde geliştirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Anadolu'da kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze ulaşan geleneksel el sanatlarının somut olmayan kültürel miras bağlamındaki korunma ve sürdürülebilirlik süreçleri incelenmiştir. Fenomenolojik araştırma deseni doğrultusunda gerçekleştirilen çalışma sonucunda geleneksel el sanatlarının yalnızca ekonomik üretim faaliyetleri olmadığı; aynı zamanda kültürel kimliğin, kültürel belleğin, toplumsal aidiyetin ve kuşaklararası aktarımın önemli taşıyıcıları olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulguları, Anadolu el sanatlarının toplumların tarihsel deneyimlerini, estetik anlayışlarını ve kültürel değerlerini yansıtan yaşayan kültürel miras unsurları olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, geleneksel el sanatlarının kültürel kimliğin korunmasında ve yeniden üretilmesinde kritik bir role sahip olduğunu belirlenmesidir. Katılımcılar el sanatlarını yalnızca geçmişten kalan bir miras olarak değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet duygusunu güçlendiren ve kültürel sürekliliği sağlayan önemli kültürel pratikler olarak değerlendirmişlerdir. Bu sonuç, kültürel kimliğin toplumsal yaşam içerisinde yeniden üretildiğini savunan kültürel kimlik kuramlarıyla uyumludur. Özellikle yerel kültürlerle özgü üretim biçimlerinin korunmasının kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ikinci önemli sonucu, geleneksel el sanatlarının kültürel belleğin korunmasında merkezi bir işleve sahip olmasıdır. Katılımcı görüşleri, üretim teknikleri, motifler, desenler ve sembollerin yalnızca estetik unsurlar olmadığını; aynı zamanda geçmiş kuşaklardan günümüze taşınan kültürel bilgilerin taşıyıcıları olduğunu göstermektedir. Bu durum kültürel belleğin yalnızca yazılı kaynaklarla değil, uygulamalı bilgi sistemleri ve toplumsal pratikler yoluyla da aktarıldığını ortaya koymaktadır. Geleneksel el sanatlarının kaybolması yalnızca belirli bir üretim tekniğinin ortadan kalkması anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplumsal hafızanın önemli bir bölümünün zayıflaması riskini de beraberinde getirmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de usta-çırak ilişkisinin giderek zayıfladığıdır. Katılımcılar özellikle genç kuşakların geleneksel mesleklere ilgisinin azalması, uzun süreli öğrenme süreçlerine karşı isteksizlik ve ekonomik kaygılar nedeniyle usta-çırak sisteminin sürdürülebilirliğinin tehlike altında olduğunu ifade etmişlerdir. Oysa somut olmayan kültürel mirasın korunmasında en etkili aktarım mekanizmalarından biri doğrudan öğrenmeye dayalı usta-çırak ilişkisidir. Bu aktarım zincirinin zayıflaması, geleneksel bilgi ve becerilerin gelecek kuşaklara aktarılmasını güçleştirmektedir.

Araştırma bulguları ekonomik sürdürülebilirliğin kültürel sürdürülebilirliğin temel koşullarından biri olduğunu da göstermektedir. Katılımcılar düşük gelir düzeyi, artan üretim maliyetleri, pazarlama sorunları ve seri üretim ürünleriyle rekabet gücünün azalması gibi nedenlerle geleneksel el sanatlarının ekonomik açıdan kırılgan bir yapıya sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuç, kültürel mirasın korunmasının yalnızca kültürel bilinç oluşturmakla mümkün olmadığını; aynı zamanda ekonomik destek mekanizmalarının geliştirilmesini gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada dijitalleşmenin geleneksel el sanatları üzerinde çift yönlü etkiler oluşturduğu belirlenmiştir. Katılımcılar sosyal medya ve dijital platformların görünürlüğü artırdığını, pazarlama imkânlarını geliştirdiğini ve kültürel farkındalık oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte dijitalleşmenin kültürel ürünlerin ticarileşmesine ve özgün değerlerinin zamanla dönüşmesine yol açabileceği yönünde kaygılar da dile getirilmiştir. Bu durum dijital teknolojilerin kültürel mirasın korunmasında önemli fırsatlar sunarken aynı zamanda dikkatli yönetilmesi gereken riskler de barındırdığını göstermektedir.

Araştırmanın kuramsal açıdan önemli katkılarından biri UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras yaklaşımını kültürel bellek, kültürel kimlik ve kültürel sürdürülebilirlik kuramlarıyla birlikte ele almasıdır. Çalışma, geleneksel el sanatlarının yalnızca kültürel bir unsur değil; aynı zamanda toplumsal hafızanın, kültürel kimliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın önemli bileşenlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönüyle araştırma, somut olmayan kültürel miras literatürüne bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Öneriler

Araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Eğitim Politikalarına Yönelik Öneriler

Geleneksel el sanatları ilkokuldan üniversiteye kadar farklı eğitim kademelerinde kültürel miras eğitimi kapsamında ele alınmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından somut olmayan kültürel miras farkındalığını artırmaya yönelik seçmeli dersler ve uygulamalı atölye çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır.

Halk eğitim merkezlerinde geleneksel el sanatlarına yönelik kursların sayısı artırılmalı ve gençlerin bu programlara katılımı teşvik edilmelidir.

Üniversitelerde kültürel miras ve geleneksel zanaatkarlık alanlarında disiplinlerarası araştırma merkezleri kurulmalıdır.

Kültür Politikalarına Yönelik Öneriler

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından geleneksel el sanatlarının korunmasına yönelik uzun vadeli stratejik planlar hazırlanmalıdır. Usta zanaatkarlara yönelik maddi destek programları geliştirilmelidir. Somut olmayan kültürel miras unsurlarının kayıt altına alınması ve belgelenmesine yönelik ulusal dijital envanter sistemleri güçlendirilmelidir. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne aday gösterilebilecek yerel el sanatları için özel koruma programları oluşturulmalıdır.

Yerel Yönetimlere Yönelik Öneriler

Belediyeler tarafından geleneksel el sanatları merkezleri ve yaşayan kültürel miras atölyeleri kurulmalıdır.

Yerel festivaller, kültür günleri ve sergiler aracılığıyla geleneksel el sanatlarının görünürlüğü artırılmalıdır.

Yerel kalkınma projelerinde geleneksel el sanatlarına daha fazla yer verilmelidir.

Ekonomik Sürdürülebilirliğe Yönelik Öneriler

Geleneksel el sanatları üreticilerine yönelik vergi avantajları ve finansal teşvikler sağlanmalıdır.

Kooperatifleşme ve ortak pazarlama modelleri desteklenmelidir.

Kültür turizmi ile geleneksel el sanatları arasında daha güçlü ilişkiler kurulmalıdır.

Coğrafi işaretleme uygulamaları yaygınlaştırılarak yerel ürünlerin ekonomik değeri artırılmalıdır.

Dijital Korumaya Yönelik Öneriler

Geleneksel üretim süreçleri dijital ortamda kayıt altına alınmalıdır.

Sanal müzeler ve dijital sergiler oluşturulmalıdır.

Geleneksel el sanatlarına ilişkin açık erişimli dijital arşivler geliştirilmelidir.

Sosyal medya ve dijital pazarlama araçları kültürel özgünlüğü koruyacak şekilde kullanılmalıdır.

Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

Gelecek araştırmalarda farklı bölgelerdeki geleneksel el sanatları karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Nicel ve karma yöntem araştırmalarıyla kültürel sürdürülebilirliği etkileyen değişkenler analiz edilebilir.

Genç kuşakların geleneksel el sanatlarına yönelik tutumlarını inceleyen çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Dijitalleşmenin kültürel miras üzerindeki uzun dönemli etkilerini ortaya koyan boylamsal araştırmalar yapılabilir.

Kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının rolünü inceleyen uygulamalı araştırmalar geliştirilebilir.

Sonuç olarak Anadolu el sanatları, yalnızca geçmişten günümüze ulaşan kültürel ürünler değil; aynı zamanda kültürel kimliğin, kültürel belleğin ve toplumsal sürekliliğin yaşayan temsilcileridir. Bu mirasın korunması, yalnızca belirli sanat dallarının yaşatılması anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplumların tarihsel hafızalarının, kültürel çeşitliliklerinin ve kültürel sürdürülebilirliklerinin korunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle geleneksel el sanatlarının geleceğe taşınması, eğitim kurumlarından yerel yönetimlere, kültür politikalarından dijital koruma çalışmalarına kadar çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, A., & Enlil, Z. (2012). *Kültürel miras yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.

Blake, J. (2009). UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The implications of community involvement in "safeguarding". *Intangible Heritage*, 14(1), 45–73.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.

Çobanoğlu, Ö. (2019). *Somut olmayan kültürel miras ve halkbilimi araştırmaları*. Akçağ Yayınları.

- Duxbury, N., Kangas, A., & De Beukelaer, C. (2017). Cultural policies for sustainable development: Four strategic paths. *International Journal of Cultural Policy*, 23(2), 214–230.
- Ekici, M. (2020). Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlerin rolü. *Milli Folklor*, 16(125), 45–58.
- Göğebakan, Y. (2018). Geleneksel Türk el sanatlarının kültürel miras bağlamında değerlendirilmesi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 12(21), 55–72.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hall, S. (1996). Who needs identity? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1–17). Sage.
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. Routledge.
- Hafstein, V. T. (2018). *Making intangible heritage: El Condor pasa and other stories from UNESCO*. Indiana University Press.
- Kurin, R. (2004). Safeguarding intangible cultural heritage in the 2003 UNESCO Convention: A critical appraisal. *Museum International*, 56(1–2), 66–77.
- Kurin, R. (2007). Safeguarding intangible cultural heritage: Key factors in implementing the 2003 Convention. *International Journal of Intangible Heritage*, 2, 9–20.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?* Geleneksel Yayıncılık.
- Oğuz, M. Ö. (2013). UNESCO ve insanlığın somut olmayan kültürel mirası. *Milli Folklor*, 25(100), 5–13.
- Oğuz, M. Ö. (2018). *Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirası*. Geleneksel Yayıncılık.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). Sage.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Soini, K., & Dessein, J. (2016). Culture–sustainability relation: Towards a conceptual framework. *Sustainability*, 8(2), 167.
- Taylor, K. (2016). Cultural heritage management: A possible role for charters and principles in Asia. *International Journal of Heritage Studies*, 22(5), 381–395.
- Throsby, D. (2017). *Economics and culture* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Tunçel, H. (2017). Kültürel mirasın korunmasında sürdürülebilirlik yaklaşımı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 84, 125–140.
- UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.
- UNESCO. (2008). *Operational directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO.
- UNESCO. (2011). *What is intangible cultural heritage?* UNESCO Publishing.
- UNESCO. (2017). *Safeguarding intangible cultural heritage and sustainable development*. UNESCO.
- UNESCO. (2022). *Culture and sustainable development: Global report*. UNESCO Publishing.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.

- Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321–324.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Anadolu El Sanatları ve Geleneksel Zanaatkarlık Kaynakları
- Arlı, M. (2015). *Türk el sanatları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Barışta, H. Ö. (2017). *Geleneksel Türk sanatları*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erbek, G. (2018). *Anadolu motifleri ve kültürel semboller*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk kültür tarihine giriş* (Cilt 1–9). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, H. (2021). Geleneksel Türk el sanatlarının kültürel sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 55–71.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Türkiye somut olmayan kültürel miras ulusal envanteri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). *Yaşayan insan hazineleri ulusal envanteri*. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). *Somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları raporu*. Ankara.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2023). *Coğrafi işaretler yıllık raporu*. Ankara.
- World Commission on Culture and Development. (1995). *Our creative diversity*. UNESCO Publishing.

ТҮРКІ РУХАНИЯТЫНДАҒЫ «ЛУБАНЬ ШЕБЕРХАНАСЫ»: ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ТАНЫМ

Азмұханова Айман Махсотқызы

Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көш., 2, Астана, Қазақстан Республикасы.

PhD докторант Манай Гүлгина

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Шығыстану факультеті, Карасай

батыр көш., 95, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Кіріспе: Кәсіптік білім экспорты және мәдени контекст тоғысы

2016 жылы Тяньцзинь кәсіптік-педагогикалық университеті мен Таиландтың Аюттхая техникалық колледжінің бірлесуімен алғашқы «Лу Бань шеберханасы» іске қосылды. Қазіргі таңда бұл халықаралық жоба Азия, Африка және Еуропаның бірқатар мемлекеттерін қамтып отыр. «Бір белдеу, бір жол» бастамасының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылатын бұл үлгі Қытайдың кәсіптік білім беру жүйесін, техникалық стандарттары мен педагогикалық модельдерін трансферттеудің жүйелі құралына айналды. Дегенмен, қазіргі ғылыми әдебиеттерде технологиялар мен институттық құрылымдардың импортына басымдық берілгенімен, үдерістің маңызды бір қыры терең зерттеле қойған жоқ. Ол — реципиент қоғамның ішкі мәдени-психологиялық ерекшеліктері мен жергілікті тұрғындардың бұл «іскерлік мәдениетті» қабылдау, игеру және трансформациялау тетіктері.

«Бір белдеу, бір жол» геоэкономикалық кеңістігінде Орталық Азиядағы түркітілдес мемлекеттер ерекше орын алады. Қазақстан, Қырғызстан, Түркіменстан мен Өзбекстан тарихи Жібек жолының бойында орналасқан, транзиттік әлеуеті жоғары және өзара тығыз мәдени байланыстары бар аймақ болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, аталған өңірде «Лу Бань шеберханаларын» енгізу тек техникалық дағдыларды үйретумен немесе оқу жоспарларын жергілікті стандарттарға бейімдеумен шектелмейді. Бұл үдеріс трансұлттық білім беру жобаларының аймақтың тарихи қалыптасқан рухани-мәдени құндылықтарымен және жергілікті болмыспен өзара әрекеттесу ерекшеліктерін зерделеуді талап етеді.

Осыдан келіп мақаланың негізгі өзегі айқындалады: түркі әлемінің мәдени кеңістігінде «Лу Бань шеберханасы» қандай танымдық кедергілерден өтті және қандай тәжірибе жинақтады? Екі түрлі шеберлік мәдениетінің арасында қандай тартыс бар және олардың бір арнаға тоғысуы мүмкін бе? Бұл сұрақтарға жауап іздеу «Лу Бань шеберханасын» әлемге таныту тетіктерін түсінуге ғана көмектесіп қоймайды. Бұл — «Бір белдеу, бір жол» аясындағы өркениеттер диалогына кәсіптік білім беру саласынан қосылған нақты үлес.

Түркі әлеміндегі төл шеберлік дәстүрі: Теориялық негіз

«Лу Бань шеберханасының» мәдениетаралық ықпалдасуын сөз етпес бұрын, алдымен «түркі әлемі» деген ұғымның ауқымын айқындап алған жөн. Түркі дүниесі — біртекті, бірқалыпты мәдениет емес. Ол — сан алуан этностардан, туыстас тілдер мен әртүрлі діни наным-сенімдерден құралған күрделі экожүйе. Солай бола тұрса да, осы қауымдастықтың бәріне ортақ, оларды бір арнаға тоғыстыратын іргелі рухани құндылықтар бар.

Біріншіден, көшпенділер философиясындағы практикалық прагматизм. Ұлы даланың көшпелі тұрмысы түркі халықтарының өнер мен техникаға деген ерекше көзқарасын қалыптастырды. Мұнда шеберлік — дересіз, дерегей рухани ізденіс емес, ең алдымен өмір сүруге қажетті нақты тәжірибе. Ат әбзелдерін жасау, киіз үй (қазақша айтқанда — шаңырақ көтеру), кесте тігу мен кілем тоқу сияқты дәстүрлі өнер түрлері күнделікті тіршілікпен, әлеуметтік құрылыммен және табиғат ырғағымен тығыз астарласып жатыр. Дала халқы мұндай істің иесін «шебер» деп ардақтаған. Шебердің қоғамдағы орны ресми диплом немесе қағаздағы біліктілікпен емес, оның қолынан шыққан бұйымның өміршеңдігімен, іс жүзіндегі пайдасымен және ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалуымен өлшенген.

Екіншіден, Ислам өркениетінің адамгершілік-этикалық өзегі. Түркі тілдес мемлекеттердің басым көпшілігі ислам дінін ұстанады, бұл сенім — еңбек этикасының теологиялық діңгегі. Ислам дәстүрінде адал еңбек етудің өзі — құлшылықпен тең. Сондықтан қолөнер мен тақуалық бір-біріне еш қайшы келмейді. Ал софылық ілімдегі «тән еңбегімен Хаққа қызмет ету» идеясы кәдімгі қолөнерге пәнилік шеңберден шығып, иләһи мағына дарытты.

Үшіншіден, қазіргі кезеңдегі жалпы түркілік бірегейліктің жаңғыруы. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін түркі тілдес елдер өздерінің ұлттық болмысын қайта түгендей бастады. Ұлттық қолөнер, дәстүрлі сәулет өнері мен материалдық емес мәдени мұра мемлекеттік идеологияның маңызды бөлшегіне айналды. Міне, осындай тарихи кезеңде сырттан келген кәсіптік білім беру үлгісінің жергілікті төл дәстүрмен қалай үндесетіні — тек білім саласының ғана емес, саяси-мәдени деңгейдегі өзекті мәселе.

Лубань шеберханасының мәдени коды және мәдениетаралық ықпалдастықтағы ішкі қайшылықтар

Жобаның «Лубань шеберханасы» деп аталуы – жайдан-жай таңдала салмаған, астарында терең мәдени мән жатқан кадам. Көне Тұран мен Қытай дәуірінің (Көктем және Күз кезеңі) бірегей шебері Лубань қытай дәстүрінде «он саусағынан өнер тамған ісмерлердің пірі» саналады. Ол – асқан шеберліктің, жасампаз ақыл-ой мен ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан төл мектептің символы. Бұл есімнің таңдалуы жобаны конфуцийшілдік қолөнер философиясының ауқымына енгізіп, «ісмерлікті кемелдік деңгейіне көтеру» идеясы арқылы оған терең рухани сипат дарытты.

Десе де, бұл мәдени үлгіні өзге ортаға сіңіру барысында бірқатар ішкі қайшылықтар бой көрсетпей қалмайды: Бірінші қайшылық: Жүйелі стандарт пен жергілікті таным-тәжірибенің бетпе-бет келуі. Қытай кәсіптік білім беру жүйесінің басты артықшылығы – оның қатаң қалыпқа түскен стандарттарында. Мемлекеттік кәсіби біліктілік талаптары, оқу бағдарламалары мен бағалау жүйесі біртұтас, мүлтіксіз тетік ретінде құрылған. Ал түркі халықтарының дәстүрлі қолөнері мен кәсіптік мектебі көбіне ұстаз бен шәкірт арасындағы көзкөрген, ішкі түйсікке негізделген жасырын білімге сүйенеді. Өнердің мұндай нәзік иірімдерін құрғақ ережелер мен ресми стандарттардың шеңберіне сыйғызу қиын.

Екінші қайшылық: Шәкірт тәрбиелеу институтындағы мәдени танымның алшақтығы. Қытайдың кәсіптік білім беру үлгісіндегі ұстаз бен шәкірт қатынасы мемлекеттік оқу бағдарламасы шеңберінде реттеледі. Мұндағы шебердің беделі ресми ережелермен және заңдылықтармен бекітілген. Ал түркілік дәстүрдегі шебер мен шәкірт байланысы әлдеқайда тұлғалық, рухани сипатқа ие. Түркілік мектепте ұстаз тек кәсіп үйретуші ғана емес, сол өнермен өрілген өмірлік философия мен ұлттық жадты, ата-баба аманатын жеткізуші тұлға болып табылады.

Үшінші қайшылық: Кәсіби бірегейлікті қалыптастыру жолдарының өзгешелігі. Орталық Азия кеңістігіндегі техникалық мамандардың әлеуметтік мәртебесі – кеңестік кезеңнен қалған ескі түсініктер мен нарықтық заманның жаңа талаптары тоғысқан күрделі қабаттан тұрады. Сондықтан, кәсіптің қадір-қасиеті қайта салмақтанып жатқан осы кезеңде, қытайлық «шеберлік рухының» өзекті құндылықтарын жергілікті халықтың санасына сіңіру үшін аймақтың ішкі контекстін, болмысын терең түсіну қажет.

Тәжірибелік қырлары: Жергілікті жобалар мен ұлттық болмысқа бейімдеу үрдісі

Қазақстанның бірқатар жоғары оқу орындары мен Қытайдың кәсіптік колледждері арасындағы әріптестік аясында мехатроника, дәнекерлеу технологиясы секілді сұранысқа ие салаларда дуалды оқыту жүйесі сынақтан өтті. Бұл қадам қытайлық кәсіби стандарттарды Қазақстанның еңбек нарығындағы шынайы қажеттіліктермен ұштастыруға мүмкіндік берді. Оқытушылардың өзара тәжірибе алмасу тетігінің жолға қойылуы қос тараптың педагогикалық тұжырымдамаларын жақындастыра түсті. Нәтижесінде, арнайы тағылымдамадан өткен отандық мамандар қытайлық практикалық оқыту әдістемелерін біздің дәстүрлі төл өнер мектебімізбен шығармашылық тұрғыда сәтті үйлестіре білді.

Оқу бағдарламаларының мазмұнына келер болсақ, «Лубань шеберханасының» кейбір жергілікті жобалары құрғақ аударма шеңберінен шығып, курстарға ұлттық өнер элементтерін енгізуді қолға алды. Мәселен,

сәулет және құрылыс дизайны мамандығы бойынша Орталық Азияның исламдық геометриялық ою-өрнектерін цифрлық форматта жобалау, ал тоқыма өндірісінде қазақтың дәстүрлі нақыштарын компьютерлік модельдеу (CAD) арқылы өңдеу әдістері енгізілді. Бұл тәсіл қытайлық техникалық стандарттардың негізгі өзегін сақтай отырып, жергілікті мәдени болмыстың жаңаша көрініс табуына жол ашты.

Бұл ретте, ислам этикасындағы адал еңбек пен өз ісіне ұқыптылық туралы қағидалардың «шеберлік рухымен» астарласып жатқан тұстары ерекше назар аудартады. Жергілікті педагогтардың бір тобы ісмерліктің бұл шыңын ислам дәстүріндегі «Итқан» (Жаратушының разылығы үшін кез келген істі мүлтіксіз, ең жоғары деңгейде орындау) ұғымымен байланыстыра қарастырады. Мұндай қадам мәдениетаралық құндылықтардың тоғысуына теологиялық тұрғыдан тиянақты негіз қалап қана қоймай, бұл бейімдеу бағытының өміршең әрі ұлттық танымға өте жақын екенін көрсетті.

Танымдық қырлары: Мәдени дербестіктің көрінісі мен өзара пәтуаласу

Түркітілдес елдердің білім беру саласы мамандарының пайымына сүйенсек, «Лубань шеберханасы» жобасы әртүрлі тұлғалар мен мекемелер деңгейінде бірімді емес, әртүрлі танымдық реакция тудырғанын байқаймыз. Жобаны жылы қабылдаған топтар оны, ең алдымен, технологиялық жаңғырудың бірегей мүмкіндігі деп таныды және оған негізінен экономикалық прагматизм тұрғысынан баға берді. Сонымен қатар, мәдени дербестік санасы жоғары педагогтар бұл жобаны тұтастай қабылдануы тиіс дайын жүйе емес, тек қажетті тұстарын ғана таңдап алатын сыртқы ресурс ретінде қарастыруға бейім.

Мұндай мәдени дербестікке ұмтылыс кейде «жасырын қарсылық» формасында да көрініс тауып жатады. Мысалы, қытайлық оқулықтарды талғап пайдалану, кейбір оқыту әдістемелерін сол күйі алмай, ішінара өзгерту немесе өз ұлтының төл қолөнер дәстүрін алдыңғы шепке шығару үрдісі байқалады. Бұл – сырттан келген дүниеге жай ғана тосырқай қарау емес, керісінше, білім беру практикасындағы мәдени егемендікке деген заңды сұраныс. Осы сұранысты дер кезінде түсініп, оған құрметпен қарау – «Лубань шеберханасының» ұзақмерзімді әрі өміршең жобаға айналуының басты кепілі.

Танымдық тұрғыдан салыстыра келгенде, түркі халықтарының білім мен ғылым табиғатын ұғынуы исламдық гносеологиялық дәстүр мен ауызша тарих, шежіре мектебімен тығыз байланысты. Сондықтан бұл түсінік қытай кәсіптік біліміндегі цифрланған, өлшемшарттарға бағынған, тек тексеруге келетін құрғақ дағдылар жүйесімен терең гносеологиялық алшақтыққа ие. Десе де, бұл екі өркениеттің де «шеберлік мектебінде» ортақ арна бар: ол – өз өнерің арқылы қауымға, қоғамға қызмет ету деген ізгі этикалық мұрат. Кәсіби кемелдікке, асқан шеберлікке деген құштарлық түркі мәдениетінде де, конфуцийлік танымда өзегі бір, тамыры терең құндылық болып табылады.

Қорытынды: Мәдениеттер тоғысындағы диалог пен тең дәрежелі әріптестікке қадам

Осы зерттеу барысында айқындалғандай, «Лубань шеберханасының» түркілік рухани кеңістікке енуі – жай ғана құрғақ технологиялық трансфер емес, астары әлдеқайда күрделі мәдени процесс. Бұл құбылысты өркениеттер қақтығысы тұрғысынан қарауға да, немесе сырттан біржақты телінген мәдени доминация деп бағалауға да болмайды. Бұл – өзіндік бірегей рухани тамыры бар екі бөлек шеберлік мәдениетінің, белгілі бір тарихи кезең мен институционалдық шеңберде өзара тіл табысып, пәтуаласуының көрінісі.

Бұл мәдени тоғысудың терең мағынасы мынада: ол қос тарапты да өздерінің ішкі мәдени ұстанымдарына қайта үңілуге мәжбүр етеді. Қытайлық кәсіптік білім беру үлгісін таратушылар үшін жобаның түркі әлемінде жергілікті ерекшеліктерге соқтығысуы – кәсіби дағдылардың нақты ортаға қаншалықты тәуелді екенін және білім берудегі мәдени дербестік факторын елеусіз қалдыруға болмайтынын көрсетті. Ал түркітілдес елдердің педагогтары үшін «Лубань шеберханасы» әкелген технологиялық жаңғыру мүмкіндігі – төл қолөнер дәстүрімізді заманауи тұрғыда шығармашылықпен қайта жаңғыртуға сыртқы серпін берді.

Осы тұжырымдарды негізге ала отырып, мақалада мынадай ұсыныстар алға тартылады:

Біріншіден, оқу бағдарламалары деңгейінде: Қос бағытты кіріктіру тетігін қалыптастырып, түркі халықтарының дәстүрлі қолөнер элементтерін «Лубань шеберханасының» оқу курстарына жүйелі түрде енгізу қажет;

Екіншіден, кадрлар даярлау деңгейінде: Мәдениетаралық педагогикалық зерттеулерді тереңдетіп, қос мәдениеттің оқыту әдістемесін тең меңгерген, екі ортада еркін бағыт сілтей алатын трансмәдениеттік маман-ұстаздар шоғырын қалыптастыру маңызды;

Үшіншіден, мекемеаралық ықпалдастық деңгейінде: Өзара тең құқықты басқару жүйесін құрып, жергілікті серіктестерге оқу стандарттарын бекіту мен жобаны бағалау үрдісінде шынайы шешім қабылдау құқығын беру шарт.

Егер «Лубань шеберханасының» түркі әлеміндегі тамыр жаюы мәдениеттердің шынайы өзара үндесуі деңгейіне көтеріле алса, бұл – адамзаттың ортақ болашағы идеясының өркениеттер диалогы аясындағы жарқын мысалына айналары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

Department of Vocational and Adult Education, Ministry of Education. (2021). *Luban gongfang jianshe zhidao shouce* [Лубань шеберханасын құру жөніндегі нұсқаулық]. Higher Education Press.

Zhao, Z. (2009). *Zhiye jiaoyu gongxue jiehe yitihua kecheng kaifa zhinan* [Кәсіптік білім берудегі жұмыс пен оқуды ұштастырудың интеграцияланған оқу бағдарламасын әзірлеу нұсқаулығы]. Tsinghua University Press.

Shi, W., & Hao, T. (2019). *Zhongguo zhiye jiaoyu zouchuqu: Xianzhuang, wenti yu duice* [Қытайдың кәсіптік білімінің сыртқа шығуы: қазіргі жағдайы, мәселелері мен шешу жолдары]. *Jiaoyu Fazhan Yanjiu* [Білім беруді дамыту зерттеулері], 21, 1–8.

Cao, Y. (2017). *Luban gongfang: Zhiye jiaoyu duiwai hezuo de xin moshi* [Лубань шеберханасы: кәсіптік білім берудегі сыртқы ынтымақтастықтың жаңа моделі]. *Zhongguo Zhiye Jishu Jiaoyu* [Қытайдың кәсіптік және техникалық білімі], 21, 5–12.

Hao, T. (2018). "Yidaiyilu" beijing xia zhongguo zhiye jiaoyu guojihua de luojing xuanze [«Бір белдеу — бір жол» жағдайындағы Қытай кәсіптік білімін халықаралықтандыру бағыттарын таңдау]. *Zhiye Jishu Jiaoyu* [Кәсіптік-техникалық білім беру], 28, 6–11.

Sultanova, R. (2011). *From Shamanism to Sufism: Women, Islam and Culture in Central Asia* [Шаманизмнен суфизмге дейін: Орталық Азиядағы әйелдер, ислам және мәдениет]. I.B. Tauris.

Khalid, A. (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia* [Коммунизмнен кейінгі ислам: Орталық Азиядағы дін мен саясат]. University of California Press.

Fehér, I. (2018). Traditions and innovations in craft education in post-Soviet Turkic societies [Посткеңестік түркі қоғамдарындағы қолөнер біліміндегі дәстүрлер мен инновациялар]. *Central Asian Survey*, 37(3), 412–430.

Wang, Y., & Liu, X. (2020). *Kuawenhua zhiye jiaoyu renzhi chayi yanjiu — Yi Zhongya hezuo xiangmu weili* [Мәдениетаралық кәсіптік білім берудегі танымдық айырмашылықтарды зерттеу: Орталық Азиямен ынтымақтастық жобалары мысалында]. *Bijiao Jiaoyu Yanjiu* [Салыстырмалы білім беруді зерттеу], 5, 72–80.

Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.) [Мәдениеттер мен ұйымдар: Сананың бағдарламалық жасақтамасы]. McGraw-Hill.

Wu, Z. (2017). *Gongjiang jingshen de wenhua yuanyuan yu dangdai jiazhi* [Қолөнершілік рухының мәдени бастаулары мен қазіргі құндылығы]. *Zhiye Jishu Jiaoyu* [Кәсіптік-техникалық білім беру], 10, 14–18.

Dzhaksybekov, A. (2019). The artisan heritage of the Kazakh Steppe: Craft, identity and modernity [Қазақ даласының қолөнер мұрасы: қолөнер, бірегейлік және заманауилық]. *Journal of Central Asian Studies*, 28(1), 55–74.

Guan, J., & Shi, W. (2014). Xiandai xuetuzhi: Xifang de shijian yu woguo de zouxiang [Заманауи шәкірттік жүйе: Батыс тәжірибесі және біздің бағытымыз]. *Zhiye Jishu Jiaoyu* [Кәсіптік-техникалық білім беру], 31, 53–59.

UNESCO. (2018). *Traditional Craftsmanship in Central Asia: Challenges and Prospects* [Орталық Азиядағы дәстүрлі қолөнер: мәселелер мен болашағы] (Report). UNESCO.

Liu, Y. (2019). "Yidaiyilu" zhiye jiaoyu hezuo de lilun jichu yu shijian luojing [«Бір белдеу — бір жол» кәсіптік білім беру ынтымақтастығының теориялық негіздері мен практикалық жолдары]. *Jiaoyu Yanjiu* [Білім беруді зерттеу], 8, 108–116.

BALIKESİR YILDIRIM CAMI'NIN MIMARI ÖZELLİKLERİ, DİJİTAL BELGELENMESİ VE KORUMA İLKELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şüheda Dudu KUL (ORCID: 0009-0006-6903-7399) (Sorumlu Yazar)

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student Balıkesir-Türkiye

Elif AÇIK (ORCID: 0009-0001-7219-7872)

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student Balıkesir-Türkiye

Elif GARİP (ORCID: 0009-0008-5655-8034)

Balıkesir University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Undergraduate Student Balıkesir-Türkiye

1. Giriş

1.1. Çalışmanın amacı ve kapsamı

Kültürel miras yapılarının korunması ve geleceğe aktarılması, yalnızca fiziksel sürekliliklerinin güvence altına alınmasıyla değil; mimari, tarihsel ve kültürel değerlerinin eksiksiz biçimde belgelenmesiyle mümkün kılınabilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı dönemi yapıları, bulundukları kentlerin tarihsel gelişim süreçlerini anlamlandırmak açısından araştırmacılara son derece önemli veriler sunmaktadır. Balıkesir kent merkezinde konumlanan Yıldırım Cami de kentin tarihsel kimliğini en güçlü biçimde yansıtan mimari yapılar arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Balıkesir Yıldırım Cami'nin tarihsel ve mimari özelliklerini bütüncül bir bakış açısıyla ele almak, yapının mevcut fiziksel durumunu değerlendirmek ve dijital belgeleme yöntemlerinin kültürel mirasın korunmasındaki etkinliğini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında yapının plan şeması, mekânsal organizasyonu, yapı malzemeleri, cephe özellikleri, taşıyıcı sistemi ve mimari elemanları ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, LiDAR tabanlı Polycam (Polycam Inc., 2023) uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilen dijital tarama yöntemiyle yapının üç boyutlu verileri elde edilmiş; bu veriler doğrultusunda hasar tespiti ve malzeme analizi sistematik biçimde yürütülmüştür.

1.2. Çalışmanın kuramsal ve tarihsel arka planı

Kültürel miras yapıları, toplumların geçmiş yaşam biçimlerini, mimari anlayışlarını ve teknolojik birikimlerini günümüze taşıyan fiziksel belgelerdir (Cansever, 2010, aktaran Köç, s. 5). Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve külliye yalnızca dini işlevler üstlenmemiş; eğitim, sosyal yardım ve ticaret gibi kamusal faaliyetlerin merkezinde yer almıştır. Bu nedenle külliye, Osmanlı kent dokusunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Sözlü, 2014). Balıkesir, Karesioğulları Beyliği'nin Osmanlı egemenliğine geçmesinin ardından önemli bir imar süreci yaşamıştır. Bu süreçte inşa edilen Yıldırım Külliyesi, kentin Osmanlı kimliğinin oluşmasında belirleyici rol üstlenmiştir. Külliye içerisinde cami, medrese, imaret ve hamam yapıları yer almakta olup, bu yapılar vakıf sistemi aracılığıyla desteklenmiştir. (Şekil 1) (Sözlü, 2014, s. 16) Vakfiye kayıtlarına göre külliye 1388 yılında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. (Köç, s. 6) Yapı zaman içerisinde çeşitli depremler nedeniyle ağır hasar görmüştür; özellikle 1572, 1577, 1819 ve 1895-96 depremleri camide ciddi tahribatlara yol açmış, minaresi bu süreçte yıkılmıştır. 1819 depreminin ardından kapsamlı biçimde onarılan yapı, bugünkü mimari karakterini büyük ölçüde bu dönemde kazanmıştır. Söz konusu çok katmanlı onarım geçmişi, yapıyı özgün Erken Osmanlı mimari anlayışının yanı sıra 19. yüzyıl müdahalelerinin izlerini de taşıyan eşsiz bir belge haline getirmektedir.

2. Balıkesir Yıldırım Cami'nin tarihsel ve mimari özellikleri

Balıkesir kent merkezinde yer alan Yıldırım Cami, halk arasında "Eski Cami" olarak bilinmektedir. Yapı, Balıkesir'in günümüze ulaşabilmiş en eski Osmanlı anıtsal yapısı olması nedeniyle tarihsel açıdan büyük önem taşımaktadır (Sözlü, 2014, s. 81). Caminin kitabesi günümüze ulaşmamış olsa da vakıf kayıtlarında yapının "Yıldırım Cami" olarak geçtiği bilinmektedir (Sözlü, 2014, s. 16). Zağanos Paşa Cami yapıncaya kadar şehrin en büyük camisi olmuştur. Yapı, dikdörtgen planlı bir harim, son cemaat yeri ve minareden oluşmaktadır. (Şekil 3) Cami dıştan yaklaşık 32,60 × 24,20 metre, içten ise 27,35 × 23,00 metre ölçülerindedir. Kuzey cephesinde dokuz gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının kuzeybatı köşesinde tek şerefeli taş minare yer almaktadır. Harim kısmı, devşirme sütunlarla üç nefe ayrılmıştır. Bu sütunlar arasında yuvarlak kemerler bulunmaktadır (Sözlü, 2014, s. 19). İç mekânda kullanılan devşirme sütun başlıklarında insan, hayvan ve haç motiflerine rastlanmaktadır. (Şekil 4a) Bu durum, yapının inşasında antik dönem malzemelerinin yeniden kullanıldığını göstermektedir (Sözlü, 2014, s. 21) Yapının dış cephelerinde taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar sistemi görülmektedir. (Şekil 2) Bu sistem, Erken Osmanlı dönemi mimarisinin karakteristik özelliklerinden biridir. Taşın dayanımı ile tuğlanın esnekliğini birleştiren bu teknik, yapının deprem dayanımını artırmaktadır. Yapının üst örtüsü kırma çatı sistemiyle çözülmüştür. İç mekânda düz ahşap tavan bulunmaktadır. Mihrap ve minber, ahşap işçilikleri bakımından son derece dikkat çekicidir. Özellikle mihrapta mukarnas dizileri ve kalem işi süslemeler yer almaktadır. Minber ise geometrik geçmeler ve bitkisel motiflerle süslenmiştir.

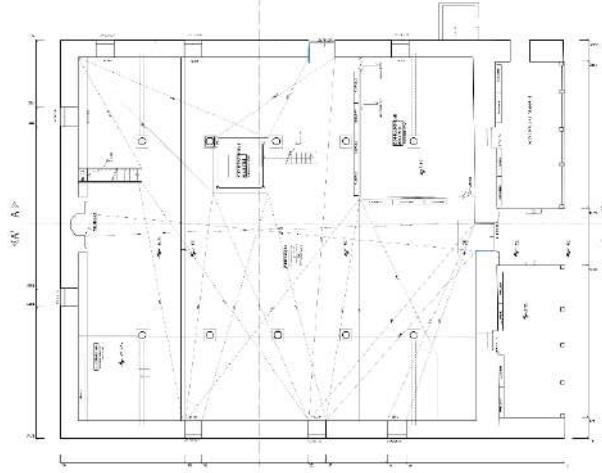
Şekil1. Yıldırım Külliyesi vaziyet planı

Şekil 2. Kuzey cephesinden genel görünüm

2.1. Plan şeması ve mekânsal organizasyon

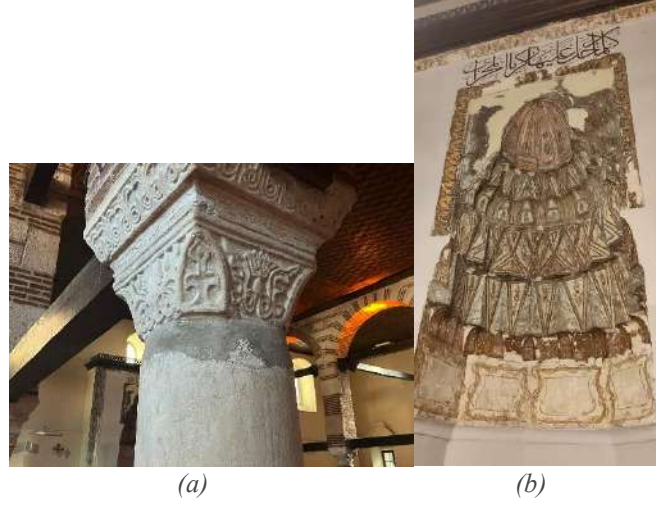
Yıldırım Cami, Erken Osmanlı döneminde görülen çok işlevli cami tipolojisinden daha sade ve bütüncül bir mekân anlayışına geçişi yansıtmaktadır. Yapı enine gelişen dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Harim kısmı, kible yönüne dik uzanan sütun dizileriyle üç nefe ayrılmıştır. Bu mekânsal organizasyon, iç mekânda ritmik bir derinlik algısı oluştururken aynı zamanda taşıyıcı sistemin yük aktarımını düzenlemektedir. Devşirme sütunlar ve kemer sistemi, üst örtü yükünün beden duvarlarına homojen biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri, dış mekân ile harim arasında geçiş alanı oluşturmaktadır. Ahşap direkler üzerine oturan bu bölüm, yapının ana giriş aksını vurgulamakta ve kullanıcıyı iç mekâna yönlendirmektedir (Sözlü, 2014, s. 21). Külliye ait medrese, caminin kuzeyinde “L” planlı biçimde konumlanmıştır. Yıkıldıktan sonra enkazdan elde edilen taşlarla sıradan bir yapı halinde sokağın köşesine inşa edilmiş, üstü kiremitle kaplanarak eski hali ile alakası kalmamıştır. Günümüzde Yıldırım Cami Kur’an Kursu olarak kullanılan medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir. Hamam ise caminin batısında yer almakta olup günümüzde özgün işlevini kaybetmiştir. Yapının üzerinde kurulan ucuzluk pazarı nedeniyle hamam dışarıdan algılanamamakta, ancak pazar içerisinde özgün iç duvarları görülebilmektedir. Külliye dördüncü yapısı olan imaret ise caminin kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

Şekil 3. Rölöve planı

2.2. Yapı malzemesi ve mimari elemanlar

Yıldırım Cami'nin yapı malzemeleri incelendiğinde taş, tuğla ve ahşabın birlikte kullanıldığı görülmektedir (Sözlü, 2014, s. 24). İç mekânda kullanılan ahşap elemanlar yapının karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır. Ahşap tavan sistemi, kadınlar mahfili ve minber bu kapsamda dikkat çekmektedir. (Erken, 1977, s. 9) Ayrıca mihrapta yer alan mukarnaslı düzenleme Erken Osmanlı süsleme anlayışını yansıtmaktadır. (Şekil 4b) (Sözlü, 2014, s. 18). Kuzeybatı köşede yer alan taş minare kare kaideli ve silindirik gövdelidir. Şerefe altında sade silmeler ve ay motifleri bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesindeki son cemaat yeri ise ahşap direklerle taşınmaktadır.

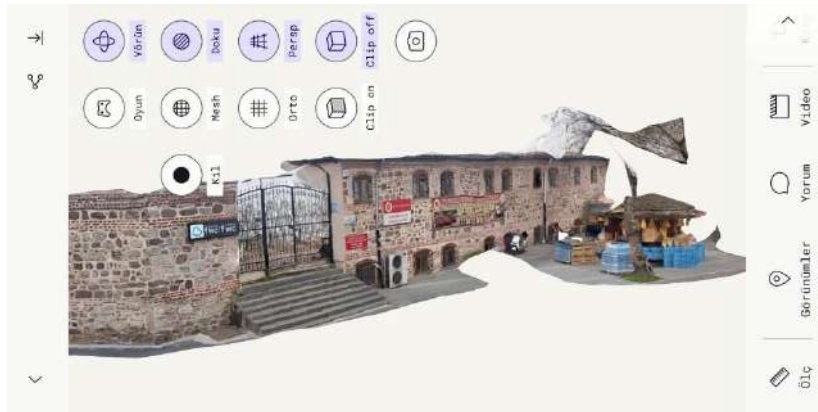

Şekil 4. İç mekân detay fotoğrafları

3. Yıldırım Cami'nin Belgelenmesi

3.1. Dijital Belgelme

Kültürel miras yapılarının korunması, belgelenmesi ve gelecek nesillere aktarılması sürecinde dijital teknolojiler giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir. Geleneksel ölçme ve çizim yöntemleri, özellikle Yıldırım Cami gibi çok katmanlı, yüzey bozulmalarına ve yapısal deformasyonlara uğramış tarihi yapılarda hem zaman alıcı olmakta hem de milimetrik detayların doğru biçimde tespitinde yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, yapının mevcut durumunun yüksek doğrulukla belgelenebilmesi amacıyla LiDAR (Light Detection and Ranging) tabanlı Polycam (Polycam Inc., 2023) uygulaması ile dijital tarama yöntemi tercih edilmiştir. LiDAR teknolojisi, nesnelere yönlendirilen lazer darbelerinin geri dönüş sürelerini ölçerek yapının yüzey geometrisini ve mekânsal koordinatlarını üç boyutlu olarak kayıt altına almaktadır. Bu süreçte elde edilen nokta bulutu verileri, yapının geometrik özelliklerinin, yüzey bozulmalarının ve mimari detaylarının yüksek hassasiyetle analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Çalışma kapsamında Balıkesir Yıldırım Cami, Polycam uygulaması (Polycam Inc., 2023) aracılığıyla LiDAR tabanlı dijital tarama yöntemi kullanılarak sistematik biçimde belgelenmiştir. (Şekil 5) Tarama süreci yapının dış cepheleri, son cemaat yeri ve harim bölümünü kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Özellikle almalı duvar örgüsü, devşirme sütunlar, kemer geçişleri ve mimari detayların yüksek yoğunluklu nokta bulutu verileriyle eksiksiz kayıt altına alınmasına özen gösterilmiştir. Elde edilen veriler AutoCAD (Autodesk, 2025a), Revit (Autodesk, 2025b) ve SketchUp (Trimble Inc., 2025) yazılımlarına aktarılabilir formatlara dönüştürülerek yapının kapsamlı üç boyutlu dijital modeli oluşturulmuştur. Böylece yapının mevcut durumunu belgeleyen kapsamlı bir dijital arşiv meydana getirilmiş ve gelecekte yürütülecek restorasyon çalışmalarına sağlam bir teknik altyapı kazandırılmıştır.

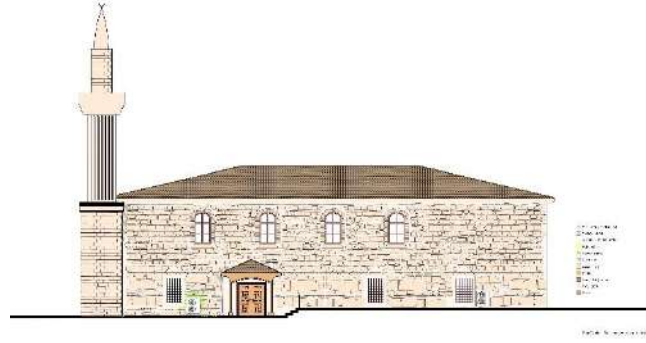

Şekil 5. Polycam yazılımı ile elde edilen Lidar Tarama verisi

3.2. Hasar malzeme analizinin belgelenmesi

Dijital tarama süreci sonucunda elde edilen nokta bulutu ve dokulu yüzey verileri, yapının malzeme özellikleri ile mevcut hasar durumunun kapsamlı biçimde incelenmesine olanak sağlamıştır. Yıldırım Cami gibi tarih boyunca pek çok onarım geçirmiş yapılarda, çıplak gözle saptanması güç olan yüzey aşınmaları, derz boşalmaları, malzeme kayıpları ve yapısal deformasyonlar LiDAR verileri üzerinden yüksek hassasiyetle belirlenebilmektedir (Polycam

Inc., 2023). Gerçekleştirilen incelemelerde almasıık duvar örgüsünde malzeme kayıpları, yüzey aşınmaları, renk farklılıkları ve derz bozulmaları tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra yapı yüzeylerinde oluşan çatlaklar, deformasyonlar ve farklı dönemlerde gerçekleştirilen müdahaleler analiz edilerek ayrıntılı biçimde belgelenmiştir. Dokulu dijital veriler sayesinde özgün taş ve tuğla malzemeler ile sonradan eklenen çimento bazlı sıvalar ve benzeri müdahaleler birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilmiştir. Hasar tespiti ile malzeme farklılıklarının dijital ortamda kayıt altına alınması, ileride yürütülecek restorasyon ve koruma çalışmalarının daha sağlıklı ve bilimsel bir temelde planlanmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda elde edilen veriler yalnızca mevcut durumun belgelenmesine hizmet etmemekte; aynı zamanda yapının özgün karakterinin korunmasına yönelik müdahale kararlarının nesnel ve bilimsel verilerle desteklenmesini de mümkün kılmaktadır.

Şekil 6. Malzeme ve Hasar analiz paftası örneği

4. Değerlendirme ve Sonuç

Balıkesir Yıldırım Cami, Erken Osmanlı döneminin Balıkesir’de günümüze ulaşabilmiş en önemli mimari yapılarından biridir. Yapı yalnızca dini bir mekân değil, aynı zamanda kentin tarihsel belleğini taşıyan önemli bir kültürel miras ögesidir. Yüzyıllar boyunca geçirdiği depremler, onarımlar ve müdahaleler sonucunda çok katmanlı bir mimari kimlik kazanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, yapının özgün mimari karakterini büyük ölçüde koruduğu, ancak farklı dönemlerde gerçekleştirilen müdahalelerin yapı üzerinde çeşitli izler bıraktığı görülmüştür. Özellikle malzeme farklılıkları, yüzey bozulmaları ve taşıyıcı sistemdeki deformasyonlar dijital veriler yardımıyla daha net biçimde tespit edilebilmiştir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen LiDAR tabanlı dijital belgeleme çalışmaları, yapının mevcut fiziksel durumunun yüksek hassasiyetle analiz edilmesini sağlamıştır. (Polycam Inc., 2023) Elde edilen üç boyutlu veriler sayesinde yapının plan organizasyonu, malzeme özellikleri, taşıyıcı sistemi ve yüzey bozulmaları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca oluşturulan dijital veriler, yapının mevcut durumunun kayıt altına alınmasına ve gelecekte yapılabilecek koruma çalışmalarına altlık oluşturacak nitelikte bilgiler sunmuştur.

Dijital belgeleme yöntemlerinin kültürel miras yapılarının korunması ve restorasyon süreçlerinde önemli avantajlar sunduğu görülmektedir. Elde edilen verilerin gelecekte gerçekleştirilecek restorasyon çalışmalarına teknik altyapı sağlayacağı ve yapının özgün mimari karakterinin korunmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte dijital ortamda oluşturulan veriler, yapının mevcut durumunun uzun süreli olarak izlenebilmesine ve olası bozulmaların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu yönüyle LiDAR tabanlı belgeleme çalışmaları, kültürel miras yapılarının korunmasına yönelik bilimsel çalışmalar için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

5. Kaynakça

- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri*. Timaş Yayınları.
- Erken, S. (1977). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Köç, A. (2016). Sosyal açıdan Balıkesir’de Yıldırım Külliyesi. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu*.
- Sözlü, H. (2014). *Balıkesir’de Türk Dönemi Mimari Eserleri* (Doktora tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Autodesk Inc. (2025a). *AutoCAD* [Bilgisayar yazılımı]. <https://www.autodesk.com/products/autocad/overview>
- Autodesk Inc. (2025b). *Revit* [Bilgisayar yazılımı]. <https://www.autodesk.com/products/revit/overview>
- Polycam Inc. (2023). *Polycam – LiDAR & 3D Scanner* [Mobil uygulama]. <https://poly.cam/>
- Trimble Inc. (2025). *SketchUp* [Bilgisayar yazılımı]. <https://www.sketchup.com/>

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İPEKBÖCEKÇİLİĞİNİN ETNOBİYOLOJİK ÖNEMİ VE YETİŞTİRİCİLİK BİYOLOJİSİ

Prof. Dr. Olga SAK

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erinc ÇELİK BİÇER

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Muhammed KORKMAZ

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Giriş

İnsan toplulukları tarih boyunca birçok hayvan türü ile yalnızca ekolojik, kültürel ve sembolik ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler bazı canlı türlerinin üretim sistemleri, geleneksel bilgi birikimi ve kültürel miras unsurları içerisinde özel bir yer edinmesine neden olmuştur. İpekböceği yetiştiriciliği de insan ile böcek arasındaki en dikkat çekici etnobiolojik etkileşim örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bombyx mori (Lepidoptera: Bombycidae) latince adı ile bilinen ipek böceği aslında dut ağacına zarar veren bir böcek türüdür (Gautam ve ark., 2022). *B. mori* larval dönemde dut yaprakları ile beslenen holometabol bir böcek türüdür. Türün larvaları özellikle *Morus* spp. yapraklarına bağımlı beslenme göstermekte ve gelişim süreci boyunca yüksek miktarda biyokütle tüketmektedir (Powell ve ark., 1998; Kaya ve Ateş, 2022). Bununla birlikte *B. mori*, koza örme döneminde salgıladığı fibroin ve serisin esaslı ipek lifleri sayesinde tekstil üretiminin en önemli doğal ham maddelerinden birini oluşturmaktadır (Kaya ve Ateş, 2022).

B. mori'nin domestikasyonunun yaklaşık 5000 yıl önce Çin'de başladığı ve daha sonra İpek Yolu vasıtası ile Anadolu ve Orta Asya coğrafyasına yayıldığı bilinmektedir. Anadolu'da gelişen ipek üretim kültürü, özellikle Bursa ve çevresinde tarihsel bir ekonomik faaliyet hâline gelmiş; zamanla kırsal üretim sistemleri, geleneksel el sanatları ve aile ekonomisi ile bütünleşmiştir (Zhao, 2022). Böylece ipekböcekçiliği yalnızca tarımsal bir faaliyet olmaktan çıkmış, aynı zamanda kültürel mirasın biyolojik temelli unsurlarından biri hâline gelmiştir (İslam, 2024). Bununla birlikte ipekböcekçiliği, yüksek biyolojik hassasiyet gerektiren kontrollü bir yetiştiricilik sürecidir. *B. mori*'nin sıcaklık, nem, besin kalitesi ve hijyen koşullarındaki değişimlere karşı duyarlı olması; yetiştiricilik başarısını doğrudan etkileyen temel faktörler arasında yer almaktadır (Offord ve ark., 2016). Özellikle larval gelişim dönemlerinde ortaya çıkan çevresel stres koşulları büyüme performansını, koza verimini ve hayatta kalma oranlarını önemli ölçüde değiştirebilmektedir (Rahmathulla, 2012). Ayrıca domestikasyon sürecine bağlı olarak türün doğal savunma ve adaptasyon yeteneklerinde meydana gelen değişimler, kontrollü yetiştirme koşullarına bağımlılığı artırmıştır (Ashraf ve Qamar, 2023a).

İpekböcekçiliğinin sürdürülebilirliği ve üretim başarısı, *B. mori*'nin biyolojik özelliklerinin doğru anlaşılmasına bağlıdır. Türün gelişim evreleri, beslenme davranışı, çevresel faktörlere verdiği fizyolojik yanıtlar ve ipek üretim mekanizması yetiştiricilik verimini belirleyen temel biyolojik süreçlerdir. Bu nedenle ipekböceğinin yaşam döngüsü ve gelişim biyolojisinin değerlendirilmesi, yetiştiricilik uygulamalarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu derlemede, ipekböcekçiliğinin Türk kültürü içerisindeki etnobiolojik önemi ile *B. mori*'nin yetiştiricilik biyolojisi birlikte ele alınmakta; türün yaşam döngüsü, çevresel hassasiyetleri, beslenme fizyolojisi, ipek sentezi ve kontrollü yetiştiricilik koşulları biyolojik ve kültürel boyutlarıyla değerlendirilmektedir.

***B. mori*'nin Yaşam Döngüsü ve Gelişim Evreleri**

B. mori diğer birçok Lepidopteran türün aksine monofag beslenme gösteren bir böcektir ve yaşamı boyunca yalnızca dut yaprakları ile beslenmektedir. Tür, tam başkalaşım (holometabol gelişim) göstererek dört temel gelişim evresinden geçmektedir. Bu evreler yumurta, larva, pupa ve ergin aşamaları oluşturur. Ergin hale gelmiş yetişkin dişi ipekböcekleri erkek birey ile çiftleştikten kısa süre sonra yumurta bırakmaya başlamaktadır (Ashraf ve Qamar, 2023a). Dişi bir ipekböceğinin yaşamı boyunca yaklaşık 250–300 yumurta bırakabildiği bildirilmektedir (Patel ve ark., 2013). Yumurtaların gelişim süresi sıcaklık derecesine ve nem oranına bağlı olarak değişebilmekte, uygun çevresel koşullarda larvalar birkaç gün içerisinde yumurtadan çıkmaktadır (Ashraf ve Qamar, 2023b).

Yumurtadan çıkan ilk dönem larvalar küçük, koyu renkli ve yoğun kıllı bir yapıya sahiptir. Larval gelişim süreci boyunca bireyler dört kez deri değiştirerek toplam beş larval evreye ulaşmaktadır. Her deri değişim dönemi 'uyku evresi' olarak da tanımlanmakta ve bu süreçte larvaların beslenmesi geçici olarak durmaktadır (Takeda, 2009). Özellikle deri değiştirme dönemlerinde çevresel koşullardaki ani değişimler larval gelişimi olumsuz etkileyebilmekte ve ölüm oranlarını artırabilmektedir. Bu nedenle yetiştiricilik uygulamalarında sıcaklık, nem ve hijyen koşullarının stabil tutulması büyük önem taşımaktadır.

Beşinci larval evre, besin tüketiminin ve büyümenin en belirgin olduğu larva dönemi olarak bilinmektedir. Bu evrede larvalar yüksek miktarda dut yaprağı tüketerek koza oluşumu için gerekli protein rezervlerini

depolamaktadır (Gürel, 2024). Gelişimini tamamlayan larvalar, kendilerine koza örmek amacıyla uygun bir alan aramaya başlamaktadır. Doğal koşullarda bu alanlar dal ve çalı yapıları olabilmekteyken, yetiştiricilik uygulamalarında özel olarak hazırlanmış dal sistemleri veya karton bölmeler kullanılmaktadır (Gupta ve Dubey, 2021). Larvalar, ipek bezlerinden salgılanan fibroin ve serisin içerikli lifleri ağız parçaları yardımıyla örerek koza yapısını oluşturmaktadır (Mondal ve ark., 2007; Gautam ve ark., 2022).

Koza içerisinde gerçekleşen pupal dönem boyunca larval dokuların büyük kısmı parçalanmakta ve ergin bireye ait yeni yapılar oluşmaktadır. Pupal gelişimin tamamlanmasının ardından ergin güve kozadan çıkar; ancak domestikasyon süreci sonucunda *B. mori* erginlerinin uçuş yeteneğini büyük ölçüde kaybettiği bilinmektedir. Ayrıca ergin bireylerde ağız parçalarının körelmiş olması nedeniyle beslenme gerçekleşmemekte ve ergin yaşam süresi yalnızca çiftleşme ve yumurta bırakma davranışları ile sınırlı kalmaktadır (Wang ve ark., 2025). Bu durum, türün yaşam döngüsünün büyük ölçüde insan kontrolündeki yetiştiricilik sistemlerine bağımlı hâle gelmesine neden olmuştur.

Larval Gelişim Dönemlerinin Yetiştiricilik Açısından Önemi

İpek üretimini belirleyen en temel dönem larva dönemidir. Çünkü beslenme, büyüme, ipek proteinin sentezi bu evrede olur. Özellikle ilk larval evreler çevresel değişimlere karşı oldukça hassas olup sıcaklık, nem ve hijyen koşullarındaki dalgalanmalardan kolayca etkilenmektedir. Bu dönemlerde görülen yetersiz beslenme veya enfeksiyonlar yüksek ölüm oranlarına neden olabilmektedir. Buna karşın dördüncü ve beşinci larval evrelerde besin tüketimi belirgin şekilde artmakta ve larvaların günlük dut yaprağı ihtiyacı maksimum seviyeye ulaşmaktadır (Gautam ve ark., 2022). Beşinci larval evrede gerçekleşen yoğun beslenme aktivitesi yalnızca büyüme için değil, aynı zamanda ipek bezlerinde fibroin ve serisin sentezi için de gereklidir. Bu nedenle larval dönemde sağlanan yeterli ve kaliteli beslenme, koza ağırlığı ve lif kalitesi açısından belirleyici rol oynamaktadır (Mondal ve ark., 2007; Gautam ve ark., 2022). Bu nedenlerle larval gelişim dönemlerinin biyolojik gereksinimlerinin doğru anlaşılması, kontrollü yetiştiricilik uygulamalarının başarısı açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle sıcaklık, nem, besin kalitesi ve hijyen koşullarının larval gelişim evrelerine uygun şekilde düzenlenmesi; ölüm oranlarının azaltılması ve yüksek kaliteli koza üretiminin sağlanabilmesi açısından temel gereklilikler arasında yer almaktadır (Gautam ve ark., 2022).

Dut Yaprağına Bağımlı Beslenme Fizyolojisi

Monofag beslenme gösteren *B. mori*, yaşam döngüsü boyunca yalnızca dut yaprakları ile beslenmektedir. Bu yüksek derecedeki besin özelleşmesi, türün fizyolojik gelişiminin ve yetiştiricilik başarısının doğrudan dut yaprağının kalitesine bağımlı hâle gelmesine neden olmuştur. İpekböcekçiliğinde ekonomik başarı büyük ölçüde kaliteli koza üretimine bağlıdır ve koza veriminin dut yaprağının besinsel özellikleri ile pozitif korelasyon gösterdiği bildirilmektedir (Rahmathulla ve ark., 2006). Dut yapraklarının içerdiği protein, karbonhidrat, vitamin, mineral ve özellikle su miktarı larval gelişim üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Yaprak kalitesinin belirlenmesinde önemli kriterlerden biri olan nem içeriği, ipekböceklerinin beslenme performansı açısından kritik rol oynamaktadır (Kumar ve ark., 1996). Yüksek nem içeriğine sahip dut yapraklarının tüketimi daha kolay olmakta; ayrıca sindirim, besin maddelerinin emilimi ve metabolik kullanım süreçleri olumlu yönde etkilenmektedir (Paul ve ark., 1992). Bunun sonucunda larval büyüme hızında artış görülmekte ve koza oluşumu için gerekli biyolojik rezervlerin depolanması desteklenmektedir. Larval gelişim dönemlerinde yeterli su alımı yalnızca büyüme açısından değil, fizyolojik süreçlerin sürdürülebilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Özellikle deri değiştirme dönemlerinde uygun nem koşullarının sağlanamaması, gelişim bozukluklarına ve ölüm oranlarında artışa neden olabilmektedir (Takeda, 2009). *B. mori* larvalarının ihtiyaç duyduğu suyun önemli bir kısmını tüketilen dut yapraklarından karşıladığı düşünüldüğünde, dut yetiştirme koşullarının ipekböcekçiliği üzerindeki dolaylı etkisi daha belirgin hâle gelmektedir. Bu nedenle ipekböcekçiliğinde yalnızca larvaların yetiştirme koşulları değil, dut bitkisinin yetiştirildiği çevresel koşullar da üretim başarısını etkileyen temel unsurlardandır. Yeterli su ve mineral içeriğine sahip topraklarda yetiştirilen dut ağaçlarından elde edilen kaliteli yapraklarla beslenen larvaların daha yüksek koza verimi ve daha kaliteli ipek lifi oluşturduğu bildirilmektedir.

İpek Sentezi ve İpek Bezlerinin Biyolojik Yapısı

B. mori larvaları tarafından üretilen doğal ipek lifi, biyolojik kökenli en dayanıklı protein yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. İpek sentezi, özellikle son larval gelişim evrelerinde yoğunlaşan fizyolojik bir süreç olup doğrudan ipek bezlerinin yapısı ve metabolik aktivitesi ile ilişkilidir. Larval gelişim sürecinde yüksek miktarda dut yaprağı tüketilmesi, ipek üretimi için gerekli protein sentezinin sürdürülebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Borgohain, 2015).

B. mori'de ipek üretimi, modifiye olmuş çift yapılı labial bezler olarak kabul edilen ipek bezleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu bezler anatomik olarak üç temel bölümden oluşmaktadır (ön, orta ve arka bezler). Arka ipek bezi fibroin adı verilen temel lif proteinini sentezlerken, orta ipek bezi serisin üretiminden sorumludur. Ön ipek bezi ise salgılanan ipek materyalinin dışarı aktarılmasını sağlamaktadır. Fibroin ipek lifinin ana yapısını oluştururken, serisin fibroin liflerini çevreleyen ve birbirine bağlayan yapışkan protein tabakasını meydana getirmektedir (Borgohain, 2015).

İpek sentezi özellikle beşinci larval evrede maksimum seviyeye ulaşmaktadır. Bu dönemde larvaların metabolik faaliyetleri hızlanmakta ve tüketilen besinlerin önemli bir kısmı ipek proteinlerinin üretiminde kullanılmaktadır. İpek bezleri gelişim boyunca hacimsel olarak büyümekte ve larva vücut ağırlığının önemli bir bölümünü oluşturabilmektedir. Bu durum, ipek sentezinin yüksek enerji ve protein gerektiren fizyolojik bir süreç olduğunu göstermektedir (Yu ve ark., 2008; Borgohain, 2015).

Koza örme davranışı sırasında larva, ipek bezlerinde sentezlenen fibroin ve serisin içerikli sıvı materyali ağız parçaları aracılığıyla dışarı salgılamaktadır (Pereira ve ark., 2015). Hava ile temas eden bu salgı kısa sürede sertleşerek sürekli ipek lifine dönüşmektedir. Larva baş hareketleri yardımıyla bu lifleri düzenli biçimde üst üste yerleştirerek koza yapısını oluşturmaktadır. Oluşturulan koza, pupal gelişim sürecinde bireyi çevresel faktörlere ve doğal düşmanlara karşı koruyan biyolojik bir yapı görevi görmektedir (Borgohain, 2015).

İpek bezlerinin gelişimi ve ipek sentez kapasitesi; larval beslenme düzeyi, sıcaklık, nem ve genetik yapı gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Offord ve ark., 2016). Özellikle yetersiz beslenme koşulları ipek proteinlerinin sentezini azaltabilmekte ve koza kalitesinin düşmesine neden olabilmektedir (Rahmathulla ve ark., 2006). İpek sentezi fizyolojisinin anlaşılması, yüksek kaliteli doğal ipek üretimi ve yetiştiricilik verimliliği açısından önemli biyolojik süreçlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kontrollü Yetiştirme Koşullarının Önemi ve Yapay Yetiştiricilik Koşullarına Adaptasyon

B. mori uzun yıllar boyunca gerçekleşen domestikasyon süreci sonucunda doğal yaşam koşullarından büyük ölçüde uzaklaşmış ve insan kontrolündeki yetiştiricilik sistemlerine bağımlı hâle gelmiştir. Özellikle ergin bireylerde uçuşa yeteneğinin kaybolması, beslenme davranışının ortadan kalkması ve çevresel değişimlere karşı hassasiyetin artması, türün kontrollü yetiştirme koşullarına duyduğu gereksinimi artırmıştır. Bu nedenle ipekböcekçiliğinde başarılı üretim büyük ölçüde uygun çevresel koşulların sağlanmasına bağlıdır. Özellikle ilk larval evrelerin çevresel stres faktörlerine karşı daha hassastır. Bu nedenle yetiştiricilik ortamlarında gelişim dönemine uygun sıcaklık ve nem değerlerinin korunması gerekmektedir (Zhao, 2022).

Kontrollü yetiştiricilik uygulamalarında hijyen koşulları da önemli biyolojik faktörler arasında yer almaktadır. Yetiştirme alanlarında biriken dışkı, bozulmuş dut yaprakları ve yüksek nem düzeyi mikroorganizma gelişimini hızlandırabilmektedir. Bu durum bakteriyel, fungal ve viral enfeksiyonların yayılmasını kolaylaştırarak toplu larva ölümlerine neden olabilmektedir. Bu nedenle yetiştiricilik sürecinde düzenli temizlik uygulamaları, sağlıklı yaprak kullanımı ve uygun yoğunlukta larva yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Takeda, 2009).

B. mori'nin yapay yetiştirme koşullarına adaptasyonu, türün binlerce yıllık domestikasyon süreci ile doğrudan ilişkilidir (Zhao, 2022). Doğal seçim baskılarının azalması sonucunda tür, kontrollü çevre koşullarında yüksek verimli koza üretimi yapabilecek fizyolojik özellikler kazanmıştır. Bununla birlikte bu adaptasyon süreci, çevresel değişimlere karşı toleransın azalmasına da neden olmuştur. Günümüzde yüksek verimli hibrit ipekböceği hatlarının geliştirilmesiyle birlikte üretim kapasitesi artırılmış olsa da bu bireylerin kontrollü yetiştirme koşullarına bağımlılığı daha belirgin hâle gelmiştir (Sahan, 2020).

İpekböcekçiliğinde optimum yetiştirme koşullarının sağlanması durumunda biyolojik başarı ve ekonomik sürdürülebilirlik beraber sağlanabilir. Uygun çevresel koşullarda yetiştirilen larvalarda büyüme performansı, koza ağırlığı ve ipek lif kalitesi artarken; stres koşullarına maruz kalan bireylerde verim kayıpları meydana gelebilmektedir (Rahmathulla ve ark., 2006; Gautam ve ark., 2022). Bu nedenle kontrollü yetiştiricilik uygulamaları, modern ipekböcekçiliğinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Hastalıklar ile Enfeksiyonlara Karşı Duyarlılık

B. mori patojen enfeksiyonlarına karşı da oldukça hassas bir böcek türüdür. İpekböcekçiliğinde üretim aşamasında yaşanan kayıpların önemli bir kısmının viral, bakteriyel, fungal ve protozoal hastalıklardan kaynaklandığı bildirilmektedir. Hastalıkların yayılmasında sıcaklık ve nem değişimleri, yetersiz hijyen koşulları, kalitesiz dut yaprakları, yoğun yetiştiricilik uygulamaları ve enfekte bireylerle temas önemli rol oynamaktadır (Gautam ve ark., 2022).

İpekböceklerinde görülen hastalıklar yalnızca larval ölümlerine neden olmakla kalmamakta; aynı zamanda büyüme performansını, koza ağırlığını ve ipek lif kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle larval gelişim dönemlerinde görülen enfeksiyonlar, kısa sürede tüm yetiştirme grubuna yayılabilmekte ve ekonomik açıdan ciddi kayıplara yol açabilmektedir. Yetiştiricilik ortamlarında hijyen uygulamaları, uygun sıcaklık ve nem koşullarının sağlanması ile enfekte bireylerin hızlı şekilde uzaklaştırılması büyük önem taşımaktadır (Gautam ve ark., 2022).

Grasserie (Viral Hastalık)

Genellikle *B. mori* nucleopolyhedrovirus (BmNPV) tarafından oluşturulan viral bir hastalıktır. Enfekte larvalarda vücut şişkinliği, sarımsı renk değişimi, deri bütünlüğünün bozulması ve süt beyazı görünümde hemolenf çıkışı gözlenmektedir. Hastalık özellikle yüksek sıcaklık ve nem koşullarında hızlı yayılım gösterebilmektedir (Gautam ve ark., 2022).

Flacherie (bakteriyel/viral bağırsak hastalığı)

Sindirim sistemini etkileyen bu hastalık genellikle bakteriyel enfeksiyonlar ve bazı viral etkenlerle ilişkilendirilmektedir. Larvalarda iştah kaybı, halsizlik, kusma, ishal ve bağırsak bozuklukları görülmektedir. Özellikle bozulmuş dut yaprakları ve kötü hijyen koşulları hastalığın ortaya çıkışını kolaylaştırmaktadır (Himeno ve ark., 1974).

Muscardine (fungal hastalık)

Çoğunlukla *Beauveria bassiana* tarafından oluşturulan fungal bir enfeksiyondur. Hastalığa yakalanan larvalar sertleşmekte ve vücut yüzeyinde beyaz tozlu fungal yapı oluşmaktadır. Düşük sıcaklık ve yüksek nem koşullarının hastalığın gelişimini artırdığı bilinmektedir (Chandrasekharan ve Nataraju, 2008).

Pebrine (protozoal hastalık)

Nosema bombycis tarafından oluşturulan oldukça tehlikeli bir hastalıktır. Hem yatay hem de yumurta yoluyla dikey bulaş gösterebilmesi nedeniyle ipekböcekçiliğinde önemli risk oluşturmaktadır. Enfekte bireylerde düzensiz büyüme, iştah azalması, gelişim geriliği ve yüksek ölüm oranları görülmektedir (Gu ve ark., 2024).

B. mori'nin hastalıklara karşı yüksek duyarlılığı, modern ipekböcekçiliğinde kontrollü yetiştirme koşullarının önemini artırmaktadır. Özellikle hijyen uygulamalarının düzenli yapılması, sağlıklı dut yaprağı kullanımı, uygun havalandırma koşullarının sağlanması ve enfekte bireylerin erken dönemde uzaklaştırılması; üretim kayıplarının azaltılması açısından temel koruyucu uygulamalar arasında yer almaktadır. Ayrıca hastalıklara dayanıklı hibrit hatların geliştirilmesi ve erken tanı yöntemlerinin kullanılması, sürdürülebilir ipek üretimi açısından önemli biyolojik yaklaşımlar arasında değerlendirilmektedir (Gautam ve ark., 2022).

Geleneksel Yetiştirme Yöntemlerinin Biyolojik Başarı Üzerindeki Rolü

B. mori yetiştiriciliği, Anadolu'da uzun yıllar boyunca aile temelli üretim sistemlerinde gelenekselleşmiş faaliyetlerden biri olarak varlığını korumuştur. Özellikle kırsal bölgelerde gerçekleştirilen geleneksel yetiştiricilik uygulamaları, yalnızca ekonomik üretim amacı taşımamış; aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan biyolojik gözlem ve deneyimlere dayalı bilgi alışverişlerini sağlamıştır. Bu geleneksel bilgiler arasında dut yaprağı toplama zamanı, larvaların gelişim dönemlerine göre besleme sıklığı, uygun havalandırma koşullarının sağlanması ve koza örme döneminde kullanılan materyaller gibi birçok uygulama yer almaktadır (Gautam ve ark., 2022).

Geleneksel yetiştiricilik yöntemlerinde çevresel koşulların doğal yollarla düzenlenmeye çalışıldığı bilinmektedir. Özellikle larvaların doğrudan güneş ışığından korunması, ani sıcaklık değişimlerinin azaltılması ve yetiştirme ortamının düzenli temizlenmesi gibi uygulamalar, larval gelişimin sağlıklı şekilde sürdürülebilmesi açısından önemli biyolojik avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte dut yapraklarının günlük ve taze olarak verilmesi, larvaların beslenme performansını artırarak büyüme ve koza gelişimini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Rahmathulla, 2012).

Koza örme döneminde kullanılan geleneksel dal sistemleri de biyolojik açıdan önemli işlevlere sahiptir. Larvaların koza oluşturabilecekleri uygun boşlukların sağlanması, düzgün koza yapısının oluşmasına yardımcı olmakta ve deformasyon riskini azaltmaktadır. Ayrıca geleneksel yetiştiricilikte larvaların gelişim durumuna göre yoğunluğun azaltılması ve zayıf bireylerin ayrılması gibi uygulamalar, enfeksiyonların yayılımını sınırlandırarak toplu ölümlerin önlenmesine katkı sağlayabilmektedir. Bununla birlikte modern üretim sistemlerinin yaygınlaşması ve kırsal üretim kültürünün giderek azalması, geleneksel yetiştiricilik bilgisinin aktarımını olumsuz etkilemektedir. Günümüzde kontrollü yetiştiricilik teknolojileri üretim verimliliğini artırsa da geleneksel uygulamalara ait biyolojik deneyimlerin korunması sürdürülebilir ipekböcekçiliği açısından önem taşımaktadır (Ashraf ve Qamar, 2023a). Özellikle yerel bilgi birikiminin modern biyolojik yetiştirme yöntemleri ile birlikte değerlendirilmesi hem kültürel mirasın korunmasına hem de üretim başarısının artırılmasına katkı sağlayabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İpekböcekçiliği, insan ile biyolojik organizmalar arasındaki etkileşimin kültürel üretim sistemlerine yansıdığı önemli etnobiyojik faaliyetlerden biridir. Çin'de başlayan domestikasyon sürecinin ardından Anadolu'ya ulaşan *B. mori* yetiştiriciliği, özellikle kırsal ekonominin desteklenmesi, doğal ipek üretimi ve geleneksel kültürel mirasın korunması açısından uzun yıllar boyunca önemli bir üretim faaliyeti olarak sürdürülmüştür. Türein yalnızca dut yaprakları ile beslenmesi, çevresel koşullara karşı yüksek hassasiyet göstermesi ve kontrollü yetiştiricilik gereksinimi, ipekböcekçiliğini biyolojik açıdan dikkat çekici bir üretim sistemi hâline getirmektedir.

B. mori'nin yaşam döngüsü, larval gelişim dönemleri, beslenme fizyolojisi ve ipek sentez mekanizması doğrudan koza verimi ve ipek kalitesi ile ilişkilidir. Özellikle sıcaklık, nem, besin kalitesi ve hijyen koşullarındaki değişimler larval gelişimi önemli ölçüde etkileyebilmekte; hastalık ve enfeksiyon riskini artırarak özellikle ekonomik açıdan kayıplara neden olabilmektedir. Kontrollü yetiştirme koşullarının sağlanması, sürdürülebilir üretim açısından temel gerekliliklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel yetiştiricilik yöntemleri ise yalnızca kültürel bir uygulama değil, aynı zamanda uzun yıllara dayanan biyolojik gözlemlerin sonucu oluşmuş yerel bilgi sistemleri olarak önem taşımaktadır. Modern yetiştiricilik uygulamaları ile geleneksel bilgi birikiminin birlikte değerlendirilmesi, hem biyolojik başarı oranının artırılmasına hem de kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda hastalıklara dayanıklı hibrit hatların geliştirilmesi, yapay besin sistemlerinin optimize edilmesi, çevresel stres faktörlerinin fizyolojik etkilerinin araştırılması ve sürdürülebilir dut üretim modellerinin geliştirilmesi üzerinde durulması gereken noktalar arasında yer almaktadır. Ayrıca genç kuşaklara yönelik eğitim faaliyetleri ve yerel üreticilerin desteklenmesi, ipekböcekçiliğinin kültürel ve ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynaklar

- Ashraf, H., & Qamar, A. (2023a). Silkworm *Bombyx mori* as a model organism: a review. *Physiological Entomology*, 48(4), 107-121.
- Ashraf, H., & Qamar, A. (2023b). A review on heat stress altering the insect life history strategies and underlying mechanisms: Special reference to an economically important Lepidoptera, *Bombyx mori* (Linnaeus, 1758)(Lepidoptera: Bombycidae). *SHILAP Revista de lepidopterología*, 51(202), 339-357.
- Borghain, A. (2015). Silk and its biosynthesis in silkworm *Bombyx mori*. *Journal of Academia and Industrial Research (JAIR)*, 3(12), 626.
- Chandrasekharan, K., & Nataraju, B. (2008). Studies on white muscardine disease of mulberry silkworm *Bombyx mori* L. in India-a review.
- Gautam, M. P., Singh, D. K., Singh, S. N., Singh, S. P., Kumar, M., & Singh, S. (2022). A review on silkworm (*Bombyx mori* Linn.) an economic important insect. In *Biological Forum—An International Journal* (Vol. 14, No. 4, pp. 482-491).
- Gu, H., Cao, Z., Chen, K., & Lü, P. (2024). Detection and control of pébrine disease in the silkworm (*Bombyx mori*). *Invertebrate Survival Journal*, 21(1), 82-98.
- Gupta, S. K., & Dubey, R. K. (2021). Environmental factors and rearing techniques affecting the rearing of silkworm and cocoon production of *Bombyx mori* Linn. *Acta Entomology and Zoology*, 2(2), 62-67.
- Gürel, F. (2024). İpekböceği pupalarının besin değeri ve kullanımı. *Hayvan Bilimi ve Ürünleri Dergisi*, 7(2), 153-165.
- Himeno, M., Onodera, K., & Tanami, Y. (1974). Properties of flacherie virus of the silkworm, *Bombyx mori*. *Journal of Invertebrate Pathology*, 23(2), 164-171.
- Islam, T. U. (2024). The Historical Journey of Sericulture: Insights into Sustainability from Past to Present. *International Journal of Emerging Knowledge Studies*, 3(09), 719-726.
- Kaya, A., & Ateş, M. (2022). Türkiyede ipek böceği yetiştiriciliğinin gelişimi. In *International Anatolian Congress on Scientific Research* (pp. 27-29).
- Kumar, C. S., Sekharappa, B. M., & Sarangi, S. K. (1997). Influence of temperature and leaf quality on rearing performance of silkworm, *Bombyx mori* L.
- Mondal, M., Trivedy, K., & Nirmal Kumar, S. (2007). Silk proteins, sericin and fibroin in silkworm, *Bombyx mori* Linn., A review. *Caspian journal of Environmental sciences*, 5(2), 63-76.
- Offord, C., Vollrath, F., & Holland, C. (2016). Environmental effects on the construction and physical properties of *Bombyx mori* cocoons. *Journal of Materials Science*, 51(24), 10863-10872.
- Patel, S. R., Pandya, H. V., Patel, S. D., & Naik, M. M. (2013). Biology of *Bombyx mori* L.(Lepidoptera: Bombycidae). *International Journal of Plant Protection*, 6(2),382-389.
- Paul, D. C., Rao, G. S., & Deb, D. C. (1992). Impact of dietary moisture on nutritional indices and growth of *Bombyx mori* and concomitant larval duration. *Journal of insect physiology*, 38(3), 229-235.
- Pereira, R. F., Silva, M. M., & de Zea Bermudez, V. (2015). *Bombyx mori* silk fibers: an outstanding family of materials. *Macromolecular materials and engineering*, 300(12), 1171-1198.
- Powell, J. A., Mitter, C., & Farrell, B. (1998). 20. Evolution of larval food preferences in Lepidoptera. *Kristensen NP, editor*, 4, 403-422.
- Rahmathulla, V. K. (2012). Management of climatic factors for successful silkworm (*Bombyx mori* L.) crop and higher silk production: a review. *Psyche: A Journal of Entomology*, 2012(1), 121234.
- Rahmathulla, V. K. (2012). Management of climatic factors for successful silkworm (*Bombyx mori* L.) crop and higher silk production: a review. *Psyche: A Journal of Entomology*, 2012(1), 121234.
- Rahmathulla, V. K., Tilak, R., & Rajan, R. K. (2006). Influence of moisture content of mulberry leaf on growth and silk production in *Bombyx mori* L. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 4(1), 25-30.
- Sahan, U. (2020). Identifying parents and generating hybrids with high combining ability for yielding fresh cocoon and raw silk in silkworm (*Bombxy mori* L.). *Revista Brasileira de Zootecnia*, 49, e20180278.
- Takeda, S. (2009). *Bombyx mori*. In *Encyclopedia of insects* (pp. 117-119). Academic Press.
- Wang, M., Lin, Y., Fu, Z., Wu, X., Meng, J., Cheng, Y., ... & Xiang, H. (2025). Insufficient wing development possibly contributes to flightlessness of the silkworm *Bombyx mori* during domestication. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 292(2043).

- Yu, X., Zhou, Q., Li, S. C., Luo, Q., Cai, Y., Lin, W. C., ... & Yu, J. (2008). The silkworm (*Bombyx mori*) microRNAs and their expressions in multiple developmental stages. *PloS one*, 3(8), e2997.
- Zhao, F. (2022). Silk: origin and globalization. *Textiles and Clothing along the Silk Roads*, 15-30.

GELENEKSEL KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE TURİST REHBERLİĞİ: EBRU SANATI ÜZERİNE BİR UZMANLAŞMA MODELİ

Prof. Dr. Özlem KÖROĞLU

Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Balıkesir-Türkiye

Kaan GÜREL

Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Balıkesir -Türkiye

GİRİŞ

Kültürel miras, geçmişte üretilmiş ve tarihsel, sanatsal, bilimsel veya kültürel açıdan değer taşıyan resim, seramik, heykel, el yazmaları, arkeolojik buluntular gibi taşınabilir eserlerin yanı sıra tarihi yapılar, anıtlar, ören yerleri, kültürel peyzajlar ve arkeolojik alanlar gibi somut miras unsurlarından oluşmaktadır. Bununla birlikte kültürel miras yalnızca fiziksel varlıklarla sınırlı olmayıp, toplumların kimliğini ve yaşam biçimini yansıtan gelenekler, görenekler, ritüeller, sözlü anlatımlar, halk oyunları, müzik, el sanatları, inançlar, mitler, bilgi birikimi ve kuşaktan kuşağa aktarılan beceriler gibi somut olmayan miras unsurlarını da kapsamaktadır. Bu unsurlar, toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları ortak hafızanın önemli bir parçasını meydana getirmektedir (Scheffler, 2017, s. 15'den aktaran Koşan, 2025). Kültürel miras, bir ülkenin ve toplumun tarihsel gelişimini, yaşam biçimini, değerlerini ve kültürel çeşitliliğini yansıtan en önemli kaynaklardan biridir. Geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevi gören bu miras, toplumsal kimliğin korunmasına, kültürel sürekliliğin sağlanmasına ve aidiyet duygusunun güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda eğitim, bilim, sanat ve turizm gibi birçok alanda önemli işlevler üstlenen kültürel miras, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle kültürel mirasın korunması, belgelenmesi, tanıtılması ve etkin biçimde yönetilmesi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde öncelikli konular arasında yer almaktadır (Güleç ve Yalçın, 2025).

21. yüzyılda küreselleşmenin etkisiyle turizm sektörü, diğer birçok sektör gibi önemli dönüşümler yaşamaktadır. Seyahat eğilimlerinin ve turist profillerinin değişmesi, standartlaşmış turizm ürünlerinden uzaklaşarak daha özgün ve deneyim odaklı alternatiflere yönelik talebi artırmıştır. Turistlerin beklenti ve motivasyonlarındaki bu değişim, turizm ürünlerinin çeşitlenmesini teşvik etmiş ve özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilen farklı turizm türlerinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte rekabet avantajını sürdürebilmek isteyen turizm işletmeleri, değişen tüketici ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alarak ürün ve hizmetlerini yeniden tasarlamak ve pazardaki yeni eğilimlere uyum sağlamak durumunda kalmıştır (Akdu, 2025).

Turizmin çeşitlendirilmesi, turist profilinde meydana gelen değişimler ve zaman içerisinde ortaya çıkan yeni talep türleri, destinasyonların yalnızca mevcut turizm ürünleriyle rekabet etmesini yeterli olmaktan çıkarmış; farklı temalara ve deneyimlere dayalı turizm türlerine yönelmeyi gerekli kılmıştır. Günümüzde turistler, standart tatil anlayışının ötesinde özgün, deneyim odaklı ve kişisel ilgi alanlarına hitap eden seyahat seçeneklerini tercih etmektedir. Bu doğrultuda kültür, sağlık, gastronomi, inanç, doğa, kırsal turizm, macera turizmi ve sürdürülebilir turizm gibi özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilen alanlar giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu gelişmeler hem destinasyonların hem de turizm sektöründe görev alacak profesyonellerin söz konusu niş alanlarda bilgi ve beceri sahibi olmasını zorunlu hale getirmektedir. Turizm sektöründe ihtiyaç duyulan bu uzmanlaşmanın sağlanabilmesi, nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarının değişen sektör dinamiklerini dikkate alarak eğitim programlarını güncellemesi, disiplinlerarası yaklaşımları benimsemesi ve alana özgü uzmanlık kazandıracak yeni dersler ile eğitim programları geliştirmesi önem taşımaktadır. Böylece öğrencilerin hem teorik bilgiye hem de uygulamaya dayalı mesleki yeterliliklere sahip olmaları sağlanacak, sektörün değişen beklentilerine uyum sağlayabilen ve rekabet gücü yüksek turizm profesyonelleri yetiştirilebilecektir. Nitekim Toksöz (2024) tarafından yapılan çalışma, turist rehberlerinin alan uzmanlığına yönelik bakış açılarının, sektörün değişen dinamiklerine uyum sağlamada belirleyici olduğunu ve bu bağlamda rehberlerin meslek içi eğitimlere verdikleri önemin arttığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yeni oluşturulacak eğitim modelleri sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda uygulamalı deneyimi ve yorumlama

becerisini de kapsayarak uzmanlaşma sürecine anlamlı bir katkı sunabilecektir. Su yüzeyinde her bir damlanın kendine özgü bir desen oluşturduğu gibi, turizmdeki değişen her talep de farklı bir uzmanlık alanının doğmasına ve bu alana özel eğitimlerinin şekillenmesine yol açmakla beraber ebru sanatında turist rehberliğinde uzmanlaşma programının hayata geçmesine öncü bir fikir olmuştur.

Geleneksel El Sanatları Kapsamında Ebru Sanatı

Günümüzde kültür üzerine yapılan sınıflandırmalar farklı yaklaşımlar içermekle birlikte, en yaygın ayrımlardan biri maddi kültür ve manevi kültür şeklindedir. Bir topluma ait yapılar, araç-gereçler, giysiler ve diğer fiziksel varlıklar maddi kültür kapsamında değerlendirilirken; inançlar, gelenekler, görenekler, değerler, normlar ve düşünce biçimleri gibi fiziksel bir varlığı bulunmayan unsurlar manevi kültür başlığı altında ele alınmaktadır. Bu ikili sınıflandırmaya paralel olarak literatürde somut kültür ve somut olmayan kültür kavramları da kullanılmaktadır. Nitekim bazı çalışmalarda maddi kültür yerine somut kültür, manevi kültür yerine ise somut olmayan kültür kavramlarının tercih edildiği görülmektedir (Ekici, 2004'ten aktaran Türker ve Çelik, 2012).

Bu yaklaşıma uluslararası düzeyde yeni bir boyut kazandıran gelişme ise UNESCO tarafından 2003 yılında Paris'te gerçekleştirilen 32. Genel Konferans'ta kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi olmuştur. Sözleşmede "somut olmayan" ifadesinin tercih edilmesi, ilk bakışta "soyut" kavramını çağrışırsa da UNESCO'nun bu kavramı bilinçli bir terminolojik tercih olarak kullandığı görülmektedir. Bu nedenle kavramın doğru anlaşılması önem taşımaktadır. Somut; elle tutulabilen, gözle görülebilen ve fiziksel varlığı bulunan unsurları ifade ederken, soyut kavramı daha çok fiziksel varlığı bulunmayan düşünce, duygu ve kavramları tanımlamaktadır (Ekici, 2004'ten aktaran Türker ve Çelik, 2012). Buna karşılık UNESCO'nun kullandığı "somut olmayan kültürel miras" kavramı, yalnızca fiziksel bir nesneye sahip olmayan kültürel değerleri değil; topluluklar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, beceri, uygulama ve kültürel ifadeleri de kapsamaktadır.

Bu çerçevede geleneksel el sanatları da somut olmayan kültürel mirasın temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar el sanatlarının ortaya çıkardığı ürünler fiziksel ve somut nitelik taşısa da UNESCO'nun yaklaşımına göre korunması gereken asıl unsur bu ürünlerin kendisinden ziyade onların üretilmesini sağlayan geleneksel bilgi, ustalık, beceri, teknikler ve usta-çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılan üretim kültürüdür. Dolayısıyla ebru, çinicilik, dokumacılık, ahşap oymacılığı, bakırcılık ve benzeri geleneksel el sanatları, yalnızca ortaya koydukları eserlerle değil, üretim süreçlerinde yaşatılan kültürel bilgi ve uygulamalarla birlikte somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir.

El sanatları, insanlık tarihinin başlangıcından şu an ki dönemine dek varlığını sürdürmekte olan ve nesilden nesile aktarılan önemli bir kültürel mirastır. Geleneksel el sanatları, toplumların kendine özgü kültürel kimliklerini yansıtan, usta-çırak ilişkisiyle kuşaklar boyunca öğretilerek geleceğe taşınan sanat eserleridir. Bu sanat türü, bir toplumun inançlarını, değerlerini, tarihini ve yaşayış biçimini gözler önüne sererken; el sanatları ise estetik kaygı ve yaratıcılığın ön planda olduğu modern sanat anlayışını temsil etmektedir (Söyük Güven, 2024). Sanayileşme öncesi dönemde el sanatları, toplumlar için önemli bir uğraş alanıydı ve farklı pek çok dalı kapsamaktaydı. Zamanla yalnız günlük ihtiyaçları karşılamamanın ötesine geçerek geleneksel bir nitelik kazanmış olmakla birlikte farklı pek çok türe ve çeşide ayrılmıştır. El sanatları, kendi içerisinde geleneksel ve sanatsal olmak üzere iki ana başlıkta ayrılmakta ve kullanılan malzeme ve uygulanan teknik bakımından farklılaşmaktadır. Geleneksel el sanatlarında yer alan motif, desen ve kompozisyonlar, Türk sanat kültürünün karakteristik unsurlarıdır. Genellikle ahşap, toprak, deri ve tekstil ürünlerinin ağırlıkta olduğu bu sanat dallarını, kullanılan malzemeye göre sınıflandırmak da mümkündür (Söyük Güven, 2024). Bu kapsamda değerlendirilen geleneksel Türk el sanatlarından biri de ebru sanatıdır. Su yüzeyinde oluşturulan desenlerin özel tekniklerle kâğıda aktarılmasına dayanan ebru, estetik ve sanatsal değerinin yanı sıra, yüzyıllar boyunca aktarılan bilgi, beceri ve ustalık geleneğini yansıtmaları bakımından önemli bir kültürel miras unsurudur. Kendine özgü malzeme, uygulama tekniği ve motif anlayışıyla geleneksel el sanatları içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan ebru sanatı, Türk kültürünün özgün ifade biçimlerinden biri olarak geçmiş ile gelecek arasında kültürel bir köprü işlevi görmektedir. Günümüzde hem geleneksel yöntemlerle yaşatılmaya devam edilmekte hem de eğitim, kültür ve turizm faaliyetleri aracılığıyla daha geniş kitlelere tanıtılarak kültürel mirasın korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

Geleneksel kitap sanatları içerisinde ayrıcalıklı ve mühim bir yere sahip olan ebru sanatının etimolojik kökeni üzerine çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Ebru sanatının adının Farsça ab-ru (su yüzü) ya da Çağatayca ebre (dalgalı ve damarlı kumai/kağıt) sözcüklerinden türediği ileri sürülmektedir. Batı literatüründe mermer kağıdı (papier marbre, marmor papier, marbled paper) olarak tanınan Ebru Sanatı, Arap dünyasında ise varaku'l-mücezza (damarlı kağıt) biçiminde isimlendirilmiştir (Sözen vd., 1998'den aktaran Toktaş, 2012).

Ebru sanatının kökeni kesin olmamakla birlikte beraberinde pek çok tartışma getirmektedir. Genel kabul olarak Ebru Sanatının Orta Asya Türk kültürüne ait olduğu ve Buhara-Semer kant yolu üzerinden İran yoluyla Anadolu'ya taşındığı yönündedir. Osmanlı döneminde 16. yüzyıldan itibaren kitap sanatlarının vazgeçilmez bir öğesi haline gelmiş, tezhip ve hat gibi sanat dallarıyla birlikte gelişmiştir. 17. yüzyılda ise Avrupa'ya Türk Kağıdı (Turkish Paper) olarak tanıtılmış ve büyük ilgi görmüştür (Alikılıç ve Alikılıç, 2025).

Tarih boyunca ebru sanatının gelişmesinde belirli ustalar da öne çıkmıştır. 18. yüzyılda Hatip Mehmed Efendi, canlı renk uyumu ve Hatip ebrusu olarak bilinen tarzıyla tanınmıştır. 19. yüzyılda Özbekler Tekkesi, Şeyh Sadık Efendi ve oğlu Edhem Efendi öncülüğünde bir ebru okulu haline gelmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde, Edhem Efendi'nin yetiştirdiği Necmeddin Okyay, çiçekli ebruyu belirli kurallara oturtarak ebru sanatına yeni bir bakış açısı ve boyut kazandırmıştır. Necmeddin Okyay'ın öğrencisi Mustafa Düzgünman ise bu geleneği 20. yüzyıl boyunca nesillere aktarmış ve yaşatmak için çalışmıştır (Toktaş, 2012; Alikılıç ve Alikılıç, 2025). Bu tarihsel süreç boyunca, 2014 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınan ebru sanatı, tarihsel süreçte kitap ciltlerinde ve resmi Osmanlı belgelerinde kullanıldığı gibi günümüzde bağımsız kişiler ve kurumlar tarafından yaşatılan bir geleneksel el sanatı olarak varlığını sürdürmektedir.

Suyun Üzerindeki Mirasın Müzelleşmesi: Türkiye'de Ebru Sanatı Müzeleri ve Sergileri

Türkiye'de yalnızca ebru sanatına adanmış ilk ve tek müstakil müze, İstanbul Üsküdar'da bulunan Hikmet Barutçugil Ebru Müzesi'dir. Uzun yıllar "Ebristan" (İstanbul Ebru Evi) olarak anılan ve bir sanat-eğitim merkezi olarak faaliyet gösteren tarihi Osmanlı konağı, yaşayan insan hazinesi unvanına sahip ünlü ebru sanatçısı Hikmet Barutçugil'in öncülüğünde müzeye dönüştürülmüştür. Müze, yalnızca tamamlanmış sanat eserlerini sergilemekle kalmayıp, ebru sanatının tarihsel gelişimine tanıklık eden fırçalar, boya ezme destengeleri ve eski tekneler gibi üretim araçlarını da ziyaretçilerin beğenisine sunmaktadır. Ebristan, temelleri 1830'lu yıllarda Selim III döneminde atılan ve inşası Mahmud II devrinde tamamlanan tarihi konaklardan biridir. Yapının ilk sahibi İzzettin Paşa olup, dönemin Selimiye Kışlası paşalarına tahsis edilen toplam on iki konaktan biri olarak inşa edilmiştir. Aynı mimari özellikleri taşıyan ve bulunduğu semte adını veren İhsaniye konakları arasında günümüze ulaşabilen tek örnek olması, yapının tarihî ve kültürel değerini daha da artırmaktadır. Yaklaşık on yıl süren kapsamlı restorasyon çalışmalarının ardından 1996 yılında yeniden hizmete açılan Ebristan, günümüzde başta ebru sanatı olmak üzere hat, tezhip ve diğer Türk-İslam sanatlarının uygulandığı, öğretildiği ve yaşatıldığı önemli bir kültür ve sanat merkezi olarak faaliyet göstermektedir. (<https://www.ebristan.com/>).

Ebru sanatı, varlığını büyük ölçüde kağıt üzerinde sürdürdüğünden, Türkiye'deki kağıt müzeleri de bu sanatın dolaylı fakat etkili temsilcileri konumundadır. Bu bağlamda Yalova'daki İbrahim Müteferrika Kağıt Müzesi, Türkiye'nin ilk kağıt müzesi olarak ebru sanatına geniş bir yer ayırmaktadır. Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki ilk kağıt üretim girişimlerinden biri olan Kağıthane-i Yalakabad, İbrahim Müteferrika tarafından Yalova'nın Elmalık Köyü'nde kurulmuştur. Bu tarihsel mirastan hareketle oluşturulan Yalova Kağıt Müzesi, Türkiye'nin ilk kağıt müzesi olma özelliğini taşımakta ve kağıdın tarihsel gelişimini, üretim süreçlerini ve kültürel önemini ziyaretçilere kapsamlı bir şekilde tanıtmaktadır. Müze bünyesinde kağıt üretim teknikleri, kağıt sanatları, kitap kültürü ve matbaacılık tarihine ilişkin sergileme alanları yer almakta; ziyaretçilere kağıdın geçmişten günümüze uzanan serüveni hakkında bilgi sunulmaktadır. Müzenin en dikkat çekici özelliklerinden biri ise uygulamalı eğitim ve deneyim odaklı etkinliklere yer vermesidir. Düzenlenen atölye çalışmaları sayesinde ziyaretçiler, geleneksel yöntemleri kullanarak el yapımı kağıt üretim sürecine doğrudan katılabilmekte ve bu kültürel mirası deneyimleme fırsatı bulmaktadır. Bunun yanı sıra "Yalova Kağıdı" kültürü, çeşitli festival, sergi ve kültürel etkinliklerle tanıtılarak toplumda farkındalık oluşturulmaktadır. El yapımı doğal kağıt üretimine yönelik çalışmaları, eğitim faaliyetleri ve akademik araştırmalara sağladığı katkılar sayesinde müze, kağıtçılık alanında önemli bir ihtisas ve araştırma merkezi olma yönünde gelişimini sürdürmektedir. Tarih, kültür, eğitim ve üretimi

aynı çatı altında buluşturan bu yapı, Yalova'nın kültürel mirasının korunması, tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Müze, kâğıdın üretim serüvenini anlatırken, bu kâğıtların en estetik kullanım alanlarından biri olan ebrunun yapım süreçlerine ve tarihsel gelişimine de sergilerinde yer vermektedir (<https://www.yalova.bel.tr>).

Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma

Uzman rehber, belirli bir konu, destinasyon veya turizm türü hakkında genel rehberlik bilgisinin ötesinde kapsamlı bilgi, deneyim ve uygulama becerisine sahip olan; bu uzmanlık doğrultusunda hazırlanan tur programlarında ziyaretçilere nitelikli rehberlik hizmeti sunan kişidir. Uzman rehberler, sahip oldukları alan bilgisi sayesinde ziyaret edilen destinasyonları yalnızca tanıtmakla kalmayıp, tarihsel, kültürel, doğal veya bilimsel özelliklerini farklı disiplinlerle ilişkilendirerek ziyaretçilere daha kapsamlı ve derinlemesine bir deneyim sunmaktadır. Böylece turistlerin beklenti ve ilgi alanlarına uygun, daha özgün, etkileşimli ve öğrenme odaklı bir tur deneyimi oluşturulmasına katkı sağlamaktadırlar (Güven ve diğ., 2018, Akpınar, 2021).

Uzmanlık alanları, destinasyonun sahip olduğu doğal ve kültürel kaynaklar, turizm çeşitliliği, ziyaretçi profili ve gelişen özel ilgi turizmi eğilimlerine bağlı olarak geniş bir yelpazede şekillenmektedir. Kültür turizmi, gastronomi turizmi, inanç turizmi, arkeoloji turizmi, ekoturizm, kuş gözlemciliği, bisiklet turizmi, dalış turizmi, jeoturizm, botanik turizmi, sağlık ve wellness turizmi gibi birçok alanda uzman rehberlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra, belirli bir sanat dalı, kültürel miras unsuru veya üretim geleneği üzerine uzmanlaşan rehberler de, ziyaretçilere tematik içerikler sunarak turizm deneyiminin niteliğini artırmaktadır (Albuz vd., 2018).

Rehberlerin uzmanlaşma alanları oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu uzmanlık, din, tarihi dönemler, kültürel yapı, mimari gibi kültürel ve beşeri bilimlerle ilişkili alanlarda olabileceği gibi; kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, dağcılık, mağaracılık ve dalış gibi teknik bilgi ve özel beceri gerektiren doğa temelli alanlarda da şekillenebilmektedir. Her iki durumda da uzman rehberler, bulunduğu alanda derinlemesine ve detaylı bilgi sahibi olmanın yanı sıra, bu bilgiyi uygulamalı olarak katılımcılara aktarabilecek donanıma ve yeterliliğe sahip olması beklenmektedir (Çakmak, 2018, Akpınar, 2021).

Günümüzde turizm talebinin deneyim odaklı ve kişiselleştirilmiş bir yapıya dönüşmesi, uzman rehberlere olan gereksinimi her geçen gün artırmaktadır. Bu nedenle uzman rehberlerin yalnızca alan bilgisine sahip olmaları yeterli görülmemekte; yorumlama becerisi, etkili iletişim, yabancı dil yeterliliği, hikâyeleştirme, ziyaretçi yönetimi ve sürdürülebilir turizm ilkeleri konusunda da yetkin olmaları beklenmektedir. Bu doğrultuda uzman rehberlik, turizm sektöründe hizmet kalitesini artıran, destinasyonların özgün değerlerinin doğru biçimde tanıtılmasına katkı sağlayan ve ziyaretçi memnuniyetini yükselten önemli bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, geleneksel Türk el sanatları arasında önemli bir yere sahip olan ebru sanatı da uzman rehberlik açısından özel bir uzmanlık alanı olarak öne çıkmaktadır. Ebru sanatının tarihsel gelişimi, kullanılan malzemeler, üretim teknikleri, estetik anlayışı ve kültürel sembolleri hakkında kapsamlı bilgiye sahip rehberler, ziyaretçilere yalnızca bir sanat eserini tanıtmakla kalmayıp bu sanatın arkasındaki kültürel birikimi ve ustalık geleneğini de aktarabilmektedir. Böylece ebru sanatına yönelik gerçekleştirilen müze ziyaretleri, atölye uygulamaları ve kültürel etkinlikler daha nitelikli ve etkileşimli bir deneyime dönüşmekte; bu durum hem ziyaretçi memnuniyetini artırmakta hem de ebru sanatının korunması, tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

Turist Rehberlerine Yönelik Ebru Sanatı Üzerine Uzmanlaşma Eğitim Programı Önerisi

Çalışma kapsamında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel El Sanatlarına uygun olarak, ebru sanatının teorik ve pratik boyutlarını bir araya getirerek turist rehberlerine yönelik 5 günlük yoğunlaştırılmış bir uzmanlaşma eğitim programı önerilmektedir. Bu program sonunda katılımcıların:

- Ebru'nun felsefi ve tarihsel arka planını kavramasını
- Malzeme bilgisini (kitre, boy, öd, fırça, kâğıt) teorik ve pratik olarak öğrenmesini,
- Temel ve ileri düzey teknikleri (battal, tarak, şal, çiçek, hatip, gelgit vb.) uygulamalı olarak deneyimlemesini ve

- Usta-çırak ilişkisi içinde disiplin ve sabır kazanmasını

hedeflemektedir. Turist rehberliğinde uzmanlaşma süreçleri çokça pratik ve deneyim gerektirse de önerilen bu eğitim programı, katılımcıların ileri düzey tekniklere giriş yapma ve bağımsız çalışma yetkinliği kazandırmayı amaçlamaktadır. Turist rehberi, ebru sanatını yalnızca belirli tekniklerin uygulandığı bir el sanatı olarak değil, Türk kültür ve medeniyetinin tarihsel birikimini yansıtan önemli bir kültürel miras unsuru olarak değerlendirmelidir. Bu doğrultuda, "uluslararası düzeyde başarılı olmanın yolu öncelikle ulusal değerlere sahip çıkmaktan geçer" anlayışıyla hareket etmeli; ebru sanatının geleneksel özelliklerini korurken, ziyaretçilerin ilgisini çekecek çağdaş yorumları da doğru biçimde aktarabilmelidir. Ebru sanatı, UNESCO tarafından İnsanın Somut Olmayan Kültürel Mirası kapsamında kayıt altına alınmış ve uluslararası düzeyde tanınan önemli bir kültürel değerdir. Bu nedenle turist rehberi, ebru sanatını yalnızca tanıtan veya uygulatan bir kişi olmanın ötesinde, bu mirasın korunmasına, doğru temsil edilmesine ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayan bir kültür elçisi sorumluluğunu da taşımaktadır.

Turist rehberlerine yönelik önerilen eğitim programının içeriği aşağıda detaylı olarak açıklanmaktadır.

-Birinci Gün- Ebru Felsefesi, Malzeme Bilimi ve Temel Teknikler

09:30 - 10:00: Açılış, Program Tanıtımı, Katılımcıların Ön Değerlendirmesi-Teorik

10:00 - 11:30: Teorik Ders: Ebru Sanatının Tarihçesi, Felsefesi ve UNESCO Süreci. Usta-çırak ilişkisinin esasları. Geleneksel kitle, boya ve öd hazırlama yöntemleri-Teorik

11:30 - 11:45: Ara (Çay / Kahve)

11:45 - 13:00: Uygulama: Kitle Hazırlama ve Tekne Hazırlığı. Doğal boya pigmentlerinin özellikleri ve bağlayıcı malzemelerle karıştırılması. Öd kullanımının püf noktaları-Pratik

13:00 - 14:00: Öğle Arası

14:00 - 15:30: Uygulama: Temel Teknik – Battal Ebru. Fırça ve boya damlatma teknikleri. Su yüzeyinde dağılma ve açılma kontrolü. Kağıda aktarım (çekme) işlemi-Pratik

15:30 - 15:45: Ara

15:45 - 17:30: Uygulama: Battal Ebru Tekrarı ve Bireysel Çalışma. Katılımcıların ilk eserlerini üretmesi, birebir hata düzeltme-Pratik

17:30 - 18:00: Gün Değerlendirmesi ve Ödevlendirme: Malzeme defteri tutma ve gözlem raporu.-Teorik

Programın ilk günü, katılımcılara ebru sanatının kuramsal temellerini kazandırmayı ve temel uygulama becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Günün başlangıcında programın tanıtımı yapılarak katılımcıların ön bilgi düzeyleri değerlendirilmekte, ardından ebru sanatının tarihsel gelişimi, felsefesi, UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilme süreci ile usta-çırak geleneğinin önemi ele alınmaktadır. Teorik eğitimin ardından katılımcılar, kitle hazırlama, teknenin kullanıma uygun hâle getirilmesi, doğal boya pigmentlerinin hazırlanması ve öd kullanımına ilişkin temel uygulamaları deneyimlemektedir. Günün ikinci bölümünde ise ebru sanatının temel tekniği olan Battal ebru uygulamalı olarak öğretilmekte; fırça kullanımı, boya damlatma, su yüzeyindeki desen oluşumu ve desenlerin kâğıda aktarılması aşamaları uygulamalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bireysel çalışmalar ve eğitmen geri bildirimleriyle katılımcıların ilk eserlerini üretmeleri sağlanırken, gün sonunda yapılan değerlendirme ve ödevlendirme ile öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesi hedeflenmektedir. Böylece ilk günün temel amacı, katılımcılara ebru sanatının kültürel ve tarihsel önemini kavratmanın yanı sıra, geleneksel malzemeleri doğru kullanarak temel ebru uygulamalarını bağımsız olarak gerçekleştirebilecek bilgi ve beceriyi kazandırmaktır.

İkinci Gün-Tarak ve Şal Ebru Teknikleri

09:30 - 10:30: Teorik Ders: Ebru'da Desen Çeşitleri ve Sınıflandırma. Tarak ve şal tekniklerinin tarihsel gelişimi ve kullanım alanları (cilt sanatı, tezhip, hat)-Teorik

10:30 - 10:45 Ara

10:45 - 13:00: Uygulama: Tarak Ebru. Tarak (çatal) kullanımı, dikey ve yatay tarama teknikleri. Dalgalı ve geometrik desen oluşturma.-Pratik

13:00 - 14:00: Öğle Arası

14:00 - 15:30: Uygulama: Şal Ebru. Dairesel hareketlerle damar ve dalga deseni oluşturma. Geleneksel şal motiflerinin uygulanması-Pratik

15:30 - 15:45: Ara

15:45 - 17:30: Uygulama: Tarak ve Şal Kombinasyonları. Katılımcıların kendi desen yorumlarını geliştirmesi-Pratik

17:30 - 18:00: Gün Değerlendirmesi ve Eser Kritikleri-Teorik

Programın ikinci günü, katılımcıların ebru sanatında temel tekniklerin ötesine geçerek desen çeşitleri ve kompozisyon oluşturma becerilerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Günün ilk bölümünde, ebru sanatında kullanılan desen türleri ve bunların sınıflandırılması ele alınmakta; özellikle tarak ve şal ebru tekniklerinin tarihsel gelişimi, estetik özellikleri ve cilt sanatı, tezhip ile hat sanatındaki kullanım alanları teorik olarak incelenmektedir. Teorik eğitimin ardından gerçekleştirilen uygulamalarda katılımcılar, tarak kullanımına ilişkin temel prensipleri öğrenerek dikey ve yatay tarama teknikleriyle dalgalı ve geometrik desenler oluşturmakta, daha sonra ise şal ebru tekniğini uygulayarak dairesel hareketlerle geleneksel motif ve desenleri hazırlamaktadır. Günün son uygulama bölümünde tarak ve şal teknikleri bir arada kullanılarak özgün desen kompozisyonları oluşturulmakta, katılımcılar kendi sanatsal yorumlarını geliştirme fırsatı bulmaktadır. Gün sonunda gerçekleştirilen eser değerlendirmeleri ve grup kritikleri ile uygulama sürecinde edinilen bilgi ve becerilerin pekiştirilmesi, teknik hataların değerlendirilmesi ve katılımcıların estetik bakış açılarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Böylece ikinci günün temel amacı, katılımcıların farklı ebru tekniklerini doğru biçimde uygulayabilmelerini sağlamanın yanı sıra, desen tasarımı ve sanatsal yorumlama becerilerini geliştirerek daha özgün eserler üretebilmelerine katkı sunmaktır.

Üçüncü Gün-Çiçek Ebru ve Geleneksel Üslup (Lale, Karanfil)

09:30 - 10:30: Teorik Ders: Çiçek Ebru Geleneği. Lale ve karanfilin sembolik anlamları, Osmanlı dönemi çiçek ebruları (Hatip Ebru ile ilişkisi)-Teorik

10:30 - 10:45: Ara

10:45 - 13:00: Uygulama: Çiçek Ebru – Lale. Çiçek sapı ve yapraklarının su yüzeyinde oluşturulması. Fırça ile ince detay çalışması.-Pratik

13:00 - 14:00: Öğle Arası

14:00 - 15:30: Uygulama: Çiçek Ebru – Karanfil ve Diğer Çiçek Formları. Çok renkli çiçek kompozisyonları-Pratik

15:30 - 15:45: Ara

15:45 - 17:30: Uygulama: Çiçekli Ebru Kompozisyonu Oluşturma. Katılımcıların kendi çiçek tasarımlarını tamamlaması. -Pratik

17:30 - 18:00: Gün Değerlendirmesi ve Atölye Kritiği-Teorik

Programın üçüncü günü, katılımcıların ebru sanatının en estetik ve özgün uygulamalarından biri olan çiçek ebrusu tekniğini öğrenmelerini ve bu alandaki uygulama becerilerini geliştirmelerini amaçlamaktadır. Günün teorik

bölümünde çiçek ebrusunun tarihsel gelişimi, Osmanlı sanatındaki yeri ve özellikle lale ile karanfil motiflerinin kültürel ve sembolik anlamları ele alınmaktadır. Ayrıca Hatip ebrusu ile çiçek ebrusu arasındaki ilişki açıklanarak bu tekniklerin geleneksel Türk süsleme sanatları içerisindeki önemi değerlendirilmektedir. Uygulama bölümünde katılımcılar, öncelikle lale ebrusunun yapım aşamalarını öğrenmekte; çiçek sapı, yaprak ve taç yapraklarının su yüzeyinde oluşturulmasına yönelik teknikleri uygulamalı olarak deneyimlemektedir. Günün ikinci yarısında ise karanfil başta olmak üzere farklı çiçek formlarının oluşturulması, çok renkli kompozisyonların hazırlanması ve ince detay çalışmalarına odaklanılmaktadır. Son uygulama oturumunda katılımcılar, edindikleri teknik bilgi ve becerileri kullanarak özgün çiçekli ebru kompozisyonları tasarlamakta ve bireysel eserlerini tamamlamaktadır. Gün sonunda gerçekleştirilen atölye değerlendirmesi ve eser kritikleriyle katılımcıların teknik yeterlilikleri, desen bütünlüğü ve estetik yaklaşımları birlikte değerlendirilerek gelişimlerine yönelik geri bildirimler sunulmaktadır. Böylece üçüncü günün temel hedefi, katılımcıların çiçek ebrusunun geleneksel tekniklerini doğru şekilde uygulayabilmelerini sağlamak, sanatsal yaratıcılıklarını desteklemek ve özgün kompozisyonlar oluşturabilecek düzeyde uygulama becerisi kazandırmaktır.

Dördüncü Gün-Hatip Ebru, Gelgit ve Özel Efektler

09:30 - 10:30: Teorik Ders: Hatip Ebru Sanatının Tarihçesi ve Teknik Özellikleri. Gelgit (Ebru'da dalga ve akıntı efekti) ve diğer özel efektlerin prensipleri-Teorik

10:30 - 10:45: Ara

10:45 - 13:00: Uygulama: Hatip Ebru (Yazılı Ebru). Zemin hazırlığı ve yazı/silüet oluşturma teknikleri. Tel kullanımı.-Pratik

13:00 - 14:00: Öğle Arası

14:00 - 15:30: Uygulama: Gelgit Ebru. Su yüzeyinde dalga ve akıntı efektleri yaratma. Geleneksel gelgit desenleri-Pratik

15:30 - 15:45: Ara

15:45 - 17:30: Uygulama: Özel Efektler ve Kombinasyon Denemeleri. Katılımcıların Hatip, gelgit ve önceki teknikleri birleştirdiği özgün çalışmalar-Pratik

17:30 - 18:00: Gün Değerlendirmesi ve Proje Bilgilendirmesi (Final Projesi için tema ve konsept belirleme)-Teorik

Programın dördüncü günü, katılımcıların ebru sanatında ileri düzey teknikleri öğrenmelerini ve farklı uygulamaları bir araya getirerek özgün tasarımlar oluşturabilmelerini hedeflemektedir. Günün teorik bölümünde Hatip ebrusunun tarihsel gelişimi, geleneksel ebru sanatı içerisindeki yeri ve karakteristik teknik özellikleri ele alınmaktadır. Ayrıca gelgit ebrusu ve su yüzeyinde oluşturulan dalga ile akıntı efektlerinin temel prensipleri açıklanarak bu tekniklerin estetik ve sanatsal kullanım alanları değerlendirilmektedir. Uygulama oturumlarında katılımcılar öncelikle Hatip ebrusunun yapım aşamalarını öğrenmekte; uygun zemin hazırlama, tel yardımıyla motif ve silüet oluşturma ile yazılı ebru uygulamalarını deneyimlemektedir. Günün ikinci bölümünde ise gelgit ebrusu tekniği uygulanarak su yüzeyinde ritmik dalga ve akıntı desenleri oluşturulmakta, geleneksel gelgit kompozisyonlarının hazırlanmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Son uygulama çalışmasında katılımcılar, Hatip ebrusu, gelgit ebrusu ve önceki günlerde öğrendikleri Battal, tarak, şal ve çiçek ebrusu tekniklerini bir arada kullanarak özgün eserler üretme fırsatı bulmaktadır. Gün sonunda yapılan değerlendirme oturumunda eserler teknik ve estetik açıdan incelenmekte, katılımcılara bireysel geri bildirimler sunulmaktadır. Ayrıca final projesine yönelik tema ve konsept belirleme çalışmaları yapılarak katılımcıların öğrendikleri tüm teknikleri bütüncül bir eser üzerinde uygulamaları için gerekli planlama gerçekleştirilmektedir. Böylece dördüncü günün temel amacı, katılımcıların ileri düzey ebru tekniklerine hâkim olmalarını sağlamak, farklı teknikleri yaratıcı biçimde bir araya getirebilme becerilerini geliştirmek ve final projesine hazırlanmalarını desteklemektir.

Beşinci Gün-Final Projesi, Sergileme ve Değerlendirme (Sertifika)

09:30 - 10:30: Teorik Ders: Ebru'da Kompozisyon ve Estetik. Sergileme teknikleri, ışıklandırma, paspartu ve çerçeveleme. Eserlerin korunması ve arşivlenmesi-Teorik

10:30 - 10:45: Ara

10:45 - 12:30: Uygulama: Final Projesi Uygulaması. Katılımcıların program boyunca öğrendiği tüm teknikleri (battal, tarak, şal, çiçek, hatip, gelgit) kullanarak kendi konseptlerini oluşturmaları.-Pratik

12:30 - 13:30: Öğle Arası

13:30 - 15:00: Final Projesi Tamamlama ve Düzeltme. Bireysel danışmanlık ve son rötuşlar.-Pratik

15:00 - 15:30: Ara ve Sergi Hazırlığı

15:30 - 16:30: Sergileme ve Jüri Değerlendirmesi. Katılımcıların eserlerinin sergilenmesi. Eserlerin teknik ve sanatsal yönden değerlendirilmesi (Kültür Bakanlığı onaylı eğitmenler ve davetli sanatçılar tarafından). Teorik & Pratik

16:30 - 17:30: Kapanış Oturumu: Program değerlendirilmesi, katılımcı geri bildirimleri, usta-çırak ilişkisinin devamına dair tavsiyeler. Katılım sertifikalarının takdimi-Teorik

Programın beşinci ve son günü, katılımcıların eğitim süresince edindikleri bilgi ve becerileri bütüncül bir eser üzerinde uygulamalarını sağlayarak öğrenme sürecini tamamlamayı hedeflemektedir. Günün teorik bölümünde ebru sanatında kompozisyon oluşturma ilkeleri, estetik değerlendirme ölçütleri, eserlerin sergilenme teknikleri, uygun ışıklandırma, paspartu ve çerçeveleme yöntemleri ile eserlerin uzun süre korunması ve arşivlenmesine ilişkin temel bilgiler aktarılmaktadır. Böylece katılımcılar yalnızca üretim sürecine değil, ürettikleri eserlerin profesyonel şekilde sunumu ve korunmasına yönelik bilgi ve beceriler de kazanmaktadır. Katılım sertifikalarının takdim edilmesiyle tamamlanan bu son günün temel amacı, katılımcıların edindikleri tüm bilgi ve uygulama becerilerini özgün bir eser üzerinde ortaya koymalarını sağlamak, sanatsal gelişimlerini değerlendirmek ve geleneksel ebru sanatını sürdürebilecek yeterlilik düzeyine ulaşmalarına katkıda bulunmaktır.

SONUÇ

Kültürel mirasın sürdürülebilirliği, sadece eserlerin muhafaza edilmesiyle değil, aynı zamanda bu kültürel mirası anlaşılabilir kılacak, yorumlayacak ve ziyaretçilere aktaracak nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu çalışma kapsamında, somut olmayan kültürel mirasın önemli bir unsuru olarak ebru sanatı, turist rehberliği mesleği özelinde ele alınmış ve bir uzmanlaşma eğitim programı geliştirilmiştir. Turist rehberliğinde uzmanlaşma, destinasyonun sahip olduğu kültürel zenginliklerin derinlemesine kavranması ve ziyaretçilere benzersiz bir deneyim sunulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Program, katılımcıların ebru sanatının felsefi arka planından malzeme bilgisine, temel teknikleri ileri düzey uygulamalara kadar geniş bir yelpazede yetkinlik kazanmasını amaçlamaktadır. Programa katılacak turist rehberlerinde aranan temel nitelikler, ebru sanatının yalnızca teknik boyutunu değil, aynı zamanda bir Türk medeniyet mirası olarak bilinçli bir şekilde temsil edilmesi gerekmektedir. Turist rehberlerinin, UNESCO tarafından Türk sanatı olarak tescillenmiş bu kültürel mirasa karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, “uluslararası olmak için önce ulusal olmak” ilkesi çerçevesinde geleneğe sadık kalarak çağdaş yorumlar geliştirebilmesi beklenmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma ile geleneksel kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği ile turist rehberliğinde uzmanlaşma arasındaki ilişki, ebru sanatı özelinde ortaya konmuş ve uygulanabilir bir model önerisi geliştirilmiştir. Önerilen uzmanlaşma modelinin, turist rehberliği mesleğine yeni bir uzmanlaşma alanı kazandırması, ebru sanatının tanıtımına ve yaşatılmasına katkı sağlaması ve somut olmayan kültürel miras turizmi bağlamında özgün bir uygulama örneği teşkil etmesi beklenmektedir. İlerleyen dönemlerde programın pilot uygulamasının örneği teşkil etmesi beklenmektedir. İlerleyen dönemlerde programın pilot uygulamasının yapılması, katılımcı geri bildirimleri doğrultusunda program içeriğinin güncellenmesi ve farklı geleneksel el sanatlarını kapsayan benzer uzmanlaşma modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akdu, U. (2025). Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Eğitimi: Karadeniz Bölgesi'nde Mesleki Gelişim ve Bölgesel Uzmanlık Üzerine Analitik Bir Çalışma, *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 2025, 8 (2), 718-742.

Akpınar, A., & Avcı, N. (2021). Turist rehberliğinde uzmanlaşma: Uzman rehberlere yönelik bir durum çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2), 755-787. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.817730>

Albuz, N., Çakmak, T. F., Eren, A., Tekin, Ö., & Nihan Güven Yeşildağ. (2018). *Turist Rehberliğine Giriş* (1. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Alikılıç, N., & Alikılıç, D. (2025). Osmanlı arşiv belgelerinde ebru sanatı: Mâliye Nezâreti Masârifât Defterlerinden örnekler. *Education and Technology in Information Science*, 3 (1), 1-16. <https://izlik.org/JA93GZ53HP>

Çakmak, T. F. (2018). Turizm endüstrisinde kriz yönetimi: turist rehberleri üzerine bir alan araştırması (Yayınlanmamış doktora tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 504021).

Güleç, S., Yalçın, A. (2025). Kültürel Mirasın Aktarılmasında Yerel Kültürel Unsurların Rolü. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 44-58. <https://doi.org/10.47899/ijss.1573894>.

Güven, A., Ünal, C., & Caber, M. (2018). Turist rehberliği uzmanlaşma eğitiminde farkındalık yaratma: Turizm paydaşlarına yönelik bir durum çalışması. İçinde N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç, & H. U. Yıldırım (Ed.), *Turist rehberliği üzerine güncel araştırmalar* (1. baskı, ss. 200–232). Ankara: Detay Yayıncılık.

Koşan, D. (2025). Kültürel miras koruma ve yönetim süreçlerine halkın aktif katılımının sağlanması üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 209-226. <https://izlik.org/JA65KR64LF>

Söyüç Güven, M. (2024). Türk el sanatlarında artistik el sanatları ve geleneksel el sanatları arasındaki bağlam. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (45), 264-274. <https://doi.org/10.12981/mahder.1335601>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). Canlandırılan unsur: "İbrahim Müteferrika Kağıt Müzesi" [E-kitap]. Türkiye Kültür Portalı. <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-CanlandırılanUnsur/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=08a28115ee4b6f9d6ac59c11cf782789>

Toksöz, D. (2024). Turist rehberlerinin alan uzmanlığına bakış açıları üzerine görgül bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 8-27. <https://doi.org/10.32572/guntad.1301301>

Toktaş, P. (2012). Türk ebru sanatçılarının kronolojik olarak incelenmesi. *Akdeniz Sanat*, 5 (9). <https://izlik.org/JA99KE25HT>

Türker, A., & Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, 4 (9), 86-98. <https://izlik.org/JA65SJ27BU><https://www.ebristan.com/>, Erişim Tarihi: 01.07.2026. <https://www.yalova.bel.tr/tarihi-merkez/ibrahim-muteferrika-kagit-muzesi/7>, Erişim Tarihi: 01.07.2026.

ETNOENTOMOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ANADOLU'DA İNSAN-BÖCEK ETKİLEŞİMLERİ

Dr. öğr. üyesi Berna SANÖN (ORCID: 0000-0003-4815-7798)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erinç ÇELİK BİÇER (ORCID: 0000-0002-7659-5528)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Umut ÖRGÜT (ORCID: 0009-0000-7398-9540)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Giriş

İnsan ile böcekler arasındaki etkileşim, insanlık tarihinin en eski biyokültürel ilişkilerinden birini oluşturmaktadır. Böcekler yalnızca doğal ekosistemlerin işleyişinde görev alan organizmalar değil; aynı zamanda tarım, sağlık, ekonomi, sanat, inanç ve geleneksel yaşam biçimlerinde de önemli işlevlere sahip canlılardır. İnsan toplumlarının böceklerle kurduğu bu çok yönlü ilişkiyi inceleyen etnoentomoloji, son yıllarda biyoloji, antropoloji, etnobotanik ve kültürel çalışmaların kesişiminde gelişen disiplinler arası bir araştırma alanı haline gelmiştir (Posey, 1979; Costa-Neto, 2005). Özellikle geleneksel toplumlarda böcekler; besin kaynağı, tedavi aracı, sembolik unsur, üretim materyali ve ekonomik gelir kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Dünya genelinde yapılan çalışmalar, böceklerin birçok toplumda yalnızca biyolojik organizmalar olarak değil; aynı zamanda kültürel kimliğin bir unsuru olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bazı toplumlarda böcekler besin kaynağı olarak tüketilirken, bazı kültürlerde dini ritüellerin veya geleneksel tedavi yöntemlerinin bir parçası hâline gelmiştir (Ramos-Elorduy, 2009). Anadolu coğrafyası, sahip olduğu biyolojik çeşitlilik ve köklü kültürel geçmiş sayesinde insan-böcek ilişkilerinin yoğun biçimde gözlemlendiği bölgelerden biridir. Tarıma dayalı yaşam biçiminin tarih boyunca yaygın olması, böceklerin Anadolu toplumları açısından hem faydalı hem de zararlı organizmalar olarak algılanmasına neden olmuştur. Özellikle arılar ve ipekböcekleri gibi ekonomik değeri yüksek türler, kırsal yaşamın önemli unsurları arasında yer almıştır. Anadolu'da arıcılık faaliyetlerinin geçmişi oldukça eski dönemlere dayanmakta olup bal, balmumu, propolis, arı sütü ve polen gibi arı ürünleri yalnızca ekonomik amaçlarla değil, aynı zamanda halk hekimliği uygulamalarında da yaygın biçimde kullanılmaktadır (Crane, 1999). Günümüzde "apiterapi" olarak tanımlanan arı ürünlerine dayalı geleneksel tedavi uygulamaları; solunum yolu enfeksiyonları, yara iyileşmesi, gastrointestinal rahatsızlıklar ve bağışıklık sisteminin desteklenmesi gibi farklı alanlarda halk arasında önemini sürdürmektedir (Bogdanov, 2012). Böceklerin Anadolu'daki işlevsel rollerinden biri de tarımsal üretim süreçlerindeki katkılarıdır. Özellikle bal arıları başta olmak üzere çeşitli böcek türleri, bitkilerin döllenmesinde kritik rol oynayarak tarımsal verimliliğin devamlılığını sağlamaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de kültür bitkilerinin önemli bir kısmı böceklerle gerçekleşen polinasyona bağımlıdır (Kevan ve Viana, 2003). Bunun yanı sıra zararlı türlerle mücadelede kullanılan uğur böcekleri (Coccinellidae), parazitoit arılar ve diğer predatör böcekler, biyolojik mücadele uygulamalarının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Geleneksel tarım bilgisinde doğal düşmanların korunmasına yönelik uygulamalar, modern biyolojik mücadele yaklaşımlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir (Van Lenteren, 2012). Anadolu kültüründe böceklerin ekonomik değer taşıyan bir diğer kullanım alanı ise ipekböcekçiliğidir. Özellikle Bursa ve çevresinde gelişen geleneksel ipek üretimi, Osmanlı döneminden itibaren önemli bir ticaret ve geçim kaynağı olmuştur. İpekböceği yetiştiriciliği yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; aynı zamanda bir kültür kimlik, geleneksel zanaat ve kırsal üretim biçimlerinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (İnalçık, 2008). Benzer şekilde arıcılık da Anadolu'nun birçok bölgesinde kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel bilgi sistemleriyle sürdürülen önemli bir ekonomik uğraştır. Böceklerin kültürel yaşamdaki yeri yalnızca ekonomik ve işlevsel boyutlarla sınırlı değildir. Halk inanışlarında uğur böceği, kelebek ve karınca gibi türler; bereket, şans, çalışkanlık ve ruhsal dönüşüm gibi sembolik anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca çocuk oyunlarında, halk anlatılarında, atasözlerinde ve nazardan korunma ritüellerinde böcek motiflerine sıkça rastlanmaktadır. Bu durum, böceklerin Anadolu toplumunda yalnızca biyolojik varlıklar olarak değil; aynı zamanda kültürel belleğin ve geleneksel yaşam pratiklerinin önemli bir parçası olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu derlemede, Anadolu'da insan-böcek etkileşimleri etnoentomolojik bakış açısıyla ele alınmış; böceklerin sağlık, tarım, ekonomi ve kültürel yaşam içerisindeki işlevsel ve sembolik rolleri literatür verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Etnoentomolojinin tanımı ve kapsamı

Etnoentomoloji, insan toplumları ile böcekler arasındaki ilişkileri kültürel, ekonomik, ekolojik ve sembolik boyutlarıyla inceleyen disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Bu bilim dalı; böceklerin geleneksel bilgi sistemlerindeki yerini, halk kültüründeki anlamlarını, ekonomik kullanımlarını ve insan yaşamındaki işlevlerini ele almaktadır. Etnoentomoloji kavramı ilk olarak antropoloji ve etnobiyojoloji çalışmalarının bir alt disiplini olarak gelişmiş; özellikle yerel toplulukların böcekler hakkındaki bilgi birikimlerinin kayıt altına alınması amacıyla önem kazanmıştır (Posey, 1979; Hogue, 1987). Etnoentomolojik çalışmalar yalnızca böceklerin biyolojik özelliklerine odaklanmamakta; aynı zamanda insanların böcekleri nasıl algıladığı, sınıflandırdığı ve kullandığı gibi kültürel süreçleri de incelemektedir. Bu kapsamda böceklerin halk hekimliğinde kullanımı, besin olarak tüketilmesi, tarımsal üretimdeki rolleri, dini ve mitolojik anlamları, sanat ve folklordaki yansımaları ile ekonomik değerleri araştırma konuları arasında yer almaktadır (Costa-Neto, 2005). Etnoentomoloji aynı zamanda, entomoloji, antropoloji, etnografi, folklor, ekoloji ve etnobiyojoloji gibi farklı disiplinlerden yararlanarak insan-böcek ilişkilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir (Meyer-Rochow, 2009).

Anadolu'nun biyokültürel çeşitliliği ve İnsan-Böcek İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Anadolu, Asya ile Avrupa arasında köprü konumunda bulunması, farklı iklim tiplerine sahip olması ve çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapması nedeniyle dünyanın önemli biyokültürel çeşitlilik merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölge, yalnızca zengin flora ve fauna çeşitliliğiyle değil; aynı zamanda farklı toplumların yüzyıllar boyunca geliştirdiği geleneksel bilgi sistemleriyle de dikkat çekmektedir. Bu biyokültürel zenginlik içerisinde böcekler hem doğal ekosistemlerin önemli unsurları hem de insan yaşamının ekonomik, kültürel ve sembolik bileşenleri olarak yer almıştır. Anadolu toplumları, tarih boyunca böcekleri yalnızca tarımsal zararlılar olarak değil; aynı zamanda üretim, sağlık, inanç ve gündelik yaşamla ilişkili canlılar olarak değerlendirmiştir. İnsanların böceklere yönelik algıları tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapı, inanç sistemi ve ekonomik faaliyetlere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Antik dönemlerde böcekler çoğu zaman doğüstü güçlerle ilişkilendirilmiş; bereket, ölüm, yeniden doğuş ve korunma gibi kavramların sembolü hâline gelmiştir. Özellikle kelebek figürü ruhun dönüşümünü temsil ederken, arılar üretkenlik ve düzenin simgesi olarak değerlendirilmiştir (Duffus, 2021). Antik Anadolu uygarlıklarında balın yalnızca besin değil, aynı zamanda tıbbi ve ritüel amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bal, Hitit toplumunda hem kutsal ritüellerde hem de koruyucu/iyileştirici uygulamalarda kullanılan değerli bir ürün olarak kabul edilmiştir (Alp, 2001; Collins, 2007). Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde böceklerle ilişkili uygulamalar daha sistematik ekonomik faaliyetler hâline gelmiştir. Özellikle arıcılık ve ipekböcekçiliği, Anadolu ekonomisinin önemli üretim alanları arasında yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bursa, ipek üretiminin merkezi hâline gelmiş ve ipekböcekçiliği hem kırsal kalkınmada hem de uluslararası ticarete önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra bal ve balmumu üretimi de ekonomik açıdan değerli kabul edilmiş; özellikle balmumu, aydınlatma ve çeşitli el sanatlarında kullanılmıştır (İnalçık, 2008). Osmanlı tıp kaynaklarında ve halk hekimliği uygulamalarında arı ürünlerinin çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Balın yara iyileştirici ve koruyucu özelliklerinden yararlanılmış; propolis ve balmumu gibi ürünler geleneksel tedavi yöntemlerinde değerlendirilmiştir. Bu uygulamalar günümüzde apiterapi olarak tanımlanan alternatif tedavi yöntemlerinin tarihsel temelini oluşturmaktadır (Bogdanov, 2012). Geleneksel ekolojik bilgi kapsamında yerel halklar, böceklerin davranışları ve mevsimsel aktiviteleri üzerinden doğa olaylarını yorumlamış ve tarımsal faaliyetlerini buna göre düzenlemiştir. Özellikle arı davranışlarının hava değişimleriyle ilişkilendirilmesi veya bazı böcek türlerinin mevsim göstergesi olarak değerlendirilmesi, Anadolu'daki geleneksel çevre bilgisinin örnekleri arasında yer almaktadır. Ancak modernleşme, kentleşme ve geleneksel yaşam biçimlerinin değişmesiyle birlikte bu kültürel bilgi birikiminin önemli bir kısmı kaybolma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle etnoentomolojik çalışmalar, Anadolu'nun biyokültürel mirasının belgelenmesi ve korunması açısından büyük önem taşımaktadır (Posey, 1979; Zent, 2009; Nazarea, 1999).

Halk Hekimliğinde Böcekler ve Böcek Ürünleri

Apiterapi ve Arı Ürünlerinin Kullanımı

Apiterapi, arı ve arı ürünlerinin koruyucu ve destekleyici sağlık uygulamalarında kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamalar; bal, propolis, balmumu, arı sütü, polen ve arı zehri gibi ürünlerin geleneksel ve modern tedavi yöntemlerinde değerlendirilmesini kapsamaktadır. Arı ürünleri yüzyıllardır birçok kültürde halk hekimliği uygulamalarında yer almakta olup özellikle Anadolu'da geleneksel tıbbın önemli bileşenlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Günümüzde apiterapi uygulamaları, antimikrobiyal, antioksidan, antiinflamatuvar ve yara iyileştirici özellikleri nedeniyle bilimsel araştırmaların da odak noktalarından biri hâline gelmiştir (Bogdanov, 2012; Pasupuleti ve ark., 2017).

Bal

Bal, apiterapide en yaygın kullanılan arı ürünlerinden biridir. Balın temel bileşenlerini fruktoz ve glukoz gibi şekerler oluşturmakla birlikte; enzimler, aminoasitler, vitaminler, mineraller ve fenolik bileşikler açısından da zengin olduğu bilinmektedir (Alvarez-Suarez ve ark., 2010). Tarih boyunca bal, yalnızca besin kaynağı olarak değil aynı zamanda tedavi amacıyla da kullanılmıştır. Antik Mısır, Yunan, Roma ve Anadolu uygarlıklarında balın yara tedavisinde, sindirim sistemi rahatsızlıklarında ve enfeksiyonlarda kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır (Crane, 1999). Balın antimikrobiyal etkisi; düşük pH değeri, yüksek ozmotik basıncı, hidrojen peroksit içeriği ve fenolik bileşiklerden kaynaklanmaktadır. Özellikle yara ve yanık tedavisinde balın doku iyileşmesini hızlandırdığı ve enfeksiyon riskini azalttığı bildirilmektedir (Molan, 2001). Ayrıca balın antioksidan kapasitesi sayesinde bağışıklık sistemini desteklediği ve üst solunum yolu enfeksiyonlarında geleneksel olarak kullanıldığı bilinmektedir (Eteraf-Oskoue ve Najafi, 2013). Anadolu’da halk hekimliğinde bal; öksürük, boğaz enfeksiyonları, mide rahatsızlıkları ve yara tedavilerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Balmumu

Balmumu, işçi arılar tarafından salgılanan doğal bir arı ürünüdür ve petek yapımında kullanılmaktadır. Kimyasal olarak uzun zincirli yağ asitleri, esterler, hidrokarbonlar ve çeşitli organik bileşiklerden oluşmaktadır (Tulloch, 1980). Tarih boyunca balmumu yalnızca arıcılık faaliyetlerinde değil; tıp, kozmetik, aydınlatma ve sanat alanlarında da kullanılmıştır. Geleneksel halk hekimliğinde balmumu özellikle merhem yapımında değerlendirilmektedir. Balmumunun cilt üzerinde koruyucu bir tabaka oluşturduğu, nem kaybını azalttığı ve yara iyileşmesini desteklediği bildirilmektedir (Fratini ve ark., 2016). Anadolu’da balmumu; yanık, çatlak, romatizmal ağrılar ve deri hastalıklarında kullanılan geleneksel karışımların temel bileşenlerinden biri olmuştur. Ayrıca balmumu, geçmiş dönemlerde mum yapımında ve dini törenlerde de önemli bir materyal olarak kullanılmıştır. Modern çalışmalarda balmumunun antiinflamatuvar ve hafif antimikrobiyal özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra farmasötik preparatlarda taşıyıcı madde olarak kullanımı yaygındır (Bogdanov, 2017).

Propolis

Propolis, arıların bitkilerden topladıkları reçinemi maddeleri enzimleriyle işleyerek oluşturdukları doğal bir üründür. Arılar propolisi kovadaki çatlakların kapatılması ve mikrobiyal enfeksiyonlara karşı koruma amacıyla kullanmaktadır. Propolis; flavonoidler, fenolik asitler, terpenler ve aromatik bileşikler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir (Bankova ve ark., 2000). Geleneksel tıpta propolis, özellikle enfeksiyon hastalıkları ve yara tedavisinde kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar propolisin antibakteriyel, antifungal, antiviral ve antioksidan özellikler gösterdiğini ortaya koymuştur (Sforcin ve Bankova, 2011). Anadolu halk hekimliğinde propolis; boğaz ağrısı, ağız yaraları ve üst solunum yolu enfeksiyonlarında doğal destek ürünü olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda propolisin biyolojik aktivitelerine yönelik bilimsel çalışmaların artmasıyla birlikte, bu ürün modern apiterapi uygulamalarında da önemli bir yer edinmiştir. Ancak propolisin kimyasal bileşiminin bitki örtüsüne ve coğrafi bölgeye göre değişiklik gösterebildiği belirtilmektedir (Bankova, 2005).

Polen ve Arı Sütü

Polen, çiçeklerin erkek üreme hücrelerini taşıyan ve arılar tarafından toplanarak kovana getirilen doğal bir üründür. Protein, aminoasit, vitamin, mineral ve antioksidan bileşikler açısından zengin olması nedeniyle besin desteği olarak kullanılmaktadır. Ayrıca geleneksel halk hekimliğinde bağışıklık sistemi zayıflığında güçlendirici ürün olarak değerlendirilmiştir. (Campos ve ark., 2008). Arı sütü ise genç işçi arılar tarafından salgılanan ve kraliçe arının beslenmesinde kullanılan özel bir arı ürünüdür. Arı sütü; proteinler, lipitler, vitaminler ve biyolojik olarak aktif bileşikler bakımından zengin içeriğe sahiptir. Geleneksel kullanımlarda enerji artırıcı, bağışıklık güçlendirici ve yaşlanma karşıtı etkileri nedeniyle tercih edilmektedir. (Ramadan ve Al-Ghamdi, 2012).

Tarımsal Üretimde Böceklerin Rolü

Böcekler, tarımsal ekosistemlerin sürdürülebilirliğinde önemli rol oynayan organizmalardır. Polinatör böcekler bitkisel üretimin devamlılığını sağlarken, predatör ve parazitoit türler zararlı popülasyonlarının doğal yollarla kontrol edilmesine katkıda bulunmaktadır (Klein ve ark., 2007; Van Lenteren, 2012). Anadolu’da geleneksel tarım sistemlerinde ürün rotasyonu, karışık ekim ve doğal bitki örtüsünün korunması gibi uygulamalarla faydalı

böceklerin desteklendiği bilinmektedir. Ancak modern tarımda yoğun pestisit kullanımı, polinatör ve biyolojik mücadele etmenlerinin popülasyonlarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle sürdürülebilir tarım uygulamalarında biyolojik mücadele ve polinatör koruma stratejileri yeniden önem kazanmıştır (Potts ve ark., 2010).

SONUÇ

Böcekler, Anadolu’da sağlık, tarım, ekonomi ve kültürel yaşam açısından önemli işlevlere sahip canlılar olarak değerlendirilmiştir. Arıcılık ve ipekböcekçiliği ekonomik üretimde önemli yer tutarken, halk hekimliğinde, ayrıca polinatör ve predatör böcekler, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve ekolojik dengenin korunmasında önemli rol oynamaktadır. Böceklerin halk inanışları ve folklordaki yeri ise insan-böcek ilişkilerinin kültürel boyutunu ortaya koymaktadır. Modernleşme ve yoğun tarımsal uygulamalar nedeniyle geleneksel bilgi birikiminin önemli bir kısmı kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle etnoentomolojik çalışmalar, Türkiye ve Anadolu’nun biyokültürel mirasının korunması açısından önem taşımaktadır. Anadolu’da böcekler; halk inanışlarında, atasözlerinde, çocuk oyunlarında, geleneksel üretim faaliyetlerinde ve tarımsal uygulamalarda önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de etnoentomoloji alanındaki çalışmaların sınırlı olduğu ve geleneksel bilgilerin sistematik biçimde kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu nedenle etnoentomolojik araştırmalar, yalnızca biyolojik çeşitliliğin değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunması açısından da önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, Anadolu’nun farklı bölgelerindeki geleneksel insan-böcek ilişkilerini daha ayrıntılı biçimde ortaya koyması önem taşımaktadır. Özellikle halk hekimliğinde kullanılan böcek ve arı ürünlerinin bilimsel olarak değerlendirilmesi, yerel polinatör çeşitliliğinin korunmasına yönelik araştırmaların artırılması ve geleneksel ekolojik bilginin sürdürülebilir tarım sistemleriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca etnoentomoloji alanında yapılacak disiplinlerarası çalışmaların, hem kültürel mirasın korunmasına hem de biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir yönetimine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2001). Hitit Çağında Anadolu, Tübitak yayınları, Tunus Cad. No:8006540, Çankaya/ANKARA. bteknik@tubitak.gov.tr
- Alvarez-Suarez, J.M., Tulipani, S., Romandini, S., Bertoli, E., Battino, M. (2010). Contribution of honey in nutrition and human health: A review. *Mediterranean Journal of Nutrition and Metabolism*, 3, 15–23.
- Bankova, V. (2005). Chemical diversity of propolis and the problem of standardization. *Journal of Ethnopharmacology*, 100(1–2), 114–117.
- Bankova, V., de Castro, S.L., Marcucci, M.C. (2000). Propolis: recent advances in chemistry and plant origin. *Apidologie*, 31, 3–15.
- Bogdanov, S. (2017). Beeswax: Production, Properties, Composition and Control. *Bee Product Science*.
- Bogdanov, S. (2012). Honey as Nutrient and Functional Food. *Book of Honey*, Chapter 8, p:1-47.
- Campos, M.G.R., Bogdanov, S., Almeida-Muradian, L.B., et al. (2008). Pollen composition and standardisation of analytical methods. *Journal of Apicultural Research*, 47(2), 154–161.
- Collins, B. J. (2007). The Hittites and Their World, *Society of Biblical Literature*, p:271
- Costa-Neto, E.M. (2005). Entomotherapy, or the medicinal use of insects. *Journal of Ethnobiology*, 25(1), 93–114.
- Crane, E. (1999). *The World History of Beekeeping and Honey Hunting*, Routledge, Taylor&Francis, p: 1-682, New York.
- Duffus, N.E., Christie, C.R., Morimoto, J. (2021), Insect Cultural Services: How Insects Have Changed Our Lives and How Can We Do Better for Them, *Insects*, 12, 377, <https://doi.org/10.3390/insects12050377>
- Eteraf-Oskouei, T., Najafi, M. (2013). Traditional and modern uses of natural honey in human diseases: A review. *Iranian Journal of Basic Medical Sciences*, 16(6), 731–742.
- Fratini, F., Cilia, G., Mancini, S., Felicioli, A. (2016). Royal Jelly: An ancient remedy with remarkable antibacterial properties. *Microbiological Research*, 192, 130–141.
- Hogue, C.L. (1987). *Cultural Entomology*. *Annual Review of Entomology*, 32, 181–199.
- İnalçık, H. (2008). Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar. *İş Bankası Kültür Yayınları*, p:1-366.
- Meyer-Rochow, V.B. (2009). Food taboos: their origins and purposes. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 5, 18.
- Molan, P.C. (2001). Potential of honey in the treatment of wounds and burns. *American Journal of Clinical Dermatology*, 2(1), 13–19.
- Nazarea, V.D. (1999). *Ethnoecology: Situated Knowledge/Located Lives*. University of Arizona Press.
- Kevan, P.G., Viana, B.F. (2003). The global decline of pollination services. *Biodiversity*, 4(4), 3–8.
- Klein, A.M., Vaissière, B.E., Cane, J. H., et al. (2007). Importance of pollinators in changing landscapes for world crops. *Proceedings of the Royal Society B*, 274, 303–313.

- Pasupuleti, V.R., Sammugam, L., Ramesh, N., Gan, S. H. (2017). Honey, propolis, and royal jelly: A comprehensive review of their biological actions and health benefits. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*, 2017, 1–21.
- Posey, D.A. (1979). *Ethnoentomology of the Gorotire Kayapo of Central Brazil*. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the University of Georgia in partial Fulfillment of the Requirements for the Degree, Doctor of Philosophy, 8001036.
- Potts, S.G., Biesmeijer, J.C., Kremen, C., et al. (2010). Global pollinator declines: trends, impacts and drivers. *Trends in Ecology & Evolution*, 25(6), 345–353.
- Ramadan, M.F., Al-Ghamdi, A. (2012). Bioactive compounds and health-promoting properties of royal jelly: A review. *Journal of Functional Foods*, 4(1), 39–52.
- Ramos-Elorduy, J. (2009). Anthro-po-entomophagy: Cultures, evolution and sustainability. *Entomological Research*, 39(5), 271–288.
- Sforcin, J. M., Bankova, V. (2011). Propolis: Is there a potential for the development of new drugs? *Journal of Ethnopharmacology*, 133(2), 253–260.
- Tulloch, A.P. (1980). Beeswax—Composition and analysis. *Bee World*, 61(2), 47–62.
- Van Lenteren, J.C. (2012). The state of commercial augmentative biological control: plenty of natural enemies, but a frustrating lack of uptake. *BioControl*, 57, 1–20.
- Zent, S. (2009). Traditional ecological knowledge (TEK) and biocultural diversity: A close-up look at links and issues. *UNESCO-LINKS Series*, 2, 39–58.

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE BÖCEK ALGISI VE SEMBOLİK ANLAMLARI

Dr. öğr. üyesi Berna SANÖN (ORCID: 0000-0003-4815-7798)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Dr. Erine ÇELİK BİÇER (ORCID: 0000-0002-7659-5528)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Efe İBRİKÇİ (ORCID: 0009-0008-0417-3001)

Balıkesir University, Faculty of Science-Literature, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Giriş

Böcekler ve insanlar arasındaki ilişki, 10.000 sene önce tarımın başlaması ile gerçek önemini kazanmıştır. Böceklerin takson zenginliğinin ve birey sayılarının çok yüksek olması önemlerini daha da arttırmaktadır. Günümüzde, 5-30 milyon canlı türü dünya flora ve faunasının tümünü oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 1.7 milyon takson teşhisi yapılmış olup bunların yarısından çoğu böcektir. Böylece, böceklerin hayvan taksonlarının %75'ini oluşturduğu ortaya çıkmaktadır (Smith ve Kennedy, 2009). Özellikle, her tür karasal ortamda bulundukları için insanları çok çeşitli yollarla etkilemektedirler. Sanat, dil bilimi, edebiyat, müzik, felsefe, din alanlarının önemli bileşeni olarak da karşımıza çıkarlar (Kazancı, 2017).

Türk halk kültüründe böcekler yalnızca biyolojik canlılar olarak değil, aynı zamanda çeşitli inanç, sembol ve anlatı sistemlerinin önemli unsurları olarak değerlendirilmiştir. Anadolu toplumunda böcekler; bereket, uğur, ölüm, hastalık, koruyuculuk, dönüşüm ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiş, bu yönleriyle halk inanışları ve sözlü kültür ürünleri içerisinde dikkat çekici bir yer edinmiştir. Özellikle arı, uğur böceği, çekirge, kelebek, karınca ve örümcek gibi türler; atasözleri, deyimler, masallar, türküler, halk hekimliği uygulamaları ve ritüeller içerisinde sembolik anlamlar taşıyan kültürel öğelere dönüşmüştür. Bu durum, insan ile doğa arasındaki ilişkinin yalnızca ekonomik ya da ekolojik boyutta değil, aynı zamanda kültürel ve düşünsel düzlemde de şekillendiğini göstermektedir.

Halk kültürü çalışmaları, toplumların çevrelerinde bulunan canlıları kendi dünya görüşleri doğrultusunda anlamlandırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda böcekler, kimi zaman kutsallık ve çalışkanlık gibi olumlu özelliklerle ilişkilendirilirken, kimi zaman da korku, uğursuzluk veya ölümün habercisi olarak değerlendirilmiştir. Örneğin arı; üretkenlik, düzen ve bereketin sembolü olarak görülürken, çekirge kıtlık ve felaketle ilişkilendirilmiş; kelebek ise ruh, yeniden doğuş ve dönüşüm gibi metaforik anlamlar kazanmıştır (Boratav, 2013; Örnek, 1995). Benzer şekilde karınca, Türk halk anlatılarında sabır ve çalışkanlığın temsilcisi olarak yer almakta; örümcek ise koruyucu veya mistik özellikler taşıyan bir canlı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Türk halk inançlarında hayvanlara yüklenen sembolik anlamların kökeni büyük ölçüde eski Türk inanç sistemlerine, Şamanist unsurlara ve İslamiyet sonrası oluşan sentezlere dayanmaktadır. Eski Türk kozmolojisinde doğadaki her canlının bir ruh taşıdığı düşüncesi, böceklerin de belirli metafizik anlamlarla ilişkilendirilmesine zemin hazırlamıştır (İnan, 1986). Anadolu'da ise bu anlayış, yerel inanışlarla birleşerek halk hekimliği, nazar uygulamaları ve koruyucu ritüeller içerisinde yaşamaya devam etmiştir. Özellikle bazı böceklerin nazardan korunma, şifa sağlama veya kötü ruhları uzaklaştırma amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Artun, 2005). Modern folklor araştırmaları, insan-toplum-doğa ilişkisini inceleyen disiplinler arası yaklaşımların önemini vurgulamaktadır. Etnobiyoloji ve kültürel zooloji alanındaki çalışmalar, böceklerin yalnızca ekolojik değil, kültürel hafızanın da bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Posey, 1987). Bu bağlamda Türk halk kültüründe böcek algısının incelenmesi; toplumun doğaya bakışını, sembolik düşünce yapısını ve geleneksel bilgi sistemlerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca günümüzde giderek kaybolan sözlü kültür unsurlarının kayıt altına alınması bakımından da bu tür derleme çalışmaları kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu derlemede, Türk halk kültüründe böceklere yüklenen anlamlar; kültürel bellekteki yeri ortaya konulacaktır. Türk halk kültüründe böceklere yönelik algılar ve böceklerin taşıdığı sembolik anlamlar folklorik ve kültürel açıdan incelenecektir.

Entomoloji

İnsanların yaşamlarını, evrim basamaklarındaki gelişimleri başta olmak üzere, her yönden etkileyen böceklerle ilgilenip incelemeleri "Entomoloji" bilim dalını ortaya çıkarmıştır. Entomoloji bilim dalının konusu uzun süre, iki genel çalışma alanını kapsamıştır. Birincisi, zararlı böcekleri ele alan alandır. Diğeri ise ekonomik veya uygulamalı entomoloji alanına giren yararlı ve zararlı böcekleri konu edinen alandır. Son zamanlarda "Kültürel Entomoloji", entomoloji bilim dalının içinde yer alan yeni bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir (Hogue, 1987).

Böcekler Neden Dayanıklı

400 milyon yıl önce evrim sürecinde canlılarda çeşitli yok oluşlar dönem dönem yaşanmasına rağmen böcekler göktaşı çarpmaları, yanardağlar, asit yağmurları gibi büyük afetlerden korunmayı başarmıştır (Gullan ve Cranston, 2010). Bu dayanıklılığın nedenlerini sıralayacak olursak (Kazancı, 2017; Klein 2007);

- vücut bölümlerinde beslenme ve hareket çeşitliliğini sağlayan özelliklere sahip olmaları (kazıcı, delici, polen toplayıcı, sıçrayıcı bacaklar vb.)
- Uçabilmeleri besin, üreme, düşmanlardan kaçabilme yetenekleri
- Vücutlarının küçük olması az besinle yetinme, saklanma kolaylığı, çok sayıda bireyin beraber olabildiğini sağlamıştır.
- vücut dışını saran örtü kimyasallara, dış etkenlere, su kabını önleyicidir.
- Başkalaşım geçirerek erginleşmeleri (yumurta, larva, pupa ve ergin). Çok sayıda yumurta bırakırlar ve sene içinde birçok kez üreyebilirler.
- Partenokarpik üreme gösterebilirler.

Böceklerin Ekosistemdeki Roller

Böcekler tozlaşmayı sağladıkları için bitkilerin yayılmasında aktif rol oynarlar. Çürümüş bitkisel materyalin, gübre ve leşlerin besin döngüsüne katılmasında ve toprağın yenilenmesinde etkilidir. Böceklerle beslenen canlı gruplarına besin kaynağıdır. Hastalık taşıyıcı (vektör böcek), parazit olarak hayat döngüsünde bulundukları gibi avcı olarak da hayvan kominite yapısında önemli görevler alırlar. (Gullan ve Cranston, 2010).

İnsan-Böcek İlişkilerinde Bulunan İlk İzler

- 20.000 yıl önce bizon kemiği üzerine çizilmiş mağara çekirgesi
- M.Ö. 1100 Göbeklitepe’de bulunan, dini tören alanlarındaki taş sütunlardaki kabartmalar (Şekil 1)
- M.Ö. 8000 örümcek mağarasındaki bal toplayan kadınlar (Şekil 2)
- Leeuwenhoek, Redi, Malpighi, Darwin, Linnaeus, Reaumur, Ross, Bonnet gibi öne çıkan araştırmacıların böceklerle ilgili çok çeşitli araştırması bulunmaktadır (Smith ve Kennedy, 2009).

Şekil 1. Göbekli Tepe’de taş sütunda böcek kabartması (<http://www.aktuelareoloji.com.tr/gobekli-tepeyi-anlamak>, erişim 21.05.2026)

Şekil 2. Valencia'daki (İspanya) Ötzi Mağarası'nda bal toplayan kadın mağara resmi (<http://www.britannica.com>, erişim 21.05.2026)

İnsan ve Böcekler Arasındaki Etkileşim

İnsanlar yaşamları boyunca böceklerle doğrudan etkileşim halinde olmuşlardır. Böcekler birçok uygarlığın zayıflamasına veya çökmesine, belli bölgelerde sınırlanmasına sebep olmuştur. Günümüzde de geçerliliğini koruyan en güncel örnek Çeçe sineğinin neden olduğu uyku hastalığı verilebilir. Bu hastalık nedeniyle Afrika Kıtası'nda belli bölgelerde insan yerleşimi görülmez. Bit, Pire, Sivrisinek gibi üzerlerinde hastalık taşıyan böcekler salgınlara sebep olmuş, hatta savaşlarda orduların güçsüzleşip savaş kaybetmelerinde rol oynamıştır. (Hogue, 2009).

Böcekler uygarlıkların gelişmesinde de olumlu katkılarda bulunmuştur. Örneğin kağıt yaban arılarının yuva yapmasından ilham alınarak kağıt yapımı için ağaçlar kullanılmıştır (Şekil 3). Bu arıların odunu çiğneyerek yuvalarını yapmaları gözlenerek kağıt üretimi yapılmış ve bu sayede kağıtlara yazılan eserler uygarlığın ilerlemesine katkıda bulunmuştur (Hogue, 2009). Son yıllarda robotik uygulama teknolojilerinde ve uzay ve havacılık çalışmalarında böceklerden çok fazla ilham alınmaktadır (Guoa ve ark., 2012).

Avcı kültürlerde böcek besin kaynağı olarak kullanılmıştır. Günümüzde güney yarımkürede böcek tüketimi çok yaygındır. İsrail halkının Sina Çölü'nü geçmelerinde *Tamarix* spp. bitkisinin öz suyunu emerek yaşayan *Trabutina mannipara* böceğinin balını tüketmeleri tarihsel kayıtlarda yer alır (Kazancı, 2007).

Kumaşlara kırmızı renk boya üretimi için Astekler *Dactylopius coccus* kullanılmıştır. Bu boya maddesi günümüzde karmin olarak bilinir ve tekstil dışında boyacılık, gıda, kozmetik, ilaç sanayiinde doğal boya olarak kullanılır (Şekil 4). Roma imparatorluğunun Nisbis kentini kuşatan İran kralı sivrisinek sürüleri nedeniyle şehri alamamıştır. 2. Dünya savaşında Japonlar Çinlilere karşı hastalık taşıyan pireleri kullanmıştır. (Kazancı, 2007).

Şekil 3. A) Kağıt yapan arı yuvası (<https://asknature.org>, erişim 22.05.2026), B) Manna

Şekil 4. Karmin boyasının hazırlanması (<http://www.traditionsmexico.com/oaxaca/tours/oaxaca-tours.php> , erişim 22.05.2026

Böcekler çeşitli masalarda, şiirlerde, şarkılarda, çizgi romanlarda, rüya tabirlerinde yer aldığı gibi, Arı, Ağustosböceği, Çekirge'nin çıkardığı sesler müzik efekti olarak bestecilere ilham kaynağı olmuştur. Yine sanat gruplarına isim olarakta görmekteyiz (Beyaz Kelebekler, Uğurböcekleri vb.) (Saruhan ve Tuncer, 2010).

Süs eşyaları, kıyafetlerde desen, takı olarak farklı sektörlerde görmekteyiz. *Buprestidae* familyası böceklerin metalik renkleri cezbedicidir (Rivers, 2003).

Böcekleri çoğu eski çağlarda bazı hastalıkların tedavisinde, yaraların iyileştirilmesinde kullanılmıştır (Tablo 1). Fakat günümüzde ilaç olabilecek maddeler sentetik olarak üretildiğinden böcekler kullanılmamaktadır (Saruhan ve Tuncer, 2010).

Tablo 1. Halk sağlığında kullanılan familyalar ve kullanım alanları (Cherry, 2003)

Familiya	Kullanım amacı
Blattidae	Lokal anestezi
Formicidae	Güçlendirici içki hazırlanmasında, baş ağrısı tedavisi, soğuk algınlığına karşı antiseptik ve balgam söktürücüdür
Psillidae	Kudret helvası yapmak için direk şeker kaynağı olarak kullanılır. Ayrıca, içkilerin içine konularak kullanılmaktadır
Notodontidae	Sürü halindeki larvalar tarafından yapılan ipek torbalardan, yaralanmamak için koruyucu elbiseler yapılmaktadır
Apidae	Arıların bağırsağından çıkan madde bağırsak temizleme ilacı olarak kullanılmaktadır
Termitidae	Nefesli çalgı (Didjeridu) yapımında kullanılır. Termitler ağaçların içini düzgün bir şekilde oymaktadır. Ayrıca, ishali engelledikleri bilinmektedir
Cassidae	Fazla kilolu larvalar ezilerek yara ve yanıklara örtü yapılarak iyileşmesinde kullanılmaktadır

Halk Arasında Öne Çıkan Böcekler

Arı: Çalışkanlık, düzen, bereket

Paleolitik dönemde insanlar çeşitli malzemeleri silah olarak kullanmışlardır. Bu dönemlerde bal arısı, eşek arısı yuvalarını insanların barına yerlerine fırlatarak düşmanlarını kaçırmayı sağlamışlardır (Lockwood, 2009). Mayalar heykel başlarının içine arıları yerleştirip düşmanlarının heykelleri kırması ile arıların düşmanlarına zarar vermesini sağlamışlardır. Aynı şekilde M.Ö. 332 yıllarında düşman gemilerinin güvertelerine arı kovanları

fırlatılarak güvenlik sağlanıyordu. Mancınık ile savaşlarda kullanıldığına dairde yazıtlarda bulgular bulunmuştur (Spiers, 2010). Mısır'da arılar Ra Güneş tanrısı'nın gözyaşları olarak kabul edilmiştir.yeniden yaşama dönüşü sembolize etmiştir. (Hogue, 2009). Mitolojik kaynaklarda arı figürü ebedi ruhu veya tanrıyı bulup getirmesi için görevlendirilmiştir (Karauğuz, 2001; Hoffner, 1998).

Türk kültüründe arı; üretkenlik, disiplin ve toplumsal düzenin sembolü olarak görülmektedir. Özellikle bal üretimi nedeniyle arılar ekonomik ve kültürel açıdan değerli kabul edilmiştir. İslamiyet sonrası dönemde balın kutsal ve şifalı bir besin olarak değerlendirilmesi, arının kültürel önemini artırmıştır. Kültürel entomoloji çalışmalarında arının hem ekonomik hem de sembolik açıdan önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir (Saruhan ve Tuncer, 2010)

Uğur böceği: Şans, Bereket

Uğur böceği halk arasında şans ve iyi talihle ilişkilendirilmiştir Türk halk kültüründe en yaygın sembolik anlam taşıyan böceklerden biri uğur böceğidir. Anadolu'da uğur böceğinin kişinin üzerine konmasının şans, kısmet ve iyi haber getireceğine inanılır. Bu nedenle uğur böceği çocuk kültüründe, nazarlıklarda ve halk söylemlerinde olumlu bir figür olarak yer almıştır. Günümüzde de halk arasında “uğur getiren böcek” anlayışı devam etmektedir (Kalafat, 2009; Saruhan ve Tuncer, 2010).

Kelebek : Ruh, Dönüşüm

Mısır'da dirilişi ve yenilenmeyi temsil eden bir tanrısal semboldür. Yeşil renkle sembolize edilmiştir. (Hogue, 2009). Geometridae familyası larvalarının vücut yapısı ve hareketleri sucul sistemlerde hareket edebilen robotların yapına ilham olmuştur (Jovchevska ve ark., 2025).

Kelebek, Türk ve Orta Asya kültürlerinde değişim, yeniden doğuş ve ruhsal dönüşümle ilişkilendirilmiştir. Özellikle başkalaşım geçirmesi nedeniyle kelebek, ölümden sonra yeniden doğuş düşüncesinin sembollerinden biri olarak görülmüştür. Bazı Orta Asya Türk topluluklarında kelebeğin insan ruhunu temsil ettiğine dair inanışlar bulunmaktadır (Ercan, 2022; Ekici, 2004).

Karınca: Çalışkanlık, sabır, düzen

Türk halk kültüründe çalışkanlık, dayanışma, sabır ve düzenin sembolü olarak değerlendirilmiş; halk şiiri ve klasik Türk edebiyatında çeşitli mecazlarla temsil edilmiştir (Olgun 2023). Halk hikâyelerinde ve atasözlerinde karınca; emek veren, geleceği düşünen ve dayanışma içinde yaşayan bir canlı olarak tasvir edilir. Özellikle “karınca gibi çalışmak” ifadesi bu sembolizmin halk diline yansımadır (Ercan, 2022). Karınca yuvalarından elde ettikleri linarite okside maddesini tekstilde yeşil rengi vermek için kullanmışlardır (Saruhan ve Tuncer, 2010).

Çekirge: Kıtık, felaket

Böcekler birçok savaşta zararlı olmalarına rağmen bazı durumlarda besin kaynağı olmuşlardır. Yararlı kullanılan böceklerden olan çekirgeler 1. Dünya savaşında Türk ordusunun yiyecek sıkıntısı çektiği durumlarda çeşitli şekillerde yenerek ordunun sağlam kalması sağlanmıştır . Bu dönemde *Dociotarus maroccanus* (Fas çekirgesi) ve *Schistocerca gregaria* (Çöl çekirgesi) Anadolu'da istilacı türlerdir (Gönüllü, 2012)

Bazı böcekler ise olumsuz anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Özellikle çekirge sürüleri tarih boyunca tarımsal üretime zarar verdiği için kıtlık ve felaket sembolü hâline gelmiştir. Anadolu'da büyük çekirge istilaları halk anlatılarında korku ve uğursuzlukla ilişkilendirilmiştir (Saruhan ve Tuncer, 2010)

Sonuç ve Öneriler

Böcekler, yalnızca biyolojik çeşitliliğin önemli bir parçası değil; aynı zamanda insanlık tarihinin, kültürel belleğin ve toplumsal yaşamın şekillenmesinde etkili olmuş canlılardır. Türk halk kültüründe böceklerle yüklenen anlamlar incelendiğinde, bu canlıların yalnızca doğanın bir unsuru olarak değil; sembolik, dinsel, ekonomik ve folklorik yönleriyle de değerlendirildiği görülmektedir. Arı, uğur böceği, kelebek, karınca ve çekirge gibi türler; halk inanışları, atasözleri, masallar, halk hekimliği uygulamaları ve günlük yaşam içerisinde farklı anlam

katmanları kazanarak kültürel hafızada yer edinmiştir. Bu durum, insan-doğa ilişkisinin yalnızca fiziksel değil aynı zamanda düşünsel ve kültürel boyutlar taşıdığını göstermektedir. Bunun yanında böcekler, insan yaşamı açısından hem yararlı hem de zararlı etkileri bulunan canlılardır. Bazı türler tarımsal üretimde ciddi ekonomik kayıplara neden olurken; bazıları depolanmış ürünlere, yaşam alanlarına ve insan sağlığına zarar verebilmektedir. Özellikle hastalık taşıyıcı türler tarih boyunca salgınların yayılmasında etkili olmuş, kimi zaman toplumların sosyal ve ekonomik yapısını doğrudan etkilemiştir. Buna karşın pek çok böcek türü ekosistemin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez görevler üstlenmektedir. Tozlaşma, organik maddelerin ayrıştırılması, biyolojik mücadele ve besin zincirinin devamlılığı gibi süreçlerde böceklerin kritik rol oynadığı bilinmektedir. Özellikle arılar, yalnızca bal üretimiyle değil, tarımsal verimliliğe sağladıkları katkıyla da büyük önem taşımaktadır. Kültürel entomoloji çalışmaları, böceklerin insan yaşamındaki yerini yalnızca biyolojik açıdan değil; kültürel, tarihsel ve sosyolojik yönleriyle de ele almanın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel halk inanışları ve sözlü kültür ürünleri içerisinde yer alan böcek temsilleri, toplumların doğayı algılama biçimini anlamada önemli veriler sunmaktadır. Günümüzde modernleşme ve teknolojik gelişmeler nedeniyle sözlü kültür unsurlarının giderek kaybolduğu düşünüldüğünde, bu tür derleme çalışmalarının kültürel mirasın korunması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, gelecekte yapılacak çalışmalarda Türk halk kültüründe yer alan böcek motiflerinin farklı bölgeler ve topluluklar arasında karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca kültürel entomoloji alanında disiplinler arası araştırmaların artırılması; folklor, biyoloji, antropoloji ve etnobioloji gibi alanların ortak çalışmalar yürütmesi önem taşımaktadır. Özellikle genç nesillerde böceklere yönelik olumsuz algının azaltılması ve ekolojik farkındalığın geliştirilmesi amacıyla eğitim faaliyetlerinde kültürel örneklerden yararlanılması yararlı olabilir. Sonuç olarak böcekler, yalnızca ekolojik sistemlerin değil, aynı zamanda insanlığın kültürel geçmişinin ve ortak hafızasının da önemli bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Artun, E. (2005), Türk Halk Kültürüne Giriş, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boratav, P.N. (2013), 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- Cherry, R., (2003), Australian Aborigines, http://www.insects.org/ced1/aust_abor.html
- Ekici, M. (2004), Halkbilimi (Folklor), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ercan, H.F. (2022). Anadolu da Rastlanan Bereket Sembollerinin Çağdaş Plastik Sanatlarda Imge Olarak Kullanımı. Sanat ve İnsan Dergisi, 6(1):97-110.
- Gönüllü, A.R. (2012), Konya Vilayetinde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917), Tarihın Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8: 1-41.
- Gullan, P.J., Cranston, P.S. (2010), The Insect, Outline of Entomology, Wiley-Blackwell.
- Guoa S., Shi L., Xiaoa N., Asaka K. (2012), A biomimetic underwater Entomoloji microrobot with multifunctional locomotion, Robotics and Autonomous Systems 60: 1472–1483.
- Hoffner, H. (1998), Hittite Myths. Scholar Press Atlanta, Georgia.
- Hogue, J.N. (2009), Human History, Insects Effect on. Encyclopedia of Insects, s. 471–473.
- Hogue, L.C. (1987), Cultural Entomology. Ann. Rev. Entomol, 32:181- 99
- İnan, A. (1986), Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kalafat, Y.(2009), İslamiyet ve türk halk inanışları, Berikan kitapevi.
- Karauğuz, G. (2001), Hitit Mitolojisi. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kazancı, N. (2017), Kültürel Entomoloji, Ürnyayınları, konur sok, 36/13, Kızılay Ankara.
- Klein, B.A. (2007), Insects and Humans: a relationship recorded in visual art. Encyclopedia of Human-Animal Relationships, s. 1-8. Smith, E. H., Kennedy, G. 2009. History of Entomology. Encyclopedia of Insects. s. 449-458.
- Lockwood, J.A. (2009), Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War, New York: Oxford. 377 pp.
- Jovchevska, M., Jayaram, K., Xu, N. (2025). Multimodal Locomotion in Insect-Inspired Microrobots: A Review of Strategies for Aerial, Surface, Aquatic, and Interfacial Motion. *Advanced Robotics Research*, e202500113.
- Olgun, S(2023), Türk Kültür Ekolojisiinde hayvanlar, Folj Akademik Dergisi, cilt:6, sayı:2.
- Örnek, S.V. (1995), Türk Halkbilimi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rivers, V.Z., (2003), Beetles in Textiles, [http:// www.bugbios.com/ced2/beetles_tex.html](http://www.bugbios.com/ced2/beetles_tex.html).
- Saruhan, İ., Tuncer, C. (2010), Kültürel Entomoloji, Anadolu tarım bilim dergisi, 25(1):21-27.
- Smith, E.H., Kennedy, G. (2009), History of Entomology. Encyclopedia of Insects, s. 449-458.
- Spiers, E.M. (2010), A History of Chemical and Biological Weapons, Cromwell Press Group. 222 pp

TÜRK DİLLERİNDE HAYVAN İSİMLERİNİN ETİMOLOJİSİ

Aniya Gibadullina

L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi
Astana-Kazakistan

Doç.Dr. Gulbahram Jiyembayeva

L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi
Astana-Kazakistan

Giriş

Türk dillerindeki zoonimlerin (hayvan adlarının) etimolojisi, dil biliminin en önemli ve aynı zamanda en karmaşık alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Etimolojik açıdan incelendiğinde, Türk dillerindeki hayvan adlarının önemli bir bölümünün Eski Türkçe dönemine kadar uzandığı ve günümüze kadar ilk biçimini ile anlamını büyük ölçüde koruyarak geldiği görülmektedir. Bununla birlikte, bazı adlar tarihsel gelişim sürecinde fonetik ve morfolojik değişimlere uğrayarak yeni anlam katmanları kazanmıştır. Türk dillerinin genetik akrabalığı ve derin tarihsel bağları, bu hayvan adlarının ortak kökenini belirlemeye önemli ölçüde imkân tanımaktadır. Hayvanların evcilleştirilmesi, beslenmesi ve avcılıkla ilgili söz varlığının köklü bir geçmişe sahip olduğu bilinmekte olup bu durum, geçim ekonomisi hayvancılığa dayalı Türk topluluklarının dil hazinesinde açıkça gözlemlenmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli yönü, Türkçedeki hayvan adlarının yalnızca dilsel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyoekonomik bağlamda da ele alınması oluşturmaktadır. Hayvancılıkla geçimini sağlayan Türk topluluklarında bu alanla ilgili söz varlığının daha zengin ve çeşitli bir yapı sergilediği dikkat çekmektedir. Bu durum, dilin toplumsal ve ekonomik yaşamla olan derin bağını açıkça yansıtmaktadır.

Araştırmanın önemi birkaç temel açıdan değerlendirilebilir: Türkçedeki hayvan adlarını sistematik biçimde incelemek yoluyla Türk dillerinin tarihsel gelişimini ve aralarındaki süreklilik ilişkisini ortaya koymak; Türk zoonimlerinin genel Türkçe döneme ait katmanlarını, sonraki dönemlere özgü unsurları ve yabancı dillerden geçen alıntıları belirlemek; söz konusu adların oluşum tarihini, biçimsel değişimlerini ve anlam gelişimlerini kapsamlı bir şekilde göstermek.

Çalışmanın temel amacı, Türkçedeki temel hayvan adlarının (evcil hayvanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve böcek adları) dilsel yapısını, Türk dillerinin etimolojik sözlüklerine dayanarak analiz etmek ve bu konudaki bilimsel değerlendirmeleri ortaya koymaktır.

Veriler ve yöntemler

Araştırma sırasında dilbilimsel veri toplama, sistemleştirme, tanımlama, etimolojik analiz ve karşılaştırmalı-tarihsel yöntemler kullanılmıştır. Ayrıca, hayvan isimlerinin etimolojisi hakkındaki Türk dilleri uzmanlarının analizleri ve sonuçları karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın dilsel verileri A.M. Şerbak'ın *İstoricheskoe razvitie leksiki tyurkskih yazıkov* (1961), H. Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (1999), Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (2007) ve Sir Gerard Clauson'un *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (1972) adlı eserinden alınmıştır.

Türk dillerinde etimoloji incelemeleri

Türkçedeki etimolojik çalışmaların tarihi XV-XVI. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Osmanlı dönemindeki leksikografik eserlerde kelimelerin anlamları ve bazı kökenleri hakkında çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Ancak bilimsel, sistemli ve kanıta dayalı etimoloji araştırmaları XIX. yüzyılda başlamıştır.

Türk dil bilimindeki etimolojik araştırmaların başlangıcı öncelikle Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinde görülmektedir. Onun XI. yüzyılda yazdığı *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eseri, Türk dillerinin ilk leksikografik ve etimolojik kaynaklarından biri kabul edilmektedir.

Türkiye'de etimolojik araştırmaların gelişimine büyük katkı sağlayan bilim insanlarından biri Hasan Eren'dir. Onun *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eseri, Türkçe kelimelerin kökenini inceleyen en önemli ilk çalışmalardan biridir.

Çağdaş Türkçenin etimolojisini araştırmada ise Sevan Nişanyan'ın *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* adlı sözlüğü önemli bir yere sahiptir. Bu eser ilk kez 2002 yılında Sözlerin Soyağacı adıyla yayımlanmıştır. Sözlük, çağdaş Türkçedeki kelimelerin hangi dilden geldiğini (Arapça, Farsça, Fransızca, Yunanca, Türk dilleri vb.) veya öz Türkçe kökenli olup olmadığını gösteren güvenilir kaynaklardan biri kabul edilmektedir.

Türk dil biliminde zoonimik leksik üzerine özel araştırmalar da yapılmıştır. Bu alandaki ilk önemli çalışmalardan biri sayılan Saadet Çağatay'ın *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler* adlı eseri ile Ertan Besli'nin *Eski ve Orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* başlıklı doktora tezi büyük bilimsel önem taşımaktadır (Raeva&Sağıdolda, 2022).

Türk dillerindeki zoonimlerin etimolojisi

“Hayvan” sözünün etimolojisi

Etimoloji açısından bakıldığında, *hayvan* sözcüğü çağdaş Türkçede her türlü canlı hayvanı ifade etmektedir. Arapçadaki *hyy / hyw* kökünden türeyen *hayawān* kelimesi “1. Yaşam, canlı olma; 2. Herhangi bir canlı varlık, yaratık” anlamlarına gelir. *Hayawān* sözcüğü ise Arapçada “yaşadı, canlı idi” anlamındaki *hayya* fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2003).

“İt” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe, Kazakça, Azerbaycanca, Türkmence, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca, Altayca, Teleütçe: *it*; Nogayca, Karakalpakça: *iyt*; Sarı Uygurca: *ešt, išt, ıst*; Tuva ve Yakutçada: *it*; Çuvaşçada: *yıtă, yıt*.

İt zoonimi Türk dillerinin büyük çoğunluğunda yer almaktadır. Bu kelime Eski Türkçedeki *it* “köpek” sözünden gelmektedir. Günümüz lehçeleri ile eski yazılı kaynakların karşılaştırılması, bu kelimedeki ünlünün başlangıçta kalın olduğunu, yani *it* biçiminde telaffuz edildiğini göstermektedir. Daha sonra birçok Türk lehçesinde görülen ses değişmesi sonucunda *it* > *it* dönüşümü meydana gelmiştir (Shcherbak, 1961).

Söz konusu zoonim Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede de *it* biçiminde geçmektedir (Eren, 1999). Orhun ve Uygur yazıtlarında, ayrıca Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı eserinde bu kelime kalın ünlü biçimde *it* olarak yazılmıştır (Qaşqari, 1997). Bu nedenle söz konusu adlandırma öz Türkçe kökenli kabul edilmektedir. Buna karşılık *köpek* kelimesi XIV. yüzyıla kadar yalnızca “iri köpek türü” anlamında kullanılmıştır.

“Köpek” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe, Azerbaycanca, Türkmence, Karakalpakça ve Özbekçe *köpek* biçiminde görülmektedir. Kazakçada ise bu kelime kullanılmamaktadır.

Köpek zooniminin kökenine ilişkin görüş E. Sevortyan’ın çalışmalarında da yer almaktadır. Ona göre kelimenin anlamı (“uzun tüylü, iri ve kabarık köpek”) dikkate alındığında, bunun *köp* “kabarık, tüylü, yumuşak” köküyle ilişkili olması mümkündür ve *-ek* ekiyle türetilmiş bir isimdir. Aynı kökle bağlantılı olarak Kumukçadaki *göben it* “sokak köpeği” ve *köbelek* “çoban köpeği” biçimleri de gösterilmektedir (Sevortyan, 1997).

Eski Kıpçakçada bu kelime “tüylü köpek” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca kelimenin köpeğin çıkardığı sestten (göv göv, köv köv) türediği de ileri sürülmektedir. Bu sözcük, XI. yüzyıldan sonra Eski Türkçedeki *it* kelimesinin yerini alan mecazî bir adlandırma olarak yaygınlaşmıştır (Eren, 1999).

“Koyun” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe: *koyun*; Kazakça, Nogayca, Karakalpakça, Kırgızca, Balkarca, Altayca, Teleütçe, Şorca: *koy*; Türkmence: *goyun*; Başkurtça: *kuy*; Hakasça ve Tuvacada: *xoy*.

Koyun zoonimi Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmaktadır (*koñ*). Orta Türkçede *kōy*, Kuman dilinde *koy* biçiminde görülmektedir. Eski Kıpçakçada ise *koyun* formu kullanılmıştır (Eren, 1999).

Türkçedeki koyun biçiminin küçültme eki olan *-(u)n* ile türetilmiş bir kelime olduğu anlaşılmaktadır: *kōñ* + *-(u)n*. Eski Türkçedeki *kōñ* biçiminin sonundaki *-ñ* sesi, bazı Türk lehçelerinde *-y* sesine dönüşmüştür (Eren, 1999).

A.M. Şcherbak, Nazvanija domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax (Названия домашних и диких животных в тюркских языках) adlı eserinde şu görüşü ileri sürmektedir: En eski biçim fonetik açıdan *konun* (*kon*) formudur. Sonradan eklenen *-un* hecesi küçültme anlamı taşıyan morfolojik bir unsurdur. Bu ek eski Türk dillerinde oldukça yaygın olmasına rağmen zamanla üretkenliğini kaybetmiş ve kökle tamamen birleşmiştir (Shcherbak, 1961).

Martti Räsänen ise bu zoonimin *koy*, *koñ*, *kon*, *koyun* biçimlerinde *y ~ ñ ~ n ~ y(i)n* ses denkliklerini inceleyerek kelimenin ilk biçiminin *kon* olduğunu ileri sürmüştür.

Holger Pedersen, Orhun yazıtlarında geçen *koj* “koyun” kelimesinin kökenini Ermenicedeki *xoy* “koç” sözünü ilişkilendirmiştir. Ancak Gerhard Doerfer’e göre bu durum fonetik açıdan mümkün değildir. Buna rağmen Pedersen, Türkçedeki *kojin* biçiminin önce Moğolcaya, ardından Mançu diline geçmiş olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür. Gerard Clauson da Münih’te düzenlenen Oryantalistler Kongresi’nde buna benzer bir görüş ifade etmiştir (Sevortyan, 2000).

“Tavşan” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe: *tavşan*; Azerbaycanca: *dovşan*; Türkmence: *toşşan*; Tatarca: *toşkan*; Yakutça: *tabıxşān*; Kazakça: *koyan*; Kırgızca: *koyon*; Başkurtça ve Tatarca: *kuyan*; Tuvaca: *kodan*, *koygun*; Özbekçe: *kuyān*.

Sevan Nişanyan, Sözlere Soyağacı adlı eserinde bu kelimenin etimolojisini şu şekilde açıklamaktadır: Kelime, Eski Türkçedeki *tavişgan* “koşan, tavşan” biçiminden gelmektedir. Bu sözcük, yazılı kaynaklarda doğrudan kaydedilmemiş olan *taviş-* veya *teviş-* “hareket etmek, sıçramak” fiil kökü ile Eski Türkçedeki *+(g)An* eki aracılığıyla türetilmiştir (Nişanyan, 2003).

Tavşan > *davşan* biçimi Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır (*tavişgan*). Orta dönem Türkçesinde de *tavişgan* şeklinde görülmektedir. Eski Kıpçakçada ise *tawşan* formu kullanılmıştır. Gyula Németh ve A. M.

Şçerbak'ın araştırmalarına göre bu kelime, Türkçedeki *tabış- ~ taviş-* “koşmak, sıçramak” kökünden türetilmiştir: *tabış- ~ taviş- + -gan* (Shcherbak, 1961).

Ayrıca bilimsel çalışmalarda Türkçedeki *tavışgan* sözcüğü sık sık Moğolcadaki *taulai* biçimiyle ilişkilendirilmektedir. Bu görüş Zoltán Gombocz, Gustaf John Ramstedt, Nicholas Poppe ve Martti Räsänen gibi araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir (Eren, 1999).

Tavşan zoonimiyle ilgili bilgiler Hüseyin Namık Orkun'nun Eski Türkler'de Evcil Hayvanların Tarihçesi adlı eserinde de yer almaktadır. Buna göre kelime, Eski Türkçedeki *tabışmak* fiilinden türemiş olup “sıçrayarak hareket etmek” anlamını taşımaktadır. *Tavşan* sözcüğü ise “sıçrayarak dolaşan canlı” anlamına gelmektedir (Orkun, 1954).

Anadolu'da Hristiyanlık öncesi Hititçede *tabşala* kelimesi bulunmaktaydı. Bu kelimenin ilk anlamı “tavşan”, sonraki anlamı ise “kral, bey” idi. Eski Türkçede *tavşan* ayrıca *tabışgan* adıyla da anılmıştır. *Tabşala* ile *tabışgan / tabs* kelimelerinin kökü her iki dilde de ortaktır. *Tavşan*, Hitit ve eski Türk kültürlerinde kutsal hayvan ve totem olarak kabul edilmiştir (Orkun, 1954). Eski ve yeni Türk lehçelerinde *tavşan* adının yanında *koyan* (< *kodan*) biçimi de kullanılmaktadır. Bu görüş Martti Räsänen, Gerard Clauson ve Gerhard Doerfer tarafından da desteklenmektedir. Lajos Ligeti'ye göre *tavşan* biçimi Oğuz grubuna, *koyan* biçimi ise Kıpçak grubuna özgüdür (Eren, 1999).

“Vaşak” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe: *vaşak*; Kazakça: *silewsin* (сілеусін); Tatarca: *seläüsen*; Kırgızca: *sülöösün*; Azerbaycanca: *vaşag*.

Karl Heinrich Menges'e göre *vaşak* adı, kalın ünlü bir biçime dönüşmüş olan *üşek* kelimesine benzemektedir. Martti Räsänen ise *vaşak* formunun yanında Şor, Sagay, Hakas ve Soyot dillerindeki *üs* ile Yakutçadaki *ūs* biçimlerini de vermekte, ancak kelimenin etimolojisini ayrıntılı biçimde açıklamamaktadır.

Gerhard Doerfer, Türkçedeki *üşek* biçimini *üş* köküne getirilen *-ek* küçültme ekiyle oluşmuş bir yapı olarak değerlendirmekte ve *vaşak* biçimine de değinmektedir. Ancak kelimenin başındaki *v-* sesi hakkında açıklama yapmamıştır.

Karl Heinrich Menges, Farsçadaki *vişāq* “vaşak” biçiminin Türkçeden geçtiğini ileri sürmüş ve kelime başındaki *v-* sesini Farsçadaki *vişāq* (< *Türkçe uşak*) örneğiyle açıklamaya çalışmıştır (Eren, 1999).

A.M. Şçerbak ise *vaşak* kelimesini “kültür kelimeleri” (Kulturwörter) grubuna dahil ederek bu tür kelimelerin kökeni ve yayılma alanlarının çoğu zaman kesin olarak belirlenemediğini belirtmektedir. Ayrıca Türk halklarının tarihsel olarak bozkır göçebeleri olduğuna dikkat çekerek şu görüşü ileri sürmektedir: Türklerin ataları eski çağlardan beri göçebe ve bozkır halklarıydı; orman halkı değildi. Bu nedenle söz konusu zoonimin Moğol dillerinden ödünçlenmiş olması mümkündür (Shcherbak, 1961).

Moğolcada *silegüsün*, *silügüsün* biçimleri “vaşak” anlamında kullanılmaktadır (Sevortyan, 2003). Bu adlandırma Kazakça, Başkurtça, Kırgızca, Teleütçe ve Çuvaşça gibi bazı Türk lehçelerinde de görülmektedir.

Sevan Nişanyan ise Türkçedeki *vaşak* adını Arapça ve Farsçadaki *waşak* “yabani kedinin bir türü, vaşak” sözyle ilişkilendirmektedir (Nişanyan, 2003).

“Baykuş” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe: *baykuş*; Kazakça: *üki*; Türkmençe: *bāyguş*; Azerbaycanca: *bayguş*, *bayğu*; Uyurca: *baykuş*; Özbekçe: *bāykuş*.

Baykuş zooniminin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Wilhelm Radloff, Martti Räsänen ve Alexander Samoylovich tarafından savunulan görüşe göre kelime *bay* + *kuş* biçiminde oluşmuştur. Andreas Tietze de Räsänen gibi bu sözcüğü *bay* “zengin, güçlü” + *kuş* şeklinde açıklamaktadır.

Gerhard Doerfer, “bay kuş” anlamını kabul etmekle birlikte, bu yapının arkasında tabu niteliğinde gizli bir anlam bulunduğunu belirtmektedir (Sevortyan, 1978). Wilhelm Radloff ise kelimenin kökünün İran dillerine dayandığını ileri sürmektedir.

Tuncer Gülensoy da Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı eserinde <*bay* “güçlü, zengin, kutsal” + *kuş*> görüşünü desteklemekte ve bu kelimenin Farsçada da *baykuş* biçiminde bulunduğunu belirtmektedir (Gülensoy, 2007).

Başka bir görüşe göre ise *baykuş* kelimesindeki *bay* unsuru, Oğuz boylarından biri olan *Bayat* boyu ile ilişkilidir. Bayatların simgesel kuşu *ükü* idi; Batı Türk lehçelerinde bu gece kuşları daha sonra *baykuş* adıyla anılmıştır. Alman bilim insanı Wilhelm Röhre, bu bağlamda *baykuş* ile *bayat* (bay sözcüğünün -t ekiyle yapılmış çoğul biçimi) arasında ilişki kurulmasının tamamen reddedilemeyeceğini ifade etmektedir (Roux, 2005).

Kasimbek Seydakatov'a göre ise *baykuş* adı Moğolcadan gelmektedir. Ona göre Moğolcada *bay* sözcüğü “baykuş” anlamında kullanılmış, daha sonra buna Türkçedeki *kuş* kelimesi eklenerek bugünkü biçim oluşmuştur (Şahin, 2011).

“Kelebek” zooniminin etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Türkçe: *kelebek*; Kazakça: *köbelek*; Azerbaycanca: *kəpənək*; Türkmençe: *kebelek*; Nogayca: *küpelek*; Karakalpakça: *gübelek*; Özbekçe: *kapalak*; Kırgızca: *köpölök*, *köbölök*; Tatarca: *kepelek*; Altayca ve Teleütçede: *köbölök*.

Kelebek zooniminin Orta Türkçe döneminden itibaren kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime, Eski Türkçede aynı anlamı taşıyan *kepele* sözcüğünden Türkçedeki +Ak ekiyle türetilmiştir. Kuman dilinde *köbelek* biçiminde geçmektedir (Eren, 1999).

Kelebek adı Anadolu ağızlarında *kepenek* biçiminde de kullanılmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun birçok bölgesinde *öbelek* (~*öpelek*) biçimi de görülmektedir. Hayvanların karaciğerine yerleşip safra yollarını tıkayan bir parazit türüne de *kelebek* (> *kepelek* > *kepenek*) adı verilmektedir.

Hasan Eren'in etimolojik sözlüğünde *kelebek* zoonimi hakkında şu değerlendirmeler yer almaktadır: Eski ve yeni biçimlerin çokluğu dikkate alındığında, *kelebek* adı muhtemelen kanat çırpışından çıkan sesi yansıtan bir kelimedir. Balkar Türkçesinde "kelebek" anlamında kullanılan *dibildirik* biçimi özellikle dikkat çekicidir.

Eski ve yeni lehçe biçimlerinin sonundaki -k unsuru küçültme ekidir. Günümüz lehçelerindeki biçimlere dayanılarak, Türkçedeki *kelebek* kelimesinin seslerin yer değiştirmesi (metatez) sonucunda oluştuğu düşünülmektedir. Bu nedenle kelimenin sonundaki -bek bölümü bağımsız bir ek olarak değerlendirilmez. Anadolu ağızlarındaki *öbelek* (~*öpelek*) biçimleri ise *kelebek* kelimesinin eski biçimini korumuştur; ancak bu biçimlerde kelime başındaki k- sesi düşmüştür (Eren, 1999).

Sonuç

Türkçedeki hayvan adlarının etimolojisinin tarihsel-dilbilimsel açıdan incelenmesi, söz varlığının halkın dünya görüşü, yaşam tarzı, ekonomik faaliyetleri ve kültürüyle sıkı bir bağlantı içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hayvan isimleri, insanların doğayla ilişkisini, çevre hakkındaki bilgi düzeyini ve tarihsel gelişim yolunu yansıtmada çok önemli bir rol oynamaktadır.

Hayvan adları aracılığıyla eski Türk toplumunun yaşam biçimi, özellikle avcılık, hayvancılık ve doğaya bağlı yaşam sistemi açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu isimlerden bazıları (örneğin at, it, kuş, balık) eski çağlardan beri korunmuş ve Türk dillerinin ortak sözcük hazinesinin temelini oluşturmuştur. Bazı kelimeler (kedi, hindi) ise tarihsel ve kültürel temaslar sonucu oluşmuş ithal unsurlar olarak kabul edilmektedir.

Türkçe ile diğer Türk dillerindeki hayvan adlarının benzerliği, onların ortak tarihî kökenini, akrabalık ilişkilerini ve dünya görüşü bakımından yakınlığını göstermektedir. Ayrıca Türk dillerindeki zoonimlerin, halkın millî bilincini, yaşam deneyimini ve manevi değerlerini yansıtan önemli semboller olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkçedeki hayvan adlarının etimolojisi; dil tarihini, halkın kültürünü ve etnik ilişkilerini araştırmada önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Zoonimler gibi derin köklere ve çok katmanlı anlamlara sahip kelimeler yüzyıllar boyunca korunmuş ve günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bu nedenle onların temel anlamlarını, semantik gelişimini ve sembolik işlevlerini incelemek, Türk dil biliminin güncelliğini koruyan önemli araştırma alanlarından biri olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Qaidar, Ä. (2014). *Ğylymdağı ğümyr* (Vol. 1). Sardar.
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian studies*. London.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (2. baskı). Bizim Büro Basımevi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri* (2. baskı). TDK Yayınları.
- Kaşgari, M. (2005). *Divan Lugat at-Turk* (Z.-A. M. Auezova, Çev.; R. Ermers, İndeksler). Almaty.
- Keñesbaev, İ. K. (1959). *Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi* (Vol. 1, A–K). Ğylym.
- Keñesbaev, İ. K. (1961). *Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi* (Vol. 2, Q–Ya). Ğylym.
- Nişanyan, S. (2003). *Sözlerin soyağacı* (2. baskı). Adam Yayınları.
- Orkun, H. N. (1954). *Eski Türkler'de evcil hayvanların tarihçesi*. Yeni Matbaa.
- Qaşqari, M. (1997). *Diواني lüğat it-türrik: Üş tomdyq şyğarmalar jinağı* (A. Q. Egeubai, Çev. ve haz.). HANT.
- Raeva, A., & Sağdılda, G. (2022). Arystan, qabylyan zoonimderiniñ türki tilderiniñ etimologiyalyq sözdikterindegi tildik interpretatsiyasy. *Yasaui Universitetiniñ Habarşysy*, 2(124), 48–57.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. İstanbul.
- Saussure, F. de. (1977). *Kurs obshchei lingvistiki* (Sh. Balli & A. Seshe, Eds.). Moskva.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na glasnye*. Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu "B"*. Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu "V", "G" i "D"*. Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1997). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu "K", "Q"*. Moskva.

- Sevortyan, E. V. (2000). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu "Q"*. Moskva.
- Sevortyan, E. V. (2003). *Etimologicheskii slovar tyurkskikh yazykov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu "L", "M", "N", "P", "S"*. Moskva.
- Şahin, İ. (2011). Turkish 'Bay' in composite names: An etymological approach. *Central Asiatic Journal*, 55.
- Shcherbak, A. M. (1961). *Istoricheskoe razvitie leksiki tyurkskikh yazykov*. Akademiya Nauk SSSR.

BİGADIÇ (BALIKESİR) YÖRESİNDE HAYVAN HASTALIKLARININ TEDAVİSİNDE KULLANILAN BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIMI ÜZERİNE ETNOVETERİNER BİR ARAŞTIRMA

Gökhan Tanaydın (ORCID: 0000-0002-7222-1270)

Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Fatih Satıl (ORCID: 0000-0002-4938-1161)

Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir -Türkiye

Giriş

Etnobotanik çalışmaları geçtiğimiz yüzyılın ortalarında başlamış ve araştırmacılar bilimsel raporlarında; etnobiyojoloji, etnozooloji, etnobotanik ve etnoveteriner hekimlik gibi alt disiplinleri kullanmaya başlamışlardır (Eraslan ve Kültür, 2019). Dünya genelinde insanların geleneksel, tıbbi ve aromatik bitkileri tedavi amacıyla kullanmasının köklü bir geçmişi bulunmakta olup, günümüzde bu durum son derece aktif bir şekilde teşvik edilmektedir (Özen ve Doğan, 2017). Etnobotanik, en yaygın ifadesiyle yerel halkın bitki kullanımlarını temel alarak, insan ile bitki arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Polat ve Satıl, 2012; Satıl ve Selvi, 2020). Yerel halkın tıbbi amaçlarla tercih ettiği bu bitkilerin hayvanlar üzerindeki uygulamaları ise etnoveteriner hekimlik branşını ortaya çıkarmıştır. Etnoveteriner hekimlik, özellikle gelişmekte olan ülkelerde hayvan sağlığının korunmasında kritik bir öneme sahiptir. Günümüzde bu disiplin; geleneksel veterinerlik teorisini, ilaçları, cerrahi yöntemleri, tanı prosedürlerini ve hayvancılık uygulamalarını kapsayan, rüştünü ispat etmiş bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Diğer taraftan etnozooloji, geçmişten günümüze insan kültürleri ile çevrelerindeki hayvanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır (Polat ve Satıl, 2012). Söz konusu bilim dalı, bitkiler ile hayvanlar arasındaki ilişkilerden ziyade, insan ile hayvan arasındaki etkileşimi incelemektedir; buna karşın etnozooloji, etnobotanik ile birçok metodolojiyi ve teorik çerçeveyi paylaşmaktadır (Polat vd., 2013, Korkmaz vd., 2016). Hayvancılık faaliyetleri, bir çiftçinin hayatında merkezi bir rol oynamaktadır. Hayvanlar; gübre, yakıt, süt ve et sağlamanın yanı sıra kırsal ekonomide de majör bir paya sahiptir. Çiftçiler, hayvanlarının bakım ve tedavilerini etnoveteriner hekimlik yöntemlerinden yararlanarak gerçekleştirmektedir; zira bu geleneksel ilaçlar sentetik ilaçlara kıyasla çok daha ekonomik çözümler sunmaktadır (Polat vd., 2013; Satıl ve Selvi, 2020; Satıl vd., 2019). Türkiye, gerek flora gerekse fauna elementlerinin çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır (Selvi vd., 2023). Ülkede doğal olarak yayılış gösteren damarlı bitki türlerinin toplam sayısı, tüm Avrupa kıtasındaki damarlı bitki türü sayısına oldukça yakın bir seviyededir (Güner vd., 2000). Yaklaşık 11.000 bitki taksonuna ev sahipliği yapan Türkiye, bu yönüyle ılıman iklim kuşağındaki en zengin floralarından birini bünyesinde barındırmaktadır (Güner vd., 2000; Korkmaz vd., 2016). Söz konusu floristik zenginliğin temel kaynağı; ülkenin jeopolitik ve coğrafi konumu, iklimsel çeşitliliği, mikroklima alanları yaratan topoğrafik yapısı ve edafik (toprak) özelliklerinin bir araya gelerek oluşturduğu ekolojik heterojenliktir (Kendir ve Güvenç, 2010). Bunun yanı sıra Türkiye, endemik bitki çeşitliliği açısından da hem Avrupa hem de Asya kıtalarının önde gelen ülkeleri arasında konumlanmaktadır (Güner vd., 2000). Ülkede güncel verilere göre 3.600'ün üzerinde endemik takson bulunmakta olup, floradaki genel endemizm oranı yaklaşık %34 civarındadır (Güner vd., 2000; Yenmiş vd., 2019). Türkiye'de etnobotanik alanında bugüne kadar çok sayıda ve kapsamlı saha araştırması gerçekleştirilmiş olmasına karşın (Selvi vd., 2023), doğrudan hayvan hastalıklarının önlenmesi ve tedavisinde bitkilerin geleneksel kullanımını konu alan etnoveteriner çalışmaların sayısı literatürde hâlâ oldukça sınırlı düzeydedir. Bu kapsamda yürütülen ulusal derleme çalışmalarında, Türkiye'deki etnoveteriner halk hekimliği uygulamalarına ilişkin mevcut araştırmalar etraflıca değerlendirilmiş ve hayvancılıkta geleneksel olarak yararlanılan 67 familyaya ait toplam 251 bitki taksonu kayıt altına alınarak rapor edilmiştir (Eraslan ve Kültür, 2019).

Materyal & Metot

Araştırmalar, bilgi kaynaklarının belirlenmesinden sonra yaklaşık 2 yıllık bir süre (2019-2021) boyunca gerçekleştirilmiştir. Araştırma, çiftçilerin yoğun olarak yaşadığı Bigadiç ilçesinin 22 köyünde yapılmıştır. Hayvancılıkla uğraşan ailelere köy muhtarlarının yardımıyla ulaşıldı ve evlerine ziyaretler yapıldı. Toplam 82 bilgilendiriciden 67 erkek ve 15 kadınla görüşme yapıldı. Bu bilgilendiricilerin seçiminde; en az 20 yıldır yerleşim alanlarında ikamet eden 50 yaş ve üzeri yetiştiriciler, çobanlar, ormancılar, veteriner hekimler ve çiftçiler dikkate alındı.

Yerel halka yüz yüze görüşmeler yoluyla bir anket uygulandı ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle veriler toplandı. Görüşmeler sırasında, çalışmaya katılanların demografik özellikleri, yerel isimleri, bitkilerin kullanılan kısımları ve hazırlama yöntemleri kaydedildi. Bu kriterlere uygun olarak bilgilendiricilerle yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi uygulanarak aşağıdaki sorular soruldu:

- Koyun/keçinin en sevdiği otlar nelerdir?
- Koyun/keçiye zehirleyen otlar var mı?
- İneğin en sevdiği otlar nelerdir?
- Sütü/kokuyu artıran otlar var mı?
- Çiftlik hayvanları hastalandığında hangi otlar iyidir?
- Sığırların gözlerine bir perde düştüğünde ne yaparsınız?
- Hayvanların derisinde kene veya parazit böcek varsa ne yaparsınız?
- Çiftlik hayvanı hastalandığında, o hastalığa uygun hangi bitkiyi/bitkileri kullanırsınız?
- En çok hangi yöntemi kullanırsınız (İnfüzyon, kaynatma, toz, çiğ vb.)?

Saha çalışması süresinde 8 taksona ait bitkiler toplanmıştır. Bu bitkiler, standart herbaryum tekniklerine göre preslenerek tanımlama için hazırlanmıştır. Bitkiler, Türkiye Florası kitapları (11 cilt) yardımıyla tanımlanmıştır. Tanımlanan her türe birer örnek numarası verilmiştir. Taksonların bilimsel adları, Bitki Listesi (2013)'ne göre belirlenmiştir. Daha sonra, tanımlanan bitkiler herbaryum örneklerine alınmış ve Balıkesir Üniversitesi herbaryumunda korunmak üzere saklanmıştır. Tanımlanan taksonların Latince adları ve familyaları Tablo 1'de listelenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Yapılan saha çalışmaları sonucunda, bölgede etnoveteriner amaçlarla kullanılan 8 bitki taksonu ve bu taksonlara ait 9 farklı kullanım biçimi tespit edilmiştir. Belirlenen taksonların altısının doğal yayılış gösterdiği, ikisinin ise kültüre alınarak yetiştirildiği belirlenmiştir.

Çalışma alanında 8 cins ve 7 aileye ait toplam 8 bitki taksonu, çeşitli bitki kısımları ve bunların kombinasyonlarıyla geleneksel olarak 8'den fazla hastalığı olan hayvanların tedavisinde kullanılmıştır. Kırsal çiftçiler, çobanlar ve bitki uzmanları bu bitkileri İdrar Zorluğu, İshal, Hematom (Kan Toplaması), Şişlik, İncinme, Yaralanma, Böbrek Hastalığı, Eklem Hastalığı ve Diyabet (Şeker Rahatsızlığı) gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır. Toplanan verilere dayanarak hazırlanan ve familyaları alfabetik sıraya göre düzenlenen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Bigadiç (Balıkesir) İlçesinde Etnoveteriner Amaçlı Kullanılan Bitki Taksonları

Familiya	Takson	Yerel ad	Kullanılan kısım	Hazırlanış	Kullanım	Hastalık
Asteraceae	<i>Silybum marianum</i> subsp. <i>marianum</i> (L.) Gaertn.	Çakırğa, Devedikeni	Toprak Üstü	Dekoksiyon	Dahili	İdrar Zorluğu
Poaceae	<i>Zea mays</i> subsp. <i>mays</i> L.	Mısır, Darı	Püskül	Dekoksiyon	Dahili	İdrar Zorluğu
Polygonaceae	<i>Rumex patientia</i> L.	Alabada, Labada, Efelek	Yaprak	İnfüzyon	Dahili	İshal
Lamiaceae	<i>Melissa officinalis</i> subsp. <i>officinalis</i> L.	Oğulotu	Yaprak	İnfüzyon	Harici	Kan Toplaması
				İnfüzyon	Harici	Şişilik
				İnfüzyon	Harici	İncinme
Lamiaceae	<i>Vitex agnus-castus</i> L.	Hayıt	Çiçek	İnfüzyon	Dahili	İshal
Ranunculaceae	<i>Helleborus orientalis</i> Lam.	Çöpleme, Karacalüle	Çiçek, Yaprak	İnfüzyon	Dahili	İdrar Zorluğu
				İnfüzyon	Dahili	Böbrek Rahatsızlığı

Rosaceae	<i>Prunus spinosa</i> L.	Güvem, Keçi Eriği	Meyve	Ezilir	Harici	Eklem Rahatsızlığı
				Taze	Dahili	İshal
Solanaecae	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Kumpur, Patates	Yumru	Taze	Dahili	Şeker Rahatsızlığı

Araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda, Bigadiç yöresindeki kırsal alanlarda yaşayan bireylerin hayvan sağlığının korunması ve çeşitli hastalıkların tedavi edilmesi süreçlerinde etnoveteriner uygulamalardan yoğun biçimde yararlandıkları belirlenmiştir. Çalışma bulgularına göre, bölgede bitkisel uygulamaların en yaygın olarak kullanıldığı rahatsızlıklar sırasıyla idrar zorluğu, sindirim sistemi bozuklukları ve ishal vakalarıdır. Bununla birlikte, kaynak kişiler tarafından en sık dile getirilen bitki taksonlarının *Vitex agnus-castus*, *Melissa officinalis* ve *Rumex patientia* olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, Bigadiç yöresinde çeşitli bitkiler hayvan beslenmesinde ve yem rasyonlarında farklı şekillerde değerlendirilmektedir:

- *Avena sativa* L. (Yulaf) – kurutularak,
- *Secale cereale* var. *cereale* L. (Çavdar) – kurutularak,
- *Sesamum indicum* L. (Susam) – kurutularak,
- *Vicia peregrina* L. (Efenk) – kurutularak,
- *Quercus infectoria* subsp. *infectoria* (Pelit) – meyveleri bulamaç hâline getirilerek,
- *Zea mays* subsp. *mays* (Mısır) – silaj yapılarak,
- *Nigella sativa* L. (Çörekotu) – yağ çıkarıldıktan sonra küspe şeklinde,
- *Dorycnium graecum* (L.) Ser. – yem olarak,
- *Solanum tuberosum* L. (Patates) – çiğ olarak hayvanlara verilmektedir.

Bitkilerin kullanım sıklığı Kullanım Değeri (Use Value, UV) yöntemiyle değerlendirilmiştir. UV, yerel olarak bilinen bitkilerin göreceli önemini gösterir. $UV=U/N \times 100$ formülüne göre hesaplanmıştır. Burada U, her bir bilgi kaynağının belirli bir tür için belirttiği kullanım sayısı ve N, toplam bilgi kaynağı sayısıdır. Bu indeksin teorik arka planı ve hesaplama metodolojisi Trotter ve Logan (1986) tarafından geliştirilen yaklaşıma dayanmaktadır. İlk beş takson Tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2. Kullanım Değeri (Use Value, UV)

Takson	U	N	UV
<i>Silybum marianum</i> subsp. <i>marianum</i> (L.) Gaertn.	16	82	20
<i>Zea mays</i> subsp. <i>mays</i> L.	13	82	16
<i>Vitex agnus-castus</i> L.	11	82	13
<i>Melissa officinalis</i> subsp. <i>officinalis</i> L.	7	82	9
<i>Solanum tuberosum</i> L.	5	82	6

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Bigadiç ilçesinde mevcut etnoveteriner bilgi birikimini dokümanite ederek söz konusu kadim bilginin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamayı başarmıştır. Saha çalışmalarından elde edilen veriler, Bigadiç yöresindeki kırsal alanlarda yaşayan bireylerin hayvan sağlığının korunması ve çeşitli hastalıkların tedavi edilmesi süreçlerinde etnoveteriner uygulamalardan yoğun biçimde yararlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bölgede bitkisel uygulamaların en yaygın olarak kullanıldığı rahatsızlıklar sırasıyla idrar zorluğu, sindirim sistemi bozuklukları ve ishal vakalarıdır. Sonuçlar, yöre halkının hayvan hastalıkları tedavisinde geleneksel bitki bilgisine hâlen belirgin düzeyde bağlı olduğunu ve bu sözlü mirasın korunmasının önemini göstermektedir.

Araştırma kapsamında belgelenen bitkiler ve yerel reçeteler, bölgenin tıbbi bitki bilgisi üzerine yapılacak daha ileri çalışmalar ve gelecekteki fitokimyasal ile farmakolojik çalışmalar için güvenilir bir temel ve veri kaynağı oluşturabilir. Kırsal alanlardan göç ve modernleşme süreçleri nedeniyle yok olma riski taşıyan bu geleneksel

etnoveteriner bilginin, biyoçeşitliliğin korunması ve kültürel mirasın geleceğe taşınması amacıyla kayıt altına alınmaya devam edilmesi ve desteklenmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Alves, R. R. N., & Souto, W. M. S. (2015). Ethnozoology: A brief introduction. *Ethnobiology and Conservation*, 4, 1-13. doi:10.15451/ec2015-1-4.1-1-13
- Baytop, T. (1999). *Türkiye’de Bitkiler ile Treatment Geçmişte ve Bugün* (2. Baskı). İstanbul, Türkiye: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T., & Başer, K. H. C. (Eds.). (2000). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* (Vol. 11). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.
- Kendir, G., & Güvenç, A. (2010). Ethnobotanical and a general view of ethnobotanical studies in Turkey. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, 30, 49-80.
- Korkmaz, M., Karakuş, S., Özçelik, H., & Selvi, S. (2016). An ethnobotanical study on medicinal plants in Erzincan, Turkey. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 15(2), 192-202.
- Korkmaz, M., Karakuş, S., Selvi, S., & Cakılcıoğlu, U. (2016). Traditional knowledge on wild plants in Üzümlü (Erzincan-Turkey). *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 15(4), 538-545.
- Lans, C., Turner, N., & Khan, T. (2008). Medicinal plant treatments for fleas and ear problems of cats and dogs in British Columbia, Canada. *Parasitology Research*, 103, 889-898.
- Özen, R., & Doğan, G. (2017). Elazığ yöresinde veteriner hekimliği folklorunda kullanılan bitkisel ilaç ham maddeleri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 7(3), 166-177.
- Polat, R., & Satıl, F. (2012). An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir-Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 139(2), 626-641.
- Polat, R., Çakılcıoğlu, U., & Satıl, F. (2013). Traditional uses of medicinal plants in Solhan (Bingöl — Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 148, 951-963.
- Satıl, F., & Selvi, S. (2020). Ethnobotanical features of Ziziphora L. (Lamiaceae) taxa in Turkey. *International Journal of Nature and Life Sciences*, 4(1), 56-65.
- Satıl, F., Tümen, G., & Selvi, S. (2019). Ayvalık (Balıkesir/Turkey) dune plant diversity, threatening factors and solution proposals. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(3), 1289-1298.
- Selvi, S., Koç, F. A., & Satıl, F. (2023). An ethnoveterinary study on plants used for in the treatment of livestock diseases in Ayvalık (Balıkesir, Turkey). *Indian Journal of Natural Products and Resources (IJNPR)*, 14(2), 300-312.
- Trotter, R. T., & Logan, M. H. (1986). Informants consensus: A new approach for identifying potentially effective medicinal plants. In N. L. Etkin (Ed.), *Plants in Indigenous Medicine and Diet* (pp. 91–112). Redgrave, Bedford Hill, NY, USA.
- Yenmiş, M., Ayaz, D., & Tok, C. V. (2019). Ethnozoology: a review. *Acta Biologica Turcica*, 32(1), 33-36.

TÜRKİYE SULAK ALANLARINDA SUCUL VE YARI SUCUL BİTKİLERİN GELENEKSEL KULLANIM KÜLTÜRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Tuba MUMCU

Balikesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Fatih SATIL

Balikesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

1. Giriş

Sulak alanların temel bileşenlerinden biri olan sucul ve yarı sucul bitkiler (makrofitler), su kalitesinin korunması, erozyonun azaltılması, karbon döngüsünün desteklenmesi ve birçok canlı türüne habitat sağlaması gibi önemli ekolojik işlevlere sahiptir (Chambers ve ark., 2008; Mitsch & Gosselink, 2015). Türkiye'nin farklı sulak alan habitatları da çok sayıda makrofit türünün yayılışına olanak tanımaktadır (Seçmen & Lelebici, 2008). Sucul ve yarı sucul bitkiler ekolojik önemlerinin yanı sıra çeşitli geleneksel kullanım alanlarına da sahiptir. *Phragmites australis* (kamuş), *Arundo donax* (kargı) *Typha* spp. (saz) ve *Cyperus* spp. (hasırotu) gibi türler yapı malzemesi, el sanatları ve çeşitli geleneksel uygulamalarda kullanılmaktadır (Turgut, 2023). Ayrıca Türkiye'nin farklı bölgelerinde gerçekleştirilen etnobotanik çalışmalar, yerel halkın çok sayıda bitki türünü tıbbi, gıda ve kültürel amaçlarla değerlendirdiğini ortaya koymuştur (Çakılcıoğlu ve ark., 2011; Polat & Satıl, 2012).

Bununla birlikte, sulak alan ekosistemlerine yönelik çalışmalar çoğunlukla floristik ve ekolojik özelliklere odaklanmış sucul ve yarı sucul bitkilerin geleneksel kullanım biçimleri ise sınırlı düzeyde ele alınmıştır (Korkmaz & Mumcu, 2013). Bu çalışmada, Türkiye'de yayılış gösteren sucul ve yarı sucul makrofitlerin geleneksel kullanım biçimleri etnobotanik literatür doğrultusunda değerlendirilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, Türkiye sulak alanlarında yayılış gösteren sucul ve yarı sucul bitkilerin geleneksel kullanım kültürü açısından değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmış derleme niteliğinde bir araştırmadır. Çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası literatür kaynakları incelenmiştir. Veri toplama sürecinde Google Scholar, Web of Science, Scopus ve DergiPark veri tabanlarından yararlanılmıştır. Literatür taramalarında “sucul bitkiler”, “yarı sucul bitkiler”, “sulak alan bitkileri”, “etnobotanik”, “geleneksel kullanım”, “tıbbi bitkiler”, “wetland plants”, “aquatic plants”, “semi-aquatic plants” ve “ethnobotany” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Elde edilen çalışmalar doğrultusunda Türkiye'de yayılış gösteren sucul ve yarı sucul bitki türlerinin geleneksel kullanım alanları, gıda, halk hekimliği, el sanatları ve diğer kültürel kullanımlar bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca bitkilerin kullanım şekilleri ve etnobotanik önemleri ilgili literatür verileri doğrultusunda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

3. Bulgular ve Değerlendirme

Türkiye'de sucul ve yarı sucul bitkiler, sulak alan ekosistemlerinin işleyişinde önemli ekolojik işlevler üstlenmektedir. Bu bitkiler, su kalitesinin düzenlenmesi, habitat oluşturulması ve biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Mitsch & Gosselink, 2015; Seçmen & Lelebici, 2008). Ayrıca bazı türlerin geleneksel kullanım alanlarına sahip olduğu özellikle *P. australis* ve *A. donax*'ın çatı örtüsü, çit yapımı ve çeşitli el sanatlarında değerlendirildiği bildirilmektedir (Seçmen & Lelebici, 2008; Turgut, 2023). *Juncus acutus* (kofa) gibi sulak alan türlerinin ise hasır ve sepet yapımında kullanıldığı bilinmektedir (Korkmaz & Mumcu, 2013).

Sulak alanlarda yayılış gösteren bazı aromatik türlerin geleneksel tıpta kullanıldığı da belirtilmektedir. *Mentha aquatica* (su nanesi)'nin sindirim sistemi rahatsızlıkları, soğuk algınlığı ve antiseptik uygulamalarda değerlendirildiği; ayrıca içerdiği uçucu yağlar ve fenolik bileşikler nedeniyle antimikrobiyal, antioksidan ve antienflamatuar özellikler gösterdiği ifade edilmektedir (Pires ve ark., 2024; Asadollah-Pour ve ark., 2021; El

Hassani, 2020). Bunun yanında *Nymphaea alba* (nilüfer) gibi bazı sucul türler estetik ve peyzaj amaçlı kullanılmaktadır (Erdoğan & Çelik, 2024).

Genel olarak değerlendirildiğinde, sucul ve yarı sucul bitkilerin yalnızca ekolojik açıdan değil geleneksel kullanım, çevresel uygulamalar ve kültürel miras bakımından da önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de bu bitki gruplarına yönelik etnobotanik çalışmaların sınırlı olduğu ve özellikle tür bazlı ile bölgesel araştırmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Seçmen & Leblebici, 2008; Korkmaz & Mumcu, 2013).

Sucul ve yarı sucul bitkilerin kullanım alanları genel olarak üç ana başlık altında değerlendirilebilir:

- Gıda olarak kullanılan sucul ve yarı sucul bitkiler
- Tıbbi amaçlarla kullanılan sucul ve yarı sucul bitkiler
- Zanaat ve günlük yaşamda kullanılan sucul ve yarı sucul bitkiler

Bu kullanım biçimleri, bölgesel ekolojik koşullar ve yerel kültürel birikime bağlı olarak farklılık göstermektedir.

3.1 Gıda Olarak Kullanılan Sucul ve Yarı Sucul Bitkiler

Sucul ve yarı sucul bitkiler, dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Türkiye’de de geleneksel beslenme kültürünün önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Sulak alanlarda yetişen bazı bitki türleri yabani sebze, baharat ve bitki çayı olarak tüketilmekte, böylece yerel halkın beslenmesine katkı sağlamaktadır (Kayabaşı ve ark., 2018).

Türkiye’de gıda amaçlı kullanılan yaygın sucul bitkilerden biri *Nasturtium officinale* (su teresi)’dir. Türün genç yaprak ve sürgünleri salata, garnitür ve çeşitli yemeklerde tüketilmekte olup, Manyas yöresinde gerçekleştirilen etnobotanik bir çalışmada da yerel halk tarafından kullanılan yabani bitkiler arasında gösterilmiştir (Kayabaşı ve ark., 2018). Yarı sucul bir tür olan *M. aquatica* ise aromatik yaprakları nedeniyle bitki çayı ve baharat olarak kullanılmaktadır. *Mentha* türlerinin Türkiye’nin farklı bölgelerinde geleneksel olarak çay ve baharat amacıyla değerlendirildiği bildirilmektedir (Ertuğ, 2004)..

Saz grubu içerisinde yer alan *T. latifolia* ve *T. angustifolia* türlerinin genç sürgünleri, çiçek durumları ve rizomları çeşitli toplumlarda gıda olarak kullanılmaktadır. Özellikle rizomların yüksek nişasta içeriği nedeniyle kurutularak un üretiminde değerlendirilebildiği, genç sürgünlerin sebze olarak tüketilebildiği ve polenlerinin de bazı bölgelerde unlara katkı maddesi olarak kullanıldığı bildirilmektedir (Facciola, 1990).

Türkiye’de Apiaceae familyasına ait çok sayıda yabani tür geleneksel olarak gıda ve baharat amacıyla kullanılmaktadır. Doğan ve ark. (2004), Türkiye’nin Batı ve Orta Anadolu bölgelerinde Apiaceae familyasına ait birçok yabani bitki türünün geleneksel olarak besin ve baharat amacıyla kullanıldığını bildirmiştir. Bu türler arasında nemli habitatlarda yetişen bazı taksonlar da bulunmaktadır.

Türkiye’de gerçekleştirilen etnobotanik araştırmalar, yabani bitkilerin yerel halk tarafından çiğ tüketim, haşlama, kavurma, salata, baharat ve bitki çayı hazırlama gibi farklı amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Manyas yöresinde yapılan bir çalışmada, sulak alan ve nemli habitatlara bağlı bazı türlerin de geleneksel beslenmede yer aldığı ve salata, sebze yemeği, baharat ile bitki çayı olarak değerlendirildiği bildirilmiştir. Bu durum, sucul ve yarı sucul bitkilerin yalnızca ekolojik açıdan değil, aynı zamanda önemli bir alternatif gıda kaynağı potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Kayabaşı ve ark., 2018).

3.2 Tıbbi Amaçlarla Kullanılan Sucul ve Yarı Sucul Bitkiler

Etnobotanik çalışmalar, Türkiye’de yayılış gösteren bazı sucul ve yarı sucul bitkilerin geleneksel halk hekimliğinde uzun yıllardır çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde veya semptomların hafifletilmesinde kullanıldığını göstermektedir. Bu bitkiler özellikle sindirim sistemi bozuklukları, soğuk algınlığı, öksürük, idrar yolu rahatsızlıkları, romatizmal ağrılar ve çeşitli deri hastalıklarına karşı değerlendirilmektedir. Aromatik özellik taşıyan türler çoğunlukla çay veya infüzyon şeklinde tüketilirken, bazı türlerin yaprak, kök ve rizomları yara iyileştirici, antiseptik ve antiinflamatuvar amaçlarla haricen uygulanmaktadır.

Sucul ve yarı sucul bitkiler arasında yer alan *Acorus calamus* (eğirotu) uzun bir kullanım geçmişine sahip olduğu türün özellikle sindirim sistemi rahatsızlıkları, sinir sistemi bozuklukları ve solunum yolu hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı ayrıca antispazmodik, antiinflamatuvar, antimikrobiyal ve sedatif etkilere sahip olduğu bildirilmektedir (Singh ve ark., 2014; Pires ve ark., 2024). Rizomlarında bulunan α - ve β -asaron bileşiklerinin bu biyolojik aktivitelerde önemli rol oynadığı ancak yüksek dozlarda genotoksik ve mutajenik etkiler gösterebildiği belirtilmektedir (Pires ve ark., 2024).

M. aquatica soğuk algınlığı, hazımsızlık ve spazmların giderilmesinde geleneksel olarak kullanılan önemli bir aromatik türdür. Bunun yanı sıra bağırsak parazitleri, kabızlık, ishal, mide ve safra kesesi rahatsızlıkları, karaciğer hastalıkları, tansiyon düzensizlikleri ve çocuklarda bağırsak kurtlarının uzaklaştırılması amacıyla da kullanıldığı bildirilmektedir. Ayrıca tonik, yatıştırıcı ve rahatlatıcı özelliklerinden dolayı halk arasında yaygın olarak tercih edilmektedir (Asadollah-Pour ve ark., 2021).

N. officinale, yüksek vitamin ve mineral içeriği nedeniyle hem besleyici hem de iştah açıcı özellikleriyle geleneksel olarak tüketilen bir türdür (Klimek-Szczykutowicz ve ark., 2018). *Rumex* türleri ise özellikle sindirim sistemi rahatsızlıklarının giderilmesinde kullanılmakta olup *Rumex crispus* (labada) yapraklarının halk hekimliğinde hemoroid tedavisinde değerlendirildiği bildirilmektedir (Karakaya ve ark., 2023).

Genel olarak sulak alan ekosistemlerinde yetişen birçok bitki türünün geleneksel kullanım alanlarının yanı sıra antioksidan, antimikrobiyal ve antiinflamatuvar özellikler gösterdiği çeşitli etnobotanik ve farmakolojik çalışmalarla ortaya konmuştur (Baytop, 1999; Korkmaz ve Karakuş, 2015; Pires ve ark., 2024). Tıbbi amaçlarla kullanılan başlıca sucul ve yarı sucul bitki türleri.

3.3 Zanaat ve Günlük Yaşamda Kullanılan Sucul ve Yarı Sucul Bitkiler

Sucul ve yarı sucul bitkilerin önemli kullanım alanlarından biri geleneksel zanaatlar ve kırsal yaşam uygulamalarıdır. Özellikle *P. australis* ve *Typha* spp. gibi sulak alan bitkileri, hafif, dayanıklı ve kolay işlenebilir yapıları nedeniyle birçok toplumda yüzyıllardır çeşitli amaçlarla değerlendirilmektedir. Bu türlerin gövdeleri ve yaprakları hasır ve sepet örücülüğünde, çatı örtüsü yapımında, duvar ve çit oluşturulmasında, balıkçılık ekipmanlarının hazırlanmasında ve geleneksel yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca hayvan barınaklarının kaplanması, geçici yapıların oluşturulması ve yalıtım amacıyla da yaygın olarak değerlendirildikleri bildirilmektedir.

Türkiye’de özellikle göl ve sulak alan çevresinde yaşayan topluluklar tarafından *P. australis*’in hasır dokumacılığı, çatı örtüsü, çit yapımı, hayvan barınaklarının kaplanması ve ısı-ses yalıtımı gibi çeşitli amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir (Arı ve ark., 2015). Benzer şekilde *Typha* türleri, uzun ve esnek yaprakları sayesinde geleneksel zanaat uygulamalarında yaygın olarak kullanılmıştır. Yapraklar hasır, sepet ve paspas yapımında değerlendirilmiş ayrıca ip, sicim ve çeşitli örgü ürünlerinin üretiminde hammadde olarak kullanılmıştır. Bazı toplumlarda bitkinin farklı kısımlarından sandal, yelpaze, oyuncak, kâğıt ve tekne gibi günlük kullanım eşyaları üretilmiştir. Bunun yanında sapları meşale yapımında değerlendirilmiştir. Bu kullanım alanları, *Typha* türlerinin yerel topluluklar için önemli kültürel ve ekonomik değer taşıdığını göstermektedir (Keddy ve ark., 2019).

Bunun yanında bazı sucul bitkiler sosyal yaşam ve kültürel uygulamalar içerisinde de yer almaktadır. *Nymphaea* spp. gibi gösterişli çiçeklere sahip türler süsleme ve peyzaj amacıyla kullanılırken, kamış toplulukları geleneksel müzik aletlerinin yapımında da hammadde olarak değerlendirilmektedir. Sulak alan ve su kenarı ekosistemlerinde yetişen kamış türleri, kültürel yaşamın önemli unsurlarından biri olan müzik aletlerinin yapımında da kullanılmaktadır. Özellikle kargı uygun lif yapısı, dayanıklılığı ve akustik özellikleri nedeniyle geleneksel nefesli çalgıların üretiminde tercih edilmektedir (Şahin & Arslan, 2015). Anadolu müzik kültürünün simge çalgılarından biri olan neyin yapımında yüksek kaliteli *A. donax* gövdeleri kullanılmakta, Hatay ili Samandağ yöresinde yetişen kamışlar bu amaçla özellikle değer görmektedir (Arslan ve ark., 2012). Ayrıca *A. donax*, obua, klarnet ve saksafon gibi kamışlı çalgıların ses üretimini sağlayan kamış parçalarının yapımında da temel hammadde olarak kullanılmaktadır (Ukshini & Dirckx, 2020). Bu durum, sulak alan bitkilerinin yalnızca ekolojik ve ekonomik açıdan değil aynı zamanda geleneksel müzik kültürünün sürdürülmesi açısından da önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Sonuç olarak, Türkiye sulak alanlarında yayılış gösteren sucul ve yarı sucul bitkiler, yerel toplulukların geleneksel yaşam biçimlerinde önemli bir yere sahiptir. Çalışma kapsamında değerlendirilen türlerin yapı malzemesi, el sanatları, dokuma ürünleri, müzik aletleri ve peyzaj uygulamaları gibi farklı amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle *P. australis*, *Typha* spp., *A. donax* ve *Cyperus* spp. gibi türler, geleneksel bilgi birikiminin nesiller boyunca aktarılmasında önemli rol oynamaktadır.

Elde edilen bulgular, sucul ve yarı sucul bitkilerin yalnızca doğal kaynaklar olarak değil aynı zamanda kültürel mirasın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak Türkiye’de bu bitkilerin geleneksel kullanımına yönelik etnobotanik çalışmaların sınırlı olması, konunun daha ayrıntılı araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Yerel bilgi ve uygulamaların kayıt altına alınması, hem kültürel mirasın korunmasına hem de bu bitkilerin sürdürülebilir kullanımına katkı sağlayacaktır.

5. Kaynakça

- Arı, S., Temel, M., & Kargioğlu, M. (2015). *Ethnobotanical Uses of Phragmites australis in Afyonkarahisar Province of Western Anatolia (Turkey)*. *Global Journal for Research Analysis*, 4(6), 179–181.
- Arslan, M., Üremiş, İ., Şener, O., Bozkurt, S., & Dağhan, H. (2012). Hatay ili Samandağ ilçesi ney kamışlıklarının durumu ve sürdürülebilirliği. *MKÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 87–96.
- Asadollah-Pour, F., Jokar, A., Nasiri, E., Azadbakht, M., Bari, Z., & Ahmadi, A. (2021). A comprehensive review on the ethnobotany, phytochemistry, pharmacology, and toxicology of *Mentha aquatica* L. (water mint) as a wild shallow vegetable. *Current Pharmaceutical Design*, 27(22), 2615–2627. <https://doi.org/10.2174/1381612827666210219154751>
- Baytop, T. (1999). *Türkiye’de bitkiler ile tedavi: Geçmişte ve bugün*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Chambers, P. A., Lacoul, P., Murphy, K. J., & Thomaz, S. M. (2008). *Global diversity of aquatic macrophytes in freshwater*. *Hydrobiologia*, 595(1), 9–26. <https://doi.org/10.1007/s10750-007-9154-6>
- Çakılcıoğlu, U., Khatun, S., Türkoğlu, İ., & Hayta, Ş. (2011). *Ethnobotanical study of medicinal plants in the vicinity of Pertek (Tunceli–Turkey)*. *Journal of Ethnopharmacology*, 136(1), 159–177. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2010.12.038>
- Doğan, Y., Başlar, S., Ay, G., & Mert, H. H. (2004). *The use of wild edible plants in western and central Anatolia (Turkey)*. *Economic Botany*, 58(4), 684–690. [https://doi.org/10.1663/0013-0001\(2004\)058\[0684:TUOWEP\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1663/0013-0001(2004)058[0684:TUOWEP]2.0.CO;2)
- Erdoğan, S., & Çelik, A. (2024). Peyzajda kullanılan su bitkileri ve üretim yöntemleri. *Uluslararası Peyzaj Mimarlığı Araştırmaları Dergisi (IJLAR)*, 8(2), 151–158. <https://www.ijlar.org/index.php/ijlar/article/view/550>
- Ertuğ, F. (2004). *Wild edible plants of the Bodrum area (Muğla, Turkey)*. *Turkish Journal of Botany*, 28(1–2), 161–174
- El Hassani, F. Z. (2020). Characterization, activities, and ethnobotanical uses of *Mentha* species in Morocco. *Heliyon*, 6(11), e05480. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05480>
- Facciola, S. (1990). *Cornucopia: A source book of edible plants*. Kampong Publications.
- Karakaya, S., Kımısoğlu, Z., Aksakal, Ö., Sümbüllü, Y. Z., İncekara, Ü., & Polat, A. (2023). Halk arasında sindirim sistemi hastalıklarında kullanılan bitkiler (Ardahan, Iğdır ve Kars): Kesitsel araştırma. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 6(2), 96–104. <https://doi.org/10.5336/jtracom.2023-95342>
- Kayabaşı, N. P., Tümen, G., & Polat, R. (2018). *Wild edible plants and their traditional use in the human nutrition in Manyas (Turkey)*. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 17(2), 299–306.

- Keddy, P. A., Fraser, L. H., Solomeshch, A. I., Junk, W. J., Campbell, D. R., Arroyo, M. T. K., Alho, C. J. R., & Ponce, V. M. (2019). *Typha (Cattail) invasion in North American wetlands: Biology, regional problems, impacts, ecosystem services, and management*. **Wetlands**, 39(4), 645–684. <https://doi.org/10.1007/s13157-019-01174-7>
- Klimek-Szczykutowicz, M., Szopa, A., & Ekiert, H. (2018). Chemical composition, traditional and professional use in medicine, application in environmental protection, position in food and cosmetics industries, and biotechnological studies of *Nasturtium officinale* (watercress)—A review. *Fitoterapia*, 129, 283–292. <https://doi.org/10.1016/j.fitote.2018.05.031>
- Korkmaz, H., & Mumcu, Ü. (2013). Türkiye sulak alan vejetasyonunun genel floristik, ekolojik ve fitososyolojik özellikleri. III. *Sulak Alanlar Kongresi, Samsun/Türkiye*.
- Korkmaz, M., & Karakuş, S. (2015). *Traditional uses of medicinal plants in Üzümlü district, Erzincan, Turkey*. *Pakistan Journal of Botany*, 47(1), 125–134
- Mitsch, W. J., & Gosselink, J. G. (2015). *Wetlands* (5th ed.). Wiley.
- Pires, P. C., Motallebi, M., Marques, M. P., Correia, M., Sharma, A., Damiri, F., Hameed, H., Singh, S. K., Dua, K., Jha, N. K., Cabral, C., Veiga, F., & Paiva-santos, A. C. (2024). *Mentha aquatica* (Water Mint) as a source of active pharmaceutical and cosmetic ingredients: a critical review. *Phytotherapy Research*, 38(12), 5806–5839. <https://doi.org/10.1002/ptr.8337>
- Polat, R., & Satıl, F. (2012). *An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir–Turkey)*. *Journal of Ethnopharmacology*, 139(2), 626–641. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2011.12.004>
- Şahin, T., & Arslan, B. (2015). Alternatif Hammadde Kaynağı Olarak Kargı Kamışı (*Arundo donax* L.) Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 18(3), 90–96. <https://izlik.org/JA87PD86WF>
- Seçmen, Ö., & Leblebici, E. (2008). *Türkiye sulak alan bitkileri ve bitki örtüsü* (2. baskı). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Singh, R., Sharma, P. K., Malviya, R., & Kumar, M. (2014). *Acorus calamus* overview. *Phytomedicine*, 21(3), 268–276. <https://doi.org/10.1016/j.phymed.2013.09.020>
- Turgut, H. (2023). *Erzurum sulak alan bitkileri ve peyzaj mimarlığında kullanımı*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Ukshini, E., & Dirckx, JJJ (2020). Müzik Aletleri Kamışları İçin Doğal ve Yapay Malzemelerin Boyuna ve Enine Elastikiyeti. *Malzemeler*, 13 (20), 4566. <https://doi.org/10.3390/ma13204566>

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENKLERİN ANLAMSAK YAPISI

ERKEJAN OYRATKIZI, GULBAHRAM JİYEMBAYEVA

Kіріспе

Әрбір халықтың этникалық болмысының белгісі – тіл. Әр этностың мәдени және психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің жолдарының бірі – негізгі концептерді зерттеу. Этностардың мәдени болмысын көрсететін концептердің бірі – «түр-түс» концептісі. Қазіргі кезде мәдениетаралық қатынастың кеңеюіне байланысты, тілі, діні, мәдениеті жақын немесе алшақ тілдердегі түр-түс концептісін ашатын сөздер мен сөз тіркестеріне когнитивтік және лингвомәдени талдау жасау арқылы, «түр-түс» атауларының аталған тілдегі ұлттық-мәдени ерекшелігін, сонымен қатар, әлемдік тілдік бейнесінің әр ұлт өкілдері санасындағы құрылған моделін анықтау өзекті болып саналады.

Түр-түстердің адам өміріндегі маңызы өте зор. Түс - адам баласының көңіл-күйіне, эмоциясына әсер етеді. Сол себептен де түстерді әр түрлі ғылым салаларының мамандары зерттеп, зерделеуге тырысу үстінде. Түр-түстер әр ұлттың өткен өмірінен әлеуметтік, тарихи, эмоционалдық, болмыстық ақпараттар береді. Тамыры тереңде жатқан түр-түс атаулары халықтың тарихымен, рухани, мәдени тұрмыс-тіршілігімен, танымымен, ұлттық психологиясымен, салт-санасымен, әдет-ғұрпымен байланысты болып келеді.

Әрбір тілдегі түр-түс атаулары – белгілі бір заттың сапалық сынын ғана білдіріп қоймайды, сондай-ақ белгілі бір халықтың мәдени өмірі мен тарихынан, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпынан мол мәлімет беретін күрделі категория. Сондықтан да түр-түс атаулары әр халықтың дүниетанымында өзіндік орын алады, олардың жасалу жолдары мен тілде қалыптасуы да әртүрлі болып келеді.

Түркі тілдерінде түр-түс атаулары көптеген фразеологизмдердің құрамында, кісі және жер-су аттарында, түрлі этнографизмдер мен тарихи сөздердің құрамында, мақал-мәтелдер мен жұмбақтарда кездеседі.

Түр-түс атауларының зерттелуі

Түр-түс атауларының негізі халықтың рухани, мәдени өмірімен тікелей байланысты, қаншама жылғы тарихымен төркіндес, халықтың болмысы, таным-түсінігі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптарымен ұштасатын филологиялық, этнолингвистикалық, қоғамдық мәнісі зор мәселелердің қатарына жатады. Жалпы, түр-түс ғылымының пайда болып, зерттелу нысанына айналғанына екі ғасырға жуық уақыт болыпты. Алғашқы кездерде түстердің табиғаты практикалық қажеттіліктеріне қарай зерттелінді. *Ньютон, М.В.Ломоносов, Саккарде, Вернер, Рехтер, Освальд* т.б. түстерді практикалық қажеттіліктеріне қарай зерттеген ғалымдар. *А.Мэтьюз, Л.Уроф, Р.Фрумкина* т.б. сияқты ғалымдар жалпы тіл білімінде түр-түстерді лингвистикалық тұрғыда алып қарастырған ғалымдар екендігі белгілі. *А.Н.Кононов, А.М.Щербак, Э.В. Севортян* т.б. ғалымдар түркі тілдеріндегі түр-түстерді зерттеген ғалымдар ретінде бізге танымал.

Қазақ тіліндегі түр-түс атауларын зерттеген *Н.Сауранбаев, І.Кенесбаев, А.Ысқақов, М.Балақаев, С.Аманжолов* т.б. сияқты ғалымдар тарапынан түр-түстер сын есім категориясы ретінде қаралып, сапалық сын есімге тән лексика грамматикалық болмысы мен мағынасы, қолдану аялары зерттелінді. Түр-түс компонентті тіркестерді V-VIII ғасырларда тасқа қашап жазылған бабаларымыздан қалған жәдігер Орхон Енисей ескерткіштерінен де кездестіруге болады. Мысалы, Орхон, Енисей, Талас өзендері бойынан табылған ескерткіштерде *қара бұдун, қара тер, қызыл қан, Көк Тенгри* сияқты түр-түс компонентті тіркестер солардың бір айғағы. Аталған түр-түс компонентті тіркестер қазіргі қазақ тілінде де қолданылады.

Түр-түс атауларының басым көпшілігі түркі тілдеріне ортақ дүние. Сондықтан да тіл біліміндегі зерттеліну тарихында да белгілі ортақтықтар бар. Түр-түс атаулары сапалық сын есім ретінде түркі тілдерінің шамамен бәрінде де лексика грамматикалық және этимологиялық жағынан зерттелінген категория. *П.М.Мелиоранский, А.Н.Кононов, И.А.Батманов, Н.А.Баскаков, Е.И.Убрятова, Э.Н.Наджип, Э.Р.Тенишев* т.б. ғалымдардың зерттеу жұмыстарынан осыған байланысты мағлұматтарды ала аламыз. Кейбір түр-түс атауларының шығу тарихы мен тілдік болмысын қарастыратын зерттеулерді Орхон Енисей және орта ғасырлық жазба ескерткіштерін зерттеген ғалымдар *С.Е.Малов, А.Е.Щербак, Батманов, Ғ.Айдаров, Ә.Құрышжанов* т.б. еңбектерінен және де *В.В.Радлов, Э.В. Севортян, Э.Н.Наджип* т.б. тарихи салыстырмалы және этимологиялық сөздіктерінен кездестіруге болады. Түр-түс атауларының семантикалық ерекшеліктеріне көңіл аударып зерттеген «Семантика цветообозначения», «О семантике слов «қара» и «ақ» в тюркской географической терминологии» тақырыптарында ғылыми зерттеу жасаған

академик *А.Н.Кононов* болды [1]. Бұл еңбектерінде автор түркі халықтарының тіліндегі түр-түс атауларының жасалу жолдары мен олардың беретін мағыналарын зерттейді.

Қазақ тіл білімінде түр-түстердің тілдегі көрінісін қарастырған бірнеше еңбектер бар. Мәселен, *Ә.Қайдаров* өз зерттеулерінде табиғаттағы түр-түстерге, олардың жер-су атаулары құрамындағы мағыналық ерекшеліктеріне шолу жасап, төрт түлік мал түстеріне қатысты атаулардың семантикалық және этнографиялық сөз орамдарына негіз болуын жан-жақты қарастырады [2].

Бұл бағытта ғылыми зерттеулер жасаған *А.Габэн, В.Банг, А.Жафероглы* т.б. шетелдік түрктанушы ғалымдарды да атап өтуге болады.

Көне түркілер танымындағы түр-түстер

Түр-түс – ұлт мәдениетін танытатын жолдардың бірі. Түр-түс әлемі өз тамырын терең жайып, ата-бабамыздың мифтік түсінігімен де астасып жатады. Адам баласының өзін-өзі, өзін қоршаған табиғатты, қоғамдағы заттар мен құбылыстарды жан-жақты әрі терең танып білуінің көптеген тілдік қайнар көздері мен тәсілдеріне түр-түс әлемі де жатады. Адамзат баласы сан алуан түр-түсті бір-бірімен салыстырып ажыратып, айырады. Олардың бір тобы адам жанына жылы көрінсе, енді бір түстер суық болып көрінеді. Әрбір халық қоршаған ортадағы түр-түс ұғымын өздерінше танып, өз дүниетанымында тұжырымдайды.

Түрлі халықтардың әлемнің тілдік бейнесі тұрғысындағы таным-түсініктеріндегі, философиялық ой-толғамындағы, психологиясындағы, менталитетіндегі ерекшеліктерді салыстырып, салғастырып анықтауда түр-түс атауларының ерекше орын алатынын көреміз.

Қоршаған әлемдегі түр-түс ұғымдары ұлт мәдениетінің феномені саналады. Түр-түс ұғымдары этностың рухани дүниетанымымен, мәдени өмірімен, болмыс бітімімен бірге дамып, ұрпақтан-ұрпаққа ұлттық сана арқылы беріліп отырады. Түркі тілдерінде түр-түс атаулары көптеген тұрақты сөз тіркестерінің құрамында, кісі және жер-су аттарында, түрлі этнографизмдер мен тарихи сөздердің құрамында, мақал-мәтелдер мен жұмбақтарда кездеседі.

Түркі тілдерінде көптеген түр-түс атаулары этномәдени өміріміздің түрлі саласында дәстүрлік дүниетаным негізінде кеңінен қолданыс табуда. «Бұл танымды біздің дәстүрлік таным деп атауымыздың себебі: ол ұзақ дәуірдің, халық болып жаралғаннан бергі дүниетанымның, өзін қоршаған тамаша табиғаттың түр-түсін меңгеруінің және олардың өз тілінде қалыптастыруының нәтижесі болып саналуында» [3, 67] - деп тұжырымдауы да дәйекті деген ойдамыз.

Түр – түс – адамның саналы білімінің ғана емес, психологиялық жай күйі, талғам, талап, қажеттілік пен көзқарасының өлшемі және оны танытушы. Адамзаттың көру қабылдауының мүмкіншіліктерінің елеулі бөлігін түсті айыру қабілеті құрайды. Сондықтан түр-түс атауларының мәселесін ашу маңыздылығы да орынды: «біріншіден, жаратылыста бар түстің экстралингвистикалық ұстанымдары тілдік жүйеде де бейнеленеді, екіншіден, түр-түс атаулары объективті түс гаммасының әр түрлілігін бейнелейтін, ықшамды және жеңіл ажыратылатын лексикалық топ болып саналады. Дегенмен түс әр тілде әр түрлі бейнеленеді» [4, 19].

Түр-түстердің символдық мәні туралы *Ә. Марғұлан*: «көк түс - көкке табынудың, аспанның символы, қызыл - оттың, күннің, ақ - шындықтың қуаныштың, бақыттың, сары - ақыл-ойдың, қара - жердің, жасыл - көктемнің, жастықтың символы», - деп атап өтеді. [5, 42].

Басқа халықтар сияқты түркі халықтары үшін де әлем екі түске: ақ пен қараға бөлінген. Оның біреуі ақ түс – барша жақсы қасиеттердің иесі болса, қара түс – жамандық біткеннің белгісін білдіреді. Бұл түсінік халық санасына терең орнығып, оның тілі мен ойлау жүйесінен, дүниетанымынан орын алған. Сол себепті де ақ түс күні бүгінге дейін жақсы бастама атауының бәрінен де табылады. Өйткені ол адалдық пен сұлулықтың, пәктік пен тазалықтың, күллі жақсылықтың, адамгершілік қасиеттерінің біртұтас жиынтығын білдіреді.

Ақ, қара, көк, қызыл, осы төрт түс көптеген жағрапиялық атауларға қолданылған. Олар түркі мәдениетінде бағыт білдіретін ұғымдар саналады. Түркі халықтарының ежелгі дүниетанымы бойынша ата-бабаларымыз дүниені төрт бұрышты деп түсініп, әр тұсқа өзіндік таңбалық түс бергені белгілі. Көне түркі тілінде қызыл – оңтүстікті, қара – солтүстікті, ақ – батысты, көк – шығысты білдіреді. Анадолы мәдениетінде солтүстіктегі теңізге Қара теңіз, оңтүстіктегі теңізге Қызыл теңіз, батыстағы теңізге Ақ теңіз атаулары берілген. Орхон жазбаларында мемлекет атауы негізінен Түрік қағанаты деп аталады. Сонымен қатар, ескерткіштерде Көктүрік сөзі де кездеседі. Бұл сөз Түрік қағанатының шығыс қанатын білдіру үшін

қолданылған. Ғұн мемлекетінің батыс бағытындағы бөлігінің атауы да Ақ Ғұндар деп аталынған. Еуропаға бағыт алған ғұндар Солтүстік ғұндарының жалғасы болғандықтан Қара Ғұндар деп аталған.

Азия ғұндарының әйгілі қағаны Мөде батыс бағытына тек ақ аттарды, шығысқа көк аттарды, солтүстікке қаракер аттарды, оңтүстікке жирен аттарды шабуылға қойған. Х.Екрем мақаласында Габәннен мысалдар ала отырып «Көне түркілер төрт бағытты төрт түспен символдайды. Әр бағыт символикалық жануарлармен берілген. Шығыс бағыты көк қой, батыс ақ ит, оңтүстік қызыл жылан, солтүстік қара жабайы доңыз білдіреді» [6, 89].

Көне түркілерде төрт бағыттың төрт билеуші тарапынан биленетіндігі Орхон жазбаларында аталып өткен. Йер Суб аталатын бұл билеушілер төртеу еді. Көк Хан (Шығыста), Қызыл Хан оңтүстікте, Ақ Хан батыста, Қара Хан солтүстікте орналасқан [7, 15].

Бір халықтың сүйікті, асқақтатылған түстерін басқа халықтар ұнатпауы да мүмкін. Мысалы сары түсті алсақ. Қытай, Тибет қоғамы мәдениетінде сары олардың ең жақсы көретін түстері саналады. Ал сары түс түркі халықтарында аса маңызды орын ала қоймайтынын байқауға болады. Тіпті сары түс аурудың, қайғының, көңілсіздіктің символы да болып саналады. Қазақ халқының туындағы көк және сары түс халқымызды бір тудың астына жинайтын түстер саналады. Түстердің әртүрлі мағынаны білдіруі мифологиядан бастау алғанымен өркениетпен де тығыз байланысты болып келеді.

Ақ түс - түркілердің шаманизм әсерінде қалған кезеңдерден бері келе жатқан күшті, ұлылықты, әділетті білдіретін негізгі түс. Исламға дейінгі кезеңдердегі Көктәңірі сенімінде ақ түс - құт, теңдік, ұлылықты білдірді. Шаманизмде Үлген жақсылық құдайы саналған. А.Инан еңбегінде «Топаннан кейін Үлген адамдарды жарата бастады. Бауыры Ерлік те (жер асты құдайы, жаман рухтардың құдайы) оның адам жасаған гүлінің бір бөлігін алып адамзатты жаратады. Үлген бауырына ренжіп, оған «Сенің жаратқан қауымың қара қауым болсын, мен жаратқан ақ қауым шығысқа, сен жаратқан қара қауым батысқа барсын» [8, 227] деуі бұл түстердің түркілер арасында көне кезеңдегі мағыналарын білдіреді.

Ақ түс - мемлекет басындағы билеушілердің түсі, биліктің символы. Ақ түс ғұндардан кейінгі түркі мемлекеттерінде де жиі қолданылған. Көне түркілерде, қазіргі қазақ тілінде «ақсүйек» сөз тіркесі «үстемдік етуші таңдаулы әулеттің өкілдеріне қолданылған» [9, 42]. «Қарасүйек» сөз тіркесі де «ақсүйек тобына жатпайтын жай халық, қара халық» [9, 221] дегенді білдіреді. Қазақ халқы да ертеректе қараша, қара кісі, қара халық деп атаған. Көне түркі мемлекеті саналатын ғұндарда ақ түс әділет пен күштіліктің символы болған. Мемлекеттің билеушілері соғыстарда ақ түсті киім киген. Шыңғыс ханның да ақ түсті киім киіп, ақ атқа мінгендігі айтылады. Селжұқтар мен Осман императорлығының да ақ байрағы осы дәстүрдің жалғасы іспеттес көрінеді. Қазақ тіліндегі «ақсақал» сөзі қарттықты, даналықты, ұлылықты білдіретін ұғым. Көне түркілерде жас қыздар үйленгенге дейін қызыл бас киім киетін болса, үйленгеннен кейін ақ жаулық тағатын болған. Ақ түс ежелгі түркі-монғол халықтарының мифтік түсінігінде күнге, күн сәулесіне теңеліп қолданылған. Сол кезде желдей жүйрік жылқы ғана күн сәулесінің жылдам таралуына теңесе алған. Ақ түстің этносимволикалық «киелілік», «қасиеттілік» мәнін әулие-әнбилерді, Қыдыр бабамызды сипаттаудан да көреміз, яғни қазақ халқының дүниетанымдық ұғымында олар ақ сақалды, ақ сәлделі, ақ шапанды қария ретінде түсіндіріледі.

Қазақ мәдениетінде ақ – қара түстері өзара бинарлық жүйе құрайды. Сонымен бірге ақ - күннің, қара - түннің символдық белгісі. Дүниеде барлық нәрсе қарама-қарсылықты болып келеді. Қарама-қарсылықсыз дамудың жүзеге асуы да мүмкін емес.

III. Уәлиханов қазақ халқында ертеректе ел жақсысы қаза тапқанда шаңырақтан қара ала шашақты қара жалау көтеріліп, жақындары қара жамылып аза тұтатынын, оның мінген атын бір жылға дейін тұлдап, ертұрманына қара жабу жауып, көші-қон кезінде жетелеп ертіп жүретінін атап өткен. Қаралы үйге қара тіккен кезде о дүниелік болған адамның жас ерекшелігі де ескерілген. Қайтыс болған адам жас болса - қызыл, орта жастағы адам болса - қара, үлкен кісі болса ақ орамал байланған екен. Қаралы үйде қандай адамның қайтқанын осы белгі арқылы жолаушылар біліп отырған [10, 37].

Орхон жазбаларында, Қорқыт Ата кітабында да қара түс қайғының, жоқтаудың, қиындықтың белгісі саналады. Мифологияда жамандық құдайы Ерлік те жер астында қара балшықтан жасалған сарайында тұрады. Анадолы халқы да қара түсті жағымсыз мағынада қолданған. Халық сенімінде *kara ылан*, *kara kedi*, *kara köpek* бақытсыздықты білдіреді. Қара ағаштан бесік, келін сандығы сияқты заттар жасалмайды.

Қызыл түс - оттың, күннің белгісі болғандықтан киелілік мағынасына ие. Түркі халықтарының әдет-ғұрпында ертеде күнге табынған, отты аттамаған, отқа түкірмеген, отты су құйып сөндірімеген, шоғын баспаған, отпен аластаған. Әр шаңырақ астындағы ошақтағы жанған от бірліктің, берекенің, ұрпақ жалғасу тіршілігінің белгісі, осыдан отау, отбасы деген сөздер шыққан.

Қызыл түс - о баста Күннің, Оттың түсіне байланысты қабылданып, күні бүгінге дейін көптеген халық үшін символ ретінде қасиеттілік, махаббат символы, билік ұғымдарымен байланысты қалыптасқан.

Қызыл түс түріктерде соғыстың, жеңістің, тудың, келіннің, күйеу жігіттің, қызғаныш сияқты ұғымдарды білдіреді.

Орыстардың «Игорь жасағы туралы жыр» жырында қызыл байрақтан сөз қозғалуы түркілердің соғыста қызыл байрақ ұстағандығын көрсетеді. Көне дәуірлерден бері түркі қағандарының қызыл байрақ қолдануы от культі және қорғаушы рух сеніміне сүйенеді. Қашғарлы Махмұттың «*Ağdı kızıl bayrak/Toğdı kara toprak*» жолдары түркілерде қызыл байрақтың соғыс байрағы ретінде қолданғанының бір дәлелі саналады.

Көк түс танымының көне түркілер дүниетанымында аспан әлемімен байланыста болғандығын Күлтегін ескерткіштеріндегі:

Биікте көк Тәңірі

Төменде қар Жер жаралғанда

Екеуінің арасында адам баласы жаралған [11, 38], - дейтін өлең жолдары дәлелдей түседі. «Оғыз қаған» эпосында көк түсті көк бөрі ұғымымен байланыстыруға болады.

Түркі ұғымында көк түс аспанға берілген оның тәңірлік сипаты ретінде танылғандықтан, ата-бабаларымыз көк түсті аспан әлемі, жаратушы тәңір әлемі, биіктік пен бостандық әлемі деп қабылдаған.

Көк түс - түрік мәдениетінде адамзат тарихында қасиетті саналған көктің, судың символы. Сананың, шындықтың, үйлесімдіктің, тыныштықтың және үміттің түсі. Көк түс адамға шексіздікті, сенімділікті, тыныштықты беретін бұл түс достықты, адалдықтың, тазалықтың символы. Түркілер көнеден бері Көк Тәңірге ғибадат еткендіктен көк түс те *ұлылықты, асқақтықты* білдіреді.

Жасыл түс түріктерде табиғат түсі, табиғаттағы ағаштардың, өсімдіктердің түсі. Ислам діні қабылданған соң жасыл түс дәстүрлі мәдениетте дін мен иманның символы ретінде орын ала бастады. Исламда қасиетті түс саналатын жасыл түс Сәфәуи мемлекетінің байрағының негізгі түсі болған, Осман байрақтарында да ұзақ уақыт қолданылған түс.

Сары түс - ежелгі түркілер мен көшпенділердің дүниетанымдық түсінігінде даналық пен ақылдықты, байлықты, әлемге жарық беруші күннің нұрын бейнелеген. Сондай-ақ сары түсінің семантикалық өрісі қозғалысты, сағынышты, аурумен байланысты көңілсіздік пен қайғыны, тоқтаусыз өмір мағыналарын да бедерлейді. Мұның негізінде сары жұрт, сары жілік, сары уайым, сары төсек болу, сары жамбас болу, сары майдай сақтау, сары алтындай сарғайып күту сияқты тіл бірліктері өмірге келгені белгілі.

Сары түс түркі мәдениетінде әлемнің орталығының символы саналады. Сонымен қатар даналықты, танымды, сезімталдықты білдіреді. Сары түс түркі мифологиясында Үлгенмен тікелей байланысы бар түс болып келеді. Үлгеннің сарайының есігі алтын, Үлген де алтын тақта отырады.

Қорытынды

Түр-түс - ақиқатты бейнелеуде мүмкіндігі мол адамзат өмір сүруінің ажырамас бөлігі. Түр-түс – адамның саналы білімінің ғана емес, психологиялық жай күйі, талғам, талап, қажеттілік пен көзқарасының өлшемі және оны танытушы. Түр-түс атаулары әрбір халықтың лексикалық қорында көптеп кездеседі. Әрбір тілдегі түр-түс атаулары белгілі бір заттың сапалық сынын білдіретін, белгілі бір халықтың мәдени өмірі мен тарихынан, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпынан мол мәлімет беретін күрделі категория саналады.

Қорытындылай келе, түр-түс атауларының түркі тілдерінің тілдік материалдары түр-түс атауларының негізгі доминант мағынасынан басқа да семантикалық ерекшеліктері мен олардың халық дүниетанымына, тіршілігіне қатысты әр түрлі символдық мән-мағыналарының да өз алдына зерттеу нысаны бола алатынын аңғардық. Сонымен қатар, ата-бабамыздан мұра боп қалған тіліміздің сөз байлығы, сөздерді көркемдейтін, әсерлете түсетін түр-түс фразеологизмдері түркі халқының тарихын, салт-дәстүр, ұлттық сана мен ой-өрісін, адамгершілік қалыптарын, тұрмыс-тіршілігін, ісін, мінез-құлқын, жан дүниесін, ділін, дінін әрі қысқа, әрі нұсқа суреттейтінін байқауымызға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кононов А.Н. О семантике слов «ақ» и «қара» в тюркской географической терминологии // Изв.АН Тадж.ССР, отд.общ.наук. Вып. V 1954. – С.81-86; Семантика цветообозначений в тюркских языках. // Тюркологический сборник. – М., 1975. – С.145-153.
2. Қайдаров Ә. Т.,Өмірбеков Б., Ахтамбердиева З. Т. Сырға толы түр мен түс. – Алматы: Қазақстан, 1986. – 95 б.
3. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
4. Макеев И.В. Лексико-семантическая структура систем цветообозначения в русском и английском языках. Учеб. метод. пособие. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2001. – 52 с.
5. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр-аңыздар. – Алматы: Жазушы, 1985. – 368 б.
6. Ekrem H. Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi, Türk Dünyasında Nevruz, İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, - Ankara, 1996, - s. 89.
7. Arseven C.E. Türk Sanatı, - İstanbul, 1987, - s. 153.
8. İnan A. Makaleler ve İncelemeler,C.1, - Ankara,1987, - s. 419.
9. Genç R. Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler, - Ankara, 1997, - s. 94.
10. Уәлиханов Ш.Ш. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 1980. – 416 б.
11. Жолдасбеков М. Көне түрк жазба ескерткіштері. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2017. – 288 б.

YAPAY ZEKA VE TARİHSEL HAFIZA: TÜRK KÜLRÜRÜNÜN DİJİTAL GELECEĞİ

YAQUB SƏMƏDOV

Tarih üzre felsefe doktoru (Ph. D.) , Doçent Doktor, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi , Ağcabedi Kampüsü

ELMİR HAQVERDİYEV

Yüksek Lisans Öğrencisi, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi , Ağcabedi Kampüsü

1. Giriş

Küreselleşme süreçlerinin, küresel entegrasyon mekanizmalarının ve teknolojik rasyonalizasyonun benzeri görülmemiş bir hızla ivme kazandığı yirmi birinci yüzyılda, medeniyetlerin ve makro-kültürel toplulukların ulusal kimliklerini koruyabilmeleri, tarihsel hafızalarına ve kültürel miraslarına sahip çıkma dereceleriyle doğrudan ilişkilidir. Ortak bir tarihi, dili, etnoğrafik kökleri, mitolojik sembolleri ve coğrafi arealı paylaşan Türk dünyası halkları için somut ve somut olmayan kültürel miras, sadece geçmişe ait nesneler bütünü, donmuş birer kronolojik ekzponat veya nostaljik birer öge değil; aynı zamanda geleceği inşa eden, jeopolitik entegrasyonu besleyen yapısal bir makro-kimlik unsurudur [6, s. 14]. Ancak Avrasya coğrafyasındaki geniş dağınıklık, tarihi abidelerin fiziki yıpranma faktörleri, doğal afetlerin getirdiği yıkımlar ve modern siber alandaki sistematik kültürel manipülasyonlar, bu zengin mirasın korunmasında ve yeni nesillere aktarılmasında daha dinamik, esnek, sürdürülebilir ve disiplinlerarası teknolojik paradigmaların uygulanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Yirmi birinci yüzyılın en büyük paradigma kırılması ve teknolojik devrimi sayılan Yapay Zekâ (YZ), dijital insani bilimler (digital humanities), tarih, siber-arkeoloji ve kültürel miras yönetimi (cultural heritage management) alanında yepyeni bir metodolojik epohun kapılarını aralamaktadır. Yapay zekâ sistemleri ve büyük veri (big data) mühendisliği, tarihi sadece kütüphane raflarında veya tozlu arşivlerde saklanan statik, doğrusal bir veri olmaktan çıkarıp; interaktif, dinamik, üç boyutlu olarak görselleştirilmiş, simüle edilmiş ve geleceğe yön veren siber bir gerçekliğe dönüştürmektedir [1, s. 45]. Bu doğrultuda, Türk dünyası kültür mirasının yapay zekâ teknolojileriyle sistemli ve kurumsal bir şekilde entegrasyonu, kolektif hafızanın dijital siber ortamda korunması ve ortak Türk medeniyetinin dijital geleceğinin tasarlanması, üzerinde hassasiyetle durulması gereken stratejik bir konudur.

Bu çalışmanın temel amacı, yapay zekâ algoritmalarının, derin öğrenme modellerinin, bilgisayarlı gördü sistemlerinin ve üretken ağların Türk dünyası maddi ve manevi mirasının korunmasındaki rolünü, felsefi, metodolojik ve pratik düzlemde analitik bir yaklaşımla ele almaktır. Çalışma kapsamında, Türk devletleri arasındaki dijital entegrasyon süreçleri, tarih eğitimindeki teknolojik dönüşüm ihtiyaçları, siber güvenlik tehditleri ve kültürel diplomaside yapay zekâ kullanımı kapsamlı bir analize tabi tutulacaktır.

2. Yapay Zekâ Teknolojileri ve Somut Kültürel Mirasın Siber Korunması. Yapay zekâ algoritmalarının somut (maddi) kültürel miras alanındaki en pratik ve devrimsel uygulamalarından biri, tarihi eserlerin, arkeolojik buluntuların ve mimari şaheserlerin dijital rekonstrüksiyonu ve koruyucu restorasyon simülasyonlarıdır. Türk dünyasının farklı coğrafyalarında yer alan –Orta Asya’nın kalbi olan Semerkand, Buhara ve Hive’deki çini nakışlı medreselerden, Azerbaycan’daki Selçuklu, İlhanlı ve Atabeyler dönemi anıtsal mimarisine (Mümine Hatun Türbesi, Şerif bint Kutluğ Türbesi, Selçuklu kervansarayları), oradan Anadolu’daki Osmanlı ve erken dönem Türk-İslam mimarisi yapılarına kadar– somut kültürel miras öğeleri, zamanla doğal afetler, iklimsel şartlar, çevresel kirlilik ve antropogen faktörler nedeniyle ciddi fiziki aşınmaya maruz kalmaktadır. Derin öğrenme (Deep Learning) ve bilgisayarlı gördü (Computer Vision) technologies sayesinde, bu eserlerin yüksek çözünürlüklü fotoğrafları, dron haritalama verileri ve lazer tarama (LiDAR) bulutları analiz edilerek siber ortamda "Dijital İkizleri" (Digital Twins) oluşturulmaktadır [2, s. 112].

Bu süreç, sadece basit bir görsel kopyalama veya üç boyutlu (3D) katı modelleme işlemi değildir. Burada en mühüm aşama, yapay zekânın tahmini ve prediktiv rekonstrüksiyon (predictive reconstruction) yeteneğidir. Birçok

Türk abidesi, tarihi savaşlar, işgaller, yıkımlar veya sistemli bakımsızlık sebebiyle öz ilkin görünüşünü, kubbe yapılarını, kitabelerini ve mimari parçalarını kaybetmiştir. Yapay zekâ, dönemin sanat anlayışını, kullanılan händəsi naxış simetrisini, mukarnas sistemlerini ve malzeme kimyasal kompozisyonunu yapay sinir ağları (neural networks) vasıtasıyla analiz ederek, eksik olan yapısal elemanları aslına en uygun şekilde ve sıfır hata payı ile tamamlamaktadır [3, s. 88].

Örneğin, Karabağ'da Ermeni işgali döneminde tahribata uğramış olan Yukarı Gövher Ağa Camii, Şuşa Kalesi veya Nahçıvan'daki kadim türbelerin mimari parçaları, yapay zekâ tarafından o dönemin matematiksel, mimari ve sanatsal kodlarıyla birleştirilerek üç boyutlu olarak dijital dünyada yeniden inşa edilmiştir. Böylece, fiziki olarak yok olma veya deformasyon tehlikesi altındaki somut miras, dijital hafızaya kaydedilerek ebedileştirilmektedir. Ayrıca bu dijital ikizler, gelecekte yapılacak fiziki restorasyon çalışmaları için hatasız birer mühendislik kılavuzu ve mikro-veri kaynağı işlevi görmektedir.

3. Somut Olmayan Kültürel Miras ve Yapay Zekâ Tabanlı Semantik Analiz. Türk kültürünün ve kolektif tarihsel hafızasının en zengin, en arkaik ve aynı zamanda dış etkilere karşı en kırılgan katmanlarından birini somut olmayan (manevi) kültürel miras (destanlar, folklor, geleneksel el sanatları motifleri, şifahi müzik kültürü, halk inanışları, mitolojik anlatılar ve ritüeller) oluşturur. Şifahi halk edebiyatı ürünlerinin korunması, sınıflandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında yapay zekânın Doğal Dil İşleme (NLP - Natural Language Processing) modelleri benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Türk dünyasındaki farklı lehçe, şive ve ağızlarda (Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmence, Tatarca, Başkurtça vb.) yazılmış veya sözlü kaynaklardan sesli olarak derlenmiş devasa folklorik büyük veri setleri, yapay zekâ algoritmaları tarafından saniyeler içinde semantik analize tabi tutulabilmektedir [5, s. 70].

This dijital dönüşüm sayesinde, ortak mitolojik sembollerin, kültürel kodların ve temel motiflerin (örneğin "Dede Korkut" destanlarındaki toplumsal yapılar, "Köroğlu" eposunun bölgesel varyantları, "Alpamış" destanı, hayat ağacı, çift başlı kartal ve kurt motifi gibi semboller) coğrafi haritalandırılması ve semantik bağlarının kronolojik haritasının çıkarılması sağlanmaktadır. Yapay zekâ, farklı Türk halklarının folklorundaki linguistik, morfolojik ve kavramsal paralellikleri çözümleyerek, ortak kültürel köklerin ve tarihsel sürekliliğin bilimsel kanıtlarını matematiksel bir analitle ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, halıcılık, ebru, minyatür, kuyumculuk, ahşap oymacılığı veya bakırcılık gibi geleneksel Türk el sanatlarındaki naxış simetrisi ve händəsi düzen, yapay zekâ evrişimli sinir ağları (CNN) için mükemmel birer matematiksel matristir [4, s. 201]. YZ, bu desenlerin altındaki gizli geometrik şifreleri, altın oran uygulamalarını çözerek, geleneksel sanatın tasarım felsefesini yeni nesil dijital sanatla (AI Art, Generative Art) buluşturmakta ve kültürel kodların modern endüstriyel tasarım, moda ve mimari dünyasında yeniden üretilmesine imkan tanımaktadır. Bu durum, somut olmayan mirasın müze köşelerinde donmuş bir geçmiş olarak kalmasını önleyerek, onun dijital ekosistemde yaşayan, küresel ekonomik değer üreten dinamik bir organizmaya dönüşmesini sağlamaktadır.

4. Tarih Eğitiminde Yapay Zekâ ve Ortak Kimlik Şuurunun İnşası. Dijital geleceğin ve entelektüel bilgi toplumunun en önemli, dinamik aktörleri şüphesiz genç kuşaklardır. Ancak tamamen dijital çağın, akıllı teknolojilerin ve sanal gerçeklik mühitinin içine doğan modern (Z ve Alfa) kuşaklarının ilgisini, dikkat sürelerini ve akademik öğrenme motivasyonlarını geleneksel, monolog tarzda, sadece metne dayalı klasik tarih öğretimi yöntemleriyle yüksek tutmak giderek zorlaşmaktadır. Yapay zekâ destekli üretken modeller (Generative AI), Genişletilmiş Gerçeklik (XR), Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) teknolojileri, tarih eğitim metodolojisini interaktif, deneyimlenebilir bir "zaman yolculuğuna" dönüştürme potansiyeline sahiptir [1, s. 49].

Tarih eğitiminde yapay zekânın akıllı ajanlar (intelligent agents) vasıtasıyla entegrasyonu, öğrencileri pasif dinleyici konumundan çıkarıp tarihi süreçlerin merkezindeki aktif katılımcı rolüne taşımaktadır. Yapay zekâ tabanlı büyük dil modelleri ile desteklenen simülasyonlar vasıtasıyla öğrenciler, Dede Korkut, Şah İsmail Hatayi, Sultan Alparslan, Emir Timur, Babür Şah veya Uluğ Bey gibi kültürel figürlerle ve tarihi şahsiyetlerle sanal odalarda diyaloglar kurabilmektedir. Yapay zekâ, bu şahsiyetlerin felsefesini, yazdıkları eserleri, askeri stratejilerini ve tarihi kararlarını analiz ederek öğrencilere onların üslubuyla aslına uygun yanıtlar üretmektedir.

Aynı zamanda, öğrenciler ortak Türk tarihinin dönüm noktalarını (örneğin Malazgirt Savaşı, Çaldıran Savaşı, İstanbul'un Fethi veya kadim İpek Yolu üzerindeki ticaret ağını) sanal gerçeklik gözlükleriyle o dönemin atmosferinde bizzat deneyimleyebilmektedir. Bu yenilikçi yaklaşım, tarih metodolojisinde "tarihsel empati" (historical empathy), tarihsel bilinç ve "aidiyet" duygusunu en üst düzeye çıkarmaktadır [6, s. 25]. Ortak Türk kültür mirasının bu tür eğitim teknolojileriyle modern eğitim kurikullarına ve dersliklerine entegre edilmesi, gençlerin zihninde yapay coğrafi sınırları aşan bir "ortak Türk dünyası kimliği" şuurunun inovatif yöntemlerle geliştirilmesine stratejik bir katkı sunmaktadır.

5. Türk Dünyası Kültürel Yapay Zekâ Veri Tabanı ve Siber Güvenlik. Kültürün, tarihin ve ulusal hafızanın dijitalleştirilmesi süreçleri, kendi içerisinde ciddi bilgi güvenliği, siber egemenlik ve dijital müdafa meselelerini de beraberinde getirmektedir. Günümüz siber dünyasında, tarihi olguların politik ve ideolojik amaçlarla manipüle edilmesi, Türk dünyasına ait maddi ve manevi kültür öğelerinin (örneğin geleneksel müzik aletlerinin, halı kompozisyonlarının, mutfak kültürünün, edebi eserlerin ve mimari yapıların) başka topluluklar tarafından asılsız iddialarla mülkiyetleştirilmesi (kültürel plagiat ve asimilasyon) girişimleri sıklıkla yaşanmaktadır. Küresel düzeydeki bu kültürel dezenformasyon, hibrid tehditler ve manipülasyonlarla mücadelede yapay zekâ tabanlı akıllı izleme ve doğrulama sistemleri en etkili savunma aracıdır.

Yapay zekâ algoritmaları, internet ağlarını, küresel dijital kütüphaneleri, akademik veri tabanlarını ve sosyal medya platformlarını sürekli olarak tarayarak (web scraping ve semantik veri madenciliği), Türk kültürüne karşı yöneltilen yasa dışı mülkiyet ihlallerini, telif hakkı gasplarını ve görsel/metinsel tahrifatları anında tespit edebilmektedir. Bunun önüne kurumsal, kalıcı ve sistematik bir şekilde geçebilmek adına, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) şemsiyesi altında ortak bir "Türk Dünyası Dijital Kültür Ağı ve Yapay Zekâ Veri Tabanı"nın (Turkic Cultural AI Database) kurulması hayati bir zorunluluktur.

Blokzincir (Blockchain) teknolojisi ve yapay zekâ veri modelleriyle korunan bu merkezi veri tabanı, her bir kültürel varlığın, abidenin, folklorik öğenin uluslararası dijital pasaportunu, coğrafi işaretini ve telif hakkını tescil etmelidir. Böyle bir dijital kalkan, Türk kültürünün siber alandaki egemenliğini koruyacak, kültürel manipülasyonları engelleyecek ve onun dünya çapında deformasyona uğramadan, orijinal formda doğru tanıtılmasına yasal ve teknolojik güvence sağlayacaktır.

6. Tartışma ve Gelecek Perspektifleri. Türk kültürünün rəqəmsal geleceği ve siber alandaki varlığı, beşeri bilimler (tarih, filoloji, etnografi, sosyoloji) ile mühendislik bilimlerinin (bilgisayar mühendisliği, veri bilimi, yapay zekâ mühendisliği) disiplinlerarası (interdisciplinary) stratejik ortaklığına sıkı sıkıya bağlıdır. Yapay zekâ modellerinin ve algoritmik sistemlerin başarısı, onların beslendiği veri setlerinin (training data) zenginliği, doğruluğu ve tarafsızlığı ile doğrudan ölçülür. Eğer Türk dünyası akademisyenleri, üniversiteleri ve araştırma merkezleri yapay zekaya doğru, orijinal, kaynaklara dayalı ve kapsamlı bir tarihi veri seti sağlamazsa, batı merkezli küresel algoritmalar Türk tarihini kendi oryantalist, ön yargılı ve sınırlı bakış açılarıyla yorumlamaya devam edecektir. Bu durum, siber alanda sömürgeci bir tarih anlatısının meşrulaşmasına ve dijital belleğin zehirlenmesine yol açabilir.

Bu sebeple, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (ADPU) gibi köklü eğitim kurumlarının öncülüğünde ve Türk dünyasındaki kardeş üniversitelerin iş birliğiyle, tarihçiler, dilbilimciler, folklorcular, siber güvenlik uzmanları ve bilgisayar mühendisleri bir araya gelerek "Dijital Türkoloji", "Siber Arkeoloji" ve "Hesaplamalı Tarih" (Computational History) çalışma grupları oluşturmalıdır. Ortak algoritmaların geliştirilmesi, milli dil modellerinin (LLM) Türk lehçelerine göre optimize edilmesi elzemdir. Yapay zekâ, Türk medeniyetinin köklü geçmişini geleceğe taşıyacak en modern araçtır; ancak bu aracın direksiyonunda Türk dünyasının kendi öz entelektüel birikimi, milli şüuru ve bilim heyeti oturmalıdır. Teknolojik dönüşüm, kültürel bir asimilasyon veya yabancılaşma aracı olarak değil, ulusal kimliğin küresel arenada parlamasını sağlayacak bir katalizör olarak konumlandırılmalıdır.

7. Sonuç

Yapay zekâ ve rəqəmsal teknolojiler paradigması, Türk dünyasının minillik köklere sahip zengin kültürel mirasını ve kolektif tarihsel hafızasını sadece fiziki yok olmaktan korumakla kalmayıp, ona global siber dünyada dinamik,

canlı, sürdürülebilir ve rekabetçi bir gelecek kazandırmaktadır. Dijital paradigma, geçmişin kadim irsini geleceğin en yüksek teknolojileriyle başarılı bir şekilde sentezleyerek Türk kültürünün siber alandaki sürdürülebilirliğini (sustainability) güvence altına almaktadır. Çalışmada elde edilen analitik sonuçlar göstermektedir ki, yapay zekânın maddi abidelerin 3D dijital ikiz binalarında kullanımı, somut olmayan mirasın NLP tabanlı semantik çözümlemeleri, yapay zekâ tabanlı siber savunma mekanizmaları ve tarih öğretiminde interaktif simülasyonların uygulanması, Türk halkları arasındaki entegrasyonu ve entelektüel iş birliğini hızlandıran temel stratejik unsurlardandır. Akademik kurumların, teknoparkların ve devletlerin ortak iradesiyle hayata geçirilecek ortak dijital kültür ekosistemi, siber alandaki tarihi dezenformasyonların önüne geçecek ve bu benzersiz mirasın dünya genelinde hak ettiği şekilde, deforme edilmeden temsil edilmesine imkan tanıyacaktır. Sonuç olarak yapay zekâ, Türk kültürünün köklü geçmişini, geleceğin dijital dünyasının en parlak, modern, işlevsel ve vizyoner gerçekliklerinden biri haline getirecek en güçlü stratejik enstrümandır.

Kaynakça

- 1.Aliyev, M. (2024). Eğitimde Dijital Dönüşüm ve Yapay Zekâ Paradigmaları. Bakü: Bilim Yayınları, ss. 45-58.
- 2.Foster, G. (2021). Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesi ve Siber Arkeoloji. Ankara: Anı Yayıncılık, ss. 112-125.
- 3.Hasanov, V. (2023). Orta Çağ Türk Mimarisi ve Geometrik Süsleme Felsefesi. Semerkand: Miras Enstitüsü, ss. 84-96.
- 4.Korkut, S. (2025). Türk Dünyasında Somut Olmayan Mirasın Dijital İkizleri. Türk Sanatı Araştırmaları Dergisi, 14(3), ss. 201-215.
- 5.Mammadov, E. (2025). Türk Dünyası Folklorunda Ortak Semboller ve Semantik Analiz. Türkolojiye Dergisi, 22(2), ss. 70-82.
- 6.Özkan, R. (2022). Tarihsel Hafıza ve Ulusal Kimlik Şuuru. İstanbul: Ötüken Neşriyat, ss. 14-32.
- 7.Russell, S., & Norvig, P. (2020). Yapay Zekâ: Modern Bir Yaklaşım (Çev. Ed. K. Erciyes). İstanbul: Nobel Academic Publishing, ss. 140-156.
- 8.UNESCO. (2023). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris: UNESCO Culture Sector, pp. 105-118.

BAYMİRZA HAYİT'İN DÜŞÜNCESİNDE TÜRK DÜNYASI VE ORTAK KÜLTÜREL MİRAS

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş

Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir-Türkiye

Doktora Öğrencisi, Rabia Yurdakök

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir-Türkiye

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus Çarlığı, Türkistan bölgesini işgal etmeye başlamıştı. Rusya, bu işgalleri ile Türkistan Genel Valiliği kurarak bölgede hâkimiyet sağlamak istiyordu. Ancak yerel halk Rus yönetimini tanıımıyordu ve taraflar arasında bir gerginlik oluşmuştu. Bu gerginlik Rus yönetiminin bölgedeki halka çeşitli zulümler yapması ile artarak devam etmişti. Böyle bir ortamda doğan Baymirza Hayit, hayatını bu zulümleri tüm dünyaya duyurmaya adanmıştı. Bunun için birçok ülkeyi gezerek yaşananları halka anlatmış ve çeşitli eserler kaleme almıştı.

Baymirza Hayit'in Hayatı

Baymirza Hayit 1917 ile 2006 yılları arasında yaşayan ve şehir şehir gezerek Türkistan davasını anlatan bir Türkistan tarihçisidir. Özbekistan'da doğmuş ve ilk eğitimlerini burada almıştı (Özcan, 2017, s. 48). Taşkent Üniversitesi'nde aldığı tarih eğitiminden sonra 1937 yılında öğretmenlik yapmaya başlamıştı. Öğretmenlik mesleğini icra ederken romatizma hastalığına yakalanmıştı. Bu dönemde II. Dünya Savaşı başladı. Savaşın başlaması ile erkekler asker olarak cepheye çağrılırken Baymirza Hayit hastalığından dolayı gidememişti (Karacadağ Baykan, 2022, s. 26-27). Ancak halk komiserliği yaparak cephedeki askerlere savaş süresince yardımcı olacaktı. Bu sırada komiserlere saldırılar başladı ve Baymirza Hayit'in hayatı tehlikesi vuku buldu. Baymirza Hayit bunun üzerine askere gitmek için yönetimden izin istedi ve orduya katıldı (Türkoğlu, 2020, s.550).

II. Dünya Savaşı'nda Almanya, Sovyetler Birliği karşıt cepheelerde yer alıyor ve birbiriyle savaşıyorlardı. Bu dönemde Baymirza Hayit, Sovyetler Birliği cephesinde Türkistan lejyonu görevindeydi. Bu görev sırasında iki cephe arasında sert çatışmalar yaşandı ve Baymirza Hayit Alman askerlerin eline esir düştü. Baymirza Hayit, Almanya'da bulunduğu sıralarda özgür Türkistan davasının önemli isimleri Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han gibi isimlerle tanıştı. Bu kişiler vasıtasıyla da II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da kalarak hayatına burada devam etmişti (Qasimova, 2017, s. 62-65).

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkistan lejyonlarının durumu kötüye gidiyordu. Birçok lejyon üyeleri çalışma kamplarına gönderiliyor veya Sovyet Rusya'ya teslim ediliyordu. Ancak Rus yönetimi, geri verilen Türkistanlıları çok ağır cezalara çarptırıyordu. Çünkü savaş sırasında Türkistanlılar esir düştükleri için cezalandırılmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Baymirza Hayit de bunu bildiği için Sovyet Rusya'ya geri verilmemek için gizlenmeye başladı. Bu süreçte Osmanlı pasaportu kullanarak seyahat ederek saklanmayı başarmıştı. Türkistanlı vatandaşların ağır cezalara çarptırıldığından haberi olan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de esir Türkistanlı vatandaşları Türkiye'ye davet etti. Ancak Baymirza Hayit'in ismi bu davet edilenler arasında yoktu. Çünkü kendisinin komünist olabileceği düşünülüyordu. Bu dönemde Türkiye'de komünistliğin yayılmasının önüne geçebilmek için önlem amaçlı Baymirza Hayit Türkiye'ye davet edilmemişti (Karacadağ Baykan, 2022, s. 40-43). 1941 yılında Türkistanlı esirlerin serbest bırakılması ile Baymirza Hayit de Polonya'nın Legionowo şehrinde Türkistan tarihi ile ilgili çeşitli dersler vermeye başlamıştı. Bu derslerde anlattığı Türkistan ile ilgili bilgileri daha sonradan bir araya getirerek kitaplaştırdı. Bu kitap 1944 yılında Berlin'de basılacak olan "Türkistan'ın Kısa Tarihi" isimli kitabı olacaktı (Türkoğlu, 2020, s.550). Baymirza Hayit 1942 yılında Türkistan Milli Komitesi'nde yardımcı olarak daha sonra da bu komitenin askeri bölüm başkanı olarak çalışmıştı (Cihangir, 2000, s. 30). II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile savaş dönemi bitmiş ve Baymirza Hayit Almanya'ya yerleşmişti. 1950 yılında Münster Üniversitesi'nde bir tez yazmış ve doktor unvanını almıştı (Saray, 1983, s. 25). Bu yıllarda

Türkistan ile ilgili çalışmaları devam etmekteydi. Türkistan davasını daha geniş kitlelere duyurmak için Milli Türkistan Dergisi'ni çıkartmaya başlamıştı (Andican, 2017, s. 31). Bu Türkistan çalışmalarına ek olarak "Türkistan" isimli ansiklopedik bir eserini Almanca kaleme alarak Almanlara Türkistan Tarihi'ni anlatmayı hedeflemişti (Karacadağ Baykan, 2022, s. 45). Baymirza Hayit, 1953 ile 1964 yılları arasında "Türkistan'da Sovyet Rusya'nın İslam Aleyhtarı Siyaseti", "Türkistan Misalinde Sovyet Rusya'nın Doğu Politikası", "Türkistan'da Sovyet Rusya Koloniyalizmi ve Emperyalizmi", "Komünist Koloniyalizmi Karşısında Türkistan" isimli eserlerini kaleme almıştı (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 100). Daha sonraki yıllarda bu eserler birçok dile çevrilerek Türkistan davası çeşitli ülkelerde anlatılmaya ve anlaşılmaya başlanmıştı. Baymirza Hayit 1961 yılından itibaren yaklaşık elli yıl boyunca ülke ülke gezerek Türkistan davasını insanlara anlatmaya başlamıştı. Bu anlatım çeşitli konferanslar, sempozyumlar ve paneller düzenlenerek organize edilmişti. Bu ülkeler başta Türkiye olmak üzere Arabistan, Lübnan, Suriye, Mısır, Pakistan, Amerika, İsviçre, Kanada ve Çin Halk Cumhuriyeti idi (Türkoğlu, 2020, s.551).

Baymirza Hayit seyahatleri arasında 1967 ve 1968 yıllarında Türkiye'de bulunmuştu. İstanbul ve Ankara'da bulunan kütüphanelerde araştırmalar yaptı. Bu araştırmalarında elde ettiği bilgiler ile "Rusya ve Çin Arasında Türkistan" isimli çalışmalarını ortaya koydu. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde Türkistan Tarihi ile ilgili dersler verdi (Kaynar, 1994, s. 593). Baymirza Hayit ortaya koyduğu bu çalışmalar ile kendisine 1977 yılında Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın hazırladığı törende tarih alanında en iyi araştırmacı ödülü verildi. Bu ödüle ek olarak Baymirza Hayit'e 1993 ve 2004 yıllarında çeşitli ödüller ve plaketter takdim edilmişti (Karacadağ Baykan, 2022, s. 47-49).

Baymirza Hayit doğduğu andan itibaren yoğun Sovyet baskısı ve zulmü ile büyümüşü. Bunun etkisi ile Türkistan tarihine önem vererek Türkistan davasını tüm dünyaya anlatmayı kendisine vazife edinmişti. Bütün hayatını bu düşünce yapısına göre yönlendiren Baymirza Hayit, hastalıklarının daha da artması ile 31 Ekim 2006 tarihinde Almanya'nın Köln şehrinde vefat etmişti.

Baymirza Hayit'in Eserlerinde Türk Dünyası Portresi

Baymirza Hayit, kaleme aldığı eserlerinde genellikle Türk dünyası ve Türkistan konularını işlemiştir. Bu eserlerde Türk dünyasını çeşitli milletlere ayırmak yerine bir bütün olarak ele almıştır. Baymirza Hayit'e göre Türklerin ortak bir geçmişi, kültürü ve değerleri vardır. Türkler zaman içerisinde farklı coğrafi bölgelere yayılsa da bu ortak geçmişe bağlı olarak yaşamaktadırlar. Bu ortak kültüre dayanarak bütün Türklerin bir araya gelip Türkistan'a ve Türkistan davasına sahip çıkmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Baymirza Hayit'in Türk dünyasına bakış açısı ilk olarak çocuk yaşlarda ortaya çıkmıştır. Baymirza Hayit'in ağabeyi, Basmacı Hareketi'nde şehit olmuştur. Baymirza Hayit'in yaşadığı bu travma onun Türkistan fikirlerinin oluşmasına ve bu zulmü tüm dünyaya duyurmaya çalışmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Türk dünyası ve Türkistan ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmaya başlayan Baymirza Hayit, Türklerin sadece ortak bir ırka sahip olmadığını aynı zamanda ortak bir kültürleri olduğu fikrini de ortaya çıkarmıştır (Qasimova, 2017, s. 62-64).

Baymirza Hayit, Türk dünyası ile ilgili yaptığı çalışmalarından birisi Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin çeşitli şehirlere şubelerinin açılmasıydı. Böylece bu şubeler aracılığıyla Türkistan davası daha çok duyurulacaktı. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin bir şubesi de Türkiye'nin Adana şehrinde kurularak faaliyete başlamıştı (Karacadağ Baykan, 2022, s. 75).

Baymirza Hayit'e göre Türk dünyasına komünizm hareketini Ruslar getirmişti. 19. yüzyıldan itibaren Türk devletlerini işgal eden Ruslar, Türkler arasında komünizmi yaymaya başlamışlardı. Bunu da Türkler arasından seçtikleri bazı kişiler aracılığıyla yapıyorlardı. Seçtikleri kişiler de Türk halkına komünizmi anlatıyorlardı. Böylece komünizm düşüncesi Türk dünyası içerisinde yayılmıştı (Hayit, 2000, s. 71).

Baymirza Hayit'in Türk dünyası ile ilgili en çok şikâyet ettiği konu işgal edilen Türkistan'a, Türk halklarının sahip çıkmaması meselesiydi. Bunu da çeşitli örnekler ile açıklıyordu. Filistinliler işgale uğradıklarında Arapların onlara sahip çıkması, Keşmir'e Pakistan'ın sahip çıkması gibi örneklenirdiyordu. Ancak Ruslar açık bir şekilde

Türkistan'ı işgal ediyorlar ve Türklerin bunu görememesinden yakınıyordu. Bu sebeple Baymirza Hayit eserlerinde Türkistan'daki Müslüman Türklerin sahipsiz olduğunu vurguluyordu (Hayit, 2000, s. 33-34).

Baymirza Hayit'in Türk Kültürüne Bakış Açısı

Baymirza Hayit, Türkistan davasına dikkat çekerken bütün Türklerin birleşerek ortak hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun sebebi de Türklerin geçmişte ortak bir kültürel mirası olduğunu vurgulamıştır. Baymirza Hayit'e göre tarihte ilk defa Sibir Türkleri, Türk kültürünü oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu ilk Türk kültürü, tüm dünyaya Sibir Türkleri aracılığıyla yayılmıştır. Türkler, bu kültürü takip ettikleri sürece ortak bir geçmişleri olduklarını hatırlayıp bir arada olacaklar ve Türkistan'a sahip çıkacaklardı (Kaynar, 1994, s. 615).

Türklerin ilk kültür faaliyetleri Sibirya'da başlamıştır. Günümüzde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan buluntular Sibirya Türklerinin yaşantıları hakkında bilgi vermektedir. Sibirya'da bulunan Türk topraklarında "korgan" veya "kurgan" diye isimlendirilen mezarlar bulunmuştur. Bunun yanı sıra Sibirya bölgesinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda bölgeden halılar, at eyerleri, eşyalar, tamburin (müzik aleti) de ortaya çıkmıştır. Bu halı Pazırık Vadisi'nde tespit edilmiştir (Özmenli, 2017, s. 341). Bu sebeple dünyanın en eski kültürel miras örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arkeolojik eserler çerçevesinde Türk kültürünün ilk defa Sibir Türkleri döneminde ortaya çıktığı kanısına varılmıştır. Zaman içerisinde Türk kültürü bu bölgeden Buz denizi, Japon denizi, Tuna, Türkistan, İdil-Ural Nehirleri boyunca, Kırım, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Anadolu ve Hint nehirleri civarında yayılmaya başlamıştır. Bu bölgelerde görülen kültür faaliyetleri Sibir Türklerinin yaydığı kültürel hareketliliktedir (Hayit, 2000, s. 31).

Baymirza Hayit eserlerinde Türk kültürünün en büyük sıkıntısının Sovyet Rusya'nın etkileri olduğunu belirtmekteydi. Bu dönemde Sovyet Rusya, Türkleri Ruslaştırma faaliyetleri gösteriyordu. Bu çalışmaların başında Türkçe yerine Rusça öğrenme zorunluluğu getirilmişti. Okullarda da Türkçe yerine Rusça öğreniliyor ve dersler Rusça okutuluyordu. Rus hükümeti bu dönemde Türkçe kaleme alınan eserlerin yayımlanmasına izin vermişti ancak bu eserler de Sovyet rejimini destekleyen içerikli olma zorunlulukları vardı (Hayit, 2014, s. 27-28).

Baymirza Hayit Türk dünyasında ortak kültürel mirasın varlığını anlatmak için ilk olarak Türkistan'ı konu alan çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlar, Die Nationalen Regierungen von Kokand und der Alasch Orda, Turkestan im XX., Muhammed Ikbal und die Welt des Islams, Documents: Soviet Russia's Anti-Islam-Policy in Turkestan I ve II, Der Geist von Taschkent, Turkestan und der Orient: Eine Polemik, Entstehung und Entwicklung des russischen Imperialismus, Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans, Some Problems of Modern Turkistan History: an Analysis of Soviet Attacks on the Alleged Falsifiers of the History of Turkistan, Sowjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan als Beispiel des Kolonialismus neueren Stils gegenüber einem islamischen Volk in Asien, el-Hüküm's-Sovyetî fi'l-bilâdi'l-İslâmiyye, Die Türkvölker in der Sowjetunion seit 1917, Die Wirtschaftsprobleme Turkestans, Turkestan zwischen Russland und China, Turkestan im Herzen Euroasiens, Basmatschi: Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934, Berichte und Forschungen über Turkestan, Some Thoughts on the Problem of Turkestan, Islam and Turkestan Under Russian Rule'dir. Bu eserleri ile genelde Türk dünyası özelde Türkistan'ı anlatarak Türkistan davasına dikkat çekmek istemiştir (Türkoğlu, 2020, s. 551).

Baymirza Hayit kitaplarının yanı sıra çok sayıda makale kaleme almıştır. Bu makalelerinde Türkistan bölgesine Rusların Orta Asya diye tabir ettiğini ancak bu bölgenin adının Türkistan olduğunu sıkça dile getirmiştir. Orta Asya tabirinin kullanımı Türk coğrafyasına uygun olmayan bir kullanım şekli olduğunu söyleyerek bu yanlışın giderilmesi için çalışmalar yapmıştır (Karacadağ Baykan, 2022, s. 61).

Baymirza Hayit'e göre Türk kültürünü etkileyen diğer bir unsur da Türklerin tek Tanrı inancıdır. Türkler arasında, İslam dinini kabul etmeden önce de tek Tanrı'ya inanış görülmektedir. Bu inanç siyasi otorite, toplumun aidiyet duygusu gibi unsurları öne çıkardığı için Türk kültürünü etkileyen faktörler arasında olduğu söylenebilir (Hayit, 2000, s. 32).

Baymirza Hayit, Ziya Gökalp'in Türklük anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışa göre Türk kültürü de bir milletin dini, ahlaki, hukuki, entelektüel, dili, iktisadi durumu ve teknik (fenni) gibi faktörler Türk milletinin bir yansıması

olarak Türk kültürünü etkilemektedir (Ersöz, 2015, s. 104-106). Türk kültürünün ortak bir paydada buluştuğunu anlatan birçok eser ortaya konulsa da ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde her Türk milletinin farklı kültür özellikleri olduğu görülmüştür. Bu durumu yaşanan coğrafi şartlar veya kişilerin yaşantısı gibi faktörler belirlemektedir. Ancak Baymirza Hayit, her Türk milleti için ayrı bir kültür çalışması yapılmadığından yeterince bilgi ortaya konulmadığını vurgulamaktadır (Hayit, 2000, s. 96).

Baymirza Hayit, Türklerin Ruslaştırılması dışında Türk kültürünü etkileyen başka bir sorundan bahsetmektedir. Bu sorun Arap-Fars kültürü karşısında Türk kültürü ve Çin-Rus kültürü karşısında Türk kültürü meselesidir. Türk kültürü bu iki farklı kültür ile etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Ancak bu etkileşim tıpkı Ruslaştırma politikası gibi Türk kültürünü etkilemektedir. Ancak Türkler bütün etkileşimlere rağmen bu milletler içerisinde kendi kültürlerini korumuşlardır (Kaynar, 1994, s. 81).

Sovyet Rusya Türkistan'ı işgal ettiğinden itibaren Türk kültürünü zayıflatmaya yönelik politikalar izlemiştir. Bunlardan birisi de Türkî Cumhuriyetlerde eğitim gören öğrencilerin okullarda Kiril alfabesinin öğretilmesidir. Bu okullardaki temel eğitim dili Rusça olmuştur. Ayrıca Türkler ile ateist düşüncede olan kişiler arasında iletişim kurularak Türklerin dini inançlarını da etkilemeye çalışmışlardır. Rus yönetimi dil ve din üzerinden Türkleri asimile ederek daha hızlı bir şekilde Ruslaştırma faaliyetleri göstermiştir (Hayit, 2014, s. 96). Rusların bu faaliyetleri özellikle 1925 ve 1935 yılları arasında Türk kültürünü büyük ölçüde etkilemiştir. Bu yıllarda Türklerin kültürel değerleri zayıflamaya başlamıştır (Çelik, 2017, s. 181).

Rusya, Türkleri asimile ederken Türkistan'da kurduğu idari sistemlerin kadrolarını da genellikle Rus yönetimi ve Ruslardan oluşturuyordu. Türklerin oluşturduğu kadro sayısı %30 oranını geçemiyordu. Türkler çoğu zaman karar alınmayan basit memuriyet kadrolarında çalışıyordu. Yönetim için söz sahibi kadrolar Ruslardan meydana getirilmişti (Hayit, 2014, s. 27-28).

Sonuç

Baymirza Hayit, 19. yüzyılda doğmuş, 20. yüzyılda vefat etmiş ve hayatını Türkistan davasını anlatmaya adanmış bir Türkistan tarihçisidir. Onun yaşadıkları ve aldığı eğitim Türkistan'ı tüm dünyaya anlatmasının sebebi olmuştur. Baymirza Hayit eserlerinde Türk dünyasının Türkistan davasına sahip çıkmadığına dikkat çekmiştir. Türklerin sadece ortak bir ırktan oluşmadıkları aynı zamanda ortak bir kültürel mirasları olduğunu da vurgulamıştır. Bu ortak aidiyet duygusundan hareketle Türklerin birleşerek Türkistan'a sahip çıkmaları gerektiğini belirtmiştir.

Kaynakça

- Andican, A.A. (2017). Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçerisindeki Faaliyetleri. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit Ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 25-34.
- Cihangir, E. (2000). *Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit*. İstanbul: Turan.
- Çelik, L. (2017). II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit Ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 177-226.
- Ekşi, R. ve Cihangir, E. (1999). *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*. İstanbul: Turan Kültür-Hoca Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları.
- Ersöz, M. (2015). Sahalar (Yakutlar)'la İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4, 12, 101-115.
- Hayit, B. (1993). Türkistan'daki Medreselerin İslâm-Türk Kültüründeki Rolü. *Vakıf Haftası*, 10, 79-83.
- Hayit, B. (2000). *Sovyetlerde Türklüğün Ve İslam'ın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Hayit, B. (2014). Sovyetler Birliğindeki Türklüğün Ve İslamın Bugünkü Durumu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1, 20-31.
- Karacadağ Baykan, G. (2022). *Baymirza Hayit'in Hayatı Ve Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaynar, A. (1994). *Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri Ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özcan, K. (2017). Bir Türkistan Sevdalısı: Dr.Baymirza Hayit. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit Ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 15-21.
- Özmenli, M. (2017). Ortaçağ Türk Dünyasında Halı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 20, 338-351.
- Qasimova, S. (2017). Hayatı, Eserleri Ve Fikirleri İle Rus Sömürgeciliğine, Bolşevik İhtilaline Karşı Çıkan İlim, Fikir Ve Mücadele Adamı: Baymirza Hayit. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit Ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 59-68.
- Saray, M. (1983). *Doğumunun 65. Yılında Dr. Baymirza Hayit, Hayatı Ve Eserleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Smagulova S. (2017). Türkistan Lejyonu Ve Milli Türkistan Dergisi. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit Ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 167-175.
- Türkoğlu, İ. (2020). HAYİT, Baymirza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek-1, 550-552.

TALIŞ FOLKLORUNDA MƏRASİM VƏ MƏİŞƏT ƏNƏNƏLƏRİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYTƏN ƏSKƏROVA

Baku Eurasia University, Faculty of Philology, Department of Azerbaijani language and literature,
Bakı-Azərbaycan

1. Introduction

Talış folkloru Azərbaycan xalq mədəniyyətinin qədim və zəngin qatlarından birini təşkil edir. Bu folklor sistemi əsrlər boyu formalaşaraq xalqın dünyagörüşünü, sosial münasibətlərini və mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirmişdir. Xüsusilə mərasim və məişət folkloru insan həyatının bütün dövrlərini əhatə etməklə mühüm mədəni funksiyalar daşıyır.

Mərasim folkloru doğum, toy, yas və mövsümi keçid mərhələləri ilə bağlı ənənələri əhatə edir. Doğum mərasimləri ilə bağlı laylalar, beşik nəğmələri və Hal anası ilə bağlı inanclar xalqın qədim mifoloji təsəvvürlərini və qoruyucu ruhlarla inam sistemini əks etdirir. Toy mərasimlərindəki nəğmələr və xına adətləri, eləcə də yas mərasimlərində ifa olunan ağlılar bu sistemin əsas nümunələrindəndir.

Eyni zamanda, məişət folkloru gündəlik həyatla bağlı atalar sözləri, məsəllər, alqış və qarğışlar kimi janrları əhatə edir. Bu nümunələr xalqın həyat təcrübəsini, etik dəyərlərini və davranış normalarını nəsil-dən-nəslə ötürür.

2. Materials and Methods

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələrinin xüsusiyyətlərini, onların xalqın sosial-mədəni həyatındakı yerini və funksiyalarını araşdırmaqdır. Tədqiqat zamanı həm yazılı, həm də şifahi mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Araşdırmanın material bazasını Talış folkloruna aid laylalar, beşik nəğmələri, doğum, toy və yas mərasimləri ilə bağlı folklor nümunələri, mövsümi mərasimlər, atalar sözləri, məsəllər, alqış və qarğışlar, dualar və inanclar təşkil edir. Bununla yanaşı, mövzu ilə bağlı folklorşünaslıq ədəbiyyatı, elmi məqalələr və folklor toplularından da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat prosesində sahə araşdırması metodundan yararlanılmış, Talış bölgəsində yaşayan informantlarla müsahibələr aparılmışdır. Müsahibələr zamanı mərasimlərin keçirilmə qaydaları, onlarla bağlı inanclar, nəğmələr və gündəlik məişətdə qorunub saxlanılan folklor nümunələri haqqında məlumatlar toplanmışdır. Əldə edilən məlumatlar yazılı mənbələrdəki materiallarla müqayisə edilmişdir.

Tədqiqatda təsviri, müqayisəli və analitik metodlardan istifadə olunmuşdur. Toplanmış materiallar mövzular üzrə qruplaşdırılmış, doğum, toy, yas, mövsümi mərasimlər və məişət ənənələri ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Eyni zamanda, bu ənənələrin tərbiyəvi, kommunikativ, sosial birləşdirici və mədəni yaddaşın qorunması baxımından funksional xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Bu metodoloji yanaşma Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələrinin mahiyyətini daha əhatəli şəkildə öyrənməyə və onların müasir dövrdəki əhəmiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

3. Findings and Discussion

Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələri xalqın həyat tərzini, dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlər sistemini əks etdirən mühüm mədəni elementlərdir. Bu ənənələr insan həyatının müxtəlif mərhələlərini müşayiət edir və nəsillər arasında mədəni irsin ötürülməsində mühüm rol oynayır.

3.1. Talış Folklorunda Doğum Mərasimləri

Doğum mərasimləri Talış folklorunda insan həyatının başlanğıcı ilə bağlı formalaşmış ən qədim ənənələrdən biridir. Bu mərasimlərdə uşağın sağlam böyüməsi, ailəyə uğur gətirməsi və müxtəlif təhlükələrdən qorunması ilə bağlı inanclar mühüm yer tutur.

Uşaq anadan olanda böyükklər tərəfindən müxtəlif xeyir-dualar verilərdi ki, bunlar da talış dilində deyilərdi. Məsələn: Çəşonı ruşin bıbo- Gözlərin aydın olsun (Məlikova, 2019), İştə Balon xəyri bivişoş- Balalarının xeyrin görəsən, Xıdo həməy balon noğə bıdə, çəmənionən çəy dilədə- Allah hamının balalarını saxlasın, bizimkiləri də onlarla bahəm, Xıdo bəştı balon xəyr bıdə- Allah balalarına xeyir versin (Nəzərov, 2021) Bu xeyir-dualar Talış xalqının doğum hadisəsinə verdiyi önəmi və yeni doğulan uşağa qarşı xoş arzularını əks etdirir. Nümunələrdə körpənin sağlam böyüməsi, ailəsinə xeyir gətirməsi və Allahın himayəsində olması dilənir. Eyni zamanda, bu ifadələr xalqın ailə dəyərlərini və kollektiv həmrəylik düşüncəsini əks etdirən folklor nümunələri kimi diqqəti cəlb edir.

Talış folklorunda doğumdan sonra ana və uşağın müxtəlif mistik qüvvələrdən qorunması ilə bağlı çoxsaylı inanclar mövcuddur. Bu inanclarda “Şəşə” və ya “Alajen” adlanan varlıqlar xüsusi yer tutur. Xalq təsəvvürünə görə, Şəşə yeni doğulmuş uşaqlara və zahı qadınlara zərər yetirə bilər. Buna görə də uşağın doğulmasından sonrakı ilk

günlərdə müxtəlif qoruyucu tədbirlər görülür, evdə düyü və buğda səpilir, ana və uşaq tək buraxılmır. Həmçinin hal anası yeni doğmuş ana və körpəyə zərər verə bilən mistik varlıq hesab olunur. Buna görə də doğumdan sonra müəyyən qoruyucu tədbirlər görülür, müxtəlif ayınlar və inanclar vasitəsilə ana və uşağın təhlükəsizliyi təmin edilməyə çalışılır.

İnformatorlardan birinin söylədiyinə görə, Şəşənin uşağa zərər verməməsi üçün evin müxtəlif yerlərinə düyü və un səpilirdi. İnanılırdı ki, Şəşə bunlarla məşğul olduğu üçün uşağa yaxınlaşa bilməz. Həmçinin uşağın qırxı çıxana qədər onun paltarlarının həyətdə saxlanması, axşam vaxtı çölə çıxarılması və ya ağac altına aparılması məsləhət görülürdü (Azsaylı xalqların folkloru, 2024). Bu inanclar Talış xalqının qədim mifoloji görüşlərini əks etdirir. Şəşə və Alajen obrazları ana və uşağın təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmiş xalq təsəvvürlərinin məhsulu olmaqla yanaşı, doğumdan sonrakı dövrdə ehtiyatlı davranış qaydalarının formalaşmasına da təsir göstərmişdir. Laylalar doğum mərasimləri ilə əlaqəli ən geniş yayılmış folklor nümunələrindəndir. Analay laylalar vasitəsilə körpəni sakitləşdirir, ona olan sevgilərini ifadə edir və gələcəyi ilə bağlı arzularını dilə gətirirlər. Beşik nəğmələri də oxşar funksiyaya malik olmaqla yanaşı, uşağın tərbiyəsində və mənəvi inkişafında mühüm rol oynayır.

Ha lolo, şinə lolo,	Ha lolo, bandə ronku,
Bitarsən çay hironku,	Nıqno bəti bəlo.
Movləm tını oqəto:	Bəşt po bıqət, qəm şodə,
Bədə manqon, sor	Edyəsım bəştı bolo.
A laylay, dağ yolundan,	A laylay, şirin laylay,
Qorxun onun çənindən.	Dəyməsin sənə dərd-bəla.
Mövlam səni saxlasın	Ayağa dur, addım at,
Bəd aylardan, illərdən...	Baxım şümşad boyuna. (Məlikova, 2019)

Verilən layla nümunələri Talış xalqının uşaq sevgisini, ana qayğını və övladın gələcəyi ilə bağlı xoş arzularını əks etdirir. Laylalarda uşağın sağlam böyüməsi, müxtəlif təhlükələrdən qorunması və xoşbəxt gələcəyə sahib olması arzulanır. Ana öz övladına olan məhəbbətini nəvazişli sözlərlə ifadə edir, eyni zamanda onun mənəvi və fiziki cəhətdən kamil yetişməsinə diləyir. Bu nümunələr laylaların yalnız uşağı sakitləşdirmək məqsədi daşmadığını, həm də xalqın ailə dəyərlərini, tərbiyəvi baxışlarını və mənəvi dünyasını əks etdirən mühüm folklor janrı olduğunu göstərir.

3.2. Talış Folklorunda Toy Mərasimləri

Toy mərasimləri Talış xalqının ailə və cəmiyyət haqqında təsəvvürlərini əks etdirən mühüm mərasimlər sırasındadır. Bu mərasimlər ailələrin birləşməsi ilə yanaşı, sosial münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə də xidmət edir. Toydan əvvəl keçirilən nişan mərasimləri gələcək ailə münasibətlərinin başlanğıcı hesab olunur. Nişan zamanı ailələr arasında qarşılıqlı razılıq əldə edilir və müxtəlif adətlər yerinə yetirilir.

Talış folklorunda toy mərasimləri ailə qurulmasının ən mühüm mərhələlərindən biri hesab olunur və bir neçə ardıcıl mərasimdən ibarətdir. Toy prosesi adətən elçilik mərasimi ilə başlayırdı. Mənbələrdə qeyd olunur ki, elçiliyin ilk mərhələsində qadınlar qız evinin razılığını öyrənir, daha sonra isə kişi elçilər qız evinə gedirdilər (Məlikova, 2019). Bu ənənə ailələr arasında qarşılıqlı hörmətin və sosial münasibətlərin qorunmasına xidmət edirdi.

Maraqlı adətlərdən biri də “elçi daşı” ilə bağlıdır. İnformatorun verdiyi məlumata görə, qız evinin həyətinə xüsusi daş yerləşdirilirdi, elçi gələn şəxs həmin daşın üzərində əyləşərdi. Ev sahibləri bununla qonağın elçilik məqsədi ilə gəldiyini anlayardılar (Nəzərov, 2021). Bu fakt Talış xalqının ailə münasibətlərində formalaşdırdığı özünəməxsus ünsiyyət vasitələrindən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Elçilikdən sonra keçirilən ən mühüm mərasimlərdən biri “ağsaqqal plovu” idi. Həm yazılı mənbədə, həm də informator məlumatında qeyd olunur ki, bu mərasimdə hər iki tərəfin ağsaqqalları iştirak edir, qohumluğun rəsmiləşdirilməsi istiqamətində ilk addımlar atılırdı (Məlikova, 2019; Nəzərov, 2021). Ağsaqqal plovu ailələrin bir-birinə yaxınlaşmasını və gələcək qohumluğun təməlini qoyan mərasim kimi çıxış edirdi.

Toy mərasimlərinin mühüm hissələrindən biri paltarkəsdi və xınayaxdı mərasimləri idi. Mənbələrdə göstərilir ki, paltarkəsdi zamanı gəlin üçün gətirilmiş parçalar nümayiş etdirilir, iştirakçılar müxtəlif hədiyyələr təqdim edirdilər (Məlikova, 2019). İnformator məlumatlarında isə bu mərasimin talış dilində “olətə bırım” adlandırıldığı qeyd olunur (Nəzərov, 2021). Bu mərasimlər gələcək gəlinə göstərilən diqqətin və ailələrarası münasibətlərin ifadəsi idi.

Xınayaxdı mərasimi gəlinin ata evində keçirdiyi son gecənin əsas hadisəsi hesab olunurdu. Oğlan evindən göndərilən yengə gəlinə xına, gəlinlik paltarı və digər hədiyyələr gətirirdi. İnformatorun sözlərinə görə, həmin gecə qızın rəfiqələri toplaşır, gəlinin əllərinə xına yaxılır və müxtəlif mahnılar oxunurdu (Nəzərov, 2021). Bu mərasim qızın yeni həyata keçidini simvolizə edirdi.

Gəlinin oğlan evinə gətirilməsi də müxtəlif rəmzi hərəkətlərlə müşayiət olunurdu. Mənbədə qeyd edilir ki, gəlinin qarşısında güzgü və işıq tutular, bununla onun gələcək həyatının işıqlı və uğurlu olması arzu edilərdi (Məlikova, 2019). İnformator məlumatlarında isə gəlinin Quran altından keçirilməsi, başına düyü, şirniyyat və qəpik səpilməsi

kimi adətlərdən bəhs edilir (Nəzərov, 2021). Bu mərasimlər xalqın bolluq, bərəkət və xoşbəxtlik haqqında təsəvvürlərini əks etdirir.

Toyun əsas hissəsi oğlan evində keçirilən “böyük toy” mərasimi idi. Mənbələrə görə, bu mərasim keçmişdə bir neçə gün davam edir, musiqi, rəqslər, aşıq çıxışları və müxtəlif əyləncələrlə müşayiət olunurdu (Məlikova, 2019). İnformator da qeyd edir ki, toy günlərində halaylar təşkil olunur, mahnılar oxunur və kollektiv əyləncələr keçirilirdi (Nəzərov, 2021). Bu faktlar toyun yalnız ailə hadisəsi deyil, həm də ictimai xarakter daşıyan mədəni hadisə olduğunu göstərir.

Toy mərasimlərinin son mərhələlərindən biri gəlinçixdı və ya üzəçixdı mərasimi idi. Toydan bir neçə gün sonra keçirilən bu mərasimdə gəlin ailə üzvlərinə və qohumlara təqdim olunur, müxtəlif hədiyyələr verilir və yeni ailə münasibətləri rəsmən möhkəmləndirilirdi (Məlikova, 2019; Nəzərov, 2021). Beləliklə, Talış toy adətləri ailə quruculuğu ilə yanaşı, sosial həmrəyliyin və milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına xidmət edən zəngin mərasimlər sistemi kimi çıxış edir.

3.3. Talış Folklorunda Yas Mərasimləri

Yas mərasimləri insan həyatının son mərhələsi ilə bağlı formalaşmış ənənələri əhatə edir. Talış folklorunda ölüm yalnız fərdi hadisə kimi deyil, həm də kollektiv şəkildə yaşanan sosial hadisə kimi qəbul edilir.

Talış xalqının yas mərasimləri kollektiv həmrəylik və qarşılıqlı yardım prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Yas düşən ailənin ağır günlərində ona mənəvi və maddi dəstək göstərmək mühüm adətlərdən biri hesab olunurdu. Bu baxımdan həm yazılı mənbələrdə, həm də informator məlumatlarında yas sahibinə qonşular və qohumlar tərəfindən yemək aparılması ənənəsinə rast gəlinir.

Mənbələrdən birində qeyd olunur ki, yas evinə qonşular tərəfindən gətirilən ehsan yeməkləri “Teləkosə” adlanırdı. Ölüm baş verən gün yas sahibinin evində yemək bişirilməz, qonşular öz evlərində hazırladıqları plov və digər yeməkləri yas evinə gətirərdilər (Məlikova, 2019). Bu adət yas sahibini əlavə qayğılardan qorumaqla yanaşı, cəmiyyət daxilində qarşılıqlı yardım və həmrəylik münasibətlərini də gücləndirirdi.

Digər mənbədə də oxşar məlumat verilir. Bildirilir ki, XX əsrin 60-cı illərinə qədər üç gün ərzində yas sahibinə evində yemək bişirməyə icazə verilməzdi. Kənd sakinləri öz evlərində hazırladıqları ehsan yeməklərini yas evinə gətirər, buna isə “el süfrəsi” deyilirdi (Nəzərov, 2021). Hər kəs imkanı daxilində bu ənənədə iştirak edir və yas sahibinin yükünü yüngülləşdirməyə çalışırdı.

Bu faktlar göstərir ki, Talış yas mərasimlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kollektiv dəstək və paylaşma ənənəsidir. “Teləkosə” və “el süfrəsi” kimi adətlər insanların çətin günlərdə bir-birinin yanında olmasını təmin edən mühüm sosial institutlar kimi çıxış etmişdir. Müasir dövrdə bu adətlərin bir çoxu əvvəlki formasını dəyişsə də, yas sahibinə dəstək göstərmək ənənəsi Talış cəmiyyətində öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Bundan əlavə, mənbələrdə qeyd olunur ki, yas düşən ailə üçün həmin ilin Novruz və Ramazan bayramları “qara bayram” hesab edilirdi. Qohumlar və yaxınlar bayram günlərində yas sahibini ziyarət edir, bir daha başsağlığı verir və gələcək həyatında xoş günlər arzulayırdılar (Nəzərov, 2021). Bu ənənə mərhumun xatirəsinə ehtiramın və ailənin mənəvi cəhətdən dəstəklənməsinin ifadəsi kimi çıxış edirdi.

Yas mərasimlərinin əsas elementlərindən biri ağılardır. Ağılar vəfat etmiş şəxsin xatirəsini yad etmək, onun həyat yolunu və xüsusiyyətlərini ifadə etmək məqsədi daşıyır. Bu nümunələrdə kədər, həsrət və itki hissələri poetik formada ifadə olunur:

Ha dodo, dard sinədə,
Nıbey bəmi dast ədə.
Lef -boloşnə bezo be
Çəşə arsi dastədə.

Ay dodo, qara əllərdə,
Olmadı mənə əl verən.
Yorğan-döşəyim bezdi,
Göz yaşımın əlindən! (Məlikova, 2019)

3.4. Talış Folklorunda Mövsümi Mərasimlər

Mövsümi mərasimlər xalqın təbiətlə münasibətini əks etdirən ənənələr sistemidir. Talış folklorunda bu mərasimlərin ən geniş yayılmış nümunəsi Novruz bayramı ilə bağlı adətlərdir. Novruz yeni ilin və təbiətin oyanışının rəmzi hesab olunur. Bayram ərəfəsində evlərin təmizlənməsi, səməni yetişdirilməsi, tonqal qalanması və müxtəlif xalq oyunlarının keçirilməsi qədim ənənələrin davamı kimi yaşamaqdadır.

Novruz bayramı Talış xalqının mövsümi mərasimləri arasında mühüm yer tutur. Bayramla bağlı adətlər təbiətin oyanması, bolluq-bərəkət arzuları və insanların mənəvi təmizlənməsi ilə əlaqələndirilir. Mənbələrdə qeyd olunur ki, talışlar əsasən ilin son çərşənbəsini qeyd etmiş, onu “Kül çərşənbəsi” və ya “Küləşə çərşənbə” adlandırmışlar (Məlikova, 2019). Müsahibə zamanı əldə edilən məlumatlara görə isə bəzi Talış bölgələrində bu gün “Külə şəv” adı ilə tanınır. Həmin gün evdən heç nə verilməz, çünki bunun evin bərəkətini azaldacağına inanılırdı.

Kül çərşənbəsi ilə bağlı müxtəlif inanclar mövcud olmuşdur. Çərşənbə gecəsi yandırılan ocağın külü səhər ağacların dibinə tökülür, bunun məhsuldarlığı artıracağı düşünülürdü. Həmçinin axar sudan gətirilən suyun ailə üzvlərinin üzərinə səpilməsi mehribanlıq və xoşbəxtlik rəmzi hesab olunurdu (Məlikova, 2019). Bu adətlər xalqın suya, oda və torpağa münasibətini əks etdirən qədim təsəvvürlərlə bağlıdır.

Mənbələrdə Novruz süfrəsinin də özünəməxsus xüsusiyyətləri qeyd edilir. Süfrədə “s” hərfi ilə başlayan müxtəlif nemətlər yerləşdirilər, xüsusilə balığın süfrədə olması vacib sayılırdı (Məlikova, 2019). Bu ənənə bolluq və firavanlıq arzularının simvolik ifadəsi kimi çıxış etmişdir.

Novruz mərasimlərinin mühüm hissələrindən biri qapıgəzmə və pay toplama adətləri olmuşdur. Uşaqlar və gənclər evləri gəzərək müxtəlif bayram payları toplayar, insanlar isə qohumlarını və yaxınlarını ziyarət edərdilər (Məlikova, 2019). Bayram günlərində ölürlərin yad edilməsi də mühüm yer tuturdu. Qəbiristanlıqlar ziyarət edilir, mərhumların ruhuna dualar oxunurdu (Məlikova, 2019).

Informator materiallarında Novruzdan əvvəlki dövrlə bağlı maraqlı inanclar da öz əksini tapmışdır. Belə ki, fevral ayının əvvəllərində qeyd olunan “Kırdı zua şəv” (“Kürdü oğlunun gecəsi”) mərasimində bolluq və məhsuldarlıq arzusu ilə taxıl və ya taxıldan hazırlanmış nemətlər xüsusi yerə qoyulardı (Nəzərov, 2021). Bu mərasim xalqın əkinçilik ənənələri ilə sıx bağlı olmuşdur.

Novruz ərəfəsində keçirilən digər maraqlı adətlərdən biri də mürşidlərin evləri gəzərək mahnılar oxuması, rəqs etməsi və pay toplaması idi. Bəzən gənclər müxtəlif geyimlərdə evləri gəzər, onlara yumurta, qoz, buğda və digər sovqatlar verirdi (Nəzərov, 2021). Bu ənənə kollektiv şənliyin və bayram əhval-ruhiyyəsinin formalaşmasına xidmət edirdi.

Mənbələrdə Novruzdan sonrakı dörd günün “Çahar fəsil” adlandırıldığı da qeyd edilir. Xalq inanclarına görə, həmin günlərin hər biri ilin bir fəslini təmsil edir və həmin günün hava şəraiti gələcək fəslin necə keçəcəyinə işarə sayılırdı (Nəzərov, 2021). Bu inanclar Talış xalqının təbiət hadisələrini müşahidə etməsi və onları xalq təqviminə əlaqələndirməsinin nümunəsidir. Kosa-Kosa oyunu Novruz mərasimlərinin ayrılmaz hissələrindən biridir. Bu oyun qışın yola salınmasını və yazın qarşılınmasını simvolizə edir. Oyun zamanı ifa olunan mahnılar və hərəkətlər xalqın məhsuldarlıq və bolluq arzularını ifadə edir. Yazın qarşılınması ilə bağlı nəğmələrdə isə təbiətin dirçəlişi, yeni həyatın başlanması və insanların sevinc hissləri əks olunur.

3.5. Talış Folklorunda Məişət Ənənələri

Məişət folkloru xalqın gündəlik həyatında istifadə olunan və nəsil-dən-nəslə ötürülən folklor nümunələrini əhatə edir. Atalar sözləri və məsəllər xalqın həyat təcrübəsini ümumiləşdirən hikmətli ifadələrdir. Onlar insanlara düzgün davranış qaydalarını öyrətmək və həyat təcrübəsini ötürmək funksiyasını yerinə yetirir.

Talış folklorunda atalar sözləri və məsəllər xalqın həyat təcrübəsini, mənəvi dəyərlərini və dünyagörüşünü əks etdirən mühüm janrlardandır. Bu nümunələr vasitəsilə insanlara əməksevərlik, dürüstlük, ağıllılıq və məsuliyyət kimi keyfiyyətlər aşılır.

Məsələn, “Besoybə hi həşi çəştəni şor bəbə” – “Yiyəsiz bağ günün günorta çağı xar olar” atalar sözü sahibsiz qalan işin tez bir zamanda dağılacığını və nəzarətsizliyin mənfi nəticələrə səbəb olduğunu ifadə edir. “Çokə asp işdə cəvi və bəka, yabuo asp işdə girmoci” – “Yaxşı at arpasını çox eylər, yava at qırmancını” məsəlində isə insanın uğurunun zorakılıqdan deyil, düzgün qayğı və zəhmətdən asılı olduğu vurğulanır (Məlikova, 2019).

Digər bir nümunə olan “Ağılməndə odəm mori sə(y)ñqonə baha, səğiri moli nibaha” – “Ağıllı adam ilan yumurtasını yeyər, yetimin malını yeməz” məsəlində mənəvi dəyərlərin maddi maraqlardan üstün tutulduğu göstərilir. “Bə har koy sə jiyə dənibənon” – “Hər işin başına ip salmazlar” ifadəsi isə hər məsələyə qarışmağın və hər işə müdaxilə etməyin düzgün olmadığını bildirir (Nəzərov, 2021).

Bundan başqa, “Abru nibe dimi ha bışışt” – “Abrın yoxdursa, üzünü nə qədər yusan da faydası yoxdur” və “Bə hamsiyə umi bə kəs vəşi bəmande” – “Qonşuya tamam ümid edən ac qalar” kimi atalar sözləri insanlara şəxsi məsuliyyət və ləyaqətin vacibliyini aşılayır. (Yolon sıxanon, 2018) “Adamın rənginə bax, ürəyini oxu” ifadəsi isə insanları yalnız zəhəri görünüşə görə deyil, daxili keyfiyyətlərinə görə dəyərləndirməyin vacibliyini göstərir. (Milli azlıqların atalar sözlərindən seçmələr, 2019)

Dualar Və İnanclar

Talış məişət folklorunda dualar mühüm yer tutur. Bu dualarda insanların dini inancları, mənəvi arzuları və gələcəklə bağlı ümidləri öz əksini tapır. Xalq arasında işlənən dualardan biri belədir: “İlahi, tni gəssəm doydəm baştı yoliəti, çəmə dili de Ğironi ruşin bıkə” – “İlahi, səni and verirəm böyüklüyünə, qəlbimizi Quranla işıqlandır”. Bu dua insanın mənəvi kamilləşmə arzusunun ifadəsi (Nəzərov, 2021). Bu nümunələr Talış xalqının dini-mənəvi dəyərlərinin gündəlik həyatla sıx bağlı olduğunu göstərir. Dualar və inanclar insanların gündəlik həyatında mühüm yer tutur. Onlar müxtəlif hadisələr zamanı mənəvi dayaq rolunu oynayır və insanların dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərir.

3.6. Mərasim Və Məişət Ənənələrinin Funksional Xüsusiyyətləri

Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələri müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir. Bu ənənələrin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri tərbiyəvi funksiyadır. Folklor nümunələri vasitəsilə gənc nəsə milli-mənəvi dəyərlər, davranış qaydaları və həyat təcrübəsi aşılır.

Kommunikativ funksiya insanların bir-biri ilə ünsiyyətini gücləndirir və sosial münasibətlərin formalaşmasına kömək edir. Toy, yas və mövsümi mərasimlər insanların kollektiv şəkildə bir araya gəlməsini təmin edir. Sosial birləşdirici funksiya cəmiyyət üzvləri arasında həmrəylik yaradır. Mərasimlər zamanı nümayiş etdirilən birgə fəaliyyətlər ictimai əlaqələrin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Bu ənənələr eyni zamanda kollektiv yaddaşın qorunmasını təmin edir. Xalqın tarixi təcrübəsi, dünyagörüşü və mədəni dəyərləri folklor vasitəsilə gələcək nəsillərə ötürülür. Nəticədə mərasim və məişət ənənələri milli kimliyin qorunması və yaşadılmasında mühüm rol oynayır.

4. Conclusion and Recommendations

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Talış folklorunda mərasim və məişət ənənələri xalqın milli-mədəni kimliyinin formalaşmasında və qorunub saxlanılmasında mühüm rol oynayır. Doğum, toy, yas və mövsümi mərasimlərlə bağlı folklor nümunələri yalnız adət və inanclar sistemi deyil, həm də xalqın dünyagörüşünün, mənəvi dəyərlərinin və tarixi yaddaşının daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Araşdırma zamanı müəyyən edilmişdir ki, laylalar, beşik nəğmələri, toy nəğmələri, ağılar, dualar, alqışlar, atalar sözləri və digər folklor nümunələri Talış xalqının ailə münasibətlərini, sosial əlaqələrini və mənəvi prinsiplərini əks etdirir. Xüsusilə mərasimlərlə bağlı inanclar və folklor mətnləri kollektiv yaddaşın nəsil-dən-nəslə ötürülməsində mühüm vasitə rolunu oynayır.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, müasir dövrdə bəzi mərasim və məişət ənənələri əvvəlki formasını qismən itirsə də, onların əksəriyyəti xalq yaddaşında və gündəlik həyatda yaşamaqda davam edir. Bu baxımdan Talış folklor nümunələrinin toplanması, sistemləşdirilməsi və elmi şəkildə öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gələcək tədqiqatlarda Talış folklorunun ayrı-ayrı janrlarının daha geniş şəkildə araşdırılması, bölgələr üzrə müqayisəli təhlillərin aparılması və şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin müasir texnologiyalar vasitəsilə qorunması məqsədəuyğun hesab edilir.

Thanks and Information Note

Məqalənin hazırlanmasında istifadə olunan sahə materiallarının toplanması zamanı məlumatlarını bölüşən informatorlara müəllif öz təşəkkürünü bildirir. Onların təqdim etdikləri məlumatlar tədqiqatın aparılmasında mühüm rol oynamışdır.

References

1. Azsaylı xalqların folkloru (VI kitab). (2024). Bakı: Elm və təhsil, 331 s.
2. Məlikova, İ. (2019). Azsaylı xalqların folkloru. Talış folkloru. Bakı: Elm və təhsil.
3. Milli azlıqların atalar sözlərindən seçmələr. (2019). Bakı: Elm və təhsil, 192 s.
4. Nəzərov, A. (tərt.). (2021). Tolışi folklor iyən bəzi leksik vohidon izoh. Talış folkloru və bəzi leksik vahidlərin izahı. Bakı.
5. Yolon sıxanon (Atalar sözləri). (2018). Bakı: Ecoprint, 250 s.

QABDULLA TUKAY SATİRA VƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK MƏSƏLƏSİ

Tələbə: AYLAYUSİFOVA

Elmi rəhbər: MEHMAN HƏSƏNLİ

Xəzər universiteti, Humanitar təhsil və sosial elmlər fakültəsi

Mövzu: Qabdulla Tukayın “Yeni Kəsikbaş” əsərində satira və milli özünüdərək məsələsi

Mövhumat, cəhalət və fanatizm türk müsəlmanlarının hər dövr üçün ən qlobal problemlərindən biridir. Bir cəbhədə bir qrup insan fanatizmin, cəhalətin yayılmasını dəstəkləyərkən, digər cəbhədə isə digər insanlar bu mövhumata qarşı çıxmaq üçün canla-başla mübarizə aparırlar. Əsrlər boyu cəhaləti dəstəkləyən, cahilcəsinə düşüncələri yayıb insanların İslam dininin gözəlliklərini öyrənməsindən qorxan bəzi “mollalar” düşünürdülər ki, mübarizə aparanlar tamamilə dinə qarşı çıxırlar. Əslində isə heç vaxt belə olmamışdır. Mövhumata qarşı çıxanlar, İslam dininin əslində həmin mollaların yalanlarından ibarət olmadığını çatdırmaq və eyni zamanda, insanların elmi biliklərə də yiyələnməyin vacib olduğunu göstərməyə çalışırdılar. Yazıcılar, şairlər bununla əsrlər boyu mübarizə aparmışdılar. Onlardan biri də Qabdulla Tukay idi. Qabdulla Tukay sadəcə bir yazıçı deyildi. O, əsərləri ilə qazan tatarlarının oyanmasında böyük payı olan güclü bir sənətkar idi. Qələmə aldığı “Yeni Kəsikbaş” əsəri də bu mövzuda yazdığı poemadır. Qabdulla Tukay bir əsrlə ümumilikdə, türk xalqının əsrlər boyu arxa və ön cəbhədə necə zülmələr çəkdiyini göstərmişdir. İnsanlar bir tərəfdən cəhalətin qurbanı və köləsi olarkən, bir tərəfdən də düşmən tərəfindən zümlərə məruz qalır.

Əsərdə div tərəfindən zülmə məruz qalan xalq qəhrəmandan kömək istəyirlər. Deyirlər ki div hər gün beş adamı soyur. Əsərdə Qaraəhməd obrazını görürük. Qaraəhməd qazan elinin qəhrəmanı, güclü, uzunboylu bir insan kimi göstərilir. Qaraəhmədin timsalında elmi təmsil edir. Əslində, çatdırmaq istədiyi məsələ açıq-aşkar görünür. Bu əsərlə bildirmək istəyir ki, əgər türk xalqı cəhalətdən gözünü açıb elmlə məşğul olarsa, elmi əsasları olan bilikləri öyrənmək üçün cəhd göstərsə, bu zaman həm birlik olar, həm düşməndən xilas ola bilərlik, eyni zamanda insanların gözləri açılar və əslində İslam dininin bu yalanlardan ibarət olmadığını anlayar.

Yazıcının “Yeni Kəsikbaş” poemasının şah əsəri olmasının digər səbəbləri də vardır. Buradakı kəsikbaş obrazı əslində xalqa ibrəti-ələm olması üçündür. Bu orazla saxtakar, mövhumatla yaşayan, eyni zamanda bir yandan “Quran” oxuyub, bir yandan da “Quran”a zidd hərəkət edən yüksək vəzifəliləri tənqid etmişdir.

Qabdulla Tukayın şeirlərindəki coşqun milli azadlıq eşqinin qəlbinin “Molla Nəsrəddin” dərgisi olması da maraqlı faktlardan biridir. O, bu dərginin bütün nömrələrini diqqətlə oxumuşdur. Onun “Tatarca danışırım” ifadəsi artıq, adi bir ifadə olmaqdan çıxmışdı. Bu ifadə milli şüar kimi tatar elinin qəlbində səslənən himnin ilk sətirleridir.

Qələmə aldığı bu əsərlə çox cəsur bir addım atır, çünki onun mübarizəsi həm mövhumata, həm də çar hökumətinin işğalçı siyasətinə qarşı idi. Həyatı boyu onların əleyhinə olan sənətkarlardan oduğu üçün Çar Rusiyası bunu qəbullana bilmirdi. Qabdulla Tukay çox kiçik olan bu ömründə çox cəsurcasına davranıb, xalqın xilas üçün çalışsa da, Qabdulla Tukay kimi insanların dəyəri həmişə ölümündən sonra bilinmişdir. Dəyəri sonradan bilinməli də, qazan elinin oyanmasında çox güclü rolu olmuşdur. Bu poemanın içərisində başqa bir hekayə ilə də var-dövləti canından çox düşünən yüksək təbəqələri tənqid etmişdir.

Əsərdə maraqlı faktlardan biri də budur ki, əsər qəhrəmanı quyudan enərkən gördüyü sarayın üzərindəki yaşıl lövhədə “Buji Firkasının canilərinin buranın sakinləridir” cümləsi ilə qarşılaşır. Buji Firkası XIX əsrin sonlarında Bahaəddin Vaisi tərəfindən Kazanda qurulan dini-siyasi bir təriqət idi. “Buji Firkasının caniləri” dedikdə isə Vaisilik təriqətinin tərəftarları nəzərdə tutulur. Vaisilik təriqəti isə insanları saxta biliklərlə mövhumat və cəhalətə sürükləyirdi. Diqqəti çəkən məqam budur ki, Div də bu saraydadır. Bununla da göstərir ki, canilər, Divin (yəni saxta seyxlərinin) ətrafına yığılaraq Kazan elində böyük vahimə yaradırdılar. Ümumiyyətlə, Vaisilik təriqəti Kazan tatarlarının inkişaf etməsinin, dünyəvi elmlərə yiyələnməsini günah sayırdı, bunun əleyhinə idi. Qabdulla Tukay da tam olaraq, onların əksinə olaraq onlara qarşı çıxıb onları gələcəyin qatilləri adlandıırırdı. Bu qatillər ki, hansı ki, indiki dövrdə də bu düşüncələrə sahib olan insanların var olmasına səbəb oldular. Bu qatillər ki, əsrlər boyu

türk xalqı onların bu fanatik düşüncələri və yaratdığı vahimə ucbatından xalqın din yolunda əziyyət çəkməsinə səbəb olmuşdurlar.

İndiki dövrdə belə oxumaq üçün can atan, elmi biliklərə yiyələnmək istəyənlərə qəribə baxıb, kafir sayan bu xalqı xilas etməyin yalnız iki yolu vardır. Birincisi, saxtakar molları yer üzündən silməkdir. Bu, müşkül bir məsələdir, onlar yer üzündən silinsə də gələcəkdəki qalıqları, bu əsir xalqı daha da əsir vəziyyətinə düşürəcək. İkincisi, dünyəvi elmlərə yiyələnib xalqa sübut etməkdir. Xalq bilikləndikcə mövhumat azalar, cəhalətə köləlik edənlər də savdlanır, ona görə də ikincisi daha mümkün bir məsələdir. İslam dininin gözəlliklərindən faydalanıb, dünyəvi biliklərə yiyələner. Elmi biliklərə yiyələnməyin vacibliyi, bu əsərdə çox güclü bir şəkildə göstərilmişdir. Çox vaxt sənətkarlar cahilliyin bədbəxtliyini göstərmək üçün əsərlərin sonunu faciə ilə bitirirlər. Qabdulla Tukay isə gələcək nəsillərdə ümid işığı yaratmaq istəyirdi. Qaraəhmədi öldürmək xalqın, gələcək nəsillərin ümidini itirmək idi. Ona görə də Qaraəhmədi öldürmür. Qaraəhmədlə xalqda elmin, doğru biliklərin hər zaman qalib gələcəyinə inandırır. Qaraəhməd sadəcə beş yüz əsirin qəhrəmanı deyildi. Qaraəhməd eyni zamanda, gələcək nəsillərin qəhrəmanı və böyük ümid işığı idi, çünki onun qələmə aldığı bu əsər, sadəcə kazan elinin deyil, bütün türk xalqının bəlasını və bu bəladan çıxış yolunu da göstərir.

Bu global problem, fəlakət Azərbaycanda da keçən əsrdə çox geniş yayılmışdır. Bu mövzuda əsərlər qələmə alan sənətkarlarımızdan biri də Cəlil Məmmədquluzadədir. Onun “Ölülər” əsərindəki Şeyx Nəsrullah obrazı bu mövhumatçılara nümunədir. Bir yalanla xalqı manipulyasiya edərək, ölüləri canlandırma biləcəyinə inandırır. Əhali də artıq çoxdan cəhalət qatarına sürükləndiyi üçün ona inanır və onun başına toplaşır. Türkiyədən isə Namiq Kamalı, Rəşad Nuri Güntəkin, Ömər Seyfəddini nümunə göstərmək olar. Onlar nə qədər fanatizmə qarşı çıxsada, təhsilsizliyi tənqid edib insanları elmə təşviq etməyə çalışsa da, bu gün hələ də həmin təriqətçilərin qalıqları ilə türk xalqı mübarizə aparır. Rəşad Nuri Güntəkinin “Çalıkuşu” romanını nümunə göstərə bilərik. Bu romanla o, Anadoludakı qadınların vəziyyətini göstərməyə çalışmışdır. O, eyni zamanda bu əsərlə təhsilin aşağı səviyyədə olmasını tənqid etmiş və xurafatla mübarizənin vacibliyini göstərmişdir.

Minlərlə yazıçı, minlərlə şair də gəlsə ulduzlara inanıb ona görə hərəkət edən bir xalq olduqca, mövhumatın aradan qalxması çox çətin bir məsələdir.

АЛТАЙЛАРДЫН “АЛЫП-МАНАШ” ЖАНА КАЗАКТАРДЫН “АЛПАМЫС” ЭПОСТОРУНУН САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ

ARSLAN TAGAIBEKOV

Department of Turkology, Faculty of Humanities, Kyrgyz-Turkish Manas University Bishkek,
Kyrgyzstan

Киришүү: Элдик оозеки чыгармалар – элдин эс тутумун, дүйнө таанымын жана руханий баалуулуктарын сактап келген маанилүү маданий мурас. Айрыкча баатырдык эпостордо элдин идеалдуу каарманы, анын коомдогу орду, адилеттүүлүктү орнотуу жана элинин тынчтыгы үчүн күрөшү сыяктуу окуялар көркөм формада чагылдырылат. Бул макалада талдоого алынган түрк элдерине таандык эпостор бири-бирине окшош, ошол эле учурда өз алдынча өзгөчөлүктөргө ээ болгон эпикалык мурастардын катарына кирет.

“Алпамыш” эпосу – түрк тилдүү айрым элдерге таандык баатырдык эпос. Ал өзбектерде “Алпамыш”, казак жана каракалпактарда “Алпамыс”, алтайлыктарда “Алып-Манаш”, башкырларда “Алпамыш жана Барсынхылуу”, казан татарларында “Алпамша” деп аталат. Негизги сюжеттик мотивдери кыргыздын “Жаныш-Байыш” дастанында да кездешет. Эпостун бардык версиялары сюжеттик жактан бири-бирине окшошуп, негизинен баатырдык, жакшылык, адилеттүүлүк жана эли-жерин душмандардан коргоо сыяктуу идеяларды камтыйт.

“Алып-Манаш” эпосу – алтай элинин белгилүү баатырдык эпосу. Ал жомокчу (кайчи) Николай Улагашевдин оозунан жазылып алынган. Бул эпос өзүнө таандык кызыктуу сюжеттик окуяларды жана өзгөчөлүктөрдү камтыйт. Эпосто Алтай аймагын жердеген Байбарак менен Эрмен-Чечендин Алып-Манаш аттуу уулу төрөлөт. Ал эр жетип, Кыргыз кандын кызы Күмүжек-Аруга үйлөнөт. Анын негизги душманы Ак кан болот. Ак кандын кызы Эрке-Каракчыны аялдыкка алгысы келип барган баатырлардын эч бири тирүү кайтчу эмес. Ак кандын бул кылыгына жинденген Алып-Манаш ага карай жол тартат. Негизинен эпостогу окуялар ушундайча уланат.

“Алпамыс” эпосу – казак элинин эпосу. Терең мазмуну, көркөмдүгү жана тарыхый чындыкты камтышы жагынан “Одиссея”, “Манас”, “Калевала”, “Кобыланды баатыр” сыяктуу дүйнөгө белгилүү эпостук чыгармалардын катарына кирет. Анын ар түрдүү варианттары, бул эпосту айтуучулары тарабынан жазылып алынган. Ар түрдүү варианттары болгонуна карабастан, негизги сюжеттик окуялары бирдей эле. Байсын жерин жердеген Байбөрү менен Аналык көпкө балалуу боло албай жүрүп, кийин гана Алпамыш аттуу уулду болушат. Баланын атын Аналыктын түшүндө дубана коет. Алпамыш тентек болуп чоңоет. Баатыр эр жетип, атасы Байбөрү мурун кудалашкан Таймастын кызы Гүлбарчынга үйлөнөт. Таймастын эли да калмактардан болот. Калмактын каны Тайшык кан анын негизги душманы болот. Эпостогу өзөктүү окуялар калмактар менен кармашуунун айланасында жүрөт.

Бул эки эпос ар башка аймакта жаралганына карабастан, алардын ортосунда окшоштуктар жана жакындыктар бар. Жалпысынан алганда, бул эпостор башка баатырдык эпостордой эле баатырдын төрөлүшү, өсүшү жана эрдик көрсөтүүсү сыяктуу салттуу сюжеттик элементтер аркылуу кеңири баяндалат.

Эки эпостун каармандары:

“Алып-Манаш” эпосу	“Алпамыс” эпосу	Эпостогу ролу
Алып-Манаш	Алпамыш	Баатыр, оң каарман
Күмүжек-Ару	Гүлбарчын	Баатырдын жубайы
Байбарак	Байбөрү	Атасы
Эрмен-Чечен	Аналык	Апасы

Эрке-Коо	Карлыгач	Бир тууганы, карындашы
Ак кан	Тайшык	Душманы
Эрке-Каракчы	Каракөз	Душманынын кызы
Ак-Көбөң	Ултан	Ички душманы
Ак-боро	Чаар	Минген аты

1. Баатырлардын төрөлүшү жана сүрөттөлүшү

“Алып-Манаш” эпосу	“Алпамыс” эпосу
Журтка артар уул бүткени Кызарып агар каны жок, Кыйылып өлөр тыны жок, Коо кырлаң тумчукту, Кош аркадый кабакту, Жарып бойдо жапшары жок, Омырткада үйези жок, Эки жаак кан-кызыл, Эки көзи от-жалбыштый, Ак-боро атка минген Алып-Манаш баатыр болды.	Басынды көтер, шырагым, Қолыңды көтер, - деп еді. Қабыл болды-ау тілегің, Маған келіп түнедің. Перзент сұрап Құдайдан Өміріңше жүдедің. Бердім саған бір бала, Келіп едің құр калма. Атын қойғын Алпамыс, Ақылы көп қартамыш. Атса мылтық өтпейді, Шапса қылыш кеспейді. Өлгенінше балаңа, Дұшпанның күші жетпейді. Осылай деп дуана Көзінен ғайып болады.

Көпчүлүк эпостордо баатырдын жөн эле адам эмес экендиги башынан эле көрсөтүлөт. Ал өзгөчө адам боло тургандыгы төрөлгөн учурунан баштап эле билинет. Башкача айтканда, баатыр катардагы кишилердей эмес, керемет же өзгөчө жол менен төрөлөт. Анын келечекте чоң, маанилүү рол ойнору белгилүү болот. Жогоруда эпостон берилген саптарга карай турган болсок, “Алпамыс” эпосунда баатырдын төрөлүшүнө алгач эле түш аркылуу аян берилип, анын катардагы бир киши болбошуна белги берилет. Ал эми “Алып-Манаш” эпосунда “аян” түшүнүгүнүн издери байкалбайт. Бирок ошентсе дагы Алып-Манаштын ортого чыгышындагы сүрөттөөлөр бизге келечекте “чоң нерсе” болорунан белги берип турат. Эпостордогу эпикалык баатырдын укмуштуу болуп төрөлүүсүнөн кийинки дагы бир өзгөчөлүгү - анын адаттагыдан тышкары тез өсүүсү, ылдам эрезеге жетүүсү. Тез өсүү мотиви да алтай жана кыргыз

эпосторунда ушундай эле салттуулукта кездешип, анын жоого минчү тулпары да тездеп жетилгени сюжетте кош жарыш берилет. Түрк эдеринин эпосторунда баатырдын жаралышы тууралуу көптөгөн кереметтүү, фантастикалык учурлар кездешет. Келечектеги баатырдын кереметтүү бойго бүтүшү жана төрөлүшү жөнүндөгү уламыштар эки элде тең кеңири таралган. Эпикалык салтта баатырга адаттан тышкаркы күч, аскердик эрдик, баш ийбес кайрат жана эркиндикке умтулуу мүнөздүү болот

2. Жер

Эки эпостун тең кириш бөлүгүндө жердин аты аталат.

“Алып-Манап” эпосу	“Алпамыс” эпосу
Лаш агаштары бүр саргарбас Лажыл кеен Алтайда, Лайгы куштары үп серибес Лараш жыргалдуу кеен жерде. Бар-чоокыр атка минген Байбарак деп баатыр журтады.	Бұрынғы өткен заманда, Дін мұсылман аманда, Жиделі Байсын жерінде, Қоңырат деген елінде Байбөрі деген бай бар екен.

Эмнеге жердин аты аталат? Туулган жер, эпостордо баатыр үчүн негизги мотив. Сөз болуп жаткан эпостор баатырдык эпос болгондуктан, алардын туулуп өскөн жери, эли аябагандай чоң мааниге ээ. Анткени баатыр ошол туулуп өскөн жерин душмандардан коргоо үчүн күрөшөт. Муну бир гана эпосторго эмес, көчмөн турмушка мүнөздүү өзгөчөлүк катары кароого болот.

Айырмачылыгы жана окшоштугу: Тексттерде берилгендей баатырлардын туулган жери анчалык деле сүрөттөлбөйт. Бирок ошого карабастан окуянын башталыш чекити так белгиленет. Бул жердеги окшоштуктар, эпостун кириш бөлүгүндө гана баатырдын туулган жери эскерилип, башка жеринде эскерилбешти. Окуя баатырлар туулган жерден башталат жана ошол жерде жеңишке жетүү менен аяктайт. Алтай элине таандык болгон “Алып-Манап” эпосунда окуя Алтай жергесинде болот. Алтай аймагы баатырдын туулган жери болгону үчүн, ал өзгөчө сүрөттөөлөр менен башталат. Алпамыш баатырдын мекени болгон Жийделүү Байсын жери – казак фольклорунда кездешкен куттуу, ыйык жана берекелүү жер. XVI кылымда Мухаммед Шейбани баштаган Дешт-и Кыпчактын көчмөн түрк уруулары Орто Азия жерлерин басып алганда, Байсын жерин казак жана каракалпак элдеринин курамындагы коңурат уруусунун энчисине тийген. Жогорудагы эпостон келтирилген мисалда көрүнгөндөй, Алпамыш коңурат уруусунан болгон.

3. Душман

Эки эпосто тең душмандын эки түрү бар. Ички жана тышкы душмандар.

“Алып-Манап” эпосу	“Алпамыс” эпосу
Алтан каанды акалаган, Летен каанды жеңдеген, Кызаратан каны жок,	Қалмақтың ханы Тайшық хан, Байбөрімен қас еді. Жиделі Байсын еліне,

Кыйылып өлөр тыны жок, Жер-теңери бириккенинде Ак-буурыл атка минген Ак-каан деп каан журтаптыр. Эрге бербес Эрке-Каракчы деп Эрке жараш кызы бар эмтир. ... Канча баатырдың тынын баскан Казыры коркышту каан эмтир. Жердин үстінде оны Жеңдеер күчтү неме жок эмтир. <i>Ак-Көбөңдүн арамчылыгы:</i> “Күмүжек-Ару жараш келин Эмди мениң болор” — деп, Бойында сүүнип сананды.	Байбөрі, Құлтай бас еді. Өлтірген тоғыз баласын Алпамыс онда жас еді. Жаңадан шыкты Алпамыс Байбөрінін көдегі. ... Күндерде бір кун Тайшык хан Барлық елін шақырды. Қаһарланып тігіліп, Нар бурадай бакырды. Байбөріні шаппаққа Жинады өңкей батырды. <i>Ултандын арамчылыгы:</i> Сен кеткен соң, шырағым, Ұлтан төрең құтырды. Азу тісі айқасып, Жан болған жоқ бұ кулы. Бабаң Құлтай қой жайып, Байбөрі әкең түйеде. Күллі малдың бәріне Біз емеспіз ие де. Қарындасың Қарлығаш Құрт кайнатып, жүн түгіп, Сорлы шешен сорлап жүр, Қайғыменен қан жұтып. ... Алғалы жатыр Ұлтан құл Некелеп алған жарыңды.

Бұл душмандарды эмне бириктирет? Ак кан – жер бетин жердеген эң күчтүү, эң заардуу кан. Жердеги бардык кандыктарды кыйратып, кызын алууга барган баатырлардын эч бири тирүү кайтчу эмес. Тайшык – калмактын каны. Эзелтеден эле Байбөрүгө душман болуп, согуш ачып келген. Тышкы душмандарды бириктирген жагдай, Ак кандын да, Тайшыктын да башка баатырлар кол жеткире албаган айдай сулуу кызы

болгондугу. Эрке-Каракчы менен Каракөз душмандын кызы болгон менен экөөнүн образы бири-биринен бир топ айырмаланып турат. Алсак, Эрке-Каракчы Ак кандын кызы иретинде гана эскерилип, окуяларда кезиктирүү дээрлик мүмкүн эмес. Али эми Каракөз окуяларга катышат жана образы ачылып берилген. Жадагалса, Алпамышка ашык болуп, аны атасынын туткунунан куткарып чыгууга да себепчи болот. Мында кызык болгон жагдай Алпамыш душманын жеңгендин кийин анын кызы Каракөздү аялдыкка алат. Ал эми Алып-Манаш душманынын кызын алууга келип, ага жеңилгенден кийин жети жыл туткунда жатып чыгып, Ак канды жеңет. Бирок Алпамыштан айырмаланып душманынын кызын аялдыкка албай, төмөнкүдөй сөзүн айтып өз жерине кайтат.

Эрге бербес Эрке-Каракчы кызыңла

Канчанын канын төккөнөөр,

Эр-жакшызын басканаар.

Эмди карууна турары жеткен!

Ички душмандар - баатырлардын өз туугандары эле болот. Аларды бириктирген нерсе, баатырлардын мал-мүлкүнө, жубайына көз арткандыгы. Ак-Көбөң туткунда жаткан Алып-Манашты куткарууга барып, бирок куткарбастан артка кайтат. Анын жары Күмүжек-Аруну аялдыкка алууну каалайт. Ултан деле дал ушундай жолду көздөп, Алпамышты ата-энесине, карындашына, уулуна, кызматын кылдырат. Буга окшош окуяны “Манас” эпосунан кезиктирүүгө да болот. Манас өлгөндөн кийин бир тууганы “көөлдөгөн көр Көбөш” Манастын ордосун талкалап, Каныкейге үйлөнмөк болот. Демек бул нерсени жалпы эле эпосторго мүнөздүү жагдай катары кароого да мүмкүн. Саягы ички душмандар, баш каарман болгон баатыр ээ болгон атак-даңкка ич күйдүүлүк кылып, алар да ошол мартабага жеткилери келишет. Эпостордогу бул көрүнүш, чыныгы турмушту чагылдырып турат. Эгер тархка карай турган болсок элдин ичинде эле так талашуу, бирин-бири жок кылуу өндүү окуялар көп чыгат.

4. Бир тууган

“Алып-Манаш” эпосу	“Алпамыс” эпосу
Тас карынга бир бүткен, Тар кабайга жайкалган Эрке-Коо сыйныма Эзен айтсаң, ой казым.	Қарындасым, қарағым, Қөзімнен ақты бұлағым. Ертеңді-кеш зарласам, Есітер ме екен құлағың. Бір емшектен еміскен, Тай құлындай тебіскен, Қарындасым, Қарлығаш Ақырын Ақтан сұрағын?!

“Алып-Манаш” жана “Алпамыс” эпосторунда баатырдын жакын адамдарынын арасында өзгөчө орунду анын бир туугандары, айрыкча алардын карындаштары ээлейт. Алар жөн гана кошумча каарман катары эмес, оор учурда жардам берген, анын тагдырына түздөн-түз таасир эткен адамдар катары сүрөттөлөт. Эки эпосто тең баатырлар душмандын колуна түшүп, кыйын абалда калган учурларда жардам сурап өздөрүнүн карындаштарына кайрылышат. Бул көрүнүш бир туугандык байланыштын күчүн жана анын эпикалык дүйнөдөгү маанисин айкын көрсөтүп турат.

Эпостордогу бир туугандык мамилелер байыркы түрк элдеринин дүйнө таанымын жана коомдук түзүлүшүн чагылдырат. Байыркы мезгилде уруунун жана урук-тукумдун бүтүндүгүн сактоо эң башкы баалуулуктардын бири болгон. Ошондуктан бир туугандар ортосундагы мамиле жеке адамдардын ортосундагы байланыш катары гана эмес, бүтүндөй уруунун биримдигинин символу катары кабыл алынган. Ар бир адам өз туугандарына таянып, аларды колдоого милдеттүү болгон. Эпостордогу карындаштардын баатырга жардам берүүгө даяр турушу дал ушул түшүнүктүн көркөм чагылдырылышы болуп саналат. Мындан тышкары, бул мотив баатырдын жалгыз эмес экенин көрсөтөт. Эпикалык чыгармаларда баатыр өзгөчө күчкө жана кайратка ээ адам катары сүрөттөлгөнү менен, анын артында дайыма үй-бүлөсү, туугандары жана эли турганы баса белгиленет. Баатырдын жеңишке жетишинде анын жеке эрдиги гана эмес, жакындарынын колдоосу да чоң мааниге ээ. Ошондуктан эпостордо туугандар менен болгон байланыш баатырдын күчүнүн булагы катары да көрсөтүлөт. Бул аркылуу элдик аң-сезимде адамдын күчү анын өзүнө гана эмес, аны курчап турган коомго жана туугандык байланышка да көз каранды экени түшүндүрүлөт.

5. Ат (тұлпар)

“Алып-Манап” эпосу	“Алпамыс” эпосу
а. Ак-боро атка минген Алып-Манап баатыр болды. б. Бар-чоокыр атка минген Байбарак деп баатыр журтады. с. Ак-буурыл атка минген Ак-каан деп каан журтаптыр. <i>Ак-борого тил бүткөнү:</i> д. Барган изибис бар болор. Ойто изибис жок болор, Өлбөгөн бойыбыс өлөрибис, Барбаган бойыбыс барарыбыс. Оноң башка неме билбедим, Артык айдар сөзим жок.	<i>Алпамыш Чаарга алгач мингени:</i> а. Арыстан тәуекел деп атка минді, Қолына тәуекел деп алды қынды. Жүрегі тау да болса талқан кылу Үстіне неше қабат сауыт киді. <i>Мастандын душмандыгын Чаардын билгени:</i> б. Осылай деп Шұбарға Қу кемпір келіп жанасты. Мінейін деп тұлпарға Үзеңгіге таласты. Аузымен тістеп жануар, Аяғымен тебеді. Сол уакта Шұбар ат Көзінің жасын төгеді. Шұбар атты жамандап, Кемпірдің айтқан өлені: Аяқ-қолы қысқа екен, Алпамыс, саған не дейін. Жабыдан туған нұсқа екен. Жау қаптаса қамалап, Өзінді жауға тастайды.

Жогорудагы саптарда көрүнгөндөй “Алпамыс” эпосунда “Алып-Манап” эпосунан айырмаланып, тулпарардын аты аталбайт. Анда маанилүү бир гана тулпар бар. Ал башкы каармандын минген аты – Чаар ат. “Алып-Манап” эпосунда болсо, ар бир эр каармандын аты аталган сайын анын минген аты кошо айтылат. Жылкы алтайлыктардын тоолуу шарттагы жашоосунда өзгөчө мааниге ээ болгон. Бийик тоолуу, өтүүгө кыйын тайгада мал баккан элге чыдамкай жана күчтүү ат абдан зарыл эле. Ошол мезгилде алтайлыктар тоо арасындагы өрөөндөрдө жашап, үч-төрт үй-бүлөдөн турган чакан туугандык топтор менен отурукташкан.

Түрк эли атты биринчи жолу үй жаныбары кылып колго үйрөткөн жана аны аскердик тармакта колдонгон эл болгон. Ат ыйык деп эсептелип, күнүмдүк жашоонун ажырагыс бөлүгү болуп калган. Ат түрк коомунун маданиятында, эпосторунда, уламыштарында жана түрк мифологиясында маанилүү орунду ээлейт. Алтайлардын атка байланышкан макал-лакаптары, “Адын барда, жер таны, адан барда, эл таны”, “Ат үрөтсөң, армакчын бек болсын, албаты үрөтсөң, айтканын түс болсын.” Мындай макал-лакаптар казак тилинде да бар. “Кымыз – адамның қаны, ат – адамның жаны”. Бул айтылган макалдар жана жогоруда эпосто кездешкен окуялар түрк элинин жашоосундагы аттын ордун жана ат алар үчүн канчалык да маанилүү болгондугун далилдеп берет.

Эпостордогу Ак-боро да, Чаар да акылдуу аттар. Ээлериине жамандык келип тургандыгын алдын ала билип, аларды коргоого аракет кылышат. Өз ээсин куткарган акылдуу аттардын окуялары бири-бирине окшошот. Алып-Манап Ак канды көздөй бара жатып, эки айрылыш жолго келгенде Ак-Боро атка тил бүтүп, ээсине кайрылып жогоруда берилген саптарды айтат. Ал эми Алпамыш ошол эле сыяктуу душманга карай бара жатканда, жарым жолдон Чаарга тил бүтүп, жолдон куу мастан чыгарынан кабар берет. Мындай кийинки акылдуу аттардын өз ээлерин куткарган жагдайы, Алып-Манап да, Алпамыш да душмандын колуна түшүп калганда, тулпарлары куткарып чыгышат. Мында мифологиялык көрүнүштөр да орун алат. Ак-Боро менен Чаарга канат бүтүп. Асманга карай учуп чыккан учур да кездешет.

6. Жениш

“Алып-Манап” эпосу	“Алпамыс” эпосу
Алып-Манап баатыр	Жүр едің мас боп Ұлтан күл,
Казыр бүткен Ак-каанды,	Күдайдың берген багына.
Кара санаалу Ак-Көбөңди	Ас ішпесең өлөр деп,
Кайралы жоктоң жеңдейле,	Қылмадым зиян жағыңа.
Айдып болбос той жазады,	Кесілген жерің жайласып,
Албаты-жонды жыргатты.	Боларсың адам тағы да.
Жадын-жүрүмин жарытты.	Осылай деп Ұлтанның
	Алпамыс көзін байлады.
	Ерегесіп батырмен
	Ұлтанның соры қайнады.
	Тұлып қылып терісін,
	Ұланта қылды келісім.
	Қылышпен шапты тілгілеп,

Кайсы гана баатырдык эпос болбосун анда жеңиш маанилүү. Анткени эпостогу окуялар душмандар менен күрөшүүнүн айланасында жүрөт. Эпостогу жеңиш көбүнчө жөн гана аскердик ийгилик эмес, ал чоң мааниге ээ болуп, баатырдын улуулугун, анын элинин даңкын жана адилеттүүлүктүн үстөмдүгүн бекемдейт.

Эпостордогу жеңиштин маанисин беш негизги бөлүк менен карасак болот:

Биринчиден, жеңиш — бул адилеттүүлүктүн жеңиши. Эки эпосто тең баатыр душманга каршы адилеттүү күрөш жүргүзөт. Алпамыштын калмактарга каршы күрөшү да, Алып-Манаштын душмандарына каршы салгылашы да адилеттүү иш. Мисалга алсак, Алпамыш өз элине кол салып, тынчтык бербеген калмак канын жеңип өз элине тынчтык алып келди жана адилеттүүлүктү орнотту. Ал эми Алып-Манаш далай баатырдын убалына калган душманын жеңүү аркылуу адилеттүүлүккө жетти. Бул адилеттүүлүк Алып-Манаш үчүн эле эмес, башка баатырлар үчүн да оң тарапка чечилди. Анткени Эрке-Каракчыны алууга кызыктар баатырлар биринин артынан бири өлүмгө барган.

Экинчиден, жеңиштин мааниси — баатырдын милдетин аткарышы. Алпамыш да, Алып-Манаш да ата-энесинин, уруусунун, элинин алдында баатыр катары эли-жерин душмандардан коргоого милдеттүү эле. Бул нерсени жалпы эле көчмөн турмуштагы эр-жигиттердин мойундагы милдети катары кароого болот. Анткени эр төрөлгөндөн эле журтунун амандыгы, эсендиги үчүн күрөшүүсү кажет. Эли-жерин коргоо аркылуу гана баатыр милдеттерин толук аткара алат. Ошондуктан жеңиш — бул баатырдын ар-намысы, анын эл алдындагы жоопкерчилигинин аткарылышы.

Үчүнчүдөн, жеңиштин мааниси — үй-бүлөнүн кайра биригиши. “Алпамыс” эпосунда баатыр жеңишке жеткенден кийин сүйүктүүсү Гүлбарчынга кошулат, ата-энеси менен кайрадан жолугат. Алпамыш көп жылдык бөлүнүүдөн кийин үй-бүлөсүнө кайтып келгенде, ата-энеси аны тааныбай калат, акыры анын ким экенин билип, чоң кубаныч менен тосуп алышат. Анын жеңиши үй-бүлөнүн бүтүндүгүн калыбына келтирет. “Алып-Манаш” эпосунда да ошондой эле мотив бар: баатыр жеңишке жетип, үй-бүлөсүнө, сүйүктүүсүнө кайтып келет. Үй-бүлөнүн кайра биригиши бул жеңиштин эң маанилүү натыйжаларынын бири.

Төртүнчүдөн, жеңиштин мааниси бул — ритуалдык мааниге ээ. Эки эпосто тең жеңиштен кийин той, майрамдоо, курмандык чалуу сыяктуу салттык иш-чаралар өткөрүлөт. Бул жеңиштин жөн гана аскердик ийгилик эмес, руханий деңгээлдеги окуя экенин көрсөтөт. Эл жеңишти той менен белгилеп, элге бакыт кайтып, шаан-шөкөткө бөлүнөт. Мындай ритуалдар жеңишти ыйыкташтырып, анын маанисин дагы да тереңдетет.

Бешинчиден, жеңиш — баатырдын эр жетилиши, инсандык өсүшү. Баатыр жеңишке чейин көп кыйынчылыктарды басып өтөт. Ал согушта, сапарда, ар кандай сыноолордо чыңалат. Жеңиш — бул анын бардык сыноолордон өтүп, чыныгы баатыр болуп калыптанышынын акыркы чеги. Алпамыш да, Алып-Манаш да жеңишке чейин ар кандай тоскоолдуктарды жеңип, күч-кубатын сынап, акыр аягында чыныгы эр жетилген баатыр катары өз ээли-жерине кайтып келет.

Жыйынтык:

Жыйынтыктай турган болсок, алтайлардын “Алып-Манаш” жана казактардын “Алпамыс” эпосторундагы окшоштуктар кокустук же жөн эле дал келүү эмес, ошол элдердин руханий мурасынын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Айрыкча түрк элдерине таандык болгон эпостордон мындай өзгөчөлүктөрдү табуу, кездештирүү ошол элдердин орток тарыхында, маданиятында жатат. Ошол эле учурда бул эпостор өз элинин тарыхый шарттарына, дүйнө таанымына жана маданий өзгөчөлүктөрүнө жараша айырмаланып турат. Демек, бул эпосторду салыштыруу аркылуу түрк элдеринин орток

баалуулуктарын гана эмес, ар түрдүүлүгүн да кездештирүүгө болот. Мындай эпикалык чыгармаларды изилдөө улуттук аң-сезимди бекемдөөгө жана аларды сактап, таанытууга чоң салым кошот.

Талдоого ылайык, баатырдын төрөлүшү жана сүрөттөлүшү жагынан эки эпосто тең байыркы эпикалык салтка мүнөздүү мотивдер кездешет. Алпамыш да, Алып-Манаш да узак убакыт балалуу боло албаган ата-эненин тиленичинен, Кудайдын ырайымы менен жаралат. Бул баатырдын өзгөчөлүгүн, анын жөнөкөй адам эмес, Теңир тарабынан тандалган баатыр экенин көрсөтөт. Баатырдын сырткы келбети да апыртылган түрдө берилет: ал өтө күчтүү, өтө чоң, күнүмдүк адамдардан кыйла айырмаланат. Мындай сүрөттөө эпостун мифологиялык башталышынан келип чыккан жана баатырдын кереметтүү күчүн, анын эрдиктерге жаралгандыгын баса белгилейт.

Адабияттардын тизмеси

1. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы 1-том, Бишкек 2006
2. З. Ш. Шинжина (1985) “Алып-Манаш Н. У. Улагашев” Горно-Алтайск
3. Г. М. Булякова, Р. М. Латыпова (2014) “Мотив велшебного рождения батыров в эпосах тюркских народов”
4. Bıyıklı. M (2019) “Türklerde At Kültürü ve Türk Mitolojisinde Atın Yeri ve Önemi”
5. Жолдошова. К (2023) “Кыргыз жана алтай эпосторундагы баатырдын төрөлүшүнө байланыштуу мотивдердин салттуу берилиши” Ош
6. Н. Г. Кульсарин (2012) “Мотив чудесного рождения героя в башкирском и русском героических эпосах” Уфа
7. “Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық” Алматы 2010
8. “Бабалар сөзі. Батырлар жыры” 33-том, Астана 2006
9. “Бабалар сөзі. Батырлар жыры” 34-том, Астана 2006
10. И. Н. Муйтуева (2016) “Конь в культуре и в фольклоре у алтайцев” Горно-Алтайск

Интернет булактары:

1. www.vtourisme.com/altaj/kultura/legendy/1018-ulagashev-alymp-manash
2. www.rus4all.ru/alt/20230410/53673/Altayskaya-narodnaya-mudrost.html?ysclid=mo5hhnms1c822148003
3. www.365info.kz/2020/02/pochemu-kazahi-tak-horoshho-znayut-konej

FƏRƏC FƏRƏCOVUN YARADICILIĞINDA HEKAYƏ JANRININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

NATAVAN MAHAMMADALI İBRAHIMOVA

Employee of the Department of Literary Studies, Nakhchivan Branch of ANAS

1. Giriş

SSRİ adlı Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra 1991-ci il 18 oktyabr tarixindən Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etmişdir. “Müstəqillik dövrünün Azərbaycan ədəbiyyatı müstəqil dövlət quran xalqın ədəbiyyatıdır və bütün dəyərləri, kşməkeşli həyat yolu, mübarizə və uğurları ilə bu həqiqəti əks etdirir”. Təbii ki, həmin dövr hadisələri, o zamanda yaşanan iqtisadi böhranlar, ölkədə yaranan xaos vəziyyəti Azərbaycan poeziyasına və nəsrindən də yan keçməmişdir. Ədəbiyyatın mövzu dairəsi dəyir, Sovet imperiyasına tabe olan ədəbiyyatımız öz milli mənəvi köklərimizə yenidən qayıdış edir. Poeziyada və nəsrə aparıcı mövzu İstiqlal və 20 Yanvar faciəsi, Birinci Qarabağ problemi, şəhidlik zirvəsi, keçid dövrünün maddi-mənəvi və psixoloji problemləri və s. oldu. Müstəqillik illərində yazıb-yaradan Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli qələm ustalarından biri də Həsən Fərəcov olmuşdur. O, 1947-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunun Yayıc kəndində doğulmuşdur. Fərəc müəllim Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ixtisasını bitirmişdir. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Naxçıvan MR Ali Məclisinin deputatı, muxtar respublikanın əməkdar jurnalisti Fərəc Fərəcov ondan artıq publisist və bədii kitabın müəllifidir. “Onun çoxşaxəli yaradıcılığının başlıca qayəsini vətən, torpaq sevgisi və milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq təşkil edir (Fərəcov, 2014, s. 2). O, “Qərībdir bu həyat” (2025), “Sən olmasaydın” (2010), “Aydın sabahlar” (2005), “Ömür bir nağıldır” (2014), “Cavabsız sevgi” (2017) və başqa nəsr kitablarının müəllifidir. “Cavabsız sevgi” kitabına “müəllifin böyüklü-küçüklü 20 hekayəsi və “Zülmətdə İşıq” adlı povesti daxildir” (Fərəcov, 2017). İstedadlı qələm sahibi olan Fərəc Fərəcov eyni zamanda nəsr aləmində publisist yazıları, şeir və hekayələri ilə də məşhurlaşmışdır. 1972-ci ildən ömrünü əsasən publisistikaya bağlayan Fərəc müəllim bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur, bir-birindən maraqlı nəsr nümunələri ilə mətbuatda çıxış etmişdir. Müəllifin “Culfa şəhidləri”, “Yayıc soyqırımı”, “Vətən qürurumdur mənim”, “Sən olmasaydın”, “Elə bağliyam”, “Müstəqillik yollarında” və s. kimi publisistik və bədii kitablarının ana xəttini yurd, torpaq sevgisi təşkil edir. Fərəc Fərəcov 15-dən artıq bədii kitabın müəllifidir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan Fərəc Fərəcovun maraq doğuran kitablarından biri “Qərībdir bu həyat” hekayələr və povestlər kitabıdır. Kitab 2025-ci ildə Bakı şəhərində “Elm və təhsil” nəşriyyatında çap olunmuşdur. “Qərībdir bu həyat” kitabında fərqli başlıqlar altında 20-dən artıq hekayə və “İlkin” adlı povest yer alıb. Müəllif həyatda gördüklərini, şahidi olduğu hadisələri, həyatda yaşadıklarını, hiss etdiklərini kitablara köçürmüşdür. “Qərībdir bu həyat” kitabına “Hadisələri ədəbiyyata gətirən yazıçı” adlı ön sözü şair-publisist, Əməkdar jurnalist Əbülfəz Mədətoğlu yazmışdır. Müəllifin yaradıcılığının əsas qollarından birini də hekayə janrı tutur. O, nəsrimizin mirvarisi sayılan hekayə janrına da müraciət etmişdir. Və bu janrda da özünəməxsus gözəl, cəlbedici, maraqlı və günümüzə səs-ləşən hekayələr yazmışdır. “Fərəc Fərəcovun nəsrində kiçik janr formalarına müraciət etməsi aktualıq kəsb edir” (Şərifova, 2021, s. 61). Son dövr tədqiqatlarından görürük ki, Naxçıvan ədəbi mühitində hekayə janrına məxsus ən parlaq nümunələri elə məhz Fərəc Fərəcov yazmışdır. Nasirin hekayələri ilə tanışlıqda görürük ki, yazıcının həlim xasiyyətinin, yumşaq və xeyirxah xarakterinin də əsərlərinin baş qəhrəmanlarınayansıdığına şahidi oluruq. Müəllif şahidi olduğu hekayələrə, yaşamış hadisələrə əsərlərində üstünlük verir. O, hekayələrinin bir qisminə müasir dövrün problemlərin mövzu seçmişdir. Məsələn, müəllifin “Papaq”, “Asan xidmət”, “Telefon Nazan”, “Yuxu”, hekayələri bu mövzulara həsr olunmuşdur. Bu hekayələrin mövzu dairəsi günümüzə səs-ləşir. Fərəc Fərəcov həm müstəqillikdən əvvəl, həm də müstəqillik illərindən sonra da hekayə janrına müraciət etmişdir. Müəllifin hekayələri mövzuca aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. Məhəbbət, quruculuq, ailə-məişət, müasir dövrün problemləri və s. Hekayələrinin ana xəttində bir amal dayanır o da – xeyirxahlıq. Məncə müəllifin hekayələrini oxucularına sevdiren məhz müəllifə məxsus bu insani keyfiyyətlərinin hekayə qəhrəmanlarının üzərinə köçürülməsidir. Müəllifin hekayələrində xeyirxahlığı, səmimiyyəti, humanizmi, dürüstlüyü görə bilirik. İbrətəməz hekayələri insanı düşündürür həyatdan nəticə çıxarmağa çağırır.

Fərəc müəllimin həm müstəqillik illərindən əvvəl, həm də müstəqillik illərinin müxtəlif mərhələlərində hekayə janrına müraciət etmiş və bu janrda parlaq, özünəməxsus nümunələr yaratmışdır. Müəllifin “Günəş” (1983), “Camal” (1987), Velosiped (1982), Abidə (1986), Zona müxbiri (1985) hekayəsi müstəqillik illərindən əvvəl yazılmışdır. Fərəc Fərəcovun əsərləri mövzu baxımından müxtəlifdir. Müəllifin fəlsəfi-ideyaların daha qabarıq şəkildə ifadə olunduğu hekayələrindən biri də “Papaq”, “Onlar və qanun” hekayəsidir. Sevgi, məhəbbət, illər keçsə də unudulmayan ilk sevgi hisslərindən bəhs edilən hekayələri “Stəkan”, “Cavabsız sevgi”, ailə-məişət problemlərindən bəhs edilən hekayələri “Yuxu”, “Qeyri-adi hadisə”, “Səhlab və atası”, “Anam”, son dövrün problemləri “Telefon Nazan”, “Oyunqulu”, “Aqibət”, “Asan xidmət”, “Papkahılar”, “Nisyə mal” və s. nəsr nümunələridir. “Papkahılar”, “Asan xidmət” hekayəsində müəllif rüşvəti, korrupsiya hallarını tənqid edir, əsərlərində bu halların doğurduğu mənfi nəticələri bədii şəkildə əks etdirir. “Telefonçu Nazan” hekayəsi ilə tanışlıqda görürük ki, Nazan bütün günü telefon əlindən düşmür, ancaq qıybətlə məşğuldur. Belə qadınlara görə insanların ailə xoşbəxtliyi pozulur, evlərinə dedi-qodu düşür. “Telefon Nazan” hekayəsində isə müəllif Nazan obrazı ilə belə qadınların ədəbiyyatımızda çoxluq təşkil etdiyini bizə göstərmişdir. “Zona müxbiri”, “Dərd”, “İdeya” hekayələrində yazıçı və şairlərin necə çətinliklər bahasına əsərlərinin mətbəədə çap olunmasından danışılır. Bəzən qələm əhlinin yorulub, bezdiyinə bu sahəni tərk etmək istədiyini izə göstərmişdir.

2. Materiallar və Metodlar

Fərəc Fərəcovun ibrətamiz hekayələrinə nümunə kimi “Papaq” (2016) hekayəsini göstərə bilərik. Hekayənin dili sadədir, ədəbi dil normalarına tabedir. Ancaq müəllif hekayədə bəzi diləklərə də üstünlük vermişdir. Fərəc Fərəcov hekayədə cansız “papaq” obrazını hekayəyə qəhrəman seçməklə, danışdırmaqla əsərdə alleqoriya yaratmışdır. Burada da yazıçı Azərbaycan ədəbiyyatına, Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbinə məxsus bir ənənədən istifadə etmişdir. Müəllif hekayədə xəyanəti pisləyir. “Papaq” hekayəsinin əsas qəhrəmanı Hidayətdir. Hadisələr onun ətrafında cərəyan edir. Müəllif hadisələrin açılmasında göstərir ki, Hidayət yayın isti vaxtlarında belə başından papağını çıxartmırdı. Hətta evində olanda belə papaq başından oturdurdu. Papağını silər təmizləyər, onun qeydinə qalardı. Xalq sözüylən, el məsəliylən desək onu qeyrət simvolu, kişilik rəmzi adlandırırdı. Fərəc Fərəcovun ibrətamiz hekayələr silsiləsindən olan “Papaq” hekayəsində papaq alleqorik obrazın yerini, tutduğu mövqeyini bəyənməyib daha yüksəklərə qalxmaq fikrinə düşməsinə göstərir. Papaq mehin, küləyin aldadıcı təklifi ilə sahibinin başından bezdiyinə daha yüksəklərə qalxıb, hər yeri görmək, dünyanı gəzmək xəyalına düşür. Küləyin papağa söz verdiyini sahibinə nə vaxtsa dönük çıxsa, ondan üz döndərsə həmişə yanında olduğunu deyir. Külək papağa böyük ümidlər, vədlər verir. Əsərin sonunda isə görürük ki, külək papaqdan Hidayətin bütün sirlərini öyrənir sonra isə papağı göydən yerə cırıpır. Papaq ayaq altında qalaraq parça-parça olur. Bu hekayədə müəllif öz ibrətamiz nəsihətini vermək üçün meh və alleqorik surətləri hekayənin əsas obrazı kimi seçmişdir. Çoxillik yaradıcılığa malik Fərəc Fərəcovun “Papaq” hekayəsinin məzmununda dərin fəlsəfi məna yükü yatır. Hekayənin mətnaltı mənasında müəllifin ibrətamiz fikirləri və fəlsəfi ideyaları dayanır. Müəllif sonda əsərin ideyası “Sahibinə dönük çıxan məni dünəndən satar kimi aforizmi səslənir. Əsərin dərin məna qatlarında böyük fəlsəfi məzmun yatır. Sözlün həqiqi mənasında desək, “Papaq” hekayəsi Azərbaycan nəsrində ibrətamiz hekayələr silsiləsinə layiqli örnəklərlərdəndir. Fərəc Fərəcovun diqqəti cəlbədən maraqlı bir hekayəsi isə “Stəkan” (2017) hekayəsidir. Hekayənin mövzusu Rəşidlə Rənanın nakam məhəbbəti üzərində qurulubdur. Hekayədəki hadisələr həyatdan götürülmüş, yaşanmış hadisələdir. Əsərin əsas surəti Rəşidir. Hadisələrin sujet xəttinin açılmasından görürük ki, Rəşid orta məktəbdə oxuyarkən Rəna adlı bir qıza aşiq olur. Hadisələrin açılmasında iki gəncin bir-birinə qovuşa bilməməsini, illər keçsə də qəlblərinin dərinliklərində həmişə hisslərin qaldığını, unudulmayan məhəbbəti görürük. Rəşid Bakı şəhərinə imtahana gedərkən sevdiyi qızın adını yazdırmış armudu stəkan gətirir. Rəna ilə qovuşa bilmirlər. Ailəsinin təkidi ilə başqa bir nəfərlə evləndirilir. Rəna qohumlarına tapşırır ki, mən öləndə Rəşid mənim yas mərasiminə gələndə Rəna yazılmış armudu stəkanda onun qabağına çay qoyarsız. Bu da illər keçsə də ölüm anında belə ilk sevginin unudulmadığını göstərən bariz nümunədir. Fərəc müəllim bu əsərində də hekayənin ideyasını açmaqla dərin fəlsəfi məna kəsb etmişdir. Müəllif hekayənin mövzunu həyatda, yaşanmış olaylardan götürmüşdür. Müəllif Rəşidin timsalında göstərir ki, “Yaxşı olar hər kəs gedə biləcəyi yolla getsin, bacara bilməyəcəyindən uzaq dursun. Əsərin ideyasında müəllif hər kəsi sevgisini qorumağa, ona sahib çıxmağa çağırır. “Qəribədir bu həyat” hekayəsində müəllif maraqlı diləklərdən, el məsəllərindən, aforizmlərdən də məharətlə istifadə etmişdir. Məsəl üçün, “Qırımı hiss etdi”, “Pəri-puru qırıldı” və s. Ümumilikdə, “Stəkan” hekayəsi müstəqillik illərində yazılmış güclü hekayələr silsiləsinə daxildir.

Müəllifin müstəqillik və quruculuq silsiləsinə daxil olan “Yurda dönüş”, “Dost gəlişi”, “Qəhrəman olacağam”, “Sevinc” hekayələridir. Müəllif bu mövzuda da parlaq, öz üslubuna məxsus hekayələr yazmışdır.

“Yurda dönüş” (2017) hekayəsi müəllifin quruculuq illərindən bəhs edilən maraqlı hekayələri silsiləsinə daxildir. Hekayə Naxçıvanda olan quruculuq proseslərindən bəhs edilir. Əsərdə görürük ki, Kazım 20 ildən artıq bir zamanda uzaq Sibirdə yaşayır. Uzun illərdən sonra Naxçıvana müdirinin tapşırığı ilə iş üçün gəlir. 1994-cü ildə qoyub getdiyi şəhərini, doğma el-obasını tanımır. İlk öncə səhv şəhərə gəldiyini düşünür. Doğma yurd-yuvasının belə gözəlləşdiyini, Naxçıvan şəhərinin tamamilə dəyişildiyini, yeni strukturda binaları, məktəblərin, xəstəxanaların, inzibati idarələri gördükcə əsərin qəhrəmanının ürəyi açılır. Kazım 1994-cü ildə elektrik enerjisinin olmadığı, ölkədə aclığın, qıtlığın tüğyan elədiyi bir dövrdə iş üçün, çörək pulu dalıca Sibirə köçmüşdür. Müəllif burada Naxçıvanla Sibirdəki yaşam tərzini müqayisə edir və Naxçıvandakı yaşam şərtlərinin Sibirdən qat-qat üstün olduğunu müəlliflərin dilindən verilmiş dialoqlarla açılır. Kazım əsərin sonunda uzaq Sibir torpaqlarından yığılaraq doğma el-obasına geri dönmür. Əshabi-kəhv, Gülüstan qalası, Əlincə qalası, Nuh peyğəmbərin qəbirüstü abidəsini, Cavidin məqbərəsi kimi abidələrin adları çəkilir. “Yurda dönüş” hekayəsi ümumilikdə sonu nikbinliklə bitir. Fərəc Fərəcov nikbin şairdir. Bu da onun yaradıcılığında da hiss olunur. Ümumiyyətlə Fərəc müəllimin əsərlərinin sonu müsbət sonluqla, nikbin ovqatla qurtarır.

Müstəqillik və quruculuq silsiləsinə daxil olan hekayələrinə daxil olan başqa bir maraqlı hekayəsi isə “Qəhrəman olacağam” (2018) hekayəsidir. Hekayədə müstəqillik illərində gedən quruculuq proseslərindən bəhs edilir. Əsərdə dadisələr Müslüm baba ilə nəvəsi Rasimin dialoqu əsasında açılır. Hekayədə hadisələrin açılmasında götürük ki, 1918-ci ildə ermənilər Baharlı kəndinə (kənd adı şərti verilmişdir) hücum edərək 2500 nəfər dinc əhalini öldürmüşlər. Hekayədə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin müstəqillik illərində hakimiyyətə gələrək xalqını çətinlikdən, bəlalardan xilas etməsindən də söhbət gedir. Azərbaycanın qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun da adı çəkilir, onun yaratdığı qəhrəmanlıq səifələrindən söhbət açılır. “Çətin günlər dəftərindən” olan hekayələri silsiləsinə “Onlar və qanun” (1993), “Nisyə mal” (1993), “Filankəsin adamı” (1992) hekayələri daxildir. Bu hekayələr müstəqilliyin ilk illərində yazılmışdır. Fərəc müəllimin “Onlar və qanun” hekayəsində 1990-cı illərdəki Azərbaycanda olan xaos vəziyyəti qələmə alınmışdır. Burada 1990-cı illərin ağır günləri, kürsü davası, pulların, kalxozçuların öz pulları hesabına meydan suladığını, haqq-ədalətin olmadığı, insanların ümitsiz, çarəsiz qalmasının şahidi oluruq. “Papaq” hekayəsində olduğu kimi, burada da müəllif alleqorik surətlər yaratmışdır. “Manat”, “Dollar”, “Şirvan”, “Qanun” kimi cansız əşyaları danışdıraraq zamanəni, dövrü təzahür etmişdir. Əsərin mətnaltı mənasında, alt qatlarında dərin fəlsəfi mənə dayanır. Belə ki, müəllif hekayədə 90-cı illərdəki Azərbaycan Respublikasındakı vəziyyəti qələmə alaraq göstərmişdir ki, hekayədə qanunun itdiyini, hər kəs qanunu axtararaq öldürmək isədiyini göstərir. Bu hadisələrdə bildiyimiz kimi, həmin dövr hadisələri ilə əlaqədardır. Müəllifin başqa hekayələrində olduğu kimi, burada da Fərəc müəllim əsərin sonunu müsbət sonluqla bitir. Sonda haqq ədalət öz yerini tapır.

“Yuxu” hekayəsi Fərəc Fərəcovun ən maraqlı hekayələri silsiləsinə daxildir. Hekayə ailə-məişət hekayələri silsiləsinə daxildir. “Yuxu” əsərində müəllif göstərir ki, kiçik söylənən yalanlar belə bəzən insanların taleyində dönüş yarada bilirlər. Fərəc müəllim burada “kiçik” yalanlara bəraət qazandıraraq göstərir ki, bəzən elə anlarda söylənən yalanlar insanların taleyində geri dönüş nöqtəsi olur. Hekayənin mövzusu həyatda yaşanmış hekayədən götürüldür. “Yuxu” hekayəsi 2021-ci ildə yazılmışdır. Müəllif əsərin girişində oxucularına belə bir mesaj verir ki, ailələrinin dağılmamasında övladlarında rolunun az olmamasını vurğulayır. Müəllif söz-sov, gida-gid, qəşşəridə dayanmışdı kimi dilektlərdən də peşəkarlıqla istifadə etmişdir. Hekayə ilə tanışlıqda görürük ki, ana evə bütün gün dava-dalaş salır, ailənin yediyi bir tikə yeməyi zəhər edir. Məktəbin direktoru, əməkdar müəllim olan Mahir müəllimlə bütün gün savaşıır və onu el içində hörmətdən salır. Bunu gören ailənin övladları kiçik yalan danışmaqla ailədəki söz-söhbətə bir dəfəlik son qoymaq istəyirlər. Evdəki bu dava-alaşdan qurtarmaq üçün Vəfa anasına söyləyir ki, yuxuda ölüm mələyi gördüm. Əlində qılıncla durmuşdu başımın üstündə. Mənə son dəfə hədə-qorxu gələrək bu sözləri dedi. Get sənə dediklərimi anana nöqtəbənöqtə çatdır. O, nə ərlə qadın kimi, nə də ki üç uşaq anası kimi yerini bilir. Bu səbəblərə görə zalım qadına ölüm hökmü kəsilibdir. Lakin bir şərtlə o silkinib bütün pis əməllərini atarsa, saf niyyətli insan olarsa o zaman ölümdən xilas olub bağışlanar. Bu sözlərə inanan Nərgiz xanım bu hadisədən sonra ailəsinə daha da mehriban davranmağa, onlara qarşı mehribanlıq göstərməyə başladı. Müəllif sonda hekayənin sonunda göstərir ki, bəzən xeyirxahlıq naminə söylənən yalanların belə Allaha xoş gedir. Yazıçı

belə “xırda” yalanlara da bəraət qazandırır. Bildiyimiz kimi, hər bir insanın öz üslubu, öz tərzı var. Təbii ki, bu şair və yazıçılarda da aiddir. Bu üslub da insanın qanından, canından, daxili ailəmindən sezilib gəlir. Şair və yazıçıların xarakteri, həyata baxış bucağı, yanaşma prizması necədirsə bu onların əsərlərinə, yaratdıqları obrazlara da yansır. Seçdikləri qəhrəmanları da o cürə təsvir edirlər. Fərəc Fərəcovun yaratdığı qəhrəmanlar müəllifin xarakterinə uyğun xasiyyətə həlim, xeyirxah obrazlardır.

3. Tədqiqatın Nəticələri və Müzkirəsi

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, hekayə janrı Azərbaycan ədəbiyyatında ən qədim və zəngin janrlardan biridir. Araşdırmalar göstərir ki, hekayə janrı tarixi inkişaf prosesində Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirməklə yanaşı, Azərbaycan tarixində nəsr tarixinin formalaşmasında da mühim təsir göstərmişdir. Nəsr ustadı Fərəc Fərəcovun müstəqillik illərindən bəri yazdığı hekayələri bu janra parlaq nümunələr sırasında dayanır. Beləliklə, hekayə janrlarının tədqiqi onların inkişafını, hekayə janrının keçdiyi təkamül yolunu daha da anlamağa imkan verir. Tədqiqatın nəticələri gələcək Naxçıvanda hekayə janrının keçdiyi inkişaf mərhələlərinin araşdırılmasında gələcək araşdırmaçılar üçün baza rolunu oynaya bilər.

4. Nəticə və Təvsiyələr

Çoxillik yaradıcılıq təcrübəsi olan, geniş yaradıcılıq diapazonuna malik Fərəc Fərəcovun yaradıcılığı təkcə Naxçıvan nəsrinə deyil, eyni zamanda Azərbaycan nəsrinin zənginləşməsinə də dəyərli töhfələr vermişdir. Müəllifin hekayələrində həm ailə-məişət problemlərini, sevgi hisslərini, 90-cı ildəki siyasi problemləri, həm də son dövrlərdəki global problemləri, onların yaratdıqları vəziyyətlər qabarıq şəkildə verilmişdir. Araşdırma prizmasından baxanda müəllifin hekayələrində özünəməxsus duyum və deyim tərzı, yaradıcı manerasının şahidi oluruq. Hər bir hekayənin sonunda müəllif öz ideyasını, hikmətli fikirlərini söyləyərək əsərə dəyər qatır. Ümumilikdə, müəllifin hekayələrinin dili sadədir, axıcıdır, təsirlidir və ədəbi dil normalarına tabedir. Müəllif el məsələlərindən, dialektlərdən, folklor motivlərindən də hekayələrində məharətlə istifadə etmişdir. Fərəc Fərəcov müstəqillik illərində yazdığı əsərlərində vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış etmişdir. Onun hekayələri həcm baxımından yığcam olsa da, problematika baxımından əhəmiyyətliyə. Fərəc Fərəcovun yazdığı parlaq nəsr nümunələri nəsrimizin zəngin inciləri sırasına daxildir.

Təşəkkür və Məlumat qeydi

Tədqiqat işinin hazırlanması zamanı elmi və metodoloji baxımdan faydalı məsləhətlər, təvsiyələr və bizə göstərilən diqqət üçün Balıkesir Universitetinə dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Mənbələr və İstinadlar

Fərəcov, F (2014). Ömür bir nağıldır. Bakı: Elm və təhsil. s. 184

Fərəcov, F (2017). Cavabsız sevgi. Bakı: Elm və təhsil. s. 152

Fərəcov, F (2025). Elm və təhsil .Qəribədir bu həyat . Bakı: Elm və təhsil. s. 252

Şərifova, S (2021). Fərəc Fərəcov yaradıcılığının problematikası, janr müxtəlifliyi və bədii xüsusiyyətləri. Bakı: Elm və təhsil. s.164

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA). (2016). Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (1 cild). Bakı: Elm və təhsil, s. 800

TÜRK DÜNYASINDA GELENEKSEL KULLANIMIYLA KUDRET NARI (*Momordica charantia*): ANTI-TÜMÖRAL VE YARA İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİN BİYOİNFORMATİK ANALİZİ

Fatma POYRAZLI

Balikesir University, Institute of Science, Department of Biology, Balikesir-Türkiye

Sümeyye AYDOĞAN TÜRKOĞLU

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and Genetics, Balikesir -Türkiye

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yaklaşık %80'i, temel sağlık sorunlarının çözümünde geleneksel tıp yöntemlerini kullanmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda, son yıllardaki araştırmalar bitki kökenli geleneksel ilaçların bilimsel olarak değerlendirilmesine odaklanmıştır. *Momordica charantia*, geleneksel tıpta sıklıkla başvurulan bu fitoterapötik bitki türlerinden biridir (Grover ve Yadav, 2004).

Eski çağlardan itibaren küresel ölçekte çeşitli bitki taksonları hem gıda hem de terapötik amaçlarla kullanılmıştır. Tıbbi ve besinsel kullanım kombinasyonu, *Momordica charantia* (*Momordica* türleri) bitkisini binlerce yıldır tercih edilen bir tür haline getirmiştir. Cucurbitaceae familyasına ait değerli bir takson olan *M. charantia*; yaygın olarak acı kabak, balsam armudu, acı kavun, kugua veya karela olarak adlandırılmaktadır. Bitkinin meyvesi de dahil olmak üzere tüm kısımlarının belirgin derecede acı bir tada sahip olması, "acı kavun" veya "acı kabak" olarak bilinmesinin temel nedenidir. *M. charantia*; Hindistan, Malaya, Çin, Tayland, Japonya, Singapur, Vietnam, Amazon, Doğu Afrika, Brezilya, Kolombiya, Küba, Gana, Haiti, Meksika, Yeni Zelanda, Nikaragua, Panama, Orta Doğu ile Orta ve Güney Amerika gibi dünyanın tropikal ve subtropikal bölgelerinde yaygın olarak yetiştirilmektedir (Jia vd., 2017).

M. charantia'nın birincil metabolitleri yaygın şekerler, proteinler ve klorofilden oluşmaktadır; ikincil metabolitleri ise fenolikler, karotenoidler, kukurbitasin triterpenoidleri, alkaloidler ve saponinler gibi bileşiklerdir. Bu ikincil metabolitler, *M. charantia*'nın besin değerine doğrudan katkıda bulunmayan, ancak organizmada faydalı fizyolojik etkiler yaratan biyoaktif özelliklerinden sorumludur. *M. charantia*'nın farklı kısımlarından günümüze kadar yaklaşık 228 farklı bileşik tanımlanmıştır (Gayathry ve John, 2022; Kumar vd., 2010).

Fitokimyasal çalışmalar, bitkinin biyoaktif bileşenlerinin anti-inflamatuar, antidiyabetik, antioksidan, antiviral, antimikrobiyal, antitümör, hipolipidemik, immünomodülatör ve yara iyileştirici aktivitelere sahip olduğunu göstermiştir (Akbulut ve Pekcan, 2024; Jia vd., 2017). Yapılan bir çalışmada, *M. charantia*'nın yaprak özütü ile formüle edilmiş merhemlerin dişi Wistar sıçanlarında yara iyileştirme etkinliği araştırılmış ve %10'luk ekstrakt formülasyonunun, 8 günlük ortalama iyileşme süresi ile epitelizasyon, fibroblast proliferasyonu ve doku yeniden şekillenmesi açısından üstün histopatolojik sonuçlarla yara kapanmasını en etkili şekilde hızlandırdığı belirlenmiştir (Wahyudin ve Ahmad, 2025).

Yapılan bir diğer çalışmada, *Momordica charantia* L. saponinleri (MCS) ile tedavi edilen diyabetik farelerin, diyabetik kontrol grubuna kıyasla daha hızlı yara iyileşmesi sergilediği bildirilmiştir. Deneyin üçüncü gününde diyabetik kontrol grubundaki yara alanı azalması %19,3 seviyesinde kalırken, yüksek doz MCS tedavisi uygulanan grupta %39,75'lik bir azalma kaydedilmiştir. Bu bulgular, MCS'nin diyabetik yara iyileşme süreçlerini doğrudan desteklediğini ve diyabetle ilişkili yaraların tedavisi için potansiyel bir terapötik seçenek olabileceğini göstermektedir (Zhao vd., 2024). Akciğer adenokarsinomu modellerinde ise söz konusu ekstraktın Src ve FAK kinazlarının fosforilasyonunu inhibe ederek hücre migrasyonunu (göçünü) bloke ettiği; bu durumun PI3K/Akt yolağının down-regülasyonuna ve beta-katenin stabilizasyonuna yol açarak epitel-mezenkimal geçişi (EMT) ile matris metalloproteinazların (MMP'ler) ekspresyonunu önlediği gösterilmiştir. Özellikle, düşük invaziviteye sahip hücrelerin doğrudan sitotoksositeye karşı daha duyarlı olduğu, yüksek oranda invaziv hücre hatlarının ise

migrasyon inhibisyonuna daha yüksek hassasiyet gösterdiği fenotipik bir seçicilik de rapor edilmiştir (Hsu vd., 2012; Ribeiro vd., 2026).

Bu çalışma, literatürde kanıtlanmış olan bu biyoaktiviteyi temel alarak, bitkinin diyabetik yara iyileşme sürecindeki epigenetik modülasyon potansiyelini biyoinformatik yöntemlerle analiz etmeyi amaçlamıştır.

2. Materyal ve Metot

2.1 Protein-Protein Etkileşimi (PPI) Ağ Analizi

MMP-1 ve MMP-9 genlerinin fonksiyonel etkileşim ağı, STRING (Szklarczyk, vd., 2023) veritabanı (v12.0) kullanılarak araştırıldı. Etkileşimler, yüksek güven eşiği (0,700) ile *Homo sapiens* için filtre edildi. Ağ, deneysel kanıtlara ve derlenmiş veritabanı kaynaklarına dayanarak, temel fonksiyonel ilişkileri belirlemek için oluşturuldu. Ağ düğümleri, merkez proteinleri ve bunların mitokondriyal ve glikolitik komplekslerdeki rollerini belirlemek için analiz edildi.

b. MMP-1 ve MMP-9'un SKCM' de Sağ Kalım Analizi ve Promotor Bölgesi DNA Metilasyon Profili

Cilt Kutanöz Melanomu (SKCM) hastalarında MMP-1 ve MMP-9 ifadesi ile bireysel klinik tümör evreleri arasındaki ilişki, UALCAN portalı (<http://ualcan.path.uab.edu>) kullanılarak analiz edildi. Bu analiz, MMP-1 ve MMP-9 düzeyleri ile tümör ilerlemesi arasındaki korelasyonu belirlemeyi amaçladı. Klinik evreler boyunca farklı ifadenin istatistiksel anlamlılığı, uygun olduğu durumlarda Student's t-testi veya Wilcoxon sıra toplamı testi kullanılarak belirlendi.

SKCM hastalarında MMP-1 ve MMP-9 ifadesinin prognostik değeri, GEPIA2 (Tang, vd., 2019) veri tabanından elde edilen Genel Sağ kalım (OS) verileri kullanılarak değerlendirildi. Hastalar, medyan MMP-1 ve MMP-9 düzeylerine göre yüksek (n=104) ve düşük (n=368) ifade gruplarına ayrıldı. Hayatta kalma eğrileri, zaman ölçeği aylık olarak tanımlanan Kaplan-Meier yöntemi kullanılarak oluşturuldu. Gruplar arasındaki farklılıkların istatistiksel anlamlılığı Mantel-Cox log-rank testi kullanılarak belirlendi.

Çalışma kapsamında MMP-1 ve MMP-9 genlerinin düzenleyici elementlerini haritalandırmak amacıyla EPD (Eukaryotic Promoter Database) üzerinden promotör taramaları gerçekleştirildi.

2.3 İstatistiksel Analiz

Diferansiyel ekspresyon ve sağkalım analizi için istatistiksel anlamlılık, ilgili sunucular tarafından otomatik olarak hesaplandı. P değeri < 0,05 istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi. Anlamlılık seviyeleri şu şekilde belirtildi: *p < 0,05, **p < 0,01 ve ***p < 0,001. Tüm şekiller profesyonel grafik yazılımı kullanılarak biçimlendirildi ve derlendi.

3. Sonuçlar ve Tartışma

Protein-protein etkileşim (PPI) ağı incelendiğinde; *Momordica charantia* (kudret narı) biyoaktif bileşenlerinin hücresel etkilerinin özellikle ekstrasellüler matriks (ECM) düzenlenmesi, inflamasyon kontrolü ve hücre proliferasyonu ile ilişkili proteinler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bulgu, bitkinin hem yara iyileştirici hem de anti-tümöral aktivitelerinin moleküler temelini açıklamaktadır (Şekil 1).

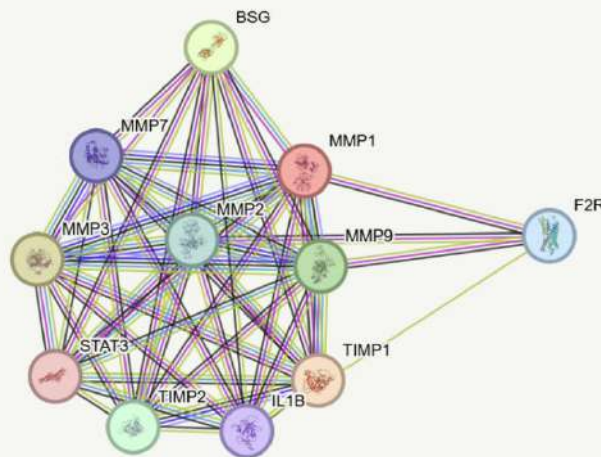
Çalışma kapsamında, doku yıkımı ve yeniden şekillenme süreçlerinde kritik rol oynayan *MMP-1* geninin regülasyon mekanizmaları Eukaryotic Promoter Database (EPD) ve UALCAN (TCGA-SKCM) veri tabanları kullanılarak araştırılmıştır. EPD üzerinden gerçekleştirilen promotör taramaları neticesinde; MMP-1 geninin transkripsiyon başlangıç bölgesinin (TSS) distal kısmında, -961 bç konumunda transkripsiyonel regülasyon potansiyeli taşıyan bir adet GC kutusu (Sp1 bağlanma motifi) saptandı (Şekil 2). Bu promotör mimarisi ya da yapısının fonksiyonel yansımalarını belirlemek amacıyla UALCAN portalı üzerinden iki bağımsız parametre analiz edilmiştir. DNA metilasyon analizi sonucunda; *MMP-1* gen promotör metilasyon düzeylerinin normal doku (n=2), primer tümör (n=104) ve metastatik odakların (n=368) tümünde ~0.8 median değeriyle yüksek bir metilasyon bandında (hipermetilasyon) konumlandığı görüldü. Gruplar arası karşılaştırmalarda Normal-vs-

Primary (P = 0.333) ve Primary-vs-Metastasis (P = 0.621) arasında anlamlı fark saptanmazken, Normal ve Metastaz farkı istatistiksel olarak anlamlı (P = 0.030) bulundu (Şekil 3A). Genin mRNA ekspresyon düzeylerinin incelendiği analizde ise, Primer ve Metastaz evreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır (P = 8.08×10^{-1}) (Şekil 3).

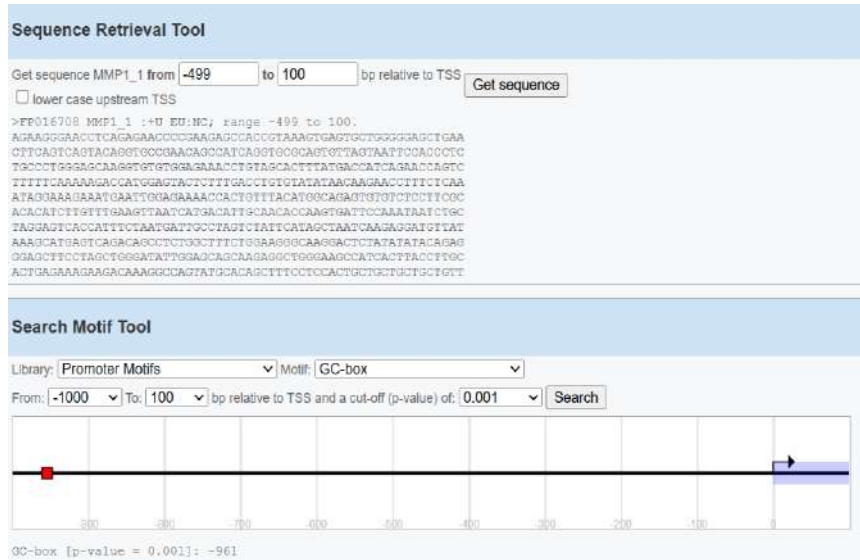
MMP-1 genine ait bu bulgular, genin kutanöz melanom progresyonu boyunca hem DNA metilasyonu hem de ekspresyon düzeyinde oldukça durağan bir profil sergilediğini ortaya koymaktadır. Ekspresyon analizinde primer tümör ve metastaz evreleri arasında saptanan ~0.8 median değeri, gen ifadesinin evre geçişinden etkilenmediğini ve mevcut epigenetik engelin bu süreçte korunmaya devam ettiğini göstermektedir. EPD analizlerinde saptanan distal GC kutusunun (-961 bç) yüksek metilasyon bandında yer alması, söz konusu düzenleyici elementin transkripsiyon faktörleri (Sp1) tarafından erişilebilirliğinin epigenetik olarak kısıtlandığı hipotezini desteklemektedir. Ağ analizi sonuçlarına göre kudret narının yara iyileştirici etkilerinin özellikle ekstrasellüler matriks yeniden yapılanması, inflamasyonun düzenlenmesi ve hücre göçü ile ilişkili proteinler üzerinden gerçekleşebileceğini göstermektedir. MMP-9, TIMP1 ve TIMP2 gibi merkezi proteinler bu süreçlerde kritik rol oynamaktadır (Şekil 4).

Çalışmamız kapsamında MMP-9 geninin düzenleyici elementlerini haritalandırmak amacıyla EPD (Eukaryotic Promoter Database) üzerinden promotör taramaları gerçekleştirildi. Yapılan analiz neticesinde, transkripsiyon başlangıç bölgesinin (TSS) üst dizilerinde; -50, -172, -452, -481 ve -500 bp konumlarında olmak üzere toplam beş adet GC kutusu (Sp1 bağlanma motifi) saptandı. Bu promotör mimarisinin fonksiyonel yansımalarını incelemek amacıyla UALCAN (TCGA-SKCM) veri tabanı üzerinden iki bağımsız parametre analiz edildi (Şekil 5).

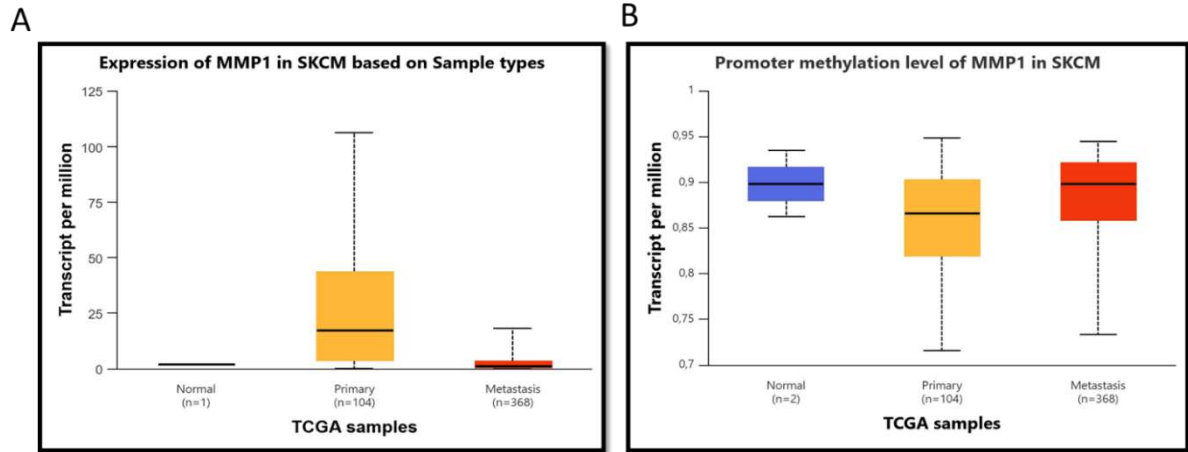
DNA metilasyon analizi sonucunda UALCAN metilasyon grafiği verilerine göre; normal doku (n=2), primer tümör (n=104) ve metastatik odakların (n=368) tümünde median Beta değerlerinin ~0.2 civarında, düşük bir metilasyon bandında (hipometilasyon) sabit kaldığı görüldü. Gruplar arası yapılan istatistiksel karşılaştırmalarda (Normal ve Primer: P = 0.433, Normal ve Metastaz: P = 0.615, Primer ve Metastaz: P = 0.651) anlamlı bir fark saptanmadı (P > 0.05) (Şekil 6) mRNA ekspresyon analizlerinde UALCAN ekspresyon grafiği verilerine göre; genin transkripsiyonel ifade düzeylerinin primer tümör evresinden metastatik evreye geçişinde istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı bir artış (P = 8.60×10^{-7}) tespit edilmedi (Şekil 6A). Tümörün invazif karakterini belirleyen bu "statik metilasyon / dinamik ekspresyon" profili, yara iyileşmesi modelimizde hedeflediğimiz doku onarımı ve matriks remodeling fazları için kritik bir referans noktasıdır. *Momordica charantia* (Kudret Narı) ekstrelerinin yara iyileşmesi üzerindeki terapötik etkileri incelenirken; EPD ile belirlenmiş bu GC zengin promotör yapısı ve biyoenformatik olarak doğrulanmış metilasyon/ekspresyon profillerinin deneysel olarak (RT-qPCR ve MSP yöntemleriyle) valide edilmesi, çalışmamızın mekanistik derinliğini oluşturacaktır.

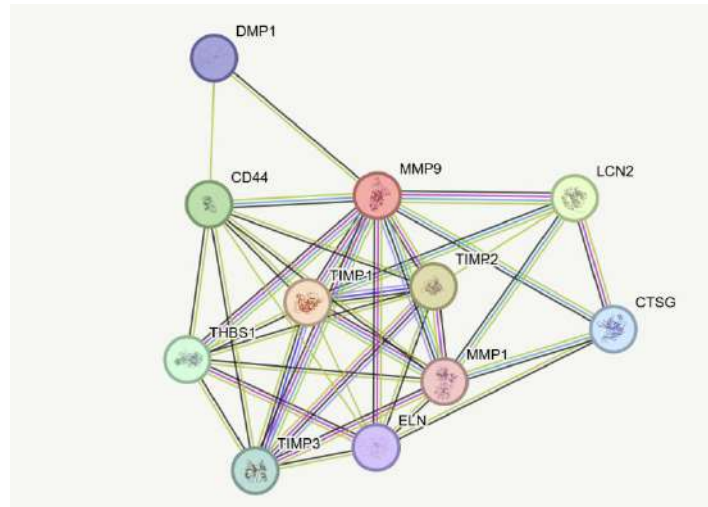
Şekil 1. MMP-1 geninin yolak analizi. (STRING veri tabanında analiz sonucu).

Şekil 2. MMP-1 promotör bölgesi ve GC kutu profilleri (EPD analizleri)

Şekil 3. UALCAN TCGA veri seti. A) MMP-1 'in SKCM'de ifade analizi (UALCAN, TCGA veri seti). B) SKCM de MMP-1 promotör metilasyonu (UALCAN metilasyon analizi).

Şekil 4. MMP-9 geninin yolak analizi (STRING veri tabanında analiz sonucu).

- Akbulut, S., & Pekcan, M. (2024). The Effects of Topical Applications of Momordica Charantia Extract on Wound Healing on Full-Floor Excisional Skin Wound and Diabetic Wounds. *Fabad Eczacılık Bilimler Dergisi*, 49(2), 423-434. <https://doi.org/10.55262/fabadeeczacilik.1349346>
- Gayathry, K. S., & John, J. A. (2022). A comprehensive review on bitter gourd (Momordica charantia L.) as a gold mine of functional bioactive components for therapeutic foods. *Food Production, Processing and Nutrition*, 4(1), 10.
- Grover, J. K., & Yadav, S. P. (2004). Pharmacological actions and potential uses of Momordica charantia: a review. *Journal of ethnopharmacology*, 93(1), 123-132. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2004.03.035>
- Hsu, H.Y. et al. (2012). Antimigratory effects of the methanol extract from *Momordica charantia* on human lungadenocarcinoma CL1 cells. *Evi-based Complement Altern Med* 2012(1):819632
- Jia, S., Shen, M., Zhang, F., & Xie, J. (2017). Recent advances in Momordica charantia: functional components and biological activities. *International journal of molecular sciences*, 18(12), 2555. <https://doi.org/10.3390/ijms18122555>
- Kumar, D. S., Sharathnath, K. V., Yogeswaran, P., Harani, A., Sudhakar, K., Sudha, P., & Banji, D. (2010). A medicinal potency of Momordica charantia. *International Journal of Pharmaceutical Sciences Review and Research*, 1(2), 95-100.
- Ribeiro, T. F., Amariz, I. A. E., Pereira, E. C. V., Macedo, C. A. F., de Souza, N. A. C., de Melo, C. G., ... & Rolim, L. A. (2026). Chemical composition and biological activities of Momordica charantia leaves: a review. *Phytochemistry Reviews*, 1-18.
- Szklarczyk, D., Kirsch, R., Koutrouli, M., Nastou, K., Mehryary, F., Hachilif, R., Gable, A.L., Fang, T., Doncheva, N.T., Pyysalo, S., Bork, P., Jensen, L.J., Von Mering, C. (2023). The STRING database in 2023: protein–protein association networks and functional enrichment analyses for any sequenced genome of interest. *Nucleic acids research*, 51(D1), D638-D646. <https://doi.org/10.1093/nar/gkac1000>
- Tang, Z., Kang, B., Li, C., Chen, T., Zhang, Z. (2019). GEPIA2: an enhanced web server for large-scale expression profiling and interactive analysis. *Nucleic Acids Research*, 47(W1), W556-W560. <https://doi.org/10.1093/nar/gkz430>
- Wahyudin, E., & Ahmad, M. (2025). Topical Effectiveness of Bitter Melon (Momordica charantia L.) Leaf Extract on Healing of Cut Wounds in Female Wistar Rats. *Tropical Journal of Natural Product Research*, 9(12), 6008. <https://doi.org/10.26538/tjnpr/v9i12.14>
- Zhao, D., Luo, Z., Li, S., Liu, S., & Wang, C. (2024). Metabolomics revealed the effects of Momordica charantia L. Saponins on diabetic hyperglycemia and wound healing in mice. *Foods*, 13(19), 3163. <https://doi.org/10.3390/foods13193163>

TÜRK BİTKİ KÜLTÜREL MİRASINDA LOKAL ENDEMİK TÜRLERİN ÖNEMİ: *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* Erdoğan, Selvi & Tümen ÜZERİNE HÜCRESEL BİR ARAŞTIRMA

Fatma POYRAZLI

Balikesir University, Institute of Science, Department of Biology, 10145 Balikesir, Turkey

Selin KOÇ

Balikesir University, Institute of Science, Department of Molecular Biology and Genetics, 10145
Balikesir, Turkey

Selami SELVİ

Balikesir University, Altınoluk Vocational School, Department of Plant and Animal Production,
Medicinal and Aromatic Plants Program, Balikesir -Türkiye

Sümeyye AYDOĞAN TÜRKOĞLU

Balikesir University, Faculty of Science and Literature, Department of Molecular Biology and
Genetics, Balikesir -Türkiye

1. Giriş

Türkiye yaklaşık olarak 12.000 bitki türüne sahiptir ve bu taksonların üçte birlik kısmını endemik türler oluşturur (Güner vd. , 2012). Bu yerel zenginlik bu sayı ile sınırlı kalmayıp her geçen gün yeni bir endemik taksonun keşfedilmesiyle değişmektedir (Şenkul, 2017).

Trigonella coerulescens Halácsy, Türkiye’ de iki alt türü olan tek bir türdür. Bunlar *T. coerulescens* Halácsy subsp. *coerulescens* ve *T. Coerulescens* Halácsy subsp. *kemerensis Göktürk* tür. İkinci alt tür olan *T. Coerulescens* Halácsy subsp. *kemerensis Göktürk* Güneybatı Anadolu’ daki Antalya’ da ilk olarak tanımlanmıştır (Göktürk, 2009). *Trigonella coerulescens*’ in üçüncü bir alt türü *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* Erdoğan, Selvi & Tümen olarak tanımlanarak, *Trigonella* taksonlarının toplam sayısı 34’ e (32 tür) yükseltilmiştir. Bu taksonlardan 11’ i Türkiye’ ye endemiktir (%32,4 endemizm oranı) (Erdoğan, vd., 2017). Üçüncü alt tür olarak tanımlanan *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* Erdoğan, Selvi & Tümen Balıkesir İli çevresinde yayılış göstermektedir. Tek yıllık bir bitki olan *T. coerulescens* subsp. *Ayvalikensis*’ in, çiçek dönemi Mart ve Nisan aylarında gözlemlenebilmektedir. Tohuma geçtiği dönem ise Mayıs ve Haziran aylarında olmaktadır.

Bitki tohumlarının zengin sekonder metabolit (steroidal saponinler, flavonlar ve polisakkaritler) içeriği sayesinde farmakolojik potansiyeli yüksek olup; bu bileşenlerin fizyolojik süreçleri düzenleme, kimyasal uyarıcı ve hücre döngüsü inhibitörü olarak işlev görmelerinin yanı sıra antioksidan, anti-kanser, anti-inflamatuvar, anti-alerjik ve anti-mikrobiyal gibi çok çeşitli in vitro biyolojik aktivitelere sahip olduğu ortaya konmuştur (Krol-Kogus vd., 2020; Ververidis vd., 2007). Tohumlarda yer alan steroidal saponinler; kortizon, eşey hormonları ve D vitamini gibi biyoaktif bileşiklerin sentezinde başlangıç maddesi olarak işlev görmektedir (Küçük Kurt ve Fidan, 2008). Bu doğrultuda, saponin zengini bitkilerin Asya ve Anadolu’da geleneksel olarak kısırlık, menstrual ağrılar ve uterus kanamaları gibi ürogenital sistem rahatsızlıklarında yaygın bir kullanım geçmişi bulunmaktadır (Küçük Kurt ve Fidan, 2008). Literatürde bu bileşiklerin farmakolojik profili; anti-inflamatuvar, anti-ödem, anti-viral, anti-kanserojen ve antibiyotik aktiviteler ile de ilişkilendirilmektedir (Küçük Kurt ve Fidan, 2008).

Literatür incelendiğinde, *Trigonella* cinsine ait *Trigonella foenum-graecum* (çemen otu) türü üzerine yoğunlaşan çalışmalar dikkat çekmektedir. Zengin bir geleneksel kullanım geçmişine sahip olan çemen otunun tohumları; lokal inflamasyonu, eklem ağrılarını ve mide rahatsızlıklarını gidermede, kabızlıkla mücadelede, ateş ve anemiye hafifletmede, saçları güçlendirmede ve doğum süreçlerini kolaylaştırmada kullanılmaktadır (Daoudi vd., 2025). Bitkinin yaprakları ise solunum yolu enfeksiyonlarına bağlı öksürük, sırt ağrıları, hepatit ve mesane şikayetlerini

yatıştırma tercih edilmektedir (Daoudi vd., 2025). Bunların yanı sıra diyabet yönetimi, ağız kokusunun giderilmesi, kırık iyileşmesinin hızlandırılması amacıyla da başvuru bu türün bal ile hazırlanan infüzyonunun, iç ödem ve astım semptomlarını hafiflettiği bilinmektedir (Daoudi vd., 2025). Afrodisyak, anti-inflamatuar ve anne sütü artırıcı ajan olarak kabul edilen ve geleneksel tıptaki bu köklü geçmişiyle öne çıkan çemen otu, bildirilen anti-tümör aktiviteleri nedeniyle de günümüzde ilgi çekici bir araştırma adayı haline gelmiştir (Daoudi vd., 2025). Nitekim klinik öncesi çalışmalar; çemen otu özütlerinin ve biyoaktif bileşenlerinin hepatoselüler karsinom (HCC) hücre hatları üzerinde sitotoksik etkiler sergileyebildiğini, kritik hücre içi sinyal yollarını modüle edebildiğini, hücre proliferasyonu ile apoptoz süreçlerinde görev alan proteinlerin ekspresyon düzeylerini etkileyebildiğini göstermektedir (Vittal vd., 2026).

Irak' ın kuzey bölgelerinde doğal olarak yetişen ve geleneksel tıpta sıklıkla kullanılan üç yaygın takson olan *Trigonella filipes* Boiss., *Trigonella strangulata* Boiss. ve *Trigonella uncinata* Banks & Sol. türlerinin aktif fitokimyasal profillerini belirlemek, ayrıca alkol ve kolesterol uygulanan sıçanlarda anti-kanser ve anti-proliferatif etkilerini analiz etmek amacıyla yürütülen bir çalışmada; bitki özütleri toplam antioksidan durum (TAS), toplam oksidan durum (TOS) ve oksidatif stres indeksi (OSI) parametreleri açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu modelde *Trigonella foenum-graecum* ve *Trigonella monantha* uygulamalarının, hastalıklı sıçanlardaki biyokimyasal parametreleri önemli ölçüde iyileştirdiği gösterilmiştir; bununla birlikte *T. filipes*, *T. strangulata* ve *T. uncinata* özütlerinin sitotoksik aktivitelerini belirlemek amacıyla üç farklı hücre hattı üzerinde 24 saatlik inkübasyonun ardından farklı konsantrasyonlarda (1-1000µg/mL) MTT analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, bu üç bitki taksonunun hücre proliferasyonunu baskılama, antioksidan kapasiteyi artırma, karaciğer ve böbrek fonksiyonlarını iyileştirme gibi fizyolojik etkilere sahip zengin bileşenler içerdiğini desteklemektedir (Mojarradgandoukmolla vd., 2024). Benzer şekilde, kurutulmuş çemen yaprakları ile işlenmemiş ve çimlendirilmiş çemen tohumu özütlerinin, Vero (normal böbrek epiteli) hücre hattına kıyasla insan HepG2 (hepatoselüler karsinom), MCF-7 (meme adenokarsinomu) ve HCT-116 (kolon kolorektal karsinomu) hücre hatlarına karşı yüksek anti-proliferatif ve apoptozu tetikleyici özellikler sergilediği; bu yönüyle söz konusu ham özütlerin gelecekte hepatoselüler, meme ve kolon karsinomlarının tedavisine yönelik yeni doğal terapötik ajanların geliştirilmesinde potansiyel birer kaynak olabileceği bildirilmiştir (Salam vd., 2023). Çemen otu tohumu ekstresi ile yapılan bir diğer çalışmada ise LC-MS/MS analizi ile pankreas kanseri hücrelerinde apoptozu indüklemeye kabiliyetine sahip çeşitli aktif bileşikler tespit edilmiş; bu ekstrenin sağlıklı hücreleri etkilemeden, pankreas kanseri hücrelerinde seçici olarak apoptozu tetiklediği ve metastazı önleyerek anti-kanser özellik gösterdiği ortaya konmuştur (Morshidi vd., 2025).

Grubumuz tarafından yürütülen bir önceki çalışmada, yeni bir endemik tür olan *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis*'in farklı çözücülerle (hekzan, metanol, etanol, aseton) hazırlanan özütlerinin, PC-3 (prostat kanseri) ve SW480 (kolon kanseri) hücre hatları üzerindeki sitotoksik etkileri farklı konsantrasyonlarda araştırılmıştır. Söz konusu araştırmanın sonucunda, hekzan özütünün kontrol grubuna kıyasla PC-3 hücre proliferasyonunu en güçlü düzeyde baskıladığı gösterilmiştir. SW480 hücre hattında ise metanol, hekzan ve aseton özütlerinin inkübasyonun erken döneminde (24. saat) proliferatif bir etki sergilediği; buna karşın 72 saatlik inkübasyon sonucunda hekzan ve aseton özütlerinin bu hücreler üzerinde en yüksek sitotoksik aktiviteyi gösterdiği belirlenmiştir (Türkoğlu vd., 2024). *Trigonella* cinsinin kanserli ve sağlıklı hücre modelleri üzerindeki bu spesifik etkileri göz önünde bulundurulduğunda, endemik bir alt tür olan *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis*'in biyolojik aktivite profilinin daha kapsamlı bir şekilde aydınlatılması gerektiği açıktır. Bu doğrultuda sunulan çalışmada, ilgili endemik alt türün tohumlarından elde edilen farklı ekstraktların, sağlıklı bir model olan insan göbek kordonu ven endotel hücre hattı (HUVEC) üzerindeki sitotoksik etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, alt türün biyolojik aktivitesinin ortaya konması ve tıbbi bitki potansiyelinin değerlendirilmesi açısından etnobotanik literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

2. Materyal ve Metot

2.1 Bitki Materyalinin Toplanması

Trigonella coerulescens subsp. *ayvalikensis* tohumları Balıkesir' in Ayvalık ilçesinde Badavut plajından Mayıs ve Haziran ayları arasında iki farklı bölgeden toplanmıştır.

2.2 Bitki Ekstraktının Eldesi

Toplanan bitki tohumları 2 gün boyunca serin ve karanlık bir ortamda kurutuldu. Havanda öğütülerek toz haline getirilen tohumlar 0.75 gr olacak şekilde falkonlara aktarıldı. Falkonlar üzerine metanol, etanol, hekzan ve aseton çözücülerinden 10 ml eklendi ve + 4 °C’ de çalkalamalı inkübatörde gece boyu çözünmeye bırakıldı. Ertesi gün sıvı kısımlar alınarak falkonlara aktarıldı. Kalan katı kısımlara yine kendi çözücülerinden 10 ml eklenerek 10 dk santrifüj edildi. Yine sıvı kısımlar alınarak kendi falkonlarına aktarıldı. Etiketlenen falkonlar vakumlu döner buharlaştırıcı cihazı ile çözücülerinden uzaklaştırılarak ekstratlar elde edildi. Çözücülerinden uzaklaştırılan ekstratlar 1 ml DMSO ile çözüldü ve 750 µg/µl lik stok çözeltiler halinde -20 °C de saklandı (Habib-Martin vd. 2017).

c. Hücrelerin Büyütülmesi

HUVEC (insan göbek kordonu ven endotel hücre hattı) hücreleri %10 FBS bulunan DMEM ortamında 75 cm² lik flasklarda büyütüldü. Büyüme ortamı için 37 °C , %5 CO₂ içeren inkübatör kullanıldı. Haftada 2-3 kez pasajlanarak hücreler çoğaltıldı.

d. MTT Testi

Hücreler tripan mavisi kullanılarak Thoma Lamına aktarıldı ve invert mikroskop altında sayıldı. 96 kuyu içeren plakaların her bir kuyusuna 5x10³ olarak ekildi. Bir gün sonra hücrelere metanol, etanol, hekzan ve aseton çözücülerıyla hazırlanmış ekstratlar 325 µg/µl, 187.5 µg/µl, 93.75 µg/µl, 46.875 µg/µl, 23.45 µg/µl konsantrasyonlarda 3 tekrarlı olarak uygulandı. 24, 48 ve 72 saat zaman dilimleri oluşturuldu ve hücrelere bu zaman dilimleri sonunda 0.5 mg/mL MTT çözeltisi eklenip, 4 saat inkübe edildi. İnkübasyon sonunda 0.0004 M HCl içeren izopropanol ile hücre kristalleri çözülerek, 550 nm de spektrofotometrede absorpsan alındı. Sonuçlar Excel programına aktararak analizler değerlendirildi. Grafikler ise GraphPad Prism 8’ de çizildi. One Way Anova ile istatistiksel olarak değerlendirme yapıldı. p<0,05 * anlamlı kabul edildi.

3. Sonuçlar ve Tartışma

T. coerulescens subsp. *ayvalikensis*’in metanol özütünün HUVEC hattı üzerindeki MTT sonuçları incelendiğinde; 48. ve 72. saatlerde, uygulanan tüm dozların kontrol grubuna kıyasla hücre canlılığı üzerinde baskılayıcı bir etki sergilediği tespit edilmiştir. Buna karşın, erken zaman dilimi olan 24. saatte uygulanan en düşük konsantrasyonlarda (46,875 µg/µl ve 93,75 µg/µl), kontrol grubuna oranla hücre proliferasyonunun istatistiksel olarak arttığı gözlenmiştir (Şekil 1).

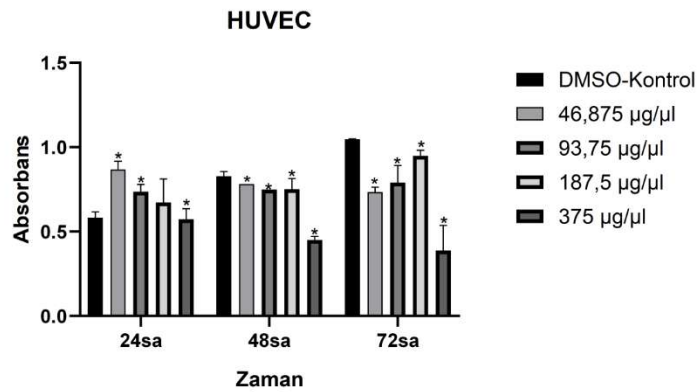
Benzer şekilde, *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis*’in aseton çözücüsü ile hazırlanan ekstraktının HUVEC hücre hattı üzerindeki MTT sonuçları incelendiğinde; 24. saat diliminde 46,875 µg/µl ve 93,75 µg/µl bitki dozlarında kontrol grubuyla karşılaştırıldığında hücre canlılığında artış belirlenmiştir. Bu dozların dışındaki diğer tüm konsantrasyonlarda ve saat dilimlerinde (48. ve 72. saatler) ise hücre canlılığının kontrol grubuna kıyasla azaldığı görülmüştür (Şekil 2). Metanol ve aseton özütlerinde, maruziyetin erken evresinde ve sadece düşük dozlarda açığa çıkan bu hücre canlılığı artışı, ilerleyen saatlerde yerini sitotoksik etkiye bırakmaktadır.

Etanol ile hazırlanan ekstraktın HUVEC hücre hattı üzerindeki MTT sonuçlarında ise zamana bağlı olarak farklı dozlarda canlılık artışı kaydedilmiştir. Kontrol grubuyla kıyaslandığında hücre canlılığındaki artışın 24. saat diliminde 93,75 µg/µl, 48. saat diliminde 46,875 µg/µl ve 72. saat diliminde 23,45 µg/µl bitki dozlarında gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu spesifik konsantrasyonların dışındaki diğer tüm doz gruplarında ise etanolik ekstraktın, kontrol grubuna kıyasla hücre canlılığında azalmaya neden olduğu belirlenmiştir (Şekil 3).

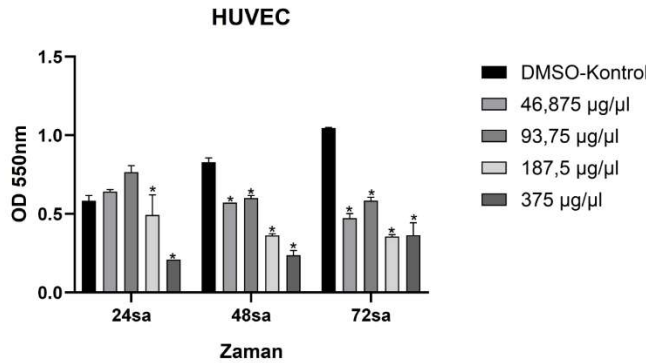
Literatürde, *Trigonella foenum-graecum* L. mikro yeşilliklerinin (10-300 µg/µl) ekstraktının HUVEC hücrelerindeki morfolojik ve fonksiyonel değişiklikler üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmada; hücreler etanolik ekstrakta 24 saat maruz kaldıktan sonra mitokondriyal aktivite (MTT testi), hücre zarı bütünlüğü (CFDA-AM testi) ve lizozomal aktivite (NR alımı) gibi temel hücresel parametreler değerlendirilmiştir. Söz konusu araştırma sonucunda, HUVEC hücrelerinin mitokondriyal aktivitesinde önemli değişiklikler olduğu (p<0,05;

$p<0,01$), buna karşın hücre zarı bütünlüğünde herhangi bir kusur oluşmadığı ve lizozomal aktivitede anlamlı olmayan değişiklikler meydana geldiği ortaya konmuştur (Jambor vd., 2025).

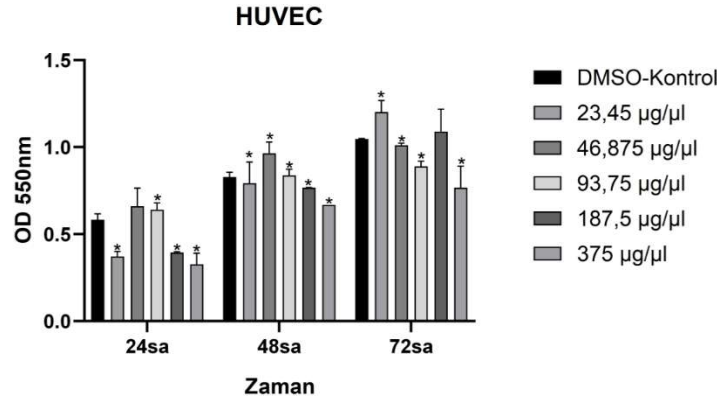
Kutupsal çözücülerin aksine, *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis*'in hekzan çözücüsü ile hazırlanan ekstraktının HUVEC hücre hattı üzerindeki MTT sonuçları incelendiğinde; kontrol grubuyla karşılaştırıldığında tüm bitki dozlarında ve tüm saat dilimlerinde (24, 48 ve 72. saatler) hücre canlılığının azaldığı belirlenmiştir (Şekil 4). Bu bulgu, hekzan ekstraktının incelenen tüm deneysel koşullarda doğrusal bir sitotoksik profil sergilediğini göstermektedir. Elde edilen bu sitotoksik veriler, *Trigonella* cinsinin endotel hücreleri üzerindeki etkilerini inceleyen diğer literatür bulgularıyla da paralellik göstermektedir. Yapılan bir çalışmada, çemen tohumu hidroalkolik ekstraktının (HAEF) insan göbek kordonu damar endotel hücreleri (HUVEC' ler) üzerindeki anti-anjiyojenik ve anti-proliferatif etkileri değerlendirilmiş ve HAEF'in HUVEC hücrelerinin canlılığını azalttığı, IC50 değerinin ise 200 $\mu\text{g}/\mu\text{l}$ olduğu belirlenmiştir (Safarpour vd., 2023). Aynı çalışmada qRT-PCR sonuçları, HAEF ile yapılan tedavinin kontrol grubuna kıyasla *MMP-2/MMP-9*, *VEGF* ve *bFGF* gen ekspresyonunu belirgin şekilde azalttığını göstermiştir. Ayrıca, HAEF ile tedavi edilen hücrelerde *MMP-2/MMP-9* enzim aktivitesinin ve *PI3K/Akt/siklin D1* protein ekspresyonunun önemli ölçüde azaldığı saptanmıştır. Bu bulgular, HAEF'in potansiyel olarak anjiyogenezi inhibe edebileceğini ve ayrıca *PI3K/Akt/siklin D1* yolunu hedefleyerek hücre proliferasyonu etkileyebileceğini düşündürmektedir (Safarpour vd., 2023). Yine çemen otunun hidroalkolik özütünün (HAEF) *in vitro* ve *in vivo* anti-anjiyojenik aktivitesinin araştırıldığı bir başka çalışmada; HAEF'nin (50–3000 $\mu\text{g}/\mu\text{l}$) ve pozitif kontrol olarak talidomidin (200–3000 $\mu\text{mol/L}$) HUVEC ve 3T3 fibroblast hücrelerinin canlılığı üzerindeki etkisi MTT testi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak HAEF' nin, talidomide benzer şekilde, 24 saat sonra HUVEC ve 3T3 hücrelerinin canlılığını doza bağımlı olarak önemli ölçüde inhibe ettiği bildirilmiştir (Iranmanesh vd., 2018).

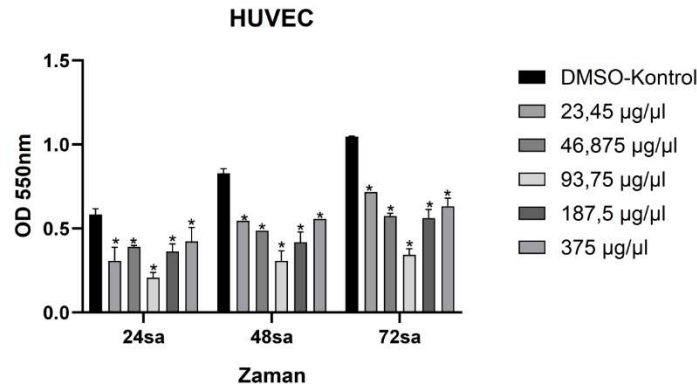
Şekil 1. Metanol çözücüsüyle hazırlanan *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis* bitki ekstaktının HUVEC hücreleri üzerinde sitotoksik etkisi. ($p<0,05$ * anlamlı kabul edildi).

Şekil 2. Aseton çözücüsüyle hazırlanan *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis* bitki ekstaktının HUVEC hücreleri üzerinde sitotoksik etkisi. ($p<0,05$ * anlamlı kabul edildi).

Şekil 3. Etanol çözücüsüyle hazırlanan *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis* bitki ekstaktının HUVEC hücreleri üzerinde sitotoksik etkisi. ($p < 0,05$ * anlamlı kabul edildi).

Şekil 4. Hekzan çözücüsüyle hazırlanan *T. coerulescens* subsp. *ayvalikensis* bitki ekstaktının HUVEC hücreleri üzerinde sitotoksik etkisi. ($p < 0,05$ * anlamlı kabul edildi).

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* tohum ekstraktlarının HUVEC hücre hattı üzerindeki etkilerinin doz, çözücü ve zaman bağımlı olarak değiştiği belirlenmiştir. Düşük doz ve kısa süreli uygulamalarda özellikle metanol ve aseton ekstraktlarında gözlenen proliferatif etki, bitkinin içeriğindeki biyolojik aktif bileşiklerin hücre metabolizmayı geçici olarak uyarabildiğini düşündürmektedir. Etanol ekstraktında ise farklı bir zaman-doz paterni dikkat çekmektedir; 48. saatte 46,875 µg/µl dozunda ve 72. saatte en düşük doz olan 23,45 µg/µl seviyesinde hücre proliferasyonunda artış gözlenmiştir. Bu durum, etanol çözücüsünde bulunan bileşenlerin hücresel yanıtı daha düşük dozlarda ve daha geç zaman noktalarında da tetikleyebildiğini göstermektedir. Buna karşılık, 48 ve 72 saatlik maruziyetin genelinde çoğu doz ve çözücü grubunda hücre canlılığında azalma görülmesi, uzun süreli uygulamalarda sitotoksik etkinin baskın hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bifazik etki profili, *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis*' in zaman ve doz bağımlı olarak hem proliferatif hem de antiproliferatif potansiyel gösterebildiğini ve farmakolojik açıdan dikkat çekici bir biyolojik aktiviteye sahip olduğunu desteklemektedir. Elde edilen bulgular, türün etnobotanik kullanım potansiyelini destekler nitelikte olup, ileri fitokimyasal ve mekanistik çalışmalar için güçlü bir temel oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- DAOUDI, N. E., DALLI, M., ALAMI MERROUNI, I., & AZIZI, S. E. (2025). *Trigonella foenum-graecum* L.: A short review on folk medicine pharmacological effects, phytochemistry, and toxicology. *International Journal*, 6(1), 34-47.
- Erdoğan, E., Selvi, S., & Tümen, G. (2017). *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* (Fabaceae), a new taxon from Balıkesir. *Western Anatolia*, <https://doi.org/10.11646/phytotaxa.319.2.5>
- Göktürk, S.R. (2009). A new subspecies *Trigonella coerulescens* (Fabaceae), from Turkey. *Annales Botanici Fennici*, 46: 62–64. <https://doi.org/10.5735/085.046.0106>
- Güner, A., Aslan, S., Ekim, T., Vural, M. ve Babaç, M. T. (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*, Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul.
- Habib-Martin, Z.A. , Hammad, H.M. , Afifi, F.U. , Zihlif, M. , Al-Ameer, H.J. , Saleh, M.M. , Abaza, I.F. ve Nassar, Z.D. (2017). In vitro and in vivo evaluation of the antiangiogenic activities of *Trigonella foenum-graecum* extracts. *Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine*, 7 (8), 732-738, <https://doi.org/10.1016/j.apjtb.2017.07.013>.
- Iranmanesh, M., Mohebbati, R., Forouzanfar, F., Roshan, MK, Ghorbani, A., Nik, MJ ve Soukhtanloo, M. (2018). *Trigonella foenum-graecum* L. tohumlarının etanolik ekstresinin endotel hücrelerinin proliferasyonu, anjiyogenezi ve tüp oluşumu üzerindeki in vivo ve in vitro etkileri. *Farmasötik bilimlerde araştırma* , 13 (4), 343-352. <https://doi.org/10.4103/1735-5362.235161>
- Jambor, T., Zofia, G. O. C., Tokarova, K., & Lukac, N. (2025). Potential Effect of *Trigonella* Microgreens on Functional Parameters of HUVEC Cells in vitro. *Physiological Research*, 74(6), 1027. <https://doi.org/10.33549/physiolres.935643>
- Krol-Kogus B, Glod D and Krauze-Baranowska M. (2020). Qualitative and quantitative HPLC-ELSD-ESI-MS analysis of steroidal saponins in fenugreek seed, *Acta Pharmaceutica*, 70 (1), 89–99, <https://doi.org/10.2478/acph-2020-0013>
- Küçükkurt, İ., & Fidan, A. F. (2008). Saponinler ve bazı biyolojik etkileri. *Kocatepe Veterinary Journal*, 1(1), 89-96. <https://izlik.org/JA77YX65MX>
- Mojarradgandoukmolla, S., Akan, H., Kasım, T., Dastan, S. D., & Aktas, H. G. (2024). Anticancer and cytotoxic activities of some *Trigonella* species on MCF-7, L929 and HeLa cell lines. *Biology Bulletin*, 51(4), 1137-1152. <https://doi.org/10.1134/S1062359023603567>
- Morshidi, N.A.A.B, Uddin, M.S., Lee, J., Han, S.I. ve Kim, J.H. (2025). *Trigonella Foenumgraecum* (çemen otu) tohumu ekstresinin pankreas kanseri hücrelerinde apoptozu indükleyerek gösterdiği antikanser aktivitesi. *American Journal of Translational Research* , 17 (2), 832. <https://doi.org/10.62347/PGLT6191>
- Safarpour, S., Mirzavi, F., Rahmani, F., Forouzanfar, F., Sadeghnia, HR, Mashkani, B., ... & Soukhtanloo, M. (2023). Çemen tohumu ekstresi, PI3K/Akt/Siklin D1 Yolu aracılığıyla insan göbek kordonu damar endotel hücrelerinin anjiyogenezi ve proliferasyonunu düzenler. *Laboratuvar Hayvanlarına Alternatifler* , 51 (4), 249-257. <https://doi.org/10.1177/02611929231181623>
- Salam, S. G. A., Rashed, M. M., Ibrahim, N. A., Rahim, E. A. A., Alsufiani, H. M., Mansouri, R. A., ... & Al-Farga, A. (2023). Cell growth Inhibition, DNA fragmentation and Apoptosis-Inducing properties of Household-Processed leaves and seeds of Fenugreek (*Trigonella Foenum-Graecum* Linn.) against HepG2, HCT-116, and MCF-7 cancerous cell lines. *Current Issues in Molecular Biology*, 45(2), 936-953. <https://doi.org/10.3390/cimb45020060>
- Şenkul, Ç. ve Kaya, S. (2017). Türkiye endemik bitkilerinin biriminin dağılışı. *Türk Coğrafya Dergisi* , 69 , 109-120. <https://doi.org/10.17211/tcd.322515>

Türkoğlu, S. A., Koç, S., Poyrazlı, F., & Selvi, S. (2024). Cytotoxic effect of *Trigonella coerulescens* subsp. *ayvalikensis* Erdoğan, Selvi & Tümen in prostate and colon cancer cell lines. *International Journal of Secondary Metabolite*, 11(4), 700-709. <https://doi.org/10.21448/ijsm.1485930>

Ververidis, F., Trantas, E., Douglas, C., Vollmer, G., Kretschmar, G., & Panopoulos, N. (2007). Biotechnology of flavonoids and other phenylpropanoid-derived natural products. Part I: Chemical diversity, impacts on plant biology and human health. *Biotechnology Journal: Healthcare Nutrition Technology*, 2(10), 1214-1234.

Vittal, M., Menegassi, B., & Vinciguerra, M. (2026). Risks, Benefits, and Molecular Targets of Fenugreek Administration in the Treatment of Hepatocellular Carcinoma. *Cancers*, 18(3), 458. <https://doi.org/10.3390/cancers18030458>

ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP DAĞ NANESİNİN ESANSİYEL YAĞININ SİRKE SİNEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Buşim Elçin BAYRAMOĞLU

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Hatice KARACA

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Mikail AÇAR

Munzur University, Tunceli Vocational School, Department of Plant and Animal Production, Tunceli-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Emin DİKEN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

1. Introduction

The Lamiaceae (mint family) is among the richest plant families in biologically active secondary metabolites, and many of its genera have a long history of use as food, spices and traditional remedies throughout the Mediterranean basin and Anatolia (Napoli et al., 2020; Frezza et al., 2019). Within this family, the genus *Cyclotrichium* (Boiss.) Manden. & Scheng. comprises nine species distributed mainly across Türkiye, Lebanon, Iraq and Iran, where they are used both in the kitchen and in complementary medicine for a range of complaints (Yazdanshenas & Tafrihi, 2022). Six of these species occur in Türkiye, and their essential oils and extracts have drawn increasing attention for antibacterial, antioxidant, antifungal, insecticidal and antitumour properties (Yazdanshenas & Tafrihi, 2022).

Cyclotrichium longiflorum (Leblebici), known locally as “dağ nanesi” (mountain mint), is one of the West Asian representatives of the genus, its native range covering Türkiye, Iraq and Iran (POWO, 2025). Like other members of the genus it is consumed as a culinary herb and as a herbal tea and is valued in folk practice for digestive and antiseptic purposes. The essential oil of the species has been reported to be dominated by the monoterpene ketone isopinocampnone, a profile that sets it apart from the pulegone-rich oil of *C. niveum* and the carvacrol–thymol type oils described for some other congeners (Aslan et al., 2007).

Essential oils are complex mixtures of mostly terpenoid volatiles which, depending on their type and concentration, are generally cytotoxic rather than genotoxic at the cellular level (Bakkali et al., 2008). Even so, a natural origin is no guarantee of safety, and the genotoxic potential of a plant product must be examined before it can be recommended for food or medicinal use; genotoxicity, an umbrella term covering gene mutations, chromosomal aberrations, DNA strand breaks and recombination events, is one of the first toxicological endpoints to be cleared in such an assessment (Yüzbaşıoğlu et al., 2014). Despite the long traditional use of *C. longiflorum* and the growing interest in *Cyclotrichium*-derived products, no *in vivo* study of the genotoxic potential of this species has been reported.

The somatic mutation and recombination test (SMART), or *Drosophila melanogaster* wing spot test, is a widely used *in vivo* assay for screening such effects (Graf et al., 1984). It relies on the loss of heterozygosity in the cells of the developing wing imaginal disc: when a dividing cell that is trans-heterozygous for the recessive markers *multiple wing hairs* (*mwh*) and *flare-3* (*flr³*) undergoes a mutation, deletion, mitotic recombination or chromosome loss, the resulting clone expresses the mutant hair phenotype and is seen as a spot on the adult wing (Tripathi & Irvine, 2022; Graf et al., 1984). Single spots arise mainly from point mutation, deletion or chromosome loss, whereas twin spots reflect mitotic recombination, so the assay distinguishes mutagenic from recombinogenic events (Graf et al., 1984; Pitchakarn et al., 2021). The test is well suited to plant material and has recently been applied to the genotoxicity screening of several Lamiaceae taxa (Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024).

Drosophila is a convenient model for this purpose because it carries xenobiotic-metabolising systems, including a diverse set of cytochrome P450 enzymes, that resemble those of mammals and can activate promutagens *in vivo* (Chung et al., 2009; Pitchakarn et al., 2021). The wing spot test has accordingly been used for many essential oils, most of which proved to be non-genotoxic in the assay (Idaomar et al., 2002), although individual constituents are not uniformly safe and some monoterpenes, such as α -phellandrene and R-(–)-carvone, can raise mutant spot frequencies (Mademtoglou et al., 2011). Against this background, the present study was designed to provide the first *in vivo* assessment of the genotoxic potential of *C. longiflorum* essential oil, testing it at three concentrations (50, 250 and 500 $\mu\text{g/mL}$) in the *Drosophila* wing spot test with hydrogen peroxide as the positive control.

2. Materials and Methods

2.1. Plant Material and Preparation of the Essential Oil

The plant material was collected from the Çağış Campus of Balıkesir University, and the species was identified by Prof. Dr. Serap Doğan. Leaf and flower samples were separated from the plant material and air-dried at room temperature under shade conditions. The essential oil was obtained from the dried leaf and flower material using a Soxhlet apparatus according to the standard extraction approach used for aromatic plant material. The obtained essential oil was kept in tightly closed amber vials under cool and dark conditions until experimental use.

2.2. *Drosophila* Strains and Culture Medium

Standard *D. melanogaster* culture conditions and medium were used throughout (Chung et al., 2009; Yakovleva et al., 2016). The medium was prepared by dissolving 43 g of sugar in 500 mL of distilled water on a magnetic stirrer at 100–150 °C, after which 9 g of agar and then 90 g of semolina were added and allowed to swell. Once the mixture had been removed from the heat and left to stand briefly, 25 g of yeast was incorporated, followed by 3–4 drops of mycostatin and 5 mL of propionic acid to prevent fungal contamination and spoilage. The medium was dispensed in 20 g portions into glass culture bottles that had previously been sterilised by autoclaving, left to cool, and plugged with cotton until used.

2.3. Somatic Mutation and Recombination Test (SMART)

The wing spot test was carried out following the standard procedure of Graf et al. (1984), as applied in recent genotoxicity studies on Lamiaceae plants (Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024). Seven *flr³/TM3, Bd^s* virgin females were crossed with seven *mwh/mwh* males on standard medium. After 72 ± 4 h of incubation at 22 °C, third-instar larvae were collected and transferred to the control or treatment media. The negative control medium contained no essential oil; the treatment media contained *C. longiflorum* essential oil at 50, 250 or 500 $\mu\text{g/mL}$; and hydrogen peroxide (H_2O_2 , 6.5 $\mu\text{g/mL}$) was used as the positive control. After the larvae had completed development, the emerging adults were collected and stored in 70% ethanol. The wings of the trans-heterozygous flies were removed, mounted in Faure's solution and examined under a light microscope at 400 $\times$ magnification. Spots were recorded as single spots (*mwh* or *flr³* phenotype) or twin spots (clones expressing both phenotypes); single spots of one or two cells were classed as small single spots and those of three or more cells as large single spots. For each group, 25 wings were scored, and the spot frequency per wing (*Fr*) was obtained by dividing the number of spots (*n*) by the number of wings examined (*N* = 25).

2.4. Statistical Analysis

The spot frequencies of each treatment group and of the positive control were compared with the concurrent negative control using the chi-square (χ^2) test for proportions, in line with the evaluation procedure recommended for the wing spot test (Frei & Würgler, 1988). Differences were taken as significant at $p < 0.05$, and significant frequencies are marked with an asterisk in Table 1.

3. Findings and Discussion

The wing spot test results for the three concentrations of *C. longiflorum* essential oil, together with the negative and positive controls, are presented in Table 1. In the negative control only two small single spots were recorded ($Fr = 0.08$), with no large single or twin spots, which represents a low and typical spontaneous background. The positive control, hydrogen peroxide, gave a strong and statistically significant response in every category (small single $Fr = 0.92$, large single $Fr = 2.96$, twin $Fr = 0.28$; $p < 0.05$), confirming that the assay was sensitive under the conditions applied. This marked activity is consistent with the role of H_2O_2 as a source of reactive oxygen species that produce oxidative DNA lesions, including strand breaks and oxidised bases such as 8-oxoguanine (Cooke et al., 2003).

Table 1. Wing spot test (SMART) results for the essential oil of *C. longiflorum* on *D. melanogaster*.

Sample	N	Small Single Spots		Large Single Spots		Twin Spots	
		<i>n</i>	<i>Fr</i>	<i>n</i>	<i>Fr</i>	<i>n</i>	<i>Fr</i>
Negative Control	25	2	0.08	0	0.00	0	0.00
H ₂ O ₂ (6.5 µg/mL)	25	23	0.92*	74	2.96*	7	0.28*
<i>C. longiflorum</i> EO (50 µg/mL)	25	2	0.08	1	0.04	0	0.00
<i>C. longiflorum</i> EO (250 µg/mL)	25	2	0.08	2	0.08	0	0.00
<i>C. longiflorum</i> EO (500 µg/mL)	25	3	0.12	4	0.16	0	0.00

N: number of wings examined; *n*: number of spots; *Fr*: spot frequency per wing (n/N). *Significantly different from the negative control (χ^2 test for proportions, $p < 0.05$).

For the essential oil, the spot frequencies at all three concentrations remained close to the negative control level. The total spot frequency per wing was 0.12, 0.16 and 0.28 at 50, 250 and 500 µg/mL, respectively, against 0.08 in the negative control, and none of the values differed significantly from the control in any spot category ($p > 0.05$). No twin spots were observed at any dose, and the small and large single spot counts stayed within the range expected for spontaneous events. A slight, statistically non-significant rise in the number of spots was seen at the highest concentration, but it did not reach the level that would indicate a genotoxic effect.

Taken together, these results show that *C. longiflorum* essential oil did not induce somatic mutation or recombination in the wing cells of *D. melanogaster* at the doses tested and can therefore be regarded as non-genotoxic in this *in vivo* system. The finding is in keeping with a large body of work indicating that many plant-derived oils lack intrinsic genotoxicity in the wing spot test; oils from several medicinal plants, for instance, did not raise mutant spot frequencies in the same assay (Idaomar et al., 2002), and recent *Drosophila*-based work has similarly reported that selected plant oils did not increase mutant spot frequencies relative to the negative control (Kardaş, 2024). Essential oils are also generally reported to act cytotoxically rather than genotoxically at the cellular level (Bakkali et al., 2008). It is likewise consistent with recent genotoxicity assessments of other

Lamiaceae taxa performed with the same test system, in which extracts of *Lallemantia iberica* and *Phlomis pungens* var. *hirta* were also found to be non-genotoxic (Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024).

This negative outcome cannot be ascribed to a lack of sensitivity of the assay. The concurrent positive control gave a clear and significant increase in all spot categories, and the wing spot test is known to detect the genotoxicity of individual monoterpenes—constituents characteristic of essential oils—when these are active, as demonstrated for α -phellandrene and R-(–)-carvone (Mademtzoglou et al., 2011). The absence of any comparable increase with *C. longiflorum* oil therefore supports the view that the oil did not show detectable genotoxic activity under the present experimental conditions.

4. Conclusion and Recommendations

This study provides the first *in vivo* evaluation of the genotoxic potential of *Cyclotrichium longiflorum* essential oil using the *Drosophila melanogaster* wing spot test. At the three concentrations examined (50, 250 and 500 $\mu\text{g/mL}$), the oil did not cause a significant increase in small single, large single or twin spot frequencies relative to the negative control, while the positive control confirmed the responsiveness of the system. Thus, *C. longiflorum* essential oil can be considered non-genotoxic in this model at the tested concentrations. These findings provide preliminary toxicological support for the traditional use of the plant and indicate that further chemically characterised studies may be valuable for evaluating its potential food or pharmaceutical applications.

Acknowledgements

This study was produced from a research project supported within the scope of the TÜBİTAK 2209-A University Students Research Projects Support Programme. The authors thank everyone who contributed to the laboratory work.

References

- Aslan, S., Firat, M., & Konuklugil, B. (2007). Essential oil of *Cyclotrichium longiflorum* Leblebici. *Chemistry of Natural Compounds*, 43(6), 724–725.
- Bakkali, F., Averbeck, S., Averbeck, D., & Idaomar, M. (2008). Biological effects of essential oils – A review. *Food and Chemical Toxicology*, 46(2), 446–475. <https://doi.org/10.1016/j.fct.2007.09.106>
- Chung, H., Sztal, T., Pasricha, S., Sridhar, M., Batterham, P., & Daborn, P. J. (2009). Characterization of *Drosophila melanogaster* cytochrome P450 genes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(14), 5731–5736. <https://doi.org/10.1073/pnas.0812141106>
- Cooke, M. S., Evans, M. D., Dizdaroglu, M., & Lunec, J. (2003). Oxidative DNA damage: Mechanisms, mutation, and disease. *The FASEB Journal*, 17(10), 1195–1214. <https://doi.org/10.1096/fj.02-0752rev>
- Frei, H., & Würgler, F. E. (1988). Statistical methods to decide whether mutagenicity test data from *Drosophila* assays indicate a positive, negative, or inconclusive result. *Mutation Research*, 203(4), 297–308. [https://doi.org/10.1016/0165-1161\(88\)90019-2](https://doi.org/10.1016/0165-1161(88)90019-2)
- Frezza, C., Venditti, A., Serafini, M., & Bianco, A. (2019). Phytochemistry, chemotaxonomy, ethnopharmacology, and nutraceuticals of Lamiaceae. *Studies in Natural Products Chemistry*, 62, 125–178. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-64185-4.00004-6>
- Graf, U., Würgler, F. E., Katz, A. J., Frei, H., Juon, H., Hall, C. B., & Kale, P. G. (1984). Somatic mutation and recombination test in *Drosophila melanogaster*. *Environmental Mutagenesis*, 6(2), 153–188. <https://doi.org/10.1002/em.2860060206>
- Idaomar, M., El Hamss, R., Bakkali, F., Mezzoug, N., Zhiri, A., Baudoux, D., Muñoz-Serrano, A., Liemans, V., & Alonso-Moraga, A. (2002). Genotoxicity and antigenotoxicity of some essential oils evaluated by wing spot test of *Drosophila melanogaster*. *Mutation Research*, 513(1–2), 61–68. [https://doi.org/10.1016/S1383-5718\(01\)00287-X](https://doi.org/10.1016/S1383-5718(01)00287-X)

Kardaş, B. Y. (2024). Antigenotoxic properties of different plant oils and the influence of olfactory bias. *Drosophila Information Service*, 107, 45–54

Mademtoglou, D., Akmoutsou, P., Kounatidis, I., Franzios, G., Drosopoulou, E., Vokou, D., & Mavragani-Tsipidou, P. (2011). Applying the *Drosophila* wing spot test to assess the genotoxic impact of 10 essential oil constituents used as flavouring agents or cosmetic ingredients. *Flavour and Fragrance Journal*, 26(6), 447–451. <https://doi.org/10.1002/ffj.2081>

Napoli, E., Siracusa, L., & Ruberto, G. (2020). New tricks for old guys: Recent developments in the chemistry, biochemistry, applications and exploitation of selected species from the Lamiaceae family. *Chemistry & Biodiversity*, 17(3), e1900677. <https://doi.org/10.1002/cbdv.201900677>

Pitchakarn, P., Inthachai, W., Karinchai, J., & Temviriyankul, P. (2021). Human hazard assessment using *Drosophila* wing spot test as an alternative *in vivo* model for genotoxicity testing—A review. *International Journal of Molecular Sciences*, 22(18), 9932. <https://doi.org/10.3390/ijms22189932>

POWO. (2025). *Cyclotrichium longiflorum* Leblebici. In *Plants of the World Online*. Royal Botanic Gardens, Kew. Retrieved from <https://powo.science.kew.org/>

Tripathi, B. K., & Irvine, K. D. (2022). The wing imaginal disc. *Genetics*, 220(4), iyac020. <https://doi.org/10.1093/genetics/iyac020>

Wild Korkmaz, F. J., Doğan, S., Yılmaz Kardaş, B., Diken, M. E., Karasakal, Ö. F., & Açar, M. (2024). In vitro and in silico analyses of cytoprotective, antigenotoxic and antimutagenic potential of *Phlomis pungens* var. *hirta* extracts against oxidative damage. *Genetic Resources and Crop Evolution*. <https://doi.org/10.1007/s10722-024-02268-w>

Yakovleva, E. U., Naimark, E. B., & Markov, A. V. (2016). Adaptation of *Drosophila melanogaster* to unfavorable growth medium affects lifespan and age-related fecundity. *Biochemistry (Moscow)*, 81(12), 1445–1460. <https://doi.org/10.1134/S0006297916120063>

Yazdanshenas, H., & Tafrihi, M. (2022). The biological and therapeutic potentials of *Cyclotrichium* genus: A systematic review. *International Journal of Environmental Health Research*, 32(11), 2589–2599. <https://doi.org/10.1080/09603123.2021.1977784>

Yılmaz Kardaş, B., Diken, M. E., Bayhan, H., Açar, M., & Doğan, S. (2023). Cytoprotective, antimutagenic/antirecombinogenic and antibacterial properties of *Lallemantia iberica* extracts. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 103(4), 1901–1911. <https://doi.org/10.1002/jsfa.12257>

Yüzbaşıoğlu, D., Zengin, N., & Ünal, F. (2014). Gıda koruyucuları ve genotoksisite testleri [Food preservatives and genotoxicity tests]. *GIDA*, 39(3), 179–186. <https://doi.org/10.5505/gida.24861>

BALIKESİR'DE YAYILIŞ GÖSTEREN TRICHOLOMA TERREUM'DAN ELDE EDİLEN TİROZİNAZ AKTİVİTESİNİN ARAŞTIRILMASI

Güleser Tomak

Undergraduate Student, Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

İrem Nur Kaya

Undergraduate Student, Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen Çoban

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

1. Introduction

Macrofungi have long attracted attention in biochemistry and food technology as accessible reservoirs of proteins, polysaccharides, phenolic compounds and, in particular, oxidative enzyme systems of considerable biotechnological value (Zaidi et al., 2014b). Among the oxidoreductases of fungal origin, tyrosinase holds a central place because of its role in pigment formation, in the post-harvest browning of fruiting bodies, and in a growing list of industrial and biomedical applications (Mayer, 2006; Zaidi et al., 2014a; Pretzler & Rompel, 2024).

Tricholoma terreum (Schaeff.) P. Kumm., commonly known as the Grey Knight, is a gilled, terrestrial macrofungus of the order Agaricales and the family Tricholomataceae that fruits in coniferous and mixed forests of the temperate zone, including the woodlands of the Balıkesir region (Sevindik et al., 2025). It is a traditionally consumed species and a recognised source of bioactive secondary metabolites: phenolic acids — with gallic acid reported as the dominant phenolic constituent — together with triterpenoids and other compounds that underlie its antioxidant, enzyme-inhibitory and antiproliferative properties (Ekin et al., 2025; Sevindik et al., 2025). Wild mushrooms have in fact been studied both as sources of oxidative enzymes and as sources of natural tyrosinase inhibitors of cosmetic interest (Angelini et al., 2020). The endogenous enzymes of *T. terreum* itself, however, have received little attention: an esterase from this species has been partially characterised (Ertunga et al., 2009), but when the literature is searched no data on its tyrosinase — and in particular no kinetic description — can be found. The present study was undertaken to help fill this gap.

Tyrosinase (monophenol monooxygenase, EC 1.14.18.1) is a type-3 copper protein whose active site contains a pair of copper ions, Cu_A and Cu_B, each coordinated by three histidine residues (McLarin & Leung, 2020). In the presence of molecular oxygen it catalyses two successive reactions: the ortho-hydroxylation of monophenols to *o*-diphenols (monophenolase or cresolase activity) and the oxidation of *o*-diphenols to the corresponding *o*-quinones (diphenolase or catecholase activity); many fungal tyrosinases additionally oxidise triphenols such as pyrogallol (Mayer, 2006; Gouzi & Benmansour, 2007). The *o*-quinones thus formed polymerise non-enzymatically into melanin and are responsible for the enzymatic browning that lowers the commercial quality of mushrooms and of many plant foods (Mayer, 2006). Beyond this, tyrosinase is exploited in the biocatalytic production of L-DOPA and *o*-diphenols, in phenol biosensors, in the treatment of phenol-bearing effluents, and as a target in the cosmetic control of hyperpigmentation (Zaidi et al., 2014b).

The button mushroom *Agaricus bisporus* has supplied the most thoroughly studied fungal tyrosinase, and work on this and other mushrooms established the now-standard procedure of ammonium sulfate precipitation followed by

dialysis, together with the panel of phenolic substrates — catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol — routinely used to probe diphenolase and triphenolase activity (Gouzi & Benmansour, 2007; Zaidi et al., 2014a; Sarsenova et al., 2023). More recent work has shown that, even within a single mushroom, the enzyme occurs as several isoforms with distinct substrate preferences (Pretzler & Rempel, 2024), and the determinants of tyrosinase substrate specificity are still only partly understood (McLarin & Leung, 2020). The same substrate panel and partial-purification strategy have been applied to tyrosinases of plant origin, for example those of thyme and rosemary, where the kinetic constants were likewise derived from Lineweaver–Burk analysis (Doğan & Doğan, 2004; Doğan et al., 2008; Doğan et al., 2011). Together these studies provide a consistent methodological framework against which the enzyme of a previously unstudied macrofungus can be compared.

The present work was designed to detect tyrosinase activity in *T. terreum* collected from the Çağış Campus of Balıkesir University, to obtain a partially purified enzyme fraction by ammonium sulfate precipitation and dialysis, and to describe its catalytic behaviour towards three phenolic substrates of differing structure — catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol. Apparent Michaelis constants, maximum velocities and specific activities were obtained from Lineweaver–Burk analysis in order to establish the substrate preference and catalytic behaviour of the enzyme. Because no comparable data for this species could be located in the literature, the results are intended to fill an existing gap and to contribute to the wider evaluation of the enzymatic potential of macrofungi that grow naturally in the Balıkesir region.

2. Materials and Methods

2.1. Chemicals. All chemicals were of analytical grade. Catechol, 4-methylcatechol, pyrogallol, bovine serum albumin (BSA), Coomassie Brilliant Blue G-250, polyethylene glycol and ascorbic acid were obtained from Sigma-Aldrich and Merck, and all solutions were prepared with distilled water.

2.2. Fungal material. Fruiting bodies of *T. terreum* were collected from the Çağış Campus of Balıkesir University. The specimens were identified by Prof. Dr. Serap Doğan and confirmed as *Tricholoma terreum*. Visible soil and surface debris were removed, after which the samples were rinsed once under tap water and three times with distilled water and freed of surface moisture. The cleaned material was kept at -80°C until use.

2.3. Preparation of the crude enzyme extract. Twenty grams of mushroom tissue was homogenised in 100 mL of extraction buffer consisting of 0.1 M phosphate buffer (pH 6.5) containing 5 % (w/v) polyethylene glycol and 10 mM ascorbic acid. Homogenisation was carried out for 2 min in a stainless-steel blender, and from this point onward all operations were performed at $+4^{\circ}\text{C}$ or under cold conditions. The homogenate was filtered through several layers of cheesecloth, and the filtrate was centrifuged at $15\,000 \times g$ for 10 min at $+4^{\circ}\text{C}$. The resulting supernatant was taken as the crude extract.

2.4. Partial purification. The crude supernatant was first dialysed against 0.01 M phosphate buffer (pH 6.5) for 24 h at $+4^{\circ}\text{C}$ under constant stirring, the buffer being renewed four times. The dialysed extract was then brought to 80 % ammonium sulfate saturation by the gradual addition of the solid salt to the stirred solution, each portion being allowed to dissolve completely before the next; the salt was added over approximately 30 min and the mixture was held at $+4^{\circ}\text{C}$ for 1 h. After centrifugation at $15\,000 \times g$ for 60 min at $+4^{\circ}\text{C}$ the supernatant was discarded and the precipitate was redissolved in the smallest possible volume of 5 mM phosphate buffer (pH 7.0). This solution was dialysed a second time against 5 mM phosphate buffer (pH 6.5) for 24 h at $+4^{\circ}\text{C}$, the buffer being changed four times at 5–6 h intervals. The brown fraction obtained at the end of the second dialysis was used as the partially purified tyrosinase preparation and was kept at -20°C until analysis.

2.5. Protein determination. Protein content was measured by the Bradford method (Bradford, 1976) in microplate format on a Thermo Scientific Multiskan GO reader at 595 nm. A 1 mg/mL BSA stock was used to construct the standard curve, with a 0.1 mg/mL intermediate stock for the lowest standard points. Each standard well contained BSA and buffer made up to 100 μL together with 200 μL of Coomassie Brilliant Blue G-250 reagent; the enzyme well contained 100 μL of the partially purified fraction and 200 μL of reagent, and the blank contained 100 μL of buffer and 200 μL of reagent. After mixing, the plates were left in the dark for 30 min. All readings were performed in duplicate and expressed as the mean of two replicates. The mean blank absorbance ($A_{595} = 0.699$) was not

entered as a point on the regression but was used only to obtain blank-corrected values ($\Delta A = A_{595} - 0.699$). The standard curve was linear over the range studied ($\Delta A = 0.0162x + 0.0342$; $R^2 = 0.9880$), where x is the amount of protein per well in micrograms.

2.6. Activity and kinetic measurements. Tyrosinase activity was followed spectrophotometrically on a Lambda-35 UV–visible spectrophotometer in a 1 cm quartz cuvette, the total reaction volume being 3 mL. Each assay contained phosphate buffer (pH 6.5), substrate and 500 μL of the partially purified enzyme fraction, the enzyme being added last and the mixture read immediately after rapid mixing. Substrate stock solutions (0.1 M) were prepared fresh immediately before use, and a range of final substrate concentrations was obtained by varying the substrate volume while completing the mixture to 3 mL with buffer. Catechol and 4-methylcatechol were assayed at 420 nm and pyrogallol at 320 nm; all measurements were made at room temperature ($\approx 25^\circ\text{C}$). For each assay the change in absorbance over the first minute ($\Delta A \text{ min}^{-1}$) was recorded, and blank-corrected values — obtained against a buffer-plus-substrate mixture lacking enzyme — were averaged over two replicates. Following the procedure widely used for mushroom tyrosinases, one unit of enzyme activity (EU) was defined as a change of 0.001 absorbance units per minute per millilitre of enzyme solution (Gouzi & Benmansour, 2007; Sarsenova et al., 2023); because 0.5 mL of enzyme was used per reaction, activity in EU mL^{-1} was calculated as $\text{EU mL}^{-1} = (\Delta A \text{ min}^{-1}) / (0.001 \times 0.5)$, that is, $\Delta A \text{ min}^{-1} \times 2000$.

2.7. Kinetic analysis. Apparent kinetic constants were obtained exclusively from Lineweaver–Burk double-reciprocal plots of $1/V$ against $1/[S]$, where V is the blank-corrected mean $\Delta A \text{ min}^{-1}$. The maximum velocity (V_{max}) was derived from the y-intercept and the Michaelis constant (K_m) from the slope together with V_{max} , according to $1/V = (K_m/V_{\text{max}})(1/[S]) + 1/V_{\text{max}}$. Specific activity (EU mg^{-1}) was calculated as the ratio of V_{max} (EU mL^{-1}) to the protein concentration of the partially purified fraction. All values reported are apparent constants for the partially purified preparation.

3. Findings and Discussion

In the Bradford assay the mean absorbance of the enzyme fraction was 1.039, corresponding to a blank-corrected value of $\Delta A = 0.340$. Read against the standard curve (Figure 1), this represented 18.85 μg of protein in the 100 μL aliquot, so that the protein concentration of the partially purified tyrosinase fraction was 0.1885 mg/mL . This value was used in all subsequent specific-activity calculations.

Calibration curve: $\Delta A = 0.0162x + 0.0342$, $R^2 = 0.9880$, where x is the protein amount per well (μg).

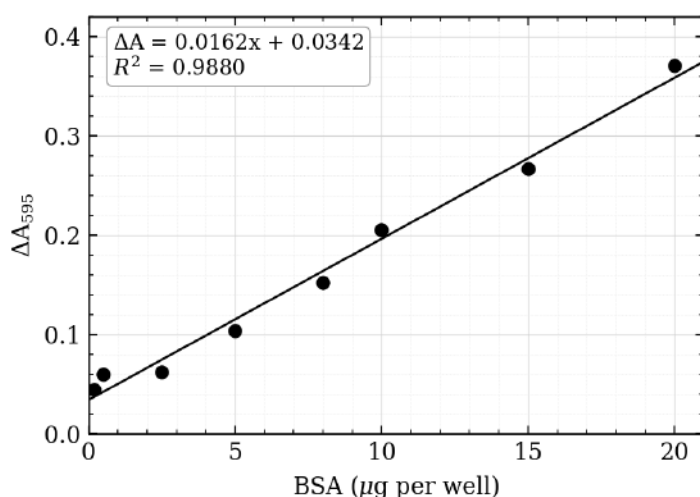

Figure 1. Bradford calibration curve constructed with BSA standards (blank-corrected absorbance at 595 nm versus protein amount per well).

The enzyme oxidised all three phenolic substrates, and the initial velocity generally increased with substrate concentration in a saturable fashion; at the higher concentrations of 4-methylcatechol and pyrogallol, however, the

velocity changed only marginally between adjacent points, as expected as the enzyme approaches saturation. The substrate–velocity data were consistent with Michaelis–Menten kinetics, and all kinetic constants were obtained exclusively from Lineweaver–Burk (double-reciprocal) plots, which were linear over the concentration range tested, with coefficients of determination of 0.9932 for catechol, 0.9454 for 4-methylcatechol and 0.9615 for pyrogallol (Figures 2–4).

The apparent kinetic parameters and specific activities derived from these plots are summarised in Table 1. The Michaelis constants increased in the order catechol (3.186 mM) < 4-methylcatechol (5.789 mM) < pyrogallol (7.307 mM), indicating that, of the three substrates, the enzyme bound catechol with the highest apparent affinity. The maximum velocity, however, followed the opposite order, rising from 20.11 EU mL⁻¹ for catechol to 322.40 EU mL⁻¹ for 4-methylcatechol and to 1544.72 EU mL⁻¹ for pyrogallol. The specific activities calculated from these maximum velocities were 106.68, 1710.34 and 8194.80 EU mg⁻¹ for catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol, respectively.

Table 1. Apparent kinetic parameters, catalytic efficiencies and specific activities of the partially purified *T. terreum* tyrosinase fraction obtained from Lineweaver–Burk analysis.

Substrate	K _m (mM)	V _{max} (EU mL ⁻¹)	V _{max} /K _m (EU mL ⁻¹ mM ⁻¹)	Specific activity (EU mg ⁻¹)
Catechol	3.186	20.11	6.31	106.68
4-Methylcatechol	5.789	322.40	55.69	1710.34
Pyrogallol	7.307	1544.72	211.40	8194.80

K_m, Michaelis constant; V_{max}, maximum velocity; V_{max}/K_m, apparent catalytic efficiency; EU, enzyme unit.

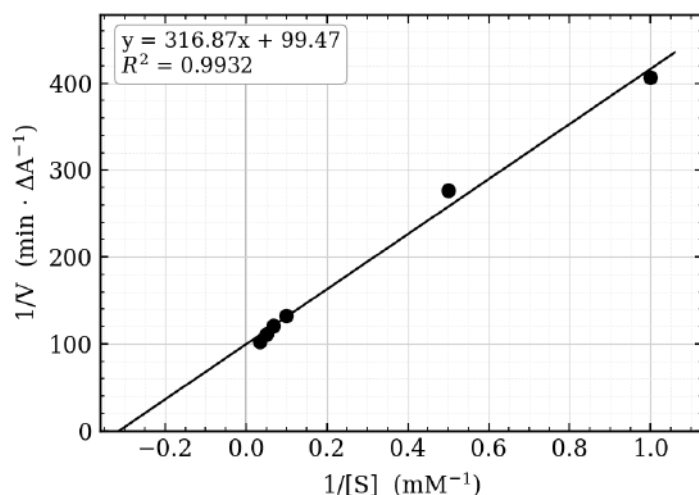

Figure 2. Lineweaver–Burk plot for the oxidation of catechol by the partially purified *T. terreum* tyrosinase fraction.

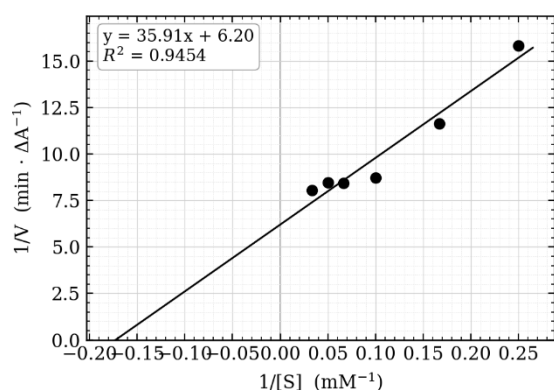

Figure 3. Lineweaver–Burk plot for the oxidation of 4-methylcatechol by the partially purified *T. terreum* tyrosinase fraction.

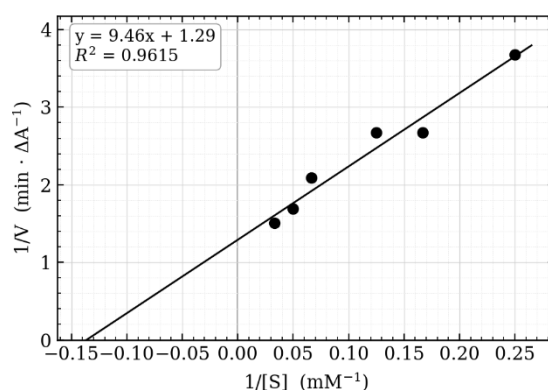

Figure 4. Lineweaver–Burk plot for the oxidation of pyrogallol by the partially purified *T. terreum* tyrosinase fraction.

Because the efficiency of an enzyme towards a given substrate is better expressed by the $V_{\max}/K_m$ ratio than by affinity or rate alone, this ratio was used to compare the three substrates. The values obtained — 6.31, 55.69 and 211.40 EU mL⁻¹ mM⁻¹ for catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol — give an apparent substrate preference of pyrogallol > 4-methylcatechol > catechol, the same order as the specific-activity values. The enzyme thus combines its highest turnover with its weakest binding in the case of pyrogallol and its tightest binding with its lowest turnover in the case of catechol, so that the net (apparent) preference integrates both effects.

These rankings should be read as apparent rather than absolute. The three reactions were monitored at two different wavelengths — catechol and 4-methylcatechol at 420 nm and pyrogallol at 320 nm — because the coloured products of the respective oxidations differ, so the $V_{\max}$, $V_{\max}/K_m$ and specific-activity figures reflect not only the catalytic rate of the enzyme but also the molar absorptivity of the chromogenic product formed from each substrate. For this reason the values are best described as the apparent catalytic efficiency and apparent substrate preference of the enzyme. The Michaelis constant, by contrast, is a measure of substrate affinity that is independent of the detection wavelength, so the affinity ranking can be compared directly with the literature.

Nevertheless, this comparison should still be made cautiously, because apparent kinetic constants may vary depending on the assay pH, buffer system and temperature. A similar condition-dependent pattern was reported for *Thymbra spicata* PPO by Doğan et al. (2006), in which the optimum pH and temperature differed among catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol, and the substrate preference was evaluated on the basis of K_m and $V_{\max}/K_m$ values. Therefore, the K_m , $V_{\max}$ and $V_{\max}/K_m$ values obtained in the present study should be interpreted as apparent parameters specific to the phosphate-buffered assay system at pH 6.5 and room temperature.

The kinetic constants obtained here are in keeping with those reported for other mushroom tyrosinases assayed with the same substrates. For the tyrosinase partially purified from the button mushroom *Agaricus bisporus*, Gouzi and Benmansour (2007) reported apparent K_m values of 0.40 mM for catechol and 1.4 mM for pyrogallol, whereas the enzyme purified from the dried wild mushroom *Volvariella bombycina* gave K_m values of 1.67, 3.17 and 2.67 mM for catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol, respectively, under an essentially identical assay — the same three substrates monitored at 420 and 320 nm and the same activity-unit definition (Sarsenova et al., 2023). The K_m values determined in the present study (3.19, 5.79 and 7.31 mM) lie in the same low-millimolar range, the somewhat higher values being expected for a crude, partially purified preparation in which the enzyme has not yet been resolved from accompanying proteins.

The apparent substrate preference, by contrast, is known to depend on the enzyme source. In *V. bombycina* the maximum velocity was likewise highest for pyrogallol, in agreement with the present finding that pyrogallol gives by far the greatest turnover (Sarsenova et al., 2023); in *A. bisporus*, the catalytic efficiency expressed as $V_{\max}/K_m$ was instead greatest for catechol (Gouzi & Benmansour, 2007). Such variation reflects the well-documented

difficulty of predicting tyrosinase substrate specificity from substrate structure alone, since specificity is governed by subtle features of the active-site pocket rather than by any single physicochemical property of the phenol (McLarin & Leung, 2020). Two structural trends are nonetheless commonly seen and are reproduced by the *T. terreum* enzyme: the methyl-substituted diphenol 4-methylcatechol is oxidised more readily than unsubstituted catechol, an effect usually attributed to the electron-donating character of the methyl group, and the triphenol pyrogallol is turned over rapidly, consistent with the pronounced triphenolase activity reported for many fungal tyrosinases (Mayer, 2006; Gouzi & Benmansour, 2007; McLarin & Leung, 2020).

Taken together, these results show that *T. terreum* possesses an active tyrosinase that can be recovered in a partially purified form by a simple ammonium sulfate and dialysis procedure and that displays a clear, structurally interpretable substrate preference. The brown colour of the final fraction may reflect oxidised phenolic products formed during extraction; the enzymatic activity itself, however, was established through the spectrophotometric oxidation of defined substrates rather than inferred from colour.

4. Conclusion and Recommendations

In this study tyrosinase activity was demonstrated in *Tricholoma terreum* collected from the Çağış Campus of Balıkesir University, the enzyme was partially purified by ammonium sulfate precipitation and dialysis, and its catalytic behaviour towards catechol, 4-methylcatechol and pyrogallol was described. The partially purified fraction had a protein concentration of 0.1885 mg/mL and oxidised all three substrates, with apparent K_m values of 3.186, 5.789 and 7.307 mM, respectively. On the basis of both the apparent catalytic efficiency (V_{max}/K_m) and the specific activity, the enzyme showed an apparent preference for the substrates in the order pyrogallol > 4-methylcatechol > catechol, although catechol was bound with the highest apparent affinity. Because no kinetic data for the tyrosinase of this species could be located in the literature, these results help to fill that gap and indicate that this locally abundant macrofungus is a viable source of an oxidative enzyme of biotechnological interest.

The present results should be regarded as a starting point. Further purification to homogeneity, together with determination of the optimum pH and temperature, of the molecular mass and of the response of the enzyme to characteristic activators and inhibitors, would allow a fuller biochemical description of *T. terreum* tyrosinase and a more direct comparison with the well-studied enzyme of *Agaricus bisporus*. Such work would also clarify whether the enzyme could be exploited in applications where tyrosinase is already valuable — among them the production of *o*-diphenols, the construction of phenol biosensors and the treatment of phenol-bearing wastewaters — and would extend the continuing evaluation of the enzymatic resources of the macrofungi that grow naturally in the Balıkesir region.

Thanks and Information Note

This study was carried out in the biochemistry laboratories of the Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir University, and the authors thank the department for providing the laboratory facilities used in this work. The authors declare that there is no conflict of interest.

References

- Angelini, P., Venanzoni, R., Angeles Flores, G., Tirillini, B., Orlando, G., Recinella, L., Chiavaroli, A., Brunetti, L., Leone, S., Di Simone, S. C., Ciferri, M. C., Zengin, G., Ak, G., Menghini, L., & Ferrante, C. (2020). Evaluation of antioxidant, antimicrobial and tyrosinase inhibitory activities of extracts from *Tricholoma goniospermum*, an edible wild mushroom. *Antibiotics*, 9(8), 513. <https://doi.org/10.3390/antibiotics9080513>
- Bradford, M. M. (1976). A rapid and sensitive method for the quantitation of microgram quantities of protein utilizing the principle of protein-dye binding. *Analytical Biochemistry*, 72(1–2), 248–254. [https://doi.org/10.1016/0003-2697\(76\)90527-3](https://doi.org/10.1016/0003-2697(76)90527-3)
- Doğan, S., & Doğan, M. (2004). Determination of kinetic properties of polyphenol oxidase from Thymus (*Thymus longicaulis* subsp. *chaubardii* var. *chaubardii*). *Food Chemistry*, 88(1), 69–77. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2003.12.025>

- Doğan, S., Turan, P., & Doğan, M. (2006). Some kinetic properties of polyphenol oxidase from *Thymbra spicata* L. var. *spicata*. *Process Biochemistry*, 41(12), 2379–2385. <https://doi.org/10.1016/j.procbio.2006.06.013>
- Doğan, S., Turan, P., Doğan, M., Alkan, M., & Arslan, O. (2008). Inhibition kinetic and mechanism of polyphenol oxidase from various sources by diethyldithiocarbamic acid. *International Journal of Food Science and Technology*, 43(7), 1316–1322. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2621.2007.01610.x>
- Doğan, S., Diken, M. E., Turhan, Y., Alan, Ü., Doğan, M., & Alkan, M. (2011). Characterization and inhibition of *Rosmarinus officinalis* L. polyphenoloxidase. *European Food Research and Technology*, 233(2), 293–301. <https://doi.org/10.1007/s00217-011-1504-y>
- Ekin, S., Bayramoglu Akkoyun, M., Bakir, A., Akcay, M. E., & Ekin, E. C. (2025). Comparison of xanthine oxidase inhibitory activities and phenolic, fatty acid, element, and vitamin levels of four mushroom species. *Food Science & Nutrition*, 13(4), e70203. <https://doi.org/10.1002/fsn3.70203>
- Ertunga, N. S., Cakmak, Ü., Colak, A., Faiz, Ö., & Sesli, E. (2009). Characterisation of esterolytic activity from two wild mushroom species, *Amanita vaginata* var. *vaginata* and *Tricholoma terreum*. *Food Chemistry*, 115(4), 1486–1490. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2009.01.090>
- Gouzi, H., & Benmansour, A. (2007). Partial purification and characterization of polyphenol oxidase extracted from *Agaricus bisporus* (J. E. Lange) Imbach. *International Journal of Chemical Reactor Engineering*, 5(1), A76. <https://doi.org/10.2202/1542-6580.1445>
- Lineweaver, H., & Burk, D. (1934). The determination of enzyme dissociation constants. *Journal of the American Chemical Society*, 56(3), 658–666. <https://doi.org/10.1021/ja01318a036>
- Mayer, A. M. (2006). Polyphenol oxidases in plants and fungi: Going places? A review. *Phytochemistry*, 67(21), 2318–2331. <https://doi.org/10.1016/j.phytochem.2006.08.006>
- McLarin, M.-A., & Leung, I. K. H. (2020). Substrate specificity of polyphenol oxidase. *Critical Reviews in Biochemistry and Molecular Biology*, 55(3), 274–308. <https://doi.org/10.1080/10409238.2020.1768209>
- Pretzler, M., & Rompel, A. (2024). Mushroom tyrosinase: Six isoenzymes catalyzing distinct reactions. *ChemBioChem*, 25, e202400050. <https://doi.org/10.1002/cbic.202400050>
- Sarsenova, A., Demir, D., Çağlayan, K., Abiyev, S., Darbayeva, T., & Eken, C. (2023). Purification and properties of polyphenol oxidase of dried *Volvariella bombycina*. *Biology*, 12(1), 53. <https://doi.org/10.3390/biology12010053>
- Sevindik, M., Bal, C., Unal, O., & Eraslan, E. C. (2025). Bioactivity of the Gray Knight mushroom *Tricholoma terreum* (Agaricomycetes): Antioxidant, antiproliferative, and enzyme inhibition potential. *International Journal of Medicinal Mushrooms*, 27(9), 75–84. <https://doi.org/10.1615/IntJMedMushrooms.2025058982>
- Zaidi, K. U., Ali, A. S., & Ali, S. A. (2014a). Purification and characterization of melanogenic enzyme tyrosinase from button mushroom. *Enzyme Research*, 2014, 120739. <https://doi.org/10.1155/2014/120739>
- Zaidi, K. U., Ali, A. S., Ali, S. A., & Naaz, I. (2014b). Microbial tyrosinases: Promising enzymes for pharmaceutical, food bioprocessing, and environmental industry. *Biochemistry Research International*, 2014, 854687. <https://doi.org/10.1155/2014/854687>

BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE YER ALAN *ECBALLIUM ELATERIUM* BİTKİSİNİN *DROSOPHILA MELANOGASTER* ÜZERİNDEKİ GENETİK ETKİLERİNİN SMART TESTİ İLE BELİRLENMESİ

Melih Can DEMİRBEK

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

İlknur ŞENSÖZ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Begümhan YILMAZ KARDAŞ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

1. Introduction

Medicinal plants have a central place in Turkish folk culture and continue to be used widely for the prevention and treatment of disease. Their popularity, however, should not be equated with safety: green plants contain a broad range of secondary metabolites, some of which are mutagenic or carcinogenic, and the biological activity of many traditionally used species has never been examined systematically. For this reason the chemical composition, toxicity and, in particular, the genotoxicity of folk remedies need to be assessed before they can be regarded as safe (Başaran et al., 1996).

Ecballium elaterium (L.) A. Rich., the squirting cucumber, is one such plant. A perennial member of the Cucurbitaceae family that grows across the Mediterranean basin and much of Türkiye, it has long been used in traditional medicine for jaundice, hepatic disorders, rheumatism and especially sinusitis, the ripe fruit juice being valued for its purgative, analgesic and anti-inflammatory actions. These properties are largely ascribed to its cucurbitacin-class triterpenes, of which cucurbitacin B is the principal compound (Eken et al., 2008; Raikhlin-Eisenkraft & Bentur, 2000). The same potency, however, makes the plant hazardous: numerous case reports describe severe upper-airway oedema, mucosal irritation and even necrosis following oral or nasal use, effects attributed to a direct toxic rather than an allergic reaction (Eken et al., 2008; Raikhlin-Eisenkraft & Bentur, 2000).

While the acute clinical toxicity of *E. elaterium* is well documented, information on its genotoxicity is limited and not entirely consistent. In one of the few studies addressing this question, Başaran et al. (1996) reported that an *E. elaterium* extract was non-mutagenic in the *Salmonella typhimurium* (Ames) assay but nonetheless induced dose-related DNA damage in human lymphocytes in the comet assay. Such *in vitro* findings are difficult to translate into the net effect on a whole organism, in which absorption, distribution and metabolism all play a part, and to our knowledge no *in vivo* Somatic Mutation and Recombination Test (SMART) data have so far been reported for this species.

The SMART, or *Drosophila melanogaster* wing spot test, is a rapid and sensitive *in vivo* assay for precisely this purpose (Graf et al., 1984; de Andrade et al., 2004). It detects the loss of heterozygosity that follows gene mutation,

deletion, chromosome breakage or mitotic recombination in the cells of the developing wing disc: trans-heterozygous larvae carrying the recessive markers *multiple wing hairs* (*mwh*) and *flare-3* (*flr³*) give rise to clones that appear as mutant spots on the adult wing, single spots reflecting mainly point mutation and deletion and twin spots reflecting mitotic recombination (Graf et al., 1984). *Drosophila* is well suited to toxicological work because it is inexpensive and short-lived, shares many conserved pathways with mammals, and possesses cytochrome P450 systems able to bioactivate xenobiotics *in vivo* (Rand et al., 2023; Chung et al., 2009; Pitchakarn et al., 2021). The assay has accordingly been used to screen many plant extracts and essential oils for genotoxicity (Amkiss et al., 2021; Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024).

On this basis, the present study set out to provide the first *in vivo* assessment of the genotoxic potential of *E. elaterium*, testing methanolic, ethanolic and aqueous extracts of the plant at two dose levels (50 and 100 mg/L) in the *Drosophila* wing spot test, with hydrogen peroxide as the positive control.

2. Materials and Methods

2.1. Plant Material and Preparation of the Extracts

The plant material was collected from the Çağış Campus of Balıkesir University, and the species was identified by Prof. Dr. Serap Doğan. Air-dried leaf and fruit material was combined, and 50 g of the mixed plant material was macerated separately in 250 mL of methanol, ethanol or distilled water overnight in a shaking incubator at room temperature. Each mixture was filtered through filter paper, the solvent was removed from the filtrate in a rotary evaporator, and the resulting residues were dissolved in distilled water to obtain the stock extracts used in the experiments.

2.2. Preparation of the *Drosophila* Medium

A standard *Drosophila* medium was used throughout (Chung et al., 2009; Yakovleva et al., 2016). Forty-three grams of sugar was dissolved in 500 mL of distilled water by heating on a hot plate until complete dissolution; 9 g of agar was then added and, once it had become transparent, 90 g of semolina was incorporated and allowed to swell. After the mixture had been removed from the heat and left to cool for a few minutes, 20 g of yeast was added, followed by 4 drops of mycostatin and 5 mL of propionic acid to prevent fungal contamination. The medium was distributed into pre-sterilised glass bottles in 20 g portions.

2.3. Somatic Mutation and Recombination Test (SMART)

The wing spot test was performed according to the standard procedure (Graf et al., 1984; de Andrade et al., 2004), as applied in recent genotoxicity studies on plant extracts (Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024). Seven *mwh/mwh* males were crossed with seven *flr³/TM3, Bd^s* virgin females on standard medium. After 72 ± 4 h of incubation at 22 °C, third-instar larvae were transferred to the control and treatment media. No extract was added to the negative control, whereas the treatment media contained the *E. elaterium* methanol, ethanol or water extract at 50 or 100 mg/L; hydrogen peroxide (H₂O₂, 6.5 µg/mL) served as the positive control. After the flies had reached the adult stage, their wings were mounted and examined under a light microscope at 400× magnification. Mutant clones were scored as single spots (*mwh* or *flr³* phenotype) or twin spots (clones expressing both phenotypes); single spots of fewer than three cells were classed as small single spots and those of three or more cells as large single spots. The spot frequency per wing (*Fr*) was calculated by dividing the number of spots (*n*) by the number of wings examined (*N*).

2.4. Statistical Analysis

All experiments were carried out in three independent replicates, with 20 wings scored per replicate, giving *N* = 60 wings per group. The mean spot frequencies of the treatment and positive-control groups were compared with the negative control by Student's t-test in Microsoft Excel, and *p* < 0.05 was taken as statistically significant. Frequencies that differed significantly from the negative control are marked with an asterisk in Table 1.

3. Findings and Discussion

The mutant spot frequencies recorded on the wings of the adult flies are summarised in Table 1. No spots of any type were detected in the negative control, confirming a clean spontaneous background, whereas the hydrogen peroxide positive control produced significant increases in small single, large single, twin and total spot frequencies ($p < 0.05$). The activity of H_2O_2 is consistent with its well-known role as a source of reactive oxygen species that generate oxidative DNA lesions and strand breaks (Cooke et al., 2003), and it confirms that the assay was working under the conditions used.

Table 1. Frequencies of mutant spots induced on *Drosophila melanogaster* wings by *Ecballium elaterium* extracts prepared with different solvents.

Sample	N	Small Single Spots		Large Single Spots		Twin Spots		Total Spots	
		<i>n</i>	<i>Fr</i>	<i>n</i>	<i>Fr</i>	<i>n</i>	<i>Fr</i>	<i>n</i>	<i>Fr</i>
Negative Control	60	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
H ₂ O ₂ (6.5 µg/mL)	60	22	0.37*	20	0.33*	33	0.55*	75	1.25*
<i>E. elaterium</i> ethanol extract (50 mg/L)	60	4	0.07	16	0.27*	0	0.00	20	0.33*
<i>E. elaterium</i> ethanol extract (100 mg/L)	60	28	0.47*	16	0.27*	24	0.40*	68	1.13*
<i>E. elaterium</i> methanol extract (50 mg/L)	60	0	0.00	18	0.30*	26	0.43*	44	0.73*
<i>E. elaterium</i> methanol extract (100 mg/L)	60	28	0.47*	4	0.07	30	0.50*	62	1.03*
<i>E. elaterium</i> water extract (50 mg/L)	60	0	0.00	24	0.40*	0	0.00	24	0.40*
<i>E. elaterium</i> water extract (100 mg/L)	60	26	0.43*	12	0.20*	22	0.37*	60	1.00*

N: number of wings examined (three replicates × 20 wings); *n*: number of spots; *Fr*: spot frequency per wing (n/N).

*Significantly different from the negative control (Student's t-test, $p < 0.05$).

All three solvent extracts of *E. elaterium* produced clear genotoxic activity at both tested doses. At 50 mg/L, all extracts significantly increased the total mutant spot frequency relative to the negative control; this response was mainly associated with increases in large single spots, and in the methanol extract also with a marked increase in twin spots. At 100 mg/L, the response became broader, with significant increases in small single and twin spot frequencies in every solvent group, together with significant increases in total mutant spot frequency. The total spot frequency rose with dose for each solvent, reaching 1.13 (ethanol), 1.03 (methanol) and 1.00 (water) spots per wing at 100 mg/L, values close to that of the H₂O₂ positive control (1.25). The overall pattern, particularly at 100 mg/L where all three spot categories were observed, suggests that the extracts may damage the somatic genome through point mutation, chromosome breakage and/or mitotic recombination (Graf et al., 1984). However, the distribution of small single, large single and twin spots varied according to solvent and dose; therefore, the dose-related effect is more clearly reflected by the total mutant spot frequency.

The genotoxic profile observed here is in line with the earlier *in vitro* evidence that *E. elaterium* induces DNA damage in human lymphocytes in the comet assay, even though it was inactive in the bacterial Ames system

(Başaran et al., 1996); the present *in vivo* data confirm that the plant poses a genotoxic risk once it is metabolised at the level of the whole organism, where the *Drosophila* cytochrome P450 system can convert its constituents into reactive intermediates (Chung et al., 2009; Rand et al., 2023). A likely contributor to this effect is the cucurbitacin fraction, and cucurbitacin B in particular, which is highly abundant in the plant: cucurbitacin B has been shown to cause DNA strand breaks and γ -H2AX formation through the intracellular generation of reactive oxygen species, an effect reversed by antioxidant pre-treatment (Ren et al., 2015). The parallel between the mutagenic patterns of the extracts and of the H₂O₂ positive control supports a major role for oxidative stress in the damage observed (Cooke et al., 2003).

The result is also consistent with reports that other plant extracts can be genotoxic in the wing spot test (Amkiss et al., 2021), and it stands in contrast to recent assessments in which Lamiaceae extracts such as those of *Lallemantia iberica* and *Phlomis pungens* var. *hirta* proved non-genotoxic in the same system (Yılmaz Kardaş et al., 2023; Wild Korkmaz et al., 2024); this contrast shows that the assay discriminates between harmful and harmless plant materials rather than returning a positive response indiscriminately. Notably, the broadly similar activity of the methanol, ethanol and aqueous extracts indicates that the traditional aqueous and alcoholic preparations used by the public carry comparable genetic risks.

4. Conclusion and Recommendations

In this study the *in vivo* genotoxic potential of *Ecballium elaterium* was evaluated for the first time using the *Drosophila melanogaster* wing spot test. Methanolic, ethanolic and aqueous extracts of the plant produced significant increases in total mutant spot frequency at both tested doses, while the positive control confirmed the sensitivity of the system. Although the distribution of small single, large single and twin spots varied according to solvent and dose, the overall increase in total spot frequency indicates a dose-related rise in somatic genetic damage. These findings suggest that *E. elaterium* may damage the somatic genome through point mutation, chromosome breakage and/or mitotic recombination, possibly in association with cucurbitacin-related oxidative stress mechanisms. Given how widely and how freely the plant is used in folk medicine, the results point to a real need for caution in its lay use and for further characterisation of its cytotoxic and genotoxic thresholds through complementary *in vivo* assays and molecular analyses.

Thanks and Information Note

This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) under the 2209-A National University Students Research Projects Support Programme (Project No: 1919B012219029).

References

- Amkiss, S., Dalouh, A., & Idaomar, M. (2021). Chemical composition, genotoxicity and antigenotoxicity study of *Artemisia herba-alba* using the eye and wing SMART assay of *Drosophila melanogaster*. *Arabian Journal of Chemistry*, 14(3), 102976. <https://doi.org/10.1016/j.arabjc.2020.102976>
- Başaran, A. A., Yu, T. W., Plewa, M. J., & Anderson, D. (1996). An investigation of some Turkish herbal medicines in *Salmonella typhimurium* and in the COMET assay in human lymphocytes. *Teratogenesis, Carcinogenesis, and Mutagenesis*, 16(2), 125–138. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6866\(1996\)16:2<125::AID-TCM6>3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6866(1996)16:2<125::AID-TCM6>3.0.CO;2-K)
- Chung, H., Sztal, T., Pasricha, S., Sridhar, M., Batterham, P., & Daborn, P. J. (2009). Characterization of *Drosophila melanogaster* cytochrome P450 genes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(14), 5731–5736. <https://doi.org/10.1073/pnas.0812141106>
- Cooke, M. S., Evans, M. D., Dizdaroglu, M., & Lunec, J. (2003). Oxidative DNA damage: Mechanisms, mutation, and disease. *The FASEB Journal*, 17(10), 1195–1214. <https://doi.org/10.1096/fj.02-0752rev>
- de Andrade, H. H. R., Reguly, M. L., & Lehmann, M. (2004). Wing somatic mutation and recombination test. *Methods in Molecular Biology*, 247, 389–412. <https://doi.org/10.1385/1-59259-665-7:389>

- Eken, C., Özbek, K., Yıldırım, C., & Eray, O. (2008). Severe uvular edema and nasal mucosal necrosis due to *Ecballium elaterium* (squirting cucumber): An allergic reaction or direct toxic effect? *Clinical Toxicology*, 46(3), 257–258. <https://doi.org/10.1080/15563650601158834>
- Graf, U., Würigler, F. E., Katz, A. J., Frei, H., Juon, H., Hall, C. B., & Kale, P. G. (1984). Somatic mutation and recombination test in *Drosophila melanogaster*. *Environmental Mutagenesis*, 6(2), 153–188. <https://doi.org/10.1002/em.2860060206>
- Pitchakarn, P., Inthachai, W., Karinchai, J., & Temviriyankul, P. (2021). Human hazard assessment using *Drosophila* wing spot test as an alternative *in vivo* model for genotoxicity testing—A review. *International Journal of Molecular Sciences*, 22(18), 9932. <https://doi.org/10.3390/ijms22189932>
- Raikhlin-Eisenkraft, B., & Bentur, Y. (2000). *Ecballium elaterium* (squirting cucumber)—Remedy or poison? *Journal of Toxicology: Clinical Toxicology*, 38(3), 305–308. <https://doi.org/10.1081/CLT-100100936>
- Rand, M. D., Tennessen, J. M., Mackay, T. F. C., & Anholt, R. R. H. (2023). Perspectives on the *Drosophila melanogaster* model for advances in toxicological science. *Current Protocols*, 3(8), e870. <https://doi.org/10.1002/cpz1.870>
- Ren, G., Sha, T., Guo, J., Li, W., Lu, J., & Chen, X. (2015). Cucurbitacin B induces DNA damage and autophagy mediated by reactive oxygen species (ROS) in MCF-7 breast cancer cells. *Journal of Natural Medicines*, 69(4), 522–530. <https://doi.org/10.1007/s11418-015-0918-4>
- Wild Korkmaz, F. J., Doğan, S., Yılmaz Kardaş, B., Diken, M. E., Karasakal, Ö. F., & Açar, M. (2024). In vitro and in silico analyses of cytoprotective, antigenotoxic and antimutagenic potential of *Phlomis pungens* var. *hirta* extracts against oxidative damage. *Genetic Resources and Crop Evolution*. <https://doi.org/10.1007/s10722-024-02268-w>
- Yakovleva, E. U., Naimark, E. B., & Markov, A. V. (2016). Adaptation of *Drosophila melanogaster* to unfavorable growth medium affects lifespan and age-related fecundity. *Biochemistry (Moscow)*, 81(12), 1445–1460. <https://doi.org/10.1134/S0006297916120063>
- Yılmaz Kardaş, B., Diken, M. E., Bayhan, H., Açar, M., & Doğan, S. (2023). Cytoprotective, antimutagenic/antirecombinogenic and antibacterial properties of *Lallemantia iberica* extracts. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 103(4), 1901–1911. <https://doi.org/10.1002/jsfa.12257>

BALIKESİR YÖRESİNİN ENDEMİK BİTKİSİ *CIRSİUM BALIKESIRENSE*'NİN ALZHEIMER HASTALIĞININ TEDAVİSİNDE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Meryem YILDIZ

Balikesir University, Department of Molecular Biology and Genetics, Balikesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balikesir University, Department of Molecular Biology and Genetics, Balikesir-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Emin DİKEN

Balikesir University, Department of Molecular Biology and Genetics, Balikesir-Türkiye

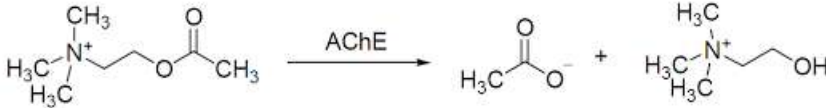
Prof. Dr. Tuncay DİRMENCİ

Balikesir University, Department of Biology, Balikesir-Türkiye

1. GİRİŞ

Demans, günlük yaşam aktivitelerini etkileyecek düzeyde bilişsel yeteneklerde görülen gerilemeyi ifade eden genel bir terimdir ve en yaygın görülen tipi Alzheimer hastalığıdır (AH). Alzheimer hastalığında beyin hücrelerinin giderek kaybedilmesiyle birlikte hafıza, dil, dikkat ve muhakeme gibi bilişsel işlevlerde ilerleyici bir azalma meydana gelir (Kumar vd., 2022). Altmış beş yaş ve üzerindeki demans vakalarının önemli bir bölümünü oluşturan hastalık, başlangıçta basit unutkanlıklarla kendini gösterirken zamanla bireyin yakınlarını tanıyamayacağı ve temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı ileri evrelere ulaşabilmektedir (Castellani vd., 2010).

En yaygın nörotransmitterlerden biri olan asetilkolin (ACh), hafıza oluşumu, öğrenme, dikkat ve kasların uyarılması gibi pek çok temel işlevde görev alır. Bir eylem potansiyeli sonucu sinaptik aralığa salınan ACh, reseptörlerine bağlanarak sinir iletimini sağladıktan sonra asetilkolinesteraz (AChE) ve bütirikolinesteraz (BChE) adı verilen kolinesteraz enzimleri tarafından hidroliz edilerek ortamdan uzaklaştırılır (Koçancı ve Aslım, 2016). Alzheimer hastalarında bu enzimlerin aktivitesi sağlıklı bireylere kıyasla daha yüksektir; buna bağlı olarak asetilkolin düzeyi azalır, kolinerjik iletim bozulur ve hastalığın belirtileri ortaya çıkar (Şekil 1).

Şekil 1. Asetilkolinin AChE tarafından hidrolizi (Koçancı ve Aslım, 2016).

Alzheimer hastalığının kesin bir tedavisi bulunmamakla birlikte, hastalığın ilerlemesini geçici olarak yavaşlatmak amacıyla kolinesteraz inhibitörleri (donepezil, rivastigmin ve galantamin) yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ilaçlar asetilkolinin yıkımını engelleyerek sinaptik ACh düzeyini yükseltir ve semptomatik rahatlama sağlar; ancak hiçbirisi hastalığın ilerleyişini durduramamakta, dahası gastrointestinal yan etkileri ve yüksek maliyetleri kullanımlarını sınırlamaktadır (Rees ve Brimijoin, 2003; Koçancı ve Aslım, 2016). Bu nedenle, özellikle bitkilerden elde edilen doğal kaynaklı yeni kolinesteraz inhibitörlerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Cirsium cinsi, Asteraceae familyasına ait, çoğunlukla çok yıllık ya da iki yıllık otsu bitkilerden oluşur ve dünyada geniş bir yayılım gösterir. Bu çalışmada, cinsin Balıkesir yöresine endemik ve nispeten yeni tanımlanmış bir türü olan *Cirsium balikesirensense* kullanılmıştır. Tür üzerinde yapılan literatür taramasında, kolinesteraz enzimleri üzerindeki inhibitör etkisini değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle bu çalışmada, *C. balikesirensense*'nin yaprak ve çiçek kısımlarından farklı çözücülerle hazırlanan ekstraktlarının AChE ve BChE enzimleri üzerindeki inhibitör potansiyelinin ilk kez belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Enzim Kaynağının Hazırlanması

Çalışmada kullanılan asetilkolinesteraz ve bütirilkolinesteraz enzimleri, balıkçıdan temin edilen sazan balığının (*Cyprinus carpio*) karaciğerinden elde edilmiştir. Bir gram karaciğer örneği, sükröz içeren 10 mL fosfat tamponu (pH 8,0) içinde çelik bıçaklı homojenizatör ile parçalanmıştır. Homojenat 1500 rpm'de 2 dakika santrifüjlenmiş, süpernatant kısmı pelletten ayrılarak başka bir tüpe aktarılmış ve filtrasyondan geçirilmiştir. Elde edilen enzim çözeltisi, kalitesinin korunması için deney düzeneğinin kurulacağı gün taze olarak hazırlanmış, +4 °C'de saklanmış ve deney sırasında buz üzerinde bekletilmiştir.

2.2. Bitki Örneklerinin Toplanması ve Ekstraktların Hazırlanması

Çalışmada kullanılan *Cirsium balikesirense* örnekleri Balıkesir Üniversitesi Çağış Yerleşkesi'nden toplanmış ve türün teşhisi Prof. Dr. Serap Doğan tarafından yapılmıştır. Bitkinin yaprak ve çiçek kısımları ayrı ayrı toz haline getirildikten sonra üç farklı çözücü (metanol, etil asetat ve distile su) ile ekstrakte edilmiştir. Toz örnekler ilgili çözücülerle bir gece çalkalamalı etüvde bekletilmiş, ardından çözücüler evaporatörde uzaklaştırılmıştır. Elde edilen katı ekstraktlar ependorf tüplerine alınarak -20 °C'de saklanmış; deneysel aşamada her örnekten 0,005 g tartılarak 0,5 mL fosfat tamponunda taze olarak çözülmüştür.

2.3. Çözelti ve Tamponların Hazırlanması

0,1 M fosfat tamponu için 9 g Na₂HPO₄ 450 mL distile suda çözülüp pH 8,0'e ayarlanmış ve son hacim balon joje ile 500 mL'ye tamamlanmıştır. Substrat olarak 1'er g asetilkolin iyodür ve bütirilkolin klorür 10'ar mL fosfat tamponunda çözülerek +4 °C'de saklanmıştır. Renk ayırıcı olarak ise 0,04 g 5,5'-ditiyobis(2-nitrobenzoik asit) (DTNB) ve 0,015 g sodyum bikarbonat 10 mL fosfat tamponunda çözülmüştür.

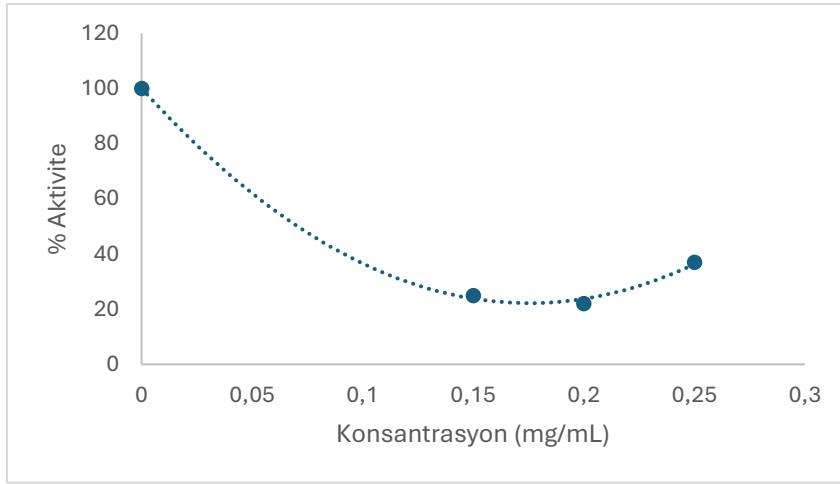
2.4. İnhibisyon Aktivitesinin Belirlenmesi

Enzim aktivitesi, Ellman vd. (1961) tarafından geliştirilen spektrofotometrik yöntemle göre belirlenmiştir. Bu yöntemde, kolinesterazların substratı hidrolize etmesiyle açığa çıkan tiyokolin DTNB ile reaksiyona girerek sarı renkli 5-tiyo-2-nitrobenzoat iyonunu oluşturur ve oluşan rengin şiddeti 412 nm'de ölçülür. Deneyde 96 kuyucuklu mikropalakalar kullanılmış; her ölçüm bir kör ve üç tekrar kuyucuğu içerecek biçimde düzenlenmiştir. *C. balikesirense* ekstraktları farklı konsantrasyonlarda ortama eklenerek AChE ve BChE üzerindeki inhibisyon etkileri incelenmiş; inhibitör içermeyen kontrol grubunun aktivitesi %100 kabul edilerek her konsantrasyon için kalan enzim aktivitesi (%) ve inhibisyon (%) değerleri hesaplanmıştır. İnhibisyon değerlerine karşılık konsantrasyon ilişkisi ikinci dereceden polinom regresyonu ile modellenmiş ve enzim aktivitesini %50 oranında azaltan inhibitör konsantrasyonu (IC₅₀) bu denklemler aracılığıyla belirlenmiştir.

3. BULGULAR

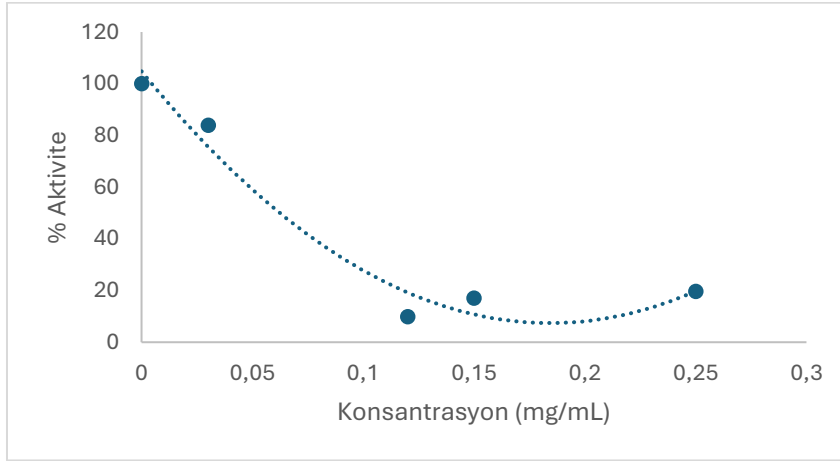
Bu çalışmada *Cirsium balikesirense*'nin farklı çözücülerle hazırlanan ekstraktları, çeşitli konsantrasyonlarda AChE ve BChE enzimleriyle etkileştirilerek 412 nm'de absorbans değişimi izlenmiştir. Her ekstrakt için elde edilen kalan enzim aktivitesi ve inhibisyon yüzdeleri Tablo 1-5'te, bu verilerden ikinci dereceden polinom regresyonu ile hesaplanan IC₅₀ değerleri ise Tablo 6'da verilmiştir. Etil asetat ile hazırlanan ekstraktlar her iki enzim üzerinde de kayda değer bir inhibitör etki göstermediğinden, aşağıda yalnızca inhibisyon etkisi gözlenen metanol ve distile su ekstraktlarına ait sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Metanol-çiçek ekstraktının AChE enzimi üzerindeki etkisi.

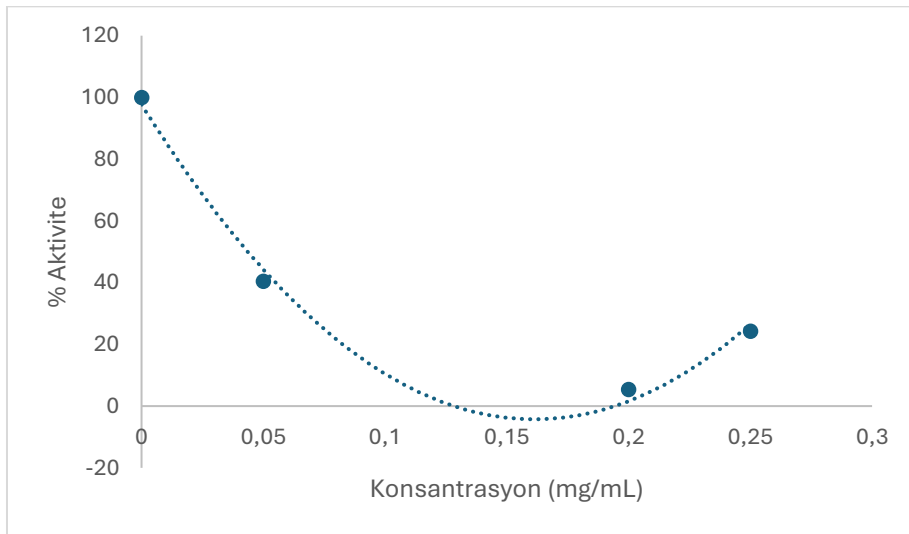
Metanol-çiçek ekstraktı, AChE aktivitesini 0,15 mg/mL konsantrasyondan itibaren belirgin biçimde azaltmış ve incelenen aralıkta en yüksek inhibisyon (%78,0) 0,20 mg/mL'de elde edilmiştir.

Tablo 2. Metanol-çiçek ekstraktının BChE enzimi üzerindeki etkisi.

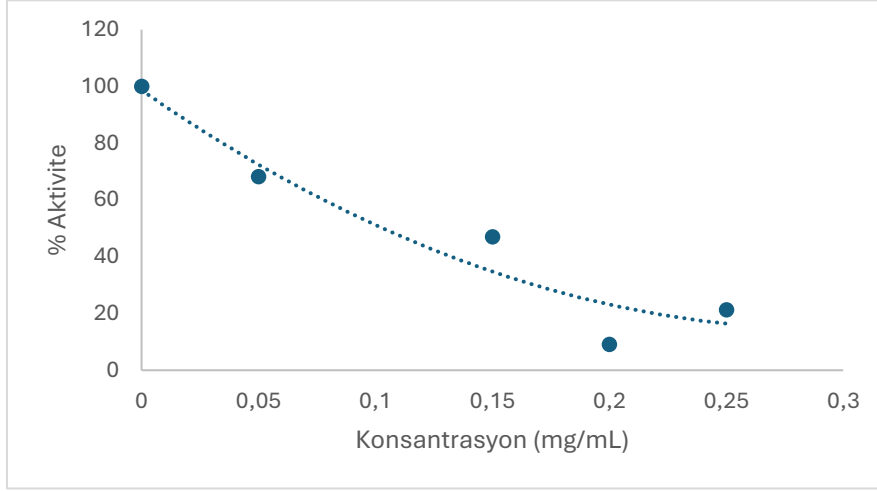
Aynı ekstrakt BChE üzerinde daha güçlü bir inhibisyon sergilemiş; 0,12 mg/mL konsantrasyonda inhibisyon %90'ı aşmış ve daha yüksek dozlarda yüksek düzeyde kalmıştır.

Tablo 3. Distile su-yaprak ekstraktının AchE enzimi üzerindeki etkisi.

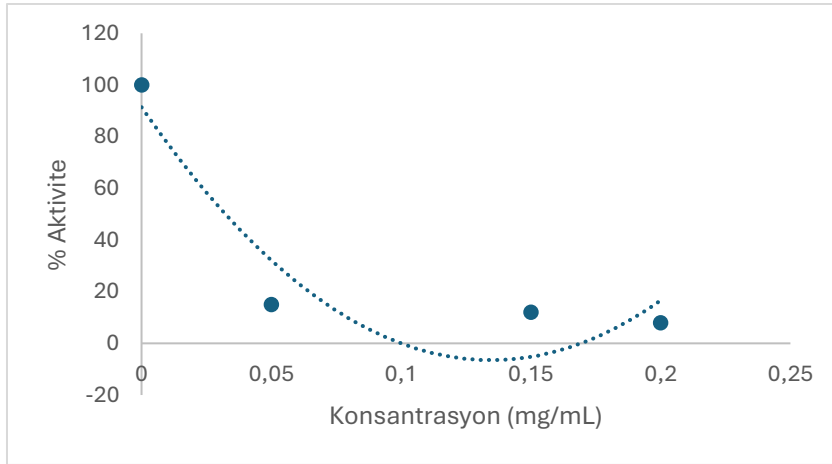
Distile su-yaprak ekstraktı düşük konsantrasyonlarda dahi yüksek AChE inhibisyonu göstermiş, 0,20 mg/mL’de inhibisyon %94,6’ya ulaşmıştır.

Tablo 4. Distile su-yaprak ekstraktının BChE enzimi üzerindeki etkisi.

Aynı ekstraktın BChE üzerindeki inhibisyonu konsantrasyona bağlı olarak artmış ve 0,20 mg/mL’de en yüksek düzeye (%90,9) ulaşmıştır.

Tablo 5. Distile su-çiçek ekstraktının BChE enzimi üzerindeki etkisi.

Distile su-çiçek ekstraktı BChE’yi tüm konsantrasyonlarda çok güçlü biçimde inhibe etmiş; 0,05 mg/mL gibi düşük bir konsantrasyonda dahi %85,0 inhibisyon elde edilmiştir.

Tablo 6. Ekstraktların AChE ve BChE enzimleri üzerindeki IC₅₀ değerleri ve polinom regresyon belirleme katsayıları (R²).

Ekstrakt	Enzim	IC ₅₀ (mg/mL)
Metanol-çiçek	AChE	0,071
Metanol-çiçek	BChE	0,062
Distile su-yaprak	AChE	0,044
Distile su-yaprak	BChE	0,103

Ekstrakt	Enzim	IC ₅₀ (mg/mL)
Distile su-çiçek	BChE	0,032

IC₅₀ değeri ne kadar düşüğe inhibitör etki o kadar güçlüdür. Tablo 6’da görüldüğü üzere en düşük IC₅₀ değeri (0,032 mg/mL) distile su-çiçek ekstraktının BChE enzimi üzerinde elde edilmiş; bunu distile su-yaprak ekstraktının AChE üzerindeki etkisi (0,044 mg/mL) izlemiştir. Buna göre distile su ekstraktları, metanol ekstraktlarına kıyasla her iki kolinesteraz üzerinde de daha güçlü inhibitörler olarak öne çıkmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Alzheimer hastalığının tedavisinde tam anlamıyla iyileştirici bir yöntem bulunmadığından, hastalığın belirtilerini kontrol altına almak ve ilerlemesini yavaşlatmak amacıyla çeşitli sentetik kolinesteraz inhibitörleri kullanılmaktadır. Ancak bu ilaçların gastrointestinal yan etkilerle ilişkilendirilmesi, doğal kaynaklı yeni inhibitör ajanların araştırılmasını önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, Balıkesir’e endemik *Cirsium balikesirense* bitkisinin yaprak ve çiçek ekstraktlarının AChE ve BChE enzimleri üzerindeki inhibitör etkisi ilk kez değerlendirilmiştir.

Elde edilen IC₅₀ değerleri (Tablo 6) incelendiğinde, en güçlü inhibitör etkinin distile su ekstraktlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Genel olarak sulu ekstraktlar, metanol ekstraktlarına kıyasla hem AChE hem de BChE üzerinde daha düşük IC₅₀ değerleriyle daha güçlü bir inhibisyon sağlamış; metanol ekstraktı ise özellikle AChE enzimi üzerinde etkili olmuştur. Etil asetat ile hazırlanan ekstraktlarda kayda değer bir inhibitör etki gözlenmemesi, bitkideki kolinesteraz inhibitörü bileşenlerin büyük ölçüde polar yapıda olduğunu ve suda iyi çözündüğünü düşündürmektedir.

Doğal ürünlerin AChE ve BChE üzerindeki inhibitör etkisi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Lamiaceae familyasından *Melissa officinalis* subsp. *officinalis* ve *Lavandula angustifolia*’nın metanol, etanol ve distile su ekstraktları kolinesterazlar üzerinde inhibitör etki göstermiş ve en güçlü etki *M. officinalis*’in sulu ekstraktında elde edilmiştir (Balcı vd., 2022). Benzer biçimde *Asparagus acutifolius* L. ekstraktları da AChE enzimini inhibe etmiştir (Başdağ vd., 2022). Geleneksel tıpta kullanılan birçok bitkinin sulu ve metanol ekstraktlarının da Ellman yöntemiyle güçlü AChE inhibisyonu gösterdiği bildirilmiştir (Kaufmann vd., 2016). Bu çalışmada sulu ekstraktların öne çıkması söz konusu literatürle uyumludur ve *C. balikesirense*’nin de bu açıdan değerli bir kaynak olabileceğini desteklemektedir.

Sonuç olarak, *Cirsium balikesirense* bitkisinin, özellikle distile su ile hazırlanan ekstraktları, AH ile ilişkili kolinesteraz enzimlerine karşı umut verici bir doğal inhibitör kaynağı olarak değerlendirilebilir. İleriki çalışmalarda, ekstraktlardaki etken bileşenlerin kromatografik yöntemlerle tanımlanması ve etki mekanizmalarının daha ileri *in vitro* ve *in vivo* modellerle aydınlatılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Balcı, F., Doğan, S., & Diken, M. E. (2022). Antioxidant and anti-cholinesterase inhibition properties of *Melissa officinalis* subsp. *officinalis* and *Lavandula angustifolia*. *Journal of International Scientific Publications: Materials, Methods & Technologies*, 16, 317–324.
- Başdağ, Ş., Doğan, S., & Diken, M. E. (2022). Some biological activities of *Asparagus acutifolius* L. *Journal of International Scientific Publications: Agriculture and Food*, 10, 326–331.
- Castellani, R. J., Rolston, R. K., & Smith, M. A. (2010). Alzheimer disease. *Disease-a-Month*, 56(9), 484–546. <https://doi.org/10.1016/j.disamonth.2010.06.001>
- Ellman, G. L., Courtney, K. D., Andres, V., & Featherstone, R. M. (1961). A new and rapid colorimetric determination of acetylcholinesterase activity. *Biochemical Pharmacology*, 7(2), 88–95. [https://doi.org/10.1016/0006-2952\(61\)90145-9](https://doi.org/10.1016/0006-2952(61)90145-9)

Kaufmann, D., Dogra, A. K., Tahrani, A., Herrmann, F., & Wink, M. (2016). Extracts from traditional Chinese medicinal plants inhibit acetylcholinesterase, a known Alzheimer's disease target. *Molecules*, 21(9), 1161. <https://doi.org/10.3390/molecules21091161>

Koçancı, F. G., & Aslım, B. (2016). Asetilkolinesterazın yapısı ve fonksiyonları ve bitkilerin asetilkolinesteraz inhibitör etkileri. *Manas Journal of Agriculture, Veterinary and Life Sciences*, 6(1), 19–35.

Kumar, A., Sidhu, J., Goyal, A., & Tsao, J. W. (2022). *Alzheimer disease*. StatPearls Publishing.

Rees, T. M., & Brimijoin, S. (2003). The role of acetylcholinesterase in the pathogenesis of Alzheimer's disease. *Drugs of Today*, 39(1), 75–83. <https://doi.org/10.1358/dot.2003.39.1.740206>

BALIKESİR YÖRESİNDE ETNOBOTANİK ÖNEME SAHİP *CENTAUREA SOLSTITIALIS* L. (ÇAKIRDİKENİ) BİTKİSİNİN LENFOSİT HÜCRELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN JULİ CİHAZI İLE İNCELENMESİ

Şule Caynak

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN (ORCID: 0000-0001-5684-3662)

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alara Buse Seyidoğlu

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Nazar Gürcü

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

1. GİRİŞ

Centaurea solstitialis L., Asteraceae familyası içinde yer alan, ülkemizde çakırdiken, sarı yıldız diken veya gelin diken gibi adlarla bilinen tek yıllık otsu bir bitkidir. Tür, özellikle mera alanları, yol kenarları ve tarla sınırları gibi açık habitatlarda gelişebilmekte ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde yayılış gösterebilmektedir (Uygur, 2004). *Centaurea* cinsi, sekonder metabolit çeşitliliği bakımından dikkat çeken bir bitki grubudur; bu nedenle cins üyelerinin etnobotanik kullanımları, antimikrobiyal özellikleri ve sitotoksik potansiyelleri uzun süredir araştırılmaktadır.

Türkiye'de yürütülen etnobotanik çalışmalarda *C. solstitialis* L. örneklerinin özellikle peptik ülser ve mide rahatsızlıkları gibi gastrointestinal sorunlar için halk arasında kullanıldığı bildirilmiştir (Yeşilada ve ark., 1995). Bu geleneksel kullanımın biyolojik temeliyle ilişkili olarak, *C. solstitialis* L. ssp. *solstitialis* örneklerinin *Helicobacter pylori*'ye karşı inhibitör etki gösterebildiği ve bitkiden izole edilen seskiterpen laktonların sıçan ülser modellerinde antiülserojenik aktivite sergilediği rapor edilmiştir (Yeşilada ve ark., 1999; Yeşilada ve ark., 2004). Ayrıca bu türden elde edilen seskiterpen laktonların bazı bakteri, mantar ve *Herpes simplex* tip 1 virüsüne karşı biyolojik aktivite gösterebildiği de belirtilmiştir (Özçelik ve ark., 2009).

C. solstitialis L. üzerinde yapılan in vitro çalışmalar, bitkinin yalnızca geleneksel kullanım yönüyle değil, sitotoksik ve antiproliferatif etkileri bakımından da incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Alper ve Güneş (2019), *C. solstitialis* L. ekstraktının Daudi, A549 ve HeLa kanser hücre hatlarında sitotoksik etki gösterdiğini; en duyarlı hücrelerin HeLa ve Daudi olduğunu bildirmiştir. Aynı çalışmada normal BEAS-2B hücre hattına karşı elde edilen IC50 değerinin kanser hücrelerine göre farklılık göstermesi, sitotoksik etkinin hücre tipine bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir. Erenler ve ark. (2016) ise *C. solstitialis* L. ssp. *solstitialis*'ten izole edilen seskiterpen laktonların C6 ve HeLa hücrelerinde antiproliferatif aktivite gösterebildiğini rapor etmiştir.

Bitkisel ekstraktların biyolojik aktivitesi; kullanılan bitki kısmına, ekstraksiyon çözücüsüne, uygulama süresine ve test edilen hücre/organizma modeline bağlı olarak değişebilir. Balıkesir Üniversitesi araştırmacıları tarafından yürütülen çalışmalarda da farklı tıbbi bitki ekstraktlarının antiradikal, antibakteriyel, sitotoksik, sitoprotektif ve oksidatif hasarla ilişkili etkilerinin deneysel modele göre değişebildiği gösterilmiştir (Doğan ve ark., 2022; Yılmaz Kardas ve ark., 2023; Bayhan ve ark., 2024). Bu nedenle, etnobotanik öneme sahip bitki türlerinin sağlıklı hücreler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, yalnızca farmakolojik potansiyelin değil, güvenlik profilinin de anlaşılması açısından önem taşır.

Sitotoksiste, bir maddenin hücre canlılığını azaltma, hücresel bütünlüğü bozma veya hücre ölümünü artırma potansiyelini ifade eder. Hücre kültürü çalışmalarında sitotoksik etki genellikle maruziyet süresi, uygulanan doz, hücre yoğunluğu ve test yöntemine bağlı olarak değerlendirilir (Riss ve Moravec, 2004). Tripan mavisi dışlama testi, canlı hücrelerin sağlam membranları nedeniyle boyayı dışarıda bırakması, membran bütünlüğü bozulmuş ölü hücrelerin ise boyayı alması ilkesine dayanır ve canlılık oranının hızlı biçimde hesaplanmasına olanak sağlar (Strober, 2015).

Literatürde *C. solstitialis* L. ekstraktlarının çeşitli kanser hücre hatlarında sitotoksik etkileri hakkında çalışmalar bulunmakla birlikte, sağlıklı insan periferik lenfositleri üzerindeki zamana bağlı etkilerine ilişkin veriler sınırlıdır. Bu çalışmada *C. solstitialis* L. metanol ekstraktının insan periferik lenfosit hücreleri üzerindeki in vitro sitotoksik etkisinin 24, 48, 72 ve 96 saatlik maruziyet sürelerinde JuLI canlı hücre görüntüleme sistemiyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Bitki Materyali ve Ekstraktın Hazırlanması

Çalışmada kullanılan *C. solstitialis* L. örnekleri Balıkesir Üniversitesi Çağış Kampüsü çevresinden toplanmış ve tür teşhisi Prof. Dr. Serap Doğan tarafından yapılmıştır. Toplanan bitkinin toprak üstü kısımları temizlendikten sonra doğrudan güneş ışığı almayan, havadar laboratuvar koşullarında kurutulmuştur. Kurutulmuş materyal elektrikli değirmende öğütülerek toz haline getirilmiştir. Öğütülen materyalden 150 g tartılmış ve metanol ile ekstrakte edilmiştir. Ekstraksiyon sonrasında örnek Whatman No. 1 filtre kâğıdından süzülüş, çözücü rotary evaporatör yardımıyla uzaklaştırılmıştır. Elde edilen kuru metanol ekstraktı dimetil sülfoksit (DMSO) içinde çözündürülerek stok çözelti hazırlanmış ve hücre kültürü uygulamalarında 50 mg/L son konsantrasyonda kullanılmıştır. Uygulamalarda çözücü oranının deney grupları arasında karşılaştırılabilir olmasına dikkat edilmiştir.

2.2. Periferik Lenfosit İzolasyonu ve Hücre Kültürü

İnsan periferik lenfosit hücrelerinin izolasyonunda EDTA'lı tüplere alınan tam kan örnekleri kullanılmıştır. Ficoll-Paque PLUS oda sıcaklığına getirildikten sonra 7 mL Ficoll-Paque üzerine 3 mL tam kan, fazların karışmamasına dikkat edilerek yavaşça eklenmiştir. Örnekler 1500 rpm'de 30 dakika santrifüj edilmiş, santrifüj sonrasında oluşan tabakalardan lenfosit fraksiyonu dikkatlice alınarak temiz tüplere aktarılmıştır. Alınan hücre süspansiyonu RPMI 1640 besiyeri ile yıkanmış ve 1500 rpm'de 10 dakika yeniden santrifüj edilmiştir. Süpernatant uzaklaştırıldıktan sonra hücre pelleti RPMI 1640 besiyeri içinde çözündürülmüş, hücre yoğunluğu Thoma lamı kullanılarak belirlenmiş ve deneylerde kullanılmak üzere eşit hücre yoğunluğuna ayarlanmıştır. Kültür ortamı, hücre canlılığını destekleyecek şekilde RPMI 1640 besiyeri, fetal sığır serumu ve penisilin/streptomisin içerecek biçimde hazırlanmıştır.

2.3. JuLI Sistemi ile Hücre Canlılığının Belirlenmesi

Hücre canlılığı, tripan mavisi dışlama prensibine dayalı JuLI canlı hücre görüntüleme sistemi ile belirlenmiştir. Deney grupları negatif kontrol, H₂O₂ pozitif kontrol ve *C. solstitialis* L. metanol ekstraktı uygulanan örnekler olarak düzenlenmiştir. Ekstrakt uygulanan gruplar üç tekrarlı olarak değerlendirilmiştir. İlgili inkübasyon sürelerinin sonunda 24, 48, 72 ve 96. saatlerde her örnekten 10 µL hücre süspansiyonu alınmış ve eşit hacimde %0,4'lük tripan mavisi ile karıştırılmıştır. Hazırlanan karışım JuLI cihazına ait hücre sayım slaytına yüklenmiş ve cihazın hücre sayım modu kullanılarak canlı hücre yüzdesi hesaplanmıştır. Canlılık oranı, boyayı dışlayan canlı hücrelerin toplam hücre sayısına oranlanmasıyla yüzde olarak ifade edilmiştir.

2.4. İstatistiksel Analiz

Ekstrakt uygulanan gruplarda elde edilen üç tekrarın ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Her zaman noktası için ekstrakt uygulanan grup, ilgili negatif kontrol değeri ile tek örneklem Student t-testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca ekstrakt ortalamalarının pozitif kontrol değerleriyle karşılaştırılması aynı yaklaşımla

değerlendirilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir. Tabloda negatif kontrole göre anlamlı bulunan ortalama canlılık değerleri yıldız (*) işareti ile gösterilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

C. solstitialis L. metanol ekstraktı uygulanan lenfosit hücrelerinde 24, 48, 72 ve 96 saatlik inkübasyon sürelerinde belirlenen canlılık oranları Tablo 1’de verilmiştir. Negatif kontrol grubunda canlılık oranı 24. saatte %91,42 iken 96. saatte %83,80’e düşmüştür. Bu durum, uzun süreli kültür koşullarında kontrol hücrelerinde sınırlı düzeyde canlılık kaybı oluşabileceğini göstermektedir. H_2O_2 pozitif kontrol grubunda ise canlılık oranı aynı zaman aralığında %47,50’den %22,80’e düşmüş ve pozitif kontrolün beklenen şekilde belirgin sitotoksik etki oluşturduğu görülmüştür.

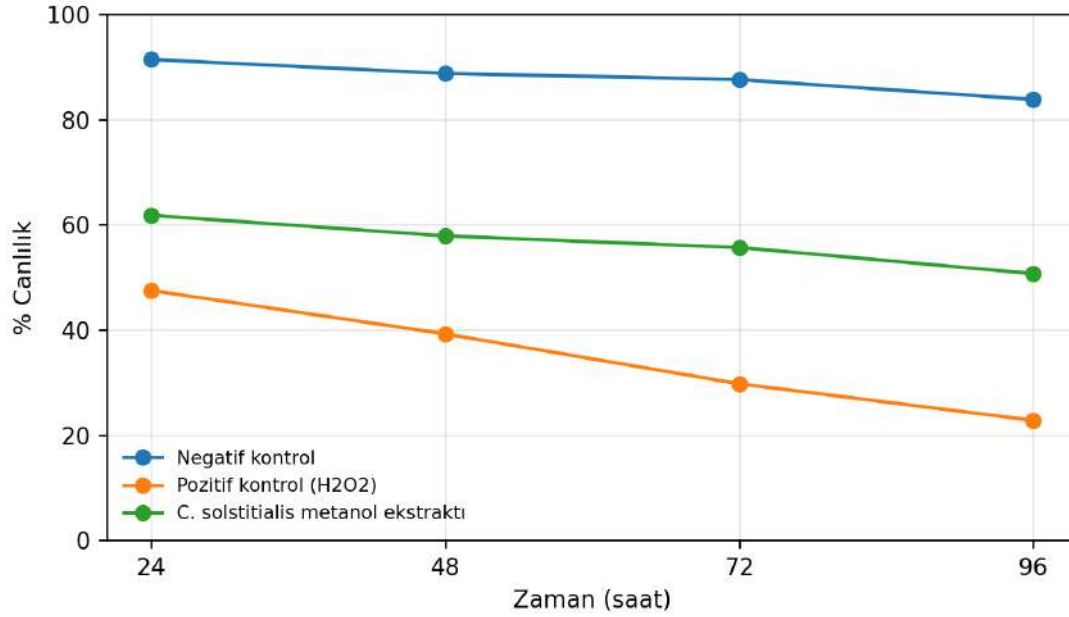
Tablo 1. *C. solstitialis* L. metanol ekstraktı uygulanan lenfosit hücrelerinde zamana bağlı yüzde canlılık oranları.

Gruplar	24 saat	48 saat	72 saat	96 saat
Negatif Kontrol	91,42	88,76	87,61	83,80
Pozitif Kontrol (H_2O_2)	47,50	39,24	29,76	22,80
Tekrar 1 (H1)	61,97	57,46	56,66	49,73
Tekrar 2 (H2)	55,54	52,67	49,11	43,94
Tekrar 3 (H3)	67,89	63,48	61,25	58,47
Ortalama $\pm$ SS	61,80 $\pm$ 6,18*	57,87 $\pm$ 5,42*	55,67 $\pm$ 6,13*	50,71 $\pm$ 7,31*
p (Negatif kontrole göre)	0,014	0,010	0,012	0,016
p (Pozitif kontrole göre)	0,057	0,027	0,018	0,022

* Negatif kontrole göre anlamlı farklılığı göstermektedir ($p<0,05$). SS: standart sapma.

Ekstrakt uygulanan lenfosit hücrelerinde ortalama canlılık oranları 24, 48, 72 ve 96. saatlerde sırasıyla %61,80 $\pm$ 6,18, %57,87 $\pm$ 5,42, %55,67 $\pm$ 6,13 ve %50,71 $\pm$ 7,31 olarak hesaplanmıştır. Tek örneklem t-testi sonuçlarına göre bu değerler tüm zaman noktalarında negatif kontrole göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur ($p<0,05$). Pozitif kontrol ile karşılaştırıldığında ise ekstrakt uygulanan grupta canlılık oranları 48., 72. ve 96. saatlerde anlamlı derecede yüksek belirlenmiştir ($p<0,05$); 24. saatteki fark ise istatistiksel olarak sınırda kalmıştır ($p=0,057$). Bu sonuç, bitki ekstraktının H_2O_2 kadar güçlü bir akut sitotoksik etki oluşturmadığını, ancak negatif kontrole göre belirgin bir canlılık azalmasına neden olduğunu göstermektedir.

Ekstrakt grubunda canlılık oranı 24. saatte yaklaşık %61,80 iken 96. saatte %50,71’e düşmüştür. Buna göre 24-96 saat aralığında ekstrakt uygulanan hücrelerde canlılıkta yaklaşık 11,09 puanlık bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalma, maruziyet süresi uzadıkça sitotoksik etkinin kademeli olarak arttığını düşündürmektedir. H_2O_2 pozitif kontrolünde canlılığın %47,50’den %22,80’e düşmesi, oksidatif stres oluşturan pozitif kontrolün deney sistemi içinde güçlü bir hücresel stres yanıtı oluşturduğunu desteklemektedir.

Şekil 1. Negatif kontrol, H₂O₂ pozitif kontrol ve *C. solstitialis* L. metanol ekstraktı uygulanan lenfosit hücrelerinde zamana bağlı yüzde canlılık değişimi.

C. solstitialis L. ekstraktı ile elde edilen bu orta düzey sitotoksik profil, türün daha önce farklı hücre hatlarında bildirilen biyolojik etkileriyle uyumludur. Alper ve Güneş (2019), *C. solstitialis* L. ekstraktının Daudi, A549 ve HeLa hücre hatlarında sitotoksikite oluşturduğunu ve etki düzeyinin hücre tipine göre değiştiğini göstermiştir. Erenler ve ark. (2016) tarafından bildirilen antiproliferatif seskiterpen lakton aktivitesi de *Centaurea* türlerinde özellikle sekonder metabolit içeriğine bağlı hücre yanıtlarının ortaya çıkabileceğini desteklemektedir. Bu çalışmada kullanılan hücreler sağlıklı periferik lenfositler olduğundan, elde edilen sonuçların kanser hücre hatlarında bildirilen etkilerle doğrudan aynı düzeyde olması beklenmez; bununla birlikte canlılıkta zamana bağlı düşüş gözlenmesi, ekstraktın sağlıklı hücrelerde de biyolojik etki gösterebildiğini ortaya koymaktadır.

Hücre canlılığındaki azalma, metanol ekstraktında bulunması muhtemel seskiterpen laktonlar, flavonoidler ve diğer fenolik/sekonder metabolitlerin hücre membran bütünlüğü, oksidatif denge veya proliferatif kapasite üzerinde oluşturabileceği etkilere bağlı olabilir. *C. solstitialis* L. için bildirilen antiülserojenik, antimikrobiyal, antiviral ve sitotoksik aktivitelerin farklı deney sistemlerinde ortaya çıkması, bu türün çok bileşenli fitokimyasal yapısının biyolojik yanıtları çeşitlendirebildiğini düşündürmektedir (Yesilada ve ark., 2004; Özçelik ve ark., 2009; Alper ve Güneş, 2019). Benzer şekilde, farklı bitki türleriyle yapılan güncel biyolojik aktivite çalışmalarında da ekstraktların etki düzeylerinin tür, çözücü ve maruziyet koşullarına bağlı olarak değiştiği bildirilmiştir (Doğan ve ark., 2022; Yılmaz Kardas ve ark., 2023; Bayhan ve ark., 2024).

Tripan mavisi dışlama yönteminin temel olarak membran bütünlüğünü esas alması, bu çalışmada elde edilen canlılık değerlerinin doğrudan hücre membranı hasarı ve hücre ölümüyle ilişkili yorumlanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte sitotoksikite çok basamaklı bir süreç olduğundan, canlılık azalmasının altında yatan mekanizmaların daha ayrıntılı anlaşılabilmesi için farklı zaman ve doz aralıklarında metabolik aktivite, apoptotik belirteçler ve oksidatif stres parametreleriyle desteklenen çalışmaların yapılması, *C. solstitialis* L. ekstraktının biyolojik profilinin daha net ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Balıkesir Üniversitesi Çağış Kampüsü'nden toplanan ve Prof. Dr. Serap Doğan tarafından teşhis edilen *C. solstitialis* L. bitkisinin metanol ekstraktının insan periferik lenfosit hücreleri üzerindeki zamana bağlı sitotoksik etkisi JuLI canlı hücre görüntüleme sistemi ile değerlendirilmiştir. Bulgulara göre negatif kontrol

grubunda canlılık oranları deney süresince yüksek düzeyde kalırken, H₂O₂ pozitif kontrolünde belirgin ve süreye bağlı canlılık kaybı görülmüştür. *C. solstitialis* L. metanol ekstraktı uygulanan grupta ise canlılık oranları 24. saatten 96. saate doğru kademeli olarak azalmış ve tüm zaman noktalarında negatif kontrole göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur.

Elde edilen sonuçlar, *C. solstitialis* L. metanol ekstraktının sağlıklı lenfosit hücrelerinde orta düzeyde sitotoksik etki oluşturabileceğini ve bu etkinin maruziyet süresi uzadıkça artabileceğini göstermektedir. Bitkinin literatürde bildirilen seskiterpen lakton içeriği ve farklı hücre hatlarında gözlenen sitotoksik/antiproliferatif etkileri dikkate alındığında, bu sonuçlar *C. solstitialis* L. türünün biyolojik aktivite potansiyeliyle uyumlu sayılabilecek bir tablo ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda farklı ekstrakt çözücüler, doz aralıkları ve ek hücresel belirteçler kullanılarak ekstraktın hücresel etki mekanizmasının daha ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi önerilmektedir.

Teşekkür ve Bilgi Notu

Yazarlar, laboratuvar çalışmalarının yürütülmesindeki katkıları nedeniyle Balıkesir Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü Biyokimya Laboratuvarı'na teşekkür eder. Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

- Alper, M. & Güneş, H. (2019). The anticancer and anti-inflammatory effects of *Centaurea solstitialis* extract on human cancer cell lines. *Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences*, 16(3), 273-281. <https://doi.org/10.4274/tjps.galenos.2018.27146>
- Bayhan, H., Dogan, S., Yilmaz Kardas, B., Diken, M. E., Dirmenci, T. & Celikler, S. (2024). Comprehensive antigenotoxic profile of endemic *Cirsium steriolepis* Petrak extracts against hydrogen peroxide induced toxicity. *Food Science and Biotechnology*, 33, 3131-3152. <https://doi.org/10.1007/s10068-024-01555-7>
- Doğan, M., Akıcı, N., Diken, M. E., Doğan, S., Yilmaz Kardas, B. & Dirmenci, T. (2022). Biological activities of some *Salvia* species. *Zeitschrift für Naturforschung C*, 77(3-4), 133-143. <https://doi.org/10.1515/znc-2021-0136>
- Erenler, R., Sen, O., Yaglioglu, A. S. & Demirtas, I. (2016). Bioactivity-guided isolation of antiproliferative sesquiterpene lactones from *Centaurea solstitialis* L. ssp. *solstitialis*. *Combinatorial Chemistry & High Throughput Screening*, 19(1), 66-72. <https://doi.org/10.2174/1386207319666151203002117>
- Özçelik, B., Gürbüz, I., Karaoglu, T. & Yeşilada, E. (2009). Antiviral and antimicrobial activities of three sesquiterpene lactones from *Centaurea solstitialis* L. ssp. *solstitialis*. *Microbiological Research*, 164(5), 545-552. <https://doi.org/10.1016/j.micres.2007.05.006>
- Riss, T. L. & Moravec, R. A. (2004). Use of multiple assay endpoints to investigate the effects of incubation time, dose of toxin, and plating density in cell-based cytotoxicity assays. *Assay and Drug Development Technologies*, 2(1), 51-62. <https://doi.org/10.1089/154065804322966315>
- Strober, W. (2015). Trypan Blue Exclusion Test of Cell Viability. *Current Protocols in Immunology*, 111, A3.B.1-A3.B.3. <https://doi.org/10.1002/0471142735.ima03bs111>
- Uygur, S. (2004). Density of *Centaurea solstitialis* L. and its natural enemies *Ceratopion* spp. in Southern Turkey. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 28(5), Article 5.
- Yeşilada, E., Honda, G., Sezik, E., Tabata, M., Fujita, T., Tanaka, T., Takeda, Y. & Takaishi, Y. (1995). Traditional medicine in Turkey. V. Folk medicine in the inner Taurus Mountains. *Journal of Ethnopharmacology*, 46(3), 133-152. [https://doi.org/10.1016/0378-8741\(95\)01241-5](https://doi.org/10.1016/0378-8741(95)01241-5)
- Yeşilada, E., Gürbüz, I. & Shibata, H. (1999). Screening of Turkish anti-ulcerogenic folk remedies for anti-*Helicobacter pylori* activity. *Journal of Ethnopharmacology*, 66(3), 289-293. [https://doi.org/10.1016/S0378-8741\(98\)00197-9](https://doi.org/10.1016/S0378-8741(98)00197-9)

- Yesilada, E., Gürbüz, I., Bedir, E., Tatli, I. & Khan, I. A. (2004). Isolation of anti-ulcerogenic sesquiterpene lactones from *Centaurea solstitialis* L. ssp. *solstitialis* through bioassay-guided fractionation procedures in rats. *Journal of Ethnopharmacology*, 95(2-3), 213-219. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2004.07.011>
- Yilmaz Kardas, B., Diken, M. E., Bayhan, H., Acar, M. & Dogan, S. (2023). Cytoprotective, antimutagenic/antirecombinogenic and antibacterial properties of *Lallemantia iberica* extracts. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 103, 1901-1911. <https://doi.org/10.1002/jsfa.12257>

INVESTIGATION OF THE GENOTOXIC AND CYTOTOXIC EFFECTS OF ULEXITE ORE ORIGINATING FROM BALIKESİR (BİGADIÇ)

Prof. Dr. Serap DOĞAN

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN (ORCID: 0009-0003-9131-0660)

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Mustafa İNAN

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Biology, Balıkesir-Türkiye

Belemir GENÇ

MSc Student, Ondokuz Mayıs University, Graduate Education Institute, Department of Medical Biology, Samsun-Türkiye

Nisa ÖZKARA

Eylül NAS

1. Introduction

Boron is a metalloid located in Group 13 of the periodic table, with atomic number 5 and the chemical symbol “B” (Bolaños et al., 2004; Royal Society of Chemistry, n.d.). It does not occur in the free state in nature; rather, it is generally found combined with oxygen as borate compounds and boron minerals (Eti Maden, n.d.-a; Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water, 2022). One of these minerals, ulexite, is a sodium–calcium hydroborate with the chemical formula $\text{NaCaB}_5\text{O}_{16}(\text{OH})_6 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$. Occurring as white or colourless, glassy crystals, ulexite is one of the important boron minerals widely distributed in Türkiye (Eti Maden, n.d.-b; Handbook of Mineralogy, n.d.).

With approximately 73% of the world’s boron reserves, Türkiye holds a strategic position in terms of boron minerals. Ulexite occurs mainly in the Emet, Kırka and Bigadiç boron deposits; the Bigadiç district of Balıkesir, in particular, is of considerable economic importance, as it hosts one of the country’s principal ulexite reserves (Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources, n.d.; Eti Maden, n.d.-b; Eti Maden, n.d.-c; Alma & Acemioğlu, 2001; Yılmaz, 2002). Ulexite is used in a range of industrial fields, primarily glass, ceramic and fertiliser production, as well as in thermal and acoustic insulation, agricultural applications, and the manufacture of boric acid and borax (Eti Maden, n.d.-c). Boron minerals and boron compounds also have broad applications in cleaning agents and detergents, the nuclear industry, the chemical industry, textiles, metallurgy, glass fibre, and health and pharmaceutical research (Eti Maden, n.d.-a; Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water, 2022; Ali et al., 2020). A further distinctive feature of ulexite is its natural fibre-optic behaviour, which arises from its fibrous crystal structure (Mindat, n.d.; Weichel-Moore & Potter, 1963). Alongside these industrial uses, work on the effects of boron compounds on biological systems makes it important to investigate the potential cytotoxic, genotoxic and therapeutic properties of ulexite (Alak et al., 2020; Alak et al., 2021).

Boron plays a part in a range of metabolic and physiological processes, characterised most fully in plants but also reported in animal systems (Tanaka & Fujiwara, 2008). It influences energy-substrate utilisation and mineral metabolism (Hunt et al., 1994), and dietary boron intake has been associated with health outcomes such as a reduced risk of prostate cancer (Cui et al., 2004). In animal cells, boron supports the antioxidant defence mechanism by scavenging the reactive oxygen species (ROS) produced by the cell (İnce et al., 2010). It also

influences the turnover of the extracellular matrix and thereby contributes to wound healing, in part by modulating matrix-related enzymes such as elastase and alkaline phosphatase (Benderdour et al., 2000; Nzietchueng et al., 2002). Consistent with these effects, a boron-containing antimicrobial hydrogel has been reported to promote the healing of burn wounds under *in vitro* conditions (Demirci et al., 2015). In rats, dietary boric acid and borax supplementation has been shown to affect lipid peroxidation, antioxidant activity and DNA damage (İnce et al., 2010).

Genotoxicity is a general term encompassing all agents that damage the genetic material—such as the unintended insertion of DNA fragments, the loss of DNA segments, gene mutations and chromosomal abnormalities—within the nucleus, DNA and chromosome structure responsible for the genetic inheritance of the cell (Aardema & Kirsch-Volders, 2001). The effect produced by substances that cause permanent damage to DNA by interacting with the enzymes responsible for replicating the genetic material is referred to as a genotoxic effect (Zeiger, 2004).

The Somatic Mutation and Recombination Test (SMART) is one of the most frequently applied genotoxicity tests performed with *Drosophila melanogaster*. The test is based on the loss of heterozygosity for two recessive marker genes, *mwh* (3-0.3) and *flr* (3-38.8). It detects a broad range of genetic events, including point mutations, deletions, mitotic recombination, chromosome loss and non-disjunction (Graf et al., 1984). Owing to its similarity to mammals in terms of digestion, xenobiotic metabolism, antioxidant enzyme systems and DNA-repair mechanisms, *D. melanogaster* is regarded as a reliable and low-cost model organism for toxicological studies (Chung et al., 2009).

Cytotoxicity is defined as the irreversible cessation of cellular activity and the irreparable disruption of cellular structure. Among the principal cytotoxicity methods used to measure the toxic potential of a substance on cells under *in vitro* conditions are the Trypan Blue, MTT, XTT, WST, neutral-red uptake, sulforhodamine B and lactate dehydrogenase (LDH) assays, together with morphological examination (Erkekoğlu & Baydar, 2021). Depending on the response, cells may undergo necrosis, growth and division may halt, or apoptosis may occur. The Trypan Blue assay is one of the methods most widely used today for determining cell viability. It is based on the principle that living cells exclude the Trypan Blue dye, whereas dead cells that have lost their membrane integrity take up the dye; under examination, living cells are seen with only their membranes outlined, while dead cells appear entirely stained blue. Being inexpensive and simple to perform, and allowing cells with compromised membranes to be counted easily under the microscope, are among its main advantages (Erkekoğlu & Baydar, 2021).

Lymphocytes are a type of leukocyte—one of the important components of the immune system—and are divided into two main groups: B lymphocytes and T lymphocytes. B cells produce antibodies against bacteria, viruses and toxins that enter the body, whereas T cells eliminate virus-infected or cancerous cells and produce cytokines that activate other components of the immune system (National Human Genome Research Institute, 2023). Human peripheral blood lymphocytes are widely used in genotoxicity and cytotoxicity research because they are easily obtained, can be cultured under *in vitro* conditions, and represent a normal (non-cancerous) cell model (McGaw et al., 2014).

In recent years, numerous studies have addressed the biological and protective effects of boron-containing compounds such as borax, ulexite and colemanite. Boron compounds have been shown to exert protective effects against aluminium-induced neurotoxic and genotoxic damage under both *in vitro* and *in vivo* conditions (Türkez et al., 2022). Ulexite has likewise been reported to play a protective role against magnetic-nanoparticle-induced neurotoxicity and oxidative stress by modulating antioxidant, anti-inflammatory and antiapoptotic activities (Ucar et al., 2022). Owing to its geno-protective effect, borax has been shown to reduce the formation of micronuclei—an indicator of genetic damage—to a considerable extent (Türkez et al., 2012). Using the micronucleus test on zebrafish erythrocytes, Alak and co-workers observed no appreciable genotoxic effect at 5, 10 and 20 mg/L ulexite and an increase in micronucleus frequency only at 40 mg/L (Alak et al., 2020); low doses of ulexite were also reported not to cause oxidative stress in zebrafish, not to increase apoptosis or DNA damage, and even to support tissue enzyme activities (Alak et al., 2021). Within the same research group, a combined human-lymphocyte cytotoxicity and *Drosophila* SMART design has previously been used to screen natural products for cytoprotective and antigenotoxic activity (Yılmaz Kardaş et al., 2023). The genotoxic and antigenotoxic effects of ulexite,

however, have been examined in only a few studies; in particular, there are scarcely any data evaluating these effects with the SMART assay in *D. melanogaster* or its cytotoxic effects on human peripheral blood lymphocytes using the Trypan Blue–JuLI system. The present study therefore evaluates the genotoxic profile of Balıkesir-Bigadiç-origin ulexite through an *in vivo Drosophila* model together with its cytotoxic effect through an *in vitro* human-lymphocyte model.

In this study, the biological effects of ulexite ore from Balıkesir-Bigadiç were evaluated using two complementary toxicological approaches. The cytotoxic effect on human peripheral blood lymphocytes was examined with the JuLI cell-imaging system based on the Trypan Blue assay, and the genotoxic effect was examined in *D. melanogaster* using the SMART assay with H₂O₂ as the positive control. Combining *in vitro* and *in vivo* data allows the cellular and genetic effects of this boron mineral to be evaluated from two independent perspectives.

2. Materials and Methods

2.1. Preparation of Ulexite Samples

The ulexite sample used in this study was obtained from the Bigadiç boron deposits of Balıkesir, Türkiye. Based on the chemical composition reported for Bigadiç ulexite, the ore contains 40.51% B₂O₃, 13.94% CaO, 7.36% Na₂O, 35.55% H₂O and 2.64% other components (Tunç, 2008). For the *Drosophila* experiments, concentrations of 2, 5, 10, 20 and 40 mg/L were prepared, and for the lymphocyte experiments, concentrations of 10, 18 and 20 mg/L. These ranges were based on the doses used by Alak et al. (2020) in the zebrafish model; the lowest concentration (2 mg/L, *Drosophila*) and the intermediate concentration (18 mg/L, lymphocytes) were added in order to resolve the low- and intermediate-dose responses more clearly.

2.2. Lymphocyte Cytotoxicity Study

2.2.1. Sterilisation of Materials

The pipette tips and centrifuge tubes used in the experiments were sterilised in an autoclave at 121 °C and 1.02 atm for 20 minutes. The cell-culture laboratory and the biosafety cabinet were sterilised with a UV lamp, and all materials used were cleaned with 70% ethyl alcohol and handled under sterile conditions.

2.2.2. Preparation of the Cell Medium

To 500 mL of RPMI 1640 medium, 50 mL of fetal bovine serum (FBS), 2.5 mL of penicillin/streptomycin solution and 5 mL of phytohaemagglutinin (PHA) were added. The prepared medium was stored under appropriate conditions until use.

2.2.3. Isolation of Lymphocytes

Peripheral blood samples obtained from healthy adult volunteers were collected into EDTA tubes. For 3 mL of EDTA-anticoagulated whole blood, 7 mL of Ficoll-Paque was used, and the mixture was centrifuged at 1500 rpm for 30 minutes at room temperature. After centrifugation, the lymphocyte layer located in the second band from the top was collected with a pipette and transferred to a clean tube. The lymphocytes obtained were washed with 10 mL of physiological saline, centrifuged at 1500 rpm for 10 minutes, and the resulting pellet was resuspended in 5 mL of complete medium.

2.2.4. Application of Ulexite to the Cells

Ulexite was added at concentrations of 10, 18 and 20 mg/L to the lymphocyte cultures, which were incubated at 37 °C in a humidified atmosphere containing 5% CO₂. No ulexite was added to the suspension used as the negative control. The cultures were incubated for 24 hours.

2.2.5. JuLI Assay

After 24 hours of treatment, the samples were centrifuged at 3000 rpm for 5 minutes. The supernatant was removed and the lymphocytes collected at the bottom of the tube were resuspended in 300 µL of medium. A 10 µL aliquot

of this suspension was mixed thoroughly with 10 μ L of 0.4% Trypan Blue solution in an Eppendorf tube, and 10 μ L of the mixture was loaded onto a haemocytometer slide (Thoma slide). Using the cell-counting mode of the JuLI imaging system, the percentage viability values and cell images were obtained. All measurements were performed in triplicate.

2.3. *Drosophila* Genotoxicity Study

2.3.1. Preparation of the *Drosophila* Medium

To prepare the *Drosophila melanogaster* medium, 43 g of sugar was added to 500 mL of distilled water and stirred on a magnetic hotplate stirrer set to 150 °C until completely dissolved. Next, 9 g of agar was added and stirred until it acquired a completely transparent appearance. Then 90 g of semolina was added so that the mixture rose well; the mixture was removed from the heater, left to rest for about 3 minutes, and 20 g of yeast was added and mixed in. To prevent contamination, 3–4 drops of mycostatin and 5 mL of propionic acid were added. The medium, dispensed in twenty-gram portions into previously autoclaved culture bottles, was left to cool; the mouths of the cooled bottles were plugged with cotton and the bottles were stored at 4 °C (Yakovleva et al., 2016).

2.3.2. Somatic Mutation and Recombination Test (SMART)

For crossing, 10 male *mwh/mwh* and 10 female *flr³/TM3, Bd^s D. melanogaster* individuals were placed in standard *Drosophila* medium. After incubation at 22 °C for 72 $\pm$ 4 hours, fifty third-instar larvae were selected for each of the experimental and control groups and transferred to the designated media. No ulexite was added to the negative control medium, whereas ulexite was added to the experimental groups at 2, 5, 10, 20 and 40 mg/L. In the positive control group, H₂O₂ was applied at 6.5 μ g/mL to induce oxidative DNA damage. The larvae were reared until they reached adulthood. Wing preparations were made from the emerging adults and examined under a light microscope (400 $\times$). The spots observed on each wing were classified as single spots (the *mwh* or *flr³* phenotype) and twin spots (clones expressing both mutations). Spots consisting of one or two cells were scored as small single spots, and those composed of three or more cells as large single spots. The spot frequency per wing (Fr) was calculated by dividing the number of spots (n) by the total number of wings scored (N) (Graf et al., 1984; Patenković et al., 2009). The number of wings scored (N) reflects the number of scorable adult wings obtained in each series and therefore differed between the control and treated groups.

2.4. Statistical Analysis

All lymphocyte cytotoxicity measurements were performed in triplicate, and viability is reported as the mean of these measurements. In the SMART assay, the small-single-spot, large-single-spot, twin-spot and total-spot frequencies of each treated series were compared with those of the negative control group using Student's t-test. In both studies, a value of $p < 0.05$ was considered statistically significant.

3. Findings and Discussion

3.1. Cytotoxic Effects on Human Peripheral Blood Lymphocytes

The cytotoxic effect of ulexite on human peripheral blood lymphocytes was evaluated using the JuLI cell-imaging system on the basis of the Trypan Blue exclusion assay. The percentage viability values of the lymphocytes treated with different concentrations of ulexite are given in Table 1.

Table 1. Percentage viability values of lymphocytes at different ulexite concentrations.

Sample	Viability (%)
Negative control	98.39
Ulexite (10 mg/L)	98.25

Sample	Viability (%)
Ulexite (18 mg/L)	94.25
Ulexite (20 mg/L)	93.07

All measurements were performed in triplicate; values are means.

Cell viability was 98.39% in the negative control group. Among the ulexite-treated groups, viability at 10 mg/L was 98.25%, very close to the control value, whereas it decreased to 94.25% at 18 mg/L and to 93.07% at 20 mg/L. The lowest value, at 20 mg/L, indicates that the reduction in viability became more evident as the concentration increased within the range tested. However, since viability remained above 90% in all groups, the data point to a limited decrease in viability rather than a strong cytotoxic effect on human peripheral blood lymphocytes.

These results are in partial agreement with the low-dose ulexite findings reported by Alak et al. (2021) in zebrafish brain tissue, where low concentrations did not produce marked oxidative stress, DNA damage or apoptosis. As the two studies differ in organism, tissue and endpoints, this should be read as a broad parallel at low doses rather than as evidence of a shared mechanism. In the present work, the near-control viability at 10 mg/L is consistent with such low-dose tolerance, while the reduction at 18 and 20 mg/L indicates that the response depends on concentration and exposure conditions.

3.2. Genotoxic Effects Assessed by the SMART Assay

To evaluate the genotoxic effects of ulexite on *Drosophila melanogaster*, the small-single-spot, large-single-spot, twin-spot and total-spot frequencies obtained in the SMART assay are presented in Table 2.

Table 2. SMART assay results for the different concentrations of ulexite.

Sample	N	Small single spots, n (Fr ± SE)	Large single spots, n (Fr ± SE)	Twin spots, n (Fr ± SE)	Total spots, n (Fr)
Negative control	20	0 (0.00 ± 0.00)	2 (0.10 ± 0.006)	0 (0.00 ± 0.00)	2 (0.10)
Positive control (H ₂ O ₂)	20	2 (0.10 ± 0.012)*	9 (0.45 ± 0.023)*	6 (0.30 ± 0.00)	17 (0.85)*
Ulexite 2 mg/L	72	8 (0.11 ± 0.031)	8 (0.11 ± 0.019)	0 (0.00 ± 0.00)	16 (0.22)*
Ulexite 5 mg/L	72	9 (0.13 ± 0.008)*	8 (0.11 ± 0.015)	0 (0.00 ± 0.00)	17 (0.24)*
Ulexite 10 mg/L	72	12 (0.17 ± 0.015)*	25 (0.35 ± 0.019)*	0 (0.00 ± 0.00)	37 (0.51)*
Ulexite 20 mg/L	72	19 (0.26 ± 0.019)*	23 (0.32 ± 0.015)*	0 (0.00 ± 0.00)	42 (0.58)*
Ulexite 40 mg/L	72	37 (0.51 ± 0.012)*	38 (0.53 ± 0.019)*	2 (0.03 ± 0.004)*	77 (1.07)*

N: number of wings; n: number of spots; Fr: spot frequency per wing; SE: standard error. *p < 0.05 (Student's t-test versus the negative control). Small single spots, 1–2 cells; large single spots, ≥3 cells.

In the negative control, the total spot frequency was 0.10, with only a low level of spontaneous large-single-spot formation. In the H₂O₂ positive control, the total spot frequency rose to 0.85, with significant increases in the small- and large-single-spot frequencies relative to the negative control, confirming that the test system detects a genotoxic response.

In the ulexite-treated groups, the total spot frequency rose from 0.22 (2 mg/L) and 0.24 (5 mg/L) to 0.51 (10 mg/L), 0.58 (20 mg/L) and 1.07 (40 mg/L), showing a clear dose-dependent increase. The small-single-spot frequency was significantly higher than the negative control from 5 mg/L onward (5, 10, 20 and 40 mg/L), and the large-single-spot frequency from 10 mg/L onward (10, 20 and 40 mg/L). The twin-spot frequency increased significantly only at 40 mg/L. These results indicate that ulexite increases the genotoxic response in the wing somatic cells of *D. melanogaster* in a dose-dependent manner, the effect being most pronounced at 40 mg/L.

Because single spots in the SMART assay can arise from several genetic events—point mutations, deletions, certain chromosomal changes and, in part, mitotic recombination—the dose-dependent increase in single spots indicates that ulexite can affect genetic stability in the somatic cells of the wing (Graf et al., 1984; Patenković et al., 2009). Twin spots, which are the characteristic marker of mitotic recombination, increased significantly only at the highest dose (40 mg/L); this suggests that recombination-associated events did not contribute at low and moderate doses but may come into play under high-dose ulexite exposure, while across the dose range the response was dominated by mutation- and deletion-related events recorded as single spots.

When these findings are considered together with those of Alak et al. (2020) in the zebrafish model, a partly comparable dose-related pattern emerges. Alak et al. (2020) reported that genotoxic damage became apparent particularly at 40 mg/L among the 5–40 mg/L doses tested, and in the present study the highest total spot frequency was likewise recorded at 40 mg/L. At the same time, in the *D. melanogaster* SMART assay, significant increases in single-spot frequencies appeared from 5 mg/L (small single spots) and 10 mg/L (large single spots) onwards. The differences between the two studies are most plausibly explained by the different model organisms, target tissues, test systems and genotoxicity endpoints: micronucleus, oxidative DNA damage and apoptosis were assessed in zebrafish, whereas the SMART assay records clonal spot formation in somatic cells.

4. Conclusion and Recommendations

In this study, the biological effects of ulexite ore from Balıkesir-Bigadiç were assessed in two complementary systems: cytotoxicity in human peripheral blood lymphocytes (Trypan Blue exclusion assay) and genotoxicity in the wing somatic cells of *Drosophila melanogaster* (SMART assay).

Ulexite did not cause a marked loss of viability in lymphocytes at the concentrations tested; viability remained above 90% in all groups, with only a limited decrease at 18 and 20 mg/L. In the SMART assay, the single-spot frequencies increased significantly in a dose-dependent manner and reached a maximum at 40 mg/L, while the twin-spot frequency increased significantly only at the highest dose (40 mg/L). Taken together, these findings indicate that ulexite can induce genotoxic alterations recorded as single spots in a dose-dependent manner, with mitotic-recombination-associated events appearing only at the highest dose, and that its biological effects depend on the dose, the experimental model and the target cell type.

This study is a limited screening of cytotoxicity and genotoxicity and does not address therapeutic efficacy. Larval survival and developmental toxicity were not evaluated quantitatively, so a contribution of general toxicity at the highest dose cannot be fully excluded. Before any biomedical use of ulexite can be considered, these results should be confirmed with complementary methods—such as the MTT, XTT and LDH-release assays, the comet assay and the micronucleus test—and the underlying mechanisms (oxidative stress, apoptotic pathways, the DNA-damage response and cell-cycle parameters) should be examined in mammalian cell lines and appropriate *in vivo* models.

Thanks and Information Note

This study was produced from data obtained within the scope of two TÜBİTAK 2209-A University Students Research Projects. The authors thank TÜBİTAK for its support. The authors declare that they have no conflict of interest.

References

- Aardema, M. J., & Kirsch-Volders, M. (2001). The in vitro micronucleus assay. In W. N. Choy (Ed.), *Genetic toxicology and cancer risk assessment* (pp. 163–186). Marcel Dekker.
- Alak, G., Özgeriş, F. B., Yeltekin, A. Ç., Parlak, V., Ucar, A., Caglar, O., Turkez, H., & Atamanalp, M. (2020). Hematological and hepatic effects of ulexite in zebrafish. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 80, 103496. <https://doi.org/10.1016/j.etap.2020.103496>
- Alak, G., Ucar, A., Parlak, V., Yeltekin, A. Ç., Özgeriş, F. B., Atamanalp, M., & Türkez, H. (2021). Antioxidant potential of ulexite in zebrafish brain: Assessment of oxidative DNA damage, apoptosis, and response of antioxidant defense system. *Biological Trace Element Research*, 199(3), 1092–1099. <https://doi.org/10.1007/s12011-020-02231-7>
- Ali, F., Hosmane, N. S., & Zhu, Y. (2020). Boron chemistry for medical applications. *Molecules*, 25(4), 828. <https://doi.org/10.3390/molecules25040828>
- Alma, M. H., & Acemioğlu, B. (2001). Türkiye'nin bor kaynakları, kullanım yerleri ve orman ürünleri endüstrisi. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 4(2), 70–80.
- Benderdour, M., Van Bui, T., Hess, K., Dicko, A., Belleville, F., & Dousset, B. (2000). Effects of boron derivatives on extracellular matrix formation. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, 14(3), 168–173. [https://doi.org/10.1016/S0946-672X\(00\)80006-1](https://doi.org/10.1016/S0946-672X(00)80006-1)
- Bolaños, L., Lukaszewski, K., Bonilla, I., & Blevins, D. (2004). Why boron? *Plant Physiology and Biochemistry*, 42(11), 907–912. <https://doi.org/10.1016/j.plaphy.2004.11.002>
- Chung, H., Sztal, T., Pasricha, S., Sridhar, M., Batterham, P., & Daborn, P. J. (2009). Characterization of *Drosophila melanogaster* cytochrome P450 genes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(14), 5731–5736. <https://doi.org/10.1073/pnas.0812141106>
- Cui, Y., Winton, M. I., Zhang, Z. F., Rainey, C., Marshall, J., De Kernion, J. B., & Eckhert, C. D. (2004). Dietary boron intake and prostate cancer risk. *Oncology Reports*, 11(4), 887–892.
- Demirci, S., Doğan, A., Karakuş, E., Halıcı, Z., Topçu, A., Demirci, E., & Sahin, F. (2015). Boron and poloxamer (F68 and F127) containing hydrogel formulation for burn wound healing. *Biological Trace Element Research*, 168(1), 169–180. <https://doi.org/10.1007/s12011-015-0338-z>
- Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water. (2022). *Boron and compounds*. Australian Government. <https://www.dcceew.gov.au/environment/protection/npi/substances/fact-sheets/boron-and-compounds>
- Erkekoğlu, P., & Baydar, T. (2021). Güncel in vitro sitotoksikite testleri. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, 41(1), 45–63.
- Eti Maden. (n.d.-a). *Bor mineralleri*. Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü. Retrieved May 17, 2026, from <https://www.etimaden.gov.tr/bor-mineralleri>
- Eti Maden. (n.d.-b). *Türkiye'de bor*. Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü. Retrieved May 17, 2026, from <https://www.etimaden.gov.tr/turkiyede-bor>
- Eti Maden. (n.d.-c). *Üleksit*. Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü. Retrieved May 17, 2026, from <https://www.etimaden.gov.tr/uleksit>
- Graf, U., Würigler, F. E., Katz, A. J., Frei, H., Juon, H., Hall, C. B., & Kale, P. G. (1984). Somatic mutation and recombination test in *Drosophila melanogaster*. *Environmental Mutagenesis*, 6(2), 153–188. <https://doi.org/10.1002/em.2860060206>

Handbook of Mineralogy. (n.d.). *Ulexite: $\text{NaCaB}_3\text{O}_6(\text{OH})_6 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$* . Mineralogical Society of America. Retrieved May 17, 2026, from <https://www.handbookofmineralogy.org/pdfs/ulexite.pdf>

Hunt, C. D., Herbel, J. L., & Idso, J. P. (1994). Dietary boron modifies the effects of vitamin D3 nutrition on indices of energy substrate utilization and mineral metabolism in the chick. *Journal of Bone and Mineral Research*, 9(2), 171–182. <https://doi.org/10.1002/jbmr.5650090206>

İnce, S., Küçükkurt, İ., Çiğerci, İ. H., Fidan, A. F., & Eryavuz, A. (2010). The effects of dietary boric acid and borax supplementation on lipid peroxidation, antioxidant activity, and DNA damage in rats. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, 24(3), 161–164. <https://doi.org/10.1016/j.jtemb.2010.01.003>

McGaw, L. J., Elgorashi, E. E., & Eloff, J. N. (2014). Cytotoxicity of African medicinal plants against normal animal and human cells. In *Toxicological survey of African medicinal plants* (pp. 181–233). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-800018-2.00008-X>

Mindat. (n.d.). *Ulexite: Mineral information, data and localities*. Retrieved May 17, 2026, from <https://www.mindat.org/min-4085.html>

National Human Genome Research Institute. (2023). *Lymphocyte*. <https://www.genome.gov/genetics-glossary/Lymphocyte>

Nzietchueng, R. M., Dousset, B., Franck, P., Benderdour, M., Nabet, P., & Hess, K. (2002). Mechanisms implicated in the effects of boron on wound healing. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, 16(4), 239–244. [https://doi.org/10.1016/S0946-672X\(02\)80051-7](https://doi.org/10.1016/S0946-672X(02)80051-7)

Patenković, A., Stamenković-Radak, M., Banjanac, T., & Anđelković, M. (2009). Antimutagenic effect of sage tea in the wing spot test of *Drosophila melanogaster*. *Food and Chemical Toxicology*, 47(1), 180–183. <https://doi.org/10.1016/j.fct.2008.10.024>

Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources. (n.d.). *Bor*. Retrieved May 17, 2026, from <https://enerji.gov.tr/bilgimerkezi-tabiikaynaklar-bor>

Royal Society of Chemistry. (n.d.). *Boron: Element information, properties and uses*. Retrieved May 17, 2026, from <https://periodic-table.rsc.org/element/5/boron>

Tanaka, M., & Fujiwara, T. (2008). Physiological roles and transport mechanisms of boron: Perspectives from plants. *Pflügers Archiv – European Journal of Physiology*, 456(4), 671–677. <https://doi.org/10.1007/s00424-007-0370-8>

Tunç, M. (2008). Dissolution kinetics of ulexite in phosphoric acid. *Asian Journal of Chemistry*, 20(4), 3161–3170.

Türkez, H., Geyikoğlu, F., Dirican, E., & Tatar, A. (2012). In vitro studies on chemoprotective effect of borax against aflatoxin B1-induced genetic damage in human lymphocytes. *Cytotechnology*, 64(6), 607–612. <https://doi.org/10.1007/s10616-012-9454-1>

Türkez, H., Yıldırım, S., Şahin, E., Arslan, M. E., Emsen, B., Tozlu, Ö. Ö., Alak, G., Ucar, A., Tatar, A., Hacımüftüoğlu, A., Keleş, M. S., Geyikoğlu, F., Atamanalp, M., Saruhan, F., & Mardinoglu, A. (2022). Boron compounds exhibit protective effects against aluminum-induced neurotoxicity and genotoxicity: In vitro and in vivo study. *Toxics*, 10(8), 428. <https://doi.org/10.3390/toxics10080428>

Ucar, A., Parlak, V., Özgeriş, F. B., Yeltekin, A. Ç., Arslan, M. E., Alak, G., Türkez, H., Kocaman, E. M., & Atamanalp, M. (2022). Magnetic nanoparticles-induced neurotoxicity and oxidative stress in brain of rainbow trout: Mitigation by ulexite through modulation of antioxidant, anti-inflammatory, and antiapoptotic activities. *Science of the Total Environment*, 838, 155718. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155718>

Weichel-Moore, E. J., & Potter, R. J. (1963). Fibre optical properties of ulexite. *Nature*, 200(4912), 1163–1165. <https://doi.org/10.1038/2001163b0>

Yakovleva, E. U., Naimark, E. B., & Markov, A. V. (2016). Adaptation of *Drosophila melanogaster* to unfavorable growth medium affects lifespan and age-related fecundity. *Biochemistry (Moscow)*, 81(12), 1445–1460. <https://doi.org/10.1134/S0006297916120063>

Yılmaz Kardaş, B., Diken, M. E., Bayhan, H., Acar, M., & Doğan, S. (2023). Cytoprotective, antimutagenic/antirecombinogenic and antibacterial properties of *Lallemantia iberica* extracts. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 103(4), 1901–1911. <https://doi.org/10.1002/jsfa.12257>

Yılmaz, A. (2002). Her derde deva hazinemiz bor. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, May 2002.

Zeiger, E. (2004). History and rationale of genetic toxicity testing: An impersonal, and sometimes personal, view. *Environmental and Molecular Mutagenesis*, 44(5), 363–371. <https://doi.org/10.1002/em.20062>

BALIKESİR HALK KÜLTÜRÜNDE KULLANIMI BULUNAN *SALVADORA PERSICA* (MİSVAK) BİTKİSİNİN GENOTOKSİK ETKİSİNİN MİKRONÜKLEUS TESTİ İLE BELİRLENMESİ

Sıla ALTINIŞIK

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Hazal CAM

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Demirkan SÖNMEZ

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Serap DOĞAN (ORCID: 0000-0001-5684-3662)

Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

Alperen ÇOBAN (ORCID: 0009-0003-9131-0660)

MSc Student, Balıkesir University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Molecular Biology and Genetics, Balıkesir-Türkiye

1. Introduction

Salvadora persica L., commonly known as miswak or the toothbrush tree, is a small, evergreen, shrub-like tree belonging to the family Salvadoraceae, a small family of about ten species distributed across the arid and semi-arid regions of the Middle East, Africa and South Asia. Its leaves are narrow and lance-shaped with a salty taste, and for this reason the plant is occasionally referred to as the “salt tree” (Khatak et al., 2010). The chewing sticks prepared from its roots, stems and twigs have been used for thousands of years in many parts of the world, including Anatolian and Balıkesir folk culture, as a natural means of oral and dental hygiene (Halawany, 2012; Farag et al., 2021).

Phytochemical investigations of different parts of *S. persica* have revealed a rich variety of secondary metabolites, including flavonoids, glycosides, sterols, terpenes, tannins, saponins and alkaloids, as well as organic sulphur-containing compounds and elemental sulphur (Farag et al., 2021). This chemical diversity underlies the wide range of biological activities attributed to the plant. Numerous studies have demonstrated that *S. persica* possesses antibacterial, antifungal, antiviral, anticariogenic and antiplaque properties, and antioxidant, analgesic and anti-inflammatory effects have likewise been reported (Abhary & Al-Hazmi, 2016; Farag et al., 2021). The antibacterial activity of its extracts against cariogenic and periodontal microorganisms in particular has been repeatedly confirmed and provides a scientific basis for its long-standing traditional use in oral care (Abhary & Al-Hazmi, 2016).

Beyond oral health, the protective potential of *S. persica* against chemically induced damage has begun to attract attention. Hamza et al. (2022) reported that the ethanolic extract of *S. persica* fruits suppressed 7,12-dimethylbenz[a]anthracene (DMBA)-induced mammary carcinogenesis in female albino rats, reduced cell proliferation, down-regulated estrogen receptor expression, prevented oxidative damage in breast tissue and decreased the viability of MCF-7 breast cancer cells while promoting apoptosis. In an in vivo study, Rabbani et al. (2019) observed that a lyophilised decoction prepared from the plant significantly lowered the frequency of micronuclei in polychromatic erythrocytes and reduced the sperm abnormalities induced by cigarette smoke in

rats, indicating a protective effect against genetic damage. Such observations suggest that, in addition to its antimicrobial reputation, *S. persica* may exert favourable effects on the integrity of genetic material.

Genotoxicity is a general term that covers damage to the nucleus, chromosomes and DNA structure, including DNA breaks, DNA insertions, gene mutations, chromosomal abnormalities, clastogenicity and aneuploidy. Agents that damage DNA act either directly on the molecule or indirectly through proteins synthesised according to genomic information, and disturbances in the key molecules and signalling pathways involved in DNA damage may lead to tissue injury, cancer, ageing, infertility and various genetic and multifactorial diseases (Şekeroğlu & Şekeroğlu, 2011). For this reason, the evaluation of the possible genotoxic effects and cytogenetic safety of plant materials that are widely used in traditional medicine is of considerable importance for both public health and the rational development of natural products.

Among the methods used to assess this potential, the micronucleus test is one of the most widely applied. Micronuclei are small, membrane-bound chromatin bodies that arise from chromosome fragments or whole chromosomes that fail to be incorporated into the daughter nuclei during cell division, and an increase in their number is regarded as an indicator of genomic instability in somatic cells (Şekeroğlu & Şekeroğlu, 2011). The cytokinesis-block micronucleus (CBMN) assay developed by Fenech, in which cytokinesis is arrested with cytochalasin-B so that micronuclei can be scored specifically in once-divided binucleated cells, has become the gold-standard approach for measuring chromosomal damage in human lymphocytes (Fenech, 2007; Dirican et al., 2012). Because it can be applied both in vitro and in vivo to all cell types that undergo mitosis, the test is frequently used in genetic toxicology research (Ari et al., 2015).

Although the antibacterial, antifungal, antioxidant and anti-inflammatory properties of *S. persica* have been documented in many studies, its possible genotoxic effect on human cells has not yet been adequately investigated and to the best of our knowledge no previous study has examined the cytogenetic effects of its aqueous extract on human peripheral blood lymphocytes using the micronucleus test. The aim of the present study was therefore to evaluate the possible genotoxic effect and cytogenetic safety of the aqueous extract obtained from the young branches of *S. persica*, a plant traditionally used in Balıkesir folk culture, on human lymphocytes by means of the CBMN assay.

2. Materials and Methods

2.1. Plant Material and Preparation of the Aqueous Extract

The young branches of *S. persica* were air-dried and ground into a fine powder. Fifty grams of the powdered material was macerated in 250 mL of distilled water and kept on a shaker overnight. The resulting extract was filtered through filter paper and concentrated under vacuum using a rotary evaporator to obtain an oily solid residue, which was stored at -20°C until use (Dirican et al., 2012).

2.2. Donors and Lymphocyte Culture

The lymphocytes used in the study were obtained from the blood of healthy volunteers who had no chronic disease, were non-smokers, had not recently used any medication and had not had any infectious disease within the previous six months. Blood samples were collected into heparinised tubes and cultured in complete medium based on RPMI 1640. Before the cultures were prepared, the fetal bovine serum (FBS) and penicillin/streptomycin solutions stored at -20°C were thawed. The complete medium was prepared by supplementing RPMI 1640 with FBS as a source of growth factors for the lymphocytes, 0.5 mL penicillin/streptomycin to prevent contamination, and 1 mL phytohaemagglutinin to stimulate cell division. The medium was distributed into 15 mL falcon tubes as 5 mL aliquots (pH 6.8–7.2) and used within two weeks, since any change in pH hinders the proliferation of the cells.

Approximately 0.5 mL of blood was added to each prepared culture and incubated at 37°C for 72 h. At the beginning of the 44th hour of culture, cytochalasin-B (Cyt-B) was added at a final concentration of 3 $\mu\text{g/mL}$ to arrest cell division at the cytokinesis stage and thereby obtain binucleated cells. At the 48th hour, treatment solutions were added to the cultures. The aqueous extract of *S. persica* was applied at a final concentration of 50

mg/L. Hydrogen peroxide (H₂O₂), a well-known oxidative genotoxin, was used as the positive control at a final concentration of 6.5 µg/mL, while untreated cultures served as the negative control.

2.3. Slide Preparation and Microscopic Scoring

At the end of the 72 h incubation, the cells were harvested according to the routine cell-culture procedure and centrifuged at 800 rpm for 8 min. The supernatant was discarded and the pellet was incubated with 0.075 M KCl hypotonic solution for 5 min to allow the cells to swell so that the micronuclei could be visualised. After a further centrifugation at 800 rpm for 8 min, the cells were fixed by slowly making the volume up to 7 mL with freshly prepared cold fixative (3:1 methanol : glacial acetic acid). One or two drops of formaldehyde were added, and after about 5 min of fixation the suspension was centrifuged again at 800 rpm for 8 min. Depending on the density of the pellet, additional fixative was added up to 1 mL, after which the cell suspension was spread onto clean slides and left to air-dry (Celikler et al., 2009; Dirican et al., 2012; Ari et al., 2015).

The dried preparations were stained for 15 min with 5% Giemsa solution prepared by adding 5 mL Giemsa to 95 mL Sörensen buffer. The slides were then rinsed with distilled water, air-dried and kept in a cool place. Binucleated cells were examined under a light microscope at 40× magnification, and those containing micronuclei were recorded. The nuclear division index (NDI) was calculated according to the following formula, where M1–M4 represent the numbers of cells with one to four nuclei and N is the total number of cells scored:

$$\text{NDI} = [(1 \times \text{M1}) + (2 \times \text{M2}) + (3 \times \text{M3}) + (4 \times \text{M4})] / \text{N}$$

2.4. Statistical Analysis

All experiments were carried out in at least three biological replicates ($n \geq 3$). The standard error was calculated, and p values were determined using the paired Student's t-test in Microsoft Office Excel. Differences with $p < 0.05$ were considered statistically significant.

3. Findings and Discussion

The micronucleus frequencies and nuclear division indices obtained for the negative control, the H₂O₂ positive control and the *S. persica* aqueous extract are presented in Table 1, and the corresponding micronucleus frequencies are shown graphically in Figure 1.

Table 1. Micronucleus (MN) frequencies and nuclear division index (NDI) values of the study groups (mean ± SE).

Group	MN ± SE (‰)	NDI ± SE
Negative Control (NK)	0.00 ± 0.00	1.50 ± 0.03
<i>S. persica</i> (SP) 50 mg/L	0.80 ± 0.23	1.43 ± 0.02
Positive Control – H ₂ O ₂ (6.5 µg/mL)	5.91 ± 1.56	1.68 ± 0.04

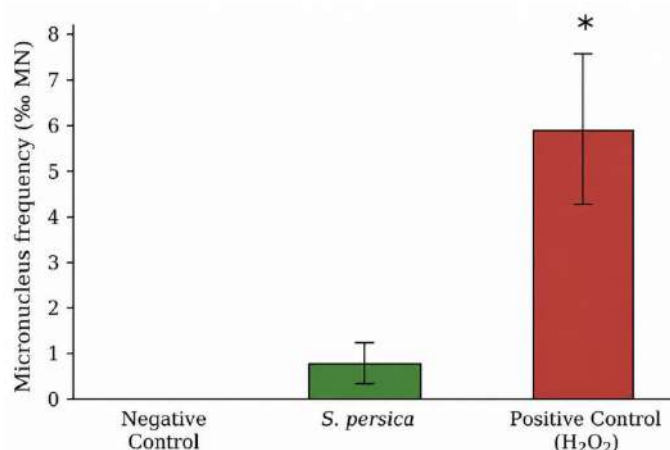

Figure 1. Micronucleus frequencies (% MN) of the negative control, *S. persica* and H₂O₂ positive control groups. *Statistically significant difference compared with the negative control ($p < 0.05$). Error bars represent SE.

As shown in Table 1, the H₂O₂ positive control produced a marked increase in micronucleus frequency ($5.91 \pm 1.56\%$) relative to the negative control ($0.00 \pm 0.00\%$), confirming that the assay system responded as expected to a known oxidative genotoxin. The micronucleus frequency of the *S. persica* group was $0.80 \pm 0.23\%$, which remained very close to that of the untreated negative control and far below that of the positive control. Statistical analysis showed that the difference between the *S. persica* group and the positive control was significant ($p < 0.05$), the mean micronucleus frequency of the extract-treated group being substantially lower than that of the H₂O₂ group. The nuclear division index values of all groups were comparable (1.43–1.68), indicating that neither the extract nor the treatments markedly impaired the proliferative capacity of the lymphocytes.

The most important outcome of these findings is that the aqueous extract of *S. persica*, at the concentration tested, did not induce a meaningful increase in micronucleus frequency in human lymphocytes; the value obtained was only marginally above the spontaneous background of the negative control and approximately seven-fold lower than that of the oxidative mutagen H₂O₂. This indicates that the extract is essentially non-genotoxic to human peripheral blood lymphocytes under the present experimental conditions, which is an essential prerequisite for any plant material that is consumed traditionally and considered for further pharmacological use.

Hydrogen peroxide was selected as the positive control because it is a well-characterised source of oxidative DNA damage. Although it is not a free radical itself, H₂O₂ can generate the highly reactive hydroxyl radical (OH•) through Fenton and Haber–Weiss reactions, leading to single- and double-strand breaks and a range of other DNA lesions, as well as lipid peroxidation and protein oxidation (Liguori et al., 2018; Yilmaz Kardas et al., 2023). The pronounced rise in micronucleus frequency observed in the H₂O₂ group is consistent with this mechanism and demonstrates the sensitivity of the test system.

The very low micronucleus frequency of the *S. persica* group is in good agreement with the phytochemical profile of the plant. *S. persica* is a recognised source of antioxidant constituents, including flavonoids such as rutin, together with tannins, sterols and sulphur compounds, and its extracts have repeatedly shown antioxidant and radical-scavenging activity (Farag et al., 2021). Phenolic and flavonoid compounds are known to exert protective effects against the harmful actions of genotoxic carcinogens by scavenging reactive oxygen species and strengthening the antioxidant defence of the cell, thereby preventing oxidative DNA damage (Üstün Alkan et al., 2012). It is therefore plausible that the antioxidant components of the extract account for both its lack of genotoxicity and its potential to protect against oxidative insults.

These results are also consistent with the limited in vivo evidence available for the plant. Rabbani et al. (2019) reported that the decoction of *S. persica* significantly reduced the frequency of micronuclei and the somatic and germinal nuclear damage induced by cigarette smoke in rats, with the most pronounced activity at a dose of 200 mg/kg. In the same direction, the chemopreventive and oxidative-stress-lowering effects of the plant against

DMBA-induced mammary carcinogenesis described by Hamza et al. (2022) reinforce the picture of a plant with protective rather than damaging effects on genetic material. The cytogenetic safety of the aqueous extract demonstrated here in human lymphocytes complements these *in vivo* observations and strengthens the view that *S. persica* is a non-genotoxic plant with a promising chemoprotective profile.

It should nevertheless be emphasised that, in the present design, the extract was applied on its own and was not co-administered with the mutagen. Accordingly, the data primarily establish the cytogenetic safety/non-genotoxic profile of the extract at the tested concentration. However, they do not directly demonstrate protection against H₂O₂-induced damage because no extract + mutagen co-treatment group was included. Demonstrating a true protective effect against mutagen-induced damage would require co-treatment experiments in which the extract and the mutagen are applied together and the corresponding inhibition percentages are calculated, as well as supporting *in vivo* studies. The marked difference between the extract and the H₂O₂ control, the well-documented antioxidant capacity of *S. persica* and the protective effects reported in animal models nonetheless make such confirmatory studies highly worthwhile (Oyeyemi & Bakare, 2013; Bouguellid et al., 2020).

4. Conclusion and Recommendations

In this study, the cytogenetic effects of the aqueous extract obtained from the young branches of *S. persica*, a plant traditionally used in Balıkesir folk culture, were evaluated on human peripheral blood lymphocytes using the cytokinesis-block micronucleus assay. The micronucleus frequency of the extract-treated group ($0.80 \pm 0.23\%$) remained close to that of the negative control ($0.00 \pm 0.00\%$) and was significantly lower than that of the H₂O₂ positive control ($5.91 \pm 1.56\%$), while the nuclear division index was not adversely affected. These results show that, at the tested concentration, the aqueous extract of *S. persica* is not genotoxic to human lymphocytes. However, its possible protective effect against mutagen-induced damage should be confirmed by future co-treatment studies.

To confirm and extend these findings, further work is recommended in which the extract is tested over a range of concentrations and co-administered with H₂O₂ and other mutagens so that its protective capacity can be quantified directly, supported by additional mutagenicity assays and *in vivo* studies. Such investigations would help to clarify the mechanisms underlying the cytogenetic safety of *S. persica* and would support the rational use of its secondary metabolites in the prevention of disorders related to oxidative stress.

Thanks and Information Note

This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) under the 2209-A University Students Research Projects Support Programme. The authors thank TÜBİTAK for its support. The authors declare that there is no conflict of interest.

References

- Abhary, M., & Al-Hazmi, A. A. (2016). Antibacterial activity of Miswak (*Salvadora persica* L.) extracts on oral hygiene. *Journal of Taibah University for Science*, 10(4), 513–520.
- Ari, F., Ulukaya, E., Oran, S., Celikler, S., Ozturk, S., & Ozel, M. Z. (2015). Promising anticancer activity of a lichen, *Parmelia sulcata* Taylor, against breast cancer cell lines and genotoxic effect on human lymphocytes. *Cytotechnology*, 67(3), 531–543. <https://doi.org/10.1007/s10616-014-9713-4>
- Bouguellid, G., Russo, C., Lavorgna, M., Piscitelli, C., Ayouni, K., Wilson, E., Kim, H. K., Verpoorte, R., Choi, Y. H., Kilani-Atmani, D., Atmani, D., & Isidori, M. (2020). Antimutagenic, antigenotoxic and antiproliferative activities of *Fraxinus angustifolia* Vahl. leaves and stem bark extracts and their phytochemical composition. *PLoS ONE*, 15(4), e0230690. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0230690>
- Celikler, S., Vatan, O., Yildiz, G., & Bilaloglu, R. (2009). Evaluation of anti-oxidative, genotoxic and antigenotoxic potency of *Codium tomentosum* Stackhouse ethanolic extract in human lymphocytes *in vitro*. *Food and Chemical Toxicology*, 47(4), 796–801. <https://doi.org/10.1016/j.fct.2009.01.010>

- Dirican, E., Turkez, H., & Toğar, B. (2012). Modulatory effects of *Thymbra spicata* L. different extracts against the mercury induced genotoxicity in human lymphocytes in vitro. *Cytotechnology*, 64(2), 181–186. <https://doi.org/10.1007/s10616-011-9406-1>
- Farag, M., Abdel-Mageed, W. M., El Gamal, A. A., & Basudan, O. A. (2021). *Salvadora persica* L.: Toothbrush tree with health benefits and industrial applications – An updated evidence-based review. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 29(7), 751–763. <https://doi.org/10.1016/j.jsps.2021.05.007>
- Fenech, M. (2007). Cytokinesis-block micronucleus cyto assay. *Nature Protocols*, 2(5), 1084–1104. <https://doi.org/10.1038/nprot.2007.77>
- Halawany, H. S. (2012). A review on miswak (*Salvadora persica*) and its effect on various aspects of oral health. *The Saudi Dental Journal*, 24(2), 63–69.
- Hamza, A. A., Khasawneh, M. A., Elwy, H. M., Hassanin, S. O., Elhabal, S. F., & Fawzi, N. M. (2022). *Salvadora persica* attenuates DMBA-induced mammary cancer through downregulation of oxidative stress, estrogen receptor expression and proliferation and augmenting apoptosis. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 147, 112666. <https://doi.org/10.1016/j.biopha.2022.112666>
- Khatak, M., Khatak, S., Siddiqui, A. A., Vasudeva, N., Aggarwal, A., & Aggarwal, P. (2010). *Salvadora persica*. *Pharmacognosy Reviews*, 4(8), 209–214. <https://doi.org/10.4103/0973-7847.70920>
- Liguori, I., Russo, G., Curcio, F., Bulli, G., Aran, L., Della-Morte, D., Gargiulo, G., Testa, G., Cacciatore, F., Bonaduce, D., & Abete, P. (2018). Oxidative stress, aging, and diseases. *Clinical Interventions in Aging*, 13, 757–772. <https://doi.org/10.2147/CIA.S158513>
- Oyeyemi, I. T., & Bakare, A. A. (2013). Genotoxic and anti-genotoxic effect of aqueous extracts of *Spondias mombin* L., *Nymphaea lotus* L. and *Luffa cylindrica* L. on *Allium cepa* root tip cells. *Caryologia*, 66(4), 360–367. <https://doi.org/10.1080/00087114.2013.857829>
- Rabbani, S. I., Sajid, S., Mani, V., Khan, O., & Salman, M. A. A. (2019). Inhibitory effect of *Salvadora persica* (Miswak) against cigarette smoke-induced mutagenicity and sperm abnormalities in rats. *Pharmacognosy Research*, 11(4), 384–388.
- Şekeroğlu, Z. A., & Şekeroğlu, V. (2011). Genetik toksisite testleri. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi*, 4, 221–229.
- Üstün Alkan, F., Esen Gürsel, F., Ateş, A., Özyürek, M., Güçlü, K., & Altun, M. (2012). Protective effects of *Salvia officinalis* extract against cyclophosphamide-induced genotoxicity and oxidative stress in rats. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 36(6), 646–654. <https://doi.org/10.3906/vet-1105-36>
- Yilmaz Kardas, B., Diken, M. E., Bayhan, H., Acar, M., & Dogan, S. (2023). Cytoprotective, antimutagenic/antirecombinogenic and antibacterial properties of *Lallemantia iberica* extracts. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 103(4), 1901–1911. <https://doi.org/10.1002/jsfa.12257>

KÜLTÜREL MİRASIN AĞAÇ BASKI BAĞLAMINDA YENİDEN YORUMLANMASI

Emre Gönüllü

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Baskı Sanatları ASD, Balıkesir-Türkiye

İrem Kürışık

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Baskı Sanatları ASD, Balıkesir-Türkiye

Prof. Dr. Selvihan Kılıç Ateş

Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Baskı Sanatları Bölümü, Balıkesir-Türkiye

1. Giriş

Kültürel miras; toplumların tarihsel süreç içerisinde ürettiği maddi ve manevi değerleri kapsayan çok katmanlı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. UNESCO'nun 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi bu kavramı iki temel başlık altında ele almaktadır: fiziksel varlık taşıyan somut kültürel miras ile sözlü anlatılar, ritüeller, el sanatları bilgisi ve geleneksel üretim pratiklerini kapsayan somut olmayan kültürel miras. Her iki kategori de toplumların kimlik inşasında, belleğin kuşaklar arası aktarımında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında etkin birer kaynak işlevi görmektedir (UNESCO, 2003).

Kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında sanat pratiklerinin oynadığı rol, özellikle son yirmi yılda disiplinlerarası bir ilgi odağı hâline gelmiştir. Baskıresim, çoğaltılabilir yapısı sayesinde kültürel imgelerin geniş coğrafyalara ve farklı toplumsal kesimlere yayılmasını sağlayan özgün bir görsel aktarım aracı olarak öne çıkmaktadır. Baskıresim teknikleri arasında yer alan ağaç baskı ise tarihsel süreç boyunca dinî imgelerin, halk anlatılarının, geleneksel motiflerin ve ritüel sembollerinin üretiminde ve dolaşımında belirleyici bir rol üstlenmiştir (Hong ve Ran, 2018; Moilanen, 2021; Yuan, 2024).

Ağaç baskı; ahşap kalıp yüzeyine oyulan imgenin mürekkep aracılığıyla kâğıt, kumaş ya da farklı yüzeylere aktarılması esasına dayanır. Bu teknik, yalnızca mekanik bir çoğaltma işlemi olarak değerlendirilemez. Ahşap kalıbın yüzeyi, oyma izleri, malzeme dokusu, tekrar ve baskı sürecinde oluşan rastlantısal etkiler, ağaç baskıyı kültürel bellekle dolaylı ve doğrudan ilişkiler kuran bir sanat pratiğine dönüştürmektedir. Bu yönüyle ağaç baskı; kültürel mirasın görsel olarak belgelenmesi, arşivlenmesi, çoğaltılması ve çağdaş sanat diliyle yeniden yorumlanması bakımından güçlü bir ifade alanı sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, kültürel miras unsurlarının ağaç baskı tekniği aracılığıyla çağdaş sanat pratiği içinde nasıl yeniden yorumlanabileceğini kuramsal ve karşılaştırmalı bir çerçevede incelemektir. Çalışmanın özgün katkısı iki boyutta şekillenmektedir: (1) Assmann'ın kültürel bellek kuramını ağaç baskı pratiğine uyarlayan bütünlük bir analitik çerçeve geliştirmek ve (2) bu çerçeveyi Türkiye'deki Anadolu motifleri bağlamına özgün biçimde uygulamak. Mevcut literatürde ağaç baskı ile kültürel bellek arasındaki ilişki ya salt teknik düzlemde ya da Çin ve Japon örnekleriyle sınırlı biçimde ele alınmaktadır; bu çalışma söz konusu boşluğu kapatmayı hedeflemektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Kültürel Bellek, Toplumsal Hafıza ve Görsel Aktarım

2.1. Assmann'ın Kültürel Bellek Kuramı

Kültürel mirasın aktarımını kavramsal açıdan temellendiren en kapsamlı kuramsal çerçevelerden biri, Jan Assmann ve Aleida Assmann'ın geliştirdiği kültürel bellek modelidir. Jan Assmann (1992), belleği birbirinden işlevsel olarak ayrılan iki katmanda ele almaktadır: gündelik yaşam pratiklerinde dolaşımda olan ve bireysel deneyime dayanan iletişimsel bellek ile toplumların kurucu metinlerini, sembollerini ve ritüellerini kuşaklar boyunca taşıyan kültürel bellek. Kültürel bellek, toplumsal kimliğin sürekliliğini sağlayan simgesel kalıpları, tekrarlı pratikleri ve kanonik anlatıları kapsar; dolayısıyla salt bireysel hatırlamanın ötesine geçerek toplumsal bir inşa niteliği taşır.

Aleida Assmann (2008) ise bu modeli depolama belleği (archive) ile işlevsel bellek (canon) ayrımı üzerinden genişletmektedir. Depolama belleği, toplumun pasif biçimde sakladığı ancak gündelik dolaşımda yer bulmayan bilgi ve görüntü birikimini ifade ederken; işlevsel bellek, aktif olarak anlamlandırılan, paylaşılan ve yeniden üretilen kültürel içerikleri kapsar. Bu ayrım, ağaç baskının kültürel miras bağlamındaki konumunu açıklamak bakımından özellikle verimlidir. Belirli bir motifin ya da imgelemin ahşap kalıba oyularak çoğaltılması, onu pasif arşivden çıkarıp işlevsel belleğe dahil etmektedir.

Maurice Halbwachs'ın (1950/1992) toplumsal çerçeveler kavramı da bu tartışmaya önemli bir boyut katmaktadır. Halbwachs'a göre bireysel hatırlama daima toplumsal referans çerçeveleri içinde gerçekleşir; bellek özünde bireysel değil, kolektif bir olgudur. Ağaç baskının çoğaltılabilir yapısı, aynı imgenin farklı topluluklar tarafından paylaşılmasına olanak tanıdığından Halbwachs'ın toplumsal çerçeveler kavramıyla doğrudan örtüşmektedir.

Walter Benjamin'in (1936/2008) sanat eserinin teknik yeniden üretimi üzerine geliştirdiği kuram ise konuya farklı bir gerilim noktası eklemektedir. Benjamin, özgün eserin taşıdığı auraya dikkat çekerek teknik çoğaltmanın bu aurayı aşındırdığını öne sürmektedir. Ağaç baskı bağlamında ise bu gerilim üretken bir anlam taşır: Kalıbın kendisi özgün ve tekil bir nesne olarak aura barındırırken baskıların her biri kültürel imgeyi yeniden dolaşıma sokan bir ara yüz işlevi görür. Kültürel miras aktarımı açısından bakıldığında bu çoğaltma, auranın yitimiyle değil; kültürel anlamın yayılımı ve erişilebilirliğiyle sonuçlanmaktadır.

2.2. Görsel Aktarım Aracı Olarak Baskıresim

Baskıresim, görsel kültür tarihi içinde salt estetik bir üretim biçimi olarak değil, bilgi ve anlamın aktarımında etkin bir araç olarak konumlanmaktadır. Eisenstein (1979), matbaa baskısının bilginin demokratikleşmesindeki dönüştürücü rolüne dikkat çekerken bu argüman görsel baskı pratikleri için de geçerliliğini korumaktadır. Dinî ikonografi, halk anlatıları ve siyasi iletişim alanlarında ağaç baskı; içeriğin yalnızca kaydedilmesini değil, toplumsal dolaşımını ve anlam üretimini de mümkün kılmıştır.

Ağaç baskının malzeme özellikleri bu sürece özgün bir derinlik katmaktadır. Ahşabın doğal damar yapısı, oyma aletinin bıraktığı izler ve baskı sırasında oluşan ton farklılıkları esere hem maddi bir tarihsellik hem de görsel bir özgünlük kazandırır. Bu özellikler, Paul Connerton'ın (1989) bedensel pratikler aracılığıyla aktarılan toplumsal bellek anlayışıyla örtüşmektedir: Ağaç baskı ustasının elleri, kalıp üzerinde bıraktığı izlerle yalnızca teknik bir eylem gerçekleştirmez; aynı zamanda kültürel bilgi ve estetik geleneği bedensel bir pratik olarak kuşaktan kuşağa taşır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, nitel araştırma paradigmasına dayalı olarak tasarlanmış yorumlayıcı (interpretive) bir araştırmadır. Araştırmanın epistemolojik konumu, kültürel anlamların sosyal olarak inşa edildiğini ve bağlamla birlikte yorumlanması gerektiğini kabul eden yorumsamacı (hermeneutical) bir perspektifi yansıtmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi (document analysis) ve sistematik literatür taraması benimsenmiştir. Analiz düzeyinde ise kültürel karşılaştırmalı yöntem (comparative cultural method) uygulanmış; farklı coğrafi ve tarihsel bağlamlardaki ağaç baskı pratikleri arasında benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla çapraz-kültürel bir çözümleme gerçekleştirilmiştir.

3.2. Örneklem ve Seçim Ölçütleri

Çalışmada amaçlı örneklem (purposive sampling) stratejisi izlenmiştir. İncelemeye dahil edilecek ağaç baskı geleneği ve örnek eserlerin belirlenmesinde üç temel ölçüt kullanılmıştır: (1) kültürel miras aktarımında belgelenmiş tarihsel işlevsellik — seçilen geleneğin ya da eserin motiflerin, anlatıların veya inançların görsel aktarımında somut bir işlev üstlenmiş olması; (2) coğrafi ve kültürel çeşitlilik — farklı kültürel bağlamlarda ağaç baskının işlevini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye olanak tanıyacak çeşitliliğin sağlanması; (3) Türkiye / Anadolu bağlamıyla kurulan ilişkisellik — seçilen örneklerin Anadolu'daki mevcut geleneklerle kavramsal ya da biçimsel bağlantı kurmasına imkân tanınması.

Bu ölçütler çerçevesinde dört temel gelenek inceleme kapsamına alınmıştır: Çin geleneksel Yeni Yıl ağaç baskıları (nianhua), Japon ukiyo-e geleneği, Avrupa Rönesans dönemi ağaç baskıları ve Anadolu kültürel motiflerini içeren çağdaş ağaç baskı uygulamaları. Bunların yanı sıra somut olmayan kültürel mirasın temsili bağlamında Karagöz ve Hacivat figürleri, Dede Korkut anlatıları ve Hıdırellez ritüeli de analiz kapsamına dahil edilmiştir.

3.3. Veri Analizi

Toplanan veriler tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Analiz üç aşamada gerçekleştirilmiştir: İlk aşamada, incelenen örneklerden elde edilen ham veriler —görsel özellikler, üretim bağlamı, tarihsel işlev ve kültürel anlam— kodlanmıştır. İkinci aşamada kodlar, kültürel bellek kuramının kavramsal çerçevesiyle ilişkilendirilerek analitik kategoriler oluşturulmuştur: görsel belgeleme işlevi, çoğaltma ve yayılım dinamikleri, kimlik inşasına katkı ve etik sorunlar. Üçüncü aşamada ise bu kategoriler karşılaştırmalı olarak yorumlanmış; Anadolu bağlamına özgü çıkarımlar ayrıca tartışılmıştır.

4. Ağaç Baskının Kültürel Miras Aktarımındaki Tarihsel Rolü

4.1. Çin Yeni Yıl Baskıları: Toplumsal İnancın Görsel Kodu

Çin'de nianhua (年画) olarak adlandırılan geleneksel Yeni Yıl ağaç baskıları (Görsel 1.), kültürel mirasın görsel aktarımı açısından incelemeye değer örnekler sunar. Yangliuqing, Yangjiabu ve Zhuxianzhen gibi üretim merkezlerinde geliştirilen bu baskılar; koruyucu tanrı figürlerini (menshen), bereket sembollerini, aile yaşamına ait sahneleri ve toplumsal inançları görselleştirmektedir (Hong ve Ran, 2018; Liu, 2024). Bu baskıların işlevi salt dekoratif değildir; Assmann'ın işlevsel bellek kavramıyla örtüşür biçimde toplumun inanç dünyasını, ritüel takvimini ve sosyal hiyerarşisini kuşaktan kuşağa aktaran görsel metinler olarak işlev görürler.

Görsel 1. Çin geleneksel yeni yıl ağaç baskıları.

Yang ve Chang (2023), Yangliuqing nianhua geleneğinin sürdürülebilir tasarım stratejileri açısından incelenmesi üzerine yaptıkları çalışmada bu baskıların yalnızca geçmişe ait belgeler olmadığını; aksine çağdaş tasarım süreçlerinde yeniden yorumlanarak kültürel miras aktarımını canlı tutan dinamik kaynaklar olduğunu vurgulamaktadır. Wang ve Chen (2025) ise nianhua geleneğini somut olmayan kültürel mirasın canlandırılması perspektifinden ele alarak türev tasarım uygulamalarının kültürel özü koruyarak çağdaş pazarlara nasıl entegre

edilebileceğini tartışmaktadır. Bu bulgu, Assmann'ın işlevsel bellek ve depolama belleği ayrımını Çin nianhua pratiği üzerinden somutlaştırmaktadır: Aktif olarak yeniden üretilen ve dönüştürülen baskılar işlevsel bellekte yer alırken, geleneksel kalıpların korunduğu arşivler depolama belleğine karşılık gelmektedir.

4.2. Japon Ukiyo-e Geleneği: Dönüşen Belleğin Estetiği

Japon ukiyo-e (浮世絵) geleneği, Edo dönemi (1603–1868) kent kültürünün görsel hafızasını oluşturan ve bugün dünya sanat tarihinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ağaç baskılar bütününe kapsamaktadır. Kabuki oyuncularını, geleneksel güzellik anlayışını yansıtan figürler, gündelik yaşam sahneleri ve doğa görünümleri ukiyo-e baskılarının başlıca konularıdır. Bu baskılar, yalnızca estetik nesneler olarak değil; dönemin toplumsal normlarını, kentsel kültürünü ve kolektif zevk anlayışını aktaran görsel belgeler olarak değerlendirilmelidir.

Katsushika Hokusai'nin Kanagawa'nın Büyük Dalgası (Kanagawa oki nami ura, 1829–1832) adlı eseri bu bağlamda özellikle dikkat çekicidir (Görsel 2.). Eser; Japon doğa algısını, köşeli çizgi anlayışını ve sonsuzluk karşısındaki insanî küçüklük temasını evrensel bir dille görünür kılmaktadır. Moilanen'in (2021) ukiyo-e üretiminde kullanılan yamazakura (dağ kirazı) ahşabı üzerine yaptığı çalışma, ağaç baskının yalnızca imge üretimiyle değil; malzeme seçimi, ağaç türünün sembolik yükü ve zanaatkâr bilgisiyle de kültürel miras alanına derin biçimde bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Connerton'ın bedensel pratikler aracılığıyla aktarılan toplumsal bellek anlayışını doğrudan desteklemektedir.

Görsel 2. Katsushika Hokusai, Kanagawa'nın Büyük Dalgası, (tahta baskı), 25,7 cm × 37,8 cm, 1829-1832 arası.

4.3. Avrupa Rönesans Dönemi: Dinî Anlatı ve Kamusal Bellek

Avrupa'da Orta Çağ'dan Rönesans'a uzanan süreçte ağaç baskı; kutsal metinlerin, dinî anlatıların, halk kitaplarının (Volksbücher) ve dönemin toplumsal olaylarının görselleştirilmesinde merkezî bir işlev üstlenmiştir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte ağaç baskı, bilginin ve imgenin demokratikleşmesine katkıda bulunmuş; böylece kültürel miras unsurlarının salt seçkin zümrelere özgü olmaktan çıkıp daha geniş toplumsal katmanlara ulaşmasını sağlamıştır (Yuan, 2024).

Albrecht Dürer'in Kıyamet/Apokalips serisi (Apocalypse, 1498) bu bağlamda özellikle anlamlıdır. Serinin dördüncü baskısı olan Kıyametin Dört Atlısı (Görsel 3.), dinî metni yalnızca görselleştirmekle kalmayıp ona dramatik bir anlatım boyutu katmakta; izleyiciyi toplumsal ve ahlaki bir mesaj karşısında konumlandırmaktadır. Assmann'ın kurucu metin (foundational text) kavramıyla örtüşür biçimde bu baskılar, Hristiyan toplumunun kültürel belleğinde normları ve değerleri pekiştiren görsel kanonlar işlevi görmektedir.

Görsel 3. Albrecht Dürer, Mahşerin Dört Atlısı, Ahşap baskı, 1498, 39.4 cm × 28.1 cm.

5. Anadolu Kültürel Mirası ve Ağaç Baskı

5.1. Geleneksel Motiflerin Kuramsal Konumu

Geleneksel motifler, kültürel mirasın en görünür ve taşınabilir unsurları arasında yer almakta; toplumların inanç sistemlerini, estetik beğenilerini, doğa ile kurdukları ilişkileri ve sembolik düşünce yapılarını yoğunlaştırılmış bir biçimde yansıtmaktadır (Görsel 4.). Anadolu kültürel coğrafyasında Türk, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait motiflerin iç içe geçmiş bir anlam katmanları bütünü oluşturduğu görülmektedir. Halı, kilim, çini, seramik, taş işçiliği ve ahşap oyma sanatlarında karşılaşılan bu motifler; sözlü kültürün görsel karşılıkları, toplumsal rollerin şifreleri ve kozmolojik tasarımların somutlaşmış biçimleri olarak okunabilir.

Görsel 4. Kastamonu Taşbaskı (Usta ve Kalıp)

Assmann'ın kültürel bellek kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde bu motifler, toplumsal kimliğin sürekliliğini sağlayan sembolik kalıpların görsel dışavurumlarıdır. Her motif; biçimsel bir tasarımın ötesinde, ortak bir anlam evrenine ait olmanın ve o anlam evrenini geleceğe taşımanın aracıdır. Ağaç baskı, bu anlam evrenini hem malzeme hem süreç hem de çoğaltma boyutlarında yeniden etkinleştirme kapasitesine sahiptir.

5.2. Temel Motiflerin Ağaç Baskı ile Yorumlanması

Anadolu'da eli belinde motifi; doğurganlık, bereket, annelik ve dişil güç gibi anlamlarla ilişkilendirilmekte, en yaygın kilim ve dokuma simgelerinden birini oluşturmaktadır (Görsel 5.). Bu motifin ağaç baskı tekniğiyle yeniden ele alınması, simetrik biçimini ve kalın kontur çizgilerini ön plana çıkarması bakımından teknikle biçimsel bir uyum taşımaktadır. Üstelik ahşap kalıba oyma işlemi —kesmek, biçimlendirmek, iz bırakmak— motifin içerdiği üretim ve yaratım anlamıyla metaforik bir örtüşme kurmaktadır. Bu durum, Assmann'ın kültürel belleğin nesneleştiği (crystallized) anlık pratikler kavramına somut bir karşılık sunmaktadır.

Görsel 5. Eli Belinde Motifi, Ağaç Baskı.

Koçboynuzu motifi; güç, koruyuculuk ve bereketi simgeleyen ritmik ve simetrik yapısıyla ağaç baskının keskin çizgisel diline uyum sağlamaktadır. Baskı kalıbındaki negatif-pozitif alan oyunu, motifin zıtlık üzerine kurulu biçimsel mantığını pekiştirmektedir. Hayat ağacı motifi ise yaşam-ölüm-yeniden doğuş döngüsünü ve evren tasarımını simgeler; ahşabın kendisinin doğadan gelmesi ve işlenmesiyle ortaya çıkan malzeme-anlam bağı, bu motifi ağaç baskı için özellikle anlamlı kılmaktadır. Kalıbın zamanla aşınması ve değişmesi, hayat ağacının dönüşüm ve yenilenme temasını paradoksal biçimde görünür kılabılır. Bu sembolik örtüşmeler, ağaç baskının kültürel aktarım pratiğini salt teknik bir yeniden üretimden ayıran ve onu anlam üreten bir sanatsal söylem hâline getiren unsurları oluşturmaktadır.

5.3. Somut Kültürel Mirasın Görselleştirilmesi

Somut kültürel miras kapsamında Anadolu'daki tarihî yapılar, mimari unsurlar ve geleneksel nesneler ağaç baskı tekniğiyle yeniden yorumlanabilecek zengin bir görsel repertuar oluşturmaktadır. Çorakbaş'ın (2021) çok katmanlı kültürel peyzaj yaklaşımından hareketle bu yapıların yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil; mekân, iz, zaman ve toplumsal anlam ilişkileri bütünü içinde ele alınması gerekmektedir. Bir kapı tokmağının biçimi, çini panodaki kompozisyon, taş üzerindeki arabesk ya da kemerli bir geçitin geometrik ritmi, ağaç baskı kalıbına aktarıldığında özgün bağlamından kopmadan yeni bir görsel ve kavramsal boyut kazanabilir.

Bu tür detaylar, mimari mirasın salt fiziksel yeniden üretimini değil; zamanla biriken anlam katmanlarının görünür kılınmasını hedeflemektedir. Ağaç baskının baskı sürecinde oluşan rastlantısal izler ve ton farklılıkları, bu katmanlaşma duygusunu esere içkin biçimde yansıtmaktadır. Böylece somut miras, durağan bir geçmiş temsili olmaktan çıkıp yaşayan ve dönüşen bir görsel söyleme dönüşmektedir.

5.4. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili

Somut olmayan kültürel mirasın ağaç baskı aracılığıyla temsil edilmesi, görsel çevirinin (visual translation) boyutlarını tartışmayı gerektirmektedir. Hıdırellez ritüeli; baharın gelişi, yenilenme ve toplumsal birliktelik gibi anlamları bünyesinde barındıran zengin bir görsel dile sahiptir. Ateş, su, ağaç, dilek kâğıdı ve insan figürü gibi ritüele özgü imgelerin ağaç baskı tekniğiyle yorumlanması, ritüelin somut belgesi olmaktan çok kültürel belleğin görsel bir süregelimine dönüşmesini sağlayabilir. Bu dönüşüm, Halbwachs'ın kolektif bellek anlayışıyla örtüşmektedir: Ritüeli doğrudan yaşamamış bireyler bile görsel aktarım aracılığıyla o ritüelin anlam evrenine eklenebilir.

Dede Korkut anlatıları; at, kopuz, oba, dağ yolu ve kahraman figürü gibi güçlü görsel arketipleri bünyesinde barındıran sözlü bir miras bütünüdür. Bu anlatıların ağaç baskıya taşınması, sözlü kültürün görsel belleğe dönüştürülmesi sürecinde seçim ve vurgulama pratiklerini gündeme getirir: Hangi sahne, hangi nesne, hangi figür baskı diline aktarılacaktır? Bu seçimler, sanatçının yorumlayıcı konumunu ve kültürel bellek üretimindeki öznel payını açığa çıkarmaktadır.

Karagöz ve Hacivat figürleri, somut olmayan kültürel mirasın ağaç baskıyla temsili bakımından özellikle elverişli bir örnek oluşturmaktadır. Gölge oyununun siyah-beyaz karşıtlığına dayalı keskin kontur estetiği, düz yüzeyler ve tipolojik karakter yapısı, ağaç baskının görsel diliyle yapısal bir örtüşme sergilemektedir. Üstelik her iki pratik de çoğaltma ve performatif tekrar ilkesine dayanmaktadır: Gölge oyununun aynı karakterleri tekrar eden performatif yapısı ile ağaç baskının aynı kalıptan üretilen çoğaltılabilir baskıları arasında kültürel bellek aktarımı açısından işlevsel bir analogi kurulabilir. Bu analogi, Assmann'ın ritüel uyum (ritual coherence) kavramıyla da bağlantılıdır: Tekrar, kültürel belleğin pekişmesinin ve kuşaklar arası aktarımın temel mekanizmalarından birini oluşturmaktadır.

6. Ağaç Baskıda İz, Doku ve Bellek İlişkisi

Ağaç baskının kültürel mirasla kurduğu en özgün ilişki, iz ve doku kavramları üzerinden okunabilir. Ahşap yüzeyin damar yapısı, oyma aletinin açtığı çizgiler, mürekkep yoğunluğundaki farklılıklar ve baskı sırasında ortaya çıkan rastlantısal etkiler, esere doğrusal planlama ve bilinçli tasarımın ötesinde maddi bir tarihsellik kazandırmaktadır. Bu özellik, Aleida Assmann'ın (2008) mekânlar ve nesneler aracılığıyla taşınan pasif bellek kavramıyla yakından ilgilidir: Kalıp, zaman içinde değişir, aşınır ve bu değişim baskılara yansır; böylece nesnenin kendisi bir bellek taşıyıcısına dönüşmektedir.

Bu anlayış, kültürel mirasın doğasıyla derin bir örtüşme sergilemektedir. Kültürel miras da zaman içinde katmanlanan, değişen ve her aktarımda yeniden yorumlanan bir yapıya sahiptir. Bir motifin, ritüelin ya da anlatının kuşaktan kuşağa aktarılması sırasında özgün biçimi korunsa da anlam birikimi ve bağlamsal dönüşüm kaçınılmazdır. Ağaç baskıdaki iz ve doku, bu anlam birikimini ve zamansal derinliği görsel olarak maddileştirmektedir.

Kilim motiflerinin ağaç baskıya aktarılması bu ilişkiyi somutlaştırır. Motifin temel geometrik formu kalıba işlenirken ahşabın damar yapısı, oyma izleri ve baskı yüzeyindeki beklenmedik etkiler motive yeni anlam katmanları ekler. Bu süreçte geleneksel motif hem kökenine sadık kalır hem de Aleida Assmann'ın işlevsel bellek için öngördüğü biçimde yeniden bağlamlandırılarak çağdaş bir sanat nesnesine dönüşür. Sonuç olarak ağaç baskı, kültürel mirası yalnızca yeniden üreten bir araç değil; onu malzeme, süreç, iz ve tekrar üzerinden canlı ve dönüşen bir söylem olarak inşa eden bir sanat pratiğidir.

7. Dijital Arşivleme, Çağdaş Üretim ve Etik Boyutlar

Dijital arşivleme, çevrim içi veri tabanları ve sanal sergileme ortamları, kültürel miras aktarım süreçlerinde giderek daha belirleyici bir yer edinmektedir. Bu araçlar, geleneksel motiflerin, ağaç baskı kalıplarının ve üretim süreçlerinin kayıt altına alınmasını, korunmasını ve küresel ölçekte erişilebilir kılınmasını mümkün kılmaktadır. Aleida Assmann'ın depolama belleği (archive) kavramı çerçevesinden bakıldığında dijital arşivler, bu işlev için biçilmiş bir araç görünümü taşımaktadır; zira büyük veri kitlelerini pasif biçimde saklama ve gelecekte işlevselleştirmeye hazır tutma kapasitesi sunarlar.

Ancak dijital belgelemenin sınırlarını da açıkça ortaya koymak gerekmektedir. Ağaç baskının kültürel mirasla kurduğu ilişki, yalnızca sonuç ürün üzerinden kavranamaz. Ahşap kalıbın hazırlanması, oyma sürecinin bedensel ritmi, mürekkepleme ve baskı alma pratiklerinin zanaatkar bilgisiyle örülü yapısı; Connerton'ın bedensel pratikler aracılığıyla aktarılan toplumsal bellek anlayışına karşılık gelmektedir ve bu bilgi dijital bir kayıta saklanamaz, ancak yaşanan ve aktarılan bir uygulama içinde sürdürülebilir. Bu nedenle dijital arşivleme, geleneksel üretim bilgisinin yerini alan değil; onu tamamlayan ve görünür kılan yardımcı bir araç olarak konumlandırılmalıdır.

Kültürel mirasın dijital ortamlarda temsili çeşitli etik meseleleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel motiflerin özgün bağlamından kopararak ticari ya da dekoratif amaçlarla yeniden kullanılması —kültürel mal edinme (cultural appropriation) problemi olarak adlandırılan bu durum— yerel toplulukların katkısını görünmez kılma ve kültürel kökenin silinmesi riskini taşımaktadır. Liu ve diğerlerinin (2023) Çin Sichuan bölgesi halk ahşap oyma motifleri üzerine yaptıkları çalışma, bu riski somut biçimde tartışmakta; köken toplulukla katılımcı tasarım süreçleri geliştirmenin önemine dikkat çekmektedir. Türkiye bağlamında da Anadolu motiflerinin ağaç baskı aracılığıyla yeniden üretilmesinde bağlam, köken, temsil biçimi ve kültürel duyarlılık ilkelerinin gözetilmesi; sanatçının özgün yorumunun ötesinde araştırmacı ve kurumsal bir sorumluluk gerektirmektedir.

8. Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, ağaç baskının kültürel miras aktarımındaki işlevinin birbirine bağlı dört katmanda şekillendiğini ortaya koymaktadır. İlk katman görsel belgeleme işlevidir: Kültürel mirasa ait motiflerin, mimari detayların ve sembollerin ağaç baskı tekniğiyle kalıba işlenmesi, onları görsel arşivin bir parçası hâline getirmekte ve Aleida Assmann'ın pasif depolama belleğine karşılık gelmektedir. İkinci katman çoğaltma ve toplumsal dolaşımdır: Tek bir kalıptan üretilen çok sayıda baskı, kültürel imgelerin coğrafi ve sosyal engelleri aşarak farklı topluluklara ulaşmasını sağlamakta; bu süreç Halbwachs'ın toplumsal çerçeveler kavramıyla örtüşmektedir. Üçüncü katman yaratıcı yeniden yorumlama sürecidir: Sanatçının geleneksel motifi çağdaş estetik anlayışla yeniden düzenlemesi, onu Assmann'ın işlevsel belleğine eklemleyerek geçmişle bugün arasında kavramsal ve görsel bir diyalog kurmaktadır. Dördüncü katman etik sorumluluktur: Kültürel mirasın yeniden üretiminde bağlam, temsil, sahiplik ve kültürel duyarlılık gibi meselelerin gözetilmesi, sanatsal özgürlüğün sınırlarını çizen ve onu toplumsal sorumlulukla dengeye sokan bir ilke olarak işlev görmektedir.

Bu dört katmanlı yapı, mevcut literatürde önerilenden daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Wang ve Chen (2025), nianhua bağlamında türev tasarım stratejilerini ele alırken öncelikle ekonomik ve ticari boyutlara odaklanmaktadır. Zhu ve Cui (2020) ise Yeni Yıl baskılarının kapsamlı gelişimine ilişkin değerlendirmelerini FAHP yöntemiyle ele almakta, ancak kuramsal bir çerçeve sunmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu pratik odaklı literatüre Assmann'ın kuramsal çerçevesini ve Türkiye bağlamına özgü bir uygulamayı ekleyerek katkı sunmaktadır.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde Anadolu motiflerinin ağaç baskı bağlamında yeniden yorumlanmasına ilişkin sistematik akademik çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Yılmaz (2019), Can Göknil'in baskıresimlerindeki Türk mitolojisi imgelerini ele almakla birlikte kültürel bellek kuramsal çerçevesini tam olarak devreye sokmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu hem kuramsal hem de karşılaştırmalı boyutlarda kapatmayı hedeflemektedir.

Benjamin'in aura kaybı argümanı bağlamında ise çalışma, ağaç baskı pratiğinin paradoksal bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır: Bir yandan çoğaltma yoluyla özgün auranın aşınması söz konusuyken; öte yandan ahşap kalıbın kendisi ve her baskının taşıdığı benzersiz izler, özgünlük duygusunu çoğaltma eylemine içkin

biçimde yeniden üretmektedir. Bu durum, kültürel miras aktarımı açısından olumlu bir gerilim yaratmakta; ağaç baskıyı hem kitleselleştiren hem de bireyselleştiren çift yönlü bir araç olarak konumlandırmaktadır.

9. Sonuç

Bu çalışma; ağaç baskının kültürel miras aktarımındaki işlevini Assmann'ın kültürel bellek kuramı, Halbwachs'ın toplumsal hafıza anlayışı ve Connerton'ın bedensel pratikler modeli çerçevesinde sistematik biçimde ele almıştır. Ortaya çıkan bulgular, ağaç baskının yalnızca geleneksel bir baskıresim tekniği olmadığını; kültürel belleğin maddileştiği, toplumsal hafızanın görselleştiği ve geleneksel anlatıların çağdaş sanat pratiğine eklemlendiği özgün bir ifade alanı oluşturduğunu göstermektedir.

Çin Yeni Yıl baskıları, Japon ukiyo-e geleneği, Avrupa Rönesans dönemi ağaç baskıları ve Anadolu motifleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; farklı kültürel bağlamlardaki ağaç baskı pratiklerinin ortak bir işlevsel mantığı paylaştığı anlaşılmaktadır: Tekil kalıptan üretilen çoğaltılabilir imgeler, kültürel belleği hem arşivlemekte hem de toplumsal dolaşıma sokmaktadır. Türkiye bağlamında ise eli belinde, koçboynuzu, hayat ağacı ve kilim motiflerinin; Karagöz-Hacivat figürlerinin; Dede Korkut anlatılarının ve Hıdırellez ritüelinin ağaç baskı tekniğiyle yeniden yorumlanması, Anadolu kültürel mirasının görünürlüğünü artırma ve toplumsal belleğin sürekliliğini sağlama açısından henüz tam anlamıyla işletilmemiş bir potansiyel taşımaktadır.

Çalışmanın özgün katkısı iki düzlemde özetlenebilir. Kuramsal düzlemde: Assmann'ın kültürel bellek modeli, ağaç baskı pratiğine özgü bir analitik çerçeveye uyarlanmış ve bu çerçeve işlevsel bellek-depolama belleği ayrımı üzerinden somutlaştırılmıştır. Uygulamalı düzlemde: Söz konusu çerçeve, Anadolu motiflerini ve Türkiye somut olmayan kültürel mirasını kapsayan örnek bir bağlama ilk kez sistematik biçimde uygulanmıştır. Gelecekteki araştırmalar; sanatçılarla gerçekleştirilecek nitel görüşmeler ve üretim pratiklerinin gözlemlenmesi yoluyla bu çerçevenin ampirik olarak sınanmasına, Anadolu'ya özgü ağaç baskı tarihinin sistematik belgelenmesine ve kültürel miras eğitimi ile sanat pedagojisi bağlamlarına uygulanmasına odaklanabilir.

Kaynakça

- Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. C.H. Beck.
- Assmann, A. (2008). Canon and archive. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* (pp. 97–107). De Gruyter.
- Benjamin, W. (2008). *The work of art in the age of mechanical reproduction* (J. A. Underwood, Trans.). Penguin Books. (Özgün çalışma 1936'da yayımlanmıştır.)
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.
- Çorakbaş, F. K. (2021). Çok-katmanlı kültürel peyzaj alanlarının yönetimi: Tim Ingold'un peyzaj yaklaşımından İstanbul kara surlarına bir bakış. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. <https://doi.org/10.22520/tubaked2021.24.010>
- Eisenstein, E. L. (1979). *The printing press as an agent of change*. Cambridge University Press.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press. (Özgün çalışma 1950'de yayımlanmıştır.)
- Hong, N., & Ran, M. (2018). Study on the woodblock New Year pictures of Zhuxianzhen Town. *Proceedings of the International Conference on Arts, Society, Education and Economics*. <https://doi.org/10.2991/icassee-18.2018.113>
- Kardaş, C. (2018). Zamanın yükü: Muş'ta geleneksel semerciliğin son temsilcisi Burhan Usta. *İçtimaiyat*, 2(2), 40–50. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.482497>

- Kayahan, Z. (2019). Individual discourses on paint-printmaking approaches within the interdisciplinary process. *Idil Journal of Art and Language*, 8(61). <https://doi.org/10.7816/idil-08-61-07>
- Liu, Y.-S. (2024). A brief discussion on the development and inheritance of Chinese woodblock printing art. *Arts Studies and Criticism*, 5(3). <https://doi.org/10.32629/asc.v5i3.2435>
- Liu, Z. M., Bin, H., Hamid, A., & Fu, K. (2023). The development of China Sichuan folk woodcut motifs using reduction cutting print. *Art and Performance Letters*, 4(8). <https://doi.org/10.23977/artpl.2023.040805>
- Moilanen, T. (2021). The excellence of Yamazakura: Mountain cherries and the disappearing tradition of ukiyo-e craft. *International Journal of Wood Culture*, 1(1–3), 126–146. <https://doi.org/10.1163/27723194-20210009>
- UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Wang, S.-F., & Chen, C.-C. (2025). Revitalizing intangible cultural heritage via derivative design: A focus on Chinese woodblock printing. *PLOS ONE*, 20(4), e0318807. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0318807>
- Yang, J., & Chang, J. (2023). Research on design strategy of Chinese intangible cultural heritage New Year woodblock prints for sustainable development: Based on the case of Yangliuqing New Year woodblock prints. *The Journal of the Korea Contents Association*, 23(9), 65–82. <https://doi.org/10.5392/jkca.2023.23.09.065>
- Yılmaz, E. M. (2019). Can Göknill'in özgün baskı resimlerindeki Türk mitolojisi imgeleri. *Journal of Turkish Studies*, 14(7), 3841–3857. <https://doi.org/10.29228/turkishstudies.38849>
- Yuan, W. (2024). A comparison of folk printmaking in China and the West. *SHS Web of Conferences*, 185, 02007. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418502007>
- Zhu, Z., & Cui, M. (2020). Value evaluation of comprehensive development of woodblock New Year prints based on FAHP. *E3S Web of Conferences*, 179, 02008. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202017902008>

TÜRKÇENİN “YOĞURT”LA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Eray EKİCİ (ORCID: 0009-0001-1062-9262)

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir-Türkiye

Doç. Dr. Emin Erdem ÖZBEK (ORCID: 0000-0001-9440-9664)

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir-Türkiye

1. Giriş

Söz varlığı, bir dildeki sözcüklerle birlikte; deyimler, atasözleri, terimler, ikilemeler, kalıp sözler gibi öğelerin bütününe ifade eden bir terimdir. Bir dilin söz varlığı, o dili konuşan toplumun yaşantı ve düşünce dünyasının bir yansımasıdır. Söz varlığına bakarak bir toplum hakkında pek çok konuda bilgi edinmek mümkündür. O toplumun kültüründe nelerin ön plana çıktığı, geçmişten bugüne dildeki katmanlar, başka toplumlarla ilişkiler gibi çeşitli ipuçları söz varlığında kendini gösterir (Aksan, 2004, s. 7-26).

Türk kültüründe geçmişten bugüne hayvancılığın önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Hayvancılığın getirdiği motivasyonla “yaylak” ve “kışlak” şeklinde göçer yaşamakta olan Türklerde, tarım ve hayvancılığa dayanan bir düzen oluşmuştu (Ögel, 1978a, s. 3). Ağızlarımızda süt ve tarım ürünleri için kullanılan *ak/ağartı* ve *gök/göğerti* sözlerinden hareketle Ögel (1978b, s. 11-13) şu tespiti yapar: “Türklerde, ‘süt ve tarım mahsulleri’, bu iki renk ile kolayca ifade ediliyorlardı. *Ak* ve *gök*, yani, ‘beyaz ile yeşil’, ‘süt ile bitki ve tarım’, birbirlerini tamamlayan iki yaklaşık sektör idiler. Fakat *ak*, yani süt, daha önce geliyordu.”

Türk kültüründe ve beslenmesinde büyük yer tutan süt ürünleri, buna bağlı olarak söz varlığında da kendini göstermiştir. Dünya dillerine Türk dilinin bir verintisi olan “yoğurt” bu konuda dikkat çekici bir örnektir:

Arapça *sugrat*, *yôğûrd*; Bulgarca *yogûrt*, *yugûrt*, *yagûrt*, *ugûrt*; Farsça *yogurt*, *çograt*; Ermenice *yogurd*; Macarca *joghurt*; Romence *iaurt*, *iogrut*; Çekçe *joghurt*; Sırpça *jógurt*; İtalyanca *iógurt*, *yoghurt*; Yunanca *giaurti*, *yarğúti*; İngilizce *yoghurt*, *yaourt*; Rusça *yaúrt*, *yagurt*, *yugurt*; Urduca *coğrat* (Karaağaç, 2008, s. 930).

Türk dilinde Eski Türkçeden beri tanıklanan *yoğurt* sözcüğünün kökeniyle ilgili olarak araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir⁸. Türk dili kökenli olduğuna şüphe olmayan sözcüğün kökeni çoğunlukla *yoğur-* fiiliyle ilişkilendirilmektedir. Asli biçimi **yogurut* şeklinde tasarlanan sözcüğün yapısı şu şekilde olmalıdır: **yog-ur-ut* < *yogur-* ‘yoğurmak; kalınlaşmak; kalınlaştırmak; katı hâle getirmek; yoğun hâle getirmek’ < **yog-* ‘kalın olmak, yoğun olmak; kalınlaşmak, yoğunlaşmak’ (Özbek, 2022).

2. Yoğurtla İlgili Söz Varlığı

Türk beslenmesinde önemli yeri olan “yoğurt” etrafında deyimlerden atasözlerine, manilerden türkülere geniş bir sözlü kültür oluşmuştur. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve ağızlarında yoğurtla ilgili sözcüklerle birlikte deyim ve atasözleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Materyalin tespitinde ilk olarak Türk Dil Kurumu (TDK, 2026) *Güncel Türkçe Sözlük (GTS)* ve *Derleme Sözlüğü (DS)* (TDK, 1993) taranmıştır. Deyim ve atasözlerini belirleyebilmek için ayrıca deyim ve atasözleri sözlükleri taranmıştır. Söz konusu kaynaklar hakkında ilgili bölümde bilgi verilecektir.

Çalışma sadece *yoğurt*’tan türemiş sözcükleri değil; yoğurt türlerinden yoğurdun mayalanmasına, ilgili kap kacak ve araç-gereçlerden yoğurtla yapılan yemeklere kadar geniş bir yelpazede malzemeyi içermektedir. Daha önce yoğurt sözcüğünün etimolojisi üzerine hazırladığımız çalışma (Özbek, 2022) kapsamında başlattığımız bu araştırma sırasında konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma Ödemiş (2024) tarafından hazırlanmıştır: “Anadolu Ağızlarında Yoğurt, Ayran, Tereyağı ve Kaymak ile İlgili Söz Varlığı (Derleme Sözlüğü İncelemesi)”. İncelememizde, sözü edilen çalışmada yer almayan unsurlar da tespit edilmiş, ayrıca deyim ve atasözlerine de yer verilerek ilgili söz varlığının bütüncül şekilde ortaya konması sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu açıdan ilgili

⁸ Bu görüşler için bk. Özbek (2022) “*Yoğurt Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Deneme*”.

araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yoğurt'la ilgili söz varlığını bir bütün olarak bir arada gösterebilmek amacıyla, Ödemiş (2024)'te yer alan ögeler de kapsamda tutulmuştur.⁹

2.1. Yoğurttan Türemiş Sözcükler

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede en temel türetme yolu, sözcüklere yapım ekleri getirmektir. Türkçe Sözlük'te *yoğurt*'tan türemiş sözcükler şunlardır: *yoğurtçu*, *yoğurtçuluk*, *yoğurtlamak*, *yoğurtlama*, *yoğurtlu*. Sözlükte henüz yer almasa da zaman zaman karşımıza çıkan *yoğurtsuz*, *yoğurtsu/yoğurdumsu*, *yoğurtlaşmak/yoğurtlaşma* gibi sözcükleri de bu türemiş sözcükler arasında anabiliriz. Türkçe Sözlük'te *yoğurtla* olmuş birleşik sözcükler de bulunmaktadır. *Yoğurtlu çorba*, *yoğurtlu kebab*, *yoğurt tatlısı* gibi yemek isimleri; *süzme yoğurt*, *kese yoğurdu*, *torba yoğurdu* gibi yapılarılarına göre yoğurt adları; *yoğurt çiçeği*, *yoğurt otu* gibi bitki adları ve *yoğurthane* bu birleşik sözcüklerdendir (TDK, 2026). Yine sözlükte yer almayan, ancak şehir yaşamının getirdiği adlandırmalar olarak *ev yoğurdu*, *meyveli yoğurt*, *probiyotik yoğurt* gibi birleşik sözcükler de günlük dilde kullanılmaktadır.

2.2. Yoğurtla İlgili Sözcükler

Dil, yaşayan bir sistemdir ve toplumdaki hareketlilik dile de yansır. Ağızlarımız, tarım ve hayvancılıkla ilgili zengin bir söz varlığına sahip olsa da şehir hayatının sonucu olarak tarım ve hayvancılıkla bağların zayıflaması nedeniyle bu kültüre ait söz varlığı da kaybolmaktadır. Bu çalışmada Türkçenin *yoğurt* ile ilgili söz varlığı, ağızlardan derlenmiş dil malzemesi de dâhil edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Ağızlarımızda *yoğurt*'un adlandırılmasından çeşitli yoğurt türlerine; yoğurttan elde edilen ürünlerden bu ürünler için kullanılan araç ve gereçlere kadar yoğurtla ilgili oldukça geniş bir söz varlığı vardır. Aşağıda, bu konudaki söz varlığı çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak gösterilmiştir. Sözcüklerin sözlükte birden çok anlamı bulunabilmektedir, burada sadece “yoğurt”la ilgili olanlar gösterilmiştir.

2.2.1. Yoğurt, Yoğurt Türleri ve Yoğurttan Yapılan Ürünlerle İlgili Sözcükler:

âçagatıh: Yağsız ve süzölmüş yoğurttan yapılan peynir. (DS I, 57).

agca gatık*: Tuzlanıp deri içinde saklanan yoğurt. (DS I, 76).

ağartı (ağaltı, ağaran, ağarantı, ağarıntı, ağartu, ağaru, ağdaam, ağıltı, ağurtı, ağran, ağrantı, ağrıntı, ahartı, ârtı): Süt, yoğurt, ayran vb. ürünler. (DS I, 83).

ağuz*: Yeni doğurmuş bir hayvanın ilk sütünden yapılan yoğurt. (DS I, 115).

ahcıkatik/ahçıkatik: Yoğurttan yapılan bir çeşit peynir. (DS I, 127).

ak (II): Süt, yoğurt vb. yiyecekler. (DS XII, 4410).

akbal*: Yoğurt. (DS I, 141).

akdamla: Süt, yoğurt. (DS I, 146).

akgatık*: Lorla karıştırılarak kurutulmuş yoğurt. (DS I, 149).

akkatik (akcagatik)*: Yağlı süttten yapılan yoğurt. (DS I, 155).

cılamuk*: Cıvık yoğurt. (DS III, 907).

cuvurt*: Yoğurt. (DS III, s. 1020).

çalkama (calhama, çalğama, çalhantı, çalkamaç): Sulandırılmış yoğurt, ayran. (DS III, 1057).

⁹ Yalınlık ve hacim açısından pratiklik sağlamak amacıyla bu sözcükler için her seferinde söz konusu çalışmaya gönderme yapılmamıştır. Bu sözcükler yanlarında bir * işaretiyle belirtilmiştir. Tüm maddeler için aslı kaynağı olarak Derleme Sözlüğü'ne gönderme yapılmıştır.

- çalma*:** Çiğ süttten yapılan yoğurt. (DS III, 1059).
- çılıpantı*:** Yayık yayılacak az miktarda yoğurt. (DS III, 1074).
- çiğ yoğurt*:** Yağı alınmamış süttten yapılan yoğurt. (DS III, 1212).
- çiğleme*:** Yeni yavruleyen ineğin ilk süttünden yapılan yoğurt. (DS III, 1210).
- çirmiklenmek*:** Yoğurt mayalandıktan sonra pul pul olmak. (DS III, 1236).
- çiy (II)*:** Pişmemiş süttten yapılan mayasız yoğurt. (DS III, 1249).
- çor*:** Yayık yapmakta kullanılan derinin tüylerinin dökülmesi için içine yatırıldığı çok tuzlu yoğurt. (DS III, 1270).
- çökelek:** Yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen bir çeşit peynir, kesik, ekşimik. (DS III, 1110).
- çükelik:** Yoğurt ve ayranın süzülerek kalan tortusundan yapılan ekşimik, çökelek. (DS III, 1307).
- dinga yoğurdu*:** Yağı alınmış süttten yapılan yoğurt. (DS IV, 1502).
- dondurma (III)*:** Koyun yoğurdu. (DS IV, 1560).
- dorak:** Yoğurt ve kaymaktan yapılan bir çeşit yağlı peynir. (DS IV, 1563).
- dövüm (II)*:** Yayıkta bir seferde dövülecek yoğurt miktarı. (DS IV, 1593).
- duzluh*:** Yağı alındıktan sonra tuzlanarak katılaştırılmış yoğurt. (DS IV, 1615).
- dünek*:** Maya konulduktan sonra üzerinden bir gece geçmiş ve uyumuş yoğurt. (DS IV, 1634).
- ekşimik (êşimik, êşümük):** Ekşimiş süt ya da yoğurdu kaynatarak yapılan yağsız peynir, kesik, çökelek. (DS V, 1699).
- gölemez (gölmez)*:** Süttün içine bir çeşit ot suyu konarak yapılan yoğurt. (DS VI, 2143).
- habbak (habbuk):** Süt, yoğurt, ayran (çocuk dilinde). (DS VII, 2246).
- hödelen:** Süzölmüş yoğurttan yapılan küçük, yağsız peynir topağı. (DS VII, 2427).
- ılıcak:** Yoğurt yapmak için yeni mayalanmış süt. (DS VII, 2470).
- ımık (ımrıgı)*:** Süt tadı veren taze ve tatlı yoğurt. (DS VII, 2474).
- ımrıkı*:** Tatlı (yoğurt ve ayran için). (DS VII, 2475).
- iğdiş yoğurt:** Kaymağı alınmış, yağsız süttten yapılan yoğurt. (DS VII, 2509).
- ilikme yoğurdu*:** Tarhana yoğurdu. (DS VII, 2525).
- ilkilik*:** Biriktirilmiş yoğurt. (DS VII, 2529).
- imanlı*:** Yağlı süt ya da yoğurt (için). (DS VII, 2534).
- imansız*:** Yağı alınmış süt ya da yoğurt (için). (DS VII, 2534).
- katık (katıgı)*:** Yağı alınmış yoğurt, ayran. (DS VIII, 2682).
- keş (keşlik)*:** 1. Yağı alınmış yoğurttan ya da süttten yapılan peynir. 2. (keş, kesen, kiş) Kış için kurutulan yağsız, tuzlu yoğurt. (DS VIII, 2769).
- keş oyuğu*:** İnsan biçimi verilerek kurutulmuş katı yoğurt. (DS XII, 4549).

kımız*: 1. Temmuz ayında çobanların taşı ısıtıp batırarak pıhtılaştırdıkları süt. 2. Pişirilmiş süt ile ağız karışımı. 3. İyi tutmamış yoğurt. (DS VIII, 2803).

kittik*: Yağsız yoğurt. (DS VIII, 2887).

kurut*: Kurutulmuş süt ürünü. (GTS) Kurutulmuş süzme yoğurt (DS VIII, 3012).

küsük: 1. Ayrandan yapılmış taze peynir, çökelek. 2. Bozulmuş süt, yoğurt. (DS VIII, 3051).

leben (II)*: Yoğurt. (DS IX, 3069).

manak (IV)*: Yoğurt. (DS IX, 3116).

may*: Yoğurt. (DS IX, 3138).

mazın (II)*: Yoğurt. (DS IX, 3145).

mutun*: 1. Yoğurt. 2. Yayı. (DS IX, 3226).

oyun*: Yoğurt. (DS IX, 3305).

örün: Yağ, yoğurt, süt vb. yiyecekler. (DS IX, 3354).

özeme: Yoğurt, bal, pekmez gibi şeylerin sulandırılmışı. (DS IX, 3370).

piçyoğurt*: Mayasız tutan yoğurt. (DS IX, 3452).

pulama*: Koyun sütünden yapılan yoğurt. (DS IX, 3484).

sizme*: Torbada süzölmüş yoğurt. (DS X, 3653).

südümen (südemen)*: Mayayı tam tutmamış yoğurt. (DS X, 3705).

sütsümen: Daha tadını yitirmemiş taze yoğurt. (DS X, 3727).

süzme (I)*: Torbada süzdürölmüş katı yoğurt. (DS X, 3730).

şırka: Yoğurt. (DS X, 3772).

torak: Yağı alınmış süt ya da yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek. (DS X, 3967).

tutuk*: Katılaşmamış yoğurt. (DS XII, 4776).

uyun*: Yoğurt. (DS XI, 4051).

üzsüz (I)*: 1. Yağsız peynir. 2. Yoğurt. (DS XII, 4799).

yört*: Yoğurt. (DS XI, 4298).

2.2.2. Yoğurdun Mayalanmasıyla İlgili Sözler:

ayvan (III)*: Maya, çoğuncası yoğurt mayası. (DS I, 433).

çalacak (çalcak, çalcek, çalgaç, çalgeç, çalgı, çalgıç, çalıcak, çalıgaç, çalıgeç): Yoğurt mayası. (DS III, 1047).

çalımlık: Yoğurt veya maya çalmaya yetecek kadar. (GTS).

damızlık*: Maya. (DS IV, 1352).

küsmek*: Yoğurt tutmamak. (DS VIII, 3051).

südeçalan*: Yoğurt mayası. (DS X, 3705).

süt uyutmak*: Yoğurt mayalamak. (DS X, 3727).

süteşi (sütebesi)*: Yoğurt mayası. (DS X, 3726).

şüldür*: İyi tutmayan (yoğurt, hamur için). (DS X, 3794).

uyundurmak*: Mayalamak. (DS XI, 4051).

uyutmak (uyuşturmak)*: Yoğurt yapmak için sütü mayalamak. (DS XI, 4051).

üğütmek (II)*: Sütü yoğurt yapmak için mayalamak. (DS XI, 4061).

ürgüt*: Yoğurt mayası. (DS XI, 4069).

üvütmek*: Süte maya katıp uyutmak. (DS XI, 4083).

yoğurt çalmak*: Sütü yoğurt yapmak için mayalamak. (DS XI, 4286).

2.2.3. Yoğurtla İlgili Çeşitli İş ve Durumları İfade Eden Sözcükler:

bülkümek*: Yoğurt ve hamur ekşiyip kabarmak. (DS II, 820).

cımbıldatmak: Yoğurdu yayıkta dövmek. (DS III, 916).

çığırdamak (II)*: Pekmez ve yoğurt ekşiyip kabarmak, köpüklenmek. (DS III, 1161).

çikirdemek*: Pekmez ve yoğurt ekşiyip köpürmek. (DS III, 1212).

çilpentti: Az yoğurtla yayık yayma. (DS III, 1220).

gakılcılamak*: Yoğurt, ayran ekşiyerek bozulmak. (DS VI, 1896).

günsemek (günsümek): Süt, yoğurt gibi yiyecekler güneşte bozulmak. (DS VI, 2230).

hırımak: Ekşimek (yemek, yoğurt vb. şeyler için). (DS VII, 2370).

hokramak*: Yoğurt ekşimek. (DS VII, 2395).

ilmeklenmek: Süt, yoğurt, çamur gibi sıvı şeylerin üzerine sert tabaka meydana gelmek. (DS VII, 2533).

katıklamak: Çorbayı yoğurtlamak. (DS VIII, 2682).

küsülmek: Bozulmak, pıhtılaşmak (süt, yoğurt vb. şeyler). (DS VIII, 3051).

özelemek: Ezip çalkalamak, karıştırmak (yoğurt vb. yiyecekler için). (DS IX, 3370).

özemek: Yoğurt, pekmez gibi koyu şeyleri suyla inceltmek, sulandırmak. (DS IX, 3371).

sulamak: Sulandırmak (Yoğurt, bulama vb. için). (DS X, 3691).

toturamak*: Yoğurt ekşiyip bozulmak. (DS XII, 4771).

2.2.4. Yoğurt ve Türevleri İçin Kullanılan Araç-Gereçler:

avruz: Dibi dar, ağzı geniş, iki kulplu, yoğurt mayalanan toprak kap. (DS I, 391).

basırak: Sütün mayalandıktan sonra yoğurt olması için konulduğu yer. (DS II, 541).

boynu uzun: Karnı dar, boynu uzunca yoğurt çömleği. (DS II, 746).

bucak (II): Yörüklerin, sıcaktan korumak için yoğurt ve yağ tuluklarını koydukları yer. (DS II, 776).

çatı (IV) (çatma): Kulpsuz yoğurt küleği, tahta kova. (DS III, 1089).

çatma (V): Üç ince ağacın uçlarından bağlanarak yayık yaymak için kullanıldığı bir araç. (DS III, 1091).

dorak (IV): 1. Yumuşak taştan yapılan ve yoğurt süzmekte kullanılan bir çeşit süzgeç. 2. İçine yoğurt konan oyuk taş. (DS IV, 1563).

gübü: Yoğurt ve süt çalkalamakta kullanılan yayık. (DS VI, 2206).

hölbük: Tek ya da çift saplı küçük yoğurt çömleği. (DS VII, 2430).

kurudezen (kurdezen): İçinde yoğurt ezilen toprak kap. (DS VIII, 3011).

külek: Bal, yağ, yoğurt gibi şeyler koymaya yarar tahta kova. (DS VIII, 3028).

löngür (II): Taştan oyularak yapılmış, yoğurt süzmeye yarayan kap. (DS IX, 3092).

marol: Yoğurt biriktirmek için kullanılan, ağaçtan yapılmış silindir biçiminde kap. (DS IX, 3129).

medre: 1. Aşağı yukarı 10 kg yoğurt alan, dibi geniş, ağzı dar tencere. (DS IX, 3149).

merken: Küçük kap biçiminde, bakır yoğurt kabı. (DS IX, 3169).

ölbe (I): Süt, yoğurt koymaya yarayan küçük tahta kova, külek. (DS IX, 3328).

safa (I): Yoğurt tulumu. (DS X, 3512).

sağacak (sağinnih, sağinnuk, sağın tası, sağnıç): Süt ya da yoğurt kabı. (DS X, 3512).

süzek (süzeyh): Yoğurt biriktirilen büyük, taş kap. (DS XII, 4716).

şirlek (I): Yoğurt çömleği. (DS X, 3784).

topça: Süt ve yoğurt konulan toprak kap. (DS X, 3963).

tuluk (I): 1. Pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum. 2. Ağaç yayık. (DS X, 3988).

yayık: Tereyağı çıkarmak için sütün, yoğurdun içinde çalkalandığı kap veya makine. (GTS)

2.2.5. Yoğurtla İlgili Çeşitli Diğer Durumları İfaden Eden Sözcükler:

akîr*: Yağ ve yoğurt gibi maddelerin ekşi tortusu. (DS I, 154).

çiğirdek (IV)*: Ayran yapıldıktan sonra dibinde kalan yoğurt parçaları. (DS III, 1209).

sırat*: Yağ, peynir ve yoğurdun yeşilimsi suyu. (DS X, 3615).

2.2.6. Yoğurtla Yapılan veya İçinde Yoğurt Kullanılan Yemek ve Yiyecek Adları:

ağartı*(ağ, ağaltı, ağaran, ağarantı, ağarı, ağarıntı, ağartu, ağaru, ağdaam, ağıltı, ağırtı, ağran, ağrantı, ağrıntı, ârtı): 1. Sarımsaklı yoğurt. (DS I, 83).

ağsak oğlağı*: Sarımsaklı yoğurt üzerine yağ konularak yapılan bir yemek. (DS I, 112).

aladana*: Yoğurtlu pekmez. (DS I, 181).

avdih*: Cacık. (DS I, 379).

avşar (V): Tarhana yaparken pişirilen soğan, biber ve yoğurt karışımı. (DS I, 394).

aygut: Tarhana yapmak için hazırlanmış baharlı yoğurt. (DS I, 415).

ayvenet: Çılbır, yoğurtlu yumurta yemeği. (DS I, 433).

barana (VI): Lop yumurtanın üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan bir yemek. (DS II, 525).

boran (VI): Haşlanmış semizotu üzerine sarımsaklı yoğurt ve yağ dökülerek yapılan yemek. (DS II, 738).

borana (I)*: 1. (borana, boranı, boranı, borano) Yumurta yağda kızartıldıktan yahut suda haşlandıktan sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek. 2. **(borana, buranı)** Ispanak, yoğurt ve yumurta ile yapılan bir çeşit yemek. (DS II, 738).

boranı: 1. Yoğurtlu mantı, tatar böreği. 2. Yoğurtlu bir çeşit köy yemeği. (DS II, 739).

boranı: 1. **(boranı, borana, boranı)** Bulgur veya pirinçle pişirilen sebze üzerine yoğurt dökülerek yapılan yemek. 2. **(boranı, boranı, borana)** Sarımsaklı yoğurt. (DS II, 739).

cacık (I): Yoğurt, ayran içine hıyar veya marul doğranarak yapılan, çoğu kez sarımsaklı, iştah açıcı yiyecek. (DS III, 839).

çılbrı*: Yoğurtlu yumurta. (DS III, 908).

çırıtma: İnce doğranmış salatalık üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan salata, cacık. (DS III, 1191).

çölöçöş: Yoğurtlu şeker pancarı yemeği. (DS III, 1283).

doğramaç (dogramaç): Ekmeği süt, yoğurt, ayran içine doğrayarak yapılan yiyecek, papara. (DS IV, 1537).

domas: 1. Yoğurt kaymağından yapılan peynir. 2. Çökelek, kaymak, süt ve tereyağını karıştırarak yapılan yiyecek. (DS IV, 1550).

duğa: Ispanaklı yoğurt çorbası. (DS IV, 1595).

duzluk*: İçine tuz, nane, sarımsak konulmuş yoğurt. (DS IV, 1615).

düğün çorbası: Et, un, yoğurt katılarak özellikle düğünlerde yapılan ve üzerine kızgın yağ dökülen çorba çeşidi. (GTS).

fakıbeyni (faḥıbeyni): Yoğurt ve pekmezi karıştırarak yapılan yiyecek. (DS V, 1831).

ısırın: Saçta pişirilen doğranmış yufka üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek. (DS VII, 2491).

kargabeyni: Pekmezle tatlı yoğurt karıştırılarak yapılan yiyecek. (DS VIII, 2657).

karsambaç: Karla karıştırılmış süzme torba yoğurdu. (DS VIII, 2668).

katıklı aş (katıklaş, katıklı, katıklı çorba, katıklı çurba): Yoğurtlu bulgur ya da yarmadan yapılan çorba. (DS VIII, 2682).

katıklıaş (katıklaş)*: Yoğurtlu pilav. (DS XII, 4537).

katma aşı*: Yoğurtlu yarma çorbası. (DS VIII, 2684).

katma*: Yarmaya yoğurt katılarak soğuk yenen yemek. (DS XII, 4537).

keş (I)*: Yoğurt ve yarma ile yapılan bir çeşit yemek. (DS VIII, 2769).

koyultmaç (koyun koyultmacı, koyurtmaç, koyutmaç): Sonbaharda koyun sütleri koyulaştığı zaman içine yoğurt katılarak yapılan bir çeşit yemek. (DS VIII, 2943).

köremez (kölemez): 1. Çiğ sütle, yoğurt karıştırılarak pişirmeden yapılan bir çeşit yiyecek. 2. Ayranla pişmiş süt karıştırılarak yapılan yiyecek. 3. İçine ekme doğranmış ayran. 4. Koyun ya da keçiden sağılarak içilen çiğ süt. 5. Koyulaşmış koyun ve keçi sütü. (DS VIII, 2965).

kukurtmaç*: Yağ ve yoğurt karışımı. (DS VIII, 2993).

mıhla (mıhlama, mıklama): Yağda pişirilmiş yumurta üstüne yoğurt dökülerek yapılan yemek. (DS XII, 4594).

mıhlama: Pancar sapları, pastırma ve yoğurtla yapılan yemek. (DS XII, 4594).

omaç (I): Yoğurt, pekmez ve ekmek kabuğu ile yapılan yemek. (DS IX, 3279).

pastukan: Yoğurt ya da ayranI ekşiterek yapılan bir çeşit yiyecek. (DS IX, 3405).

sakalaçarpan: İnce, uzun kesilip haşlanan hamur üstüne sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan bir çeşit mantı. (DS XII, 4662).

sakıskanbeyni* (saksakbeyni, saksânalası): Yoğurtla pekmez karışımı. (DS XII, 4663).

sırın*: Yufkadan yapılan yoğurtlu yemek. (DS XII, 4691).

siran: Kesilmiş yufkaların üstüne sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek. (DS X, 3645).

sirin (I)*: Hamur yağ ve kuruttan yapılan yemek. (DS X, 3645).

siron: Katlanıp doğranmış, tepsiye dizilmiş yufka ekmek üstüne sarımsaklı yoğurt ve yağ dökülerek yapılan yemek. (DS XII, 4698).

sübere*: Yoğurtlu hamur yemeği, mantı. (DS XII, 4709).

taharma*: Un, yoğurt ve süten yapılan bir çeşit çorba. (DS X, 3801).

talh*: Az yoğurtlu bir çeşit çorba. (DS X, 3815).

tarhana: İçine domates, biber, soğan, kokulu otlar, süt veya yoğurt katılan, bulgurdan veya mayalanmış ve kurutularak ufalanmış hamurdan yapılan çorba malzemesi. (GTS).

tatar: Haşlanmış hamurla yoğurt karıştırılarak yapılan yemek. (DS XII, 4742).

tovga, toyğa*: Süzme yoğurtla yapılan üstüne tereyağı ve nane dökülerek yenilen bir çeşit çorba. (DS XII, 4771).

toyga (toğka, tovga, toyka, toykaç)*: Yoğurtlu pirinç, buğday ya da bulgur çorbası. (DS X, 3975).

turşumak: Ekşimek; yoğurt turşusu. (DS X, 3995).

tutmaç: Küçük, dört köşe kesilerek kurutulmuş hamur ve mercimekle pişirilen bir çeşit yoğurtlu çorba. (DS X, 4000).

uyutmak: Sütle dut pişirilerek yapılan bir çeşit tatlı. (DS XII, 4790).

yağlama: Küçük tabak büyüklüğünde açılan yufkaların tavada pişirilmesinden sonra aralarına kıymalı iç konulup üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek hazırlanan bir yemek. (GTS).

yayla çorbası: Yoğurt, un, yumurta sarısı, yağ gibi maddelerle pişirilen çorba. (GTS).

yoğurt çorbası: Yoğurt, nane, pirinç ve yağ karışımıyla hazırlanan bir çorba türü. (GTS).

yoğurt tatlısı: Yoğurttan ve şekerden yapılan tatlı. (GTS).

yoğurtlu kebab: Dilimlenmiş küçük pide, yoğurtlu ve etten oluşan yemek. (GTS).

2.3. Yoğurtla İlgili Deyim ve Atasözleri

Kültürümüzdeki yerine bağlı olarak “yoğurt”, pek çok deyim ve atasözünde de kendine yer bulmaktadır. Söz dizimi ve anlam bilgisi bakımından bir dilin incelikleri atasözleri ve deyimlerde kendini gösterir. Kendilerine özgü anlatım biçimlerine sahip olan bu sözler; toplumun kültürünü, dünya görüşünü ve yaşam biçimini yansıtır (Aksan, 2004, s. 171). Bir toplumun kültüründe önemli yeri olan unsurların, bu sözlerin bünyesinde daha sık

kullanılması tabiidir. Yukarıda sıraladığımız sözcüklerde olduğu gibi, atasözü ve deyimler bakımından da yöre ağızlarımız yoğurtla ilgili zengin bir söz varlığına sahiptir. Burada dilimizdeki deyim ve atasözleri yine standart dildekilerle ağızlarımızdan tespit edilenler bir arada olmak üzere alfabetik olarak sıralanmıştır.

2.3.1. Deyimler:

- Ağzında süt, yoğurt olmaz. (Aksoy, 1969, s. 220).
- Akıllılar değirmene yoğurt öğütmeye gitmişler. (Aksoy, 1969, s. 222).
- Allah bir, Peygamber hak, pekmez kara, yoğurt ak. (Yöney, 1976).
- Bir tuluk yoğurt, bir topak yağ. (Ünsal, 2007, s. 74).
- Değirmene yoğurt öğütmeye gitmek. (Aksoy, 1969, s. 283).
- En akıllısı değirmende yoğurt öğütmek/öğütüyor. (Yurtbaşı, 1996, s. 210).
- Gözü yoğurt yememiş. (Aksoy, 1969, s. 323).
- İğdiş yoğurt. (Sinan, 2000, s. 736).
- Nerde o/bu yoğurdun bolluğu? (Yurtbaşı, 1996, s. 383; Sinan, 2000, s. 887).
- Pekmez kara, yoğurt ak, akşam yat, sabah kalk. (Aksoy, 1969, s. 375).
- Süt anamın yoğurt oğlu. (Yurtbaşı, 1996, s. 453).
- Yağ mı yoğurttan çıkar, yoğurt mu yağdan? Görünür. (Aksoy, 1969, s. 398).
- Yoğurdu yumruğu ile yemek. (Yurtbaşı, 1996, s. 507).
- Yoğurt çalmak. (GTS).
- Yoğurt ezmesi, gurbet gezmesi. (Aksoy, 1969, s. 404).
- Yoğurt gibi. (GTS).
- Yoğurt yiyeni karıştırma. (Yöney, 1976).

2.3.2. Atasözleri:

- Bildiğin ayranı bilmediğin yoğurda değişme. (Yurtbaşı, 2012, s. 1079).
- (Biz) ondan yoğurt umarız, o bizden ayran umar. (Yurtbaşı, 2012, s. 519).
- Böyle köyün böyle kılı yoğurdu olur. (Yurtbaşı, 2012, s. 102).
- Çingene evinde ekşi yoğurt. (Yurtbaşı, 2012, s. 388).
- Çoban isterse, tekeden yoğurt çıkarır. /Çobanın gönlü olunca tekeden peynir çıkarır. (Yurtbaşı, 2012, s. 242).
- Çocukla yoğurt yiyen (elbette) ağzına yüzüne bulaştırır. (Yurtbaşı, 2012, s. 134).
- Damızlıksız yoğurt uyumaz/tutmaz. (Yurtbaşı, 2012, s. 388).
- Değirmende yoğurt öğünmez. (Aksoy, 1969, s. 87).
- Denenmiş ayran, denenmemiş yoğurttan yeğdir. (Yurtbaşı, 2012, s. 1080).
- Deniz yoğurt olmuş da yemeye kaşık bulunmamış. (Aksoy, 1969, s. 90).

Ekmekten kaşık olur ama her yoğurdun hakkına değil. (Yurtbaşı, 2012, s. 218).

En akıllımız değirmende yoğurt öğütür. (Yurtbaşı, 2012, s. 84).

Ev senin, yoğurt kelin, suyu görürse ayran olur. (Yurtbaşı, 2012, s. 389).

Evin ve yoğurdun yenisi makbuldür. (Ünsal, 2007, s. 74).

Geçinmeye niyetin/gönlün varsa, yoğurt yiyei karıştırma. (Aksoy, 1969, s. 315; Yurtbaşı, 2012, s. 1080).

Hâlâ yoğurdu yumruğu ile yemek ister. (Yurtbaşı, 2012, s. 26).

Her kadının bir yoğurt çalışı/çalması vardır/var. (Yurtbaşı, 2012, s. 216).

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır. (GTS).

Mayasız yoğurt tutmaz (çalınmaz). (Aksoy, 1998a, s. 388).

Maymun yoğurdu yemiş, artığını ayının yüzüne sürmüş. (Yurtbaşı, 2012, s. 27).

Sabun koy ağ çıksın, yoğurt koy yağ çıksın. (Aksoy, 1969, s. 183).

Sıtma, hamamın eşiğinde, yoğurdun kaşığındadır. (Yurtbaşı, 2012, s. 425).

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer. (GTS).

Süzme yoğurdun ezmesi, dünürlükte yalan düzmesi (sevaptır). (Yurtbaşı, 2012, s. 213).

Uğursuzun gördüğü süt, yoğurt olmaz. (Aksoy, 1969, s. 197).

Yayladaki yoğurda sarımsak dökülmez/dövülmez. (Yurtbaşı, 2012, s. 391).

Yayladaki yoğurda mantı kesilmez. (Yurtbaşı, 2012, s. 91).

Yaz yoğurdunu oğluna, güz yoğurdunu güveyine. (Yurtbaşı, 2012, s. 272).

Yoğurdu koyundan, avradı köyünden al. (Yöney, 1976; Ünsal, 2007, s. 75).

Yoğurdu tuz, insanı söz öldürür. (Yurtbaşı, 2012, s. 345).

Yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz. /Kimse ayranım (yoğurdum) ekşi demez. (Yurtbaşı, 2012, s. 334).

Yoğurt dökülür yeri kalır, ayran dökülür neyi kalır. (Aksoy, 1969, s. 207).

Yoğurt kışın beyler önünde, yazın keller önünde. (Aksoy, 1969, s. 207).

Yola yoğurt dökmüş var mı? (Aksoy, 1969, s. 404).

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır. (Aksoy, 1998a, s. 483).

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1969). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1998a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1998b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1978a). *Türk Kültür Tarihine Giriş I Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1978b). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV Türklerde Yemek Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ödemiş, Z. (2024). Anadolu ağızlarında yoğurt, ayran, tereyağı ve kaymak ile ilgili söz varlığı (Derleme Sözlüğü incelemesi). Jassim, R. N & Kazazi, L. (Ed.), 7. *Uluslararası Marmara Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi Kongre Kitabı* içinde (s. 701-716). İstanbul: İksad Publishing.

Özbek, E. E. (2022). Yoğurt sözcüğünün etimolojisi üzerine bir deneme. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-11. <https://izlik.org/JA78UE52AT>

Sinan, A. T. (2000). *Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü I-XII. Ciltler* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2026). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>

Ünsal, A. (2007). *“Silivrim Kaymak” Türkiye’nin Yoğurtları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yöney, Z. (1976). *Atasözleri ve Deyimlerle Süt ve Mamulleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.

Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Kısaltmalar Listesi

DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

MÖHSÜN NƏSİRİNİN “LİSANÜT-TEYR” ƏSƏRİNDƏKİ ALLEQORİK HEKAYƏLƏRİN ƏXLAQİ- DİDAKTİK FUNKSIYASI

Magistr Elnarə Vəliyeva Əfqan qızı

Baku State University, Faculty of Philology, Department of History of Azerbaijani Literature, Baku-Azerbaijan

Giriş

Bədii yaradıcılıqda dil, ifadə və təsvir vasitəsinə çevirilən alleqoriya Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Alleqoriya əsasında yaradılan əsərlərdə əsasən mənəvi, əxlaqi və didaktik məsələlər qabardılaraq oxucunun kamilləşdirilməsinə və müxtəlif formalarda oxucuya nəsihət aşılmasına çalışılmışdır. Alleqoriya vasitəsi ilə müəlliflər müxtəlif səbəblərdən deyə bilmədiyi fikirləri heyvan və təbiət kimi obyektlərin üzərinə köçürərək ifadə etmişlər. Görkəmli tədqiqatçı Xəlil Əlimirzəyev bununla əlaqədar yazırdı: “ Alleqoriyada müəllif açıq deyə bilmədiyi fikirləri başqa ünvana keçirir. Bu aləmə insana, cəmiyyətə xas olan xüsusiyyətlər verir, onu canlandırır, dilə gətirir, şəxələndirir, bədii həqiqətə, sənətin predmentinə çevirir”.(Əlimirzəyev ,2011) Azərbaycan ədəbiyyatına hələ orta əsrlərdə böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli qələmi ilə tanış olan və təbiət hadisələrinin antropomorfizmi ilə müşahidə olunan bu uzunmüddətli proses öz əksini XVIII əsrdə Möhsün Nəsiri tərəfindən qələmə alınmış “Lisanüt-teyr” əsərində də tapmışdır. Belə ki, əsərin adından da məlum olduğu kimi burada alleqorik ünsürlər əhəmiyyətli rol oynamışdır. Möhsün Nəsiri bununla əlaqədar əsərin giriş hissəsində yazırdı: “Və çün əsl-hekayət və binayi-rəvayət tuti-yi-sahibdirayət dilindən məzkur və əksəri-təmsillərinə özgə heyvanların mükəllimələrindən mərqumü-məstur olmuş, əgər münasibəti-ləfzü məni mənzur olub, “Lisanüt-teyr” deməklə məşhur ola, qəvaidi-təlifən dur olmaz”. (Nəsiri, 2001) Müəllif əsərdəki hekayələrin Tuti adlanan tutuquşu tərəfindən danışılmasını əsas götürərək əsəri “Lisanüt-teyr” yəni “Quş dili” adlandırmışdır. Bununla da müəllif danışmaq və nəsihət vermək kimi insani keyfiyyətləri heyvan obrazının üzərinə köçürərək oxucuya öz fikrini alleqorik üsul vasitəsi ilə çatdırmağa çalışmışdır. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq “Lisanüt-teyr” əsərinin görkəmli tədqiqatçıları olan Əliyar Səfərli yazırdı:” Lal və dilsiz heyvanlara dil verən yazıçı üzünü insanlara tutur, onları bu müdrik və əsrarəngiz əhvalat və hadisələrdən ibrət almağa, həyatı nəticə çıxarmağa səsləyir”. (Səfərli, 2017) Müəllifin Tutinin dili ilə ifadə etməyə çalışmış olduğu mətləblər həm əsərin yazıldığı dövr, həm də hal-hazırkı dövr üçün öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. XVIII əsrin sonlarına doğru Gəncə xanı Cavad xanın istəyi ilə qələmə alınmış bu əsərin yazılmış olduğu tarixi şəraitin feodal ictimai-iqtisadi quruluşunun dəyişməkdə olduğu dövrə təsadüf etməsi müəllifin dövr və cəmiyyətlə bağlı fikirlərini alleqorik üsulla ifadə etməsinə şərait yaratmışdır.

Əsərin qələmə alındığı dövrdən bu günə qədər aktuallığını itirməyən məsələlərə əxlaqi məsələlər, insan tərbiyəsi, ictimai bərabərsizlik kimi məsələlər aid idi ki, bu məsələlər günümüzdə də cəmiyyətdə müəyyən problem olaraq özünə yer tutmaqdadır. Müəllif Tuti və Xücestanın dialoqu çərçivəsində ifadə etmiş olduğu əsas və miniatür hekayələr daxilindəki fikirlərdə yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlərə toxunaraq oxucusuna əxlaqi-didaktik fikir aşılayır. “Lisanüt-teyr” kimi alleqorik üsulla yazılmış əsər daxilindəki alleqorik dialoqlarda müəllifin əsərdəki obrazlara münasibəti ifadə olunur. Görkəmli ədəbiyyatşünas Rəhim Əliyev “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” kitabında bu məsələyə toxunaraq yazırdı: “Lakin alleqorik dialoqda məqsəd başqadır: burada müəllif insanların əməllərinə və münasibətlərinə obrazlı münasibət bildirir. Obraz rolunda isə şeylər və heyvanlar çıxış edir”. (Əliyev, 2008) “Lisanüt-teyr” əsərində miniatür hekayənin bitərək əsas hekayəyə bağlandığı hissədə Tuti tərəfindən söylənilən əxlaqi-nəsihətəməz fikir məhz müəllifin obrazlara və alleqorik üsulla ifadə etmiş olduğu məsələyə münasibəti kimi ortaya çıxır. Buna nümunə olaraq on doqquzuncu hekayənin sonundakı hissə göstərilə bilər. “Ey nəzənin, bu nağılı söyləməkdən məqsədim bu idi ki birdən sənin ərin gələr və pişik nalası sığanı öldürməkdən peşman olduğu kimi sən də saymazlıq və başısoyuluqdan o cür peşman olarsan”. (Nəsiri, 2009)

Metodlar

Məqalə qələmə alınarkən mətnin hermenevik təhlili, müqayisəli təhlil, intertekstual yanaşma kimi metodlardan istifadə edilmişdir. Müqayisəli təhlil metodu ilə eyni heyvan obrazının müxtəlif hekayələrdə fərqli,

bəzən əks insani keyfiyyətlərlə təqdim olunması müqayisə edilmiş, heyvan obrazlarının arxasındakı simvolik və ictimai mənalara açılması üçün isə hermenevtik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Əsas hissə

“Lisanüt-teyr” əsərində Tutinin Xüceştəyə danışdığı hekayələr timsalında müəllifin oxucusuna çatdırmaq istədiyi əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər təkcə hekayələrin sonunda Tutinin dili ilə verilməklə məhdudlaşmır, həmçinin, miniatür hekayə daxilindəki obrazların dilində də ifadəsini tapır. Buna nümunə olaraq əsər daxilindəki alleqorik hekayələri göstərə bilərik. Belə ki, burada müəllif heyvanların timsalında müxtəlif insani keyfiyyətləri cəmləşdirmişdir. Əsərdəki tutuquşu və tülkü balaları haqqında olan beşinci hekayəyə nəzər etdikdə burada müəllifin tutuquşunu ağıllı və düşüncəli, tülkünü isə kin-küdurətli və hiyləgər kimi insani keyfiyyətlərlə təsvir etdiyi aydın görünür. Hekayədə öz balalarına Tülkü balaları ilə dostluq qurmamağı nəsihət edən Tutuquşu deyir:

“Göyərçin göyərçinlə şahin şahinlə

Həmcins həmcinslə uçar” (Nəsiri, 2009)

Həmin hekayənin daxilində yerləşən miniatür hekayədə Tutuquşu balalarına meymun və insanın dostluğu ilə əlaqədar hekayə danışaraq onlara dostluqda düzgün seçim etməməyin nəticələrindən söz açır. Belə ki, bu hekayəyə daxil olan miniatür hekayədə hadisələr şahmat oynamağı bacaran meymun və onun qalabəyinin oğlu ilə dost olmasıyla başlayır. Günlərin birində qonaqlıqda meymun və qalabəyinin oğlu şahmat oynayarkən meymunun yersiz zarafat etməsi onların dostluğunu pozur. Hekayənin sonu isə qalabəyinin oğlunun yarasının sağaldılması üçün meymunun öldürülməsi ilə başa çatır. Sonlanaraq əsas hekayəyə bağlanan miniatür hekayədə Tutuquşu balalarına, müəllif isə oxucusuna qorxu hissindən əmin olub balaları yaxına buraxmamağı nəsihət edir.

Əsərə daxil olan bir digər hekayə isə aslan və pişik haqqında olan on doqquzuncu hekayədir ki, burada hadisələr belə cərəyan edir: Qocalıb əldən düşmüş aslan həmcinsi olan dünyagörmüş qurddan nəsihət alaraq siçanlardan qurtulmaq üçün pişiyin yanına gəlir. Aslanlar sultanının gözetçisi olmağa razı olan pişik öz vəzifə və hörmətindən istifadə edərək hiyləgərliyə baş vurur. Siçanları tutmaq əvəzinə onlara biganə qalan pişik daha sonradan öz balalarından birini aslanın yanında gözetçi olaraq qoyur və digər balalarının yanına qayıdır. Pişik geri dönənə qədər isə onun balası özünə düşən vəzifəni sədaqətlə yerinə yetirərək siçanları tamamilə təmizləyir. Geri dönüb baş verən hadisələri görən pişik isə öz balasına məzəmmət edərək deyir: “İgid şir bu gündən sonra pişik tayfasının itcə hesaba almaz və yaxınına qoymaz”(Nəsiri, 2009). Hekayədə sultan olan aslanın qoçaq, pişiyin isə hiyləgər və ikiüzlü olaraq təsvir edilməsi həm XVIII əsr cəmiyyəti, həm də günümüz cəmiyyətindəki insanları təmsil edir. Hiyləgərlikdən uzaq duraraq ağılla hərəkət etməyin lazımlı olduğu fikrinin əks olunduğu bu hekayədə müəllif çatdırmaq istədiyi əxlaqi nəsihəti isə belə ifadə edir: “Ağıllı adam niyə elə iş tutur ki, sonra ona pəşmanlıq gətirir”(Nəsiri, 2009).

Əsərdə alleqorik ünsürlərin əksini tapdığı hekayələrdən biri də tamah və hərislik haqqında olan iyirmi ikinci hekayədir. Burada hadisələr tamahkarlıqdan və hədsiz hərislikdən bütün varını itirmiş rahibin ətrafında cərəyan edir. Var-dövlətini itirdikdən sonra dərviş kimi səyahətə çıxan rahib bir gün aslanlar əmiri və onun vəzirləri olan ceyran və ahu ilə qarşılaşır. Vəzirlərin təkidi ilə aslan rahibə xəzinəsindən ürəyi istədiyi qədər götürməsinə icazə verir. Rahib aslanın xəzinəsindən almış olduğu var-dövlət ilə əvvəlkindən də varlı olmasına baxmayaraq hərislikdən əl üzmür. Müəllif hekayənin bu yerində rahibin timsalında yaratmış olduğu hərisliklə bağlı olaraq “qane olanın yüksəlib tamah salanın alçalması” fikrini oxucuya çatdırır. Hekayənin davamında əlində olan var-dövlətlə yetinməyən rahib yenidən aslanın xəzinəsindən var almağa gəlir. Lakin o bu dəfə xeyirxah vəzirlər ceyran və ahu əvəzinə pıxasiyyət canavar və məkrli çaqqalla qarşılaşır. Onlar rahibin pıxasiyyətinə danışaraq aslanlar əmrinin qəzəb atəşini alovlandırsalar belə hekayənin sonunda xeyirxah vəzirlər ceyran və ahu sayəsində rahib aslanın pəncəsindən qurtulur. Tutinin Xüceştəyə anlatmış olduğu bu qısa hekayədə müəllif bir neçə mətləbə eyni anda toxunur. Belə ki, rahibin simasında insanı pul və var hərisliyinə, vəzirlərin timsalında isə yaxşılıq və pislik kimi zidd qütblərə diqqəti cəmləyir. Hekayənin sonunda Tuti tərəfindən deyilən bu sözlər qeyd edilən məsələ ilə bağlı fikrimizi təsdiqləyir. “Ey nəzənin gərək sən də yarın vüsal xəzinəsinin ələ keçirdikdə var-dövlət hərisliyi yolu ilə getməyəsən və çoxla meyl etməyəsən”.(Nəsiri, 2009) Hekayədə aslanın simasında yaradılmış hökmdar obrazında isə müəllifin ədalətli hökmdarın necəliyi ilə bağlı fikirləri ifadə olunmuşdur. Alleqorik ünsürlərdən geniş istifadə

edilən bu hekayədə diqqəti çəkən obrazlara aslanlar əmirinin vəzirləri də daxildir. Ahu və ceyran kimi vəzirlərin təmsalında müəllif yaxşılıq və xeyirxahlıq kimi, canavar və çaqqalın təmsalında isə qəddarlıq və məkrilik kimi insani keyfiyyətləri əks etdirərək oxucusuna cəmiyyətdə bu tip insanların da mövcud olduğunu çatdırır.

“Lisanüt-teyr” əsərində müəllifin yaratmış olduğu hökmdar obrazı hekayələrdə təmsil olunduqları heyvanlara yüklənən antropomorfik xüsusiyyətlərə uyğun olaraq dəyişilər. Aslanın təmsalında qoçaq ədalətli hökmdar obrazı yaradan Möhsün Nəsiri əsərə daxil olan iyirmi beşinci hekayəyə daxilindəki minatür hekayədə qurbağalar şahı Şahpurun təmsalında zülümkar hökmdar obrazı yaradır. Bununla da müəllif oxucusuna alleqoriya üzrərindən cəmiyyətdə mövcud olan hökmdar tiplərini göstərmiş olur. Qurbağalar şahı Şahpur və ilan haqqında olan bu hekayədə müəllif əvvəlki hekayələrində də toxunmuş olduğu mətləblərdən birinə diqqət yetirir. Belə ki, Şahpurun həddini aşmış zorakılığından bezən qurbağalar onu şahlıqdan uzaqlaşdırır. Baş verən bu hadisədən sonra intiqam almağa qərar verən Şahpur hiyləgər və ikiüzlü ilana müraciət edir. İlk vaxtlar Şahpur üçün hakimiyyəti geri almaq məsələsində faydalı olan bu dostluq zaman keçdikcə onun özü üçün də təhlükəyə çevrilməyə başlayır. Müəllif bu mətləbi ifadə edərək yazır: “Şahpur bu sözlərdən vahiməyə düşüb pambıqla odun əlaqəsinin nəyə gətirib çıxardığını bildi və öz kökündə yəqin etdi ki düşmənin köməyi adamı oda salar”. (Nəsiri, 2009) Müəllifin bu yerdə ifadə etməyə çalışmış olduğu əxlaqi-didaktik fikir yuxarıda qeyd edilmiş beşinci hekayədəki həmcinslə dostluq məsələsi ilə səsləşir. Öz zülmkarlığının nəticəsi olaraq hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmış Şahpur qurbağalara düşmən hesab edilən ilanla dost olur. Müəllif həmçinin bu hekayədə insanın əməlinin axırını düşünmədən etiyi hərəkətlərin axırda onun peşmanlığına çevrilə biləcəyi məsələsinə də toxunur.

Əsərdə diqqət çəkən məsələlərdən biri də mənfi xüsusiyyətlər daşıyan heyvanlara doğru yolu məsləhət bilən həyat yoldaşı obrazının yaradılmasıdır. Əsərdə bu motivə rast gəldiyimiz hekayələrdən biri də iyirmi səkkizinci hekayədir ki, burada şirin hökmlərlik məkanını boş görərək oranı ələ keçirən vəşəqə dişi vəşəqə “bu iradədən dön” deyərək məsləhət verir. Hekayə bu yerdə çərçivə hekayəyə keçid edir. Müəllif elə hekayənin girişində ideyasını dişi vəşəqənin dili ilə vurğulayaraq yazır: “Pisliyin bicliyi ancaq öz başında çatlayar”. Bu da folklorumuzda yer alan “Nə təkərsən aşına o da çıxar qaşığına” fikri ilə səsləşərək hekayədə vəşəqənin simasında əyaniləşir.

Alleqoriyaya yer verilən bir digər hekayədə müəllif tülkü və insan hiyləgərliyini qarşılaşdırır. Hekayədə tülkünün dilindən insan hiyləgərliyinin vurğulandığı hissədə müəllif hiyləgərliyi ilə məşhur olan tülkünün belə insan hiyləsinə inandığını bununla da insanın onun başına min oyun açaraq və dərindən öz bədənlərini örtmək üçün istifadə etdiyini oxucusuna çatdırır. Bununla da insanın hiyləsi ilə cəmiyyət və onun daxilindəki insan münasibətlərinə, əməli ilə isə təbiətə vurduğu ziyanı oxucusunun diqqətinə çatdırır.

Nəticə

Möhsün Nəsiri “Lisanüt-teyr” əsərində alleqorik ünsürlərdən istifadə edərək təkə ədəbiyyatımızda mövcud olan bu ənənəni davam etdirməklə qalmır, həm də cəmiyyətdə gördüyü nöqsanları antropomorfik obrazların simasında əks etdirir. Bir sıra hekayələrində eyni heyvan obrazına gah mənfi, gah da müsbət insani keyfiyyət yükləyən müəllif bununla obrazın sabit antropomorfik simvolunu qəsdən pozur. Bununla da cəmiyyətdəki qüsurlar alleqorik güzgüdə ifadəsini tapmış olur. Müəllif bu qüsurların didaktik həllini isə hekayələrində verdiyi məsləhətlərlə bugünkü və sabahkı oxucusuna çatdırır.

Ədəbiyyat siyahısı:

X. Əlimirzəyev (2011) Ədəbiyyatşünaslığı elmi-nəzəri əsasları. Bakı: Elm və təhsil

M. Nəsiri (2009) Quş dili. Bakı: Nurlan

M.Nəsiri (2001) Lisanüt-teyr. Bakı: Tural-Ə

R.Əliyev (2008) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim

Ə. Səfərli(2017) Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm və təhsil

ORHUN YAZITLARINDAN GÜNÜMÜZE TÜRK DİLLERİNDE ORTAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN KÜLTÜREL BELLEKTEKİ YER

Emir Yusuf ÇETİN

Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Balıkesir-Türkiye

Giriş

Kolektif kimliğin korunması ve kuşaklararası bilgi aktarımı, toplumların tarih sahnesinde varlıklarını sürdürebilmeleri için geliştirdikleri en hayati mekanizmalardan biridir. Jan Assmann, bu süreci "kültürel bellek" kavramıyla açıklar. Assmann'a göre kültürel bellek, geçmişe ait kurucu deneyimlerin ve değerlerin bilinçli bir şekilde seçilerek bugüne taşınmasını sağlayan sosyal bir yapıdır (Assmann, 2001). Bireysel ilişkiler içinde kendiliğinden şekillenen ve sınırlı bir zaman dilimine (ortalama 80-100 yıl) sıkışan "iletişimsel bellek", taşıyıcılarının yok olmasıyla silinip gitme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Toplumlar bu zayıflığı aşmak için ritüeller, anıtlar ve metinler yoluyla daha kalıcı ve organize bir hafıza türü olan kültürel belleği devreye sokarlar. Bu aktarımın en güçlü taşıyıcısı şüphesiz dildir. Dil, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda o dili konuşan topluluğun dünyayı anlamlandırma biçimini gösteren zihinsel bir haritadır. Weisgerber'in de belirttiği üzere, ana dili insanın çevreyle ve kendi geçmişiyle kurduğu ilişkinin sınırlarını çizer (Weisgerber, 1950). Bu bağlamda, Türk kültür tarihinde yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılan atasözleri ve deyimler, ortak zihniyet dünyasını koruyan en dirençli dilsel kalıplardır.

Türk kültür tarihinin seyrini Assmann'ın Claude Lévi-Strauss'tan ödünç alarak sistemleştirdiği "sıcak" ve "soğuk" toplum tasnifiyle okumak mümkündür (Lévi-Strauss, 1994). Soğuk toplumlar, değişime direnç gösteren, geçmişi mitolojik ve döngüsel bir zaman algısı içinde tekrar eden yapılardır. Sıcak toplumlar ise tarihi doğrusal bir gelişme çizgisi olarak kavrayan, geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmak için sürekli bir arşivleme ve hatırlama dinamiğine ihtiyaç duyan topluluklardır. Türk boylarının göçebe bozkır yaşantısından yerleşik düzene, devletleşme ve kurumsallaşmaya uzanan serüveni, döngüsel bir doğa algısına dayalı "soğuk" bellek yapısından, tarihi olayların ve siyasi vasiyetlerin kayda geçirildiği "sıcak" bir kültürel bellek inşasına geçişi örnekler. Bu geçişin ilk anıtsal adımı Orhun Yazıtları'dır. Bu anıtlar, yalnızca bir siyasi tarih belgesi değil, aynı zamanda Türk milletinin ortak hafızasını ve ikazlarını kalıplaşmış ifadeler aracılığıyla geleceğe aktaran bir bellek mekânıdır. Atasözleri ve deyimler, aynı zamanda toplumun ahlaki normlarını, aile yapısını, adalet ve çalışma ahlakını düzenleyen yazısız yasalar işlevi görerek sonraki kuşakların yaşamlarına rehberlik eder.

Orhun Yazıtları'nda Kalıplaşmış Sözler ve Hitabet Yoluyla Kültürel Belleğin Yapılandırılması

Türk dilinin bilinen ilk yazılı kaynakları olan ve 8. yüzyılda dikilen Orhun Yazıtları, Türk milletinin sosyo-psikolojik yapısını ve dünya görüşünü yansıtan deyimler ve atasözleri bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Yazıtlar hitabet sanatı açısından değerlendirildiğinde, okuyucunun dikkatini çekmek ve siyasi mesajı somutlaştırmak için atasözlerine sıkça başvurulduğu görülür. Hitabetin temel özelliklerini barındıran bu metinler, Türkçenin 8. yüzyılda soyut kavramları karşılayabilen son derece işlek bir dil kimliğine ulaştığını gösterir.

Zıtlıkların Hitabetteki İşlevi ve Siyasi Söylem

Orhun Türkçesi metinlerinde, insan hayatının ve evrenin birbiriyle bütünleşen zıtlıklar üzerine kurulu olduğu felsefesinden hareketle, pek çok zıtlık ifadesi kullanılmıştır. Bilge Kağan'ın milletin perişan halini tasvir ederken kullandığı *ıçre aşız taşra tonsuz* (içi aşız, dışı giysisiz) ifadesi, açlık ve çıplaklık gibi somut durumları zıtlık ilişkisi üzerinden sunarak hakanın koruyucu misyonunu hatırlatır (Tekin, 1998). Aynı şekilde "*çıgany bodunug bay kıldım, az bodunug öküş kıldım*" (fakir halkı zengin kıldım, az halkı çok kıldım) cümlesi, toplumsal hafızada yer etmesi için ritmik bir dille kurgulanmış hitabet formülleridir. Kağanın gece gündüz demeden çalışmasını anlatan *tün udımadım, күntüz olırmadım* (gece uyumadım, gündüz oturmam) ifadesi, bugün de Türkiye Türkçesinde "gece gündüz demeden çalışmak" şeklinde formunu ve özünü koruyarak yaşayan köklü bir kültürel bellek ögesidir.

Mecazi Algı, Temsili Hikâyeler ve Stratejik Atasözleri

Orhun Yazıtları'nda, doğa gözlemlerine dayalı ahlaki ve stratejik öğütler yer almaktadır. Birlik ve beraberliğin devletin bekası için önemini anlatan kalıplaşmış söz Tonyukuk yazıtında karşımıza çıkar: “*Yuyka erklig tupulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz...*” (Yufka olanı delmek kolaydır, ince olanı koparmak kolay. Yufka kalınlaşırsa delmesi zor olur, ince kalınlaşırsa koparması güçleşir). Bu doğal gözlemden hareketle oluşturulan mecazi kalıp, Türk dünyasında "birlikten kuvvet doğar" felsefesinin en eski formüllerinden biridir (Tekin, 1998). Toplumun psikolojik zafiyetlerini eleştiren “*Türük bodun, tokurkak sen: açsık tosık ömez sen; bir todsar açsık ömez sen*” (Ey Türk milleti, sen tokluğun kıymetini bilmezsin; bir doysan bir daha acıkacağını düşünmezsin) ifadesi ise, rehavete kapılmanın getireceği felaketlere dair sosyolojik bir tespittir ve günümüzdeki karşılığı “Aç doymam, tok acıkmam sanır” şeklindedir.

Anlatımı Derinleştiren Kalıplaşmış Sözler (Deyimler)

Yazıtlardaki lirik anlatım, soyut durumları somut bedensel eylemler üzerinden aktaran deyimlerle sağlanmıştır:

- **Kızıl kanın töküt-, kara terin yügürt-** (Kızıl kanını akıtmak, kara terini dökmek): Devlet kurma, bağımsızlığı kazanma ve milleti refaha kavuşturma sürecindeki aşırı çabayı, insanın en hayati fiziksel sıvılarının fedası (kan ve ter) üzerinden somutlaştıran, emeğin kutsiyetini vurgulayan ve bugün de “kan ter içinde kalmak” şeklinde yaşayan bir deyimdir.
- **Başlıgğ yüküntür-, tizliğğ sökür-** (Başlıya baş eğdirmek, dizliye diz çöktürmek): Askeri üstünlüğü, siyasi hegemonyayı ve mağrur düşmanların itaatini anlatan, güçlü bir ses ahengi (asonans) ve paralellik (baş/baş, diz/diz) örneği olan bu deyim, devlet otoritesinin sarsılmaz tesisini ifade eder.
- **Körür közi körmez teğ, bilir bilgi bilmez teğ bol-** (Gören gözleri görmez gibi, eren akli ermez gibi olmak): Beklenmedik bir felaket anında insanın yaşadığı bilişsel kayıpları ve şoku somutlaştırır. Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin’in ölümünden duyduğu acıyı bu sözle edebiyata dökmüştür.
- **Közi kaşı yablak bol-** (Gözü kaşı mahvolmak / fena olmak): Eski Türk yas tutma (yuğ) geleneğinde, üzüntüden yüzün yırtılması, gözün perişan olması, saç baş yolunması eyleminin deyimleşmiş, kurumsallaşmış halidir. Bu fiziksel acı dışavurumu, kültürel belleğin yas ritüellerini nasıl dilselleştirdiğinin kanıtıdır.
- **Atı küsi yok bol-** (Adı sanı yok olmak): Bir milletin, boyun veya bireyin tarih sahnesinden tamamen silinmesini ifade eden bu deyim, kültürel bellekten, yani tarihten tamamen silinme varoluşsal korkusunun dildeki yansımasıdır. Bu deyim, günümüz Türkçesinde “adı sanı kalmamak/silinmek” olarak aynen yaşamaktadır.
- **Uça bar-** (Uçup gitmek, eceliyle ölmek): Eski Türk inanç sisteminde ruhun bedenden ayrılarak göğe (Tanrı'ya) yükselmesi inancına dayanan bu deyim, ölüm kavramını estetize eden, yumuşatan (örtmece) şamanik bir kültürel kalıptır.

İslami Döneme Geçişte Kültürel Belleğin Ansiklopedik Kaydı: Dîvânu Lugâti't-Türk

Türklerin 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'i kabulüyle birlikte, kültürel bellek Arap-Fars kültür unsurları ve İslami terminoloji ile karşılaşmıştır. Türk dili sağlam kökleri sayesinde bu yeni değerleri kendi bünyesinde zenginleştirmiştir. Bu kültürel entegrasyonun en önemli tarihi kaynaklarından biri, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Kâşgarlı, kelimelerin yaşayan bağlamlarını göstermek için halk hafızasından derlediği atasözlerine (sav) ve şiihlere sıkça başvurmuştur (Ercilasun, 2020). Eserde yer alan yaklaşık 260 civarındaki atasözü, o dönemin hayvancılık, tarım ve sosyal yaşam pratiklerini gösteren birer belgedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözlerinin Yapısal ve Ahenk Özellikleri

Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki atasözleri biçimsel ve estetik açılardan incelendiğinde, akılda kalıcılığı sağlamak üzere ritim, paralel yapı ve ses uyumlarıyla kurgulandıkları görülür (Atlı, 2019).Sözdizimsel açıdan bazı atasözleri, tek bir yargıya dayanan kısa ve vurucu yapılardır. “*İm bilse er ölmes*” (Parolayı bilen asker ölmez) veya “*Öküz adakı bolğunça buzağı başı bolsa yig*” (Öküzün ayağı olmaksızın buzağı başı olmak yeğdir) örneklerinde görüldüğü üzere, bu yapılar pratik yaşam tecrübelerini doğrudan aktarır.

Bir diğer yaygın biçim ise, anlamı pekiştirmek amacıyla simetrik iki kanat halinde kurgulanan paralel yapılardır. Örneğin, “*Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas*” (Yol işareti varsa yol şaşırılmaz, akıl varsa söz yanılmaz) atasözünde somut bir eylem olan yolculuk ile soyut bir kavram olan bilgi, dengeli bir ahenkle yan yana getirilmiştir (Boz, 2023). Nesnelerin konuşturulduğu diyaloglu ve çok yargılı atasözleri de toplumsal kusurların mizahi bir dille eleştirilmesini sağlar. “*Eşiç ayur tüpüm altun, kamaç ayur men kandamen*” (Tencere dibim altın der, kepçe ise ben neredeyim der) atasözü, insanın kendi kusurlarını görmeden başkalarıyla övünmesini eleştiren ince bir ironi barındırır.

Bin Yıllık Süreklilik: Dîvânü Lugâtî't-Türk Atasözlerinin Günümüz Ağızlarındaki Yaşamı

Assmann'ın kültürel belleğin direnci tezini destekler biçimde, bu eserdeki pek çok atasözü ses ve kelime değişikliklerine uğrasa da özünü koruyarak Anadolu ağızlarında ve çağdaş lehçelerde yaşamaktadır (Gümüştam, 2015). Örneğin “*Tag tagka kavuşmas, kişi kişiğe kavuşur*” sözü, fonetik değişimlerle günümüze kadar aynen ulaşmıştır. Halkın kış aylarındaki gözlemlerine dayanan “*Tezek karda yatmas, edhgü ısız katmas*” (Tezek karda gizli kalmaz, iyilikle kötülük bir arada durmaz) atasözü, gerçeğin er ya da geç ortaya çıkacağı fikrini Anadolu halk dilinde “Kar erir, bok ayaza çıkar” biçiminde korumuştur.

Benzer şekilde, zengin veya güçlü bir varlığın küçük bir kaybının zayıflar için büyük bir kazanç olacağını anlatan “*Tewi silkinse eşekke yük çıkar*” (Deve silkinse eşeğe yük çıkar) atasözü, Anadolu’da “Devenin derisi eşeğe tay olur” şeklinde aynı anlamsal öze varlığını sürdürür (Atlı, 2019). Bu dilsel miras, sadece sosyal pratikleri değil, doğa olaylarından kehanet çıkarma gibi eski Türk inanışlarını da günümüze taşır. Nitekim “*Tünle bulut örtense ewlük ırı keldürmişçe bolur...*” (Gece bulut kızarırsa çocuk doğmuş gibi sevinilir, sabah bulut kızarırsa eve düşman girmiş gibi üzülmür) atasözü, doğa olaylarının toplumsal psikolojideki yansımalarını gösteren mitolojik bir kalıttır (Büyükkaya, 2024).

Ahlak, Felsefe ve Devlet İdaresinin Kalıplaşmış Sözlerle Yapılandırılması: Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık

Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* (1069) ve Edip Ahmet Yükneki’nin *Atabetü'l-Hakâyık* (12. yüzyıl) adlı eserleri, bozkır kültürünün pratik aklını İslam ahlak felsefesiyle harmanlayarak toplumsal nizamı yeniden inşa eden kurucu metinlerdir. Bu eserler, soyut felsefi ve etik kavramları halkın zihninde somutlaştırmak amacıyla zengin kavramsal metaforlara başvurmuşlardır (Çetinkaya, 2017).

Kutadgu Bilig'de Mecazi Algı ve Dilin İşlevi

Kutadgu Bilig’de adalet, devlet, akıl ve akıbet gibi soyut kavramlar dört simgesel şahıs ve kavram üzerinden tartışılırken, dilin gücü ve korunması felsefi bir derinlikle işlenir (Doruk, 2021). Eserde, "doğru söz" ile "aydınlık yüz" arasında doğrudan bir ilişki kurularak “*Ukuş körki til ol bu til körki söz*” (Akıllı güzelleştiren dildir, dili güzelleştiren ise sözdür) denilmiştir. Dilin hem koruyucu bir güç hem de felaket kaynağı olabileceği gerçeği, “*Dil arslan gibidir, eşikte bekler; ey ev sahibi dikkat et, başını yer*” metaforuyla sunulur. Bu ahlaki uyarı, yüzyıllar sonra Yunus Emre’nin “*Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı*” dizelerinde aynı felsefi kökle yankılanacaktır.

Ayrıca eserde toplumsal etkileşimin ve duygusal durumların vücut dili üzerinden nasıl kurumsallaştığı, "yüz" kelimesiyle oluşturulan deyimler aracılığıyla gösterilir (Önler, 2021). *Tügük yüz* (asık surat), *ısig yüzlüg* (sevimli), *yüz yaru-* (takdir edilmek) gibi deyimler, eski Türkçedeki davranış normlarının dilselleşme düzeyini kanıtlar (Önler, 1999).

Atabetü'l-Hakâyık'ta Bilgi ve Erdem Kavramları

Edip Ahmet'in *Atabetü'l-Hakâyık* eseri ise, İslami ahlak kurallarını atasözü formunda yeniden formüle ederek kültürel belleği zenginleştiren didaktik bir kılavuzdur (Eren, 2020). Bilginin ve aklın insan hayatındaki hayati rolü, "Eren körki akıl ol süngekning yilig" (İnsanın süsü akıldır, kemiğin süsü ise iliktir) benzetmesiyle anlatılır. Bilgili insanın bedenlen ölse bile ürettiği değerlerle kültürel bellekte yaşamaya devam edeceği fikri, "Bilgili adam ölür fakat adı kalır..." dizesiyle vurgulanır.

Eserde yer alan "Ok yarası kapanır, fakat dilin açtığı yara kapanmaz" ifadesi, günümüzdeki "El yarası onulur, dil yarası onulmaz" atasözünün en eski yazılı biçimlerinden biridir (Akman, 2019). Benzer şekilde, cömertliğe ve dünyanın geçiciliğine dair uyarılar, bugünün ortak ahlaki kabullerinin temellerini oluşturmuştur.

Tarihsel Süreçte Kalıplaşmış Sözlerin Anlamsal ve Yapısal Dönüşümleri

Zaman ve mekân değişimi, dildeki birtakım yapısal ve anlamsal aşınmaları kaçınılmaz kılar. Heine ve Reh'in gramatikleşme ve dilsel aşınma kuramlarında belirttikleri üzere, kelimeler tarihsel süreçte ses düşmesi, anlam genişlemesi veya daralması gibi süreçlerden geçerler (Heine & Reh, 1984). Eski Türkçenin temel söz varlığında yer alan *açıy* (acı) kelimesi buna örnektir. Başlangıçta sadece fiziksel bir tat alma duyusunu karşılayan bu kelime, zamanla soyutlaşarak modern Kazakçada *auıy* formunda "psikolojik ızdırap, eziyet, zorluk" gibi mecazi anlamlar kazanmış, böylece deyimlerin duygusal yükünü belirleyen semantik bir yapı taşına dönüşmüştür (Temirgazina & Andryuchshenko, 2025).

Benzer şekilde, eski Türkçede "kraliçe, soylu kadın, kağan eşi" anlamına gelen *qatun* sözcüğü, çağdaş lehçelerde (Saha, Başkurt, Tatar, Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkiye Türkçesi) anlam kaymalarına maruz kalmıştır. Çoğu lehçede kelime "eş, zevce" anlamına daralırken, Kırgızcada "yaşlı kadın", Yakutçada ise "kayınvalide" gibi farklı semantik yönelimler göstermiştir. Hatta bazı Anadolu ağızlarında soyluluk değerini tamamen yitirerek "çok konuşan kadın" gibi hafif olumsuz çağrışımlar kazanması, toplumsal paradigmanın ve aile yapılarının dildeki yansımalarını gösteren dilbilimsel birer veridir.

Sözcük Boyutundaki Anlamsal Daralma ve Genişlemeler

Eski Türkçedeki *açıy/açığ* sözcüğü bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Başlangıçta fiilden türetilmiş *açı-g/açı-g* ve sadece temel bir tat alma duyusunu (acı tadı) ifade eden bu kelime, zamanla hem anlam alanını genişletmiş hem de yan anlamlar kazanarak modern Kazakçada *auıy* formunda fiziksel bir tattan çıkarak "acı çekmek, zorluk, eziyet, psikolojik ızdırap" gibi soyut ve mecazi anlamlara, dolayısıyla da deyimlerin ve atasözlerinin duygusal yükünü belirleyen bir yapı taşına dönüşmüştür. (Temirgazina ve Andryuchshenko, 2025)

Aynı şekilde Eski Türkçe bir unvan olan ve "soylu kadın, kağan eşi, kraliçe" anlamlarına gelen *qatun* sözcüğü, günümüz modern Türk dillerinde (Saha, Başkurt, Tatar, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkiye Türkçesi vd.) temel çekirdek anlamını (kadın) korumakla birlikte çok yönlü anlamsal kaymalara uğramıştır. Çoğu lehçede "eş/zevce" anlamı kuvvetlenmiş; bazı dillerde "kayınvalide" (Yakutça) veya "yaşlı kadın" (Kırgızca) gibi anlam genişlemelerine maruz kalmıştır. Daha da ilginç, bazı ağızlarda (örneğin Türkiye Türkçesi ağızlarında veya belirli Kazakça/Kırgızca bağlamlarda) "soyluluk" anlamını tamamen kaybederek üslup ve değer açısından aşağılayıcı, olumsuz bir çağrışım (anlam kötüleşmesi) kazanmış ve "kaba, alt tabakadan kadın" veya "çok konuşan kadın" gibi anlamlara bürünmüştür. Bu durum, kelimelerin sosyolojik evrim geçirirken, etrafında oluştukları deyimlerin ve atasözlerinin de değişen toplumsal paradigmaya (ataerkil yapının güçlenmesi, sınıfsal değişimler) uyum sağladığını gösterir.

Atasözlerinde Yapısal Değişimler ve Anlamların Korunması

Yapısal ve ses bilimsel boyutta ise ses düşmeleri (örneğin *h > ø* gelişimiyle *hırsız* kelimesinin ağızlarda *ırsız* olması, *hayvan* kelimesinin *ayvan* olması), ünlü uyumlarındaki bölgesel farklılıklar veya arkaik öğelerin standart yazı dilinden düşerek sadece belirli yerel ağızlarda korunması gibi durumlar atasözlerinin dış formunu değiştirse de mesajın bilişsel özünü değiştirememiştir.

Modern Türk dillerinin temel kolları olan Oğuz, Kıpçak ve Karluk grupları, Ana Türkçeden ayrıldıktan sonra kendi ses, sözcük ve dilbilgisi evrimlerini (örneğin Oğuzcadaki *b- > v-* değişimi, kelime başı *t- > d-*, *k- > g-* ötümlüleşmeleri veya Kıpçakçadaki *y- > c- / j-* değişimleri) yaşarken, kültürel bellek aktarımındaki "mesajın sürekliliği" ilkesini büyük oranda korumuşlardır. Örneğin, Dîvânü Lugâtî't-Türk'deki "*Tezek karda yatmas, edhgü ısız katmas*" atasözü, günümüz Anadolu ağızlarında "Kar erir bok ayaza çıkar" gibi tamamen aynı doğal gözlemi, aynı neden-sonuç ilişkisini farklı bir kelime dizimiyle ve halk diliyle aktarmaya devam etmektedir. Bu olgu, yapısal kabuğun ve sesletimin değiştiği ancak ortak zihniyeti yansıtan anlamsal çekirdeğin bin yıl boyunca sabit kaldığına dair eşsiz bir kanıttır.

Çağdaş Türk Dillerinde Ortak Atasözleri ve Karşılaştırmalı Tablo

Orhun vadisinin anıtsal metinlerinden ve Dîvânü Lugâtî't-Türk'ün ansiklopedik hafızasından beslenen bu tarihi ve dilsel miras, bugün Avrasya coğrafyasına geniş bir yelpazede yayılmış olan çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinde akmaya devam etmektedir. Kalıplaşmış sözler üzerine yapılan kapsamlı dilbilimsel araştırmalar; Türkiye Türkçesi (Oğuz), Azerbaycan Türkçesi (Oğuz), Türkmen Türkçesi (Oğuz), Özbek Türkçesi (Karluk), Uygur Türkçesi (Karluk), Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçesi (Kıpçak) arasında binlerce ortak veya paralel atasözü bulunduğunu tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır.

Orhun Yazıtları'ndan günümüz Türk dillerine uzanan ortak atasözlerinin karşılaştırmalı dökümü Tablo 1'de verilmiştir. Veriler derlenirken kelimelerin kökeni ve lehçeler arası eşdeğerlikleri dikkate alınmıştır.

(Tablo-1)

Atasözü (Türkiye Türkçesi)	Bir Oğuz Grubu Lehçesi Örneği	Bir Kıpçak Grubu Lehçesi Örneği	Bir Karluk Grubu Lehçesi Örneği	Kültürel İşlevi
Ağaç yaş iken eğilir.	Çıbuğu yaş iken eğmek gerek,sonra eğir virmez	Kazak: Kurgak ağaş iilmeydi, kışka cip kürmelmeydi Kırgız: Caş çıbıktın iyilgeni, singanı, çaş cügittin uyalganı, ölgönü	Özbek: Kuruk yagaç eğilmeydi, kuruğan kiriş boglanmaydi, tugulmaydı.	Eğitimde çocuk yaştın önemi; şahsiyet biçimlenmesinin erken dönemde gerçekleştiğini vurgular.
Tok açın halini bilmez.	Tok ne bilür acın halinden.	Kazak: As kadrın tok bilmeydi Kırgız: Aç kadrın tok bilbeyt	Özbek: Açımın halını,tok bilmaydi	Varlıklı kesimin yoksulların durumuna duyarsızlığını, empati eksikliğini ifade eder.

Ölenle ölünmez./ Ölen dirilmez.	-	Kırgız: Ölgöndün artınan ölmök çok	Uygur: Görge kirgen tirik çıkmaz, öyge kirgen kuruk.	İnsan hayatının kaçınılmaz sonunu, tüm isteklerin ölümle bitmesi gerektiğini vurgular
Yiğit ölür şan kalır./ Yiğit lakabıyla anılır	Er legebile anılır	Yigit adinen anılır.	Makalsız söz bolmaz, lekemsiz er.	Cesur insanların yüce davranışlarının unutulmayıp efsaneleştiğini anlatır.
Dost acı söyler.	Dost acıdıb söyler, düşmen güldürüb	Kazak: dos jılatıp ayatdı, düşpan küldirip ayatdı Başkurt: Dus ilatıp/yıvatıp éytir, doşman köldöröp	Özbek: Dost açıtıb gapırar, düşman küldirib	Gerçek dostların iyiliğiniz için zor ama doğru sözü söyleyeceğini öğütler.
Bir elin nesi var iki elin sesi var.	Yalnız elün avâzesi işidilmez	Calğız kazdın üni şıkpas, calğız kızdın munı şıkpas	Dlt: Yalnus kaz ötmes Özbek: Kars ikki koldan çıkkadi	Topluluk halinde hareket etmenin birleştirici gücünü vurgular.
Denize düşen yılana sarılır.	Denize düşen ılana sarılar / Suda batan ılana da sarılar	Suvğa tüsken tal karmaydı	Ço kayotgan çopga yopişar	Umutsuz kalanın çaresizce kötü bir seçimi bile mecburen kabul edebileceğini öğütler.
Aç ayı oynamaz.	Ac ayı oynamaz	Açkanın atı cürböyt	Aç ayığ oynamas Dlt.: Arpasız at eşümes	İhtiyaçların karşılanmadan üretken olunamayacağını anlatır.

Ateş düştüğü yeri yakar.	Od düştüğü eri yandırır	Ot tükken cerin cagar	-	Kötü bir olay, olayın failinden çok o olaya yakın olanı etkilediğini gösterir.
Boş teneke çok öter.	Dolu küpün sesi çıkmaz.	Boş kübi küñgirlek	Dumbakniñ avazi yogan, içi kuruk	Görüntü itibarıyla tehdit edici görünse de boş tehditlerin tehlike doğurmadığını anlatır.
Bir deli bir kuyuya bir taş atmış kırk akıllı çıkaramamış	Bir akmagıñ guya taşlan daşını on akıllı çıkarıp bilmez	Bir tentek bir kuyuga bir taş atkanda, kırk akıllı cıgaralması	Bir ehmek deryaga taş atsa, on ekildar tapalmaptu	Kötü bir eylemin telafisinin zor olduğunu ifade eder.
Eşeğe altın palan da vursan, eşek eşektir.	Eşege atlas çul urgañ yine eşektir.	Er turmanı altın bolsa da esektin esek atı kalmaydı. / Esekke kumis er jaraspaydı.	Eshakka oltin to'qim ursang ham, eshak eshakligicha qoladi	Bir kimsenin doğası ya da alışkanlıkları değişmeyip kötülükten kurtulamayacağı mesajını taşır.
Cefa çeken sefasını sürer	Cefa çekmesen sefa görmezsen	Beynetsiz rakat jok / mihnati bolmay rakat bolmas	Capasız vapa yok	Sevginin ya da güzel şeylerin bedelinin bazen fedakarlık olduğunu anlatır.
Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur	Dağ dağa govuşmaz, adam adama govuşar	Tav tavğa kosılmas; adam adamga kosıladi	Tağ tağga gavuşmas, adam adama gavuşar.	Coğrafyanın engel olmadığı, insan iradesi ve bağının her şeyin üstünde

			DLT: Tag tagka kavuşmas, kişi kişi kavuşur	olduğunu simgeler.
Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.	Bir stekan çay on il yadda kalan	Bir filcan kahveniñ kırk yıl hatırı bardır	Bir finjon qahvaning qırq yıllık hurmatı bor	Yapılan küçük bir iyiliğin bile uzun süre unutulmaması gerektiğini anlatır.
Zararın neresinden dönülse kârdır.	Zararın yarısından kayıtmak da heyirdir	Zararıñ kayerinden kaytsañ kazanç sayılır	Zararning qayeridan qaytsang ham foydadır	Yanlış bir davranıştan erken vazgeçmenin, zararı azaltmanın akılcıca olduğunu vurgular.
İşleyen demir ışıldar / Altın pas tutmaz	Çalışan demir pas tutmaz.	Altındı top bospaydı	Ishlagan temir zanglamas.	Sürekli üreten kişinin tembellikten kaynaklanan olumsuzlukları önlediğini anlatır.
Damlaya damlaya göl olur.	Dama dama göl olar aha aha göl	Tamsıdan tama tama köl bolar	Tama tama köl bolar bir tambasa şöl bolar DLT: Birin birin miñ bolar tama tama köl bolur	Sabırlı ve sürekli çaba ile büyük sonuçlar elde edilebileceğini ifade eder.
Bükemediğin bileği öpeceksin.	Kesemedüğün eliöp başuna ko	Bugâlmagan kolnuöp de başına sal	DLT: Taşığ ısırumasaöpmiş kerek	Gücü yetmediğin duruma razı olmaktan başka çare olmadığını, yenilgiyi kabul etmeyi öğütler.

Görünen köy kılavuz istemez.	Görünü duran köye kulağuz ne gerek	Körgeñ cerdiñ alıştırğı çok	Köringän tamniñ olislisi yok DLT: Ay tolun bolsa eliğın imlemes	Açık ve belli bir durum için açıklamaya gerek olmadığını söyler.
Atın ölümü arpadan olsun.	Atıñ ölümü arpadan / Atın ölümü arpadan olsun	Atnın arpaadan bolsun ölümü	Öldirsa hanı aş öldirsın	Zorluğun en insani/beklenen şekilde yaşanmasını sembolize eder.

(Kaynak: *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* - Özkul Çobanoğlu; *Lehçeler arası kelime evrimleri için ayrıca bkz. Odilov, 2022*)

Ortak Miras ve Koruma Önerileri

Bu kadim ortak mirasın geleceğe taşınması ve kültürel hafızadaki dinamik işlevini koruyabilmesi için sistemli adımların atılması gerekmektedir (Aydın, 2013). Öncelikle, ortak Türk dünyası atasözlerinin tarihi kökenleri ve anlamları eğitim müfredatlarına dâhil edilerek genç kuşaklarda ortak kimlik ve dayanışma bilinci güçlendirilmelidir. İkinci olarak, farklı lehçelerdeki söz varlığını bir araya getiren, sesli ve görüntülü performans kayıtlarıyla desteklenmiş çevrimiçi dijital arşivlerin kurulması elzemdir (Güleç & Yalçın, 2025). Ayrıca, bu zenginliği sahaya taşımak adına lehçeler arası karşılaştırmalı sempozyumlar ve kültürel festivaller düzenlenmelidir. Akademik düzeyde ise antropolojik ve dilbilimsel saha araştırmaları teşvik edilmeli, yaşayan ağızlardan yeni derleme çalışmaları yapılarak ortak hafıza haritaları güncellenmelidir.

Sonuç

Dil, sadece gündelik bir iletişim vasıtası değil, bir toplumun tarih boyunca biriktirdiği zihinsel ve sosyolojik tecrübeleri geleceğe taşıyan en canlı mekanizmadır. Atasözleri ve deyimler ise bu kolektif hafızanın kalıplaşmış ve tarihsel süreçte süreklilik kazanmış unsurlarıdır. Jan Assmann'ın bellek kuramı çerçevesinde incelendiğinde, Türk boylarının çok erken dönemlerden itibaren ortak değerlerini koruma ve geleceğe miras bırakma konusunda bilinçli bir hassasiyet gösterdiği görülür. 8. yüzyılda dikilen Orhun Yazıtları, bu toplumsal bilincin taşlara kazınmış ilk anıtsal vasiyetidir. Yazıtlar, dönemin hitabet özelliklerini ve kalıplaşmış ifadelerini barındırması bakımından, Türk dilinin erken dönemdeki yapısal ve anlamsal özelliklerinin günümüze ulaşmasını sağlayan en önemli kaynaklardandır.

İslami döneme geçişle birlikte karşılaşılan yeni medeniyet daireleri ve dinî unsurlar, Türkçenin köklü yapısı içinde zenginleşmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* eseri halk hafızasındaki yüzlerce atasözünü belgeleyerek bu mirasın ansiklopedik kütüphanesini oluşturmuştur. Ardından gelen *Kutadgu Bilig* ve *Atabetül-Hakâyyık* ise bozkırın pratik aklını İslami ahlak felsefesiyle birleştirerek dile felsefi bir derinlik kazandırmıştır.

Tarihsel süreçteki göçler, coğrafi ayrılıklar ve farklı dinî-kültürel temaslar kelimelerin fonetik yapılarında veya semantik sınırlarında birtakım değişikliklere yol açsa da adalete, aileye, birliğe ve ahlaka dair taşınan anlamsal çekirdek varlığını korumuştur. Çağdaş Oğuz, Kıpçak ve Karluk lehçelerinde yaşayan ortak atasözleri bu köklü direncin en canlı kanıtıdır. Bu birikimin yeni nesillere dijital arşivler, görsel-ışitsel eğitim materyalleri ve modern

öğretim teknikleriyle aktarılması, Türk dünyasının kültürel sistemini güçlendirecek ve ortak bir gelecek stratejisi geliştirilmesinde önemli bir kaynak teşkil edebilir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Bu çalışmanın literatür taraması sürecinde konuya ilişkin kaynakların belirlenmesi, literatürün tematik olarak düzenlenmesi ve araştırma planının oluşturulmasına destek amacıyla Google tarafından geliştirilen Gemini yapay zekâ aracından yararlanılmıştır. Yapay zekâ tarafından sunulan öneriler ve bilgiler, yazar tarafından akademik veri tabanları ve özgün bilimsel kaynaklar üzerinden doğrulanmış; çalışmanın tüm değerlendirme, analiz ve yazım süreci yazarın sorumluluğunda yürütülmüştür.

Kaynakça

Alkayış, M. F. (2013). Orhun Yazıtları'nda zıtlık ifadeleri. *Türk Dili*, 738, 64-68.

Ancient common Turkic words and modern Turkic languages (in the example of Uzbek and Turkish dialects). (2022). *International Journal of Literature and Languages*, 2(12), 1-7.

Atebetül'l Hakâyık'ta epitetler. (2018). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*.

Atlı, S. (2019). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki atasözleri üzerine yapılan bir çalışma: Abdülahad Nûrî ve "atalar sözü". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2243-2279.

Aydın, S. (2013). Kültürel Bir Miras Olarak Atasözlerinin Kullanımı Üzerine Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri. *Folklor/Edebiyat*, 19(75), 173-192.

Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E., & Yokuş, E. (2017). "Türk Dünyası Birliği" Algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.

Biray, N. (2020). *Türk dünyasında ortak değerler - Türk dünyası atasözleri*. TASAM.

Boz, İ. (2023). Dîvânü Lugâti't-Türk'te bulunan atasözlerinde halk bilimi unsurları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 377-388.

Büyükkaya, N. (2024). Dîvânü Lügâti't Türk'teki halk inanışlarının Anadolu Türklerindeki karşılıkları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânü Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 77-88.

Ceran, A. (2025). Orhun'dan Kaşgarlı'ya: Türk Kültür Tarihinde Yazılı Mirasın İzleri. *MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 298-307.

Çelik, D. C., Elbistanlı, N., & Boylu, E. (2022). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde atasözleri ve deyimlerin öğretime yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 54-71.

Çetinkaya, B. (2017). Kutadgu Bilig'de kavramsal metaforlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 377-399.

Çiçek, S. (2021). Megiser'in gramerindeki Türk atasözlerinde eskicil (arkaik) ögeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76), 42-61.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. AKM Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve günümüzde Türk boylarının ortak atasözleri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.

Demir, S. (2012). Kültürel bellek, gelenek ve halk bilimi müzeleri. *Milli Folklor Dergisi*.

Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânü Lugâti't-Türk'teki şiirler ve atasözleri*. Bilge Yayınları.

- Eren, M. (2020). Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen atasözleri üzerine işlevsel kurama göre bir değerlendirme. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 192-203.
- Ergan, N. G. (t.y.). *Türk atasözleri ve deyimlerinde aile ve akrabalık anlayışı*. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.
- Eser, E., & Kılıç, Y. (2021). Sumer toplum felsefesinin izlerinin atasözleri ve deyimler üzerinden takip edilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1650-1686.
- Geldiyev, G., & Karayunusoğlu, Y. (2017). *Karşılaştırmalı Türkmen atasözleri (Türkmençe-Türkçe)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Girgin, Y. (2021). Orhun Yazıtları'nda geçen atasözleri ve deyimlerin verdiği mesajların dil ve kültür birlikteliği açısından değerlendirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 308-322.
- Güleç, S., & Yalçın, A. (2025). Kültürel mirasın aktarılmasında yerel kültürel unsurların rolü. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 44-58.
- Gümüştam, G. (2015). Divanu Lûgati't-Türk'ün İzinde En Eski Kıbrıs Türk Atasözleri. *Folklor/Edebiyat*, 21(84), 145-158.
- Gürsoy, İ. A. (2024). Türk dünyası atasözlerinde akrabalık ilişkileri ve rolleri. *Folklor/Edebiyat*, 30(120), 991-1012.
- Kahraman, B. S. (2022). Sözden yazıya ritüelden metne toplumsal belleğin öyküsü. *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 327-328.
- Kandemir, S. (2022). Kültürel bellek aktarıcısı olarak Instagram: TRT Arşiv örneği. *TRT Akademi*, 7(14), 82-103.
- Kanseitova, G., Parpiyev, N., & Kanseitova, E. (2020). Arap ve Kazak Türk Atasözlerinin Karşılaştırılması ve Anlam Benzerlikleri. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 391-415.
- Kardaş, D. (2020). Kültürlerarası etkileşim bağlamında Hırvat halk atasözlerinde Türk kültür belleği. *Millî Folklor*, 126, 223-237.
- Kasar, H. (2023). *Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Klitikler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Mutlu, K. (2017). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Benzer Atasözü ve Deyimlerin Önemi ve Polonyalılara Türkçe Öğretiminde Bunların Kullanımı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 64(2), 245-268.
- Nakış, D. (2026). Söz ve bellekte kadın: Türk atasözleri üzerine bir inceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(1), 476-494.
- Önler, S. (2021). Kutadgu Bilig, Nehcü'l-Ferâdis ve Kısasü'l-Enbiyâ'da 'yüz' sözcüğü ile kurulmuş deyimler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 24, 204-217.
- Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 119-186.
- Özcan, M. F. (2019). Orhun Yazıtlarındaki atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıklarına yönelik inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 98-105.
- Özen, Ş., & Batur, Z. (2021). Türklerde hitabet: Orhun Yazıtları, Divanu Lugat-it Türk ve Nutuk. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 413-431.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları*. Simurg Yayınevi.
- Temirgazina, Z. K. (2026). On semantic shifts in the word 'qatun' in modern Turkic languages: Yakut, Bashkir, Tatar and others. *Vestnik NSU. Series: History and Philology*, 25(2), 56-68.

Temirgazina, Z., & Andryuchshenko, O. (2025). Semantic and grammatical connections of the Old Turkic word açïy with the vocabulary of the Kazakh language. *Turkic Studies Journal*, 7(2), 197–212.

Türk atasözleri. (2025). *Paradigma Akademi Yayınları*.

Yastı, M. (2006). Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 335-339.

Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Heine, B., & Reh, M. (1984). *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. H. Buske Verlag.

Lévi-Strauss, C. (1994). *Yaban düşünce* (T. Yücel, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Weisgerber, L. (1950). *Die Macht der Muttersprache*. Schwann Verlag.

DIGITAL TRANSFORMATION IN AZERBAIJAN'S ART MUSEUMS AND ITS IMPACT ON VISITOR EXPERIENCE

Aygun Hasanli

Azerbaijan Tourism and Management University, PhD student

Introduction

As a result of the rapid development of information and communication technologies, digitalization has become one of the principal directions of development across all sectors. Digital transformation is of particular importance for museums, whose mission is to preserve, study, and transmit cultural heritage to future generations. Cultural heritage represents a valuable asset that reflects the historical memory and spiritual values of every nation, while museums play a leading role in safeguarding and promoting these treasures.

Against the backdrop of the demands of the modern information society, traditional forms of museum practice are no longer sufficient to meet all contemporary needs. Changing visitor expectations, the increasing speed of information exchange, and the growing complexity of cultural heritage preservation have made the adoption of new technological solutions essential for museums. The rapid advancement of digital technologies has transformed the cultural sector by reshaping visitors' experiences (Khalil, 2023).

Today, museums are adapting their management and operational strategies to the needs and expectations of society by employing museum technologies for a variety of purposes. One of the primary objectives of museum technologies is to develop activities that address the interests of diverse audience groups and to broaden audience diversity. In this context, the Italian cultural scholar Bollo (Karadeniz, 2020) summarizes the principal areas of technology use in museums as follows:

- Improving and diversifying traditional methods of communication;
- Expanding social interaction and fostering the formation of new social groups;
- Enriching and enhancing the visitor experience;
- Developing audiences' communication and listening skills;
- Encouraging participation and promoting the exchange of ideas;
- Facilitating access to collections, including invisible or hidden heritage resources;
- Creating both digital and physical communities.

Contemporary innovations are transforming almost every aspect of public life, social interaction, and the organization and use of spaces, influencing both design and functionality. Museums, in turn, are compelled to evolve and adapt to these changes in order to maintain their relevance and ensure their continued existence in an increasingly digital environment.

Modern Museums in the Context of Technological Change

In recent decades, developments in the field of museology have gradually shifted the focus from a collection-oriented approach to a visitor-centered approach. This transformation is also reflected in the new museum definition adopted at the Extraordinary General Assembly of the International Council of Museums (ICOM) on 24 August 2022. According to this definition: "A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets, and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically and professionally, with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection, and knowledge sharing" (web resource, 2022).

The new museum definition demonstrates that a human-centered, inclusive, and democratic approach has become dominant in the operation of contemporary museums. This approach prioritizes the preservation of tangible and intangible heritage, its interpretation from diverse perspectives, and the creation of meaningful experiences through visitors' active engagement with museum collections. Digital technologies play a crucial role in achieving these objectives by making museums more accessible, attractive, and interactive, while enabling visitors to enjoy diverse and memorable experiences. This development illustrates that contemporary museums are no longer merely spaces for displaying objects but have evolved into socio-cultural platforms centered on people and their needs.

Digital technologies were first introduced into museums during the second half of the twentieth century. The first international conference dedicated to museums and computer technologies was held in 1968 at the Metropolitan Museum of Art in New York City (Chan, 2022). Initially, these technologies were primarily used for collection registration, cataloguing, and scholarly research. Later, particularly toward the end of the twentieth century, the digitization of museum collections became one of the major priorities within various projects. Since the beginning of the twenty-first century, digital technologies have been increasingly employed in exhibitions to strengthen visitor participation and interaction.

In recent years, the digital transformation of museums has continued to develop steadily and has accelerated under the influence of several factors. These include advances in software technologies, growing public interest in museums' virtual opportunities, and the restrictions imposed during the COVID-19 pandemic, which compelled museums to adopt online services in order to maintain communication with their audiences.

Under these circumstances, adapting museum activities to the requirements of the information society has become particularly important for preserving and presenting works of art and cultural heritage. Consequently, museums have increasingly adopted innovative tools such as mobile applications, virtual and augmented reality technologies, artificial intelligence, information design, and related digital solutions. These technologies are now regarded as key components of the contemporary extended museum model.

Today, museum activities are no longer limited to the preservation, research, and exhibition of cultural heritage. Contemporary museums have become multifunctional cultural institutions that offer visitors new forms of communication and opportunities for knowledge acquisition. Through social media, museums reach broader audiences by sharing information about collections, exhibitions, and events on their official platforms. Extensive digital platforms have also been established to provide online access to digitized collections. At the same time, mobile applications, including audio guides, have been developed to enrich the individual visitor experience. Furthermore, 3D reproductions of museum objects, virtual exhibitions, and digital tours enable people with physical limitations to access, explore, and engage with cultural heritage.

In recent years, interest in museum digitization and the application of innovative technologies in exhibitions has increased significantly (Merlo, 2017). According to Chinese museology researchers, museum digitization can contribute to higher visitor spending, thereby justifying investments in digital technologies. From this perspective, investigating the direct impact of these technologies on visitor attraction can help museums develop more effective digitalization strategies and gain a competitive advantage (Xu et al., 2024).

Contemporary research extensively discusses how museums adapt to the social, technological, and cultural conditions shaped by digital transformation, as well as the functions of digitalization as a tool, platform, content medium, and form of communication. Sejul Malde and colleagues (Malde et al., 2019) proposed a four-component model explaining the interaction between people and digitalization in the museum environment. According to this model, digitalization functions as software and technical infrastructure, becomes an integral part of organizational strategy and management processes, is evaluated in terms of motivation, behavior, and impact, and simultaneously creates new opportunities for creativity and innovation. The authors emphasize that this model is not a rigid methodological framework but rather an analytical approach that facilitates systematic thinking about the digital environment.

Jenny Kidd and her colleagues (Kidd et al., 2024) likewise argue that digitalization has fundamentally transformed the relationships between museums, their audiences, and communities. This transformation extends beyond technological platforms, as digitalization is also understood as a new mindset that promotes collaboration, participation, and audience-centered governance.

One of the most significant theoretical approaches in museum digitalization is the concept of the post-digital museum. This concept refers to a stage in which digital technologies are no longer perceived as innovations but as integral components of museum practice and society. The post-digital museum recognizes the normative role of digital technologies in everyday management and operational processes while acknowledging the changing role of museum audiences. This approach encompasses the adoption of digital technologies in various forms by museums regardless of their financial and human resource capacities. Today, digital technologies have become deeply embedded in society and constitute an inseparable component of contemporary mobile lifestyles.

The Impact of Digital Technologies on the Museum Visitor Experience

The level of visitor satisfaction in museums is primarily determined by factors such as emotional engagement, cognitive learning, ease of use, and the perceived value of the overall experience. By providing accessible, interactive, and immersive content, digital technologies have a positive impact on the development of these factors. Furthermore, innovative technologies offer museum visitors multidimensional experiences through physical participation and interaction, creating a greater sense of realism and presence compared to non-interactive environments. As a result, visitors gain richer emotional experiences and establish stronger connections with museums.

Through the implementation of digital technologies, users can personalize their museum experience by choosing from virtual tours and various digital resources. The development of information and communication technologies, together with the introduction of technological innovations such as mobile and portable devices, multitouch displays, interactive 3D systems, augmented reality (AR), and virtual reality (VR), has led to a significant paradigm shift in the objectives and functions of museums. Boboc and colleagues (Boboc et al., 2022) argue that the application of augmented reality technologies in museums enhances visitors' emotional engagement by providing additional and contextual information about museum objects. At the same time, virtual exhibitions eliminate physical barriers by enabling remote access to museum collections located in different geographical regions. This, in turn, makes the learning process more effective and supports visitors' cognitive development.

From this perspective, digital transformation is regarded as a significant factor in enriching both the emotional and intellectual experiences of museum visitors. The application of digital technologies strengthens visitors' interaction with museums, improves the quality of their overall experience, and contributes to higher levels of visitor satisfaction.

Bertacchini and Morando (Bertacchini et al., 2011) examined the impact of digital exhibitions, interactive presentations, and gaming technologies implemented in museums across the United States on visitor behavior. Their findings indicate that the digitization of museum collections facilitates access to museum resources for visitors from different age groups and makes the process of obtaining information more efficient. The authors emphasize that the implementation of digital and interactive technologies both on museums' official web platforms and within exhibition spaces has become one of the key directions of contemporary museum practice.

Peacock and Brownbill (Peacock & Brownbill, 2007) argue that integrating museum collections into digital environments and presenting their content on online platforms in ways that support visitors' learning not only helps ensure audience retention but also encourages the participation of diverse visitor groups in museum activities.

Soren (Soren, 2005) notes that museums in Canada have increasingly adopted digital presentations, interactive applications, and online games as marketing tools. This approach has enhanced the attractiveness of museums within the tourism sector, contributing significantly to their visibility and increasing visitor numbers. Although computer games, first introduced in 1961, have undergone substantial development in terms of themes and content

over recent decades, their impact may produce both positive and negative outcomes depending on the context, purpose, and manner of their application.

Technology and Digital Artistic Language in Azerbaijan's Art Museums

An important step toward implementing state priorities in the field of culture was the development of the State Development Concept for Culture for 2006–2016. Furthermore, by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, dated 14 February 2014, the Concept of Culture of the Republic of Azerbaijan was approved. According to this Concept, the modernization of museum activities requires the implementation of several key measures, including the preservation, documentation, conservation, and restoration of museum collections; the improvement of collection acquisition practices; the transfer of museum collection data to digital media and the establishment of a national museum information database through electronic cataloguing; the enhancement of the artistic design of museum exhibitions; and the organization of concept-based exhibitions and thematic displays (Concept of Culture of the Republic of Azerbaijan, 2014).

One of the most widespread directions of technology integration into museum practice is the application of visual communication design solutions. In this regard, the use of digital communication tools has also expanded significantly in Azerbaijan's art museums. The digital technologies employed in these museums include virtual tours supporting both permanent and temporary exhibitions, technology-based presentations, mobile applications, web platforms, and new media tools. The primary objective of these applications is to strengthen the visitor-centered approach, make museum visits more engaging and attractive, and encourage people to participate in museum activities voluntarily.

The Azerbaijan National Museum of Art, the country's largest art museum, and the Azerbaijan National Carpet Museum, which houses unique collections of Azerbaijani carpets, folk-applied arts, and exemplary works by contemporary artists and master craftsmen, are equipped with state-of-the-art exhibition facilities and restoration laboratories featuring advanced conservation systems. To improve museum operations, provide high-quality visitor services, and enhance museum promotion, many art museums have introduced next-generation cash register and control systems, IP surveillance cameras, digital advertising networks, and modern electronic ticketing applications. Owing to its compliance with international standards and criteria, high-quality museum services, and professional expertise, the Azerbaijan National Museum of Art has been awarded the European Museum Standard (EUMS) status.

One of the most widely used technological tools in Azerbaijani museums is digital information guide and audio guide systems. In the majority of museums, visitors obtain information about exhibits through these systems. The digitization process is based on converting museum information into electronic formats and presenting it through various digital technologies, particularly computer-based systems.

Although these technologies have not yet been implemented universally across all museums, a number of institutions actively utilize digital opportunities, particularly through their official websites and virtual museum platforms.

One of the museums that has extensively embraced digital technologies is the Museum of Modern Art. As one of the most dynamic and innovative centers of Azerbaijani culture, this museum has opened a new chapter in the creative life of both the country and the region. It combines the principles of artistic freedom, innovation, aesthetic exploration, education, and social inclusion. The museum serves as a leading platform for a constantly evolving artistic environment and for fostering both local and international cultural dialogue. It integrates traditional exhibition formats with new technologies and digital media. Multimedia interactive panels, digital exhibitions, video art, and new media installations occupy a prominent place in its artistic presentations. Virtual tours, online exhibitions, digital educational programs, and social media projects further strengthen the museum's significance within contemporary artistic discourse. It should also be noted that the number of Azerbaijani museums represented on the Google Arts & Culture platform continues to increase. Visitors can access The Azerbaijan National Museum of Art, The Azerbaijan National Carpet Museum, The National Museum of History of Azerbaijan, The State Museum of Musical Culture of Azerbaijan, The Heydar Aliyev Center, The Icherisheher State Historical and

Architectural Reserve, and The Virtual Karabakh platform through Google Arts & Culture. The online exhibitions presented on this platform have eliminated geographical barriers, making museum collections and exhibitions accessible to a much broader global audience.

Conclusion and Recommendations

In conclusion, the digital transformation of art museums is expanding rapidly and has become one of the principal components of their strategic development. One of the key factors driving this transformation is visitors' growing desire to engage with cultural heritage through modern technologies in a more interactive and meaningful way.

As in museums worldwide, digital technologies in Azerbaijan's art museums have significantly enhanced visitor attraction and satisfaction. This impact is primarily achieved through the creation of immersive experiences and the strengthening of interaction between visitors and museum artifacts. The findings demonstrate that digital technologies not only improve the existing visitor experience but also have a long-term influence on visitor behavior. Moreover, they play a significant role in maintaining museums' competitiveness and increasing their revenue.

However, it should be noted that museums continue to face significant organizational and technical challenges related to digitalization. These challenges are mainly associated with insufficient digital competencies, the perception of digital technologies as supplementary rather than strategic elements of museum operations, and limitations in financial and human resources. Under such conditions, many museums adopt digital technologies without long-term strategic planning, resulting in a cyclical process in which technologies are implemented without fully assessing their impact, become obsolete within a relatively short period, and are eventually abandoned. The study indicates that sustainability in museums' digital development should be evaluated from two interrelated perspectives: internal sustainability and external sustainability. Internal sustainability concerns the selection, implementation, technical support, maintenance, updating, obsolescence, and eventual replacement of digital technologies within museums. External sustainability, on the other hand, relates to the impact of these innovations on the social, cultural, and physical environments in which museums operate, both locally and globally. Overall, digital technologies play an indispensable role in the development of contemporary museums and in strengthening their relationships with audiences. The future advancement of digital technologies in museums will largely depend on their ability to develop and implement increasingly innovative and interactive technological solutions. Future research should focus particularly on the development and wider implementation of digital museum technologies that contribute to the preservation of cultural heritage while providing visitors with broader, more interactive, and more enriching experiences. Research in this field can make a significant contribution both to the advancement of museology and to the preservation of digital cultural heritage.

References

- Bertacchini, E., Morando, F. (2011). The future of museums in the digital age: new models of access and use of digital collections in the Future of Museums in the Digital Age: New Models of Access and Use of Digital Collections Torino: International Centre for Research on the Economics of Culture, Institutions, and Creativity (EBLA) & Centro Studi Silvia Santagata (CSS)
- Boboc, R. G., Bautu, E., Gîrbacia, F., Popovici, N., & Popovici, D. M. (2022). Augmented Reality in Cultural Heritage: An Overview of the Last Decade of Applications. *Applied Sciences*, 12(19), 9859
- Chan, S. Museum Technology Keynote – Words from ICOM 2022 Prague. Available online: <https://sebchan.medium.com/museums-and-technology-a-gentle-provocation-b9992c2e4455> (accessed on 6 February 2024)
- Karadeniz, C. (2020). Müzede dijital teknolojilerin kullanımı ve salgın sürecinde dijital katılım. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 70, 975-984. <https://doi.org/10.7816/idil-09-70-06>

- Khalil, S., Kallmuenzer, A., & Kraus, S. (2023). Visiting museums via augmented reality: an experience fast-tracking the digital transformation of the tourism industry. *European Journal of Innovation Management*, 27(6). <https://doi.org/101108/ejim-09-2022-0479>
- Kidd, J., Nieto McAvoy, E., Ostrowska, A. Implications of the COVID-19 Digital “Pivot” in Museums and Galleries: Lessons from Practitioners. AHRC Policy and Evidence Center, Cardiff University. Available online: <https://www.pec.ac.uk/discussion-papers/pivot-to-digital-how-museums-and-galleries-responded-to-covid-19> (accessed on 4 March 2024)
- Malde, S., Kennedy, A., Parry, R. Understanding the Digital Skills and Literacies of UK Museum People – Phase Two Report. University of Leicester. 2019. Available online: https://leicester.figshare.com/articles/report/Understanding_the_digital_skills_literacies_of_UK_museum_people_Phase_Two_Report/10196294 (accessed on 4 March 2024)
- Merlo, G. Building the Museum Experience: the role of digital technologies inside art museums. University of Westminster, MA Dissertation (2017)
- Peacock, D., Brownbill, J. (2007). Audiences, visitors, users: reconceptualising users of museum on-line content and services. *Proceedings of Museums and the web 2007*. <http://www.archimuse.com/mw2007/papers/peacock/peacock.html> Toronto, Canada.
- President of the Republic of Azerbaijan. 2014, February 14. Decree on the Approval of the Concept of Culture of the Republic of Azerbaijan.
- Soren, Barbara (2005). Best practices in creating quality online experiences for museum users. *Museum Management and Curatorship*, Vol.20, Iss.2, 131 – 148
- The Azerbaijani delegation participated in the 26th General Conference of the International Council of Museums (ICOM). Baku. 2022, September 1. [electron source]
- Xu, D., Zhang, W., Zhang, C., Mao, R., & Wang, C. (2024). Digitally enriched exhibitions: Perspectives from Museum professionals. *Tourism Management*, 105, 104970-104970. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2024.104970>

SEYYİDE FATİMA KADIN TÜRBEŞİ (MANİSA/KIRKAĞAÇ) ETRAFINDA OLUŞAN EVLİYA KÜLTÜ ÜZERİNE

Emel EMREM

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ,Balıkesir/Türkiye

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Balıkesir / Türkiye

Giriş

Tasavvuf terminolojisinde dost, yardımcı ve sâdik kul anlamlarına gelen veli kavramı, halk dindarlığında ve Türk epik veya mistik geleneğinde eren, ermiş, ata ve baba gibi kelimelerle karşılanarak kurumsallaşmıştır. Evliya olarak kabul edilen şahsiyetlerin menkıbevi ve karizmatik nitelikleri, içinde yetiştikleri tarikat adabı, sosyo-kültürel bağlam ve dönemin toplumsal dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir. Velilerin genel davranış kalıpları arasında dünyevi zenginliği reddetme ile halkın içinde ve halkla hemhal olarak toplumsal kriz anlarında manevi veya fiziki koruyuculuk üstlenme rolleri öne çıkar. Halk muhayyilesinde bir şahsiyetin velilik mertebesine eriştiğinin kabul görmesi ise normatif dinin emirlerine sadakat, yüksek ahlak, takva ve en önemlisi keramet gösterme yetisine dayandırılmaktadır.

Türk-İslam mimarisinin ve inanç coğrafyasının temel unsurlarından olan türbeler, yalnızca anıt mezar yapıları olmanın ötesinde anlamlar taşır. Bu yapılar kolektif hafızanın korunduğu, dinî inançların pratik edildiği ve geleneksel kültürün kuşaklararası aktarımının sağlandığı mekânlardır. Anadolu coğrafyasında veli, şeyh, seyyid ve seyyide kimliğiyle tescillenen şahsiyetlerin kabirleri, zamanla birer ziyaretgâh kimliği kazanarak halkın kutsal ile temas kurduğu eşikler haline gelmiştir. Bu mekânlara yönelik ziyaret fenomeni; dua, adak, şifa arayışı ve manevi arınma gibi pratiklerle dinamizmini korumaktadır.

Bu çalışmada, Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Bakır Mahallesi'nde yer alan ve yerel inanç coğrafyasında önemli bir yer tutan Seyyide Fatıma Kadın Türbesi incelenmiştir. Türbeye dair yazılı ve arşivsel kaynakların sınırlı olması nedeniyle, çalışmanın yöntemsel omurgasını sözlü tarih, kaynak kişi mülakatları ve gözlemden oluşan alan araştırması oluşturmaktadır. Elde edilen veriler, Anadolu'daki evliya kültürü ve türbe etrafında şekillenen memorat ile menkıbe literatürü bağlamında tahlil edilmiştir.

1. Seyyidlik Müessesesi ve Seyyide Fatıma Kadın Türbesi

İslam kültür tarihinde Hz. Muhammed'in soyundan gelen şahsiyetleri tanımlayan seyyid ve seyyide kavramları, Osmanlı toplumsal yapısında Nakkaşî'l-eşraflık kurumuyla kurumsal ve hukuki bir statüye kavuşturulmuştur. Halk dindarlığında Peygamber'in mukaddes emaneti olarak görülen bu şahsiyetler, vefatlarından sonra da kurdukları manevi karizmatik otoritelerini sürdürmüşlerdir. Kırsal alandaki seyyid ve seyyide türbeleri; toplumsal koruma alanı, şifahane ve adak-ritüel merkezi olarak işlev görmektedir.

Manisa'nın Kırkağaç ilçesi Bakır Mahallesi'deki türbe, halk arasında Seyyidler Türbesi olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırma, mekândaki kutsiyetin doğrudan Ehl-i Beyt şeceresine bağlanmasından kaynaklanır. Türbenin özellikle kadın ziyaretçiler tarafından yoğun şekilde ziyaret edilmesi, Anadolu halk kültüründeki kadın evliya veya ana kültürüyle yapısal bir paralellik göstermektedir. Alan araştırmasında elde edilen verilere göre, türbede medfun bulunan velilerin bu bölgeye geliş amacı irşat faaliyetleri olarak kabul edilmektedir.

1.1. Türbe Etrafında Şekillenen Menkıbe ve Memoratlar

Halkbilimi çalışmalarında velilerin kerametlerini ve türbelerin keşfini anlatan olağanüstü unsurlu anlatılara menkıbe denirken, bu olağanüstü tecrübeleri doğrudan yaşayan veya tanık olan kişilerin ifadelerine ise memorat denmektedir. Seyyide Fatıma Kadın Türbesi'nin keşfi ve kutsiyeti etrafında halk arasında yaşayan anlatılarda

yangından etkilenmeme motifi öne çıkmaktadır. Yerel anlatılara göre, türbenin yer aldığı alan geçmişte sınırları tam bilinmeyen bir kabristandır. Bölgede meydana gelen büyük bir yangında, velinin mezarının bulunduğu alanın ve çevresinin hiçbir zarar görmemesi, halk tarafından manevi bir işaret olarak yorumlanmış ve alanın kutsallaşma süreci hızlanmıştır.

Türbenin varlığının tescil edilmesine dair anlatılan bir diğer memorat ise işitsel algılara dayanır ve gaipten ses işitme motifiyle şekillenir. Gece vakti türbe mevkisinden geçen yerel halkın, gaipten gelen Kur'an-ı Kerim sesleri işittiğini beyan etmesi, mekândaki manevi varlığın tescili olarak kabul edilmiştir.

Türbeye atfedilen en önemli işlevlerden biri çocuksuzluğa çare olmasıdır ve bu durum gaipten çocuk sesi işitme anlatısıyla pekişir. Alan araştırmasında aktarılan bir memoratta; çocuğu olmayan bir çiftin türbe yakınından geçerken çocuk ağlama sesi duyduğu, erkeğin bir taşın üzerinde çocuk silueti gördüğü ancak eşinin bunu gaipten varlıklar olarak yorumlayıp uzaklaştığı aktarılmıştır. Daha sonra başka kişilerin de aynı yerde beyaz kıyafetli nurlu şahsiyetleri Kur'an okurken görmesi, mekânın kutsiyetine dair kolektif inancı pekiştirmiştir. Bu manevi işaretlerin ardından, ismi saklı tutulan bir hayırsever tarafından mekân ihata altına alınarak çevre düzenlemesi yapılmış ve ziyaretgâha dönüştürülmüştür.

Türbe kültürlerinde rüya, veli ile ziyaretçi arasındaki trans-medyatik bir iletişim kanalıdır. Kaynak kişinin aktardığı bir diğer memorata göre; rüyasında türbe sahiplerini gören bir kadın ziyaretçi, kendisinden on beş adet Yasin-i Şerif cüzü talep edildiğini belirterek gözyaşları içinde türbeye bu kitapları bağışlamıştır. Halk muhayyilesinde bu durum, velinin yaşayanlar üzerindeki manevi tasarrufunun ve taleplerinin devam ettiğinin somut bir göstergesidir.

2. Türbe Etrafında Oluşan İnanış ve Uygulamalar

Halk inançları bağlamında Seyyide Fatıma Kadın Türbesi'ndeki pratikler; adak adamak, adak kurbanı kesmek, türbe eşiğine veya taşına dokunarak şifa ve dilek talep etmek etrafında yoğunlaşır. Tasavvuf kültürünün popüler halk dindarlığına yansımaları olan bu pratikler arasında çocuk sahibi olma dileği ilk sıradadır.

Türbede pratik edilen adak ritüeline dair alan araştırmasında somut bir pratik gözlemlenmiştir. Uzun süre çocuk sahibi olamayan bir kadının, türbedeki zatların ruhuna tevessül ederek dua etmesi ve bir çocuğu olması halinde burada kurban keseceğini beyan etmesi, dileğin gerçekleşmesinin ardından ritüelistik bir törene dönüşmüştür. Adanan kurban türbe mahallinde kesilmiş, büyük kazanlarda pişirilen etler ve yemekler türbe görevlisi vasıtasıyla tüm cemaate ve ziyaretçilere dağıtılarak kolektif bir ziyafete dönüştürülmüştür. Bu pratik, kurbanın eti paylaşıldıkça adağın kabulünün pekişeceği inancıyla doğrudan ilgilidir.

3. Türbenin Sosyal ve Kültürel İşlevleri

Halkbilimci William Bascom'un vurguladığı kültürün işlevleri kuramı penceresinden bakıldığında; Seyyide Fatıma Kadın Türbesi yalnızca metafizik bir mekân değil, toplumsal yapıyı düzenleyen ve birlik ile dayanışmayı sağlayan bütünlleştirici bir kurumdur. Türbe çevresinde düzenlenen toplu dualar, mevlitler ve özellikle hayır yemeği organizasyonları bu işlevin en somut tezahürüdür.

Bu hayır yemeklerinin sabit bir takvimi yoktur ve topluluğun ekonomik yapısına uygun olarak tarımsal takvime göre belirlenir. Kasaba halkının büyük çoğunluğu çiftçi olduğu için, organizasyon yazlık ekim ve yoğun tarla işleri başlamadan önceki döneme denk getirilir. Böylece kırsal ekonominin getirdiği yoğun iş dönemi öncesi manevi bir motivasyon ve rızık bereketi amaçlanır. Bu dönemde düzenlenen etkinliklere sadece yerel halk değil, çevre il ve ilçelerden, hatta gurbetçi nüfustan yoğun katılım gerçekleşir.

Hayır etkinliğinde ikram edilen menü bütünüyle Kırkağaç mutfak kültürünü ve gastronomik kimliğini yansıtır. Etkinliklerde kapama olarak da bilinen Kırkağaç yöresine özgü paça yemeği, çorba, pilav, patates, keşkek, nohut ve aşure tatlısı sunulur. Bu ritüelistik yemekler ve imece usulü hazırlıklar aracılığıyla toplumsal aidiyet duygusu yeniden üretilirken, geleneksel mutfak kültürü de kesintiye uğramadan yeni kuşaklara aktarılmış olur.

Sonuç

Seyyide Fatıma Kadın Türbesi, Manisa'nın Kırkağaç ilçesinde bulunan önemli manevi ve kültürel merkezlerden biridir. Türbe hakkında normatif-tarihsel kaynakların azlığına tezat olarak, sözlü kültürde son derece zengin bir katmanlaşma mevcuttur. Çalışma neticesinde; türbe sahibine atfedilen kutsiyetin Ehl-i Beyt vurgusu ve kadın evliya motifıyla güçlendirildiği, mekânın çocuk sahibi olma ve şifa arayışı gibi yaşamsal kriz anlarında sığınılan bir manevi eşik işlevi gördüğü saptanmıştır. Ayrıca, periyodik olarak düzenlenen toplu hayır yemekleri, mekâna mahalli bir ziyaretgâh olmanın ötesinde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan sosyo-kültürel bir merkez niteliği kazandırmaktadır. Gelecekte yapılacak daha geniş ölçekli saha çalışmaları, bölgedeki inanç yapısının tespitine ve yorumlanmasına daha kapsamlı katkılar sunacaktır.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

KAPLAN, M. (2001). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar Tıp Tahlilleri 3*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KÖPRÜLÜZADE, M. F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

PEHLİVAN, G. (2012). *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*, İzmir: Tibyan Yayıncılık.

OCAK, A. Y. (2016). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menakıbnameleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.

ULUDAĞ, S. (1977). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Kabalcı Yayınevi.

Dijital Kaynaklar

Haberler.com, "Kırkağaç'ta Saklı Hazine"

Kırkağaç.net Haber Arşivi.

Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Kırkağaç Tanıtımı".

Mekan360 Kültür Portalı, "Bakır Mahallesi".

Sözlü Kaynak

KK1: Orhan ELGÖRMÜŞ, Manisa/Kırkağaç doğumlu, 83 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi.

Ekler

Ek 1: Seyyide Fatıma Kadın ve eşine ait olan mezar.

Ek 2: Türbedeki ibadet yerinin dışarıdan görünüşü.

Ek 3: Türbedeki ibadet yerinin içeriden bir görüntüsü.

Ek 4: Türbe için yapılan hayır yemeklerinin pişirildiği yer.

Ek 5: Hayır yemeğinden bir fotoğraf.

*Yapılmış olan bu çalışma “Manisa/Kırkağaç İlçesi Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma” isimli yüksek lisans tezi kapsama alanında yapılmıştır.

KAZDAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNDE KINA GECESESİ GELENEKLERİ: EDREMIT/ÇAMCI KÖYÜ ÖRNEĞİ

Elmas ÖZCAN

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Balıkesir/Türkiye

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Balıkesir / Türkiye

Giriş

Tahtacılar, ormanlık alanlarda yaşamlarını sürdürmüş Alevi-Türkmen zümrelerinden biridir. Geçimlerini ağaç ve orman işçiliğiyle sağlamışlardır (Coşkun, 2013:34). Bu nedenle kendilerine “tahtacı” adı verilmiştir. Faruk Sümer’e göre Tahtacılar Ağaçeri Türkmenlerinin devamıdır. Sümer, Tahtacıların Ağaçerilerden kalma bir topluluk olduğunu ve bu zümreden ilk defa 13. yüzyılın ikinci yarısında bahsedildiğini belirtir (Sümer,1962:521). Tahtacıların Ağaçeri Türkmenlerinin devamı olup olmadığı konusunda birçok araştırmalar yapılmıştır. Araştırmacılar Ziya Gökalp, Abdurrahman Yılmaz, Taha Toros Tahtacıların Ağaçerilerin devamı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Selçuk, 2008:33-35; Coşkun, 2013:39). 16. yüzyıla ait Osmanlı vergi nüfusu tahrir defterlerinde Tahtacılar “Cemaat-i Tahtacıyan” olarak bahsedilir. Tahtacıların ağaç işleriyle uğraşan ata ve dedeleri için Ağaçerilerden daha uygununu bulmak mümkün değildir (Sümer, 1962:528). Balıkesir ve civarında yaşayan Tahtacı Türkmenlerine “Kazdağı Tahtacı Türkmenleri” denilir. Edremit civarında görülmeye başlanan ve günümüzde Çamcı, Hacıaslanlar, Mehmetalan, Yassıçalı, Tahtakuşlar, Kavlaklar, Arıtaşı, Kızılcukur ve Doyran gibi köylerde yaşamakta olan Kazdağı Tahtacı Türkmenleri, bölgenin kültürel dokusunda önemli bir yere sahiptir (Şahin, 2014:142).

Çamcı Köyü’nde yaşayan Tahtacı Türkmenleri bilhassa geçmişten günümüze kendi adetlerini, gelenek ve göreneklerini korumaya ve yaşatmaya çalışmış en eski topluluklardan biridir. Bu çalışmada ele alınan geçiş dönemlerinden en önemlisi olan evliliğin bir aşamasında bulunan kına gecesi gelenekleri, kendilerine has bir şekilde yaşattıkları kültürel değerleri arasında yer almaktadır. Bu bildiride Kazdağlılarının Balıkesir sınırlarında kalan Çamcı Köyü’ndeki kına gecesine ait unsurlar incelenmektedir. Saha araştırması neticesinde elde edilen bilgiler literatürdeki mevcut bilgilerle birlikte kullanılmış ve bölgedeki Tahtacı Türkmen kültürü içindeki durumu tespit edilmiştir.

1.Türk Kültüründe Kına Yakma Geleneği

Türk kültürü gelenekleri arasında korunan ve yaşatılan geleneklerden biri de kına yakma geleneğidir. Kültürümüzde kına adanmışlığın, fedakârlığın ve yeni bir hayata geçişin sembolü olmuştur. Bu gelenek, kültürümüzün önemli eserlerinde karşımıza çıkar. Dede Korkut Hikâyelerinde; Salur Kazanın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy, ve Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’da “kına” yer almaktadır. Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’da kâfir kızlarının ellerinin bileğinden kınalı olduğundan bahsedilmektedir. Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’da Tepegöz’ün, elleri kınalı kızları çok yediği söylenmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’da ise, “Ak pürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı turnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi. Kız gelini kah kah gülmez oldu. Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler, vay beyim kardeş, muradına maksuduna ermeyen yalnız kardeş deyip ağlaştılar böğrüştüler” ifadeleriyle yer bulmaktadır (Tokmak, 2009:30). Kına kültürünün kadim Türklerin geçmişinde de ne kadar canlı yaşandığı Dede Korkut Hikayeleri’inde görülmektedir.

Geçiş dönemleri, insanın doğumuyla başlayıp hayatı boyunca sırasıyla gerçekleştirilen törenlerdir. Bu dönemler sırasıyla; doğum, evlilik ve ölümdür. Her geçiş dönemlerinin alt basamakları vardır. Gelenekler, inançlar ve yapılan uygulamalar belirli aşamalarla ritleri oluşturur. Arnold Van Gennep, bireyin bir durumdan diğer durumuna geçiş sürecini ‘ayrılma, ara ve kaynaşma ritleri olarak sınıflandırmakta ve nişanlılığın da evliliğe geçişinde bir ara dönem olduğunu ifade etmektedir (Gennep, 2022:19-20). Bu bağlamda bakıldığında düğün öncesi nişan sonrası gerçekleştirilen kına gecesi, evliliğin geçiş sürecindeki ara/eşik dönem ritlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kına sadece bir eğlence aracı değil, bireyin eski hayatından yeni hayatına geçişini onaylayan kültürel bir mühürdür.

Evlilik önemli bir kurumdur. Bireyin eski hayatından yeni hayatına geçmesidir. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, adet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir (Örnek, 2000:185).

Tahtacı Türkmenlerinde de evlilik akdinin gerçekleşmesi ve bir aile kurulması önemlidir. Tahtacıların kapalı bir topluluk olduğu değerlendirilmektedir. 1920’li yıllarda Tahtacıların sadece kendi toplulukları içinde evlendikleri ve Sünni birisi ile evlenmenin yasak olduğu belirtilmektedir (Atalay, 1991:33). Kaynak kişilerden aldığımız bilgilere göre hala kendi topluluklarından evlenmenin devam ettiğini görüyoruz. Bunun sebepleri arasında toplumsal düzenin bozulması, geleneklerin zaman içerisinde değişeceği düşüncesi vardır.

Tahtacılar dışında kız almaya pek sıcak bakılmaz hatta diğer Alevilerle de evlilik hoş karşılanmaz (KK2).

Çamcı köyünde yaşayan Tahtacı Türkmenlerinde dikkat çeken uygulamalardan biri kaçan kıza da kına yakılmasıdır. Bu durum kına ritüellerinin her koşulda yerine getirildiğini ve geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir.

2. Çamcı Köyü Tahtacı Türkmenlerinde Kına Gecesi

2.1. Birinci Gün: Baş Kınası

Tahtacı Türkmenlerinde kına gecesi gelenekleri belirli aşamalardan oluşmaktadır. Çamcı Köyü’nde kına süreci iki güne yayılıp her iki günde de farklı uygulamalar içermektedir. Bu sürecin ilk aşamasını “baş kınası” oluşturur. Düğün süreci bu köyde dört gün sürer. Genellikle Cuma günü kına gecesiyle süreç başlar. Pazartesi günü baş bağlama ile sona erer.

Cuma günü sağdıç bütün köyü kepeze buyurun diyerek davet eder. Buna kepeze davet denir. Akrabalar, komşular damat evinde toplanıp gelinin kepezini hazırlarlar. Bu sırada damat evinde çerez ve içecek dağıtılır. Sonra kız evine gidilir. Kepez Cuma günü götürülmez. Hazırlandıktan sonra bir yere kaldırılır. Kepez, rengârenk boyanmış telekler ve çeşitli renklerde 15-20 şifon eşarptan yapılmış, pul, çiçek ve gümüşlerle süslenmiş bir taç veya duvaktır (Kırzioğlu, 1993:139).

Sağdıç bir çocuk olabilir. Damadın yakınından biri olmalıdır. Tahtacılarda sadece oğlu olan sağdıç ailesi olabilir. Eğer sağdıç bir çocuksa görevini babası, kına gecesinde de annesi üstlenir.

Kınayı Cuma günü öğleden sonra gelinin saçına yakılır. Kaynak kişilerin aktardığına göre, kına törenine katılan kişiler üç etek adı verilen geleneksel kıyafetleri giyer. Cuma günü sabahı bütün kadınlar kınaya diye anons edilir. Baş kınasına gelen misafirler gelirken yanlarında biraz kına getirirler. O kına bir yere boşaltılır ve karılır (KK6, KK7).

Kına ritüellerini başlatan kişi “ana bacı” denilen dede hanımıdır. Kendisine “dede bacı” da denilmektedir. Kınayı karan kişi ana bacıdır. Kına salavat eşliğinde karılır. Ana bacı salavatı dile getirir: “Peygamber’e salavat, seyyidine Muhammed, kutlu olsun diyenin akıbeti hayır olsun” daha sonra eline bir topak kına alır ve yine salavatla eşliğinde gelinin saçına yakmaya başlar. Salavatı, orada bulunan herkesin tekrar etmesi beklenir.

Dede bacı salavatla kınayı üç kez gelinin alnından geriye doğru yakar. Sonra iki kişiye kınayı verir ve devamını o kızlar yakar (KK1, KK3). Günümüzde baş kınası uygulaması sembolik olarak, adetin yerine getirilmesi için gelinin

sadece saç ucuna yakılır. Yaktırmayan kızlar olsa dahi yine bu tören düzenlenir ve gerçekleştirilir. Kültürel devamlılığın sağlanmasını isteyen ve yaşaması için bu törenlerin icrasını devam ettiren bir topluluktur.

Baş a kına yakıldıktan sonra herhangi bir eğlence düzenlenmemektedir. Orada bulunan herkes dağılmaya başlar. Saç kınası gelinin saçında bir gün durduktan sonra ertesi gün yani cumartesi günü yıkanır. Bu uygulama kişiden kişiye değişse de kınanın uzun süre bekletildiği tespit edilmiştir.

2.2. İkinci Gün: El Ve Ayak Kınası

Cumartesi sabahı kına gecesinden önce okuntu dağıtılır. Okuntu davetiyedir ve bir kumaş parçasıdır. Dede ve baş cemaatle okuntu parça parça yırtılır. Okuntuyu bayraktar ve kahya bütün köyü gezerek düğünümüz var buyurun diyerek dağıtırlar (KK5). Oğlan tarafının dağıttığı okuntuda kumaşın ucunda naneli şeker olur. Daha eskiden el işi, cep aynası, mendil verilerek okuntu dağıtıldı. Ailenin gücü yetiyorsa okuntuyla birlikte mutlaka bir hediye verilir hatta okuntu dağıtılan evlerde bekar kız veya erkek varsa onlara kıyafet dağıtır, düğüne onları giyip gelinmesi beklenilir.

Cumartesi günü okuntu dağıtıldıktan sonra bayrak dikme olur. İki tane bayrak dikilir. Biri Türk Bayrağıdır diğeri sancak dediğimiz düğün evi bayrağıdır. Gençler kendi aralarında bir bayraktar seçer. Kızlar bayrak dikmeye toplanır ve bayraktarın evine gidip bayrağı dikerek süslerler. Bayrak direğinin tepesine elma veya ayva takarlar. (KK1, KK5, KK7). Daha sonra gençler bayrağın üzerine kızların emeğine karşılık para atarlar. Bayrağı kaç kız dikmişse paralar o kızlar arasında paylaştırılır. Oğlan tarafı kız tarafına bir horoz gönderir. Bayraktar seçilen kişi horozu kestirir ve bayrağı onun üzerinden atlatır (KK6).

Daha sonra kız tarafı toplanarak davullarla erkek evine gider. Erkek tarafı kız tarafına yemek verir. Birliktelik pekişir. Dünürler birbirine diktikleri üç eteği giyerler. Bu uygulama dünürlerin birbirine hayırlı olsun gelişidir. Kız tarafı yemeklerini yedikten sonra gelinin üç eteğini ve kepezini kız evine getirir. Gelinin yakın iki arkadaşından biri gelinin kepezini giyer diğeri de koynağı giyerek gelir. Koynak, üç eteğin altına giyilen kumaştır. Bir ip gerilir ve getirilen eşyalar ipe serilir. Kızlarla birlikte gelin burada oynar. Eğlenildikten sonra topluluk dağılır. Kına yakmak için gece tekrar toplanılır.

Cumartesi gecesi ana bacı, önderlik ederek kına tepsisini eline alır arkasında gençler davul çalarak kız evine kına götürürler. Kaynak kişilerin aktarımına göre, müzik ve çeşitli müzik aletleri olup kullanılmasına rağmen bahsedilen köyde, kına getirilirken geleneksel davul kullanılır. Davulsuz kına getirimi ne geçmiş zamanda ne de şimdiki zamanda görülmemiştir.

Ana bacı gelinin kepezini ve üstünü dualarla, salavatla giydirir. Daha sonra gelin evde bir sandalyeye oturtulur. Başına bürünme dediğimiz duvak örtülür. Rengi beyaz olur. Kınayı yine ana bacı karar. Damadın annesi geline kına yakılmadan gümüş takar. Buna kına gümüşü denir. Gümüş, ana bacı tarafından salavatla kızın bileğinden geçirilir (KK6, KK1). Daha sonra ana bacı üç kez eline sonra ayağına salavat eşliğinde kınayı önden arkaya sürer devamını iki kıza verir o kızlar kınayı yakmaya devam eder. Kına yakan kızlar aynı zamanda gelinin kepezini ve koynağını taşıyıp giyen yakın arkadaşlarıdır.

Kına, gelinin hem el hem ayak bileğine kadar yakılırken günümüzde sadece avuç içine yakılmaktadır.

Tahtacı Türkmenlerinde ağıt yakma geleneği yaşatılan bir uygulamadır. Ağıt yakmanın en önemli parçası ölümdür ancak kına gecesinde yakılan ağıtlarda göze çarpmaktadır. Halil İbrahim Şahin'e göre, Kazdağı Tahtacıları geçiş dönemlerinden olan evlilikte de ağıt yakmaktadır. Doğrudan gelini ağlatmak ve evden ayrılışının hüznü ile ilgili değil, kızın mensubu olduğu ailenin ölmüşlerini yad etmektir. Düğün evinde bir araya gelen kadınlar, ailenin ölmüşlerinin bu töreni görememesinden duydukları üzüntülerini ve hayıflanmalarını ağlayarak dile getirir (Şahin, 2014:46) ancak bu çalışılan sahada derlenen bilgilere göre kına gecesinde kadınlar, ölmüşleri yad etmekten ziyade evden ayrılışın hüznüne ağıt yakmaktadırlar.

Kına yakılırken, yakılan ağıtlar ve söylenen türkülerle beraber duygusal bir patlama yaşanır. Ama temelde gelin olacak kıza yeni hayatı için bir nasihattir. Gelin gurbete gittiği için ağlanır ve ağlatılır. Anneden, babadan ve

yaşadığı yuvadan ayrıldığı için ağlaması, geçmiş hayatının ve yaşadıklarının gözyaşı ile burada bırakıp arınmış bir şekilde yeni hayatına geçmesini toplumsal dayanışma ile ruhsal geçişini kolaylaştırır.

Kına yakılırken gelinin en yakınları evvela annesi başlar ağıt yakmaya (KK4). Ağıtlar o anın getirmiş olduğu duygusal hislerle söylenir ve aslında kıza bir nasihattir. Biz geline nasihat ederiz (KK1). Baş kınasında müzik hiç olmazken el ayak kınasında kına yakılırken genç kızlar türkü söyler.

Büyüğünü saymalı, küçüğünü sevmeli yavrum (KK1). Vardığın yere kurban olmalı yavrum (KK3). Kızım gittiğin yerde iyi ol iyi geçin. Ben senin ananım kaynananı da ana bil, hürmetli ol (KK7). Diyerek ağıtlar yakılır.

Türküler, gelinin baba evindeki son gecesinin hüznünü, yuvasına vedasını yansıtır. Silip süpürdüğüm yurtlar, belimi verip oturduğum dutlar, ben gidiyom kalın siz gayrı (KK7). Bu dizeler duyguyu ortaya koymaktadır.

3.Kına Gecesinde Ritüel Unsurları ve İşlevleri

Kazdağı Tahtacıları olan Çamcı Köyü'nde kına gecesi, geçiş dönemi ritüellerinden biri olarak çeşitli sembolik anlamlar taşıyan unsurları ve uygulamaları bünyesinde barındırır. Bu unsurların köydeki kişilerce ne anlam yüklendiği ve Türk kültüründe genel anlamda ne ifade ettiğine değinilecektir.

Bürümme: Gelinin başına örtülen beyaz renkte bir duvaktır. Özellikle beyaz rengin kullanılmasının sebebi saflık, iffet, temizlik, masumiyet gibi anlamlara gelmesidir. Birçok kaynaklarda beyaz renk anlam olarak aynı şeyi ifade etmektedir. Bahaeddin Ögel'e göre de Türklerde aklık, temizliktir, arılıktır, ululuktur. Beyaz renk ak renk olarak da kullanılmaktadır. Bu anlamların yarı sıra yazarın belirttiği gibi bir gücün ve devletin sembolü olmuştur ve hükümdarların kıyafetlerinde ak renk sıklıkla kullanılmıştır (Ögel, 2000:377). Geline beyaz bürümme takılmasının sebebi de gelinin temiz olduğunu göstermek ve yine hayatının temiz ve masum olmasını temenni etmek içindir.

Elma: Kına gecesi günü bayrak dikildikten sonra tepesine batırılan elma, burada bolluğu ve bereketi temsil etmektedir. Kaynak kişilerden topladığımız verilere göre elma, doğurganlığın da bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Elma evlilikle çok iç içe olan bir meyvedir. Bekar kızlar elmayı soyup kabuğunu yastığının altına koyduklarında rüyalarında evleneceği kişiyi göreceklerine inanırlar. Türk mitolojisindeki yaratılışa dair efsanelerde, Törüngey ve Eje tanrının yasakladığı meyveyi yemişlerdir. Bazı kaynaklarda bu meyve karşımıza elma olarak çıkar. Bunun üzerine tanrı ceza olarak Eje'ye: "sen şeytana uydun, bundan sonra gebe kalacaksın, çocuk doğuracaksın" demiştir (İnan, 1986:15-16). Elmaya yüklenen doğurganlık vasfını en gözler önüne seren bu efsanedir.

Delil(Çerağ): Delilin en büyük işlevi cem törenlerindedir. Tören başlamadan özel olarak sadece delili uyandıran bir delilci bulunur ve delili uyandırır. Bazı kaynak kişiler delil sadece cem törenimizde olur deseler de birkaç kaynak kişiden derlediğimiz bilgilere göre kına gecesinde ele kına yakılmadan önce gelinin yanı başında delil yakıldığı tespit edilmiştir. Bunun olması mümkündür çünkü günümüzde sadece cem törenlerine özgü unsurların artık başka uygulamalarda da kullanıldığı görülmektedir. Delilin kına gecesinde yakılmasının sebebi gelinin gittiği yolun aydınlık ve ışıklar içinde olmasını sağlama inancı vardır.

Üçleme: Üçleme, Tahtacılar üç esasına dayanmaktadır; Hak, Muhammet, Ali. Tahtacılar için bu üçleme çok önemlidir. Törenlerde, eğlencelerde, cenazelerde kısacası hayatın her alanında bu uygulamayı yerine getirmektedirler. Kına gecesinde, kına yakımında hem yakarken üç kere yakıldığı hem de salavatın üç kere tekrar edildiği görülür. Hayatın her alanında daima olması onlara karşı saygı ve hürmeti temsil etmektedir. Üçleme kutsallıktır. Kutsal kabul edilir. Sadece Tahtacılar değil, Türk kültüründe de üçlemenin yeri vardır. Kutsallığına inanılan en eskisi ve en yaygını üç sayıdır. Üç sayısının kutsallığını göklerin, yerlerin ve suların üç ayrı varlık olarak eski çağ insan düşüncesinde yer almasıdır (Bayat, 1999:257). Yaşar Çoruhlu'ya göre, sayıların tekrarlanması ve vurgulanması Şamanizmle karışmış Türk inancıdır. Kültürün yazıtında da belirtildiği gibi dünya temel olarak üç bölüme ayrılmaktadır: gök, yer ve yeryüzü (Çoruhlu, 2000:195).

Sonuç

Kazdağı Tahtacı Türkmenlerinin yaşadığı Çamcı Köyü'nde, geçiş dönemlerinin en önemli aşaması olan, evliliğin ara evresinde kalan kına gecesi kültürünü yaşatmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Kına, Türk kültüründe fedakârlığı, adanmışlığı simgeleyen kültürel bir mihurdur. Kınanın, düğün törenleri içerisindeki kına gecesinde yakılması adanmışlıkla ilgilidir. Bunu bir göstergesi olarak kına yakımı esnasında söylenilen, ağıtlarda yer alan “yuvana kurban ol” ifadesi, gelinin yeni yuvasına adanmasını ve artık yaşamının o yuvada olacağını simgelemektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular, Çamcı Köyü'nde kına ritüelinin iki güne yayıldığını ve her iki günde farklı uygulamalar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Evlilik sürecinin önemli bir aşamasını oluşturan kına gecesi, Cuma günü baş kınası ile başlayıp cumartesi günü el ve ayak kınasıyla devam eden, gelinin bekarlıktan evliliğe geçişini simgeleyen bir eşik/ara evresidir. Eşik evresinde bulunmasının sebebi, eski hayatının sona ermesini kabullenirken yeni hayatına henüz geçmemiş, yeni ailesine henüz katılmamış olmasıdır. Kına ritüelinde kullanılan bürümme, elma, delil, üçleme gibi unsurlar birçok anlam ifade etmektedir. Baş kınası gününde saça kına yakılma ritüeli daha önceki dönemlerde gelinin tüm saçına uygulanırken günümüzde adet yerini bulsun diye ucuna yakılması, el ve ayak kınasında ise günümüzde sadece kınanın avuç içine yakılması tespit edilse de toplum yine de bu töreni düzenler ve kültürün devamlılığını sağlamaya çalışırlar.

Kına gecesinde söylenilen ağıtlar ve türküler ritüellerin önemli bir parçasıdır. Bu sözlü kültür ürünleri, gelinin baba evinden ayrılışının hüznünü yansıtmakta ve yeni yaşamı için büyüklerinden birer nasihat örneği taşımaktadır. Ağıtlar, ayrılık hüznünü dile getirerek duygusal yükü hafifletmektedir. Günümüzde de ağıt geleneği belirgin şekilde devam etmektedir.

Bu köyde kına gecesi genellikle çalgısız olur ve tek çalgı gelin evine getirilirken kullanılan geleneksel davuldur. Kına gecesinin temel amacı bir eğlence değil, toplumsal dayanışmayı ve bireyin yeni yaşamına geçişini ritüel bir çerçevede gerçekleştirmek olduğu tespit edilmektedir. Kına gecesi, tüm toplumun belirli görevler üstlendiği, toplumsal katılım ve dayanışmayı arttıran kolektif bir ritüeldir.

Yazılı Kaynaklar

ATALAY, B. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.

BAYAT, A. H. (1999). Türk Kültüründe Üç ve Üçleme. *Türk Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, cilt: XXXVII, sayı: 433, sayfa: 257-266.

ÇIBLAK COŞKUN, N. (2013). Tahtacılar Ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 33-54.

ÇORUHLU, Y. (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

GENNEP, A. V. (2022). *Geçiş Ritleri* (O. BÜLBÜL BEŞLER, Çev.). Nora Kitap.

İNAN, A. (1986). *Tarihte Ve Bugün Şamanizm*. III. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.

KIRZIOĞLU, N. G. (1995). Edremit Doyran Köyü Tahtacı Türkmenlerinde Geleneksel Evlenme Adetleri. *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacıları) Sempozyumu Bildirileri* 26-27 Nisan 1993 Antalya, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGEL, B. (2000). *Türk Milli Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖRNEK, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SELÇUK, A. (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

SÜMER, F. (1962). Ağaç - Eriler. *BELLETEREN*, 26(103), 521-528.

ŞAHİN, H. İ. (2014). "Kazdağlarında Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık/Zâkirlik Geleneği Üzerine". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2014/10, 141-165.

ŞAHİN, H. İ. (2014). Ölüm Ve Ayın İlişkisi Bağlamında Kazdağı Tahtacı Türkmenlerinin Ağıt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Kaynak*, 2(4), 39-54.

TOKMAK, Y. (2009). Balıkesir ve çevresinde kına folkloru üzerine derlemeler ve incelemeler, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Sözlü kaynaklar

(Ad-Soyad, Yaş, Mezuniyet, Memleket)

KK1: Bahar Kurt, 69, ilkokul, Çamcı/Edremit.

KK2:Çetin Kurt, 50, Çamcı/Edremit.

KK3:Sabır Ergün, 95, okuma yazma yok, Çamcı/Edremit.

KK4:Bağdat Kurt, 73, ilkokul, Çamcı/Edremit.

KK5:İsa Çetin, 69, lise, Çamcı/Edremit.

KK6:Fatma Çetin, 60, ilkokul, Çamcı/Edremit.

KK7:Gülşen Ercan, 74, ilkokul, Çamcı/Edremit.

GEÇİŞ RİTÜELLERİNDEN TOPLUMSAL BİRLİĞE: BALIKESİR TAHTACI TÜRKMENLERİ HAKKA YÜRÜYENLER HAYRI

Safiye Nur Avcı

Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Balıkesir-Türkiye

Tuğçe Ergün (ORCID: 0000-0001-8211-0526)

Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Balıkesir -Türkiye

1. Giriş

Geçiş ritüelleri; doğum, evlilik ve ölüm olmak üzere üç temel aşamadan oluşan, bireyin toplumsal yapıyla kurduğu ilişkiyi pekiştiren kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlayan pratiklerdir (Çetin ve Yıldız, 2024). Geçiş ritüelleri, bireyin yaşamındaki değişimleri toplumsal açıdan anlamlandırırken kültürel düzenin yeniden üretilmesi ve toplumsal sürekliliğin sağlanmasında önemli işlevler üstlenmektedir. Türk kültüründe de geçiş ritüelleri, ortak değerlerin korunması ile toplumsal birlik ve dayanışmanın sürdürülmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Yeşil, 2014).

Geçiş ritüelleri içerisinde yer alan ölüm olgusu, bireyin yaşam döngüsünün son evresini temsil etmesinin yanı sıra, bireysel kaybın toplumsal boyutta anlam kazandığı önemli bir eşik niteliği taşımaktadır. Ölümün ardından gerçekleştirilen ritüeller ise yasın ortaklaşa deneyimlenmesini, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesini ve kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan çok boyutlu bir ritüel bütünü oluşturmaktadır (Yelboğa, 2024). Ölüm olgusuna yüklenen anlam ve bu doğrultuda geliştirilen ritüeller, toplumların inanç sistemlerine ve kültürel yapılarına göre farklılık göstermektedir. Türk inanç dünyasında ölüm, mutlak bir son olarak değil, insanın ilahi kaynağına dönüşü şeklinde anlamlandırılmaktadır. Alevi-Türkmen geleneğinde kullanılan Hakka yürümek kavramı, bu anlayışın en önemli yansımalarından biridir (Gül, 2022). Bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirilen hayırlar, toplumsal dayanışmayı güçlendiren, ortak belleği canlı tutan ve kültürel aktarımı sağlayan toplumsal uygulamalar olarak varlığını sürdürmektedir (Çatak, 2026).

Balıkesir ili Edremit ilçesi Çamcı Mahallesi'nde yaşayan Tahtacı Türkmenleri'nde ölüm sonrasında gerçekleştirilen Hakka yürüyenler hayrı, yas sürecinin paylaşılmasını sağlayan, toplumsal birlik ve dayanışmayı pekiştiren, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bilgi ve değerlerin yaşatılmasına katkı sunan temel ritüellerden biridir. Sözlü kültür yoluyla aktarılan bu uygulamalar unutulma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Unutulma riski, geleneğin belgelenmesini ve somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Araştırmada ritüelin uygulanış süreci, ritüel yemekleri, toplumsal işlevleri ve kültürel belleğin aktarımındaki rolü, saha araştırmasından elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirilmiştir.

2. Tahtacı Türkmenleri

Tahtacı Türkmenleri, kökeni Oğuz Türklerine dayanan ve literatürde yaygın olarak Ağaçeri Türkmenlerinin devamı olarak kabul edilen Türkmen topluluklarından biridir (Gülten, 2020). Uzun yıllar konar-göçer bir yaşam biçimini sürdüren Tahtacı Türkmenlerinin, 19. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçmeye başladıkları bilinmektedir. Tarihsel süreçte Kaz Dağları'ndan başlayarak Ege ve Akdeniz kıyı şeridi ile Toroslar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada, ormanlık ve dağlık alanlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Çandarlı Şahin, 2022).

Tahtacı Türkmenlerinin adlandırılmasına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre, topluluğun Tahtacı veya Ağaçeri olarak adlandırılması, uzun yıllar temel geçim kaynağını oluşturan ormancılık ve ağaç işçiliğine dayanmaktadır (Mutlu, 2010; Coşkun Çıblak, 2013). Bir diğer görüşe göre ise Tahtacılar, ilk olarak Tahta adlı bir oymaktan ortaya çıkmış; zamanla aynı mesleki uğraşı sürdüren farklı boy ve obaların da bu yapı içerisinde yer almasıyla Tahtacılar adı altında toplanmıştır (Kıldıroğlu, 2025).

İnanç bakımından Kızılbaş-Alevi, etnik kimlik açısından ise Türkmen topluluğu içerisinde değerlendirilen Tahtacı Türkmenleri, Türkçe konuşan ve sözlü kültür geleneğini günümüze kadar sürdüren önemli topluluklardan biridir (Uluocak, 2014).

3. Hakka Yürüyenler Hayrı

Halk kültüründe önemli bir yere sahip olan ve geçiş dönemi uygulamaları içerisinde yer alan ölüm ritüelleri, çeşitli inanış ve uygulamalarla birlikte günümüze kadar ulaşmıştır. Ölüm ritüeller farklı kültürlerde değişiklik gösterse de büyük ölçüde törensel bir yapı içerisinde icra edilmektedir. Farklılığın temelinde ise inanç sistemleri belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmakta, toplumların ölüm algısı ölüm etrafında şekillenen ritüel ve inanışların biçimini doğrudan etkilemektedir (Alsan Sayın, 2022).

Tahtacı Türkmenlerinde ölüm olgusu, biyolojik bir son olarak değil, ruhun varlığını sürdürdüğü bir geçiş süreci olarak kabul edilmektedir. Hakka yürümek ifadesi, ölümün bir yok oluştan ziyade insanın ilahi kaynağına dönüşü olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Bedenin toprakla bütünleşmesine karşın ruhun farklı bir varoluş düzleminde yaşamını sürdürdüğüne inanılmakta; bu nedenle ölüm, sürekliliği olan bir geçiş olarak değerlendirilmektedir (Uluocak, 2014; Meriç, 2018). İnanç çerçevesi, ölüm sonrasında gerçekleştirilen ritüellerin de temelini oluşturmaktadır. Tahtacı topluluklarında ölümün ardından icra edilen Hakka yürüyenler hayrı, hem yasın toplumsal olarak paylaşılmasını hem de ölen kişinin hatırasının yaşatılmasını sağlayan çok katmanlı bir ritüel yapısıdır. Ritüel, dini bir görevin ötesinde toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve kültürel belleği yeniden üreten bir sosyal organizasyon niteliği taşımaktadır (Bulut ve Bal, 2015; Uluocak, 2014).

3.1. Hakka Yürüyenler Hayrı Ritüel Akışı

Hakka yürüyenler hayrı, ölümün gerçekleşmesiyle başlayıp defin sonrasında belirli zaman aralıklarında sürdürülen çok aşamalı bir süreçtir. Süreç, ölüm anından itibaren bireyin manevi olarak uğurlanması ile birlikte cenaze hazırlıklarının gerçekleştirilmesi aşamalarıyla ilerlemektedir. Cenaze yıkanmakta, kefenlenmekte ve defin için hazırlanmaktadır. Alevi inancında cenaze genellikle kısa bir süre bekletilmekte; nefesler okunmakta ve ağıtlar söylenmektedir. Ardından rızalık alma ve uğurlama erkânı ile defin gerçekleştirilmektedir (Gökçen vd., 2020).

Defin sonrasında ritüel uygulamaları, belirli zaman aralıklarında gerçekleştirilen anma ve hayır pratikleriyle devam etmektedir (Yıldırım, 2016). Pratikler, yasın bireysel bir deneyim olmaktan çıkarak toplumsal düzeyde paylaşıldığı ve dayanışmanın yeniden üretildiği bir süreci ifade etmektedir.

Defin sonrasındaki üçüncü gün, yakın çevrenin bir araya geldiği ilk toplumsal buluşma niteliği taşımakta ve yasın ilk kez ortaklaşa deneyimlendiği bir aşamayı temsil etmektedir. Yedinci gün, katılımın genişlediği ve toplumsal dayanışmanın daha görünür hâle geldiği bir evre olarak cenaze evinde gerçekleştirilen ziyaretlerle yasın toplu biçimde paylaşıldığı bir süreci ifade etmektedir. Kırkinci gün ise büyük hayır olarak kabul edilmekte olup en geniş katılımlı anma uygulamasını oluşturmaktadır. Yas, toplumsal bağların yeniden üretildiği ve dayanışmanın güçlendiği bir niteliğe bürünmektedir. Birinci yıl anması ise ritüelin döngüsel olarak tamamlandığı ve hatırlamanın sağlandığı son aşamayı temsil etmektedir (Meriç, 2018).

3.2. Hakka Yürüyenler Hayrı Ritüel Yemekleri

Hakka yürüyenler hayrında yemekler, ritüelin önemli bir parçasını oluşturarak hem kültürel hem de toplumsal anlamlar taşımaktadır. Yemekler, yasın paylaşılması ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesinde temel bir araç olarak işlev görmektedir.

Hayır yemeklerinde ritüelin gerçekleştirildiği güne göre farklılıklar gözlemlenmektedir. Ölümün ilk gününde komşular tarafından getirilen üzüm hoşafı, yas tutan ailenin yeniden gündelik yaşama uyum sağlaması ve yaşamla yeniden bağ kurma sürecini simgesel olarak temsil etmektedir. Kuru gıdalar ise bereket, birlik ve topluluğun bütünleşmesini ifade etmektedir. Ritüelin ilerleyen aşamalarında, kırkinci gün anmalarında daha kalabalık sofralar kurulmakta ve 6-7 çeşit yemek toplulukla paylaşılmaktadır. Kırkinci gün gerçekleştirilen koç kesimi de atalara saygı ve manevi sorumluluğun ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Uluocak, 2014; Meriç, 2018). Keşkek

geleneği ise özellikle kırkinci gün ve yıl anmalarında öne çıkmakta; buğday ve etin birlikte pişirilmesiyle birlik ve bütünleşme sembolünü güçlendirmektedir (Bulut ve Bal, 2015).

Genel olarak ritüel yemekleri, yasin toplumsal düzeyde paylaşılmasını, dayanışmanın güçlendirilmesini ve kültürel belleğin sürdürülmesini sağlayan sembolik uygulamalar olarak işlev görmektedir.

4. Sonuç

Balıkesir Tahtacı Türkmenleri Hakka yürüyenler hayrı, Tahtacı Türkmen kültüründe ölüm sonrası gerçekleştirilen önemli bir somut olmayan kültürel miras pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ritüel, bir anma ya da cenaze uygulaması olmanın ötesinde, toplumsal yaşamı düzenleyen, kültürel belleği aktaran ve inanç sistemiyle bütünleşen çok katmanlı bir yapı taşımaktadır. Ölüm olgusunun Hakka yürümek kavramı ile anlamlandırılması, ritüelin temel felsefesini oluşturmakta ve ölümün bir yok oluş değil, kültürel olarak anlamlandırılmış bir geçiş süreci olarak algılandığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, ritüelin en temel işlevlerinden birinin toplumsal dayanışmayı ve birlik duygusunu güçlendirmek olduğunu ortaya koymaktadır. Hakka yürüyen kişinin ardından gerçekleştirilen hayır süreci, taziye evini merkez alan bir sosyal örgütlenme biçimi üretmekte; bu süreçte bireyler cenaze evini hiçbir zaman yalnız bırakmamaktadır. Ziyaretler, katılımlar ve sürekli devam eden sosyal etkileşim sayesinde yas süreci bireysel bir acı olmaktan çıkarak kolektif bir dayanışma alanına dönüşmektedir. Ritüel, toplumsal birlik ve beraberliği pekiştiren, aynı zamanda ölen kişiye ve geride kalanlara saygının somut biçimde gösterildiği bir kültürel pratik olarak işlev görmektedir.

Ritüelin en belirgin bileşenlerinden biri ise yemek ve paylaşım kültürüdür. Hakka yürüyenler hayrı sürecinde sunulan yiyecekler, beslenme ihtiyacını karşılayanın dışında sembolik anlamlar taşıyan toplumsal araçlardır. Üzüm hoşafı, acı yaşayan ailenin yeniden hayata uyum sağlamasını simgelerken; kuru gıdalar birlik, bereket ve topluluk olma bilincini temsil etmektedir. Hazırlanan daha geniş sofralar ve koç kesimi gibi pratikler ise hem toplumsal paylaşımı hem de manevi sorumluluğun yerine getirilmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda yemek, ritüelin merkezinde yer alan ve toplumsal bağları güçlendiren önemli bir unsur haline gelmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Hakka yürüyenler hayrı, Tahtacı Türkmenlerinde ölüm sonrası yas sürecini düzenleyen bir uygulama olmanın ötesinde, toplumsal dayanışmayı güçlendiren, birlik ve beraberliği yeniden üreten ve kültürel belleği kuşaktan kuşağa aktaran yaşayan bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. Ritüel, hem inanç sistemi hem de toplumsal yapı içerisinde işlevsel bir rol üstlenerek, somut olmayan kültürel mirasın günümüzdeki en güçlü örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Alsan Sayın, Ş. (2022). Türk kültüründe ölüm olgusu ve ölüm sonrası ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 179-196.
- Bulut, Ü. Bal, H. (2016). Sosyolojik açıdan tahtacı grupların araştırılması Muğla örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36,81-102.
- Coşkun Çıblak, N. Tahtacılar ve Tahtacı ocaklarına bağlı oymaklarının yerleşim alanları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 68, 33-54.
- Çandarlı Şahin, A. (2022). Kazdağları'ndan Sandras'a Tahtacı Türkmen kültüründe eski türk dininin izleri. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(2), 215-230.
- Çatak, B. D. (2026). Only the body dies, souls can never be slain': beliefs and rituals regarding death in alevism. *Studies in Ethnicity and Nationalism*.
- Çetin, O. & Yıldız, A. (2024). Yabancı seyyahların tanıklığıyla Osmanlı halkında geçiş ritüelleri, *8.Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 506-513.

- Gökçen, A., Altop, Z., & Çayır, B. N. (2020). *Kaz Dağları'ndan Toroslara Tahtacı Türkmen Alevileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, İ. (2022). Kültürel değişimin gelecek kuşaklara etkisi: Alevi-Bektaşî inancında hakka yürüme erkânı örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 175-196.
- Gülten, S. (2020). Kökler ve dallar: tahtacı alevilerinin menşei ve tahtacı cemaatleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 95, 143-167.
- Kıldıroğlu, M. (2025). Tahtacı Türkmenler ve Kastamonu'daki izleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (115), 235-258.
- Meriç, C. (2018). Bayramiç yöresi Tahtacı Türkmenlerinde ölüm etrafında oluşan inanış ve ritüeller. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 70-80.
- Mutlu, H. K. (2010). Balıkesir Tahtacı Türkmenleri ağzının fonetik özellikleri. *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, (1), 21-46.
- Uluocak, Ş. (2014). Kazdağı Tahtacı Türkmen kozmolojisinde “Hakka yürümek”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (71), 55-82.
- Yeşil, Y. (2014). Türk dünyası'nda geçiş dönemi ritüelleri üzerine tespitler. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(9), 117-136.
- Yelboğa, N. (2024). Ölüm ve yas ritüelleri: din, modernizm ve batı medeniyetleri ekseninde bir değerlendirme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 20, 323-344.
- Yıldırım, H. (2016). Tunceli'de doğum, sünnet, nikâh ve cenaze merasimlerinin dinler tarihi açısından tahlili [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

YAZISIZ KÜLTÜREL AKTARIM BAĞLAMINDA GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI MOTİFLERİNİN GENÇ KUŞAKLARA KAZANDIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Murat YİĞİT

Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Kırıkkale/ Türkiye

Zehra İrem ALTINDAL

Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ,Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Türkçe Öğretmenliği Lisans Öğrencisi, Kırıkkale/ Türkiye

1. GİRİŞ

Kültür, bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği maddi ve manevi değerlerin bütünüdür ifade ederken aynı zamanda toplumsal kimliğin kuruluşunda ve sürekliliğinde belirleyici bir rol üstlenir. Kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında dil temel bir araçtır; çünkü dil yalnızca iletişim sağlayan bir sistem değil, toplumsal hafızayı taşıyan ve ortak anlam dünyasını görünür kılan bir yapıdır. Mehmet Kaplan, kültürün bir topluluğu, bir cemiyeti ve bir milleti diğerlerinden ayıran hayat tezahürlerinin bütünü olduğunu belirtir; bu yönüyle kültürün dil aracılığıyla görünürlük kazandığı açıktır (Kaplan, 1982). Türk kültür tarihinin temel anlatı kaynakları arasında yer alan destanlar ve Dede Korkut Hikâyeleri de dilin yalnızca bir anlatım aracı değil, aynı zamanda ahlak, kahramanlık, estetik ve toplumsal düzen anlayışını kuşaklara taşıyan kurucu bir hafıza mekânı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda dil, kültürel kimliğin hem taşıyıcısı hem de yeniden üreticisi olarak işlev görür.

Ancak kültürel aktarım yalnızca sözlü ve yazılı dil aracılığıyla gerçekleşmez. Toplumsal hafızanın önemli bir bölümü, maddi kültür unsurları, semboller ve gündelik yaşam pratikleri üzerinden de aktarılır. UNESCO’nun “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, kültürel mirası yalnızca nesnelerden ibaret görmeyip, onu oluşturan bilgi, beceri, uygulama ve aktarım süreçleriyle birlikte tanımlar; ayrıca geleneksel ustalığı somut olmayan kültürel mirasın başlıca alanlarından biri olarak kabul eder (UNESCO, 2003). Bu çerçevede geleneksel el sanatları, özellikle kilim motifleri, iğne oyları ve benzeri üretimler, yazısız kültürel aktarımın güçlü örnekleri olarak değerlendirilebilir. Nitekim UNESCO, geleneksel zanaatlarda korunması gereken temel unsurun ürünün kendisinden ziyade, o ürünü ortaya çıkaran bilgi ve beceri zinciri olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Türk dokuma kültürü ve motif dili üzerine yapılan araştırmalar da motiflerin yalnızca estetik birer unsur olmadığını; toplumsal değerleri, inançları, sembolik kodları ve yerel kimlikleri taşıyan anlamlı göstergeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan kilimler ve işlemeler, sözlü ifadeye dökülmeyen duyguların ve toplumsal mesajların sembolik bir dille aktarıldığı bir iletişim alanı niteliği taşır.

Bu yazısız aktarım biçimlerinin anlaşılmasında kültürel hafıza kuramı da önemli bir çerçeve sunar. Jan Assmann (2011), kültürel hafızanın toplulukların kimliklerini uzun süreli olarak korumalarını sağlayan sembolik biçimler, ritüeller ve anlam katmanları üzerinden işlediğini belirtir. Pierre Nora’nın “hafıza mekânları” yaklaşımı ise belleğin yalnızca zihinsel değil, aynı zamanda maddi ve sembolik taşıyıcılar aracılığıyla varlık kazandığını göstermesi bakımından bu çalışmayla doğrudan ilişkilidir (Nora, 1989). Bu teorik çerçeve dikkate alındığında, geleneksel el sanatları motifleri yalnızca dekoratif öğeler değil; toplumsal belleğin somutlaşmış biçimleri, yani kültürel kimliğin görünür yüzleridir. Bununla birlikte sanayileşme, kentleşme, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri, bu yazısız aktarım biçimlerinin toplumsal işlevini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Seri üretime dayalı modern yaşam, el emeğine dayalı geleneksel zanaatların gündelik hayattaki görünürlüğünü azaltmış; usta-çırak ilişkisine, aile içi öğrenmeye ve yerel kültür ortamlarına dayalı aktarım biçimlerini zayıflatmıştır. Kültürel etkileşim bağlamında dil öğretimini ele alan çalışmalar, kültürel öğelerin aktarım süreçlerinde merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir (Yiğit, 2017). Bu durum, yalnızca üretim biçimlerinin değişmesi değil, aynı zamanda motiflerin taşıdığı anlam dünyasının da yeni kuşaklara yeterince aktarılamaması anlamına gelmektedir. UNESCO, somut olmayan kültürel mirasın korunmasını ürünleri sabitlemekten çok, onu taşıyan bilgi, beceri ve aktarım

süreçlerini sürdürmek olarak tanımlar. Bu nedenle geleneksel el sanatlarının eğitim sisteminde sınırlı yer bulması, kuşaklar arası aktarımı zayıflatabilmektedir (UNESCO, 2003, 2011).

Bu çalışmanın amacı, unutulma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan geleneksel Türk motiflerini yazısız kültürel aktarım bağlamında ele almak, bu motiflerin taşıdığı anlam dünyasını görünür kılmak ve öğrencilerde bu mirasa yönelik bilinç geliştirmektir. Böylece genç kuşaklarda kültürel aidiyet duygusunun güçlendirilmesi ve geleneksel bilgi birikiminin sürekliliğinin desteklenmesi hedeflenmektedir. Çalışma, bu yönüyle yalnızca bir kültür incelemesi değil, aynı zamanda kültürel süreklilik, eğitim ve toplumsal hafıza arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesine katkı sunan bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, geleneksel motiflerin yazısız kültürel aktarım içindeki işlevini ve eğitim ortamlarında kullanılabilirliğini inceleyen nitel bir araştırmadır. Araştırmada, yazılı ve görsel belgelerin sistemli biçimde çözümlenmesine dayanan doküman analizi modeli kullanılmıştır. Doküman analizi, önceden üretilmiş metinler, görseller ve arşiv materyalleri üzerinden anlam, temsil ve tarihsel aktarımı incelemeye elverişli bir yöntemdir (Bowen, 2009; Morgan, 2022).

Bu modelin seçilmesinde temel amaç, geleneksel motifleri yalnızca biçimsel yönleriyle değil, sembolik, kültürel ve pedagojik boyutlarıyla birlikte değerlendirmektir. Motiflerin tarihsel metinlerde, akademik çalışmalarda, kurumsal yayınlarda ve görsel belgelerde dağınık halde bulunması, bu verilerin doküman analizi yoluyla bir araya getirilmesini gerekli kılmıştır. Böylece çalışma, kültürel mirasın yazısız aktarım biçimlerini anlamaya uygun bir kuramsal ve yöntemsel çerçeve kazanmıştır (Bowen, 2009).

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Analiz Süreci

Araştırmanın veri kaynakları; geleneksel Türk el sanatları, motif dili, kültürel hafıza, yazısız aktarım ve eğitim ilişkisini ele alan kitaplar, makaleler, tezler, kurumsal yayınlar ve görsel belgelerden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde doğrudan konuya ilişkin, kültürel sembollerini çözümlemeye imkân veren kaynaklar öncelikli olarak seçilmiştir. Bu süreçte motiflerin biçimsel özelliklerinin yanı sıra sembolik anlamları ve kuşaklar arası aktarım işlevleri de dikkate alınmıştır.

Analizde dokümanlar önce konu başlıklarına göre sınıflandırılmış, ardından içerik açısından çözümlenmiştir. Motiflerin sembolik anlam dünyası, kültürel hafıza ile ilişkisi, yazısız aktarım işlevi ve öğretim materyali olarak kullanılabilirliği temel temalar olarak belirlenmiştir. Veriler çözümlenirken motiflerin yalnızca estetik unsur değil, aynı zamanda kültürel kod taşıyıcısı olduğu kabulünden hareket edilmiştir. Farklı belge türlerinden elde edilen bulgular karşılaştırılarak yorumların tutarlılığı sağlanmıştır (Bowen, 2009; Morgan, 2022).

2.3. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, inandırıcılık, tutarlılık, aktarılabilirlik ve doğrulanabilirlik üzerinden değerlendirilir (Lincoln & Guba, 1985). Bu çalışmada güvenirlik, tek bir kaynağa dayanmayan, farklı dokümanlardan elde edilen bulguların karşılaştırılmasıyla sağlanmıştır. Belgelerin üretildikleri bağlam ve temsil ettikleri kültürel anlamlar birlikte değerlendirilmiştir (Bowen, 2009).

Geçerlik, veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve farklı belgeler arasında tutarlılık aranması yoluyla güçlendirilmiştir. Kitaplar, makaleler, tezler, kurumsal yayınlar ve görseller birlikte incelenmiş; yorumlar ilgili literatürle ilişkilendirilmiştir. Güvenirlik ise dokümanların seçimi, sınıflandırılması ve temalaştırılması aşamalarının açık ve izlenebilir biçimde yürütülmesiyle desteklenmiştir (Lincoln & Guba, 1985).

2.4. Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynaklarını, geleneksel Türk el sanatları, motif dili, kültürel hafıza, yazısız kültürel aktarım ve eğitim bağlamında motiflerin kullanılabilirliğine ilişkin yazılı ve görsel dokümanlar oluşturmaktadır. Kitaplar,

hakemli makaleler, tezler, kurumsal yayınlar, arşiv belgeleri ve motif örneklerini içeren görseller birlikte değerlendirilmiştir (Bowen, 2009).

Kaynak seçiminde üç ölçüt gözetilmiştir: kaynakların geleneksel motiflerle ilişkili olması, yazısız kültürel aktarım ve kültürel süreklilik temalarına katkı sunması ve eğitim ortamlarında kullanılabilir bilgi içermesi. Bu doğrultuda motiflerin tarihsel, kültürel ve pedagojik boyutlarını açıklayan kaynaklara öncelik verilmiştir. Böylece veri seti, araştırma amacına uygun ve çok yönlü bir içerik yapısına kavuşturulmuştur.

2.5. Veri Analizi Süreci

Veri analizi, doküman analizi yaklaşımının önerdiği okuma, sınıflandırma, kodlama ve yorumlama aşamalarına dayanmıştır (Bowen, 2009). Analiz yalnızca betimleme ile sınırlı tutulmamış, motiflerin sembolik işlevi, kültürel aktarım rolü ve eğitimsel kullanılabilirliği açısından tematik olarak yürütülmüştür.

Öncelikle araştırma amacına uygun dokümanlar seçilmiş, konuya doğrudan katkı sunmayan kaynaklar elenmiştir. Ardından belgeler dikkatle okunmuş, tekrar eden kavramlar ve ortak anlam alanları belirlenmiştir. Veriler; motiflerin yazısız kültürel aktarım içindeki işlevi, toplumsal hafızadaki yeri, sembolik anlamları ve öğretim materyali olarak kullanılabilirliği olmak üzere dört tema altında toplanmıştır. Son aşamada bu temalar kuramsal çerçeveye ilişkilendirilerek yorumlanmıştır (Morgan, 2022).

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Kültürel hafıza, bir toplumun geçmişe ait değerlerini, inançlarını, sembollerini ve yaşam biçimlerini koruyarak geleceğe aktarma kapasitesini ifade eder (Assmann, 2011; Nora, 1989). Yazının yaygınlaşmadığı dönemlerde bu aktarım, büyük ölçüde sözlü gelenekler, ritüeller, gündelik yaşam pratikleri ve maddi kültür unsurları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda geleneksel el sanatları, yalnızca estetik üretimler değil, aynı zamanda toplumsal belleğin taşıyıcıları olarak işlev görmüştür. Özellikle dokuma, kilim, oya ve benzeri el işleri, kültürel deneyimin görsel ve dokunsal hafızasını oluşturan önemli araçlar arasında yer alır. Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin çalışmalar da kültürel sürekliliğin, yalnızca ürünlerin muhafaza edilmesiyle değil, onları var eden bilgi, beceri ve aktarım yollarının yaşatılmasıyla mümkün olduğunu göstermektedir (Oğuz, 2009). Bu nedenle geleneksel motifler, yazısız kültürün hafızasını taşıyan sembolik kodlar olarak değerlendirilmelidir.

Geleneksel Türk el sanatlarında motifler rastlantısal süslemelerden ibaret değildir; her biri belirli bir anlam dünyasını, bir duygu durumunu ya da toplumsal mesajı temsil eden sembolik yapılardır. Anadolu kilim motifleri üzerine yapılan araştırmalar, bu motiflerin koruma, bereket, güç, kahramanlık, sevgi ve bağlılık gibi çok çeşitli anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır (Anadolu kilim motiflerinin sembolik çözümlemesi, 2019; Çatalhöyük'ten bugüne Anadolu motifleri ve anlamları, 2020). Bu yönüyle motifler, yazısız kültürün arşivleri gibi çalışır. Kilim ya da iğne oyası gibi ürünler, hem estetik hem de anlam aktarımı bakımından kültürel hafızanın somutlaşmış biçimleri olarak değerlendirilebilir. Özellikle motiflerin kadınların gündelik yaşamında bir iletişim aracı olarak kullanılması, bu üretimlerin yalnızca bir zanaat değil, aynı zamanda sessiz bir anlatım alanı olduğunu göstermektedir (Onuk, n.d.).

Aşağıdaki tablo, geleneksel motiflerin kullanım alanlarını ve yazısız kültürde taşıdıkları sembolik anlamları göstermektedir. Tablo, motiflerin yalnızca görsel birer öge değil, aynı zamanda sözlü dile çevrilebilen toplumsal mesajlar taşıdığını ortaya koymaktadır.

Tablo.1

Motiflerin dil ve anlam dünyası

Motif adı	Kullanım alanı	Yazısız kültürdeki sembolik anlamı / söz karşılığı
Elibelinde	Kilim, halı, heybe	Dişiliği, analığı, doğurganlığı, bereketi ve uğuru simgeler.

Koçboynuzu	Kilim, mezar taşları	Güç, kuvvet, kahramanlık, üretkenlik ve bereketi simgeler.
Hayat ağacı	Halı, çini, taş işçiliği	Evrenin yapısını, ölümsüzlüğü ve kuşaklar arası sürekliliği ifade eder.
Pıtrak	Kilim, iğne oyası	Nazara karşı koruyucu olduğuna inanılır; bolluk ve bereket getirdiği düşünülür.
Göz / Akrep	Kilim, dokuma	Kötü niyetli bakışlardan ve dışarıdan gelecek tehlikelerden korunmayı temsil eder.
Biber oyası	İğne oyası (yazma)	Kadının evinde veya eşiyle arasında bir huzursuzluk olduğunun göstergesidir.
Sümbül / Karanfil	İğne oyası, çini	Gönül ilişkilerini, sevgiyi, sadakati ve bağlılığı ifade eder.

Tablo 1 incelendiğinde, motiflerin çok katmanlı bir sözlük gibi işlediği görülmektedir. Bazı motifler doğrudan koruma, bereket ve güç gibi işlevsel anlamlar taşıırken bazıları duygusal ilişkiler, aile içi durumlar ve toplumsal beklentiler hakkında mesaj vermektedir. Özellikle iğne oyalarında motiflerin kişisel duyguları ifade etme biçimi olarak kullanılması, geleneksel el sanatlarının kadınların sözsüz iletişim alanı olarak da işlediğini göstermektedir. Bu durum, motiflerin yalnızca süsleme değil, aynı zamanda toplumsal iletişim aracı olduğunu desteklemektedir (Onuk, n.d.).

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, geleneksel motiflerin eğitim ortamlarında, özellikle Türkçe dersleri başta olmak üzere disiplinler arası bir materyal olarak kullanılabilme potansiyelidir. Somut olmayan kültürel mirasın eğitimle ilişkilendirilmesi, öğrencilerin kültürel değerleri yalnızca teorik düzeyde değil, anlamlandırma ve üretme süreci içinde öğrenmelerini sağlar (Oğuz, 2009). Bu nedenle geleneksel motiflerin derslere dâhil edilmesi, kültürel aktarımı somutlaştıran etkili bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Metin incelemelerinde kültür ve zanaat temalı metinlere motiflerin hikâyeleri eklenebilir; görsel okuma etkinliklerinde kilim veya oya örnekleri üzerinden motifin anlamı çözümlenebilir; yaratıcı yazma çalışmalarında ise öğrencilerden belirli motiflerden hareketle hikâye, deneme ya da şiir üretmeleri istenebilir. Böylelikle öğrenciler, kültürel unsurları soyut bilgi olarak değil, anlam kurabildikleri somut kimlik öğeleri olarak deneyimler.

Bu doğrultuda geleneksel motiflerin eğitim sistemine dâhil edilmesi, yalnızca kültürel mirasın korunmasına katkı sunmaz; aynı zamanda öğrencilerin dil becerilerini, görsel okuma yeterliklerini ve kültürel farkındalıklarını da güçlendirir. Sonuç olarak motifler, ders içi materyal olarak kullanıldığında kültür ile eğitim arasındaki bağ daha görünür ve işlevsel hale gelir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, geleneksel Türk el sanatları motiflerinin yazısız kültürel aktarım içindeki işlevini ve bu mirasın eğitim ortamlarına nasıl taşınabileceğini incelemiştir. Bulgular, motiflerin yalnızca estetik bezeme unsurları olmadığını; toplumsal hafızayı, sembolik anlamı ve kuşaklar arası kültürel sürekliliği taşıyan güçlü iletişim araçları olduğunu göstermiştir. Özellikle “elibeline, koçboynuzu, hayat ağacı, pıtrak, göz/akrep ve iğne oyası” örnekleri, motiflerin gündelik yaşam, inanç sistemi ve toplumsal ilişkilerle sıkı bir bağ kurduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, somut olmayan kültürel mirasın korunmasının yalnızca nesneleri saklamakla değil, onların anlam dünyasını ve aktarım yollarını yaşatmakla mümkün olduğunu bir kez daha göstermektedir (Oğuz, 2009; UNESCO, 2003).

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, geleneksel motiflerin yazısız bir kültür dili olarak işlev görmesidir. Motifler, tarihsel olarak duyguları, inançları, toplumsal beklentileri ve koruyucu sembolleri aktaran kodlar halinde kullanılmış; bu sayede kadınların, ailelerin ve toplulukların sembolik iletişim alanı haline gelmiştir. Bu yönüyle motifler, kültürel hafızanın taşınmasında hem görsel hem de duygusal bir köprü görevi üstlenmiştir. Yazısız

aktarımın bu güçlü yapısı, günümüz eğitim ortamlarında da öğrencilerin kültürel değerlerle bağ kurmasını kolaylaştırabilecek niteliktedir.

Bu doğrultuda, geleneksel motiflerin özellikle Türkçe derslerinde ve disiplinler arası etkinliklerde kullanılmasının anlamlı olduğu görülmektedir. Metin inceleme çalışmalarında kültür, sanat ve gelenek temalı metinlerle motif örnekleri ilişkilendirilebilir; böylece öğrenciler metinlerin kültürel arka planını daha derinlikli biçimde kavrayabilir. Görsel okuma etkinliklerinde kilim ve oya örnekleri üzerinden sembol çözümleme çalışmaları yapılabilir. Yaratıcı yazma uygulamalarında ise öğrencilere belirli motifler gösterilerek bu motiflerin çağrıştırdığı anlamlardan hareketle hikâye, şiir ya da deneme yazmaları sağlanabilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin hem dil becerilerini hem de kültürel farkındalıklarını geliştirecektir. Somut olmayan kültürel mirasın eğitimle ilişkilendirilmesine yönelik çalışmalar da bu yaklaşımın pedagojik açıdan desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Oğuz, 2009).

Bu çalışmadan hareketle şu öneriler sunulabilir: Öncelikle geleneksel motiflere ilişkin içerikler, Türkçe ve görsel sanatlar derslerinin yanında sosyal bilgiler ve seçmeli kültür derslerinde de daha sistemli biçimde yer almalıdır. İkinci olarak öğretmen yetiştirme süreçlerinde somut olmayan kültürel miras ve yerel motifler konusunda farkındalık kazandırılmalıdır. Üçüncü olarak okullarda öğrencilerin geleneksel el sanatlarıyla doğrudan etkileşime geçebileceği atölye, sergi ve uygulama temelli etkinlikler düzenlenmelidir. Dördüncü olarak yerel kültür unsurlarını içeren dijital materyaller ve eğitim içerikleri geliştirilerek genç kuşakların bu mirasa erişimi kolaylaştırılmalıdır. Eğitim alanında yapılan araştırmalar, somut olmayan kültürel mirasın korunması için uygulamaya dönük modellerin geliştirilmesinin önemini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak geleneksel el sanatları motiflerinin genç kuşaklara kazandırılması, yalnızca kültürel mirasın korunması açısından değil, aynı zamanda bireylerin kimlik, aidiyet ve estetik duyarlılık geliştirmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu mirasın eğitim yoluyla canlı tutulması, geçmiş ile gelecek arasında sürdürülebilir bir kültürel bağ kurulmasına katkı sağlayacaktır. Böylece motifler, yalnızca geçmişe ait birer süsleme değil, çağdaş eğitim içinde yeniden anlamlandırılabilen yaşayan kültür öğeleri olarak varlığını sürdürebilecektir.

KAYNAKÇA

- Assmann, J. (2011). Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination. Cambridge University Press.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Kaplan, M. (1982). Kültür ve dil. Dergâh Yayınları.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. SAGE.
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64–77. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044>
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Oğuz, M. Ö. (2009). Somut olmayan kültürel miras nedir? Geleneksel Yayıncılık.
- Onuk, T. (n.d.). Namrun iğne oyları [Conference paper]. Çukurova Üniversitesi. https://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/onuk.pdf
- UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention>

UNESCO. (2011, January 30). Safeguarding without freezing. UNESCO Intangible Cultural Heritage.
<https://ich.unesco.org/en/safeguarding-00012>

Yiğit, M. (2017). Kùltürel etkileşim bağlamında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi: Arnavutluk'ta Kùltürel Etkileşim Desenleriyle. Hiperlink Yayınları.

TÜRK DÜNYASINDA DİL, LEHÇE, AĞIZ VE ŞİVE KAVRAMLARI

ÖMER GÜNAYDIN

Atatürk Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

Dil (lisan) sadece insan ve toplumun olduğu yerde var olmuştur. Toplumla birlikte doğmuş ve toplumla birlikte yaşamaya devam etmektedir. Toplum (insan) olmasaydı dil de var olmazdı. Dil olmasaydı insan da var olmazdı. Toplumun (insanın) yaşayabilmesi için dilin de yaşaması gereklidir. Toplumun her bir ferdi dil aracılığıyla iletişim kurar, dil aracılığıyla görüş alışverişinde bulunur ve birbirlerini anlar. Bu nedenle dil, iletişimin ana aracı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda da dil, mücadele ve gelişim aracı olarakta görülmektedir.

İnsan düşüncelerini dil aracılığıyla ifade eder ve dil aracılığıyla yorumlar. Bu yüzden de toplum tarafından ortak bir unsur olarak görülür. Buradan da anlaşılabacağı gibi dilin evrensel bir varlık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dil belirli bir sistemsel alanlara sahiptir. Bu sistemsel alanlar ses sisteminden oluşmaktadır ve dilin bu sistemsel alanları birbiriyle bağlantılıdır. Örneğin; seslerden yeni bir kelime, kelimelerden yeni bir cümle, cümlelerden de konuşma (söylem) olduğu gibi... Bu sistematik alanların kendine özgü yasaları bulunmaktadır. Bu yasaları inceleyen dil bilimi çeşitli alanlara ayrılmıştır. Örneğin; fonetika ses sistemini inceler ve kurallar koyar, leksika kelimenin zenginliğini belirler, dil bilgisinin (gramerin) morfoloji bölümü kelimelerin değişimini ve dönüşüm kurallarını incelemektedir, sentaks (sözdizimi) bölümü ise, cümledeki kelimelerin kombinasyonunu inceler ve cümle yapısını irdeler.

Dil Kavramı

Bireyde dil konuşanların zihninde soyut bir dünya olarak var olur. Toplumda ise dil, çeşitli şekillerle yansıtılır ve çeşitli yaşam formlarını (varoluşu) oluşturmaktadır. Ulusal dil, dilin varlığının temel biçimlerinden biri olup, birleştirici rol üstlenir. Dilin varoluş formları (şekilleri) '*Rusça'da formı sushetvovaniye yazıka; dilin varoluş şekli ya da doğal dil*' olarak ifade edilir ve doğal dil türleri; belirli bir toplumsal alanda, bölgesel ya da iletişim kurulan bir ortamda birbirine bağlı dil sistemleridir (formları). Dilin varoluş formlarının en yüksek şekli edebi dildir. Bunun dışındaki formlar ise, lehçe, ağız, koyne (ortak sözcükler), toplumsal lehçeler (argo vb.) ve konuşma dilidir. Bunların hepsi halk dilinin ve ulusal dilin bir parçasıdır (Qaliyev, 2014, s. 361). Dilin başlıca varoluş formları, edebi dil, konuşma ve yazı dili, bölgesel dil şekilleri ve sosyal dil formları şeklindedir.

Her dilin bir ses sistemi, kelime yapısı ve dilbilgisi (gramer) yapısı vardır. Bu yapılar dil bilimi alanlarını oluşturmaktadır. Fonetik (ses bilimi), leksikoloji (kelime bilimi), gramer [(dil bilgisi) kelime oluşumu, morfoloji ve sentaks (söz dizimi)] dil bilimi alanlarını oluşturmaktadır. Dilin diğer alanları ise; ses sistemi, sözcük yapısı, dil bilgisi yapısı birbirleriyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü dil biliminin çeşitli alanlarını, yönlerini, gelişimini ve ilişkisini dil biliminin iç yasaları incelemektedir.

Ulusal dil belirli bir toplumun her alanında iletişim kurmayı sağlayan karmaşık ve evrensel sistemlerin genelidir. Sözlü dil, dilin varoluşunun temel biçimiye, yazı dili sözlü dile muhtaçtır. Bugüne kadar 300 dilin yazımı varsa, Dünya'da yaklaşık olarak 3 binden 7-8 bine kadar dillerin var olduğu tahmin edilmektedir. Eğer sözlü (konuşma) dili yaklaşık 50 bin yıl önce var olduğunu söylersek, en eski yazı dili olan Sümer çivi yazısının 6 bin yıllık bir tarihi vardır. Sözlü dil döneminde yaşayan bireylerin hepsi konuşma dilini kullanıyorsa, yazı dili sadece toplumun belirli bir kısmı tarafından kullanılmıştır. Konuşma dilinin imkanlarını yazı dili ile kıyasladığımızda, konuşma dilinin daha etkileyici, anlaşılır olduğu görülmektedir.

Edebi dil, bir toplumun konuşmuş olduğu dilin, yükselebileceği en önemli ve en yüksek formudur. Edebi dilin gelişimi bir ülkenin kültürel ve ekonomik yükselişinin bir sonucu olarak gelişir. Bu şekil, sözleri toplumda rol model görülen seçkin yazarların, şairlerin, gazetecilerin ve toplumsal figüranların katkılarıyla sağlanır.

Edebi sözcüğünün *Arapçada* "يبدأ" edep, edeple söylemek ve *Rusçada* "bit vospitannim, vejlivim" yani yetiştirilmek, kibarlama anlamlarına gelmektedir ve Arapça kökenlidir. Öyleyse Türk dillerindeki 'edebi dil'

kavramı sadece yazı dili olarak ifade edilmemelidir. Bu her şeyden önce anlamlı konuşma, ifade edici konuşma, düzgün konuşma, güzel konuşma, dili kibar kullanma, etik konuşma (sözel etiğe bağlılık), telaffuzda sıralı bir ifade sistemi ile bir kelimenin telaffuz edilmesi gibi kavramlarla doğrudan bağlantılıdır. Yani kelimenin etik ve kültürel olarak kullanılması gibi kavramlar ile bağlantılıdır (Tomanov (vd), 1987, s. 59).

Bununla birlikte edebi dil kelimesine açıklık getirirken konuşma (sözlü) ve yazı dili kavramları ortaya çıkmaktadır. Yazılı edebi eserlerin sırasıyla verilmesi, çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere sahip olması, geniş bir uygulama yelpazesine sahip ulusal formların bulunması gibi tanımlar uzun yıllar boyu edebi dilin ana göstergeleri (hatları) olarak görülmüştür. Toplumsal hayatın sosyo-ekonomik gelişmeler çerçevesinde, dilin sosyal işlevleri sınıflandırılmıştır. Dilin sosyal işlevindeki artışla bağlantılı olarak stil noktaları belirlenip, konuşma dili, edebi eserlerin dili, resmi dil ve bilimsel dil gibi işlevsel alanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kurallara bağlı olarak Avrupa dillerinin gelişim süreçleri incelenip hangi dil olursa olsun işlevsel sınıflandırması yoksa ya da dilin toplumsal işlevinin herhangi bir türü yeterli derecede oluşmadıysa edebi bir dil olamayacağı görüşünü savunmuşlardır.

Edebi dilin işlevi toplumun gelişim sürecini şekillendirmekte ve yönlendirmektedir. Halkla ilişkilerin gelişmesi sürecinde dilin herhangi bir işlevsel alana uyarlanmış dil şekline dilin işlevsel stilleri denilmektedir. Yani sözcüksel birlik ile toplumsal bir alana özgü belirli ifadelerin sınıflandırılmasıyla oluşturulan dilsel kullanımlar, toplumsal hizmet görevlerini belirleyen dil şekli olarak kabul edilir.

Kazak Sovyet Ansiklopedisinde edebi dil ile alakalı "Halk dilinin farklılaşmış üslup dallarının en üst formu" (Qazaq Sovet Entsiklopediyası 1975, 6. cilt s. 233) olarak kısaca tanımı yapılsa, Kazak Dili Sözlüğünde ise, "Edebi dil, köklü yerleşik normları olan, evrensel bir varlık olarak anlaşılır, yaygın, ortak, toplumsal hizmeti geniş, genel halk dilinin zarif, seçkin ve milli bir türüdür. Edebi dil genel halk dilinin bir şeklidir. Edebi dilin kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bunlar:

- 1) *Yerleşik istikrarlı normları olan,*
- 2) *Toplumda bu normlar ortak ve anlaşılır olan,*
- 3) *İnsanın toplumsal hayatı ile doğrudan alakalı olan,*
- 4) *Asırlık konuşma türlerine göre sınıflandırılmış olan, sanatsal bir dildir. Edebi dilin hem yazılı edebiyatla bağlantılı olarak kurulan yazılım (orfografi) normu vardır, hem de konuşma dili ile bağlantılı olarak okunum (orfoepi) norma sahiptir. Aynı zamanda da edebi dilin iletişimsel, anlamlı ve estetik işlevleri de vardır (Salkınbay (vd.), 1998, s. 30-304).*

E.D. Süleymanova ve A. M. Aldeşova'nın Toplumsal Dil Sözlüğünde, "Edebi dil İngilizce standart (literary) language, oluşturulmuş dil ya da standart dil anlamlarına gelmektedir. Sosyal bilim dallarının büyük çoğunluğunda (bilim, medeniyet, uluslararası ilişkiler, hukuk, insan ilişkileri, eğitim, günlük hayat vb.) iletişim kurmada uygun bir dil olarak görülmektedir. Edebi eserler dilinin (sıradan, sade, lehçeler, argo (jargon) gibi dilin varoluş unsurlarının normlara bölünmemiş elementleri kullanılabileceği açıktır) farkı, edebi dil kesin normlara sahip, çok işlevli, toplumsal açıdan baskın hatta dominanttır. Kültür sahibi insanlar, dilin en önemli kısmı olarak edebi dilde ustalaşmaya çalışırlar (Süleymanova vd, 2008, s. 32-391).

Yeryüzünde var olan başlıca dil ailelerine değinecek olursak, yeryüzündeki diller arasında mevcut bulunan yakınlık ve benzerlikleri açısından köken ve yapı bakımından iki nokta etrafında inceleyebiliriz.

Köken bakımından birbirine en yakın olan diller aynı kaynaktan çıkmış akraba dillerdir. Bu diller bir dil ailesi teşkil ederler (Ergin, 2013, s. 6). Dünya dilleri bu şekilde çeşitli dil ailelerine ayrılırlar. Bir dil ailesi bir ana dilden gelişme yolu ile ayrılmış bulunan dillerin teşkil ettiği topluluktur. Gerçi bir dil ailesindeki dillerin köken olarak kabul edilen ve ana dil sayılan bir dile ait metinlerin varlığı pek enderdir. Fakat diller arasındaki benzerlikler, eskiden böyle bir dilin var olduğunu göstermekte, bir aile teşkil eden ve bugün çok büyük farklarla birbirinden uzaklaşmış bulunan dillerin, aslında bilinmeyen bir zamanda ve bilinmeyen bir sahada, binlerce yıl önce ve günümüzde henüz tespit edilemeyen bir bölgede konuşulmuş olan ana bir dilden çıkmış oldukları anlaşılmaktadır.

Bir ana dilin, metinleri olmadığı halde, birçok özelliklerini kendisinden türemiş olan dil ailesindeki dilleri mukayese ederek tespit etmek bile mümkündür. Yeryüzündeki başlıca dil aileleri şunlardır:

-Hint - Avrupa Dilleri Ailesi: Macarca, Fince ve diğer bazı küçük devletlerde konuşulan diller dışındaki bütün Avrupa dilleri ile Asya dillerinden Farsça ve Hindistan'da konuşulan birçok dil bu gruba girer. Zaten isminden de anlaşılacağı gibi, Hint - Avrupa dil ailesinin biri Avrupa'da, diğeri ise Asya'da olmak üzere iki ana kola ayrılır. Avrupa kolu da kendi içinde üç büyük kola ayrılır; Germen dilleri, Roman dilleri, İslav dilleri. Germen dilleri; Almanca, Felemenkçe, İngilizce ve İskandinav dilleri girer. Roman dilleri koluna; Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca ve Rumence girer. İslav dilleri koluna ise; Rusça, Bulgarca, Sırpça, Lehçe gibi diller girer. Hint - Avrupa dil ailesinin Asya kolunda ise başlıca Hint - İran dilleri yer almaktadır. Bunlar tarihi Sanskritçe ile bu günkü Hint dilleri ve tarihi Avestçe ile eski, orta ve yeni Farsçadır.

-Sami Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Akadca, İbranice, Arapça dilleri girmektedir.

-Bantu Dilleri Ailesi: Bu dil ailesi Afrikadaki en büyük dil ailesi olup orta ve güney Afrikada konuşulan Bantu dilleri girer.

-Çin - Tibet Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Çin ve Tibet Dilleri girer.

-Ural - Altay Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Mançuca, Moğolca, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi ve diğer Türk dilleri bu gruba girmektedir (Ergin, 2013, s. 6-10).

Yapı bakımından yeryüzündeki diller tek heceli, eklemeli ve çekimli olarak üçe ayrılır (Ergin, 2013, s. 7). Tek heceli diller; her kelime tek hecelidir. Kelimelerin çekimli halleri yoktur. Cümle bir çekimsiz ve tek heceli kelimeler sırasından ibarettir. Cümlenin ifade ettiği anlam genellikle kelime sırasında anlaşılır. Kelimelerin diğer dillerde çekimli veya ekle ifade edilen halleri ya hiç ifade edilmez ya da ayrı bir kelime ile ifade edilir. Tek heceli oldukları için şeklen birbirine çok benzer kelimeleri ayırt etmek için vurgu sistemi vardır. Birçok kavramları karşılamak içinde kelime kombinasyonları (seçimlemeler) kullanılır. Çin - Tibet dilleri bu gruba girer.

Eklemeli dillerde ise tek veya çok heceli kökler ve bir takım ekler vardır. Kelimelerden yeni kelimeler veya kelimelerin geçici halleri yapılırken köklere ekler eklenir. Bu ekleme sırasında kökler değişmez, köklerle ekler açık şekilde ayırt edilebilir. Bu diller ön ekli veya son ekli olabilirler. Yani ekler bazen başa, bazen de sona getirilebilir. Türkçe, Macarca gibi diller eklemeli dillerdir. Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Türkmence, Özbekçe vd. sondan eklemeli dillerdir.

Çekimli dillerde de tek ve çok heceli kökler gibi birtakım ekler vardır. Fakat yeni kelime yaparken ve çekim sırasında çok kez köklerde değişiklik olur. Yani bazen az sayıdaki ekler kullanılmakla beraber, genellikle gramer ifadeleri kökün bir içten kırılma ile aldığı değişik şekillerle karşılanır. Bazı dillerde bu değişiklikten dolayı kelimenin kökü tanınmaz hale gelir, yeni kelime veya kelime halinde kökü hatırlatacak hiçbir iz ve hiçbir ses kalmaz. Hint - Avrupa dilleri bu gruba girer. Bazı dillerde ise kelime kökü ile yeni kelime veya kelime hali arasında daima açık bir bağ, ilgiyi gösteren belirli bir iz vardır. Kelime kökündeki asıl sesler yeni kelime veya kelime halinde hep aynı kalırlar, değişmezler. Bu gruba Sami dilleri, örneğin Arapça bu gruba girer.

Ağız ve Lehçe Kavramı

Türkçede 'lehçe' kavramı çoğunlukla Türkoloji çalışmalarında "Bir dilin tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklılıklarla birbirinden ayrılan kolları" biçiminde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010, s. 107) Türk Dilleri grubunun ya da ailesinin Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi vd. lehçeleri vardır. Lehçeler arasında karşılıklı anlaşılabilirlik açısından farklılıklar gösterir. Bu bakımdan birbirine yakın lehçeler olabileceği gibi birbirine uzak lehçelerde vardır. Örneğin; Oğuz kolundan olan Türkiye Türkçesiyle, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi anlaşılabilirlik açısından birbirine daha yakındır, ancak Çuvaş Türkçesi ve Yakut Türkçesi vd. anlaşılabilirlik açısından Türkiye Türkçesinden birbirine uzak lehçelerdir. Talat TEKİN Türk Lehçelerini on iki gruba ayırmıştır:

- 1) (r-) ve (l-) grubu: Çuvaş Türkçesi;
- 2) *hadak grubu*: Halaç Türkçesi;
- 3) *atah grubu*: Yakut Türkçesi ve Dolgan dialekti;
- 4) *adak / daglıg grubu*: Tuva Türkçesi ve Karagas dialekti;
- 5) *azak / tağlıg grubu*: Hakas Türkçesi, Orta Çulım Türkçesi, Mrass ve Yokarı Tom dialektleri, Sarı Uygur Türkçesi, Fu-yü Kırgızcası (Türkçesi);
- 6) *ayak / tağlıg grubu*: Altaycanın Kuzey dialektleri, Aşağı Çulım, Kondom ve Aşağı Tom Dialektleri;
- 7) *ayak / tû lu grubu*: Altay Türkçesi;
- 8) *ayak / tólû grubu*: Kırgız Türkçesi;
- 9) *ayak / tavlı grubu (Kıpçak grubu)*: Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karaçayca-Balkarca Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Karayca (Karayimce) Türkçesi;
- 10) *ayak / tağlık grubu*: Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi;
- 11) *ayah / tağlı grubu*: Salar Türkçesi;
- 12) *ayak / dağlı grubu (Oğuz grubu)*: Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi; olarak 12 gruba ayırmıştır (TEKİN ve ÖLMEZ, 1999, s. 58-159).

Bir dil ya da lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline göre birbirinden az çok farklılıklar gösteren konuşma biçimlerine ‘ağız’ denir (Korkmaz, 2010: 4). Ağızlar, standart dilde bulunmayan bir takım ses, biçim, anlam ve söz varlığı özellikleri gösterir. Ağızları, standart dille kıyaslamak; standart dilin doğru ya da ağızların yanlış olduğu anlamına gelmemektedir. Her ikisinin de yeri ayrıdır. Ağızlar esasında bir dilin zenginliğini göstermektedir. Örneğin; Türkiye’de Sivas ağız, Erzurum ağız, Bursa ağız, Malatya ağız, Trabzon ağız vb. birçok ağız bulunmaktadır ve bu ağızlar Türkçe’nin zenginliğini göstermektedir. Günümüzde internet ve televizyon gibi teknolojik iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, köylerden şehirlere göçün hızlı artışı ve standart dilin baskısıyla ağızların konuşulduğu bölgelerde özellikle genç kuşaklarca tercih edilmediği ve hatta bazı şehirlerde ağız kullanımının köy dili olarak algılandığı gözlemlenmektedir.

Ağızlar, "belirli bir dizi sözcük ve dilbilgisi yapısıyla tanımlanmış, bölgesel ya da toplumsal ayırt edici bir dil çeşididir. Konuşulan ağızlar genellikle ayırt edici bir telaffuz ya da aksanla da ilişkilendirilir. Çok sayıda konuşuru bulunan herhangi bir dilde, özellikle de insan gruplarını birbirinden ayıran coğrafi engeller veya toplumsal sınıf ayrımları varsa ağızlar ortaya çıkacaktır. Bir ağız, dilin resmi ya da standart biçimi olarak baskın olabilir ve bu ağız yazıya geçirilebilir" (Crystal, 1991: 102). Bilindiği gibi Türkiye’de İstanbul Türkçesi, standart (ölçünlü) dil olarak kabul edilir. Standart dilin dışında kalan ağızlar, belli bölgelerde hala günlük iletişim dili olarak kullanılmaktadır.

Türk Devletlerinde Ağız ve Lehçe Kavramı

Türk Devletlerindeki lehçe kavramı Türkçedeki lehçe kavramından farklılıklar göstermektedir. Kazakça’da lehçe kavramı hakkında ilk kez fikir bildiren K. Jubanov, S. Amanjolov, N. Sauranbayev gibi dil bilimcilerdir. Kazak edebiyatı dil bilimcileri Kazak dilinin tarihi ve lehçeleri ile ilgili sorunları incelerken, bu sorunları Kazak yazılı edebiyatın oluşum süreçlerine bağlı olarak kendi düşüncelerini ortaya sunmuşlardır. Kazak edebiyatçılarının içinde ismini en çok duyurmuş olan Muhtar Avezov uzun yıllar boyunca bu alanda çalışmalar yapmış ve Kazak edebi dilinin tarihi ve diyalektolojisi (lehçe) ile ilgili olarak, Kazak edebi dilinin tarihini ve lehçelerini araştıran dil bilimcilerinin referans noktası olmuştur. M. Avezov’un Kazak edebi diliyle ilgili henüz önemini yitirmemiş olan önemli bir görüşü, Abay Kunanbay’ın Kazak edebi dilinin gelişimindeki yeri ve rolü hakkındaki düşünceleridir. Yani bir dönem S. Amanjolov ve bazı dil bilimciler ile edebiyatçılar “Kazak Edebi dili

Abay'dan ve Ibray'dan başlar" sözüne karşı çıkmışlar, edebi dilin hiçbir zaman belirli bir şair ya da yazarın yazmış olduğu eserlerle başlamayacağını söylemişler ve edebi dilin daha köklü bir geçmişe sahip olduğunu savunmuşlardır.

M. Avezov'un bu görüşleri bir zamanlar tanınmış dilbilimciler ve edebiyatçılar tarafından da geniş destek almıştır. M. Avezov'un düşüncelerini S. Mukanov, K. Jumaliyev, T. Nurtazin, (Nurtazin, 1954, s. 123) N. Sauranbayev (Sauranbayev, 1954, s. 138) vb. gibi dilbilimciler ve edebiyatçıların eserlerinde de görülmektedir.

M. Avezov'un Kazak edebi dili ve lehçe kavramları ile ilgili düşüncelerine değinecek olursak, kendisinin yazmış olduğu "Kazak Edebi Dili'nin Meseleleri" (Avezov, C. XXII, 1950, s. 5) adlı makalesinde Kazak edebi dili Abay ile Ibray'ın yazmış olduğu eserlerden başlar, bu eserlerle ilgili Abay ve Ibray'ın Doğu ve Güney Kazakistan ağzıyla yazılmış olduğu eserlerdir diye görüşünü savunan dilbilimci ve edebiyatçılara karşı çıktığı görülmektedir. Örneğin; Kazakçadaki "-uvlı, -üvli" eklerini alacak olursak, Batı Kazakistan ağzına has bir özellik olarak, öğrenilen geçmiş zaman (burıngı ötken şak) eki görevinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu eki Abay Kunanbayulı "Abdurrahman Hastalandığında (Abdirahman navqastanıp jatqanda)" adlı şiirinde kullandığı görülmektedir.

Uvayım jevlimiz,

A, quday devlimiz,

Jazılıp ketseniz,

Gül deneler ömiriniz, ... (Kunanbayev, 1977, s. 168)

Bu dörtlüğe baktığımızda Abay Kunanbayulı'nın Batı Kazakistan ağzına hâkim olduğu ya da zaten Kazak edebi dilinde var olan bu sözcüklerin nadir kullanılmasından dolayı arkaik sözcüklere dönüşmeye başladığı fikri ortaya çıkmaktadır.

R. Sızdıkova "Abay'ın Eserlerinin Dili" adlı çalışmasında Abay'ın eserlerinde bulunan bir dizi kelimeyi inceleyerek, "Abay'ın yaşadığı bölgeye özgün özellikleri olan yerel kelimelerin karakteristik özelliklerinin şair Abay'ın eserlerinde de görülüyorsa bu kelimeler hangileridir, veyahut şair diğer hangi lehçelerin karakteristik özelliklerini kullanmış" gibi sorulara cevap aramış ve bu sorulara delilleriyle somut örnekler getirerek izah etmiştir. Bu kelimelerin birçoğunun Ulusal dilde kullanıldığını ispatlamış ve bazı alt kelime gruplarının sadece Abay'ın eserlerinde olduğu gerçeğinden de bahsetmiştir, bununla birlikte M. Avezov'un bahsettiği şair Abay Kunanbay'ın dilinin ulusal bir nitelik gösterdiğini somut delillerle açıklamıştır (Sızdıkova, 1968, s. 55).

S. Mırzabekov Kazak dilinde lehçe kavramının olmadığını savunmuş ve kanıt olarak "Dilimizde lehçenin kendisi olmamasına rağmen, buna benzer unsurların (genellikle leksika ve fonetik) olduğunu inkâr edemeyiz. Ancak bu kelimelere atıfta bulunup lehçe yapan biziz. Aynı lehçeyi isim tonundaki sözleri geçtiğimiz nesir adlı konferansta basın mensupları ve düzyazılarda sık sık kullanıldığını gördük" ifadesini kullanmıştır. R. Sızdıkova'nın lehçe hakkındaki "Onların çoğu lehçe değil, eski sözcüklerdir, günlük hayatta nadir kullanılan ve unutulmaya yüz tutmuş kelimelerdir ve bir özellikleri de bunların birçoğunun henüz herhangi bir sözlükte yazılmamış olmasıdır" görüşüyle desteklemiştir (Mırzabekov, 1987, s. 140-141).

M. Avezov diğer Türk lehçelerinden farklı olarak Kazak lehçesini bölgesel olarak ayırmaya karşı çıkmış ve "Bazı dil bilimciler Kazakça'da lehçe var diyerek, Jayık¹⁰ (Ural bölgesi) ile Alatau¹¹ bölgesinde yaşayan Kazakların

¹⁰ Jayık ya da Ural bölgesi, Kazakistan'ın Ural dağlarının güneybatı yönünden Hazar denizin doğu kısma, Atırav eyaletine kadar kapsayan bölgedir. Batı Kazakistan ya da Güneybatı Kazakistan bölgeleridir.

¹¹ Alatau bölgesi, Kazakistan'ın Güneydoğusunda yer almaktadır. Güneydoğu Kazakistan bölgesi olarakta bilinmektedir.

konusuğu dil ile, Kuzey¹² ve Doğu¹³ bölgelerinde konuşulan Kazakça'dan farklıdır diyerek ayırmaktadırlar. Ancak Bu farkı dilbilgisel açıdan ayırmamaktadırlar. Kazakistan'ın bu bölgelerinde ki (Batı Kazakistan, Güney Kazakistan, Kuzey Kazakistan ve Doğu Kazakistan) sözlüklerde sadece farkları anlatıyor. Bu bizce lehçe farkı değildir. Kelime dağarcığındaki farklar, edebi dilin bütünsel ve birleşik hale gelmesidir ve Rusça'da da bu farklar görülmektedir (Avezov, 1985, s. 267). Devamında M. Avezov Sibirya, Kuban, Don ve Odessa bölgelerinde konuşulan dillerin Rus edebi diline girmeyen farklı sözcüklerin çok olduğunu ve Rus dilbilimcilerinin lehçe farkı olarak ayırmadıklarını söylemektedir. Kazakistan'ın her bölgesinde söz farklılıklarına ve söz değişimlerine bakarak Kazak dilinin bölgesel lehçe farkları vardır demek doğru değildir. Halkın ortak dili olarak görülen edebi dil sözcüksel ve fonetik özelliklerine baktığımızda batı, doğu, kuzey ve güney lehçelerinin ya da bunun gibi gruplara ve sınıflandırmalara ayrılmaması gerektiğini anlamaktayız. Buna benzer düşüncüyü Kazak Edebi dilinin oluşumu hakkında değerli fikirlerini sunan M. Balakayev de "Kazak Dili açıkça lehçe gruplarına ayrılmıyor, ancak edebi dilin gelişmesine yardımcı olan ve geleneksel dilin lehçe fenomenleri olarak adlandırılan yerel ağızlara sahiptir" demiştir (Balakayev, 1987, s. 46-47).

Kırgız Dil Bilimi ve Türkoloji'sinde kelime bilgisi, lehçelerin tarihi yapısı, karşılıklı gelişim kalıpları ve ayrışma konularında en iyi teorik çalışmalar yapan Kırgız Dil Bilimi okulunun kurucusu olan B. M. Yunusaliyev'in eserleri ve bireysel çalışmaları haricinde yapmış olduğu bilimsel faaliyetleri sistematik olarak incelenmemiştir. Özellikle dil bilimi alanındaki araştırmalarda dil gelişiminin tarihsel aşamalarının doğru bir şekilde aktarılması, Kırgız diline yakınlık ve uzaklık derecesi olan dillerin bağlantısı, bu kelimelerin reddedilme dönemleri, kelime hazinesi ve zenginliği, semantik kelimelerin ve kök kelimelerin yapısal gelişimi lehçelerin karşılıklı araştırmalarla sınıflandırılması konuları dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

B. M. Yunusaliyev'in bilimsel çalışmaları, dilsel kavramlar üzerine yapılan araştırmalardan bahsedecek olursak, T. Ahmatov, Ş. Japarov, A. Biyaliyev, S. Ömuraliyev, S. Musayev, K. Konkobayev ve M. Nuraliyev'in akademisyenlik yönünde yazılar, makaleler yazılmışlardır. B. M. Yunusaliyev'in yıldönümüne hitaben gerçekleştirilen konferanslarda bilimsel ve teorik sorunların yanı sıra akademik çalışmaların temelinde derlenen yazılarda da lehçe kavramı üzerine tartışmalar görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmış olan B. M. Yunusaliyev'in bilimsel mirasına en anlamlı yaklaşım olarak 1985 yılında yayımlanan "Tandalgan Emgekterin" (Yunusaliyev, 1985, s. 506), "B. M. Yunusaliyev ve Kırgız Filolojisi" (Yunusaliyev, 1971, s. 542), yazarın Rus dilindeki çalışmalarını içeren "İzbranniye Trudi. (Tandalgann Emgekter) (Yunusaliyev, 1985, s. 506) ve 2009 yılında Ş. Caparov ile T. Sıdkova'nın hazırlamış olduğu "Beles Artındağı Belester" bibliyografisi olarak yayımlanan "Yunusaliyev'in Okumaları, 2015" Uluslararası Bilimsel Konferans'da (24-25 Aralık, Bişkek, Kırgızistan) B. M. Yunusaliyev'in eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Kırgızlarda Ekim Devrimi¹⁴ dönemine kadar ulusal bir yazı dilinin olmamasından dolayı bu coğrafyada yaşayan toplumlar Kırgızca-Tacikçe, Kırgızca-Kazakça ve Kırgızca-Rusça dillerini konuşmuşlardır. Kırgız dilinin özelliklerinin tamamen şekillendiği ve sağlamlaştığı halk dilinin doğması, her şeyden önce halk sözlü edebiyatının eserleri olan edebi destan "Manas" destanı ile kısa yazılmış olan destansı eserler; "Teştyuk", "Kurmanbek", "Kojojaş", "Er Tabıldı", "Janış-Bayış", "Kedeykan" vd. eserler halk dilinin doğmasına öncülük etmiştir (Yunusaliyev, 1971, s. 15).

Güney Kırgız lehçesi ve Kuzey Kırgız lehçesi olmak üzere ikiye ayrılır. Kırgız Edebi dilinin temelini Kuzey Kırgız lehçesi oluşturmuştur, Güney Kırgız lehçesinde Özbekçe'nin ve Tacikçe'nin etkisi görülmektedir. Günümüzde Kırgızca, Güney Kırgız Lehçesi ve Kuzey Kırgız Lehçesi olarak 2 şekilde adlandırılır veya Güney Kırgız Ağzı

¹² Kuzey Kazakistan bölgesi, doğuda Pavlodor eyaletini, batıda Kostanay eyaletini ve güneyde Akmola eyaletini içeren bölgelerdir.

¹³ Doğu Kazakistan bölgesi, doğuda Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi, kuzeyde Rusya'nın Altay Cumhuriyeti, güneyde Almatı eyaleti, batıda Pavlodar ve Karaganda eyaletleriyle komşudur.

¹⁴ Miladi takvime göre 6-7 Kasım 1917'de vuku bulan ihtilale o dönemde Rusya'da kullanılan Gregoryen takvimine göre karşılığı 24-27 Ekim 1917'ye denk geldiği için "Ekim Devrimi" denmiştir. 24-27 Ekim 1917 yılında Rusya'da yaşanan siyasi olaylar sonucu geçici Hükümet yıkılmış ve Devrimi yapan Bolşevikler Hükümetin başına geçmiştir.

ve Kuzey Kırgız Ağzı olarak da adlandırılmaktadır. Bu ayrımı Kırgızlar bölgesel özelliklere göre yapmışlardır. Güney Kırgız Lehçesi günümüzde, Oş ile Talas bölgelerinin güneybatısında konuşulmaktadır. Kuzey Kırgız Lehçesi ise; Kuzey Kırgızistan'ın tamamını kapsamaktadır (Istık göl ve çevresi, Çüy vadisi, Narın bölgesi ve yakınındaki vilayetleri kapsamaktadır). Bu açıdan da lehçe kavramı Türkiye'deki lehçe kavramından daha çok ağız kavramıyla benzerlik göstermektedir.

Kırgız lehçelerinin sınıflandırılması bir takım şartlı niteliklere sahiptir. Çünkü bir çok sözcüklerin dağılımı ile lehçeyi oluşturan ağız ya da ağızlar grubunun belirli koşullarını aşmaktadır. Kırgızca'da yoğun nüfusa sahip olan bölgelerde sözlü dil, konuşma dili olarak kabul edilmektedir.

Ulusal Kırgız edebi dili Ekim Devrimi'nden sonra, Kuzey ağızlar grubunun fonetik ve sözcüksel özellikleri hâkim olan tüm lehçelerin veya ağızların dilsel niteliğine dayanarak oluşmuştur.

Azerbaycan Edebi dili ve lehçe kavramları üzerine çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı görülmektedir. Azerbaycan'ın tarihi, dili, kimliği, diğer Türk lehçeleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları, kendi içindeki lehçeleri, edebi dilin temelleri, ses sistemi, kelime hazinesi, kelime yapısı ve söz dizimi vb. gibi kavramlar üzerinde L. Z. Budagov (1857), E. V. Sevortiyani (1962), S. Cafarov (1959), M. Ş. Şiraliyev (1962), E. Demircizade (1960), B. Mirzazade (1962), R. Meherremova Çahankirov (1962), M. Cahankirov (1977), N. G. Volkova (Volkova, 1969), N. A. Baskakov (1960), N. Z. Gadjiyeva (1966) vb. gibi bir çok dilbilimci ve edebiyatçı çalışmalar yapmıştır.

Azerbaycan Konuşma dili lehçe bakımından 4 gruba ayrılır:

- a) *Doğu grubu*; Kubün, Bakü, Şamahı lehçeleri ve Mugan, Lenkaran ağzı,
- b) *Batı grubu*; Kazak, Genja, Karabağ lehçeleri ile Ayrum ağzı;
- c) *Kuzey grubu*; Nuh lehçesi ile Zakatala, Kah ağzı
- d) *Güney grubu*; Nahçıvan, Ordubad, Tebriz lehçeleri ile Erevan ağzı.

Bunlardan başka Göyçay, Ağdaş ve Cabrayıl gibi değişken ağızlar da vardır. Modern Azerbaycan edebi dilinin temelini Bakü ve Şamahı lehçeleri oluşturmaktadır.

Türkmencede ise boy adlarına karşılık gelen yaklaşık 30'a yakın dil grubu ve lehçeler göz önüne çıkmaktadır; Teke (Akai ve Marı dil grupları), Yomud (Kuzey ve Güney dil grupları), Ersarı, Sarık, Salır, Goklen, Çawdor, Alpili, Karadaşlı, Emreli, Sark, Ata, Bayat, Surhı, Hatap, Mukrı, Arabacı, Çeçes, Çandır, Hasar, Nohur, Duvyeçi, Murçe, Mehirlı vb. lehçeler birbirlerinin fonetik özelliklerini, bazı dil bilgisi kategorilerinin oluşum yollarını, eski kelimelerin korunması, ayrıca kelime daracının özelliklerine göre de farklılık göstermektedir. Türkmen edebi dilinin ana lehçesi olan Teke lehçesi Akai dil grubunun içinde yer almaktadır (Kazakistan Milli Ansiklopedisi, 2006, s. 601).

Türkmen dilinin fonetik özelliği diğer Türk lehçelerinin fonetik özelliklerinden pek farklı değildir. Temel fark ise; Türkmen dilinin etikalık Türkmençe gruplarıyla benzer 30'a yakın lehçe ve ağızlara ayrılmasıdır. Türkmencedeki başlıca lehçelerin ve ağızların bölgesel dağılımı şu şekildedir:

- Yomud lehçesi (Türkmenistan'ın Kuzey ve Batı Bölgeleri)
- Teke lehçesi (Türkmenistan'ın merkezi bölgeleri)
- Ersarı lehçesi (Amudarya boyunca uzanan Doğu Bölgeleri)
- Sarık lehçesi (Murgab nehrinin orta kısımları)
- Salır lehçesi (İran ile Türkmenistan sınırındaki Serahsa bölgesi)
- Çavdar lehçesi (Taşavuz) vb.

Stavlopör Türkmenlerinin konuştuğı lehçede geleneksel Türkmençe dili olarak adlandırılır.

Özbek diyalektolojisi hakkında genel bilgi verecek olursak, Diyalektoloji kavramı Grekçe ‘dialektos’ sözünden alınmış, bir dilin mevcut lehçelerini ve şiveleri anlamına gelmektedir. Diyalekt - şive, logos - eğitim, yani şive eğitimi anlamına gelmektedir (Tuyçiboyev, vd., 2004, s. 4). Dünya’da var olan dillerin neredeyse hepsi belirli bir iç şiveden ya da şivelere oluşmaktadır. Türk dillerinin her biri birkaç şiveden ya da lehçeden oluştuğı bilinmektedir. Bununla birlikte Özbek Türkçesi’ni diğer Türk dillerinden ayıran en büyük özelliğı çok şiveli ve çok lehçeli olmasıdır. Özbek Dil bilimcisi E. D. Polivanov, “...diğer Türk dillerindeki lehçe kavramı Özbekçe’deki gibi keskin bir şekilde farklılık göstermemektedir...” demiş ve lehçe kavramı yerine şive kavramını kullanmıştır (Tuyçiboyev ve Hasanov, 2004, s. 4). S. Asirboyev ise Özbek diyalektolojisi hakkında, “Özbek lehçelerini (ya da ağızlarını) inceleyen bir bilim dalıdır. Diyalektoloji kelimesinin kökeni Yunanca olup; şiveler, lehçeler ve diyalektler anlamına gelmektedir. Özbek diyalektolojisi, Özbek lehçelerinin fonetik, sözcüksel ve dil bilimsel özelliklerini, oluşum ve dağılım şekillerini incelemektedir” (Asirboyev, 2013, s. 3).

Özbek Türkçesi üç etnik gruba dayanan 3 lehçeden oluşur:

1. Karluk,
2. Kıpçak,
3. Oğuz grubu.

Eski Özbekçe (Çağatayca) ve Modern Özbek dili olarak ikiye ayrılır. Özbek Türkçesi birkaç lehçeye ayrılmıştır. Bunların en geniş kolu Güneydoğu lehçesi ile şehir merkezlerinde yaşayan insanların konuşmuş olduğı Karluk lehçesidir. Bu lehçe günümüz Uygur lehçesine benzemektedir. Fonetik özellikleri bakımından adlandırılan bu lehçeler, ‘-o’ ile söyleyenler ‘-a’ ile söyleyenler olmak üzere ikiye ayrılır. Örneğin; ohshom, ahshom (akşam) kelimelerinde olduğı gibi.

Sonuç

Dil, toplumların tarihî, kültürel ve sosyal gelişim süreçleri içerisinde şekillenen, değişen ve gelişen canlı bir iletişim sistemidir. Toplumların ortak hafızasını ve kültürel kimliğini yansıtan dil, zaman içerisinde farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte lehçe, şive ve ağız gibi çeşitli dil kollarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Türk dünyasında bu kavramların ortak bir terminoloji çerçevesinde kullanılmadığı; tarihî gelişim, coğrafi şartlar ve dil bilimi geleneklerine bağlı olarak farklı anlam ve kapsamlar kazandığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ile Kazak, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen ve Özbek Türkçelerinde kullanılan dil, lehçe, şive ve ağız kavramları karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Türkiye Türkçesinde lehçe kavramının tarihî süreç içerisinde ana dilden ayrılan dil kollarını, ağız kavramının ise belirli coğrafi bölgelerde görülen yerel konuşma özelliklerini ifade ettiğı tespit edilmiştir. Buna karşılık, Türk devletlerinde bu kavramların aynı içerik ve kapsamda kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, Kazak dil biliminde birçok araştırmacı Kazakçanın belirgin bölgesel lehçelere ayrılmadığını, dil içindeki farklılıkların daha çok söz varlığı ve fonetik özelliklerle açıklanabileceğini savunmaktadır. Kırgız Türkçesinde Kuzey ve Güney olmak üzere iki temel lehçe grubundan söz edilmekle birlikte, bu ayrımın Türkiye Türkçesindeki lehçe kavramından ziyade ağız kavramına daha yakın olduğı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde lehçeler Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olmak üzere dört ana grupta sınıflandırılırken, Türkmen Türkçesinde lehçelerin büyük ölçüde Türkmen boylarına dayandığı ve Teke lehçesinin modern Türkmen edebî dilinin temelini oluşturduğu belirlenmiştir. Özbek Türkçesinde ise lehçe kavramı yerine çoğunlukla şive kavramı tercih edilmekte; Karluk, Kıpçak ve Oğuz olmak üzere üç temel şive grubu kabul edilmektedir. Elde edilen bulgular, Türk dünyasında lehçe, şive ve ağız kavramlarının kullanımında terminolojik bir birlik bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Aynı kavramların farklı Türk devletlerinde farklı anlamlarda kullanılması, Türk dillerinin tarihî gelişim süreçlerini ve her topluluğun kendi dil bilimi geleneğini yansıttığı

görülmektedir. Bu durum, Türk dilleri arasındaki farklılıkların yanı sıra ortak dil mirasının da önemli bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Türk dünyasında dil, lehçe, şive ve ağız kavramlarının karşılaştırmalı olarak ele alınması, yalnızca terminolojik farklılıkların ortaya konulmasına değil, Türk dillerinin tarihî gelişiminin, ortak dil mirasının ve kültürel bütünlüğünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, Türkoloji alanında yapılacak karşılaştırmalı araştırmalara kaynaklık edeceği, Türk dünyasında ortak bir dil terminolojisinin oluşturulmasına yönelik bilimsel çalışmalara katkı sunacağı ve gelecekte gerçekleştirilecek disiplinler arası araştırmalar için yol gösterici nitelikte olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Amanjolov S. (1949) Qazaq Ādebi Tili. (Voprosı Dialektologii i İstori Kazaxskovo Yazıka.) 1. Bölüm – Almatı.
- Asirboyev S. (2013) Özbek Diyalektologiyası, Nizomiy nomidagi Taşkent: TDPU.
- Āvezov M. (1985) Jirma Tomdık Şıǵarmalar Jınaǵı, 19. Tom, Almatı: Jazuşı.
- Ayaǵan B. (2006) Qazaqstan Ulttık Entsiklopediyası (Qazaq Entsiklopediyasının) Almatı.
- Bakalayev M. (1987) Qazaq Edebi Tili, Almatı: Ğılım.
- Baskakov N. A. (1960) Türskiy Yazıki. – M.: İzdatelstvo Vostosnoy Litaraturi, Moskva: Nauka.
- Budagov L. Z. (1857) Praktičeskoye Rukovodstvo Turetsko-Tatarskovo Yazıka Azerbaydjanskovo Nareçiya, Moskva: SPB.
- Cafarov S. (1959) Leksika Sovremennovo Azerbaydjanskovo Yazıka, Baku.
- Cahankirov M. (1977) Obrazovaniye Azerbayjanskovo Natsionalnovo Literaturnovo Yazıka, Bakü.
- Crystal, D. (1991) A. Distionary of Linguistics and Phonetics (3rd edition), London: Blackwell Reference.
- Demircizade E. (1960) Muasır Azerbayjan Dilinin Fonetikası, Bakü.
- Ergin, M. (2013) Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak.
- Gadjıyeva N. Z. (1966) Azerbayjanskiy Yazık / Yazıkiy Narodov SSSR: v 5. Cilt. Türskiy Yazıki, Moskva: Nauka.
- Jumaliyev K. (1960) Qazaq Ādebiyeti Tarihinin Meseleleri ve Abay Poyeziyasının Tili, Almatı: KMKEB.
- Korkmaz Z. (2010) Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK.
- Meherremova R. Cahankirov (1962) Azerbayjan Dilinin Tarihi Sintaksisine Dair Materiyallar, Bakü.
- Mırzabekov S. (1987) Bayandama, Qazaq Edebi Til Tarihının Problemaları, Jinak Almatı: Ğılım.
- Mirzade B. (1962) Azerbayjan Dilinin Tarihi Morfologiyası, Bakü
- Mukanov S. (1980) On altı Ciltlik Şıǵarmalar Jınaǵı. 16. Cilt, Almatı: Jazuşı.
- Nurtazin T. (1954) Abaydın Akındık Şeberligi Turalı / Abaydın Ömiri men Tvorchestvosu, Almatı: AN KazSSR.
- Ömuraliyeva S., Yunusaliyev B. M. (2003) Jana Kırgız Dilologiyası [Tekst] 6. Cilt, Bişkek: Jinak.
- Salkınbay A., Abakan E. (1998) Lingvistikalık Tüsindirme Sözdik, Almatı: Sözdik.
- Sauranbayev, N. (1954) Qazaq Ādebi Tiliniñ Damıtudaǵı Abaydın Röli (Kazak Edebi Dilinin Gelişiminde Abay'ın Yeri), Almatı: İzd. AN KazSSR.

- Sevortiyani E. V. (1962) Affiksi Glagolobrazinovaniya v Azerbaydjanskoy Yazıke, Moskva.
- Sızdıkova R. (1968) Abay Şıǵarmaların Tili, Almatı: Ğılım.
- Şıraliyev M. Ş. (1962) Azerbaijan Dialektologiyasının Esasları, Bakü.
- Süleymanova E. D., Aldesheva A. M. (2008) Elewmettik Lingvistikalıq Terminder Sözdıǵı / Slovar Sotsiolingvistikah Terminov. Astana: Arman PV.
- Tekin T., Ölmez M. (1999) Türk Dilleri, İstanbul: Simurg.
- Tomanov M., İsayev S., İbatov A. (1987) Qazaq Ğdebi Tili Tarihının Problemaları Türki Ğdebi Tili men Qazaqtın Jazba Ğdebi Tilinin Sabaqtastıǵı, Almatı: Ğılım.
- Tuyçıboyev B., Hasanov B. (2004) Uzbek Dialektologiyası, Toşkent: Abdullah Kodiriy Nomidagi Halk Merosi Naşriyoti.
- Urstanbekov B. U. (1975) Qazaq Sovet Ensiklopediyası 6. cilt. Moskva: Nauka.
- Volkova N. G., Maklaya M. (1969) Kavkazkiy Etnografiçeskiy Sbornik, Statya: Etniçeskiye Protsessiy v Zakavkazye v XIX-XX yy. – IV. – SSSR, İnstitut Etnografim. AN SSSR, Moskva: Nauka.
- Yunusaliyev B. M. (1971) Kırgız Diyalektologiyası. Frunze: Mektep.
- Yunusaliyev B. M. (1985) Tandalğan Emgekter [Tekst], Frunze: İlim.
- Qaliyev B. (2014) Til Bilimi Termin. Tüsindirme Sözdıǵı, Almatı.
- Qunanbay A. (1977) Abay Qunanbayev Ölenderi men Poemaları, Almatı.

SAKRAL NİZAMIN MÜDAFİƏSİ: ƏFSANƏLƏRDƏ GÜNAH, TABU VƏ CƏZA MEXANİZMİ

CƏƏRÇİYEVA Elfanə

AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı

1. Giriş

Folklor mətnləri yalnız xalqın estetik düşüncəsinin məhsulu deyil, həm də onun sosial təcrübəsinin, etik dəyərlərinin və kollektiv yaddaşının daşıyıcısıdır. Xüsusilə, əfsanələr xalq dünyagörüşündə müqəddəs və adi, ictimai və qadağan olunmuş, doğru və yanlış davranış modelləri arasında sərhədləri göstərən mühüm mədəni mətnlər kimi çıxış edir. Bu baxımdan əfsanəni sadəcə keçmişə aid fəvqəladə hadisənin nəqli kimi qiymətləndirmək onun sosial və semantik funksiyasını məhdudlaşdırmaq olardı. Linda Degh əfsanəni yalnız folklor janrı kimi deyil, həm də kollektiv inancların, qorxuların və sosial təsəvvürlərin qorunub saxlanıldığı mədəni mətn kimi qiymətləndirir. Bu baxımdan əfsanələr cəmiyyətin mənəvi və etik təsəvvürlərinin nəsil-dən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynayır.

Ənənəvi cəmiyyətlərdə davranış normaları hər zaman yazılı qanunlarla tənzimlənməmişdir. Bir çox hallarda sosial nizam inanclar, mərasimlər, qadağalar və folklor mətnləri vasitəsilə qorunmuşdur. Əfsanələr bu sistemdə xüsusi yer tutur. Çünki əfsanə həm inandırıcılıq iddiasına malikdir, həm də konkret məkan, şəxs, hadisə və ya obyektə əlaqələndirilir. Bu xüsusiyyət əfsanəni etik xəbərdarlıq və sosial yaddaş vasitəsinə çevirir.

Məqalənin əsas problemi əfsanələrdə günah, tabu və cəza münasibətlərinin hansı sosial-mədəni məntiq üzərində qurulduğunu müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqatın məqsədi əfsanələrdə tabu pozuntusunun sakral nizamla əlaqəsini, cəzanın folklor semantikasını və bu mexanizmin kollektiv etik yaddaşdakı rolunu araşdırmaqdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycan əfsanələrində günah, tabu və cəza münasibətlərinin mifoloji və etiooloji izah çərçivəsindən çıxarılaraq kollektiv etik yaddaşın qorunmasına xidmət edən sakral tənzimləmə mexanizmi kimi sistemli şəkildə təhlil edilməsindən ibarətdir.

2. Sakral nizam, tabu, günah və cəza anlayışlarının nəzəri əsasları

Sakral nizam cəmiyyətin müqəddəs, toxunulmaz və qorunmalı hesab etdiyi dəyərlər sistemidir. Bu nizam bəzən dini inanc, bəzən ailə münasibətləri, bəzən təbiət kultları, bəzən də kollektiv əxlaq qaydaları üzərində qurulur. Əfsanələrdə bu nizam açıq şəkildə izah edilməyə bilər, lakin süjetin inkişafı onun mövcudluğunu göstərir. Qəhrəman müəyyən sərhədi aşdıqda, həmin sərhədin müqəddəsliyi cəza vasitəsilə üzə çıxır.

Tabu anlayışı özündə bir-birinə zidd iki semantik məzmunu birləşdirir. Bir tərəfdən o, müqəddəs, sakrallaşdırılmış və toxunulmaz olanı ifadə edir, digər tərəfdən isə təhlükəli, qorxulu, qadağan olunmuş və natəmiz hesab edilən mənəvi sahələri əhatə edir (Freud, 1998, s. 62).

Tabu anlayışı bu kontekstdə sadəcə “olmaz” hökmü deyil. Tabu müqəddəs olanla təhlükəli olan arasında sərhəddir. Həmin sərhədin qorunması cəmiyyətin özünü qoruması deməkdir. Əfsanələrdə tabu bəzən açıq şəkildə ifadə olunur: “ora getmək olmaz”, “o ağaca toxunmaq olmaz”, “sirri açmaq olmaz”, “ana qarğıışı almaq olmaz”. Bəzən isə tabu süjetin nəticəsindən anlaşılır. Qəhrəmanın başına gələn faciə göstərir ki, o, görünməyən bir sərhədi aşmışdır. Bu baxımdan tabu anlayışının semantik strukturunda çəkinmə, uzaq durma və qadağa elementləri mühüm yer tutur, onun əsas təzahür forması isə müxtəlif qadağa sistemlərində özünü göstərir. Türk mədəni mühitində işlənən “müqəddəs qorxu” anlayışı da bir çox hallarda tabunun semantik məzmununu ifadə edən ekvivalentlərdən biri kimi çıxış edir (Freud, 1998, s. 62).

Günah anlayışı da əfsanələrdə yalnız dini mənəvi daşıyıcıdır. Burada günah cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş müqəddəs nizamın pozulmasıdır. Sözə xəyanət, əmanətə sahib çıxmamaq, ailə dəyərlərini tapdalamaq, müqəddəs məkana hörmətsizlik etmək, təbiət obyektlərini təhqir etmək, sirri açmaq və ya böyüyün qarğışını almaq əfsanələrdə günahın müxtəlif formaları kimi görünür.

Yasaqların pozulması zamanı cəzaların tətbiqinə gəlincə, bu, ilk çağlarda şəxsin öz daxili məsuliyyəti kimi başa düşülürdü: kimsə bilmədən tabunu yerinə yetirmədiyini anladıqda özü özündən intiqam alırdı. Belə inam vardı ki, əgər tabu yaradıcıya və ya şəx qüvvəyə aid idisə, onlar həmin dəqiqə cəza tələb edirdi. Onu gecikdirmək də tabunun bir forması sayılırdı. Bu, elmi ədəbiyyatlarda “avtomatik cəza” adı ilə təqdim olunur. Ehtimal edilir ki, sonrakı inkişaf mərhələlərində icma cəzalandırmanı fərdlərin əlindən alıb nəzarəti, icrasını öz üzərinə götürmüşdür (Qafarlı, 2011, s. 242). Freydingin yanaşmasına görə, mövcud olan qadağaların pozulması yalnız fərdi xarakterli bir hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilmirdi. Belə hallarda törədilən əməl bütün icmanı təhdid edən kollektiv təhlükə və ya ümumi günah kimi qəbul olunur, nəticədə isə cəza tədbirləri bütöv tayfa və ya icma tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu yanaşma göstərir ki, ibtidai cəmiyyətlərdə tabu pozuntusu fərdi məsuliyyət çərçivəsini aşaraq kollektiv məsuliyyət və kollektiv cəza mexanizmlərinin işə düşməsinə səbəb olurdu.

Beləliklə, əfsanələrdə günah, tabu və cəza bir-birindən ayrı anlayışlar deyil. Günah tabunun pozulması ilə yaranır, cəza isə bu pozuntunun nəticəsi olaraq sakral nizami bərpa edir.

3. Əfsanələrdə tabu pozuntusunun əsas formaları

Əfsanələrdə tabu pozuntuları müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu pozuntuların ortaq cəhəti ondan ibarətdir ki, onların hər biri cəmiyyətin qorumağa çalışdığı müəyyən dəyərə qarşı yönəlir.

Tabu pozuntularının ciddi şəkildə cəzalandırılmasının və ya onların bütün icma tərəfindən kollektiv şəkildə kəffarə tələb edən ictimai təhlükə kimi qəbul edilməsinin səbəbi sosial nizamın qorunması ilə bağlıdır. Bu yanaşmaya görə, qadağanın pozulması cəzasız qalarsa, həmin davranışın digər üzvlər tərəfindən də təkrarlanması ehtimalı artır və nəticədə ictimai nizamın pozulması təhlükəsi yaranır. Beləliklə, cəza yalnız fərdi məsuliyyət tədbiri deyil, həm də kollektiv davranış normalarının və sosial bütövlüyün qorunmasına xidmət edən qabaqlayıcı mexanizm kimi çıxış edir (Freud, 1998, s. 112).

3.1. Müqəddəs məkan tabusunun pozulması

Linda Deghin qeyd etdiyi kimi, əfsanələr cəmiyyətin ən həssas və təhlükəli hesab etdiyi məsələlərə toxunur. Məhz buna görə əfsanələrdə müqəddəs məkanlar, xəyanət, qadağalar, fəvqəltəbii cəza və mənəvi məsuliyyət kimi motivlər xüsusi yer tutur (Degh, 2001).

Türk və Azərbaycan folklorunda dağ, qaya, bulaq, ağac, mağara, pir və ziyarətgahlar tez-tez sakral məkan kimi təqdim olunur. Kökü etibarlı ilə atalar kultuna qədər gedib çıxan müqəddəs yerlər bütün zamanlarda insanların mənəvi rahatlıq tapdıqları, ruhi aləmləri ilə baş-başa qaldıqları ziyarət yerləri olmuşdur (Zabit qızı, 2016, s. 26). Bu məkanlar xalqın inanclarında adi coğrafi obyekt deyil, müqəddəs qüvvə ilə bağlı sahələrdir. Ona görə də həmin yerlərdə davranış xüsusi ehtiyat, hörmət və qorxu ilə müşayiət olunur.

Müqəddəs ağacı kəsmək, pir ərazisini təhqir etmək, ziyarət yerindən icazəsiz nəşə götürmək və ya müqəddəs məkanda alayçı davranmaq əfsanələrdə ciddi pozuntu kimi təqdim edilir. Azərbaycanlılar inanmışlar ki, müqəddəs ağac, dünya ağacı övlad verir, uşaq doğur. İndinin özündə də Azərbaycanın cənub zonasında “bar verən ağacı kəsməzlər” kəlamı öz aktuallığını itirməmişdir. Ruzi ağacı sayılan əncir ağacını, üzüm tənəyini və qoz ağacını kəsməyə indi də cürət edilmir. İxtiyar yaşlı kişilər, piranilər uşaqlara söyləyirlər ki, əncir, üzüm, qoz və digər bar verən ağacları kəsəndə ağac mütləq ağlayır. Bu doğrudan da belədir. Çünki, sadalanan bu ağacları kəsərkən, ağacdən şirə süzülür (Şəfiyev, 2006, s. 32). Belə süjetlərdə cəza bəzən dərhal, bəzən isə zamanla baş verir. Günahkarın xəstələnməsi, ailəsinin dağılması, ruhi sarsıntı keçirməsi və ya faciə ilə üzləşməsi bu tip əfsanələrdə geniş yayılmış motivlərdəndir. Tərəfimizdən 2026-cı ildə Şəki bölgəsində aparılmış sahə materialları zamanı qeydə alınmış məlumata görə, 82 yaşlı informatorun ifadəsində əncir ağacının müqəddəs hesab edildiyi və ona qarşı hörmətsizliyin cəza ilə nəticələndiyinə dair inanc qorunub saxlanılmışdır. Informatorun bildirdiyinə görə, kənd sakinlərindən biri müqəddəs sayılan əncir ağacının budağını qırıqdan bir müddət sonra onun oğlu ağır xəstələnməmişdir. Yerli əhali baş verən hadisəni müqəddəs ağaca qarşı edilmiş hörmətsizliyin nəticəsi kimi qiymətləndirmiş və bunu “ağacın haqqı” ilə əlaqələndirmişdir.

Bu əfsanələrin məqsədi sadəcə qorxu yaratmaq deyil. Onlar cəmiyyətə bildirir ki, müqəddəs hesab edilən məkan fərdi iradəyə tabe edilə bilməz. İnsan həmin məkana sahib kimi deyil, ziyarətçi və qoruyucu kimi yanaşmalıdır.

Pir, ocaq və müqəddəs ağaclarla bağlı əfsanələrdə diqqəti çəkən cəhətlərdən biri cəzanın əksər hallarda məhz hörmətsizlik aktından sonra baş verməsidir. Bu mətnlərdə müqəddəs məkanın toxunulmazlığı yalnız dini inamla deyil, kollektiv yaddaşın qorunması ilə də əlaqələndirilir. Müqəddəs obyektə qarşı yönəlmiş hərəkət həmin məkan ətrafında formalaşmış mənəvi sistemə müdaxilə kimi qəbul olunur.

3.2. Söz, əhd və sirr tabusunun pozulması

Əfsanələrdə söz yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil; o, etik məsuliyyət daşıyan mənəvi gücdür. Verilən sözə əməl etməmək, sirri açmaq və ya əhdə xəyanət etmək cəmiyyətin etibar sistemini zədələyən davranış kimi təqdim olunur.

Müqəddəs məkan tabusunun pozulması ilə bağlı əfsanələrdə əhdə sədaqət mühüm yer tutur. Sədnik Paşa Pirsultanlının topladığı "Çoban və daşa dönən sürü" əfsanəsində ziyarətgah qarşısında verdiyi vədi yerinə yetirməyən çobanın özü və sürüsü daşa çevrilir. Burada cəza yalnız fərdi davranışa deyil, müqəddəs məkanla bağlı mənəvi öhdəliyin pozulmasına yönəlmişdir (Pirsultanlı, 2009, s. 72).

Çobanlarla bağlı əfsanələr göstərir ki, Azərbaycan folklorunda müqəddəs qüvvə qarşısında verilən söz və nəzir sakral xarakter daşıyır. Bu öhdəliyin pozulması isə daşlaşma, lənətlənmə və ya məhv olma kimi cəza motivləri vasitəsilə kollektiv etik yaddaşa qorunur (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2002, s. 67; Azərbaycan folkloru antologiyası, 2003, s. 160).

Sirr tabusunun pozulması baxımından Şahmaran əfsanəsi də xüsusi maraq doğurur. Əfsanədə Şahmaranın məskəni və ona dair bilik qorunmalı sirr kimi təqdim edilir. SIRRİN açıqlanması yalnız fərdi xəyanət aktı deyil, etibar üzərində qurulmuş sakral münasibətin pozulması kimi qiymətləndirilir. Şahmaran əfsanəsində Tahmasbın Şahmaranın gizli məkanını və varlığını qoruyacağına dair mənəvi öhdəliyi pozulur. Bu pozuntu nəticəsində Şahmaran məhv edilir, xəyanətin təşəbbüskarı olan vəzir isə cəzalandırılır. Beləliklə, əfsanədə sözə sədaqət prinsipi sakral norma kimi təqdim olunur və onun pozulması cəza ilə nəticələnir (Balıkcı, 2018, s. 58). Məhz buna görə əfsanədə cəza konkret şəxsə yönəlmiş reaksiya olmaqdan çıxaraq etik normanın müdafiəsinə çevrilir. Burada diqqəti cəlb edən əsas məqam sIRRİN özündən daha çox onun qorunmasına verilən mənəvi dəyərdir. Beləliklə, Şahmaran əfsanəsində cəza xəyanət edən şəxsin deyil, pozulmuş etibarın kollektiv yaddaşa mənfi nümunə kimi qorunmasına xidmət edir.

Şahmaran süjeti göstərir ki, hər məlumat açıqlanmaq üçün deyil. Bu, sirr daşıyan şəxsdən etik yetkinlik tələb edir. Bu baxımdan əfsanə yalnız keçmiş inanc sistemini deyil, insanın söz qarşısında məsuliyyətini də gündəmə gətirir.

3.3. Ailə və valideyn kultu ilə bağlı tabular

Əfsanələrdə ailə, ana-ata haqqı və böyüyün sözü çox zaman sakral dəyər kimi təqdim edilir. Valideyn qarğışı, ana ahı və böyüyün narazılığı ilə bağlı süjetlər bu sistemin mühüm hissəsidir.

Bu tip əfsanələrdə övladın valideynə qarşı hörmətsizliyi yalnız ailədaxili problem kimi deyil, mənəvi nizamın pozulması kimi qiymətləndirilir. Cəza isə çox zaman qaçılmaz olur. Burada məqsəd ailə institutunu qorumaq, nəsillərarası münasibətdə hörmət prinsipini möhkəmləndirmək və böyüyün sözünü sosial norma kimi təsdiqləməkdir.

Azərbaycan əfsanələrində valideyn sözünün və qarğışının sakral xarakter daşdığı müşahidə olunur. Sədnik Paşa Pirsultanlının təqdim etdiyi "Daş gəlin" əfsanəsində körpəsinə qarşı məsuliyyətsiz davranan gəlin atasının qarğışı nəticəsində daşa çevrilir. Bu motiv valideyn sözünün təkcə ailədaxili münasibət deyil, həm də sakral və etik norma kimi qəbul edildiyini göstərir (Pirsultanlı, 2009, s. 52).

4. Cəza mexanizminin folklor semantikasi

Əfsanələrdə cəza yalnız günahkarın cəzalandırılması deyil. O, pozulmuş nizamın bərpası, tabunun yenidən təsdiqi və kollektiv yaddaşın gücləndirilməsi vasitəsidir. Mifoloji əfsanələrin mayasını inanclar, etiqadlar təşkil edir. İnanclara əməl edənlər və əməl etməyənlər əfsanələrdə daşa, ağaca və s. çevrilə bilirlər. Ancaq bu çevrilmənin mahiyyət baxımından fərqli tərəfləri vardır. İnanclara əməl edənlər xilas olmaq, baş verə biləcək fəlakətin qarşısını almaq üçün Tanrıya yalvarmaqla hər hansı bir əşyaya – daşa, ağaca, qayaya, quşa və s. çevrilirlər. Əməl etməyənlər

isə müqəddəs olanları ələ saldıqları, hörmətsizlik göstərdikləri, sözə əməl etmədikləri və s. üçün Tanrı tərəfindən cəzalandırılırlar. Məsələn, çoban Tanrıya nəzir dediyi qurbanları vermədiyinə görə, yəni inanca əməl etmədiyinə görə, daşa çevrilir, yaxud gəlin namusun hər şeydən üstün olduğu inancına əməl edir, bu da onu ağaca, yaxud quşa döndərir (Zabit qızı, 2016, s. 62).

4.1. Daşa çevrilmə: yaddaşın məkanlaşması

Daşa çevrilmə motivi Azərbaycan və türk dünyası əfsanələrində geniş yayılmışdır. Feyzioğlunun araşdırmasına görə, daşa çevrilmə motivi əfsanələrdə tabu anlayışı ilə birbaşa bağlıdır və bu motiv müəyyən sosial-mənəvi dəyərlərin qorunması məqsədilə tətbiq olunan simvolik sanksiya funksiyasını yerinə yetirir (Feyzioğlu, 2011, s.122). Gəlin Qayası, Gəlin Daşı, Ana Daşı və oxşar süjetlərdə insanın daşa çevrilməsi yalnız fiziki transformasiya deyil. Bu çevrilmə günahın, qorxunun, ahın və ya pozulmuş nizamın maddi işarəyə çevrilməsidir.

Daş burada ikiqat funksiya daşıyır. Bir tərəfdən cəzanın nəticəsidir, digər tərəfdən hadisənin unudulmaması üçün yaddaş nişəsidir. İnsan ölürsə, hadisə zamanla unudula bilər. Lakin insanın qayaya və ya daşa çevrilməsi məkanı yaddaşın daşıyıcısına çevirir. Hər dəfə həmin qaya göstəriləndə əfsanə yenidən danışılır, tabu yenidən xatırladılır, cəmiyyətin etik sərhədi yenidən təsdiqlənir.

Azərbaycan folklorunda geniş yayılmış Gəlin Qayası əfsanələri bu motivin semantik xüsusiyyətlərini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Müxtəlif variantlarda süjet fərqli olsa da, nəticə dəyişmir: qəhrəman müəyyən mənəvi və ya sosial böhran anında daşa çevrilir (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2014, s. 68). Bu çevrilmə yalnız fəvqəltəbii hadisə deyil. Daş burada yaddaş funksiyası daşıyır. Qəhrəmanın taleyi müəyyən coğrafi obyektə əlaqələndirilir və həmin obyekt sonrakı nəsillər üçün etik xəbərdarlıq məkanına çevrilir. Beləliklə, cəza fiziki hadisədən daha çox kollektiv yaddaşın məkanlaşmış formasına çevrilir.

Azərbaycan əfsanələrində daşlaşma motivi kollektiv etik yaddaşın qorunmasının ən təsirli formalarından biri kimi çıxış edir. Sədnik Paşa Pirsultanlının təqdim etdiyi “Gəlin qayası” əfsanəsində gəlinin müəyyən etik öhdəliyi yerinə yetirməməsi nəticəsində daşlaşması fərdi taledən daha çox mənəvi normanın pozulmasının simvolik nəticəsi kimi təqdim olunur. Beləliklə, daş həm cəza, həm də kollektiv yaddaşın maddi ifadəsinə çevrilir (Pirsultanlı, 2009, s. 33–34).

Gəlin qayası əfsanələrində tabu pozuntusuna qarşı tətbiq olunan cəza mexanizmi sakral və əxlaqi nizamın qorunmasına yönəlmişdir. Burada daşa çevrilmə namus və sosial davranış kodeksinin əbədləşdirilməsi funksiyasını daşıyır (Feyzioğlu, 2011, s.129).

4.2. Lənətlənmə və metafizik cəza

Əfsanələrdə lənətlənmə, qarğış, cinlər, pərilər, al qarısı və digər görünməyən qüvvələr tərəfindən cəzalandırılma metafizik cəza formalarıdır. Bu cəza növü göstərir ki, ənənəvi düşüncədə etik nizam yalnız insanlar tərəfindən qorunmur; görünməyən dünya da bu nizamın qoruyucusu kimi təsəvvür edilir.

Bu tip süjetlərdə günahkar çox zaman ilk baxışda fiziki qanunlarla izah edilməyən bir hadisə ilə üzləşir. Xəstəlik, qorxu, ağlına itirmə, yox olma və ya ailə üzvlərinin ardıcıl faciələrlə qarşılaşması metafizik cəzanın formalarıdır. Mətnin əsas mesajı aydındır: görünməyən sərhədi pozan şəxs görünməyən cəza ilə qarşılaşa bilər.

4.3. Sosial və psixoloji cəza

Əfsanələrdə cəza yalnız fəvqəltəbii formada təzahür etmir. Bəzən ən ağır cəza insanın toplumdan qopması, etibarını itirməsi və ya vicdan əzabı ilə yaşamasıdır.

Ənənəvi cəmiyyətlərdə fərdin kimliyi kollektivlə sıx bağlıdır. Bu səbəbdən cəmiyyətdən uzaqlaşdırılmaq, adının ləkələnməsi və ya ailəsinin lənətlə xatırlanması ölüm qədər ağır simvolik cəza sayılır. Psixoloji cəza isə günahın insanın daxili dünyasında davam etməsidir. Qorxu, peşmanlıq, yuxusuzluq, ruhi sarsıntı və vicdan əzabı əfsanələrdə cəzanın daxili formaları kimi çıxış edir.

Bu məqamda əfsanə insanın yalnız davranışını deyil, iç dünyasını da etik nizamın sahəsinə daxil edir. Günah yalnız görülməli iş deyil, eyni zamanda yaddaşda, vicdanda və qorxuda davam edən mənəvi yüküdür.

5. Günah, tabu və cəzanın kollektiv etik yaddaşdakı funksiyası

Əfsanələrdə günah, tabu və cəza münasibətlərinin əsas funksiyalarından biri cəmiyyətin etik dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsidir. Bu mətnlərdə təsvir olunan hadisələr ayrı-ayrı şəxslərin taleyi ilə bağlı olsa da, onların daşdığı mənəvi məna bütövlükdə kollektivə yönəlmişdir. Bu baxımdan əfsanələr yalnız müəyyən hadisələri nəql etmir, eyni zamanda cəmiyyətin qəbul etdiyi davranış normalarını və mənəvi sərhədləri də qoruyur.

Əfsanələrdə günah və cəza münasibətlərinin davamlı şəkildə təkrarlanması müəyyən etik prinsiplərin kollektiv yaddaşda möhkəmlənməsinə xidmət edir. Müqəddəs məkanlara hörmət, verilən sözə sədaqət, ailə dəyərlərinin qorunması, müqəddəs hesab olunan obyektlərə ehtiram və mənəvi məsuliyyət kimi anlayışlar əfsanələr vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülür. Bu səbəbdən əfsanələrdə cəza yalnız fərdi davranışın nəticəsi deyil, həm də etik normaların qorunmasına yönəlmiş simvolik xəbərdarlıq xarakteri daşıyır.

Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də odur ki, əfsanələrdə etik dəyərlər birbaşa nəsihət formasında təqdim olunmur. Əksinə, bu dəyərlər hadisə, obraz, məkan və cəza münasibətləri vasitəsilə kollektiv yaddaşda möhkəmləndirilir. Məhz buna görə əfsanələr xalqın mənəvi təcrübəsini, etik təsəvvürlərini və davranış normalarını qoruyan mühüm mədəni yaddaş formalarından biri kimi çıxış edir.

6. Nəticə

Araşdırma göstərir ki, əfsanələrdə günah, tabu və cəza münasibətləri sakral nizamın qorunmasına xidmət edən mürəkkəb folklorik mexanizm təşkil edir. Tabu cəmiyyətin müqəddəs hesab etdiyi dəyərlərin sərhədlərini müəyyənləşdirir, cəza isə həmin sərhədlərin pozulmasına verilən simvolik cavab kimi çıxış edir. Bu prosesin əsas nəticəsi pozulmuş nizamın bərpası və etik normanın kollektiv yaddaşda yenidən təsdiq olunmasıdır.

Beləliklə, əfsanələrdə tabu və cəza mexanizmləri yalnız mifoloji təfəkkürün elementi kimi deyil, kollektiv etik yaddaşın qorunmasına xidmət edən mədəni tənzimləmə vasitələri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu xüsusiyyət əfsanələrin sosial və mədəni funksiyalarının daha geniş nəzəri çərçivədə öyrənilməsinə zəruri edir. Əfsanələr bu mənada keçmişin sadə izah modeli deyil, cəmiyyətin mənəvi sərhədlərini qoruyan və nəsildən-nəslə ötürən yaddaş institutlarından biri kimi çıxış edir.

Bu baxımdan tabu və cəza mexanizmləri yalnız arxaik dünyagörüşün elementləri kimi qiymətləndirilə bilməz. Cəmiyyətin mənəvi sərhədlərinin qorunması, etibar, məsuliyyət və sosial nəzarət prinsiplərinin təmin olunması müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlayır. Bu xüsusiyyət göstərir ki, əfsanələrdə əks olunan sakral nizam anlayışı yalnız keçmiş mədəni təcrübənin deyil, həm də müasir etik düşüncənin anlaşılması baxımından əhəmiyyətli mənbə kimi dəyərləndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. VII kitab: Qaraqoyunlu folkloru. Bakı: Səda, 2002, 233 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. VIII kitab: Ağbaba folkloru. Bakı: Səda, 2003, 503 s.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası: Yardımlı folklor örnəkləri. I kitab. Bakı: Elm və Təhsil, 2014, 334 s.
4. Balıqçı, Ş. Şahmeran efsanesi ve yılan tılsımlarının psikoanalitik açıdan değerlendirilmesi. Uluslararası Folklor Akademi Dergisi, 2018, c. 1, sayı 1, s. 53–64.

5. Degh, L. Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre. Bloomington: Indiana University Press, 2001, 509 p.
6. Feyzioğlu, N. Gelin Kaya Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2011, № 43, s. 116-133.
7. Freud, S. Totem ve Tabu. Çev. Niyazi Berkes. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Dünya Klasikleri Dizisi, No: 23, 1998, 514 s.
8. Pirsultanlı, S. P. Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri. Bakı: Azərnəşr, 2009, 485 s.
9. Qafarlı, R. Azərbaycan-türk mifologiyası (qaynaqları, təsnifatı, obrazları, genezisi, evolyusiyası və poetikası). Bakı: ADPU-nun nəşri, 2011, 438 s.
10. Şəfiyev, Ə. Pirlər, ocaqlar, türbə, imamzadə və təkyələr. Mədəni-Maarif jurnalı, 2006, № 2, s. 31–32.
11. Zabit qızı, N. Funksional-semantik baxımdan ocaqlar və pirlər. Bakı: Elm və Təhsil, 2016, 168 s.

ALP KADIN TİPOLOJİSİNİN AZERBAJCANDAKI KAÇAK VE OSMANLIDAKI EFE AŞAMASI

Azimli Amil

Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Folklor Enstitüsü, Folklor teorisi şöbəsi, Bakı-Azərbaycan

Giriş

Bildiyimiz kimi türklərin dastan ənənəsinin əsas qəhrəman tipi alp tipidir. Qədim türklərdə alp qadın tipinə nəzər salarkən qadınların mənəvi keyfiyyətləri ilə yanaşı, fiziki üstünlüklərə də sahib olduğunu görürük. Tarixən türk qadınları kişilərlə birlikdə ox atmağı, at sürməyi və başqa hərbi bilikləri öyrənmişdir. Toplum içində önəmli statüelərə sahib olan qadın daha çox evlat, eş və anne olaraq qarşımıza çıkmış, qadının konumu içində bulunduğu coğrafiya və dönəmə bağlı olaraq dəyişiklik göstərmişdir (Harman, 2011, s. 82). Zamanla müxtəlif səbəblərdən dəyişmə məruz qalan türk ailə quruluşuna baxmayaraq, qadınlar bu xüsusiyyətləri yadırgamamış, zamanın şərtləri daxilində daha da inkişaf etdirmişlər. Türk dövlətlərinin tarixinə nəzər salarkən görürük ki, qadınların düşmənlə döyüşlərə girməsinə ehtiyac olmasa da, arxa cəbhədə qadınlar tam fədakarlıqla mübarizə apararaq mühüm rol oynamışlar. Bu qəhrəman qadınların davamı olan qadın qaçaqlar və efelər alp qadın ənənəsinin uğurlu davamı olmuşdur. Vətən və onun gələcəyi təhlükə altında olarkən, düşmən hücumlarına məruz qalarkən cəsarətli türk qadınları silah qurşanaraq müdafiəyə qalxıblar.

Gelişmə

1. Həcər Xanım Alp Qadın Kimi

Bu qadınların ən məşhurlarından biri Qaçaq Nəbinin həyat yoldaşı Həcər olmuşdur. Bildiyimiz kimi, qaçaqların həyatı çox çətinliklə keçmiş, daim tələyə düşmə ehtimalları ilə üzləşmiş, buna görə də bir yerdə məskunlaşmayaraq həmişə müxtəlif məkanlarda yaşamaq məcburiyyətində qalmışlar. Ona görə də qaçaqlar evindən qaçaq düşərkən çox zaman öz həyat yoldaşlarını geridə qoymuşlar. Lakin Həcər tək-tük qaçaq xanımlarından olmuşdur ki, öz ərinə qoşularaq qaçaqlıq etmişdir. Xalq bu qəhrəmanları yad edərkən onları bir-birindən ayırmamış, bir yerdə yad etmişdir. Qaçaq düşdükləri gündən Nəbinin ölümünə qədər bir yerdə olan bu xalq qəhrəmanları xalqın dilində də ayrılmamış, nəğmələrində də bir anılmışdır:

Yanında dayanıb qəhrəman Həcər

Düşməni birbəbir çin kimi biçər.

Yağının qanından bir ovuc içər;

Əvəzsiz igiddi mahalda Nəbi!

Düşməni məhv edər hər halda Nəbi! (Qaçaq nəbi, 2009, s.275)

Qaçaq Nəbi dastanında xalqın arzu və istəklərinin tərcümanı sayılan aşığın dilindən verilən bu parça Həcərin alp qadın kimi təqdimatıdır. Çünki döyüşlərdə ərinin yanında olmaq, ona fiziki və mənəvi dayaq olmaq əsl alp qadınlığı xüsusiyyətidir. Tarixən də türk qadınları ən çətin zamanlarda belə öz ərinin yanında durmuş, ailəsini, vətənini müdafiə etmək üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. “*Türk dastanlarında ideallaşdırılmış “alp” (qəhrəman döyüşçü) tipi xalqın həqiqi gücünü ifadə edir (Yardımcı, 2007, s. 50). Alp ölənə qədər milli və müqəddəs vətənpərvərlik idealından heç vaxt əl çəkmir; döyüşməkdən heç vaxt çəkinməz, qaçmaz. Onun düşməni dəhşətli, qaniçən, pis görünüşlü və çox güclüdür. Lakin alp özünü o qədər cəsur və güclü görür ki, heç bir düşmən ona qalib gələ bilməz.*” Qəhrəmanlıqla əlaqəli nümunələr əsasən kişilərlə bağlı olsa da, türk dünyagörüşündə qadınlar da mühüm rol oynamışlar. Qadınlarda “*Alp*” tipini formalaşdıran şərtlər kişilərlə yanaşı qadınları da təbiiyə etmişdir (Yayın, 2008, s. 37). Fədakar, iffətli, hörmətli, kişiye sadıq dost olan qadın həm də kişi ilə yanaşı döyüşən, döyüşən, yarışan, güləşən, ov edən, basqın edən qəhrəmandır; o “*alp*” dir. Dastana diqqətlə nəzər salarkən görürük ki, nəinki Həcər Nəbiylə bir yerdə döyüşür, həm də Nəbi olmayanda digər qaçaqların rəhbəri kimi fəaliyyət göstərir. Bu qədim alp qadın ənənəsinin yenidən dirildilməsidir. Həmçinin adıçəkilən dastanda Nəbi əsir düşərkən Həcərin

onu gəlib xilas etməsi də güclü dəlil kimi vurğulana bilər. Özbək Koroğlu dastanında da Yunus Pərinin yurdunu qoruması alp qadın ənənəsidir. Koroğlu dastanına aid Çamlıbelin Mühasirəsi, Koroğlunun övladlığa götürüb məskunlaşdığı vətəni, Koroğlu səfərdə olarkən düşmən tərəfindən mühasirəyə alınan Çamlıbelin və qala qadınları tərəfindən müdafiə olunmasından bəhs edir (Solmaz, 2020, s.16). Bu qadınların başında Yunus Pəri və xüsusilə Gülçehre var. Bunlar döyüşçü qadının xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən qadın qəhrəmanlardır. Epos boyu qadınların vətənin müdafiəsində iştirakı və bu mübarizədə göstərdiyi qəhrəmanlıqlar əsas mövzudur. Koroğlu Həsənhanı Çamlıbelə gətirmək üçün vətəndən ayrılanda xəbər onun düşməni Arap Reyhana çatır. Reyhan Arap qadınları əsir götürmək və malları talamaq üçün qalanı mühasirəyə alır. Qala keşikçisi Əsgər bundan xəbər tutaraq təşvişə düşür və Yunus Pəridən nə edəcəklərini soruşur. Yunus Pəri onda... *“Narahat olma, döyüşə gedəcəyəm, düşmənin qamətini sındıracağam, Ərəbin qanını su kimi tökərəm”*, *“Ağa Yunus Koroğlundan az demə!”* (Solmaz, 2020, s.6) cavab vermək üçün istifadə etdiyi sözlərdir. Bu sözlər Yunus Pərinin Koroğlu kimi döyüşkən və cəsur olduğunu göstərir. Yunus Pəri qadınlara deyir ki, *“qorxmasınlar, ağlamağın faydası olmaz, qalanın müdafiəsi vacibdir”*. Bunun üzərinə qadınlar saçlarını başlarının üstünə yığır, kişi paltarını geyinir və Koroğlu gələcə qədər qalanı müdafiə edirlər. Yunus Pəri vəziyyəti qadınlara belə izah edir: *“Saçınızı başınızın üstünə toplayın, xanımlıq rəftarınızı buraxın!... Əsgər paltarını geyinin, cihad edin, ey qadınlar, başınız sərt olsun, daş olsun, cihad edin, hamınız belinizə xəncər bağlayın!”* (Solmaz, 2021, s.65) beləliklə onlara döyüşə necə hazırlanacaqlarını izah edir. Koroğlu Həsənhanı götürüb qayıdanda bacısı Gülçəhrəni də özü ilə gətirir. Gülçehre Çambilə gəlir və düşmənin hücumu keçdiyini görür (Solmaz, 2021, s.17-18).

2. Alp Qadın xüsusiyyətində iffət məsələsi

Alp qadınların ən üstün keyfiyyətlərindən biri də iffət məsələsidir. İffətin lüğətdə tərfi belədir: *“Cinsi ləyaqət və təmizlik, başqalarının müşahidə etdiyi və hörmət etdiyi insan və ailəsinin əxlaqi xarakteri, şərəf və ləyaqəti”* (Seyyar, 2007, s. 686). Başqa mənbədən şərəf: *“Şərəf, ləyaqət və s. kimi hissləri, düşüncələri və ya duyğuları özündə birləşdirən və onların icrasını daha yüksək səviyyədə sifariş edən dəyər sistemi”* (Bağlı, 2011, s.30). Türk Dil Qurumu lüğətində *“hüquq qaydalarına bağlılıq, dürüstlük və doğruluq”* olaraq təyin olunan *namus anlayışına yunan və ərəb mətnləri ilə yanaşı, Tövrat, Fars, Kürd və Urdu dillərində də rast gəlinir. Qafqaz dillərində “namis” sözü “qorunması lazım olan torpaq” mənasındadır.* (Bağlı, 2011, s.37-38) Həcər xanım barədə yayılan əhvalatlar, bu keyfiyyətlərin hər birinin onda olmasından xəbər verir. Qəhrəmanını səbirsizliklə gözləyən Həcər xanım bir neçə dəfə xəbərdar olub-olmamasından asılı olmayaraq silahı götürüb düşmənlə vuruşmaqdan çəkinməyib. Rus məmurları Nəbini tutmaq üçün Həcəri pusquya saldılar, ona məlumat verdilər, xəbərdar etdilər. Qazamat qulluqçularından birisi Həcərə vurulur. Gecə qapını açıb içəri girir. Həcər onun fikrini duyub tez yerindən qalxır, yanındakı xörək qabını onun başına çırpır. Qazamat qulluqçusunun başı yarılr. Bir gün Nəbinin ən yaxın adamlarından biri Həcəri görmək üçün Gorus qazamatına gəlir. Həcər gələn kəndlini görcək ürəklənib deyir: *‘Get mənə bir kağız, bir də qələm gətir.’* Kəndli qələm, kağız tapıb Həcərə gətirir. Həcər Nəbiyə belə bir məktub yazır:

Qazamat istidir yata bilmirəm

Qubernat gülcüdür bata bilmirəm,

Açar urusdadır, qaça bilmirəm,

Mənim bu günümdə gələsən Nəbi

Qazamat dalını dələsən Nəbi.

Mən gələndə şamamalar güldü,

Dörd yanımlı atlı, qaçaq bürüdü,

Yazıq canım, qazamatda çürüdü,

Mənim bu günümdə gələsən Nəbi,

Qazamat dalını dələsən Nəbi (Qaçaq Nəbi, 2005, s.52-53).

Burada biz qaçaq qadının öz iffətini qorumaqla əsl alplıq xüsusiyyətinin nümunəsini görürük. Həmçinin, düşdüyü haldan şikayət edərək öz qəhrəmanına səslənir. Bu da öz növbəsində bir türk qadınının öz həyat yoldaşına necə bağlı olduğunu bədii dillə təsvir etməkdədir.

3. Ayşe Efenin alp qadınliq xüsusiyyətləri

Alp qadın ənənəsinin davamı hesab olunan digər qəhrəman qadınlarımızdan biri Çete Ayşe hesab olunur. Ayşe Efe Milli Mücadele zamanında öz torpaqlarını rumlardan müdafiə edən qadınlardan biri olmuşdur. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tərəfindən işgal edildiği haberi Aydın'a ulaştığında, bölge halkı gibi İmamköylüler de büyük tedirginlik yaşadı. Köy halkı, Menderes Nehri'ni geçerek İtalyan işgali altındaki güvenli bölgelere gitmeye çalıştı. Ayşe, arkadaşı Asiye ve kız kardeşiyle birlikte nehri geçmeye teşebbüs etti ancak Asiye'nin kız kardeşi boğularak hayatını kaybetti, Asiye de onu kurtarmaya çalışırken boğuldu. Bu olayın ardından Ayşe köyüne geri döndü. (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, t.y.) Vətənin müdafiəsində qərarlı olan Ayşe şəhid ərindən ona qalan sığmaları sataraq, fəraridən Mauzer tüfəngi və sursat alıb. O, sursatları gizlətmək üçün onu bir kisə buğdaya boşaltdı; tüfəng mexanizmini qoynunda gizlətdi və bacada gizlədərək evə gətirib. O, tüfəngdən istifadə etməyi qonşusundan öyrənib. Rumlar kəndə girən kimi uşaqlarını qonşularına əmanət etdi və müqavimətə qoşulmaq üçün dağlara getdi. İmamköy yunarlardan azad edildikdən sonra Salavatlıdan Halil İbrahim Efe və Ali Efenin dəstəsinə qatıldı. Cəsurluğu və atıcılığı ilə tanınan Ayşe Efe tərəfindən on qıza komandır təyin edilir və "Çete Ayşe" (Qanqster Ayşe) adı ilə tanınır. Bu fərqlənmə ilə o, Milli Qüvvələr tarixində efe kostyumu geyinən və "Efe" titulu alan ilk qadın oldu. Yəni də biz burada hərbi birləşmələrdə bir qadını idarəedici vəzifədə görürük. Bu hal Efe Ayşeni Qaçaq Həcərlə bərabərləşdirən hal kimi düşünülə bilər.

4. Cəsarətli alp qadın Qaçaq Gülsüm

Növbəti alp qadın örnəyimiz kimi Qaçaq Gülsümü göstərə bilərik. O da qaçaqlıq etdiyi müddətdə kişilərə rəhbərlik etmiş, məşhur Azərbaycan qaçaqlarından hesab olunan Qaçaq Kərəm ilə münasibəti olmuşdur. Onun kişi olmadığını Qaçaq Kərəm və bir neçə nəfərdən başqa kimsə bilməmişdir. Məcburiyyətdən bu cür fəalliyət göstərən Qaçaq Gülsüm "Süleyman" adıyla fəalliyət göstərmiş. Bu hadisənin paralelinə bir qaçaq folklorunda rast gəlirik. "Sultandan fərman gəldi" adlı Qaçaq xalq mahnısında sultan əmr edir ki, oğlu olanlar oğullarını, oğlu olmayanlar isə özlərini əsgərliyə göndərsinlər. "Todurun səkkiz qızı var idi. O fikirləşirdi ki, getsə qızlara kim baxacaq. Bu vaxt kiçik qızı Tudorka atasından ona at, qılınc və hərbi geyim almasını xahiş edir və onun yerinə orduya gedir. Onun iti zəkasının sayəsində onun qız olduğunu alayda heç kim bilmir. Tudorka xidməti başa vurduqdan sonra deyir:

Kalın salıceylan, ba kafadarlar,

Kalın salıceylan, ba dostlar,

Kız geldim, kız gidein,

Beni de kimsey annamadı". (Tanasoğlu, 1959, s.96)

Qalın ceyran, dostlarım. Qalın ceyran, dostlarım

Mən qız kimi gəldim, qız kimi gedəcəm.

Məni də heç kim anlamadı.

Bu nümunədə bacılarını düşünən türk qadını özünü irəli verərək atasının yerinə hərbi xidmətə getməyə hazır olduğunu deyir. Maraqlı tərəfi ondadır ki, xidmətdə olrkən digər kişilərdən fərqlənməyərək sonacan gizli qala bilər. Bu bizə göstərir ki, qədim türk qadınları kişilərlə birlikdə müxtəlif bacarıqlara yiyələnmişlər və onları təqlid etmişlər.

5. Gördesli Makbulenin Milli Mücadelede Rolu

Osmanlı tarixində düşmən hücumlarından mühafizə olunarkən mübarizəyə qoşulan digər qəhrəman qadınlardan biri Gördesli Makbuledir. Onun apardığı mübarizə camaat arasında yayılaraq müxtəlif nəğmələrə,

şeyrlərə və hekayələrə səbəb olmuşdur. Gördəsin yandırılmasından sonra 1921-ci ilin iyulun sonunda Makbulə xanım Usturumcalı Xəlil Efe ilə ailə qurdu. Toy Dəmirçidə kaymakamın (rayon rəhbərinin) evinin həyatında keçirildi. Makbulə xanım Xəlil Efe ilə evləndikdən sonra yoldaşı ilə birlikdə İbrahim Ədhəm bəyin komandanlığı altındakı birliklərə qoşuldu. Sakarya döyüşü zamanı Afyon mövqelərinə çəkilən yunan qüvvələrinin yenidən Gördəs ətrafına gəlməsi birliklərinin düşməni pusquya salmaq üçün hazırlıq görməyə məcbur etdi. Makbulə xanım öz dəstəsi ilə birlikdə burada qaldı. 16 dekabr 1921-ci ilin gecəsində Söyüdlü kəndinə çatan dəstə düşmənlə döyüşə girən Makbulə xanım bu döyüşdə böyük rəşadət göstərdi. (Ergül, 2013) Mənbələrdə onun necə şəhid olması ilə bağlı fərqli məlumatlar mövcuddur.

Sonuç

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, kökü minillərə dayanan alplıq ənənəsi folklor qəhrəmanlarımızda yaşayaraq qaçaq və efe qadınlarda da özünü göstərmişdir. Azərbaycanın qadın qaçaqlarından olan Həcər xanım öz həyat yoldaşı Qaçaq Nəbiyə qoşularaq döyüşmüş, yeri gəldikcə kişilərə də başçılıq etmişdir. Onun fiziki keyfiyyətləri ilə yanaşı, cəsarəti, iffəti və etibarlılığı onda yaşayan ən qədim alplıq ənənələrindən hesab olunur. Onunla bağlı olan hadisələr əsasən “*Qaçaq Nəbi*” dastanında qeyd olunmuşdur. Digər qadın qaçaqlardan olan Qaçaq Gülsüm də uzun müddət kişi adı ilə qaçaqlıq etmişdir. O da kişilərə rəhbərlik etmişdir. Ən məşhur qaçaqlardan olan Qaçaq Kərəmlə şəxsi tanışlığı olmuşdur. Qaçaq qadınların Osmanlıdakı paraleli kimi Ayşe Efəni və Gördesli Makbuləni nümunə göstərmək olar. Onlar da Milli Mücadilədə iştirak edərək vətəni düşmən tapdağından qorumağa cəhd etmişlər. Osmanlıların eyni zamanda bir neçə cəbhədə döyüşməsi kişi qüvvəsinin azalması nəticəsində yaranan boşluq səbəbilə qəhrəman türk qadınları mühafizəyə girişmişlər. Milli Mücadilədə efələrlə bir yerdə mübarizə aparan Ayşe Efe ilk qadın hesab olunur ki, “*efe*” statusunu almışdır. Bunların hamısı qədim türklərdə olan alplıq ənənəsinin qadın qəhrəmanlarda davam edən nümunələri idi. Əsrlərlə müxtəlif səbəblərdən dəyişən türk ailə quruluşuna baxmayaraq qadınlar sosial həyatda kişilərdən heç də geri qalmamış, ehtiyac olduqca düşmən hücumlarına qarşı mübarizəyə qalxmışlar. Beləliklə, alp qadınları ənənəsi müxtəlif coğrafiyalara yayılan türk qadınlarında qorunmuşdur. Bunların da ən məşhur nümunələri olan qaçaq və efe qadınlar barədə müxtəlif folklor nümunələri yaradılmış, xalq yaddaşında özlərinə yer tutmuşlar.

Kaynakça

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. (t.y.). Çete Ayşe. Küre Ansiklopedi. <https://kureansiklopedi.com/tr/detay/cete-ayse-f244f>

Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet*. Yarı Yayınları.

Ergül, T. (2013). Ege'de işgal bölgesinin ortasında düşmana direnen "Akıncılar". https://kebikcedergi.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/08/05_ergul.pdf

Harman, Ö. F. (2001). Kadın. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22, 82-86.

Qaçaq Nəbi. (2005). Lider Nəşriyyatı.

Qaçaq Nəbi. 2009. Çıraq.

Seyyar A. (2007). İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri. İstanbul: Değişim

Solmaz, E. (2020). *Özbek Köroğlu destanının Şahdar han kolu üzerine bir inceleme*. Gazi Kitabevi Yayınları.

Tanasoqlu, D. (Haz.). (1959). *Budjaktan seslar: Literatura yazıları*. Devlet Yayın Evi.

Yardımcı, M. (2010). Destanlar. Ürün Yayınları.

MAGICAL REALISM AS A STRATEGY FOR INTELLECTUAL AND CRITICAL ENGAGEMENT IN UNIVERSITY LEARNING

Aibergenova Aidana

PhD student at the Kazakh National Women's Pedagogical
University, 03110011 Almaty, Kazakhstan, e-mail: dana9508@mail.ru. ORCID: 0009-0001-0928-
9870.

INTRODUCTION

Magical realism has traditionally been examined within literary studies; however, its pedagogical potential in higher education has recently attracted growing scholarly attention. Contemporary university education increasingly emphasizes critical thinking, interpretative independence, and intellectual engagement as essential competencies for students in rapidly changing academic and social environments. In this context, magical realism offers a unique educational framework capable of combining imagination with analytical reasoning. Unlike conventional educational approaches that frequently rely on standardized interpretation and memorization, magical realism encourages students to question reality, analyze symbolic structures, and explore multiple perspectives simultaneously. The integration of magical realism into university learning environments can create more dynamic and participatory educational experiences. Students exposed to magical realist narratives often engage more actively in classroom discussions because such texts resist simplistic interpretation and invite deeper reflection. Furthermore, magical realism enables learners to connect emotional understanding with intellectual analysis, thereby strengthening both cognitive flexibility and interpretative skills. This study investigates the role of magical realism as an educational strategy for fostering critical and intellectual engagement in higher education. The research focuses on how magical realist narratives contribute to analytical thinking, student participation, and interdisciplinary learning processes within university settings.

In recent years, higher education institutions have increasingly recognized the importance of innovative teaching approaches capable of developing not only professional knowledge but also intellectual independence and critical consciousness among students. Traditional lecture-centered methods often limit students' creative participation and reduce opportunities for reflective inquiry. Consequently, educators have begun to search for interdisciplinary and student-centered methodologies that encourage active engagement with complex ideas. Within this context, magical realism represents a particularly effective educational strategy because it combines symbolic imagination with realistic social and philosophical themes. Magical realist narratives challenge binary forms of thinking and encourage students to examine uncertainty, contradiction, and ambiguity in academic discourse. Such cognitive processes are especially relevant in contemporary universities where students are expected to analyze information critically rather than simply reproduce factual knowledge. Therefore, the educational application of magical realism extends beyond literary analysis and contributes to broader intellectual development.

MATERIALS AND METHODS

The study employed a qualitative descriptive research design based on the analysis of academic literature related to magical realism, pedagogy, and critical thinking in higher education. A comparative textual approach was used to examine the educational impact of magical realist narratives in university learning contexts. The materials included scholarly articles, educational studies, literary analyses, and theoretical works discussing cognitive engagement and interpretative learning. Particular attention was given to university-level teaching practices that integrate literature and interdisciplinary discussion into classroom activities. The methodological framework consisted of three stages. First, theoretical sources on magical realism and critical pedagogy were reviewed. Second, examples of classroom interaction and interpretative exercises were analyzed. Third, the cognitive and intellectual outcomes associated with magical realist texts were evaluated according to critical thinking criteria such as analytical reasoning, reflective interpretation, and discussion participation.

Table 1. Educational Functions of Magical Realism in Higher Education

Educational Aspect	Function	Expected Outcome
Critical Thinking	Encourages multiple interpretations	Development of analytical reasoning
Cognitive Engagement	Combines imagination and reality	Improved intellectual participation
Classroom Discussion	Stimulates debate and reflection	Active student interaction
Interdisciplinary Learning	Connects literature with social issues	Broader academic understanding

FINDINGS AND DISCUSSION

The findings indicate that magical realism positively influences students' intellectual and critical engagement in higher education environments. Students working with magical realist texts demonstrated stronger participation in interpretative discussions and showed greater willingness to question dominant assumptions. The coexistence of realistic and fantastical elements encouraged learners to move beyond literal understanding and engage in deeper analytical reflection. Another significant finding concerns the role of emotional engagement in the learning process. Magical realist narratives often create emotional resonance through symbolic and imaginative storytelling. This emotional involvement appears to strengthen students' motivation and attention during classroom activities. As a result, students become more open to collaborative discussion and independent interpretation. The study also revealed that magical realism supports interdisciplinary learning. Students connected literary analysis with historical, philosophical, and sociocultural perspectives, which contributed to a broader understanding of academic topics. Such interdisciplinary engagement reflects the growing need for flexible and critical approaches in modern higher education systems. In addition, magical realism may reduce passive learning behaviors commonly associated with traditional lecture-based education. Since magical realist texts resist singular interpretations, students are encouraged to formulate original viewpoints and defend their arguments through evidence-based discussion. This process contributes to the development of academic confidence and interpretative independence. The analysis additionally demonstrated that students exposed to magical realist texts often displayed greater creativity in academic writing and classroom presentations. Because magical realism encourages non-linear thinking and symbolic interpretation, learners became more confident in expressing independent opinions and constructing original arguments. This educational effect is particularly significant in higher education systems that seek to promote innovation, problem-solving abilities, and communicative competence. Moreover, magical realism may contribute to culturally inclusive learning environments. Since many magical realist works originate from diverse cultural traditions, students are introduced to alternative worldviews and social experiences. Such exposure may strengthen intercultural understanding and empathy while simultaneously enhancing critical reflection on global social issues.

Table 2. Cognitive Outcomes Associated with Magical Realism

Cognitive Skill	Educational Impact
Reflective Thinking	Encourages deeper interpretation of social and philosophical themes
Interpretative Independence	Supports development of original academic viewpoints
Creative Analysis	Promotes innovative approaches to problem-solving
Intercultural Awareness	Enhances understanding of diverse cultural perspectives

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The study demonstrates that magical realism can function as an effective pedagogical strategy for strengthening intellectual and critical engagement in university learning environments. By encouraging interpretative diversity,

analytical reflection, and emotional involvement, magical realist narratives contribute to the development of higher-order thinking skills necessary for contemporary education. The findings suggest that educators should consider integrating magical realist texts into interdisciplinary university courses, particularly in humanities and social sciences. Discussion-based teaching methods and interpretative classroom activities may further enhance the educational value of magical realism. Future research may explore the practical application of magical realism in digital learning environments and investigate its long-term impact on cognitive development and student motivation. Additional comparative studies across cultural and educational contexts would also contribute to a deeper understanding of magical realism as a pedagogical approach.

REFERENCES

1. Faris, W. B. *Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2004.
2. Zamora, L. P., & Faris, W. B. *Magical Realism: Theory, History, Community*. Durham: Duke University Press, 1995.
3. Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, 1970.
4. Brookfield, S. D. *Teaching for Critical Thinking*. San Francisco: Jossey-Bass, 2012.
5. Nussbaum, M. C. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞINDA QADIN DASTAN YARADICILIĞI: KÜRƏN ƏMƏNULLA QIZI XAVƏR CAHİDƏ YAQUBOVA ETİBAR QIZI

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Folklor İnstitutu Folklorşünaslıq

Giriş

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatında bir çox qadın aşiq qadınlar olmuşdur, onlardan biri də Kürən Əmənulla qızı Xavərdir. O, toplama əsasında məlum olur ki, özünəməxsus dastan yaratmışdır. Əsərin dili başa düşüləndir, bundan başqa dastanda real coğrafi adlar, tarixi hadisələr də var. Tarixi hadisələr dastanın nə zaman yazıldığını, Xavər xanımın yaşadığını bizə məlum edir. Xavər xanım dastan içərisində verilmiş şeirlərdə dərin hiss-həyəcanı, sarsıntıları, sevginin aliliyini hər sətirdə bədii təcəssümlə bildirib. Deyilənlərə görə, Xavər xanım Muğanlı elat qızı olub və o, Germi ilə Biləsuvar arasındakı Qocabəyli, Muradxanlı tayfalarından idi. Xavər xanımın yazdığı məhəbbət dastanıdır. Xavər, sevgisindən dərddə düşüb ürəyi qəhərlənən, dərddini aşiq şeir şəkilləriylə deyən həm Aşiq, həm də Məşuqədir. Dastan bir çox dastanlarda gördüyümüz təsvirlə başlayır. Şüvərəy oğlan lüğətimizdə uzunboylu, Muğanlı tirəsi isə Muğan tayfası anlamındadır. Xavər xanım açıq şəkildə şəxslərin adını verir, özünün haraya mənsub olduğunu deyir. Söyləyici deyir ki, Kürən Əmənulla qızı Xavər xanım dastanı öz elat tayfalarında danışır və bu dastan Şaysəvənni yəni Şahsevənlərə qədər gəlib çatıb. Şahsevənlər İranda yaşayan azərbaycanlıların etnoqrafik türk qruplarından. Başqa folklorik nüans ziyil suyundan danışılmasıdır. Ziyil suyu müalicəvi əhəmiyyət daşıyır. Hətta deyilənlərə görə, ziyil xəstəliyi üçün kükürdlü, maqneziumlu türbələr, daşlar var ki, müalicə məqsədiylə istifadə edilmişdir. Dastandan belə çıxır ki, ziyil suyuna gəlib çatmaq deyərkən elə türbə və ya pirlərdə yerdən çıxan təbii suya işarə edilir. Qonaq gələn oğlan ayağında səmərqəndi çəkməli, üstü-başı gəlgəli, ələyi gül tək kimi təsvir edilir. Burada gəlgəli yəni bər-bəzəkli, zər-zibanlı, əl-əyi gül kimi tərtəmiz kimi ifadə edilir. Bu oğlan Sucəddin bəyin oğludur, o at bəyənmək üçün gəlib. Xavər xanım bibisindən söz almaq üçün deyir ki, arvadı atı bəyənməsə, geri qaytarar, bibisi də oğlanın subay olduğunu deyir. Xanım bəyənmək üçün getmək istəyəndə fikirləşir ki, bəy oğlu yox, onu bəyzadələr bəyənməlidir. Qoluna badyanı (su və ya maye üçün istifadə edilən mis və ya saxsıdan hazırlanan qab) keçirib çayqırağına gedəndə oğlanı görür və xatırlayır ki, bu elə yuxuda gördüyü oğlan imiş. Söyləyicinin sözlərinə görə, Sancax gölü adlanan yerlər çox olub və bunlar o qədər kiçik olub ki, xəritədə belə yoxdur. Xavər xanım, üzünü belə heç bir yerdə görmədiyini şəxsi real həyatda yenidən görərək aşiq olur. Buna buta vermək də deyilir. Buta əsasən, təmiz, xeyirxah, yüksək zümrəyə sahib şəxslərin qızlarına verilir. Məhəbbət dastanlarının böyük qismi bir-birini tanıyıb görməyən, yuxuda görüb sonradan qarşılaşaraq bir-birinə qovuşmasından ibarətdir. [1, s.426] Dastanda deyildiyi kimi, Xavər xanımın atası Kürən Əmənulla elat tayfalarından olub. Elatlar tarixən, digər kənd sakinlərinə nəzərən, daha az vergi verir, hərbi mükəlləfiyyət daşıyan sosial zümrə sahibidir. Həmçinin elatlar tüksoylu xalqlara aid olduğundan, Xavər xanımın türk soyundan olmasına heç bir şübhə qalmır: "Bu yayın hayında, bu çayın tayında, bu Şüvərəy oğlanın toyunda, sizə kimdən danışım kimdən deyim, muğannı tirəsinin qədimpərəs kişilərinə olan Kürən Əmənullanın qızı Xavər xanımdan. Özü elat tayfalarında danışır, düşüb Şaysəvənni ağzına, gəlib çatıb bizə. Xanım dey günlərin bir günü əmqızdarımdan oturmşuğ gördüy haray düşdi. Bibicanım alaçığa girib dedi, haydi qalxun qonax gəlib çatıb ziyil suyuna. Tez qalxduğ ayağa, dolaşduğ biririmizə, bibicanım yamannadı bizi getdi. Dərd götürdi bizi xəmir elə yuxa elə gəlib yesinnər yetsinnər. Bizə qalan kirri qab bide töhmət oleydi. Qonaxlar gəldi bi də baxdım bir cavan var buların içində nə cavan. Üsti gəlgəli, ələyi gültəki, ayağında səmərqəndi çəkmə, ağzı düz, gözi düz başında qaldırır heç kimə baxmır. İlahi və Rəbbim Allah bu cavan subay ola bunu alam nənəsinun əlinnən tutuşdum nə tutuşdum. Əmqızdarım şal yəl axtarır tana dalıca gəzey mən heç başıma darax vurmamışam. Tez bibicanıma yetirdim ki, bular kimdi? Bibicanım dedi Sucəddin bəyin oğludu at bəyəmməyə çıxıb, ilxıya baxacaq, axşam qalır səhər gedəcəy. Bibicanımdan söz almaxcın dedim aldığı atı arvadı bəyənməsə gətirib qaytarar. Dedi arvadı yoxdu subaydı, eşidib qaçdıme bəyəmməyə. Sora dedim yox bu bəy oğludu, qoy bəyzadələr bəyənsin. Qoluma bi badya taxıb düşdüm çayqırağına. Gədə necə alıb huşumu yola yeriyə bilmirəm. Heyhat bide ayıldım ki bu gədə biyol yuxuda gördüyüm gədədi. Əlimi tutub çəkey Sancax gölünün içinə." Dastanda baş vermiş bəzi tarixi hadisələrdən də danışılır. Həmin hadisə İranda kurd inqilabı dövrünə təsadüf edir. Dastanda açıq qeyd edilən bu hadisə XX əsrin əvvəllərində baş veribse, deməli, Kürən Xavər də 1918-1922-ci illərdə yaşamış yaradıcı şəxsdir.

Tarixə nəzərən, Simitqo hadisəsi zamanı Cənubi Azərbaycana kürd dəstələri hücum edərək kəndliləri talan edir, qırğınlar törədirmişlər. Arxeoloqların araşdırması zamanı Urmiya gölü yaxınlığındakı qəbiristanlıqda toplu məzar aşkar edilmişdir. Erməni-kürd dəstələri 150 mindən çox Azərbaycan türkünə amansızcasına qətlə yetirmişdir. [8] Rəhmətullah Tofiq bu soyqırım haqqında gördüklərini belə xatırlayır: “Evlərdə gördüyüm bu qanlı cəsədlər mənə elə pis təsir etdi ki, ömrümün sonunadək yadımdan çıxmıyacaq. Vəziyyətdən belə başa düşülürdü ki, xristianlar qapısını sındırıdqları hər bir evdə ilk öncə yalvarıb aman diləməyə həyəətə çıxan ev sahibini öldürüb, bu səsə otaqdan çıxmağa çalışan ev qadını və evdə qorxudan kürsünün ətrafında yorğan altında gizlənən bütün uşaqları yerindəcə güllələyib öldürmüşdülər. Hər kimsə o gün mənim kimi həmin evlərə daxil olsaydı bütün ailə üzvlərinin evin müəyyən yerlərində qətlə yetirildiyini və onların qanlı bədən üzvlərini gözləri ilə görərdi” [2, s.110]. Dəhşətli soyqırım ümumilikdə 6 ay davam etmiş və 30 mindən çox azərbaycanlı qadın, uşaq, qoca demədən qətlə yetirilmişdir. Bu tarixi hadisə haqqında az araşdırılma edilmiş olsa da, canlı şahidlərin etiraflarının toplanması, tariximiz baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.[2, s.113] Dastanlarda mətn daxili məkan və zaman formullarına digər janrlara nisbətən az rast gəlinir, buna daha çox qəhrəmanlıq dastanında rast gəlinərsə də, digər növlərdə də yoxdur demək mümkün deyil. Qəhrəmanlıq dastanlarında mətn daxili formullar rəngarəngliyi ilə seçilsə də, məhəbbət dastanlarında ikili məzmununda, yəni zaman və məkan şəklində özünü göstərə bilər. [7, s.163] Xavər dastanında da məkan adları kimi Şəhriyar düzü, Əhər kimi yerlərin adları çəkilir. Bundan əlavə, zaman anlayışı olaraq, tarixi hadisənin adı çəkilir, buradan da Smitko hadisəsinin XX əsrin əvvəllərində baş verdiyi məlumdur: “Obalara səs düşdi, hamı təbrik dedi. Xələt-xərman göndərdi, Şəhriyar düzünnən Muğanacan, Arazdan Əhərəcən qonağqaramız oldu.” “Xoş güzəran keçirtiy, hakimlər, hökumlər gördüy, on uşağımız oldi, altısı oğlan benava kişi dava çıxdı kürdüstannilərlə. Atdı tufəyli getdi, Smitkonun davasına, qaninə bələşdi gəldi.” Əvvəlki dövrlərdə toy-düyün iki-üç gün və ya daha uzun çəkirdi. Həmin ərazilərdə aşılıq ənənəsi güclü idi. Toya dəvət edilən aşiq dastanı həmin gün danışib bitirə bilmədikdə növbəti gün bitirənə qədər davam edərdi. Yemək-içməkdən sonra axşam-tərəfi aşiq dastanı oxuyardı, buna dastan axşamı deyilir. Dastanların söylənməsi iki-üç saata qədər davam edirdi, bəzən də üç gündən çox, iyirmi günə kimi uzana bilirdi. [4, s.88] Eləcə də, dastanda toy zamanı üç gün aşiq gəlib dastan oxuyub: “Obalara səs düşdi, hamı təbrik dedi. Xələt-xərman göndərdi, Şəhriyar düzünnən Muğanacan, Arazdan Əhərəcən qonağqaramız oldu, dədəm üç gün aşiq oturdu Alaçıqda. Xeyir -dua verib yola saldılar ər evinə. Qeynatam ökü z kəsdi ayağıma yaxşı toy elədilər.” Xavər xanım oğlanı görər-görməz aşiq olur, onu ay parçasına bənzədir və qərara alır ki, oğlanı qaçırsın. Məşuqə oğlanı qaçırdıb bir yarpızlı dəyəyə aparır, ağzını dəsmalla bağlayıb üstünə yarpızları yolub gizlədir. Səhər açılır, aləm dəyir, hamı oğlanı axtarır, elə bilirlə qaçıb. Fərsət edib oğlana baxmağa gedir ki, görüm yatır, ya nə iş görür, baxır ki, sanki oğlan gül dəstəsidir, başlayır bir bayatı deməyə. Qız gah narahat olur, gah da sevinir, deyir ki, bir gözlərini aç gül üzə. Bayatını eşidən oğlan oyanıb sağa-sola baxır, əl-qollarını bağlı görüb qorxur. Xavər hadisəni danışdıqca oğlan da axıra kimi dinləyir, sonda deyir ki, aç əllərimi. Oğlan Xavəri dinlədikdən sonra aç əllərimi desə də, Xavər qarşılığında ovçu ovunu tələdən çıxarmaz deyir. Bu sözlərdən hiddətlənən oğlan deyir ki, mən şikar deyiləm, mən Səddin bəyin oğlu Muradxanam, bir güc ilə bu bağları açaram. Xavər öz-özünə fikirləşdi ki, bu qollarını açsa, mənə çaya atacaq, tikəm də tapılmıyacaq:

“Mən aşığam, gülüzə

Bir gözün aç gülüzə

Əllər qəmə tutmuya

Bağ becərə gülüzə

Gördüm hərif gözün açdı bi sağa bi sola baxdı, mənə yanında görüb kırıxdı.. Əlqolun bağlı görüb qorxdı nə qorxdı. Benava nə bilsin başına nələr gələr. Qəziyyəni danışdım, ağladım. O da axıracan qulağ asdı. Sora dedi aç əllərimi. Dedim heç oçı görübsən ahuni tələdən aç buraxa. Dedi aç mən şikar döyürəm, mən Səddin bəy oğlu Muradxanam. And ola dədəmun getdiyi Həccə bi güc vursam bu qatmalardan əsər-əlamət qalmaz. Ürəyimdə dedim dədə vəy qolun açsa, mənə biyol toladziyar bu çaya, tikəm tapılmaz. Məlul müşgül açdım əllərin.” İslam dini türk tayfaları arasında möhkəmlənməsindən sonra folklor nümunələrinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş olur. Məhəbbət dastanlarında dini motivlərin müxtəlif formalarına rast gəlinir. Bu dastanlarda təkcə İslam dininə aid yox, digər teoloji metaforalara, müqəddəs adlara yer verilir. Məhəbbət dastanlarında dini görüşlərin daha ciddi öyrənilməsinə sovet dövründən sonra başlanılmışdır. Demək olar ki, məhəbbət dastanlarında əsas ideya haqq aşılıqıdır. Dastan qəhrəmanı yuxuda sevdiyini görür, real həyatda qovuşmaq üçün müxtəlif sınaqlardan keçməli olur. Baş verən bütün hərəkətlər qəhrəman üzərində cəmləşir.

Beləliklə, dastan qəhrəmanının Haqq Aşığı olub-olmaması imtahan edilir. [6, s.30] Baş qəhrəman sevdiyini namaz qılarkən görür ki, dualar oxuyur, səsi o qədər gözəl olur ki, onu Həzrəti Davuda bənzədir. Aşağıda verilmiş qoşma cinas üzərində qurulub. Aşiq səsləri eyni, mənalari fərqli cinaslar yaradıb. Məsələn, bin sözü min, bi sözü bir anlamına gəlir, daha sonra bi nəmaz insafsız, namaz qılmayan deməkdir. İkinci məqam, qoşmanın ikinci misrasıdır ki, orada səsəsinən, yəni səsindən, soittinnən - soyundan, nəslindən sözləridir. Burada aşiq sevdiyinə heyranlıq duyur, səs və xarici gözəllik ibadət dərəcəsinə qiymətləndirilir. Aşiq çarəsizlik içərisindədir, taleyinin bilinməz səhnələri qarşısında aciz olduğu üçün üzünü Allaha tutur. Hər kəsin qisməti, bəxti fərqlidir. Sonuncu misra fəryada çevrilib kuliminasiya rolunu oynayır. Səsinə, yaraşığına heyran olduğu varlıq, onu dərdə salan qəm-kədər olur. Təcnisin ikinci bəndinə aşiq eşqinin nə qədər böyük olmasını dilə gətirir. Demək istəyir ki, ürəyində daşdığı sevgi o qədər ağırdır ki, fələk belə bir bəndənin bu cür yük daşmasına tab gətirməz. Qəhrəman Allaha yalvarır ki, mənə fürsət ver, güc-iradə ver ki, coşan sevgi hissələrimi bir bəndə-zəncirə salaraq özümü əla bilim. Xavər xanım sevdiyi oğlanı vəsf edərək deyir ki, o sənin dərgahında dayanın namaz qılan sadıq, mömin bir bəndədir. Beləliklə, aşiq sevdiyini həm mənəvi, həm də dini baxımdan paklığını göz önünə gətirir, göylərə ucaldır. Sonuncu misrada isə, Baş qəhrəman Xavər, belə pak, mömin birinin bəxtinə mənim kimi bi nəmaz, yəni namaz qılmayan, eşqindən dəli-divanə olmasından söhbət açır:

“Getdim, gördüm, yubamışam, gədə namaza

başdeyib, biqirayət oxıyey, bidua oxıyey gəl görəsən. Elə bil, Həzrəti Davud kəlamı oxıyır.”

“Aman Allah qismətə bax, işə bax

Səsəsinən, soittinnən, bin nəmaz düşüb

Hərənin bəxtində bişey olarmış

Mənim də bəxtimə bi nəmaz düşüb

Fələk də tab etməz eşqi bi bəndə

Fürsət ver ki, salim nəfsi bi bəndə

Sənin dərgahında mömin bi bəndə

Onun da izinə bi namaz düşüb”[5]

Verilmiş nümunələr dastanda Xavər xanımın öz dünyasında Allaha yalvardığı təmiz, saf hissələrin münacatı kimi çıxış edir. Qəhrəman ürəyində gizlətdiyinin kimsə tərəfindən bilinməsini istəmir. Aşkar etmə deyərək günahları, xətalari örtən Allaha sığınır və rüsvay olmaq istəmir. “Mən xəta eylədim, sən kərəm eylə” deyən aşiq deyir ki, insan xətalər edə bilər, Allah isər bağlayandır. Ürəyini tək Allaha açaraq təqsirinin bilinmədini istəmir ki, el-aləmin, pis niyyətliyərin dilinə düşməsin. Allaha üz tutub vurğulayır ki, biz qismət idik deyə, sən onun yolunu mənim yolumla kəşidirmisən. Sevdiyi insanı gülzarın, yəni gül baxçasının bülbülünə bəndəzər. Sonrakı misrada, ləhzə- bir an belə məndən mərhəmətini, nəzərini mənim üzərimdən çəkmə deyilir. Sonunca misra özündə gizli mənalari saxlayır. “Lali kar eyləmə, kori kar etmə” deyən Xavər xanım, bir sözlə- səni bu qədər vəsf edən bəndənə acı, bu dili lal, gözləri də kor etmə, sevdiyimin qarşısında çarəsizliyə düşər etmə:

“Aman Tanrı gizdinnəri bilənsən

Amma gizdinnəri aşkar etmə

Mən xəta eylədim, sən kərəm eylə

Məni pis dillərə paydar etmə

Sən salıbsan bu yerlərə gülzarın

O da bülbülüdür bu gülzarın

Mənnən çəkmə bircə ləhzə nəzərun

Lali kar eyləmə, kori kar etmə.”[5] Hər bir

dastan növünün özünəməxsus cəhətləri vardır. Bəzən sonu xoşbəxtliklə, bəzən də faciə ilə bitir. Xavər xanımın dastanında qəhrəmanlar qovuşur, uzun müddət xoş ömür sürür və on uşaq sahibi olurlar, onların altısı oğlan olur. Nə qədər xoşbəxt olub övlad sahibləri olsalar da, dastanın sonu ölüm ilə bitir. Smitko davası başlayır və Xavər xanımın yoldaşı atla, tufənglə kürd dəstələriylə davaya gedir, ancaq mübarizə zamanı öldürülür: “Xoş güzəran keçirtiy, hakimlər, hökümlər gördüy, on uşağımız oldi, altısı oğlan. Benəva kişi dava çıxdı kürdistannilərlə, atdı tufəyli getdi, Smitkonun davasına, qaninə bələşdi gəldi.”[5] Xavər xanım bibicanım deyər müraciət etdiyi obrazla mübahisəyə girir. Bibi Xavər xanıma açıqlansa da, qəhrəman inadkarlıqla qətiyyət nümayiş etdirir. Bu da oxucuda güclü, ancaq qətiyyətli aşiq fikrini yaradır: “Bibicanım kösuvi qoydi oti götirdi nə götirdi, mənə o qədə yaman

dedi da yaman qalmaq deyə dedim bibican ya bu gədə mənim olacaq ya da sizə gün vermərəm.”[5]

Məhəbbət dastanlarında baş qəhrəman fərddir və o, azad-xoşbəxt həyat uğrunda rəqiblərinə, qarşı gələnlərə qarşı mübarizə aparır. İctimai məzmun yüksək səviyyədə verilsə də, hadisələr fərqli halları göstərsə də, epos düşüncəsi səviyyəsindən qalxa bilmir. Hadisələr ziddiyyətlər, qadağalar, narahatlıqlar sərhəddindən kənara çıxmır. [3, s.137]**Nəticə.** Dastandakı bəzi şeirlər ustadnamə və münacat motivlərini özündə birləşdirir. Baş qəhrəman hisslərini elə tərənnüm edir ki, o yaşadığı sevgini ilahi və dünyəvi səviyyəyə qaldırır. Dastanda tarixi hadisələr, qəhrəmanın daxili dünyası, düşüncələri, məkan adları, təvazökarlıq yüksək poetik ustalıqla nümayiş etdirilir. Müxtəlif sınaqlardan keçən qəhrəman adətən, sevdininə qovuşur. Bu bəzən əksi və ya qovuşsa da, sonu hüsrarla bitə bilər. Eynilə, Xavər xanımın dastanında da bunu görürük. Təhlil edilmiş bu dastan regional xüsusiyyətləri qoruyan fərqli bir məhəbbət dastanıdır. Nəticə olaraq, dastanın öyrənilməsi aşiq yaradıcılığı, tarixiliyi, qədim dil üslubları baxımından əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azad Nəbiyev, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, II hissə, Bakı, 2006, s. 664.
2. Bakı Universitetinin xəbərləri (Humanitar elmlər seriyası), Bakı, 2021, s. 198.
3. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/737862>
4. İzahlı aşiq ədəbiyyatı sözlüyü, Məhərrəm Qasımlı, Mahmud Allahmanlı, Bakı, 2019, s. 224.
5. Pərvanə Quliyeva Ağahüseyn qızı, Lerik r., Qosmalian kəndi, 1965-ci il (Sahə araşdırması / İnformator qeydi).
6. Qalib Sayılov, Folklor və İslam probleminin nəzəri əsasları 2: Epik folklor sistemində İslam, 2020, s. 155.
7. Şəhla Hüseyinli, Azərbaycan folklorunda epik formullar, Bakı, 2019, 184 s.
8. Urmunun Güney Azərbaycan ədəbiyyatında bədii təcəssümü, <https://bizimyazi.az/urmunun-guney-az%C9%99rbycan-%C9%99d%C9%99biyyatinda-b%C9%99dii-t%C9%99c%C9%99ssumu/>

PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS AND CULTURAL HERITAGE IN MODERN UZBEK SOCIETY

Abdulfattoyeva Sabrina Abdutolibovna

Renaissance University, 3rd year student of the Faculty of Philology and History,
Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Associate Prof. Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna

Renaissance University, Faculty of Philology and History,
Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

1. Introduction

In the context of modern socio-economic changes, globalization, and technological development, the preservation of national cultural heritage has become an urgent issue for all nations. With its ancient architecture, craftsmanship, traditional music, oral literature, and ritual practices, Uzbekistan holds an important place in world civilization. However, urbanization, the influence of mass culture, and changes in the value system of younger generations complicate the process of preserving this intangible heritage in its original form and transmitting it to future generations. Therefore, safeguarding cultural heritage is a task that must be carried out through the coordinated efforts of the state, communities, and the education system. The preservation of cultural heritage refers to a set of actions aimed at protecting a society's cultural, historical, and traditional assets and ensuring their transmission to future generations. Cultural heritage is primarily expressed through national and regional traditions, language, art, architecture, literature, and other forms of cultural identity.

(Article 61 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan states) "Citizens shall be obliged to preserve and protect the historical, spiritual, cultural, scientific and natural heritage of the people of Uzbekistan. Historical, spiritual, cultural, scientific and natural heritage shall be protected by the state."

Preservation of cultural heritage is a complex of important works carried out in order not to lose the values, traditions, language, art and historical monuments of the people formed over the centuries. Such heritage not only reminds of the past, but also enriches the spiritual life of today's society and serves to understand the identity of future generations. Cultural heritage is reflected in the language, music and dances of the nation, architectural monuments, literature, traditional crafts and lifestyle. The main goal of preserving these treasures is to protect them from extinction under the influence of modern changes.

Main Body

The Role of the State, Society and Education in Safeguarding Cultural Values and Intangible Heritage

Since many values are being forgotten in the current conditions of globalization, the preservation of cultural heritage is becoming a joint task of the state, society and the education system. In particular, teaching the younger generation national crafts, arts and traditions is the most important link in this process. passed on to future generations.

Teaching children our traditional fairy tales, songs, national games, and customs from preschool and early school age plays a very important role. This process not only gives them new knowledge but also helps develop national pride, self-awareness, patriotism, and love for their cultural heritage. Values learned at a young age stay with a person throughout their entire life, because this period is the foundation of their personality. Fairy tales teach children to distinguish good from evil and help them understand important moral qualities such as honesty, kindness, and hard work. National songs help shape their artistic taste and connect them with the melodies of their culture. Traditional games like "*Oq terakmi, ko'k terak*," "*Chillak*," "*Arqon tortish*" support their physical development and teach teamwork, cooperation, and respect. Learning about traditions also helps children understand the meaning of family customs, social behaviors, and community rituals. When students reach the university level, the study of cultural heritage becomes more scientific and systematic. They gain deeper knowledge through fields such as ethnography, folklore studies, art history, and cultural studies. Students travel to different regions of the country on research expeditions to collect information about old customs, rituals, folk songs, epic stories, and traditions that are slowly disappearing. During these expeditions, students interview elderly

community members to record ancient practices and rituals. They observe and document traditional crafts such as embroidery, pottery, wood carving, and jewelry making. They also record local dialects and variations of the language through audio and video. This work is not just research — it is also a crucial effort to preserve cultural traditions before they fade away. Today, Uzbekistan is establishing a continuous system of "teaching - restoration - development - preservation - popularization" in the preservation of cultural heritage. This will allow not only to preserve ancient treasures, but also to develop them in accordance with modern life, and to widely promote them in tourism, education, and the international arena.

Establishing a continuous system for preserving cultural heritage

Clubs, creative studios, and skill-based workshops also play a very important role in educating young people. Through these activities, students can learn national musical instruments, different types of applied arts, and visual arts. In particular, centers like “Barkamol Avlod” give children the chance to practice dutar, doira, or other instruments, as well as learn crafts such as pottery, embroidery, woodcarving, and painting. These activities not only help develop their creative abilities but also increase their interest in national culture. They also help students spend their free time usefully and build strong moral values. Overall, preserving cultural heritage and national values is not the task of one organization alone. It requires cooperation between the government, society, teachers, researchers, and families. Only when all of these work together can cultural heritage be protected effectively. Education plays a key role because it teaches children to understand and respect their own culture from a young age. Government support is also important to restore monuments, protect traditions, and encourage cultural projects. Society, too, must value and continue its customs and pass them on to the next generation. Future generations understand where they come from and why their culture matters. Leaving a rich cultural heritage to the next generation is one of the most important duties of today’s society. A nation that respects its culture can confidently move toward the future while staying connected to its roots.

In its official documents, UNESCO states that each nation must take responsibility for preserving its cultural heritage and teaching it to future generations. This includes restoring ancient sites, supporting national arts, documenting traditions, and promoting them globally. UNESCO also works closely with local communities, because it believes that real culture lives in the daily practices of people — in their songs, celebrations, crafts, and customs.

By following UNESCO’s recommendations, Uzbekistan can more effectively preserve its cultural heritage and introduce it to the world. International cooperation helps protect traditions that may disappear and gives young people a chance to learn about their identity in a broader, global context.

The future of the Uzbek artisan culture is in the hands of young people. They are not merely receivers of tradition, they could be academics, interpreters, designers, entrepreneurs, digital archivists and cultural ambassadors. Their involvement is especially important because many traditional trades rely heavily on intergenerational transfer. If young people are not interested to acquire craft meanings and practices, the chain between usta and shogird is weak. They deal with tradition creatively and responsibly and infuse it with new vigor. This is where educational institutions may step in, via project-based learning. Students interview local artists, construct glossaries of craft terminology, investigate regional patterns, develop photo and video archives, visit museums and workshops, and examine the economic and cultural significance of crafts in their communities. Projects like this help strengthen research skills and cultural awareness. They also help children to see that legacy is not an abstract thing but is held in the hands, voices, memories and daily action of real people. Museums, cultural centers are significant as well. Traditional crafts can be made more understandable for the youth through interactive exhibitions, master talks, craft demonstrations, quest games and educational workshops. A museum should not just be a place where old artifacts are maintained behind glass. It may be a living teaching platform where students meet artists, handle materials, investigate techniques and come to understand the relationship between craft, ecology, history and identity. The strategy is especially useful for Uzbek museums that possess extensive collections of textiles, pottery, metals, manuscripts and ornamental arts. (The following are excerpts from Abdumalikova RukhshonabonuAhmadjonovna's article on TRADITIONAL UZBEK CRAFTSMANSHIP AS A LIVING EXPRESSION OF CULTURAL HERITAGE AND IDENTITY)

Conclusion

To overcome these problems and preserve our national heritage, it is necessary to implement systematic measures: Digitization: Digitalization of samples of intangible cultural heritage, folk songs, and craft technologies and

creation of electronic databases. Economic Stimulation: Expansion of tax benefits for artisans, simplification of mechanisms for exporting their products to the international market. Integration into the Education System: Practical introduction of national crafts and cultural heritage lessons into school and higher education programs, formation of a sense of national pride among young people. Preservation of cultural heritage is of great importance in strengthening the national identity of Uzbekistan. In the era of globalization, technological development and urban expansion, the preservation of intangible heritage requires the cooperation of not only one system, but also the state, society and education. The state creates the necessary laws and programs in this regard, provides material support. And society serves as the main force in passing on traditions and crafts from generation to generation. The education system, in turn, forms a sense of national pride, cultural awareness and self-awareness in the minds of young people. In the process of preserving heritage, it is very important to introduce a continuous system consisting of such stages as “teaching - restoration - development - preservation - popularization”. This will not only protect ancient traditions from extinction, but also create an opportunity to integrate them with modern life and widely promote them in education, tourism and the international arena it can be said that the preservation of cultural heritage is an important task that is carried out in cooperation between the state, society and the education system, which serves to strengthen national identity and restore historical memory. Leaving a rich heritage for future generations is considered one of the most important duties of today's society.

References

1. UNESCO. (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. UNESCO.
2. Khudoyberganov, H. (2026). Traditions and historical development of folk crafts in Uzbekistan. Eurasian Journal of History, Geography and Economics, 54, 44–47.
3. Mentges, G. (2013). The role of UNESCO and the Uzbek nation-building process. In R. F. Bendix, A. Eggert, & A. Peselmann (Eds.), *Heritage Regimes and the State*. Göttingen University Press.
4. Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. *Review Journal of Social Psychology & Social Works*, 117–127.
5. Abdumalikova, R. A. Traditional Uzbek Craftsmanship as a Living Expression of Cultural Heritage and Identity.

TRADITIONAL UZBEK CRAFTSMANSHIP AS A LIVING EXPRESSION OF CULTURAL HERITAGE AND IDENTITY

Abdumalikova RukhshonabonuAhmadjonovna

Alfraganus University, Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent, Uzbekistan

Abdulfattoyeva Sabrina Abdutolibovna

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Introduction

Craftsmanship in Uzbek culture was never just about producing usable products. A carved wooden door, a Rishtan ceramic bowl, a Bukhara gold-embroidered robe, a Margilan atlas fabric, a Khiva pendant, a suzani panel, or a do'ppi is not just an artifact of material culture. Each thing has memory, taste, skill, social meaning, and a moral tie between generations. Uzbek craft traditions developed with the requirements of daily living, but gradually became creative statements of identity and belonging. They show how people understood beauty, order, hospitality, faith, work, family honor and respect of the environment. In the present era, when cultures are faced with the rapid globalization, digital communication and standardized forms of consumption, the cultural significance of Uzbek crafts is very essential. The global culture can support local innovation, but if craft goods are viewed as souvenirs or commercial decorations, it can undermine the distinctiveness of handmade traditions. Therefore, the future of Uzbek handicraft lies on a better understanding of its social and symbolic function. Traditional crafts should be understood as living heritage, as a system of knowledge and ethical behavior that connects the craftsman, the family, the community, the region and the nation. This topic is under the symposium direction Art, Literature and innovative Expression as crafts are one of the most innovative ways of expressing culture. They mix manual skill, visual symbols, ancestral method and artistic imagination. The theme also fits well with the forum tagline Voices of Youth - Preserving Heritage, Inspiring the Future as young people can serve as active mediators between historic masters and current cultural audiences. Through research, documentation, design projects, museum activities, digital storytelling and responsible tourism, students can help crafts remain relevant and authentic. The essay is based on studies on traditional crafts, cultural heritage preservation, museum education, tourism, cultural identity and Turkic cultural cooperation. The study of Uzbek workmanship as a cultural code is carried out through a qualitative interpretive approach. Here the historical evolution of crafts, regional schools, the master – apprentice tradition, legal and economic protection, youth engagement and the possibilities of creative adaptation in modern society are discussed.

Main Body

Traditional Crafts As A Cultural Code

Traditional handicraft reveals the close link of culture and everyday life. In Uzbekistan the crafts grew out of practical needs: vessels for food and water, fabrics for clothing and domestic usage, wood carving for construction, metals for tools and ornament, needlework for family rituals. In time, these practices become vehicles of aesthetic and symbolic meaning. And the purpose of craft started to speak through color and adornment and material and technique. Thus, handicraft can be called a cultural code, since it contains information about the history, worldview, social order and moral values of the people. The natural resources of different locations have been of great importance in the historical development of crafts in Uzbekistan. Where there was cotton and silk there was textile manufacture; where there was good clay there was pottery; where there was timber there was woodworking; where there was trade and urban marketplaces there was metallurgy. Studies of the Khorezm oasis indicate that traditional crafts were formed in line with the physical circumstances, urban centers and social demands of the region. From the fifteenth to the early twentieth centuries Khorezm had several sorts of crafts, including those linked with clay, wood, metal, leather and adornment. The Silk Road also decisively influenced the development of craft culture. Cities of Uzbekistan such as Bukhara, Samarkand, Khiva, Kokand, Tashkent, Margilan and Rishtan became centres

of production, exchange and creative impact. Ideas, technology, themes and tastes diffused through commerce with artisan objects. This did not erase local identity but rather strengthened regional schools of craftsmanship. The consequence was a culture in which local traditions could still be recognized, while at the same time contributing to wider Turkic, Islamic and Eurasian cultural interactions. Crafts also hold immaterial information. The worth of a handmade thing is more than its physical self. It is the memory of the artisan, the teaching of the teacher, the rules of the profession, the use of natural materials and the ethical discipline of the labor. The master-apprentice system, known through the relation between usta and shogird, has been the center of this process. In many craft traditions, the apprentice learns not only a technique, but also patience, responsibility, respect for the teacher and attention to quality. Thus the education of the craftsman is both technical and moral.

Regional Schools And The Artistic Language Of Uzbek Crafts

The Uzbek style of work is notable for a great variety of regional schools. Each location developed its own materials, patterns, colors and forms. Thus, the Khiva school of wood-carving is characterized by large-scale compositions, dense ornament and preservation of the natural color of wood. Samarkand, Kokand, Bukhara and Tashkent also evolved their unique styles of carving and applied embellishments. The profuse use of geometric and vegetal ornamentation, including girih and islimi patterns, exemplifies the aspirations of Islamic art and the symbolic reordering of visual culture. The Rishtan pottery is also a major example of regional character. The blue and turquoise glazes, flowery motifs and classic shapes make the Rishtan ceramics well recognizable in Uzbekistan and beyond. They are not only domestic commodities but ceramic objects. They connect earth, water, fire, color and human craft. The same is true for the production of silk in Margilan, where the fabrics of atlas and adras are characterized by the preservation of methods related to natural colors, delicate weaving and a long heritage of textile art. Adras or Atlas in modern clothes is a connection between the aesthetics of our ancestors and the modern expression of ourselves. For example, Suzani emphasizes the symbolic value of crafts of the Uzbeks. Suzani patterns often incorporate images of the sun, flowers, vines and symbols of protection. They are linked to family rituals, dowry customs, the décor of the home and feminine creativity. The embroidery in gold is especially typical of Bukhara and testifies to the courtly elegance and rich artistic culture of the urban craft hubs. The do'ppi, a traditional skullcap, has geographical patterns and social meanings. It says place, age, taste and formality. Thus attire and handmade objects are clear marks of cultural membership. Miniature painting and ornamental design are often when handicraft shows its cerebral side. The tradition of manuscript illumination to which KamoliddinBehzod's heritage belongs is a complex mixture of workmanship, literature, spirituality and creative finesse. In Uzbek culture, ornament is seldom random. It arranges space, measures time, harmonizes emotion. In architecture, carved doors, painted ceilings, tilework and decorative panels transform buildings into texts of cultural memory. Craft should be studied as an artistic language and as a handmade production.

Legal, Economic And Institutional Dimensions Of Preservation

In modern Uzbekistan, the protection of cultural heritage has been given legal and institutional significance. Heritage protection is associated with national identity, state responsibility, tourism growth and international cooperation. The legal framework is represented by the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law on Protection and Use of Objects of Cultural Heritage, obligations undertaken in connection with UNESCO and recent governmental programs on protection and promotion of intangible cultural heritage. These records illustrate that culture is not a private or local affair simply; it is a national asset that needs to be protected, researched and used responsibly. Not less essential is the economic side of craftsmanship. The crafts produce jobs, promote family companies, establish regional markets and boost the attraction of cultural tourism. The development of crafts in the cultural economy of Uzbekistan is developing, which is demonstrated by the creation of the Hunarmand Association and artisan centers, international exhibitions, the International Crafts Festival in Kokand, the Atlas holiday in Margilan and ceramic forums. These programs allow craftsmen to be seen and local items to reach national and international markets. But economic prosperity has to be matched with cultural responsibility. Craft products are manufactured only for short consumption by tourists. There is a risk. Patterns may become meaningless; material might be replaced by cheaper ones and the individual talent of the artist can get lost in mass manufacturing. Sustainable cultural economy demands fair support to masters, quality standards, craft education, market access and respect for regional authenticity. We don't want the artist to become a souvenir supplier. The

craftsman has to be a cultural bearer and creative professional.” There is also another opportunity in the integration of craft into contemporary design. International researches on traditional crafts in modern interior design reveal that if historical aspects are used deeply and not superficially, they can promote cultural identity and local economy. This point is important to Uzbekistan as well. Traditional adornment, ceramic forms, fabrics, carved wood and metalwork can contribute to the richness of contemporary interiors, public areas, hotels, museums and educational facilities. But designers need to know about culture. A pattern should not be utilized just because it is attractive, but because we know its origin, meaning, locality and method.

Youth, Education And Creative Adaptation

The future of the Uzbek artisan culture is in the hands of young people. They are not merely receivers of tradition, they could be academics, interpreters, designers, entrepreneurs, digital archivists and cultural ambassadors. Their involvement is especially important because many traditional trades rely heavily on intergenerational transfer. If young people are not interested to acquire craft meanings and practices, the chain between usta and shogird is weak. They deal with tradition creatively and responsibly and infuse it with new vigor. This is where educational institutions may step in, via project-based learning. Students interview local artists, construct glossaries of craft terminology, investigate regional patterns, develop photo and video archives, visit museums and workshops, and examine the economic and cultural significance of crafts in their communities. Projects like this help strengthen research skills and cultural awareness. They also help children to see that legacy is not an abstract thing but is held in the hands, voices, memories and daily action of real people. Museums, cultural centers are significant as well. Traditional crafts can be made more understandable for the youth through interactive exhibitions, master talks, craft demonstrations, quest games and educational workshops. A museum should not just be a place where old artifacts are maintained behind glass. It may be a living teaching platform where students meet artists, handle materials, investigate techniques and come to understand the relationship between craft, ecology, history and identity. The strategy is especially useful for Uzbek museums that possess extensive collections of textiles, pottery, metals, manuscripts and ornamental arts. Digital technology opens new opportunities for preservation. Crafts of Uzbekistan can be shown to the world through social media, online exhibitions, digital maps of craft destinations, short documentaries, podcasts and virtual workshops. At the same time, digital representations should be responsible. It shouldn't merely reduce culture to images or amusement. For instance, a digital post about Rishtan pottery should include information about clay, glaze, method, master families, and symbolic motifs. A film on atlas weaving should explain the story of the fabric's labor, history and regional identity. So, the internet technology can be a tool to serve the information, not the superficial promotion.”

Challenges And Prospects

The main problems of traditional craftsmanship in modern culture include the reduction in the practice of apprenticeship, low income for craftsmen, competition with factory-made products, the loss of natural materials, poor documentation and commercialization of ethnic symbols. Urbanization also alters the social context in which crafts take place. Some young individuals may think traditional crafts are outdated or not financially viable. Others may look at crafts and admire them, but they might not realize what they imply. These problems require integrated solutions of a cultural, educational and economic nature. Preservation does not mean freezing tradition in one shape. The Uzbek crafts have endured because they adapted to varied historical contexts. They went through pre-Islamic, Islamic, Silk Road, Timurid, khanate, colonial, Soviet and independence periods. Each epoch brought change, but the cultural logic of skill, decoration, community and beauty endured. Hence modern adaptation is permissible as long as it maintains the essential ideals of the tradition. A modern clothing in atlas or a digital display on wood carving, a modern hotel decked with handmade ceramics might promote conservation if done with understanding and ethical responsibility. Another important element is the Turkic dimension. Many patterns, techniques and ideals are common to Uzbek crafts and the larger Turkic culture. Joint exhibitions, academic programs, artisan residencies, cultural festivals and student projects between Uzbekistan, Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Azerbaijan and other Turkic groups can promote intercultural understanding. Such collaboration enables students to compare decoration, textile traditions, oral storytelling, and craft ethics across Turkic nations. Moreover, it demonstrates that cultural legacy is national and common.

Conclusion

Traditional handicraft is one of the most powerful pillars of Uzbekistan's cultural heritage. It keeps alive the historical memory, the regional identity, the artistic taste, the moral discipline, the social continuity. Uzbek crafts – pottery, embroidery, weaving, wood carving, gold embroidery, metalwork, ornamental design – are not separate decorative activities. They are living cultural systems that link material things with intangible knowledge, family memories, communal values and national identity. Modern society creates risks and opportunities. Globalization, commercialization, mass production and weakened apprenticeship may threaten artisan authenticity. At the same time, cultural tourism, museum education, creative industries, digital documentation, legal support and youth engagement can revitalise traditional crafts. The crucial criterion is balance: preservation must preserve the symbolic and ethical heart of crafts, while innovative adaptation must make them meaningful to life today. This Uzbek handmade tradition can be an inspiration for the future, when it is not perceived as a mute object of the past, but as an active cultural voice. "Education, research, responsible design and intergenerational dialogue can help young people to preserve the knowledge of masters and present the Uzbek craftsmanship to the Turkic world and the global community."

References

- Alshomrany, D. S. (2025). Expressions of traditional crafts and heritage arts in contemporary Saudi interior design and their contribution to cultural sustainability and local economic development. *Journal of Cultural Analysis and Social Change*, 10(4), 5316-5347.
- Egamberdiyev, M., & Turgunbayev, I. (2023). Cultural transformation of Turkic states in the system of integration organizations. *Bulletin Orientalism Series*, 3(106), 42-50.
- Khudoyberganov, H. (2026). Traditions and historical development of folk crafts in Uzbekistan (on the example of Khorezm). *Eurasian Journal of History, Geography and Economics*, 54, 44-47.
- Mentges, G. (2013). The role of UNESCO and the Uzbek nation building process. In R. F. Bendix, A. Eggert, & A. Peselmann (Eds.), *Heritage regimes and the state*. Goettingen University Press.
- Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. *Review Journal of Social Psychology & Social Works*, 117-127.
- Tukhtasinov, N. I. (2026). Cultural heritage preservation in Uzbekistan: Legal and economic approaches. *American Journal of Business Practice*, 3(1), 108-111.
- UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.

URBAN MEMORY AND HISTORICAL PLACE NARRATIVES IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE

Abdumalikova Rukhshonabonu Ahmadjonovna

Alfraganus University, 2nd year student of the Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Uzbekistan's past speaks through places. The blue domes of Samarkand, the old streets of Bukhara, the walls of Khiva, the spiritual places of Termez and the huge complexes of Shahrisabz. They preserve history alive not only in stone, tile and architecture. They have stories, too. A monument known creates cultural memory: Who built it, what ideals it expresses, what tales are associated with it, how previous cultures used it and how it is significant for the present age.

The memory of Uzbekistan's culture is preserved in historical sites, in architecture, in landscape, in names, in folklore and in collective experience. The past is relevant because monuments are not simply visual attractions but places connected to intellectuals, kings, artisans, pilgrims, commercial routes, religious learning and local communities. urban memory, then, is the mixture of material legacy and immaterial tales. A mausoleum, madrasa, citadel, market or religious site is beautiful architecturally but its deeper value is revealed when people know the stories, moral overtones and cultural activities connected with it.

This is especially the case with the cultural landscape of Uzbekistan, which combines tangible and intangible heritage. All play: architecture, craft, decoration, holy geography, stories, pilgrimage rites, museum interpretation and tourism routes. A historic city is not just a collection of buildings, it is a memory environment. Through guided observation, oral narratives, historical documents and digital technology, youth participating in such places learn to view heritage as an active element of identity rather than a distant museum item.

Main Body

1. Cultural Memory and The Narrative Value of Place

Cultural memory is produced when communities associate the present with chosen symbols, pictures and stories from the past. It is not only a question of dates and facts. It involves emotional attachment, moral interpretation, and mutual recognition. The story of inheritance studies is more and more regarded as a technique to resuscitate monuments and cultural sites. Oral histories of monuments, religious buildings, home architecture, holy sites, handicrafts and rituals turn static cultural objects into living markers of identity and memory, similar to the studies performed in Diyarbakır and Mardin (Çağlayan & Oruç, 2025).

This notion is valuable for the Republic of Uzbekistan. Many admire the visual of Uzbek constructions, but the cultural importance of them is deeper when you hear the story of the intellectuals, kings, artisans, pilgrims, traders, educators and everyday families who are related to these locations. Architecture is an experience through telling stories. It explains the significance of a madrasa for education, sanctity of a mausoleum, reasons for development of a craft sector in a certain area or symbolic relevance of a gate, street name or bazaar.

The legends of the place also preserve local identity. A city without memories is merely a city district. Stories make a city a home of culture." Therefore, it is important to preserve not only the buildings but also the stories telling about the buildings in terms of preservation of Uzbek historical sites.

2. Silk Road Cities as Memory Spaces

Samarkand, Bukhara, Khiva and Shahrisabz are among the most potent icons of Uzbek heritage. Not only do they seem beautiful architecturally. They are the fruit of centuries of research, trade, diplomacy, craft creation, religious learning and intercultural interchange. The Silk Road turned these towns become sites of migration, while cultural memory made them spaces of continuity.

Samarkand lives on in the Registan ensemble, the mausoleum of Gur-e Amir, Shah-i-Zinda, in Ulugh Beg's scientific legacy and in the Timurid dream of knowledge and power. Bukhara retains memory via its madrasas, mosques, bazaars, artisan practices and Sufi history. Khiva is an example of a walled city in which architecture, wood carving, tilework and urban planning come together to form a dense cultural text. Shahrisabz links national memory with the heritage of Amir Timur and with the grandiose imagination of the Timurid period.

These cities demonstrate that Uzbek urban legacy is bilingual and cosmopolitan. These localities have been described with Persian, Turkic, Arabic, Russian and modern international influences. For students this suggests a useful research topic: an analysis of the way in which location names, guide narratives, museum labels and tourist descriptions generate cultural identity. Such work falls within the forum's focus with cultural memory since it explores how the past is kept in public discourse and spatial imagination.

3. Southern Uzbekistan and Regional Heritage Memory

Another important dimension of the cultural memory is the southern regions of Uzbekistan, especially Kashkadarya and Surkhandarya. Research on historical protection in these regions concerns places like the shrine of Imam al-Termizi, Kirk Kiz and Dor ut-Tilovat and shows that the preservation of monuments is connected to national unity, spiritual memory and the development of tourism (Khasanova, 2023). The significance of these examples is that they expand the picture of Uzbek heritage beyond the most internationally famous cities.

Termez and its environs are stratum of the Buddhist, Islamic and Central Asian regional history. Imam al-Termizi's figure connects the area to Islamic knowledge and moral authority. Kirk Kiz is caught up in mythology, women's courage, and the local historical imagination. Dor ut-Tilovat in Shahrisabz is related with spiritual instruction, and memory of revered religious figures. Each place is a mix of material form and narrative meaning.

Regional tradition should not be looked down upon. Monuments and local stories help to teach the next generation about the richness of the cultural character of Uzbekistan. They also speak about national memory being made up of many areas and not one center. Research studies on regional heritage may involve interviewing local guides, inspecting restoration work, collecting local legends, comparing official and oral reports and having students create heritage maps.

4. Museums, Education and Heritage Interpretation

Museums are crucial for transforming cultural memory into an educational experience. The key directions in Uzbekistan were dubbed storage, study and exhibition of objects and work in museum education. Interactive forms such as master workshops, quest games, educational games, and staging can support the transformation of museums into dynamic cultural and educational centers (Kurbanov, 2025). It is especially useful for youth, connecting heritage with active learning.

A museum can present an object, but it's its interpretation that lets us know why it matters. It is relevant when children understand the origin, use, symbolic language and historical context of a ceramic bowl, manuscript page, carved door or photograph of a monument. Museum courses can also be interdisciplinary: history, art, ecology, tourism, language, cultural geography.

Museums can be the places of departure of historical trails on urban memory. Students can visit a museum and look at the object or monument presented there and then relate it to a real place in the city. This kind of approach assists people to view cultural heritage as a network of locations, things and stories. Responsible tourism is also promoted, as visitors who understand meaning would not tend to see history as a mere backdrop for images.

5. Legal Protection, Tourism and Youth Digital Projects

Legal and economic support is needed to preserve historical locations. The studies in the field of preservation of cultural heritage in Uzbekistan emphasize the importance of the Law on Protection and Use of Objects of Cultural Heritage, the Uzbekistan–2030 Strategy, international co-operation and investment mechanisms for sustainable tourism (Tukhtasinov, 2026). It is a national asset historically, a legal value, and in terms of tourism it is a potential

for public attention and local growth. But tourism needs to be balanced. When historical landmarks are advertised as simply attractive locations to visit, their cultural relevance may be undermined. Responsible tourism should be a combination of economic benefit and historical authenticity, respect for sacred sites, support of local communities and sensitive interpretation. The experience of cultural tourism in Uzbekistan shows that the national heritage is a great attraction but its marketing should take into account both economic benefits and likely effects on the inhabitants and local ecosystems.

Digital legacy projects can be a contribution to this balanced model of youth. They can plot historical landmarks in two languages, record vocal explanations from local guides, make short academic videos, take images of architectural aspects, compare old and modern shots of the city and construct educational itineraries for school children or abroad students. These projects should not be superficial in depiction. They are required to defend the historical, cultural and moral value of every site.

6. Suggested Student Research Activities for Place-Based Memory

Student fieldwork is a good way to study place-based memory. A student group can choose a historical neighborhood, shrine, museum, artisan sector or monument and study it as a cultural text. The research may consist of observations of architecture, interviewing local inhabitants or guides, collecting legends, comparing museum explanations with oral stories and analyzing tourist information available in Uzbek and in foreign languages. Such activity helps pupils comprehend that heritage is not just protected by specialists but by everyday story-tellers as well.

The bilingual heritage trail is a valuable project format. Students can construct a short walking tour through a city or district and include historical information, images, important terms, oral narratives and ethical recommendations for visitors. For example, a Bukhara route may connect a madrasa, a craft workshop, a mosque and a bazaar; a Termez route could connect Islamic knowledge, archeology and pilgrimage memory; a Khiva route could explain how urban walls, gates and wooden columns spoke about social order and craft skill. Each route should explain the meaning of the trip and not only list the sights.

Another useful approach is digital mapping. Students can build online maps using brief audio narrative, archival pictures, annotations and references. This can help access to history for young people who cannot visit all historical places. But digital work has to be responsible intellectually. Sacred sites should be depicted with respect, stories need to be labeled as legends, historical facts need to be cited and community voices should not be exploited without permission. Such student activity materializes cultural memory. They link the theme of the forum to actual research skills: interviewing, documenting, translating, interpreting and presenting ethically. They also enable young people to think of themselves not merely as visitors to heritage places but as future custodians of the tales that give such sites meaning.

Conclusion

Historical sites are deeply linked with Uzbek cultural memory. Cities, shrines, monuments, museums and regional cultural sites are not only repositories of material forms, but also of stories of learning, of faith, of craftsmanship, of trade, of statehood and of community life. When these stories are passed on monuments have an active part in the construction of identity.

"Urban memory and the narratives of historical places are vital for the conservation of Uzbek cultural heritage. Samarkand, Bukhara, Khiva, Shahrisabz, Termez and other cultural sites are not only home to architecture, but also to stories of learning, handicraft, pilgrimage, trade and community life. Monuments acquire meaning through education, museum work, guided interpretation, digital mapping and responsible tourism. The great problem of globalization is to avoid that heritage becomes a passive visual product. Youth engagement can help preservation through combining local stories with academic study and intercultural discourse. A balanced approach of legislative preservation, museum pedagogy, community memory and tourism ethics can ensure that Uzbek urban history remains alive for the future generations and is evident within the greater Turkic cultural environment.

The preservation of place-based memory needs a co-operation between legal entities, museums, schools, universities, local communities, guides and young researchers. The youth can play a role in bridging the past and the future by documenting local stories, building digital routes, preparing multilingual explanations and exhibiting Uzbek historical sites in the broad framework of Turkic history. So, Uzbek monuments are protected items and at the same time live voices of culture.

References

1. Çağlayan, M., & Oruç, M. (2025). Storytelling and the preservation of cultural heritage in Southeastern Türkiye: The case of Diyarbakır and Mardin. *Sylwan*, 169(6), 2–20. <https://doi.org/10.59879/sNCmu>
2. Khasanova, M. (2023). Protection of historical and cultural heritage of the southern regions of Uzbekistan: Experience and preservation. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 10(9), 277–283. <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v10i9.5160>
3. Kurbanov, S. (2025). Cultural heritage of Uzbekistan: The role of museum education in the formation of a responsible attitude to the environment. In *Proceedings of the Contribution of Culture to Ecological Sustainability (CCES 2024), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 949, 152–167. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-468-6_11
4. Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. *Review Journal of Social Psychology & Social Works*, 117–127.
5. The Role of Crafts in Modern Society. (2021). *Uzbekistan on the Way to Third Renaissance: Harmony of Ethnocultural, Historical and Economic Aspects* (pp. 159–161). Kokand University.
6. Tukhtasinov, N. I. (2026). Cultural heritage preservation in Uzbekistan: Legal and economic approaches. *American Journal of Business Practice*, 3(1), 108–111.
7. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO.

YOSHLAR TARBIYASIDA O‘ZBEK VA TURKIY XALQLAR MADANIY QADRIYATLARINING O‘RNI

(The role of uzbek and turkic cultural values in the upbringing of youth)

Ergashova Feruza Yuldashevna

Senior teacher Department of Foreign Languages and Literature, Renaissance University

Rashidova Dinara Tura qizi

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent— Uzbekistan

Giriş

Globalashuv jarayoni dunyo xalqlarini bir-biriga yaqinlashtirayotgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda milliy qadriyatlarga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar va ommaviy madaniyat yoshlarning dunyoqarashiga kuchli ta‘sir qilmoqda.

Shu sababli milliy madaniyatni asrash va rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. O‘zbekistonda milliy merosni tiklash, tarixiy obidalarni ta‘mirlash va madaniy an‘analarni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda.

Ta‘lim tizimida milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish yosh avlodning ma‘naviy barkamolligini ta‘minlaydi. Yoshlarni ona tiliga, tarixga va milliy urf-odatlariga hurmat ruhida tarbiyalash muhim vazifadir.

Bugungi globalashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash har bir xalq oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularda tarixiy xotira va ma‘naviy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

O‘zbek va boshqa turkiy xalqlar madaniyati boy tarixiy merosga ega bo‘lib, unda insonparvarlik, mehmondo‘stlik, kattaga hurmat, kichikka izzat, halollik, sabr-toqat va vatanparvarlik kabi qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Ushbu qadriyatlar asrlar davomida xalq hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelgan.

Turkiy xalqlar dunyo sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shgan. Buyuk mutafakkirlar va allomalar ilm-fan, adabiyot, san‘at va ma‘naviyat taraqqiyotiga ulkan xizmat qilganlar. Ularning merosi bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o‘rni: Yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlar muhim vosita hisoblanadi. Chunki qadriyatlar insonning axloqiy fazilatlarini shakllantiradi.

O‘zbek oilalarida bolalar odob-axloq, kattalarga hurmat va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalanadi. Mahalla instituti ham yoshlar tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi.

Milliy bayramlar, folklor festivallari va madaniy tadbirlar yoshlarning milliy o‘zligini anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, internet va ommaviy axborot vositalaridan oqilona foydalanish ham muhimdir.

Milliy o‘zlik va yoshlar tarbiyasi: Milliy o‘zlik – bu xalqning o‘z tarixini, tilini, madaniyatini, urf-odatlarini va ma‘naviy qadriyatlarini anglashi hamda ularga sodiq qolishidir. Milliy o‘zlik yoshlarning dunyoqarashi, ma‘naviy kamoloti va ijtimoiy faolligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Turkiy xalqlarni umumiy tarixiy ildizlar, til yaqinligi va madaniy qadriyatlar birlashtirib turadi. O‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turkman, ozarbayjon va turk xalqlarining urf-odatlari hamda ma‘naviy qarashlarida ko‘plab o‘xshashliklar mavjud.

Milliy o‘zlikni shakllantirishda ona tilining ahamiyati katta. Til xalqning tarixiy xotirasini saqlovchi muhim vosita hisoblanadi. Alisher Navoiy turkiy tilning boy imkoniyatlarini namoyon etib, uning rivojiga katta hissa qo‘shgan.

Yoshlarning milliy qadriyatlarni bilishi ularda vatanparvarlik, milliy g'urur va mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantiradi. Shu bilan birga, milliy o'zlik boshqa xalqlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni ham tarbiyalashi lozim.

Turkiy xalqlar madaniyatining tarixiy ildizlari: turkiy xalqlar madaniyati qadimiy tarixga ega. Uning shakllanishida ko'chmanchi va o'troq madaniyatlarning uyg'unligi muhim rol o'ynagan. Qadimgi turkiy qabilalar tabiat bilan uyg'un yashab, jasorat, hamjihatlik, mehmondo'stlik va kattalarni hurmat qilish kabi qadriyatlarni rivojlantirgan.

Markaziy Osiyo Buyuk ipak yo'lining markazida joylashgani sababli turli xalqlar va madaniyatlarning kesishgan hududiga aylangan. Bu esa turkiy xalqlar madaniyatining boyishiga xizmat qilgan.

Turkiy xalqlar og'zaki ijodi boy ma'naviy meros hisoblanadi. "Alpomish", "Manas", "Go'ro'g'li" kabi dostonlarda jasorat, vatanparvarlik va insoniy fazilatlar ulug'langan.

Islom dini ham turkiy xalqlarning ma'naviy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ahmad Yassaviy kabi mutafakkirlar insonparvarlik, sabr, poklik va mehr-oqibat g'oyalarini targ'ib qilganlar.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va turkiy xalqlar madaniyatida milliy o'zlik va an'anaviy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Ushbu qadriyatlar xalqning ma'naviy boyligi va tarixiy xotirasini aks ettiradi. Mehmondo'stlik, kattaga hurmat, oilaparvarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar turkiy xalqlarni birlashtirib turuvchi muhim omillardandir.

Globalashuv davrida milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazish dolzarb vazifa hisoblanadi. Milliy madaniyatni rivojlantirish orqali jamiyatning ma'naviy taraqqiyotiga erishish mumkin.

Ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan boy madaniy merosni o'rganish va uni kelajak avlodga yetkazish har bir insonning muqaddas burchidir. Milliy o'zlikni anglagan xalqgina o'z kelajagini mustahkam qura oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Milliy taraqqiyot yo'lida qat'iyat bilan davom etamiz — Shavkat Mirziyoyev, 2017-yil. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti, 2017.
2. Xudoyqulov Sardor. Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
3. Ergashev Ibrohim. Ma'naviyat va milliy tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.
4. Mahkamov Ulug'bek. O'zbek va turkiy xalqlar madaniy aloqalari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
5. Rasulov Bahodir. Turkiy tillar va milliy o'zlik. – Toshkent: Fan, 2021.
6. Yoldoshev Qozoqboy. Milliy adabiyot va ma'naviy qadriyatlar. – Toshkent: Akademnashr, 2023.
8. Hamidov Husan. Milliy qadriyat va zamonaviy ta'lim. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
9. Karimov Baxtiyor. An'anaviy qadriyatlar va globalashuv. – Toshkent: Yangi nashr, 2024.

O'ZBEK VA TURKIY XALQLAR MADANIYATIDA MILLIY O'ZLIK VA AN'ANAVIY QADRIYATLAR

(National identity and traditional values in the culture of uzbek and turkic peoples)

Ergashova Feruza Yuldashevna

Senior teacher Department of Foreign Languages and Literature, Renaissance University

Umarova Zaxro Turabekovna

Third-year student. Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology,
Tashkent - Uzbekistan

Giriş

Bugungi globallashtirish davrida har bir xalq o'zining milliy o'zligi, tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini asrab-avaylashga intilmoqda. Ayniqsa, o'zbek va boshqa turkiy xalqlar madaniyati asrlar davomida shakllangan boy tarixiy-madaniy merosi bilan ajralib turadi. Turkiy xalqlar qadimdan ilm-fan, adabiyot, san'at, me'morchilik va axloqiy qadriyatlar rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Milliy o'zlikni anglash esa xalqning o'z tarixini, tilini, urf-odatlarini va madaniy merosini chuqur bilishi bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbek xalqi va boshqa turkiy xalqlar madaniyatida insonparvarlik, kattaga hurmat, kichikka izzat, mehmondo'stlik, oila muqaddasligi kabi qadriyatlar alohida o'rin egallaydi. Ushbu qadriyatlar xalqning ma'naviy qiyofasini belgilab, yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishi esa millatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada o'zbek va turkiy xalqlar madaniyatida milliy o'zlik tushunchasi, an'anaviy qadriyatlarning shakllanishi, ularning bugungi jamiyatdagi o'rni hamda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Milliy o'zlik tushunchasi va uning mohiyati: Milliy o'zlik – bu xalqning o'z tarixini, madaniyatini, tilini, diniy va ma'naviy qadriyatlarini anglashi hamda ularga sodiq qolishidir. Milliy o'zlik har bir millatning o'ziga xosligini namoyon etadi. U xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, an'analari va ma'naviy merosi orqali shakllanadi.

Turkiy xalqlar tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ular qadimdan Markaziy Osiyo, Anadolu, Kavkaz va Sibir hududlarida yashab kelgan. O'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, ozarbayjon, turk va uyg'ur xalqlari umumiy turkiy ildizlarga ega bo'lib, ularning madaniyatida ko'plab o'xshash jihatlar mavjud. Ayniqsa, til, folklor, urf-odat va oilaviy qadriyatlar turkiy xalqlarni birlashtirib turadi.

O'zbek va turkiy xalqlarning urf-odatlari hamda oilaviy qadriyatlari xalqning ma'naviy hayoti, tarbiyasi va madaniyatida muhim o'rin tutadi. Shuningdek ayrim namunalar keltirish mumkin

- Navro'z bayrami – bahor va yangilanish ramzi sifatida keng nishonlanadi. Bu bayramda sumalak tayyorlash, hasharga chiqish, keksalarni yo'qlash kabi an'analar mavjud.

-Beshik to'yi – yangi tug'ilgan chaqaloqni beshikka solish marosimi. Unda qarindosh-urug'lar yig'ilib, farzandga ezgu tilaklar bildiradi.

-Sunnat to'yi – o'g'il bolalarning voyaga yetayotganini bildiruvchi milliy marosimlardan biri.

-Mehmondo'stlik – mehmonni hurmat bilan kutib olish o'zbek xalqining eng qadimiy odatlaridan hisoblanadi.

Hashar – mahalla yoki qishloqdagi umumiy ishlarni birgalikda bajarish an'anasi. Bu jamoaviy birdamlikni mustahkamlaydi.

Oilaviy qadriyatlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

Kattalarni hurmat qilish – ota-ona, bobo-buvi va yoshi ulug‘larga doimo izzat ko‘rsatish oilaviy tarbiyaning asosiy qismi hisoblanadi.

Oilada birlik va ahillik – qarindoshlar o‘rtasidagi mehr-oqibat va hamjihatlik muhim qadriyat sanaladi.

Farzand tarbiyasi – bolalarni odobli, ilimli va vatanparvar qilib tarbiyalash oilaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kelin salom – yangi kelinning oila a‘zolari va qarindoshlarga hurmat bajo keltirish marosimi.

Bir dasturxon atrofida yig‘ilish – oilaning barcha a‘zolari birgalikda ovqatlanishi o‘zaro mehr va yaqinlikni kuchaytiradi.

Bu urf-odat va qadriyatlar xalqning milliy o‘zligini saqlash, yosh avlodni ma‘naviy barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

turk xalqlari bilan solishtir

O‘zbek va turk xalqlari tarixiy ildizlari jihatidan turkiy xalqlarga mansub bo‘lgani sababli ularning urf-odatlari va oilaviy qadriyatlarida ko‘plab o‘xshashliklar mavjud.

- Har ikki xalqda ham oila jamiyatning asosiy tayanchi hisoblanadi.
- Kattalarga hurmat va kichiklarga mehr ko‘rsatish muhim qadriyatdir.
- Mehmondo‘stlik turkiy xalqlarning umumiy xususiyatlaridan biridir.
- Milliy urf-odatlarni saqlash va avloddan avlodga yetkazishga katta e‘tibor beriladi.

Yo‘nalish O‘zbek xalqi Turk xalqi

Bayramlar

Mehmondo‘stlik

Oilada munosabat mustahkam

Kattalarni hurmat qilish

Navro‘z keng nishonlanadi

Mehmonni dasturxon bilan kutish muhim an‘ana

Katta oila va qarindoshlik rishtalari

Yoshi ulug‘larga alohida izzat ko‘rsatiladi

Ramazon va Qurbon hayitlari bilan bir qatorda milliy bayramlarga katta e‘tibor beriladi.

Mehmonni choy va turk shirinliklari bilan kutib olish odati keng tarqalgan.

Oilaviy birdamlik va ota-onaga hurmat yuqori qadrlanadi

Ota-ona va keksalarni e‘zozlash muhim qadriyat hisoblanadi

To‘y marosimlari

Milliy taomlar

Jamoaviylik

Beshik to‘yi, sunnat to‘yi, nikoh to‘ylari keng o‘tkaziladi

Osh, somsa, sumalak mashhur

Hashar va mahalla an'analarini rivojlangan Nikoh va unashtiruv marosimlari milliy musiqa va raqslar bilan o'tadi

Kebab, baklava, turk qahvasi mashhur

Qo'ni-qo'shnichilik va mahalla birdamligi muhim o'rin tutadi

Shunday qilib, o'zbek va turk xalqlarining urf-odatlari hamda oilaviy qadriyatlari umumiy turkiy ildizlarga ega bo'lsa-da, tarixiy va madaniy taraqqiyot natijasida o'ziga xos milliy xususiyatlarni ham shakllantirgan.

Milliy o'zlikning shakllanishida ona tilining o'rni nihoyatda muhimdir. Til xalqning ma'naviy boyligi hisoblanadi. O'zbek tili va boshqa turkiy tillar asrlar davomida xalqning tarixiy tajribasi va madaniyatini saqlab kelgan. Alisher Navoiy turkiy tilning rivojiga katta hissa qo'shib, uning ilmiy va adabiy salohiyatini namoyon etgan.

Alisher Navoiy turkiy xalqlarning milliy o'zligini til va adabiyot orqali saqlab qolish mumkinligini ta'kidlagan. U turkiy tilning boy va imkoniyatlarga ega ekanligini isbotlashga harakat qilgan. Navoiy nazarida ma'naviyat, axloq va ilm inson kamolotining asosidir. U insonparvarlik, adolat va ezigulikni jamiyat taraqqiyotining muhim omili deb bilgan.

Milliy o'zlikni saqlashda tarixiy xotira ham katta ahamiyatga ega. Ajdodlarning boy merosi, buyuk allomalar va sarkardalar faoliyati yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi. Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ahmad Yassaviy, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslar turkiy xalqlar faxri hisoblanadi.

Ahmad Yassaviy insonning ma'naviy pokligi va axloqiy kamolotiga katta e'tibor qaratgan. U mehr-oqibat, sabr, halollik va insonparvarlikni eng yuksak qadriyat deb bilgan. Uning hikmatlari turkiy xalqlar ma'naviyati rivojida muhim o'rin tutadi.

Turkiy xalqlar madaniyatining tarixiy ildizlari:Turkiy xalqlar madaniyati qadimiy tarixga ega bo'lib, uning ildizlari ko'chmanchi va o'troq madaniyat uyg'unligiga borib taqaladi. Qadimgi turkiy qabilalar tabiat bilan uyg'un hayot kechirgan va o'ziga xos ma'naviy dunyoqarashni shakllantirgan.

Markaziy Osiyo hududi Buyuk ipak yo'lining markazida joylashgani sababli turli xalqlar va madaniyatlarning kesishgan nuqtasi bo'lgan. Bu esa turkiy xalqlar madaniyatining boyishi va rivojlanishiga xizmat qilgan. Savdo-sotiq, ilm-fan va madaniy aloqalar natijasida yangi an'analar shakllangan.

Turkiy xalqlar madaniyatida og'zaki ijod muhim o'rin tutadi. Dostonlar, maqollar, ertaklar va qo'shiqlar xalqning ma'naviy merosi hisoblanadi. "Alpomish", "Manas", "Go'ro'g'li" kabi dostonlar xalqning jasorati, vatanparvarligi va insoniy fazilatlarini ulug'laydi.

Shuningdek, turkiy xalqlar me'morchiligi ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Turkiston va Istanbuldagi tarixiy obidalar xalqning yuksak madaniyatidan dalolat beradi. Masjidlar, madrasalar, maqbaralar va saroylar sharq me'morchiligining noyob namunalaridir.

Turkiy xalqlar orasida ilm-fan rivojiga katta e'tibor qaratilgan. Abdulla Avloniy, Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabi allomalar jahon ilm-fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan.

Abdulla Avloniy milliy tarbiya masalasiga katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, xalq taraqqiyoti avvalo yoshlarning bilimli va ma'naviyatli bo'lishiga bog'liq. U "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot masalasidir" degan mashhur fikri orqali milliy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o'rnini ko'rsatgan. Avloniy axloqiy tarbiya va milliy ongini rivojlantirish tarafdori bo'lgan.

Behbudiy xalqning rivojlanishi uchun ma'rifat va zamonaviy ta'lim zarur deb hisoblagan. U milliy uyg'unlash g'oyasini ilgari surib, xalq o'z tarixini, tilini va madaniyatini unutmasligi kerakligini ta'kidlagan. Behbudiy uchun milliy o'zlikni saqlash — xalqning mustaqil taraqqiyotga erishishidagi muhim omil edi.

O'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlari: O'zbek xalqining qadriyatlari asrlar davomida shakllanib, xalqning turmush tarzida muhim o'rin egallab kelmoqda. Ushbu qadriyatlar insonparvarlik va axloqiy tamoyillarga asoslanadi.

Mehmondo'stlik: O'zbek xalqining eng muhim fazilatlaridan biri mehmondo'stlikdir. Mehmonni hurmat qilish, uni samimiy kutib olish qadimdan milliy an'ana hisoblangan. "Mehmon otangdan ulug'" degan maqol xalqning mehmonni qadrlashini ifodalaydi.

Kattaga hurmat, kichikka izzat: O'zbek oilalarida kattalarga hurmat ko'rsatish muhim tarbiyaviy qadriyat hisoblanadi. Yoshlar kattalarning duosini olishga intiladi. Bu esa oilada ahillik va mehr-oqibatni mustahkamlaydi.

Oila muqaddasligi: Turkiy xalqlar madaniyatida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida qaraladi. Ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasi, qarindoshlik rishtalarini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Hashar va hamjihatlik

O'zbek xalqida jamoaviy yordam an'analari keng rivojlangan. Hashar orqali odamlar bir-biriga yordam berib, ahillik va birdamlikni namoyon etadi.

Milliy urf-odat va marosimlar: O'zbek va turkiy xalqlar madaniyatida turli marosimlar muhim o'rin tutadi. Ushbu marosimlar xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Navro'z bayrami: Navro'z qadimiy bahor bayrami bo'lib, yangilanish va ezgulik ramzi hisoblanadi. Bu bayram turkiy xalqlar orasida keng nishonlanadi. Navro'zda sumalak tayyorlash, xalq o'yinlari va milliy taomlar bayramning ajralmas qismidir.

To'y marosimlari: To'ylar xalqning eng quvonchli marosimlaridan biridir. Nikoh to'yi, beshik to'yi, sunnat to'yi kabi marosimlar o'zbek xalqining boy an'alarini namoyon etadi.

Motam marosimlari: Motam marosimlarida insonni hurmat bilan so'nggi yo'lga kuzatish, sabr-toqat va hamdardlik kabi qadriyatlar namoyon bo'ladi.

Turkiy xalqlar adabiyoti va san'atida milliy qadriyatlar: Turkiy xalqlar adabiyoti va san'ati xalqning ma'naviy dunyosini aks ettiradi. Adabiyotda vatanparvarlik, insonparvarlik, sevgi va do'stlik kabi mavzular asosiy o'rin egallaydi.

Alisher Navoiy, Maxtumlili, Chingiz Aytmatov, Yunus Emro kabi ijodkorlar asarlarida insoniy fazilatlar ulug'langan. Ayniqsa, Navoiy ijodi turkiy adabiyot rivojida muhim bosqich hisoblanadi.

Milliy musiqa va raqs san'ati ham xalqning madaniy boyligini ifodalaydi. Shashmaqom, baxshichilik, dostonchilik san'ati xalqning ruhiy dunyosini aks ettiradi.

Hunarmandchilik ham turkiy xalqlar madaniyatining ajralmas qismidir. Kashtachilik, kulolchilik, zargarlik va gilamdo'zlik kabi san'at turlari asrlar davomida rivojlanib kelgan.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va turkiy xalqlar madaniyatida milliy o'zlik hamda an'anaviy qadriyatlar xalqning ma'naviy hayotini belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Asrlar davomida shakllangan boy tarixiy-madaniy meros, urf-odatlar, oilaviy an'analari, til, adabiyot va san'at turkiy xalqlarning o'ziga xosligini saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Milliy o'zlik xalqning o'z tarixini anglashi, ajdodlar merosiga hurmat bilan qarashi va milliy qadriyatlarga sodiq qolishida namoyon bo'ladi.

Turkiy xalqlarni birlashtirib turuvchi umumiy jihatlari — til yaqinligi, tarixiy ildizlar, ma'naviy qarashlar va urf-odatlaridir. O'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, ozarbayjon, turk va boshqa turkiy xalqlar madaniyatida insonparvarlik, mehmondo'stlik, kattaga hurmat, kichikka izzat, oilaga sadoqat, hamjihatlik kabi qadriyatlar muhim o'rin egallaydi. Ushbu qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy birdamlikni mustahkamlab, insonlar o'rtasidagi mehr-oqibat va hamkorlikni rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Shavkat. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
1. Quronov Murod. Milliy tarbiya va yoshlar ma’naviyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
2. Jo‘rayev Rustam. Globallashuv va milliy madaniyat. – Toshkent: Tafakkur, 2022.
3. Qodirov Pirimqul. Til va elat. – Toshkent: Fan, 2001.
4. To‘raqulov Zohid. Milliy qadriyatlar va ma’naviyat asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
5. Sultonov Ibrohim. Turkiy xalqlar madaniyati tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
6. Saidov Abdulla. Milliy o‘zlik va madaniy taraqqiyot. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
7. To‘xtayev Bexzod. Turkiy xalqlar madaniy merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023.

LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION IN THE TURKIC WORLD

Iskandarova Sarvinozkhon Khamid kizi

Third-year student, Renaissance Educational University, Faculty of Philology and History, Tashkent— Uzbekistan

Introduction

The Turkic world today represents a unique cultural and linguistic civilization that stretches across a vast geographical territory from Central Asia to Anatolia and parts of Eastern Europe. Turkic peoples share centuries of common history, traditions, values, and linguistic roots. Uzbek, Turkish, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, and other Turkic languages belong to the same language family and preserve many similarities in vocabulary, grammar, folklore, and worldview. Despite differences caused by geography, politics, and historical development, these nations remain connected through a deep cultural memory reflected primarily in language.

In recent decades, relations among Turkic countries have become significantly stronger. Political cooperation, educational exchanges, tourism, media projects, and academic partnerships have increased communication among Turkic peoples. The Organization of Turkic States plays an important role in promoting cooperation in education, culture, economy, and communication. Such integration creates opportunities for strengthening a shared Turkic identity while preserving national diversity.

However, globalization also creates challenges. The dominance of global languages in media, technology, and education sometimes weakens the role of native languages, especially among young people. Social media platforms, digital communication, migration, and foreign cultural influences change the way people speak, think, and express themselves. As a result, questions of language preservation and cultural identity have become increasingly important in modern Turkic societies.

This article examines how language shapes identity in the Turkic world and how communication influences cultural continuity. It also discusses the challenges faced by Turkic languages in the digital era and explores ways to

Historical Foundations of Language in the Turkic World

The history of Turkic languages dates back many centuries. Ancient Turkic inscriptions, especially the famous Orkhon-Yenisey monuments, demonstrate that language has long been a symbol of political power, cultural consciousness, and social unity among Turkic peoples. These inscriptions not only recorded historical events but also reflected values such as courage, loyalty, wisdom, and national pride.

Throughout history, Turkic languages developed under different cultural and political influences. Contact with Persian, Arabic, Russian, Chinese, and European civilizations enriched Turkic vocabularies and literary traditions. Despite these influences, Turkic languages preserved their fundamental structures and cultural essence. Classical scholars and poets such as Alisher Navoi emphasized the beauty and richness of Turkic languages in literature and intellectual life. Navoi's works demonstrated that Turkic languages were fully capable of expressing philosophical, scientific, and artistic ideas at the highest level.

Language also played an essential role in preserving oral traditions. Epics, proverbs, songs, legends, and folk tales transmitted collective memory from one generation to another. Through oral communication, Turkic societies preserved ethical values, family traditions, historical narratives, and social norms. In many ways, language became the spiritual bridge connecting the past, present, and future.

During the Soviet period, many Turkic languages experienced major transformations. Changes in alphabets, language policies, and political restrictions influenced national identities and cultural development. Nevertheless, after independence, many Turkic countries began revitalizing their national languages as symbols of sovereignty and cultural revival.

Today, historical memory continues to influence modern discussions about language and identity. Many young people seek to reconnect with their cultural roots by studying traditional literature, folklore, and history in their native languages.

Identity is formed through many factors such as history, religion, traditions, customs, and collective experiences. However, language remains one of the most powerful markers of identity because it shapes how people perceive the world and communicate their emotions, beliefs, and values. For Turkic peoples, language represents more than national belonging. It reflects social relationships, respect for elders, family hierarchy, hospitality, and moral principles. Certain concepts in Turkic languages carry meanings that cannot easily be translated into other languages because they are deeply connected to cultural experience. Proverbs and idiomatic expressions often contain centuries of wisdom and reflect traditional ways of thinking.

When people lose active connection with their native language, they may also lose part of their cultural identity. This process often begins gradually. Native vocabulary becomes replaced by foreign words, traditional expressions disappear, and younger generations begin to feel emotionally distant from historical culture. Language erosion does not necessarily mean complete language extinction. Even when a language survives formally, its cultural depth may weaken if speakers no longer use it creatively or intellectually.

The issue is particularly relevant for young people living in urban and digital environments. Many young Turkic speakers consume foreign-language content daily through films, music, social media, and online communication. While multilingualism offers valuable opportunities, excessive dependence on foreign languages may reduce confidence in native linguistic identity.

At the same time, language can also strengthen identity in modern contexts. Literature, cinema, music, podcasts, and digital platforms created in Turkic languages help young generations reconnect with their cultural heritage. Modern artists and writers increasingly combine traditional themes with contemporary forms of expression, proving that native languages can remain dynamic and innovative in the global era.

Communication and Modern Technology in the Turkic World

The digital revolution has transformed communication across the world, including among Turkic societies. Social media platforms, messaging applications, streaming services, and online education have created new spaces for interaction and cultural exchange. Young people from different Turkic countries can now communicate instantly, share ideas, and learn about each other's cultures more easily than ever before. This technological development has both positive and negative consequences for language and identity.

On one hand, digital communication helps strengthen cultural connections. Turkic-language content on YouTube, TikTok, Instagram, podcasts, and online publications allows people to consume information in their native languages. Online communities promote cultural exchange and encourage interest in shared traditions, literature, and history. Educational projects and digital libraries also help preserve linguistic heritage.

On the other hand, digital communication often promotes linguistic simplification. Short messages, internet slang, and mixed-language communication sometimes reduce grammatical accuracy and vocabulary richness. English, Russian, and other dominant languages strongly influence online speech patterns in many Turkic societies. As a result, some young people increasingly combine foreign words with native languages even when native equivalents exist.

Another challenge concerns the prestige associated with certain languages. In many societies, foreign languages are connected with career opportunities, social status, and modernity. While learning international languages is important for global participation, problems emerge when native languages are perceived as less valuable or less suitable for science, technology, and intellectual discourse.

Despite these concerns, technology itself is not the enemy of linguistic identity. The key issue lies in how societies use technology. If digital platforms support high-quality content in Turkic languages, technology can become a powerful tool for cultural preservation rather than cultural erosion.

The Turkic world has historically been multilingual. Throughout centuries, Turkic peoples interacted with Persian, Arabic, Chinese, Russian, and European civilizations through trade, diplomacy, science, and literature. Therefore, multilingualism is not a new phenomenon for Turkic societies.

Today, knowledge of foreign languages provides important advantages in education, science, business, diplomacy, and international communication. English, Russian, Chinese, and other languages open access to global information and opportunities. Modern Turkic youth benefit greatly from multilingual education and intercultural competence.

However, multilingualism should not lead to linguistic dependency or cultural inferiority. A healthy multilingual society preserves strong foundations in the native language while remaining open to global communication. Native language must remain the primary language of emotional expression, cultural memory, literature, and social identity.

Intercultural dialogue within the Turkic world also deserves special attention. Although Turkic languages are related, communication among Turkic nations sometimes remains limited due to historical separation, different alphabets, and varying political experiences. Strengthening cultural exchange programs, translation projects, academic cooperation, and youth forums can improve mutual understanding among Turkic peoples.

The development of a stronger Turkic cultural dialogue does not require the elimination of linguistic diversity. On the contrary, diversity enriches the common cultural space. Each Turkic language contributes unique historical experiences and artistic traditions to the broader Turkic civilization.

Multilingualism and Intercultural Dialogue

The Turkic world has historically been multilingual. Throughout centuries, Turkic peoples interacted with Persian, Arabic, Chinese, Russian, and European civilizations through trade, diplomacy, science, and literature. Therefore, multilingualism is not a new phenomenon for Turkic societies.

Today, knowledge of foreign languages provides important advantages in education, science, business, diplomacy, and international communication. English, Russian, Chinese, and other languages open access to global information and opportunities. Modern Turkic youth benefit greatly from multilingual education and intercultural competence.

However, multilingualism should not lead to linguistic dependency or cultural inferiority. A healthy multilingual society preserves strong foundations in the native language while remaining open to global communication. Native language must remain the primary language of emotional expression, cultural memory, literature, and social identity.

Intercultural dialogue within the Turkic world also deserves special attention. Although Turkic languages are related, communication among Turkic nations sometimes remains limited due to historical separation, different alphabets, and varying political experiences. Strengthening cultural exchange programs, translation projects, academic cooperation, and youth forums can improve mutual understanding among Turkic peoples.

The development of a stronger Turkic cultural dialogue does not require the elimination of linguistic diversity. On the contrary, diversity enriches the common cultural space. Each Turkic language contributes unique historical experiences and artistic traditions to the broader Turkic civilization.

Challenges Facing Turkic Languages Today

Modern Turkic languages face several important challenges in the twenty-first century.

1.Globalization

Global cultural industries strongly influence language use among young people. International entertainment, advertising, and social media often prioritize dominant world languages, reducing the visibility of smaller linguistic communities.

2.Urbanization and Migration

Migration to large cities and foreign countries changes communication patterns within families and communities. Children growing up in multilingual urban environments may gradually lose fluency in their ancestral languages.

3.Digital Language Simplification

Internet communication encourages shortened expressions, slang, and simplified grammar. Over time, this may weaken linguistic richness and literary culture.

4.Educational Policies

In some contexts, insufficient attention to native-language education limits the intellectual development of national languages in science, technology, and academic discourse.

5.Cultural Prestige

Some young people associate foreign languages with success and modernity while viewing native languages as less prestigious. Such attitudes may weaken cultural confidence and national identity. Addressing these challenges requires balanced language policies, educational reforms, media support, and cultural initiatives. Government, educators, writers, artists, and digital creators all play important roles in government linguistic heritage. Young people are central to the future of the Turkic world. They are the generation most exposed to globalization, yet also the generation with the greatest potential to revitalize native languages through creativity and innovation. Modern youth can preserve cultural identity not only through traditional methods but also through contemporary forms of communication. Music, film, digital art, blogging, gaming, and online storytelling in Turkic languages can make cultural heritage attractive for younger audiences. Education also remains essential. Schools and universities should encourage students to use native languages confidently in academic, scientific, and creative contexts. Literature, history, and philosophy written in Turkic languages help strengthen intellectual and emotional attachment to cultural identity. Families likewise play a crucial role. The first experience of language begins at home through communication between generations. Respect for elders, storytelling traditions, and family conversations preserve linguistic continuity in everyday life.

Ultimately, preserving language does not mean rejecting modernity. Turkic youth can become global citizens while remaining deeply connected to their linguistic and cultural roots.

Conclusion

Language, identity, and communication remain deeply interconnected in the Turkic world. Turkic languages are not merely systems of words and grammar; they are living carriers of history, collective memory, cultural values, and social consciousness. In the era of globalization and digital transformation, preserving native languages has become both a cultural responsibility and a strategic necessity.

The future of the Turkic world depends not only on economic cooperation or political integration but also on the ability of young generations to maintain meaningful connections with their linguistic heritage. Global communication and multilingualism offer valuable opportunities, yet they should enrich rather than replace native cultural identity.

The preservation of Turkic languages requires cooperation among governments, educational institutions, media organizations, scholars, artists, and young people themselves. Through literature, technology, education, intercultural dialogue, and creative expression, Turkic societies can protect their linguistic diversity while strengthening their shared civilizational identity. In the end, a language is more than a tool for communication. It is the voice of a people's memory, spirit, and future. As long as Turkic youth continue to think, dream, create, and communicate in their native languages, the cultural heritage of the Turkic world will remain alive for future generations.

References

- Alisher Navoi. Muhokamat ul-Lug‘atayn. Tashkent: G‘afur G‘ulom Publishing House.
- UNESCO. World Atlas of Languages and Endangered Languages Reports. Paris: UNESCO Publishing, 2023.
- Organization of Turkic States. Official Reports and Strategic Documents. Istanbul, 2024.
- Turkic Academy. Demographic and Cultural Development Report of the Turkic World. Astana, 2024.
- Crystal, David. Language Death. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Fishman, Joshua A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Clevedon: Multilingual Matters, 1989.
- Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso, 2006.
- Sapir, Edward. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and Company, 1921.
- Whorf, Benjamin Lee. Language, Thought, and Reality. Massachusetts: MIT Press, 1956.
- Kara, Dávid Somfai. The Turkic Peoples and Their Languages. Budapest: Eurasian Studies Publications, 2018.
- Landau, Jacob M., and Barbara Kellner-Heinkele. Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States. Michigan: University of Michigan Press, 2001.
- Grenoble, Lenore A., and Lindsay J. Whaley. Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Hobsbawm, Eric. Nations and Nationalism since 1780. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Bauman, Zygmunt. Globalization: The Human Consequences. New York: Columbia University Press, 1998.
- Crystal, David. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

THE IMPORTANCE OF RESPECTING CULTURAL TRADITIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS

Associate Prof. Iskanova Nasiba Parmonovna

Renaissance University, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

Shermamatov Husanboy Doniyor ogli

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

International relations refer to the interactions among countries, governments, organizations, and people across the world. These interactions include diplomacy, trade, tourism, education, security, and cultural exchange. In recent decades, globalization has increased communication between nations and created closer political and economic ties. As a result, understanding cultural traditions has become increasingly important in maintaining successful international relations.

Culture includes language, religion, customs, traditions, social behavior, values, and beliefs shared by a group of people. Cultural traditions represent the historical experiences and identities of societies. They influence the way people communicate, solve problems, express emotions, and interact with others. Therefore, cultural traditions strongly affect international cooperation and diplomatic relationships. Respecting cultural traditions means recognizing and valuing the customs, beliefs, and practices of other societies. In diplomacy and international communication, cultural respect helps countries establish trust and mutual understanding. Ignoring cultural traditions may lead to misunderstandings, tension, and even international conflicts. For example, gestures, greetings, clothing, or communication styles considered polite in one culture may be inappropriate in another. Diplomats and international representatives must understand these differences to avoid diplomatic mistakes.

Today, international organizations, educational institutions, and governments encourage intercultural dialogue and cultural exchange programs. Such initiatives aim to strengthen peace, tolerance, and cooperation among nations. In multicultural societies, cultural awareness also helps individuals communicate more effectively and respect diversity.

This article explores the importance of respecting cultural traditions in international relations. It examines the relationship between culture and diplomacy, the role of traditions in global communication, and the influence of cultural awareness on international cooperation. The study also analyzes the challenges created by globalization and the need to preserve cultural identity in a rapidly changing world.

Methods

This research is based on qualitative methods, including literature review, comparative analysis, and examination of historical and contemporary examples related to international relations and intercultural communication. Academic books, journal articles, reports from international organizations, and case studies were analyzed to understand the relationship between cultural traditions and diplomacy.

The comparative method was used to examine how different countries approach intercultural communication in diplomatic and economic relations. Historical examples of successful and unsuccessful diplomatic interactions were also reviewed to identify the role cultural understanding plays in international cooperation.

Additionally, the study uses descriptive analysis to explain how globalization influences cultural traditions and how societies respond to cultural changes. The article focuses on theoretical and practical perspectives of cultural respect in international relations.

Results

Cultural Traditions as a Foundation of National Identity

One of the major findings of this research is that cultural traditions are closely connected to national identity. Every nation develops its own customs, values, language, and social norms throughout history. These elements shape the identity of the country and influence how people perceive themselves and others. National identity plays an important role in international relations because countries often represent their historical and cultural values in diplomatic communication. Respecting another country's traditions demonstrates recognition of its identity and sovereignty. Diplomatic ceremonies, traditional greetings, national holidays, and cultural symbols are all important aspects of international communication.

For example, many Asian countries value formality and respect for hierarchy during official meetings, while Western countries may prefer direct communication and informality. Understanding these differences helps diplomats communicate effectively and build stronger partnerships.

The Role of Cultural Respect in Diplomacy

Diplomacy is one of the most important areas where cultural traditions influence international relations. Diplomats represent their countries abroad and communicate with people from different cultural backgrounds. Successful diplomacy requires not only political knowledge but also cultural awareness.

Cultural respect improves communication between nations. When diplomats understand local customs and traditions, they are better able to avoid misunderstandings and establish trust. Respect for traditions during official visits, negotiations, and ceremonies creates a positive image and strengthens diplomatic relations. Historical examples show that cultural misunderstanding can damage international cooperation. In some cases, inappropriate gestures, language, or behavior have caused tension between countries. Therefore, intercultural training has become an essential part of diplomatic education.

International organizations such as the United Nations and UNESCO actively promote intercultural dialogue and cultural understanding as tools for peacebuilding and conflict prevention.

Intercultural Communication and Conflict Prevention

Another important finding is that respecting cultural traditions helps prevent conflicts and promotes peaceful cooperation. Cultural misunderstandings can create stereotypes, prejudice, and mistrust among nations and communities. When societies fail to understand each other's traditions and values, communication problems may arise.

Intercultural communication encourages tolerance and mutual respect. Countries that support cultural exchange programs and international education are often more successful in building peaceful relationships. Students who study abroad, international conferences, and cultural festivals all contribute to intercultural understanding. For example, many international disputes have been reduced through diplomatic dialogue and cultural exchange initiatives. Respectful communication helps countries solve disagreements peacefully and strengthens international stability.

The Influence of Culture on International Business

Globalization has increased international trade and business cooperation. Companies now operate in multicultural environments where understanding cultural traditions is essential for success. Business communication styles, negotiation methods, and workplace behavior differ from culture to culture.

In some countries, business relationships are based mainly on trust and long-term personal connections, while in others formal contracts are considered more important. International companies that respect local traditions are more likely to build successful partnerships and attract customers. For instance, multinational corporations often adapt their marketing strategies according to local cultural values and traditions. Products, advertisements, and communication styles are adjusted to fit the cultural expectations of different societies. This practice demonstrates cultural sensitivity and improves international business relations.

Tourism and Cultural Exchange

Tourism is another field where respect for cultural traditions is essential. International tourists visit countries to learn about different cultures, traditions, and historical heritage. Respectful behavior toward local customs improves communication between visitors and local communities. Cultural tourism also contributes to economic development and international understanding. Traditional festivals, historical monuments, music, art, and cuisine attract millions of visitors worldwide. Through tourism, people gain knowledge about different cultures and develop greater tolerance.

However, disrespectful tourist behavior may negatively affect local communities and cultural heritage. Therefore, governments and tourism organizations encourage travelers to learn about local traditions and cultural etiquette before visiting foreign countries.

Globalization and Cultural Challenges

Although globalization creates opportunities for communication and cooperation, it also presents challenges to cultural traditions. Global media, technology, and economic integration often spread dominant cultural influences across the world. As a result, some local traditions and languages are gradually disappearing. Young people are especially influenced by global popular culture through social media, entertainment, and technology. While globalization promotes international connection, it may weaken traditional cultural values and national identity.

Many countries therefore attempt to preserve their cultural heritage through education, cultural festivals, museums, and language protection programs. Governments and cultural organizations recognize that preserving traditions is important for maintaining social stability and national identity.

At the same time, societies must balance modernization with cultural preservation. Respecting traditions does not mean rejecting progress; instead, it means integrating modern development with cultural heritage.

Discussion

The findings of this study confirm that respecting cultural traditions is essential in international relations. Culture strongly influences diplomacy, communication, business, tourism, and conflict resolution. Countries that value intercultural understanding are generally more successful in establishing peaceful and productive international relationships.

One of the main reasons cultural respect is important is because traditions shape people's behavior and communication styles. Diplomats, business leaders, and international organizations must understand these cultural differences to communicate effectively. Intercultural competence has therefore become a necessary skill in the modern world. Educational institutions also play an important role in promoting cultural awareness. Schools and universities should teach students about world cultures, intercultural communication, and global citizenship. Learning foreign languages and studying international history can help young people become more tolerant and open-minded.

Technology and globalization continue to influence cultural traditions in both positive and negative ways. On one hand, digital communication allows people from different cultures to connect easily and exchange ideas. On the other hand, global media may reduce cultural diversity by promoting dominant cultural trends.

To address these challenges, governments and international organizations should continue supporting cultural preservation programs and intercultural dialogue initiatives. Cultural exchange programs, international conferences, and collaborative educational projects can strengthen mutual understanding among nations.

Moreover, respect for cultural traditions should become an important principle in foreign policy and international cooperation. Countries should avoid cultural discrimination and promote equality among different societies and traditions.

Conclusion

In conclusion, respecting cultural traditions is a fundamental aspect of successful international relations. Cultural awareness strengthens diplomacy, improves communication, prevents conflicts, and supports global cooperation. In a multicultural and globalized world, understanding and respecting different traditions help countries build trust and maintain peaceful relationships.

The study demonstrates that cultural traditions influence many areas of international interaction, including diplomacy, business, tourism, education, and conflict resolution. Countries and organizations that promote intercultural dialogue contribute to global peace and stability. Although globalization creates challenges for traditional values and cultural identity, societies can preserve their heritage while participating in international cooperation. Respect for cultural diversity should remain one of the key principles guiding modern international relations.

Future generations must continue developing intercultural communication skills and promoting tolerance, mutual respect, and understanding among nations. Only through respect for cultural traditions can the international community create a more peaceful, cooperative, and harmonious world.

References

1. Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
2. Hall, E. T. *Beyond Culture*. New York: Anchor Books, 1976.
3. Samovar, L., Porter, R., & McDaniel, E. *Communication Between Cultures*. Boston: Cengage Learning, 2017.
4. Hofstede, G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill, 2010.
5. UNESCO Reports on Cultural Diversity and Intercultural Dialogue.
6. United Nations Documents on Peacebuilding and Cultural Cooperation.
7. Nye, J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
8. Tomalin, B., & Stempleski, S. *Cultural Awareness*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
9. *Academic Journal of International Relations and Diplomacy*.
10. *Journal of Intercultural Communication Studies*

THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN SHARING CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONS

Associate Prof. Iskanova Nasiba Parmonovna

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

Bekberganov Shukhratbek Shokir ogli

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent,
Uzbekistan

Introduction

Language is one of the most important means of communication and cultural expression in human society. Throughout history, languages have helped people preserve their traditions, values, beliefs, and identity. In the twenty-first century, English has become the dominant international language used in science, education, technology, business, tourism, and diplomacy. As globalization continues to connect countries and cultures, English language learning has become increasingly important for communication on a global scale.

At the same time, every nation possesses unique cultural heritage and traditions that reflect its history and identity. Cultural heritage includes historical monuments, literature, folklore, traditional music, art, cuisine, clothing, customs, and celebrations passed from generation to generation. Preserving and promoting these cultural values is essential for maintaining national identity and strengthening intercultural understanding.

One of the major challenges in today's world is how to preserve national traditions while participating actively in global communication. English language learning offers an effective solution to this challenge. By learning English, people can introduce their customs and heritage to the international community through education, tourism, social media, academic publications, and cultural events. English serves as a bridge that allows nations to share their cultural identity with people from different countries.

The purpose of this article is to examine the role of English language learning in sharing cultural heritage and traditions internationally. The study also aims to analyze how English contributes to intercultural communication, cultural preservation, and mutual respect among nations.

Methods

This research is based on qualitative research methodology. Information for the study was collected from books, scientific articles, educational resources, and cultural studies related to English language learning and intercultural communication. The research focuses on analyzing the connection between language education and cultural promotion.

Several research methods were applied in this study:

Descriptive Method – used to explain the importance of English language learning and its role in cultural exchange.

Comparative Analysis – used to compare the influence of English in different cultural and educational contexts.

Content Analysis – used to examine educational and cultural materials discussing traditions, globalization, and intercultural communication.

Qualitative Research Method – used to collect and interpret non-numerical data related to learners' opinions, attitudes, and experiences in learning English and understanding cultural traditions.

Survey Method – used to gather information from students and teachers about the impact of English language learning on intercultural communication and cultural awareness.

Interview Method – used to obtain detailed insights from participants regarding their perceptions of cultural identity, traditions, and the role of English in global communication.

Case Study Method – used to analyze specific examples of educational institutions or cultural programs where English language learning contributes to cultural exchange and preservation of traditions.

Analytical Method – used to interpret theoretical sources, scientific articles, and educational documents related to language learning and cultural values.

Observation Method – used to observe students' participation in intercultural activities, classroom discussions, and communication practices in English learning environments.

Statistical Method – used to organize, classify, and interpret collected data from surveys and questionnaires in order to identify general tendencies and research outcomes.

The research also considered examples from tourism, education, international conferences, and media communication where English is used to promote cultural heritage and traditions. The collected data were analyzed to identify the positive effects of English language learning on preserving and sharing national identity.

Results

The findings of the research demonstrate that English language learning plays a significant role in promoting cultural heritage and traditions internationally.

English as a Tool for Cultural Promotion

The study shows that English enables individuals and communities to introduce their national traditions and customs to the world. Through English communication, people can share information about traditional holidays, historical monuments, national cuisine, folklore, and art. For example, Uzbek cultural traditions such as Navruz celebrations, Hosil bayram, Flower festival, Spice Festival, traditional dances, handicrafts, and national dishes can be presented to international tourists and researchers through English.

Development of Intercultural Communication

Another important finding is that English supports intercultural communication and understanding. People from different countries use English to exchange cultural experiences and learn about each other's traditions. This process helps reduce stereotypes and promotes tolerance and respect among nations.

Students who learn English often participate in international educational programs, conferences, and cultural projects. Such activities increase awareness of global diversity and encourage appreciation of national values.

Contribution to Tourism and International Relations

The research also indicates that English language skills are highly important in tourism and international cooperation. Tour guides, museum workers, and cultural organizations use English to communicate with foreign visitors and explain the significance of historical sites and cultural traditions.

As tourism develops, English helps countries attract international visitors and increase global interest in national heritage. Effective English communication improves the quality of cultural exchange and strengthens international relationships.

Preservation of Cultural Identity

Although globalization sometimes threatens local traditions and languages, the study found that English can also contribute to preserving cultural identity. Digital platforms, online publications, documentaries, and international academic studies often use English to document and protect cultural heritage. English allows local cultures to become visible internationally without losing their national characteristics. Therefore, English can function not only as a global language but also as a means of cultural preservation.

Discussion

The results of the study confirm that English language learning has both educational and cultural significance. In many countries, English is mainly taught for academic and professional purposes. However, its role in cultural communication is equally important.

Learning English provides individuals with opportunities to become representatives of their culture in the global community. When students describe their traditions, customs, and national identity in English, they help preserve and promote cultural diversity worldwide. One important issue discussed in this study is the relationship between globalization and national identity. Some researchers believe that the spread of English may negatively influence local languages and traditions. However, this research suggests that English does not necessarily threaten cultural identity. Instead, when used correctly, English can strengthen national culture by making it accessible to international audiences.

Educational institutions play a crucial role in this process. Schools and universities should include cultural topics in English language teaching. Students should be encouraged to speak and write about their national traditions, historical places, literature, and customs in English. Such activities improve language competence while developing cultural awareness and pride.

Governments and cultural organizations should also support English-language cultural projects, websites, and academic publications that present national heritage internationally. This would help preserve traditions for future generations while increasing international recognition of cultural values.

Conclusion

In conclusion, English language learning has become an essential factor in sharing cultural heritage and traditions in the modern globalized world. English serves as an international bridge that connects people from different cultures and enables nations to present their identity, customs, and historical heritage globally.

The study demonstrates that English language learning contributes to promoting intercultural understanding, supporting tourism, preserving cultural identity, and strengthening international communication. English allows individuals and societies to share their traditions and values while participating actively in global cultural exchange.

Therefore, English should not only be viewed as a language for professional and academic success but also as an important tool for protecting and promoting cultural heritage internationally. Educational institutions, cultural organizations, and governments should encourage the use of English in presenting national traditions and cultural values to the world community.

References

- Crystal, D. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
- Kramsch, C. *Language and Culture*. Oxford University Press, 1998.
- Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters, 1997.
- UNESCO. *Culture and Heritage in Globalization*. UNESCO Publishing, 2021.
- Richards, J. C. *The Role of English in International Communication*. Cambridge University Press, 2015.
- Hall, S. *Cultural Identity and Globalization*. London: Sage Publications, 2000.
- Tomalin, B., & Stempleski, S. *Cultural Awareness*. Oxford University Press, 1993.
- Brown, H. D. *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education, 2007.

MEDIA AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL IDENTITY AND TRADITIONS

Associate Prof. Iskanova Nasiba Parmonovna

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Qudratov Quvonchbek Burxon ogli

A student of the Faculty of Mathematics and Economics at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Culture represents the history, traditions, beliefs, language, customs, and values of a society. Cultural identity helps people recognize their national belonging and preserve their social heritage from generation to generation. In today's globalized world, media has become one of the most influential factors affecting cultural development and public consciousness. Mass media includes television, radio, newspapers, magazines, cinema, the Internet, and social media platforms. These forms of communication provide information, entertainment, and education to millions of people worldwide. Media not only reflects society but also shapes people's attitudes, behaviors, and cultural understanding. The rapid development of digital technology and social networks has increased access to global information and intercultural communication. Through media, people can learn about different cultures, traditions, and lifestyles. At the same time, media creates opportunities to promote national customs, languages, music, literature, and historical heritage internationally. However, the influence of media on culture is not always positive. The spread of foreign cultural products through movies, advertisements, music, and social media may weaken local traditions and affect national identity. Therefore, it is important to analyze both the positive and negative impacts of media on cultural identity and traditions. The purpose of this article is to examine the role of media in the development of cultural identity and traditions. The study also aims to identify how media contributes to cultural preservation, intercultural communication, and the transformation of social values in modern society.

Methods

This research is based on qualitative research methodology. Information for the study was collected from scientific articles, educational literature, media studies, and cultural research related to communication and globalization. The following methods were used during the research process:

1. Descriptive Method – to explain the role of media in cultural development and communication.
2. Comparative Analysis – to compare the positive and negative influences of media on traditions and cultural identity.
3. Content Analysis – to analyze media materials, cultural programs, educational broadcasts, and digital communication platforms.

The study examined examples from television programs, online media, social networks, documentaries, and cultural projects that influence public understanding of traditions and cultural values.

Results

The findings of the study show that media has a major influence on the development of cultural identity and traditions.

Media as a Tool for Cultural Preservation

The research demonstrates that media helps preserve and promote national traditions and cultural heritage. Television programs, documentaries, online platforms, and cultural broadcasts present information about traditional customs, historical monuments, literature, music, and national holidays.

For example, media coverage of traditional celebrations such as Navruz increases public awareness of cultural heritage and encourages younger generations to respect national values. Educational programs and digital archives also help preserve folklore, traditional songs, and historical information.

Development of Cultural Awareness

Another important finding is that media strengthens cultural awareness among people. Through films, books, social networks, and news programs, individuals learn about their own history and traditions. Media encourages pride in national identity and promotes respect for cultural diversity. Social media platforms also allow individuals to share cultural experiences, photographs, music, and traditions with international audiences. This contributes to intercultural communication and global understanding.

Influence of Globalization through Media

The study also found that globalization has increased the influence of foreign media content on local cultures. International movies, television shows, advertisements, and music often affect the lifestyle, language, and behavior of young people. In some cases, excessive exposure to foreign media may reduce interest in local traditions and cultural practices. As a result, some societies experience cultural changes and loss of traditional values.

Educational Role of Media

Media also performs an educational function by informing people about history, traditions, and cultural heritage. Educational television channels, online courses, podcasts, and digital libraries provide access to cultural information for students and researchers. The study indicates that responsible media content can support cultural education and help preserve national identity in modern society.

Discussion

The results of the research confirm that media has both positive and negative effects on cultural identity and traditions. On one hand, media promotes cultural exchange, preserves traditions, and strengthens public awareness of cultural heritage. On the other hand, uncontrolled global media influence may weaken local customs and traditional values. One of the most important roles of media is its ability to connect cultures and societies. Through digital communication, people from different countries can learn about each other's traditions, languages, and lifestyles. This process promotes intercultural understanding and tolerance.

However, the commercialization of media sometimes prioritizes entertainment over cultural education. Many modern media platforms focus mainly on popular global trends, which may negatively affect traditional cultural practices. Therefore, governments, educational institutions, and cultural organizations should support national media projects that protect cultural heritage. Educational systems should also teach media literacy to help students critically evaluate media content and understand its influence on culture and society. Responsible media consumption can help individuals preserve their cultural identity while benefiting from global communication.

Furthermore, cultural programs, documentaries, and educational media projects should be developed to increase interest in local traditions among young people. Modern technology and social networks can become effective tools for preserving cultural heritage if they are used responsibly.

Conclusion

In conclusion, media plays an essential role in the development of cultural identity and traditions in modern society. Media serves as a powerful instrument for preserving cultural heritage, promoting national traditions, and supporting intercultural communication.

The study demonstrates that television, radio, cinema, social media, and digital technologies contribute significantly to cultural awareness and public education. Media allows societies to present their traditions, language, art, and historical heritage to both local and international audiences. At the same time, globalization

and foreign media influence may create challenges for preserving local traditions and cultural values. Therefore, responsible use of media is necessary to protect national identity and maintain cultural diversity.

Overall, media should be viewed not only as a source of information and entertainment but also as an important cultural and educational tool that contributes to the preservation and development of traditions and cultural identity in the globalized world.

References

1. Hall, S. Cultural Identity and Diaspora. London: Lawrence & Wishart, 1990.
2. McLuhan, M. Understanding Media: The Extensions of Man. MIT Press, 1964.
3. Tomlinson, J. Globalization and Culture. University of Chicago Press, 1999.
4. UNESCO. Culture and Media Development. UNESCO Publishing, 2021.
5. Barker, C. Cultural Studies: Theory and Practice. Sage Publications, 2012.
6. Castells, M. The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell, 2010.
7. Thompson, J. B. The Media and Modernity. Stanford University Press, 1995.
8. Kellner, D. Media Culture. Routledge, 2003.

TRADITIONAL FESTIVALS IN TURKIC COUNTRIES: CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL IMPORTANCE

Associate Prof. Iskanova Nasiba Parmonovna (ORCID ID: 009 -0001-1498-5862)

Department of Foreign Language and Literature at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Xursanaliyeva Munisa Golibjon kizi

A student of the Faculty of Philology and History at Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Traditional festivals are among the most important elements of cultural identity in Turkic societies. They represent centuries-old customs, values, and beliefs that connect people with their historical roots and national traditions. Festivals in Turkic countries are not only celebrations but also social and educational events that preserve cultural memory and strengthen relationships within communities.

Turkic countries such as Uzbekistan, Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Azerbaijan, and Turkmenistan have rich traditions connected with seasonal celebrations, agricultural activities, family ceremonies, and religious customs. Among these celebrations, Navruz occupies a special place as a symbol of renewal, peace, friendship, and harmony with nature.

In recent decades, globalization and technological development have influenced cultural traditions around the world. Despite these changes, traditional festivals continue to play an important role in maintaining national identity and promoting cultural diversity. They also provide opportunities for intercultural dialogue and strengthen cooperation among Turkic nations.

The purpose of this article is to examine the cultural heritage and social importance of traditional festivals in Turkic countries and to analyze their role in preserving national traditions and educating future generations.

Methods

Several research methods were applied in this study:

1. Descriptive Method – used to explain the importance of traditional festivals and their role in preserving cultural identity in Turkic countries.
2. Comparative Analysis – used to compare traditional celebrations and customs among different Turkic nations.
3. Content Analysis – used to examine historical, educational, and cultural materials related to Turkic traditions and festivals.
4. Qualitative Research Method – used to interpret cultural values, beliefs, and social meanings reflected in traditional celebrations.
5. Historical Method – used to investigate the historical origins and development of traditional festivals throughout different historical periods.
6. Analytical Method – used to evaluate scientific literature and cultural sources concerning national traditions and social values.
7. Observation Method – used to analyze social participation and community interactions during festival celebrations.
8. Cultural Studies Approach – used to understand the influence of festivals on national identity, intercultural communication, and cultural continuity.

Results

The research findings show that traditional festivals remain an essential part of social and cultural life in Turkic countries. These celebrations preserve historical traditions and strengthen relationships among family members, neighbors, and communities.

One of the most significant festivals is Navruz, which is celebrated in many Turkic countries as the beginning of spring and a symbol of renewal. During the festival, people prepare traditional food, organize cultural performances, visit relatives, and participate in public celebrations. Such activities strengthen social unity and encourage mutual respect and hospitality. Traditional festivals also serve educational purposes. Young generations learn national customs, folk music, traditional clothing, dances, and cultural values through participation in celebrations. As a result, festivals contribute to the preservation of intangible cultural heritage. The study also demonstrates that traditional festivals positively influence tourism and international cultural cooperation. Cultural festivals attract foreign visitors and help introduce Turkic traditions to the global community. International festivals and cultural exchanges strengthen friendship and cooperation among Turkic nations.

Another important finding is that traditional celebrations help maintain moral and social values such as respect for elders, kindness, solidarity, and generosity. These values continue to influence social behavior and community life in modern society.

Discussion

The results of the study confirm that traditional festivals are not only cultural events but also important social institutions. They preserve historical memory and strengthen national consciousness in Turkic societies. In the context of globalization, maintaining traditional celebrations has become increasingly important for protecting cultural identity.

Many Turkic festivals contain common cultural elements that reflect shared historical roots and traditions. Similar customs, music, food, and rituals demonstrate cultural connections among Turkic peoples despite geographical differences. This cultural similarity supports intercultural understanding and regional cooperation. At the same time, modernization and urbanization create challenges for preserving traditional customs. Younger generations may become less familiar with traditional practices due to the influence of digital culture and global entertainment. Therefore, educational institutions, cultural organizations, and governments should support programs that promote national traditions and cultural education.

Festivals also contribute to economic and social development. Cultural tourism connected with traditional celebrations creates employment opportunities and supports local businesses, craftsmen, and artists. In addition, festivals improve international recognition of Turkic cultural heritage. The study emphasizes that preserving traditional festivals requires cooperation between communities, educators, cultural institutions, and governments. Modern technologies and media can also be used to promote traditional culture and increase public awareness among young people.

Conclusion

Traditional festivals in Turkic countries are valuable elements of cultural heritage and social life. They preserve historical memory, strengthen national identity, and promote important moral and social values. Festivals such as Navruz encourage unity, hospitality, cultural continuity, and intercultural communication among Turkic nations. The findings of this study demonstrate that traditional celebrations contribute to education, tourism, cultural exchange, and social cohesion. In the era of globalization, preserving and promoting traditional festivals is essential for maintaining cultural diversity and protecting national traditions.

Future efforts should focus on supporting cultural education, organizing international cultural events, and encouraging younger generations to actively participate in traditional celebrations. By preserving these festivals, Turkic societies can maintain their unique cultural identity while contributing to global cultural diversity.

References

1. Smith, A. (2018). *Cultural Heritage and Traditional Festivals*. London: Routledge.
2. Karimov, I. (2019). *National Traditions and Cultural Identity in Central Asia*. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
3. UNESCO. (2021). *Intangible Cultural Heritage and Traditional Celebrations*. Paris: UNESCO Publications.
4. Yilmaz, H. (2020). "Traditional Festivals in Turkic Societies and Their Social Functions." *Journal of Cultural Studies*, 12(3), 45–57.
5. Ahmedov, R. (2022). "The Role of Navruz in Preserving National Identity." *International Journal of Cultural Research*, 8(2), 33–41.

HOW LINGUISTIC CHOICES SHAPE SELF-EXPRESSION AND INTERCULTURAL UNDERSTANDING ?

Ass. teacher Kakhkhorov Firdavs Jakhongir ugli

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Khojamuratova Dilnura G'ayrat kizi

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

1. INTRODUCTION

Language is among the most powerful symbolic resources available to human beings. Beyond its instrumental function as a means of transmitting information, language shapes perception, organises social reality, and signals membership in specific communities. The way an individual speaks — the vocabulary they choose, the accent they carry, the language they select in a bilingual setting — communicates a wealth of information about who they are and where they belong. In this sense, language and identity are deeply intertwined phenomena that cannot be fully understood in isolation from one another. The relationship between language and identity has attracted sustained attention in sociolinguistics, applied linguistics, and communication studies. Foundational work by Gumperz (1982) on conversational inference demonstrated that speakers make rapid social judgements based on linguistic cues, while Tajfel and Turner's (1986) Social Identity Theory provided a framework for understanding how group membership — including linguistic group membership — influences self-perception and intergroup behaviour. More recent scholarship, influenced by the "social turn" in applied linguistics (Block, 2003), emphasises the dynamic, performative nature of identity, rejecting essentialist accounts in favour of a view that identity is continuously enacted through discourse.

Despite significant theoretical advances, empirical research on language and identity in post-Soviet Central Asian contexts remains comparatively sparse. Uzbekistan presents a particularly rich site of investigation: a country where Uzbek, Russian, and, increasingly, English coexist as languages of everyday life, education, and professional aspiration. Young Uzbek adults navigating university education frequently move across these linguistic codes, and the choices they make carry social and personal significance that is not yet well documented.

The present study addresses this gap by examining how multilingual university students in Tashkent perceive and enact their identities through language. Specifically, the study pursues three research questions: (RQ1) How do students describe the relationship between their language use and their sense of self? (RQ2) In what contexts do students engage in code-switching, and what motivates these shifts? (RQ3) How does accent perception affect experiences of belonging and social inclusion? By combining quantitative survey data with in-depth interview material, the study aims to offer both a broad picture of linguistic identity practices and a nuanced account of the experiences that underlie them.

2. METHODS

2.1 Research Design

A convergent mixed-methods design was adopted, allowing quantitative and qualitative data to be collected concurrently and integrated at the interpretation stage (Creswell & Plano Clark, 2018). The quantitative strand mapped patterns of language use and identity orientation across a larger sample, while the qualitative strand generated rich descriptive accounts of individual experience. Ethical approval was obtained from the Institutional Review Board of the National University of Uzbekistan (Protocol No. 2025-LIN-07), and all participants provided written informed consent prior to data collection.

2.2 Participants

Participants were recruited from three universities in Tashkent through purposive and snowball sampling. The quantitative survey was completed by 215 students (58% female, 42% male; mean age = 21.3 years, SD = 1.8), spanning first through fourth year of undergraduate programmes in humanities, natural sciences, and engineering. From the survey respondents, 28 individuals were selected for semi-structured interviews based on maximal variation sampling to ensure diversity in faculty, language background, and self-reported language attitudes. All participants reported daily use of at least two languages.

2.3 Data Collection Instruments

The survey instrument comprised 42 items organised into four subscales: (a) language use frequency across domains (home, university, social media, peer interaction); (b) language attitudes and prestige perceptions; (c) code-switching behaviour and motivation; and (d) identity orientation, measured using an adapted version of the Ethnic Identity Scale (Phinney, 1992). Items were presented in Uzbek and Russian, with an English option available. Internal consistency was satisfactory across subscales ($\alpha = .78-.84$). Interviews lasted 45–70 minutes and followed a semi-structured protocol with themes aligned to the research questions. Interviews were conducted in the participant's preferred language and audio-recorded with permission.

2.4 Data Analysis

Quantitative data were analysed using IBM SPSS Statistics 29. Descriptive statistics, chi-square tests of independence, and binary logistic regression were applied to examine patterns of code-switching and their predictors. Qualitative data were transcribed verbatim and translated by bilingual research assistants; back-translation was used to verify accuracy. Thematic analysis (Braun & Clarke, 2006) was conducted iteratively: initial codes were generated inductively, then organised into candidate themes, reviewed against the data corpus, and refined until theoretical saturation was reached. A second coder independently coded 25% of the interview transcripts; intercoder reliability was acceptable (Cohen's $\kappa = .81$).

3. RESULTS

3.1 Patterns of Language Use and Identity (RQ1)

The survey data indicated a strong association between language choice and self-reported identity orientation. Students who identified primarily as "Uzbek" ($n = 134$, 62%) reported significantly higher frequency of Uzbek use across all domains compared with those identifying primarily as "multilingual" ($n = 55$, 26%) or "other" ($n = 26$, 12%) ($\chi^2(4) = 31.7$, $p < .001$). Logistic regression analysis revealed that language-based identity orientation was the strongest predictor of home language use ($\beta = 1.42$, $SE = 0.28$, $p < .001$, $OR = 4.14$), even after controlling for parental educational background and faculty of study.

In interviews, participants articulated a nuanced sense of how language carried identity. One participant described the Uzbek language as "the house my thoughts live in," conveying a sense of cognitive and emotional rootedness that transcended practical communicative function. Conversely, several participants described English as a language of aspiration and transformation: "When I speak English, I feel like a different version of myself — more confident, more international." These accounts suggest that different languages in a multilingual speaker's repertoire can index distinct facets of self.

3.2 Code-Switching: Contexts and Motivations (RQ2)

A majority of survey participants (74%, $n = 159$) reported consciously adjusting their language use depending on the social context, and 61% ($n = 131$) reported switching between languages within a single conversation on a daily or near-daily basis. The most commonly reported triggers for code-switching were: speaking with family elders (Uzbek preferred, 88%); academic lectures and seminars (Russian or Uzbek depending on instructor, 79%); peer socialising (mixed, context-dependent, 67%); and online communication (English or a mixed code, 58%).

Qualitative analysis identified four motivational themes underlying code-switching. First, participants described switching to signal in-group solidarity: using Uzbek vocabulary within an otherwise Russian utterance to invoke

shared cultural reference and affirm group membership. Second, code-switching was used as a register resource, enabling speakers to access domain-specific vocabulary (particularly technical and scientific terminology) available more fully in Russian or English. Third, several participants described switching as an act of identity negotiation under social pressure, particularly when speaking with perceived higher-status interlocutors who favoured a particular language. Fourth, and notably, some participants described accidental or unconscious switching, reflecting the automated nature of multilingual processing when languages are highly activated.

3.3 Accent Perception and Belonging (RQ3)

Accent emerged as a salient dimension of identity experience. Sixty-three percent of respondents ($n = 136$) reported having experienced negative judgements related to their accent in at least one language. The languages in which accent-based judgement was most frequently reported were Russian (41% of participants) and English (38%). In interviews, participants described a range of affective responses to accent perception, from mild embarrassment to persistent anxiety that affected willingness to communicate. One participant recounted: "In Moscow, people immediately heard I was not Russian. It changed how they treated me. I started speaking less." Several participants reported deliberately modifying their accent in professional or formal settings, a practice consistent with the concept of "accent accommodation" theorised by Giles (1973).

Despite these challenges, a counternarrative also emerged in which participants reframed their accents as a source of pride and distinctiveness. This was particularly evident among participants who had spent time abroad: "My accent tells people I am Uzbek. That is my identity. I stopped trying to hide it." These contrasting orientations suggest that accent perception does not uniformly produce assimilative pressure; individual agency and contextual factors mediate the relationship between external evaluation and identity response.

4. DISCUSSION

The findings of this study contribute to a growing body of research documenting the inextricable entanglement of language and identity in multilingual societies. Several themes merit particular discussion in relation to existing theoretical frameworks.

The strong association between language-based identity orientation and language use frequency is consistent with ethnolinguistic vitality theory (Giles, Bourhis & Taylor, 1977), which posits that language maintenance is supported by positive group identification. However, the present data nuance this picture by showing that identity orientation operates not as a stable attribute but as a contextually responsive orientation. Participants did not simply "speak their identity language"; they mobilised specific languages strategically to perform different aspects of a complex, multilayered self. This aligns with poststructuralist accounts of identity as performative (Butler, 1990; Norton, 2013) and with Pavlenko and Blackledge's (2004) argument that identities are sites of contestation and negotiation rather than fixed essences.

The motivational typology for code-switching identified in this study parallels frameworks developed in Western European contexts (Auer, 1998; Myers-Scotton, 1993) but reveals patterns distinctive to the Uzbek context. The tension between Uzbek as a language of cultural authenticity and Russian as a language of educational prestige — with English increasingly representing a third pole of cosmopolitan aspiration — creates a sociolinguistic ecology in which code-switching carries layered social meaning. This has implications for educational policy: instructors and institutions that frame language choice as a deficiency rather than a communicative resource risk undermining students' linguistic confidence and constraining their communicative repertoire.

Accent-related findings reinforce the importance of addressing language-based discrimination in educational and professional settings. The prevalence of accent-related judgements reported by participants — and their affective consequences — suggests that communicative competence frameworks that privilege native-speaker norms may be inadequate and even harmful in multilingual, post-colonial educational contexts. The World Englishes paradigm (Kachru, 1992) and more recent translanguaging approaches (Canagarajah, 2013) provide alternative frameworks that validate plurilingual speakers' full linguistic repertoires rather than measuring them against an idealised monolingual standard.

Several limitations of the present study should be acknowledged. The sample, while diverse in faculty and gender, was drawn exclusively from Tashkent-based universities and may not represent rural populations or older age groups. Self-report data carry well-documented risks of social desirability bias, particularly on questions of language attitudes. Future research would benefit from incorporating ethnographic observation and discourse-analytic methods to examine language and identity performance in naturalistic interaction rather than relying solely on retrospective accounts.

5. CONCLUSION

This study has demonstrated that, for multilingual university students in Tashkent, language is far more than a neutral communication tool. It is a medium through which identity is constructed, performed, contested, and negotiated in response to social context, relational dynamics, and institutional pressures. The majority of participants consciously modulate their language use across contexts, and this modulation is driven by a rich interplay of motivations including solidarity, pragmatic necessity, social aspiration, and identity assertion. Accent, as a readily perceivable linguistic feature, functions as a site of both vulnerability and pride.

These findings carry concrete implications for educators, language policy-makers, and communication professionals. Curricula that acknowledge and build on students's multilingual repertoires — rather than positioning languages in a hierarchy with a single target variety at the apex — are likely to foster both higher communicative confidence and more nuanced intercultural understanding. Professional training in areas such as human resources, diplomacy, and healthcare should incorporate awareness of language-based identity dynamics to mitigate discrimination and facilitate inclusive communication.

Ultimately, the study affirms the insight, long-held in sociolinguistics, that to understand how people communicate, one must also understand who they understand themselves to be. Language is identity in action, and any adequate account of communication must attend to this inescapable dimension of human meaning-making.

REFERENCES

1. Auer, P. (Ed.). (1998). *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity*. Routledge.
2. Block, D. (2003). *The social turn in second language acquisition*. Edinburgh University Press.
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
4. Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
5. Canagarajah, S. (2013). *Translingual practice: Global Englishes and cosmopolitan relations*. Routledge.
6. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE.
7. Giles, H. (1973). Accent mobility: A model and some data. *Anthropological Linguistics*, 15(2), 87–105.
8. Giles, H., Bourhis, R. Y., & Taylor, D. M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. In H. Giles (Ed.), *Language, ethnicity and intergroup relations* (pp. 307–348). Academic Press.
9. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
10. Kachru, B. B. (1992). *The other tongue: English across cultures* (2nd ed.). University of Illinois Press.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON A CREDIT-MODULE SYSTEM

Ass. teacher Kakhkhorov Firdavs Jakhongir ugli

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Kosimova Ra'no Khaydar kizi

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

Introduction

Many people believe that the education system of Uzbekistan was formed in conditions of information deficit and limited opportunities for access to information. Therefore, the activity of a teacher in universities was reduced, first of all, to informational, or better to say informative, functions. The teacher played the role of the most important source of information. Since the student is the object of the educational process and at the same time the object of perception and assimilation of information, the planning of the educational process was carried out in such a way that the bulk of the work fell on classroom teaching.

According to the "Concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030" approved by the decree of the President of the Republic of Uzbekistan on October 8, 2019 year 85 percent Institutions of Higher Education are planned to be gradually transferred to the credit-modular system. [1] The credit module system brings to the higher education system of our country a unit of measurement that is more perfect, modern but understandable for everyone. [6]

This process demands a step-by-step credit-module system for enhancing the educational programs, forms and methods of training, monitoring and improving the quality of education in accordance with the ECTS (European credit transfer and accumulation system). In this system, education has its own characteristics of elegance, is based on national culture and values, and does not harm the national characteristics of the education system. Its basic goal is to improve the quality of educational process, restructuring the teaching process on the basis of foreign experience, update and enhance the structure of the teaching staff, bring students and the staff, as well as teaching methods to a higher level. [5]

Currently the higher education system of Uzbekistan is gradually moving into a credit modular system and some positive results already exist in this field. The branches of foreign universities in Uzbekistan and national higher educational institutions, carrying out the educational process with the introduction of international standards are the examples. The remaining higher educational institutions of the country are also being introduced with this experience. For example, in accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No.PD-5349 from 19.02.2018 "On measures to further improve the sphere of information technologies and communications" at the Tashkent University of Information Technologies named after Mukhammad al-Kharazmiy (TUIT) [3]. Besides, universities such as University of Oriental Studies, Ferghana Polytechnic Institute, Tashkent Medical Academy and others have already begun to work on the credit-module system of training.

The current state of the development of information support opens up ample opportunities for access to information sources and therefore partially confuses the emphasis in planning the educational process towards independent work. Credit-modular system, as an integral attribute of the Bologna

Declaration is provided with two main functions:

1. Promoting student and faculty mobility and facilitating transitions from one university to another;
2. A clear definition of the scope of the work carried out by the student, taking into consideration all types of educational and scientific activities. The amount of credits determines what a student is capable of, who studies in one or another program.

The introduction of a credit-modular system is an important factor in stimulating the effective work of both teachers and students. Modules are designed as a system of educational elements, united by the sign of compliance with a certain object of professional activity. The latter is considered as a certain amount of educational information, which has an independent logical structure and content, which makes it possible to operate with this information in the process of the student's mental activity. The modular organization of the content of an academic discipline is less for everything a mechanical transfer of sections of the program to educational modules, since it requires deep analytical and logical work on the semantic content of the discipline, its structuring as a system, and not an arbitrary conglomerate of scientific information. With a credit-modular system of organizing the educational process, the content of the discipline is divided into meaningful modules (2-4 modules per semester), that is, the academic discipline is formed as a system of meaningful modules.

Students have to accumulate necessary credits to have a diploma in their field. Credits not only mean just simple numbers but also they serve to enhance students' skills, abilities and knowledge. They also serve to find a suitable position in today's labor market. So, in short, the accumulated credits become a real academic asset of the student.

The following are the main tasks of the credit module system:

1. Organization of the educational process based on the credit-module system;
2. Allow students to create their own curricula individually;
3. Assessing the knowledge of students' on the basis of rating points;
4. Ability of teachers to encourage students to learn independently;
5. The convenience of educational programs and the possibility of change due to the demand for a specialist in the labor market.

Much has been done in Uzbekistan for implementing gradual reforms in higher education system. It is important to emphasize the importance of established mutual cooperation with other developed countries, such as the Fulbright program of the United States, ITEC program of India, the KOICA program of South Korea, and other countries.

The credit- module system provides looks at:

- Modular structure of educational program;
- Increasing the flexibility of the educational programs;
- Use credits to assess the labor intensity;
- Participation of students in the formation of an individual curriculum;
- The use of point-rating knowledge assessment systems;
- An increase in the share of self-learning in education educational process.

In many higher educational institutions of Uzbekistan ECTS credit-module system is going to be implemented. ECTS credit-module system is built on certain principles. They are as follows:

- Organization of student oriented education (student-centered education);
- Increase flexibility of education (improving flexibility);
- Student mobility (improving student mobility).

Achieving transparency in education (transparent education)

Special innovative learning methods such as continuous use of computer technology plays an important role for teaching foreign languages based on a credit-module system. It is due to the need to have exercises of different levels of complexity and assignments under the credit-module system teaching a foreign language. The use of computer technology greatly allows to simplify the process of determining level of training and selection of the necessary assignments and exercises appropriate level of knowledge. Also, another feature of teaching a foreign language on the basis of a credit module system is the increase of hours devoted to independent work.

Therefore, the teacher needs to develop various multilevel exercises and tasks for students and conduct a number of consultations on the organization methodology of independent work for students. Organizing the educational process using the Internet makes it easier to comprehend the plot of the lesson for students. They may have more opportunities in their work, as the introduction of communication and information technologies in learning process is a topical issue. Besides, it improves the quality and effectiveness of lesson as well.

Teaching a foreign language based on the credit-modular system has its own specificity. Language teaching is practice-oriented, the "Foreign Language" discipline is multidimensional, that is, it includes not only vocabulary teaching, but also other aspects of the language, like types of speech activity. It should also be taken into consideration that not all the students have the same language proficiency. Their levels of language may be quite different from each other. As a consequence, one of the functions of teaching a foreign language with credit-modular system is the presence of multilevel exercises. Students can continue to independently regulate the level and speed of assimilation of the material. Although the module provides for various types and forms of educational activities, while teaching a foreign language the best thing to focus on is a practical training. Availability of compulsory homework is also one of the main features. Homework is checked either by the teacher selectively or in a group during the lesson.

When teaching a foreign language, it is more expedient to divide the modules into introductory, basic and additional. At the same time, the introductory module contains mandatory testing to determine the level of "residual" knowledge. Summarizing all of the above, one can note that the credit-module system training fully meets the requirements of society for the quality of training, the use of a credit-modular system allows you to significantly increase the academic success of students, the effective use of the credit-modular system in teaching a foreign language allows to form the communicative and linguistic competence of students through organizing the transition from reproductive obtaining knowledge for the self-development of the student and self-improvement as the leading goal of learning, by providing opportunities for the trainee to develop in themselves adequate self-esteem [2].

Taking all into consideration one can say that the usage of credit-modular system of education in learning process has greatly increased in recent years in higher education institutions of Uzbekistan. Because, the world experience shows that the higher education institutions using this system of education are achieving high results in science and their graduates are gaining a worthy place in today's labor market. We believe that Uzbekistan will also achieve high results in this regard.

REFERENCES:

1. Decree President of Uzbekistan № DP5847: Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030/ <https://lex.uz/ru/docs/4545887>
2. Farberman B.L. Progressive pedagogical technologies. - T., 1999.
3. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию сферы информационных технологий и коммуникаций» от 19.02.2018 г. №УП-5349.
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan "O merakh po dal'neishemu sovershenstvovaniyu sfery informatsionnykh tekhnologii i kommunikatsii" ot 19.02.2018 g. №UP-5349

5. X.A.Ustadjalilova,M.S.Zakirova./Sovershen stvovanie sovremennogo nepreryvnogo obrazovaniya v Respublike Uzbekistan./Education as a factor in the development of intellectual and moral potential of the individual: materials of the VIII Intern.scientific Conf./ Saint Petersburg, 2018, p. 42
6. V.Urinov, M.Sultonov, A.Umarov ECTS credit-modular system in higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan: basic concepts and rules, T-2020

TEACHING TURKISH FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

Umarova Nodira Erkin qizi

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Kalanadrova Safiya Tokhirovna

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Language and Literature,
Associate professor, Tashkent Uzbekistan

Introduction

The rapid development of globalization, international business relations, and digital communication has increased the importance of foreign language learning in higher education. In modern society, employers expect specialists not only to possess professional knowledge but also to communicate effectively in foreign languages. Among the languages gaining increasing international significance, Turkish occupies an important place due to the expansion of economic, cultural, and educational cooperation between countries. Teaching Turkish for professional purposes in non-linguistic universities has become an essential component of professional education. Students of engineering, economics, tourism, international relations, and business need Turkish language competence to participate successfully in professional communication and intercultural interaction. Language education today is no longer limited to grammar and vocabulary acquisition; it also includes the development of communicative, intercultural, and professional skills. Modern pedagogical approaches emphasize student-centered learning, innovative technologies, and interdisciplinary integration. Functional-communicative and socio-cultural approaches help students use Turkish in real professional situations. Information technologies, online platforms, digital applications, and multimedia resources create favorable conditions for effective language learning and independent study.

The purpose of this article is to analyze effective methods and approaches for teaching Turkish for professional purposes in non-linguistic universities and to determine the role of communicative and intercultural competences in the professional development of future specialists.

Methods:

This study is based on theoretical and analytical research methods. Scientific literature related to foreign language teaching, professional competence, communicative approaches, and intercultural education was analyzed. Comparative analysis was also used to identify effective strategies in Turkish language teaching for professional purposes. The research focuses on the following methodological approaches:

1. Functional-communicative approach – aimed at developing students' ability to use Turkish in professional communication situations such as presentations, negotiations, discussions, and business correspondence.
2. Socio-cultural approach – intended to develop intercultural awareness and understanding of Turkish culture, traditions, business etiquette, and communication norms.
3. Interdisciplinary approach – integrates Turkish language learning with students' professional subjects, including economics, engineering, tourism, and management.

4. Technology-based learning – includes the use of digital platforms, online learning systems, multimedia resources, video conferencing, and interactive educational technologies.

The article also examines pedagogical technologies that contribute to the formation of professional competence, including collaborative learning, project-based learning, role-play activities, and case-study methods.

Results

The analysis demonstrates that professionally oriented Turkish language teaching significantly contributes to students' communicative and professional development. Several important findings were identified during the research. First, the functional-communicative approach increases students' motivation and confidence in using Turkish for professional interaction. Students become more active in speaking activities, presentations, negotiations, and teamwork when language learning is connected with their future profession. Second, socio-cultural learning improves intercultural competence. Students who study Turkish culture and communication traditions are more capable of adapting to multicultural professional environments. Understanding cultural norms reduces communication barriers and supports successful business interaction. Third, interdisciplinary integration enhances the effectiveness of language learning. Students acquire professional vocabulary more successfully when Turkish is taught in connection with their specialty subjects. For example, engineering students learn technical terminology, while economics students focus on business and financial vocabulary.

Fourth, the use of digital technologies positively affects the learning process. Online educational platforms, video materials, mobile applications, and virtual communication tools increase student engagement and improve listening, speaking, reading, and writing skills. Technology-based learning also supports independent study and self-development.

The study additionally found that project-based and collaborative learning methods develop critical thinking, creativity, and teamwork abilities. Students actively participate in professional simulations, role-playing activities, and intercultural communication tasks.

Discussion

The results confirm that Turkish language teaching for professional purposes should be based on modern pedagogical principles and innovative educational technologies. Traditional grammar-centered methods are insufficient for preparing students for real professional communication. Instead, language teaching must focus on communicative interaction, intercultural awareness, and professional application. One of the major challenges in non-linguistic universities is the limited number of classroom hours allocated to foreign language teaching. Therefore, teachers should apply intensive and student-centered methods that maximize practical communication. Digital technologies can help solve this problem by providing flexible and interactive learning opportunities outside the classroom. Another important issue is the role of the teacher in modern language education. The teacher is no longer only a source of knowledge but also a facilitator, organizer, and motivator of the learning process. Effective Turkish language teachers should possess professional, pedagogical, communicative, and technological competences. Intercultural communication also plays a central role in professional language education. Modern specialists work in international teams, cooperate with foreign partners, and participate in global professional communities. Therefore, intercultural competence becomes an inseparable part of professional competence. The interdisciplinary approach contributes significantly to professional self-realization. Teaching Turkish together with professional subjects helps students see the practical value of language learning. It also prepares them for real-life professional situations and increases their competitiveness in the labor market. The findings of this study correspond with modern educational trends emphasizing lifelong learning, professional mobility, and global communication. Turkish language education should continue to develop through innovative methods, technology integration, and international cooperation.

Conclusion

In conclusion, teaching Turkish for professional purposes in non-linguistic universities is an important factor in preparing competitive and professionally competent specialists. Modern professional environments require not only technical or theoretical knowledge but also communicative and intercultural skills. Functional-communicative, socio-cultural, and interdisciplinary approaches contribute to the successful development of professional competence. The integration of digital technologies and innovative pedagogical methods increases the effectiveness of Turkish language learning and motivates students toward independent education and self-development. Professionally oriented Turkish language teaching helps future specialists communicate effectively in multicultural and multilingual professional contexts. It develops students' adaptability, creativity, teamwork, and intercultural understanding. Therefore, Turkish language education should occupy an important place in the system of higher professional education.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alferova, N. G. Competence-Oriented Approach in Teaching a Foreign Language at a Non-Linguistic University // Pedagogical and Sociological Aspects of Education: Materials of the International Scientific and Practical Conference. 2018. pp. 13–15.
2. Dubskikh, A. I., Zerkina, N. N. The Role of the Teacher in the Process of Teaching Professionally Oriented Foreign Languages at a Technical University // Modern Trends in the Development of the Education System. Cheboksary: "Sreda" Publishing House, 2018. pp. 108–110.
3. Zerkina, N. N., Kisel, O. V. Approaches, Forms, and Methods of Adult Education // Education, Innovation, and Research as a Resource for Community Development: Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference. Chuvash Republican Institute of Education, Ministry of Education of Chuvashia, 2018. pp. 71–74.
4. Lomakina, E. A. "Information Environment" as an Integrated System of Information and Communication Implementations // Actual Problems of Modern Science, Technology, and Education: Proceedings of the 76th International Scientific and Technical Conference. Magnitogorsk: Magnitogorsk State Technical University Publishing House, 2018. Vol. 2. p. 408.
5. Frolova, O. A., Lopatinskaya, V. V. The Development of Intercultural Foreign Language Competence of University Students of Economics // Мир науки. 2018. Т. 6. № 2. С. 57.
6. Romanova, M. V., Romanov, E. P., Varfolomeeva, T. N., Lomakina, E. A., Chernova, E. V., Ruban, K. A. Intellectual Game Application for Students' Knowledge Control // Proceedings of the 2016 conference on Information Technologies in Science, Management, Social Sphere and Medicine, ISBN (on-line): 978-94-6252-196-4. part of the series ACSR, ISSN 2352-538X, Vol. 51. P. 298–302.
7. Kalandarova.S.T, Nurmanov A.T, Principles and Pedagogical conditions of business communication..Innovations in technology and Science education SJIF 2023:5/305 SJIF/ Volume 2 ISSUE 15 page 22-24
8. KalandarovaS.T. Suggestion Interdisciplinary approach forming business communication skills in the English language (on the example of information technology science) Berlin Studies Transnational journal of Science and Humanities ISSN 2748-0866 Vol.2 Issue 1.5 Pedagogical sciences <http://berlinstudies.de/10.528/6091942/> 2021 page 11-14.
9. Kalandarova.S.T, Nurmanov A.T, Principles and Pedagogical conditions of business communication..Innovations in technology and Science education SJIF 2023:5/305 SJIF/Volume 2 ISSUE 15 page 72-73.

FROM CEREMONIAL DRESS TO EVERYDAY FASHION: TRADITIONAL CLOTHING AND YOUTH IDENTITY IN UZBEKISTAN

Kozimova Muslima Mamasoli qizi

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent— Uzbekistan

1. Introduction

Centuries ago, a heartbroken father sat by a river in Margilan and wept. He had one night to create something so beautiful that it would make a powerful khan forget his desire. By morning, inspired by the reflection of a rainbow in the water, he had woven a fabric that was light as a cloud, cool as mountain air, and as colorful as the sky after rain. When the khan saw it, he was speechless. That fabric was khan atlas — and it has been turning heads ever since (Uzbek Travel, n.d.; Advantour, n.d.).

But today, ask any student in Tashkent when they last wore atlas. Most will say: at a wedding. Maybe at Navruz. And then — never. Walk through any university campus in Uzbekistan and you will rarely see a student in an atlas dress or a traditional chapkan. Yet these same students will spend hours choosing what to wear, scrolling through global fashion trends, trying to look modern. Somewhere between the legend and the lecture hall, something was lost.

No global statistics exist on how many people wear Uzbek khan atlas on a regular day. And that silence is exactly the problem. Unlike South Korean hanbok, Indian sari, or Japanese kimono — all of which have been studied, promoted, and successfully reintegrated into modern fashion — Uzbek national clothing remains largely invisible in everyday life. It is preserved in museums, celebrated at festivals, and worn at ceremonies. But it has not yet found its place on a Monday morning.

This paper argues that Uzbek national clothing — particularly khan atlas and adras — deserves a place not only at weddings and national holidays, but in the everyday lives of Turkic youth. Drawing on field observations at two locations in Tashkent, a peer survey conducted among university students, and existing academic literature, this study identifies the barriers that keep young people from wearing their heritage daily and proposes practical solutions. The goal is not to force tradition — it is to make young people proud enough to choose it.

2. Literature Review

Many researchers have looked at the connection between clothing and cultural identity. Shurman and Qaqish (2024) studied traditional garments from Japan, India, and Jordan and found that clothing is not just something people wear — it carries history, values, and meaning. They also found that when global fashion trends become stronger, traditional clothing starts to disappear from everyday life.

Globalization has had a big effect on how young people dress. Mohyeddin (2024) explains that because of social media and international brands, young people all over the world are starting to dress in similar ways. Local traditions are slowly being replaced by global ones. Research by Cho and Lee (2010), mentioned in the Global Scientific Journal (2024), also found that globalization has mixed fashion styles together — and in this mixing process, traditional clothing often loses its place.

However, young people do not always completely give up their culture. A study in the Journal of Liberal Arts and Humanities (2020) found that many young people still love their local traditions — they just want to express them in a modern way. Park and Choi (2020) agree with this and say that when young people wear traditional clothes in a new style, it is their way of saying: I am proud of where I come from, and I also live in the modern world.

One study is especially important for this paper. A 2025 research published in the European Journal of Arts, Humanities and Social Sciences looked at traditional clothing in Central Asia. The researchers asked 48 people of different ages and also spoke with a fabric seller at Chorsu Bazaar in Tashkent. They found that young people think traditional clothing is beautiful and meaningful — but they only wear it at special events like weddings. This shows

that the problem is not that young people dislike their culture. The problem is that traditional clothing has not yet found its place in daily life.

After reading all of this research, one thing becomes clear: no study has looked specifically at atlas and adras and asked what young Uzbeks need to start wearing them every day. Most studies talk about the problem in general. This paper tries to go further — by visiting real places in Tashkent, asking real students, and offering real solutions.

3. Atlas And Adras: A Heritage Woven In History

To understand why khan atlas and adras matter so much, you first need to know where they come from. These are not just fabrics. They are the result of thousands of years of skill, creativity, and cultural pride passed down from one generation to the next in the Fergana Valley of Uzbekistan.

The word "atlas" itself comes from Arabic and means "smooth." Khan atlas, or "royal silk," was historically so precious that only women from the khan's own family were allowed to wear it — ordinary people could not (Uzbekistan Travel, n.d.). The story of silk in Central Asia begins more than four thousand years ago. The city of Margilan became the most important center for silk production in the entire region, and caravans traveling along the Great Silk Road carried Margilan silk to Baghdad, Kashgar, Egypt, and even Greece (Uzbek Travel, n.d.; Eurasia Travel, n.d.). At one point, Margilan silk was literally worth its weight in gold and used as a form of payment along the Silk Road (Euronews, 2024). Today, Margilan is home to over 600 small private weaving workshops — the largest silk production center in all of Central Asia (Visit Uzbekistan, 2025).

The patterns on atlas and adras are created using a technique called "abr" — a Persian word meaning "cloud" — because the designs look like clouds reflected on water (Visit Uzbekistan, 2025). Unlike most fabrics where threads are dyed after weaving, in atlas the threads are dyed before weaving. This requires extraordinary skill: a single mistake can ruin hours of work, and one length of hand-woven atlas can take up to three weeks to complete (Craft N Culture, 2026). To make just one atlas dress, around two thousand silkworms are needed (Euronews, 2024). This is not mass production. This is devotion.

Adras differs from atlas in that it combines silk with cotton, making it more durable and more affordable while retaining the same beautiful ikat patterns (Euronews, 2024; Advantour, n.d.). In 2017, UNESCO officially recognized the traditional practices of making atlas and adras by including the Margilan Crafts Development Centre in its Register of Good Safeguarding Practices for Intangible Cultural Heritage (UNESCO, 2017). Today, the Yodgorlik factory in Margilan — the only factory in Central Asia still using fully traditional methods — exports atlas to South Korea, India, Iran, Russia, and Germany (Orexca, n.d.). The world wants Uzbek silk. The question is: do young Uzbeks want it too?

4. Analysis: Why Young People Don't Wear It

To understand the gap between heritage and habit, this study used two methods: field observation at key locations in Tashkent, and a short survey conducted among university-aged peers. The findings reveal a clear and important pattern.

4.1 Field Observations: Two Worlds, One City

The author visited two locations in Tashkent to observe how atlas and adras are currently being sold and presented to young people.

At Chorsu Bazaar — one of the oldest and most iconic markets in Central Asia — traditional atlas and adras fabrics are available in large quantities. The colors are rich, the prices are relatively affordable, and the craftsmanship is genuine. However, the clothing styles on offer are largely traditional in cut and design, aimed at older generations. Young people walk through Chorsu, admire the fabrics, and move on. The fabric is there. The connection to young fashion is not.

At Parking Mall, the picture is very different. The UZB Signature brand, observed during this study, offers a full range of modern everyday items made from atlas and adras: corsets, jackets, nimchas, accessories, luggage, and

even headphones — all carrying traditional ikat patterns. T-shirts feature illustrations of Uzbek girls in national clothing. The brand is clearly speaking to young people, and the designs are genuinely attractive. However, the prices are significantly higher, placing these products outside the everyday budget of most university students.

This observation reveals the core of the problem: atlas and adras exist in two separate worlds in Tashkent today. At Chorsu, the fabric is affordable but not fashionable enough for youth. At Parking Mall, it is fashionable but not affordable enough for most. The space in between — modern, wearable, and accessible national fashion — has not yet been filled.

4.2 Peer Survey: What Young People Actually Think

A short survey was conducted among university students to understand their relationship with national clothing. The results were both surprising and encouraging. When asked whether they would wear atlas or adras in daily life if it were available in modern styles, the majority answered yes — enthusiastically. Respondents specifically mentioned that they would wear national fabric in the form of modern costumes, nimchas, corsets, mini do'ppis, earrings, and other accessories that blend national patterns with contemporary design.

The survey also revealed something equally important about price. Respondents acknowledged that hand-woven atlas is expensive because of the labor involved — and they accepted this. However, they noted that some sellers take advantage of this reputation and price their goods far above what is reasonable, making national clothing feel even more out of reach. As one respondent put it: "If the price came down even a little, we would buy it. We want to wear it — we just cannot always afford it." Several also noted that combining national fabric with modern everyday pieces — a corset here, a nimcha there — would make the purchase feel more practical and worth the cost.

This shows something important: young people are not choosing between their culture and the modern world. They want both. They want to wear atlas — just in a way that fits their life today. The survey is not just data. It is a message to designers: this is what we want, now make it.

4.3 The Social Media Factor

There is one more reason why young people do not wear national clothing every day — and it is not about money or design. It is about what they see. Young people today spend a lot of time on social media. They see outfits, they follow trends, and they want to wear what looks beautiful on their screen. Right now, most of what they see is from international brands. National clothing is rarely there.

The author noticed this among her own friends. When someone sees a beautiful outfit on Instagram — even something they never thought about before — they immediately want it. That is how social media works. It does not just show things. It makes people want things. And if atlas and adras are not on Instagram, young people simply do not think about wearing them.

5. Solutions: Bringing Atlas And Adras Into Everyday Life

The problems above are real. But they are not impossible to fix. The survey results, the field observations, and the existing research all point to the same three things: better design, more social media presence, and national brands that speak to young people.

5.1 Modern Design: Same Pattern, New Shape

The most important step is simple: redesign national clothing so that young people can wear it every day. The atlas and adras patterns should stay — they are beautiful and unique. But the shape should change. A young woman should be able to wear an atlas corset with jeans. A young man should be able to put on an adras jacket and go to university. These are not big changes. They are practical ones. The good news is that this is already happening. UZB Signature at Parking Mall is doing exactly this. Other designers are experimenting too. What is needed is more of this — more modern cuts, more everyday pieces, and more support for the young designers who are

making it happen. South Korea did this with hanbok, and it worked. Uzbekistan can do the same with atlas and adras.

5.2 Social Media And National Brands

If young people wear what they see, then the answer is clear: put national clothing on social media. Brands like UZB Signature need to be more visible — on Instagram, TikTok, and YouTube. Bloggers and influencers need to wear atlas and adras not just at Navruz, but at cafes, at university, and at everyday events.

An #AtlasEveryday challenge could be a great start. Young people across Uzbekistan and the wider Turkic world could post photos of themselves wearing national clothing in normal, everyday situations. This kind of movement does not cost money. It just needs people who are brave enough to go first. And when enough people go first, it stops being brave — it becomes normal.

5.3 Wearing National Clothing Abroad: From Shame To Pride

When Uzbek students go abroad — to Turkey, Germany, Korea, or anywhere else — they have a choice. They can dress like everyone else and blend in. Or they can wear something that shows who they are.

Wearing an atlas scarf or an adras jacket abroad is not embarrassing. It is powerful. People will ask about it. They will want to know the story. And that is an opportunity — to talk about Uzbekistan, about the Silk Road, about a fabric that was once worth its weight in gold. Identity is not a burden. It is something worth sharing.

6. Conclusion

This paper started with a simple question: why do young Uzbeks not wear their national clothing every day? After visiting Chorsu Bazaar and Parking Mall, after asking peers and reading research, the answer became clear. It is not because young people do not care. It is not because they are ashamed. It is because the right conditions have not been created yet.

The survey showed that young people want to wear atlas and adras — if the design is modern and the price is fair. The field observations showed that the gap between affordable and fashionable has not yet been filled. And the social media observation showed that visibility is everything: if people do not see it, they do not think about it.

The solution is not complicated. Design better. Price fairly. Post more. Wear it proudly — at university, at a café, and yes, even abroad. National clothing is not a costume for special days. It is a part of who we are. Atlas was born from a rainbow reflected in a river. It survived empires and centuries. It can survive globalization too — but only if young people choose to wear it. Not just at weddings. Every day.

References

1. Advantour. (n.d.). *Uzbek fabrics: Atlas and adras*. Retrieved from <https://www.advantour.com/uzbekistan/culture/handicrafts/weaving.htm>
2. Craft N Culture. (2026, February 17). *Margilan silk: Inside Uzbekistan's ikat weaving tradition*. Retrieved from <https://craftnculture.uz/blog/margilan-silk-ikat-weaving-uzbekistan>
3. Euronews. (2024, October 25). *Unraveling the art of silk production in Uzbekistan*. Retrieved from <https://www.euronews.com/travel/2024/10/25/unraveling-the-art-of-silk-production-in-uzbekistan>
4. *European Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. (2025). *Globalization and cultural identity: The revival of traditional clothing in Central Asia*. Retrieved from <https://ejahss.com/index.php/journal/article/view/210>
5. Eurasia Travel. (n.d.). *Margilan Silk Factory*. Retrieved from <https://eurasia.travel/uzbekistan/margilan/silk-factory/>

6. *Global Scientific Journal*. (2024). *Exploring how individuals use fashion as a means of self-expression and identity construction*. Retrieved from https://www.globalscientificjournal.com/researchpaper/1_EXPLORING_HOW_INDIVIDUALS_USE_FASHION_AS_A_MEANS_OF_SELF_EXPRESSION_AND_IDENTITY_CONSTRUCTION.pdf
7. *Indian Journal of Fashion Technology*. (2024). *The role of traditional attire in modern fashion: A study of cultural resilience and adaptation*. Retrieved from <https://ijft.darpanonline.org/index.php/ijft/article/view/9>
8. *Journal of Liberal Arts and Humanities*. (2020). *The effects of globalization on youth culture and identity*. Retrieved from <https://jlahnet.com/wp-content/uploads/2020/05/11.pdf>
9. Mohyeddin, Z. (2024). *Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity*. *Frontiers in Humanities and Social Research*, 1(3), 1769–1777.
10. Orexca. (n.d.). *Yodgorlik Silk Factory in Margilan*. Retrieved from https://www.orexca.com/uzbekistan/margilan/yodgorlik_factory.htm
11. Park, S., & Choi, E. (2020). *Modern adaptation of traditional garments and identity negotiation among youth communities*. *Fashion Culture and Identity Review*, 8(2), 137–154.
12. Shurman, A., & Qaqish, R. (2024). *Traditional clothes around the world: A cultural reflection*. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 29(12), 1–4. Retrieved from <https://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.29-Issue12/Ser-2/A2912020104.pdf>
13. UNESCO Intangible Cultural Heritage. (2017). *Margilan Crafts Development Centre, safeguarding of the atlas and adras making traditional technologies*. Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/BSP/margilan-crafts-development-centre-01254>
14. Uzbekistan Travel. (n.d.). *Atlas and adras of Bukhara*. Retrieved from <https://uzbekistan.travel/en/o/atlas-and-adras-bukhara/>
15. Uzbek Travel. (n.d.). *Uzbek Khan Atlas Silk*. Retrieved from <https://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/culture-arts/uzbek-atlas/>
16. Visit Uzbekistan. (2025). *City of poetry and silk: Margilan*. Retrieved from <https://www.visituzbekistan.co/articles/city-of-poetry-and-silk>
17. Vocal Media. (2025). *South Korea's hanbok renaissance: Reviving tradition in a modern world*. Retrieved from <https://vocal.media/earth/south-korea-s-hanbok-renaissance-reviving-tradition-in-a-modern-world>

FAMILY MEMORY AND STORYTELLING IN THE PRESERVATION OF UZBEK CULTURAL HERITAGE

Maxamatova Munavvara Gayratjon kizi (ORCID ID: 0009-0003-4839-9567)

First-year Master's student, Group 2M-25, Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Associate Prof. Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

1. Introduction

The past lives on when it is remembered, told and practiced. Memory in Uzbek culture is more than recorded history, or museum display. It lives on in family stories, in age-old wisdom, in explanations at weddings, in local folklore, in prayers, in proverbs, in photographs, in household goods and in place names. A grandmother's story about a family to'y, a father's explanation of hashar, a teacher's account of a historical city or an artisan's recall of a craft school might become a meaningful bridge between generations. These modes of narrative turn heritage into experience.

The chosen forum track is The Past and Cultural Memory, which brings up the question of how the past is remembered and how cultural memory helps to construct identity. The cultural memory of the Uzbek people is very rich in both material and spiritual heritage: Samarkand, Bukhara, Khiva, Shahrisabz, pilgrimage sites, crafts, oral genres, family rites, mahalla customs, national food, traditional values. These aspects are connected via storytelling. A monument that tells no story may remain an object of tourist, but a monument that is explained through family memory, local mythology, or historical narrative is part of identity.

In contemporary culture, cultural memory faces new demands. Migration distances families from ancestral sites; city living alters neighborhood interactions; digital communication shortens attention; and global media may replace local tales with standardized images. But the same current conditions also provide fresh opportunities. Students can record oral histories, construct digital archives, photograph family treasures, interview elders, and link local Uzbek heritage with the greater Turkic cultural world.

2. Cultural Memory as a Foundation of Identity

Cultural memory is the method in which groups remember their past and use that memory to determine belonging, values and continuity. It consists of historical knowledge, ritual practice, family history, oral tradition, collective symbols, and emotional affinity to location. Cultural memory is more than just information about the past; it is significant in how it influences the way individuals perceive themselves in the present. For the Uzbeks, memory is tied to lineage, homeland, language, faith, hospitality, respect for elders and the moral authority of the family.

Family memory is one of the most private kinds of cultural memory. It is passed on through tales of grandparents, migration, education, labor, marriages, rites, struggles and triumphs. These stories teach young people that identity is not abstract. It's based on real life, real places. The link between personal identification and national history is initiated when young people learn about how their forefathers lived, the values they adhered to and how they were involved in the life of the society.

Community memory takes this process farther. The mahalla keeps stories about local families, respected elders, artisans, instructors, shrines, collective effort and historical events. These stories foster a sense of belonging beyond the nuclear family. They educate that a person's life is a part of a broader social network. In this way, the Uzbek cultural memory is personal and collective: it begins in the home, but is worked out in the community.

3. Storytelling as a Living Heritage Practice

Storytelling is one of the most successful techniques of historical preservation, as it adds emotional significance to cultural facts. Research into cultural heritage in Turkic contexts shows that the stories told about monuments, sacred locations, crafts, music, rituals and domestic space allow communities to internalize moral lessons and to keep social cohesion. Stories are not only for fun. They are vehicles of communal memory and foundation of culture.

In Uzbek culture, storytelling comes in numerous forms. Elders tell stories about ancestors, historical personalities; mothers and grandmothers explain rituals connected with birth, marriage and hospitality; artisans narrate the history of craft techniques; teachers present legends and literary works; guides interpret monuments to the tourists; and families narrate memories during the gatherings around the dasturxon. Each form connects the past to contemporary conduct.

The educational value of tale telling is great. A tale of a courteous bride, a generous host, a wise elder, or a brave ancestor teaches virtues more organically than direct instruction. It encourages the youth to realize the importance of hurmat, andisha, mehmondo'stlik, sabr, baraka and mehr-oqibat. Narrative makes the ideals of human activity evident. The past is a moral resource and not a petrified memory.

4. Uzbek Family Ceremonies as Memory Archives

Family ceremonies are a live memory repository of Uzbek culture. Beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh, kelin salom and other wedding rites are not simple celebrations. In a formalized manner, they are ways of remembering and transferring values. Elders explain rituals, relatives get together, blessings are offered and young people see how family identity is publicly affirmed in these gatherings.

Beshik to'yi connects the newborn child with the continuance of generations. The cradle itself is a cultural item, but the stories spoken around the cradle make it meaningful. Sunnat to'yi is a religious, social and family identity. Wedding traditions unite two families and establish new kinship links. Kelin salom is a sign of respect, acceptance and the bride's symbolic admission into a new family. In each case the ceremony is a lesson in belonging.

These ceremonies also demonstrate that preservation must be intentional. Some modern festivities are too extravagant and too performative. If social competitiveness outweighs moral meaning, the ritual may lose some of its cultural depth. Thus, cultural memory has to be preserved by explanation and ethical inquiry, not by mechanical repetition. The core values of blessing, modesty, respect, kinship and duty should be stronger than outward show.

5. Places, Objects and The Memory of Heritage

Cultural memory is also kept in places and things. Historical cities of Samarkand, Bukhara, Khiva and Shahrisabz are not just architectural monuments. They are memory places linking Uzbekistan to the Silk Road, to Islamic knowledge, handicraft, trade, urban culture and intercultural exchange. When their stories are revealed and understood, shrines, madrasahs, mosques, bazaars and artisan quarters come alive.

Objects also hold memory. A family archive could be a grandmother's suzani, an antique doppi, a family Quran, a pottery dish from Rishtan, a handmade knife, a snapshot from a wedding, or an inherited musical instrument. These artifacts are passed on because they have stories to tell, not because they are pricey. A young individual asking about such things starts to put together family history and regional culture.

Museum education is crucial in connecting things to knowledge. According to studies on museums in Uzbekistan, modern museums are not only locations for storage and exhibition. They are educational platforms for young people to learn through interactive activities, master courses, quest games, staging, and ecological or cultural projects. When museums interact with schools and colleges, youth can connect with heritage more emotionally and accessibly.

6. Legal and Institutional Support for Cultural Memory

Cultural memory is not only social activity, but it also needs legal and institutional support. Research on heritage preservation in Uzbekistan states that there is a framework for the protection of both tangible and intangible

heritage, which includes the Constitution, the Law on the Protection and Use of Cultural Heritage Objects, UNESCO treaties and national plans. This is because cultural heritage is susceptible to the effects of globalization, urbanization, climate change, illegal trafficking and lack of preservation infrastructure, hence the need for legislative measures.

Legal protection is far more effective when it is supplemented with community involvement. State programs can register monuments, rehabilitate sites, support museums, digitize archives and promote intangible heritage, because institutions cannot conserve memory alone. All families, mahallas, schools, universities, museums, local historians, craftsmen and youth organizations should be involved. When cultural memory is viable, we have formal preservation meeting lived tradition.

We also have to look into the economic aspect. Heritage tourism can stimulate local development, jobs and interest in area culture. But tourism should not transform remembrance into a shallow performance. Sustainable heritage management involves respect for local communities, sensitive interpretation and instructional content. Visitors should be given relevant stories about values, history and identity, as well as the visual impressions.

7. Youth, Digital Preservation and Inter-generational Memory

The future of the Uzbek cultural memory lies in the hands of the young people. They are the generation most immersed in a global digital culture and at the same time they have technology opportunities that were not available to prior generations. Smartphones, Internet platforms, digital maps, video editing tools, podcasts and social networks can be utilized to document, conserve and transmit cultural assets effectively. The main problem, therefore, is not the adoption of modern technology by young people, but how responsibly they utilize them to preserve the national memory and cultural values.

Some practical youth initiatives can be recording interviews of the elders, compiling family trees, collecting stories about the mahalla history, photographing household heritage objects, documenting local festivals, compiling bilingual glossaries of ritual terms, and mapping historical or sacred places in their regions. Students may also collaborate with museums, educational and cultural groups to make short educational films, digital exhibitions and online legacy projects. These activities turn young people from passive inheritors of tradition into active scholars, interpreters and transmitters of culture.

Digital preservation is an ethical duty. Family history, ceremonial activities, sacred sites and private things should be recorded with permission, respect and cultural awareness. The sacred or intimate parts of tradition should not be put on display for the sake of popularity or visual appeal. Captions, descriptions and explanations should be stereotype free and dignified in the representation of Uzbek traditions. Responsible digital storytelling may enhance the visibility of Uzbek legacy in the Turkic world, while retaining its moral depth and cultural authenticity.

All these actions are grounded on intergenerational communication. Technology cannot replace elders, family memories, or local knowledge. It can only help in the process of documenting, organizing and sharing. The most crucial period of preservation begins with dialogue: questioning elders about their life experiences, artists about their trade, neighbours about the history of a street and parents about the meanings of rituals. Such conversation **activates cultural memory and renders it meaningful and transferable to the next generations.**

8. Conclusion

Uzbekistan's cultural history is preserved in monuments, museums, legislation and archives, but lives most deeply in memory and in stories. Family stories, mahalla histories, ritual rationales, items, places, and oral traditions imbue the past with affective and moral significance. They are the ones who teach young people who they are, where they came from and what ideals should guide their destiny.

Balanced model is needed for preservation of cultural memory of Uzbek. Families must keep sharing stories through generations, mahallas must be places of collective memory, museums and schools must provide educational interpretations, legislative frameworks must protect history and youth must utilize digital tools

responsibly. Cultural memory, then, can be a vehicle not only of the remembering of the past, but also of the creative power of identity, conversation and sustainable growth in the Turkic world.

References

1. Caglayan, M., & Oruc, M. (2025). Storytelling and the preservation of cultural heritage in Southeastern Türkiye: The case of Diyarbakir and Mardin. *Sylwan*, 169(6), 2-20.
2. Egamberdiyev, M., & Turgunbayev, I. (2023). Cultural transformation of Turkic states in the system of integration organizations. *Bulletin Orientalism Series*, 3(106), 42-50. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v106.i3.05>
3. Khan, A. A. (n.d.). Youth culture and identity formation in a globalized world. *Journal of Political Stability Archive*, 1(1), 43-49.
4. Kurbanov, S. (2025). Cultural heritage of Uzbekistan: The role of museum education in the formation of a responsible attitude to the environment. In *Proceedings of the Contribution of Culture to Ecological Sustainability (CCES 2024), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 949. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-468-6_11
5. Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. *Review Journal of Social Psychology & Social Works*, 117-127.
6. Tukhtasinov, N. I. ugli. (2026). Cultural heritage preservation in Uzbekistan: Legal and economic approaches. *American Journal of Business Practice*, 3(1), 108-111.

MAHALLA, NAVRUZ AND DASTURXON: LEGAL, MORAL AND EVERYDAY FOUNDATIONS OF UZBEK ETHNOCULTURAL IDENTITY IN THE GLOBALIZING TURKIC WORLD

Associate Prof. Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

Abdumalikova Rukhshonabonu Ahmadjonovna

Alfraganus University, 2nd year student of the Faculty of Medicine, Department of Dentistry, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Uzbek culture is the culture of the moral order of everyday life. The respectful greeting and the offer of a seat to an elder, the careful laying out of bread on the *dasturxon* (*tablecloth*), the offering of a blessing before a journey, the offering of collective help at a wedding or mourning, the preparation of sumalak for Navruz and the quiet authority of the mahalla are all manifestations of a worldview where culture is lived before it is described. These rituals tie the person to family, to ancestry, to language, to faith, to nation and to civic obligation. They also emphasize that heritage is not a closed store of the past, but a social and moral experience updated by daily activity.

The Uzbek cultural code is formed on the basis of the history of the Turkic language, traditions of the urban and rural populations of Central Asia, principles of Islamic ethics, respect for knowledge, hospitality, social solidarity, family attachment. In this code, *urf-odat* (customs) and *qadriyat* (spiritual and cultural values) are not merely formal concepts. They regulate relations between generations, offer moral meaning to kinship, specify the treatment of guests and neighbours and maintain a common sense of dignity. The home, mahalla, wedding courtyard, Navruz celebration, artisan workplace, bazaar and educational institution are hence cultural sites through which Uzbek identity is performed in practice.

These cultural realities give a civic sense to the legislative system of Uzbekistan. The Constitution of the Republic of Uzbekistan (2023) emphasizes the importance of respecting the rights, freedoms, honor and dignity of others in its Article 60 and the protection of historical, spiritual, cultural, scientific and natural heritage as a duty of citizens and responsibility of the state in its Article 61. These fundamental ideals are relevant to the understanding of customs, because they relate tradition to human dignity, social harmony and duty to future generations. The importance of Uzbek rituals lies not only in their antiquity, but also in the moral significance that they now have for society.

With the increase of globalization, the need to understand everyday heritage in a nuanced way has grown. Young people are exposed to culture in the family and mahalla, and through migration, social networks, global fashion, international education and internet communication. Such situations could weaken cultural emblems, or turn festivals into social competitions, or compromise local traditions. In the same time, they allow the youth to record traditions, to create digital archives, to promote crafts, to exchange family memory and to present Uzbek culture to the foreign audiences. So, the continuity of culture is dependent on the preservation of the moral essence of tradition and on the adaptation of its forms to the realities of current life.

Methodological Framework

The interpretation of the Uzbeks' everyday customs as proof of ethnocultural identity is carried out in the framework of the qualitative socio-cultural and legal-ethical approach. The analysis is based on academic discourses on cultural identity, globalization processes, youth culture, language and identity, Turkic cultural integration and intangible heritage. Cultural identity is a sense of belonging, which is constantly constructed through language, values, rituals, symbols, memories and social interaction (Mohyeddin, n.d.). Youth are seen as active mediators of tradition, who can re-interpret inherited practices through education, research and responsible

communication (Gabitov, Kozhan, & Shadinova, 2025; Khan, n.d.). The research explored such cultural examples as mahalla, Navruz, dasturxon, palov, hospitality, life-cycle rites, traditional dress, craft and oral-artistic manifestations. Each case is discussed in terms of its symbolic meaning, social function, moral value, and transmission to the younger generations. The legal side is also important, as the duties enshrined in the Constitution, the legislation of the heritage, self-government of citizens and the policy of youth promote Uzbek customs and moral values. The subject, thus, brings together cultural interpretation and legal-ethical understanding of tradition.

1. Legal and Moral Foundations of Uzbek Customs and Heritage

The most obvious manifestation of the essence of Uzbek customs is the unity of law, morality and public life. Direct relationship between human dignity and cultural obligation is specified in the Constitution of the Republic of Uzbekistan. Article 60 suggests respect for the honour and dignity of others. This is reflected in the everyday moral behavior such as politely greeting the elderly, not demeaning others in public speech, consideration for guests, and peace at communal gatherings. The scope of this responsibility is extended to heritage by Article 61, which establishes the conservation of the historical, spiritual, cultural, scientific and natural legacy of the people of Uzbekistan as a civic duty and a state responsibility (Constitution of the Republic of Uzbekistan, 2023).

Cultural heritage sites are considered the national wealth of the people of Uzbekistan. The Law “On the Protection and Use of Cultural Heritage Sites” (Republic of Uzbekistan, 2001) regulates the protection and use of the objects. This cultural relevance is not limited to systems of institutions. The legislation recognizes heritage as a public value that should be preserved, studied, promoted and appropriately transferred. It is also important that the legal protection covers both physical and intangible cultural assets, including rituals, oral expressions, festival practice, artisan expertise and communal memory.

The legal status of mahallas is another example of the relationship between custom and public life. Citizens’ self-government is related to local interests, historical development, national and spiritual values, local customs and traditions (Lex.uz Legal Explanations, n.d.). Mahalla bodies are not state authority but they are important for solving local problems, creating social harmony and making proposals on rituals. The notion expresses a specific Uzbek understanding of community, in which local life is not only an administrative structure but also a mechanism of ethical order, memory, and cultural continuity.

The legal provisions are of particular importance for the moral appraisal of family rites. Weddings, funerals and festive gatherings affect not only the family, but also the neighbours, the public order and social equality. The ethical underpinning of Uzbek tradition is not luxury, show or competitiveness but respect, blessing, moderation, unity and responsibility. In the absence of the balance in rituals, the external form may be kept but the moral value is destroyed. The cultural duty is to preserve the essence of the traditions and to dramatically limit excessive spending, vanity and social pressure.

2. Uzbek Ethnocultural Identity as Lived Tradition

Ethnocultural identity in Uzbek society is constantly reconstructed through activities acquired in childhood. Children see the way grownups receive visitors, handle bread, request blessings, greet seniors, call relatives during ceremonies and assist neighbors in times of joy or sadness. They are ordinary activities, but their cultural meaning is complicated. They impress modesty, patience, liberality, fidelity to family, respect for learning, social tact and love of the motherland.

Language is at the heart of this process. Words such as *mahalla*, *to'y*, *duo*, *oq fotiha*, *hashar*, *mehmon*, *dasturxon*, *hurmat* and *andisha*¹⁵ have no specific parallels in many languages as they denote both cultural

¹⁵ **mahalla** — a traditional Uzbek neighborhood community; a local self-governing social unit based on mutual support, respect, and collective responsibility; **to'y** — a family celebration or ceremony, often referring to weddings and other life-cycle rituals; **duo** — a prayer, blessing, or supplication, usually expressed by elders or respected people; **oq fotiha** — literally “white blessing”; a sincere blessing or approval given by elders, often

institutions and moral interactions. **Mahalla** is a neighbourhood community based on mutual support and collective responsibility; **to'y** is a family celebration or life-cycle ceremony; **duo** is prayer or blessing; **oq fotiha** is elder approval and sincere blessing; **hashar** is voluntary collective work for the common good; mehmon is guest; dasturxon is both a tablecloth and a symbolic dining space; **hurmat** means respect; and **andisha** is moral tact, modest restraint and consideration for others. Studies on the Central Asian identity emphasize language as a means of communication but also as a marker of membership and historical continuity (Brown, 2024). The conservation of such terminology thus means a safeguarding of heritage because each term bears a model of behaviour and a memory of collective life.

Everyday tradition also offers the continuity between family and nation. The family teaches manners in personal form, the mahalla socializes those manners in community form, and national festivities like Navruz turn them into shared cultural memory. So, ethnicity is not just an issue of origin. It is constantly recreated by moral action, language, participation in ritual and shared responsibility.

3. Mahalla as a Community Space of Memory and Responsibility

The mahalla is one of the most characteristic institutions of Uzbek everyday life. It is a neighbourhood, but also a moral environment, a social support network and a place for intergenerational encounter. In the mahalla no one is a lonely social actor, rather everyone is embedded inside a community of neighbours, elders, kin, local leaders and shared traditions. This circle is particularly apparent during weddings, funerals, circumcision rites, house-building, charity acts, public cleaning and hashar.

“Community wellbeing is everyone’s business”, argues Hashar. Collective activity of the people, volunteer, for construction, maintenance, cleaning or preparation of huge events. Such behaviors teach future generations that dignity is not only an individual achievement but a service to others as well. Thus, mahalla is a live classroom of citizenship, morality and cultural memory.

The mahalla’s role has been reinterpreted in the context of different forms of modern urban life. Migration, apartment development, internet communication and individual lifestyles may reduce direct connection with neighborhood. But these advancements do not spell the death of mahalla ideals. Neighbourly respect, care for vulnerable families, community advice on rituals and intergenerational conversation continue to underpin social cohesiveness. The cultural force of the mahalla is the rendering of moral principles into daily activities.

4. Dasturxon, Palov and Hospitality as Cultural Codes

Hospitality is an important characteristic of Uzbek identity. The dasturxon is much more than just a tablecloth or a place to put food. It is a moral place where respect, kindness and speech are staged. Bread, tea, cookies, fruit and major courses are not only for eating but also to respect the guest. The ethical principle of mehmondo'stlik or hospitality is reflected in the way a person is invited, seated, served and blessed.

In this system Palov occupies a central position. The culture and tradition of Palov in Uzbekistan is inscribed on the UNESCO List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. It is practiced by rural and urban communities and is associated with family gatherings, public events, weddings, funerals, religious occasions and meetings with guests (UNESCO, 2016). It has worth not only in cooking. Palov brings people together with a shared food and recognizes socially significant milestones. It is consequently to be considered an edible type of cultural memory.

before important life events; **hashar** — voluntary collective work performed by neighbors or community members for a common good; **mehmon** — guest; in Uzbek culture, a guest is treated with special respect and hospitality; **dasturxon** — a traditional tablecloth or dining space where food is served; symbolically, it represents hospitality, family unity, and respect; **hurmat** — respect, especially toward elders, parents, teachers, guests, and community members; **andisha** — moral tact, modesty, consideration, restraint, and social sensitivity in speech and behavior.

Palov preparing and serving indicates community duties. Depending on the occasion, the oshpaz, elders, ladies, relatives and neighbours can take part at different phases. Young people seeing this procedure learn politeness, teamwork and respect for group labor. Food traditions cannot be reduced to cuisine; they are part of the social grammar of Uzbek culture.

5. Navruz: Renewal, Solidarity and Turkic Cultural Dialogue

Navruz is one of the principal seasonal holidays of Uzbekistan, and the broader Turkic and Central Asian globe. It is the emblem of renewal, spring, reconciliation, hope and the continuity of life. The celebration includes cleaning homes and communities, preparing sumalak and other traditional foods, visiting relatives and elders, holding public events, donning national attire and reinforcing social bonds. Navruz links nature, family, community and national identity.

In Uzbek tradition, Navruz turns memories into community action. Tradition is not only remembered; it is performed together. Songs, chat, storytelling and involvement are commonly part of the preparation of sumalak throughout the night. Such practices pass down not only a recipe but also ideals like patience, teamwork, purity, blessing and hope. The event is an interactive classroom of cultural ethics.

The wider Turkic importance of Navruz is also significant. Studies on the cultural integration of the Turkic peoples demonstrate that cultural organizations and institutions played a role in the revitalization of common traditions, customs and arts among the Turkic peoples. Navruz has also been declared an international shared intangible heritage (Egamberdiyev & Turgunbayev, 2023; UNESCO, 2024). Navruz gives the Uzbek youth the opportunity to be locally authentic and intercultural open, and to present Uzbek culture as part of the larger heritage of the Turkic world.

6. Life-Cycle Ceremonies and Family Ethics

Family rites are crucial to the reproduction of Uzbek values. *Weddings, Beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh, kelin salom* are rites associated to the passage from one stage of life to another. These rituals are not private. They link families with relatives, neighbors, elders and the wider community. Participation in ritual teaches individuals kinship obligation and social connectedness.

Beshik to'y, connected with the cradle and the preservation of nascent life, is a symbol of the continuity of generations. **The sunnat to'yi** is a religious and cultural milestone in a boy's life and affirms his family's place in the community. **Wedding traditions** such as the nikoh and kelin salom are expressions of blessing, respect and the creation of new kinship links. The moral logic of these ceremonies rests on the respect of the family, societal recognition and community responsibility.

But modern life requires a careful consideration of the size and arrangement of rituals. Sometimes social competitiveness and extravagant spending can undermine the ethical goal of tradition. The moral foundation of Uzbek rituals is not opulence, but blessing, modesty, mutual respect and societal peace. Therefore, community recommendations on rituals can be viewed as attempts to safeguard the authentic ethical significance of tradition, not as limits on culture.

7. Clothing, Crafts and Visible Symbols of Uzbek Identity

Uzbek identity is also reflected in artistic expressions including atlas and adras fabrics, do'ppi, suzani, gold embroidery, ceramics, wood carving and regional ornaments. These artifacts are more than just decorative. They represent memories, a connection to a place, aesthetic taste and a link to the past. Traditional attire and crafts are particularly noticeable during weddings, Navruz festivities, formal cultural events and artistic performances. Material culture makes tradition inventive and adaptive. More and more today designers and artisans are re-interpreting national patterns in clothes, accessories and interior design. This adaptability prevents heritage from being static or confined to museum exhibition. When young people wear traditional materials in modern forms they are engaging in a debate between genealogy and modern identity.

But commercialization needs to be treated with caution. Cultural identity can be superficial when patterns and symbols are utilized without awareness of their origin, regional meaning or craft method. Museums, universities, craftsmen, cultural centres and digital platforms may help adolescents better appreciate adornment, fabric and craft traditions. The depiction of heritage as knowledge avoids the heritage being a popular picture without cultural substance.

8. Oral Heritage, Art and the Voice of Memory

Oral and creative means are also used to transmit Uzbek values. Lullabies, proverbs, blessings, wedding songs, oral storytelling, *maqom customs* (makom/classic), Katta Ashula (Big Song), meaning “Great Song,” regional dances maintain memory in voice, rhythm, and performance. The international importance of the intangible heritage of Uzbekistan is proved by the recognition of Katta Ashula and Khorazm dance Lazgi by UNESCO (UNESCO, 2009, 2019). These are not only creative creations, but they convey also world perspectives, emotional memory and social ethics.

Studies on the oral tradition of Turkic peoples stress the importance of voice and performance for the maintenance of identity and intergenerational bonds (Nardella, forthcoming). The principle is very important for Uzbek culture, because many values are not taught from reading, but from listening: to the counsel and blessings of elders, to songs, proverbs and stories. The spoken word is authority, love and duty. It generates cultural memory in a way no textual account can supplant.

Oral tradition is a wonderful source for young people to draw on in their academic and digital activities. Recording family memories, collecting local proverbs, documenting ceremonial tunes, interviewing performers, and compiling multilingual glossaries can turn ordinary memory into cultural knowledge. Such practice builds research skills and strengthens loyalty to national identity.

9. Youth, Globalization and Responsible Digital Preservation

Uzbekistan’s cultural identity is affected in a two-fold manner by the process of globalization. It can cause cultural uniformity, consumerism, linguistic dilution and trivialization of heritage. Young individuals may not be as experienced with local customs as global culture. At the same time, globalization also provides tools for cultural regeneration, such as social media, digital archives, online exhibitions, short documentary films, podcasts, virtual museums, and intercultural student forums.

The youth policy of the Republic of Uzbekistan is aimed at creating circumstances for the realization of rights and legitimate interests of young people, increasing their role in society and nurturing a healthy and well-rounded generation (Republic of Uzbekistan, 2016). This method is vital for legacy preservation, because young people are not only inheritors of tradition, they are future scholars, organizers, interpreters and communicators of culture.

Knowledge and ethical awareness for responsible digital preservation. A video about Navruz, palov or a wedding event must not reduce culture to a beautiful image. It should explain concepts, prevent stereotyping, respect holy elements and recognize regional variances. Digital communication should explain to audiences why Uzbek customs are important for dignity, family, community and national memory.

In this, educational institutions play a vital role. Local culture studies, field interviews, museum visits, oral history projects, craft documentation and project-based learning can be included into school and university practice. Students can learn about family and community traditions as live cultural systems. Such work combines the protection of heritage with research competence and prepares young people to participate in international academic discussion.

Conclusion

The moral fabric of everyday life is the most obvious manifestation of the culture, ethnicity and traditions of the Uzbek people. The mahalla, dasturxon, palov, Navruz, hospitality, family rites, clothes, crafts and oral heritage are not isolated elements of culture. They create an integrated structure in which Uzbek people express

affiliation, remembrance, morality and social solidarity. These customs instill respect for elders, hospitality to guests, duty to neighbors, attachment to family, and continuity with ancestors.

The legal framework of Uzbekistan consolidates this cultural system by defining heritage preservation as a civic duty, state responsibility and societal concern. Constitutional standards on human dignity and protection of heritage, law on cultural heritage, legal recognition of mahalla-based self-government and state youth strategy point to customs as not being isolated from modern public life. They are woven into the moral and civic fabric of society.

Balanced paradigm needed for cultural continuation. The outer forms of tradition may change with times but the moral center must be protected. Critical scrutiny should be applied to high ceremonial expenditure, shallow commercialisation and simplified digital depiction. At the same time, there is a need to foster youth innovation, scholarly research, responsible use of the media and intercultural communication. Uzbek legacy is alive now, not as a recollection of the past, but as a living resource for the future of the Turkic world, when handled with understanding, respect and inventiveness.

References

1. Brown, M. T. (2024). 'Kazakh means freedom': Kazakh language policy and national identity before and during the Ukraine War. University of South Carolina Scholar Commons.
2. Constitution of the Republic of Uzbekistan. (2023). Constitution of the Republic of Uzbekistan. <https://constitution.uz/en/clause/index>
3. Egamberdiyev, M., & Turgunbayev, I. (2023). Cultural transformation of Turkic states in the system of integration organizations. Bulletin Orientalism Series, 3(106), 42-50. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v106.i3.05>
4. Gabitov, T. Kh., Kozhan, A. A., & Shadinova, G. A. (2025). Formation of cultural identity: The role of youth in preserving Kazakh traditions in the context of globalization. Adam Alemi, 2(103), 10-18. <https://doi.org/10.48010/aa.v103i2.608>
5. Khan, A. A. (n.d.). Youth culture and identity formation in a globalized world. Journal of Political Stability Archive, 1(1), 43-49.
6. Lex.uz Legal Explanations. (n.d.). Ten questions and answers on citizens' self-governing bodies. National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/en/explanation/1636>
7. Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. Review Journal of Social Psychology & Social Works, 117-127.
8. Nardella, F. (forthcoming). Voicing heritage: Eagle-hunting, Manas recitation, and postcolonial identity in post-Soviet Kyrgyzstan. Studies on Central Asia and the Caucasus.
9. Republic of Uzbekistan. (2001). Law No. 269-II 'On the protection and use of cultural heritage sites.' National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/en/docs/6817315>
10. Republic of Uzbekistan. (2016). Law No. LRU-406 'On the State youth policy.' National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/ru/docs/6821867>
11. UNESCO. (2009). Katta Ashula. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/katta-ashula-00288>
12. UNESCO. (2016). Palov culture and tradition. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/palov-culture-and-tradition-01166>
13. UNESCO. (2019). Khorazm dance, Lazgi. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/khorazm-dance-lazgi-01364>

14. UNESCO. (2024). Nawrouz, Novruz, Nowrouz, Nawrouz, Nauryz, Nooruz, Nowruz, Navruz, Nevruz. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/nawrouz-novruz-nowrouz-nowrouz-nawrouz-nauryz-nooruz-nowruz-navruz-nevruz-nowruz-navruz-02097>

SPEECH ETIQUETTE AND UZBEK CULTURAL IDENTITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Associate Prof. Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna (ORCID ID: 0000-0001-5905-2129)

Renaissance University, Faculty of Philology and History,

Department of Foreign Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan

Ravshanova Marjona Shavkat kizi (ORCID ID:0009-0001-7246-4993)

First-year Master's student, Group 2M-25, Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Uzbek identity is visible not only in national dress, historical monuments or festive ceremonies, but also in the way people speak to one another. A short greeting, a respectful form of address, a blessing said by an elder, or an indirect answer given in order not to offend the interlocutor may carry more cultural meaning than a long explanation. In Uzbek culture, speech is connected with tarbiya, respect, modesty and social responsibility. A person is often evaluated not only by what he or she says, but also by how, when and to whom it is said.

Communicative behavior gives Uzbek cultural values a practical form. Respect for elders, modesty in self-expression, careful choice of words and avoidance of unnecessary confrontation are not abstract moral principles; they are realized through speech. A greeting may open a relationship, a blessing may confirm social approval, a polite refusal may protect another person's dignity, and silence may express consideration rather than absence of opinion. Such linguistic forms show how language creates a person as a member of a cultural community and how national identity is performed in ordinary conversation.

The relevance of this topic is strengthened by multilingual life in Uzbekistan and in the wider Turkic world. Young people often communicate in Uzbek, Russian, English, Turkish and other languages. They study abroad, participate in international projects, use social media and translate national realities into global academic language. Under these conditions, speech etiquette becomes an important area of cultural translation. It is not enough to translate words literally; one must also explain the social rules, emotional meanings and ethical expectations that stand behind them.

Main Body

1. Language as A Form of Cultural Belonging

Language is closely connected with identity because it carries memory, social norms and models of belonging. Studies of Central Asian language policy show that language is not merely a communicative instrument; it is also a symbol of cultural heritage and a means through which communities define themselves (Brown, 2024). This idea is useful for Uzbek culture, where many communicative forms are connected with respect, age hierarchy and social harmony.

In Uzbek society, a speaker is expected to recognize the position of the listener. Communication with parents, teachers, elders, guests, younger relatives or close friends requires different levels of formality and emotional tone. The distinction between *sen* and *siz* is not only grammatical. It marks respect, distance, intimacy and social appropriateness. The same sentence may become respectful, neutral or rude depending on the pronoun, intonation and accompanying expressions.

Cultural identity is therefore not located only in the meaning of separate words. It is also found in the rules of speaking. Greeting someone first, avoiding harsh interruption, using respectful address terms, listening before answering and softening disagreement are communicative signs of cultural upbringing. In this sense, Uzbek speech etiquette performs the same identity-building function that rituals perform in community life, but it does so through language.

2. Greeting, Address and Respect in Uzbek Communication

Greeting formulas are among the most important elements of Uzbek speech behavior. They create the first moral frame of interaction. Expressions such as *Assalomu alaykum*, *Vaalaykum assalom*, *yaxshimisiz*, *omonmisiz* and *hormang* do more than open a conversation. They express peace, goodwill, attention and recognition of the other person's dignity. The greeting of an elder, a teacher or a guest is usually accompanied by a respectful tone and sometimes by non-verbal gestures such as standing up or placing the hand on the chest.

Address terms also contain cultural information. Words such as *aka*, *opa*, *amaki*, *xola*, *ustoz*, *domla* and *opa-singil* may be used beyond biological kinship. They create symbolic kinship and reduce social distance while preserving respect. Calling an older man *aka* or an older woman *opa* can show warmth and politeness even when the speakers are not relatives. Such forms are difficult to translate directly into English because their meaning is both social and emotional.

Respectful address in Uzbek communication also protects social harmony. A young person who uses too direct a style with an elder may be understood as lacking *tarbiya*. Conversely, a speaker who chooses a culturally appropriate address form demonstrates awareness of social order. Therefore, speech etiquette is an important sign of ethnocultural identity: it shows how the community imagines proper relations between people.

3. Blessing, Indirectness and Andisha as Pragmatic Norms

Blessing is a central speech act in Uzbek communicative culture. Expressions of goodwill before travel, study, marriage, work or a new beginning are not merely religious or poetic formulas. They create emotional support and social approval. The words of parents, grandparents, teachers or respected elders may carry a special moral authority. In this context, speech becomes a form of care.

Another important feature of Uzbek communication is indirectness. People may avoid direct refusal in order not to embarrass the listener. A phrase such as *ko'rib chiqamiz*, *nasib qilsa* or *keyinroq gaplashamiz* may soften disagreement, delay or inability. Such indirectness is not necessarily uncertainty. It can express *andisha*, that is, tact, modesty, restraint and sensitivity to the feelings of others. In intercultural communication, this norm may be misunderstood by speakers from cultures where directness is valued more highly.

Andisha is especially important because it links language with morality. It regulates how a person expresses criticism, disappointment, disagreement or request. It teaches the speaker to think about the emotional effect of words. This pragmatic dimension differentiates the present article from a general list of Uzbek cultural concepts. The focus here is on how these concepts operate in speech situations and how they shape communicative competence.

4. Translation and Intercultural Competence

Translation of Uzbek speech etiquette requires more than lexical equivalence. Many expressions need cultural commentary. For example, *ustoz* can be translated as teacher, but in Uzbek it may also imply deep respect, gratitude and moral authority. The phrase *duo qiling* may be rendered as "please pray for me," yet it also reflects a cultural expectation that elders' good wishes support important life decisions. Similarly, *hormang* is not simply "do not be tired"; it is a respectful acknowledgment of someone's labor.

Foreign-language education can use these examples to develop intercultural competence. The study of a foreign language should not distance students from their own culture. It should help them explain national values to others in a language understandable to international audiences. Materials on intercultural communication in Uzbek higher education emphasize the need to connect language learning with cultural and moral education (Oganisyan & Urazkulova, 2021).

Students can prepare bilingual mini-dictionaries of speech etiquette, collect examples from family conversations, compare Uzbek politeness formulas with English, Turkish or Russian equivalents, and practice role plays involving guest reception, elder-younger communication, academic respect and polite disagreement. Such activities transform national speech behavior into research material and help youth speak about Uzbek culture with accuracy.

5. Youth, Digital Communication and Responsible Representation

Digital communication changes speech etiquette. Short messages, emojis, voice notes and public comments can reduce traditional forms of politeness. Younger speakers may omit greetings, use informal address forms too quickly, or transfer English-style directness into Uzbek contexts. These changes do not automatically destroy culture, but they require awareness. Every generation adapts speech behavior, yet adaptation should not remove the ethical core of respect.

Globalization creates both challenges and opportunities for youth identity formation (Khan, n.d.). Online communication may simplify cultural meanings, but it can also spread knowledge about Uzbek communicative values. Young people can create short videos explaining greeting etiquette, publish bilingual posts on culturally specific speech acts, record elders' blessings, collect proverbs about good speech and prepare academic presentations for Turkic youth forums.

Responsible digital representation means avoiding superficial exoticism. Uzbek speech etiquette should not be presented as a set of unusual phrases only. It should be explained as a communicative system based on dignity, social harmony, age respect and emotional intelligence. In this way, youth can protect the depth of national language while participating actively in global communication.

6. Suggested Student Research Activities

Uzbek speech etiquette can be investigated through small-scale student research projects. Students may collect examples of greetings, address forms, blessings, polite refusal and expressions of gratitude from different age groups. Such material can be gathered through interviews, observation of family conversations, recordings of ceremonial speeches with permission, and analysis of written digital communication. The aim is not to judge speakers, but to understand how Uzbek cultural norms operate in real situations.

One useful activity is a comparative etiquette portfolio. Students can select a communicative situation, for example greeting a teacher, asking for advice from an elder, inviting a guest, refusing an invitation politely, or congratulating someone. They can then compare how the same situation is expressed in Uzbek, English, Russian or Turkish. This comparison reveals that politeness is not universal in form, even when it is universal in social importance. A direct English expression may require a softer Uzbek equivalent, while an Uzbek blessing may need a cultural note rather than a literal translation.

Another activity is the preparation of an annotated bilingual glossary of speech acts rather than a simple word list. Each entry should include the Uzbek expression, a literal translation, a contextual explanation, a sample dialogue and a note on who may use the expression and in what situation. This method protects the depth of cultural concepts and helps international readers avoid misunderstanding. It also trains students to think as translators, cultural interpreters and researchers at the same time.

Ethical responsibility is essential in such projects. Students should respect privacy, avoid mocking regional accents or older speech forms, and remember that living language is diverse. The goal is to document Uzbek communicative heritage as a dynamic and respectful system. When student research is organized in this way, speech etiquette becomes a practical bridge between linguistics, cultural studies and intercultural communication.

Conclusion

Uzbek speech etiquette is a living form of cultural heritage. It preserves respect for elders, social tact, symbolic kinship, blessing practices, indirectness and the moral responsibility of the speaker. These features demonstrate that identity is produced not only through visible traditions, but also through everyday communication.

Uzbek speech etiquette reveals the linguistic side of national identity. Cultural belonging is expressed not only through monuments, dress, ceremonies or cuisine, but also through the moral organization of conversation. Greeting formulas, respectful address forms, blessings, polite indirectness and *andisha* demonstrate how Uzbek speakers protect dignity, hierarchy, harmony and social closeness in communication. In multilingual and intercultural contexts, these forms require careful interpretation because literal translation cannot fully convey their cultural meaning. Foreign-language education, youth research, bilingual glossaries and responsible digital communication can help present Uzbek speech culture to international audiences without simplifying it. The preservation of communicative heritage strengthens national identity and supports intercultural dialogue in the Turkic world.

Preserving Uzbek communicative heritage requires educational and digital strategies. Bilingual glossaries, annotated examples, role-play tasks, oral-history recordings and intercultural presentations can help young people explain Uzbek values to the Turkic world and to wider international audiences. When youth use language with knowledge and respect, they protect cultural identity while opening it to dialogue.

References

1. Brown, M. T. (2024). 'Kazakh means freedom': Kazakh language policy and national identity before and during the Ukraine War. University of South Carolina Scholar Commons.
2. Egamberdiyev, M., & Turgunbayev, I. (2023). Cultural transformation of Turkic states in the system of integration organizations. *Bulletin Orientalism Series*, 3(106), 42–50. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v106.i3.05>

3. Gabitov, T. Kh., Kozhan, A. A., & Shadinova, G. A. (2025). Formation of cultural identity: The role of youth in preserving Kazakh traditions in the context of globalization. *Adam Alemi*, 2(103), 10–18. <https://doi.org/10.48010/aa.v103i2.608>
4. Guliyeva, N. (2022). The evolution of national identity and nationalism in Azerbaijan (1900–2018) [Doctoral dissertation, Middle East Technical University].
5. Khan, A. A. (n.d.). Youth culture and identity formation in a globalized world. *Journal of Political Stability Archive*, 1(1), 43–49.
6. Mohyeddin, Z. (n.d.). Cultural identity in a globalized world: Navigating tradition and modernity. *Review Journal of Social Psychology & Social Works*, 117–127.
7. Oganisyan, A., & Urazkulova, A. (2021). Methods and techniques of activating the intercultural communicative activity of students when learning a foreign language. In *Uzbekistan on the Way to Third Renaissance: Harmony of Ethnocultural, Historical and Economic Aspects* (pp. 47–49). Kokand University.

LANGUAGE EROSION AND CULTURAL IDENTITY AMONG TURKIC YOUTH IN THE CONTEMPORARY TURKIC WORLD

Rashidova Dinara Tura qizi

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology, Tashkent— Uzbekistan

Introduction

In the contemporary Turkic world, relations among Turkic peoples are entering a visibly new stage. Political dialogue, educational exchange, cultural diplomacy and youth cooperation are becoming more active than before. The Organization of Turkic States, established in 2009, defines its main objective as fostering comprehensive cooperation among Turkic states. This institutional process shows that the Turkic world is no longer connected only through historical memory, but also through modern projects, academic networks, transport links, cultural initiatives and common strategic interests. According to the 2024 report prepared by the Turkic Academy and the Organization of Turkic States, the total population of OTS countries increased from about 117.4 million in 1990 to an estimated 174.9 million in 2024. This demographic scale makes language and cultural identity not a narrow philological issue, but a question of regional continuity and civilizational self-awareness. However, integration itself does not automatically protect identity. A nation may build roads, universities, digital platforms and economic corridors, yet still lose part of its inner cultural strength if its language becomes weak, mixed without control, or detached from historical memory. Language is not only a means of everyday communication. It carries collective experience, moral concepts, traditional values, humour, worldview, family culture and the emotional memory of a people. When a language is reduced to simplified speech, replaced by foreign patterns in education and media, or used only in informal domestic situations, cultural identity begins to lose its depth. This process is usually slow. It does not start with the disappearance of a state. It starts with the disappearance of words. The problem is especially important for young people. In the OTS demographic structure, the share of people aged 15–24 was estimated at about 14.5% in 2024, meaning that millions of young Turkic speakers are now forming their cultural identity in a globalized and digital environment. Social networks, short video platforms, migration, mixed-language communication and the prestige of global languages affect how young people speak, write and think. Borrowing words from other languages is natural. Every living language does this. Yet the danger begins when borrowing turns into dependency, when native concepts are replaced because they are considered “old”, “rural” or “less modern”, and when young speakers become unable to express serious intellectual, cultural or emotional ideas in their own language. At that point, language change becomes language erosion.

This issue is not limited to the Turkic world. UNESCO warns that at least 40% of the approximately 7,000 languages spoken in the world are endangered, and that, on average, one language disappears every two weeks. Such statistics demonstrate that language loss is one of the most serious cultural problems of the twenty-first century. When a language disappears, a people does not merely lose a set of grammatical rules. It loses a unique way of naming the world. It loses songs, proverbs, oral memories, forms of respect, kinship expressions, ethical categories and historical imagination. Therefore, the weakening of language can gradually lead to the weakening of national consciousness. A nation may remain physically present, but culturally fragmented.

For Turkic peoples, this matter has an additional dimension. Uzbek, Turkish, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen and other Turkic languages share deep historical roots, common lexical layers, similar cultural codes and comparable patterns of oral tradition. At the same time, each of them has its own literary norm, historical experience and national character. This balance between unity and diversity must be protected carefully. Excessive linguistic mixing, careless translation, artificial prestige of foreign words, and the neglect of native terminology in education may damage both national languages and the broader Turkic cultural space. A common Turkic identity cannot be built by weakening individual Turkic languages. On the contrary, it can become stronger only when each language preserves its dignity, purity, expressive power and connection with cultural memory.

For this reason, the present article examines language erosion as one of the key challenges facing Turkic youth in the changing global landscape. It argues that the preservation of cultural heritage is impossible without the preservation of language as a living, creative and intellectually capable system. The article also emphasizes that language protection should not be understood as isolation from the world. Turkic youth need foreign languages, digital literacy and intercultural competence. Yet these should enrich, not replace, their native linguistic identity. The future of the Turkic world depends not only on political cooperation and economic integration, but also on whether young people can think, create, communicate and dream in the languages that carry their ancestral memory.

Historical and Theoretical Background: Language as the Core of Turkic Identity

The question of language and identity in the Turkic world cannot be understood only as a modern sociolinguistic problem. It has deep historical roots. For centuries, Turkic intellectuals regarded language not simply as a tool of communication, but as a sign of cultural dignity, collective memory and political existence. One of the earliest and most important examples is Mahmud al-Kashgari's *Dīwān Lughāt al-Turk*, compiled in the eleventh century. The work is widely recognized as one of the earliest comprehensive dictionaries of Turkic languages and an important source for Turkic historical linguistics, ethnography and cultural history. Its significance is not limited to vocabulary. It shows that the Turkic language was already understood as a civilizational space, capable of carrying knowledge, poetry, geography, customs and identity. Another important historical source is Yusuf Khass Hajib's *Kutadgu Bilig*, written in 1069–1070. This work demonstrates that Turkic was not only the language of daily life, but also a language of statecraft, morality, wisdom and social order. In other words, medieval Turkic thought had already created a strong connection between language, ethics and governance. Such sources prove that Turkic languages historically served high intellectual functions. They were not secondary or simple spoken languages; they were languages of literature, education, advice, identity and social philosophy.

The role of Alisher Navoiy is also central in this discussion. Navoiy defended and developed the literary power of Chagatai Turkic at a time when Persian had great prestige in literature and administration. Britannica describes him as the greatest representative of Chagatai literature. His legacy is especially important because he proved that a Turkic language could express refined poetic, philosophical and cultural meanings at the highest level. For the present topic, Navoiy's example is very relevant: when a people believes in the expressive strength of its own language, that language becomes a foundation of national and cultural self-confidence.

Modern linguistic theory also supports this idea. Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf connected language with worldview, suggesting that language influences the way speakers classify and understand reality. This theory, often known as linguistic relativity, should not be understood in a mechanical or absolute way. Still, its weaker and more balanced interpretation remains useful: language influences habits of thought, cultural categorization and the way people organize experience. For Turkic peoples, this is important because many cultural concepts, forms of respect, kinship terms, proverbs and moral expressions cannot be fully separated from the language in which they were created.

Joshua A. Fishman later developed the theory of language maintenance and reversing language shift. He emphasized that endangered or weakened languages cannot be protected only by official declarations; they survive through family use, intergenerational transmission, community institutions and everyday practice. In this sense, a language may be legally protected and taught at school, but still weaken if young people stop using it naturally in family, friendship, education and cultural communication. Fishman's approach shows that language loss begins before the last speaker disappears. It begins when a language loses its normal place in everyday life. David Crystal, in his research on language death, also treats language loss as a cultural tragedy, because every disappearing language takes with it a unique form of memory and knowledge. When a language dies, the world does not merely lose a communication system. It loses a particular intellectual tradition, a unique emotional structure and a culturally specific way of interpreting human experience. This view is directly connected with Turkic cultural heritage. If young people gradually stop using their native language for serious thought, literature, research and public communication, then the language becomes limited to simple domestic speech. Such a language may still exist, but its cultural and intellectual power becomes weaker.

Pierre Bourdieu's concept of symbolic power helps to explain why young people may abandon or weaken their native language even without direct pressure. In society, some languages become associated with prestige, education, success and modernity, while others are treated as less useful or less fashionable. When this hierarchy enters the minds of young people, language erosion begins from inside. It is not only about grammar. It is also about social status, self-respect and symbolic value. A language that loses prestige in the eyes of its own youth becomes vulnerable even if it has a large number of speakers.

Jan Assmann's theory of cultural memory adds another important point. Assmann distinguishes between communicative memory, which lives in everyday interaction, and cultural memory, which is preserved in texts, rituals, symbols, monuments and institutions. Language connects both of them. It keeps family memory alive in speech, and it also preserves long-term cultural memory in literature, folklore, historical narratives, religious texts, songs and proverbs. Therefore, the weakening of language means the weakening of memory itself.

Therefore, the theoretical foundation of this article is based on one central argument: language is not a neutral instrument. It is a cultural archive, a historical bridge and a symbolic homeland of a nation. For Turkic peoples, this argument is supported both by medieval sources and by modern linguistic theory. The works of Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khass Hajib and Alisher Navoiy show the historical depth of Turkic linguistic consciousness, while Fishman, Crystal, Bourdieu and Assmann explain why language remains essential for identity, memory and cultural continuity in the modern world.

Contemporary Turkic Relations and the Language Question

Today, relations among Turkic peoples are developing in a more institutional and visible form. The Organization of Turkic States was founded on the basis of the Nakhchivan Agreement signed on 3 October 2009. Its establishment created a multilateral platform for cooperation and solidarity among Turkic states. This is important because modern Turkic unity is no longer based only on shared historical memory; it is also becoming part of education, diplomacy, cultural exchange, youth cooperation and academic communication. The demographic scale of this space is also significant. According to the *Report on Turkic Economies 2024*, the total population of the OTS countries increased from approximately 117.4 million in 1990 to an estimated 174.9 million by 2024. This means that the Turkic world has a large and growing human potential. But population size alone does not guarantee cultural continuity. A nation may be demographically strong and still culturally weakened if its language loses prestige, expressive richness and intergenerational continuity. This issue is especially relevant for youth. The student symposium itself is built around the idea of youth, identity and dialogue in the Turkic world. Its aim is to create an international platform where students can explore, discuss and redefine the cultural heritage of the Turkic world from their own perspective. The symposium also promotes young researchers' engagement with identity, tradition, cultural values, intercultural communication and the relationship between the past, present and future. This makes the problem of language erosion directly connected with the purpose of the symposium. If young people are the future carriers of Turkic cultural heritage, then their language habits are not a private matter; they are a cultural indicator.

At the same time, the contemporary Turkic world faces a contradiction. On one side, political and cultural cooperation is becoming stronger. On the other side, the speech of young people is increasingly influenced by globalization, digital platforms, mass culture, migration and mixed-language communication. The result is a complex situation: Turkic peoples may become closer institutionally, while their young generation may become more distant from the deep layers of their own languages. This does not mean that foreign languages are harmful. Foreign languages are necessary for science, international communication and professional development. The problem begins when a foreign language does not enrich the native language, but replaces it in serious thinking. If a young person can discuss technology, education, emotions, cultural values and academic ideas only through foreign words or mixed structures, then the native language gradually loses its intellectual function. For this reason, Turkic cooperation should not be limited to summits, declarations and cultural festivals. It must also include language consciousness. A common Turkic identity cannot be built by weakening individual Turkic languages. On the contrary, Uzbek, Turkish, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen and other Turkic languages must remain strong, respected and productive in education, literature, science, media and digital culture.

Causes and Forms of Language Erosion among Turkic Youth

Language erosion usually begins quietly. It does not start with the sudden disappearance of a language. It begins when native words are replaced without necessity, when young people feel ashamed of traditional expressions, when mixed speech becomes normal even in serious contexts, and when the native language is no longer used for complex thought. This process is dangerous because it often looks harmless in the beginning. A few foreign words, a few mixed expressions, a few simplified phrases may seem like ordinary linguistic fashion. But if this tendency becomes permanent, the structure of thinking also begins to change.

One of the main causes is the prestige of global languages. English, Russian and other dominant languages often appear as the languages of technology, success, entertainment and international mobility. This naturally affects young people. They borrow words, imitate digital speech patterns and sometimes treat native expressions as less modern. Borrowing itself is not a problem. Every living language borrows. The danger begins when borrowing becomes uncontrolled and when native equivalents disappear from active use. In this case, the language does not simply receive new words; it loses confidence in its own expressive capacity.

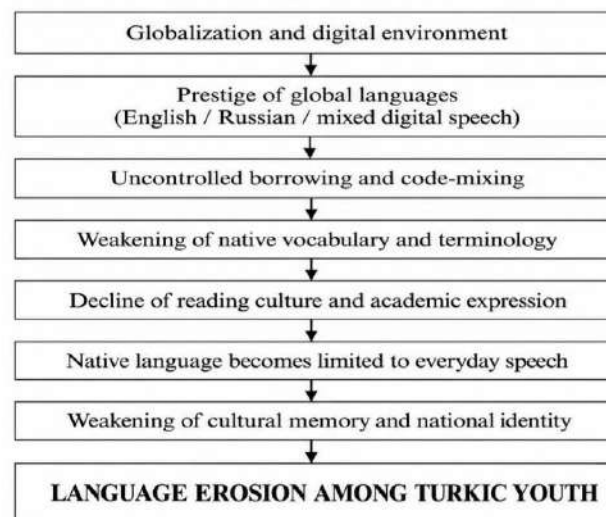
Table 1. Main Factors of Language Erosion among Turkic Youth

Main factor	Manifestation among youth	Possible consequence
Prestige of global languages	Frequent use of English, Russian or mixed digital expressions instead of native words	Native language may be perceived as less modern or less useful

Uncontrolled borrowing and code-mixing	Mixing native and foreign words in everyday and online communication	Weakening of vocabulary, grammar and stylistic accuracy
Decline of reading culture	Less interest in classical texts, folklore, proverbs and long academic reading	Loss of access to cultural memory and traditional expressions
Weak use of native language in science and digital culture	Preference for foreign languages in academic, technological and professional contexts	Native language may become limited to everyday speech

Another cause is the weakness of native terminology in some modern fields. If science, technology, artificial intelligence, business, medicine and digital culture are not actively expressed in native languages, young people begin to believe that their own language is not suitable for modern life. This belief is extremely dangerous. Once a language is pushed out of intellectual spheres, it may remain only as a family or ceremonial language. It may still be spoken, but it no longer fully participates in the production of knowledge. The third cause is code-mixing in social media. Young people often combine native words with English, Russian or Turkish elements in one sentence. In some cases, this may be creative and harmless. But when mixed speech becomes the dominant form of communication, it weakens grammatical discipline, stylistic accuracy and vocabulary depth. The speaker may become quick and expressive in fragments, but less capable of producing a complete, rich and clear text in the native language. This is especially serious for students, because academic thinking requires not only communication, but also conceptual precision.

Figure 1. Mechanism of Language Erosion among Turkic Youth

Source: Developed by the author based on UNESCO data, Fishman's theory of language shift, and the symposium direction 'Language, Identity and Communication.'

Figure 1. Mechanism of Language Erosion among Turkic Youth

The fourth cause is the decline of reading culture. A language becomes deep through books, long texts, poetry, historical sources, academic writing and serious discussion. If young people mainly consume short posts, memes, captions and video comments, their vocabulary becomes narrower. They may speak fast, but not deeply. They may understand everyday speech, but struggle with classical literature, historical documents and abstract academic language. In this sense, language erosion is connected not only with foreign influence, but also with the shrinking of attention, memory and reading habits.

UNESCO's data shows that language diversity is under serious pressure globally. According to UNESCO, at least 40% of the approximately 7,000 languages spoken in the world are endangered, and on average one language disappears every two weeks. This means that language loss is not a theoretical fear; it is a real global process. UNESCO's warning is important for the Turkic world as well, because the existence of strong Turkic languages with millions of speakers should not create false confidence. Some Turkic languages and dialects are already vulnerable or endangered. The historical lesson is clear: no language is protected forever by its past glory. Even a

language with a rich heritage can weaken if it is not used in education, family, media, literature, science and digital life.

Thus, language erosion among Turkic youth appears in several forms: unnecessary borrowing, code-mixing, loss of native terminology, weak reading culture, digital dependence, reduced family transmission and the psychological belief that foreign words are more prestigious. These forms may look small separately. Together, they can damage the cultural continuity of a nation.

Language Loss as a Threat to National and Cultural Identity

Language loss is not only the loss of words. It is the loss of a way of remembering. Every language carries its own emotional structure, moral concepts, humour, forms of respect, kinship terms, proverbs, metaphors and historical associations. In Turkic cultures, many values are preserved not in abstract theories, but in everyday expressions, blessings, oral stories, folk songs, epics and proverbs. If these expressions become incomprehensible to young people, cultural identity does not disappear at once, but it becomes thinner and less rooted.

This is why Mahmud al-Kashgari's work is so important. His dictionary did not simply record words. It preserved cultural signs, poetic fragments, tribal names, geographical imagination and social memory. It showed that language can become a map of a civilization. If such a tradition is forgotten, the younger generation loses access not only to old vocabulary, but also to an older way of understanding the world. Alisher Navoiy's legacy gives another lesson. He demonstrated that Turkic language could be a language of high literature and refined thought. His example is relevant today because many young people unconsciously separate "modernity" from their own language. They may respect their native language emotionally, but use another language when they want to sound educated, urban or professional. This division is dangerous. A language that is loved only emotionally but not used intellectually becomes weaker over time.

The threat is not always visible. A nation may still have schools, flags, holidays and official speeches. But if its young people cannot understand classical literature, old songs, traditional expressions and family stories, then cultural identity becomes thin. It remains on the surface, but loses depth. A nation does not disappear only when its borders disappear; it may begin to disappear when its language no longer carries its memory.

Language also shapes self-respect. If young people believe that their native language is unsuitable for science, technology, philosophy or international communication, they may begin to see their own culture as incomplete. This creates cultural insecurity. They belong to their nation by origin, but they imagine progress through another cultural model. Such a situation may produce a generation that remembers its heritage as decoration, not as a living intellectual resource. Therefore, language protection should not be reduced to slogans about purity. The real task is larger. Turkic languages must be able to speak about the modern world: artificial intelligence, climate change, digital economy, medicine, psychology, law, international relations and cultural theory. If they cannot serve modern thought, young people will gradually move their serious thinking into other languages.

Preserving Turkic Languages through Education, Youth and Digital Culture

The preservation of Turkic languages should begin with young people, because they are not only future speakers. They are already active creators of language. They create online speech, write comments, produce videos, translate content, make podcasts, read or ignore books, and decide which words sound modern. Their choices directly influence the future of language. Education is the first mechanism. Native-language education should not be limited to grammar rules. It should teach students to think, analyze, argue and write academically in their own language. Students must feel that their language can express complex ideas. For this, universities need modern academic writing courses, updated terminology, digital dictionaries, comparative Turkic language studies and research projects based on historical sources.

The second mechanism is the return to classical Turkic heritage in a modern form. Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khass Hajib and Alisher Navoiy should not be taught only as names from the past. Their works should be connected with present-day language problems. For example, Kashgari can be studied as a model of linguistic documentation, Yusuf Khass Hajib as a source of ethical and political vocabulary, and Navoiy as an example of literary confidence in a Turkic language. The third mechanism is digital culture. Today, a language that is weak online becomes weak in the minds of young users. Turkic languages need more high-quality digital content: educational videos, podcasts, electronic dictionaries, subtitles, online corpora, terminology platforms, mobile applications and artificial intelligence tools. The issue is not only entertainment. Digital presence is now part of language survival.

The fourth mechanism is inter-Turkic student cooperation. Students from Uzbekistan, Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and other Turkic communities can prepare joint projects on proverbs, idioms, youth slang, translation problems, oral traditions and cultural concepts. Such projects would show both

unity and diversity. This directly matches the symposium's aim of encouraging student voice, teamwork, international scholarship and creative ideas in an academic setting. The fifth mechanism is family and community transmission. Fishman's theory reminds us that language survival depends strongly on intergenerational use. If children hear only simplified or mixed speech at home, they inherit a weakened language. If grandparents' stories, local words, blessings, jokes and traditional expressions are not passed on, cultural memory becomes shorter. School can teach a language, but family makes it emotionally alive. The sixth mechanism is responsible translation. Many cultural words cannot be translated mechanically. Words connected with kinship, honour, hospitality, blessing, shame, respect and collective memory often require explanation, not replacement. A good translation does not erase cultural meaning. It carries it carefully into another language. Thus, preserving Turkic languages does not mean closing the door to the world. Turkic youth should learn foreign languages and participate in global science. But they should do so from a strong native-language foundation. Multilingualism is strength only when the native language remains alive, respected and intellectually capable.

Conclusion

Language erosion is one of the most serious cultural challenges facing Turkic youth in the contemporary world. The Turkic world is becoming more connected through institutions, education, diplomacy and cultural projects. Yet this connection will remain incomplete if young people gradually lose the ability to think, write and create deeply in their native languages.

The historical examples of Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khas Hajib and Alisher Navoiy show that Turkic languages have long served as languages of knowledge, literature, morality, memory and identity. Modern scholars such as Fishman, Crystal, Bourdieu and Assmann help to explain why language loss is not only a linguistic issue, but also a social, cultural and psychological process. The main danger is not the learning of foreign languages. The real danger is linguistic dependency: when the native language is no longer trusted for science, serious thought, technology, literature or public communication. If this happens, cultural identity becomes weaker from within. For this reason, the preservation of Turkic cultural heritage requires active language development. Turkic languages must live in families, schools, universities, books, digital platforms, research, media and youth culture. They should not remain only in ceremonies and historical memory. They must be used for modern life.

The future of the Turkic world depends on this balance: openness to global communication and loyalty to native linguistic identity. If Turkic youth can speak to the world in foreign languages while continuing to think, feel, remember and create through their own languages, then cultural heritage will not simply be preserved. It will continue to live.

References

1. Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.
3. Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge University Press.
4. Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters.
5. Mahmud al-Kashgari. *Dīwān Lughāt al-Turk*.
6. Yusuf Khas Hajib. *Kutadgu Bilig*.
7. Alisher Navoiy. *Selected works and Chagatai literary heritage*.
8. Organization of Turkic States and Turkic Academy. (2024). *Report on Turkic Economies 2024*.
9. Organization of Turkic States. *Nakhchivan Agreement and official materials on the history of the Organization of Turkic States*.
10. UNESCO. *Materials on endangered languages and multilingual education*.
11. Symposium document. *Cultural Heritage of the Turkic World: Youth, Identity and Dialogue (in the Changing Global Landscape)*.
12. Balıkesir University. *1st International Turkic World Student Symposium; Theme: Cultural Heritage cooperation letter*.

THE LINGUOCULTURAL REPRESENTATION OF THE CULTURAL HERITAGE OF TURKIC PEOPLES: A STUDY OF PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL UNITS

Toshmatova Nargizaxon To‘lqin qizi

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology,
Tashkent, Uzbekistan

Introduction

The concept of cultural heritage is usually connected with historical monuments, works of art, customs, rituals, and oral folklore. Yet one of the deepest layers of cultural heritage is preserved through language. Language contains the social experience, historical memory, aesthetic views, moral standards, and ways of understanding the world that belong to a nation. For this reason, the study of cultural heritage in linguistics requires not only the analysis of the formal structure of linguistic units, but also the study of the cultural meanings, values, and mental features behind them.

Turkic peoples have a long history, common ethnic roots, close cultural traditions, and related language systems. Many proverbs, idioms, and phraseological units found in Uzbek, Turkish, Kazakh, Kyrgyz, Azerbaijani, Turkmen, Tatar, and other Turkic languages are close in meaning. They reflect the shared cultural memory of Turkic peoples. Values such as hospitality, respect for parents, hard work, loyalty to the homeland, wisdom, patience, unity, and patriotism are widely expressed in fixed expressions of Turkic languages.

This paper discusses the study of cultural heritage from a linguistic perspective through the examples of proverbs and phraseological units. The main focus is on the connection between language and culture, the reflection of national mentality in fixed linguistic units, and the linguocultural closeness among Turkic peoples.

Relevance of the Study

In the age of globalization, the preservation of national languages, oral traditions, and traditional values has become a relevant issue. Modern communication, migration, mass media, and digital culture may reduce the active use of many traditional linguistic units. Among younger generations, a weaker understanding of proverbs, sayings, and idioms may lead to the weakening of cultural memory. For this reason, the scientific study of fixed expressions in Turkic languages can be seen as one of the ways to preserve cultural heritage.

Another relevant aspect of this topic is that cultural closeness among Turkic peoples can be seen not only through historical sources or ethnographic studies, but also through language. Proverbs and idioms with the same or similar meanings show the common life experience, worldview, and value system of these peoples. Linguocultural analysis can create a useful academic basis for Turkic studies, comparative linguistics, translation studies, and cultural studies.

Aim and Objectives of the Study

The main aim of this study is to analyze how the cultural heritage of Turkic peoples is expressed in proverbs and phraseological units from a linguocultural perspective.

To reach this aim, the following objectives are set:

1. To explain the theoretical connection between language and culture.
2. To identify the role of proverbs and phraseological units as carriers of cultural memory.
3. To compare selected fixed expressions in Uzbek and Turkish from semantic and cultural perspectives.
4. To show how national mentality, values, and social experience are reflected in these expressions.

Research Methodology

The study uses descriptive, comparative-typological, semantic, and linguocultural methods of analysis. The descriptive method is used to explain the general meaning of proverbs and phraseological units. The comparative-typological method helps compare Uzbek and Turkish expressions that have similar or close meanings. Semantic analysis is used to identify the direct and figurative meanings of these units. Linguocultural analysis reveals how historical experience, moral views, social relations, and symbolic ideas of a nation appear in language.

The research material consists of selected proverbs and phraseological units that are widely used in Uzbek and Turkish. They are analyzed according to values common to Turkic culture, such as hospitality, family, homeland, work, patience, wisdom, and humanity.

The Relationship Between Linguoculture and Cultural Heritage

Linguoculture is a field that studies the relationship between language and culture. In this approach, linguistic units are analyzed as tools that express the culture of a nation. A word, idiom, or proverb does not carry only a dictionary meaning. It can also reflect the values, historical experience, and inner world of a people.

For example, Uzbek expressions such as **ko'ngli keng** "kind-hearted/open-hearted," **qo'li ochiq** "generous," and **yuragi toza** "pure-hearted" express positive moral qualities of a person. In these expressions, words related to body parts or inner feelings are used to give a moral evaluation.

Language has a special place among the intangible forms of cultural heritage. Customs, rituals, oral folklore, wise sayings, and social experience are passed from generation to generation through language. If a language weakens, or if its traditional expressions are forgotten, a certain part of the culture also becomes weaker. For this reason, proverbs and phraseological units may be viewed as a linguistic treasure of cultural heritage.

Expression of Cultural Heritage in Proverbs

Proverbs are short, figurative, and generalized forms of thought that were shaped through the long historical experience of a people. They express folk wisdom, moral norms, and social values in a compact form. In the proverbs of Turkic peoples, values such as the role of a person in society, family relations, respect for elders, care for the younger generation, hard work, honesty, patience, and unity occupy a central place.

The Uzbek proverb "**Mehmon otangdan ulug'**" means that a guest is respected even more than one's father. This proverb shows the high value given to hospitality in Uzbek culture. In this proverb, a guest is not seen as an ordinary visitor. A guest is presented as a cultural image that requires respect, attention, and honor.

A similar idea exists in Turkish in the proverb "**Misafir kısmetiyle gelir**", which means "A guest comes with his own blessing." This proverb connects the guest with fortune, abundance, and good intention. In both examples, the concept of a guest appears as a positive cultural symbol in Turkic traditions.

The Uzbek proverb "**Yetti o'lchab, bir kes**" means "Measure seven times and cut once." It expresses the value of careful thinking, responsibility, and making decisions after reflection. The Turkish proverb "**İki ölç, bir biç**" carries a similar meaning. These similarities show that Turkic peoples share close practical life experience and moral standards.

The Uzbek proverb "**Til bilgan el biladi**" means that a person who knows a language can understand another people. This proverb shows that learning a language opens the door to another culture, worldview, and way of life. This idea is especially relevant today, when cooperation among Turkic peoples is growing. Learning related Turkic languages does not only expand communication. It also deepens cultural closeness.

Reflection of National Mentality in Phraseological Units

Phraseological units often use words in a figurative meaning and show the imaginative thinking of a people. They make speech expressive, emotional, and nationally colored. In phraseological units, human character, emotional state, social relations, and moral evaluation are often expressed through imagery.

For example, the Uzbek expression **“ko‘ngli keng”** describes a tolerant, forgiving, and generous person. The Turkish expression **“gönlü geniş”** has a very close meaning. In both languages, the word **ko‘ngil/gönül** is not only connected with inner feelings. It also symbolizes humanity, kindness, generosity, and inner purity. This shows that the inner world and moral qualities of a person are highly valued in the mentality of Turkic peoples.

The Uzbek expression **“qo‘li ochiq”** means generosity, readiness to help, and willingness to share one’s possessions with others. The Turkish expression **“eli açık”** is used in the same meaning. This similarity shows that generosity is a shared cultural value among Turkic peoples. By contrast, expressions such as **“qo‘li qattiq”** in Uzbek and **“eli sıkı”** in Turkish refer to stinginess and carry a negative meaning.

The Uzbek phrase **“ko‘z qorachig‘idek asramoq”** means to protect someone or something as something very precious. The Turkish expression **“göz bebeği gibi korumak”** is based on the same image. The pupil of the eye is viewed as a symbol of something extremely valuable because it is connected with sight and life. This expression gives a figurative form to the ideas of care, protection, and value in cultural heritage.

Comparative Analysis: Uzbek and Turkish Examples

Many Uzbek and Turkish proverbs and phraseological units differ in phonetic or lexical form, but they express similar meanings from semantic and cultural points of view. These similarities are connected with common Turkic roots, close historical experience, and shared cultural values.

For example, the Uzbek word **ko‘ngil** and the Turkish word **gönül** have different phonetic forms, but they form a very close cultural and semantic field. In both languages, this word appears in many expressions related to love, desire, inner feelings, emotional state, kindness, and humanity.

Family and kinship relations are also reflected as special values in Turkic languages. Uzbek proverbs such as **“Ota rozi — Xudo rozi”** and **“Onaning ko‘ngli bolada”** strongly express ideas of parental blessing, children’s duty, and family respect. Turkish also has many proverbs related to parents, family, and children’s responsibility. These linguistic units show that the family occupies a central place in cultural heritage.

The concepts of homeland and native land are also widely expressed in proverbs. The Uzbek proverb **“Ona yurtning omon bo‘lsa, rangi ro‘ying somon bo‘lmas”** means that if one’s homeland is peaceful, one’s life will be stable and safe. Such proverbs show that loyalty to the homeland, living together with one’s people, and collective responsibility have long existed in the culture of Turkic peoples.

The Role of Linguistic Units in Preserving Cultural Heritage

Proverbs and phraseological units perform three main functions in preserving cultural heritage. First, they preserve the historical experience of a people in a compact form. Second, they pass moral and educational norms from one generation to another. Third, they support national self-awareness and strengthen cultural closeness. For this reason, it is necessary to interpret these units correctly in education, translation practice, and intercultural communication.

From a linguistic perspective, the study of such units is not limited to vocabulary analysis. It also helps reveal the way people think and the cultural codes that shape their worldview. Behind every proverb or idiom, there is a certain historical experience, social environment, and moral judgment. For this reason, proverbs and phraseological units should be treated as valuable academic sources in the study of the cultural heritage of Turkic peoples.

Conclusion

The cultural heritage of Turkic peoples is deeply expressed through linguistic units, especially proverbs and phraseological expressions. These units preserve historical memory, social experience, moral values, and national mentality. The semantic closeness of many Uzbek and Turkish proverbs and idioms shows the cultural commonality among Turkic peoples.

The analysis shows that values such as hospitality, generosity, family, homeland, work, patience, wisdom, and humanity are expressed in proverbs and phraseological units in a vivid and effective way. These units are not only decorative elements of speech. They are linguocultural treasures that preserve cultural memory and connect generations. The comparative study of fixed expressions in Turkic languages can support the preservation of cultural heritage, strengthen national identity, and develop academic cooperation in the Turkic world.

References

- Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt, W. von. (1999). *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maslova, V. A. (2001). *Lingvokulturologiya*. Moscow: Akademiya.
- Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Yo'ldoshev, B. (1993). *O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti*. Samarqand: SamDU nashri.
- Rahmatullayev, Sh. (1978). *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
- O'zbek xalq maqollari*. (2005). Toshkent: Sharq.

PRESERVATION AND TRANSMISSION OF CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS ON THE CASE OF UZBEKISTAN

Acting Associate Professor Sayyora Xasanovna Ubaydullayeva

Renaissance Educational University Tashkent

Olimxoʻja Bahromov

First-year Student, Design (Interior) Group Renaissance Educational University

1. Introduction

Cultural heritage represents the collective memory of a society and forms the foundation of national identity. The Turkic world, comprising historically and linguistically connected peoples, possesses a rich and diverse cultural heritage that spans centuries. This heritage is not only historically significant but also plays an essential role in contemporary global culture.

Uzbekistan, located in the heart of the Turkic world, has a particularly rich cultural heritage. Cities such as Samarkand, Bukhara, and Khiva are not only national treasures but also important centers of Turkic civilization.

In the context of globalization, the preservation and transmission of cultural heritage have become increasingly important. Therefore, this study aims to analyze the theoretical and practical aspects of cultural heritage preservation in the Turkic world, with a focus on Uzbekistan.

2. Methodology

This research is based on several scientific approaches:

- **Historical-comparative method** – to analyze similarities and differences among Turkic cultures;
- **Ethnographic approach** – to study traditions, rituals, and oral culture;
- **Systemic analysis** – to understand cultural heritage as an integrated system;
- **Analytical method** – to evaluate the effects of globalization on cultural continuity.

The study also draws on academic literature, UNESCO reports, and official materials from Turkic cultural institutions.

3. Cultural Heritage in the Turkic World

Cultural heritage is generally divided into two categories: tangible and intangible. Tangible heritage includes monuments, archaeological sites, and works of art, while intangible heritage includes oral traditions, rituals, performing arts, and craftsmanship.

The Turkic world is exceptionally rich in both forms. For example, architectural masterpieces such as Registan Square in Samarkand, Ichan-Kala in Khiva, and Cappadocia in Türkiye represent shared civilizational values.

Intangible elements such as epic storytelling traditions, folk music, and traditional crafts further strengthen cultural unity among Turkic peoples.

4. Cultural Heritage in Uzbekistan

Uzbekistan occupies a central position along the historical Silk Road, making it a crossroads of civilizations. This geographical position has contributed to the formation of a diverse and rich cultural heritage.

Examples of intangible cultural heritage in Uzbekistan include:

- Navruz celebrations,

- Bakhshi storytelling tradition,
- traditional embroidery and skullcap (doppi) making,
- national cuisine such as plov, somsa, and norin.

These cultural elements are also shared across other Turkic nations, reinforcing cultural interconnectedness.

5. Cultural Cooperation Among Turkic States

In recent years, cultural cooperation among Turkic states has significantly expanded. The international organization TURKSOY plays a central role in promoting shared cultural values, organizing festivals, and supporting academic collaboration.

Such cooperation contributes to:

- strengthening cultural exchange,
- developing a shared historical consciousness among youth,
- enhancing interdisciplinary academic research.

6. Globalization and Challenges to Cultural Heritage

Globalization has both positive and negative effects on cultural heritage. While it promotes intercultural communication, it also threatens the survival of traditional cultural practices.

Major challenges include:

- declining interest among youth in traditional culture,
- loss of customs due to urbanization,
- cultural homogenization.

These processes may weaken cultural diversity if not properly managed.

7. Role of Digital Technologies in Heritage Preservation

Modern digital technologies play a crucial role in preserving cultural heritage. Tools such as 3D modeling, virtual museums, and digital archives help document and protect historical monuments.

In Uzbekistan, several heritage sites are currently being digitized, allowing global access to cultural and historical knowledge. This process enhances both preservation and international academic visibility.

8. Role of Education

Education is one of the most important tools for preserving cultural heritage. Integrating Turkic history, culture, and heritage studies into school and university curricula helps strengthen cultural identity.

Educational benefits include:

- strengthening national and cultural identity,
- increasing historical awareness among youth,
- encouraging academic research in cultural studies.

Conclusion

The preservation of cultural heritage in the Turkic world is of great importance in the context of globalization. The case of Uzbekistan demonstrates that rich historical and cultural assets form an integral part of the broader Turkic civilization.

To ensure sustainable preservation, the following strategies are recommended:

- strengthening international cooperation,
- expanding digitalization projects,
- improving educational programs,
- engaging youth in cultural activities.

Through these measures, the continuity and unity of Turkic cultural heritage can be maintained in the modern world.

References

1. Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Otto Harrassowitz. 1992
2. Soucek, Svat. *A History of Inner Asia*. Cambridge University Press. 2000
3. Manz, Beatrice Forbes. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge University Press. 1999
4. Khalid, Adeeb. *Islam after Communism*. University of California Press. 2007
5. Baumer, Christoph. *The History of Central Asia*. I.B. Taur

DIALECTS OF THE TURKIC LANGUAGES AS AN ELEMENT OF CULTURAL IDENTITY

Abdurakhimova Nigora Bakhtiyarovna

Renaissance Educational University, ESL Teacher

Abduqahhorova Aziza Farhod qizi

Renaissance Educational University, 3rd year student (FTO)

1. INTRODUCTION

Language is not only a system of grammar and vocabulary. It is also a social practice through which people express belonging, memory and cultural continuity. This is especially visible in the Turkic world, where related languages are spoken across a very large territory from Anatolia and the Caucasus to Central Asia, Siberia and parts of China. The Turkic language family is internally diverse, and this diversity exists not only between separate languages such as Turkish, Azerbaijani, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, Tatar, Bashkir, Uyghur, Sakha and Chuvash, but also within each of them through dialects and regional varieties.

The purpose of this article is to examine Turkic dialects as an element of cultural identity. The article does not present original fieldwork, survey results or interviews. It is a literature-based analytical review that systematises existing scholarship and reference materials. Its main argument is that dialects should not be viewed simply as “incorrect” or “local” deviations from literary standards. In many communities, dialects preserve local histories, oral genres, place-based vocabulary, regional humour, family memory and forms of solidarity. They are therefore relevant not only for linguistics, but also for cultural heritage studies.

The issue is timely because dialects in many parts of the Turkic world are affected by several simultaneous pressures: state standardisation, mass education, urban migration, intergenerational language shift, the prestige of dominant urban speech, Russian and other contact languages, and the homogenising effects of digital communication. These pressures do not necessarily threaten all dialects equally, but they create a common problem: younger speakers may increasingly perceive dialectal speech as less prestigious or less useful than standard forms. This article therefore asks how dialects function as identity markers and what can be done to preserve their cultural value.

2. LITERATURE REVIEW AND THEORETICAL BASIS

The literature relevant to this topic can be divided into four groups. The first group consists of general works on Turkic linguistics. Johanson and Csató's edited volume *The Turkic Languages* remains one of the key reference works for the structure, classification and historical development of the Turkic language family. It shows that Turkic languages are connected by typological similarities, including agglutinative morphology and vowel harmony, while also differing significantly due to historical contact and regional development. Johanson's later work *Turkic* also provides a concise overview of the family and its areal distribution.

The second group is sociolinguistic theory. Labov's work demonstrated that variation in language is socially meaningful rather than random. Speakers' pronunciation, vocabulary and grammatical choices often index region, class, age, group membership and identity. Later sociolinguistic studies, including Eckert's work on language variation as social practice, show that speakers use linguistic variation to position themselves socially. This theoretical perspective is important for the study of dialects because it shifts attention away from the idea of a single “correct” language and towards the social meanings carried by different varieties.

The third group concerns language maintenance and language shift. Fishman's theory of reversing language shift remains central for understanding how languages and varieties survive or decline across generations. His work emphasises that intergenerational transmission within families and communities is often more important than symbolic recognition alone. For dialects, this means that documentation and official respect are necessary but insufficient if younger speakers do not actively use the variety in everyday life.

The fourth group relates to heritage. UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage defines intangible heritage to include oral traditions, performing arts, social practices and knowledge transmitted from generation to generation. Dialects are not always listed as separate heritage items, but they are the medium through which many forms of intangible heritage are transmitted. UNESCO's Atlas of the World's Languages in Danger also highlights the vulnerability of many languages, including several Turkic varieties, and underlines the broader cultural cost of language loss. Taken together, these sources justify treating Turkic dialects as both linguistic and cultural phenomena.

3. TURKIC DIALECTS AND CULTURAL IDENTITY

A dialect may be defined as a regional or social variety of a language distinguished by pronunciation, vocabulary, grammar and patterns of usage. In public discourse, however, the word "dialect" is often misunderstood. It may be associated with backwardness, rural life or lack of education. Modern sociolinguistics rejects such value judgments. Dialects are systematic linguistic varieties with their own internal logic. Their difference from a literary standard is not evidence of inferiority, but the result of historical development and social function.

For Turkic-speaking communities, dialects can serve at least three identity functions. First, they mark local belonging. A speaker's accent or vocabulary may identify a region, city, valley, village or tribal background. Second, dialects preserve cultural memory. Words connected with agriculture, nomadic pastoralism, irrigation, crafts, cuisine, family relations or ceremonial practices often survive more vividly in local speech than in standard language. Third, dialects support emotional intimacy. Many people associate dialect speech with grandparents, childhood, community stories and informal communication.

This does not mean that standard languages are unimportant. Literary Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkish and other standard languages perform essential functions in education, administration, science, media and national integration. The problem arises only when standardisation is interpreted as a reason to marginalise regional speech. A balanced approach recognises the role of national literary languages while also valuing dialects as part of the cultural ecology of the language.

4. SELECTED CASES FROM THE TURKIC WORLD

4.1 Uzbek dialects

Uzbek is a useful example because it has a particularly complex dialectal structure. Reference sources commonly distinguish major groups influenced by Karluk, Kipchak and Oghuz features. Encyclopaedia Britannica notes that Uzbek includes southern or Iranised dialects, semi-Iranised dialects and northern dialects, reflecting the long interaction of Uzbek with Tajik/Persian and other Turkic varieties. This diversity is connected with the historical geography of Uzbekistan: Tashkent, Fergana, Samarkand, Bukhara, Khorezm and the southern regions each have distinct linguistic features and cultural associations.

In cultural terms, Uzbek dialects are more than pronunciation differences. The speech of Khorezm, for example, is closely connected with a strong regional cultural identity, including local music, humour, wedding traditions and historical memory. The speech of Samarkand and Bukhara reflects long-standing contact with Tajik/Persian cultural environments. Fergana Valley varieties are associated with dense local settlement, crafts, trade and distinctive forms of everyday expression. These examples show how dialectal variation can preserve regional histories within a shared national language.

4.2 Kazakh and Kyrgyz dialects

Kazakh and Kyrgyz demonstrate the connection between dialects, mobility and historical forms of life. Kazakh belongs to the Kipchak branch of Turkic. Reference materials and linguistic descriptions generally identify regional varieties such as western, southern and north-eastern Kazakh. These differences are not always barriers to mutual understanding, but they may preserve traces of migration, local settlement, contact with neighbouring peoples and the vocabulary of pastoral life. In the context of modern Kazakhstan, dialectal issues also intersect with script reform, urbanisation and the role of Russian as a major contact language.

Kyrgyz is also a Kipchak Turkic language and is often described as having northern and southern dialectal groupings. Standard Kyrgyz is largely based on northern varieties, while southern Kyrgyz has stronger contact with Uzbek and other languages of the Fergana Valley and neighbouring regions. These differences are culturally significant because they reflect different historical experiences within the same national linguistic community. They also show that dialect identity may coexist with national identity rather than contradict it.

4.3 Smaller and endangered Turkic varieties

The Turkic world also includes smaller languages and varieties whose vitality is more fragile than that of Uzbek, Kazakh or Kyrgyz. UNESCO's Atlas and related language-vitality resources refer to a number of endangered languages in Eurasia, including Turkic varieties such as Khalaj and others with limited speaker populations. The exact status of each variety requires careful case-by-case research, but the general point is clear: when transmission weakens, a language or dialect may lose speakers rapidly.

For such communities, loss of language is not only a communication problem. It may also mean the weakening of oral history, ecological knowledge, ritual vocabulary, traditional song, local narratives and community self-understanding. This is why the preservation of smaller Turkic varieties should be treated as part of heritage policy, not merely as a technical matter for linguists.

5. CURRENT CHALLENGES

Turkic dialects face several common challenges. The first is the ideology of the standard language. Schools, examinations, official documents and national media naturally rely on standard forms. This is necessary for public communication, but it can unintentionally teach children that home varieties are inappropriate or inferior. If dialect speakers begin to feel shame about their speech, intergenerational transmission may weaken.

The second challenge is urbanisation. Movement from villages and smaller towns to large cities creates mixed linguistic environments. In such environments, speakers often shift towards standard or urban varieties in order to communicate more widely and avoid social stigma. Over time, this may lead to dialect levelling, where distinctive local features gradually disappear.

The third challenge is digital communication. Social media can support dialect visibility if creators produce content in local speech. At the same time, algorithms and audience expectations often reward content in standard languages or globally understood forms. This can encourage young people to reduce dialect use online. The digital sphere is therefore ambivalent: it may either marginalise dialects or become a new space for their revitalisation.

The fourth challenge is insufficient documentation. Many dialects are still underdescribed, especially at the level of oral narratives, local vocabulary, phraseology and pragmatic usage. A dialect dictionary or phonetic description is useful, but it does not fully capture the cultural life of a speech community. Documentation should therefore include audio and video recordings, oral histories, local songs, proverbs, stories and everyday conversations, with the consent and participation of communities.

6. RECOMMENDATIONS FOR PRESERVATION AND REVITALISATION

First, dialect documentation should be expanded through universities, research institutes and community projects. Modern digital tools make it possible to create audio archives, regional vocabulary databases and open educational materials. Such projects should involve local speakers not merely as informants but as partners.

Second, language education should present dialects positively. Students can be taught that the literary standard is necessary for formal communication, while dialects are valuable forms of cultural expression. This approach would reduce stigma and strengthen respect for linguistic diversity.

Third, cultural institutions should include dialects in heritage programmes. Museums, theatres, folklore festivals and libraries can use dialect materials in exhibitions, performances and public events. This is particularly important for oral literature, local storytelling and traditional music.

Fourth, digital media should be used strategically. Short videos, podcasts, subtitles, online dictionaries and youth-oriented content can give dialects visibility. However, digital representation should avoid caricature. Dialects should not be shown only as comedy or nostalgia; they should also appear as serious, creative and contemporary forms of expression.

Fifth, policy frameworks should recognise dialect diversity without weakening national language policy. The goal is not to replace literary standards, but to build a more inclusive linguistic culture in which regional varieties are documented, respected and transmitted.

7. CONCLUSION

Turkic dialects are an important element of cultural identity. They connect language with place, memory, community and heritage. They preserve traces of historical contact, local knowledge and emotional belonging that cannot be fully reproduced by standard language alone. At the same time, dialects exist within modern states where literary standards are necessary for education, administration and national communication.

The central task is therefore balance. Turkic societies should continue to develop strong national languages while also recognising that dialectal diversity is a cultural resource, not an obstacle. For students and young researchers, this topic is especially important because the future of dialects depends largely on whether younger generations perceive them as valuable. If dialects are documented, respected and used creatively in education, culture and digital media, they can remain living forms of identity rather than disappearing traces of the past.

REFERENCES

1. Auer, P., Hinskens, F., & Kerswill, P. (Eds.). (2005). *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Boeschoten, H. (1998). Uzbek. In L. Johanson & E. A. Csátó (Eds.), *The Turkic Languages*. London/New York: Routledge.
3. Britannica. (2026). Turkic languages. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Turkic-languages>
4. Britannica. (2026). Uzbek language. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Uzbek-language>
5. Eckert, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
6. Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
7. Grenoble, L. A., & Whaley, L. J. (2006). *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Johanson, L., & Csátó, E. A. (Eds.). (2021). *The Turkic Languages* (2nd ed.). London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809>
10. Labov, W. (2006). *The Social Stratification of English in New York City* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. Original work published 1966.
11. Llamas, C., & Watt, D. (Eds.). (2010). *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
12. Moseley, C. (Ed.). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger* (3rd ed.). Paris: UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>
13. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention>

14. University of California, Los Angeles. (n.d.). Kyrgyz. UCLA International Institute. <https://international.ucla.edu/institute/article/123622>
15. University of Pennsylvania Linguistic Data Consortium. (2013). Language Specific Peculiarities Document for Kazakh as Spoken in Kazakhstan. https://catalog ldc.upenn.edu/docs/LDC2018S13/LSP_302_final.pdf

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN THE HISTORICAL MEMORY OF MODERN UZBEK STUDENTS

Abdurakhimova Nigora Bakhtiyarovna

Renaissance Educational University, ESL Teacher

Nabiyeva Marjona Faxriddin qizi

Renaissance Educational University, 3rd year student (FTO)

1. INTRODUCTION

After Uzbekistan declared independence in 1991, the formation of a coherent national identity became one of the central tasks of the new state. The Soviet period had promoted a historical narrative in which local identities were subordinated to the broader ideological framework of Soviet citizenship, socialist modernization and class struggle. Independence therefore required not only political and legal transformation, but also a reinterpretation of the historical past.

In this process, the figure of Amir Temur acquired exceptional symbolic importance. Temur was presented not merely as a medieval ruler and military commander, but as a founder of statehood, a patron of science and architecture, and a representative of the political and cultural achievements of Central Asia. Monuments, museum exhibitions, textbooks and official speeches contributed to the consolidation of this image in public consciousness.

Three decades later, students in Uzbekistan have grown up in an educational and cultural environment in which references to Amir Temur are familiar and frequent. At the same time, their perception of this figure is shaped not only by school curricula and official commemorative practices, but also by digital media, international scholarship and everyday cultural experience. This makes the image of Temur an important object for studying how historical memory functions among young people in contemporary Uzbekistan.

The central question of this article is how Amir Temur's image operates in the historical memory of modern Uzbek students. Because the present paper is based on a review of existing scholarship and publicly available narratives, it does not claim to measure student attitudes empirically. Instead, it offers an analytical framework for understanding the main channels through which Temur's image is transmitted and the possible ways in which students may receive and reinterpret it.

2. THEORETICAL FRAMEWORK: MEMORY, IDENTITY AND THE STATE

The study of historical memory begins from the assumption that memory is not only an individual psychological process. Maurice Halbwachs argued that memory is socially framed: individuals remember the past through categories, symbols and narratives provided by the groups to which they belong. In national contexts, schools, monuments, museums and public rituals play an especially important role in shaping these shared frameworks of memory.

This approach is particularly relevant for post-Soviet societies, where independence required the revision of inherited historical narratives. In Central Asia, states have often used selected historical figures and periods to construct continuity between medieval achievements and modern statehood. Such processes are not merely cultural; they are also political, because the representation of the past helps define the legitimacy, values and future direction of the state.

In Uzbekistan, scholars such as Timur Dadabaev and Shoshana Keller have shown that historical narratives and educational curricula became important instruments in the formation of national identity after independence. The reinterpretation of the Timurid era formed part of this broader transformation. Amir Temur became a "site of memory": a symbolic figure around whom ideas of statehood, cultural achievement and national pride could be organized.

3. CONSTRUCTING A NATIONAL HERO: AMIR TEMUR IN POST-INDEPENDENCE UZBEKISTAN

The elevation of Amir Temur to the status of a national hero was not a simple restoration of historical truth, but a deliberate act of symbolic selection. Like many medieval rulers, Temur does not fit easily into modern categories of ethnicity and nationality. He belonged to the Barlas tribal background, operated in a multilingual and multiethnic political environment, and ruled an empire that cannot be reduced to any single modern nation-state.

Precisely this complexity made his image flexible and powerful for post-independence identity construction. Temur could be represented as a ruler connected to the territory, cities and cultural heritage of present-day Uzbekistan, especially Samarkand and Shakhrisabz. His reign could be associated with state-building, military strength, urban development, science, architecture and diplomatic relations. These themes made him suitable for a national narrative that emphasized historical depth and civilizational achievement.

The commemorative infrastructure around Temur expanded rapidly after independence. Public monuments, the State Museum of the Timurids History, the restoration and promotion of architectural heritage, and the inclusion of Temur in official speeches and educational materials helped normalize his image as a central figure of national memory. In this sense, the state did not simply remember Temur; it actively organized the conditions under which citizens would encounter and interpret him.

4. TRANSMISSION THROUGH EDUCATION

The education system has been one of the most significant channels for transmitting the image of Amir Temur to younger generations. In school and university materials, Temur is commonly presented as a statesman, military strategist, lawgiver and patron of culture. Students learn about the Timurid period as an important stage in the development of Central Asian statehood and civilization.

This educational representation performs several functions. First, it provides students with a historical figure through which national pride can be expressed. Second, it links the modern Uzbek state with an earlier period of political power and cultural flourishing. Third, it offers moral and civic lessons by emphasizing discipline, justice, leadership, patriotism and respect for knowledge.

At the same time, an academically balanced approach requires acknowledging that the Timurid legacy is complex. Temur's empire was built through military conquest, and historical sources describe both cultural achievements and violence. If education presents only a heroic image, it risks simplifying the past. If it presents complexity carefully, however, it can help students develop mature historical thinking: the ability to respect cultural heritage while also understanding the contradictions of history.

5. STUDENT PERCEPTIONS: BETWEEN PRIDE AND CRITICAL REFLECTION

Without direct survey or interview data, it would be methodologically inaccurate to make strong claims about what Uzbek students as a group believe. Nevertheless, existing literature and observation of the public environment suggest that students' perceptions are likely to be layered rather than one-dimensional.

For many students, Amir Temur is associated with national pride. He symbolizes a period when Central Asia was politically influential and culturally significant. The architectural heritage of Samarkand and Shakhrisabz, the prestige of the Timurid court, and the achievements of later Timurid intellectual and artistic life contribute to this positive perception. In this sense, Temur functions as a bridge between personal identity, national history and global recognition of Uzbek cultural heritage.

At the same time, university students today have wider access to alternative perspectives than earlier generations. Digital platforms, foreign-language sources and international academic literature expose them to interpretations that are not always identical to official narratives. Students may encounter descriptions of Temur as both a builder and a conqueror, both a patron of culture and a ruler whose campaigns caused large-scale destruction. This wider access does not necessarily weaken national pride; rather, it can make that pride more reflective and historically informed.

Therefore, the image of Temur among students should be understood as a negotiated image. It is shaped by the state and education, but it is also reinterpreted through personal experience, university discussion, digital culture and exposure to global historical debates.

6. DIGITAL CULTURE AND EVERYDAY MEMORY

In contemporary Uzbekistan, historical memory is not transmitted only through formal institutions. Social media, tourism, photography, short videos and online discussions have become important spaces where young people engage with heritage. Students visiting Samarkand, the Gur-e-Amir mausoleum or other Timurid sites often reproduce these places visually and emotionally through digital platforms.

This digital circulation gives Amir Temur's image a new social life. A monument or mausoleum is not only a state-sponsored object of memory; it becomes part of students' everyday cultural expression. Posts, comments and images may combine national pride, aesthetic appreciation, tourism and personal identity. Such forms of engagement are less formal than textbooks, but they can be equally influential in shaping how young people relate to the past.

At the same time, digital culture can also encourage comparison and questioning. Students may place official narratives alongside foreign documentaries, online encyclopedias, academic lectures or critical articles. As a result, the meaning of Temur's image becomes more open, more interactive and more dependent on the student's own intellectual choices.

7. DISCUSSION

The analysis suggests three main conclusions. First, the state's commemorative project has been highly effective. Amir Temur is firmly embedded in the symbolic landscape of Uzbekistan and is familiar to students through education, public space and cultural heritage.

Second, this familiarity does not necessarily mean passive acceptance. The present generation of students lives in a more information-rich environment than the generation that experienced independence in the 1990s. Access to diverse sources creates opportunities for more critical historical thinking. Students can combine respect for national heritage with awareness of historical complexity.

Third, there remains a clear research gap. A stronger study of this topic would require empirical methods, including questionnaires, focus groups or interviews with students from different regions, universities and fields of study. Such research could examine whether perceptions differ by language of education, academic discipline, urban or rural background, and level of exposure to foreign-language sources. This would allow scholars to move from general analytical observations to evidence-based conclusions about youth historical memory in Uzbekistan.

8. CONCLUSION

Amir Temur occupies a distinctive place in the historical consciousness of modern Uzbek students. He is a state-supported symbol of national identity, but he is also a meaningful cultural reference point that many young people encounter through education, heritage sites, public space and digital media.

The importance of Temur's image lies precisely in its dual character. It expresses pride in the historical achievements of Central Asia and in the cultural legacy associated with the Timurid period. At the same time, it invites more complex reflection on the relationship between history, memory and national identity. For students, understanding Temur today means not only accepting a heroic narrative, but also learning how to think historically: to recognize achievement, complexity, continuity and contradiction.

In this respect, the image of Amir Temur is more than a subject of historical commemoration. It is a lens through which the broader development of Uzbek identity, education and cultural memory can be studied in the post-Soviet period.

REFERENCES

1. Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press.
2. Britannica. (2024). Timur. *Encyclopaedia Britannica*.
3. Dadabaev, T. (2010). Power, social life, and public memory in Uzbekistan and Kyrgyzstan. *Inner Asia*, 12(1), 25–48.
4. Dadabaev, T. (2015). *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*. Routledge.
5. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press.
6. Karimov, I. A. (1998). *Amir Temur — Our Pride*. Uzbekistan Publishing House.
7. Keller, S. (2007). Story, time, and dependent nationhood in the Uzbek history curriculum. *Slavic Review*, 66(2), 257–277.
8. Kurzman, C. (2011). *Uzbekistan: The invention of nationalism in an invented nation*. University of North Carolina at Chapel Hill.
9. Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24.
10. Öztürk, S. (2014). The state building of Uzbekistan: Nation state, democratic state, secular state. *International Journal of Russian Studies*, 3(2).

TIKTOK AND CULTURAL HERITAGE: YOUTH PARTICIPATION, ALGORITHMIC VISIBILITY AND THE RISKS OF SIMPLIFICATION

Nigora Bakhtivarovna Abdurakhimova

ESL teacher, Renaissance Education University, Tashkent, Uzbekistan

Zarina Farkhadovna Qodirova

MA Student, Linguistics (Russian Language), 70230101, Renaissance Education University, Tashkent, Uzbekistan

1. INTRODUCTION

Digital platforms have become one of the main environments in which young people encounter, discuss and reinterpret culture. Among these platforms, TikTok occupies a distinctive place because its short-video format, audio-based trends, editing tools and recommendation system encourage users not only to watch content but also to imitate, adapt and circulate it. Although TikTok is often associated with entertainment, dance trends and popular music, it is also increasingly used to present cultural heritage: traditional songs, local dances, national clothing, cuisine, crafts, family rituals, historical places and regional languages.

This article asks how TikTok changes the relationship between youth and cultural heritage. The question is especially relevant for the Turkic cultural space, where living traditions are often transmitted through family, community practice and formal education, while young people increasingly communicate through global digital platforms. TikTok does not simply transfer traditional culture into a new medium. It changes the conditions under which heritage becomes visible, attractive and shareable. A song, dance or craft technique may reach audiences far beyond its original community, but it may also be shortened, aestheticised or detached from its social meaning.

The article is not based on original survey or interview data. It is therefore methodologically cautious: it does not claim to measure the opinions of young people as a group. Instead, it presents a literature-based analytical review and develops a conceptual argument about the opportunities and risks of youth-driven heritage content on TikTok. The central argument is that TikTok should be understood as an ambivalent cultural space. It can support heritage visibility, youth participation and cultural pride, but it can also produce simplification, commercialisation and algorithmic distortion.

2. METHODOLOGICAL NOTE

The paper uses a qualitative review of academic and institutional literature. The selected sources include UNESCO materials on intangible cultural heritage, theoretical works on participatory and algorithmic culture, and recent studies on TikTok, Douyin and short-video dissemination of intangible cultural heritage. The review is deliberately limited to sources that can be identified as real publications or institutional materials. For this reason, generalised claims such as “TikTok has 1.5 billion users” or unverified examples of particular viral videos are avoided unless they can be supported by reliable evidence.

The purpose of the paper is analytical rather than statistical. It identifies mechanisms through which TikTok may affect the transmission of heritage: participation, remixing, algorithmic visibility, compression of cultural meaning, and professionalisation of heritage content. These mechanisms can later be tested through empirical research, such as interviews with young creators, content analysis of heritage-related hashtags, or surveys of student attitudes towards digital cultural content.

3. LITERATURE REVIEW: REAL SOURCES AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS

3.1. Intangible Cultural Heritage as Living Practice

UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage defines intangible cultural heritage as practices, representations, expressions, knowledge and skills that communities, groups and, in some

cases, individuals recognise as part of their cultural heritage. This definition is important because it treats heritage not only as monuments or museum objects, but also as living practices transmitted from generation to generation. Oral traditions, performing arts, social practices, rituals, festive events, knowledge concerning nature and the universe, and traditional craftsmanship are all included in this understanding of heritage.

This approach is directly relevant to TikTok because the platform mostly deals with performative and everyday forms of heritage: music, dance, food, speech, costume, ritual and craft. These forms are not merely “content”; they are expressions of community memory and social practice. The digital circulation of such practices can help make them visible, but it cannot replace the community contexts in which they acquire meaning.

3.2. Participatory Culture and Youth Co-Creation

Henry Jenkins’s work on convergence culture and participatory culture provides a useful framework for understanding why TikTok is different from older forms of cultural broadcasting. In a participatory culture, audiences are not passive recipients of centrally produced messages. They comment, remix, imitate, parody and create their own versions. TikTok intensifies this logic through duets, stitches, templates, sounds and challenges. Heritage content can therefore circulate not only as an educational video but also as a participatory invitation: a dance can be repeated, a song can be reused, a recipe can be recreated, and a traditional costume can become part of a personal identity performance.

For young people, this participatory structure is significant. It allows them to present heritage in their own language and style. Instead of encountering tradition only through textbooks, museums or official ceremonies, they can become creators of heritage-related narratives. This does not automatically make the content historically accurate or culturally deep, but it changes the social role of youth from passive inheritors to active interpreters.

3.3. Algorithmic Culture and Platform Visibility

TikTok is also shaped by what Ted Striphas calls algorithmic culture: a condition in which culture is increasingly organised, filtered and made visible through computational systems. TikTok’s own explanation of the For You feed states that its recommendation system ranks videos according to signals connected with user interests and interactions. This means that heritage content does not spread only through institutional authority or the reputation of a creator. It may spread because users watch it to the end, share it, comment on it or interact with similar content.

Algorithmic visibility creates a major opportunity for cultural heritage. A young creator from a small town can potentially reach viewers across countries without belonging to a television network, museum institution or tourism agency. At the same time, algorithmic visibility introduces new pressures. Content that is visually striking, emotionally immediate and easy to understand may be rewarded more than content requiring historical context or slow explanation. As a result, the platform may favour the most spectacular or entertaining fragments of heritage rather than its deeper meanings.

3.4. Recent Studies on Short-Video Platforms and Heritage

Recent research confirms that short-video platforms have become important channels for the dissemination of intangible cultural heritage. Cao and co-authors, in a 2025 Scientific Reports article, examine the promotion of musical intangible cultural heritage through TikTok short videos and discuss how platform features affect cultural dissemination. Paquienseguy and Guo’s 2025 study in Convergence analyses Douyin and the digital spread of intangible cultural heritage, emphasising professionalisation, cultural industries and algorithmic distribution. A 2026 study in Humanities and Social Sciences Communications analyses narrative strategies in short videos on traditional craftsmanship, showing how craft processes can be adapted to short-video storytelling.

These studies are useful because they move beyond general enthusiasm about digital culture. They show that short-video heritage content is shaped by production strategies, platform affordances and audience behaviour. In other words, TikTok does not merely “show” heritage; it restructures how heritage is selected, narrated, performed and evaluated.

4. HOW YOUTH POPULARISE CULTURAL HERITAGE ON TIKTOK

Youth engagement with heritage on TikTok can be grouped into several common formats. The first is performance-based content: dances, songs, instrumental music, oral storytelling and staged fragments of ceremonies. These formats fit TikTok particularly well because they are visual, rhythmic and easy to repeat. A traditional dance can become a challenge; a folk melody can become a sound used by many creators; a short explanation of a ritual can become an accessible cultural lesson.

The second format is process-based content. Traditional cooking, embroidery, pottery, carpet-making, calligraphy or the preparation of festive clothing can be shown through step-by-step visual sequences. Such content often attracts attention because it combines aesthetic pleasure with practical knowledge. It can also give artisans and young creators new visibility, especially when the videos are accompanied by captions explaining the cultural meaning of the practice.

The third format is identity-based content. Young people use TikTok to show pride in language, clothing, family customs, regional traditions or national symbols. In the Turkic context, this may include videos about traditional food, music, dances, weddings, Navruz-related practices, embroidery, architecture or historical memory. Such videos often combine local identity with global platform language: local speech may be accompanied by English captions, traditional music may be edited with modern visual effects, and cultural pride may be expressed through humorous or emotionally engaging formats.

The fourth format is educational micro-content. Some creators explain the origin of a tradition, the meaning of a costume detail, the history of a dish or the symbolism of an object. This format has strong educational potential, but it also faces the limitation of time. Complex cultural practices are difficult to explain in short videos. Therefore, the strongest examples of educational heritage content are usually those that use the short video as an entry point and direct viewers towards deeper sources, museums, books or community knowledge.

5. OPPORTUNITIES: VISIBILITY, PARTICIPATION AND CULTURAL CONTINUITY

The first major opportunity is visibility. TikTok can help living heritage reach audiences who would not attend a museum exhibition or read an academic article. For young people, this is particularly important because the platform uses the visual and emotional language of their everyday communication. A well-made short video may make a traditional practice appear relevant, beautiful and worth learning.

The second opportunity is participation. Heritage becomes more sustainable when younger generations do not only observe it but also practice, reinterpret and transmit it. TikTok can lower the barrier to participation. A young person can record a family recipe, ask grandparents about a tradition, learn a dance, document a craft process or explain a local custom. In this sense, TikTok may strengthen intergenerational dialogue rather than replace it.

The third opportunity is transnational connection. The Turkic world includes communities across different states and diasporas. Digital platforms allow young people to recognise similarities and differences across related cultural traditions. A video about a wedding custom, musical instrument or traditional dish can invite comparison and dialogue among Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkish, Azerbaijani, Turkmen and other Turkic audiences. This does not erase national distinctions; rather, it can make shared cultural patterns more visible.

The fourth opportunity is cultural entrepreneurship. Young artisans, performers and cultural educators can use TikTok to attract audiences, customers and students. This may support the economic viability of living traditions, especially when digital visibility leads to responsible tourism, craft sales or educational activities. However, this opportunity is positive only when the communities and practitioners who carry the tradition receive recognition and benefit.

6. RISKS: SIMPLIFICATION, COMMERCIALISATION AND APPROPRIATION

The first risk is simplification. Many forms of cultural heritage require context: who performs them, when, why, with what rules, and with what social meaning. TikTok's short-video format encourages compression.

Compression is not always harmful, but it can become problematic when viewers see only an attractive image without understanding the tradition behind it. Heritage may then become an aesthetic fragment rather than a meaningful practice.

The second risk is commercialisation. Platform culture rewards attention. Creators may therefore modify traditional music, dance or clothing to increase views, even when the modification weakens the original meaning. This is not a reason to reject creativity. Living heritage has always changed over time. The problem arises when adaptation is driven only by algorithmic popularity or marketability, without respect for community knowledge.

The third risk is cultural appropriation. When heritage elements circulate globally, they can be copied by people outside the originating community. Cultural exchange is not automatically negative, but appropriation becomes a problem when cultural elements are used without acknowledgement, distorted for entertainment, or turned into profit without respect for their bearers. TikTok's speed and remix culture can make this problem more visible and harder to control.

The fourth risk is unequal representation. Not all communities have the same access to digital tools, stable internet, language skills or platform literacy. As a result, the traditions most visible on TikTok may not be the most important or vulnerable ones, but the ones best adapted to the platform's aesthetics. Heritage policy should therefore avoid confusing digital popularity with cultural significance.

7. DISCUSSION: TOWARDS RESPONSIBLE DIGITAL HERITAGE PRACTICE

The reviewed literature suggests that TikTok is neither a simple preservation tool nor a purely harmful platform. It is better understood as a new layer of cultural mediation. It can introduce young people to traditions, expand audiences and support cultural pride. But it also reshapes heritage according to the logics of platform visibility, entertainment and monetisation.

For educators, the main task is to connect TikTok-based interest with deeper learning. A viral video about traditional dance can become a starting point for lessons on history, music, costume, language and social meaning. For cultural institutions, TikTok can be used not only for promotion but also for dialogue with young audiences. Museums and heritage centres should not simply post advertising clips; they should collaborate with young creators and tradition bearers to produce accurate and engaging content.

For policymakers, the key issue is balance. Overregulation may discourage youth creativity, while total non-intervention may leave heritage vulnerable to distortion and commercial exploitation. A responsible approach could include media literacy programmes, creator guidelines, support for community-led digital documentation, and partnerships between cultural institutions, schools, universities and youth creators.

For researchers, the next step is empirical work. Future studies should examine actual TikTok content related to Turkic cultural heritage, analyse hashtags and audience responses, and interview young creators about their motivations, sources of knowledge and ethical concerns. Such research would make it possible to move from conceptual discussion to evidence-based conclusions.

8. CONCLUSION

TikTok has changed the conditions under which young people encounter and transmit cultural heritage. Its short-video format and recommendation system make heritage more visible, participatory and emotionally engaging. Young people can use the platform to document family customs, perform traditional arts, present local languages, promote crafts and connect with wider cultural communities.

At the same time, the platform also changes heritage. It compresses complex practices into short videos, rewards spectacle, encourages remixing and subjects cultural expression to algorithmic ranking. These features create both opportunities and risks. The future value of TikTok for cultural heritage will depend on whether youth creativity can be combined with historical accuracy, community respect and deeper cultural education.

For the Turkic world, this issue is particularly important. Digital platforms can help living traditions remain visible among younger generations and across diasporic communities. Yet visibility alone is not enough. Cultural heritage must be transmitted with meaning, context and respect. TikTok can open the door to that process, but it should not be allowed to become the only room in which heritage lives.

REFERENCES

1. Abidin, C. (2021). Mapping Internet celebrity on TikTok: Exploring attention economies and visibility labours. *Cultural Science Journal*, 12(1), 77-103. <https://doi.org/10.5334/csci.140>
2. Cao, H., Xu, W., He, Y., & Wei, W. (2025). Exploring the promotion of musical intangible cultural heritage under TikTok short videos. *Scientific Reports*, 15, 22453. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-09723-3>
3. He, B., Zhang, Y., Wang, X., & Li, M. (2026). Narrative strategies in short videos for traditional craftsmanship in intangible cultural heritage. *Humanities and Social Sciences Communications*, 13, Article 66. <https://doi.org/10.1057/s41599-026-07166-3>
4. Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
5. Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press.
6. Jenkins, H., Ito, M., & boyd, d. (2016). *Participatory Culture in a Networked Era*. Polity Press.
7. Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible heritage as metacultural production. *Museum International*, 56(1-2), 52-65. <https://doi.org/10.1111/j.1350-0775.2004.00458.x>
8. Manesah, D. (2025). Algorithmic cultural mediation: TikTok as a venue for youth identity negotiation and local heritage preservation in Southeast Asia. *Asian Journal of Media and Culture*, 1(2), 176-193. <https://doi.org/10.63919/ajmc.v1i2.29>
9. Paquenseguy, F., & Guo, Q. (2025). Douyin and the digital spread of intangible cultural heritage: Transforming cultural dissemination in the short videos age. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*. <https://doi.org/10.1177/27523543251344976>
10. Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
11. Striphass, T. (2015). Algorithmic culture. *European Journal of Cultural Studies*, 18(4-5), 395-412. <https://doi.org/10.1177/1367549415577392>
12. TikTok. (2020). How TikTok recommends videos #ForYou. TikTok Newsroom. <https://newsroom.tiktok.com/en-us/how-tiktok-recommends-videos-for-you>
13. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention>
14. UNESCO. (2023). Cutting Edge: Protecting and preserving cultural diversity in the digital era. <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-protecting-and-preserving-cultural-diversity-digital-era>
15. UNESCO. (2024). Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/basic-texts-00503>
16. Zeng, J., Abidin, C., & Schäfer, M. S. (2021). Research perspectives on TikTok and its legacy apps: Introduction. *International Journal of Communication*, 15, 3161-3172.

TURKIY DUNYODA UMUMIY NOMODDIY MADANIY MEROS: TURKIYA VA O'ZBEKISTON MISOLIDA AN'ANAVIY IPAK TO'QIMACHILIGI

Teacher Toshniyozova Dildora Hayitmurod qizi

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Ism-familiya: Eshboyeva Mehruza

Tezis

Mazkur tadqiqot doirasida turkiy xalqlarning ko'p asrlik mushtarak qadriyati sanalgan an'anaviy ipak to'qimachilik san'ati Turkiya hamda O'zbekiston tajribasi misolida qiyosiy-tahliliy jihatdan o'rganiladi. Buyuk Ipak yo'lining strategik tugunlari bo'lmish Bursa va Marg'ilon shaharlaridagi tarixiy ishlab chiqarish evolutsiyasi, milliy matolar (atlas, adras, qutnu) hamda lokal hunarmandchilik maktablarining o'ziga xos determinantlari tadqiq etiladi. Shuningdek, maqolada har ikki davlatning ushbu nomoddiy meros obyektini muhofaza qilish, tirik an'ana sifatida kelajak avlodga bezavol yetkazish hamda UNESCO platformasidagi global targ'ibot strategiyalari yoritilgan. Tahlillar natijasida ipak to'qimachiligining shunchaki iqtisodiy faoliyat turi emas, balki turkiy dunyo madaniy integratsiyasini mustahkamlovchi fundamental ma'naviy ko'prik ekanligi ilmiy asoslanadi.

Kirish

Turkiy dunyo sivilizatsiyasi asrlar davomida o'zaro etnomadaniy aloqalar hamda mushtarak qadriyatlar tizimida shakllanib kelgan boy nomoddiy meros xazinasiga egadir. Ushbu fenomenal tizimda xalqlarning dunyoqarashi, estetik tafakkuri va badiiy-amaliy san'ati mujassamlashgan bo'lib, u mintaqaviy o'zlikni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Trans-Evroosiyo makonidagi iqtisodiy-madaniy muloqotning asosi hisoblangan Buyuk Ipak yo'li turkiy qabilalarning etnogenezi, davlatchilik tarixi hamda ularning g'arb va sharq madaniyatlari o'rtasida o'ziga xos sivilizatsiyaviy vositachilik maqomini egallashda hal qiluvchi rol o'ynadi. Mazkur transmilliy yo'lining eng yorqin moddiy va ma'naviy mahsuli bo'lgan ipak to'qimachiligi bugungi kunga kelib Turkiya hamda O'zbekistonda utilitar hunarmandchilik doirasidan chiqib, milliy o'zlikni anglash va madaniy diplomatiyaning konseptual elementlaridan biriga aylandi.

UNESCOning 2003-yildagi "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risida"gi Konvensiyasi talablaridan kelib chiqilsa, an'anaviy hunarmandchilik texnologiyalarini saqlab qolish global madaniy xilma-xillikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri ekanligi oydinlashadi. So'nggi yillarda Turkiya va O'zbekiston o'rtasidagi strategik sheriklik kontekstida gumanitar va madaniy aloqalar mutlaqo yangi dinamika kasb etdi. E'tiborli jihati, har ikki mamlakat ham ipakchilikning ibtidoiy va klassik texnologiyalarini tirik an'ana (living heritage) sifatida asrab qola olgan kam sonli madaniyat o'choqlaridan sanaladi. Tarixan Usmonli imperiyasining ipak markazi bo'lgan Bursa va Markaziy Osiyoning qadimiy to'qimachilik poytaxti — Marg'ilon shaharlari bugun ham ushbu unikal merosni global miqyosda reprezentatsiya qilib kelmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, ushbu ilmiy maqolaning maqsadi — Turkiya va O'zbekistondagi an'anaviy ipakchilik san'atining genetik ildizlarini qiyoslash, ishlab chiqarish texnologiyalaridagi o'zaro bog'liqlik va o'ziga xos jihatlarni aniqlash hamda mazkur merosning zamonaviy turkiy integratsiyadagi o'rnini konseptualizatsiya qilishdan iborat.

Asosiy Qism

Tarixiy ildizlar va Bursa hamda Marg'ilon ipakchilik maktablari

Ipakchilik va ipak to'qish san'atining Markaziy Osiyodan Kichik Osiyo (Anatoliya) yarimoroligacha bo'lgan geografik hududlarga yoyilishi bevosita turkiy xalqlarning migratsion to'liqlari hamda trans-kontinental savdo tarmoqlari bilan aloqadordir. O'zbekiston hududida, xususan Farg'ona vodiysi iqlimiy sharoitida ipakchilik arxeologik va yozma manbalarga ko'ra milodiy IV-V asrlardayoq yuksak taraqqiyot bosqichiga qadam qo'ygan edi. Marg'ilon shahri asrlar davomida o'zining betakror dizayni va yuqori sifati bilan ajralib turuvchi ipak mahsulotlari bilan xalqaro bozorlarda yetakchilik qilgan.

Mahalliy ustalar ipak qurti boqish, pilla yetishtirish hamda undan mato to'qishgacha bo'lgan ko'p bosqichli, murakkab texnologik jarayon sirlarini an'anaviy "usta-shogird" instituti doirasida qat'iy saqlab kelganlar (Aslanov, 2019).

Parallel ravishda, O'rta asrlar va Usmonli imperiyasi davriga kelib Bursa shahri global ipak savdosi va ishlab chiqarishining eng yirik tranzit hamda sanoat markaziga aylandi. XV-XVI asrlarga oid arxiv hujjatlari Bursaga xomashyo asosan Eron va Markaziy Osiyo hududlaridan keltirilganini, biroq vaqt o'tishi bilan shaharning o'zida ham mahalliy ipakchilik maktabi shakllanganini ko'rsatadi. Usmonli saroy elitasi va xalqaro eksport uchun mo'ljallangan eng qimmatbaho, nafis ipak liboslar aynan Bursa ustaxonalarida (karxonalarida) ishlab chiqarilgan (O'ztürk, 2021). Natijada, geografik jihatdan bir-biridan uzoq bo'lgan Marg'ilon va Bursa shaharlari turkiy dunyoning ikki qutbida umumiy ipak madaniyatini asrab-avaylagan va boyitgan egizak lokal maktablar sifatida shakllandi.

Texnologik jarayon va mahsulotlarning o'ziga xosligi

Turkiya va O'zbekiston ipakchilik an'analaridagi empirik usullar hamda texnologik zanjirning o'zaro monandligi ularning tarixiy ildizlari bir nuqtaga borib taqalishini yaqqol isbotlaydi. Har ikki madaniy makonda ham pilla qaynatish, ipak tolasini ajratish (ip yigirish), uni o'simliklardan olingan tabiiy bo'yoqlar yordamida ranglash hamda ibtidoiy yog'och dastgohlarda (qo'l mehnati vositasida) to'qish kabi fundamental bosqichlar saqlanib qolgan. Shunday bo'lsa-da, matoga naqsh berish va kompozitsiya yaratish metodologiyasida hududiy-estetik farqlar mavjud.

O'zbekiston ipakchilik maktabining eng yuqori va unikal cho'qqisi — bu shubhasiz, abrbandchilik usuli to'qiladigan atlas va adras matolaridir. Mazkur texnikada ("bulut bog'lash" san'ati) iplar to'qish dastgohiga qo'yilishidan avval ma'lum bir matematik aniqlikda bog'lanadi va bosqichma-bosqich bo'yaladi. Ushbu murakkab jarayon yakunida mato yuzasida aniq konturlarga ega bo'lmagan, ranglar uyg'unligi o'zaro singib ketgan, tovlanuvchan va takrorlanmas abstrakt-geometrik naqshlar palitrası paydo bo'ladi (Karimov, 2022). Bu matolar o'zining dinamik tabiati va emotsional ranglar gammasi bilan xarakterlanadi.

Turkiya an'anasida esa ipakchilik ko'proq saroy madaniyatining hashamat unsurlari — ipakli baxmallar, ipak gilamlar va mashhur "Qutnu" (Kutnu) matolarida o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, Gaziantep mintaqasiga xos bo'lgan qutnu matosi tarkibida ham ipak, ham paxta tolalarini sintez qilishi, o'ziga xos metallik yaltiroqligi va vertikal yo'l-yo'l chiziqli ornamentlari bilan ajralib turadi (Yılmaz, 2020). Shu bilan birga, Bursa ipak gilamlarining o'ta nafis to'qilishi, millimetrik zichligi va o'simlik naqshlari usmonli vizual san'atining eng yetuk namunalariandir. Ikki hududda ham rang berishda anor po'sti, yong'oq daraxti bargi, turli tog'h giyohlari va ildizlaridan foydalanish sirlari umumiy intellektual merosning bir qismidir.

Xalqaro miqyosda e'tirof etilishi va UNESCO ro'yxati

An'anaviy ipak to'qimachilik san'atini muhofaza qilish va uning hayotiyiligini ta'minlash masalasi so'nggi davrda har ikki davlat tashqi madaniy siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston Respublikasining faol diplomatik harakatlari natijasida 2017-yilda "Marg'ilon hunarmandchilikni rivojlantirish markazining atlas va adras tayyorlashning qadimiy texnologiyalarini asrash bo'yicha ilg'or tajribalar reyestri" UNESCOning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha nufuzli ro'yxatidan joy oldi.

Ushbu yo'nalishdagi hamkorlikning mantiqiy davomi sifatida, 2022-yilda Marokash poytaxti Rabat shahrida o'tkazilgan UNESCO qo'mitasining navbatdagi sessiyasida O'zbekiston va Turkiya boshchiligidagi bir qator mintaqaviy davlatlarining transmilliy hujjati asosida "Ipakchilik va to'qimachilik uchun an'anaviy ipak iplar ishlab chiqarish" elementi Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga rasman kiritildi (UNESCO, 2022).

Mazkur xalqaro muvaffaqiyat ipakchilikning tor lokal doiradagi hunar emas, balki butun turkiy dunyo va umumsivilizatsiyaviy miqyosdagi global qadriyat ekanligini huquqiy va institutsional darajada mustahkamladi.

Zamonaviy muammolar va madaniy integratsiya istiqbollari

Postmodernizm va jadal globallashuv davrida an'anaviy ipakchilik tarmoqlari jiddiy transformatsion inqirozlarga duch kelmoqda. Bozorda arzon sintetik iplar va kimyoviy matolarning ko'payishi, qo'l mehnatining yuqori tannarxi tufayli raqobatbardoshlikning pasayishi hamda yoshlar o'rtasida ushbu mehnat talab qiladigan sohaga qiziqishning kamayishi eng dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Shunga qaramay, Turkiya va O'zbekiston hukumatlari tomonidan qo'llanilayotgan proteksionistik choralar hamda ekologik toza, etnik mahsulotlarga bo'lgan ijtimoiy talabning ortishi sohaga yangi nafas bag'lishlamoqda.

Bugungi kunda Bursa va Marg'ilon hunarmandlari, dizaynerlari hamda soha olimlari o'rtasida doimiy tajriba almashish tizimi yo'lga qo'yilgan. Madaniy hamkorlik doirasida o'tkazilayotgan "Ipak yo'li" xalqaro festivallari, qo'shma ko'rgazmalar va simpoziumlar turkiy xalqlarning etnomadaniy integratsiyasini real platformada harakatlantirmoqda. Bu jarayon nafaqat madaniy turizmni rag'batlantiradi, balki global madaniyat fonida yosh avlodning milliy o'zligini saqlab qolishida ham muhim immunitet vazifasini o'taydi.

Xulosa

Turkiy dunyo nomoddiy madaniy merosining ajralmas va ijtimoiy-iqtisodiy qiymatga ega bo'lgan eng yorqin bo'g'ini — bu an'anaviy ipak to'qimachilik san'atidir. Turkiya va O'zbekiston misollarida o'tkazilgan qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Bursa va Marg'ilon ipakchilik maktablari asrlar davomida bir-biridan geografik uzilgan holda rivojlangan bo'lsa-da, ularning falsafiy asosi, texnologik konsepti va ijtimoiy missiyasi o'zining tarixiy mushtarakligini to'liq saqlab qolgan.

Xulosa o'rnida quyidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin: birinchidan, ipakchilik transmilliy element sifatida turkiy xalqlarni umumiy tarixiy o'tmish orqali bog'lovchi eng barqaror madaniy kodlardan biridir. Ikkinchidan, UNESCO doirasidagi ko'p millatli hamkorlik tajribasi ikki mamlakatning madaniy diplomatiya sohasidagi o'zaro muvofiqligini amalda isbotladi. Uchinchidan, an'anaviy matolarning (atlas, adras, qutnu) zamonaviy modaga sintez qilinishi merosning barqaror yashovchanligini ta'minlamoqda. Kelajakda ikki mamlakat ilmiy va amaliy doiralari hamkorligida ipakchilikning umumiy terminologik lug'atini yaratish, qo'shma xalqaro etno-brendlarni shakllantirish hamda transmilliy turistik marshrutlarni ko'paytirish turkiy dunyo madaniy salohiyatini global miqyosda yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Nomoddiy madaniy meros, turkiy dunyo, ipak to'qimachiligi, abrbandchilik, Marg'ilon, Bursa, qutnu, UNESCO, madaniy integratsiya.

Foydalanilgan Adabiyotlar

Aslanov, M. (2019). Farg'ona vodiysida an'anaviy hunarmandchilik tarixi. Yangi asr avlodi.

Karimov, Sh. (2022). Abrbandchilik san'atining estetik asoslari va uning Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatidagi o'rni. O'zbekiston San'ati Jurnal, 14(2), 45-52.

Oöztürk, N. (2021). Bursa İpekçiliği ve Osmanlı Tekstil Kültürü. Ötüken Neşriyat.

UNESCO. (2022). Telling the story of silk: Joint nomination for the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. UNESCO Digital Library.

Yılmaz, A. (2020). Gaziantep kutnu dokumacılığı geleneksel üretim teknikleri. Anadolu Kültür Araştırmaları Dergisi, 8(3), 112-125.

PRESERVATION AND SUSTAINABILITY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE TURKIC WORLD

Acting Associate Professor Gulasal Shukhratovna Khudoyberdiyeva

Renaissance Educational University Tashkent

Ravshanjonov Asrorbek

First-year Student, World Economy and International Economic Relations Renaissance Educational University

Introduction

Cultural heritage is one of the most important elements shaping national identity, historical memory, and social continuity. The Turkic world possesses a rich cultural heritage formed through centuries of shared history, language, customs, and traditions. Intangible cultural heritage, including folklore, oral literature, performing arts, rituals, and craftsmanship, plays a particularly important role in preserving cultural identity among Turkic peoples.

In recent decades, globalization and rapid technological development have significantly transformed traditional societies. Although globalization encourages intercultural communication and modernization, it also creates challenges for preserving traditional cultural practices. Many cultural traditions are gradually disappearing due to urbanization, migration, and the influence of global popular culture.

Uzbekistan occupies a central place in the Turkic world because of its historical connection with the Silk Road and its rich cultural traditions. Historical cities such as Samarkand, Bukhara, and Khiva represent important cultural centers of Turkic civilization. Therefore, studying cultural heritage preservation in Uzbekistan contributes to a broader understanding of cultural sustainability in the Turkic world.

Methodology

This research is based on an interdisciplinary methodological approach that combines historical, ethnographic, and analytical methods. Several research approaches were employed in order to examine the preservation and sustainability of intangible cultural heritage in the Turkic world.

Historical-Comparative Method

The historical-comparative method was used to analyze similarities and differences among the cultural traditions of Turkic nations. This method helped identify common cultural elements such as oral literature, traditional rituals, and artistic practices shared across Turkic societies.

Ethnographic Approach

The ethnographic approach was applied to study traditional customs, folklore, music, and social practices. This method allowed for a deeper understanding of how cultural traditions are preserved and transmitted within communities.

Analytical Method

The analytical method was used to evaluate the impact of globalization, urbanization, and modernization on cultural heritage. Through this method, the research examined current challenges affecting the sustainability of traditional culture.

Systemic Approach

The systemic approach considered cultural heritage as an interconnected social and cultural system. It analyzed the relationship between education, technology, cultural institutions, and community participation in preserving heritage.

The study also relied on academic literature, UNESCO reports, and scholarly research related to Turkic culture and heritage preservation.

Intangible Cultural Heritage in the Turkic World

The Turkic world is exceptionally rich in intangible cultural heritage. Epic storytelling traditions such as “Manas,” “Dede Korkut,” and “Alpamysh” preserve historical memory, moral values, and national identity. These epics continue to influence cultural consciousness among Turkic peoples.

Traditional music and folk instruments also represent essential elements of Turkic culture. Instruments such as the dutar, komuz, saz, and kobyz symbolize cultural continuity and artistic creativity. Folk music and dance traditions remain important during national celebrations and ceremonies.

Traditional craftsmanship is another important aspect of cultural heritage. Uzbek embroidery, carpet weaving, ceramics, and wood carving demonstrate centuries-old artistic traditions and cultural symbolism.

Challenges of Globalization

Globalization has both positive and negative effects on cultural heritage. On the one hand, it encourages cultural exchange and international cooperation. On the other hand, it threatens traditional customs and local identities through cultural homogenization.

One major challenge is the declining interest of young people in traditional culture. Modern entertainment and digital media often replace traditional practices and reduce opportunities for intergenerational cultural transmission. Urbanization and migration also contribute to the disappearance of local customs and traditions.

Without effective preservation strategies, many forms of intangible cultural heritage may gradually disappear.

The Role of Education and Digital Technologies

Education is one of the most effective tools for preserving cultural heritage. Including traditional culture, folklore, and history in educational curricula can strengthen cultural awareness among younger generations.

Digital technologies also create new opportunities for heritage preservation. Digital archives, online museums, virtual exhibitions, and 3D technologies help document and protect cultural traditions and historical monuments. Social media platforms may also encourage young people to engage with their cultural roots.

In Uzbekistan, several cultural heritage projects are currently being digitized to improve international accessibility and long-term preservation.

Conclusion

The preservation and sustainability of intangible cultural heritage are essential for maintaining the cultural identity and historical continuity of the Turkic world. Traditional customs, folklore, music, rituals, and craftsmanship continue to strengthen social unity and intercultural dialogue among Turkic peoples.

The case of Uzbekistan demonstrates that cultural heritage preservation requires cooperation between governments, educational institutions, cultural organizations, and local communities. Strengthening educational reforms, expanding digital preservation projects, and increasing international cultural collaboration will contribute to the sustainable protection of Turkic cultural heritage in the modern globalized world.

References

1. Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Otto Harrassowitz, 1992.

2. Soucek, Svat. *A History of Inner Asia*. Cambridge University Press, 2000.
3. Baumer, Christoph. *The History of Central Asia*. I.B. Tauris, 2018.
4. UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2003.
5. Khalid, Adeeb. *Islam after Communism*. University of California Press, 2007.

TRADITIONAL JEWELRY AS A REFLECTION OF ETHNOCULTURAL PROCESSES IN UZBEK CULTURE

(Based on the example of traditional women's jewelry from the Surkhan region)

Ibragimova Muslima Yuldashevna

Associate professor of the Department of "Socio-political sciences" at Renaissance Educational University, PhD of Historical sciences

Introduction

Since the first years of independence, issues of national self-knowledge through the restoration of the primordial roots of our national culture, re-study of the history and its real interpretation, have been given the level of importance of state policy, while age-old values are important means of returning the nation to its identity. The way of life, traditions and culture of the people are studied by scientists, historians, ethnographers, folklorists, ethnologists, and scientific and practical work has been carried out. National idea, national ideology and a number of similar concepts, formed on the basis of such concepts as "National spirituality", "National culture", "National ideology", "National idea", "National traditions", "National values", "National games" ", "National Shows" and others, were assessed based on different points of view and approaches, and appropriate interpretations were given to them. It should be noted that folklore (folk wisdom), national clothing, applied arts, architecture, various games and holidays, shows of the Uzbek people, formed over many centuries and closely related to each other, were studied separately, and various whole studies reflecting ethnocultural processes as an important factor in the development of the national culture of peoples are considered as the most important topical topic in the field of ethnology. The ethnocultural processes of the Uzbek people, which have a history of thousands of years, took place in various regions, took place in the interaction and close relationship of the culture of various peoples and nations with the Uzbek ethnoculture, that is, customs, folk art, folk games, cooking, material and everyday culture, architecture and applied arts , national clothing, jewelry, medicine, folk pedagogy.

Traditional folk jewelry, which embodies the characteristics of the ethnoculture of the Uzbek people, is the main part of the material culture, which personifies the national characteristics and cultural values of a certain people. Traditional jewelry, like other types of folk national culture, are a mirror of the lifestyle, aesthetic taste and national identity of a nation, and they are also an important source in the study of ethnogenesis, ethnic history and culture. It is known that the material culture and way of life of our people have changed and improved during various historical stages. Traditional clothing and jewelry have retained national, ethnic characteristics and identity. At the same time, over the course of many centuries, under the influence of cultural, economic and trade relations between various ethnic groups and nations, common features and ethnic features appeared in the culture of the Central Asian peoples, in particular in traditional jewelry. The Surkhan oasis is one of the regions of our people that has been able to preserve a particularly rich material and spiritual culture and ancient national customs. At the end of the 20th and beginning of the 21st century, the material culture of the population of the oasis, in particular in traditional jewelry, embodied the special features of our national traditions and values, the ethnic characteristics of the people.

In the general classification of jewelry, depending on wear, they are divided into the following types:

- jewelry worn on the head, forehead, hair, ears, temple;
- jewelry worn on the chest, neck, palm;
- jewelry worn or wrapped around the lumbar part of the body;

Our topic is dedicated to the types of women's jewelry that are an integral part of the ethnoculture of the Uzbek people, worn on the neck and chest. A common neck ornament worn in the oasis is called "Munchok", which comes in many local varieties. The most common among them are beads. Beads are a neck decoration made from several pebbles by weaving separately, they were also called "pepper beads", "chulpi beads", "murgak beads". The

murgak beads in Samarkand consisted of pebbles or metal shapes on which a bird was depicted. Another of the most common types of traditional women's neck jewelry is coin-shaped beads. These beads are made by placing various pebbles between coins. The local population calls them “khafaband”, “gulband”. Neck ornaments are made by uniformly patterning small pebbles of various colors, and ram horns are decorated with diamond-shaped patterns. The origin and spread of these decorations was facilitated by the magical views of our women, that is, the binding of misfortune, grievances, even their names indicate this, that is, “binding of grievances,” “chaining,” or something that “will only bring joy,” women believed in this. And on this basis, in the steppes of the oasis this decoration was called “khapamat”. The jewelry called "Gulband" was mainly worn by women in the mountainous regions of the oasis. Since they are engaged in animal husbandry, and rubella disease spread among the inhabitants of mountainous areas, that is, red rashes often appeared on the body, the local population called this disease “flower disease” (Gul kasal), and for this reason women believed that the decoration worn on the neck “Gulband” protected them from this disease, binds them to this disease. Gulbands were slightly thinner than Khafaband and women wore the decoration on the neck and under the throat. Gulband jewelry was worn as something that protects against gul - a bad look, an evil spirit or “gulitamok”, i.e. that which binds the spirit or throat.

Exhibits of the Termez State Museum-Reserve: traditional beads

“Khapamat”

“Gulband”

“Setora” bead

Our people know many types of jewelry worn on the chest. In Central Asia, including Uzbekistan, species such as “zebigardon”, “nozigardon”, “tavq”, “jevak” are widespread. Jewelry similar to zebigardon in Samarkand was called “zebisina” or “haykal”, in Bukhara “takhnishon” or “tepishidil”. "Zebigardon", which was widely used as a traditional chest jewelry of women in Uzbekistan, was available in triangular, rectangular, rhomboid shapes in the form of a laminated long chain with a circle decoration in the middle. "Zebigardon" was worn by urban women of the oasis, especially married girls, as a bridal look after the wedding. Zebigardon was called "Hakal" by women belonging to Kungirot and Yuz race of the oasis, and "zebisina" by Tajik Chigatai. The structure of Zebigardon is quite complex, rich in decoration and colorful in appearance, in the middle there is a large almond imitation medallion decorated with three leaves or buds. On both sides of it, three or four diamond-shaped plates are attached, and the plates are fastened to the medallion with several rows of chains. Another medallion is placed on top of the big medallion and connected to the plates by means of chains on both sides. Medallion and rhomboid plates are decorated with various glass, turquoise and ruby eyes. The central medallion is called "tavq" or "qush" among the population. Traditional neck and chest ornaments are also found in other nations with different names, they differ in their construction and shape, including: in Kazan Tatars, it is found under the names "Yaka Chilbiri", "Yakalik", "Tamaska", in Mordovians "Nashevkot", in Udmurts under the names "Chertevez". Another one of the chest jewelry is "nozigardon". This jewelry is similar in structure to “zebigardon”, and is also worn as a necklace by women. This jewel was brought to the oasis by merchants from the cities of Tashkent, Samarkand and Fergana.

Jewels called "tavq" and "jevak" worn on the chest were made by Bukhara jewelers and worn by rich and wealthy women. Bukhara jewelers also made jewelry such as "tepishidil" and "murgak" worn on the chest and armpits.

Exhibits of the Termez State Museum-Reserve: traditional chest jewelry.

“zebigardon”

“tanga munchok ”

“dogdon”

“chest amulet”

In the oasis, one of the most common types of chest decorations is “topbogi” or “tupbovi”, “coin bead” made of coins and buttons, they tie various patterned ropes together, in which various beads, stones and coins are arranged in order. Small pebbles are placed on a string, and girls often wore such decoration. If girls did not have rubella, they did not wear neck jewelry made from small stones. This is due to the magical views of the population, this can be assumed that among the population there was a belief that if you wear jewelry on the neck, then complications of the disease “gul”, that is, rubella - red rashes do not appear all over the body, but appear on the surface of the internal organs and lead to their illness. Another of the most widespread chest decorations, “gardi khazina”, was made by stacking black and white or multi-colored stones on a rope. In Voasis such decorations were also called “shavgin”. Strings were tied among several multi-colored pebbles, resulting in a cluster of pebbles that acquired a wave-like appearance. Women made beads from pure coral or natural plants, that is, pepper stones by folding them on a rope in several rows. Pepper stone beads were made from a natural plant and gave off a pleasant aroma. They look like Indian pepper, they were mainly distributed among the people by traders. Women's neck-chest jewelry called "tangamunchok" was also common in the oasis. In a number of nations, including Kazakh, Kyrgyz women's traditional necklaces, coins are widely used. ¹⁶By the beginning of the 20th century, as in the whole of Uzbekistan, Russian coins began to be used in women's neck and chest jewelry. Coins are connected to each other with the help of chains, sometimes with a thread, and in many cases, coins are arranged and sewn on a piece of cloth. The custom of arranging various coins on a piece of cloth as an ornament is also widespread among Turkic peoples - Chuvash, Bashkirs and Finn-Ugric peoples – Udmurt, Mordovian, Mari. In the oasis, copper and silver coins, called "poshshoi tanga", are made by hanging on each other with loops, giving a unique pattern, and are widely used as traditional chest jewelry of women. Women's jewelry worn on the neck and chest, as well as on the armpit area, served as a cosmetic bag and decoration, that is, “peshovuz”, “peshkhalta” and various triangular and rectangular metal amulets, on the one hand, served as decoration, gave a beautiful appearance, and on the other side - the function of protection from various spirits and creatures based on the magical views of women.

Exhibits of the Termez State Museum-Reserve: traditional chest jewelry

Pins were worn by married women in the area of the vertical collar of long clothing. They were worn by women of the Yuz, Kungirov tribes and were called “tuynoch”, women of the Tajik-Chigatay tribe called them “kulfi giribon” (“collar lock”) or “sadaf”. To wear this decoration, a pin is attached to the collar of the dress. The pins had the appearance of a shiny button of a round, diamond-shaped or flat shape. Wearing pins on precious clothing has been a well-known custom since time immemorial. ¹⁷ Round and diamond-shaped pins were also used by

¹⁶ Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Фрунзе, 1962.

¹⁷ Калмыков А.Д. Амударинский клад и греко-бактрийское искусство // ПТКЛА, Ташкент, 1909.

women of the Kyrgyz, Kazakh, and Turkmen nationalities. The pin was mainly worn on the collar by married women; unmarried girls did not wear them.

Although the jewelry worn on the hand is called "bilakuzuk", "dastbona", "dastmona", "dastakhan", this jewelry is often known as "bilakuzuk" in the oasis. "Dastpona" means "dast"-hand, "pona"-ring, i.e. hand ring. Bracelets made of silver and copper are mostly made in pairs and worn on both hands. The fact that girls and women wear bracelets is also mentioned in "Avesto". Bracelets are as diverse as earrings and are distinguished by their shape and decoration. The bracelets are divided into two types, i.e. bracelets with the circular ring connected to each other and bracelets with the ring part not connected to each other. Bracelets in the form of unconnected ring were common among Uzbeks and Tajiks who lived a semi-settled and settled life. In the bracelets, flora and fauna are taken as the main decoration style, and the twisting snake shape and the sharp teeth of animals and carvings having assemblies are used as the basis for decoration. In order to connect the bracelets together, an iron is passed through the tube and thus the bracelets are supposedly locked. A chain is hung from the iron, which serves as a lock. In the oasis, girls followed the custom of wearing bracelets on their hands after marriage. Among the population, middle-aged women belonging to the "khujalar" class always wore a bracelet on one hand. In their opinion, opening the forearm was considered a sin. Wrist jewelry such as "poncha" and "panja dastak" made of various beads, necklaces, and chaplets are worn by girls at a young age and according to magical imaginations, there were views that they serve as a special protection against various evil forces, magic, the evil eye.

Exhibits of the

Termez State Museum-Reserve: traditional rings, bracelets.

Another type of jewelry worn on the hand is a ring, which is also common in the oasis as a public adornment of women and men. According to old people, women should always wear rings on their hands. Because according to the ring concept, it is considered "haram" and makruh for a woman to do household chores without a ring on her hand. Women's ring has different names in different regions of our Republic and peoples of the world. The gate was called "challa" by the Tajiks of Karategin and Ko'lob, "angushtarin" by the Tajiks of Zarafshan Buyi, and "baldaq" by the Kazan-Tatars. In our country, women wear several rings on their index, ring, and pinky fingers, depending on their socio-economic conditions. For men, the ring served not only as an ornament, but also as a seal and an amulet with prayers inside. Rings were usually worn by officials, judges, rich people, Qushbegi, sheikhs and others. A men's ring also indicated a person's economic position in society, to which class he belonged. The "murdashovs" who washed the dead, as people belonging to the lower class, had to wear silver rings on their middle hands. Rings also served as amulets. Also, elderly people wore rings made of silver, without eyes, without stones, called "rajabi". There are various legends and stories about this ring. It is said that the "Rajabi" ring was created in the month when the Prophet Muhammad (s.a.v) received a revelation from Allah.¹⁸ Information about this is given in scientific literature and archaeological research. In ancient times, wearing a ring was considered a

¹⁸ Литвинский Б.А. Украшения из могильников Западной Ферганы, -Москва. 1973.

symbol of wealth, sustenance, and justice for kings. In many countries of the world, on the wedding day, the bride and groom wear rings on their hands as a symbol of marriage. In particular, even in the oasis, the wedding ring "Shohnak" has been worn as a symbol of marriage, family, loyalty, and love for thousands of years.

In general, the role of material culture is important in the formation and development of the ethnoculture of the Uzbek people, women in the oasis considered walking without jewelry as a "characterless" sign, married women wearing a ring while doing household chores was considered a symbol of "honesty", and wearing a ring for women had a habit. Various types of traditional women's jewelry are known, and they embody the qualities of beauty, decoration, magic, and protection. The shapes in the jewelry embodied patterns, symbolic symbols, people's beliefs, views on the environment, nature and the material world. At the end of the 19th century, at the beginning of the 20th century, jewelry that was widespread in the Surkhan oasis, in connection with the way of life of our people, household activities, economic and social life, and religious views, fully preserved local territorial symbols.

References.

1. Авесто Яшт китоби// (Мирсодик Исоков таржимаси),-Тошкент,2001.
- 2.Антипина К.И Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Фрунзе,1962.
- 3.Бикжанова М.А.Ювильерное искусство // Народное декоративное искусство Советского Узбекистана, Москва,1955.
- 4.Калмыков А.Д. Амударинский клад и греко-бактрийское искусство // ПТКЛА, Ташкент,1909.
- 5.Сухарева О.А.История среднеазиатского костюма. Самарканд (вторая половина XIX-начало XX в),-Москва;Наука,1982.
- 6.Суслова С.В.Женские украшения казанских татар.середины XIX-начала XX в.Казан.1982.
- 8.Фахретдинова Д.А Ювельерное искусство Узбекистана.-Ташкент, 1988
- Широкова З А.Традиционная и современная одежда горная Таджикистана,-Душанбе,1976.
- 9.Реденко.С.И. Башкиры. Москва .1955.Гаген-Торы
- 10.Наливкин.В.Наливкина М.Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы.-Казань,1886.
- 11.Литвинский Б.А.Украшения из могильников Западной Ферганы,-Москва.1973.

СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ АНЪАНАВИЙ ТАҚИНЧОҚЛАРИ:

(XX аср охири-XX аср бошлари)

Ibragimova Muslima Yuldashevna

Renessans ta'lim universiteti "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti

Ro'zimova Shaxzoda Baxtiyor qizi

Renessans ta'lim universiteti, Tarix bo'limi 2 kurs talabasi

Аннотация

Мақолада анъанавий тақинчоқ турларининг яратилиши анъаналари, уларни ўзгариб боришига таъсир кўрсатган омиллар, уста-заргарлик анъаналари тарихига бағишланган. Республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлган сингари Сурхон воҳасида ҳам ижтимоий, маиший, ҳудудий омиллар билан боғлиқ уч асосий йирик жараён ёки ҳолат анъанавий тақинчоқларда даврий ўзгаришлар рўй беришига сабаб бўлганлиги илмий таҳлил қилинган. Тақинчоқларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишида бадий анъаналар-маълум бир тақинчоқ турларининг тарқалиш ҳудуди (ареал)да уста заргарларнинг ўзига хос маҳорати, заргарликнинг маҳаллий ва этник хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларда маълум бир шакл ҳамда кўринишларга эътибор қаратилганлиги даврлар эволюциясида изоҳлаб берилган. Ўз навбатида мақолада халқимизнинг моддий маданиятидаги этник ўзига хосликлар, ҳудудий ўзига хосликлар - бунда аҳоли яшайдиган муайян ҳудудлар йирик шаҳарлар атрофида ёки улардан олисда жойлашганлиги тақинчоқларнинг янги турлари пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлганлиги ҳақида илмий маълумотлар келтирилган. Маданий иқтисодий алоқалар тарихий-маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо-сотик муносабатлари ҳам тақинчоқларнинг янги турларини пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга бўлган XIX аср охири XX-аср бошларида Республикамизнинг Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Тошкент, Шаҳрисабз, Китоб, Бойсун, Денов, Шеробод, Ургут каби шаҳар ва қишлоқларида уста заргарлар фаолиятининг ўзига хос этномаданий жиҳатлари таҳлил қилинган. Тақинчоқларнинг анъанавий турлари ва тарқалиши ҳақидаги илмий маълумотлар келтирилган жумладан: бу даврда бутун ўлкамиз бўйлаб Бухоро, Қўқон, Хива заргарларининг маҳсулотлари оммавий урф бўлган; республикамизда заргарлик санъатининг ўзига хос сир асрорлари бўлган; маълум бир тақинчоқ турини ясашда ҳар бир заргар ўзига хос безаклар, шакллар, кўринишлардан фойдаланган; усталар ишида ана шу ўзига хослик бўлмаса, бошқа усталар ясаган тақинчоқлар билан ўхшашлик рўй бериб, бозорда ўзаро рақобат пайдо бўлган. Мақолада жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган тарихий маълумотлар келтирилган. Жумладан Сурхон воҳасига тақинчоқларнинг кириб келиши ва тарқалишида савдо-сотик муносабатлари муҳим рол ўйнаб, натижада тақинчоқларнинг хилма-хиллиги ортиб борган, Сурхон воҳаси қадимдан Буюк ипак йўлининг жанубий тармоқларида муҳим ўрин тутиб Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон ва Олд Осиё сингари йирик тарихий-маданий ҳудудлар билан ўзаро савдо алоқаларини доимий амалга ошириб турган. XIX-аср охири-XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудидан бир неча йирик қарвон йўллари ўтган. Ўрта Осиёда Қўқон шаҳри савдо-сотик муносабатларида олдинги ўринларда турса, Самарқанд ва Бухоро заргарлари минтақани юқори даражада тараққий этган заргарлик буюмлари билан таъминлаган. Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ва жанубий Тожикистон ҳудудларига Қўлоб Мўминобод шаҳарлари орқали Афғон савдогорлари арзон тақинчоқлар олиб келишган. Шунингдек улар Денов, Китоб, Шаҳрисабз ҳудудларида ҳам бўлиб турли хил матолар тақинчоқлар савдосини амалга оширишган. Хуллас мақолада Сурхон воҳаси аҳолисинининг анъанавий тақинчоқларидаги, ўзига хосликлар ҳақида илмий хулосалар берилган.

Ер юзиде заргарлик санъатининг вужудга келиши ва ривожланиши бир неча минг йиллик тарихга эга. Сўнгги йилларда Ўзбекистон ҳудудида олиб борилган археологик қазилмалар натижасида топилган бронза даврига оид археологик қазилмалар ёдгорликлари орасида қадимги аجدодларимизнинг тақинчоқларига оид қатор ашёвий далиллар ҳам бор.

Жумладан, Ўзбекистоннинг жанубидаги Бактрия, Сополлитепа, Жарқўтон манзилгоҳларида сағаналардан топилган тақинчоқлар намуналари ранг-баранг бўлиб, уларнинг асосий қисмини бош, пешона, кулоқ тақинчоқлари, тўғноғичлар, мунчоқлар, тугмалар, билакузуклар ташкил этади. Мазкур ашёлар ушбу ҳудудда яшаган аҳоли қадимдан бой моддий маданият соҳиби бўлганлигидан далолат беради.

„Термиз“ давлат музей кўриқхонасида сақланаётган экспонатлар орасида Жарқўтон манзилгоҳидан бронза даврига оид ва маҳаллий заргарлар томонидан тайёрланган XIX аср охири-XX аср бошларига оид тақинчоқлар сақланмоқда.

Тош мунчок

Ақиқ-мунчок

Тош мунчок

Темир соч тўғноғич

Тарихдан маълумки, даврлар ўтиши билан муайян бир ҳудуд миқёсида тақинчоқларнинг баъзи турлари кенг ёйилса, айримлари ўз ўрнини йўқотади, яъни янги кўринишдаги тақинчоқлар пайдо бўлиб, олдингилари кундалик турмушдан чиқади. Натижада тақинчоқлар ва уларнинг турлари ҳамиша ўзгариб туради. Шу сабабли тақинчоқларни илмий жиҳатдан ўрганишда тадқиқотчилар тақинчоқлардаги шаклий ўзгаришлар, уларнинг турларидаги алмашинувлар сабабларига асосий эътибор қаратадилар. Олиб борилган илмий тадқиқотлар ва илмий адабиётлардаги хулосалар асосида шуни айтиш мумкин. Республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлган сингари Сурхон воҳасида ҳам ижтимоий, маиший, ҳудудий омиллар билан боғлиқ уч асосий йирик жараён ёки ҳолат анъанавий тақинчоқларда даврий ўзгаришлар рўй беришига сабаб бўлган ¹⁹

- Бадиий анъаналар-маълум бир тақинчоқ турларининг тарқалиш ҳудуди (ареал)да уста заргарларнинг ўзига хос маҳорати, заргарликнинг маҳаллий ва этник хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларда маълум бир шакл ҳамда кўринишларга эътибор қаратилган.

- Ҳудудий ўзига хосликлар-бунда аҳоли яшайдиган муайян ҳудудлар йирик шаҳарлар атрофида ёки улардан олисда жойлашганлиги тақинчоқларнинг янги турлари пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлган.

- Маданий иқтисодий алоқалар тарихий-маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо-сотиқ муносабатлари ҳам тақинчоқларнинг янги турларини пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга бўлган

XIX аср охири XX-аср бошларида Республикамизнинг Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Тошкент, Шаҳрисабз, Китоб, Бойсун, Денов, Шеробод, Ургут каби шаҳар ва қишлоқларида уста заргарлар фаолият юритишган. Бу даврда бутун ўлкамиз бўйлаб Бухоро, Қўқон, Хива заргарларининг маҳсулотлари оммавий урф бўлган. Заргарларнинг ўзига хос маҳорати улар яратган заргарлик буюмларининг сифати тақинчоқнинг маъданлари ва яшаш усулларида ўз аксини топган. Ўрганилаётган даврда воҳанинг уста заргарлари асосан ўз уйларида ишлаганлар лекин айрим ҳолларда улар буюртмачилар талабига кўра уларнинг уйида ҳам ишлаганлар. Ҳар бир уста заргарнинг ўз касбий сири бўлган ва улар тақинчоқ тайёр бўлгунига қадар маҳсулотни ҳеч кимга кўрсатмаган. Бу даврда Сурхон воҳасидаги уста заргар фаолиятида куйидаги асосий хусусиятларини кузатиш мумкин.

- Қишлоқ заргарлари фақат буюртмачилар диди ва талабига мос равишда бозорда сотиш учун тақинчоқлар тайёрлашган.

- Уста заргарлар кўп ҳолларда ўз касб ҳунарларини заргарлик сирларини фақат ўз фарзандларигагина қолдиришган ва улар узок вақт ўзларига шогирд олишмаган.

¹⁹ Фахретдинова Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана.-Ташкент. 1988.С.72

- Заргарлар асосан деҳқончилик қилиб ундан бўш вақтларидагина заргарлик касби билан шуғулланишган.

- Маҳаллий заргарлар тақинчоқлар учун зарур маъданга доимо эҳтиёжда бўлганликлари сабабли, асосан буюртмачиларнинг ашёларидан тақинчоқлар ясашган.

- Заргарларнинг меҳнати учун буюм ёки нарса бериш орқали олдиндан келишилган ҳолда ҳақ тўланган.

Юқорида қайд этилган хусусиятлар йирик шаҳарлардан олисда жойлашган заргарлар фаолиятинининг асосий хусусиятларини ташкил этган ва улар аввало фақат заргарлик билан шуғулланиш орқали кун кечириб бўлмаганлиги боис, улар деҳқончилик билан ҳам машғул бўлганлиги, қолаверса тақинчоқлар учун маъданга мухтожлик, заргарларнинг ясалган буюмларини бозорда ўзлари сотиши, каби сабаблар туфайли қишлоқларда заргарлик яхши ривожланмаган. Қолаверса уста заргарлар ўзларига шогирд олмасдан ишлаганлигининг сабаби шундаки, улар ясаган тақинчоқлар узоқ вақтгача сотилавермагани боис шогирдларга иш ҳақи тўлаш муаммоси туғилган. Шунинг учун заргарлар ўзларига четдан шогирд ололмаганлар. Шунингдек, заргарлик касби муқаддас ҳисобланиб, уста ўз ўғилларига ишонч билан ўз касбини ўргатган, яъни заргарликни “ота мерос” касб деб билишган. Агар шогирд олиш зарурати туғилса, насл-насаби тоза, тақводор кишиларнинг фарзандлари шогирдликка олинган. Бозорларда заргарлик буюмлари сотилмай қолса иқтисодий зарар жабрини ҳам ота, ўғил ва оиланинг ўзигина кўрган.

Республикаимизда заргарлик санъатининг ўзига хос сир асрорлари бўлган. Маълум бир тақинчоқ турини ясашда ҳар бир заргар ўзига хос безаклар, шакллар, кўринишлардан фойдаланган. Усталар ишида ана шу ўзига хослик бўлмаса, бошқа усталар ясаган тақинчоқлар билан ўхшашлик рўй бериб, бозорда ўзаро рақобат пайдо бўлган. Юқорида қайд этилган сабаблар туфайли ҳам қишлоқларда заргарлик жуда кам бўлган. Аҳоли эса бозорлардан ёки савдогарлар четдан келтирган заргарлик буюмларини сотиб олишган ёки буюмга алмаштиришган.

Юртимизнинг йирик шаҳарлари ва унга яқин ерларда яшаган заргарларнинг бир нечтадан шогирдлари бўлган. Улар тақинчоқларнинг маълум бир бўлақларини ясашда ўз устозларига ёрдам беришган. Шеробод, Бойсун, Денов каби шаҳарларда яшовчи шаҳарлик заргарлар қишлоқ хўжалиги, яъни деҳқончилик билан шуғулланмасдан, фақат заргарлик касбини қилганлар ва улар ўз меҳнатларига пул ҳисобида ҳақ олишган. Юқорида кўрсатилган омиллар ушбу ҳудудларда заргарликнинг кенг ривожланишини таъминлаган.

(XIX аср охири-XX аср бошлари)

Силсила

Манглайлик

Силсила

Кўкрак тақинчоғи

Шаҳарда ўз устахоналарида ишлаган заргарлар буюртмачиларнинг иқтисодий аҳволи, диди ва талаб миқдоридан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларнинг хилма хиллигига ҳамда сифатига эътибор қаратишган. Демак шаҳар ва унинг атрофида жойлашган заргарлик устахоналарида, ҳамда уста заргарларнинг уйларида ясалган тақинчоқлар ўзининг сифати кўриниши ва ясаиш услуби жиҳатидан бир-

биридан фарқ қилган. Шаҳарда бир-биридан ўз услуби, касб маҳорати билан фарқ қилувчи уста заргарлар ўзларининг кўп сонли заргарлик устахоналарига ҳам эга бўлишган.²⁰

Тақинчоқлар билан савдо-сотик қилиш турли иқтисодий маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо муносабатларининг энг қадимий ва кенг тарқалган туридир.²¹ Халқлар орасида оммавий урф бўлган тақинчоқлар ушбу соҳадаги савдо- сотик муносабатларининг асосини ташкил этган.

(XIX аср охири-XX аср бошлари)

**“Манглайлик” “Гул ёқа” кўкрак
“Чекка туз” тақинчоғи**

“Беш оёқли сирға”

“Қашқар балдоқ”

Билакузуклар

Қўш билакузук

XIX-аср охири-XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудидан бир нечта йирик карвон йўллари ўтган. Ўрта Осиёда Қўқон шаҳри савдо-сотик муносабатларида олдинги ўринларда турса, Самарқанд ва Бухоро заргарлари минтақани юқори даражада тараққий этган заргарлик буюмлари билан таъминлаган.²² Ўзбекистонинг жанубий вилоятлари ва жанубий Тожикистон ҳудудларига Қўлоб Мўминобод шаҳарлари орқали Афғон савдогорлари арзон тақинчоқлар олиб келишган.²³ Шунингдек улар Денов, Китоб, Шахрисабз ҳудудларида ҳам бўлиб турли хил матолар тақинчоқлар савдосини амалга оширишган. Бу даврда яна Кофарниҳон ва Сурхон дарёси соҳилларида жойлашган Хисор ва Қоратоғ кишлоқлари орқали Шимолий Афғонистон шаҳарлари билан савдо-сотик алоқалари йўлга қўйилган. Икки йирик довон йўли; Қора Қизик ва Тенгизбой, Шарқий Бухоро ҳудудини Фарғона водийсининг савдо марказлари билан боғлашда муҳим рол ўйнаган.²⁴ Савдо-сотик муносабатларининг ривожланиши натижасида қўшни минтақаларда тақинчоқларнинг хилма-хил турлари кириб келиши, уларнинг ясашиш техникаси, бадий

²⁰ XIX аср бошларида Республикамизнинг йирик шаҳарларида кўплаб заргарлик устахоналари фаолият юритган. XX аср бошларида Бухорода 400 га яқин заргарлар борлиги ва Самарқандда 20 яқин заргарлик дўконлари бўлганлиги аниқланган. Ремпель Л.И. Далекое и близкое. страницы из жизни строительного дела, ремесла и искусства старой Бухары –Ташкент, 1981. С. 241; Вирский М.М. Самаркандская область по переписи 1897 г. Справочная книжка Самаркандской области, Самарканд, 1906, Вып VIII

²¹ Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства.-Москва, 1871. С.82. Бабаханов С. Торговля в Самарканде на рубеже XIX-XX в. // Общественные науки в Узбекистане, -1969. -№5. С.; №46.

²² Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. -Москва, 1874. С.114 Бабаханов. С. Торговля в Самарканде на рубеже XX-XX в // Общественные науки в Узбекистане. -1969. -№5. С.43-46.

²³ Абаева Т.Г. Очерки истории Бадахшана. -Ташкент, 1964. С.84.

²⁴ Снесарев. А.Е. Восточная Бухара. -С.Петербург; 1906. С.197

жиҳатлари(орнамент), умумий кўриниши тақинчоқларнинг маҳаллий турлари билан яқинлашиб ўзаро уйғунлашиб кетишига олиб келади.

Хуллас заргарларнинг шахсий маҳорати ва иш юритиш усуллари билан боғлиқ касбий анъаналари; маълум бир ҳудуд аҳолиси учун анъанавий тус олган. Тақинчоқларнинг умумий кўриниши турлари умуман халқнинг тақинчоқлар билан боғлиқ бадий-безак анъаналари; тақинчоқларнинг яратилиши, тарқалиши заргарларнинг иш фаолиятига таъсир кўрсатувчи ҳудудий белгилар, яхлит ҳолда маълум бир ҳудудда тақинчоқларнинг шаклланишига муҳим таъсир кўрсатувчи омиллар ҳисобланган. Тақинчоқларнинг давр ўтиши билан ўзгариб туриши ва уларнинг турлари кўпайишида савдо-сотиқ муносабатлари муҳим рол ўйнаган. Юқорида кўрсатиб ўтилган уч асосий омил анъанавий тақинчоқларнинг умумий кўринишида ўзгариш юз бериши ва янги кўринишдаги тақинчоқларнинг оммавий урфга айланишига сабаб бўлган. Халқлар ўртасида рўй берган этник ва маданий жараёнлар ҳам тақинчоқлар туркумида ўзгаришларга сабаб бўлган. Ҳар қандай турдаги ва кўринишдаги тақинчоқлар икки муҳим жараён; биринчидан-маҳаллий бадий безак анъаналари (тақинчоқлардаги маълум бир халқ ва этник гуруҳга хос бўлган белгиларнинг сақланиб қолиниши); иккинчидан-савдо-сотиқ муносабатларининг кенг ривожланиши натижасида, турли кўринишдаги тақинчоқларнинг савдо-сотиқ йўли билан кириб келиши ва доимий бўлмаган ҳолда маълум бир ҳудуд ва халқ орасида кенг тарқалиши билан узвий боғлиқдир. Тақинчоқларнинг яратилиши ва ҳудудий тарқалиш жараёни ҳар бир ҳудудда ўзига хос тарзда рўй берган. Уста заргарлар ўзларининг бадий безак анъаналари асосида маълум бир тақинчоқ турини буюртмачининг диди, иқтисодий имкониятига қараб тайёрлаб берганлар. Сурхон воҳасига тақинчоқларнинг кириб келиши ва тарқалишида савдо-сотиқ муносабатлари муҳим рол ўйнаб, натижада тақинчоқларнинг хилма-хиллиги ортиб борган. Сурхон воҳаси қадимдан Буюк ипак йўлнинг жанубий тармоқларида муҳим ўрин тутиб Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон ва Олд Осиё сингари йирик тарихий-маданий билан ўзаро савдо алоқаларини доимий амалга ошириб турган.

Анъанавий тақинчоқларнинг маълум бир ҳудуд ва халқларда ўзига хос этник жиҳатларини сақлаб қолиши аҳолининг ижтимоий турмуш тарзи, ҳўжалик анъаналари, ҳудуднинг табиий иқлим шароити билан боғлиқ бўлган.

Умуман олганда ўрганилаётган даврда тақинчоқларнинг хилма-хил турлари маълум бўлиб, улар кўрк, безак, магик, химоя ҳалоскорлик сифатларини ўзида мужассамлаштирган эди. Тақинчоқлардаги шакллар нақш безаклари рамзий белгилар кишиларнинг эътиқоди, атроф-муҳит, олам ҳақидаги қарашлари, табиат ва моддий олам билан узвий боғлиқлигини ўзида мужассамлаштирган эди. XIX асрнинг охири XX аср бошларида Сурхон воҳасида кенг тарқалган тақинчоқлар халқимизнинг турмуш тарзи, ҳўжалик машғулоти иқтисодий ва ижтимоий ҳаёти диний қарашлари билан боғлиқ ҳолда ўзида маҳаллий ҳудудий белгиларни ҳам тўла сақлаб қолган эди.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1.Абаева Т.Г.Очерки истории Бадахшана.-Ташкент,1964.
- 2.Бабаханов С.Торговля в Самарканде на рубеже XIX-XX в. //Общественные науки в Узбекистане,-1969.-№5.С.;№-46.
- 3.Богатырев П.Г.Вопросы теории народного искусства-Москва,1871.
- 4.Вирский М.М.Самаркандская область по переписи 1897 г. Справочная книжка Самаркандской области, Самарканд, 1906, Вып VIII
- 5.Вамбери А.Путешествие по Средней Азии.-Москва,1874.
- 6.Ремпель Л.И.Далекое и близкое.страницы из жизни строительного дела, ремесла и искусства старой Бухары –Ташкент, 1981.
- 7.Снесарев.А.Е.Восточная Бухара.-С.Петербург;1906.
- 8.Фахретдинова Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана.-Ташкент. 1988.

ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL VALUES IN THE LITERATURE OF TURKIC PEOPLES

Nuriddinov Muhammad Yasin Nuriddinovich

Master's student in Linguistics(English), Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: PhD. Iusupova Kandilatxan

Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Introduction

For centuries, the literature of Turkic peoples has been considered an important cultural treasure that preserves the spiritual life, worldview, and historical memory of the nation. Literature is not only an aesthetic phenomenon, but also a spiritual bridge that transmits national values from one generation to another. In the era of globalization, the issue of preserving national identity has become increasingly important. Therefore, studying the reflection of national values in Turkic literature is significant from both scientific and social perspectives.

Concepts such as humanity, respect for family, honoring elders, patriotism, and loyalty to traditions are widely represented in Turkic literature. In particular, the works of Alisher Navoiy, Chingiz Aytmatov, Mahtumkuli, and Abdulla Qodiriy deeply reflect national spirit and the life of the people.

The main purpose of this research is to analyze how national values are artistically represented in the literature of Turkic peoples and to reveal their significance in modern society.

Methods

Comparative, descriptive, and textual analysis methods were used during the research. Literary works related to Turkic peoples were studied, and the national values reflected in them were analyzed. The epics of Alisher Navoiy, the novels and stories of Chingiz Aytmatov, and the novels of Abdulla Qodiriy were selected as the main research sources.

Through the comparative method, similarities and differences among the literary traditions of various Turkic peoples were examined. Textual analysis was applied to study the role of artistic devices, symbols, and literary images in expressing national values.

In addition, a historical approach was used in the article. This method helped to analyze the influence of social and cultural changes in the lives of Turkic peoples on literature.

Results

The results of the study revealed that national values in the literature of Turkic peoples are mainly represented through the following themes:

- family relationships and respect for elders;
- loyalty to the homeland and the nation;

- customs and traditions;
- spirituality and moral values;
- historical memory and national identity.

The works of Alisher Navoiy emphasize the ideas of humanity and moral perfection. In the writings of Chingiz Aytmatov, national values are connected with modern social life. Especially in his novel *The Day Lasts More Than a Hundred Years*, the problem of losing national memory and spiritual roots is deeply explored.

In the novel “O‘tkan kunlar” by Abdulla Qodiriy, the family traditions, customs, and social life of the Uzbek people are realistically depicted. The research demonstrated that Turkic literature is not only an artistic heritage but also an important factor in shaping national consciousness.

Discussion

Many scholars emphasize the important role of Turkic literature in preserving national values. Alisher Navoiy viewed spirituality and moral perfection as the foundation of social development. According to his ideas, society can progress through the moral education of individuals.

Chingiz Aytmatov stressed that the loss of national memory leads to spiritual decline. His works vividly describe the conflict between modernity and traditional values. Through the concept of the “mankurt,” the writer portrays the tragedy of a person who has forgotten his roots and history.

In the literary works of Abdulla Qodiriy, national spirit and everyday life are represented through realism. His novels artistically reflect the traditions, family relations, and cultural values of the Uzbek people.

Turkish scholar Mehmet Kaplan described literature as the mirror of a nation’s spirit. According to him, the spiritual world of a people is first reflected in literature. Therefore, studying national literature is equal to studying the history and identity of a nation.

In our opinion, increasing young people’s interest in national literature is especially important in the digital age. Today, there is a risk that national values may weaken under the strong influence of global culture and modern information flows. Turkic literature serves as a powerful tool connecting young generations with their historical roots and cultural heritage.

At present, many young people are strongly influenced by foreign cultures, which sometimes causes a decline in attention to national traditions. Literature, however, brings individuals back to their history and awakens a sense of national pride. Including more examples of Turkic literature in schools and higher educational institutions can positively influence the moral and spiritual education of young people. Furthermore, promoting Turkic literature through modern media, audiobooks, and electronic platforms is highly important. Since the younger generation mainly uses digital resources, presenting national literature in modern formats can significantly expand its influence and popularity.

Conclusion

In conclusion, the literature of Turkic peoples plays a significant role in preserving and developing national values. Through literary works, customs, historical memory, and spiritual ideas are transmitted from generation to

generation. The results of the study show that Turkic literature possesses not only artistic importance but also social and educational value. Therefore, studying and promoting the literature of Turkic peoples remains one of the important tasks in the era of globalization.

References

1. Navoiy A. Xamsa. Tashkent: G'afur G'ulom Publishing House, 2011.
2. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Tashkent: Sharq Publishing House, 2018.
3. Aymatov Ch. The Day Lasts More Than a Hundred Years. Bishkek, 2008.
4. Kaplan M. Studies in Turkish Literature. Istanbul, 2015.
5. Karimov N. History of 20th Century Uzbek Literature. Tashkent, 2012.
6. Rasulov Q. Fundamentals of Literary Theory. Tashkent, 2010.
7. Yo'ldoshev B. Foundations of Literary Analysis. Tashkent, 2007.

MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH IN THE DIGITAL AGE

Alimova Shakhodat Kamiljanovna

Master's student in Linguistics (English), Renaissance University, Faculty of Philology and history, Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: Khursanov Nurislom Iskandarovich

Doctor of Sciences in Philology (DSc), Associate Professor, Renaissance university Head of Foreign Philology Department

Introduction

Culture has always been one of the strongest elements shaping human society. However, in the twenty-first century, culture is changing more rapidly than ever before. Technological development, globalization, and digital communication have transformed the way people think, behave, communicate, and express themselves. Young people are at the center of this transformation because they interact with modern technologies more actively than previous generations.

Today's youth spend a significant part of their lives in digital environments. Social media platforms, online entertainment, global fashion trends, and virtual communication strongly influence their worldview and daily lifestyle. Modern culture is no longer limited by geographical borders. A teenager in Uzbekistan can listen to Korean music, watch American films, follow European fashion, and communicate with people from different countries within seconds. This process creates a multicultural environment that affects national traditions, language, and social values.

The relevance of this topic lies in the growing cultural transformation among young people worldwide. Questions about identity, morality, social interaction, and cultural preservation have become important in modern society. Many scholars argue that digital culture has changed the psychological and social structure of younger generations. Therefore, studying youth perspectives on modern culture is essential for understanding future social development.

The purpose of this article is to analyze how modern culture is changing under the influence of globalization and digital technologies and how young people perceive these transformations.

Methodology

This research is based on qualitative and comparative analysis methods. Different scientific articles, books, reports, and sociological studies related to youth culture, globalization, and digital communication were examined. The study also uses descriptive analysis to identify the major cultural changes affecting modern youth.

Several approaches were used during the research process:

Comparative method - to compare traditional cultural values with modern digital culture;

Analytical method - to evaluate the impact of social media and globalization on youth behavior;

Observation method - to observe common cultural tendencies among young people in online and offline environments;

Interpretive method - to explain the opinions of scholars regarding cultural transformation.

The methodology focuses not only on theoretical information but also on practical social realities visible in everyday youth life. This approach increases the reliability and social relevance of the research.

Results

The research demonstrates that modern culture has undergone major transformations due to technological progress and globalization. Young people are becoming more connected to global culture than ever before.

The following major results were identified:

1. Digital communication has become the primary cultural environment

Social media platforms such as Instagram, TikTok, YouTube, and Telegram significantly influence youth opinions, behavior, fashion, and communication styles. Young people increasingly receive information and cultural values from digital platforms rather than traditional institutions.

2. Globalization has expanded cultural interaction

Youth today are exposed to multiple cultures simultaneously. This has increased tolerance, intercultural understanding, and global awareness. However, excessive imitation of foreign lifestyles sometimes weakens national traditions and local cultural identity.

3. Modern culture promotes individual expression

Young generations value freedom of expression, creativity, and personal identity. Digital platforms allow youth to express opinions, talents, and lifestyles openly. As a result, modern culture encourages individuality more strongly than traditional social systems.

4. Social isolation and psychological pressure are increasing

Although digital communication connects people globally, many young individuals experience loneliness, anxiety, and emotional stress. Online comparison culture creates unrealistic expectations regarding beauty, success, and lifestyle.

5. Cultural transformation affects language and communication

Modern youth often mix foreign words, internet slang, and digital expressions into daily communication. This phenomenon reflects the influence of global media culture on local languages.

Discussion

The transformation of culture in the digital age has become one of the central discussions among sociologists, philosophers, and cultural theorists.

Marshall McLuhan argued that technological media reshape human consciousness and social relations. According to him, “the medium is the message,” meaning that communication technologies themselves change society regardless of the information they carry. His theory can clearly be observed in today’s social media culture where platforms shape youth behavior and attention patterns.

Manuel Castells introduced the concept of the “network society.” He explained that modern society is increasingly organized through digital networks rather than traditional social structures. Young people today build friendships, communities, and identities through online spaces, which supports Castells’ theory.

Zygmunt Bauman described modern society as “liquid modernity,” where social values and identities constantly change. This idea is especially relevant for youth culture because trends, online identities, and social expectations evolve rapidly in digital environments.

Henry Jenkins emphasized participatory culture and argued that modern media users are not passive consumers anymore. Young people actively create content, influence trends, and participate in digital communities. TikTok creators, bloggers, and influencers are examples of this participatory culture.

From a psychological perspective, Jean Twenge noted that excessive smartphone and social media use can increase anxiety, depression, and social isolation among younger generations. Her studies reveal that digital life influences emotional well-being as much as social interaction.

From our perspective, modern culture should not be viewed only as a threat to traditional values. Culture has always changed throughout history. What matters today is balance. Young people should benefit from technological opportunities while preserving moral values, national identity, and real human communication. Digital culture can become a powerful educational and creative tool if society teaches youth how to use technology consciously.

Another important issue is the commercialization of culture. Many modern cultural trends are shaped not by social needs but by algorithms, advertising systems, and entertainment industries. As a result, young people may sometimes confuse popularity with value. This creates challenges for education systems and families that attempt to preserve ethical and cultural stability.

At the same time, modern culture has also empowered youth voices. Social movements, educational campaigns, environmental activism, and global discussions are now more accessible through digital platforms. Young people today participate more actively in global conversations than previous generations.

Therefore, modern cultural transformation should be analyzed from both positive and negative perspectives. Technology itself is not harmful; the real issue is how society chooses to use it.

Conclusion

Modern culture is rapidly evolving under the influence of globalization and digital technologies. Young people are both the main participants and the driving force behind these cultural changes. The research shows that digital communication, social media, and global cultural interaction have transformed youth lifestyles, identities, and social behavior. Although modern culture creates opportunities for creativity, education, and intercultural communication, it also introduces challenges such as identity confusion, psychological pressure, and weakening traditional values. Scholars emphasize that modern society is becoming increasingly network-based and digitally dependent.

The study concludes that maintaining a balance between global openness and national identity is essential for healthy cultural development. Youth should be encouraged to use technology responsibly while preserving cultural awareness, ethical values, and meaningful social relationships.

Modern culture will continue to evolve, but the future direction of this transformation largely depends on how young generations shape and interpret the world around them.

References

1. Appadurai, A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, 1996.
2. Bauman, Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.
3. Castells, M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
4. Giddens, A. *Modernity and Self-Identity*. Stanford University Press, 1991.
5. Jenkins, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press, 2006.
6. Khursanov N.I. Ecolinguistics in the Anthropocentric Paradigm: Research Object and Purpose. *In*Conferences 2025 Dec 12 (Vol. 1, No. 8, pp. 780-783).
7. McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964.
8. Turkle, S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books, 2011.
9. Twenge, J. *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy*. New York: Atria Books, 2017.

10. UNESCO Report on Youth and Digital Culture, 2023.
11. World Economic Forum. Global Risks Report, 2024.

PRINCIPLE OF SELECTION OF LEXICAL UNITS CONTAINING RELIGIOUS-THEOLOGICAL CONCEPTS

Karimkulov Foziljam Bakhtiyor ugli

Renaissance university, Master's student, 70130201 – Linguistics: English language

Scientific Supervisor: Khursanov Nurislam Iskandarovich

Doctor of Sciences in Philology (DSc), Associate Professor,

Renaissance university, Head of Foreign Philology Department

Introduction

Language of humanity the most important tool as not only daily communication, maybe human spiritual and religious. It also represents religious and divine experiences. Concepts – Allah, prophet, hereafter, destiny, halal-haram, faith, piety, charity such as categories – each how society worldview and in culture central place. This concepts declarative lexical units selection linguistics the most current from issues one is considered, because they not only meaning to express, perhaps cultural, religious and social values with closely is related (Mechkovskaya, 2008).

Uzbek in the language religious lexicon mainly Arabic and Persian from their languages taken Islam religion Central Asia spread with together rich and language to the system deep absorbed (Ulugov, 2005). Today on the day globalization, the internet and technologies development under the circumstances this units choice and application principles scientific basically study necessity sharp is increasing. Because religious terms not only traditional in texts, maybe modern public information tools, online sermons and education in the processes active is in use.

This of the article main purpose religious-divine lexical units when choosing applicable linguistic (semantic) accuracy, morphological compatibility), pragmatic (discourse) efficiency, audience impact) and extralinguistic (religious) government, cultural tradition, religious sources) principles systematic accordingly is lighting. Research tasks of the following consists of: exists scientific literature comment, main principles determination and classification, practical examples through analysis to do, modern problems seeing exit and conclusions release.

Literature Reviews

World in linguistics religious lexicon issue of N. Mechkovskaya, G. Sklyarevskaya, K. Timofeev and other scientists by functional-stylistics, lexical-semantic and cognitive in directions deep studied (Mechkovskaya, 2008; Sklyarevskaya, 2008). They religious of terms speech function, semantic change and cultural in context instead analysis they did.

Turkology and Uzbek in linguistics and N. Ulugov, T. Yuldashev, Sh. Galieva, Sh. Sultonova, U. Koziyev such as of scientists works important importance (Ulugov, 2005; Koziyev, 2018; Galieva, 2020). N. Ulugov religious lexicon exoticisms (anthroponyms, theonyms, toponyms) perspective from the point of view classified by U. Koziyev dissertation in the study religious concepts declarative words thematic to groups divided: person messengers (imam, eshan, mufti), names of holy places (Baitullah, Kaaba), unseen the world (the throne, the kursi, the arasat) and moral concepts (halal, haram, reward, sin) (Koziyev, 2018).

Uzbek in the language religious of texts lexical features according to in research Arabisms and of Persianisms main layer that separately (Yuldashev, 2010). Modern affairs religious of speech pragmatics, translation problems and lexicographic religious terms standardization to the issues attention (Sultonova, 2022). However, lexical units choice principles dedicated complex and systematic research still enough it's not.

The main part

Religious-divine concepts declarative lexical units selection one how many main to principles is based on . First, semantic accuracy and motivation principle the most important is selected . lexical unity religious of the concept essence complete and clear expression For example, the theonym " Allah " Arabic from the language taken to be, Uzbek in language too, unique, absolute God the concept (Ulugov, 2005). This word motivation his/her holiness and In the Quran with 99 names listed in connection with manifestation The word " fate " divine in advance designation and fate to do meanings clear reflection Synonym options there is when (God, Lord, Creator) religious " Allah " is preferred in context is given .

Second principle – morphological and phonetic adaptation . Obtained words Uzbek of the language phonetic and morphological to the laws " Prayer ", " fasting ", "hajj", " umrah ", " reward ", " sin " units phonetic to changes encountered without to the language absorbed gone (Koziyev, 2018). Complex Arabic phrases simplification or Uzbek compounds creation (Allah) Akbar, Bismillahir merciful womb (this) of the principle practical It looks like .Third principle – pragmatic and functional principle . Lexicon unity to the audience impact communication, communication purpose effective to do must . Sermon and In his advice, he uses words like " halal ", " haram ", " taqwa ", " ihsan ", " patience " words moral and spiritual the effect strengthens (Sultonova, 2022). Religious at ceremonies and certain The phrases (takbir, tasbih, salawat, dua) are strict. in order is selected .

Fourth principle – cultural and religious tradition principle . Choice in the process Quran, Hadith and people traditions basis as (The Holy Quran, 2018). Sufism terms (" unity") ul-wujud ”, “ ascetic ”, “ saint ”, “ murshid ”, “ leech ”) to himself typical deep meaning to the layer has and they arbitrariness with change religious the essence to break possible .

Fifth principle – translation and standardization . Foreign from languages translation in doing lexical equivalence problem to the surface comes . English The word "God" in the language Uzbek religious " Allah" in context complete suitable does not come (Sklyarevskaya, 2008). In dictionaries religious terms one kind explanation and combine necessary (Uzbek) of the language explanatory dictionary, 2021).

Religious lexicon layers as follows : complete religious (revelation, innovation, sunnah, ijihad), partial popular (devil, heaven, hell, angel) and metaphorical (light, darkness, path, destination) (Ulugov, 2005). Theonyms (“ Rahman ”, “Rahim”, “Malik”, “ Quds ” and 99 other names), anthroponyms (Muhammad, Abu Bakr Siddiq), toponyms (Mecca, Medina, Baitullah) and abstract concepts (“ faith ”, “ Islam ”, “ piety ”) are separate groups organization will reach .

Modern in the period religious lexicon when choosing row problems available . Secular society under the circumstances young to the generation terms right delivery, in internet discourse new units appearance to be and translation in the processes inconsistencies these (Galieva, 2020) .

Conclusion

Religious-divine concepts declarative lexical units choice principles linguistic precision, pragmatic efficiency, morphological compatibility, cultural and religious to traditions is based on . Uzbek in the language this process Islam under the influence formed is, is now globalization under the circumstances new requirements with is developing . Research results linguistics, translation, religion education and dictionary to compose in the fields practical application possible . In the future religious lexicon body methods with deeper learning, digital dictionaries create and national identity in storage of the language role increase important is a task .

Used literature list

1. Ulugov N. Uzbek in the language religious lexica . Tashkent: Fan; 2005. 240 p.
2. Koziyev HOUSE. Uzbek of the language explanatory in dictionaries taken words research [dissertation]. Tashkent: Uzbekistan National University ; 2018. 168 p.
3. Yuldashev T. Uzbek linguistics issues . Tashkent: Akademnashr ; 2010. 312 p.

4. Galieva Sh. Religious terminology and his/her dictionary in the making place . Tashkent: Tashkent state university publishing house ; 2020. 184 p.
5. Uzbek of the language explanatory dictionary . 5 volume . Tashkent: Uzbekistan National encyclopedia ; 2021.
6. The Holy Quran (Uzbek) translation and comments). Tashkent: Movarounnahr ; 2018. 768 p.
7. Mechkovskaya NB. Obshchee writing skills . Moscow : Academy ; 2008. 368 p.
8. Sklyarevskaya G. Slovar ' orthodox church culture 2nd trace . St. Petersburg : Nauka ; 2008. 448 p.
9. Sultanova Sh. Religious lexicon pragmatic Features . Language and literature Education . 2022; (3):45-52.

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MIRAS

Baxtiyorova Nodira

filologiya 2-bosqich talabasi Ingiz tili fakulteti, Renessans Ta'lim Universiteti

Katta o'qituvchi **Norova R.**

Introduction

The Turkic world represents far more than a vast geographical expanse stretching from the Altai Mountains through Central Asia to the Balkans. It embodies a profound, deeply interconnected cultural matrix shaped over millennia. This civilization has gifted humanity an invaluable wealth of material and spiritual heritage. Crucially, the history of the Turkic peoples is not merely a timeline of territorial shifts and dynastic wars; rather, it is a grand narrative of intellectual triumphs, architectural marvels, and an enduring dialogue across eras.

The Turkic world represents far more than a vast geographical expanse stretching from the Altai Mountains through Central Asia to the Balkans. It embodies a profound, deeply interconnected cultural matrix shaped over millennia. This civilization has gifted humanity an invaluable wealth of material and spiritual heritage. Crucially, the history of the Turkic peoples is not merely a timeline of territorial shifts and dynastic wars; rather, it is a grand narrative of intellectual triumphs, architectural marvels, and an enduring dialogue across eras.

1. The Foundations of Turkic Cultural Heritage: Historical Roots and Unity

To understand the essence of the Turkic world, one must first examine its unique origins. The cultural heritage of the Turkic peoples arose from a masterful synthesis of a nomadic lifestyle and settled oasis civilizations. It is worth noting that from the ancient Orkhon-Yenisey inscriptions to the dazzling achievements of the Islamic Golden Age, Turkic culture has always possessed a remarkable capacity for renewal and adaptation.

A defining characteristic of this heritage is its inherent flexibility and cosmopolitan tolerance. Furthermore, as Turkic tribes migrated across continents—whether settling in Northern India, the Middle East, or the Anatolian peninsula—they consistently retained their core cultural codes while seamlessly integrating with local traditions. Consequently, this dynamic gave birth to the unparalleled artistic and architectural legacies of the Great Seljuks, the Timurids, the Mughals, and the Ottoman Empire.

For instance, the intricate geometric patterns found in Samarkand's Registan square share a deep, structural aesthetic with the grand mosques of Istanbul and the early monuments of Bursa. This shared visual language stands as undeniable proof of an underlying cultural unity that defied vast geographical distances.

2. The Clash of Two Titans: Amir Timur and Bayezid Yildirim

One of the most dramatic, gripping, and deeply consequential chapters in Eastern history occurred at the turn of the 15th century. It involved the collision of two unstoppable empires ruled by two exceptionally brilliant military commanders. On one side stood Sohibqiron Amir Timur (Tamerlane), who had unified the fractured lands of Turan, established a colossal empire spanning from Delhi to the Levant, and ignited the Timurid Renaissance. On the other side stood Sultan Bayezid I, famously nicknamed "Yildirim" (The Thunderbolt), who had decisively crushed European crusaders in the Balkans and expanded the reach of the nascent Ottoman Empire.

The Catalysts of the Conflict

Historians frequently debate whether the war between these two rulers was inevitable. Given that both leaders were driven by an ambition for global hegemony, a geopolitical clash seemed highly likely. However, the immediate causes of the war were rooted in diplomatic missteps, pride, and political asylum issues:

The Issue of Refugee Princes: Seeking to secure his borders, Amir Timur defeated the Jalayirid and Kara Koyunlu rulers, who subsequently fled to Anatolia and found protection under Sultan Bayezid. Concurrently, several Anatolian Turkish beys, who refused to accept Ottoman subjugation, sought refuge and military assistance from Timur.

The Escalation of Diplomatic Correspondence: It is worth noting that the letters exchanged between Timur and Bayezid were marked by extreme arrogance and mutual provocation. Bayezid's unyielding pride and Timur's refusal to compromise effectively closed all pathways to a diplomatic resolution.

The Battle of Ankara (July 28, 1402)

The inevitable confrontation took place on the Chubuk plain near Ankara. It became one of the largest and most consequential military engagements of the medieval era. Ultimately, Amir Timur's superior battlefield strategy, his innovative deployment of heavily armored war elephants, and the sudden defection of Anatolian Turkish forces to Timur's side decided the fate of the day. Sultan Bayezid was captured, marking an unprecedented turn of events in Ottoman history.

The Tragic Repercussions for the Turkic World

Undoubtedly, this war came at a devastating cost to the collective advancement of the Turkic-Islamic world:

The Ottoman Interregnum (Fetret Devri): The defeat plunged the Ottoman state into an eleven-year civil war among Bayezid's sons. As a result, the ultimate conquest of Constantinople was delayed by nearly half a century.

The Resurgence of Europe: The momentum of Islamic expansion into Eastern Europe was abruptly halted, providing fragmented European kingdoms a vital window of opportunity to consolidate their power.

From a cultural perspective, this conflict serves as a sobering reminder that internal fractures within the Turkic world have historically slowed down its global civilizational momentum.

3. The Phoenix Rises: The Ottoman Empire's Cultural Golden Age

Despite the profound crisis triggered by the Battle of Ankara, the Ottoman Empire demonstrated extraordinary resilience, rising from its ashes like a phoenix. By 1453, under the visionary leadership of Sultan Mehmed II (The Conqueror), the Ottomans captured Constantinople. This monumental event transformed the state into a global empire and ushered in a brilliant cultural golden age.

During this era, Ottoman cultural heritage reached its peak through architecture, calligraphy, carpet weaving, and poetry. The cityscape of Istanbul was completely reimagined. Standing proudly at the crossroads of East and West, the Ottomans developed a magnificent cultural synthesis. For example, they rigorously studied the architectural triumphs of the Roman and Byzantine empires and enriched them with the refined spiritual aesthetics of Islamic art. The ultimate physical manifestation of this synthesis is the Hagia Sophia

4. An Architectural Masterpiece: The Hagia Sophia

The Hagia Sophia (derived from the Greek Hagia Sophia, meaning "Holy Wisdom") is far more than a mere structure of stone and mortar. It stands as a living witness to human genius, religious transitions, and the meeting of contrasting civilizations.

Why and How Was It Built?

The Hagia Sophia was originally commissioned to project the absolute spiritual and political authority of the Byzantine Empire. In 532 AD, following the destructive Nika riots, Emperor Justinian I ordered its construction. Remarkably, the entire structure was completed in just five years (537 AD) under the guidance of the legendary physicists and mathematicians Isidor of Miletus and Anthemius of Tralles.

The Ottoman Era: Preservation and Transformation

When Istanbul fell on May 29, 1453, Sultan Mehmed the Conqueror rode directly to the Hagia Sophia. Struck by its sheer beauty and scale, he immediately forbade any looting or destruction of the building. Instead, he decreed its immediate conversion into the premier imperial mosque of the Ottoman Empire.

Importantly, the Ottomans did not destroy the cathedral's identity; rather, they enhanced it. They added four elegant, structurally stabilizing minarets designed by master architects like Mimar Sinan. The Christian mosaics inside were not scraped away but were carefully covered with protective plaster, which inadvertently preserved them from environmental decay for centuries. Gigantic circular calligraphic discs featuring the names of Allah, the Prophet Muhammad, and the caliphs were integrated into the nave, creating an unprecedented sacred space.

5. Why Does the Hagia Sophia Remain Globally Famous Today?

Centuries after its construction, the Hagia Sophia continues to captivate millions of visitors and provoke intense intellectual discourse worldwide. There are several key reasons for its enduring fame:

Engineering Marvel and Longevity

The architectural design of the Hagia Sophia was centuries ahead of its time. The main dome, spanning over 31 meters in diameter, appeared to contemporaries to be "suspended by a golden chain from heaven." Moreover, despite being situated in a highly active seismic zone, the building has withstood numerous devastating earthquakes over 1,500 years—a testament to the profound engineering skills of its creators and subsequent Ottoman reinforcements.

The Harmonious Fusion of Faiths

It is worth noting that the Hagia Sophia is virtually unique in the world. It is a space where Christian mosaics of the Virgin Mary and the Christ Child coexist beneath the same roof as magnificent Islamic calligraphy. It stands as a profound physical monument to historical dialogue, showing that distinct civilizations can inhabit the same architectural body.

6. Preserving the Shared Legacy: The Future of the Turkic World

In the modern era, the preservation, study, and promotion of the cultural heritage of the Turkic world have taken on renewed geopolitical importance. Organizations such as the Organization of Turkic States (OTS) and TURKSOY are actively working to revitalize the historical ties connecting ancient cultural capitals like Samarkand, Bukhara, Khiva, Baku, Turkistan, and Istanbul.

The bitter historical lesson of the conflict between Amir Timur and Sultan Bayezid serves as a vital reminder for the modern era. It highlights the reality that internal divisions historically weakened the region, whereas unity, cultural exchange, and mutual respect paved the way for monumental achievements. Monuments like the Hagia Sophia, the Registan, and the mausoleums of Anatolia and Central Asia are not the exclusive property of single nations; they are the shared pride of the entire Turkic-Islamic civilization.

Conclusion

In conclusion, exploring the theme of "Cultural Heritage in the Turkic World" is far more than an academic exercise in remembering the past; it is an essential roadmap for building a cooperative future. While the tragic confrontation between Amir Timur and Bayezid Yıldırım reminds us of the dangers of political discord, the enduring grandeur of architectural wonders like the Hagia Sophia proves the immense intellectual, artistic, and philosophical depth of the Turkic peoples. Ultimately, this collective heritage stands as a bridge between East and West, antiquity and modernity. Preserving these eternal monuments, uncovering their hidden histories, and presenting them to the global community remains a vital responsibility for current and future generations.

References

1. İnalcık, H. (2000). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. Phoenix.

2. Aka, I. (1994). Mirza Shahruh and His Era (1405-1447). TTK Ankara.
3. Mango, C. (1972). The Art of the Byzantine Empire 312-1453. University of Toronto Press.
4. Sharafuddin Ali Yazdi. (1997). Zafarnama (The Book of Victories). Tashkent: Sharq.
5. Necipoğlu, G. (2005). The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire. Princeton University Press.

TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT) IN EAP CONTEXTS

Nusratova Shaxrizoda Iskandar qizi

Philology, Group 8-23 student of Renaissance Educational University

Scientific leader: Tuychiyev Abror Xabibulla ogli

Teacher of Renaissance Educational University

Introduction

Task-Based Language Teaching (TBLT) has become one of the most influential approaches in modern language pedagogy. Unlike traditional grammar-focused methods, TBLT emphasizes meaningful communication through authentic tasks. In English for Academic Purposes (EAP) contexts, students are expected to develop academic language skills necessary for university studies, including academic writing, presentations, discussions, and research activities. Therefore, TBLT is increasingly applied in EAP classrooms to bridge the gap between language learning and real academic communication.

The growing globalization of higher education has increased the demand for effective EAP instruction. Students entering universities often struggle with academic discourse conventions and critical thinking skills. TBLT addresses these issues by engaging learners in collaborative and problem-solving tasks that reflect real academic situations. This article investigates the role of TBLT in EAP contexts and examines its effectiveness in improving academic communication skills.

Methods

This article uses a qualitative literature review approach to analyze the implementation of TBLT in EAP settings. Relevant academic articles, books, and research studies published between 2000 and 2025 were reviewed. The selected sources focused on task-based instruction, academic literacy, communicative competence, and learner-centered pedagogy.

The analysis concentrated on several key areas: authentic academic tasks, student interaction, integration of language skills, teacher roles, and classroom assessment. In addition, practical classroom examples from EAP programs were examined to identify common strategies and challenges associated with TBLT implementation.

Results

The findings demonstrate that TBLT positively influences students' academic communication skills. Students participating in task-based activities showed improved speaking fluency, academic writing abilities, and critical thinking skills. Authentic tasks such as seminar discussions, research presentations, article analysis, and collaborative projects encouraged students to use English meaningfully.

Furthermore, TBLT promoted learner autonomy and increased classroom participation. Students became more actively engaged when tasks reflected real academic needs. The integration of reading, writing, listening, and speaking within a single task also contributed to the development of comprehensive academic literacy.

However, several challenges were identified. Teachers often experienced difficulties designing effective academic tasks and assessing both language performance and task completion. Lower-proficiency learners sometimes struggled to participate fully in complex academic activities. Time management and curriculum constraints were additional concerns.

Discussion

The results support the view that TBLT is highly effective in EAP contexts because it mirrors authentic academic communication. Unlike traditional language instruction, TBLT encourages students to negotiate meaning, solve

problems, and collaborate with peers. These activities help learners develop both linguistic competence and academic skills required in higher education.

One important advantage of TBLT is its student-centered nature. Learners actively construct knowledge through interaction rather than passively receiving information. This aligns with communicative and constructivist theories of language learning. Additionally, TBLT enhances motivation because students perceive tasks as relevant to their academic goals.

Despite its advantages, successful implementation requires careful planning and teacher training. Teachers need to design tasks that are academically meaningful and linguistically appropriate. Institutions should also provide sufficient classroom time and assessment frameworks to support task-based instruction.

Conclusion

Task-Based Language Teaching represents an effective methodology for English for Academic Purposes instruction. By engaging students in authentic academic tasks, TBLT improves academic communication, critical thinking, collaboration, and learner autonomy. Although challenges such as assessment and mixed proficiency levels exist, the benefits of TBLT outweigh its limitations. Future research should focus on developing effective assessment models and exploring technology-enhanced task-based learning environments in EAP contexts.

References

1. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.
2. Long, M. H. (2015). Second language acquisition and task-based language teaching. Wiley Blackwell.
3. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge University Press.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. Hyland, K. (2006). English for academic purposes: An advanced resource book. Routledge.
6. Willis, J., & Willis, D. (2007). Doing task-based teaching. Oxford University Press.

TURKIC WORLD CULTURAL HERITAGE: YOUTH, IDENTITY AND COMMUNICATION IN A CHANGING GLOBAL CONTEXT

Rahmatillayeva Dilnoza Baxtiyorovna

2nd year student, Software Development and Programming, PDP University

INTRODUCTION

Turkic peoples — Uzbeks, Kazakhs, Azerbaijanis, Kyrgyz, Tatars, Turkmens and others — constitute one of the most numerous and widespread ethno-cultural groups in human history. Inhabiting a vast geographical expanse stretching from Central Asia to Anatolia, and from the Caucasus to Siberia, they have formed a unique cultural heritage (Kafesoğlu, 1992). This heritage — encompassing language, religion, art, music, customs and oral literature — is not merely historical, but a living, dynamic and ever-renewing phenomenon. In the twenty-first century, globalisation, digitalisation and the rapid spread of mass culture are subjecting this heritage to new challenges. Young people consume content from any corner of the world and are forming their identities at the intersection of global and local influences. Platforms such as Instagram, TikTok and YouTube are creating new cultural spaces that simultaneously narrow and deepen the distance between traditional culture and contemporary lifestyles.

This article seeks answers to the following key questions: how do Turkic youth understand their identity in the context of globalisation? How does the digital environment affect the transmission of cultural heritage? Do young people reject heritage or continue it in new forms? Drawing on the symposium's motto "Young Voices: Preserving Heritage, Inspiring the Future," the article considers youth not as passive objects of cultural influence, but as active creators and bearers of heritage.

METHODOLOGY

The research employs a qualitative approach based on secondary source analysis. Sources include UNESCO reports on intangible cultural heritage, state policy documents of the Republic of Uzbekistan, Kazakhstan and Turkey, international socio-cultural research, digital usage data published by the Pew Research Center and We Are Social, as well as monographs on language preservation and cultural identity. The primary theoretical framework draws on Stuart Hall's theory of cultural identity (1990), Arjun Appadurai's concept of cultural globalisation (1996) and Manuel Castells' network society theory (2010). A comparative analysis method is used to compare the cultural policies and youth experiences of different Turkic countries.

LITERATURE REVIEW: THEORETICAL FRAMEWORK

The issue of cultural heritage and youth identity has been explored in numerous studies. Stuart Hall (1990) defines cultural identity in his seminal work not as a static but as a continually forming, historical and discursive process. This approach is particularly relevant for Turkic youth, who harmonise both the legacy of tradition and the currents of global culture (Hall, 1990, p. 225). Arjun Appadurai (1996), in his work "Modernity at Large," argues that globalisation does not lead to cultural homogeneity, but rather creates new local-global hybrid forms at the intersection of cultural flows — mediascapes, ethnoscapas and ideoscapes. This idea is confirmed by Turkic youth creating content about national clothing, music and food on TikTok and Instagram channels.

Manuel Castells (2010) substantiated the role of network structures in constructing personal and collective identity. In his view, identity in a network society manifests in three forms: "legitimising identity," "resistance identity," and "project identity" — the most progressive of these. Young people are consciously reinterpreting national heritage to create their own "project identity." Uzbek researcher Narzullayev (2019) studied the cultural identity of Uzbekistani youth and found that they hold an ambivalent attitude towards both traditional values and contemporary global influences. Additionally, Dilnoza Yusupova (2022) demonstrated in her analysis of Uzbek cultural content on social media that youth are expressing their identity through selfies in national dress and videos showcasing national cuisine.

KEY COMPONENTS OF TURKIC CULTURAL HERITAGE

The cultural heritage of Turkic peoples comprises several significant components, manifested in the following domains in accordance with UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (UNESCO, 2003):

1. Language and Oral Literature. The Turkic language family encompasses more than 40 languages spoken by over 200 million people; some of these languages also appear on UNESCO's list of endangered languages. Mahmud Kashgari's eleventh-century "Diwan Lughat al-Turk" remains to this day not merely a lexical treasure but a cultural map of enduring scholarly significance (Kashgari, 1072/2008). The epic of Dede Korkut, the Manas epic, Alpamish and Edige are among the masterpieces of oral literature.

2. Music and Dance. National instruments such as the doira, dutar, qobuz and saz, and the melodies performed on them, reflect the emotional-aesthetic world of Turkic peoples. Uzbek shashmaqom and the Kazakh kui tradition have been inscribed on UNESCO's list of the intangible cultural heritage of humanity (UNESCO, 2008, 2014).

3. Traditional Crafts. Carpet-weaving, pottery, gold embroidery and decorative painting hold not only economic but also cultural significance. The tradition of producing Uzbek atlas and adras fabrics was inscribed on the UNESCO list in 2017 (UNESCO, 2017).

4. Festivals and Ceremonies. Nowruz is the most important cultural symbol for the Turkic world, declared intangible cultural heritage of humanity by UNESCO in 2009 (UNESCO, 2009). Its celebration by more than 300 million people annually demonstrates its cultural power.

THE IMPACT OF GLOBALISATION AND DIGITAL CULTURE ON YOUTH

According to the "Global Digital Report" published by We Are Social and Hootsuite in 2024, the number of internet users in Uzbekistan has exceeded 23.4 million, with social media users accounting for 58.5 per cent of the population aged 15 and above (We Are Social, 2024). In Kazakhstan, this figure reaches 81 per cent. These numbers reveal how deeply young people have immersed themselves in the digital environment. According to Pew Research Center (2022) research, 88 per cent of 18-29 year-olds in developing countries own smartphones, with an average daily screen time exceeding seven hours. This situation places traditional channels of cultural transmission — family communication, neighbourhood life, school education — in a position of competition.

However, digitalisation is not only a threat but also an opportunity. Hashtags such as #uzbekdance, #nationaldressvlog and #nawruz on TikTok have garnered millions of views, with young people conveying traditional dances, national cuisine and customs to wide audiences through contemporary formats — reels, shorts and vlogs. This phenomenon is a vivid example of the process of "cultural hybridisation" described by Appadurai (1996). On the contrary, global mass cultural products — K-pop, Western music, Hollywood films — dominate young people's cultural consumption. According to an Euromonitor International (2023) report, foreign content accounts for 64 per cent of the time spent by Uzbekistan's 15-24 year-olds consuming cultural content. This raises important questions about language and national identity.

LANGUAGE — A MIRROR OF IDENTITY: TURKIC LANGUAGES AND DIGITAL COMMUNICATION

Language is the most important carrier of cultural heritage. According to UNESCO's Atlas of the World's Languages in Danger, more than 20 languages within the Turkic family are at risk of extinction. The number of speakers of languages such as Gagauz, Shor, Dolgan and Tofa is sharply declining. The digital environment exerts a dual influence on the language question. On one hand, content on social media is created primarily in English, Russian or other major languages, which leads to the marginalisation of smaller Turkic languages from digital space. On the other hand, online dictionaries, language-learning applications (such as the emergence of an Uzbek language course on Duolingo) and YouTube channels in national languages are expanding opportunities for language preservation (Crystal, 2000).

Within the framework of the Concept for the Development of the Uzbek Language for 2020-2030, the Republic of Uzbekistan is implementing measures to strengthen Uzbek-language education in state schools and to transition state documents to Uzbek (President of the Republic of Uzbekistan, 2020). Nevertheless, a mixed Uzbek-Russian speech — informally known as “Uzrucha” — remains widespread in young people’s everyday communication.

YOUTH IDENTITY: BETWEEN TRADITION AND MODERNITY

Psychologist Erik Erikson (1968) describes youth as a critical stage in which identity is formed. For Turkic youth, this process unfolds between several opposing poles: family traditions and global mass culture; local language and foreign language; religious-national values and liberal individualism. According to the “Youth Initiative” survey conducted by the British Council in 2021, 73 per cent of youth in Uzbekistan and Kazakhstan consider national culture important to them personally, yet 61 per cent acknowledge that they lack sufficient knowledge of national holidays or traditions (British Council, 2021). This paradox — the gap between belief in values and need for knowledge — points to an insufficiency in the teaching of cultural heritage within the education system.

At the same time, a trend of “cultural nostalgia” is growing. Young people wearing national dress, recording cover versions of old songs, and sharing grandmothers’ culinary secrets in video format — all of these are manifestations of a new sentiment towards heritage. This phenomenon corresponds to the “reflective nostalgia” described by Svetlana Boym (2001) — drawing nourishment from the past for the present without idealising it.

CULTURAL HERITAGE POLICY: COMPARATIVE ANALYSIS

Different approaches to preserving cultural heritage and transmitting it to young people exist among Turkic states.

Uzbekistan. Since 2017, within the framework of the “New Uzbekistan” reforms, the development of cultural heritage has become one of the priority directions of state policy. Special programmes are being implemented for the development of domestic tourism and the preservation of cultural heritage, as well as measures to maintain Samarkand and Bukhara on the UNESCO World Heritage List (Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan, 2023).

Kazakhstan. Within the framework of the “Rukhani Zhangyru” (“Spiritual Renewal”) programme, the teaching of the Kazakh language, history and culture has been strengthened since 2017. The transition of the Kazakh language to the Latin alphabet is also viewed as a strategic step being implemented to strengthen national identity among youth (Nazarbayev University Research, 2022).

YOUTH DIGITAL CREATIVITY AND CULTURAL HERITAGE

Contemporary youth not only consume cultural heritage but also create and disseminate it in new forms. This phenomenon is explained through the concept of the “prosumer” (producer-consumer) (Toffler, 1980). Several important trends are observed:

National Clothing and Fashion. The number of young influencers in the “national dress” direction on Instagram and TikTok is growing. They are creating content that harmoniously combines traditional Uzbek and Kazakh garments with contemporary style.

National Cuisine and Gastronomy. Culinary video bloggers’ programmes showing the preparation of national dishes learned from their parents and grandmothers serve as an important channel for the preservation of traditional knowledge.

Musical Hybridisation. Young creators are combining national musical instruments — the doira, dutar and qobuz — with contemporary electronic music. Uzbek “fusion” musicians in this direction are gaining international recognition.

Digital Continuation of Oral Tradition. The traditions of lapar and terma singing are being reborn in YouTube battle format. This demonstrates that oral literature is taking on new forms in the digital age.

PROBLEMS AND RISKS

Despite all positive trends, a number of serious problems exist:

Cultural Homogenisation. The tendency for smaller cultures to “melt” in the process of globalisation is intensifying. Although Arjun Appadurai described this as “cultural Americanisation,” the current picture is multi-centred: K-pop, Bollywood and Turkish television series also exert considerable influence (Appadurai, 1996).

Language Displacement. Smaller Turkic languages are being displaced not only by foreign languages but also by the major representatives of the same language family — Turkish, Uzbek and Kazakh. This poses a serious threat to linguistic diversity.

Gap in the Education System. In most schools, cultural heritage is not taught as a separate subject. Content related to national heritage is insufficient in history, literature and music lessons.

Digital Inequality. The digital divide between urban and rural youth remains an obstacle to the dissemination of cultural heritage. In areas lacking internet infrastructure, young people have no access to digital cultural resources.

RECOMMENDATIONS

Based on the research findings, the following recommendations have been developed:

1. **Introduction of a Cultural Heritage Subject in the Education System.** It is recommended that “National Cultural Heritage” be introduced as a separate subject in secondary schools, and that this subject be taught through digital tools.
2. **Creation of Digital Heritage Platforms for Youth.** Platforms presenting national cultural heritage objects in 3D, AR/VR format will not only preserve heritage but also increase its appeal to young people.
3. **Support for Young Creators.** Encouraging young people who create national cultural content through grants, scholarships and opportunities to participate in international symposia will contribute to the living preservation of cultural heritage.
4. **Strengthening Cultural Cooperation among Turkic States.** Expanding the activities of TÜRKSOY (the International Organisation of Turkic Culture) and establishing youth exchange programmes will strengthen cultural ties among Turkic peoples (TÜRKSOY, 2023).

CONCLUSION

The cultural heritage of the Turkic world — language, oral literature, music, crafts and festivals — is confronting new challenges amidst global change. However, research shows that this heritage is not on the verge of disappearance but is being reborn in new forms. Young people do not reject traditional culture — they convey it to new audiences through Instagram reels, TikTok videos, podcasts and digital art. The idea reflected in the symposium’s motto “Young Voices: Preserving Heritage, Inspiring the Future” — that young people as active bearers not only preserve cultural heritage but also breathe new life into it — has been confirmed. If this process is supported by state policy, the education system and international cooperation, Turkic cultural heritage will strengthen its position further in the global digital landscape.

Future research is recommended to explore young people’s attitudes towards cultural heritage through quantitative methods, surveys and focus group discussions. Furthermore, a comparative study of youth experiences across different Turkic countries will enrich strategies for preserving the heritage of humanity.

REFERENCES

1. Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
2. Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. Basic Books.

3. British Council. (2021). Youth initiative survey: Central Asia. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org>
4. Castells, M. (2010). The power of identity (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
5. Crystal, D. (2000). Language death. Cambridge University Press.
6. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and crisis. W. W. Norton & Company.
7. Euromonitor International. (2023). Consumer lifestyles in Uzbekistan. Retrieved from <https://www.euromonitor.com>
8. Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), Identity: Community, culture, difference (pp. 222–237). Lawrence & Wishart.
9. Kafesoğlu, İ. (1992). Türk milli kültürü. Boğaziçi Yayınları.
10. Kashgari, M. (1072/2008). Diwan Lughat al-Turk (trans. A. Rustamov). Fan Publishing House.
11. Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan. (2023). Programme for the development of cultural heritage and tourism. Retrieved from <https://gov.uz/uz/madaniyat>
12. Narzullayev, B. (2019). Cultural identity of Uzbek youth and globalisation. Uzbekistan Social Research Journal, 4(2), 45–58.
13. Nazarbayev University Research. (2022). Rukhani Zhangyru: Outcomes and youth perspectives. Retrieved from <https://nu.edu.kz>
14. Pew Research Center. (2022). Mobile technology and home broadband 2022. Retrieved from <https://www.pewresearch.org>
15. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). Concept for the further development of the Uzbek language and improvement of language policy (Decree No. PF-6084). Retrieved from <https://lex.uz>
16. Toffler, A. (1980). The third wave. Bantam Books.
17. TRT World Research Center. (2023). Soft power and cultural diplomacy of Turkic states. Retrieved from <https://researchcentre.trtworld.com>
18. TÜRKSOY. (2023). Annual report on Turkic cultural activities. International Organization of Turkic Culture. Retrieved from <https://www.turksoy.org>
19. UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. Retrieved from <https://ich.unesco.org>
20. UNESCO. (2008). Shashmaqom music: Uzbekistan and Tajikistan. Intangible Cultural Heritage. Retrieved from <https://ich.unesco.org>
21. UNESCO. (2009). Nowruz, Novruz, Nooruz, Navruz, Nauroz, Nevruz. Intangible Cultural Heritage. Retrieved from <https://ich.unesco.org>
22. UNESCO. (2014). Traditional Kazakh Kui music. Intangible Cultural Heritage. Retrieved from <https://ich.unesco.org>
23. UNESCO. (2017). Traditional craftsmanship of Uzbek atlas and adras fabrics. Intangible Cultural Heritage. Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-craftsmanship-of-uzbek-atlas-and-adras-fabrics-01260>

24. We Are Social & Hootsuite. (2024). Digital 2024: Global overview report. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>
25. Yusupova, D. (2022). Uzbek cultural content on social media: A quantitative analysis. *Digital Communication and Society*, 7(1), 12–29.

BRIDGING CIVILIZATIONS: FOREIGN STUDENT CULTURAL EXCHANGE BETWEEN TURKEY AND UZBEKISTAN

Singh Aryavansh

1st year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Social Sciences,
Tashkent, Uzbekistan

1. Introduction: Two Nations, One Cultural Root

Turkey and Uzbekistan occupy a unique position in the broader map of the Turkic world. Both nations trace their cultural DNA to the ancient Turkic civilizations of Central Asia, and both have, over centuries, been shaped by Islam, Persian literary influence, and the legacy of great empires — from the Timurid dynasty in Samarkand to the Ottoman state in Istanbul. This shared civilizational inheritance forms the invisible but powerful foundation upon which modern cultural and educational exchange rests.

Since Uzbekistan's independence in 1991, Turkey was among the first nations to recognize it and invest in cultural diplomacy. The establishment of the Yunus Emre Institute, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) projects, and scholarship programs such as Türkiye Bursları (Turkey Scholarships) have brought thousands of Uzbek students to Turkish universities each year. Conversely, Turkish students and academics have increasingly engaged with Uzbekistan's rich archaeological and literary heritage, particularly through

programs focused on Silk Road studies, Turkology, and Islamic history.

This exchange is more than academic. It is a cultural conversation between two peoples who recognize something familiar in each other — a shared vocabulary of customs, values, family structures, and spiritual life — yet must also negotiate the very real differences shaped by decades of Soviet influence on Uzbekistan and Westernizing modernization in Turkey. Understanding how students navigate these similarities and differences is central to appreciating the full value of this exchange.

2. Historical and Cultural Foundations of the Exchange

2.1 Shared Turkic Identity and Heritage

The Turkic identity serves as both a symbolic and practical bridge between Turkey and Uzbekistan. Language is an immediate and powerful connector. Turkish and Uzbek, both members of the Oghuz and Karluk branches of the Turkic language family respectively, share a significant proportion of vocabulary, grammatical logic, and cultural expression. An Uzbek student arriving in Istanbul will often find that within weeks, basic communication becomes possible, and within months, fluency in Turkish feels within reach. This linguistic proximity reduces the cultural shock that typically accompanies international study.

Beyond language, both nations share a reverence for figures of classical Turkic literature and philosophy. The poet Alisher Navoi, revered in Uzbekistan as the father of the Uzbek literary language, is equally studied with admiration in Turkey. Similarly, the Sufi poet Yunus Emre — after whom Turkey named its global cultural institute — resonates deeply within the spiritual traditions of Central Asia. These shared cultural icons serve as instant points of connection for students from both countries, enabling intellectual rapport that crosses national boundaries.

2.2 The Role of Islam in Shaping Social Behavior

Islam is another pillar that shapes the cultural expectations students carry when entering each other's countries. Both Turkey and Uzbekistan are majority-Muslim nations, yet the expression and practice of Islam differ significantly. Turkey's experience with secularism since the Kemalist reforms of the 1920s has produced a more publicly secular social environment, particularly in major cities like Istanbul, Ankara, and Izmir. In contrast, Uzbekistan's post-Soviet re-engagement with Islamic identity has produced a society where religious practice, while still shaped by Soviet-era caution, is increasingly visible and deeply interwoven with national identity.

For Uzbek students in Turkey, this can initially be disorienting. They may find Turkish society more cosmopolitan and secular than anticipated. For Turkish students visiting Uzbekistan, the depth of traditional Islamic hospitality — the ritual serving of tea, the careful observance of elder respect, the communal celebration of religious holidays — may feel both familiar and

more intensely observed than at home. These differences, rather than creating barriers, often become catalysts for meaningful intercultural reflection.

3. Communication, Etiquette, and Cultural Adjustment

3.1 Speech Etiquette as Cultural Identity

One of the most immediately noticeable aspects of cultural exchange is the difference in speech etiquette. In Uzbek culture, communication is deeply governed by concepts such as *andisha* — a form of considerate self-restraint and social mindfulness — that shapes how individuals address elders, express disagreement, and offer or decline requests. Indirectness is not seen as evasiveness but as a sign of respect and emotional intelligence. Refusing a request bluntly, for example, would be considered not only impolite but genuinely harmful to the social fabric of a relationship.

Turkish communication culture shares some of this indirectness, particularly in formal or family contexts, but Turkish students also come from a culture that values expressive debate, direct negotiation, and assertive self-presentation — especially in urban academic settings. Uzbek students may initially experience Turkish classroom culture as unexpectedly direct or even confrontational, while Turkish students in Uzbekistan may find the careful, ceremonial nature of Uzbek academic interaction unfamiliar.

Understanding these communicative differences is essential for exchange programs. Universities hosting incoming students from either country benefit enormously from offering cultural orientation sessions that explain not just language but pragmatic communication norms: how to address professors, how to participate in group discussions, and how to interpret social invitations and refusals. Such orientation helps prevent misunderstandings that could otherwise damage academic relationships and personal well-being.

3.2 Kinship Terms and Social Hierarchy

Both Turkish and Uzbek cultures make extensive use of kinship address terms to signal respect, affiliation, and social warmth — even with strangers. In Uzbek, terms like *aka* (older brother), *opa* (older sister), and *amaki* (uncle) are routinely used when addressing older people in shops, universities, and public spaces. Turkish culture similarly employs *abi* (older brother), *abla* (older sister), and *amca* (uncle) in comparable social contexts. For a student from either country visiting the other, this practice immediately creates a sense of familiarity and warmth that is rarely found in Western university environments.

This shared practice of symbolic kinship is deeply significant in terms of cultural exchange. It suggests that students from Turkey and Uzbekistan enter each other's social environments with a pre-existing cultural grammar that enables rapid social bonding. International studies on foreign student adjustment consistently show that loneliness and social isolation are major

barriers to academic success. The linguistic and cultural proximity of Turkish and Uzbek social norms means that students from these nations tend to integrate more naturally than students from culturally distant countries.

4. Institutional Frameworks and Exchange Programs

4.1 Turkey Scholarships and Uzbek Student Mobility

The Türkiye Burslari (Turkey Scholarships) program, administered by the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), is one of the most significant institutional drivers of Uzbek student mobility to Turkey. Each year, the program awards full scholarships covering tuition, accommodation, and a monthly stipend to thousands of international students, with Central Asian and Turkic-world students comprising a major segment.

Uzbekistan has consistently ranked among the top sending countries for this program, reflecting both the strong interest of Uzbek students in Turkish higher education and the strategic cultural diplomacy priorities of the Turkish state.

Turkish universities — particularly Ankara University, Istanbul University, Marmara University, and Gazi University — have established dedicated Turkology and Central Asian Studies departments that attract Uzbek students interested in literature, history, and linguistics. These academic environments also become informal cultural exchange hubs, where Uzbek and Turkish students engage in joint research, social events, and community activities that deepen mutual understanding far beyond the classroom.

4.2 Uzbekistan's Growing Academic Outreach

Under President Shavkat Mirziyoyev's reform agenda, Uzbekistan has dramatically expanded its international academic partnerships since 2016. The country has welcomed branch campuses of major foreign universities and has signed bilateral educational agreements with Turkey that include student and faculty exchange provisions. Turkish universities such as Hacettepe and Istanbul Technical University have established formal cooperation agreements with institutions like the National University of Uzbekistan and Tashkent State Technical University.

The Yunus Emre Institute, with its center in Tashkent, provides Turkish language courses, cultural events, and library resources that serve as preparatory ground for Uzbek students planning to study in Turkey. Similarly, the Turkish cultural attaché in Tashkent organizes regular events celebrating shared Turkic heritage — film screenings, poetry evenings, and culinary exchanges — that build cultural awareness before students even cross the border.

Program / Initiative	Direction	Focus Area
Türkiye Burslari Scholarships	Uzbekistan → Turkey	Full degree programs
Yunus Emre Institute, Tashkent	Turkey → Uzbekistan	Language & culture
TIKA Development Projects	Turkey → Uzbekistan	Education infrastructure
Bilateral University Agreements	Both directions	Research & faculty exchange
Joint Turkology Programs	Both directions	History, language, literature

Table 1: Key Institutional Programs Supporting Turkey–Uzbekistan Student Exchange

5. Identity, Adaptation, and the Experience of Exchange Students

5.1 The Negotiation of Cultural Identity Abroad

For many Uzbek students arriving in Turkey, the experience is one of simultaneous recognition and rediscovery. They encounter a country where the language is familiar enough to feel accessible, the food evokes home-like flavors, and the warmth of hospitality mirrors what they have known all their lives. And yet Turkey's urban modernity, its blend of European and Eastern aesthetics, and its politically pluralistic public sphere represent an entirely new world. This dual experience — of familiarity and novelty — creates a rich psychological environment for identity negotiation.

Sociological research on diaspora and student communities consistently finds that young people studying abroad do not simply absorb a new culture but actively negotiate between the values they carry from home and those they encounter. Uzbek students in Turkey often report a heightened appreciation for their own cultural traditions — particularly the concepts of mehmonnavozlik (hospitality), katta-kichiklik (respect for age hierarchy), and mahalla (community solidarity) — precisely because they encounter social environments where these norms operate differently or less explicitly.

5.2 Challenges and Barriers to Full Cultural Integration

Despite the cultural proximity, exchange students from both countries report several consistent challenges. For Uzbek students in Turkey, navigating Turkish bureaucratic and academic systems can be stressful, particularly if their Turkish language skills are not yet strong enough for academic writing. The competitive and fast-paced nature of Turkish metropolitan university life may contrast with the more communally paced academic culture they have known. Financial pressures, even with scholarships, and distance from family compound these difficulties.

For Turkish students and academics visiting Uzbekistan, challenges include the relative novelty of Uzbekistan's international academic infrastructure, occasional language barriers (since Russian remains widely used in Uzbek academia alongside Uzbek), and adapting to a social culture where the pace of relationship-building is slower and more ceremonially structured. The concept of *andisha* — that measured, considerate restraint in social communication — requires Turkish visitors to recalibrate their communication style considerably.

Key Insight: The greatest cultural learning in Turkey–Uzbekistan exchange does not occur in formal classroom settings but in everyday social encounters — sharing meals, celebrating festivals, navigating markets, and participating in family gatherings. Universities that build structured social programming alongside academic curricula dramatically improve the cultural depth of the exchange experience.

6. Cultural Exchange as Soft Power and Regional Diplomacy

Beyond the individual experience of exchange students, Turkey–Uzbekistan cultural exchange carries significant geopolitical and diplomatic weight. Turkey has long pursued a policy of cultural diplomacy toward the Turkic world, understanding that linguistic and cultural affinity creates networks of goodwill and influence that outlast formal political agreements. Student exchange is one of the most powerful tools in this strategy: a generation of Uzbek graduates who studied in Turkey returns home with professional networks, cultural fluency, and an affectionate connection to the Turkish state and society.

Uzbekistan, for its part, benefits from the international prestige and academic quality associated with Turkish higher education while also gaining a partner that treats its cultural heritage with genuine respect rather than colonial condescension. The contrast with Russian imperial and Soviet relationships is important here: Turkey does not position itself as a civilizing force but as a sibling civilization. This relational framing — brother nations, sister peoples — is embedded in the diplomatic language of both governments and resonates deeply in the cultural imagination of their student populations.

The Organization of Turkic States, established in 2009 and of which both Turkey and Uzbekistan are founding members, has increasingly incorporated educational and cultural exchange into its institutional mandate. The Turkic Academy in Nur-Sultan and the International Turkic Culture and Heritage Foundation support joint research, student conferences, and publication projects that bring together young scholars from across the Turkic world — with Turkey–Uzbekistan bilateral exchanges forming the backbone of these multilateral programs.

7. The Role of Youth and Digital Media in Sustaining the Exchange

The contemporary cultural exchange between Turkey and Uzbekistan does not happen only through formal institutional programs. Digital media, social platforms, and youth-led cultural initiatives have become equally significant. Turkish television dramas — known as *dizi* — have achieved massive popularity in Uzbekistan, introducing Uzbek audiences to Turkish social norms, fashion, language, and values. Shows such as *Dirilis: Ertugrul* have particularly resonated in Uzbekistan due to their celebration of shared Islamic and Turkic historical narratives.

Uzbek content creators and students use platforms like YouTube, Instagram, and Telegram — widely popular in Central Asia — to share their experiences of studying in Turkey, introducing Uzbek audiences to Turkish campus life, cuisine, and social customs. This peer-to-peer cultural documentation is in many ways more persuasive and nuanced than official state cultural diplomacy: it is young, authentic, and carried by people who have genuinely lived the experience.

Universities can amplify this organic cultural exchange by creating structured platforms for student storytelling — podcasts, bilingual blogs, and video series that document the exchange experience. Such projects serve both as cultural preservation tools and as recruitment materials that make future students from both countries more aware of and prepared for the exchange opportunity. They also contribute to the broader project of responsible digital representation of Turkic cultural heritage in global online spaces.

8. Recommendations for Strengthening the Cultural Exchange

Based on the analysis presented in this article, the following recommendations are offered for universities, cultural institutions, and policymakers involved in Turkey–Uzbekistan student exchange:

- **Pre-departure Cultural Orientation:** Both sending and receiving institutions should offer structured orientation programs that cover not just bureaucratic information but cultural communication norms, speech etiquette, social expectations, and the history of bilateral relations. This reduces culture shock and accelerates genuine integration.
- **Language Support Beyond Basics:** While Turkish and Uzbek linguistic proximity reduces the language barrier, academic language competency requires specific support. Universities should offer discipline-specific language courses and writing support for incoming exchange students.
- **Structured Mentorship Programs:** Pairing incoming exchange students with senior students from their home country as well as local student mentors creates a support network that addresses both cultural adjustment and academic integration simultaneously.
- **Cultural Exchange Events:** Regular joint events — culinary evenings, poetry readings, music performances, and national holiday celebrations — should be embedded in the academic calendar as co-curricular activities. These informal spaces are where the deepest cultural learning takes place.
- **Digital Documentation Projects:** Universities should support student-led digital storytelling initiatives that document the exchange experience, contributing to a growing archive of intercultural understanding that benefits future student cohorts.
- **Research Collaboration:** Academic departments in both countries should actively create joint research opportunities — particularly in Turkology, history, and cultural studies — that give exchange students a scholarly stake in the shared civilizational heritage of both nations.

9. Conclusion

The cultural exchange between Turkish and Uzbek students is one of the most naturally grounded forms of international academic mobility in the contemporary world. It rests on a foundation of shared language, shared faith, shared historical memory, and shared cultural values that few bilateral exchanges can claim. And yet, as this article has argued, the exchange is not simply the rediscovery of sameness — it is the productive encounter with

difference: the differences shaped by Ottoman and Soviet legacies, by secularism and tradition, by metropolitan modernity and deep-rooted community life.

When an Uzbek student sits in a Istanbul classroom and hears a professor speak words that remind them of home, or when a Turkish researcher walks through the ancient streets of Samarkand and feels the weight of a civilization they share, something important is happening. A bridge is being reinforced — not just between two countries, but between two versions of a common self. Student cultural exchange, at its best, does not erase difference. It teaches each side to see themselves more clearly through the mirror of the other.

In an era when global politics often emphasizes division and competition, the Turkey–Uzbekistan student exchange stands as a quiet but powerful argument for the value of cultural kinship. It is an argument made not in diplomatic halls but in university dormitories, shared meals, and late-night conversations about poetry, history, and home. It is, in the truest sense, a living cultural exchange — and it deserves to be nurtured, studied, and celebrated.

Summary of Key Points

- **Historical Foundation:** Turkey and Uzbekistan share Turkic linguistic roots, Islamic heritage, and classical literary traditions that create a natural basis for cultural exchange.
- **Communication and Etiquette:** Speech norms, kinship address terms, and values like *andisha* (Uzbek) and family-centered hospitality shape how students interact across cultures.
- **Institutional Programs:** Turkey Scholarships, the Yunus Emre Institute, TIKA, and bilateral university agreements form the institutional backbone of the exchange.
- **Identity Negotiation:** Exchange students from both countries engage in active cultural self-reflection, deepening their understanding of both their own and the host culture.
- **Soft Power:** The exchange serves Turkey's Turkic-world cultural diplomacy and Uzbekistan's internationalization agenda, embedded within the broader framework of the Organization of Turkic States.
- **Youth and Digital Media:** Young people and digital content creation are increasingly central to sustaining and amplifying the cultural exchange beyond formal institutional channels.

Cultural Studies in International Education | Turkey–Uzbekistan Exchange Research

YOUTH ENGAGEMENT, LEADERSHIP AND SUSTAINABLE PARTNERSHIPS

Student: Sodiqov Po'latjon Alisher o'g'li, Renaissance University

Scientific advisor: Norova Rakhima Fayzulloyevna, senior-teacher, Renaissance University

Introduction: The question of how young people participate in decisions that shape their lives has gained renewed urgency across development, governance, and humanitarian policy contexts. The United Nations' 2030 Agenda for Sustainable Development explicitly recognizes youth as "critical agents of change," yet translating this recognition into institutional practice remains a persistent challenge. Studies consistently document a gap between stated commitments to youth participation and the actual depth and durability of that participation in practice.

Scholarly and practitioner literature on youth participation is extensive but fragmented across disciplines. Hart's (1992) foundational "ladder of participation" distinguished between manipulative engagement, consultation, and genuine co-decision-making — a framework that remains widely cited despite critiques of its linear logic. More recent scholarship emphasizes relational and contextual dimensions: participation is not a fixed state to be achieved but a dynamic process shaped by institutional power, cultural norms, and resource asymmetries.

This paper proceeds as follows. Section 2 reviews existing conceptual frameworks for youth participation. Section 3 presents a three-pillar analytical model. Section 4 examines the structural conditions for sustainable partnerships. Section 5 discusses implications for policy and practice, and Section 6 offers concluding remarks.

Leadership development literature, meanwhile, has increasingly moved away from trait-based models toward ecological perspectives that foreground the enabling environments in which leadership emerges. The intersection of these two bodies of knowledge — participation and leadership — is undertheorized and presents a productive site for inquiry.

A THREE-PILLAR FRAMEWORK

Based on a synthesis of the literature, this paper proposes that sustainable youth engagement rests on three interdependent pillars:

Pillar	Definition	Key Indicators
Access	Removal of structural barriers to participation (financial, geographic, informational)	Diversity of participants; outreach reach; cost-to-participation ratio
Capacity	Development of skills, networks, and decision-making authority in young people	Training provision; role scope; mentorship structures; longitudinal tracking
Accountability	Institutional and individual responsibility for outcomes of youth engagement	Feedback loops; policy uptake; youth-led evaluation; reporting transparency

These pillars are mutually reinforcing: access without capacity produces disempowered presence, while capacity without accountability risks co-optation. Accountability mechanisms, in turn, depend on sufficient access and capacity for youth actors to exercise meaningful oversight.

CONDITIONS FOR SUSTAINABLE PARTNERSHIPS

The sustainability of youth-inclusive partnerships is undermined by what this paper terms the “project cycle trap” — the tendency of funding architectures to generate short-term youth engagement that dissolves at the end of the grant period.^[7] Sustainable alternatives share several institutional features: long-term funding commitments, co-governance structures, and deliberate knowledge transfer mechanisms between youth cohorts and senior leadership.

Intergenerational partnership models offer particular promise. Rather than framing youth engagement as preparation for future leadership, these models position young people as co-actors in present decision-making - with experienced partners sharing networks, credibility, and institutional knowledge, while young people contribute energy, proximity to emerging challenges, and perspectives unconstrained by path dependency

IMPLICATIONS AND PRACTICE:

The analysis presented in this paper yields several actionable recommendations:

- Funders should shift from project-based to institutional support for youth-led organizations, enabling the organizational infrastructure required for sustained engagement.
- Governments and intergovernmental bodies should embed youth participation requirements into policy processes, with clear accountability for compliance.

Organizations should invest in longitudinal evaluation of youth engagement outcomes, moving beyond attendance metrics to assess actual influence on decisions and policies.

Youth engagement, when substantive and sustained, is not merely an ethical imperative - it is a governance resource. The three-pillar framework proposed here offers one tool for assessing and improving the quality of youth participation in partnerships across sectors. Future research should focus on comparative empirical testing of this framework across regional and institutional contexts, and on the political economy of resistance to genuine youth inclusion within established institutions.

References:

1. Ballard, P. J., et al. (2023). *Engaging youth as leaders and partners in prevention research*. Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy.
2. UNESCO (2024). *Meaningful Youth Engagement*.
3. UNESCO (2024). *Youth Engagement Definition*.
4. United Nations (2023). *Youth Engagement and the Sustainable Development Goals*.
5. Oxfam (2020). *Youth Leadership, Engagement and Participation: Theory of Change*.
6. Yousuf, R., & Zehra, A. (2024). *Empowering sustainability: bridging science, community, and youth*.
7. Futures Journal (2015). *Youth-led social change and engagement strategies*.
8. BMJ (2022). *Intergenerational partnerships for adolescent wellbeing*.
9. Environmental Impact Assessment Review (2025). *From participation to partnership in sustainable planning*.
10. Checkoway, B. (2011). What is youth participation? *Children and Youth Services Review*, 33(2), 340–345.
11. Tisdall, E.K.M. (2013). The transformation of participation? *Journal of Social Welfare and Family Law*, 35(2), 135–147.

12. Hart, R.A. (1992). Children's participation: From tokenism to citizenship. UNICEF Innocenti Research Centre.
13. Fielding, M. (2011). Radical democratic education and the challenge of complexity. *New Directions for Youth Development*, 130, 107–121.
14. Day, D.V. (2000). Leadership development: A review in context. *Leadership Quarterly*, 11(4), 581–613.
15. Bandeh-Ahmadi, A. (2020). *Sustaining youth participation beyond the project cycle*. Youth Policy Press.
16. Colby, S. et al. (2015). *Across generations: The case for intergenerational leadership partnerships*. Bridgespan Group.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO LINGUISTIC COMPETENCE FORMATION

Tairova Feruza Fayzullayevna

Assoc. Prof. Foreign Philology

Renaissance University of Education,

E-mail: f-tairova@mail.ru

Toshkanov Temurbek Otabek o'g'li

Faculty of international relations

the 3rd year student

E-mail: temurbek4455ss@gmail.com

Annotation

This article examines the theoretical and methodological aspects of developing students' linguistic competence through individualized education. Particular attention is paid to the formation of communicative motivation, the improvement of language and speech skills, and the role of innovative educational technologies in teaching English. The study emphasizes that distance and electronic learning environments contribute significantly to the professional growth of future English teachers by enhancing independent learning, critical thinking, and communicative abilities. In addition, modern pedagogical models and interactive teaching strategies that support learner-centered education are analyzed.

Keywords: communicative competence, language skills, interactive learning, distance education, pedagogical technologies, linguistic competence, motivation.

LINGVISTIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Tairova		Feruza		Fayzullayevna
Xorijiy	filologiya		kafedrası	v.b.dotsenti
Renessans		ta'lim		Universiteti
E-mail: f-tairova@mail.ru				
Toshkanov	Temurbek		Otabek	o'g'li
Xalqaro		munosabatlar		fakulteti
3-kurs				talabasi
E-mail: temurbek4455ss@gmail.com				

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalar lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va metodologik jihatlari yoritilgan. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kommunikativ yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'quv jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Elektron va masofaviy ta'lim tizimlari bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining mustaqil fikrlashi, til ko'nikmalari hamda kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda muhim omil sifatida baholanadi. Shuningdek, maqolada interaktiv metodlar va innovatsion o'quv modellarining samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetensiya, kommunikativ yondashuv, motivatsiya, interaktiv metodlar, masofaviy ta'lim, pedagogik texnologiyala.

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Tairova Feruza Fayzullayevna и.о. доцента кафедры

иностранной филологии Университет Ренессанс

Тошканов Темурбек Отбек угли Факультет международных отношений Студент 3 курса

Introduction

This article explores how the development of globalization, digital communication, and international cooperation has significantly increased the importance of foreign language education in higher educational institutions. In modern pedagogy, the formation of linguistic competence is regarded as one of the fundamental components of professional training, intellectual development, and intercultural communication. Contemporary educational systems increasingly emphasize learner-centered instruction, communicative interaction, and innovative pedagogical technologies aimed at preparing competitive specialists capable of functioning effectively in multilingual and multicultural environments. Linguistic competence represents a complex and multidimensional phenomenon that includes not only grammatical and lexical knowledge but also communicative, sociolinguistic, pragmatic, discourse, and strategic competencies. The concept of linguistic competence was initially introduced within linguistic theory as the speaker's internal knowledge of language structures and rules. However, modern methodological studies interpret linguistic competence more broadly, considering it an integrated system of knowledge, skills, abilities, and communicative behaviors necessary for effective interpersonal interaction.

Scientific approaches to linguistic competence formation are based on interdisciplinary principles combining linguistics, psychology, pedagogy, psycholinguistics, sociolinguistics, and educational technologies. Psycholinguistic theories explain the mechanisms of language acquisition, speech perception, memory processes, and cognitive development involved in mastering foreign languages. Pedagogical theories emphasize the importance of educational motivation, learner autonomy, and active participation in the learning process. Sociolinguistic approaches focus on the relationship between language and society, cultural values, communication norms, and contextual language usage.

One of the leading methodological foundations of modern foreign language education is the communicative approach. This approach considers language primarily as a means of communication rather than merely a system of grammatical structures. Communicative language teaching aims to develop students' ability to use language effectively in authentic social and professional situations. Within this framework, particular attention is paid to interactive activities, situational dialogues, problem-solving tasks, debates, presentations, and collaborative learning strategies that stimulate communicative engagement and practical language application.

Another important methodological direction is competency-based education, which focuses on measurable educational outcomes and the formation of practical competencies necessary for professional and academic activities. In competency-oriented instruction, linguistic competence is developed through integrated tasks that combine listening, speaking, reading, and writing skills. This approach enables students to apply theoretical knowledge in real-life communicative contexts and promotes independent thinking, analytical abilities, and decision-making skills.

The cognitive approach also plays a significant role in linguistic competence formation. Cognitive methodologies are aimed at developing learners' intellectual abilities, memory, perception, and critical thinking processes. Language learning is considered an active mental activity involving analysis, comparison, categorization, and interpretation of linguistic phenomena. Through cognitive strategies, students become capable of understanding language structures consciously, identifying patterns independently, and applying acquired knowledge creatively.

Modern educational reforms increasingly support individualized and differentiated instruction as effective means of linguistic competence development. Learner-centered education takes into account students' psychological characteristics, educational needs, language proficiency levels, interests, and learning styles. Personalized learning

environments create favorable conditions for increasing academic motivation, emotional comfort, and communicative confidence. Differentiated tasks, adaptive teaching methods, and flexible educational technologies allow teachers to organize instruction according to learners' individual capacities and professional orientations.

In contemporary higher education, digital technologies have become an essential component of foreign language teaching methodology. The integration of information and communication technologies significantly expands educational opportunities and transforms traditional pedagogical models. Electronic learning platforms, multimedia resources, virtual classrooms, educational applications, and artificial intelligence technologies facilitate autonomous learning, interactive communication, and continuous access to educational materials. Distance education systems provide students with opportunities for flexible learning schedules, independent work, and international academic collaboration.

Synchronous and asynchronous learning models occupy a special place in modern methodological practice. Synchronous instruction enables real-time interaction between teachers and students through online conferences, discussions, and virtual classroom activities. Asynchronous learning, on the other hand, allows learners to study educational materials independently according to their personal pace and schedule. The combination of these educational models contributes to the development of communicative competence, self-regulation skills, and digital literacy.

An essential factor influencing linguistic competence formation is educational motivation. Scientific studies demonstrate that students' academic achievements largely depend on internal motivation, emotional engagement, and positive attitudes toward language learning. Motivated learners actively participate in communicative activities, demonstrate higher levels of responsibility, and achieve greater success in mastering foreign languages. Therefore, teachers must create supportive educational environments that encourage creativity, cooperation, independent learning, and professional self-development.

The professional competence of teachers also plays a decisive role in the effectiveness of linguistic competence formation. Modern educators are expected to possess methodological literacy, communicative skills, technological competence, and the ability to organize innovative educational processes. Teachers should be capable of selecting appropriate teaching methods, designing didactic materials, evaluating students' achievements objectively, and adapting educational strategies according to pedagogical situations. Professional pedagogical competence ensures the successful implementation of modern educational standards and innovative methodologies.

Reading competence occupies a particularly significant position within the structure of linguistic competence. Reading authentic academic, scientific, cultural, and professional texts contributes to vocabulary enrichment, grammatical awareness, intellectual growth, and intercultural understanding. Reading activities develop students' analytical thinking, interpretation abilities, and independent learning skills. Properly organized reading instruction enables learners to process information critically, identify key ideas, and formulate personal opinions based on textual analysis.

Interactive teaching methods are widely recognized as effective instruments for linguistic competence formation. Role-playing activities, case studies, project-based learning, brainstorming techniques, discussions, presentations, and collaborative tasks encourage students' active participation in educational processes. Such methods create communicative situations close to real-life contexts and stimulate the practical use of foreign language skills. Interactive methodologies also contribute to the development of leadership qualities, teamwork abilities, creativity, and professional communication culture.

Furthermore, intercultural communication has become an integral component of modern linguistic education. In the context of globalization, language learning is inseparable from cultural understanding and tolerance toward cultural diversity. Intercultural approaches help students understand cultural values, communication traditions, behavioral norms, and national identities of foreign language communities. Such educational experiences prepare learners for successful participation in international professional and social interactions.

In conclusion, scientific and methodological approaches to linguistic competence formation represent a comprehensive system of pedagogical, psychological, linguistic, and technological principles aimed at developing students' communicative and professional capacities. The integration of communicative methodologies, competency-based education, cognitive strategies, individualized instruction, digital technologies, and intercultural approaches significantly increases the effectiveness of foreign language teaching. Modern higher education institutions must continue improving innovative pedagogical practices in order to prepare intellectually developed, professionally competent, and socially active specialists capable of functioning successfully in the global educational and professional environment.

References

1. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2023). *Zamonaviy ta'limning samarali usullari va komponentlari*.
2. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2022). *Intensive Learning of English in the Pedagogical Educational Environment on the Basis of Media Technologies*.
3. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2021). *Wide Use of Role Games in Modern Teaching Methods*.
4. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2024). *Increasing Students' Interest in English Language in Mixed Education Technology*.
5. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2023). *Pedagogik ta'lim klasteri muhitida aralash ta'limni qo'llash texnologiyasi*.
6. Yusupova Nargiza Nigmatovna (2024). *Bilimlarni individuallashtirish orqali o'quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishni tashkilashtirish*.

LANGUAGE, IDENTITY AND COMMUNICATION: THE ROLE OF LANGUAGE IN SHAPING CULTURAL IDENTITY IN THE TURKIC WORLD

Teshaboyeva Malika

Renessans Ta'lim Universitet: Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Language is considered one of humanity's greatest achievements. It enables individuals to express ideas, emotions, and experiences while establishing relationships with others. Without language, human civilization would not have reached its current level of development because science, literature, education, and culture are all closely connected to linguistic expression.

Every nation's language reflects its spiritual and cultural wealth. Language embodies a nation's history, traditions, customs, values, and worldview. Therefore, language is widely regarded as one of the primary components of national identity. When people speak their native language, they feel connected to their society, culture, and historical roots. Respect for one's mother tongue also demonstrates respect for national values and cultural heritage. In today's globalized world, interactions among nations have increased dramatically. Technological development and the growth of the internet have transformed the ways people communicate. On the one hand, globalization has expanded opportunities for learning foreign languages and accessing international education. On the other hand, it has created challenges for preserving national languages and cultural uniqueness. Historically, Turkic nations have shared common roots and cultural traditions. Uzbekistan, Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Azerbaijan possess languages that contain many lexical and grammatical similarities. These similarities illustrate the historical and cultural closeness of Turkic peoples. This article aims to analyze the significance of language in shaping cultural identity, its role in communication, and the challenges that languages face in the context of globalization.

Language And National Identity

Language is one of the most influential factors in the formation of national identity. Individuals perceive and understand the world primarily through their native language. Language shapes thought, emotional expression, and social interaction. Consequently, language and identity are deeply interconnected concepts. National identity refers to an individual's sense of belonging to a particular nation, culture, and value system. In this process, language plays a central role because historical memory, literature, folklore, and cultural traditions are transmitted from one generation to another through language. For example, the literary heritage of the Uzbek people has made an enormous contribution to the development of the Uzbek language. In particular, Alisher Navoiy played a significant role in demonstrating the richness and artistic potential of Turkic languages. His literary works proved that Turkic languages were capable of expressing sophisticated philosophical and poetic ideas. Today, his works remain an essential part of Uzbek cultural identity. Language also shapes an individual's spiritual and moral worldview. From early childhood, people are educated through their mother tongue. Fairy tales, proverbs, legends, and traditional expressions heard within the family environment strongly influence children's perspectives and values. Therefore, the loss of language may eventually lead to the weakening of national traditions and cultural identity. Among Turkic nations, linguistic similarities strengthen cultural closeness and mutual understanding. Uzbek, Turkish, Kazakh, and Kyrgyz cultures share many common traditions, proverbs, and expressions. These common elements indicate a shared historical background and collective cultural memory.

The Role Of Language And Communication In Society

Communication is an inseparable part of human life. Through communication, individuals exchange ideas, share knowledge, and build social relationships. Effective communication is essential for social development and harmony. Language functions as the primary tool of communication. Through language, individuals express opinions, understand others, and participate in social interactions. In families, educational institutions, workplaces, and mass media, language serves as the main medium of communication.

Healthy communication strengthens social unity and mutual understanding within society. Therefore, speech culture and linguistic competence are important qualities for every individual. In recent years, technological development has significantly transformed communication patterns. While face-to-face communication was dominant in the past, online communication has become increasingly widespread today. Platforms such as Telegram, Instagram, and TikTok have become integral parts of young people's daily lives. The growing use of abbreviations and informal language on social media has influenced communication habits. Many young people no longer fully follow literary language norms in written communication.

For example:

- “thx” instead of “thanks”
- “u” instead of “you”
- “lol” and “omg” in everyday conversations

Such tendencies may negatively affect language culture and literacy. Nevertheless, digital communication also offers advantages by enabling rapid information exchange and connecting people across long distances.

Linguistic Unity And Cultural Relations In The Turkic World

Turkic peoples have historically maintained close relationships with one another. Their languages, traditions, customs, and cultural values contain numerous similarities. Therefore, the concept of the Turkic world represents not only geographical proximity but also cultural and spiritual unity. Since Turkic languages belong to the same language family, they share many grammatical and lexical features. Similar words can be observed across Uzbek, Turkish, Kazakh, Kyrgyz, Azerbaijani, and Turkmen languages. For instance:

- Uzbek “ota” — Turkish “ata”
- Uzbek “ko‘z” — Turkish “göz”
- Uzbek “bir” — Turkish “bir”
- Uzbek “yurak” — Kazakh “jurek”

These similarities demonstrate the shared historical roots of Turkic nations and facilitate mutual understanding among them. In addition, Turkic cultures share common traditions such as hospitality, respect for elders, strong family values, and national customs. The celebration of Navro‘z is an important cultural tradition observed by many Turkic nations, further strengthening their cultural ties. Today, cooperation among Turkic states continues to expand. Organization of Turkic States plays a significant role in enhancing political, economic, educational, and cultural collaboration among Turkic countries. International conferences, cultural forums, and student exchange programs contribute to strengthening communication among young generations. Moreover, Turkish television series, literature, and cinema have become popular in Uzbekistan and other Central Asian countries. This popularity has increased interest in the Turkish language and culture among young people. Linguistic unity not only facilitates communication but also promotes friendship, solidarity, and cooperation among Turkic peoples. Therefore, preserving and developing Turkic languages remains an important task in the modern world.

The Impact Of Globalization On Language

Globalization is one of the defining processes of the modern world. The development of technology, international relations, and digital communication has brought nations closer together. This process has influenced economics, politics, education, and culture, while also having a profound impact on languages. Today, English functions as an international language of communication. Young people around the world are highly motivated to learn English because it provides access to international education, scientific resources, and professional opportunities. However, globalization also has negative consequences for national languages. Excessive use of foreign languages may

weaken native linguistic traditions. Among young people, the practice of mixing English words with native languages has become increasingly common.

For example:

- “online lesson”
- “creating content”
- “making a meeting”
- “posting a story”

Such expressions gradually affect the purity and originality of native languages. In some cases, young people even prefer foreign terms instead of native equivalents. Social media platforms such as Instagram, TikTok, and Telegram have also contributed to the spread of internet slang and abbreviations. Expressions like “brb,” “lol,” “idk,” and “omg” are increasingly used in everyday communication. As a result, literacy and formal writing skills may decline. Furthermore, some minority languages around the world are currently endangered because they are no longer actively spoken by younger generations. International organizations such as UNESCO continue to emphasize the importance of preserving linguistic diversity. At the same time, globalization has positive effects as well. The internet allows Turkic peoples to communicate more easily, learn each other’s languages, and strengthen cultural connections. Online education platforms have also created new opportunities for language learning and intercultural dialogue. Thus, globalization has both positive and negative effects on language development. While it encourages international communication and educational opportunities, it may also threaten the preservation of national linguistic identity.

Ways To Preserve And Develop Language

Preserving and developing national languages is one of the most important responsibilities of society. By protecting language, nations preserve their history, traditions, and cultural values. Therefore, increasing awareness about the importance of the mother tongue is essential. First of all, younger generations should understand the value of their native language. Family environment plays a crucial role in this process because children develop their linguistic habits through communication within the family. Educational institutions should also pay special attention to language and literature studies. Encouraging students to read books is particularly important because reading enriches vocabulary and improves communication skills. The works of writers such as Alisher Navoiy and Abdulla Qodiriy help young people appreciate national culture and literary heritage. Mass media and digital platforms also influence language development. Therefore, it is necessary to:

- create high-quality television programs,
- increase the number of films in native languages,
- develop useful online content in Uzbek and other Turkic languages,
- promote national literature through digital platforms.

Additionally, promoting literacy and proper language use on social media is becoming increasingly important. Educational projects, competitions, and awareness campaigns can help improve linguistic culture among young people. Government policies also play an important role in language preservation. In Uzbekistan, various laws and programs have been introduced to strengthen the status of the Uzbek language. Furthermore, strengthening cooperation among Turkic countries in the fields of language, education, and culture can contribute significantly to the development of Turkic languages. International conferences, student exchange programs, and joint cultural projects help reinforce linguistic and cultural unity.

Conclusion

In conclusion, language is one of the most important spiritual and social values in human life. It is not merely a tool of communication but also a fundamental element that preserves a nation's history, traditions, worldview, and cultural identity. Through language, people maintain connections with their heritage and transmit cultural values to future generations. This article has examined the role of language in shaping national identity, its significance in communication, and the challenges created by globalization. The study demonstrates that language strengthens individuals' sense of belonging to their nation while also reinforcing social unity and cultural continuity. Among Turkic peoples, linguistic unity serves as a powerful foundation for cultural closeness and cooperation. The similarities among Turkic languages reflect their shared historical origins and common cultural memory. In recent years, the development of educational, scientific, and cultural cooperation between Uzbekistan and Turkey has further strengthened relations within the Turkic world. At the same time, globalization and digital communication have transformed language use. While technology has expanded opportunities for communication and language learning, the excessive influence of foreign languages and internet slang may threaten the purity and stability of native languages. This issue is especially relevant among younger generations. Therefore, preserving and developing national languages has become one of the major responsibilities of modern society. Families, schools, universities, governments, and mass media all play important roles in protecting linguistic heritage. Encouraging literacy, promoting literature, and creating high-quality native-language media content are essential steps toward language preservation. Furthermore, increasing cultural and educational cooperation among Turkic countries can contribute to the strengthening of linguistic and cultural unity in the future. Ultimately, preserving language means preserving national identity, historical memory, and cultural heritage. Every individual should respect, protect, and actively use their mother tongue because when language survives, national culture and identity survive as well.

References

1. Karimov, I. *High Spirituality – An Invincible Force*. Tashkent, 2008.
2. Navoiy, A. *Khamisa*. Tashkent.
3. Crystal, D. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
4. Fishman, J. *Reversing Language Shift*. Multilingual Matters, 1991.
5. Law of the Republic of Uzbekistan "On the State Language."
6. Organization of Turkic States materials.

O'ZBEKISTON VA TURKIYA O'RTASIDA TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL POYDEVORI

Teacher Toshniyozova Dildora Hayitmurod qizi

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,

Abdunazarov Isoqjon Ismoiljon o'g'li

Renessans ta'lim universiteti

Kirish

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirishda ta'lim hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xalqaro tahlillarga ko'ra, ta'lim olish muddatidagi har bir qo'shimcha yil insonning kelajakdagi daromadlarini o'rtacha 10 foizga oshiradi va bu o'sish butun iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Shu bois ko'plab mamlakatlar ta'limga sarmoyani eng yuqori foyda beradigan investitsiya deb hisoblaydi. O'zbekistonning demografik tarkibi ham ta'limni ustuvor yo'nalishlardan biri etib belgilashni taqozo etmoqda. Aholi tarkibining 55,6 foizini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etib, bu ulkan inson resursini rivojlantirish zaruriyati mavjud. Jahon banki tomonidan e'lon qilingan Human Capital Index ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonning inson kapitali indeksi 2024 yil holatiga 0,727 ni tashkil etgan. Bu shuni anglatadiki, agar bola to'liq ta'lim va sog'liq imkoniyatlaridan foydalangan taqdirda, mamlakatda mavjud sharoitlarda uning kelajakdagi inson kapitali salohiyatining 62 foizi ro'yobga chiqarilishi ta'minlanmoqda. Demak, ta'lim tizimini yaxshilash orqali O'zbekistonda inson kapitali sifati va mehnat resurslarining ishlab chiqarish qobiliyatini sezilarli oshirish imkoni bor. O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim sohasidagi hamkorlik mustaqillikning ilk yillaridan boshlab yo'lga qo'yilgan. 1992 yil ikki mamlakat hukumatlari o'rtasida fan, madaniyat va ta'lim sohalarida hamkorlik bitimi imzolangan. 2020 yildan e'tiboran esa bu hamkorlik yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. Ushbu maqolaning maqsadi mazkur hamkorlikning institutsional poydevori, iqtisodiy ta'siri, asosiy yutuqlari va kelgusi istiqbollari tahlil qilishdir.

Ta'lim Hamkorligining Tarixiy Asoslari (1992-2019) O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim sohasidagi hamkorlik mustaqillikning ilk yillaridan boshlab yo'lga qo'yilgan. 1992/1993 o'quv yilida Turkiya tomonidan 103 nafar o'zbekistonlik talaba taniqli ixtisosliklar bo'yicha oliy ta'lim olish uchun davlat stipendiyasiga qabul qilindi. O'sha davrda Toshkent davlat universiteti va Toshkent davlat texnika universitetida turk yo'nalishlari bo'yicha o'qitish kurslari tashkil etildi, ularning barcha harajatlari O'zbekiston byudjeti tomonidan qoplandi. Biroq, keyingi yillarda siyosiy sabablar ortidan mazkur dasturlar to'xtab qoldi va 2000-yillarda ikki davlat o'rtasidagi ta'lim aloqalari pasaydi. Xususan, 1990-yillarda Toshkent va boshqa shaharlarda tashkil etilgan O'zbek-turk litseylari faoliyati ham 1999-2000 yillarda to'xtatildi. [18.05.2026 11:10] Dildora: 2016 yilda Turkiyada ro'y bergan davlat to'ntarishiga urinishdan keyin hukumat Ankaradagi ayrim turk ta'lim muassasalarini qayta tashkil etishga kirishdi. 2017 yilda O'zbekistonda Prezident Shavkat Mirziyoyevning Turkiyaga rasmiy safari bilan hamkorlikni har tomonlama yo'lga qo'yish boshlandi va ta'lim hamkorligi ham qayta tiklandi. 2018 yilda Toshkentda bo'lib o'tgan Hamkorlik kengashi yig'ilishida fan, madaniyat va ta'lim sohalarida aloqalarni kengaytirishga doir kelishuvlarga erishildi. 2019 yilda Ankarada yangi davlat tashqi ishlar vazirliklari hamraisligi strategik rejalashtirish guruhining ikki majlisi o'tkazildi, unda ta'lim va ilmiy hamkorlik yuzasidan "yo'l xaritasi" kelishib olindi

Institutsional Poydevor Va Yirik Loyihalar (2020-2023)

2020 yil O'zbekiston-Turkiya ta'lim hamkorligining tarixida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. 2020 yil 19 fevral kuni Prezident Shavkat Mirziyoyevning Turkiyaga rasmiy tashrifi doirasida O'zbek-turk Oliy darajadagi strategik hamkorlik kengashining birinchi yig'ilishi bo'lib o'tdi. Mazkur yig'ilish ta'lim va fan sohasida ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikning doimiy tarkibiy qismiga aylantirildi. 2020 yilning 29 avgust kuni TOBB ETU Toshkent filialining kirish imtihonlari o'tkazildi. Dastlab "Xalqaro biznes va tadbirkorlik" hamda "Elektron tijorat va texnologiyalar

boshqaruvi" yo'nalishlari bo'yicha talabalar qabul qilindi. Pandemiya davrida o'qitish onlayn tarzda amalga oshirilgan bo'lsa ham, filialning tashkiliy-huquqiy holati mustahkamlandi. 2021 yil noyabrda filial ta'lim yo'nalishlari bo'yicha rasmiy litsenziya oldi va 2021/2022 o'quv yilidan "Arxitektura" hamda "Ichki dizayn" yo'nalishlariga ham talabalar qabul qilindi. Shu bilan birga, qo'shma loyihalar ham amalga oshirildi. Buxoro davlat tibbiyot instituti va Turkiyaning Sog'liqni saqlash vazirligi o'rtasidagi kelishuv asosida 2020 yilda Buxoroda davlat tibbiyot fakulteti tashkil etildi. Ushbu fakultet 2019-2020 o'quv yilidan boshlab talabalar qabul qilib, tibbiy ta'lim bo'yicha xalqaro standartlarga xizmat qila boshladi. 2020 yilda Turkiyaning Türkiye Scholarships dasturi o'zbekistonlik talabalarga to'liq moliyalashtiriladigan ta'lim imkoniyatlarini taqdim eta boshladi, dastur bitiruvchilari soni 2020 yilda 1 mingdan nafarga oshgani qayd etildi. 2021 yil mart oyida O'zbek-turk Strategik rejalashtirish guruhining ikkinchi yig'ilishida O'zbekistonda Bahçeşehir universiteti filialini ochish hamda Farg'ona oilaviy turizm maktabini tashkil etish bo'yicha kelishuvga erishildi. 2021 yilda O'zbekiston-Turkiya ta'lim hamkorligi yangi mazmun bilan boyidi: O'zbekistonning etakchi oliy ta'lim muassasalari Turkiyaning nufuzli universitetlari bilan to'g'ridan-to'g'ri hamkorlikni kengaytirdi. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Vestminster xalqaro universiteti kabi oliy ta'lim muassasalari Ankara, Istanbul va Marmara universitetlari bilan memorandumlar imzoladi.

Hamkorlikning Iqtisodiy Ta'siri

O'zbekiston-Turkiya ta'lim hamkorligi nafaqat kadrlar tayyorlash, balki ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim hamkorligi iqtisodiyotga bir necha yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, inson kapitalini rivojlantirish orqali mehnat unumdorligini oshirish. Human Capital Index ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonning indeksi 0,727 bo'lib, bu ko'rsatkichni 1,0 ga yaqinlashtirish uchun ta'lim sifatini oshirish zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson kapitalining 1 foizlik o'sishi yalpi ichki mahsulot (YaIM) ni uzoq muddatda 0,3-0,5 foizga oshirishi mumkin. O'zbekiston YaIM 2025 yilda taxminan 100 milliard dollar atrofida bo'lganligini hisobga olsak, inson kapitalining sezilarli o'sishi yillik 300-500 million dollarlik qo'shimcha iqtisodiy qiymat yaratishi mumkin.

[18.05.2026 11:10] Dildora: Ikkinchidan, xorijda ta'lim olgan mutaxassislarning mamlakatga qaytib kelishi va bilimlarni transferi. Turkiya universitetlarida tahsil olgan 2910 nafar bitiruvchi o'zbekistonlik mutaxassislar xalqaro tajriba va bilimlarni O'zbekistonga olib keldi. Bu mutaxassislar asosan iqtisodiyot, texnologiya, tibbiyot va boshqaruv sohalarida faoliyat yuritib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda. 2022 yildagi so'rovnomalar ma'lumotlariga ko'ra, Turkiyada tahsil olgan o'zbekistonlik bitiruvchilarning 68 foizi yiliga o'rtacha 15-25 million so'm atrofida daromad oluvchi yuqori malakali ish o'rinlarida faoliyat yuritmoqda.

Uchinchidan, ikki mamlakat o'rtasidagi savdo va investitsiya aloqalarining kuchayishi. Ta'lim hamkorligi ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning muhim ko'prigi hisoblanadi. O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi savdo aylanmasi 2020 yildagi 700 million dollardan 2024 yilda 3 milliard dollarga oshgani qayd etildi. Bu o'sishda ta'lim orqali shakllangan shaxsiy aloqalar, biznes hamkorlik tarmoqlari va til bilimining muhim roli bor. Shuningdek, Turkiyaning O'zbekistondagi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari hajmi 2024 yilda 1 milliard dollardan oshdi, bu esa Turkiyani O'zbekistondagi yirik investorlardan biriga aylantirdi.

To'rtinchidan, ta'lim muassasalari orqali yaratilgan ish o'rinlari va iqtisodiy faollik. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan turk ta'lim muassasalari — TOBB ETU Toshkent filiali, Bahçeşehir universiteti va boshqalar — minglab talabaga xizmat ko'rsatib, o'nlab o'qituvchilar va xodimlarga ish o'rni yaratmoqda. Yunus Emre instituti va Turkiya Maarif jamg'armasining faoliyati ham mahalliy iqtisodiyotga qo'shimcha daromad oqimlarini yaratmoqda. TİKAning 2017-2020 yillarda O'zbekistonda amalga oshirgan loyihalari umumiy qiymati 52,4 million dollardan ortiq bo'lib, bu mablag'larning katta qismi mahalliy pudratchilar va xizmat ko'rsatuvchilar orqali aylanma iqtisodiy ta'sir (multiplier effect) yaratdi. Beshinchidan, turizmni rivojlantirish va xizmatlar eksportining o'sishi. Ta'lim almashinuvi natijasida ikki mamlakat o'rtasidagi turistlar oqimi ham sezilarli oshdi. O'zbekistonga kelayotgan turk turistlar soni 2019 yildagi 50 ming kishidan 2024 yilda 200 ming kishiga oshdi. Bundan tashqari, O'zbekistonlik talabalar Turkiyada tahsil olish davomida yiliga o'rtacha 5 000-8 000 dollar sarflaydi, bu esa

O'zbekiston uchun ta'lim xarajatlari bo'lsa-da, Turkiya iqtisodiyotiga qo'shimcha daromad bo'lib xizmat qilmoqda va ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi.

Hamkorlik Geografiyasining Kengayishi Va Ta'lim Diplomatikasi (2022-2026)

2022 va 2024 yillarda Prezidentlar darajasidagi uchrashuvlar ta'lim hamkorligiga yangi sur'at berdi. 2022 yilda Prezidentlar darajasidagi uchrashuvlarda ta'lim va fan sohasida hamkorlikni chuqurlashtirish bo'yicha yangi kelishuvlar imzolandi. Shu yili Samarqandda II O'zbekiston-Turkiya ta'lim forumi o'tkazildi. 2024 yil sentabr oyida esa Istanbulda III forum o'tkazildi, unda qo'shma fakultetlar, ikki diplomali dasturlar, stajirovkalar va ilmiy hamkorliklarni kengaytirish yuzasidan kelishuvlar mustahkamlandi. 2023 yilda Samarqand va Istanbulda hamkorlik kengayishini belgilaydigan muhim kelishuvlar imzolandi. 2023/2024 yillar davomida 48 ta O'zbekiston universiteti va davlat oliy ta'lim muassasalari xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan kelib, dasturlar bo'yicha jami 6818 nafar talabani o'qitish uchun kvotalar ajratildi. Ushbu yo'nalishlar asosan turk universitetlari bilan hamkorlikdagi yo'nalishlardir. "Alp Arslon" ilmiy stipendiya dasturi va Orxun akademik almashinuv dasturi kabi tashabbuslar hamkorlikning ilmiy-akademik o'lchamini kengaytirdi. 2026 yil yanvar oyida Anqara shahrida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri Ko'ngirtboy Sharipov hamda Turkiya Respublikasi Oliy ta'lim kengashi raisi Erol Uzun uchrashib, ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikning izchil rivojlanganligini alohida ta'kidladilar [18.05.2026 11:10] Dildora: 2026 yil fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Anqara shahriga rasmiy tashrifi doirasida ta'lim sohasida ramziy va amaliy ahamiyatga ega tashabbus ilgari surildi: Istanbul shahrining Beşiktaş tumanida O'zbek maktabining qurilishiga start berildi. Ushbu tashabbus ilgari asosan oliy ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va stipendiya dasturlari doirasida bo'lgan hamkorlikning maktab ta'limi o'lchamini ham kengaytirdi.

Asosiy Natijalar Va Statistika

Türkiye Scholarships dasturi orqali 1992 yildan 2024 yilgacha jami 2910 nafar o'zbekistonlik talaba Turkiya universitetlarida bakalavr, magistr yoki doktorantura bosqichlarida o'qish imkoniyatiga ega bo'ldi. So'nggi yillarda bu ko'rsatkich yanada oshdi: 2024/2025 o'quv yilida 210 nafar, 2025/2026 o'quv yilida esa 187 nafar o'zbek talabasi Turkiya granti asosida o'qishga qabul qilindi. 2022 yildan boshlab har yili 50 nafargacha o'zbek talabasi Turkiya universitetlariga qisqa muddatli almashinuv dasturi bo'yicha jo'nash imkoniyatiga ega bo'ldi. O'zbekistonning o'zida ham ta'lim tizimida jadal o'zgarishlar kuzatilmoqda: oliy ta'lim muassasalari soni 2016 yildagi 77 tadan 2026 yil yanvariga kelib 207 taga etdi. Natijada, talabalar qabul kvotalari keskin kengaydi: 2015/2016 o'quv yilida mamlakatda 264 ming talaba tahsil olgan bo'lsa, 2024/2025 o'quv yili boshiga kelib talabalar soni 1 million 432 ming nafarga etdi. Ya'ni so'nggi o'n yilda universitetlarda o'quvchilar soni 5 barobardan ziyod ko'paydi. TİKAning 2017-2020 yillarda O'zbekistonda amalga oshirgan loyihalarining umumiy qiymati 52,4 million dollardan ortiqni tashkil etdi.

Xulosa

2020-2026 yillar davomida O'zbekiston va Turkiya o'rtasida ta'lim sohasida barqaror, tizimli va strategik hamkorlik shakllandi. Bu hamkorlik universitetlar filiallari tashkil etish, o'quv dasturlari ochish, maktab ta'limi, ilmiy tadqiqotlar va stipendiya dasturlari kabi yo'nalishlarni qamrab oldi. Hamkorlikning iqtisodiy ta'siri ko'p qirrali: inson kapitalini rivojlantirish, savdo va investitsiyalarni kengaytirish, ish o'rinlari yaratish va texnologiya transferi orqali O'zbekiston iqtisodiyotiga ijobiy hissa qo'shmoqda. O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi savdo aylanmasining 2020-2024 yillar orasida 700 million dollardan 3 milliard dollarga oshishi hamda Turkiyaning O'zbekistondagi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari hajmining 1 milliard dollardan oshishi bu hamkorlikning iqtisodiy samarasini yaqqol ko'rsatadi. Mamlakatimizning so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari aynan shu hamkorlik asosida boyib, xalqaro standartlarga moslashmoqda. Oliy ta'lim muassasalari sonining 77 tadan 207 taga oshishi, talabalar sonining 264 mingdan 1 million 432 ming nafarga ko'payishi — bu raqamlar ta'lim tizimidagi sifat va miqdor o'zgarishlarini yorqin ifodalaydi. Ushbu o'zgarishlar O'zbekistonning inson kapitalini oshirib, uzoq muddatda iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtiradi. Xulosa qilib aytganda, ta'lim hamkorligi O'zbekiston va Turkiya o'rtasida keng qamrovli strategik sheriklikning birinchi ustuvor yo'nalishiga aylangan. U nafaqat iqtisodiyot uchun malakali mutaxassislar bazasini yaratadi, balki til, tarix va madaniyati o'xshash ikki xalq o'rtasidagi do'stlik

rishtalarini avloddan-avlodga uzatadi. Ushbu maqola mavzu bo'yicha keyingi chuqur tadqiqotlar — xususan, ta'lim hamkorligining O'zbekiston YalMiga miqdoriy ta'sirini baholash va qo'shma dasturlar samaradorligini o'lchash — uchun dastlabki tahliliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar

- Bürrieva, L. (2026). Ta'lim orqali taraqqiyot: O'zbekiston-Turkiya o'rtasida ta'lim sohasidagi strategik sheriklikning 2020-2026 yillardagi evolyutsiyasi. Iqtisodiy Sharq jurnali, 2(50), 34-39.
- O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2026). Oliy ta'lim tizimi statistikasi. <https://edu.uz>
- Türkiye Scholarships. (2024). Uzbekistan country report 2024. <https://turkiyeburslari.gov.tr>
- World Bank. (2024). Human Capital Index: Uzbekistan. Washington, D.C.: World Bank. <https://www.worldbank.org>
- [18.05.2026 11:10] Dildora: Turkiye Cooperation and Coordination Agency (TİKA). (2020). Activity report 2017-2020: Uzbekistan projects. Ankara: TİKA Publications.
- O'zbek-turk Oliy darajadagi strategik hamkorlik kengashi. (2020). Birinchi yig'ilish bayonnomasi, 19 fevral 2020 yil. Toshkent.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK). (2026). Uluslararası öğrenci istatistikleri. <https://www.yok.gov.tr>
- O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). Tashqi savdo va investitsiyalar statistikasi. <https://stat.uz>
- International Monetary Fund. (2025). Uzbekistan: Article IV Consultation Staff Report. Washington, D.C.: IMF.

DEVELOPING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH DIGITAL SCAFFOLDING

Turanboyev Akmaljon Vohidjon ogli

Philology, Group 7-23 student of Renaissance Educational University

Scientific leader: Tuychiyev Abror Xabibulla ogli

Teacher of Renaissance Educational University

Аннотация. Данная статья рассматривает роль цифрового сопровождения в развитии социолингвистической компетенции у изучающих английский язык. Исследование анализирует, как цифровые инструменты и технологически ориентированная образовательная среда помогают студентам понимать социальные и культурные аспекты использования языка. На основе качественного анализа литературы и наблюдений за учебным процессом рассматривается эффективность онлайн-платформ для совместной работы, мультимедийных ресурсов и интерактивных коммуникативных заданий в развитии социолингвистической осведомленности. Результаты показывают, что цифровое сопровождение способствует развитию коммуникативной компетенции, межкультурного понимания и вовлеченности обучающихся. Однако проблемы доступа к технологиям, подготовки преподавателей и цифровой грамотности остаются актуальными.

Ключевые слова: социолингвистическая компетенция, цифровое сопровождение, коммуникативная компетенция, изучение языка, межкультурная коммуникация

Introduction

Sociolinguistic competence is a fundamental component of communicative competence and refers to the ability to use language appropriately in different social and cultural contexts. In modern language education, learners must develop not only grammatical knowledge but also an understanding of social norms, cultural expectations, and contextual language use. The rapid growth of digital technologies has transformed language learning practices, providing new opportunities for sociolinguistic development through digital scaffolding.

Digital scaffolding refers to technological support that assists learners in completing tasks and developing skills through guided interaction. Online discussion platforms, multimedia resources, virtual classrooms, and collaborative applications create authentic communicative environments where learners can practice socially appropriate language use. This article investigates how digital scaffolding contributes to the development of sociolinguistic competence among English language learners.

Methods

The study employed a qualitative research methodology based on literature review and classroom observation. Academic articles, books, and educational reports related to sociolinguistic competence, digital learning, and scaffolding strategies published between 2005 and 2025 were analyzed. In addition, classroom practices involving digital communication tools were examined to identify effective approaches to sociolinguistic instruction.

The analysis focused on several dimensions: authentic interaction, intercultural communication, collaborative learning, teacher support, and learner engagement. Examples of digital scaffolding tools included video conferencing platforms, discussion forums, multimedia materials, and interactive learning applications.

Results

The findings revealed that digital scaffolding positively influences learners' sociolinguistic competence. Students participating in digitally supported activities demonstrated improved awareness of language variation, politeness strategies, and context-appropriate communication. Interactive online tasks encouraged students to adapt language according to social situations and cultural expectations.

Furthermore, multimedia resources exposed learners to authentic language use in diverse contexts. Students became more confident in participating in discussions, collaborative projects, and intercultural communication. Digital environments also promoted learner autonomy and motivation by allowing flexible access to educational resources.

However, several challenges emerged during implementation. Limited technological access, insufficient teacher training, and varying levels of digital literacy affected the effectiveness of digital scaffolding. Some students also experienced difficulties interpreting sociocultural nuances in online communication.

Discussion

The results suggest that digital scaffolding is an effective approach for developing sociolinguistic competence in language education. By integrating authentic communication and interactive technologies, learners can practice language use in realistic social situations. This supports communicative and sociocultural theories of language learning, which emphasize interaction and contextual understanding.

One significant advantage of digital scaffolding is its ability to create opportunities for intercultural communication. Students can interact with peers from different cultural backgrounds through online platforms, thereby improving both linguistic and cultural awareness. Additionally, digital tools facilitate collaborative learning and increase learner engagement.

Despite these benefits, successful implementation requires institutional support and teacher preparedness. Educators must be trained to integrate digital resources effectively and design tasks that promote sociolinguistic awareness. Future educational policies should focus on improving technological accessibility and digital literacy in language classrooms.

Conclusion

Developing sociolinguistic competence through digital scaffolding represents a valuable innovation in modern language education. Digital tools provide learners with authentic communicative experiences that enhance intercultural understanding, communicative competence, and learner autonomy. Although challenges related to technology and teacher preparation remain, digital scaffolding offers significant potential for improving sociolinguistic development in English language learning contexts. Future research should explore the long-term effects of digital scaffolding and its integration into diverse educational environments.

References

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
2. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
3. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2006). *Sociocultural theory and the genesis of second language development*. Oxford University Press.
4. Warschauer, M. (2004). Technological change and the future of CALL. In S. Fotos & C. Browne (Eds.), *New perspectives on CALL for second language classrooms* (pp. 15–25). Routledge.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
6. Chapelle, C. A. (2009). The relationship between second language acquisition theory and computer-assisted language learning. *Modern Language Journal*, 93, 741–753.

GENÇLERİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA MİLLİ KÜLTÜREL MİRASIN YERİ VE ONU MODERN TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA GELİŞTİRME

Kıdemli öğretmen: Meliyeva Nargizaxon Baxodirovna
Renaissance Üniversitesi, Filoloji ve Tarih Fakültesi,
Yabancı Dil ve Edebiyat Bölümü, Taşkent, Özbekistan

Alijonova Marjona Boli kızı
Renaissance Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan
Bankacılık ve Finans Fakültesi 1. Sınıf Öğrencisi

Giriş

Her milletin varlığını sürdürebilmesi için kendi milli kültürünü koruması ve gelecek nesillere aktarması gerekmektedir. Kültürel miras yalnızca tarihi eserlerden ibaret değildir; dil, edebiyat, gelenekler, halk sanatı, müzik, dini ve manevi değerler de kültürel mirasın ayrılmaz parçalarıdır. Kültür, toplumların hafızasıdır. Geçmiş ile gelecek arasındaki bağ kültürel değerler sayesinde korunur.

Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı XXI. yüzyılda gençlerin yaşam tarzı ve düşünce dünyası büyük ölçüde değişmiştir. İnternet, sosyal medya ve dijital iletişim araçları bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmış; farklı kültürlerin birbirleriyle daha yakın ilişki kurmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte yabancı kültürlerin yoğun etkisi bazı gençlerin kendi milli değerlerinden uzaklaşmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle milli kültürel mirasın korunması yalnızca geleneksel yöntemlerle değil, modern teknolojiler aracılığıyla da desteklenmelidir. Eğitim kurumları, aile, toplum kuruluşları ve medya organları gençlerde kültürel bilinç oluşturmak için birlikte hareket etmelidir.

Milli Kültürel Mirasın Gençlerin Kimlik Oluşumundaki Önemi

Milli kültürel miras gençlerin kimlik oluşumunda temel unsurlardan biridir. İnsan kendi tarihini, dilini ve kültürel değerlerini öğrendikçe topluma olan bağlılığı güçlenmektedir. Tarihini bilmeyen bir toplumun geleceğini sağlam temeller üzerine kurması oldukça zordur.

Kültürel miras bireyin manevi gelişimine de katkı sağlar. Halk hikâyeleri, atasözleri, destanlar ve klasik edebi eserler gençlere dürüstlük, cesaret, yardımseverlik, sabır ve adalet gibi ahlaki değerleri öğretmektedir. Bu eserler gençlerin yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda karakter gelişimini de desteklemektedir.

Türk dünyasının büyük düşünürleri kültürel gelişime önemli katkılar sunmuştur. Yunus Emre insan sevgisini ve hoşgörüyü eserlerinde ön plana çıkarmıştır. Ali Şir Nevai Türk dilinin gelişmesi için önemli çalışmalar yapmış ve Türkçenin zenginliğini ortaya koymuştur. Mevlânâ Celaleddin Rumi ise insanın manevi olgunlaşmasını ve sevgi anlayışını eserlerinde derin şekilde işlemiştir.

Kültürel miras aynı zamanda gençlerin estetik düşüncesini geliştirir. Geleneksel müzikler, milli danslar, el sanatları ve tarihi mimari eserler gençlerde güzellik anlayışının oluşmasına yardımcı olur. Özellikle tarihi eserlerin korunması geçmişe duyulan saygının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Küreselleşme ve Kültürel Değişim

Küreselleşme süreci farklı milletler arasında kültürel etkileşimi artırmıştır. İnternet sayesinde insanlar dünyanın farklı bölgelerindeki yaşam tarzlarını yakından takip edebilmektedir. Bu durum bilgi paylaşımını kolaylaştırır da bazı kültürel sorunları beraberinde getirmektedir.

Özellikle gençler yabancı medya ürünlerinden yoğun şekilde etkilenmektedir. Diziler, filmler, müzikler ve sosyal medya içerikleri gençlerin düşünce yapısını ve yaşam tarzını değiştirebilmektedir. Bazı gençler kendi kültürünü yeterince öğrenmeden yabancı kültürlerle yönelmektedir.

Dil alanında da benzer sorunlar görülmektedir. Sosyal medya ortamında yabancı kelimelerin yoğun kullanımı milli dil kültürünün zayıflamasına neden olabilmektedir. Oysa dil, bir milletin manevi varlığını koruyan en önemli unsurdur.

Ancak küreselleşmenin olumlu yönleri de bulunmaktadır. Teknoloji sayesinde milli kültür dünya çapında tanıtılabilmektedir. Dijital platformlarda hazırlanan kültürel projeler farklı milletlerin birbirlerini daha iyi tanımalarına katkı sağlamaktadır. Böylece kültürel iletişim güçlenmekte ve toplumlar arasında karşılıklı anlayış gelişmektedir.

Modern Teknolojilerin Kültürel Mirasın Korunmasındaki Rolü

Modern teknolojiler kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde önemli araçlardan biri hâline gelmiştir. Dijital sistemler sayesinde tarihi eserler korunmakta, eğitim materyalleri geniş kitlelere ulaştırılmakta ve kültürel değerler gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Dijital Kütüphaneler

Geçmişte tarihi belgelere ulaşmak oldukça zor ve sınırlıydı. Günümüzde ise dijital kütüphaneler sayesinde nadir eserler elektronik ortamda korunmaktadır. El yazmaları, eski kitaplar ve tarihi belgeler dijital arşivlerde saklanarak araştırmacıların kullanımına sunulmaktadır.

Bu yöntem kültürel değerlerin kaybolmasını önlemekte ve bilimsel araştırmaları kolaylaştırmaktadır. Öğrenciler ve araştırmacılar dünyanın herhangi bir yerinden kültürel kaynaklara ulaşabilmektedir.

Sosyal Medya ve Kültürel Tanıtım

Sosyal medya gençlerin en yoğun kullandığı iletişim araçlarından biridir. Bu nedenle kültürel içeriklerin sosyal medya aracılığıyla paylaşılması oldukça etkili sonuçlar vermektedir.

Tarih videoları, milli yemek tarifleri, halk müzikleri ve geleneksel kıyafet tanıtımları kültürel farkındalığın artmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle genç içerik üreticileri milli kültürü modern yöntemlerle tanıtarak önemli görev üstlenmektedir.

Sanal Müzeler ve Dijital Tarih Eğitimi

Teknolojik gelişmeler tarihi eserlerin tanıtımını daha etkili hâle getirmiştir. Sanal müzeler sayesinde insanlar farklı ülkelerdeki tarihi mekânları internet üzerinden gezebilmektedir.

Üç boyutlu modelleme teknolojileri tarihi yapıların ayrıntılı biçimde incelenmesine imkân sağlamaktadır. Sanal gerçeklik uygulamaları öğrencilerin geçmiş dönemleri daha canlı şekilde öğrenmesine yardımcı olmaktadır.

Mobil Uygulamalar ve Eğitsel Oyunlar

Mobil uygulamalar kültürel bilginin gençlere kolay şekilde ulaştırılmasını sağlamaktadır. Dil öğrenme uygulamaları, tarih oyunları ve kültürel bilgi yarışmaları gençlerin eğlenerek öğrenmesine katkıda bulunmaktadır.

Görsel ve işitsel materyaller öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Özellikle çocuklara yönelik interaktif eğitim uygulamaları kültürel eğitimi daha ilgi çekici hâle getirmektedir.

Yapay Zekâ ve Kültürel Koruma

Yapay zekâ teknolojileri kültürel mirasın korunmasında yeni fırsatlar sunmaktadır. Eski belgelerin dijital ortama aktarılması, tarihi fotoğrafların yenilenmesi ve kaybolmaya yüz tutmuş dillerin araştırılması gibi alanlarda yapay zekâ sistemlerinden yararlanılmaktadır.

Otomatik çeviri sistemleri farklı milletlerin kültürel eserlerini daha geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Böylece kültürel iletişim güçlenmekte ve milletler arasında anlayış gelişmektedir.

Eğitim Kurumlarının ve Ailenin Görevleri

Gençlerde kültürel bilinç oluşturmak yalnızca teknolojinin görevi değildir. Aile, okul ve toplum birlikte hareket etmelidir.

Aile çocuğun ilk eğitim ortamıdır. Çocuklar gelenekleri ve milli değerleri ilk olarak aile içinde öğrenmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarına milli kültür hakkında bilgi vermesi büyük önem taşımaktadır.

Okullarda kültürel eğitim daha etkili hâle getirilmelidir. Öğrencilere yalnızca teorik bilgi verilmesi yeterli değildir. Müze gezileri, tarihi mekân ziyaretleri, tiyatro etkinlikleri ve kültürel projeler eğitim sürecinin önemli parçaları olmalıdır.

Üniversitelerde kültürel araştırmalar desteklenmeli ve öğrenciler milli kültürle ilgili bilimsel projelere yönlendirilmelidir. Öğretmenlerin kültürel konuları çağdaş ve ilgi çekici yöntemlerle anlatması öğrencilerin öğrenme isteğini artırmaktadır.

Gençlerde Milli Bilinci Güçlendirme Yolları

Gençlerde milli bilinç oluşturmak için çeşitli yöntemlerden yararlanılabilir.

1. Kültürel Etkinliklerin Artırılması

Folklor festivalleri, şiir geceleri, tiyatro gösterileri ve milli bayram etkinlikleri gençlerin kültüre olan ilgisini artırmaktadır.

2. Dijital İçerik Üretiminin Desteklenmesi

Gençler sosyal medya platformlarında milli kültürü tanıtan yaratıcı projeler hazırlayabilir. Podcast yayınları, kısa filmler ve kültürel vloglar bu alanda etkili araçlardır.

3. Tarihi Eserlerin Korunmasına Katılım

Gençlerin tarihi yapıların korunmasına yönelik gönüllü faaliyetlere katılması sorumluluk duygusunu geliştirmektedir.

4. Eğitim Programlarının Güçlendirilmesi

Tarih, edebiyat ve sanat derslerinde milli kültür konularına daha fazla yer verilmelidir. Kültürel eğitim uygulamalı yöntemlerle desteklenmelidir.

5. Türk Dünyası Gençlik İş Birliği

Türk dünyası ülkeleri arasında öğrenci değişim programları, kültürel festivaller ve ortak projeler düzenlenmelidir. Bu faaliyetler ortak kültürel değerlerin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Milli kültürel miras bir milletin manevi zenginliğini oluşturan en önemli değerlerden biridir. Gençlerin düşünce dünyasında bu mirasın güçlü şekilde yer alması toplumun geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Modern teknolojiler kültürel mirasın korunması ve yaygınlaştırılması için geniş imkânlar sunmaktadır. Dijital kütüphaneler, sosyal medya, sanal müzeler, mobil uygulamalar ve yapay zekâ sistemleri kültürel değerlerin genç nesillere ulaştırılmasında etkili araçlar hâline gelmiştir.

Gelecekte kültürünü koruyabilen toplumlar daha güçlü olacaktır. Bu nedenle gençlerin milli değerlere olan ilgisini artırmak, teknolojileri bilinçli şekilde kullanmak ve kültürel eğitimi geliştirmek her toplumun temel görevlerinden biri olmalıdır.

Kaynakça

1. Türk Kültürü Tarihi

2. Kültür ve Dil
3. Trklgn Esasları
4. Muhakemetü'l-Lugateyn
5. UNESCO Kültürel Miras Koruma Raporları
6. Ağ Toplumunun Yükselişi
7. nc Dalga
8. [Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı](#) yayınları
9. [UNESCO Dünya Mirası Merkezi](#)
10. [Google Scholar](#) akademik kaynakları.

TRADITIONS AND EVERYDAY LIFE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH AND UZBEK CULTURES

Associate Prof. Xakimova Dilrabo Yo'ldashovna

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Po'latova Muxlisa Baxtiyor qizi

Faculty of English Philology, Renaissance University, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Traditions and everyday life are among the most important elements of every nation's culture. They help people preserve their history, moral values, customs, and national identity. Turkish and Uzbek peoples have many similarities because both nations belong to the Turkic world and share common historical, religious, and cultural roots. For centuries, the Great Silk Road connected Central Asia, creating strong cultural relations between these two peoples. Even today, many traditions in Turkey and Uzbekistan remain similar despite the influence of modernization and globalization.

Family values, hospitality, respect for elders, religious celebrations, and traditional ceremonies continue to play an important role in both societies. At the same time, modern technologies, social media, migration, tourism, and urbanization have changed some aspects of everyday life. Young people today are more connected to global culture than previous generations, but national traditions still remain meaningful for many families. This article compares Turkish and Uzbek traditions and explains how traditional culture continues to influence modern society.

Family and Social Relations

In both Turkish and Uzbek culture, family is considered the center of social life. Strong family relationships are highly valued, and respect for parents and elders is taught from childhood. In Uzbekistan, it is common for several generations to live together or maintain very close contact. Similarly, in Turkey, family members often support each other financially and emotionally.

Respect toward older people is one of the strongest similarities between the two cultures. Young people are expected to greet elders politely, listen to their advice, and help them in daily life. In Uzbek families, younger people often stand up when older relatives enter the room, while in Turkey respectful language and manners are commonly used when speaking to elders.

Hospitality is also an important tradition in both countries. Guests are treated with great respect and are usually offered tea, sweets, and traditional meals. In Uzbekistan, green tea and national dishes like plov are commonly served to visitors. In Turkey, Turkish tea and coffee are symbols of hospitality and friendship. Refusing food offered by hosts is often considered impolite in both cultures.

Although family traditions remain strong, modernization has changed some aspects of social life. In large cities such as Tashkent and Istanbul, young people increasingly prefer independent lifestyles and smaller families. However, family support and traditional respect still continue to play an important role in society.

Traditional Ceremonies and Celebrations

Traditional ceremonies are an important part of Turkish and Uzbek everyday life. Weddings are among the most significant cultural events in both countries. Uzbek weddings are usually large celebrations with many guests, traditional music, dancing, and national food. Turkish weddings also include music, dancing, and family gatherings, but some ceremonies differ depending on the region.

Religious holidays are widely celebrated in both societies because Islam has strongly influenced cultural traditions. Holidays such as *Ramadan Hayit* and *Qurbon Hayit* in Uzbekistan, as well as *Ramazan Bayramı* and

Kurban Bayramı in Turkey, bring families together. During these celebrations, people visit relatives, help poor families, prepare special meals, and exchange greetings.

Another important holiday is Navruz, especially in Uzbekistan. Navruz is a symbol of spring arrival, renewal and peace. People prepare traditional dishes such as *sumalak*, *ko'k somsa*, *yupqa*, dance to music such as national *xorazm lazgisi*, and *ko'pkari*, *kurash*, play games from the age of 7 to 70 and organize such mass celebrations. In Turkey, the festival of Navruz is widely celebrated mainly in the eastern regions of the country with distinctive national traditions, concerts and folk festivals. Turkey has been officially recognized as a public holiday and cultural heritage since 2010. The festival has preserved ancient achievements such as jumping Fire, face-to-face greeting, sharing donations, and celebrating the awakening of nature. Some wedding customs are simplified because of economic reasons and changing lifestyles. Modern music, social media, and fashion have also influenced traditional celebrations. However, many families still try to preserve national customs while adapting to modern life.

Everyday Life and National Culture

Daily life in Turkey and Uzbekistan reflects both traditional and modern cultural values. National cuisine is an important part of everyday culture in both countries. Uzbek dishes such as *plov*, *shashlik*, and *samsa* remain very popular, while Turkish cuisine is famous for *kebabs*, *baklava*, and *dolma*. Sharing meals with family members is considered an important social activity in both cultures.

Traditional clothing is mostly worn during national holidays and cultural events today. In Uzbekistan, traditional clothes such as *atlas* and *adras* are often used during weddings and festivals. In Turkey, traditional regional costumes are mostly seen during folk dances and special celebrations. Modern fashion has become dominant among young people in urban areas.

Education also plays an important role in preserving traditions. Schools and universities in both countries organize cultural events, national holiday programs, and competitions related to traditional values. Students learn about national history, literature, customs, and cultural heritage through educational activities. These efforts help younger generations stay connected to their culture despite globalization.

The internet and social media have greatly influenced modern everyday life. Young people in Turkey and Uzbekistan spend more time online, follow global trends, and communicate through digital platforms. This sometimes reduces interest in traditional customs. However, social media is also used to promote national culture, traditional music, cuisine, and tourism. Many bloggers and influencers today introduce national traditions to international audiences.

The Influence of Globalization and Modernization

Globalization has created both positive and negative effects on Turkish and Uzbek traditions. One positive effect is the opportunity to share national culture with the world through tourism, education, and media. Tourists visiting Turkey and Uzbekistan often become interested in traditional food, historical architecture, and local customs.

Migration has also influenced cultural identity. Many Uzbek citizens work or study abroad, while Turkey has become an important international center for tourism and business. As people interact with different cultures, some traditional habits change. For example, urban lifestyles, fast food culture, and modern entertainment are becoming more common among young people.

At the same time, globalization may weaken some national traditions. Younger generations sometimes prefer modern lifestyles over traditional customs. In large cities, people may spend less time with extended family members because of work and education. Traditional ceremonies may also become shorter or less formal than before. Despite these changes, traditions continue to remain important in both societies. Governments, educational institutions, and cultural organizations actively support national festivals, museums, language preservation, and cultural programs. Television series, music, and literature also help preserve cultural identity.

Similarities and Differences Between Turkish and Uzbek Traditions

Turkish and Uzbek cultures have many similarities because of their common Turkic and Islamic heritage. Respect for elders, hospitality, family unity, and religious values are important in both societies. Traditional food, music, and celebrations also show cultural connections between the two peoples.

However, there are also differences caused by geography, history, and political development. Turkey has been more influenced by European culture because of its location and historical relations with Europe. Uzbekistan, on the other hand, preserved many Central Asian traditions during different historical periods. Some ceremonies, clothing styles, and social behaviors therefore differ between the two nations. Language also reflects cultural similarities and differences. Turkish and Uzbek languages belong to the Turkic language family and share some similar words and expressions. However, pronunciation, grammar, and vocabulary have developed differently over time.

Conclusion

In conclusion, traditions remain an essential part of Turkish and Uzbek everyday life. Despite modernization, globalization, and technological development, many cultural customs continue to preserve national identity and strengthen social relations. Family values, hospitality, respect for elders, traditional ceremonies, and national holidays still play an important role in both societies.

Although modern lifestyles have changed some traditions, Turkish and Uzbek people continue to maintain connections with their cultural heritage. Educational institutions, cultural programs, tourism, and social media all contribute to preserving national values in the modern world. Traditions not only connect people with their history but also help transfer moral values and social norms from one generation to another.

The comparative analysis of Turkish and Uzbek traditions shows that both nations successfully combine modern development with cultural preservation. Their traditions continue to serve as symbols of national identity, unity, and cultural pride in contemporary society.

References

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. California: Sage Publications, 2001.
3. Lewis R. D. When Cultures Collide: Leading Across Cultures. London: Nicholas Brealey Publishing, 2006.
4. Rashidov Q. "O'zbek xalqining milliy qadriyatlari va urf-odatları." Sharqshunoslik jurnali, 2021, №3, pp. 45–52.
5. Yılmaz A. "Traditional Family Structure in Turkish Society." Journal of Social and Cultural Studies, 2020, Vol. 8, No. 2, pp. 60–68.
6. UNESCO. Intangible Cultural Heritage and Traditional Values. Paris: UNESCO Publishing, 2019.
7. Abdurahmonov G. O'zbek xalq marosimlari va an'analari. Toshkent: Fan nashriyoti, 2017.
8. Çetin M. "Modernization and Cultural Change in Turkey." International Journal of Humanities and Social Science, 2022, Vol. 12, No. 4, pp. 15–23.
9. Sodiqov H. "Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning saqlanishi." Ijtimoiy fanlar ilmiy jurnali, 2023, №1, pp. 88–95.
10. BBC News. "The Influence of Social Media on Modern Cultural Identity." 2024.
11. Smith A. D. National Identity. Nevada: University of Nevada Press, 1991.

12. Turkish Cultural Foundation. "Turkish Traditions and Family Values." 2023.
13. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. An'analar va urf-odatlar. Toshkent, 2019.
14. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996.
15. Internet materials and modern educational resources related to Turkish and Uzbek culture (2024–2025).

CULTURAL GEOGRAPHY AND TRADITIONAL LIFESTYLES IN THE TURKIC WORLD

Acting Associate Professor Gulasal Shukhratovna Khudoyberdiyeva
Renaissance Educational University Tashkent

Sadriddinova Muslimaxon
First-year Student, World Economy and International Economic Relations
Renaissance Educational University

Introduction

Cultural geography studies the relationship between people, culture, and geographical environment. Throughout history, geographical conditions such as climate, natural resources, mountains, rivers, and deserts have strongly influenced the development of human societies and cultural traditions. In the Turkic world, cultural geography has played a major role in shaping traditional lifestyles, social structures, and cultural values.

The Turkic peoples historically lived across a vast geographical area extending from Central Asia to Anatolia and Eastern Europe. This wide geographical distribution created both diversity and cultural interconnectedness among Turkic nations. Nomadic traditions, trade routes, agricultural practices, and settlement patterns developed according to environmental conditions and historical circumstances.

Uzbekistan occupies an important geographical position in Central Asia and served as a major center along the Silk Road. Historical cities such as Samarkand, Bukhara, and Khiva became cultural crossroads where different civilizations exchanged knowledge, traditions, and artistic achievements. Therefore, the study of cultural geography in Uzbekistan provides valuable insight into the broader cultural development of the Turkic world.

Methodology

This research employs an interdisciplinary methodological approach combining cultural geography, ethnography, and historical analysis.

Historical-Comparative Method

The historical-comparative method was used to examine the development of traditional lifestyles among Turkic peoples across different geographical regions. This method helped identify common cultural characteristics and regional differences.

Ethnographic Approach

The ethnographic approach was applied to study traditional customs, daily life, housing styles, clothing, cuisine, and social practices. It allowed for a detailed understanding of how geographical conditions influenced cultural behavior.

Cultural-Geographical Analysis

The research used cultural-geographical analysis to examine the relationship between natural environments and cultural traditions. Climate, landscape, water resources, and migration routes were analyzed as factors shaping traditional lifestyles.

Analytical Method

The analytical method was employed to evaluate the influence of globalization, modernization, and urbanization on traditional cultural landscapes and cultural identity.

The study is based on academic literature, cultural heritage reports, and scholarly studies related to Turkic history and geography.

Cultural Geography of the Turkic World

The Turkic world demonstrates remarkable geographical diversity. Central Asian steppes, deserts, mountains, and river valleys influenced the economic and social life of Turkic peoples for centuries. Nomadic communities adapted to open grasslands through animal husbandry and seasonal migration, while sedentary populations developed agriculture and urban civilizations near rivers and trade routes.

The Silk Road significantly contributed to cultural interaction among Turkic societies. Trade routes encouraged the exchange of language, religion, architecture, cuisine, and artistic traditions. Historical cities in Uzbekistan became important centers of science, commerce, and intercultural communication.

Traditional architecture in the Turkic world also reflects geographical adaptation. In desert regions, buildings were constructed using clay and mud brick to protect against heat, while mountainous areas used stone and wood materials. Yurts used by nomadic communities demonstrate practical adaptation to mobile lifestyles and harsh climatic conditions.

Traditional Lifestyles and Cultural Identity

Traditional lifestyles remain important components of cultural identity in the Turkic world. National cuisine, clothing, music, and hospitality traditions reflect both environmental conditions and historical experience.

For example, dishes such as plov, lagman, beshbarmak, and somsa developed according to local agricultural resources and nomadic traditions. Traditional clothing styles were also adapted to climate and social customs.

Family values and community relationships continue to play an essential role in Turkic societies. Respect for elders, hospitality, and collective responsibility remain strong cultural principles passed from generation to generation.

Globalization and Cultural Transformation

Modern globalization has significantly influenced traditional lifestyles and cultural geography. Urbanization, migration, and digital communication have transformed social behavior and reduced the influence of traditional customs in some communities.

However, globalization also creates opportunities for promoting cultural heritage internationally. Tourism, digital technologies, and cultural festivals help preserve and popularize traditional cultural practices.

Governments and cultural organizations should support projects aimed at protecting historical cities, traditional architecture, and local cultural landscapes.

Conclusion

Cultural geography and traditional lifestyles are essential elements of the cultural heritage of the Turkic world. The relationship between geographical environment and cultural development has shaped the historical identity of Turkic peoples for centuries.

The example of Uzbekistan demonstrates the importance of preserving cultural landscapes, historical cities, and traditional practices in the context of modernization and globalization. Strengthening cultural education, supporting heritage preservation projects, and promoting international cultural cooperation will contribute to the sustainable protection of Turkic cultural identity for future generations.

References

1. Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Otto Harrassowitz, 1992.

2. Soucek, Svat. *A History of Inner Asia*. Cambridge University Press, 2000.
3. Baumer, Christoph. *The History of Central Asia*. I.B. Tauris, 2018.
4. UNESCO. *Culture and Sustainable Development*, 2019.
5. Khalid, Adeeb. *Islam after Communism*. University of California Press, 2007.

ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI.

(Surxondaryo viloyati misolida)

Ibragimova Muslima Yuldashevna

Renessans ta'lim universiteti, "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti

Qobulova Zulfiya Dilmurod qizi

Renessans ta'lim universiteti, Tarix bo'limi 2 kurs talabasi

Annatsiya: Maqolada respublikamizda jumladan Surxondaryo viloyatida ziyorat turizmini rivojlanishi manbalari, ziyorat turizmini klasterlashtirish masalalari bilan bog'liq turizm yo'nalishlari va ularning istiqbolli loyihalari, so'nggi yillarda Surxondaryoda mavjud tarixiy maskanlar, madaniy meros obyektlari va ziyorat turizmi maskanlarini turizmni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatiga bag'ishlangan. Surxondaryo viloyatining qadimiy me'moriy obidalari, diqqatga sozovor joylari va muqaddas qadamjolarini turistik jihatdan tahlil qilganimizda ularning hududiy joylashuvi, transport yo'llariga uzoq yoki yaqinligi va boshqa sabablarga ko'ra bir qancha turlarga bo'lingan holda o'rganiladi. Jumladan, Kampirtepa qal'asi (Muzrabot tumani, m.a.IV — mil. II asr), Oq Ostonabobo maqbarasi (Uzun tumani, X-XI asrlar) Zarautsoy qoyatosh rasmlari (Sherobod tumani, Mezolit davri), Teshiktosh g'ori (Boysun tumani, Mustye-neolit davri), Dalvarzintepa shaharchasi (Sho'rchi tumani, II asr) yodgorliklari qadimiyligi bilan alohida ahamiyatga ega ekanligi, vohada turizmni rivojlantirishdagi ularning ahamiyati yoritilgan. Surxondaryoda Madaniy meros obyektlarini baholash mezonlari orqali tahlil qilinib: Qora tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-V asrlar) – nisbatan o'rta salohiyatli; Fayoz tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-IV asrlar) — o'rta salohiyatli; Abu Iso At Termiziy maqbarasi (Sherobod tumani, XII asrlar) — yuqori salohiyatli; Qirqqiz saroyi (Termiz tumani, X-XV asrlar) — nisbatan yuqori salohiyatli; Hakim Termiziy maqbarasi (Termiz tumani, IX-XV asrlar) — juda yuqori salohiyatli; Sulton Saodat majmuasi (Termiz tumani, XVII asr) — nisbatan yuqori salohiyatli; - Kokildorota xonaqosi (Termiz tumani, XVI asrlar) — o'rta salohiyatli; Jarqo'rg'on minorasi (Jarqo'rg'on tumani, XII asr- o'rta salohiyatli ziyorat turizmi manzilgohlari sifatida alohida guruhlariga ajratilib qayd etilgan. Viloyatda YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiya tomonidan Termiz tumanidagi "Eski Termiz" hududida joylashgan buddizm obyektlarini YUNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritish bo'yicha hujjatlar tayyorlanib, "Qadimgi Termiz" (Termiz shahrining tarixiy qismiga sayohat), "Sivilizatsiya beshigi" (Termiz-Boysun ziyoratgohlari turizm marshruti), "Budda rohiblari izidan" (Termiz-Sho'rchi-Denov turizm marshruti), "Aleksandr Makedonskiy izidan" turistik marshrutlari ishlab chiqilganligi ilmiy tahlil qilingan. Ushbu marshrutlar bo'ylab "Gastronomik ko'cha", 50 tadan ortiq "Coffeeshop"lar ishga tushirildi. Sariosiyo tumanida "Sangardak", Sherobod tumanida "Chorbog'", Boysun tumanida "Omonxona" va "Sayrob", Oltinsoy tumanidagi "Xo'jaipok" turizm qishlog'i va mahallalarini 2022-2026-yillarda milliy reestrga kiritish chora-tadbirlar dasturi bo'yicha Boysun kichik turizm zonasi hududida 341 o'rinli 39 ta, Sariosiyo kichik turizm zonasi hududida 215 o'rinli 26 ta, Sherobod kichik turizm zonasi hududida 55 o'rinli 6 ta oilaviy mehmon uylari tashkil etilganligi, mahalliy turizm brendlari sifatida "Temir darvoza" ("Iron Gate") brendini shakllantirish, Boysun tumanida "Geologik park" tashkil etish, "Surxon taomlari" (Boysun tandir go'shti, Jarqo'rg'on tandir go'shti, Sherobod somsasi, Denov somsasi) brendlari targ'ib qilish uchun "gastronomik ko'chalar"ni tashkil etish rejalashtirilgani; Surxon, To'palang, Oqtepa, Degrez suv omborlari, Uchqizil, Konbeshbuloq meteorit ko'llari atrofi muhofaza zonalarida turizm obyektlarini barpo etish orqali ekoturizmni rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Аннотация: Статья посвящена источникам развития паломнического туризма в нашей республике, в том числе в Сурхандарьинской области, туристическим направлениям, связанным с кластеризацией паломнического туризма, и перспективным проектам их реализации, роли и значению исторических мест, объектов культурного наследия и мест паломнического туризма в Сурхандарьинской области в последние годы в развитии туризма. При анализе древних архитектурных памятников, достопримечательностей и святых мест Сурхандарьинской области с туристической точки зрения, они подразделяются на несколько типов в зависимости от их территориального расположения, расстояния или близости к транспортным

путям и других причин. В частности, особое значение имеют памятники крепости Кампиртепа (Музработский район, IV-II века до н.э.), мавзолей Ак-Астанабаба (Узунский район, X-XI века), наскальные рисунки Зарауцой (Шерабадский район, мезолит), пещера Тешикташ (Бойсунский район, мустье-неолит), город Далварзинтепа (Шорчинский район, II век) в силу их древности, и подчеркивается их важность для развития туризма в оазисе. Следующие объекты культурного наследия в Сурхандарье были проанализированы с использованием следующих критериев оценки: буддийское сооружение Кара-Тепе (Термезский район, I-V века) – относительно средний потенциал; буддийское сооружение Файоз-Тепе (Термезский район, I-IV века) – средний потенциал; мавзолей Абу Исо-ат-Термизи (Шерабадский район, XII век) – высокий потенциал; Киргизский дворец (район Термез, X-XV века) – относительно высокий потенциал; мавзолей Хакима Термизи (район Термез, IX-XV века) – очень высокий потенциал; комплекс Султана Саодата (район Термез, XVII век) – относительно высокий потенциал; Кокилдорота Ханакос (район Термез, XVI век) – средний потенциал; башня Джаркурбан (район Джаркурбан, XII век – середина XX века) разделена на отдельные группы и зарегистрирована как потенциальное место паломнического туризма. В регионе Национальная комиссия Республики Узбекистан по делам ЮНЕСКО подготовила документы о включении буддийских памятников, расположенных в районе «Старый Термез» Термезского района, в Список всемирного культурного наследия ЮНЕСКО, а также провела научный анализ туристических маршрутов «Древний Термез» (экскурсия по исторической части города Термез), «Колыбель цивилизации» (туристический маршрут к местам паломничества Термез-Бойсун), «По следам буддийских монахов» (туристический маршрут Термез-Шорчи-Денов), «По следам Александра Великого». Вдоль этих маршрутов открыта «Гастрономическая улица» и более 50 «Кофейен». В районе Сариосийо расположены «Сангардак», в районе Шерабад — «Чорбог», в районе Бойсун — «Омонхона» и «Сайроб», а также туристический поселок и кварталы «Ходжайпок» в Алтынсайском районе. Согласно программе мероприятий по включению в национальный реестр на 2022-2026 годы, в малой туристической зоне Бойсун будет создано 39 семейных гостевых домов на 341 койко-место, в малой туристической зоне Сариосийо — 26 на 215 койко-мест, а в малой туристической зоне Шерабад — 6 на 55 койко-мест; будет сформирован местный туристический бренд «Железные ворота», создан «Геологический парк» в Бойсунском районе, созданы «гастрономические улицы» для продвижения брендов «блюд Сурхона» (мясо тандури из Бойсуна, мясо тандури из Джаркурбана, сомса из Шерабада, сомса из Денова); были выделены вопросы развития экотуризма путем строительства туристической инфраструктуры в охраняемых зонах вокруг Сурхонского, Топалангского, Октепского, Дегрезского водохранилищ, Учкизилского и Конбешбулокского метеоритных озер.

Ziyorat tushunchasi haqida O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasida keltirilishcha, muqaddas joylarga, mozor va qabristonlarga borib muayyan rasm-rusumlarni bajarib kelish, deb ta'riflangan.[3] Ziyorat turizmining mohiyatiga kelsak, ushbu soha mamlakatimiz ijtimoiy hayoti hamda xalqimiz ma'naviy hayotiga yangi termin sifatida yaqin yillarda kirib keldi, ya'ni tilimizda muhim iste'mol terminiga aylandi. Turizm mutaxassisarlari musulmonlarning diniy talablaridan chiqmagan holda har qanday sabab bilan sayohat qilishlarini barcha uchun birday tushunarli bo'lishi uchun qanday nomlanishi ustida fikrlar bildirganlar.

Demak, ziyorat turizmi obyektlari bo'lgan ziyoratgohlar moddiy-madaniy meros obyektlari, yodgorliklar sifatida aholining azaliy orzu -umidlari, istaklari va urf-odatlarini o'zida mujassamlashtirgan g'oyalar majmuasi sifatida asrlar osha xalqni ezgulik sari chorlab kelgan, ularning ma'naviy qarashlarini shakllantirgan. Xalqimiz ruhiy ehtiyojini qondirish va diniy nuqtayi nazardan taskin topish yo'lida turli qadamjo va ziyoratgohlarga tashrif buyuradi hamda u yerda turli marosimlarni bajarib, bu boradagi zimmasiga tushgan vazifalarni bajarganlik hissini o'zida shakllantiradi, deya qayd etadi F.Akchayev [10].

O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish har jihatdan muvofiqlashtirilgan kompleks yondashuvni talab qiladi.[8] Yangilanayotgan O'zbekistonda turizm biznesni tashkil etishda klaster usulidan foydalanishning huquqiy asosi yaratilgan. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida" yangi tahrirdagi qonunning 19-moddasida kiritilgan "turistik klaster" atamasiga "Kompleks turistik xizmatlar hamda turistning va ekskursantning ehtiyojlarini qanoatlantirish uchun zarur bo'lgan boshqa qo'shimcha xizmatlar ko'rsatuvchi mustaqil tashkilotlar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar majmui turistik klasterdir", deb ta'rif berilgan. Mazkur qonunda turistik

klasterning afzal tomonlari quyidagicha tavsiflangan: “Turistik klasterlar kompleks turistik xizmatlar ko‘rsatish, turistik faoliyatning raqobatbardoshligi va sifatini oshirish maqsadida turistik mahsulotni shakllantiradi, targ‘ib etadi va realizatsiya qiladi”[1]. Klaster yondashuvida ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim shartlaridan biri — ziyorat klasteri obyektlari bo‘lmagan muqaddas joylarni ziyorat hudud (destinatsiya) larga aylantirishdan iboratdir. Chunki, muqaddas joy – ziyorat turistik klasterining yadrosini shakllantiruvchi tayanch asos sifatida xizmat qiladi. [4]

Klaster yondashuvida ziyorat turizmini rivojlantirish uchun muqaddas joylarni klasterlashtirish shart-sharoitlarini o‘rganish talab etiladi. “Muqaddas joylarni klasterlashtirish” deganda biz bunday joylar negizida ziyorat klasterlarini shakllantirish jarayonini nazarda tutamiz. Ziyorat klasterlarini shakllantirish uchun, muqaddas joylarning muqaddaslik ko‘lami yuqori bo‘lishi lozim, “Muqaddas joyning muqaddaslik ko‘lami” deganda, biz uning sajdagoh sifatidagi hududiy nufuzi hamda e‘tiqod va ibodat qilish uchun o‘ziga jalb etadigan ziyoratchilarning sonini nazarda tutamiz. Muqaddas joyning bunday ko‘lami qancha keng bo‘lsa, uni turli hududlardan qatnab ziyorat qiladigan ziyoratchilar oqimi shuncha ko‘payadi va uning klaster shakllantiruvchanlik xususiyati yuqori bo‘ladi. Shuning uchun, ziyorat klasterlarni boshqa turdagi klasterlar singari yaratishning muhim sharti ko‘pincha klasterga “birlashtiruvchi tashkilotlarning geografik yaqinligi va ular o‘rtasidagi yaqin aloqalarning mavjudligidan” [12] bevosita bog‘liq bo‘lib qoladi.

Surxondaryo viloyatining qadimiy me‘moriy obidalari, diqqatga sozovor joylari va muqaddas qadamjolarini turistik jihatdan tahlil qilganimizda ularning hududiy joylashuvi, transport yo‘llariga uzoq yoki yaqinligi va boshqa sabablarga ko‘ra bir qancha turlarga bo‘lingan holda o‘rganiladi. Jumladan, Kampirtepa qal‘asi (Muzrabot tumani, m.a.IV — mil. II asr), Oq Ostonabobo maqbarasi (Uzun tumani, X-XI asrlar) Zarautsoy qoyatosh rasmlari (Sherobod tumani, Mezolit davri), Teshiktosh g‘ori (Boysun tumani, Mustye-neolit davri), Dalvarzintepa shaharchasi (Sho‘rchi tumani, II asr) yodgorliklari qadimiyligi bilan alohida ahamiyatga ega.

Surxondaryoda Madaniy meros obyektlarini baholash mezonlari orqali tahlil qilganimizda: Qora tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-V asrlar) – nisbatan o‘rta salohiyatli; Fayoz tepa buddizm inshooti (Termiz tumani, I-IV asrlar) — o‘rta salohiyatli; Abu Iso At Termiziy maqbarasi (Sherobod tumani, XII asrlar) — yuqori salohiyatli; Qirqqiz saroyi (Termiz tumani, X-XV asrlar) — nisbatan yuqori salohiyatli; Hakim Termiziy maqbarasi (Termiz tumani, IX-XV asrlar) — juda yuqori salohiyatli; Sulton Saodat majmuasi (Termiz tumani, XVII asr) — nisbatan yuqori salohiyatli; - Kokildorota xonaqosi (Termiz tumani, XVI asrlar) — o‘rta salohiyatli; Jarqo‘rg‘on minorasi (Jarqo‘rg‘on tumani, XII asr- o‘rta salohiyatli ziyorat turizmi manzilgohlari sifatida qayd etilgan.

So‘nggi yillarda viloyatda ichki va kirish turizmini rivojlantirish, strategik tarmoq sifatida boy turistik salohiyatni to‘laqonli baholash, barqaror rivojlanishning zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy dastaklarini o‘rganish va amaliyotda samarali foydalanishga asosiy e‘tibor qaratilmoqda. Viloyatning tog‘ va tog‘oldi zonalarini jumladan, Ko‘hitang, Hisor, Bobotog‘, Boysuntog‘ tog‘i va tog‘oldi zonalarini, o‘rmon xo‘jaliklari hududi, ko‘llar va suv omborlarining turizm turlarini rivojlantirish uchun jozibadorligi, turizm infratuzilmasini jadal rivojlantirish imkoniyatlari yuqoriligi ma‘lum. Yuqori salohiyatli va o‘rta salohiyatli hududlarda tabiiy-rekreatsiya resurslaridan samarali foydalanish maqsadida rivojlantirish senariylariga ko‘ra quyidagi 6 ta kichik turizm zonalarini tashkil etish taklif etilgan. Birinchi ssenariy bo‘yicha yuqori salohiyatli hududlarda — Boysun kichik turizm zonasi; Sariosiyo kichik turizm zonasi; Sherobod kichik turizm zonasi; Ikkinchi ssenariy bo‘yicha o‘rtacha salohiyatli hududlarda -Termiz kichik turizm zonasi; Oltinsoy kichik turizm zonasi; Denov kichik turizm zonasi. Viloyat hududidagi suv omborlari va ko‘llar, tabiat bog‘lari muhofaza zonalariga mahalliy aholi qisqa muddatli dam olish, cho‘milish, baliq ovlash maqsadida ko‘pdan beri tashrif buyurishadi. Uchqizil, Konbeshbuloq meteorit ko‘llari va Surxon, Oqtepa, To‘palang suv omborlarining muhofaza zonalarida plyajlar, dam olish, sog‘lomlashtirish muassasalari qurish, suv sporti turlari, baliq ovi kabi turizm turlarini rivojlantirish uchun yer uchastkalari ajratish orqali ekoturizmni rivojlantirish taklif etildi. Viloyatda ro‘yxatga olingan 561 ta madaniy meros obyektlarining 95 tasi turizm obyektlari bo‘lib, shundan, 35 tasi turistlar eng ko‘p tashrif buyuradigan obyektlar xisoblanadi. Hukumatimiz tomonidan 2030-yilgacha bo‘lgan muddatda viloyatdagi jahon madaniy merosi obyektlari ro‘yxatiga kiritish rejalashtirilayotgan milliy madaniyatimiz, tariximiz durdonalari hisoblangan obyektlardan turizm sohasini rivojlantirishda samarali foydalanish lozim.

Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlari boʻyicha uslubiy va amaliy takliflar amaliyotga joriy qilingan, jumladan: Surxondaryo viloyatining togʻ va togʻoldi zonalarida turizm-rekreasiya salohiyatidan unumli foydalanishda kichik turizm zonalarini tashkil etish hamda ichki turizmni kengaytirishda ota-onalar, qarindoshlar, qariyalar va ustozlar bilan birgalikda sayohat qilishni nazarda tutuvchi “oilaviy sayohat taʼtili” tizimini joriy etish taklifi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-maydagi 324-son “Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qaroriga kiritilgan. [14] (Oʻzbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligining 2022-yil 6-yanvardagi 03-17-02/45-son maʼlumotnomasi). Natijada, Boysun tumanidagi Boysun kichik turizm zonasi, Sariosiyo va Uzun tumanlaridagi Sariosiyo kichik turizm zonasi, Sherobod tumanidagi Sherobod kichik turizm zonasi hududida turizm infratuzilma obyektlari barpo etilishi, “oilaviy sayohat taʼtili” tizimi joriy etilishi natijasida 2021-yilda viloyatda mehmon dasturi orqali qayd qilingan ichki turizm oqimi 854 ming (2019-yilga nisbatan 1,7 barobar koʻp) nafargacha oshgan. Surxondaryo viloyatidagi Dalvarzintepa, Kampirtepa (Oks Aleksandriyasi), Fayoztepa kabi arxeologik yodgorliklarni arxeologik va madaniy turizm obyektlariga aylantirishda ushbu obyektlar yonidagi ixtisoslashtirilgan ovqatlanish shoxobchalari, turistik qoʻngilochar muassasalarni tashkil etishning 50 foizgacha boʻlgan xarajatlarini “Turizm sohasini qoʻllab-quvvatlash jamgʻarmasi”ning byudjetdan tashqari mablagʻlari hisobidan qoplash taklifi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 27-maydagi 332-son “Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi qaroriga kiritilgan. Natijada, viloyatda YUNESKO ishlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy komissiya tomonidan Termiz tumanidagi “Eski Termiz” hududida joylashgan buddizm obyektlarini YUNESKOning Umumjahon madaniy merosi roʻyxatiga kiritish boʻyicha hujjatlar tayyorlanib, “Qadimgi Termiz” (Termiz shahrining tarixiy qismiga sayohat), “Sivilizatsiya beshigi” (Termiz-Boysun ziyoratgohlari turizm marshruti), “Budda rohiblari izidan” (Termiz-Shoʻrchi-Denov turizm marshruti), “Aleksandr Makedonskiy izidan” turistik marshrutlari ishlab chiqildi. Ushbu marshrutlar boʻylab ixtisoslashtirilgan ovqatlanish shoxobchalarini oʻz ichiga olgan “Gastronomik koʻcha”, 50 tadan ortiq “Coffeeshop”lar ishga tushirildi. Boysun, Sherobod, Sariosiyo kichik turizm zonalarida joylashgan qishloq va mahallalarda 20 tadan kam boʻlmagan oilaviy mehmon uylari yaratgan va sayyohlar uchun kamida besh xil xizmat turi koʻrsatgan taqdirda ularni “Turizm qishlogʻi” va “Turizm mahallasi” maqomi milliy reestriga kiritish taklifi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 27-maydagi 332-son “Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish boʻyicha qoʻshimcha choratadbirlar toʻgʻrisida”gi qaroriga kiritilgan (Oʻzbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligining 2022-yil 6-yanvardagi 03-17-02/45-son maʼlumotnomasi). Natijada, Sariosiyo tumanida “Sangardak”, Sherobod tumanida “Chorbogʻ”, Boysun tumanida “Omonxona” va “Sayrob”, Oltinsoy tumanidagi “Xoʻjaipok” turizm qishlogʻi va mahallalarini 2022-2026-yillarda milliy reestriga kiritish chora-tadbirlar dasturi boʻyicha Boysun kichik turizm zonasi hududida 341 oʻrinli 39 ta, Sariosiyo kichik turizm zonasi hududida 215 oʻrinli 26 ta, Sherobod kichik turizm zonasi hududida 55 oʻrinli 6 ta oilaviy mehmon uylari tashkil etildi. Ziyorat turistik xizmatlarini koʻrsatish jarayonida yaratilgan qoʻshimcha qiymat qanchalik yuqori boʻlsa, klasterda tadbirkorlik faoliyati shunchalik samarali boʻladi. Shuning uchun qoʻshilgan qiymat zanjirlarini yaratishga qodir ziyorat turistik xizmatlar koʻrsatuvchi firmalarning birlashuvi evaziga ziyorat turizmni tashkil etishning klaster shaklini vujudga keltiradi. Ziyorat hududlarni ziyorat klasterboplik darajasini aniqlash metodologiyasi va mezonlarini ishlab chiqib, ular asosida muqaddas joylarning ziyorat klasterbopligini toʻrtta: “muqaddas maskan”; “diqqatga sazovor muqaddas joy”; “jozibador ziyorat hududi”; “klasterbop ziyoratgoh” sifat darajalariga boʻlingan.

Xulosa qilganimizda, bugungi kunda ziyorat turizm sohasining rivojlanishi va uni iqtisodiyotning yetakchi sohalaridan biriga aylantirish bu esa mamlakatning iqtisodiy oʻsishini taʼminlash va jahon hamjamiyatidagi nufuzini oshirishdagi ahamiyati bilan bogʻliq. Muqaddas joylarning bunday tasniflash ziyorat klasterining poydevorini yaratish, uning sarhadlarini aniqlashga xizmat qiladi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan “2022-2026-yillarda Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot Strategiyasi”da ziyorat turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor maqsadlaridan biri sifatida, “Oʻzbekiston boʻylab sayohat qiling” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish, Respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish vazifasi qoʻyilgan. Mahalliy turizm brendlari sifatida “Temir darvoza” (“Iron Gate”) brendini shakllantirish, Boysun tumanida “Geologik park” tashkil etish, “Surxon taomlari” (Boysun tandir goʻshti,

Jarqo'rg'on tandir go'shti, Sherobod somsasi, Denov somsasi) brendlarini targ'ib qilish uchun "gastronomik ko'chalar"ni tashkil etish rejalashtirilgan; Surxon, To'palang, Oqtepa, Degrez suv omborlari, Uchqizil, Konbeshbuloq meteorit ko'llari atrofi muhofaza zonalarida turizm obyektlarini barpo etish orqali ekoturizmni rivojlantirish belgilangan.

Umuman olganda, O'zbekistonda turizm sohasining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari ijobiy natijalarni ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda turizmni yanada rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va kelajkdagi istiqbollar haqidagi tahlillar ushbu sohaning keng ahamiyatini tasdiqlaydi. Shuningdek, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida nazarda tutilgan turizmni rivojlantirishga oid vazifalar aholi daromadi oshishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4056> [29.12.2020].
2. O'zbekiston Respublikasining madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risidagi qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001-y., 9-10-son, 180- modda; // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004-y.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. – Toshkent: O'zME, 2006.
4. Ibragimov N.S. O'zbekistonda xalqaro turizmni rivojlantirishda O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T., 2006.
5. Pardayev M.Q., Atabayev R. Turistik resurslarni tahlil qilish va baholash. Samarqand.: SamISI, 2006.
6. Xamidov O.M. Vibor konkurentnoy strategii predpriyatiya na rynke turisticheskix uslug O'zbekistana. Dis kand.ekon.nauk. Samarqand.: SamISI, 2006.
7. Turayev B.X. Organizatsionno-ekonomicheskije mexanizmy regionalnogo turizma. - T.: Fan, 2009.
8. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm asoslari. Darslik. T.: Fan va texnologiya, 2014.
9. Safarov B.Sh. Milliy turizm xizmatlar bozorini innovatsion rivojlantirishning metodologik asoslari. T.: Fan va texnologiya, 2016.
10. Akchayev F. Jizzax vohasi muqaddas qadamjolari va ziyoratgohlari. (Etnosotsiologik tadqiqot). Tarix fani bo'yicha falsafa dokt dissertatsiya. -T.. 2019.
11. Abduraxmonov K.X. Menedjment turizma: uchebnoe posobiye. T.: Filial FGBOU. Pardayev O.M. Menejment: o'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot dunyosi, 2019.
12. Лапыгин Ю. Н., Тулинова Д. В. Условия формирования кластера // Вестник ГУУ. 2020. №7.114-119 с. УРЛ: <https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-formirovaniya-klastera> (дата обращения: 24.12.2020).
13. Eshtayev A.A. Turizm va mehmondo'stlik asoslari. O'quv qo'llanma. Samarqand.: "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti nashriyoti, 2022.
14. O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligining 2022-yil 6-yanvardagi 03-17-02/45-son ma'lumotnomasi).

THE ROLE OF YOUTH IN SHOPING ENVIRONMENTAL CULTURE

Narzullayeva Nodirabegim

World Economy and International Economic Relations, Renaissance Educational University REU Tashkent
Uzbekistan

E-mail @NodirabegimNarzullayeva-v7r

Yusupova Kandilat

Xorijiy til va adabiyoti kafedrasi dotsenti, PhD

INTRODUCTION

In the 21st century, issues like climate change, loss of biodiversity, pollution of air and water, and depletion of resources have emerged as worldwide challenges that pose direct threats to human welfare and sustainable development. [1] As per the United Nations Environment Programme (UNEP, 2021), individuals under 30 years old make up over 50% of the world's population, positioning them as a critical social group in influencing environmental culture. [2] Environmental culture refers to a framework of ecological beliefs, values, perspectives, and actions that shape how people and communities engage with the natural world. The idea was extensively advanced by researchers like A. Leopold, who highlighted the notion of a “land ethic,” and Donella Meadows, who contended that sustainable development starts with shifts in values and perspectives (Meadows et al., 1972). Researchers observe that young people are more open to ecological innovations and sustainable living because of their adaptability, education, and frequent engagement with digital technologies. For instance, David Orr (1992) emphasized that educating the youth about the environment is crucial for fostering lasting ecological responsibility. [4] Likewise, UNESCO (2017) emphasizes that engaging youth is vital for fulfilling the Sustainable Development Goals (SDGs), particularly Goal 13 (Climate Action) and Goal 15 (Life on Land).[5] Concrete instances offer additional evidence for this perspective. The worldwide campaign "Fridays for Future," started by Greta Thunberg in 2018, showcases the impact of youth activism on public discussions and environmental policies. [3] In several nations, including Uzbekistan, youth-driven efforts like tree-planting drives, waste-separation projects, and eco-volunteer organizations have greatly helped in increasing environmental consciousness within local communities.[6] Consequently, examining the influence of young people on the development of environmental culture is both scientifically important and socially essential amid global ecological change.

WHAT IS ECOLOGY?

Ecology is the field of science that investigates the connections and interactions among living organisms—such as plants, animals, humans, and microorganisms—and their natural and altered environments.

Ecology studies how living organisms survive, develop, reproduce, and spread across various environments, along with how factors like air, water, soil, climate, and human actions affect these processes. It also examines how organisms engage with each other in ecosystems and how these engagements uphold or disturb ecological equilibrium.

Additionally, ecology examines how human actions—like industrialization, urbanization, farming, and resource extraction—affect natural systems. Ecology aims to find practical solutions for environmental protection and sustainable development by pinpointing the causes and effects of issues such as pollution, climate change, biodiversity loss, and resource depletion

CONCLUSION

In summary, young people play an essential role in influencing environmental culture. Their enthusiasm, inventiveness, and dedication allow them to increase awareness, advocate for sustainable practices, and motivate society to safeguard the natural environment. Through poetry, visual arts, social advocacy, and hands-on projects, the youth not only aid in environmental conservation but also inspire future generations to embrace eco-friendly

behaviors. Thinkers and poets like Alisher Navoi and Abdulla Oripov highlight that honoring and preserving nature is both a moral and cultural obligation. Additionally, global leaders such as Greta Thunberg exemplify the impact of youth activism in confronting pressing ecological issues. In the end, enabling young individuals to engage in environmental activities is crucial for a sustainable future. Their proactive involvement in raising ecological awareness, fostering innovation, and supporting conservation initiatives creates the groundwork for a healthier planet.

REFERENCE LIST

1. Navoi, A. (2003). *Khamsa*. Tashkent: Shark. – Poet's thoughts on nature and human responsibility.
2. Oripov, A. (2010). *Selected Works*. Tashkent: Arabiya. – Encouraging youth to take environmental responsibility.
3. Thunberg, G. (2019). *No One is Too Small to Make a Difference*. London: Penguin. – Youth activism in environmental protection.
4. Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin. – A source of inspiration for environmental protection and youth engagement.
5. UNESCO. (2020). *Education for Sustainable Development*. Paris: UNESCO. – Guidelines for promoting environmental culture among youth.
6. Sodiqov, O. (2015). *Youth and Environmental Awareness*. Tashkent: Fan. – Local examples of youth environmental activities.
7. WWF. (2018). *Youth and Conservation*. Gland: WWF. – Successful examples of youth participation in ecological projects.

CONTEMPORARY CULTURE AND YOUTH ATTITUDES IN THE TURKIC WORLD

Fazilat Rustamova

1st year student Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Social Sciences,
Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Something genuinely new is happening in the Turkic world, and it is happening fast. The spread of smartphones, international scholarship programs, streaming platforms and social media has changed the daily reality of young people in ways that older generations are still trying to make sense of. A teenager in Tashkent can watch a South Korean drama, follow a Turkish fashion influencer, listen to a Kazakh rapper and chat with classmates in three languages — all before breakfast. That is not an exaggeration. That is Tuesday. And yet. Family still matters enormously. So does language, hospitality, the memory of ancestors, and the quiet expectation that you will show up when your relatives need you. The interesting thing about Turkic youth culture is not that it has abandoned tradition — it is that it refuses to. Instead of choosing between the old and the new, young people in these societies are doing something more creative: they are translating. They take inherited values and find fresh ways to carry them forward into a world their grandparents could not have imagined. This paper argues that studying youth attitudes in the Turkic world is important not just for sociologists or cultural theorists, but for anyone who wants to understand how cultural identity survives — and even strengthens — under the pressure of globalization. The evidence, both from academic research and from everyday observation, suggests that young Turkic people are not passive receivers of outside influence. They are active shapers of what their culture becomes.

1. Culture Is Always Moving — That Is the Point One of the more persistent misunderstandings about culture is the idea that it has a "pure" original state that modernization gradually corrupts. This is not how culture actually works, and it never has been. Cultures change because people change — they travel, they encounter new ideas, they argue with each other across generations, and they make something new out of what they inherited. Research on globalization and cultural change in Turkic societies confirms this. Egamberdiyev and Turgunbayev (2023) show that contemporary culture in these contexts is shaped by both local tradition and international influence simultaneously — not sequentially, not in conflict, but together, all at once. That is what a hybrid cultural identity actually looks like in practice. Take music as one straightforward example. Across Uzbekistan, Kazakhstan and Türkiye, young musicians are producing tracks that layer traditional instruments — the dutar, the komuz, the saz — over electronic beats. The result does not sound like the past, and it does not sound like a generic global product either. It sounds like something specific, something rooted, something that could only come from exactly these people in exactly these places. That is cultural adaptation working as it should. The same logic applies to how historical symbols appear in graphic design, or how national epics get discussed in YouTube videos and podcasts. Preservation and creativity are not opposites. In the Turkic world right now, they are partners.

Family: Still the Center of Everything

If there is one thing that consistently surprises outside observers studying Turkic youth culture, it is how central family remains — even among people who have spent years studying abroad, who hold strong opinions about individual freedom, and who live lives that look quite different from their parents'. Family approval is not just sentimental. In many Turkic contexts, it is structurally important to how young people make decisions about education, career, relationships and where to live. This does not mean young people simply do whatever their families say. They do not. But the relationship is more nuanced than straightforward rebellion or straightforward obedience. Most young people I have spoken with or read about in the literature describe something closer to ongoing negotiation — respectful, sometimes difficult, occasionally frustrating, but ultimately important to them. Values like respect for elders, hospitality toward guests and responsibility to relatives are not experienced as external impositions. They feel, for most young Turkic people, like genuine parts of who they are. What is changing is the conversation around gender roles and personal ambition. Younger generations are more likely to question whether certain expectations apply equally to men and women, and more likely to assert that professional or

creative goals matter alongside family ones. This is not really a rejection of tradition — it is more like an extension of the same underlying values (fairness, dignity, care for one another) into new territory. Alongside this, there is growing engagement with volunteer work, environmental projects and civic campaigns. Being a good person in contemporary Turkic youth culture increasingly includes being a responsible citizen of something larger than one's own family.

Digital Life and What It Does to Identity

Social media has changed practically everything about how young people construct and present identity, and the Turkic world is no exception. Instagram, TikTok, YouTube and Telegram are not just entertainment platforms — they are spaces where young people figure out who they are, what they believe and how they want to be seen. That is a significant amount of cultural weight to carry. Some of what digital communication does to language is genuinely concerning. The spread of internet slang, memes and rapid code-switching between languages can erode the richness of traditional speech forms. When younger speakers default to foreign expressions because they feel more natural in an online context, something real is lost — not catastrophically, but gradually, which is in some ways worse because it is harder to notice. But digital media also does something unexpected: it creates a powerful new incentive to engage with cultural heritage. A Kazakh blogger who makes videos about traditional nomadic practices, a young Uzbek chef documenting regional recipes, an Azerbaijani musician using Instagram Reels to introduce folk melodies to global audiences — these are not marginal activities. They are among the most effective forms of cultural preservation happening right now. The audience is real. The engagement is genuine. And the format — short, visual, shareable — turns out to be surprisingly well-suited to transmitting cultural knowledge across generations and borders. Language sits at the center of all of this. Young people in the Turkic world regularly operate in Uzbek or Kazakh or Azerbaijani at home, Russian in certain professional or academic settings, Turkish through shared cultural media, and English online. That is an extraordinary amount of linguistic juggling. It builds real intercultural competence. It also raises legitimate questions about which language gets priority when they conflict — and researchers like Oganisyan and Urazkulova (2021) are right to insist that modernization should strengthen national languages rather than quietly sideline them.

Education, Travel and the Rediscovery of Home

There is a phenomenon that almost every Turkic student who has studied abroad describes, often with some surprise: leaving home made them more interested in their own culture, not less. Distance creates perspective. When you have to explain to a German classmate or an American professor what Nawruz is, or why hospitality works the way it does in your family, you start thinking more carefully about these things than you ever did when they were just the background of everyday life. International scholarship programs, language education and academic exchange have expanded enormously across the Turkic world in recent years. The results are mostly positive. Students gain analytical tools, language skills and professional networks. They develop the ability to function across cultural contexts. But the educational experience also creates a specific challenge: how do you accurately represent your own culture to people who know nothing about it, without either oversimplifying or exoticizing it? This is where cultural translation becomes a real skill. Good intercultural education — the kind Oganisyan and Urazkulova (2021) describe — does not just teach foreign languages. It teaches students to move between cultural frameworks with accuracy and respect. Bilingual projects, comparative cultural analyses and intercultural presentations all help build this capacity. So do the youth forums and exchange programs that bring students from different Turkic countries together. These young people often discover, sometimes startlingly, how much they share — and how meaningfully they differ.

Music, Film, Fashion and the Culture Industry

Popular culture is not shallow. It is, arguably, where culture does some of its most important work — transmitting values, shaping aspirations and creating the emotional vocabulary that people use to understand their own lives. Turkic youth engage with popular culture intensely, and what they engage with is genuinely interesting. Modern Turkic music — spanning Uzbek pop, Kazakh rap, Turkish alternative and everything in between — has developed a distinctive sound that refuses to be categorized as simply "Westernized." Folk motifs and traditional instruments

show up in productions that are otherwise completely contemporary. The emotional content often draws on themes of homeland, family and collective memory that would feel at home in much older artistic traditions. Young audiences respond to this because it gives them something global formats alone cannot: a sense of being seen, specifically, as who they are. Turkish television has become a cultural force across the broader region in a way that probably deserves more academic attention than it currently receives. Turkish drama series — long, emotionally dense, concerned with family dynamics, honor, love and social mobility — have built massive audiences in Central Asia and beyond. They circulate shared cultural narratives and create connections between societies that formal diplomacy rarely achieves. Whether this is straightforwardly good for cultural diversity is debatable, but it is undeniably significant. Fashion is perhaps the subtlest form of this conversation. Young people who incorporate traditional embroidery, patterns or jewelry into otherwise contemporary outfits are making a quiet but clear statement: heritage is not a costume you wear to a museum. It is material you work with. It is, in this sense, a source of creative energy rather than a weight.

How Young People Actually Handle Tradition and Modernity

The framing of "tradition versus modernity" is genuinely unhelpful here, and the sooner it is set aside the better. Young people in the Turkic world are not navigating a binary. They are making constant, fine-grained judgments about which elements of their inheritance they want to carry forward, which they want to modify and which, occasionally, they want to set down. Hospitality is almost universally kept. So is respect for elders, even when the specific form it takes has shifted. Certain gender expectations are questioned more openly than they were a generation ago — particularly around professional opportunities and educational access for women. Traditional celebrations persist and, in many cases, are growing more popular among younger generations, not less, often because they provide something that global culture does not: a sense of belonging to a specific place and people. Khan's research on identity formation in globalized societies is relevant here. The argument — that young people actively negotiate between tradition and modernity rather than passively absorbing external influence (Khan, n.d.) — matches what observation of Turkic youth culture actually shows. Contact with other cultures through travel, education and digital media does not automatically erode identity. Quite often, it sharpens it. You understand what you value when you encounter people who value different things.

Research Activities for Students

For students who want to explore these topics beyond the theoretical, there are several genuinely productive approaches. Interviews remain one of the best — talking directly with people of different ages about family traditions, language habits, digital behavior and cultural values produces insights that no academic article can fully capture. The conversations themselves, and the gaps between what people say and what they do, are data worth taking seriously. Comparative media analysis is another strong option. Taking a Uzbek music video, a Kazakh YouTube channel and a Turkish Instagram account and analyzing how each one handles questions of family, success, gender and national identity reveals patterns that are not obvious from the outside. This kind of analysis develops critical thinking alongside cultural awareness. A bilingual cultural portfolio — collecting proverbs, songs, online trends and traditional customs from different Turkic societies, with translation and commentary on how contemporary youth engage with them — is particularly useful for language students. It forces a kind of careful attention that passive consumption of culture does not require. Digital ethnography, observing how identity is constructed in online communities and multilingual forums, is newer but increasingly important. A word of caution applies here: ethical responsibility is not optional. Research participants deserve privacy and respect. Youth culture is diverse, regionally specific and constantly in motion. No single community speaks for all Turkic youth, and researchers — student or otherwise — should be careful not to treat it as though it does.

Conclusion

The young people of the Turkic world are doing something that deserves genuine admiration, even if it does not always get recognized as such: they are holding complexity together. They live in multiple cultural registers simultaneously — local and global, traditional and contemporary, personal and collective — and they do it without, for the most part, falling apart. That is not a small thing. Modernization has not destroyed cultural identity in the

Turkic world. In many ways it has deepened it, by forcing young people to ask questions about who they are that more settled circumstances might never have raised. Digital communication, multilingual education, popular culture and international mobility have all changed the shape of Turkic youth culture — but the underlying values of family, language, hospitality and social responsibility are still there, still recognizable, still being actively chosen. The work of cultural preservation in the modern world is not passive. It requires education, creativity and intercultural dialogue. It requires young people who know their own heritage well enough to represent it accurately to the world and to each other. The evidence from the Turkic world suggests that, by and large, these young people are doing exactly that.

References

1. Castells, M. (2010). *The Power of Identity* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
2. Egamberdiyev, & Turgunbayev. (2023). Globalization and cultural transformation in Turkic societies.
3. Hall, S. (1996). Introduction: Who needs identity? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of Cultural Identity* (pp. 1–17). SAGE Publications.
4. Khan. (n.d.). Identity formation in globalized societies.
5. Oganisyan, A., & Urazkulova, A. (2021). Methods and techniques of activating the intercultural communicative activity of students when learning a foreign language. In *Uzbekistan on the Way to Third Renaissance: Harmony of Ethnocultural, Historical and Economic Aspects*.
6. Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global Modernities*.
7. Smith, A. D. (1991). *National Identity*

TURKIY DUNYO MADANIY MEROSI: YOSHLAR, O‘ZLIK VA MULOQOT O‘ZGARIB BORAYOTGAN GLOBAL MANZARADA

Sharipov Abdushukur

Renessans ta’lim universiteti, Xalqaro munosabatlar fakulteti 2-bosqich talabasi

Introduction

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ulkan va tarixiy islohotlar jamiyat rivojida ma’naviyatning roli va o‘rni muhim ahamiyatga ega ekaniga asoslanganligi, uning konseptual yangi g‘oyalari xalqchil yetakchi kuchga aylanib borayotganligi davlatimizning insonparvar siyosatining mohiyati va vazifalarini belgilab berdi. Zero, ma’naviyat murakkab ijtimoiy hodisa sifatida, o‘zida xalqning ruhiyati, imon-e’tiqodi, madaniy qiyofasini belgilab, uning turmushida juda keng ma’nomani qamrab oladi. Ma’naviyat millatning ruhiy va aqliy olami majmuidir. Ma’naviyat – inson va jamiyat madaniyatining negizi, inson va jamiyat hayoti ma’lum yo‘nalishining bosh omilidir. Bugungi shiddatli davrda chinakam ma’naviyatli inson bo‘lish uchun o‘z milliy qadriyatlarini e‘zozlash, milliy o‘zligini anglash jamiyatimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shish, o‘z davlatini jahon hamjamiyatida munosib o‘rin olishi uchun fidoyi bo‘lishi kerak. So‘nggi yillarda mamlakatimizda barkamol avlodni voyaga yetkazish, yoshlarda Vatanga sadoqat tuyg‘ularini o‘stirish, ularda milliy vatanparvarlikni shakllantirish, bag‘rikenglik va fuqarolar totuvligi hamda farovonligini ta’minlash borasida aynan ana shunday qadriyatlarimizga suyanish bilan salmoqli ishlarga erishildi.

Bundan tashqari, mustaqillik yillarida o‘zbek xalqining tarixi, madaniyati, moddiy va ma’naviy boyliklari, jahon sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shgan allomalarining ulkan merosiga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Ularning merosini qayta tiklash, tarixiy shaxslar, buyuk allomalar, shaharlar, madaniy yodgorliklarning yubiley va bayramlarini o‘tkazish an’anaga aylandi. Prezidentimiz tomonidan o‘tkazilgan videoselektorda yoshlarmizni vatanparvarlik, milliy iftixor ruhida tarbiyalashda tarixning o‘rni xaqida to‘xtalib, bu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish kerakligi ta’kidlandi. Shuningdek, “Milliy tarixni milliy rux bilan yaratish kerak. Aks xolda uning tarbiyaviy ta’siri bo‘lmaydi. Biz yoshlarmizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o‘rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur”, – dedi Shavkat Mirziyoyev. Mutasaddilarga O‘zbekistonda tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish vazifasi qo‘yildi. Milliy g‘oya targ‘ibotini kuchaytirish, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish, yoshlarda adabiyot va kitobxonlikka mehr uyg‘otish, ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi tadqiqot institutlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish aytib o‘tildi.

Darhaqiqat, yosh avlodni har tomonlama sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash – yangi rivojlanish bosqichida ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu maqsadda O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlarning bir qismi yoshlarga qaratilgan. Davlatimiz tomonidan yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va ro‘yobga chiqarishni ta’minlaydigan zarur shart-sharoitlarni yaratish, jamiyat hayotida ularning o‘rni va faolligini oshirish maqsadida 2017 yilda “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonun yangi tahriri qabul qilingan. 2017 yil 30 iyunda O‘zbekiston Yoshlar ittifoqi tuzilib, to bugungi kunga qadar O‘zbekistondagi eng faol tashkilotlardan biri sifatida xizmat qilib kelmoqda. Uyushmagan yoshlarning bandligini ta’minlash masalalari ko‘rib chiqilmoqda, ularni bunyodkorlik ishlariga jalb qilish, ijtimoiy faollashtirish borasida dasturlar qabul qilinmoqda.

Hozirgi globallashtirish davrida insoniyatga, ayniqsa, yoshlarga ma’naviy va axloqiy tubanlik illatlarini o‘zida mujassamlashtirgan “ommaviy madaniyat” tahdid solmoqda. Bu unsur “madaniyat” deb atalsa-da, tub mazmun-mohiyati, maqsadlariga ko‘ra chinakam madaniyatning kushandasidir. “Ommaviy madaniyat” g‘arb madaniy hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab olgan bo‘lib, u xalqning o‘zligi va madaniyatini yo‘qotishga, uni xalqni xalq, millatni millat qilib turgan asoslardan, ya’ni ming yilliklar mobaynida shakllanib, rivojlanib kelayotgan madaniy, ma’naviy, ma’rifiy, axloqiy va ruhiy an’analar, qadriyatlar hamda tamoyillardan begonalashtirishga qaratilgan xurujdir. Bunday madaniyatga qarshi kurashish yo‘lida islom dinining insonparvarlik va bag‘rikenglik g‘oyalarini chuqur o‘rganish, Imom Moturudiy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Hakim Termiziy, Abu-Lays Samarqandiy, Kaffol Shoshiy, Abu-l-Muin Nasafiy, Makhul Nasafiy, Maxmud Zamaxshariy, Baxouddin Naqshband, Burxoniddin Marg‘inoniy, Xorazmiy, Mirzo Ulug‘bek va Zaxiriddin

Muhammad Bobur singari ulug' mutafakkirlarning ilmiy-ma'naviy merosini tadqiq etish bugungi kundagi manfaatparastlik botqog'iga g'arq bo'layotgan insonlarni jaholat changalidan qutqarishda muhim ma'naviy tayanch bo'lib xizmat qilishi, shubhasiz.

Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday degan edilar: "Farg'ona nomini butun dunyoga taratgan Ahmad Farg'oniy bobomizning o'n ikkinchi asrdayoq lotin va yahudiy tiliga tarjima qilingan "Astronomiya asoslari" kitobini eslash kifoya. Ulug' allomaning loyihasi asosida Nil daryosi suvining sathini o'Ichaydigan o'ta noyob inshoot - "Miqyosi Nil" Misrda hanuzgacha saqlanib kelmoqda. Yoki yana bir ulug' ajdodimiz - Burhoniddin Marg'inoniyning "Hidoya" asari necha yuz yillardan buyon butun musulmon dunyosida islom huquqi bo'yicha asosiy qo'llanma bo'lib kelayotgani barchamizda g'urur va iftixor uyg'otadi. Ana shunday buyuk zotlarning qoldirgan bebaho merosini chuqur o'rganish, ularning qadamjolarini obod qilish, xotirasini abadiylashtirish bo'yicha birgalikda qilgan ishlarimiz barchamizga mamnuniyat yetkazadi.

Shuningdek, takidlab o'tish lozimki yoshlarning intellektual va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadida an'anaviy tadbirlar, konferensiyalar o'tkazilib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Prezident maktablari va xalqimiz ardog'idagi ijodkorlar nomidagi ijod maktablari tashkil etildi. Adiblar xiyoboni tashkil etildi. Ushbu joy bugungi kunda yoshlarimizni o'ziga jalb etadigan gavjum maskanga aylandi. Bunday iqtidorli yoshlarga e'tibor nafaqat bizning universitetimizda, balki barcha OTMlarda ham amalga oshirilyapti. Bugungi kunda yuksak ma'naviyatli, ilmga intiluvchan tashabbuskor yoshlar mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangilanishlar jarayonida o'z amaliy faoliyatlari bilan ishtirok etmoqdalar. "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan dasturiy g'oya atrofida birlashib tashabbuskorliklarini, fidoyiliklarini, ma'naviy, axloqiy fazilatlarini namoyon qilishga intilmoqdalar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi yoshlarimizning boy tariximizni anglashi, qalbi va ongida milliy g'oyaga sadoqatining oshishi bilan uzviy bog'liqdir. Bugungi shiddatli davrda chinakam ma'naviyatli inson bo'lish uchun o'z milliy qadriyatlarini e'zozlash, milliy o'zligini anglash jamiyatimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shish, o'z davlatini jahon hamjamiyatida munosib o'rin olishi uchun fidoyi bo'lishi kerak.

Yosh avlodning ma'naviy olamini asrash uchun hayotiy tajribadan kelib chiqib, har bir yosh tobora kuchayib borayotgan bunday xatarlarga qarshi doimo sergak, ogoh va hushyor bo'lib yashashi zarur. Bunday tahdidlarga qarshi har tomonlama chuqur o'ylangan, puxta ilmiy asosda tashkil etilgan muntazam va uzluksiz ravishda olib boriladigan ma'naviy tarbiyani yo'lga qo'yish kerak. Ma'naviyatli, madaniyatli shaxs dilida haqiqat nuri aks etgan, o'zligini anglagan, o'zining borliqdagi o'rni va vazifalarini tushunib olgan, haqiqatan oldidagi o'z maqomiga loyiq bo'lish va burchini ijro etish ma'suliyatini zimmasiga ola biladigan insondir.

Xulosa sifatida shuni alohida ta'kidlash mumkinki, mamlakatimizda so'nggi to'rt yil ichida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyat va davlat ravnaqi uchun katta xizmat qilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan ishlab chiqilgan vatanparvarlik va bag'rikenglik tamoyillariga asoslangan, jamiyat va davlatimizning barcha sohalarini izchil rivojlantirishga qaratilgan oqilona siyosat va mustahkam siyosiy iroda yurtimizda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining taraqqiy topishiga sabab bo'lmoqda. Yangi O'zbekistonda yurtdoshlarimizning baxtli, sog'lom, bilimli va tinch – totuv hayot kechirishlariga barcha shart – sharoitlar yetarli.

MODERN CULTURE AND THE PERSPECTIVE OF YOUTH

Usnaddinova Dilobar Pulat kizi

English Teacher, Renaissance University of Education

Sunnatullayeva Xadicha Nasrullo qizi

Student, Renaissance University of Education

Modern Culture and the Perspective of Youth: Spiritual Transformations in the Era of Globalization. The 21st century is characterized by technological progress, rapid information exchange, and globalization processes. In particular, the internet and digital technologies have fundamentally transformed people's daily lives. Today, the concept of culture is associated not only with national traditions and historical heritage but also with virtual life, media spaces, and global communication networks. Therefore, the role of youth in the development of modern culture is extremely significant.

As the spiritual wealth of society, culture reflects people's worldview, values, and lifestyles. Just as every historical period possesses its own cultural characteristics, modern culture is being shaped under the influence of technology and global processes. This directly affects the thinking patterns, attitudes, and values of young people. According to researchers, contemporary youth culture is developing through the interaction of traditional values and global mass culture (Castells, 1996).

Today's youth can easily communicate with people from different countries through the internet. This creates opportunities for knowledge exchange, foreign language learning, and cultural exploration. However, globalization may also weaken national identity in some cases. Therefore, modern youth face two important tasks: first, to keep pace with modern development, and second, to preserve national heritage and cultural values.

Globalization and Modern Culture. Globalization is the process of integration among countries, nations, and cultures around the world. This process significantly influences the fields of economics, politics, education, and culture. In particular, the development of the internet has greatly reduced the distance between cultures. Today, young people can learn about cultural innovations from any part of the world within seconds.

Sociologist Anthony Giddens emphasized that globalization is one of the defining features of modern society and that it transforms people's lifestyles (Giddens, 1991). Indeed, today's youth show strong interest in foreign films, music, fashion, and art. For example, Korean pop culture, the American film industry, and European art have become highly popular among young people.

One of the positive aspects of globalization is the strengthening of tolerance and mutual respect among different cultures. By learning about other nations and traditions, young people broaden their worldview. Furthermore, international educational programs and cultural projects contribute significantly to youth development.

However, globalization also has negative consequences. Some young people are becoming detached from national traditions and customs under the influence of mass culture. This may gradually weaken national cultural identity. Zygmunt Bauman argued that globalization complicates cultural identification in modern society (Bauman, 1998).

Digital Life and Youth Culture. Today, digital technologies have become an inseparable part of young people's lives. Through smartphones, tablets, and computers, youth not only communicate but also study, work, and spend their leisure time. Social media platforms, in particular, have become one of the central elements of modern youth culture. Platforms such as Instagram, Telegram, YouTube, and TikTok have a significant influence on the daily lives of young people. Through these platforms, youth freely express their opinions, make new friends, and stay informed about global events. According to Manuel Castells, modern society is transforming into a "network society," in which the internet serves as the primary means of communication (Castells, 1996). Social media has many positive aspects. For example, it creates vast opportunities for education, talent development, and entrepreneurship. Today, many young people earn income through blogging, graphic design, programming, and internet marketing. At the same time, digital life also has negative consequences. Excessive dependence on the virtual world may negatively affect real-life communication among youth. In addition, misinformation, harmful

content, and internet addiction remain pressing issues. According to a UNESCO report, improving media literacy among young people is one of the major tasks of modern society (UNESCO, 2022).

National Heritage and the Responsibility of Youth

Every nation possesses a rich cultural heritage expressed through history, language, literature, art, and traditions. The people of Uzbekistan also have profound historical and cultural values. Therefore, young people play an essential role in preserving national heritage and passing it on to future generations.

Today's youth promote national culture through modern technologies. For instance, creating videos about historical monuments and popularizing national music and art through the internet demonstrate the cultural activity of young people. This creates opportunities to develop traditional culture in modern forms.

As Islam Karimov emphasized, "High spirituality is an invincible force" (Karimov, 2008). Indeed, spiritually mature and educated youth constitute the main foundation of social development. Therefore, it is important to educate young people in the spirit of respect for national values.

Modern Cultural Transformations. Culture is a constantly evolving process. Technological development, urbanization, and mass communication are creating new cultural forms. Today, traditional art increasingly integrates with modern media art.

For example, modern adaptations of traditional national music and songs attract considerable interest among young audiences. Through this process, the younger generation becomes more connected to national art. In addition, electronic libraries, virtual museums, and online courses have become innovative methods of promoting culture.

Scholar Alvin Toffler described modern society as the era of the "Third Wave" and noted that the influence of information technologies on human life continues to intensify (Toffler, 1980). This process also contributes to the transformation and development of culture in new forms.

Conclusion. In conclusion, modern culture is rapidly transforming under the influence of globalization and digital technologies. In this process, the role of youth is invaluable. Today's young generation is not only creating new cultural ideas but also actively participating in the preservation and development of national heritage.

Social media and the internet provide young people with extensive opportunities; however, it is essential to use these resources wisely. Preserving national values, promoting spirituality, and maintaining harmony between global culture and national traditions remain among the primary responsibilities of modern youth.

Therefore, the slogan "Youth Voice: Preserving Heritage, Inspiring the Future" reflects one of the most important ideas of our time. Indeed, the future development of society depends on educated, spiritually rich, and active young people.

References

- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Columbia University Press.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society*. Basic Books.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford University Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Karimov, I. A. (2008). *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch* [High spirituality is an invincible force]. Ma'naviyat.
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. Bantam Books.
- UNESCO. (2022). *Culture and development report*. UNESCO Publishing.

LANGUAGE SHIFT AS CULTURAL ANXIETY: THE FEAR OF IDENTITY LOSS AMONG TURKIC YOUTH

Umarova Zaxro Turabekovna

Third-year student, Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Philology,
Tashkent - Uzbekistan

Introduction

Language shift has become a more and more central topic in sociolinguistics, especially in multilingual societies where minority or regional languages are strongly influenced by dominant global languages. In the Turkic-speaking world this is not only a linguistic transition, but often involves deeper cultural and psychological dimensions. The slow but sure erosion of Turkic languages in the eyes of the youth due to the dominance of global languages like English or Russian, is a cause for concern for cultural continuity, collective memory and identity preservation.

In principle, language shift is normally characterized as the process whereby a speech community slowly abandons its own language for another, often under pressures of socio-economic, educational and technological nature. However, recent work in Sociolinguistics emphasizes that language shift is not a neutral or merely functional process. It is, also deeply embedded in issues of power, prestige and symbolic capital, where language choice becomes a marker of social mobility and modern identity.

This shift among the Turkic youth can be interpreted as a type of cultural anxiety, an inner struggle between the wish to belong to the globalized cultural and economic system and the fear of losing the ancestral linguistic heritage. In this sense, language is not only a medium of communication, but also a basic constituent of ethnic and cultural identity. Consequently, a weakening of intergenerational language transmission can lead to a sense of disconnection from tradition, history and communal belonging.

This article investigates language shift among Turkic youth in terms of cultural anxiety and loss of identity. The study seeks to explore the role of global linguistic hierarchies, educational contexts and digital media in the shifting of language preferences, and the emotional and cultural experiences of these shifts among young speakers.

Literature review

Language shift has been extensively theorized in international sociolinguistics as a macro-level process of linguistic replacement, driven by structural, ideological and economic forces. Fishman (1991) proposes a seminal model of language maintenance and shift, in which intergenerational transmission is the key process of linguistic continuity. In his model, language shift is defined as the interruption in the transmission of language in the family domain which leads to gradual loss of domains and ultimately to linguistic displacement.

From the point of view of critical sociolinguistics, Bourdieu (1991) defines language as a form of symbolic capital embedded in unequal linguistic markets. From this point of view language transformation is not only a natural consequence of interaction but a socially constructed process which is shaped by power relations. Their functional erosion is furthered by the fact that dominant languages are institutionalized and economically valued, while minority languages are relegated to informal or symbolic domains.

The work on youth linguistic practices in these areas shows a clear generational divide in language use. According to Norton (2013), language use is not separate from identity construction, as people are constantly negotiating their identity in a variety of linguistic and social contexts. Pavlenko (2006) also concentrates on the emotional consequences of language shift and illustrates how the erasure of heritage language can bring about linguistic nostalgia, emotional dislocation, and identity fragmentation. Together, these studies indicate that language shift is a psychosocial and structural process.

In Turkic-speaking and contexts, language shift is heavily influenced by historical language policies, globalization and digital transformation. Empirical studies show that in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan Russian and English are increasingly taking over formal education, administrative systems and digital communication spaces, while Turkic languages are often retained in domestic or symbolic contexts only (Dörnyei & Ushioda, 2011).

The work on youth linguistic practices in these areas shows a clear generational divide in language use. Younger speakers are more likely to develop multilingual sources where the dominant language is associated with academic success and global mobility, while the heritage language is associated with cultural importance but limited functional utility. This suggests a change in linguistic ideology in which the choice of language is increasingly based on perceived utility rather than cultural legacy.

Research findings of Siberian Turkic communities provide further examples of advanced stages of language shift where heritage languages are often maintained in passive competence but not active production (Anderson, 2017). This indicates a decrease in intergenerational transmission and a restructuring of linguistic domains, in line with Fishman's (1991) theoretical predictions.

In these local settings, language shift is also closely linked with identity change. One of the factors that contributes to tensions between cultural preservation and global integration and to a form of identity instability often described in recent literature as cultural anxiety is the increasing prevalence of global languages among the young. This indicates not only linguistic change, but also more profound changes in self-perception and ethnocultural belonging.

Methodology

This part covers the survey results on the subject “Language shift as cultural anxiety: The fear of identity loss among Turkic youth”. The main purpose of the survey was to investigate the effects of language shift on the cultural, linguistic preferences, and emotional perceptions of the Turkic youth in multilingual and globalized contexts. In particular, the study sought to investigate whether the increasing dominance of global languages such as English and Russian contributes to feelings of cultural disconnection and identity-related anxiety among younger generations.

The survey included a total of 65 respondents. Participants were asked to answer a series of questions concerning their everyday language use, their preferred language of instruction and digital communication, their attitudes towards their heritage language and their perceptions of cultural belonging.

The data collected were analyzed quantitatively to find out major tendencies and patterns in language behavior among the respondents. The analysis consists of statistical interpretation of responses, graphical representations of key findings, projected tendencies concerning future language use, evidence-based recommendations for heritage language preservation and cultural identity maintenance among Turkic youth.

Results and Discussion

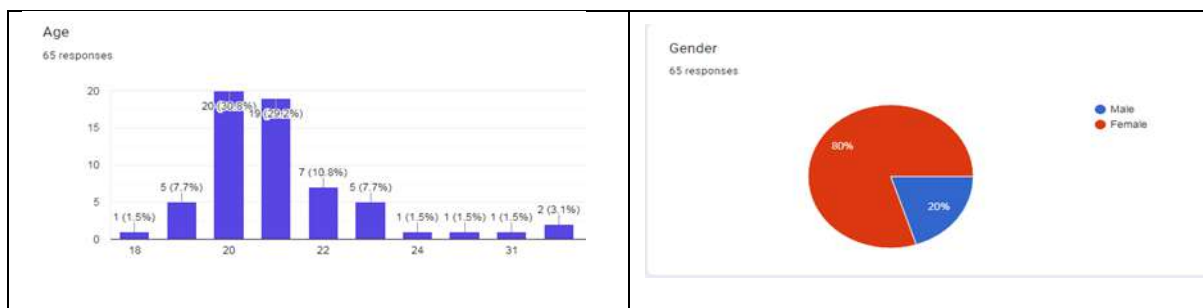
• Demographic Profile

The age distribution of the respondents who participated in the survey was uneven, The largest group is 20-year-olds, accounting for 20 respondents (30.8%), followed closely by 21-year-olds with 19 respondents (29.2%). Together, these two groups make up about 60% of the total sample, indicating that the survey is heavily dominated by participants in this narrow age range (*1-figure*).

Other age groups are represented much less frequently: 22-year-olds make up 7 respondents (10.8%), while 19-year-olds account for 5 respondents (7.7%). A small number of participants are aged 18 and above 23, each contributing only 1–2 respondents (around 1.5–3.1% each), showing a very thin distribution in older age categories.

Among the respondents, females account for 80%, while males account for 20%. This clearly indicates a strong dominance of female participants in the sample. Such a pattern is also commonly observed in higher education,

where female students may outnumber male students in many fields of study. Therefore, this imbalance should be taken into consideration when analyzing the results, as it may have a certain impact on the overall conclusions.

1-figure: Demographic profile of respondents: age and gender

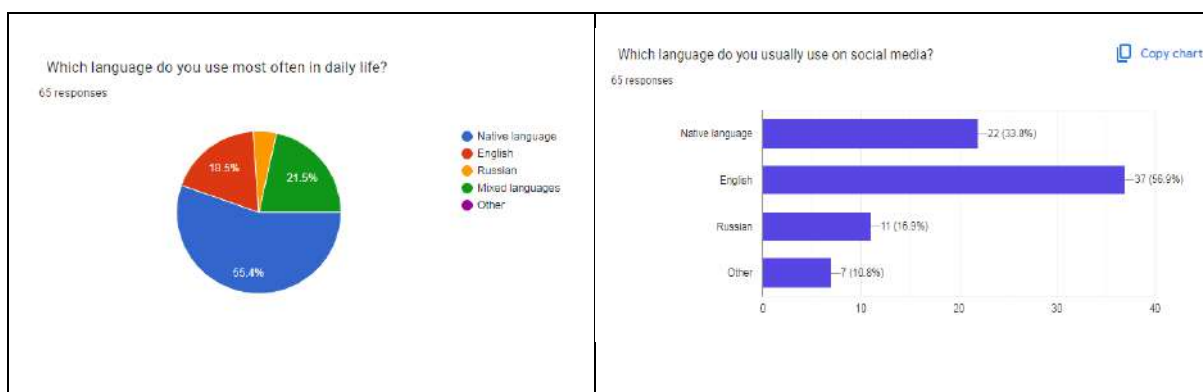
- **Language preferences on social media and in daily life**

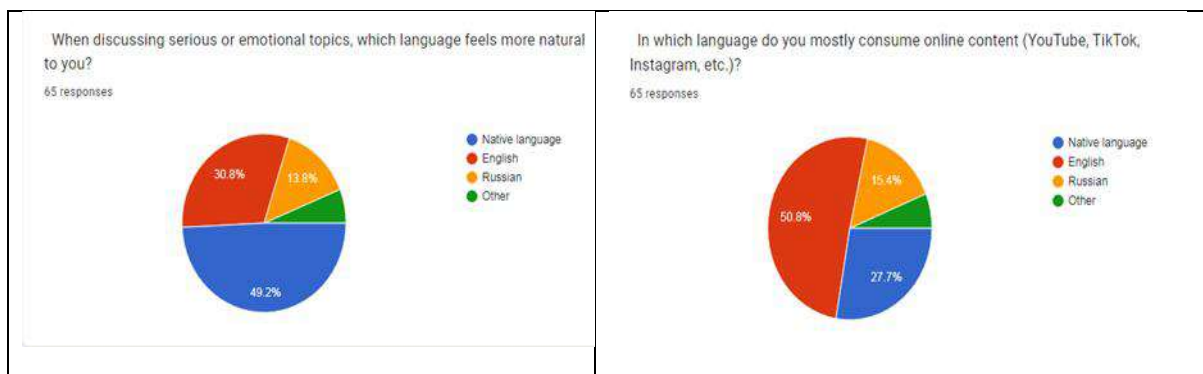
The largest share of respondents—56.9% (37 respondents)—indicated that they usually use English on social media. 33.8% (22 respondents) use their native language, 16.9% (11 respondents) are Russian users, and 10.8% (7 respondents) are users of other languages. The majority of respondents (56.9%) prefer to use English, a global lingua franca, in digital spaces. This indicates the leading role of English as a source of information and communication in virtual environments, testifying to a high level of respondents' integration into the global digital landscape (2-figure).

In contrast to social media, language consumption in daily life presents an entirely different picture. The largest proportion of respondents—55.4%—use their native language most frequently in daily life. Those using "mixed languages" account for 21.5%, English users make up 18.5%, while Russian and other languages constitute the remaining small shares.

Moreover, when analyzing internal or affective communication, the largest proportion of respondents—49.2%—reported that their Native Language feels most natural when discussing serious or emotional topics. English is favored by 30.8% of the sample, while Russian and Other languages account for 13.8% and 6.2% respectively.

However, a significant shift occurs regarding behavioral media habits. For online content consumption (including platforms such as YouTube, TikTok, and Instagram), the largest share of respondents—50.8%—mostly consume media in English. The Native Language drops to 27.7%, while Russian remains relatively stable at 15.4%, and Other languages comprise 6.1%.

2-figure: Language preferences on social media and in daily life

Also, in the table below, we can compare the respondents' preferences for which language they prefer to use in different situations, based on their answers (3-figure)

Language Category	Serious/Emotional Topics (%)	Online Content Consumption (%)	Percentage Point Shift (Δ)
Native Language	49.2%	27.7%-	-21.5%
English	30.8%	50.8%	+20.0%
Russian	13.8%	15.4%	+1.6%
Other	6.2%	6.1%	-0.1%

3-figure

• How Respondents Perceive Global and Native Languages

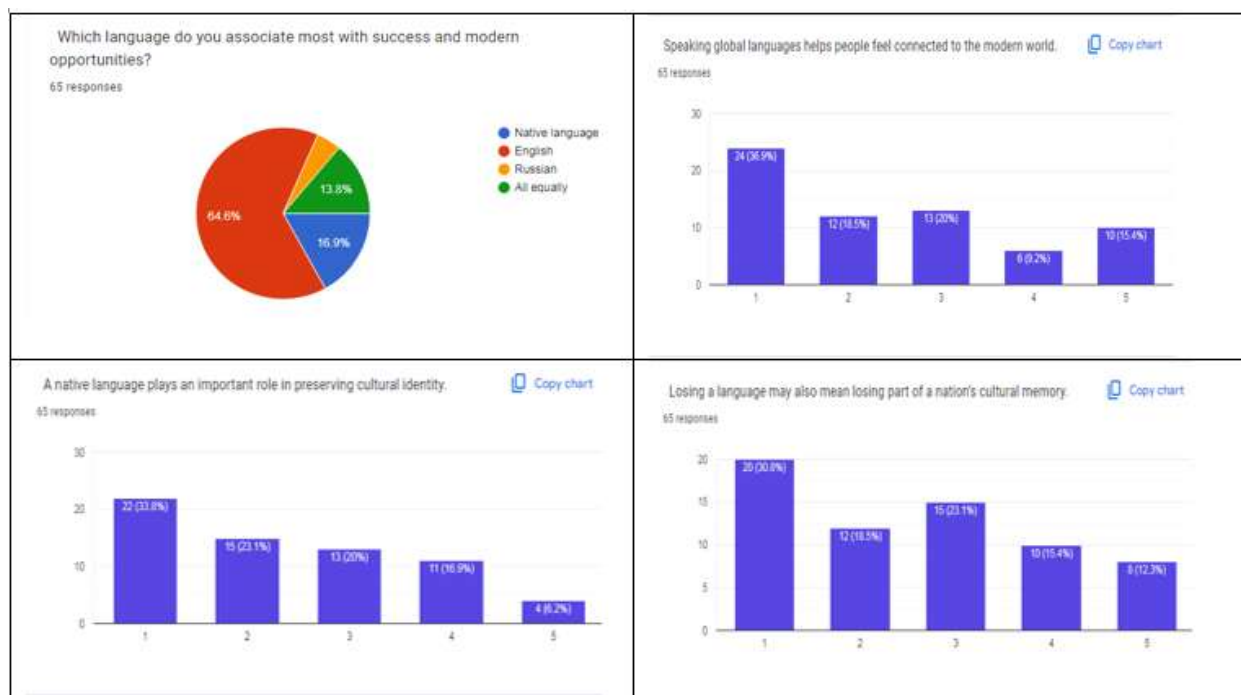
According to the survey results, English is widely associated with success and modern opportunities for young people. A large majority (64.6%) of respondents indicated that English was the language most associated with career advancement and socio-economic mobility, while a mere 16.9% chose the native language and 13.8% thought that all languages were equally important. Only a few respondents associated Russian with these opportunities. The results reveal the dominant role of English in the formation of educational and professional aspirations (4-figure).

The data also shows that global languages are strongly connected to feelings of connection to the modern world. As many as 36.9% of respondents strongly agreed that speaking global languages leads to the feeling of people's integration into modern society, and, together with those who opted for the second positive answer, the sum of positive answers was 55.4%. In contrast, only 15.4% strongly agreed. This indicates that for the majority of respondents, multilingualism and knowledge of global languages, in particular, are considered as an important bridge to the international communication and modernization.

Although the respondents were strongly oriented towards global languages, they also expressed strong support for the importance of native languages in preserving cultural identity. 56.9% responded positively, with 33.8% strongly agreeing and 23.1% agreeing that the mother tongue is crucial in preserving the cultural heritage. Only 6.2% strongly disagreed with this statement. These results indicate that the young generation still have their emotional and cultural ties to their mother tongue while they are adapting to the globalization.

Attitudes towards language loss similarly reveal concern about cultural preservation. Some 30.8% of respondents strongly agreed with the statement that losing a language means losing part of a nation's cultural memory, while an additional 18.5% agreed, for a total of 49.3% in agreement. In contrast, only 12.3% rejected this idea completely.

In short, the results show that young people are aware of the practical benefits of global languages and of the cultural value of safeguarding linguistic heritage.

4- figure: Perception of Global and Native Languages in the Consciousness of Respondents

• Analysis of Open-Ended Responses

The open-ended responses gave a deeper understanding of participants' individual attitudes towards language shift and cultural identity. Many respondents stressed that the heritage language is not only a means of communication but also an important part of cultural memory, family connection and self-identity. Several answers voiced concerns that the diminishing use of native languages by younger generations may gradually undermine their ties to traditions, cultural roots, and ethnic belonging. There was also a mention by some participants of the conflict between the practical benefits of global languages and the emotional value of the preservation of the mother tongue.

A participant explained that *"When young people stop using their native language, they may slowly feel less connected to their roots, traditions, and family culture."* This response illustrates the perception that language shift may weaken cultural continuity and emotional attachment to heritage identity among younger generations.

Another participant stated that *"Learning and using the language that half of the world speaks is great and it might open the doors of opportunities. But when we stop using our native language we start to forget who we are."* The respondent further described native language as something deeply connected to personal identity and cultural memory. The participant used the term *"Manqurt"* to describe the possible loss of cultural self-awareness associated with language shift, highlighting the emotional dimension of heritage language decline.

Suggestions for the problem

1. Universities, schools and other cultural institutions should develop educational programs, public discussions and cultural projects for young people to promote active use of native languages in academic and social life. These initiatives can contribute to raising cultural awareness among young generations and maintaining linguistic identity in the context of globalization and growing digital communication.

2. Governments, media organizations and digital content producers should facilitate the production of online content in native languages to strengthen their presence in digital spaces. The increased use of native languages

on social media, websites and digital media can contribute to the preservation of cultural continuity and increased linguistic identity among youth.

3. Families and local communities should play a more active role in transmitting cultural values, traditions, and native language practices to younger generations. Strengthening intergenerational communication may help reduce cultural disconnection and reinforce the sense of national belonging among youth in the globalized world.

Conclusion

To sum up, the findings show that young people hold a dual and balanced view on language. English is, on the one hand, widely perceived as the key to modern opportunities, education and career advancement, reflecting its strong role in global communication and socioeconomic mobility. Languages of the world are widely considered as important tools to engage with the modern world and to participate in international spaces.

On the other hand, native language is still highly valued as a crucial element of cultural identity. It is deeply connected to traditions, heritage and a sense of belonging. Many respondents also recognize that language loss can lead to loss of cultural memory, indicating concerns of cultural continuity.

Overall, findings indicate that youth are negotiating between globalization and cultural preservation. While they embrace global languages for practical and career purposes, they continue to view their native language as a vital component of their identity and cultural legacy.

References

1. Joshua Fishman Fishman, J.A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Pierre Bourdieu Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
3. Bonny Norton Norton, B. (2013). *Identity and Language Learning: Extending the Conversation*. 2nd ed. Bristol: Multilingual Matters.
4. Aneta Pavlenko Pavlenko, A. (2006). *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, and Representation*. Clevedon: Multilingual Matters.
5. Zoltán Dörnyei Dörnyei, Z. and Ema Ushioda Ushioda, E. (2011). *Teaching and Researching Motivation*. 2nd ed. Harlow: Pearson Education.
6. Gregory Anderson Anderson, G. (2017). "Language Shift and Maintenance in Siberian Turkic Communities." *Journal of Multilingual Studies*, 12(2), pp. 45–61.

GLOBALIZATION AND YOUTH CULTURE: THE BALANCE BETWEEN MODERN CULTURE AND NATIONAL VALUES

Raxmonova Shaxzoda Zarif qizi

Student in Philology (English), Renaissance University, Faculty of Philology and history,

Department of Foreign Philology, Tashkent Uzbekistan

Scientific Supervisor: Raxmonova Dilnavoz Shavqiddinovna

Head teacher Renaissance university

Introduction

Globalization is a process that connects countries and people through economic, political, technological, and cultural relationships. According to Malcolm Waters (2001), globalization is a social process in which geographical boundaries become less important and people become increasingly interconnected. Modern technology, the internet, social media, and international trade have accelerated globalization in recent decades.

Young people are strongly influenced by globalization because they interact with global cultures every day through technology and communication platforms. Social media applications such as Instagram, Facebook, WhatsApp, Twitter, and TikTok allow youth to communicate with people from different countries and cultures. As a result, youth culture is becoming more globalized.

At the same time, globalization affects cultural identity and national values. Young people often experience tension between traditional cultural beliefs and modern global lifestyles. In many countries, especially in Asia and Africa, young people try to balance local traditions with Western cultural influences. Therefore, globalization creates both opportunities and challenges for youth identity and cultural development.

This article discusses the influence of globalization on youth culture and identity. It also examines modernization, digital culture, and cultural values in different regions of the world.

Globalization and Youth Culture

Globalization has transformed youth culture significantly. Today's youth are exposed to international music, fashion, movies, technology, and lifestyles through the internet and mass media. Global youth culture encourages young people to adopt similar trends regardless of nationality or ethnicity. Researchers argue that globalization has created hybrid identities among youth. Instead of identifying only with their national culture, many young people combine local traditions with global cultural elements. Youth culture today is influenced by Western music, fashion, entertainment, and social media trends. One participant in the study mentioned that globalization affects "the way we think, walk and talk as youth." Many young people adopt Western styles of dressing, speaking, and behaving. English has also become an important global language among youth cultures. However, globalization also creates concerns about cultural loss. Some participants in the study believed that many urban youth have lost respect for traditional values and elders because they imitate foreign cultures. Traditional practices and customs may become weaker when global culture dominates local societies. Despite these concerns, globalization also increases cultural diversity and tolerance. Young people become more open-minded because they communicate with people from different backgrounds. Exposure to different cultures allows youth to appreciate diversity and understand global issues more clearly.

Impact of Social Media on Youth Identity

Social media plays a major role in shaping youth identity in the modern world. Platforms such as Facebook, Instagram, TikTok, Twitter, and WhatsApp have become part of everyday youth life. Young people use social media for communication, entertainment, education, and self-expression. Technology allows youth to connect globally. One participant in the study stated that technology makes communication easier because young people

can interact with friends and relatives living far away. Social media also provides opportunities to learn about different cultures, lifestyles, and opinions. However, social media has both positive and negative effects on identity formation. On the positive side, it encourages creativity, communication skills, and global awareness. Youth can share ideas, participate in international discussions, and express themselves freely. On the negative side, excessive exposure to global media can create identity confusion. Arnett (2002) explains that many young people struggle to balance local cultural identity with global culture. Social media often promotes individualism, consumerism, and unrealistic lifestyles that may conflict with traditional cultural values. Many Youngs compare themselves with influencers and celebrities online, which can lead to stress, anxiety, and dissatisfaction. In some societies, young people imitate foreign lifestyles and lose interest in their own traditions and cultural practices. Therefore, social media has become a powerful force that shapes youth identity, behavior, and social values.

Modern Culture and National Values

Modern culture is strongly influenced by globalization and modernization. It includes technological advancement, modern education, urban lifestyles, and global communication systems. National values, on the other hand, are based on local traditions, customs, religion, language, and historical experiences. In many countries, globalization creates tension between modern culture and national values. Asian societies provide a clear example of this issue. Traditional collectivist values such as family unity, respect for elders, and social harmony often conflict with global values such as individualism and consumerism. Studies from China, Japan, and Korea show that modernization changes traditional lifestyles and social relationships. Young people increasingly adopt modern ideas while older generations try to preserve traditional norms. As a result, societies experience cultural transformation. Researchers argue that modernization should not destroy local culture. Instead, countries should combine modernization with cultural preservation. Educational systems should promote both technological development and national cultural values.

In Europe, modernization is connected with democracy, individual freedom, and institutional reforms. However, cultural attitudes toward authority and tradition still influence political and social systems. European studies show that cultural values play an important role in shaping democratic development and social cohesion. In North America, modernization is often linked with human rights, environmental conservation, and individual freedoms. However, modernization can also create conflicts when global policies ignore local cultural beliefs and traditions. Overall, modern culture and national values must coexist in balance. Societies should modernize without losing their cultural identity and traditions.

Youth and Digital Culture

Digital culture refers to lifestyles and behaviors shaped by technology and internet communication. Youth are the most active participants in digital culture because they use smartphones, computers, online games, and social media daily.

Digital technology has changed the way young people learn, communicate, and spend their free time. Many youth are highly skilled in using modern technologies and adapting to new digital environments. Technology provides access to information, online education, entertainment, and career opportunities.

Youth today rely heavily on digital communication. Online interactions often replace face-to-face communication. Digital platforms allow youth to build global friendships and participate in international communities. At the same time, digital culture changes language, fashion, and social behavior. Many young people use slang, abbreviations, and expressions influenced by global internet culture. Music, movies, and fashion trends spread rapidly through digital platforms. Although digital culture offers many benefits, it also creates risks. Excessive internet use may reduce physical social interaction and increase addiction to technology. Cyberbullying, misinformation, and privacy issues also affect young people. Furthermore, digital culture may weaken traditional cultural practices because youth spend more time in virtual spaces than in family or community activities. Therefore, it is important to teach young people how to use technology responsibly while maintaining strong cultural and moral values.

Globalization Effects on Young People

Globalization affects young people socially, economically, culturally, and psychologically. One major advantage is increased educational and employment opportunities. Youth can study abroad, access global knowledge, and communicate internationally. Globalization also improves cultural understanding and tolerance. Young people become more aware of global issues such as climate change, human rights, and international conflicts. Exposure to different perspectives broadens their worldview. However, globalization also creates competition and uncertainty. Young people must compete in a global labor market and constantly improve their skills. In some countries, youth worry about unemployment and economic inequality caused by globalization. Identity confusion is another major challenge. Young people often struggle to balance local traditions with global lifestyles. Some experience stress because they feel disconnected from both their national culture and global culture. Berry (2003) explains different acculturation strategies such as assimilation, integration, separation, and marginalization. According to his research, individuals with bicultural identities experience less cultural stress because they successfully combine local and global identities. Globalization also influences moral values and social behavior. Some people believe that globalization contributes to moral decline, family breakdown, and weakening social relationships. Others argue that globalization promotes freedom, equality, and human development. Ultimately, globalization has both positive and negative effects on young people. Its impact depends on how societies manage cultural change and support youth development.

Conclusion

Globalization has become an unavoidable force shaping youth culture, identity, and modern society. Through technology, social media, and global communication, young people are more connected to the world than ever before. Globalization provides opportunities for education, cultural exchange, technological advancement, and economic growth. At the same time, globalization creates challenges related to identity confusion, cultural loss, and social change. Many young people struggle to balance modern global culture with traditional national values. Social media and digital culture strongly influence behavior, communication, and lifestyles. Studies from Asia, Europe, and North America show that modernization affects societies differently depending on cultural contexts and historical traditions. Therefore, modernization and globalization should not replace local cultures but should coexist with them. To create a healthy society, it is important to preserve cultural identity while embracing positive aspects of globalization. Educational institutions, families, and governments should help youth develop strong cultural awareness, critical thinking skills, and responsible digital behavior. By balancing modernity with tradition, young people can successfully participate in the global world without losing their national identity and cultural values.

References :

- 1 . Arnett, J. J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*.
- 2 . Arnett, J. J. (2003). Adolescence and Emerging Adulthood in a Globalized World.
- 3 . Babich, et al. (2021). Human Capital and Modernization Processes.
- 4 . Bennet, A. (1999). Subcultures or Neo-Tribes? Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste.
- 5 . Berry, J. W. (1993). Ethnic Identity in Plural Societies.
- 6 . Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation.
- 7 . Berry, J. W. (2003). Conceptual Approaches to Acculturation.
- 8 . Brown, P. (2014). Youth and Global Competition.
- 9 . Featherstone, M. (1990). Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity.
- 10 . Fong, V. (2004). Only Hope: Coming of Age Under China's One-Child Policy.
- 11 . Gavrov, S., & Klyukanov, I. (2015). Modernization and Sociological Theories.

- 12 . Hermans, H., & Dimaggio, G. (2007). Self, Identity and Globalization in Times of Uncertainty.
- 13 . Kjeldgaard, D., & Askegaard, S. (2006). The Glocalization of Youth Culture.
- 14 . Koudelková, P., et al. (2015). Cultural Values and Social Development.
- 15 . Le Pere, G., & Lambrechts, K. (1999). Globalization and Governance.
- 16 . Malcolm Waters. (2001). Globalization.
- 17 . Phinney, J. (1990). Ethnic Identity in Adolescents and Adults.
- 18 . World Health Organization. (2014). Globalization and Health.1

THE IMPORTANCE OF LEARNING THE KOREAN LANGUAGE IN MODERN SOCIETY AND THE REASONS FOR THE GROWING INTEREST IN IT

Polvonova Shahzoda

Renaissance University

Teacher: Akbarova Shahnoza

Introduction

In the modern world, learning foreign languages has become an essential requirement for academic success, professional development, and intercultural communication. Among many foreign languages, Korean has attracted significant global attention during the last two decades. South Korea's rapid development in technology, economics, education, and popular culture has increased the importance of the Korean language worldwide.

The Influence of Korean Culture

One of the main reasons for the growing popularity of Korean is the global spread of Korean popular culture, often called the Hallyu Wave. Korean dramas, films, and K-pop music have become highly popular among international audiences. Groups such as BTS and BLACKPINK have contributed greatly to the international recognition of Korean culture. As a result, many young people begin learning Korean in order to better understand songs, movies, and cultural expressions. 한류 문화의 영향으로 한국어 학습자가 세계적으로 증가하고 있다. The influence of Hallyu has transformed Korean from a regional language into a globally recognized language of culture and entertainment.

Economic and Professional Opportunities

South Korea is one of the world's leading economies and is home to globally recognized companies such as Samsung, Hyundai, LG, and Kia. International cooperation with Korean businesses has increased employment opportunities for individuals who can communicate in Korean. Knowledge of Korean provides an important competitive advantage in international trade, tourism, translation, and business communication.

한국어 능력은 취업과 국제 비즈니스 활동에 큰 도움이 된다. Many multinational companies prefer employees who possess multilingual communication skills, especially in Asian markets where South Korea plays an important economic role.

Educational Opportunities

Another important factor is the growing number of educational opportunities in South Korea. Korean universities offer scholarships and exchange programs for international students. Institutions such as Seoul National University, Korea University, and Yonsei University attract students from different parts of the world. Learning Korean helps students adapt more easily to academic and social life in Korea.

최근에는 한국 유학을 희망하는 외국인 학생들이 크게 증가하였다. In addition, Korean language proficiency allows students to access Korean academic materials, research publications, and educational resources.

Technology and Digital Learning

Technological advancements have made language learning more accessible than ever before. Online platforms, mobile applications, and digital learning resources provide flexible and effective methods for studying Korean. Applications such as Duolingo, Talk To Me In Korean, and various YouTube channels have contributed significantly to the growth of Korean language learners worldwide.

디지털 기술의 발전은 한국어 학습 환경을 더욱 편리하게 만들었다.
The availability of online resources enables learners to study Korean regardless of location or time limitations.

Intercultural Communication

Learning Korean also contributes to intercultural understanding and global communication. Language learning helps individuals understand cultural values, traditions, customs, and different ways of thinking. In an increasingly interconnected world, intercultural competence is considered a highly valuable skill. 한국어를 배우면 한국 사회와 문화를 더 깊이 이해할 수 있다.
Therefore, learning Korean not only improves linguistic abilities but also broadens cultural awareness and international perspectives.

Conclusion

In conclusion, the importance of learning the Korean language continues to grow in modern society. Cultural influence, economic cooperation, educational opportunities, and technological development are among the major reasons behind the increasing global interest in Korean. Learning Korean provides numerous academic, professional, and personal benefits. As globalization continues to expand, Korean language education is expected to become even more significant in the future.

References

1. Byon, A. S. (2006). The Role of Language and Culture in Korean Language Education. *Journal of Korean Studies*.
2. King, R. (2018). *Korean Language Education and the Korean Wave*. Seoul: Hollym Publishing.
3. Lee, J. S. (2020). The Spread of Korean Popular Culture and Korean Language Learning. *Language and Intercultural Communication*.
4. Shin, G., & Moon, R. (2019). History of Korean Language Education Abroad. *Korean Studies Review*.
5. Song, J. J. (2005). *The Korean Language: Structure, Use and Context*. Routledge.
6. 외국인을 위한 한국어 교육학 개론. 서울: 한국문화사.

THE PSYCHOLOGICAL DEPENDENCE OF STUDENTS ON AI WRITING TOOLS

Nurullayeva Komila Samadjon kizi,

Renaissance University, 1st year student of Philology and Language Teaching: English Language

Nizomova Takhmina Jamoliddin kizi,

EFL Teacher at Renaissance University

Introduction

Artificial intelligence has become one of the defining technological developments of contemporary society. In recent years, AI-powered educational technologies have increasingly entered academic environments and transformed traditional learning practices. Among the most influential innovations are AI writing tools that assist students in generating, editing, and organizing academic texts. Such systems have rapidly gained popularity because they provide immediate feedback, simplify complex writing tasks, and reduce the time required for academic production.

University students worldwide increasingly rely on AI technologies for essays, reports, research summaries, and language correction. The emergence of generative AI systems has particularly accelerated this tendency. AI tools are now capable of producing coherent academic paragraphs, suggesting arguments, paraphrasing texts, and even generating complete research papers within seconds. Consequently, many students perceive AI not merely as an assistant but as an essential component of their academic workflow.

Convenience and Cognitive Offloading. One of the most significant factors contributing to AI dependence is academic convenience. AI writing tools allow students to complete assignments more quickly while minimizing cognitive effort. Students increasingly use AI systems to generate introductions, paraphrase sources, organize essays, and improve grammar. According to Tamim Ansary, digital automation encourages “cognitive offloading,” a process in which learners transfer mental tasks to technological systems (Ansary, 2021, p. 88). Instead of independently analyzing and organizing ideas, students rely on AI-generated suggestions.

Research shows that repeated dependence on automated assistance may gradually reduce students’ tolerance for intellectual difficulty. Many learners become uncomfortable when required to produce academic writing independently. This discomfort indicates the emergence of psychological reliance rather than simple technological preference. Recent studies also reveal that students often perceive AI tools as “academic safety nets.” AI-generated suggestions create emotional reassurance, especially for learners with low writing confidence or second-language difficulties.

Reduction in Critical Thinking. The findings indicate that excessive AI usage negatively affects students’ critical thinking skills. Critical thinking requires active interpretation, evaluation, synthesis, and reflection. However, AI writing tools frequently provide ready-made structures and arguments that minimize students’ analytical engagement.

According to Mike Sharples, generative AI systems risk transforming students from creators of knowledge into passive consumers of algorithmically generated information (Sharples, 2023, p. 42). Several reviewed studies found that students increasingly accept AI-generated content without verifying its accuracy or logical consistency. This passive dependence weakens independent reasoning abilities and encourages superficial learning practices.

Researchers additionally observed that students who rely heavily on AI assistance demonstrate reduced persistence when facing complex writing challenges. Instead of struggling productively with ideas, learners often seek immediate automated solutions.

Creativity and Loss of Authentic Voice. Another important finding concerns the decline of creativity and originality in AI-assisted writing. Academic creativity involves personal interpretation, emotional engagement,

and authentic expression. However, AI-generated texts often produce repetitive structures and generalized academic language.

According to Lucinda McKnight, excessive dependence on AI writing systems may gradually erase students' individual writing identities (McKnight, 2023, p. 64). Students become editors of machine-generated content rather than independent authors. Educators participating in several reviewed studies reported that AI-assisted essays frequently lack emotional depth, originality, and personal perspective. Many assignments appear technically correct but intellectually shallow.

The findings also suggest that students who constantly use AI-generated paraphrasing tools may struggle to develop advanced academic vocabulary independently. Instead of internalizing language structures through practice, learners outsource linguistic production to algorithms.

Emotional Comfort and Anxiety Reduction. Despite these negative consequences, AI writing tools also provide important psychological benefits. Many students experience reduced stress and increased confidence while using AI assistance.

This effect is especially visible among non-native English speakers and students with academic anxiety. AI systems provide immediate corrections and suggestions without social judgment, creating emotionally safe learning environments. According to Karen Brennan, supportive digital feedback can improve students' willingness to participate in academic writing tasks (Brennan, 2020, p. 103). Some students describe AI tools as “companions” or “guides” during the writing process. This emotional attachment partly explains why psychological dependence develops rapidly among frequent users.

Academic Integrity Concerns. The literature also reveals growing concerns regarding academic honesty. Some students use AI-generated content not as assistance but as direct replacement for independent academic work.

According to Sarah Elaine Eaton, generative AI has created “a new era of academic misconduct challenges” in higher education (Eaton, 2023, p. 7). Universities increasingly struggle to define acceptable boundaries between assistance and plagiarism. Several studies indicate that students who frequently rely on AI-generated essays become less concerned about authorship authenticity. Over time, this normalization of technological outsourcing may weaken ethical academic responsibility.

Conclusion. This study investigated the psychological dependence of students on AI writing tools and examined its cognitive, emotional, and educational consequences. The findings indicate that AI writing technologies provide important academic advantages, including increased efficiency, reduced writing anxiety, and linguistic support. However, excessive dependence may weaken critical thinking, creativity, independent writing ability, and academic self-confidence. Educational institutions should establish clear ethical AI policies while promoting digital literacy, independent reasoning, and critical evaluation skills. Teachers should design assignments that encourage reflection, creativity, and personal intellectual contribution. Future research should focus on empirical classroom investigations examining long-term psychological effects of AI-assisted writing across different educational and cultural contexts. Since artificial intelligence will continue shaping the future of education, understanding its psychological impact on students remains an essential academic priority.

References

1. Ansary, Tamim. *Digital Cognition and Educational Technology*. New York: Routledge, 2021, pp. 84–97.
2. Brennan, Karen. “Technology and Student Writing Confidence in Higher Education.” *Journal of Educational Technology Studies*, vol. 18, no. 2, 2020, pp. 97–110.
3. Eaton, Sarah Elaine. “Artificial Intelligence and Academic Integrity: Emerging Issues and Educational Responses.” *International Journal for Educational Integrity*, vol. 19, no. 1, 2023, pp. 1–12.
4. Hardman, Philippa. *Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning*. London: Sage Publications, 2023, pp. 15–29.

5. McKnight, Lucinda. "Generative AI and the Disappearance of Student Voice in Academic Writing." *Teaching in Higher Education*, vol. 28, no. 4, 2023, pp. 59–72.
6. Sharples, Mike. "Towards Social Generative AI for Education." *Computers and Education: Artificial Intelligence*, vol. 4, 2023, pp. 35–47.
7. Song, Donggil, Eun Lee, and Jiyeon Kim. "Digital Learning Environments and Student Self-Regulation in Higher Education." *Educational Technology Research and Development*, vol. 70, no. 1, 2022, pp. 210–228.
8. Tlili, Ahmed, Ronghuai Huang, Bingsheng Wang, and others. "What if the Devil is My Guardian Angel: ChatGPT as a Case Study of Using ChatGPT in Education." *Smart Learning Environments*, vol. 10, no. 15, 2023, pp. 1–24.
9. Zawacki-Richter, Olaf, Victoria I. Marín, Melissa Bond, and Franziska Gouverneur. "Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education." *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 16, no. 39, 2019, pp. 1–27.

1. ARCHITECTURE, HERITAGE, AND TOURISM: CAN CULTURE EXIST WITHOUT PLACE?

Madirimova Gulmira Kamaladdin kizi

Senior Lecturer

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Abduvohidova Zebo Shavkatovna

Student, Renaissance University, Faculty of Mathematics, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

Architecture has always been one of the most visible expressions of civilization. Long before the emergence of modern communication technologies, societies transmitted their values, beliefs, and political power through monuments, sacred buildings, urban spaces, and public architecture. Historical environments therefore represent more than artistic achievement; they embody cultural memory and collective identity.

The question "Can culture exist without place?" has become increasingly important in contemporary heritage studies. In a rapidly globalizing world, cities are transforming under the influence of modernization, mass tourism, and commercial development. Traditional neighborhoods disappear, historical buildings are reconstructed for commercial purposes, and many cultural landscapes lose their original social function. As a result, architecture is no longer viewed merely as a technical discipline but as an essential component of cultural continuity.

For the Turkic world, this issue carries particular importance. The historical geography stretching from Central Asia to Anatolia contains some of the most influential cultural centers of the medieval world. Cities such as Samarkand, Bukhara, Khiva, and Konya developed through the interaction of Turkic, Persian, Islamic, and Silk Road civilizations. Their architecture reflects centuries of intellectual exchange, spiritual life, and political transformation.

This article argues that architectural heritage in the Turkic world should be understood not only as a historical artifact but also as a living cultural system that continues to shape identity, intercultural communication, and tourism in the modern era.

3. Main Body

3.1. Methodology

This research employs a qualitative and interdisciplinary methodology combining heritage studies, architectural analysis, and cultural theory. The study is based on comparative analysis of historical cities and monuments within the Turkic world, particularly UNESCO-recognized heritage sites.

Primary materials include UNESCO World Heritage documentation and reports on cultural preservation. Secondary sources consist of academic studies on cultural memory, identity, heritage tourism, and urban transformation. The research also draws on theoretical approaches developed by Pierre Nora, Laurajane Smith, Gregory Ashworth, and Arjun Appadurai regarding memory, heritage construction, and globalization.

The article does not aim to provide quantitative tourism data; rather, it focuses on interpretative analysis of how historical spaces function culturally, symbolically, and socially within contemporary society.

3.2. Historical space and cultural memory

Historical space is closely connected with collective memory. French historian Pierre Nora introduced the concept of lieux de mémoire ("sites of memory") to explain how societies preserve identity through symbolic places. In this sense, architecture becomes a material expression of historical consciousness.

Throughout the Turkic world, architectural spaces historically functioned as centers of education, spirituality, trade, and social interaction. Mosques, caravanserais, madrasas, and mausoleums were not isolated monuments; they were integrated into everyday urban life.

One of the most important examples is Registan Square. During the Timurid period, the square served as a political, educational, and commercial center. The architectural composition of the madrasas demonstrates not only artistic sophistication but also the political ambition of creating an intellectual capital in Central Asia.

Similarly, Itchan Kala preserves the structure of a medieval Central Asian city almost intact. The city walls, narrow streets, mosques, and residential buildings reveal how urban organization reflected social hierarchy and communal life. UNESCO recognizes the site as an exceptional example of Islamic architecture in Central Asia (UNESCO World Heritage Centre).

These places preserve more than physical structures. They preserve memory, identity, and emotional attachment. Even today, historical spaces continue to influence how communities understand their past and define their cultural belonging

3.3. Architecture as cultural narrative

Architecture communicates cultural meaning through symbols, spatial organization, and artistic language. Every architectural element reflects a worldview shaped by religion, philosophy, political authority, and local tradition.

The Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi illustrates how architecture can become a symbol of both spiritual authority and political legitimacy. Constructed under the patronage of Timur in the fourteenth century, the monument connected imperial power with religious prestige. The monumental scale, decorative tilework, and spatial design transformed the mausoleum into one of the most influential spiritual centers of the Turkic-Islamic world (UNESCO World Heritage Centre).

Likewise, the Mevlana Museum reflects the philosophical and spiritual traditions of Sufism. The architectural environment surrounding the tomb of Jalal al-Din Rumi represents not only religious devotion but also the cultural influence of Anatolian intellectual life.

Architectural symbolism remains central to understanding Turkic heritage:

- domes symbolize transcendence and spiritual elevation;
- geometric ornamentation reflects harmony and infinity;
- courtyards represent collective social life;
- monumental entrances communicate authority and sacred transition

Architecture therefore functions as a cultural narrative. Historical buildings communicate through form, decoration, and spatial arrangement, transmitting values from one generation to another.

3.4. Cultural heritage, tourism, and cultural diplomacy

In recent decades, cultural tourism has become one of the most influential forms of global tourism. Historical cities attract millions of visitors seeking authentic cultural experiences and historical understanding.

The historical centers of Samarkand and Bukhara have become internationally recognized destinations due to their association with the Silk Road and Islamic civilization. UNESCO identifies these cities as important examples of intercultural exchange across Eurasia (UNESCO World Heritage Centre).

However, heritage tourism is not only an economic activity. In the contemporary Turkic world, architecture increasingly functions as an instrument of cultural diplomacy and regional identity formation. Restoration projects, international cultural festivals, and heritage forums strengthen cultural cooperation among Turkic-speaking countries and reinforce a shared historical consciousness.

At the same time, tourism creates serious challenges. Excessive commercialization can transform historical cities into staged environments designed primarily for visitors rather than local communities. Scholars often describe this process as the "Disneyfication" of heritage, where authenticity is replaced by commercial performance.

In some historical centers, traditional residential areas have gradually turned into tourism-oriented commercial zones. As a result, local populations may become disconnected from their own historical environments. Heritage preservation therefore requires careful balance between economic development and cultural integrity.

Sustainable tourism policies should prioritize:

- protection of historical authenticity;
- participation of local communities;
- preservation of traditional crafts and lifestyles;
- controlled urban development;
- educational approaches to tourism.

Without these measures, heritage risks becoming a commercial product rather than a living cultural environment.

3.5. Globalization and the transformation of historical space

Globalization has significantly transformed historical urban environments. Modern construction, consumer culture, and digital media increasingly shape how historical spaces are perceived and used.

On one hand, globalization creates opportunities for international visibility and preservation funding. Digital technologies such as virtual museums, 3D documentation, and online archives allow broader access to cultural heritage.

On the other hand, globalization may weaken local identity by promoting standardized urban aesthetics. In many cities, modern architecture replaces traditional neighborhoods, creating urban environments that appear culturally detached from historical context.

This tension is particularly visible in rapidly developing tourist destinations. Heritage sites are often reconstructed according to commercial expectations rather than historical accuracy. Such interventions may preserve visual appearance while damaging historical authenticity.

UNESCO emphasizes that preservation should include not only monuments themselves but also the surrounding cultural landscape and social environment. Heritage cannot survive as isolated architecture disconnected from community life.

3.6. Youth and the future of cultural heritage

Young people play a decisive role in the future of cultural heritage preservation. Historical spaces influence identity formation by connecting younger generations with collective memory and historical continuity.

In recent years, international student symposiums and cultural exchange programs across the Turkic world have encouraged youth participation in heritage studies, tourism development, and digital preservation initiatives. These academic platforms strengthen intercultural dialogue and promote awareness of shared cultural heritage.

Digital media has also transformed youth engagement with historical environments. Through social media platforms, virtual tours, and documentary content, younger generations reinterpret heritage for contemporary audiences. While digital representation cannot replace physical experience, it expands accessibility and international awareness.

Nevertheless, heritage education remains essential. Cultural identity cannot be sustained solely through online representation; it requires direct engagement with historical places, architecture, and collective traditions.

4. Conclusion

Culture cannot be separated entirely from place because historical spaces preserve the memory, values, and identity of societies. Architecture is therefore not merely physical infrastructure; it is a cultural language through which civilizations narrate their historical experience.

The architectural heritage of the Turkic world demonstrates centuries of intellectual, spiritual, and artistic development. Historical cities such as Samarkand, Bukhara, Khiva, Turkistan, and Konya continue to function as cultural bridges connecting past and present.

However, globalization and mass tourism increasingly challenge the authenticity and social function of historical environments. Heritage preservation must therefore move beyond simple restoration projects and adopt sustainable, community-centered approaches.

Protecting cultural heritage requires:

- sustainable tourism policies;
- youth participation in heritage studies;
- support for traditional crafts and local communities;
- digital preservation technologies;
- international academic and cultural cooperation.

Ultimately, preserving historical spaces means preserving cultural identity itself. Without place, culture risks losing the material and symbolic foundations through which memory and belonging are transmitted across generations.

5. References

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Ashworth, G. J., Graham, B., & Tunbridge, J. (2007). *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. Pluto Press.
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2005). *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. Arnold Publishers.
- Nora, P. (1996). *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Columbia University Press.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
- Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage Tourism*. Pearson Education.
- UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara. Retrieved from <https://whc.unesco.org>
- UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala. Retrieved from <https://whc.unesco.org>
- UNESCO World Heritage Centre. Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi. Retrieved from <https://whc.unesco.org>
- UNESCO. (2016). *Culture: Urban Future – Global Report on Culture for Sustainable Urban Development*. UNESCO Publishing.
- Winter, T. (2009). Heritage tourism and the global-local nexus. *Journal of Heritage Tourism*, 4(2).

1. ARCHITECTURE AS CULTURAL MEMORY: HERITAGE, IDENTITY, AND TOURISM IN THE TURKIC WORLD

Madirimova Gulmira Kamaladdin kizi

Senior Lecturer

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Abdukarimova Shahzoda Abduazizovna

Student, Renaissance University, Faculty of Mathematics, Tashkent, Uzbekistan

Introduction

The relationship between culture and place has become increasingly significant within contemporary heritage debates. Historical cities are not merely collections of monuments or preserved buildings; they are social texts through which communities remember, reinterpret, and communicate their historical experiences. In the Turkic world, architecture occupies a particularly central role in this process because urban landscapes have historically reflected exchanges between nomadic traditions, Islamic civilization, imperial politics, trade networks, and regional identities.

Cities such as Samarkand and Bukhara emerged as important cultural centers along the Silk Road, where architecture embodied both political authority and cosmopolitan interaction. Mosques, madrasas, caravanserais, mausoleums, and public squares functioned not only as physical structures but also as symbols of intellectual and spiritual continuity. Similarly, Konya represents an urban memory closely associated with Sufi traditions and the legacy of Jalal al-Din Rumi, while Turkistan reflects the historical importance of Turkic-Islamic spiritual geography through the Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi.

However, the contemporary condition of heritage cities is shaped by pressures that extend beyond preservation concerns alone. Rapid urbanization, tourism-oriented redevelopment, and global cultural consumption increasingly influence how historical environments are reconstructed and represented. The transformation of historical districts into tourist-centered spaces often creates tension between economic development and cultural authenticity. Heritage can become detached from lived experience and reduced to visual spectacle.

This paper investigates how architecture within the Turkic world operates as a form of cultural narrative and collective memory while simultaneously becoming subject to globalization and tourism economies. The central argument is that heritage sites are not passive remnants of the past but contested cultural spaces in which identity, memory, and economic interests intersect. The study also considers whether sustainable tourism and digital preservation practices can support more balanced forms of cultural continuity and intercultural dialogue.

3. Main Body

3.1. Methodology

This study employs a qualitative and interdisciplinary methodology combining comparative heritage studies, architectural interpretation, cultural analysis, and literature review. The research draws upon scholarly works in heritage theory, memory studies, tourism studies, and urban cultural analysis.

Comparative analysis was conducted using selected heritage cities from the Turkic world, including Khiva, Samarkand, Konya, and Turkistan. These cities were selected because they represent different historical trajectories while sharing interconnected cultural and architectural traditions.

Architectural interpretation was used to examine how built environments communicate symbolic meaning and historical identity. The study additionally incorporates UNESCO heritage frameworks and contemporary discussions on authenticity, commercialization, and sustainable tourism. Rather than relying on quantitative

measurement, the research emphasizes interpretive analysis of cultural narratives embedded within historical spaces.

3.2. Architecture as narrative and collective memory

Architecture possesses narrative power because it materializes memory within physical space. Pierre Nora's concept of lieux de mémoire emphasizes that places become repositories of collective remembrance when social memory risks fragmentation or disappearance (Nora, 1989). In many Turkic heritage cities, architecture performs precisely this function.

The Registan complex in Samarkand illustrates how monumental architecture can embody political authority, intellectual prestige, and civilizational continuity simultaneously. The geometric ornamentation, monumental scale, and spatial organization of Timurid architecture communicate more than artistic sophistication; they reflect historical conceptions of knowledge, power, and urban order. Similarly, the preserved urban fabric of Khiva allows visitors to encounter a spatial continuity that connects contemporary experience with premodern Silk Road urbanism.

Yet memory embedded in architecture is neither neutral nor fixed. Historical preservation often involves selective representation. Laurajane Smith (2006) argues that heritage is fundamentally a cultural process shaped by institutional authority and social power. What societies choose to preserve reveals contemporary priorities as much as historical realities. In some cases, restoration projects reconstruct idealized visions of the past while marginalizing more complex or uncomfortable historical layers.

This issue is visible in several heritage-oriented redevelopment projects across Central Asia and Türkiye, where state-led restoration initiatives sometimes prioritize monumental imagery over everyday historical textures. Restored districts may appear visually impressive while losing traces of ordinary urban life that once gave these environments social authenticity. Consequently, architecture can become a curated narrative rather than a living cultural environment.

3.3. Heritage, identity, and the Turkic world

The Turkic world represents a culturally interconnected yet geographically diverse civilizational sphere extending across Central Asia, Anatolia, the Caucasus, and beyond. Historical architecture within this space contributes to shared cultural memory while simultaneously reflecting local variations.

In Turkistan, the Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi functions as both a sacred site and a symbol of Turkic spiritual heritage. The monument reinforces transnational cultural identity by linking contemporary communities to broader historical traditions of Sufism and Islamic scholarship. Similarly, the Mevlana Museum in Konya attracts visitors not only for its architectural significance but also because it represents philosophical traditions associated with tolerance, spirituality, and intercultural coexistence.

Architecture in these contexts contributes to identity formation because it provides visible continuity between past and present. However, identity itself is dynamic rather than static. Arjun Appadurai (1996) emphasizes that globalization reshapes cultural imagination through mobility, media, and transnational interaction. Heritage cities increasingly operate within global networks of tourism, branding, and digital representation.

As a result, historical places may be reinterpreted to fit international cultural expectations. Urban branding strategies frequently simplify complex historical identities into marketable images designed for global tourism consumption. The risk is that cultural diversity becomes transformed into standardized heritage aesthetics detached from local social realities.

3.4. Tourism, commercialization, and the question of authenticity

Tourism plays a paradoxical role in heritage preservation. On one hand, tourism generates financial resources that support restoration projects, infrastructure development, and international recognition. UNESCO designation often

increases global awareness and contributes to conservation funding. On the other hand, heritage tourism can produce forms of commercialization that weaken authenticity and alter local cultural life.

The historic center of Bukhara demonstrates both dimensions of this process. Tourism has contributed to the restoration of important monuments and increased international visibility. Nevertheless, growing commercial activity has also transformed certain historical districts into performance-oriented tourist spaces dominated by souvenir shops, staged cultural presentations, and hospitality businesses. In such cases, heritage risks becoming a consumable product rather than a lived cultural environment.

Gregory Ashworth and Tunbridge (2000) describe this tension as part of the "heritage industry," in which economic interests influence how historical narratives are constructed and marketed. The phenomenon commonly referred to as "Disneyfication" emerges when historical environments are excessively sanitized, aestheticized, or reconstructed for tourist expectations. Authentic urban complexity may be replaced by carefully controlled visual experiences.

This process also affects local residents. Rising property values and tourism-oriented redevelopment can contribute to displacement, reducing the presence of permanent communities within historic districts. When heritage cities become dependent on tourism economies, local cultural practices may gradually lose autonomy.

Tim Winter (2011) argues that sustainable heritage management requires balancing conservation, economic development, and community participation. Preservation cannot be limited to protecting monuments alone; it must also support social continuity and local cultural agency. Otherwise, heritage cities risk becoming architecturally preserved yet culturally hollow.

3.5. Urbanization, digital preservation, and youth engagement

Rapid urban transformation represents another major challenge for heritage preservation across the Turkic world. Expanding infrastructure, population growth, and modernization projects frequently place pressure on historical urban fabrics. In some cities, modern construction has disrupted traditional spatial relationships and weakened architectural coherence.

At the same time, digital technologies have created new possibilities for cultural preservation and youth engagement. Virtual archives, digital mapping, 3D modeling, and online exhibitions increasingly contribute to heritage accessibility and education. Younger generations, particularly university students and independent cultural organizations, have become active participants in documenting and promoting local heritage through digital platforms.

Digital preservation does not replace physical conservation, but it expands cultural participation and public awareness. Importantly, digital engagement can encourage intercultural dialogue by connecting audiences across national boundaries within the Turkic world. Shared architectural heritage becomes more accessible through transnational cultural networks and educational collaboration.

Nevertheless, digital representation also carries risks. Online heritage promotion sometimes prioritizes visual consumption over historical understanding. Architectural sites may be reduced to aesthetically appealing images disconnected from historical context or social meaning. Therefore, digital preservation should be approached critically and accompanied by educational interpretation.

3.6. Cultural spaces and intercultural dialogue

Historical places contribute to intercultural dialogue because they embody centuries of cultural interaction rather than isolated national histories. Silk Road cities in particular demonstrate how architecture emerged through encounters between Persian, Turkic, Islamic, Chinese, and Mediterranean influences.

The architectural landscape of Samarkand reflects this interconnectedness through its synthesis of artistic traditions, construction techniques, and intellectual exchange. Similarly, caravanserais across Anatolia and Central

Asia historically functioned as spaces of encounter where merchants, travelers, and scholars from diverse regions interacted.

Contemporary heritage tourism can continue this dialogical function when managed responsibly. Cultural exchange programs, heritage education initiatives, and collaborative restoration projects encourage cross-cultural understanding. Within the Turkic world, shared heritage can strengthen regional cooperation while respecting local diversity.

However, intercultural dialogue requires more than symbolic celebration of the past. It depends on inclusive cultural policies that recognize plural historical narratives and support local communities. Heritage should not become an instrument of selective nationalism or simplified historical mythology.

4. Conclusion

Architecture within the Turkic world functions as more than a material remnant of history; it operates as a living form of cultural memory and identity. Historical cities such as Bukhara, Khiva, Konya, and Turkistan demonstrate how built environments preserve narratives of spirituality, intellectual exchange, trade, and social continuity. These spaces allow societies to negotiate relationships between past and present.

At the same time, heritage preservation increasingly operates within conditions shaped by globalization, tourism economies, and urban transformation. While tourism can support conservation and intercultural exchange, excessive commercialization risks producing superficial and standardized representations of culture. The tension between authenticity and economic development remains one of the central challenges facing contemporary heritage management.

This paper has argued that heritage should be understood as an active cultural process rather than a static collection of monuments. Sustainable preservation requires community participation, critical historical interpretation, and balanced tourism policies capable of protecting both physical architecture and social meaning. Youth engagement and digital preservation initiatives may contribute positively to this process when combined with educational and cultural responsibility.

Ultimately, culture cannot exist entirely without place because memory itself is spatially experienced. Architecture gives continuity to collective identity by embedding historical narratives within everyday environments. Historical places do not merely contain stories; they actively tell them

5. References

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ashworth, G. J., & Tunbridge, J. E. (2000). *The Tourist-Historic City*. London: Routledge.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- UNESCO. (2023). *World Heritage and Sustainable Tourism Programme*. Paris: UNESCO Publishing.
- Winter, T. (2011). *Heritage Tourism: The Dawn of a New Era?* London: Routledge.
- Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2005). *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. London: Arnold Publishers.
- Harvey, D. C. (2001). Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319–338.

Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical Approaches*. London: Routledge.

Çelik, Z. (2016). Urban memory and architectural identity in Central Asian historic cities. *Journal of Cultural Heritage Studies*, 12(2), 55–72.

Akcan, E. (2012). Architecture in translation: Intercultural exchange and historical continuity in the Islamic world. *Architectural Theory Review*, 17(3), 289–305.

THE PAST AND CULTURAL MEMORIZING: HOW HISTORY AND CULTURAL MEMORY SHAPE HUMAN IDENTITY ?

Ass. teacher Kakhkhorov Firdavs Jakhongir ugli

Renaissance University, Faculty of Philology and History, Department of Foreign Language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

Shavkatova E'tibor Azamat Qizi

2nd year student of the Faculty of Philology and History, Renaissance University

Introduction

The question of how human societies remember — and why they choose to remember what they do — is among the most profound inquiries in the humanities and social sciences. Memory, unlike the raw data of historical events, is inherently interpretive. It is shaped by cultural contexts, filtered through narrative structures, and reproduced through rituals, monuments, art, and education. In this sense, what a society remembers is inseparable from what it believes itself to be. As the French sociologist Maurice Halbwachs (1992) first argued, all memory is fundamentally social: individuals remember within collective frameworks that determine what is worth preserving and how the past should be understood.

The study of cultural memory has grown into a vibrant interdisciplinary field, intersecting history, anthropology, literary studies, psychology, and political science. Scholars have increasingly recognised that memory is not simply a reflection of the past but a construction of it — one that serves present needs, consolidates group cohesion, and legitimises authority. This dynamic relationship between past and present, between remembering and forgetting, lies at the heart of how cultures form identities that persist across time.

This article proceeds as follows. First, a theoretical framework drawing on key scholars in memory studies is outlined. Second, the methods of cultural memory transmission — including oral tradition, written history, material heritage, and commemorative ceremony — are examined. Third, the results of this discursive analysis are presented, demonstrating how cultural memory operates as a mechanism of identity formation. Finally, a discussion considers the implications of contested and selective memory for contemporary multicultural societies.

The central argument advanced here is that cultural memory is not merely a record of the past but a living, evolving construct that cultures use to anchor identity, justify the present, and project themselves into the future. Understanding how this process works is essential to understanding the forces that bind — and sometimes divide — human communities.

Theoretical Framework: Memory, Culture, and Identity

The theoretical foundation of memory studies was established by Halbwachs (1992), who introduced the concept of collective memory to describe how shared frameworks of recollection are produced and maintained within social groups. Halbwachs argued that individual memory is always mediated by the social groups to which a person belongs — family, nation, religious community, or professional class. When a group dissolves or a person leaves it, their memories associated with that group begin to fade, demonstrating the fundamentally social scaffolding of recollection.

Building upon this foundation, Jan Assmann and Aleida Assmann introduced the influential distinction between communicative memory and cultural memory (Assmann, 2008). Communicative memory refers to the informal, everyday recollections shared within a living generation — typically extending no further than three generations back. Cultural memory, by contrast, reaches across centuries through fixed, often institutionalised forms: sacred texts, canonical art, ritual ceremonies, and monumental architecture. Cultural memory is thus less about personal recall and more about the formalised heritage that defines a civilisation's sense of its deepest roots and highest values.

Paul Connerton (1989) extended this analysis by emphasising the role of bodily and performative practices — commemorative ceremonies, habitual gestures, social rituals — in the transmission of memory. For Connerton, the body itself is a site of memory: the way people dress, eat, pray, or mourn encodes historical experience in physical habit. This insight highlights how cultural memory is not only stored in texts or monuments but is continuously re-enacted in everyday life, making it extraordinarily resilient and deeply personal.

More recently, scholars such as Astrid Erll (2011) have proposed the concept of memory in culture as a dynamic process of mediation, emphasising that different media — oral narrative, film, literature, digital archives — do not merely transmit memory but actively transform it. Each act of remembering involves an act of interpretation, and the medium through which a memory travels inevitably shapes the content of what is remembered. This constructivist perspective reveals that cultural memory is inherently unstable, perpetually revised to serve the needs of the present.

Methods

This article employs a qualitative, discursive methodology grounded in the theoretical frameworks of memory studies outlined above. Rather than generating new empirical data, it undertakes a critical synthesis and interpretive analysis of existing scholarly literature, historical case studies, and documented cultural practices. The approach is consistent with humanities-based research, which prioritises close reading, conceptual analysis, and the interpretation of meaning rather than quantitative measurement.

Primary theoretical sources include foundational works by Halbwachs, the Assmanns, Connerton, and Erll. These are supplemented by historical case studies drawn from diverse cultural contexts — including post-war European memorialisation, Central Asian oral epic traditions, postcolonial identity formation, and contemporary digital heritage practices — to illustrate how the theoretical principles operate across different historical and geographical settings.

The analysis proceeds through three interlocking questions: (1) What are the principal mechanisms by which cultural memory is transmitted across generations? (2) How does cultural memory function in the construction of individual and collective identity? (3) What happens when cultural memories conflict, are suppressed, or are contested by competing groups? These questions structure the results section that follows.

Results

The analysis reveals three primary functions of cultural memory in the formation of identity: continuity, differentiation, and legitimation. Each function operates through distinct mechanisms and can be observed across diverse cultural traditions.

First, cultural memory provides continuity — a sense that the present community is connected to a long and meaningful past. This is perhaps most visible in the role of founding myths and national narratives. In many societies, stories of origins — whether the Homeric epics of ancient Greece, the Shahnameh of Persian civilisation, or the Alpamysh epic of Central Asian Uzbek identity — serve to link contemporary citizens to heroic ancestors, establishing a temporal thread that gives the present community historical depth and dignity. As Assmann (2008) notes, such texts function as "figures of memory": they do not so much record history as create a usable past that communities can draw upon to define who they are.

Second, cultural memory functions as a mechanism of differentiation — it distinguishes one group from another. The particular stories, commemorations, and heritage sites that a community privileges mark the boundaries of belonging. The decision of what to remember is simultaneously a decision of what to forget, and this selective remembering defines insiders and outsiders. Language is among the most powerful carriers of this differentiating memory: a mother tongue encodes not only communication but a world-view, a set of metaphors, a way of experiencing time and nature that is unique to its community. When languages are threatened or suppressed, as occurred under colonial and Soviet regimes in Central Asia, it is precisely this memory-bearing function that is at stake.

Third, cultural memory serves the function of legitimisation — it authorises present arrangements of power and value by grounding them in the past. States invoke historical narratives to justify borders; religions recall foundational revelations to validate authority; communities cite ancestral practices to defend social norms. This function is not inherently manipulative, but it always involves selection and framing. As Michel-Rolph Trouillot (1995) demonstrated in his landmark analysis of the Haitian Revolution, the silencing of certain pasts is inseparable from the exercise of power: whose memory counts as history is always a political question.

The analysis further reveals that memory transmission operates through a hierarchy of media with varying degrees of durability and reach. Oral traditions, while intimate and adaptable, are vulnerable to demographic disruption. Written texts and printed histories achieve wider reach and greater longevity but impose institutional gatekeeping. Material heritage — monuments, museums, sacred sites — crystallises memory in physical form, making it visible and spatially located, but also subject to destruction, repurposing, or reinterpretation. In the digital age, new forms of memory archiving — social media, online databases, virtual reality reconstructions — have dramatically expanded the capacity to preserve and disseminate memory while simultaneously accelerating the pace at which memory is revised and contested.

Discussion

The findings outlined above have significant implications for our understanding of identity, both individual and collective. If cultural memory is constructed rather than merely transmitted, then identity is not a fixed essence inherited from the past but a dynamic achievement continuously negotiated in the present. This constructivist insight does not diminish the importance of memory; on the contrary, it deepens our appreciation of the creative effort involved in sustaining a community's sense of itself across time.

One of the most important implications concerns the politics of forgetting. Every act of cultural memorisation involves a corresponding act of exclusion: certain events, certain groups, certain perspectives are marginalised or erased from the dominant narrative. Post-colonial scholarship has been particularly attentive to this dynamic, revealing how imperial narratives systematically silenced the histories of colonised peoples. The recovery of suppressed memories — through oral history projects, the repatriation of cultural objects, the revision of national curricula — is therefore not merely a scholarly undertaking but a matter of justice and recognition.

Another implication concerns the relationship between cultural memory and social cohesion. Shared memory is one of the most powerful bonds of community: to remember together is to belong together. Yet in pluralistic, multicultural societies, the question of whose memory forms the basis of shared identity becomes deeply contested. The debates in many European countries over how to commemorate colonial history, or in post-Soviet Central Asia over how to relate the Soviet past to pre-Soviet traditions, illustrate how fraught the negotiation of collective memory can be. These debates are not academic: they determine which groups feel included in the national story and which feel invisible or denigrated.

For educators and cultural policymakers, these insights carry practical weight. A curriculum that presents history as a single, authoritative narrative risks producing citizens who cannot engage critically with the past or appreciate the complexity of other communities' memories. By contrast, an approach to history and cultural heritage that acknowledges multiple perspectives, fosters empathy, and invites critical reflection on why certain events are remembered and others forgotten equips students with the tools to participate in the ongoing, democratic negotiation of collective identity.

Looking to the future, the rapid transformation of memory media in the digital age presents both opportunities and challenges. Digital archives make it possible to preserve and share cultural memories that would previously have been lost to physical decay or political suppression. At the same time, the algorithms that govern digital platforms shape what memories circulate widely and what is marginalised, raising new questions about power and representation in the governance of cultural memory. As Aleida Assmann (2016) has argued, the challenge of the digital age is not the loss of memory but its overwhelming abundance — and the urgent need for cultural institutions and individuals to develop new practices of critical remembrance.

Conclusion

Cultural memory is far more than a repository of the past. It is an active, socially constructed process through which human communities define who they are, distinguish themselves from others, and legitimise their values and institutions. As this article has demonstrated, memory is transmitted through diverse media — oral tradition, written text, material heritage, and now digital infrastructure — each of which shapes and transforms the content of what is remembered. Identity, in this light, is not inherited but continuously re-made through the selective, creative work of remembering.

This understanding has profound implications for education, cultural policy, and intercultural dialogue. In a world marked by deep historical injustices and intensifying cultural encounters, the capacity to engage thoughtfully with the complex, contested, and constructed nature of memory is not a luxury but a civic necessity. To understand how we retain the past is, ultimately, to understand how we constitute the present — and to accept responsibility for the futures we are in the process of creating.

References

1. Assmann, J. (2008). Communicative and cultural memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* (pp. 109–118). Walter de Gruyter.
2. Assmann, A. (2016). *Shadows of trauma: Memory and the politics of postwar identity*. Fordham University Press.
3. Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.
4. Erll, A. (2011). *Memory in culture* (S. B. Young, Trans.). Palgrave Macmillan.
5. Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1941)
6. Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
7. Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Beacon Press.
8. Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge University Press.

THE REFLECTION OF CULTURE IN DAILY LIFE: AN ANALYSIS OF CUSTOMS, RITUALS, LIFESTYLE AND LANGUAGE

Esonboyeva Nozima Nizomiddin qizi

The student of Renaissance University

Usnaddinova Dilobar Pulat qizi

English Teacher , Renaissance University , Tashkent

Introduction

Culture is important part of people' daily life . It represents the way people live in a society, including how they think, speak, eat, dress, and practice their traditions and customs . It also connects people to one another and gives them a sense of national and social identity. According to David Inglis (2004), cultural forces such as ideas, attitudes, and symbols play a key role in shaping human behavior. At the same time, people understand how social unity is important and realize that identity, historical heritage and belief systems in life are shaped by reflecting culture in daily life . Generally, culture is divided into two types: material culture and non-material culture. Material culture consists of concrete and tangible objects like tools, furniture, food, art & crafts , clothing and buildings all of which are man-made and also inherited from ancestors, while non-material culture includes intangible and particularly abstract objects such as beliefs, traditions , customs , values , religion, language , literature and art. These types of culture also influence to the way of people's living and help to shape their cultural identity. Culture is not confined as an artifact in museum or art performance. Conversely, it is a continuing part of life that shapes our identity and can be seen in everyday activities. . This study aims to explore how culture is reflected in daily life through customs , rituals , lifestyle and language. Customs are an essential part of culture that influence people's daily behavior and social interactions. In many societies, traditional practices such as greeting etiquette, respect for elders and hospitality play a significant role in maintaining social harmony and relationships with each other .For instance , guests are highly valued and are often welcomed with special attention , food, and hospitality. In Uzbek culture , guests are traditionally served with tea, bread and special dishes. It shows a sign of respect and generosity to guests. Even guests bring with themselves bread , sweets and special gifts for the owners of home as a sign of hospitality. In addition , family gatherings and social visits contribute to strengthening interpersonal relationships within communities. "These customs are typically passed down from generation to generation , helping to preserve cultural identity and social values within society" (Inglis, 2005 , Giddens, 2009, Geertz, 1973). Rituals are an important aspect of culture that symbolize important life events and reflect social values within a community . They are commonly performed during major occasions such as weddings , ceremonies , funerals, and religious festivals . In Muslim communities , Eid holidays are sacred religious holidays , celebrating widely with families .They encourage sharing , generosity , and community solidarity . In addition , in Uzbek culture, weddings are considered highly important social events where extended families , friends , and community members gather to celebrate with traditional music , food, and cultural practices . These rituals strengthen social cohesion between people and play an essential role in preserving cultural identity across generations. Overall, Moreover, lifestyle is another important reflection of culture in daily life , as it includes the way people live , eat , dress, and communicate. In uzbek culture , traditional foods such as plov, somsa , and shashlik play a central role in family gatherings and social events . Clothing also reflects cultural identity , with traditional garments some of which are called national uzbek atlas and Indian sari often worn during festivals and special occasions . "Daily lifestyle practices are deeply influenced by cultural values, which help maintain social unity and a sense of identity within community" (Inglis 2005) . Through embodying these cultural values , not only a group of people understand that their part of life are structured by generation's heritage but also it supports to preserve social identity. Language is a fundamental element of culture that reflects people's identity, thinking patterns, and communication styles. It serves as the main tool for transmitting cultural values, traditions, and knowledge from one generation to another. Through language , people express their beliefs , emotions , and social

relationships , which are shaped by cultural context . Even , in globalized world , the place of language is vital for preserving cultural identity and getting on touch with others

Conclusion

In conclusion , culture is vital for forming people' identities and lifestyle in modern globalized world .According to Clifford Geertz (1973), culture consists of a system of symbols and meanings that influences how individuals understand the world around them .This influence is represented in daily life practices such as dressing , eating traditional cuisine, celebrating special holidays, recognizing small rituals and interacting with others ethnics. Therefore, culture is not historical heritage but also a lived experience , which is improving the role of cultural identity for preserving to future society. Language , in particular, plays an essential role in expressing identity and preserving cultural heritage . Although globalization introduces new influences , cultural and linguistic traditions continue to shape people's everyday lives and maintain communal identity.

References

- 1.David Inglis (2005). Culture in everyday life book 16 page
- 2.Anthony Giddens (2009) . Sociology
- 3.Clifford Geertz (1973). The Interpretation of cultures. Basic books

KOREAN LANGUAGE EDUCATION IN UZBEKISTAN: CURRENT LANDSCAPE, PEDAGOGICAL DIMENSIONS, AND FUTURE DIRECTIONS

Sodiqova Nargiza, Renaissance University

Teacher: Akbarova Shahnoza, Renaissance University

1. Introduction: A Quiet Revolution in Central Asian Classrooms

Numbers have a way of demanding attention. Between 2024 and 2025, Uzbekistan added 68 schools offering Korean language classes—more than any other country on the planet, outpacing Vietnam, the Philippines, Brazil, and the United States combined (Korea Times, 2026). Across the broader landscape, Korean language programs now operate in 47 countries, with total overseas enrollment reaching 236,089 students in 2025, a 38% increase over just four years (Seoul Economic Daily, 2026). Within Uzbekistan itself, the figures are equally striking: as of 2024, approximately 5,300 students study Korean across 22 universities, 12 of which offer formal degree programs and five of which now run postgraduate tracks (Kimyo International University, 2025).

The drivers are well understood. The Republic of Korea and Uzbekistan formalized their strategic partnership beginning in 2006, and the cultural and economic influence of South Korea—through labor migration, business ties, and the extraordinary reach of Korean popular culture—has made Korean proficiency increasingly valuable in Uzbekistan's job market and academic landscape. Korean has been included in Uzbekistan's national university entrance examination framework, cementing it as a serious academic subject rather than an elective hobby (GM Insights, 2025).

What is less well understood is what happens inside the classrooms where this growth is occurring. The pedagogical literature on Korean language teaching in the Central Asian context remains thin, and most of what exists has been developed for entirely different learner populations—English speakers, Chinese speakers, Japanese speakers. Uzbek learners bring a distinct linguistic background that simultaneously creates surprising advantages and persistent obstacles. This paper argues that if Uzbekistan's Korean language programs are to produce genuinely proficient speakers rather than merely credentialed ones, the field needs a clearer and more contextualized pedagogical framework.

2. The Uzbek Learner's Unique Position

2.1 Structural Affinity and Its Limits

Uzbek and Korean are both Subject-Object-Verb (SOV) languages, a typological fact that might lead an outside observer to expect unusually smooth acquisition. In practice, the picture is considerably more complicated. The surface-level similarity in word order masks deep divergences at the level of predicate architecture. Korean predicates encode tense, aspect, modality, and register through rich morphological layering—verbal complexes, light verbs, aspectual auxiliaries, and honorific suffixes converge at the clause-final position. Uzbek predicates, while also verb-final, organize this semantic territory quite differently. The result is that Uzbek learners often feel a false sense of structural familiarity in the early stages of learning, which yields to confusion when they encounter Korean's intricate predicate morphology at the intermediate level (Rabbimov, 2026; Abdurahmonov, 2012).

Classroom observations at Uzbek universities have documented this pattern concretely. Students routinely misuse progressive morphology with stative predicates—a systematic error that reflects not carelessness but a genuine difference in how the two languages encode internal temporal transitions in states (Lee, 2006). The stative/eventive distinction, which is grammatically consequential in Korean in ways it is not in Uzbek, creates a learning bottleneck that purely communicative instruction tends to paper over rather than resolve.

2.2 Phonology as a Persistent Barrier

Korean's three-way consonant contrast—plain, aspirated, and tense stops—has no analogue in Uzbek phonology. This is not a minor detail. The distinction between /ㄱ/, /ㅋ/, and /ㆁ/, or between /ㄷ/, /ㅌ/, and /ㄴ/, carries

genuine semantic weight in Korean. Uzbek learners tend to collapse these distinctions in ways that can obscure meaning, and the problem persists well into advanced proficiency. What complicates instruction further is the affective dimension: students who receive frequent pronunciation corrections often perceive this as pedantry rather than communicative necessity, disengaging from phonetic practice precisely when it remains most important.

The reframing that appears to work is pragmatic rather than prescriptive: demonstrating how mispronunciation creates actual communicative breakdown in realistic contexts, rather than treating phonetic accuracy as an abstract standard of correctness.

2.3 Motivation: The Mid-Level Slump

A consistent finding across KFL research in Uzbekistan is a significant motivational decline during the second year of university study. Students who began with genuine enthusiasm—often fueled by exposure to K-dramas, K-pop, and Korean social media content—encounter a shift in instruction around intermediate proficiency: grammar becomes more explicit, texts more demanding, role-plays less frequent. The result is a mismatch between why students chose to study Korean and what learning Korean increasingly feels like (Xudayberdiyeva, 2023). This is not a problem unique to Korean, but its solution requires pedagogical strategies that Korean programs specifically have not yet systematically developed.

3. What the Classroom Evidence Suggests

3.1 Predicate-Centered Instruction

Perhaps the most theoretically grounded innovation to emerge from recent KFL research in Uzbekistan is the concept of *predicate anticipation*—the idea that Korean comprehension, particularly in real-time listening and reading, depends critically on the learner's ability to predict what the predicate will say before actually reaching it (Ko, 2024). In a verb-final language, all the clausal arguments—subject, object, adverbials—arrive before the verbal complex that determines how they relate. Skilled Korean users are constantly generating predictions about where the clause is headed. Less proficient learners, by contrast, process each element as it arrives, waiting passively for the predicate, which produces slower processing and higher error rates.

Rabbimov (2026) has proposed a four-stage pedagogical implementation of this insight: first building learner awareness that Korean predicates are the semantic center of gravity; then training prediction skills with structured exercises; then teaching incremental predicate construction with auxiliaries and aspect markers; and finally integrating anticipation strategies into authentic comprehension and production tasks. Classroom trials suggest that explicit instruction in these strategies measurably reduces errors in predicate formation and improves reading comprehension at the intermediate level.

3.2 K-Culture as Pedagogical Infrastructure

The motivational power of Korean popular culture is by now empirically established rather than merely assumed. Learners in Uzbekistan, as in the Philippines and elsewhere, consistently report that exposure to authentic Korean content—K-dramas, K-pop lyrics, variety programs—makes the language feel real and purposeful in a way that textbook dialogues do not (Ancho, 2019; Sodiqova, 2026). What matters pedagogically is how this content is integrated. Used as supplementary entertainment, K-drama clips produce engagement but little durable learning. Used as the primary vehicle for vocabulary pre-teaching, listening comprehension tasks, and cultural analysis, the same content becomes substantially more effective.

The key principle is that K-culture should be treated as *core authentic input* rather than motivational decoration. This requires instructor preparation—selecting clips with appropriate linguistic difficulty, building pre-viewing vocabulary scaffolds, designing post-viewing tasks that push learners toward production—but the investment appears to be worthwhile. Students who engage regularly with guided authentic content show stronger vocabulary retention and higher motivation than comparable learners in purely textbook-based courses.

3.3 Collaborative Learning Structures

Group-based learning has proven particularly effective in the Uzbek KFL context, and the reasons are partly practical and partly pedagogical. Practically, large class sizes in Uzbek university programs mean that individual speaking practice time per student is severely limited in traditional teacher-fronted instruction. Structurally speaking, group tasks multiply practice opportunities and create the kind of mild communicative pressure that approximates real-world language use.

More interestingly, deliberately mixed-proficiency groups produce peer teaching effects that benefit both the more advanced and the developing learners. Students who explain grammatical structures to classmates consolidate their own understanding; students who receive peer explanation often find it more accessible than instructor-delivered instruction (Kitaygorodskaya, 1990). Jigsaw reading tasks and collaborative dialogue construction have shown particular promise in the Uzbek university classroom.

4. Future Directions: Where the Field Needs to Go

4.1 AI-Assisted Learning as a Structural Resource

The most rapidly evolving dimension of Korean language pedagogy globally—and increasingly in Uzbekistan—is the integration of artificial intelligence. NLP-based chatbots, speech recognition platforms, and AI-driven tutoring systems are becoming genuine tools rather than experimental novelties (Sobirov, 2025; Xojimurodova, 2026). In the Uzbek context, these tools address a problem that no amount of pedagogical innovation in the classroom can fully solve: authentic conversational practice with Korean speakers is rare. AI conversation partners are not native speakers, but they can provide the kind of low-stakes, high-frequency spoken practice that intermediate learners urgently need.

The critical question is not whether to incorporate AI tools but how to do so in ways that are pedagogically coherent rather than incidentally distracting. The evidence from technology integration research suggests that unstructured access to digital tools produces minimal learning gains; structured, instructor-designed integration into coherent lesson sequences produces substantially more (Woodrow, 2017). Korean language programs in Uzbekistan are in a position to develop context-specific AI integration frameworks that account for Uzbek learners' particular needs—particularly in pronunciation and predicate processing—rather than importing generic tools designed for entirely different learner populations.

4.2 Teacher Development and Curriculum Coherence

Uzbekistan's rapid expansion in Korean language schooling has inevitably outpaced the supply of well-trained Korean language pedagogues. Many instructors across secondary and tertiary settings are competent in Korean but less familiar with applied linguistics research and evidence-based pedagogy. The field needs sustained investment in teacher development programs that translate theoretical advances—on predicate anticipation, K-culture integration, collaborative learning design—into practical classroom tools that instructors can actually use.

Curriculum coherence is a related challenge. At present, the connection between TOPIK preparation and communicative proficiency development is often poorly articulated in Uzbek programs. Students who view TOPIK certification as the primary goal can end up with examination skills that do not transfer to real communicative situations. A well-designed curriculum treats TOPIK preparation and genuine communicative development as complementary rather than competing, using examination structures as one benchmark among several rather than the organizing principle of the entire program.

4.3 Research and Documentation

Despite recent growth, the empirical evidence base for KFL pedagogy in Central Asia remains sparse. Most existing studies are small-scale and qualitative—valuable as exploratory work but insufficient as a foundation for systematic policy. The field needs longitudinal studies tracking learner trajectories across proficiency levels, controlled comparisons of specific instructional approaches, and cross-institutional collaboration that pools data across Uzbekistan's multiple Korean language programs. The infrastructure for such research exists; what is needed is the coordination to pursue it.

5. Conclusion

Uzbekistan's Korean language classrooms are, at this moment, one of the most dynamic sites of foreign language education in Central Asia. The numbers speak to an extraordinary and accelerating interest. What the numbers cannot reveal—but what the pedagogical research is beginning to clarify—is that sustaining this momentum requires moving beyond expansion toward excellence. Understanding how Uzbek learners' linguistic background shapes their Korean acquisition, designing instruction that harnesses the motivational power of Korean culture without sacrificing linguistic rigor, leveraging collaborative learning and emerging AI tools in pedagogically coherent ways: these are the tasks that the next decade of KFL education in Uzbekistan will need to accomplish.

The students arriving in Korean classrooms across Tashkent and beyond are motivated, connected to Korean culture in ways their predecessors were not, and aware that Korean proficiency opens real opportunities. The field's obligation is to build pedagogy that is equal to their ambition.

References

- Abdurahmonov, G. (2012). *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis* [Contemporary Uzbek literary language. Syntax]. Fan Publishers.
- Ancho, I. V. (2019). Learning Korean as a foreign language: The case of a teacher education institution in the Philippines. *Human Behavior, Development and Society*, 20(2), 74–81.
- GM Insights. (2025). *Korean language learning market size, outlook 2025–2034*. Global Market Insights.
- Kimyo International University. (2025). Korean language education in Uzbekistan. *AKS-CEFIA Webzine*, February 2025. https://www.aks.ac.kr/cefia/webzine/2502/column_eng.html
- Kitaygorodskaya, G. A. (1990). *Intensive teaching methods: Theory and practice*. Vysshaya Shkola Publishers.
- Ko, J. (2024). Anticipation of predicates in simultaneous interpretation between languages with different word orders. *INContext*, 4(1), 81–113. <https://doi.org/10.54754/incontext.v4i1.77>
- Korea Times. (2026, May 10). Overseas schools offering Korean language classes surge 54% in 4 years. *The Korea Times*. <https://www.koreatimes.co.kr/southkorea/globalcommunity/20260510>
- Lee, E. H. (2006). Stative progressives in Korean and English. *Journal of Pragmatics*, 38(5), 695–717. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.09.006>
- Rabbimov, B. T. (2026). Predicatehood and pedagogical anticipation in teaching Korean to Uzbek learners. *Science and Innovation: International Scientific Journal*, 5(1), 87–90.
- Seoul Economic Daily. (2026, May 10). Korean language classes in overseas schools jump 54% in four years. *Seoul Economic Daily*. <https://en.sedaily.com/finance/2026/05/10>
- Sobirov, E. (2025). NLP-based chatbots and mobile applications: Revolutionizing Korean language acquisition in the digital era. *International Journal of Advance Scientific Research*. <https://sciencebring.com/index.php/ijasr/article/view/920>
- Woodrow, L. (2017). Motivation in language learning. In R. Breeze & C. Sancho (Eds.), *Essential competencies for English-medium university teaching* (pp. 235–248). Springer.
- Xojimurodova, N. (2026). Artificial intelligence in Korean language education in Uzbekistan: Opportunities, challenges, and practical applications. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 13(5), 302–308.
- Xudayberdiyeva, S. (2023). Problems of teaching Korean through the resistance of students to learn a language. *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, 114–118.

ART, LITERATURE AND CREATIVE EXPRESSION IN KOREAN CULTURE

Abdurasulova Diyora, Renaissance University

Teacher: Akbarova Shahnoza, Renaissance University

Art, Literature and Creative Expression

Culture (문화) is one of the most important parts of every society. It includes traditions, customs, language, history, values, clothes, food, music, and beliefs. Every country has its own cultural identity, and people express it in different ways. One of the most effective and creative ways of expressing culture is through art, literature, films, music, and media. Creative expression allows people to share emotions, opinions, traditions, and experiences. It also helps preserve cultural heritage for future generations. Without literature and art, many traditional stories, customs, and historical memories could disappear over time. Therefore, creative expression is not only entertainment but also an important educational and social tool.

Art as Cultural Expression

Art (예술) is often called a universal language because people can understand emotions and ideas through paintings, architecture, photography, sculptures, and design. Traditional art reflects the history and lifestyle of a nation. Korean traditional paintings, pottery, and hanbok designs show the beauty of Korean culture and historical traditions. South Korea has both traditional and modern art styles. Traditional Korean art includes calligraphy, folk paintings, architecture, and ceramics. Historical places such as Gyeongbokgung Palace represent the artistic beauty of ancient Korea. Many tourists visit these places every year to learn more about Korean history and culture. Modern Korean art is also becoming popular internationally. Korean artists combine traditional and modern styles creatively. Their artworks are displayed in museums, galleries, and international exhibitions around the world. Through art, Korean people express their creativity, national identity, and cultural values.

Literature and Its Importance

Literature (문학) is another important form of cultural expression. Writers use stories, novels, and poems to describe human emotions, traditions, and social problems. Reading literature helps people understand different cultures and lifestyles. Korean literature has a long and rich history. Traditional Korean stories often teach moral lessons and family values. Modern Korean authors write about society, education, relationships, technology, and youth life. Today, many Korean books are translated into foreign languages and read internationally. One of the most famous Korean writers is Han Kang. Her works became globally recognized because they discuss human psychology and emotions deeply. Korean literature helps international readers understand Korean society and culture more clearly.

Korean Films and Dramas

Films and dramas are among the strongest forms of creative expression today. Korean dramas and movies became globally popular through the Korean Wave known as Hallyu (한류). Korean media shows traditions, family relationships, food culture, education, fashion, and language. Many people around the world became interested in Korean language after watching Korean dramas. Popular Korean movies such as "Parasite" achieved international success and won many awards. Korean cinema proved that Korean creative industries can compete successfully on the international stage. Korean dramas and films (영화) also influence tourism and fashion. Many foreign visitors travel to South Korea to visit famous filming locations and experience Korean culture directly. The Role of Media and Technology Modern technology and social media changed the way people share culture. Today, people can easily watch films, listen to music, and read information online. Digital platforms help artists and writers communicate with global audiences. South Korea uses media very effectively to promote its culture internationally. Korean entertainment companies use social media and streaming services to share cultural content worldwide. As a result, Korean culture became popular in Asia, Europe, America, and many other regions. Media

also helps people learn languages and understand foreign cultures. For example, many students started studying Korean because they enjoy Korean music and dramas. Conclusion In conclusion, art, literature, films, and media are powerful ways of expressing culture creatively. They preserve traditions, educate society, and connect people from different countries. South Korea became a successful example of cultural expression through its creative industries. Creative expression will continue to play an important role in the future because it improves communication, understanding, and respect between cultures. Art and literature are not only forms of entertainment but also bridges connecting generations and nations.

References

1. Culture and Creativity Report. Paris: UNESCO Publishing, 2023.
2. "Korean Culture and Literature." Available at: Britannica Official Website <https://www.britannica.com>
3. "Introduction to Korean Culture and Hallyu." Ministry of Culture, Sports and Tourism of the Republic of Korea.
4. "South Korean Culture and Traditions." Available at: National Geographic <https://www.nationalgeographic.com>
5. Articles on Korean cinema, literature, and cultural globalization.
6. Kim, Youna. The Korean Wave: Korean Media Go Global. London: Routledge, 2013.
7. Jin, Dal Yong. New Korean Wave: Transnational Cultural Power in the Age of Social Media. Urbana: University of Illinois Press, 2016.
8. Lee, Peter H. A History of Korean Literature. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
9. Fuhr, Michael. Globalization and Popular Music in South Korea: Sounding Out K-Pop. New York: Routledge, 2015.
10. Choi, JungBong and Roald Maliangkay (eds.). K-pop – The International Rise of the Korean Music Industry. London: Routledge, 2015.

CULTURAL HERITAGE IN EVERYDAY LIFE: UZBEK TRADITIONS AS PART OF THE TURKIC WORLD

Abdullayeva Feruza Baxodir qizi

Mustokova Sitora Umurzokovna

Renaissance Education University, Faculty of Foreign philology

Introduction

In the modern era of globalization, preserving cultural identity has become one of the major concerns of many nations. Rapid technological development, urbanization, and the spread of global culture often influence traditional lifestyles and weaken cultural continuity among younger generations. Nevertheless, Uzbekistan continues to preserve and practice many ancient customs that remain deeply integrated into everyday social life.

As one of the important cultural centers of Central Asia, Uzbekistan occupies a significant place within the Turkic world. Uzbek traditions emerged through centuries of historical interaction, nomadic heritage, Islamic civilization, and Silk Road cultural exchange. Today, these traditions continue to shape family relationships, hospitality, craftsmanship, national celebrations, and social communication.

Unlike cultural elements preserved only in museums or historical monuments, Uzbek cultural heritage remains a living practice actively maintained by ordinary people in homes, neighborhoods, and communities. Therefore, studying Uzbek traditions provides valuable insight into the broader cultural unity and historical continuity of the Turkic world. This article examines how Uzbek traditions function in everyday life and how they contribute to preserving shared Turkic cultural identity in the contemporary world.

Core Values and Everyday Traditions: Hospitality as a Cultural Philosophy

Hospitality occupies a central place in Uzbek culture and represents one of the most recognizable shared values of Turkic civilization. In Uzbek society, welcoming guests is not simply considered social etiquette but rather a moral and spiritual responsibility. Guests are traditionally greeted warmly at the entrance of the home and invited into a special guest room known as the mehmonxona.

Tea ceremonies remain an important part of hospitality culture. Green tea, sweets, dried fruits, and bread are often served before the main meal as symbols of sincerity and respect. Such customs strengthen social relationships and create a sense of communal harmony within society.

The tradition of hospitality can also be observed across many Turkic cultures including Kazakh, Kyrgyz, Turkish, and Azerbaijani societies, demonstrating the shared cultural foundations of the Turkic world.

Respect for Elders and Family Unity

Respect for elders is another essential feature of Uzbek daily life. Multigenerational families continue to play an important role in maintaining social stability and cultural continuity. Younger family members are expected to greet elders first, seek their advice, and receive blessings before important events. This respect reflects traditional Turkic concepts of wisdom, family hierarchy, and collective responsibility. Grandparents frequently participate in raising children and transmitting moral values, stories, customs, and traditions to younger generations. In contemporary society, despite modernization and changing lifestyles, many Uzbek families continue to preserve these intergenerational relationships, which remain an important source of national identity.

The Sacred Symbolism of Bread

Bread, known as *non*, possesses deep symbolic meaning in Uzbek culture. It is regarded not merely as food but as a sacred representation of prosperity, respect, and life itself. Traditional customs prohibit turning bread upside down, throwing it away, or placing it carelessly on the ground.

These beliefs illustrate the spiritual dimension of everyday traditions and demonstrate how cultural values become integrated into ordinary domestic practices. Similar respect toward bread and food culture can also be found in many other Turkic communities.

Traditional Arts and Crafts as Living Heritage

Uzbekistan's traditional arts and crafts reflect centuries of cultural development and artistic exchange within Central Asia. Many forms of applied art continue to survive through family workshops and local artisan communities.

Ceramics and Silk Road Heritage

The city of Rishtan is internationally recognized for its ceramic traditions characterized by vibrant turquoise and lapis lazuli glazes. These artistic techniques demonstrate historical connections between Uzbekistan and neighboring Turkic regions through trade and cultural interaction along the Silk Road.

Similarly, the production of atlas and adras fabrics in Margilan preserves ancient weaving and dyeing methods passed down through generations. These textiles remain important symbols of Uzbek national identity while simultaneously reflecting broader Turkic artistic traditions.

Yurt-Making Traditions

Traditional knowledge related to yurt construction also forms part of the shared cultural heritage of Turkic nomadic civilization. Although modern urban life has transformed housing practices, the yurt continues to symbolize mobility, community, and harmony with nature among Turkic peoples including Kazakhs, Kyrgyz, and Karakalpaks. The preservation of these traditional skills demonstrates the importance of safeguarding intangible cultural heritage in the modern world.

UNESCO Recognition and Intangible Cultural Heritage

Many Uzbek traditions have received international recognition through UNESCO's Intangible Cultural Heritage programs. Such recognition highlights the global cultural significance of Uzbek customs and their contribution to world civilization.

Cuisine

Palov, the national pilaf dish of Uzbekistan, represents far more than culinary tradition. Its preparation and communal consumption symbolize unity, cooperation, and hospitality. Palov is commonly prepared during weddings, holidays, religious ceremonies, and family gatherings, serving as a social bridge between generations and communities.

Navruz Celebration

Navruz, celebrated during the spring equinox, remains one of the oldest and most significant festivals across the Turkic world. In Uzbekistan, families prepare traditional dishes such as sumalak, visit relatives, and participate in public celebrations.

The festival symbolizes renewal, harmony, peace, and collective cultural memory shared among many Turkic nations.

Ramadan and Iftar Traditions

Religious traditions also contribute to Uzbekistan's cultural identity. During Ramadan, the practice of communal iftar meals strengthens social solidarity and mutual support within neighborhoods and families. Such traditions illustrate the close relationship between spirituality and everyday cultural life.

Cultural Diplomacy and the Turkic World

Uzbekistan actively participates in international cultural organizations aimed at strengthening cooperation among Turkic nations. Institutions such as TURKSOY contribute to preserving shared traditions, promoting intercultural dialogue, and supporting cultural exchange projects.

The designation of Andijan as a Cultural Capital of the Turkic World demonstrates Uzbekistan's growing role in promoting Turkic cultural unity on the international stage.

In addition, digital platforms, tourism initiatives, and UNESCO heritage programs help introduce Uzbek traditions to global audiences while encouraging younger generations to preserve their cultural roots.

Challenges of Modernization

Despite strong cultural continuity, globalization and modernization continue to influence traditional lifestyles in Uzbekistan. Urbanization, migration, and social media increasingly shape the values and behavior of younger generations.

However, rather than disappearing completely, many traditions are adapting to modern realities. Young people continue to celebrate Nowruz, wear traditional clothing during ceremonies, and share cultural practices through digital media platforms. This adaptation demonstrates the dynamic and living nature of cultural heritage.

Preserving traditions in modern society therefore requires not only state support but also active participation from families, educational institutions, and young people themselves.

Conclusion

Uzbek cultural heritage remains an essential part of everyday life and continues to reflect the shared historical and spiritual values of the Turkic world. Traditions related to hospitality, family relationships, craftsmanship, food culture, and national celebrations demonstrate that cultural heritage is not limited to historical monuments but exists within daily social practices and collective memory. In the context of globalization, preserving and promoting these traditions becomes increasingly important for maintaining national identity and strengthening intercultural dialogue among Turkic nations. Uzbekistan's experience shows that cultural heritage can successfully adapt to modern life while preserving its historical essence and social significance.

References

1. UNESCO Intangible Cultural Heritage. "Traditional Knowledge and Skills in Making Kyrgyz, Kazakh and Karakalpak Yurts." <https://ich.unesco.org>
2. Uzbekistan Travel. "Cultural Heritage of Uzbekistan." <https://uzbekistan.travel/en/cultural-heritage/>
3. Advantour. "Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan." <https://www.advantour.com/uzbekistan/culture/intangible-cultural-heritage-unesco.htm>
4. Cultural Heritage Studies Program. "Concept and History of Cultural Heritage." <https://culturalheritagestudies.ceu.edu>
5. Orexca. "Culture of Uzbekistan." <https://www.orexca.com/uzbekistan/culture.htm>
6. "Historical and Cultural Roots of Hospitality in Uzbek and English Languages." CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru>
7. Wikipedia. "Culture of Uzbekistan." https://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_Uzbekistan
8. TURKSOY and Turkic Cultural Cooperation materials.
9. Society.uz. "UNESCO Cooperation Projects." <https://society.uz>
10. Academic materials on Turkic cultural identity and Central Asian heritage.

10.07.2026

REF: Akademik Teşvik

İlgili makama;

I. Uluslararası Türk Dünyası Öğrenci Sempozyumu Tema: Kültürel Miras, 3-4 Haziran 2026 tarihleri arasında Balıkesir, Türkiye’de 6 farklı ülkenin (Türkiye 60 bildiri- Diğer ülkeler 121 bildiri) akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir Kongre 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen “Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır.” değişikliğine uygun düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz edilir,

Saygılarımla

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-76451517-903.07-700093
Konu : Görevlendirme

10.07.2026

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

3-4 Haziran 2026 tarihleri arasında Balıkesir'de düzenlenmiş olan "I. Uluslararası Türk Dünyası Öğrenci Sempozyumu"nda Sempozyum Düzenleme Kurulu başkanı olarak Prof. Dr. Aylin ER görev almıştır.

Bilgilerini ve gereğini arz/rica ederim.

Prof. Dr. Aylin ER
Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSAAZUHL7R Pin Kodu :28292
Adres:Fen-Edebiyat Fakültesi Çalışma Yeri 10145 Balıkesir
Telefon:2666121000 Faks:2666121215
e-Posta:fef@balikesir.edu.tr Web:www.balikesir.edu.tr/fef
Kep Adresi:balikesiruniversitesi@hs01.kep.tr

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/balikesir-universitesi-ebys>

Bilgi için: Mehtap Daysal
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 0266 612 12 39

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

Prof. Dr. Aylin Er, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Cevdet Avcıkurt, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Zokir Zikriyayev, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

DÜZENLEME KURULU

Doç Dr. Gulnora Gulyamovna Niyazova, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Afag Ramazanova, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç.Dr. Elçin Abbasov, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Botonoev Coldosbek Sovetbekovic, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN

Doç. Dr. Aydarbekova Jadira Qabenkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN

Dr. Nermin Babayeva, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN

Doç. Dr. Shakhnoza Vladimirovna Beknayeve, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Güner, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Özge Ertürk, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Öğr. Gör. Neslihan Kılıç Gürçay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Süreyya Eray, Balıkesir Olgunlaşma Enstitüsü, TÜRKİYE

Dr. Aydarbekova Jadia Qabenkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Fatih Satıl, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Murat Doğdubay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali Duymaz, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim Şahin, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet Köroğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Selvihan Kılıç Ateş, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Özkan, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Sibel ERGÜN, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Yusuf Yıldız, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. İsmail Başaran, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hatice Yıldırım, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE

- Prof. Dr. Seyfeddin Rzayev, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN
- Prof. Dr. Agaverdi Halilov, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN
- Prof. Dr. Efzeleddin Esger, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN
- Prof. Dr. Sefa Garayev, Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN
- Prof. Dr. Abitov Baybolot Kaparovic, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN
- Prof. Dr. Dilek Türker, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sümeyye Aydoğan Türkoğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Serap Sunay, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Merve Üner, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Emin Erdem ÖZBEK, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Hatice Kerimoğlu, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Doç. Dr. Azmukhanova Aiman, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Doç. Dr. Nazgül Rahatkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Doç. Dr. Begimova Güljanat Abdrahmankızı, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Doç. Dr. Jiyembayeva Gülbahram Tumarbekkızı, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Doç. Dr. Jiyembay Bibigül Saurkız, L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, KAZAKİSTAN
- Doç. Dr. Tahir Aşırov, Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, TÜRKMENİSTAN
- Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Şimşek Umacı, Balıkesir Üniversitesi, TÜRKİYE
- Dr. Firdavs Kahhorov, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN
- Dr. Sayora Ubaydullayeva, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN
- Dr. Zumrad Teshaboyeva, Rönesans Eğitim Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN
- Dr. Mamatibrayım Kızı İkibal, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN
- Dr. Mirzakanova Samagan Turatbekovna, Osh Devlet Üniversitesi, KIRGIZİSTAN